

Κ. Α. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ
ΥΠΟΝΑΥΑΡΧΟΥ

Πεσόντος

Η ΘΑΛΑΣΣΙΑ ΔΥΝΑΜΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ Β. Ν.
ΑΘΗΝΑΙ 1950

ΚΕΦ. Δ'.—Ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος

Α) Τὰ μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Περικλέους γεγονότα

I. Αἴτια καὶ ἀφορμαὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου . Σελ. 166
II. Κήρυξις τοῦ πολέμου—Πολεμικὸν σχέδιον τοῦ Περικλέους. Κρίσεις ἐπ' αὐτοῦ.—Ὁ ρόλος τῆς θαλασσίας δυνάμεως . . . . . » 179
III. Γενικὴ κατάστασις κατὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ πολέμου. Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς συνθέσεως καὶ ὀργανώσεως τῶν ἀντιπάλων δυνάμεων . . . . . » 189
IV. Αἱ πρῶται πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις—Λοιμὸς ἐν Ἀθήναις. Θάνατος τοῦ Περικλέους . . . . . » 203
V. Τὰ κατὰ θάλασσαν γεγονότα τοῦ 429 π. Χ.—Αἱ δύο παρὰ τὰ στενὰ τοῦ Ρίου ναυμαχίαι. Αἰφνιδιασμὸς τῶν Κορινθίων κατὰ τῆς Σαλαμῖνος . . . . . » 211

ΚΕΦ. Ε'.—Ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Περικλέους μέχρι τῆς Νικιείου εἰρήνης

I. Ἡ Ἐπανάστασις καὶ ἡ καταστροφὴ τῆς Μυτιλήνης . Σελ. 223
II. Ἐπανάστασις Κερκύρας. Ναυμαχία παρὰ τὴν Κέρκυραν. Ἐπιχειρήσεις Δημοσθένους ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι » 231
III. Συνδεδυασμέναι ἐπιχειρήσεις Δημοσθένους ἐν Πύλῳ—Μάχη Σφακτηρίας . . . . . » 236
IV. Πολεμικὰ γεγονότα τοῦ 424 π. Χ. Κατάληψις Κυθήρων.—Ἧττα τῶν Ἀθηναίων παρὰ τὸ Δήλιον. Ἐπιχειρήσεις Βρασίδα ἐν Χαλκιδικῇ—Νικίειος εἰρήνη » 245

ΚΕΦ. ΣΤ'.—Ἡ ἐπανάληψις τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ ἡ καταστροφὴ τῆς ναυτικῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηνῶν

I. Ἡ ἐκστρατεία τῆς Σικελίας (415 π. Χ.). Ἐπιχειρήσεις πρὸ τῶν Συρακουσῶν κατὰ τὰ ἔτη 414 καὶ 413 π.Χ. Σελ. 257
II. Αἱ πρὸ τῶν Συρακουσῶν ναυμαχίαι—Ἡ πανωλεθρία τῶν Ἀθηναίων . . . . . » 269
III. Ναυτικαὶ ἐπιχειρήσεις περὶ τὰ Ἰωνικὰ παράλια καὶ τὰς νήσους. Παρέμβασις τῶν Περσῶν—Συνθῆκαι Μιλήτου . . . . . » 281
IV. Μεταφορὰ τοῦ Θεάτρου τῶν ἐπιχειρήσεων εἰς Ἑλλήσποντον—Ναυμαχίαι παρὰ τὸ Κυνὸς Σῆμα καὶ παρὰ τὴν Ἄβυδον—Ναυμαχία καὶ πεζομαχία παρὰ τὴν Κύζικον . . . . . » 296
V. Ναυμαχία Ἀργινουσῶν—Καταδίκη τῶν στρατηγῶν ἐν Ἀθήναις. Ναυμαχία παρὰ τοὺς Αἰγὸς ποταμοὺς—Τέλος τοῦ πολέμου . . . . . » 307
VI. Γενικαὶ παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου . . . . . » 318

ΚΕΦ. Ζ'.—Ἡ ἐν Ἑλλάδι κατάστασις κατὰ τὸν IV αἰῶνα μέχρι τῆς ἐπεμβάσεως τῆς Μακεδονίας

I. Ἡ Σπαρτιατικὴ Ἡγεμονία—Βάσεις αὐτῆς.—Παλινόρθωσις τοῦ Δημοκρατικοῦ πολιτεύματος ἐν Ἀθήναις—Πόλεμοι Σπάρτης κατὰ Περσίας. Ἀναγέννησις θαλασσίας δυνάμεως Ἀθηνῶν ὑπὸ τὸν Κόνωνα. Σελ. 328
II. Ἀνασυγκρότησις τοῦ ναυτικοῦ Κράτους τῶν Ἀθηνῶν.—Αἰφνιδιασμὸς τῶν Λακεδαιμονίων εἰς τὸν Σαρωνικόν.—Ἀποτυχίαι τῶν Ἀθηναίων εἰς τὸν Ἑλλήσποντον.—Ἀνταλκίδειος εἰρήνη . . . . . » 338
III. Συγκρότησις τῆς νέας ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῶν Ἀθηνῶν ναυτικῆς συμμαχίας. Ἀθηναϊκαὶ ἐπιτυχίαι εἰς τὸ Αἰγαῖον καὶ τὸ Ἰόνιον. Συνθήκη τοῦ 374. Ὁ Κερκυραϊκὸς πόλεμος.—Συνθήκη εἰρήνης τοῦ 371 π. Χ. » 347
IV. Ἡ Ἡγεμονία τῶν Θηβῶν. Ἡ ἐφήμερος ναυτικὴ των δύναμις.—Ἡ μάχη τῆς Μαντινείας. Συμμαχικὸς πόλεμος . . . . . » 355
V. Κρίσεις περὶ τοῦ ρόλου τῆς θαλασσίας δυνάμεως εἰς τὰ ἱστορικὰ γεγονότα τῆς 50ετίας 404—355 π. Χ. » 362

ΚΕΦ. Η'.—Ἡ Μακεδονικὴ ἐπικράτησις

I. Ἡ ἐπέμβασις Φιλίππου τοῦ Β'. εἰς τὰ Ἑλληνικὰ πράγματα—Συμμαχικὸς πόλεμος.—Ἱερὸς πόλεμος Μάχη τῆς Χαιρωνείας.—Ἕνωσις τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τοῦ Φιλίππου Ναυτικὴ δύναμις τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Σελ. 366
II. Τὰ πρῶτα ἔτη τῆς Βασιλείας τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου. Εἰσβολὴ εἰς Μ. Ἀσίαν—Ἡ ἐπίδρασις τῆς θαλασσίας δυνάμεως ἐπὶ τοῦ πολεμικοῦ του σχεδίου. Ἐξαφάνισις τῆς Περσικῆς ναυτικῆς δυνάμεως. Κατάληψις τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου . . . . . » 374
III. Τελειωτικὴ συντριβὴ τῆς Περσικῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως παρὰ τὰ Γαυγάμηλα.—Προέλασις τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς τὴν Ἰνδικήν.—Νεάρχου πλοῦς—Συγκρότησις τῆς Αὐτοκρατορίας καὶ ὀργάνωσις τῶν θαλασσίων της συγκοινωνιῶν . . . . . » 385
IV. Ὁ ρόλος τῆς θαλασσίας δυνάμεως κατὰ τοὺς πολέμους τῶν διαδόχων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου . » 396
V. Ἡ δρᾶσις τῶν τριῶν Κρατῶν εἰς τὴν μετάδοσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐμπορίου. » 407

ΚΕΦ. Θ'.—Τὰ ἐν τῷ Αἰγαίῳ ὑπὸ τὴν Ρωμαϊκὴν κατάκτησιν

I. Ἀνάπτυξις τῆς θαλασσίας δυνάμεως τῆς Ρώμης. Παρέμβασις αὐτῆς εἰς τὰ πράγματα τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἑλλάδος . . . . . Σελ. 414

II. Ἡ ἀναβίωσις τῆς πειρατείας εἰς τὸ Αἰγαῖον.—Πειρατικὸς πόλεμος.—Β'. Μιθριδατικὸς πόλεμος.—Ναυμαχία παρὰ τὸ Ἄκτιον . . . . . Σελ. 423
III. Ἐξέλιξις τῶν μέσων καὶ μεθόδων ναυσιπλοΐας ἀπὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου μέχρι τῆς Ρωμαϊκῆς κατακτήσεως—Παράλληλος ἐξέλιξις ὁπλισμοῦ καὶ τακτικῆς . . . . . » 432
Ἐπίδρασις τῆς μηχανικῆς ἐξελίξεως ἐπὶ τῆς τακτικῆς » 443
ΚΡΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ . . . . . » 449
ΠΗΓΑΙ ΚΑΙ ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ . . . . . » 465
ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΞ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΟΠΩΝΥΜΙΩΝ . . . . . » 467

ΠΙΝΑΚΕΣ ΕΚΤΟΣ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

I. Χάρτης Ἀρχαίας Ἑλλάδος . . . . . Σελ. 26—27
II. Ἀναπαραστάσεις πλοίων Μινωϊκῆς ἐποχῆς . . » 38—39
III. Ἀναπαράστασις διήρους . . . . . » 42—43
IV. Ἀναπαραστάσεις πεντηκοντόρου καὶ τριήρεων » 46—47
V. Ἀναπαραστάσεις πρύμνης καὶ διακοσμήσεων τριήρους . . . . . » 54—55
VI. Ἀναπαράστασις διήρους κατὰ τὸν ἐπίπλουν καὶ Διάγραμμα ὁμαδικοῦ χειρισμοῦ διέκπλου καὶ ἀναστροφῆς . . . . . » 60—61
VII. Διάγραμμα τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας . . . . » 108—109
VIII. Διάγραμμα ναυμαχίας παρὰ τὰ Σύβοτα . . . . » 172—173
IX. Διαγράμματα τῶν παρὰ τὸ Ῥίον δύο ναυμαχιῶν » 214—215
X. Διάγραμμα τῆς παρὰ τὸ Κυνὸς Σῆμα ναυμαχίας » 296—297
XI. Διαγράμματα τῆς ναυμαχίας τῶν Ἀργινουσῶν » 308—309
XII. Χάρτης περίπλου Νεάρχου . . . . . » 392—393
XIII. Ἀναπαραστάσεις τετρήρους καὶ ἱστιοφόρου Ρωμαϊκῶν χρόνων . . . . . » 434—435
XIV. Χάρται Γῆς κατὰ Ἡρόδοτον καὶ Ἐρατοσθένη . » 446—447

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ μελέτη τῆς Ἱστορίας ἀποκτᾶ πρακτικὴν χρησιμότητα, ὅταν δὲν περιορίζηται μόνον εἰς τὴν ἀπομνημόνευσιν γεγονότων καὶ χρονολογιῶν, ἀλλὰ προχωρῇ καὶ εἰς τὴν διερεύνησίν των, μὲ σκοπὸν νὰ καταλήξῃ εἰς ὡρισμένα συμπεράσματα καὶ νὰ διατυπώσῃ ἱστορικὰς ἀρχάς· διότι ἡ κατὰ τοιοῦτον τρόπον γινομένη μελέτη τῶν ἱστορικῶν γεγονότων ἀποτελεῖ ἄσκησιν τοῦ πνεύματος καὶ τὸ προπαρασκευάζει διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν πρακτικῶν προβλημάτων, ποὺ παρουσιάζονται καθημερινῶς εἰς τὴν ζωὴν τῶν ἀτόμων καὶ τῶν Λαῶν. Αὐτὸ δὲν σημαίνει, ὅτι ὁ μελετῶν τὴν ἱστορίαν θὰ ἀποκτήσῃ τὴν ἱκανότητα τοῦ νὰ ἐξευρίσκῃ εἰς κάθε παρουσιαζομένην περίστασιν, ἓν προηγούμενον γεγονὸς ποὺ νὰ χρησιμεύῃ ὡς ὁδηγὸς περὶ τοῦ πρακτέου. Ὅσας δήποτε ἀναλογίας καὶ ἂν παρουσιάζουν μεταξύ των τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, εἶναι συναρτήσεις τόσων πολυπλόκων παραγόντων, ὥστε οὐδέποτε ἐπαναλαμβάνονται κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τρόπον. Μέσα ὅμως εἰς τοὺς πολυπλόκους αὐτοὺς μεταβλητοὺς παράγοντας ὑπάρχει καὶ εἷς, ὁ ὁποῖος μεταβάλλεται τόσον βραδέως διὰ μέσου τῶν χιλιετηρίδων, ὥστε εἶμπορεῖ καὶ νὰ θεωρηθῇ ὡς σταθερός· καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ **ἀνθρώπινος παράγων**.

Ὁ ἄνθρωπος, εἴτε ὡς ἄτομον μὲ τὰς φυσικὰς ἢ ἐπικτήτους ἀρετὰς καὶ κακίας του, εἴτε ὡς ὁμὰς μὲ τὴν τόσον πολύπλοκον ὁμαδικὴν ψυχολογίαν του, ἀποτελεῖ, μὲ ὅλας τὰς δυνατότητας καὶ τοὺς περιορισμοὺς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τὸν πρωταγωνιστὴν εἰς τὸ δρᾶμα τῆς Ἱστορίας. Διὰ τοῦτο καὶ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, ὅταν μελετῶνται ἀπὸ τὴν ἀνθρωπίνην των πλευράν, ἀποκτοῦν περιεχόμενον, ζωντανεύουν καὶ ἡμποροῦν εὐκολώτερα νὰ παραλληλισθοῦν μεταξύ των, ἔστω καὶ ἂν συνέβησαν εἰς ἀπομεμακρυσμένας ἀπ' ἀλλήλων ἐποχὰς καὶ εἰς διαφόρους τῆς Γῆς τόπους.

Ἡ ἀναγωγὴ ἄρα τῶν ἱστορικῶν γεγονότων εἰς τὸν ἀνθρώπινον παράγοντα, ἠμπορεῖ νὰ δδηγήσῃ, διὰ μέσου τοῦ λαβυρίνθου ποὺ ἐκ πρώτης ὄψεως παρουσιάζουν, εἰς τὸν τελικὸν σκοπὸν ποὺ ἐθέσαμεν ἀνωτέρω, εἰς τὴν διατύπωσιν δηλαδὴ ἀρχῶν πρακτικῆς χρησιμότητος. Αὐτὴν δὲ τὴν ἔννοιαν ἀκριβῶς ἔχει καὶ ἡ περίφημος φράσις «ἡ Ἱστορία ἐπαναλαμβάνεται», τὴν ὁποίαν πολλάκις μεταχειριζόμεθα, ὅτι δηλαδὴ **τὰ αὐτὰ αἴτια ὑπὸ τὰς αὐτὰς ἢ ἀναλόγους συνθήκας συνεπάγονται πάντοτε τὰ αὐτὰ ἢ ἀνάλογα ἀποτελέσματα.**

Ἡ ναυτικὴ Ἱστορία, ποὺ μαζὶ μὲ τὴν στρατιωτικήν, τὴν διπλωματικήν, τὴν οἰκονομικὴν κλπ. ἀποτελοῦν κλάδους τῆς γενικῆς Ἱστορίας, παρουσιάζει καὶ αὐτὴ πρακτικὴν χρησιμότητα, ὅταν μελετᾶται κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον. Τὸ ὑλικὸν καὶ τὰ πολεμικὰ μέσα ἐξελίσσονται καὶ μεταβάλλονται ριζικῶς μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου. Καὶ ὁ ἐπιπόλαιος παρατηρητὴς συχνὰ διερωτᾶται, ποίαν ἄραγε πρακτικὴν σημασίαν ἠμπορεῖ νὰ ἔχῃ εἰς τὴν σημερινὴν ἐποχὴν τῶν κολοσσαίων θωρηκτῶν, τῶν ταχυτάτων εὐδρόμων, καὶ τῶν ἀντιτορπιλλικῶν, τῶν ὑποβρυχίων καὶ τῶν ἀεροπλάνων, τῆς ἀτομικῆς βόμβας καὶ τῶν κατευθυνομένων βλημάτων, ἡ μελέτη πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων, ποὺ διεξήχθησαν πρὸ τόσων αἰώνων, μὲ τριήρεις, μὲ δρόμωνας, μὲ γαλέρας, μὲ τρίκροτα, μὲ πυρπολικά, ἢ ἔστω ἀκόμη καὶ μὲ πρωτόγονα θωρηκτὰ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Καὶ ὅμως ἡ ἀπάντησις ἔρχεται ἀφ' ἑαυτῆς, ὅταν ἡ μελέτη τῶν γεγονότων αὐτῶν γίνῃ μὲ βάσιν τὸν ἀνθρώπινον παράγοντα. Διότι ἀρκεῖ νὰ σκεφθῇ κανείς, ὅτι τὴν κώπην τῶν τριήρεων καὶ τῶν γαλερῶν ἢ τὴν πολύπλοκον ἱστιοφορίαν τῶν φρεγατῶν καὶ τῶν τρικρότων ἐχειρίζοντο ἄνδρωποι, ὅπως ἄνδρωποι χειρίζονται σήμερον τὰς δαιδαλώδεις μηχανὰς τῶν συγχρόνων πολεμικῶν πλοίων. Ἄνδρωποι ἐπίσης ἐμάχοντο ὅταν τὰ πολεμικὰ μέσα περιωρίζοντο εἰς τὰ ἀκόντια καὶ τὰ τόξα τῶν ἐπιβατῶν ἢ εἰς τὰ ἔμβολα τῶν τριήρεων, ὅπως ἄνδρωποι μάχονται καὶ σήμερον, χρησιμοποιοῦντες τὰ τελειοποιημένα σύγχρονα πολεμικὰ μέσα μὲ τὴν πολλαπλασίαν καταστρεπτικήν των δύναμιν. Καὶ ἀπὸ τὸν τρόπον, μὲ τὸν ὁποῖον οἱ ἄνδρωποι ἐχρησιμοποίησαν τὰ εἰς τὴν διάθεσίν των ἑκάστοτε μέσα κινήσεως τῶν πλοίων καὶ διεξαγωγῆς τοῦ πολέμου, ἐκρίθη ἡ ὑπεροχὴ τοῦ ἑνὸς τοῦ ἀντιπάλου ἐπὶ τοῦ ἑτέρου. Ἄνδρωποι ἐπίσης ἦσαν οἱ διευθύνοντες τοὺς στόλους τοῦ παρελθόντος, ὅπως καὶ σήμερον, ἀπὸ τὸν τρόπον δὲ μὲ τὸν ὁποῖον ἀντι-

μετώπισεν ἕκαστος ἐξ αὐτῶν τὰ προβλήματα ποὺ τοῦ παρουσιάσθησαν, ἐξηρτήθη ἡ συγκρότησις καὶ ἡ ἔκβασις τῶν ναυμαχιῶν, ποὺ τόσας φορὰς μετέβαλον τὸν ροῦν τῆς Ἱστορίας. Τὸ αὐτὸ δύναται νὰ λεχθῇ καὶ διὰ τοὺς ἄνδρας ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι εὑρεθέντες εἰς τὴν κορυφὴν τῆς Κρατικῆς Ἱεραρχίας προπαρεσκεύασαν τοὺς στόλους αὐτοὺς καὶ κατηύθυναν τὴν ναυτικὴν πολιτικὴν τῶν Ἐθνῶν των. Ἐὰν ὁ Θεμιστοκλῆς δὲν κατώρθωνε νὰ ἐφαρμόσῃ εἰς τὰς Ἀθήνας τὴν ναυτικήν του πολιτικὴν καὶ νὰ ἐπιβάλῃ ἀκολούθως εἰς ὅλους τοὺς Ἕλληνας τὴν γνώμην του περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ δοθῇ εἰς τὰ στενὰ τῆς Σαλαμῖνος ἡ ἀποφασιστικὴ σύρραξις πρὸς τὸν Στόλον τοῦ Ξέρξου, ἡ Ἱστορία ὁλοκλήρων αἰώνων θὰ παρουσίαζεν ἴσως διάφορον ἐντελῶς μορφήν.

Ὥστε ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ εἴπῃ, ὅτι ἀπὸ τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον οἱ ἄνδρωποι ἐχρησιμοποίησαν καὶ χρησιμοποιοῦν τὸ ὑλικὸν καὶ τὰ μέσα ποὺ ἑκάστοτε διαθέτουν, προκύπτουν κυρίως τὰ ἱστορικὰ γεγονότα. Ἀπὸ τὰ γεγονότα δὲ αὐτὰ ἠμποροῦν νὰ ἀποκομισθοῦν διδάγματα ἐφαρμόσιμα καὶ διὰ τὴν σημερινὴν ἐποχήν, παρ' ὅλην τὴν τεραστίαν διαφορὰν τῶν ὑλικῶν μέσων, ἀρκεῖ νὰ γίνῃ ἡ ἀναγωγὴ εἰς τὸν ἀνθρώπινον παράγοντα. Ἡ ἀναγωγὴ αὐτὴ εἶναι δύσκολος μόνον εἰς περιπτώσεις, *ὅπου ἡ δυσαναλογία* τῶν πολεμικῶν μέσων δύο ἀντιπάλων ἦτο τόσον μεγάλη ὥστε νὰ παραμερίζῃ τὸν ἀνθρώπινον παράγοντα, ὡς π.χ. εἰς τοὺς πλείστους ἐκ τῶν ἀποικιακῶν πολέμων, ὅπου ἡ ὑπεροχὴ τῶν πολεμικῶν μέσων τοῦ ἰσχυροῦ εἰσβολέως ἀνέτρεπε πρὸ αὐτῆς τὸ πᾶν. Εἰς τὰς συνήθεις ὅμως περιπτώσεις συρράξεων μεταξὺ Λαῶν ἴσου ἢ ἀναλόγου βαθμοῦ πολιτισμοῦ, ἡ ἀναγωγὴ εἰς τὸν ἀνθρώπινον παράγοντα εἶναι σχετικῶς εὔκολος καὶ καθιστᾶ δυνατὴν τὴν χρησιμοποίησιν τῆς πολυτίμου πείρας τοῦ παρελθόντος.

***

Δι' ἐκείνους ποὺ ἔχουν τὴν τιμήν, ἀλλὰ καὶ τὴν κολοσσιαίαν εὐθύνην, νὰ εὑρίσκωνται ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἐνόπλων δυνάμεων ἢ νὰ διευθύνουν τὰς τύχας τῶν Ἐθνῶν εἰς κρισίμους καμπὰς τῆς Ἱστορίας, ἡ πεῖρα αὐτὴ τοῦ παρελθόντος ἀποτελεῖ πολύτιμον ὁδηγόν. Ἀλλοίμονον ὅμως, ἐὰν ὑποπέσουν οὗτοι εἰς τὸ σφάλμα τοῦ νὰ νομίσουν ὅτι ἡ μελέτη τῆς Ἱστορίας ἠμπορεῖ νὰ τοὺς δώσῃ ἑτοίμους συνταγάς, ἢ ἔστω καὶ τὴν ἱκανότητα τοῦ νὰ ἀνευρίσκουν εἰς κάθε παρουσιαζόμενον πρὸ αὐτῶν πρόβλημα καὶ ἀπὸ

ἓν ἱστορικὸν προηγούμενον, ποὺ νὰ ὁδηγῇ εἰς τὴν λύσιν του! Διότι τότε θὰ αἰσθανθοῦν καὶ αὐτοὶ τὴν ἰδίαν ἀπογοήτευσιν, ποὺ ἐξέφρασε μὲ λόγους ἥκιστα κολακευτικοὺς διὰ τὰ μαθήματα τῆς Ἱστορίας, ὁ Verdis du Verdois, ὅταν προκειμένου νὰ διευθύνῃ μίαν μάχην, ἀφοῦ προσεπάθησε ματαίως νὰ ἀνεύρῃ κανὲν ἀνάλογον ἱστορικὸν προηγούμενον, ἀπηύθυνε πρὸς τὸν ἑαυτόν του τὸ κλασσικὸν ἐρώτημα: «ἐπὶ τέλους, περὶ τίνος πρόκειται;». Τὸ ἀνέκδοτον αὐτό, ποὺ συνήθιζε νὰ ἀφηγῆται ὁ Foch ὅταν ἐδίδασκεν εἰς τὴν Γαλλικὴν Σχολὴν τοῦ Πολέμου, ἐνῷ ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται εὑρισκόμενον εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν θεωρίαν περὶ τῆς πρακτικῆς χρησιμότητος τῆς Ἱστορίας, πράγματι δὲν κάμνει τίποτε ἄλλο, παρὰ νὰ ἐπιβεβαιώνῃ τὴν ὀρθὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς χρησιμότητος αὐτῆς: ὅτι δηλαδὴ ἡ κριτικὴ μελέτη τῶν ἱστορικῶν γεγονότων ἀποβλέπει μόνον εἰς τὸ νὰ ὀξύνῃ τὸ πνεῦμα, νὰ τοῦ ἐπιτρέπῃ νὰ θέτῃ ὀρθῶς τὰ ἑκάστοτε παρουσιαζόμενα εἰς τὴν πρᾶξιν προβλήματα καὶ νὰ εὑρίσκῃ τὴν ὀρθὴν λύσιν. Καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ μελέτη τῆς Ἱστορίας εἶναι ἰδιαιτέρως πολύτιμος εἰς τὴν σφαῖραν τῆς Στρατηγικῆς καὶ τῆς Πολιτικῆς, ὅπου δὲν ἐξετάζονται αἱ λεπτομέρειαι τῆς χρησιμοποιήσεως τοῦ ὑλικοῦ. Ἀλλὰ ἀκόμη καὶ εἰς τὴν σφαῖραν τῆς τακτικῆς τὸ ὀξὺ κριτικὸν πνεῦμα ἠμπορεῖ εὔκολα νὰ ἀνευρίσκῃ ὀρχὰς ἀνεπηρεάστους ἀπὸ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ὑλικοῦ. Ἐπὶ παραδείγματι ἡ ποικιλία τῶν τακτικῶν σχηματισμῶν τῶν Ἀθηναϊκῶν Στόλων κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν Πόλεμον, ἡ πρωτοτυπία τῶν ἐλιγμῶν καὶ ἡ ἀποφυγὴ κάθε σχολαστικῆς προσκολλήσεως πρὸς μίαν ξηρὰν «γεωμετρικὴν» τακτικήν, ἠμποροῦν καὶ σήμερον ἀκόμη νὰ δώσουν χρησιμώτατα διδάγματα.

Ἡ τεχνικὴ ἐξέλιξις τῶν ὅπλων καὶ ἰδιαιτέρως τῆς ἀεροπορίας ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Πολέμου τοῦ 1914—18 μέχρι τοῦ Παγκοσμίου Πολέμου, ἀντιθέτως πρὸς ὅ,τι θὰ ἐφαντάζετο κανεὶς ἐκ πρώτης ὄψεως, κατέστησε τὰ μαθήματα τῶν πολέμων τῆς ἀρχαιότητος περισσότερον ἐπίκαιρα. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι μία τῶν σπουδαιοτέρων συνεπειῶν τῆς ἀεροπορικῆς ἐξελίξεως ἐν τῇ σφαίρᾳ τῆς Στρατηγικῆς ὑπῆρξεν ἡ ἐπάνοδος εἰς τὴν στενὴν ἐκείνην ἀλληλοεξάρτησιν τῶν κατὰ θάλασσαν πρὸς τὰς κατὰ ξηρὰν ἐπιχειρήσεις ποὺ ἐχαρακτήριζε τοὺς πολέμους τῆς ἀρχαιότητος.

Πράγματι, ἀφ' ἧς ἐποχῆς τὰ ἱστία ἀντικατέστησαν τὰς κώπας ὡς κινητήριον μέσον τῶν πλοίων, οἱ πολεμικοὶ στόλοι εἶχον ἀποκτήσει μεγάλην αὐτονομίαν, ἠδύναντο νὰ εὑρίσκωνται ἐν συ-

νεχεῖ πλῷ ἐπὶ πολλὰς ἑβδομάδας, ἐνίοτε ἐπὶ μῆνας ὁλοκλήρους καὶ νὰ ἐκτελοῦν παρατεταμένους ἀποκλεισμοὺς ἐν συνδυασμῷ μὲ εὐρυτάτας στρατηγικὰς κινήσεις. Τὸ τοιοῦτον, συνδυαζόμενον καὶ μὲ τὴν ἔλλειψιν μέσων συνεννοήσεως καὶ ἐπικοινωνίας, εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ χαλαρώνῃ τὸν σύνδεσμον μεταξὺ τῶν κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων μέχρι σημείου ποὺ νὰ μὴ γίνεται κἂν οὗτος ἀντιληπτός.

Ἀκόμη καὶ οἱ περιορισμοὶ τῆς ἀκτῖνος ἐνεργείας τῶν πλοίων, ποὺ ἐπέβαλεν ἡ κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα γενικὴ παραδοχὴ τοῦ ἀτμοῦ ὡς κινητηρίου δυνάμεως αὐτῶν, δὲν ἠμπόρεσαν νὰ μεταβάλουν αἰσθητῶς τὴν φαινομενικὴν ταύτην ἀνεξαρτησίαν. Οὕτω κατὰ τὸν παρελθόντα Μέγαν Πόλεμον οἱ ἀντίπαλοι στόλοι διεξήγαγον τὰς ἐπιχειρήσεις των μὲ ἀποκλειστικὸν σκοπὸν τὴν διατήρησιν ὁ μέν, τὴν διαμφισβήτησιν ὁ ἕτερος, τῆς κυριαρχίας τῶν θαλασσῶν, οὐσιαστικῶς ἀπερίσπαστοι ἀπὸ τὰ συμβαίνοντα κατὰ ξηράν, ἐφ' ὅσον δὲν ἠπειλοῦντο ἐξ αὐτῶν ἀμέσως αἱ βάσεις τῶν ἐπιχειρήσεών των καὶ αἱ γραμμαὶ τῆς συγκοινωνίας των.

Κατὰ τὸν Παγκόσμιον ὅμως Πόλεμον τοῦ 1939—1945, ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἐναερίου ὅπλου καὶ ὁ θανάσιμος κίνδυνος ποὺ παρουσίαζε τοῦτο διὰ πᾶν πλοῖον μὴ προστατευόμενον ἀπὸ φίλια ἀεροσκάφη, μετέβαλεν οὐσιωδῶς τὴν φυσιογνωμίαν τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων. Διὰ νὰ δύνηθοῦν τὰ πλοῖα νὰ κινηθοῦν πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ προορισμοῦ των, εἶχον ἀνάγκην προστασίας ἀεροπορικῆς, τὴν ὁποίαν μόνον ἀεροπλάνα ὁρμώμενα ἀπὸ βάσεων ξηρᾶς δύνανται νὰ ἐξασφαλίσουν ἀποτελεσματικῶς. Ἀναγκάζεται συνεπῶς ὁ στόλος νὰ ἀναλαμβάνῃ τὴν διεξαγωγὴν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐκτεταμένων «συνδεδυασμένων ἐπιχειρήσεων», σκοπὸς τῶν ὁποίων εἶναι ἡ κατάληψις νήσων ἢ ἀκτῶν διαθετουσῶν ἀεροδρόμια.

Ἡ μορφὴ αὕτη τῶν ἐπιχειρήσεων ὑπῆρξε περισσότερον ἀκόμη χαρακτηριστικὴ εἰς τὸ θέατρον τοῦ Εἰρηνικοῦ, ὅπου αὗται βλεπόμεναι ἐκ τῶν ὑστέρων ὁμοιάζουν πρὸς ἀλλεπάλληλα ἅλματα καταλήψεως νήσων καὶ στρατηγικῶν θέσεων ἐπιτρεπουσῶν τὴν ἀποτελεσματικωτέραν συνεχῆ χρῆσιν τοῦ ἐναερίου ὅπλου. Παρουσιάζει συνεπῶς ἡ μορφὴ αὕτη τοῦ πολέμου πολὺ μεγάλας ἀναλογίας πρὸς τοὺς πολέμους τῆς ἀρχαιότητος, κατὰ τοὺς ὁποίους αἱ ἐπιχειρήσεις τῶν στόλων ἦσαν ἀναποσπάστως συνδεδεμέναι μὲ τὰς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις. Μόνον ἡ κλῖμαξ διαφέρει, διότι ἀκριβῶς

ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἀεροπορίας, περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλον συγκοινωνιακὸν μέσον, ἐσμίκρυνε τὰς ἀποστάσεις. Ἐὰν λοιπὸν κάμῃ κανεὶς ἀναγωγὴν τῆς κλίμακος χρόνων καὶ ἀποστάσεων ἐκείνης τῆς ἐποχῆς πρὸς τὴν σημερινήν, ἐὰν σκέπτηται δηλαδὴ εἰς ἑκατοντάδας ἢ χιλιάδας μιλίων ἐκεῖ ποὺ ἐσκέπτετο εἰς μίλια, εὑρίσκει ἀμέσως τὴν ἀναλογίαν τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ Παγκοσμίου Πολέμου πρὸς τὰς τῶν πολέμων τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιότητος.

***

Ἡ Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἰδίως δὲ ἡ τῆς κλασσικῆς περιόδου, ἔχει μελετηθῆ ἀπὸ τοὺς σοφοὺς τοῦ Κόσμου περισσότερον ἀπὸ τὴν Ἱστορίαν κάθε ἄλλου τμήματος τῆς Γῆς καὶ κάθε ἄλλης χρονικῆς περιόδου. Καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς θὰ ἐνόμιζε κανείς, ὅτι ἔχει πλέον ἐξαντληθῆ τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ παρουσιάζει καὶ ὅτι ἔχουν πλέον ἀποκομισθῆ, ὅσα ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποκομισθοῦν ἐξ αὐτῆς διδάγματα. Καὶ ἐν τούτοις, τόσον ζωντανὴ εἶναι ἡ Ἱστορία αὐτὴ καὶ τόσας ἀναλογίας παρουσιάζει ἡ διανοητικότης τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων πρὸς τὴν τῶν συγχρόνων πεπολιτισμένων λαῶν, ὥστε ἡ συστηματική της μελέτη συνεχίζεται ἀκόμη καὶ σήμερον, διεξαγομένη ἀπὸ εἰδικοὺς μελετητὰς κατὰ κλάδον, πολυάριθμα δὲ συγγράμματα βλέπουν καθημερινῶς τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος.

Εἰδικώτερον ὁ κλάδος τῆς ναυτικῆς Ἱστορίας, ἔχει ἀποτελέσει ἀντικείμενον ἐρευνῶν καὶ μελετῶν, ὄχι μόνον ἀπὸ τῆς καθαρῶς ἱστορικῆς καὶ ἀρχαιολογικῆς ἀπόψεως, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ναυτικῆς ὀργανώσεως τῶν Ἑλληνικῶν πολιτειῶν καθὼς καὶ ἀπὸ τῆς στρατηγικῆς καὶ πολιτικῆς ἀπόψεως. Τὰ κλασσικὰ ἔργα καὶ μονογραφίαι τῶν Γερμανῶν σοφῶν Busolt, Aug. Köster, Beloch, Curtius, Loschke, Böckh, von Husslar, τῶν Ἄγγλων Leak, Goldwin, Garden, Munro, τῶν Γάλλων Cartault, Jal, Jurien de la Gravière, καὶ πλείστων ἄλλων, καθὼς καὶ πολλῶν ἡμετέρων τεχνικῶν καὶ ἱστορικῶν συγγραφέων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐξέχουσαν θέσιν κατέλαβεν ὁ ἀείμνηστος Κ. Ράδος, ἠμπορεῖ νὰ εἴπῃ κανείς, ὅτι ἐξήντλησαν ὅλας τὰς ἱστορικὰς πηγὰς καὶ δὲν ἀφίνουν ἔδαφος δι' ἱστοριοδιφικὴν ἐργασίαν. Δὲν ἠμπορεῖ συνεπῶς νὰ ἔχῃ τὴν ἀξίωσιν, ὅτι εἰσφέρει νέα καὶ ἄγνωστα στοιχεῖα εἰς τὰς περὶ τοῦ ναυτικοῦ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων γνώσεις τὸ ἀνὰ

χεῖρας ἔργον. Ἡ ἰδέα, ποὺ μὲ παρεκίνησεν εἰς τὴν συγγραφήν του εἶναι ἄλλη: εἶναι ἡ προσπάθεια τοῦ νὰ ἐξετασθῆ ὁ ρόλος, τὸν ὁποῖον ἡ **θαλασσία δύναμις**—τὸ «Κράτος τῆς θαλάσσης» κατὰ τὸν ὁρισμὸν τοῦ Περικλέους—διεδραμάτισεν εἰς τὴν Ἱστορίαν αὐτήν.

Ἡ ἰδέα, αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, δὲν εἶναι ἐντελῶς νέα. Ἀρκετοὶ ἀπὸ τοὺς ἀνωτέρω ἀναφερομένους ναυτικοὺς ἱστορικοὺς ἠσχολήθησαν εἰς τὰ ἔργα των καὶ μὲ τὴν ἄποψιν αὐτήν, ἀλλὰ μᾶλλον παρεμπιπτόντως, διότι τὰ ἔργα των κατὰ κανόνα ἀπέβλεπον κυρίως εἰς τὴν ἀναδίφησιν τῶν ἱστορικῶν πηγῶν καὶ εἰς τὴν πιστοτέραν δυνατὴν ἀναπαράστασιν τῶν συνθηκῶν, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἔδρων τὰ ναυτικὰ τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν Πολιτειῶν. Μία ὅμως πλήρης συνθετικὴ μελέτη, μὲ κεντρικὴν γραμμὴν τὴν ἐξέτασιν τοῦ ρόλου τῆς θαλασσίας δυνάμεως διὰ μέσου τῶν αἰώνων τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας καὶ μὲ προσπάθειαν συνδέσεως τῶν ἀρχαιοτέρων γεγονότων ποὺ συνέβησαν εἰς τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας πρὸς τὰ μεταγενέστερα καὶ τὰ σύγχρονα, ἰδοὺ τί νομίζω ὅτι ἔλειπεν. Μία τοιαύτη μελέτη, διεξαγομένη κατὰ τὸ κλασσικὸν πρότυπον ποὺ ἔθεσεν ὁ Ἀμερικανὸς ἱστορικὸς Ναύαρχος Mahan εἰς τὰ συγγράμματά του περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῆς θαλασσίας δυνάμεως εἰς τὴν Ἱστορίαν τῶν τελευταίων αἰώνων, θὰ συντελέσῃ ἀναμφισβητήτως εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ περισσότερον ἀντιληπτὸν τὸν ρόλον ποὺ διεδραμάτισεν ἡ θαλασσία δύναμις εἰς τὴν ἰδικήν μας Ἱστορίαν.

***

Προφανῶς μία τοιαύτη ἐργασία, ἀποβλέπουσα εἰς τὸν ἀνωτέρω τεθέντα εὐρύτερον σκοπόν, δὲν πρέπει νὰ περιορισθῆ μόνον εἰς τὴν μελέτην τῆς ἐπιδράσεως τῆς θαλασσίας δυνάμεως ἐπὶ τῶν πολεμικῶν γεγονότων, ἀλλ' εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπεκταθῆ καὶ εἰς γενικώτερα θέματα. Τοιαῦτα εἶναι ἡ ἔρευνα τῆς εἰς ἑκάστην περίστασιν ἀσκηθείσης ναυτικῆς πολιτικῆς καὶ τῶν συνεπειῶν της, ἡ μελέτη τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἐπιδράσεως τῆς θαλάσσης εἰς τὴν ζωὴν τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος καὶ συγκεκριμένως ἡ ἐξέτασις τῆς ναυτιλίας καὶ τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου ὡς ἐκπολιτιστικῶν παραγόντων καὶ ὡς πηγῶν, ἀπὸ τὰς ὁποίας ὁ Ἑλληνισμὸς ἤντλησεν ἀνέκαθεν καὶ ἐξακολουθεῖ ἀκόμη νὰ ἀντλῇ πλοῦτον καὶ δύναμιν. Αἱ δυσχέρειαι μιᾶς συνθετικῆς σπουδῆς τόσης ἐκτάσεως

ἐπανειλημμένως ὠρθώθησαν ἀπειλητικαὶ πρὸ ἐμοῦ. Πρὸς ἀντιμετώπισίν των ἐβασίσθην κυρίως εἰς τὰς ἱστορικὰς πηγάς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν διαίσθησιν τοῦ ναυτικοῦ, ἡ ὁποία εἰς μερικὰ σκοτεινὰ ἢ ἀμφισβητούμενα ὑπὸ τῶν κειμένων σημεῖα ἀποτελεῖ πάντοτε πολύτιμον ὁδηγόν. Κατὰ τὴν ἀφήγησιν τῶν γεγονότων προσεπάθησα νὰ τηρηθῶ εἰς τὴν κεντρικὴν γραμμήν, τὴν ὁποίαν ἀνωτέρω ἔθεσα, νὰ ἑρμηνεύσω δηλαδὴ τὰ γεγονότα αὐτὰ ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὰ αἴτια ποὺ τὰ ἐπροκάλεσαν καὶ νὰ ἀνεύρω τὴν ἐπίδρασιν, ποὺ ἐξήσκησεν ἐπ' αὐτῶν, εἴτε θετικῶς, εἴτε ἀρνητικῶς, ἡ θαλασσία δύναμις.

Τὸ θέμα τοῦτο ἔχει τεραστίαν σημασίαν διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς Φυλῆς μας. Ὁσονδήποτε δὲ καὶ ἂν ὁ Ἕλλην ἐσυνήθισεν ἐκ παραδόσεως καὶ ἐξ ἐνστίκτου νὰ θεωρῇ τὴν θάλασσαν καὶ τὴν θαλασσίαν δύναμιν ὡς ἀποφασιστικὸν παράγοντα Ἐθνικῆς προόδου καὶ ἀσφαλείας, δὲν παύει ὑφισταμένη ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ καταστῇ αὐτὴ ἡ ἀντίληψις περισσότερον συνειδητή. Ὁ πυρετὸς τῶν ἀνακαλύψεων καὶ τῆς τεχνικῆς ἐξελίξεως, ποὺ ἔχει καταλάβει τὸν Κόσμον ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἔχει δημιουργήσει μίαν σύγχυσιν, μέσα εἰς τὴν ὁποίαν εὐκόλως ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ παρίδῃ τὰς γενικὰς γραμμὰς τῶν προαιωνίων ἱστορικῶν ἀρχῶν.

Καιναὶ δαιμόνια καὶ νέαι συνεχῶς θεωρίαι ἐμφανίζονται καθημερινῶς καὶ καθιστοῦν δυσχερεστέραν τὴν καθοδήγησιν τοῦ πνεύματος ἀπὸ τὰς προαιωνίους αὐτὰς ἀρχάς, ποὺ δὲν ἐπηρεάζονται ἀπὸ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ὑλικοῦ. Μεταξὺ δὲ τῶν ἀρχῶν αὐτῶν εἶναι καὶ τὸ ὅτι κανεὶς λαός, ἐξ ὅσων κατὰ τὸ διάστημα τεσσάρων χιλιετηρίδων διῆλθον ἀπὸ τὸ μέρος τοῦτο τῆς Γῆς ποὺ κατοικοῦμεν, δὲν κατώρθωσε νὰ ἐξασφαλίσῃ μόνιμον κατοχήν, ἐφ' ὅσον δὲν κατώρθωσε νὰ ἀποκτήσῃ πραγματικὴν θαλασσίαν δύναμιν. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἀρχῆς αὐτῆς καὶ ἡ ἀναπαράστασις τῶν κυριωτέρων γεγονότων τῆς ἀρχαίας μας Ἱστορίας ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὰ μεταγενέστερα καὶ τὰ σύγχρονα, κατὰ τρόπον ποὺ νὰ καθιστᾷ ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερον καταληπτὸν τὸν ρόλον ποὺ διεδραμάτισεν εἰς αὐτὰ ἡ θαλασσία δύναμις, ἰδοὺ ὁ σκοπὸς τοῦ ἀνὰ χεῖρας ἔργου.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ ἐποχή, ποὺ διὰ πρώτην φορὰν ὁ ἄνθρωπος ἐσκέφθη νὰ χρησιμοποιήσῃ κορμοὺς δένδρων ἢ ἄλλα μέσα διὰ νὰ πλεύσῃ εἰς τοὺς ποταμοὺς καὶ τὰς λίμνας, χάνεται εἰς τὰ σκοτεινὰ βάθη τῆς προϊστορίας. Ὑπάρχουν πιθανότητες ὅτι τοῦτο εἶχε συμβῆ κατὰ τὰ τέλη τῆς παλαιολιθικῆς ἐποχῆς, τεκμήρια ὅμως κάπως πειστικώτερα εὑρέθησαν μόνον τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς ὀλίγα μονόξυλα. Ἀπὸ τὰς ἐκβολὰς τῶν ποταμῶν μερικαὶ ἀπὸ τὰς προϊστορικὰς ἐκείνας φυλὰς ἤρχισαν σὺν τῷ χρόνῳ νὰ ριψοκινδυνεύουν καὶ πρὸς τὴν θάλασσαν, εἴτε δι' ἁλιείαν, εἴτε διὰ μεταφορὰν προϊόντων πρὸς ἀνταλλαγὴν μὲ ἄλλας γειτονικὰς φυλάς. Καὶ τότε ὁ ἔμφυτος φόβος, ποὺ προεκάλει ἀνέκαθεν εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ ἀπέραντος γαλανὴ ἔκτασις, ἤρχισε σιγὰ-σιγὰ νὰ ὑποχωρῇ, τὴν δὲ θέσιν του κατελάμβανεν ἡ μᾶλλον ἀνταποκρινομένη πρὸς τὴν πραγματικότητα ἀντίληψις, ὅτι ἡ θάλασσα ὄχι μόνον δὲν χωρίζει, ἀλλὰ ἀπεναντίας συνδέει τὰς ξηρὰς μεταξύ των.

Ἡ ἀντίληψις αὐτή, ἀμυδρὰ κατ' ἀρχάς, κατέληξεν ὕστερα ἀπὸ πολλοὺς αἰῶνας νὰ γίνῃ πεποίθησις εἰς τοὺς λαοὺς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι προάγοντες συνεχῶς τὸν τρόπον τῆς κατασκευῆς ἢ τῆς χρησιμοποιήσεως τῶν πλωτῶν μέσων ἠμπόρεσαν νὰ ἐπεκτείνουν τὰ ταξείδιά των κάπως ἀνοικτότερα ἀπὸ τοὺς κόλπους καὶ ἀπὸ τὰ στενά, ὅπου ἀρχικῶς περιωρίζοντο. Τὰ μονόξυλα ἀντικαθίστανται ἀπὸ τὰς σχεδίας, αἱ ὁποῖαι, συνεχῶς τελειοποιούμεναι, ὡδήγησαν εἰς τοὺς διαφόρους τύπους τῶν παναρχαίων πλοίων. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ ἄνθρωπος, τὸν ὁποῖον κατὰ τὸν περίφημον Γερμανὸν γεωγράφον Rätzel ἡ φυσική του διασκευὴ καὶ τὰ ἔνστικτά του προορίζουν διὰ ζωὴν ἀποκλειστικῶς χερσαίαν, κατώρθωσε σὺν τῷ χρόνῳ νὰ προσαρμοσθῇ — εἰς ὡρισμένας περιοχὰς τῆς Γῆς καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ὡρισμένων βιολογικῶν αἰτίων — πρὸς τὰς εἰδικὰς ἐκείνας συνθήκας ζωῆς, τὰς ὁποίας ἐπιβάλλει ἡ ἐκμετάλλευσις τῆς θαλάσσης. Διὰ τῆς προσαρμογῆς του δὲ αὐτῆς ὁ ἄνθρωπος ἐπέτυχεν, ὄχι μόνον νὰ αὐξήσῃ τὸν κα-

τοικήσιμον χῶρον τοῦ πλανήτου μας χάρις εἰς τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ ἀνεξαντλήτου ζωϊκοῦ πλούτου τῆς θαλάσσης, ἀλλὰ καὶ νὰ χαράξῃ ἐπάνω εἰς τὴν ὑγρὰν ἐπιφάνειαν ὁδοὺς διὰ τὴν ἀσφαλῆ καὶ ταχεῖαν μεταφορὰν τῶν προϊόντων ἀπὸ τόπου εἰς τόπον. Ἡ εὐθήνεια καὶ ἡ ταχύτης ἀπετέλεσαν ἐπὶ χιλιετηρίδας τὰ κύρια πλεονεκτήματα τῶν διὰ θαλάσσης μεταφορῶν, μόνον δὲ κατὰ τὴν ἐποχήν μας ἡ συνεχὴς πύκνωσις τῶν ὁδικῶν δικτύων καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῶν χερσαίων καὶ τῶν ἐναερίων μεταφορικῶν μέσων, ἀρχίζει νὰ παρουσιάζεται ὡς σοβαρὸς ἀντίπαλος. Οὐχ ἧττον τὸ θαλάσσιον ἐμπόριον ἐξακολουθεῖ νὰ ἀποτελῇ ἀκόμη καὶ σήμερον τὸ μεγαλύτερον ποσοστὸν τοῦ παγκοσμίου ἐμπορίου, προκειμένου ἰδίως περὶ φορτίων μεγάλου ὄγκου καὶ μικρᾶς τιμῆς μονάδος, ὅπως εἶναι γενικῶς τὰ τρόφιμα, τα καύσιμα καὶ αἱ πρῶται ὕλαι τῆς Βιομηχανίας, ἀλλὰ καὶ τὰ πλεῖστα ἀπὸ τὰ ὀνομαζόμενα «καταναλωτικὰ» ἀγαθά.

*
* *

Ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων, ἀφ' ἧς ἐδαμάσθη ἡ θάλασσα, οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι ποὺ ἀλληλοδιαδόχως κατώρθωσαν νὰ τὴν χρησιμοποιήσουν διὰ τὰς μεταφοράς των, ἐπωφελήθησαν—καθὼς ἦτο φυσικὸν—τῶν πλεονεκτημάτων ποὺ ἀνωτέρω ἀνεφέραμεν καὶ συνεκέντρωσαν εἰς τὰς χεῖρας των τὸ ἐμπόριον τῶν ἀποδοτικωτέρων περιοχῶν τοῦ Κόσμου. Καὶ ἐπειδὴ ἡ προαγωγὴ τῶν μέσων τῆς μεταξὺ τῶν λαῶν ἐπικοινωνίας, διευκολύνουσα αὐτοὺς εἰς τὸ νὰ ἀνταλλάσσουν ὄχι μόνον τὰ προϊόντα τῶν χωρῶν των ἀλλὰ καὶ τὰς σκέψεις των, ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν ὁ κυριώτερος παράγων πολιτισμοῦ, διὰ τοῦτο οἱ λαοί, ποὺ κατὰ καιροὺς ἐκυριάρχησαν τῆς θαλάσσης, ἔγιναν φορεῖς πολιτισμῶν καὶ ἀφῆκαν εἰς τὴν ἱστορίαν φωτεινὰ καὶ ἀνεξάλειπτα τὰ ἴχνη τῆς διαβάσεώς των.

Ἡ κατάκτησις τοῦ ὑγροῦ στοιχείου ἤρχισε πρῶτον ἀπὸ τὰς σχετικῶς στενὰς καὶ κλειστὰς θαλάσσας, ὅπου ἡ ναυσιπλοΐα ἦτο δυνατὴ μὲ πρωτόγονα μέσα καὶ μεθόδους, μόλις δὲ ἀπὸ τοῦ XVI μ.Χ. αἰῶνος ἐγενικεύθη καὶ εἰς τοὺς ὠκεανούς. Διὰ τοῦτο ἕως τότε ὁλόκληρος ἡ ναυτικὴ δραστηριότης τῆς ἀνθρωπότητος εἶχε περιορισθῆ εἰς τὰς στενὰς θαλάσσας, τῶν ὁποίων ἡ ὁλικὴ ἐπιφάνεια ἀποτελεῖ μόλις τὰ 6,5 % τῆς ὅλης θαλασσίας ἐπιφανείας τοῦ πλανήτου μας (1). Ἀλλὰ

1) Ἴδε C. Vallaux, Geographie Sociale, La Mer (ἔκδοσις τῆς Encyclopédie Scientifique) σελ. 40.

καὶ σήμερον ἀκόμη αἱ θάλασσαι αὐταὶ δὲν ἔπαυσαν νὰ ἀποτελοῦν τὰς κυριωτέρας ἑστίας ναυτιλίας καὶ ἐμπορίου. Μεταξὺ δὲ αὐτῶν ἡ Μεσόγειος ὑπῆρξεν ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν ἀκόμη χρόνων ἡ κυριωτέρα κοιτὶς πολιτισμῶν, ποὺ ὅλοι ἀνεπτύχθησαν ἀπὸ τὴν ἐμπορικὴν ἐπικοινωνίαν τῶν λαῶν τῶν τριῶν Ἠπείρων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἡ θάλασσα αὐτὴ παρεμβάλλεται.

*
* *

Τὸ ὄνομα «***Μεσόγειος***», ποὺ παρουσιάζει καὶ τὸ πλεονέκτημα νὰ δίδῃ τὴν ἔννοιαν τοῦ ὅτι ἡ θάλασσα αὐτὴ συνδέει μεταξύ των τὰς τρεῖς ταύτας Ἠπείρους, εἶναι μεταγενέστερον, ἀποτελεῖ δὲ ἕνα γεωγραφικὸν μᾶλλον ὅρον, ποὺ χρησιμοποιεῖται γενικῶς διὰ κάθε κλειστὴν ἢ περίπου κλειστὴν θάλασσαν. Κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους δὲν ὑπῆρχε καμμία κοινὴ ὀνομασία δι' ὁλόκληρον αὐτὴν τὴν θαλασσίαν περιοχήν, ἀλλὰ μόνον τοπικαὶ ὀνομασίαι, ὅπως «Ἑλληνικὴ» ἢ «καθ' ἡμᾶς» θάλασσα (ποὺ μετεχειρίζοντο οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες διὰ τὸ Αἰγαῖον καὶ τὴν ἀνατολικὴν γενικῶς λεκάνην), Λιβυκόν, Σικελικὸν καὶ Τυρρηνικὸν πέλαγος, ποὺ τὰ ὠνόμασαν ἀργότερα οἱ Ρωμαῖοι «Mare nostrum», μόνον δὲ κατὰ τοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους ἀναφέρεται μία γενικὴ ὀνομασία: «ἐντεῦθεν τῶν στηλῶν θάλασσα» (1). Καὶ ὅμως ἡ θάλασσα αὐτὴ καὶ αἱ ἀκταὶ ποῦ τὴν παραβάλλουν, περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλην περιοχὴν τῆς γῆς, παρουσιάζει μίαν ἑνότητα γεωγραφικὴν καὶ φυσιολογικὴν ἀξιοπαρατήρητον (2). Ἡ ἑνότης αὐτὴ προδίδεται ἀπὸ τὴν ὁμοιομορφίαν τοῦ κλίματος καὶ τῆς βλαστήσεως τῶν νήσων, χερσονήσων καὶ ἀκτῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἡ θάλασσα ἐνεργεῖ ὡς σταθεροποιός. Τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς Μεσογειακῆς περιοχῆς εἶναι τὸ θερμὸν καὶ σχεδὸν χωρὶς βροχὰς θέρος, ὁ βροχερὸς καὶ ὄχι ὑπερβολικὰ ψυχρὸς χειμών, ἡ περιωρισμένη βλάστησις εἰς τὰς μεταξὺ πετρωδῶν ὀρέων κοιλάδας καὶ ἡ καλλιέργεια τῆς ἀμπέλου, καθὼς καὶ δένδρων μὲ βραχὺν κορμόν, ὅπως ἡ ἐλαία καὶ τὰ ἑσπεριδοειδῆ. Ἐκτὸς τῆς κλιματολογικῆς της αὐτῆς ἐπιδράσεως, ἡ Μεσόγειος ἐξήσκησεν ἐπίσης βαθυτάτην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως τῶν λαῶν, ποὺ ἀπὸ αἰώνων κατώκουν ἢ βραδύτερον ἐγκαθίσταντο εἰς τὰ παράλιά της.

1) «Ἡράκλειοι Στῆλαι» ἢ καὶ ἁπλῶς «Στῆλαι» ὠνομάζοντο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τὰ στενὰ τοῦ Γιβραλτάρ.

2) Ἴδε H. Hummel & W. Siewert, La Méditerranée (μετάφρ. ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ A. Cogniet), ἔκδ. Payot Παρίσιοι σελ. 10-17.

Εἰς καμμίαν ἄλλην ἴσως περιοχὴν τῆς Γῆς ἡ θάλασσα δὲν εἶναι στενωτέρα συνδεδεμένη μὲ τὴν καθημερινὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου καὶ καμμία ἄλλη θάλασσα δὲν τόν παρασύρει τόσον ἐπιτακτικῶς πρὸς τὴν ναυτικὴν ζωήν, ὅσον ἡ Μεσόγειος, μὲ τὰς ἰδεώδεις διὰ τὴν ναυσιπλοΐαν συνθήκας ποὺ παρουσιάζει.

Ἀπὸ τοὺς πρώτους λαούς, ποὺ ἀναφέρονται ὡς ἀναπτύξαντες ναυτιλίαν εἰς τὴν Μεσόγειον, ἦσαν οἱ Αἰγύπτιοι, οἱ Κᾶρες, οἱ Κρῆτες καὶ οἱ Φοίνικες (1). Ἐξ ὅλων αὐτῶν οἱ Φοίνικες παρέμειναν περισσότερον γνωστοί, διότι ἡ ἀκμή των συνέπεσε μὲ τοὺς πρώτους ἱστορικοὺς χρόνους. Αἱ νεώτεραι ὅμως ἀρχαιολογικαὶ ἔρευναι ἀπεκάλυψαν, ὅτι καὶ πρὸ αὐτῶν οἱ Αἰγύπτιοι, ἤδη ἀπὸ τῆς 3ης π. Χ. χιλιετηρίδος, εἶχαν παύσει νὰ περιορίζουν τὰ ταξείδια των εἰς μόνον τὸν Νεῖλον καὶ τελειοποιήσαντες τοὺς τύπους τῶν πλοίων των (2) διέσχιζον ἀφόβως τὰ ὕδατα τῆς Ν. Α. λεκάνης τῆς Μεσογείου, πλέοντες πρὸς τὰς ἀκτὰς τῆς Φοινίκης, τῆς Συρίας καὶ τῆς Κύπρου. Μέχρι τῶν μέσων τῆς 2ας π. Χ. χιλιετηρίδος τὸ μεταξὺ τῶν χωρῶν τούτων καὶ τῆς Αἰγύπτου ἐμπόριον διεξήγετο, καθὼς φαίνεται, μὲ Κρητικὰ κυρίως καὶ μὲ Αἰγυπτιακὰ πλοῖα. Τότε μόνον ἤρχισαν οἱ Φοίνικες νὰ ναυπηγοῦν πλοῖα κατάλληλα διὰ ναυσιπλοΐαν εἰς ἀνοικτὴν θάλασσαν καὶ νὰ πλέουν δι' αὐτῶν πρὸς τὴν Αἴγυπτον. Δὲν περιωρίζοντο δὲ μόνον εἰς τὴν πρὸς τὴν Φοινίκην ἐπικοινωνίαν τὰ Αἰγυπτιακὰ πλοῖα, ἀλλὰ ἐπεξέτειναν τοὺς πλοῦς των καὶ πρὸς τὴν τότε θαλασσοκράτειραν Κρήτην, μὲ τὴν ὁποίαν ἡ Αἴγυπτος ἤρχισε νὰ ἔχῃ ἐμπορικὰς σχέσεις καθὼς προκύπτει ἀπὸ ἀναγνωσθείσας ἱερογλυφικὰς ἐγγραφὰς κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς IV Αἰγυπτιακῆς δυναστείας (3).

Μόλις κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τῆς 2ας χ ιλιετηρίδος μετὰ

1) Ἴδε Μ. Γοΐδα, τὸ Ναυτικὸν τῶν Ἀρχαίων (σελ. 8-9). Ἐπίσης H. G. Wells, A Short History of the World (σελ. 55) ἔκδ. Tauchnitz, καὶ La Roërie et Commandant Vivielle. Navires et Marins, ἔκδοσις Duchartre et Van Buggenhondt Παρίσιοι.

2) Εἰς τοὺς Αἰγυπτίους ἀποδίδεται ἡ τελειοποίησις τῆς κώπης ἀπὸ τὴν πρωτόγονον μορφήν της (ὑπὸ τὴν ὁποίαν τὴν μεταχειρίζονται ἀκόμη οἱ ἄγριοι καὶ σήμερον) εἰς τὴν μορφὴν ἐκείνην, ἡ ὁποία ἐπιτρέπουσα ἀσυγκρίτως καλυτέραν ἀπόδοσιν κατέστησε δυνατὴν τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ κωπήρους Ναυτικοῦ τῶν ἀρχαίων χρόνων μέχρι νοῦ Μεσαίωνος.

3) Ἴδε August Köster, Schiffahrt und Handelsverkehr des östlischen Mittelmeers im 3 und 2 Jahrtausend v. C.

τὴν πτῶσιν τοῦ Μινωϊκοῦ Ναυτικοῦ, ἀρχίζει νὰ σημειοῦται ἡ σταθερὰ καὶ συνεχὴς ἀνάπτυξις τοῦ Ναυτικοῦ τῶν Φοινίκων.

Ἡ Φοινικὴ πόλις τῆς Τύρου ἀναφέρεται ὡς ἐξασκοῦσα ἐμπόριον διὰ θαλάσσης πρὸς ὅλας τὰς γνωστὰς τότε παραλίους πόλεις καὶ νήσους (1), τὰ δὲ ἐμπορεῖα καὶ αἱ ἀποικίαι τῶν Φοινίκων τάχιστα ἐπολλαπλασιάσθησαν καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῶν Β. Παραλίων τῆς Ἀφρικῆς, καθὼς καὶ εἰς τὴν Κύπρον, τὴν Κρήτην, τὴν Θάσον, τὰς Ν.Δ. ἀκτὰς τῆς Σικελίας καὶ τῆς Ἰβηρικῆς Χερσονήσου μέχρι τῶν Ἡρακλείων Στηλῶν. Μεταξὺ τῶν πολυαρίθμων τούτων ἀποικιῶν σπουδαιοτέρα ὑπῆρξεν ἡ Καρχηδών, ἡ ὁποία ἔπαιξε βραδύτερον πολιτικὸν ρόλον εἰς τὴν ἱστορίαν, ἐνῷ αἱ ὑπόλοιποι περιωρίσθησαν κυρίως εἰς τὴν ἐμπορικὴν δρᾶσιν. Κατὰ τὰς μαρτυρίας τοῦ Στράβωνος, τοῦ Προκοπίου καὶ τοῦ Διοδώρου οἱ Κρῆτες καὶ οἱ Φοίνικες ναυτικοὶ δὲν ἐπτοήθησαν οὔτε ἀπὸ τὸν Ὠκεανόν, ἀλλὰ παραπλέοντες τὰ παράλια ἔφθαναν μέχρι τῆς Βρεταννίας καὶ αὐτῆς τῆς Βαλτικῆς θαλάσσης ἀνταλλάσσοντες τὰ ἐμπορεύματά των μὲ ἤλεκτρον καὶ μὲ διάφορα μέταλλα (2), ποὺ ἤρχισαν τότε νὰ ἀποτελοῦν τὸ γενικὸν ἀνταλλακτικὸν μέσον. Ὑποστηρίζεται μάλιστα ἀπὸ πολλούς, ὅτι εἶχον οὗτοι προχωρήσει πρὸς βορρᾶν μὲν μέχρι τῆς Ἰσλανδίας, ποὺ ὠνομάζετο τότε Θούλη, πρὸς νότον δὲ μέχρι τοῦ Πρασίνου Ἀκρωτηρίου.

Ὁ κυριώτερος γεωγραφικὸς λόγος τῆς τόσης ἀκμῆς τῶν Φοινικικῶν πόλεων πρέπει ν' ἀναζητηθῇ εἰς τὴν θέσιν τῶν ἐπὶ τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Συρίας: ἀπὸ τὴν μίαν πλευρὰν ὁ Εὐφράτης παρεῖχεν εὔκολον ἐπικοινωνίαν πρὸς τὴν Χαλδαίαν, τὴν κοιτίδα αὐτὴν τῶν ἀστρονομικῶν γνώσεων καὶ δι' αὐτῆς πρὸς τὸν Περσικὸν Κόλπον καὶ τὰς Ἰνδικὰς ἀκτάς, πρὸς τὴν ἄλλην δὲ ἐξετείνετο ἡ Μεσόγειος. Ἀπετέλει δηλαδὴ ἡ Φοινίκη μίαν φυσικὴν ἐμπορικὴν γέφυραν μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, ἐνῷ ἐξ ἄλλου ἡ γειτνίασις πρὸς τὴν Χαλδαίαν ἐπέτρεπε τὴν χρησιμοποίησιν τῶν ἀστρονομικῶν γνώσεων τῶν Χαλδαίων, τῶν Ἀσσυρίων καὶ τῶν Αἰγυπτίων.

Ἐνῷ ὅμως αἱ ἀστρονομικαὶ αὐταὶ γνώσεις μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐχρησιμοποιοῦντο ἀποκλειστικῶς διὰ τὴν ἐπὶ τῆς ξηρᾶς ζωήν,

1) Ἐν τῷ 27ῳ κεφαλαίῳ τῆς Βίβλου τῶν Βασιλέων ὁ Προφήτης Ἰεζεκιὴλ περιγράφει μὲ θαυμασμὸν τὰ πλούσια ὑλικὰ καὶ τὸν τρόπον κατασκευῆς τῶν Φοινικικῶν πλοίων, ἐκ τῆς περιγραφῆς δὲ αὐτῆς: φαίνονται αἱ πρόοδοι τῶν Φοινίκων εἰς τὴν ναυπηγίαν, τὴν ναυτιλίαν καὶ τὸ θαλάσσιον ἐμπόριον.

2) Σπουδαιότατος μεταξὺ αὐτῶν ἦτο ὁ κασσίτερος τὸν ὁποῖον ἐπρομηθεύοντο ἀπὸ τὰς «Κασσιτερίδας νήσους» (τὰς σημερινὰς Shilly Islands).

οἱ Φοίνικες κατώρθωσαν πρῶτοι νὰ τὰς χρησιμοποιήσουν διὰ τὸν προσδιορισμὸν τοῦ στίγματος τοῦ πλοίου ἐν σχετικῶς ἀνοικτῷ πελάγει, γενόμενοι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον οἱ πατέρες τῆς Ἀστρονομικῆς Ναυτιλίας (1).

***

Καθ' ὃν χρόνον ἀνεπτύσσετο διὰ τῆς θαλασσίας ἐπικοινωνίας ὁ Φοινικικὸς Πολιτισμός, εἰς δύο μέρη τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἤνθουν ἤδη πρὸ πολλοῦ οἱ προελληνικοὶ πολιτισμοί, ὁ ***Μυκηναϊκὸς*** εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ ἀκόμη πρὸ αὐτοῦ ὁ ***Αἰγαιακός,*** ἢ ***Αἰγαῖος*** πολιτισμὸς εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ εἰς τὴν Κρήτην, ἐκ τοῦ τίτλου τῶν Βασιλέων τῆς ὁποίας ὠνομάσθη καὶ ***Μινωϊκός***.

Ὁ Μινωϊκὸς πολιτισμὸς πιθανώτατα προηγήθη εἰς γένεσιν ἤκμασεν ὅμως ἐκ παραλλήλου μὲ τὸν Αἰγυπτιακόν, μετὰ τοῦ ὁποίου διετέλεσε, καθὼς ἐμνημονεύσαμεν ἤδη, εἰς στενὰς ἐμπορικὰς σχέσεις, ἀπὸ τῆς 4ης μέχρι τῶν μέσων περίπου τῆς 2ας π. Χ. χιλιετηρίδος, ***ὑπῆρξε δὲ κατ' ἐξοχὴν ναυτικός***. Ἡ κυριωτέρα βάσις τοῦ πολιτισμοῦ τούτου, τοῦ ὁποίου τὰ ἀνευρεθέντα εἰς τὰς ἐν Κρήτῃ ἀνασκαφὰς λείψανα καταπλήσσουν διὰ τὸ προηγμένον ἐπίπεδον ζωῆς ποὺ μαρτυροῦν, ἦτο ἡ διὰ θαλάσσης ἐπικοινωνία τῆς Κρήτης πρὸς τὴν Αἴγυπτον ἀφ' ἑνὸς καὶ πρὸς τὰς Κυκλάδας καὶ τὴν Ἑλλάδα ἀφ' ἑτέρου. Ἰδιαιτέρως ἡ διὰ πλοίων ἐπικοινωνία πρὸς τὰς Κυκλάδας καὶ τὴν Ἑλλάδα φαίνεται ὅτι ἦτο πολὺ παλαιοτέρα, ἀπὸ ὅ,τι εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνιχνεύσωμεν (2), τὰ δὲ πλοῖα ποὺ ἐχρησιμοποιοῦντο δι' αὐτὴν ἦσαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς πλοῖα κατάλληλα πρὸς πλοῦν ἐν ἀνοικτῇ σχετικῶς θαλάσσῃ καὶ συνεπῶς ριζικῶς διάφορα κατὰ τὴν ναυπήγησιν καὶ τὴν ἐμφάνισιν ἀπὸ τὰ Αἰγυπτιακά, ποὺ ἀπετέλουν ἐξέλιξιν τῶν ποταμίων πλοίων τοῦ Νείλου.

Τὸ Ναυτικὸν τοῦ Μίνωος ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ὠργανωμένη πολεμικὴ θαλασσία δύναμις, ποὺ ἀναφέρεται εἰς τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους, διὰ τῆς ὁποίας οὗτος ἐπέτυχεν ἤδη ἀπὸ τῆς 3ης π. Χ. χιλιετηρίδος νὰ κυριαρχήσῃ τοῦ Αἰγαίου, νὰ καταλάβῃ καὶ νὰ οἰκήσῃ τὰς

1) Ἴδε Bailly. Histoire de l' Astronomie, V, σελ. 154.

2) Ἴδε August Köster Schiffahrt und Handelsverkehr des östlichen Mittelmeers im 3 Jahrtausend v.C. (σελ. 25).

Κυκλάδας, ἀφοῦ ἐξώντωσεν ἐξ αὐτῶν τοὺς Κᾶρας (1). Οἱ Κρῆτες ναυτικοὶ—Κεφτιοῦ (2), ὅπως ὠνομάζοντο τότε — καὶ οἱ Κυκλάδιοι ὑπήκοοί των διέσχιζον τὸ Αἰγαῖον καὶ τὸ Κρητικὸν πέλαγος, βραδύτερον δὲ καὶ τὴν Μεσόγειον καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις καὶ ἐξήσκουν ζωηρότατον ἐμπόριον μεταξὺ τῶν ἀκτῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῆς Συρίας, τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Ἑλλάδος, ἴσως δὲ καὶ πρὸς δυσμὰς μέχρι τῶν Βαλεαρίδων νήσων, μεταφέροντες εἴδη κεραμευτικῆς, μέταλλα, ἐργαλεῖα καὶ ὅπλα ἐξ ὀρειχάλκου, ἀντικείμενα ἐξ ἐλεφαντοστοῦ, σῖτον, ἔλαιον, ξυλείαν κλπ. Μετέφερον ἐπίσης ἐπιβάτας, ἐμπόρους, τεχνίτας, ἢ καὶ μισθοφόρους πολεμιστάς, ὄχι δὲ σπανίως κατεγίνοντο καὶ εἰς τὸ ἀρκετὰ ἔκτοτε προσοδοφόρον ἐμπόριον τῶν δούλων. Ἐπίσης οἱ Κρῆτες ναυτικοὶ μετέφερον εἰς τὴν Αἴγυπτον πολυτελῶς ἐπεξειργασμένα χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ δοχεῖα, κοσμήματα λεπτοτάτης τέχνης, ὅπλα καὶ εἴδη κεραμευτικῆς, ἐπληρώνοντο δὲ εἰς εἶδος μὲ χρυσόν, ἄργυρον, ἐλεφαντοστοῦν, μαλαχίτην, ἢ μὲ ἀντικείμενα Αἰγυπτιακῆς τέχνης. Τέλος οἱ Κρῆτες συνετέλουν διὰ τῆς ἁλιείας εἰς τὴν διατροφὴν τῶν πληθυσμῶν τῶν παραλίων καὶ παρεῖχον τὴν πρώτην ὕλην εἰς τὴν βιοτεχνίαν τῆς πορφύρας (3). Λόγῳ δὲ τῆς ὑπεροχῆς τοῦ τύπου τῶν πλοίων των ἔναντι τῶν Αἰγυπτιακῶν ἠδυνήθησαν τελικῶς νὰ συγκεντρώσουν εἰς χεῖρας των τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου πρὸς τὴν Δ. Μεσόγειον. Τόση ἦτο ἡ πεποίθησις τῶν προϊστορικῶν τούτων κατοίκων τῆς Κρήτης εἰς τὴν ναυτικὴν των δύναμιν, ὥστε οὔτε εἰς τὴν πρωτεύουσάν των, τὴν Κνωσσόν, οὔτε εἰς ἄλλας παραλίους πόλεις των εὑρέθησαν κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς ἴχνη ὀχυρώσεων. Ἡ καταστροφὴ τῆς ναυτικῆς ταύτης δυνάμεως εἰς μίαν ἐκστρατείαν ποὺ

1) Θουκυδ. 1, 4. Ἡ ἰσχὺς καὶ ὁ βαθμὸς ὀργανώσεως τοῦ Μινωϊκοῦ Ναυτικοῦ φαίνεται ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι, κατὰ τὸ 34ον ἔτος τῆς Βασιλείας τοῦ Τουτμὲς (1482 π. Χ.) οἱ Αἰγύπτιοι ἐζήτησαν τὴν συνδρομήν του διὰ τὴν οἰκονομικὴν ἐκμετάλλευσιν τῆς Φοινίκης καὶ συγκεκριμμένως διὰ μεταφορὰν ναυπηγησίμου ξυλείας ἐκεῖθεν πρὸς τὴν Αἴγυπτον.

2) Kefti ἢ Κεφτιοῦ ἦτο ἡ ὀνομασία, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἀναφέρονται οἱ Κρῆτες εἰς τὰ περισωθέντα Αἰγυπτιακὰ κείμενα, ἡ δὲ νῆσος Κρήτη ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ ἀναφέρεται μὲ τὸ ὄνομα Kaphtor. Τὸ ὄνομα Μίνως τοῦ θρυλικοῦ Βασιλέως της ἀπέβη σὺν τῷ χρόνῳ βασιλικὸς τίτλος, ὅπως π.χ. βραδύτερον τὸ ὄνομα «Καῖσαρ».

3) Ἴδε R. Dussaud & Les Civilisations Préhelléniques dans le Bassin de la Mer Egée, Paris 1914 σελ. 419. Ἐπίσης εἰς μίαν ἀξιόλογον πραγματείαν τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων Κρήτης Σ. Μαρινάκου ὑπὸ τὸν τίτλον Ὁ Ἀρχαῖος Κρητικὸς Πολιτισμὸς (1927) περιέχονται λίαν ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα.

ἐπεχείρησε κατὰ τῆς Σικελίας, ἐπέφερεν, ὅπως ἦτο φυσικόν, καὶ τὴν κατάπτωσιν τοῦ θαυμασίου ἐκείνου παναρχαίου πολιτισμοῦ κατὰ τὸν 14 π. Χ. αἰῶνα.

Ὅταν οἱ Ἀχαιοὶ κατ' ἀρχὰς καὶ οἱ Λωριεῖς βραδύτερον, ἐξαπλωθέντες ἐπὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ τῆς Πελοποννήσου, κατέλαβον, μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Μινωϊκῆς ναυτ. δυνάμεως, τὴν Κρήτην καὶ τὰς Κυκλάδας, κατέλυσαν ὁλοσχερῶς τὸν προϊστορικὸν τοῦτον πολιτισμόν, ἀφοῦ ὅμως προηγουμένως ἐκληρονόμησαν ἀπὸ αὐτὸν τὴν ροπὴν πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ τὴν ναυτικήν του ὀργάνωσιν. Τοῦτο ἄλλως τε ἦτο ἀπολύτως φυσικόν, δεδομένου ὅτι αἱ γεωγραφικαὶ καὶ κλιματολογικαὶ συνθῆκαι ἐξήσκησαν πάντοτε ἀποφασιστικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ τρόπου ζωῆς καὶ τῶν συνηθειῶν τῶν λαῶν. Προκειμένου δὲ περὶ τῆς Ἑλλάδος, τόσον αἱ γεωγραφικαὶ καὶ κλιματολογικαὶ συνθῆκαι, ὅσον καὶ ἡ γεωλογικὴ σύστασις τῆς χώρας, συνεδύαζαν ὅλα ἐκεῖνα τὰ χαρακτηριστικά, τὰ ὁποῖα τρέπουν τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὴν θάλασσαν: ἤτοι δυσαναλόγως μέγα ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν τῆς Χώρας μῆκος ἀκτῶν (1), πλῆθος νήσων, πολυαρίθμους ὅρμους φυσικοὺς ἀρίστους καὶ ἐπὶ πλέον ἔδαφος διακοπτόμενον ἀπὸ βαθυτάτους κόλπους καὶ ἀπροσίτους ὀρεσειράς, ἄγονον δὲ κατὰ τὸ πλεῖστον (2). Ἐὰν εἰς αὐτὰ προστεθοῦν τὸ εὐκραὲς κλῖμα καὶ αἱ κατὰ τὸ πλεῖστον τοῦ ἔτους ἐπικρατοῦσαι εὐμενεῖς διὰ τὴν ναυσιπλοΐαν μετεωρολογικαὶ καὶ ὀπτικαὶ συνθῆκαι, προκύπτει, ὅτι αὐτὴ ἡ Φύσις παρώρμα ἀνέκαθεν τοὺς κατοίκους τοῦ τμήματος τούτου τῆς Γῆς, τὸ ὁποῖον σήμερον κατοικοῦμεν, ν' ἀναζητοῦν εἰς τὴν σκληρότητα καὶ τοὺς κινδύνους τοῦ ναυτικοῦ ἐπαγγέλματος τοὺς θησαυρούς, ποὺ ἄλλοι λιοὶ ἀντλοῦν

1) Τὸ ὁλικὸν μῆκος τῶν ἀκτῶν τῆς σημερινῆς Ἑλλάδος (συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν νήσων) ἀνέρχεται εἰς 13 χιλιάδας χιλιομέτρων περίπου (13.574,5). Τὸ ἐξαιρετικῶς τοῦτο μέγα ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν τῆς χώρας μῆκος τῶν ἀκτῶν ὀφείλεται, ὄχι μόνον εἰς τὸ ὅτι βρέχεται αὕτη σχεδὸν ἀπὸ παντοῦ ἀπὸ τὴν θάλασσαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ὅτι αἱ ἀκταὶ παρουσιάζουν σχῆμα διακεκομμένον, καθὼς καὶ εἰς τὸν μέγαν ἀριθμὸν τῶν νήσων.

2) Ἡ τοιαύτη διαμόρφωσις τῶν ἀκτῶν χώρας τινὸς ἀποτελεῖ κατὰ τὸν Karl Ritter τὴν κυριωτέραν προϋπόθεσιν ναυτικῆς ἀναπτύξεως. Ἀσφαλῶς δὲ τὸ κλασικὸν παράδειγμα τῆς Ἑλλάδος ἐπέδρασεν ἰσχυρότερον παντὸς ἄλλου ἐπὶ τοῦ πνεύματος τοῦ K. Ritter διὰ τὴν διατύπωσιν τῆς θεωρίας αὐτῆς, τῆς ὁποίας ἡ ἀξία εἶναι μᾶλλον ἀρνητική, παρὰ θετική, διότι, ἐὰν δύνανται νὰ ἀντιπαραταχθοῦν παραδείγματα ἐναντίον τοῦ θετικοῦ μέρους της, οὐδὲν παράδειγμα ναυτικῆς ἀναπτύξεως εἰς ἀκτὰς εὐθυγράμμους καὶ ἀξένους ἠμπορεῖ νὰ εὑρεθῇ.

ἀπὸ τὴν καλλιέργειαν τῶν εὐφόρων καὶ ἐκτεταμένων πεδιάδων.

Εἰς τοὺς ἀνωτέρω λόγους ἦλθε βραδύτερον νὰ προστεθῇ, μαζὺ μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν μέσων καὶ τῶν μεθόδων τῆς ναυσιπλοΐας, καὶ ἄλλος ἐξ ἴσου σημαντικός: τὸ ὅτι δηλαδὴ αἱ σπουδαιότεραι ἀπὸ τὰς θαλασσίας ἐμπορικὰς ὁδοὺς τῆς ἀνατολικῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου συνέπεσε νὰ διέρχωνται πολὺ πλησίον τῶν Ἑλληνικῶν ἀκτῶν καὶ νήσων. Ἄμεσοι συνέπειαι τούτου ἦσαν, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ εὐκολία τῆς ἐκμεταλλεύσεως τῶν θαλασσίων τούτων ὁδῶν παρὰ τῶν Ἑλληνικῶν πλοίων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ σπουδαιότης τῆς Ἑλλάδος ὡς ναυτικοῦ παράγοντος.

Δὲν πρέπει ὅμως νὰ νομισθῇ, ὅτι ἡ ἐξέλιξις τῶν παναρχαίων ἐκείνων εἰσβολέων, ποὺ ὑπῆρξαν οἱ ἄμεσοι πρόγονοι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, εἰς ναυτικοὺς ὑπῆρξε ταχεῖα. Ἐπέρασαν ἀρκεταὶ ἑκατονταετηρίδες ἀπὸ τῆς πρώτης ἐμφανίσεως τῶν Ἀχαιῶν, τῶν Λωριέων, τῶν Ἰώνων καὶ τῶν Αἰολέων εἰς τὰ διάφορα σημεῖα τῆς ἑλληνικῆς γῆς, ἕως ὅτου νὰ γίνουν αὐτοὶ ναυτικοὶ καὶ νὰ ἀρχίσουν, ὠθούμενοι κυρίως ἀπὸ τὴν πίεσιν τῆς συνεχοῦς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ, νὰ ἐκπέμπουν ἀποικίας ἀνὰ τὰ παράλια τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς κεντρικῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου.

* * *

Κατὰ τοὺς παναρχαίους ἐκείνους χρόνους, ποὺ ἀπετέλεσαν τὴν χαραυγὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ναυτικὰ ὠργανωμένα, μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ Μινωϊκοῦ, δὲν ὑπῆρχαν· καὶ ἡ διὰ θαλάσσης ἐπικοινωνία—διεξαγομένη ἄλλωστε μὲ πρωτόγονα ἀκόμη μέσα καὶ μεθόδους ναυσιπλοΐας—δὲν ἦτο καθόλου εὔκολος, οὐδὲ ἀκίνδυνος ἐνασχόλησις. Διότι, ἐκτὸς τῶν ἐκ τῶν στοιχείων τῆς φύσεως κινδύνων, ὑπῆρχεν ὁ ἀκόμη φοβερώτερος ***κίνδυνος τῶν πειρατῶν.*** Καθὼς μάλιστα ἀναφέρει ὁ Θουκυδίδης εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῆς Ἱστορίας του, ὅπου κάμνει μίαν σύντομον ἀνασκόπησιν τῶν παναρχαίων χρόνων, ἡ πειρατεία ἦτο τότε τόσον διαδεδομένη, ὥστε νὰ μὴ θεωρῆται κἂν ὡς ἐπαίσχυντος ἐνασχόλησις, ὅταν δὲ ἄγνωστοι ταξιδιῶται κατέπλεαν εἰς κανένα λιμένα, ἐθεωρεῖτο πολὺ φυσικὸν καὶ δὲν ἐνεῖχε καμμίαν προσβλητικὴν ἔννοιαν τὸ νὰ ἀπευθυνθῇ πρὸς αὐτοὺς ἡ ἐρώτησις, ἐὰν

ἦσαν ἔμποροι ἢ πειραταί (1). Ἕνεκα τοῦ φόβου τῶν πειρατῶν αἱ πόλεις τῶν παραλίων καὶ τῶν νήσων δὲν ἐκτίζοντο τότε πλησίον τῆς θαλάσσης, ὅπως ἐκτίζοντο κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Μινωϊκῆς θαλασσοκρατορίας, ποὺ εἶχεν ἐξαλείψει τὴν πειρατείαν, ἀλλὰ ἐπὶ ὑψωμάτων εἰς ἀρκετὴν ἀπὸ τῆς παραλίας ἀπόστασιν. Ὅταν ἀναγιγνώσκῃ κανεὶς τὰ ἀνωτέρω, τὰ ὁποῖα ἔγραψεν ὁ Θουκυδίδης πρὸ 24 ὁλοκλήρων αἰώνων, ἔχει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἐγράφησαν μόλις χθές, διότι λόγῳ τῆς ἀναβιώσεως τῆς πειρατείας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς παρακμῆς καὶ μετὰ πτῶσιν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, ὅσα χωρία παραλίων καὶ νήσων μας ἔχουν κτισθῇ ἔκτοτε μέχρι καὶ τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰῶνος ἀκόμη, ἐκτίσθησαν ὅλα ἐπὶ ὑψωμάτων μακρὰν τῆς παραλίας διὰ τὸν φόβον τῶν πειρατῶν. Εἶναι δὲ παρατηρημένον ἱστορικὸν φαινόμενον, ὅτι ἡ πειρατεία ἐνεφανίζετο περιοδικῶς εἰς τὰς θαλάσσας μας, ὁσάκις παρήκμαζαν αἱ ὠργανωμέναι ναυτικαὶ δυνάμεις ποὺ διετήρουν τὴν τάξιν καὶ ἐξησφάλιζαν τὴν ἐλευθερίαν τῶν συγκοινωνιῶν. Μαζὺ δὲ μὲ αὐτὴν ἀνέζη καὶ ἡ σύγχυσις μεταξὺ πειρατείας καὶ ἐμπορίου, τὴν ὁποίαν ἀναφέρει ὡς ἐπικρατοῦσαν κατὰ τοὺς παναρχαίους χρόνους ὁ Θουκυδίδης.

Αὐτὴ λοιπὸν ἦτο ἡ ἐπικρατοῦσα κατάστασις εἰς τὰς θαλάσσας μας κατὰ τοὺς αἰῶνας ποὺ ἐπέρασαν ἀπὸ τῆς ἐξαφανίσεως τοῦ Μινωϊκοῦ Ναυτικοῦ, ἤρχισε δὲ νὰ βελτιοῦται αὐτὴ μόνον, ὅταν αἱ διάφοραι ἑλληνικαὶ πλέον πόλεις ὑπὸ τὴν πίεσιν τοῦ δημογραφικοῦ προβλήματος ἐτράπησαν συστηματικῶς πρὸς τὸ θαλάσσιον ἐμπόριον καὶ τὸν ὑπερπόντιον ἀποικισμόν. Καὶ οὕτω πως κατὰ τὰ μέσα τοῦ 8ου αἰῶνος, ὁπότε ἀρχίζει ἡ ἐπὶ πραγματικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν στοιχείων βασιζομένη Ἑλληνικὴ Ἱστορία, ἡ πειρατεία εἶχεν ἀρχίσει καὶ πάλιν νὰ ἐξαφανίζεται ἀπὸ τὸ Αἰγαῖον, ἡ δὲ ἐπικοινωνία μεταξὺ τῶν πόλεων τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἀποικιῶν των, ἐγίνετο ὁσημέραι ἀσφαλεστέρα καὶ πυκνοτέρα. Ἐκ παραλλήλου δὲ μὲ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτὴν τῆς ἐμπορικῆς διὰ θαλάσσης ἐπικοινωνίας, ἔβαινεν, ὅπως ἦτο φυσικόν, καὶ ἡ ἐξέλιξις τῆς ὀργανώσεως τῶν στόλων, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνετίθετο ἡ φρούρησίς των. Καί, ἐνῶ ἀρχικῶς τὰ διὰ τὸν σκοπὸν τοῦτον διατιθέ-

1) Ἴδε Θουκυδίδ. I, 5. Ἡ τοιαύτη ἄλλως τε περὶ τῶν πειρατῶν ἀντίληψις παρουσιάζεται καὶ κατὰ τὸν Μεσαίωνα, διετηρήθη δὲ εἰς πολλὰς περιοχὰς τῆς Γῆς, ὅπου αὐτοὶ ἐπεκράτησαν, ἀκόμη καὶ μέχρι τοῦ τέλους τοῦ XVIII αἰῶνος. Εἰς τὴν λαϊκὴν φαντασίαν εὐκόλως συνεχέετο ὁ πειρατὴς μὲ τὸν «κουρσάρον», εἰς δὲ τὴν Ἀγγλίαν οἱ πειραταὶ αὐτοεκαλοῦντο «Gentlemen of fortune».

μενα πλοῖα δὲν διέφερον ἀπὸ τὰ ἐμπορικά, σὺν τῷ χρόνῳ δημιουργοῦνται ***πραγματικοὶ πολεμικοὶ στόλοι,*** μὲ πλοῖα καὶ ὀργάνωσιν ἀνταποκρινομένην πρὸς τὸν πολεμικὸν των προορισμόν. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο ὅτι, ὅταν ἡ ἀναπόφευκτος σύγκρουσις μεταξὺ τοῦ διαρκῶς ἀναπτυσσομένου Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ Ἀσιατικοῦ, τὸν ὁποῖον ἐξεπροσώπει ἡ Περσικὴ Αὐτοκρατορία, κατέληξεν εἰς τοὺς ***Μηδικοὺς πολέμους,*** αἱ Ἑλληνικαὶ πόλεις εὑρέθησαν νὰ διαθέτουν στόλους, ὀλιγαριθμοτέρους μέν, ἀλλ' ὁμοιογενεῖς, μὲ προσωπικὸν πραγματικὰ θαλασσινὸν καὶ μὲ ἀρίστην ὀργάνωσιν. Ἀκριβῶς δὲ ἡ ὑπεροχὴ αὐτὴ τῆς ὀργανώσεως καὶ τοῦ πολεμικοῦ πνεύματος—χρησιμοποιηθεῖσα καθ' ὃν ἐχρησιμοποιήθη ἀριστοτεχνικὸν τρόπον παρὰ τοῦ Θεμιστοκλέους—ὑπῆρξεν ἡ κυριωτέρα αἰτία τοῦ θαύματος τῆς Σαλαμῖνος.

***

Ἡ φοβερὰ περιπέτεια, ποὺ ὑπῆρξε διὰ τὰς ἑλληνικὰς πόλεις ὁ δεύτερος ἰδίᾳ Μηδικὸς πόλεμος καὶ ἡ συναίσθησις τοῦ κινδύνου, τὸν ὁποῖον ὡς ἐκ θαύματος διέφυγον αὐταὶ χάρις εἰς τὴν ἐν Σαλαμῖνι νίκην, συνετέλεσαν, ὥστε νὰ κάμουν πλέον συνειδητὴν τὴν ***ἀποφασιστικὴν σημασίαν τῆς θαλασσίας δυνάμεως.*** Καὶ αἱ ναυτικώτεραι ἀπὸ τὰς πόλεις αὐτὰς κατενόησαν πλέον, ὅτι μόνον στόλοι πολεμικοί, μονίμως συγκεκροτημένοι καὶ διαθέτοντες ἰσχυρὰς Βάσεις, θὰ ἠδύναντο νὰ τοὺς ἐξασφαλίσουν τὴν ἐλευθέραν χρῆσιν τῆς θαλάσσης διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς διατροφῆς τοῦ πληθυσμοῦ των. Ὅπως δὲ ἦτο φυσικόν, ἡ κατανόησις αὐτὴ ὑπῆρξε περισσότερον σαφὴς εἰς τὰς Ἀθήνας, διότι καὶ ναυτικώτεροι ἦσαν οἱ κάτοικοί των καὶ περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλην ἑλληνικὴν πόλιν εἶχαν δοκιμασθῇ ἀπὸ τὴν ἐχθρικὴν εἰσβολήν. Ὁ πολεμικὸς στόλος παύει, ὁριστικῶς πλέον, νὰ εἶναι ἓν τυχαῖον ἄθροισμα πλοίων συγκροτούμενον ἑκάστοτε ἐπὶ τῇ προόψει πολέμου ἢ κερδοφόρου τινὸς ἐπιδρομῆς (1) καὶ διαμορφοῦται εἰς μίαν δύναμιν μονίμως ὠργανωμένην, ὁ προορισμὸς τῆς ὁποίας εἶναι πολὺ εὐρύτερος ἀπὸ τὸν ἀρχικὸν προορισμόν τῆς

1) Τοιαῦται ἐπιδρομαί, διεξαγόμεναι ἀπὸ συνεταιρισμοὺς ἐμπόρων καὶ τυχοδιωκτῶν τῇ συνεργασίᾳ καὶ συμμετοχῇ τοῦ Κράτους, ἀπετέλουν συνήθεις καὶ ἀνεγνωρισμένας ἐπιχειρήσεις. Ὁ τύπος αὐτὸς τῆς συνδεδυασμένης ἰδιωτικῆς καὶ Κρατικῆς Ἐπιχειρήσεως παρέμεινεν ἐν γενικῇ χρήσει διὰ τὸ ἄνοιγμα νέων ἀγορῶν ἢ τὴν κατάκτησιν ὑπερποντίων πλουσίων ἐκτάσεων μέχρι καὶ τοῦ XVIII αἰῶνος χρησιμοποιηθεὶς κυρίως ἀπὸ τοὺς Ἄγγλους, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς Ὁλλανδοὺς καὶ τοὺς Γάλλους.

ἀσφαλείας ἀπὸ τῶν πειρατῶν. Προορισμὸς τοῦ πολεμικοῦ Ναυτικοῦ γίνεται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀντιληπτόν, ὅτι εἶναι ***ἐν πολέμῳ μὲν ἡ ἐξασφάλισις τῶν θαλασσίων συγκοινωνιῶν καὶ ἡ διακοπὴ τῶν ἐχθρικῶν, ἐν εἰρήνῃ δὲ ἡ ὑλοποίησις οὕτως εἰπεῖν τῆς κρατικῆς δυνάμεως πρὸς ἀνάπτυξιν οἰκονομικῆς ἐν ἀρχῇ καὶ ἀκολούθως πολιτικῆς ἐπιρροῆς.*** Ἐπικρατεῖ δηλαδὴ πλέον ἡ ἀντίληψις, ἡ ὁποία ὑπάρχει καὶ σήμερον εἰς τὰς Μεγάλας Ναυτικὰς Δυνάμεις, περὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ Ναυτικοῦ. Διότι καὶ τότε—ὅπως καὶ σήμερον—κάθε προσπάθεια οἰκονομικῆς καὶ πολιτικῆς ἐπεκτάσεως εἶχεν ὡς βάσιν τὴν μονοπώλησιν κατὰ τὸ δυνατὸν τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου εἰς σημαντικάς τινας περιοχὰς καὶ ἔπρεπε νὰ στηρίζεται εἰς ἰσχυρὸν Στόλον, πολεμικὸν καὶ ἐμπορικόν, διαθέτοντα πυκνὸν δίκτυον ὠχυρωμένων Βάσεων καὶ εἰς τὴν ἀκόμη εὐρυτέραν βάσιν τῆς ναυτικότητος τοῦ πληθυσμοῦ.

Τὸ σύνολον τῶν παραγόντων τούτων—δηλαδὴ ***πολεμικὸς στόλος, ναυτικαὶ βάσεις*** καὶ ***ἐμπορικὴ ναυτιλία***—ἀποτελεῖ ἐκεῖνο, ποὺ ὁ Περικλῆς ὠνόμαζε: «***Κράτος τῆς θαλάσσης***». Τὸν ὅρον αὐτὸν—sea power—ἐχρησιμοποίησαν καὶ χρησιμοποιοῦν οἱ Ἄγγλοι, οἱ ὁποῖοι περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλον λαὸν κατώρθωσαν νὰ πραγματοποιήσουν τὴν ἰσχυροτέραν καὶ ἁρμονικωτέραν (1) θαλασσίαν δύναμιν, ποὺ ἐγνώρισεν ἡ Ἱστορία. Τὸν αὐτὸν ὅρον μεταφράσαντες εἰς κοινὴν γλῶσσαν (θαλασσία δύναμις) ἐχρησιμοποίησαν οἱ πρόγονοί μας τὸ 1822, χρησιμοποιοῦμεν δὲ καὶ ἡμεῖς σήμερον, ἀντὶ τοῦ συνηθέστερον μέχρι τοῦδε χρησιμοποιηθέντος, ἀλλὰ ὀλιγώτερον κυριολεκτικοῦ ὅρου: «κυριαρχία τῆς θαλάσσης».

***

Αὐτὴν λοιπὸν τὴν εὐρυτέραν ἔννοιαν τοῦ «***Κράτους τῆς θαλάσσης***» συνέλαβε πρώτη ἡ φωτεινὴ διάνοια τοῦ Θεμιστοκλέους, ὁ ὁποῖος, μόλις ἐξουδετέρωσε διὰ τῶν ἐνεργειῶν του τὸν Περσικὸν κίνδυνον, ἔθεσε στερεὰ τὰ θεμέλια τῆς ναυτικῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ ναυτικὴ πολιτικὴ τοῦ Θεμιστοκλέους, τὴν ὁποίαν ἐσυνέχισεν

1) ***Ἁρμονικωτέραν***, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ ὅτι ἡ διὰ μέσου τεσσάρων αἰώνων ἀνάπτυξίς της ἐβασίσθη ἐξ ἴσου καὶ εἰς τὰ τρία συστατικά, δηλαδὴ καὶ εἰς τὴν ναυτικότητα τοῦ πληθυσμοῦ καὶ εἰς τὴν διὰ συστηματικῆς καὶ σταθερᾶς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς ἀπόκτησιν Βάσεων καθ' ἅπασαν τὴν Ὑδρόγειον καὶ εἰς τὴν ὀργάνωσιν ἰσχυρᾶς πολεμικῆς ναυτικῆς δυνάμεως.

ὁ Κίμων καὶ ὡλοκλήρωσεν ὁ Περικλῆς, εἶχεν ὡς βάσιν τὴν ἀπὸ ξηρᾶς ἐξασφάλισιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Πειραιῶς μὲ ἰσχυροτάτην ὀχύρωσιν, ποὺ καθίστα τὰς πόλεις ταύτας οὐσιαστικῶς ἀπορθήτους καὶ ***ἐπέτρεπεν εἰς αὐτὰς νὰ στρέψουν ὅλην των τὴν ζωτικότητα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς θαλασσίας των δυνάμεως.*** Ὁ Θουκυδίδης, ὁ ὁποῖος περισσότερον ἀπ' ὅλους τοὺς ἀρχαίους ἱστορικοὺς εἶχε κατανοήσει τὴν ἐξαιρετικὴν σημασίαν τῆς θαλασσίας δυνάμεως, διεφύλαξε μέχρις ἡμῶν καὶ τὴν πρὸ τῆς κηρύξεως τοῦ Πελοποννησιακοῦ Πολέμου περίφημον δημηγορίαν τοῦ Περικλέους (1), ὅπου ἐκτίθενται μὲ τὴν σαφήνειαν καὶ τὴν ἁπλότητα τῶν αἰωνίων ἀληθειῶν τὰ ἐκ τῆς ναυτικῆς ὑπεροχῆς ἀπορρέοντα διὰ τὰς Ἀθήνας πλεονεκτήματα. Εἰς τὴν ἀγόρευσιν αὐτὴν ὁ Περικλῆς, διὰ νὰ καταστήσῃ ἀκόμη σαφεστέραν τὴν σκέψιν του εἰς τὸν λαόν, ἔφθασε καὶ μέχρι τῆς ὑπερβολῆς τοῦ νὰ συμβουλεύσῃ τοὺς συμπολίτας του ἐμμέσως νὰ καύσουν μόνοι των τὰ ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρᾳ τῆς Ἀττικῆς κτήματά των, διὰ νὰ μὴ ἐπηρεάζωνται πλέον εἰς τὰς σκέψεις των ἀπὸ τὸν φόβον τῆς καταστροφῆς των ἐκ μέρους τοῦ ἐχθροῦ καὶ νὰ δυνηθοῦν νὰ συγκεντρώσουν ὅλας τὰς προσπαθείας των, ὡς ἐὰν ἦσαν «νησιῶται», πρὸς τὴν θάλασσαν. Ἡ βασικὴ δηλαδὴ σκέψις τοῦ μεγάλου ἐκείνου πολιτικοῦ ἦτο νὰ μονιμοποιήσῃ διὰ τὰς Ἀθήνας τὴν ἐξέχουσαν θέσιν θαλασσοκρατείρας, τὴν ὁποίαν εἶχαν τότε καὶ τὴν ὁποίαν κατόπιν αὐτῶν κατέλαβον ἀλληλοδιαδόχως εἰς τὴν Ἱστορίαν ἡ Καρχηδών, ἡ Ρώμη, ἡ Κωνσταντινούπολις, ἡ Γένουα καὶ ἡ Βενετία· μίαν θέσιν ἐξασφαλίζουσαν τὴν ἀποκλειστικὴν σχεδὸν ἐκμετάλλευσιν τῶν θαλασσίων ἐμπορικῶν ὁδῶν τοῦ Εὐξείνου καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου, ποὺ ἀπετέλουν τὴν σπουδαιοτέραν ἐμπορικὴν περιοχὴν τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου.

Οἱ θησαυροί, ποὺ συνέρρεαν εἰς τὰς Ἀθήνας τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὡς ἐκ τῆς προνομιούχου αὐτῆς θέσεώς των, εἴτε ὑπὸ μορφὴν φόρων ἀπὸ τὰς χιλίας περίπου ὑποτελεῖς εἰς αὐτὰς πόλεις, εἴτε ὑπὸ μορφὴν παντοειδῶν προϊόντων ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τοῦ τότε γνωστοῦ Κόσμου, εἴτε τέλος ἀπὸ τοὺς πολυαρίθμους ἐπισκέπτας ποὺ ἤρχοντο δι'

1) Γενικῶς αἱ δημηγορίαι τοῦ Θουκυδίδου δὲν ἀποτελοῦν πιστὰς ἀναπαραστάσεις τῶν λεχθέντων, ἀλλὰ ὄργανον διαφωτισμοῦ τῶν γεγονότων καὶ τῆς ἐσωτερικῆς των συνδέσεως, καθὼς καὶ τῶν βαθυτέρων αἰτίων ποὺ ὡδήγησαν εἰς ἑκάστην τῶν ληφθεισῶν ἀποφάσεων, εἰδικώτερον δὲ αἱ τοῦ Ι καὶ ΙΙ Βιβλίου τῆς Ἱστορίας του, τὰ ὁποῖα, καθὼς ἡ φιλολογικὴ ἀνάλυσις ἀπέδειξεν, ἀνεθεωρήθησαν ἀπὸ τὸν ἴδιον μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου.

ὑποθέσεις των, συνετέλεσαν περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλο, εἰς τὸ νὰ δώσουν εἰς τὴν πόλιν αὐτὴν τὴν μοναδικὴν αἴγλην τῶν ἀθανάτων μνημείων της καὶ εἰς τὸ νὰ ἐξυψώσωμεν τὸν πολιτισμόν της εἰς σημεῖον ἀνυπέρβλητον, ποὺ θαυμάζει ἀκόμη σήμερον ὅλος ὁ Κόσμος.

Ὁ θάνατος τοῦ Περικλέους, ἐπισυμβὰς τὸ τρίτον ἀπὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἔτος, δὲν ἐπέτρεψε νὰ συνεχισθῇ ὡς ἔδει ἡ πολιτική του. Οἱ Ἀθηναῖοι, μόλις ἔλειψεν ὁ φωτεινὸς ἐκεῖνος νοῦς, περιελθόντες βαθμηδὸν ὑπὸ τὴν φθοροποιὸν ἐπίδρασιν τῶν δημαγωγῶν ἀπεμακρύνθησαν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τῆς ὀρθῆς πορείας ποὺ ἐκεῖνος εἶχε χαράξει καὶ περιπίπτοντες ἀπὸ σφάλματος εἰς σφάλμα κατήντησαν εἰς τὴν οἰκτρὰν ἐκείνην πανωλεθρίαν τῆς Σικελίας, ποὺ ὑπῆρξεν ὁ πρόδρομος τῆς ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς τελικῆς καταστροφῆς τῆς ναυτικῆς των δυνάμεως.

Καὶ ἐν τούτοις, τόσον ἀποφασιστικὴ ὑπῆρξε πάντοτε ἡ ἐπιρροὴ τῆς θαλασσίας δυνάμεως εἰς τὴν ζωὴν τῆς Ἑλλάδος καὶ τόσον σοφοὶ ἦσαν οἱ λόγοι τοῦ Περικλέους : «τὸ δὲ ναυτικὸν τέχνης ἔστιν ὥσπερ τι καὶ ἄλλο καὶ οὐκ ἐνδέχεται ὅταν τύχῃ ἐκ παρέργου μελετᾶσθαι» (1), ἡ ἔννοια τῶν ὁποίων εἶναι ὅτι τὸ Ναυτικὸν εἶναι τεχνικὸν ὅπλον μὴ ἐπιδεχόμενον αὐτοσχεδιασμούς, ἀλλ' ἔχον ἀνάγκην ναυτικῆς παραδόσεως καὶ μακρᾶς παρασκευῆς, ὥστε οἱ Λακεδαιμόνιοι, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὴν φράσιν τοῦ ἰδίου ἦσαν «γεωργοὶ καὶ οὐ θαλάσσιοι», μόνον δὲ ἐξ ἀνάγκης διαρκοῦντος τοῦ πολέμου εἶχον ἐπιδοθῇ εἰς τὰ ναυτικά, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ διατηρήσουν ἐπὶ μακρὸν τὴν ἡγεμονίαν τῆς Ἑλλάδος. Ἐντὸς ὀλιγίστων ἐτῶν οἱ Ἀθηναῖοι, ποὺ εἶχαν διατηρήσει τὰ σπέρματα τῆς θαλασσίας των δυνάμεως, ἀνασυγκροτήσαντες τὸ ναυτικόν των καὶ ἀνοικοδομήσαντες τὰ κατεδαφισθέντα τείχη των, κατώρθωσαν νὰ ἀνακτήσουν τὴν ἐπιρροήν των ἐπὶ σημαντικοῦ μέρους τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων.

Ἦτο ὅμως τότε πλέον πολὺ ἀργὰ διὰ τὴν συνέχισιν τοῦ ὀνείρου τοῦ Περικλέους. Ἡ ἐξαντλητικὴ αἱμορραγία τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου εἶχε τόσον βαθέως ὑπονομεύσει τὴν ζωτικότητα τοῦ ἐθνικοῦ ὀργανισμοῦ, ὥστε δὲν ἐβράδυναν αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις, ἀφοῦ ἀλληλοεσπαράχθησαν ἐπὶ ἥμισυν ἀκόμη αἰῶνα, νὰ ὑποταχθοῦν, ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην, ὑπὸ τὸν Φίλιππον.

Ἡ ἀναγκαστικὴ αὕτη ἕνωσις τῶν δυνάμεων τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τοῦ Μακεδόνος βασιλέως, ἀπετέλεσε τὴν ἀπαρχὴν μιᾶς

1) Θουκυδ. I, 142.

νέας περιόδου ζωῆς, τόσον λαμπρᾶς εἰς ἔντασιν καὶ εἰς ἔκτασιν, ὅσον ἡ προηγηθεῖσα ὑπῆρξε λαμπρὰ εἰς πνευματικὴν φωτοβολίαν. Καίτοι δὲ τὰ σπουδαιότερα καὶ τὰ μᾶλλον θαυμαστὰ κατορθώματα τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ποὺ ἐλάμπρυναν τὴν νέαν αὐτὴν ἱστορικὴν περίοδον, διεξήχθησαν σχεδὸν ἀποκλειστικῶς κατὰ ξηράν, ἐν τούτοις ὁ βαθύτερος μελετητὴς τῆς Ἱστορίας δὲν θὰ δυσκολευθῇ νὰ διακρίνῃ, τόσον εἰς τὴν σοφὴν προπαρασκευὴν τοῦ Φιλίππου, ὅσον καὶ εἰς τὴν θυελλώδη πραγματοποίησιντοῦ Ἀλεξάνδρου, ***τὴν ἀποφασιστικὴν ἐπίδρασιν τῆς θαλασσίας δυνάμεως.*** Πράγματι ὁ κυριώτερος λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον ὁ Φίλιππος ἔκρινεν ὡς ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν ἐπιτυχίας τῶν μεγαλεπιβόλων σχεδίων του τήν, ἔστω ***καὶ διὰ τῆς βίας,*** συνεργασίαν τῶν Ἀθηνῶν, δὲν ἦτο ἁπλῶς αἰσθηματικός. Διότι, ἐκτὸς τῆς ἠθικῆς ἑνότητος τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐπεζήτει οὗτος κυρίως διὰ τῆς συνεργασίας ταύτης νὰ ἔχῃ εἰς τὴν διάθεσίν του τὴν ναυτικὴν δύναμιν τῶν Ἀθηνῶν, ἡ ὁποία παρ' ὅλην τὴν πολιτικὴν παρακμὴν τοῦ Ἄστεος, ἐξηκολούθει ἀκόμη νὰ εἶναι ἡ ἰσχυροτέρα ναυτικὴ δύναμις ἐν τῷ Αἰγαίῳ (1). Ἦτο δὲ ἡ δύναμις αὕτη ἀπαραίτητος διὰ τὴν διατήρησιν τῶν συγκοινωνιῶν του πρὸς τὴν Μ. Ἀσίαν καί, τὸ σπουδαιότερον, ἐὰν ἦτο ἀντίθετος, θὰ ἀπετέλει συνεχῆ ἀπειλὴν καὶ κίνδυνον. Τὴν πολιτικὴν αὐτὴν τῆς εὐμενείας καὶ ἐπιεικείας ἔναντι τῶν ἐπαναλημμένων παρασπονδιῶν τῶν Ἀθηναίων ἐτήρησεν ἀπαρεγκλίτως καὶ ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος, διὰ τοὺς αὐτούς, δι' οὓς καὶ ὁ πατήρ του, λόγους (2).

Ἐὰν ἤδη, ἀπὸ τοῦ σταδίου τῆς πολιτικῆς καὶ διπλωματικῆς προετοιμασίας ἔλθωμεν εἰς τὸ στάδιον τῆς ἐκτελέσεως, βλέπομεν καὶ ἐκεῖ, ὅτι ***ἡ ἔλλειψις ἐπαρκοῦς ναυτικῆς δυνάμεως ἐπέδρασε βαθέως ἐπὶ τοῦ ὅλου πολεμικοῦ σχεδίου τοῦ Ἀλεξάνδρου,*** διότι ἐξηνάγκασεν αὐτὸν νὰ καταλάβῃ διὰ πολιορκιῶν, τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην, ὅλας τὰς κατὰ μῆκος τῶν Μικρασιατικῶν καὶ Συριακῶν ἀκτῶν ναυτικὰς βάσεις τῆς Περσικῆς Αὐτοκρατορίας, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ μὲ τὸν ἔμμεσον αὐτὸν τρόπον ***τὴν διάλυσιν τῆς ναυτικῆς της δυνάμεως.*** Ὅταν ὅμως ἐπετεύχθη τὸ πρῶτον τοῦτο μέρος τοῦ προγράμματος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ αἱ ἀήττητοι αὐτοῦ φάλαγγες εἰσέβαλον εἰς

1) Ὁ στόλος τῶν Ἀθηνῶν ἀνήρχετο, ἀκόμη κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Φιλίππου εἰς 382 τριήρεις.

2) Τῷ 325 π. Χ. ἐπὶ Μ. Ἀλεξάνδρου ὁ Ἀθηναϊκὸς στόλος εἶχεν αὐξηθῇ ἀκόμη περισσότερον περιλαμβάνων 392 τριήρεις καὶ 19 τετρήρεις.

τὴν Αἴγυπτον, ἀκολούθως δὲ ἐπιστρέψασαι πρὸς τὴν Βαβυλῶνα κατέστρεψαν παρὰ τὰ Ἄρβηλα τὴν στρατιωτικὴν δύναμιν τοῦ Δαρείου καὶ ἤρχισαν νὰ προχωροῦν ἀκάθεκτοι πρὸς τὰς Ἰνδίας ἱδρύουσαι οὕτως ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς Περσικῆς μίαν νέαν ἀχανῆ Αὐτοκρατορίαν, ἡ ἀνάγκη ὀργανώσεως ἰσχυρᾶς ναυτικῆς δυνάμεως δὲν ἐβράδυνε νὰ καταστῇ αἰσθητή. Κύριος προορισμὸς τῆς ναυτικῆς αὐτῆς δυνάμεως θὰ ἦτο τοῦ λοιποῦ ἡ ἐξερεύνησις, ὀργάνωσις καὶ προστασία τῶν θαλασσίων συγκοινωνιῶν τῆς νέας Αὐτοκρατορίας, αἱ ὁποῖαι δὲν περιωρίζοντο πλέον εἰς μόνην τὴν ἀνατολικὴν λεκάνην τῆς Μεσογείου, ἀλλὰ ἐξετείνοντο πέραν ἀκόμη τοῦ Περσικοῦ κόλπου καὶ τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης, πρὸς τὸν Ἰνδικὸν Ὠκεανόν. Ὁ πλοῦς τοῦ Νεάρχου ὑπῆρξεν ὄχι μόνον ἡ ἐκδήλωσις τῆς νέας κυριαρχίας ἐπὶ τῶν ἀπομεμακρυσμένων ἐκείνων περιοχῶν, ἀλλὰ καὶ ὁ πρόδρομος τῶν τολμηρῶν ἐξερευνήσεων τῶν Ἱσπανῶν, Πορτογάλων καὶ Ἄγγλων ποντοπόρων κατὰ τὸν XV αἰῶνα καὶ μετ' αὐτόν, δεδομένου ὅτι ὁ σκοπός του δὲν ἦτο μόνον στρατιωτικός, ἀλλὰ καὶ ἐξερευνητικός.

***

Ὁ πρόωρος θάνατος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ ἡ ἀναπόφευκτος κατόπιν αὐτοῦ διανομὴ τῆς ἀπεράντου κληρονομίας του μεταξὺ τῶν διαδόχων του ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἵδρυσιν τῶν διαφόρων ***Ἑλληνιστικῶν Κρατῶν***, ὅπως ἀπεκλήθησαν τὰ ἐν Μακεδονίᾳ, Θράκῃ, Μικρᾷ Ἀσίᾳ, Συρίᾳ καὶ Αἰγύπτῳ ἱδρυθέντα κατόπιν ἡμίσεως αἰῶνος πολέμων καὶ περιπετειῶν Βασίλεια τῶν Ἀντιγονιδῶν, τῶν Σελευκιδῶν καὶ τῶν Λαγιδῶν ἢ Πτολεμαίων. Τὰ Κράτη αὐτὰ ἀπετέλεσαν φορεῖς διαδόσεως καὶ ἐπικρατήσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας, ὡς οἰκονομικὴν δὲ βάσιν εἶχαν τὴν ἐκμετάλλευσιν τοῦ ζωηροτάτου ἐμπορίου τοῦ διεξαγομένου μεταξὺ Εὐρώπης, Ἀσίας καὶ Ἀφρικῆς, τοῦ ὁποίου αἱ ***δύο κυριώτεραι ἀρτηρίαι*** ἦσαν: ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ δέσμη τῶν θαλασσίων ὁδῶν τῶν συνδεουσῶν τὴν Ἰταλικὴν καὶ τὴν Ἑλληνικὴν Χερσόνησον πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον τὰς ἀκτὰς τῆς Μ. Ἀσίας, καὶ ἐκεῖθεν πρὸς τὸν Εὔξεινον Πόντον, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ μεγάλη θαλασσία ἀρτηρία, ποὺ διέσχιζε τὴν Μεσόγειον ἀπὸ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολὰς καὶ ὡδήγει πρὸς τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Συρίαν, ἐκεῖθεν δὲ διὰ τῶν καραβανίων πρὸς τὴν καρδίαν τῆς Ἀσίας μέχρι τῶν Ἰνδιῶν.

Ἡ σημασία τῆς δευτέρας ἐκ τῶν δύο τούτων ἐμπορικῶν ἀρτηριῶν παρέμεινε πρωταρχικὴ ἐν τῷ Κόσμῳ μέχρι τοῦ XVII αἰῶνος,

ὁπότε, συνεπείᾳ τῶν ἐξερευνήσεων τῶν Πορτογάλων θαλασσοπόρων καὶ τῆς ἀναπτύξεως τῶν χωρῶν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, ἐγκατεστάθησαν τακτικαὶ ἀπ' εὐθείας θαλάσσιαι συγκοινωνίαι μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν Ἰνδιῶν διὰ τοῦ περίπλου τῆς ἄκρας τῆς Καλῆς Ἐλπίδος. Τὰ πλεονεκτήματα τῆς νέας ταύτης ὁδοῦ, καίτοι κατὰ πολὺ μακροτέρας, συνίσταντο κυρίως εἰς τὸ ὅτι ἦτο καθ' ὅλον τὸ μῆκος της θαλασσία, ἀπεφεύγοντο δὲ δι' αὐτῆς αἱ μεταφορτώσεις καὶ αἱ ἐπικίνδυνοι καὶ ἐπίπονοι πορεῖαι τῶν καραβανίων. Τὰ πλεονεκτήματα ὅμως αὐτὰ ἐξουδετερώθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον, ὅταν ἐπετεύχθη ἡ τομὴ τοῦ Ἰσθμοῦ τοῦ Σουὲζ κατὰ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἔκτοτε δὲ ἡ θαλασσία ἀρτηρία ἡ ἄγουσα διὰ τῆς Μεσογείου πρὸς τὴν Διώρυγα αὐτὴν ***ἀπέκτησε τὴν παγκόσμιον σημασίαν τῶν πρὸ τοῦ XVII αἰῶνος θαλασσίων ὁδῶν τῆς αὐτῆς περιοχῆς καὶ ἀποτελεῖ σήμερον τὴν ζωτικωτέραν ἀρτηρίαν τῆς Βρεταννικῆς Αὐτοκρατορίας, τὴν ὀνομαζομένην «Αὐτοκρατορικὴν ὁδόν»***.

Ἐφόσον λοιπὸν τόσον μεγάλη ἦτο πάντοτε ἡ ἐμπορικὴ καὶ οἰκονομικὴ σημασία τῆς θαλασσίας αὐτῆς λεωφόρου, δὲν εἶναι ἀπορίας ἄξιον, πῶς ἡ ἐξασφάλισις τῆς ἐκμεταλλεύσεώς της ἀπετέλεσε τὸν κύριον ἄξονα, περὶ τὸν ὁποῖον περιεστράφησαν τὰ ἱστορικὰ γεγονότα εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μεσόγειον καὶ πῶς ἡ περιοχὴ αὐτὴ ὑπῆρξε πάντοτε θέατρον συγκρούσεων ἀντιθέτων κατευθύνσεων καὶ πολιτισμῶν. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ***Ρώμη***, μόλις κατώρθωσε νὰ καθυποτάξῃ ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν της τὰς περισσοτέρας Ἰταλικὰς πόλεις, ἔστρεψε τὰ κατακτητικά της βλέμματα πρὸς τὴν θαλασσίαν αὐτὴν ἀρτηρίαν. Ἀφοῦ δὲ διὰ τῶν τριῶν πεισματωδῶν καὶ αἱματηρῶν Καρχηδονικῶν πολέμων ἀπηλλάγη τῆς ἐν τῇ Δυτικῇ Μεσογείῳ μεγάλης Φοινικικῆς δυνάμεως, εἶχε πλέον ἐλευθέρας τὰς χεῖρας διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἐπεκτάσεως τῆς κυριαρχίας της πρὸς τὴν πρωταρχικῆς σημασίας αὐτὴν περιοχήν.

Ἦτο φυσικόν, ἡ Ἑλλὰς καὶ πάλιν νὰ ἀποτελέσῃ τὸν πρῶτον ἀντικειμενικὸν σκοπὸν τοῦ ἐκ Δυσμῶν ἐπερχομένου κατακτητικοῦ τούτου κύματος, ὅπως μερικοὺς αἰῶνας προηγουμένως εἶχεν ἀποτελέσει τὸν στόχον τοῦ ἐξ ἀνατολῶν ἐπελθόντος Περσικοῦ κατακλυσμοῦ. Εἶναι τοῦτο κληρονομία τῆς γεωγραφικῆς θέσεως τῆς Χώρας μας, ***ἡ ὁποία συνδυάζει ὅλα τὰ πλεονεκτήματα, ἀλλὰ καὶ ὅλους τοὺς κινδύνους τῆς φυσικῆς προβλῆτος, ποὺ κατ' οὐσίαν ἀποτελεῖ***· διότι ἡ προβλὴς αὐτή, βαθέως εἰσχωροῦσα πρὸς νότον καὶ προεκτεινομένη διὰ τῶν Κυκλάδων καὶ τῆς Κρήτης, τέμνει καθέτως τὰς ἐκ

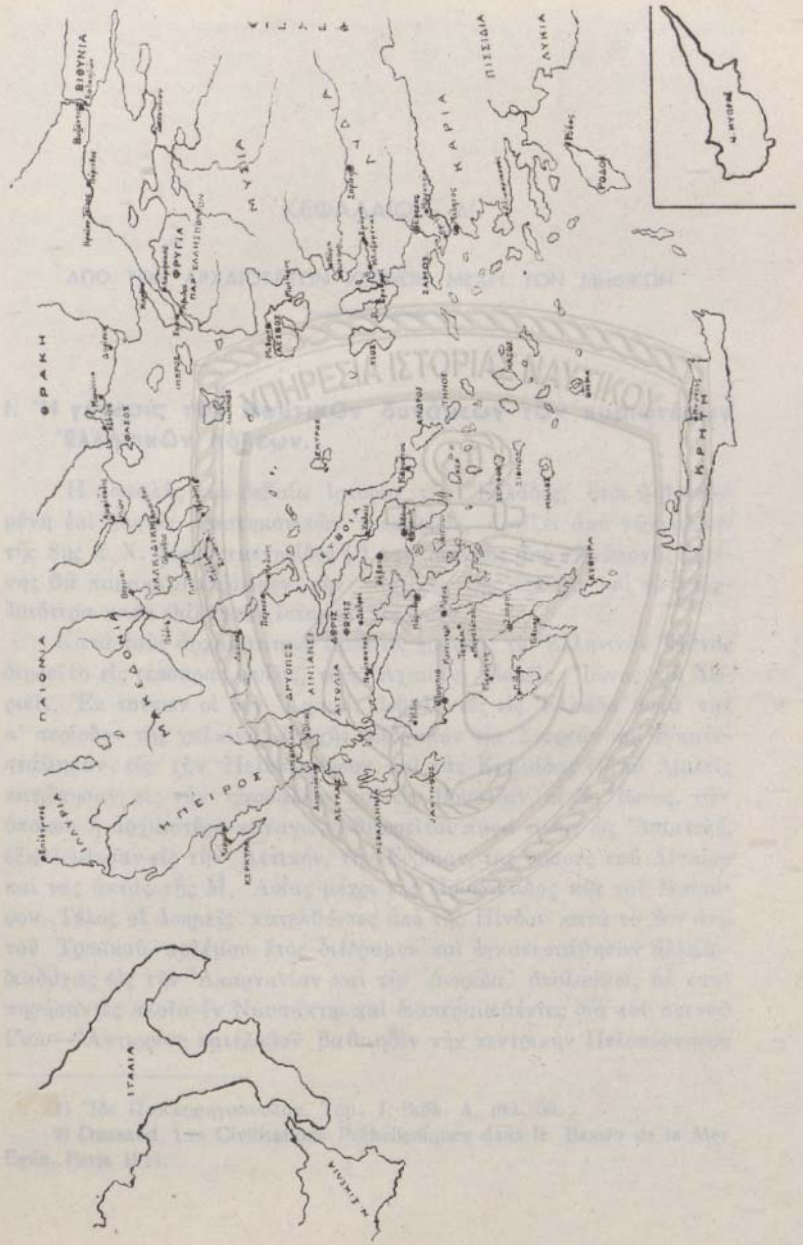
τῆς Δυτικῆς Μεσογείου πρὸς τὸν Εὔξεινον ἀγούσας θαλασσίας ὁδοὺς καὶ εὑρίσκεται σχεδὸν ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὴν θαλασσίαν λεωφόρον τὴν ἄγουσαν πρὸς τὴν Συρίαν καὶ τὰς Ἰνδίας, τὴν ὁποίαν ἐμνημονεύσαμεν.

Ἡ σημασία τῆς γεωγραφικῆς ταύτης θέσεως τῆς Ἑλλάδος παρέμεινεν, ὅπως ἄλλως ἦτο φυσικόν, ἀπαραμείωτος καὶ ὅταν ἀκόμη περιῆλθεν αὕτη ὑπὸ τὴν Ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν. Ἡ μεγάλη ***ναυμαχία τοῦ Ἀκτίου***, διὰ τῆς ὁποίας κατεβλήθη καὶ ἡ τελευταία ναυτικὴ δύναμις ποὺ παρενεβάλλετο εἰς τὰ σχέδια τῆς Ρωμαϊκῆς παντοκρατορίας, ἡ δύναμις τῆς Αἰγύπτου τῶν Πτολεμαίων, διεξήχθη εἰς τὰ Ἑλληνικὰ ὕδατα. Ὅπως δὲ πολὺ προσφυῶς παρατηρεῖ καὶ ὁ Ἀμερικανὸς ναυτικὸς ἱστορικὸς Ναύαρχος Mahan εἰς τὸ κλασσικὸν σύγγραμμά του περὶ τῆς «Ἐπιδράσεως τῆς θαλασσίας δυνάμεως εἰς τὴν Ἱστορίαν», δὲν πρέπει ν' ἀποδοθῇ εἰς ἁπλῆν σύμπτωσιν τὸ γεγονός, ὅτι εἰς τὰ Ἑλληνικὰ πάλιν ὕδατα καὶ εἰς θέσιν ἀρκετὰ πλησίον τῆς προηγουμένης, τὴν ***Ναύπακτον***, διεξήχθη μετὰ 16 ὁλοκλήρους αἰῶνας μία ἄλλη ναυμαχία ἐξ ἴσου ἀποφασιστικὴ μεταξὺ τῶν Χριστιανικῶν δυνάμεων τῆς Δύσεως καὶ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ποὺ ἤριζον περὶ τῆς κυριαρχίας τῶν θαλασσίων συγκοινωνιῶν ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Μεσογείῳ.

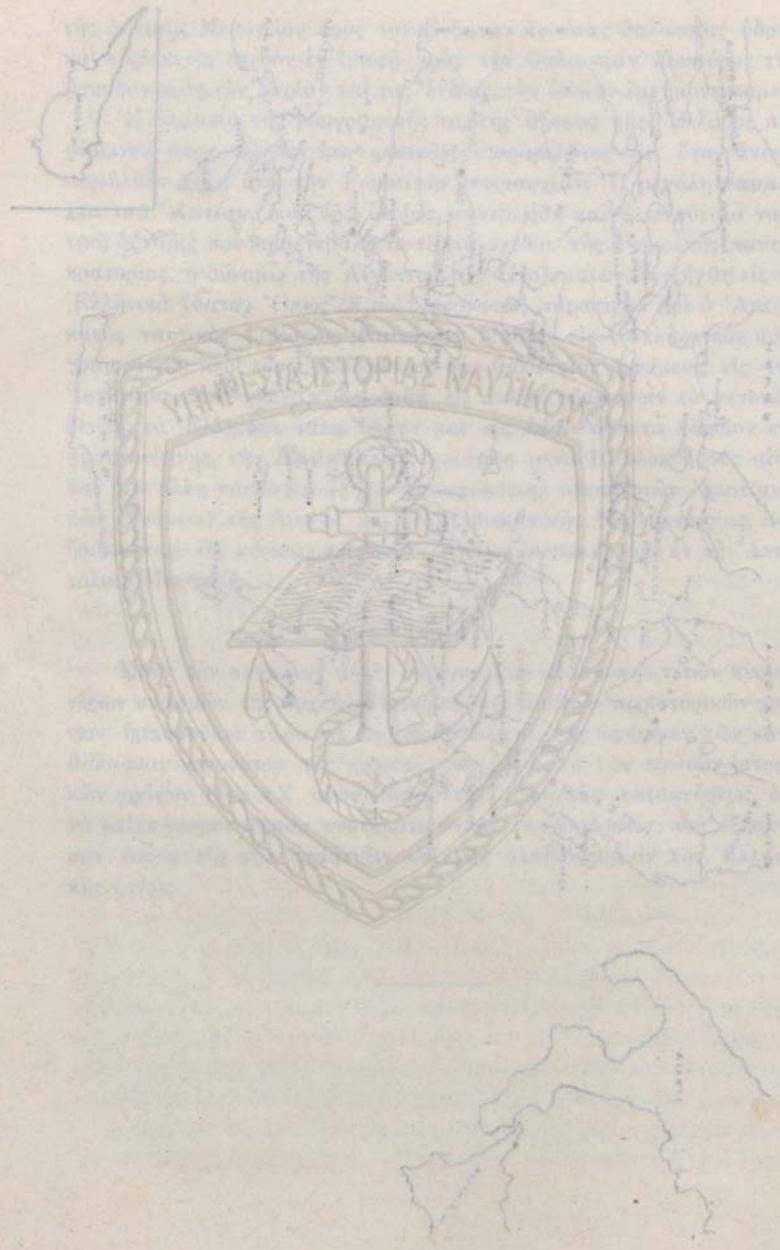
***

Μετὰ τὴν σύντομον αὐτὴν εἰσαγωγικὴν ἀνασκόπησιν τῶν κυριωτέρων σταθμῶν τῆς ἀρχαίας Ἱστορίας μας ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων ἠμποροῦμεν τώρα νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἀφήγησιν τῶν κατὰ θάλασσαν γεγονότων τῆς χρονικῆς περιόδου ἀπὸ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων (8ος π.Χ. αἰὼν) μέχρι τῆς Ρωμαϊκῆς κατακτήσεως, διὰ νὰ μελετήσωμεν κάπως συστηματικώτερα τὴν ἐπίδρασιν ποὺ ἐξήσκησαν ταῦτα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν σταδιοδρομίαν τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς.

ΠΙΝΑΞ Ι

ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΜΗΔΙΚΩΝ

I. Ἡ γένεσις τῶν Ναυτικῶν δυνάμεων τῶν κυριωτέρων Ἑλληνικῶν πόλεων.

Ἡ ἀσφαλὴς καὶ βεβαία ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, ἤτοι ἡ βασιζομένη ἐπὶ σαφῶν ἐπιστημονικῶν τεκμηρίων, ἀρχίζει ἀπὸ τῶν μέσων τῆς 8ης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος (1) καὶ συνεπῶς ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης θὰ παρακολουθήσωμεν τὴν ναυτικήν της ἐξέλιξιν καὶ τὰ σπουδαιότερα κατὰ θάλασσαν ἱστορικὰ γεγονότα.

Κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους ἐκείνους χρόνους τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος διῃρεῖτο εἰς τέσσαρας φυλάς, τοὺς Ἀχαιούς, Αἰολεῖς, Ἴωνας καὶ Δωριεῖς. Ἐκ τούτων οἱ μὲν Ἀχαιοί, εἰσβαλόντες εἰς Ἑλλάδα κατὰ τὴν α' περίοδον τῆς χαλκίνης ἐποχῆς διέδραμον τὴν Στερεὰν καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ τὰς Κυκλάδας (2), οἱ Αἰολεῖς κατώκησαν εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Βοιωτίαν, οἱ δὲ Ἴωνες, τῶν ὁποίων ἡ ἀρχαιοτέρα καταγωγὴ θεωρεῖται παρά τινων ὡς Ἀσιατική, ἐξηπλώθησαν εἰς τὴν Ἀττικήν, τὴν Εὔβοιαν, τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ τὰς ἀκτὰς τῆς Μ. Ἀσίας μέχρι τῆς Προποντίδος καὶ τοῦ Βοσπόρου. Τέλος οἱ Δωριεῖς κατελθόντες ἀπὸ τῆς Πίνδου κατὰ τὸ 8ον ἀπὸ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου ἔτος διέδραμον καὶ ἐγκατεστάθησαν ἀλληλοδιαδόχως εἰς τὴν Ἀκαρνανίαν καὶ τὴν Δωρίδα, ἀκολούθως δὲ ναυπηγήσαντες πλοῖα ἐν Ναυπάκτῳ καὶ διαπεραιωθέντες διὰ τοῦ στενοῦ Ρίου—Ἀντιρρίου κατέλαβον βαθμηδὸν τὴν κεντρικὴν Πελοπόννησον

---

1) Ἴδε Παπαρρηγοπούλου, Τόμ. Ι, Βιβλ. Α, σελ. 53.

2) Dussaud, Les Civilisations Préhelleniques dans le Bassin de la Mer Egée, Paris 1914.

καὶ μετὰ πολλὰ ἔτη ἐξηπλώθησαν, πρὸς ἀνατολὰς μὲν μέχρι Κορίνθου, πρὸς Ν.Δ. δὲ μέχρι Κρήτης καὶ Ρόδου. Τὸ ἱστορικὸν τοῦτο γεγονός, γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα «κάθοδος τῶν Δωριέων», διήρκεσε περισσοτέρας τῆς μιᾶς γενεᾶς καὶ ἐξήσκησε βαθυτάτην ἐπιρροὴν εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τῆς Ἑλλάδος. Ἄλλως τε δὲν ἦτο αὕτη ἡ μόνη, ἀλλ' ἁπλῶς ἡ σπουδαιοτέρα τῶν ὁμαδικῶν μεταναστεύσεων, ποὺ ἐσημειώθησαν ἐν Ἑλλάδι μετὰ τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον.

Ὁ Θουκυδίδης ἐξηγεῖ τὰς μεταναστεύσεις ταύτας ὡς ὀφειλομένας εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἐπὶ μακρὰ ἔτη παράτασις τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου συνεπήγαγε στάσεις εἰς τὰς πλείστας τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων, αἱ δὲ ἡττώμεναι κατὰ τὰς στάσεις ταύτας μερίδες ἐξεπατρίζοντο καὶ εἰσέβαλλον ὁμαδικῶς εἰς ἄλλας πόλεις, ἔνθα καὶ ἐγκαθίσταντο ἐκδιώκουσαι τοὺς ἀρχικούς των κατοίκους. Προφανῶς αἱ σχετικῶς εὐφορώτεραι περιοχαὶ ἀπετέλουν κατὰ προτίμησιν τοὺς ἀντικειμενικοὺς σκοποὺς τῶν τοιούτων εἰσβολῶν, ἀποτέλεσμα τῶν ὁποίων ἦτο ἡ συνεχὴς ἐναλλαγὴ τῶν κατοίκων. Διὰ τοῦτο ἡ Ἀττική, ἥτις ἔκτοτε ἦτο «λεπτόγεως», δὲν ὑπέστη τοιαύτας ἐπιδρομὰς καὶ κατῳκεῖτο πάντοτε ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἀνθρώπων (1). Οὐ μόνον δὲ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν φευγόντων ἀπὸ τὰς πατρίδας των ἤρχοντο καὶ ἐγκαθίσταντο εἰρηνικῶς ἐν αὐτῇ, εὑρίσκοντες μεγαλυτέραν ἀσφάλειαν καὶ συντελοῦντες εἰς τὴν ταχεῖαν αὔξησιν τοῦ πληθυσμοῦ της. Ἡ αὔξησις ὅμως αὕτη ἐδυσχέραινε καὶ τὸ πρόβλημα τῆς διατροφῆς καὶ διὰ τοῦτο οἱ κάτοικοι τῆς Ἀττικῆς, πολὺ ἀκόμη πρὸ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων, ἐτράπησαν εἰς τὸ θαλάσσιον ἐμπόριον καὶ ἐξέπεμψαν ἀποικίας.

Αἱ ἀκριβεῖς χρονολογίαι τῶν ἀποικισμῶν τούτων δὲν εἶναι γνωσταί, πάντως ὅμως θὰ πρέπῃ νὰ τοποθετηθοῦν αὗται χρονολογικῶς ἀρκετὰ ἔτη μετὰ τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον (2). Ἐκ παραλλήλου πρὸς αὐτὰς οἱ Πελοποννήσιοι ἐξέπεμψαν ἀποικίας πρὸς τὴν Ν. Ἰταλίαν καὶ τὴν Σικελίαν, καθώς, προχωροῦντες περαιτέρω, θὰ ἴδωμεν.

Οὕτω κατὰ τοὺς πρώτους ἱστορικοὺς χρόνους ἡ Ἑλληνικὴ φυλή, ὑπὸ διαφόρους μὲν κατὰ τόπους ὀνομασίας καὶ πολιτικὴν συγκρότησιν, μὲ πολὺ ὅμως μικροτέρας διαφορὰς εἰς τὴν θρησκείαν, τὴν γλῶσσαν, ἤθη καὶ ἔθιμα, εὑρέθη νὰ κατοικῇ ὁλόκληρον τὴν νοτίως τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῆς Πίνδου Ἑλλάδα, τὴν Πελοπόννησον, τὰς νήσους

1) Θουκυδ. I, 2.

2) Θουκυδ. I, 12 ἴδε καὶ σημ. Καρολίδου ἐν σελ. 154 Α' Τόμου Ἱστορίας Παπαρρηγοπούλου.

τοῦ Αἰγαίου καὶ τὴν Κρήτην, μὲ ἀποικίας ἐκτεινομένας καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῶν παραλίων τῆς Μακεδονίας, Θράκης, Προποντίδος καὶ τῆς δυτικῆς Μ. Ἀσίας—τῆς τότε καλουμένης Ἰωνίας—καθὼς καὶ ἐν Σικελίᾳ καὶ τῇ Ν. Ἰταλίᾳ.

Ἡ βαθμιαία ἀνάπτυξις τοῦ πλούτου καὶ τῆς ἰσχύος τῶν ἑλληνικῶν πόλεων κατὰ τοὺς πρώτους ἱστορικοὺς χρόνους ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ θεσμοῦ τῆς κληρονομικῆς βασιλείας δι' ἄλλων δημοκρατικωτέρων μορφῶν διοικήσεως εἰς τὰς περισσοτέρας ἐξ αὐτῶν (1). Ἐκ παραλλήλου παρουσιάζετο συνεχὴς ἡ αὔξησις τῆς ἐμπορικῆς κινήσεως, ἰδίᾳ δὲ τῆς κατὰ θάλασσαν. Εἰς τοῦτο συνετέλουν οἱ μνημονευθέντες ἤδη λόγοι τῆς γεωγραφικῆς διαμορφώσεως τῆς Χώρας, οἱ καθιστῶντες τὴν διὰ θαλάσσης ἐπικοινωνίαν ἀπαραίτητον στοιχεῖον ἀναπτύξεως τῆς εὐημερίας τῶν κατοίκων. Ἐκτὸς τούτου, ἡ αὔξησις τοῦ πληθυσμοῦ, ποὺ ἐπῆλθεν ὡς φυσικὴ συνέπεια τῆς συνεχῶς ἐπὶ τὸ σταθερώτερον ἐξελισσομένης καταστάσεως, μετὰ τὴν περίοδον τῶν μεγάλων μεταναστεύσεων, ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀνάγκην εἰσαγωγῆς σίτου ἐκ Θράκης καὶ τοῦ Εὐξείνου, διότι ἔκτοτε τὸ ἔδαφος τῆς Ἑλλάδος ἦτο ἀκατάλληλον, ἐξαιρέσει ὡρισμένων περιοχῶν, δι' ἐντατικὴν καλλιέργειαν σίτου. Καὶ οὕτω πως τὸ δόγμα τῆς αὐταρκείας ποὺ ἦτο ἐκ παλαιᾶς παραδόσεως συνυφασμένον μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς αὐτονομίας, ἤρχισεν ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς ἀνάγκης νὰ ὑποχωρῇ καὶ αἱ πολιτεῖαι ἐλάμβανον μέτρα διὰ τὴν προαγωγὴν τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιοτεχνίας.

Αἱ καθόλου ὅμως συνθῆκαι τῆς ζωῆς ἦσαν ἀκόμη πρωτόγονοι· αἱ σχέσεις τῶν κατὰ περιοχὰς κοινοτήτων μεταξύ των ἐκανονίζοντο κυρίως ἀπὸ τὴν ἀνάγκην τῆς χρησιμοποιήσεως τοῦ ὕδατος πρὸς ἄρδευσιν, διότι ἡ ἀνεπάρκεια αὐτοῦ τὰς ἐξηνάγκαζε νὰ συνεννοοῦνται διὰ τὴν κατασκευὴν καὶ συντήρησιν ἀρδευτικῶν ἔργων. Οὕτω πως προέκυψαν αἱ πρῶται πολιτεῖαι. Λόγῳ ὅμως τοῦ διακεκομμένου καὶ ὀρεινοῦ ἐδάφους αἱ διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης συγκοινωνίαι δὲν παρουσίαζον καμμίαν ἀσφάλειαν. Ἡ ληστεία ἐν τῇ ξηρᾷ καὶ ἡ πειρατεία ἐν τῇ θαλάσσῃ ἀπετέλουν καθεστὼς οἱονεὶ ἀνεγνωρισμένον, ἐφ' ὅσον ἄλλωστε καὶ ἡ ληστεία καὶ ἡ πειρατεία δὲν ἐθεωροῦντο ὡς ἀτιμωτι-

1) Πιθανώτατα εἰς τὴν ἐπανάστασιν ταύτην συνετέλεσαν καὶ αἱ παντοειδεῖς καταπιέσεις καὶ ἡ ἐκμετάλλευσις, ἣν ἤσκουν ἐπὶ τῶν ὑπηκόων των αἱ πρωτόγονοι ἐκεῖναι Βασιλεῖαι. Πρβλ. Α. Ἀνδρεάδου, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Δημοσίας Οἰκονομίας, σελ. 16—32.

καὶ ἐνασχολήσεις, ὁλόκληρος δὲ ἡ Ἑλλὰς «ἐσιδηροφόρει» κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Θουκυδίδου. Ἦτο προφανές, ὅτι ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὴν ναυτιλίαν καὶ τὸ θαλάσσιον ἐμπόριον ἄνδρες ἔπρεπεν ἀπαραιτήτως νὰ εἶναι σκληροὶ καὶ θαρραλέοι, τὰ δὲ πλοῖα οὕτω πως κατεσκευασμένα καὶ ὠργανωμένα, ὥστε νὰ δύνανται νὰ ἀντιμετωπίζουν ὄχι μόνον τοὺς θυμοὺς τῆς θαλάσσης, ἀλλὰ καὶ τοὺς πειρατάς.

Τὰς πρώτας γνώσεις τῆς ναυπηγικῆς καὶ τῆς ναυτικῆς τέχνης ἐκληρονόμησαν οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τὰς παραδόσεις τοῦ Αἰγαιακοῦ πολιτισμοῦ καὶ συνεπλήρωσαν ἀπὸ τοὺς Φοίνικας, ἀπὸ τοὺς ὁποίους κατά τινας παρέλαβον καὶ τὸ ἀλφάβητον. Γενικῶς δὲ δύναται κανεὶς νὰ εἴπῃ, ὅτι τὰ πρῶτα βήματα τοῦ ἐν τῇ βρεφικῇ ἀκόμη ἡλικίᾳ εὑρισκομένου Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ φέρουν σαφῆ τὰ ἴχνη τῆς Φοινικικῆς ἐπιδράσεως τῆς ὀφειλομένης εἰς τὴν διὰ θαλάσσης ἐπικοινωνίαν (1).

Πολεμικὰ ναυτικὰ ὑπὸ τὴν σημερινὴν ἔννοιαν τῆς μονίμως συγκεκροτημένης κρατικῆς δυνάμεως δὲν ὑπῆρχον ἀκόμη, ὁσάκις δὲ παρίστατο ἀνάγκη ἀντιμετωπίσεως ἄλλης τινὸς ἀντιπάλου πόλεως ἢ κερδοφόρου τινὸς εἰσβολῆς, τὰ διὰ τὰς ἐμπορικὰς ἀνάγκας καὶ τὴν δίωξιν τῶν πειρατῶν χρησιμοποιούμενα πλοῖα συνεκροτοῦντο εἰς στόλους, κατὰ κανόνα δὲ διελύοντο, μόλις ἐξέλειπεν ὁ σκοπὸς τῆς συγκροτήσεώς των. Ἡ ἀρχαιοτέρα τοιαύτη συγκρότησις στόλου ἐν Ἑλλάδι ἦτο ἡ κατὰ τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον. Κατὰ τὸν Θουκυδίδην ἡ ἡγεμονία τοῦ Ἀγαμέμνονος ἐπὶ τῶν λοιπῶν βασιλέων, οἵτινες συνεξεστράτευσαν μετ' αὐτοῦ, ὠφείλετο κυρίως εἰς τὸ ὅτι διέθετεν οὗτος ἰσχυρότερον τῶν ἄλλων ναυτικόν (2). Δὲν πρόκειται ὅμως νὰ ἀσχοληθῶμεν ἐνταῦθα μὲ τὴν περίπτωσιν ταύτην, ὡς ἐξερχομένην τοῦ ἱστορικοῦ πλαισίου, τὸ ὁποῖον θέσαμεν, ὁ μόνος δὲ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον τὴν ἀνεφέραμεν, ἦτο διὰ νὰ τονίσωμεν ἰδιαιτέρως τὸ γεγονός, ὅτι καὶ κατὰ τοὺς ἡρωϊκοὺς ἀκόμη χρόνους ἡ σημασία τῆς θαλασσίας δυνάμεως ἦτο ἤδη αἰσθητὴ ἐν Ἑλλάδι.

Ἡ πρώτη Ἑλληνικὴ πόλις, ποὺ ὠργάνωσε ναυτικὸν κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, ἦτο ἡ ***Κόρινθος***. Καί, ἐν ᾧ μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης οἱ ἑκάστοτε συγκροτούμενοι πολεμικοὶ στόλοι ἀπετελοῦντο

1) Κατὰ τὸν Dussaud τὸ Ἑλληνικὸν καὶ τὸ Φοινικικὸν ἀλφάβητον προῆλθον ἐξ ἑνὸς κοινοῦ προτύπου πολὺ ἀρχαιοτέρου, ἀνεπτύχθησαν δὲ ἐκ παραλλήλου.

2) Ἴδε Θουκυδ. 1, 9, 3.

κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ πεντηκοντόρων, ἐν Κορίνθῳ ἤρχισαν—διαρκοῦντος τοῦ ὀγδόου αἰῶνος—νὰ ναυπηγοῦνται αἱ πρῶται τριήρεις. Τόσον δὲ προηγμένη ἦτο ἡ ναυπηγικὴ τέχνη παρὰ τοῖς Κορινθίοις, ὥστε περὶ τὰ τέλη τοῦ αἰῶνος τούτου ἐδέχοντο οὗτοι παραγγελίας καὶ ἀπὸ ἄλλας πόλεις διὰ ναυπηγήσεις τῶν καινοφανῶν διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην πολεμικῶν τούτων πλοίων. Οὕτως ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου ὁ Κορίνθιος ναυπηγὸς Ἀμεινοκλῆς (1), ὅστις προσεκλήθη εἰς Σάμον καὶ ἐναυπήγησε διὰ τοὺς Σαμίους τέσσαρας τριήρεις περὶ τὸ 704 π. Χ.

Περαιτέρω θὰ ἀσχοληθῶμεν διὰ μακρῶν μὲ τὴν περιγραφὴν τῶν κυριωτέρων χαρακτηριστικῶν τῶν πλοίων τούτων, καθὼς καὶ μὲ τὰς διαφοράς, ποὺ παρουσίαζον ἔναντι τῶν ἀρχαιοτέρων τύπων πολεμικῶν πλοίων καὶ συγκεκριμένως τῶν πεντηκοντόρων.

Ἡ ἐπίδοσις αὕτη τῆς Κορίνθου εἰς τὰ ναυτικὰ ὠφείλετο κυρίως εἰς τὴν γεωγραφικήν της θέσιν, διότι λόγῳ τῆς κατοχῆς τοῦ Ἰσθμοῦ ἐδέσποζεν αὕτη, τόσον τῶν διὰ ξηρᾶς, ὅσον καὶ τῶν θαλασσίων συγκοινωνιῶν τῶν διερχομένων διὰ τοῦ Σαρωνικοῦ πρὸς τὸν Κορινθιακὸν καὶ τἀνάπαλιν. Πράγματι, ὁ Ἰσθμὸς δὲν ἀπετέλει μόνον τὴν καλυτέραν ὁδὸν διὰ ξηρᾶς ἐπικοινωνίας τῆς Στερεᾶς πρὸς τὴν Πελοπόννησον, ἀλλὰ καὶ «θαλασσίαν» ὁδόν, λόγῳ τοῦ ὅτι τὸ μικρὸν ἐκτόπισμα τῶν πλοίων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐπέτρεπε τὴν εὔκολον αὐτῶν ὑπερνεώλκησιν διὰ τοῦ καλουμένου «διόλκου»—ἑνὸς ἐπὶ τούτῳ κατεσκευασμένου δρόμου—ὑπεράνω αὐτοῦ. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὰ πλοῖα ἀπηλλάσσοντο τοῦ μακροῦ καὶ ἐπικινδύνου περίπλου τῆς Πελοποννήσου, εἰς ἀντάλλαγμα ὅμως τῆς εὐκολίας ταύτης ἐπλήρωναν φόρον διοδίων, ποὺ ἀπετέλεσε μίαν τῶν κυριωτέρων πηγῶν τοῦ πλούτου τῆς Κορίνθου. Ἐκτὸς τούτου ἐπωφελήθη ἡ Κόρινθος ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐμπορικῆς κινήσεως, τῆς ὁποίας ἀπετέλει τὸ φυσικὸν κέντρον ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων, ὁπότε ἡ ἐπικοινωνία μεταξὺ Πελοποννήσου καὶ Στερεᾶς Ἑλλάδος διεξήγετο, ὡς ἐκ τῶν κινδύνων τῆς πειρατείας, περισσότερον διὰ τοῦ Ἰσθμοῦ, παρὰ διὰ θαλάσσης. Μόλις λοιπὸν ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἐμπορίου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἐν Ἑλλάδι κατέστησαν δυνατὴν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὴν ἀνάπτυξιν τῶν θαλασσίων συγκοινωνιῶν, ἡ Κόρινθος, πλουσία ἤδη οὖσα, ἦτο ἡ πρώτη πόλις ποὺ ἠδυνήθη νὰ τὰς ἐκμεταλλευθῇ· καὶ φυσικά, διὰ νὰ

3) Ὁ Ἡρόδοτος καὶ ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης ἀναφέρουν τὸν Ἀμεινοκλῆ ὡς ἐπινοήσαντα τὸν τύπον τῆς τριήρους.

τὰς ἐξασφαλίσῃ ἀπὸ τὸν ἀνταγωνισμὸν τῶν γειτόνων καὶ ἀπὸ τοὺς πειρατάς, εὑρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ συγκροτήσῃ καὶ πολεμικὸν ναυτικόν.

Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν Κόρινθον, ἡ ἀποικία αὐτῆς ***Κέρκυρα*** ὠργάνωσε καὶ αὐτὴ ναυτικόν, διὰ λόγους δὲ ἐμπορικῆς ἀντιζηλίας δὲν ἐβράδυναν αἱ δύο αὗται πόλεις νὰ ἔλθουν εἰς σύγκρουσιν. Οὕτως, ἡ πρώτη ἀξία λόγου ναυμαχία ἡ ἀναφερομένη ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ ἦτο ἡ μεταξὺ Κορινθίων καὶ Κερκυραίων, ἥτις κατὰ τὸν Θουκυδίδην ἔλαβε χώραν 260 ἔτη πρὸ τοῦ πέρατος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἤτοι κατὰ τὸ ἔτος 664 π.Χ. Περὶ τῆς ναυμαχίας ταύτης, οὔτε ὁ ἱστορικὸς οὗτος, οὔτε ἄλλος τις ἐκ τῶν γνωστῶν ἱστορικῶν τῆς ἀρχαιότητος ἀναφέρουν καμμίαν λεπτομέρειαν. Ἐὰν ὅμως κρίνῃ κανεὶς ἀπὸ τὴν πρωτόγονον κατάστασιν εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκοντο τὰ ναυτικὰ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, δύναται ἀσφαλῶς νὰ συμπεράνῃ ὅτι θὰ ἐπρόκειτο περὶ μιᾶς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀτάκτου συρράξεως πλοίων, ποὺ δὲν θὰ ἐβράδυνε νὰ καταλήξῃ εἰς πεζομαχίαν τῶν ἐπ' αὐτῶν ἐπιβαινόντων ὁπλιτῶν.

Αἱ ***Ἀθῆναι***, ποὺ ἀπέβησαν πολὺ ταχέως πόλις πολυάνθρωπος καθὼς εἴδομεν καὶ τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι ἐτράπησαν ἐκ τῶν πρώτων πρὸς τὴν ναυτιλίαν, δὲν ἐβράδυνε νὰ ὀργανώσῃ καὶ αὐτὴ μόνιμον ναυτικὴν πολεμικὴν δύναμιν. Οὕτω κατὰ τὸν ἕβδομον ἤδη αἰῶνα ἑκάστη τῶν τεσσάρων φυλῶν, εἰς ἃς τότε διῃροῦντο οἱ Ἀθηναῖοι, ὑποδιῃρεῖτο πολιτικῶς καὶ κοινωνικῶς εἰς τρεῖς τριττύας καὶ 12 «ναυκραρίας», ἑκάστη δὲ τῶν τελευταίων τούτων ἦτο ὑποχρεωμένη νὰ συντηρῇ τὸ στρατιωτικὸν ἀπόσπασμα τῆς περιφερείας. Εἰς τὸ στρατιωτικὸν τοῦτο ἀπόσπασμα περιελαμβάνετο καὶ μία πολεμικὴ ναῦς(1), πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ τότε ναυτικὴ πολεμικὴ δύναμις τῶν Ἀθηνῶν ἦτο μονίμως συγκεκροτημένη καὶ ἀπετελεῖτο ἀπὸ 48 πλοῖα Εἰς τὰς δαπάνας ναυπηγήσεως, ἐξοπλισμοῦ καὶ συντηρήσεως ἑκάστου τῶν πλοίων τούτων, συμμετεῖχον ὅλοι οἱ πολῖται τῆς ναυκραρίας ἀναλόγως τοῦ ἐπαγγέλματος καὶ τῆς οἰκονομικῆς ἑκάστου καταστάσεως. Καὶ οἱ μὲν ἐξ ἐπαγγέλματος ναυτικοὶ ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς ναῦται, οἱ ἀσκοῦντες ἄλλα ἐπαγγέλματα ἀπετέλουν τὸ «ἐρετικόν», οἱ ἀνήκοντες εἰς τὴν τάξιν τῶν «ὁπλιτῶν», ἤτοι οἱ εὐπατρίδαι, συνεκρότουν τὴν ἔνοπλον δύναμιν τοῦ πλοίου—τοὺς καλουμένους τότε «ἐπιβάτας»—τέλος δὲ ὁ καταβάλλων τὴν μεγαλυτέραν δαπάνην ἦτο

1) Παπαρρηγοπούλου, τόμ. Α σελ. 231 καὶ 256.

ὁ ἄρχων τοῦ πλοίου καὶ ὠνομάζετο «ναύκραρος» ἢ «ναύκληρος» (1). Διὰ τῆς νομοθεσίας τοῦ Σόλωνος, τὸ 594 π.Χ., ἡ μὲν βάσις τῆς συγκροτήσεως τῆς πολεμικῆς ναυτικῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηνῶν παρέμεινεν ἡ αὐτὴ ὡς καὶ πρότερον, μετεβλήθη δὲ μόνον ἡ κατανομὴ τῆς δαπάνης, ποὺ ἐβάρυνε πλέον ἀποκλειστικῶς τὴν τάξιν τῶν «πεντακοσιομεδίμνων», ἤτοι τὴν πρώτην ὑπὸ ἔποψιν εἰσοδήματος τάξιν πολιτῶν ἑκάστης ναυκραρίας. Βραδύτερον, ἐπὶ Κλεισθένους τὸ 510 π.Χ., ὁπότε ἐγένετο νέα διαίρεσις τῶν κατοίκων τῶν Ἀθηνῶν εἰς 10 φυλὰς καὶ κατηργήθησαν αἱ ναυκραρίαι καθιερωθέντων ἀντ' αὐτῶν, ὡς κατωτέρας διοικητικῆς μονάδος τῶν «Δήμων», ηὐξήθη κατά τι καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν πολεμικῶν πλοίων τῶν Ἀθηνῶν.

Ἡ πρώτη ὅμως σημαντικὴ αὔξησις τῆς ναυτικῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηνῶν ἔγινεν ὀλίγιστα ἔτη πρὸ τῶν Μηδικῶν πολέμων, ὀφείλετο δὲ εἰς τὴν ναυτικὴν πολιτικὴν τοῦ τότε τὸ πρῶτον ἐμφανιζομένου δαιμονίου Θεμιστοκλέους. Οὗτος, ἔκτοτε ἀντιληφθεὶς ὅτι μόνον διὰ τῆς θαλασσίας δυνάμεως ἠδύνατο ἡ πατρίς του νὰ ἀποκτήσῃ πλοῦτον καὶ δύναμιν, ἔπεισε τοὺς συμπολίτας του νὰ αὐξήσουν τὸν ἀριθμὸν τῶν πλοίων ἐπισείων πρὸ αὐτῶν τὸν κίνδυνον τῶν Αἰγινητῶν, οἵτινες εἶχον τότε ἰσχυρὸν ναυτικόν. Ὁ Θεμιστοκλῆς, παρὰ τὴν ἀντίδρασιν τοῦ πολιτικοῦ ἀντιπάλου του Ἀριστείδου, ὅστις συντηρητικὸς φύσει ὢν ἐφοβεῖτο τὴν τάσιν πρὸς νεωτερισμούς, τὴν ὁποίαν ἀφεύκτως θὰ διήγειρεν ἡ εἰς τὸ ναυτικὸν ἐπάγγελμα ἐνασχόλησις μεγάλου ἀριθμοῦ πολιτῶν, ἐπέτυχεν ἐν τέλει νὰ ἐπιβάλῃ τὴν γνώμην του καὶ νὰ τρέψῃ ἀποφασιστικῶς τὴν πολιτικὴν τῶν Ἀθηνῶν πρὸς δημιουργίαν θαλασσίας δυνάμεως. Τῆς δυνάμεως ἐκείνης, ἡ ὁποία ἐπέπρωτο μετ' ὀλίγα μόνον ἔτη νὰ σώσῃ ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸν Περσικὸν κίνδυνον, ἀκολούθως δὲ νὰ ἀναβιβάσῃ τὰς Ἀθήνας εἰς τὸν ὕπατον βαθμὸν ἀκμῆς καὶ δόξης. «Ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Θεμιστοκλέους—ἐπάγεται ἐπιγραμματικῶς ὁ Παπαρρηγόπουλος—ἦτο μεγαλεπήβολος ἐν ταὐτῷ καὶ

1) Βραδύτερον, ὅταν αἱ τριήρεις ἀντικατέστησαν τὰς πεντηκοντόρους, ὁ ἀνώτατος πολεμικὸς ἄρχων τοῦ πλοίου ὠνομάσθη «τριήραρχος». Οἱ τριήραρχοι ὑπεχρεοῦντο νὰ ἐξοπλίζουν τὰ πλοῖα τὰ ὁποῖα ἐναυπηγοῦντο εἰς τὰ κρατικὰ ναυπηγεῖα καὶ νὰ καταβάλλουν τὸν μισθὸν τοῦ καθαρῶς ναυτικοῦ προσωπικοῦ (τοῦ πρωράτου, τοῦ κελευστοῦ, τῶν βοηθῶν των κτλ.). Περὶ τῆς σημαντικωτάτης αὐτῆς «λειτουργίας» τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτείας θὰ ἀσχοληθῶμεν λεπτομερέστερον περαιτέρω.

σωτήριος· τοῦτο δὲ εἶναι τὸ ἰδιάζον τῆς μεγαλοφυΐας χαρακτηριστικόν, δι' οὗ αὕτη διακρίνεται ἀφ' ἑνὸς ἀπὸ τῆς ἀτόλμου συνέσεως καὶ ἀφ' ἑτέρου ἀπὸ τῆς ἀσυνέτου τόλμης· μόνη ἡ μεγαλοφυΐα τολμᾷ συνετῶς καὶ διὰ τοῦτο μόνη αὕτη κατὰ τὸ πλεῖστον ἐπιτυγχάνει».

II. Τὰ Ναυτικὰ τῶν Ἑλληνικῶν ἀποικιῶν

Αἱ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι δὲν ὑστέρησαν τῶν μητροπόλεων εἰς τὴν περὶ τὰ ναυτικὰ ἐπίδοσιν. Οὕτως αἱ ἐπὶ τῆς Μικρασιατικῆς ἀκτῆς καὶ τῶν παρακειμένων εἰς αὐτὴν νήσων Μυτιλήνης, Χίου, Σάμου, Ρόδου κλπ. Αἰολικαί, Ἰωνικαὶ καὶ Δωρικαὶ ἀποικίαι (1) δὲν περιωρίσθησαν μόνον εἰς τὴν πυκνὴν διὰ θαλάσσης ἐπικοινωνίαν πρὸς τὰς μητροπόλεις των, ἀλλ' ἐπεξέτειναν τοὺς πλοῦς των καὶ πρὸς δυσμάς. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἡροδότου (2) οἱ Φωκαεῖς πρῶτοι ἐπεχείρησαν πλοῦς ἀνὰ τὴν Ἀδριατικήν, τὸ Τυρρηνικὸν πέλαγος καὶ τὴν Ἰβηρικὴν χερσόνησον, μεταχειριζόμενοι, ὄχι στρογγύλα πλοῖα, ἀλλὰ πεντηκοντόρους. Τοὺς πλοῦς τούτους δὲν ἐβράδυναν νὰ ἐπακολουθήσουν οἱ ἀποικισμοί. Πολὺ πρὸ τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἡ ἐν Μ. Ἀσίᾳ Αἰολικὴ ἀποικία Κύμη ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῆς ἐν Εὐβοίᾳ Χαλκίδος ἵδρυσαν ἀποικίαν ἐν Ἰταλίᾳ, τὴν ὁποίαν ὠνόμασαν Κύμην. Ἡ πόλις αὕτη, τῆς ὁποίας τὰ ἐρείπια σώζονται καὶ σήμερον παρὰ τὴν ὁμώνυμον δυτικῶς τῆς Νεαπόλεως πολίχνην Cuma, διετέλεσεν ἐπ' ἀρκετὸν ἡ μόνη ἀντιπρόσωπος τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐν τῇ περιοχῇ ἐκείνῃ. Περὶ τὰ μέσα ὅμως τῆς 8ης π.Χ. ἑκατονταετηρίδος οἱ Ἕλληνες ἤρχισαν νὰ καταλαμβάνουν καὶ νὰ ἀποικίζουν πυκνῶς τὰ παράλια τῆς Νοτίου Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας, διὰ τοῦτο δὲ ὁλόκληρος αὕτη ἡ περιοχὴ τῆς Ἰταλικῆς χερσονήσου ὠνομάσθη βραδύτερον «Μεγάλη Ἑλλάς» (Magna Grecia).

---

1) Ἐκ τούτων αἱ μὲν Αἰολικαὶ ἦσαν πρὸς Βορρᾶν περιλαμβάνουσαι 12 πόλεις, μεταξὺ τῶν ὁποίων σπουδαιότεραι ἦσαν ἡ Κύμη, Αἰγαία, Μύρινα, Γρύνεια, Κίλλα, Νότιον, Αἰγιόρεσσα, καθὼς καὶ τὰς νήσους Λέσβον καὶ Τένεδον μέχρι καὶ τῆς ἔναντι ἀκτῆς τῆς Τρωάδος καὶ τοῦ Ἑλλησπόντου· αἱ Ἰωνικαὶ πρὸς τὸ κέντρον περιελάμβανον καὶ αὗται 12 πόλεις, αἱ σπουδαιότεραι τῶν ὁποίων ἦσαν ἡ Φώκαια, αἱ Κλαζομεναί, ἡ Χίος, ἡ Κολοφών, ἡ Ἔφεσος, ἡ Σάμος καὶ ἡ Μίλητος· τέλος αἱ Δωρικαὶ πρὸς νότον περιελάμβανον τὴν Ἁλικαρνασσόν, Κῶν καὶ Ρόδον.

2) Ἡροδ. Α, 163.

Εἰς τὴν ἀποικιστικὴν κίνησιν ἐν τῇ ὡς ἄνω περιοχῇ ἐπρωτοστάτησαν ἐκ τῶν ἑλληνικῶν φυλῶν οἱ Αἰολεῖς (Χαλκιδεῖς, Κυμαῖοι, Ἀχαιοὶ) καὶ οἱ Δωριεῖς (Σπαρτιᾶται, Μεσσήνιοι κλπ.). Αἱ γνωστότεραι πόλεις ἦσαν, ἐπὶ μὲν τῶν ἀκτῶν τῆς Ἰταλίας, πλὴν τῆς Κύμης καὶ τῆς Νεαπόλεως, αἱ Μυλαί, ἡ Σύβαρις, ὁ Κρότων, τὸ Ρήγιον καὶ ὁ Τάρας, ἐπὶ δὲ τῆς Σικελίας ἡ Κατάνη, ἡ Ζάγκλη (κατόπιν ὀνομασθεῖσα Μεσσήνη), ἡ Γέλα, αἱ Συρακοῦσαι, ὁ Ἀκράγας καὶ ἄλλαι.

Δὲν περιωρίσθησαν ὅμως εἰς μόνην τὴν Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν αἱ πρὸς Δυσμὰς ἐκπεμφθεῖσαι ἑλληνικαὶ ἀποικίαι, ἀλλὰ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6ου αἰῶνος ἐπεξετάθησαν ἀκόμη δυτικώτερον. Οὕτω περὶ τὰ 600 π.Χ. οἱ Φωκαεῖς ἐξέπεμψαν ἀποικίαν εἰς τὴν Μασσαλίαν, τῆς ὁποίας τὸν ἀσφαλῆ λιμένα εἶχαν λάβει ἐπανειλημμένως τὴν εὐκαιρίαν νὰ γνωρίσουν κατὰ τὰ πρὸς τὸ Τυρρηνικὸν πέλαγος καὶ τὴν Δ. Μεσόγειον τολμηρά των ταξείδια. Βραδύτερον, ὅταν ἡ Φώκαια ἐπολιορκήθη ἀπὸ ξηρᾶς παρὰ τοῦ Πέρσου στρατηγοῦ Ἅρπάγου (564 π.Χ.), οἱ κάτοικοί της ἀπελπισθέντες πρὸ τῆς καταπληκτικῆς ὑπεροχῆς τῶν Περσικῶν δυνάμεων ἐγκατέλειψαν τὴν πόλιν των· ἐπιβάντες δὲ τῶν πλοίων των κατέφυγαν, ἐν ἀρχῇ μὲν εἰς Χίον, κατόπιν δὲ εἰς τὴν Κύρνον, ὅπως ὠνομάζετο τότε ἡ Κορσική, καὶ κατέλαβαν τὴν ἐπ' αὐτῆς πόλιν Ἀλαλίαν. Δὲν ἐβράδυναν ὅμως νὰ ἔλθουν εἰς ρῆξιν πρὸς τοὺς πρὸ αὐτῶν κατέχοντας τὴν πόλιν Τυρρηνούς, οἱ ὁποῖοι συμμαχήσαντες μὲ τοὺς Καρχηδονίους ἐκήρυξαν κατ' αὐτῶν τὸν πόλεμον.

Τὸ χαρακτηριστικώτερον γεγονὸς τοῦ πολέμου τούτου ὑπῆρξεν ἡ παρὰ τὴν Ἀλαλίαν ναυμαχία, καθ' ἣν οἱ Φωκαεῖς διαθέτοντες 60 περίπου πλοῖα ἀντιπαρετάχθησαν πρὸς διπλασίας ἐχθρικὰς δυνάμεις. Ἡ ναυμαχία αὐτὴ ὑπῆρξεν ἐκτάκτως αἱματηρά κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἡροδότου (1) οἱ Φωκαεῖς ἐνίκησαν νίκην Καδμείαν, διότι ἐκ τῶν 60 πλοίων των 40 μὲν κατεστράφησαν ὁλοσχερῶς, τὰ δὲ ὑπόλοιπα ὑπέστησαν σοβαρὰς βλάβας εἰς τὰ ἔμβολά των. Ἐκ τῆς χαρακτηριστικῆς ταύτης λεπτομερείας δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἡ ναυμαχία αὕτη διεξήχθη κυρίως διὰ τοῦ ἐμβόλου μετατραπεῖσα ἴσως ἀκολούθως εἰς πεζομαχίαν ἐκ τοῦ συστάδην τῶν ἐπὶ τῶν πλοίων ὁπλιτῶν. Μετὰ τὴν τόσον ἀκριβὰ ἐξαγορασθεῖσαν νίκην των οἱ Φωκαεῖς ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν Κορσικὴν καὶ νὰ ἐγκατασταθοῦν εἰς τὴν Ἐλέαν τῆς κάτω Ἰταλίας, ἀρκετοὶ δὲ ἐξ αὐτῶν μετώκη-

---

1) Ἡροδοτ. Α, 163.

σαν εἰς τὴν ἀκμάζουσαν τότε πλέον ἀποικίαν τῶν προπατόρων των Μασσαλίαν.

Πράγματι, ἡ πρόοδος τῆς Μασσαλίας ἦτο τόσον μεγάλη, ὥστε δὲν ἐβράδυνεν αὕτη νὰ ἐκπέμψῃ ἀποικίας, δυτικῶς μὲν πρὸς τὰς Ἱσπανικὰς ἀκτάς, ἀνατολικῶς δὲ πρὸς τὴν ἀκτὴν τῆς Λιγουρίας. Οὕτω, κατὰ τοὺς αἰῶνας τῆς ἀκμῆς τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ οἱ Ἕλληνες, διὰ τῶν ἀποικιῶν καὶ ἐμπορείων ποὺ εἶχαν ἱδρύσει, ἐπεξέτειναν τὰς ἐμπορικάς των ἐπιχειρήσεις, πρὸς δυσμὰς μὲν μέχρι τοῦ Τυρρηνικοῦ πελάγους, πρὸς Νότον δὲ καὶ Ἀνατολὰς μέχρι τοῦ Λυβικοῦ πελάγους καὶ πρὸς Βορρᾶν μέχρι τῶν ἀκτῶν τοῦ Εὐξείνου Πόντου (1).

Καὶ μόνον τὸ γεγονός, ὅτι αἱ ἀποικίαι αὗται ἦσαν ὅλαι εἰς τὰ παράλια, ἐνῷ εἰς τὰ μεσόγεια τῶν ἀνωτέρω μνημονευθεισῶν περιοχῶν δὲν ἀνευρέθησαν ἴχνη ἀξίας λόγου πόλεως ἑλληνικῆς, ἀρκεῖ διὰ νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι ὁ κύριος πόρος ζωῆς καὶ συντελεστὴς τοῦ πλούτου καὶ τῆς ἀκμῆς τῶν πόλεων τούτων ἦτο τὸ θαλάσσιον ἐμπόριον. Εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸν τῆς συνεχείας τοῦ τρόπου ζωῆς καὶ συνηθειῶν τῆς Φυλῆς μας, ὅτι καὶ τότε, ὅπως καὶ πολλοὺς αἰῶνας βραδύτερον, οἱ Ἕλληνες ἐγκαθίσταντο σχεδὸν ἀποκλειστικῶς εἰς τὰ παράλια· μὲ μόνην τὴν διαφοράν, ὅτι τότε, ὡς ἐκ τῆς ὑπεροχῆς των εἰς πολιτισμὸν καὶ δύναμιν ἔναντι τῶν αὐτοχθόνων λαῶν, ἐγκαθίσταντο ὡς κύριοι, ἵδρυον ἀποικίας καὶ ἀνελάμβανον εἰς χεῖρας των ὁλόκληρον τὸ διὰ θαλάσσης ἐμπόριον.

Ὅθεν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα, κινούμενα κατὰ τὸ πλεῖστον ἐγγὺς τῶν ἀκτῶν—διὰ λόγους τοὺς ὁποίους περαιτέρω θὰ ἐξηγήσωμεν—μετέφεραν τὰ πλούσια ἐμπορεύματα τῶν Ἰνδιῶν καὶ τῆς κεντρικῆς Ἀσίας ἀπὸ τῶν Μικρασιατικῶν παραλίων, σῖτον ἀπὸ τὴν Θράκην καὶ ἀπὸ τὸν Εὔξεινον, χρυσὸν καὶ ἄργυρον ἀπὸ τὰ ὀρυχεῖα τῆς Θάσου καὶ τῆς ἐναντι αὐτῆς Θρακικῆς παραλίας, μεταλλεύματα ἀπὸ τὴν Σίφνον πρὸς τὸν Πειραιᾶ καὶ τὴν Κόρινθον· ἐκεῖθεν δὲ διὰ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου μετεκόμιζαν μέρος τῶν ἐμπορευμάτων τούτων καὶ ἄλλα προϊόντα πρὸς τὰς πόλεις τῆς Κάτω Ἰταλίας καὶ Σικελίας, πρὸς τὴν Μασσαλίαν καὶ τὴν Ἰβηρικὴν Χερσόνησον μέχρι τῶν Ἡρακλείων στηλῶν, ἐπαναφέροντα ἐκεῖθεν

1) Αἱ ἐν τῷ Εὐξείνῳ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι ἐξετείνοντο κατὰ μῆκος τῶν σημερινῶν Βουλγαρικῶν καὶ Ρουμανικῶν ἀκτῶν μέχρι τοῦ Κιμμερίου Βοσπόρου, ἀνατολικῶς δὲ κατὰ μῆκος τῆς βορείας ἀκτῆς τῆς Μ. Ἀσίας μέχρι Τραπεζοῦντος.

ἄλλα ἐμπορεύματα, ἐν οἷς ἤλεκτρον καὶ κασσίτερον. Ἀνέλαβον δηλαδὴ οἱ Ἕλληνες βαθμιαίως τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου εἰς τὴν Μεσόγειον, ποὺ ἦτο ἄλλοτε ἀποκλειστικὸν μονοπώλιον τῶν Φοινίκων, καθὼς εἴδαμεν εἰς τὴν Εἰσαγωγήν. Πράγματι, ἐκ τῆς διατάξεως τῶν ἑλληνικῶν πόλεων καὶ ἀποικιῶν κατὰ μῆκος τῶν παραλίων τῆς Μεσογείου προκύπτει ἀσφαλῶς, ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ποὺ ἐξετάζομεν—ἀρχὰς 6ου αἰῶνος—αἱ κυριώτεραι θαλάσσιοι γραμμαὶ συγκοινωνίας, καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῶν παραλίων τοῦ Αἰγαίου, τοῦ Κρητικοῦ, τοῦ Λυβικοῦ, τοῦ Ἰονίου, τῆς Ἀδριατικῆς καὶ τοῦ Τυρρηνικοῦ πελάγους, εὑρίσκοντο ὑπὸ ἑλληνικὴν ἐκμετάλλευσιν. Οἱ Φοίνικες εἶχον οὐσιαστικῶς περιορισθῇ εἰς τὴν ἀρχικήν των κοιτίδα, τὴν Ν.Α. λεκάνην τῆς Μεσογείου καὶ ἐξεμεταλλεύοντο τὰς θαλασσίας γραμμὰς κατὰ μῆκος τῶν παραλίων τῆς Συρίας, τῆς Αἰγύπτου, μέρους τῆς Κυρηναϊκῆς (διότι καὶ ἐπ' αὐτῆς εὑρίσκοντο ἑλληνικαὶ ἀποικίαι) καὶ τέλος κατὰ μῆκος τῶν ἀκτῶν τῆς Τύνιδος, ὅπου ἤκμαζεν ἡ πλουσία καὶ ἰσχυρὰ αὐτῶν ἀποικία Καρχηδών.

Τὰ συμπεράσματα ταῦτα ἐκ τῆς γεωγραφικῆς θέσεως τῶν ἑλληνικῶν πόλεων καὶ ἀποικιῶν ἐξαγόμενα εἶναι ἀσφαλέστατα, διότι τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ ναυσιπλοΐα διεξήγετο κατὰ τὸ μέγιστον μέρος κατὰ μῆκος τῶν ἀκτῶν καὶ νήσων. Μακροὶ διάπλοι, μὴ ἐν ὄψει ἀκτῶν, ἦσαν ἐκτάκτως δύσκολοι ἂν μὴ ἀδύνατοι καὶ ὡς ἐκ τούτου διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τακτικῆς ἐπικοινωνίας ἦτο ἀπαραίτητος ἡ ὕπαρξις μιᾶς συνεχοῦς ἁλύσσου λιμένων εἰς μικρὰς σχετικῶς ἀπ' ἀλλήλων ἀποστάσεις εὑρισκομένων καὶ δυναμένων νὰ παρέχουν εἰς τὰ πλοῖα καταφύγια ἀσφαλῆ, τόσον ἀπὸ τοῦ καιροῦ, ὅσον καὶ ἀπὸ τῶν πειρατῶν.

Ἀλλά, διὰ νὰ γίνουν καλύτερον ἀντιληπτὰ τὰ ἀνωτέρω, καθὼς καὶ ἡ ἀφήγησις τῶν κατόπιν γεγονότων, εἶναι ἀπαραίτητον νὰ παρεμβάλωμεν ἐνταῦθα πληροφορίας τινας περὶ τῶν τότε τύπων πλοίων, τῶν μεθόδων καὶ μέσων ναυσιπλοΐας, καθὼς καὶ περὶ τῆς ὀργανώσεως τῶν πολεμικῶν στόλων καὶ μεθόδων τῆς Τακτικῆς ἐν τῷ κατὰ θάλασσαν πολέμῳ.

III. Ἡ ἐξέλιξις τῶν τύπων πλοίων μέχρι τῶν Μηδικῶν.

Μόλις ἤρχισαν νὰ συγκροτοῦνται τὰ πρῶτα πολεμικὰ ναυτικὰ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, ἤρχισεν ἡ διάκρισις μεταξὺ ἐμπορικῶν καὶ πολεμικῶν πλοίων νὰ γίνεται ἐντονωτέρα. Ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν ἀκόμη χρόνων ὑφίστατο ἡ διαίρεσις τῶν πλοίων εἰς «στρογγύλα» καὶ «μακρά», ἡ ὁποία παρέμεινεν ἐν χρήσει καὶ πολὺ βραδύτερον. Καὶ «στρογ-

γύλα» μὲν πλοῖα ὠνομάζοντο τὰ διὰ τὴν μεταφορὰν φορτίου κυρίως χρησιμοποιούμενα, τῶν ὁποίων τὸ πλάτος ἦτο σημαντικῶς μέγα ὡς πρὸς τὸ μῆκος, κινητήριον δὲ μέσον ἦσαν μᾶλλον τὰ ἱστία, παρὰ αἱ κῶπαι· «μακρὰ» δὲ ὠνομάζοντο τὰ ἐπιμηκέστερα καὶ ταχύτερα πλοῖα τὰ διὰ πολεμικοὺς σκοποὺς χρησιμοποιούμενα, τῶν ὁποίων τὸ κύριον κινητήριον μέσον ἦτο ἡ κώπη, δευτερεῦον δὲ τὸ ἱστίον.

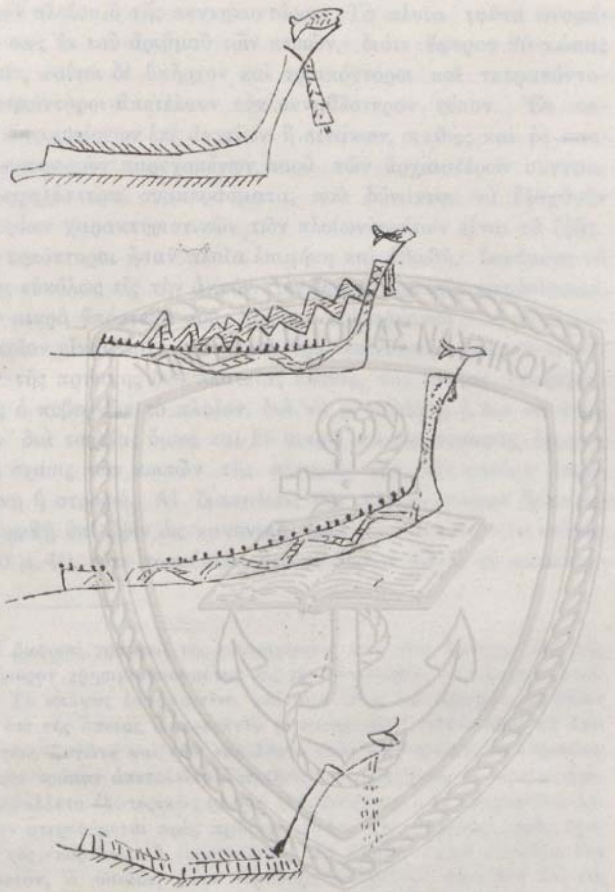
Μακρὰ πλοῖα φαίνεται ὅτι ἐχρησιμοποιοῦντο εἰς τὸ Αἰγαῖον κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους καὶ συγκεκριμένως κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς τοῦ Αἰγαιακοῦ πολιτισμοῦ (15ος αἰὼν π. Χ.). Τὰ πλοῖα ἐκεῖνα ἦσαν «κοῖλα», δηλ. ἄνευ συνεχοῦς καταστρώματος, καθὼς δὲ προκύπτει ἀπὸ τὰς πρωτογόνους παραστάσεις ἀγγείων τῆς ἐποχῆς εὑρεθέντων εἰς Μῆλον καὶ Σῦρον (1), ἦσαν κωπήλατα καὶ τὸ κύριον χαρακτηριστικόν των ἦτο ὅτι εἶχαν τὴν πρύμνην ὑψηλοτέραν ἀπὸ τὴν πρῷραν, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ Φοινικικά, τῶν ὁποίων αἱ γραμμαὶ ἦσαν χαρακτηριστικῶς διάφοροι. Τοῦτο θεωρεῖται ὡς μία ἀκόμη ἀπόδειξις τῆς ἐπηρείας τοῦ Αἰγυπτιακοῦ ἐπὶ τοῦ Αἰγαιακοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς σχετικῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ τελευταίου τούτου ἀπὸ τοῦ Φοινικικοῦ. Οἱ Φοίνικες ἐχρησιμοποίουν καὶ οὗτοι ἔκτοτε μακρὰ πλοῖα, παρ' αὐτῶν δὲ λέγεται ὅτι παρέλαβον τὸν τύπον τοῦτον τῶν πλοίων οἱ Ἕλληνες. Οὕτω φαίνεται, ὅτι ἓν ἐκ τῶν πρώτων πλοίων τοῦ τύπου τούτου, ποὺ κατεσκευάσθη ἐν Ἑλλάδι, ἦτο ἡ μυθικὴ «Ἀργὼ» τῆς Ἀργοναυτικῆς ἐκστρατείας, τὸ δὲ ὄνομα «Ἀργώ», εἰς τὸ ὁποῖον πολλαὶ παρὰ διαφόρων ἐδόθησαν ἐξηγήσεις, θεωρεῖται κατὰ τὴν πιθανωτέραν ἑρμηνείαν ὡς προερχόμενον ἀπὸ τὴν φοινικικὴν λέξιν «ΑΡΚΟ» ποὺ ἐσήμαινε «μακρὸν» (2). Τὸ πλοῖον τοῦτο δὲν ἔφερεν ἔμβολον, ὡς ὅπλον δὲ ἐχρησιμοποιεῖτο τὸ «ξυστὸν ναύμαχον», ἤτοι μικρὸν ἀκόντιον, δι' οὗ ἀπωθοῦντο τὰ ἐπιτιθέμενα ἐχθρικὰ (3).

---

1) Ἴδε Dussaud, Les civilisations prehistoriques dans le bassin de la mer Egée, σελ. 415. Τὰς ἐπὶ τῶν ἀγγείων αὐτῶν ἀναπαραστάσεις ἐμελέτησε καὶ συνέλεξεν ἐξ αὐτῶν τὰς μᾶλλον ἐνδιαφερούσας ὁ καθηγητὴς Μ. Τούντας. Μερικαὶ ἀπὸ αὐτὰς εἰκονίζονται ἐδῶ εἰς τὸ σχ. 1.

2) Τὴν ἑρμηνείαν ταύτην παραδέχεται καὶ ὁ Γάλλος σοφὸς Bochart εἰς τὸ σύγγραμμά του «Geographie Sacrée» (ἴδε Histoire de la navigation, ἔκδ. 1702 σελ. 12). Κατ' ἄλλους τὸ ὄνομα ὀφείλεται εἰς τὸν ναυπηγήσαντα τὸ πλοῖον Ἄργον.

3) Αἱ παλαιότεραι πληροφορίαι, ποὺ ἔχομεν διὰ τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς, ὀφείλονται εἰς τὸν Ὅμηρον. Ἀπὸ τὰς λεπτομερεῖς περιγραφάς, ποὺ δίδει οὗτος εἰς πλεῖστα χωρία τῆς Ὀδυσσείας, ἀποκομίζει κανεὶς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὰ πλοῖα τῆς ἐποχῆς του ἦσαν ἤδη ἀρκετὰ προηγ-

Ἀναπαραστάσεις πλοίων Μινωϊκῆς ἐποχῆς ἐπὶ ἀγγείων εὑρεθέντων εἰς Σῦρον καὶ Μῆλον.

Ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι ὅλαι αὐταὶ αἱ ἀναπαραστάσεις δίδουν ἐντύπωσιν τοῦ σημαντικοῦ μήκους τοῦ πλοίου ποὺ ἐξάγεται ἀπὸ τὸν μέγαν ἀριθμὸν τῶν κωπῶν (α΄. καὶ γ΄. σχεδίασμα) ἢ τῶν ἐρετῶν (β΄. καὶ γ΄. σχεδίασμα). Ἐπίσης ἄξιον προσοχῆς εἶναι τὸ ἔμβλημα ποὺ φέρουν ὅλα τὰ εἰκονιζόμενα πλοῖα ὑψηλὰ εἰς τὴν πρύμνην, ὁ ἰχθύς. Ἡ ἐν σχήματι ζίγκ-ζάγκ διπλῆ γραμμὴ ποὺ φαίνεται νὰ ὑπερκειται τοῦ σκάφους εἰς τὸ β΄. σχεδίασμα πιθανώτατα παριστάνει ἐπτυγμένα ἱστία, ἂν καὶ δὲν εἰκονίζονται οἱ ἱστοί.

Κατὰ τοὺς πρώτους ἱστορικοὺς χρόνους ἐπεκράτησεν ὡς συνήθης τύπος μακροῦ πλοίου ὁ τῆς πεντηκοντόρου. Τὰ πλοῖα ταῦτα ὠνομάζοντο οὕτω πως ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κωπῶν, διότι ἔφερον 25 κώπας κατὰ πλευράν, καίτοι δὲ ὑπῆρχον καὶ τριακόντοροι καὶ τετρακόντοροι, αἱ πεντηκόντοροι ἀπετέλουν τὸν συνηθέστερον τύπον. Ἐκ παλαιοτάτων ἀπεικονίσεων ἐπὶ ἀγγείων ἢ πινάκων, καθὼς καὶ ἐκ σποραδικῶν πληροφοριῶν παρεχομένων παρὰ τῶν ἀρχαιοτέρων συγγραφέων, τὰ ἀσφαλέστερα συμπεράσματα, ποὺ δύνανται νὰ ἐξαχθοῦν περὶ τῶν κυρίων χαρακτηριστικῶν τῶν πλοίων τούτων εἶναι τὰ ἑξῆς:

Αἱ πεντηκόντοροι ἦσαν πλοῖα ἐπιμήκη καὶ ἀβαθῆ, δυνάμενα νὰ ἀνελκύωνται εὐκόλως εἰς τὴν ἀκτήν. Δὲν ἔφερον συνεχὲς κατάστρωμα, ἀλλὰ μόνον μικρὰ ὑπόστεγα πρὸς πρῷραν καὶ πρύμναν. Ἀντὶ πηδαλίου—τὸ ὁποῖον εἶναι πολὺ μεταγενεστέρα ἐπινόησις—ἔφερον αὐτὰι ἑκατέρωθεν τῆς πρύμνης δύο πλατείας κώπας, τὰς ὁποίας ἐχειρίζετο καταλλήλως ὁ κυβερνῶν τὸ πλοῖον, διὰ νὰ μεταβάλλῃ ἢ διὰ νὰ τηρῇ τὴν πορείαν· διὰ ταχείας ὅμως καὶ ἐν μικρῷ κύκλῳ στροφὰς ἐχρησιμοποιεῖτο ἡ σχάσις τῶν κωπῶν τῆς πλευρᾶς πρὸς τὴν ὁποίαν ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ ἡ στροφή. Αἱ διαστάσεις τῶν πλοίων τούτων ἦσαν μικραί· ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὡς κανονικὴ διάστασις μεταξὺ τῶν σελμάτων τὰ 0,90 μ. (1), τότε προκύπτει, ὅτι τὸ ὁλικὸν μῆκος τὸ καταλαμ-

---

μένα καὶ αἱ βασικαὶ γραμμαὶ τῆς ναυπηγήσεώς των δὲν ἀπεῖχαν ἀπὸ τὰς καὶ μέχρι σήμερον χρησιμοποιουμένας εἰς τὴν ναυπήγησιν τῶν μικρῶν ξυλίνων πλοίων. Τὸ σκάφος ἐναυπηγεῖτο, καὶ τότε ὅπως καὶ σήμερον, μὲ βάσιν τὴν **τρόπιν**, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐστερεοῦντο αἱ «σταμῖνες»· αὗται πρὸς τὰ ἄνω ἠνοῦντο διὰ τῶν «ζυγῶν» καὶ τῶν «κληῖδων» (τῶν καθισμάτων τῶν ἐρετῶν). Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀπετελεῖτο ὁ σκελετὸς τοῦ σκάφους, ὁ ὁποῖος ἀκολούθως περιεβάλλετο ἐξωτερικῶς μὲ τὰς «ἐπηγκενίδας». Αἱ ἐπηγκενίδες αὐταὶ κατέληγον στερεούμεναι πρὸς πρῷραν μὲν ἐπὶ τῆς «στείρας», πρὸς πρύμναν δὲ ἐπὶ τῆς «κορώνης» ἢ «κορωνίδος». Τὸ πλοῖον ἔφερε συνήθως ἕνα ἱστὸν ἀφαιρετόν, ὁ ὁποῖος, ὅταν ὠρθοῦτο, ἐστηρίζετο κάτωθεν ἐπὶ τῆς «ἱστοπέδης» καὶ ἐστερεοῦτο διὰ τοῦ «ἐπιτόνου» καὶ τῶν «προτόνων», ὅταν δὲ κατεκλίνετο, ἐναπετίθετο εἰς τὴν «ἱστοδόκην». Ὅσον ἀφορᾷ τὸ «ξυστὸν ναύμαχον», τοῦτο ἀπετελεῖτο συνήθως ἀπὸ τεμάχια ξύλου ἑνούμενα διὰ «βλήτρων» καὶ κατέληγεν εἰς χαλκίνην αἰχμήν. Τὸ μῆκος τοῦ ναυμάχου ἦτο 22 πήχεων (Ὁμ. Ἰλ. Ο, 678), ἀπήτει δὲ ἰσχυρὰν μυϊκὴν δύναμιν διὰ τὸν χειρισμόν του (ἴδε Μ. Γούδα, Τὸ Ναυτικὸν τῶν Ἀρχαίων—Οἱ Ἕλληνες κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους, σελ. 20-25).

1) Τοῦτο προκύπτει ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ παρέχει σχετικῶς μὲ τὰ ἀρχαῖα πλοῖα, ὁ Vitruvius.

βανόμενον ὑπὸ τῶν κωπῶν ἑκάστης πλευρᾶς θὰ ἦτο περὶ τὰ 20 μέτρα, ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προστεθοῦν 2 ἕως 3 μ. πρὸς πρῷραν καὶ ἄλλα τόσα πρὸς πρύμναν, καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ μῆκος τῶν μεγαλυτέρων ἐξ αὐτῶν δὲν θὰ ὑπερέβαινε πολὺ τὰ 25 μέτρα. Ὡς πρὸς τὸ σχῆμα, ἐφ' ὅσον δύναται κανεὶς νὰ συμπεράνῃ ἀπὸ τὰς ἀναπαραστάσεις, ποὺ κατὰ κανόνα δὲν σέβονται τὰς ἀναλογίας, δὲν σφάλλεται ἂν δεχθῇ, ὅτι ὡς πρὸς τὰς γραμμάς, πλὴν τοῦ ἐμβόλου., ἐλάχιστα θὰ διέφεραν αἱ πεντηκόντοροι ἀπὸ τὰ καὶ σήμερον ἀκόμη χρησιμοποιούμενα ἀπὸ τοὺς ἁλιεῖς τῶν παραλίων μας πολύκωπα πλοιάρια (τράτες). Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ τολμηρόν, ἐὰν σκεφθῇ κανεὶς πόσον βραδέως ἐξελίσσονται ὡρισμένα εἴδη ἀνθρωπίνων κατασκευασμάτων ἐπιβληθέντα κατόπιν προαιωνίου χρήσεως εἰς ὡρισμένας τοῦ κόσμου περιοχάς, πρὸς τὰς εἰδικὰς συνθήκας τῶν ὁποίων ἔχουν προσαρμοσθῇ.

Αἱ πεντηκόντοροι κατὰ κανόνα ἔφεραν ἔμβολον, εἶναι ὅμως ἀμφίβολον κατὰ πόσον ἡ χρῆσις τοῦ ὅπλου τούτου εἶχεν ἀκόμη συστηματοποιηθῇ, ὅπως συνέβη βραδύτερον μὲ τὰς τριήρεις. Ὁ κυριώτερος ὁπλισμὸς τῶν πεντηκοντόρων συνίστατο, ὅπως καὶ τῶν παλαιοτέρων πλοίων, εἰς τὸν ὁπλισμὸν τῶν ἐπ' αὐτῶν ἀνδρῶν. Ἡ δὲ ἐξέλιξις τῆς ναυτικῆς τακτικῆς μέχρι σημείου ἐπιτρέποντος εἰς μέγαν ἀριθμὸν πλοίων νὰ συμπλέουν κανονικῶς καὶ νὰ ἐκτελοῦν τοὺς ἀπαραιτήτους διὰ τὴν μάχην ἐλιγμοὺς ἐσημειώθη καὶ αὕτη πολὺ βραδύτερον. Αἱ ναυτικαὶ ἀρεταὶ τῶν παναρχαίων τούτων πλοίων ἦσαν πολὺ περιωρισμέναι καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν ἠδύναντο ταῦτα νὰ ἐπιχειροῦν μακροὺς διάπλους ἐν ἀνοικτῇ θαλάσσῃ. Ἐπὶ πλέον ὁ ἐν τῷ πλοίῳ χῶρος δὲν ἐπέτρεπεν, οὔτε τὴν παραλαβὴν πολλῶν τροφίμων, οὔτε τὴν παρασκευὴν φαγητῶν, διὰ τοῦτο δὲ τὰ πλοῖα, μετὰ πλοῦν ὀλίγων ὡρῶν, κατέπλεον εἴς τινα ὅρμον, ἔνθα ἀνειλκύοντο ὑπὸ τῶν πληρωμάτων των εἰς τὸν αἰγιαλόν· μετὰ τὴν ἐργασίαν τῆς ἀνελκύσεως οἱ ἄνδρες τοῦ πληρώματος παρεσκεύαζαν τὸ φαγητόν των καὶ ἐγευμάτιζαν ἐν τῇ ξηρᾷ. Ὁ περιορισμὸς οὗτος, διὰ τὰ πολεμικὰ ἰδίως πλοῖα, τῶν ὁποίων καὶ τότε ὅπως καὶ σήμερον τὸ πλήρωμα ἦτο πολυαριθμότερον, παρέμεινεν ἀκόμη καὶ ὅταν αἱ τριήρεις ἀντικατέστησαν τὰς πεντηκοντόρους.

Εἰς τοὺς ἀνωτέρω λόγους, ποὺ ἀπέκλειαν τὸν ἐν ἀνοικτῇ θαλάσσῃ πλοῦν, πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ ὁ ἐξ ἴσου σοβαρὸς λόγος τῶν περιωρισμένων ἀστρονομικῶν καὶ γεωγραφικῶν γνώσεων. Πράγματι κατὰ τοὺς πρώτους ἱστορικοὺς χρόνους ἡ Ἀστρονομία παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἐλάχιστα εἶχε προχωρήσει ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἡσιόδου καὶ τοῦ

Ὁμήρου, καθ' ἣν αἱ περὶ τῆς κινήσεως τῶν οὐρανίων σωμάτων γνώσεις ἦσαν πρωτόγονοι καὶ συγκεχυμέναι (1). Αἱ γνώσεις αὗται ἐξετείνοντο μέχρι τῆς διακρίσεως ὡρισμένων ἀστέρων καὶ ἀστερισμῶν, τῆς παρατηρήσεως τοῦ φαινομένου τῆς καθ' ὡρισμένας ὥρας ἀνατολῆς καὶ δύσεως τοῦ ἡλίου, τῆς σελήνης καὶ τῶν ἀστέρων, ἀλλ' οὔτε αἱ παρατηρήσεις αὗται εἶχον ἀκόμη συστηματοποιηθῇ, ὅπως συνέβη αἰῶνας τινας βραδύτερον, οὔτε ἡ μέτρησις τοῦ χρόνου καὶ ἡ λῆψις ὑψῶν ἡλίου καὶ ἀστέρων ἦτο ἀκόμη γνωστὴ εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἐνῷ φαίνεται ὅτι ἦτο ἐν χρήσει παρὰ τῶν Φοινίκων. Ἡ χρησιμοποίησις ὅμως τῶν τότε γνωστῶν ἀστέρων καὶ ἀστερισμῶν καὶ ἰδίᾳ τοῦ Ἀρκτούρου, τοῦ Ὡρίωνος, τοῦ Ἑωσφόρου καὶ τῆς Μεγάλης Ἄρκτου διὰ τὸν προσανατολισμὸν τοῦ πλοῦ ἦτο ἔκτοτε γνωστή, ὡς προκύπτει ἐκ τῆς Ὀδυσσείας.

Ἡ νηπιώδης αὕτη κατάστασις τῆς Ἀστρονομίας ἀπέκλειε πᾶν ἄλλο εἶδος πλοῦ, πλὴν τοῦ τῆς ἀκτοπλοΐας. Εὐτυχῶς ὅμως τὸ Αἰγαῖον, μὲ τὴν πληθὺν τῶν νήσων του, τοὺς ἀσφαλεῖς ὅρμους του καὶ τὰς ἀρίστας ὀπτικὰς συνθήκας, ἦτο ἐκτάκτως εὐνοϊκὸν διὰ τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ πλοῦ. Εἰς τοῦτο ἄλλως τε ὀφείλεται τὸ γεγονός, ὅτι καὶ κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς ἀκόμη χρόνους, ὁπότε αἱ ναυτιλιακαὶ γνώσεις ἦσαν ἀκόμη πενιχρότεραι, τὸ Αἰγαῖον διηυλακοῦτο καθ' ὅλας του τὰς διευθύνσεις ἀπὸ τὰ ἀτελῆ καὶ πρωτόγονα ναυπηγήματα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης (2).

Ἡ ἐξέλιξις ὅμως δὲν ἐβράδυνε. Μόλις αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις, ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην, ἤρχισαν νὰ ἐπιδίδωνται εἰς τὴν ναυτιλίαν καὶ τὸ θαλάσσιον ἐμπόριον, ἡ αὔξησις τῶν ἀναγκῶν τῶν μεταφορῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ ὁ φυσικὸς μεταξύ των ἀνταγωνισμὸς ἀφ' ἑτέρου, ἐδημιούργησαν μίαν τάσιν συνεχοῦς καὶ σταθερᾶς βελτιώσεως τοῦ ὑλικοῦ, τῆς ὀργανώσεως καὶ τῶν μέσων τῆς ναυσιπλοΐας. Τὸ κυριώτερον μειονέκτημα τῶν πεντηκοντόρων καὶ τῶν ἄλλων πλοίων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης συνέκειτο, καθὼς εἴδαμεν, εἰς τὰς περιωρισμένας ναυτικὰς ἀρετάς, ποὺ ὀφείλοντο εἰς τὸ σχῆμα τοῦ πλοίου καὶ εἰς τὸ ἀνεπαρκὲς ὕψος τῶν ἐξάλων. Παρίστατο συνεπῶς ἀνάγκη αὐξήσεως τοῦ ἐκτοπίσματος, διὰ

---

1) Ὁ Ἡσίοδος εἰς τὸ ἔπος του «Ἔργα καὶ Ἡμέραι» παρέχει τὰς ἀρχαιοτέρας γνωστὰς ναυτιλιακὰς ὁδηγίας, ὁ δὲ Ὅμηρος εἰς τὴν Ὀδύσσειαν συνοψίζει ὅλας τὰς γνώσεις τῆς ἐποχῆς του τὰς σχετικὰς μὲ τὴν ναυσιπλοΐαν.

2) Κατὰ τὸν H. G. Wells ἡ πρώτη ναυσιπλοΐα ἐν τῇ Μεσογείῳ χρονολογεῖται ἀπὸ τῆς 7ης π. Χ. χιλιετηρίδος ἴδε A Short History of the World σελ. 53.

νὰ διατηρηθῇ ὅμως τότε ἡ αὐτὴ ταχύτης, θὰ ἦτο ἀνάγκη νὰ αὐξηθῇ ἀναλόγως καὶ ἡ κινητήριος δύναμις τῶν πλοίων. Καὶ προκειμένου μὲν περὶ τῶν στρογγύλων πλοίων, τῶν ὁποίων καθὼς εἴδομεν κύριον κινητήριον μέσον ἦτο τὸ ἱστίον, τὸ πρόβλημα εἶχε σχετικῶς εὔκολον λύσιν: ἤρκει νὰ αὐξηθῇ δεόντως ἡ ἐπιφάνεια τῆς ἱστιοφορίας. Προκειμένου ὅμως περὶ μακρῶν πλοίων, τῶν ὁποίων τὸ κύριον κινητήριον μέσον ἦτο ἡ κώπη, παρίστατο ἀνάγκη νὰ εὑρεθῇ τρόπος αὐξήσεως τῆς ἀποδόσεώς της, τοῦτο δὲ ἠδύνατο νὰ γίνῃ κατὰ δύο τρόπους: εἴτε αὐξανομένου τοῦ μήκους τῶν διαστάσεων τῆς κώπης, ὁπότε ὅμως δὲν θὰ ἤρκει πλέον εἷς καὶ μόνος ἀνὴρ διὰ τὸν χειρισμόν της, εἴτε αὐξανομένου τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κωπῶν. Αὔξησις ὅμως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κωπῶν θὰ συνεπήγετο καὶ αὔξησιν τοῦ μήκους, ἐνῷ πάλιν αὔξησις τοῦ μήκους ἑκάστης κώπης θὰ συνεπήγετο αὔξησιν τοῦ πλάτους τοῦ πλοίου.

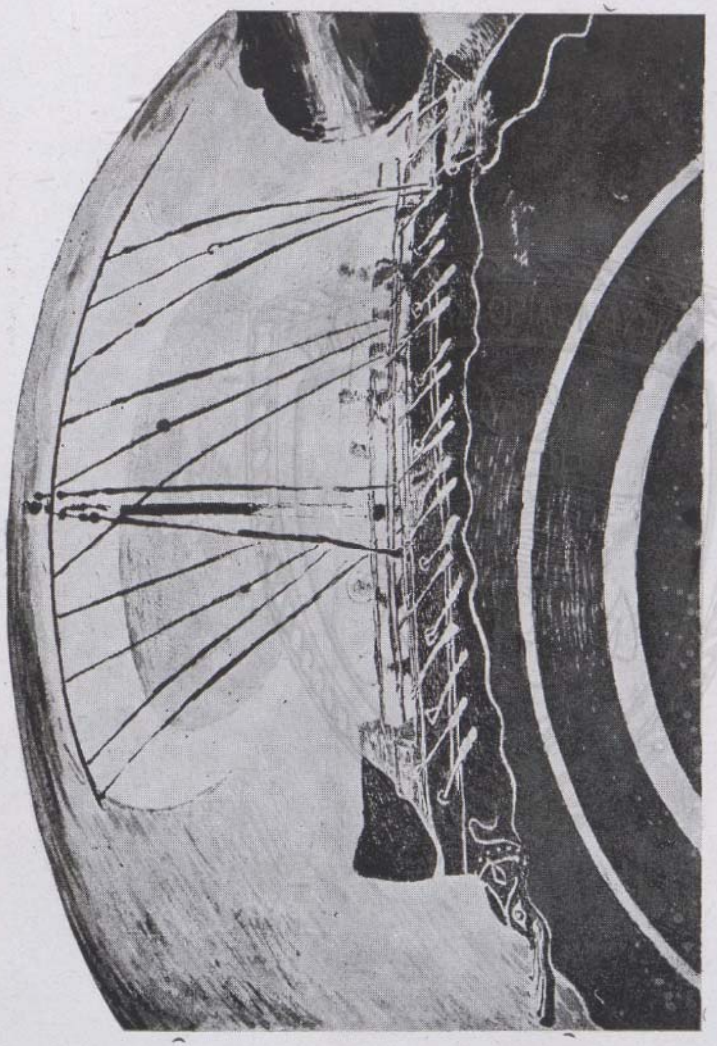
Φαίνεται, ὅτι ἡ κατεύθυνσις τῆς αὐξήσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κωπῶν ἐπεκράτησε κατ' ἀρχὰς καὶ ὅτι κατεσκευάσθησαν πλοῖα φέροντα μέχρι πεντήκοντα κωπῶν κατὰ πλευράν, αἱ «ἑκατόντοροι» (Πολυδ. ὀνομαστικὸν Ι, 2-8). Τὰ πλοῖα ὅμως ταῦτα λόγῳ τοῦ ὑπερβολικοῦ μήκους των οὔτε εὐέλικτα ἦσαν, οὔτε ναυτικὰς ἀρετὰς ἐπαρκεῖς εἶχαν. Ὡς ἐκ τούτου οἱ ναυπηγοὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐστράφησαν πρὸς λύσεις, ποὺ ἐπέτρεπαν τὴν αὔξησιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κωπῶν χωρὶς βασικὴν μετατροπὴν τῶν ἀναλογιῶν τοῦ πλοίου.

Τοιαῦται λύσεις ἦσαν ἡ τῆς ***διήρους*** (1) κατ' ἀρχάς, βραδύτερον δὲ ἡ τῆς ***τριήρους***, δηλαδὴ πλοίου μὲ τρεῖς ὑπερκειμένας ἀλλήλων σειρὰς κωπῶν. Ἡ τελευταία αὕτη ἐπεκράτησε τελικῶς ὡς ἐπιτυγχάνουσα τὴν μεγαλυτέραν δυνατὴν αὔξησιν τῆς ἀποδόσεως τῶν κινητηρίων μέσων, χωρὶς ἐξ αὐτῆς νὰ ἐπέρχεται δυσανάλογος αὔξησις τῆς μιᾶς τῶν διαστάσεων τοῦ πλοίου ἔναντι τῶν λοιπῶν. Πράγματι εἰς τὸν τύπον τῆς τριήρους ἡ αὔξησις τοῦ μήκους τοῦ πλοίου ἔναντι τῆς πεντηκοντόρου ἦτο σχετικῶς μικρά, ἀνάλογος δὲ ἦτο καὶ ἡ αὔξησις τῶν δύο ἄλλων κυρίων διαστάσεων, τοῦ πλάτους δηλαδὴ καὶ τοῦ ὕψους. Ἄμεσος τούτου συνέπεια ἦτο, ὅτι ἡ αὔξησις τῶν διαστάσεων καὶ τοῦ ἐκτοπίσματος τοῦ σκάφους ἐβάδιζαν ἁρμονικῶς πρὸς τὴν αὔξησιν τῆς κινητηρίου δυνάμεως.

Ἐπὶ τοῦ τύπου τῆς τριήρους ἐγένοντο μακραὶ συζητήσεις μεταξὺ

1) Κατα τὸν Πλίνιον τὸν πρεσβύτερον ἡ πρώτη διήρης ἐναυπηγήθη εἰς τὰς Ἐρυθράς.

ΠΙΝΑΞ III

ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΙΣ ΔΙΗΡΟΥΣ ΕΠΙ ΑΡΧΑΙΟΥ ΑΓΓΕΙΟΥ
ΤΟΥ ΒΡΕΤΑΝΝΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ

τῶν ἱστορικῶν. Ἡ θεωρία τῶν τριῶν ὑπερκειμένων σειρῶν κατεπολεμήθη παρὰ πολλῶν ὡς ἀπίθανος· οὗτοι ὑπεστήριξαν γενικῶς τὴν ἄποψιν, ὅτι ἡ ὀνομασία «τριήρης» δὲν ἀνεφέρετο εἰς σειρὰς κωπῶν κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ ὕψους. Καὶ ἄλλοι μὲν ἐξ αὐτῶν ἠθέλησαν νὰ τὴν ἐξηγήσουν ὡς ἀναφερομένην εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐρετῶν ἑκάστης κώπης, ἄλλοι δὲ προσεπάθησαν νὰ εὕρουν ἄλλας ἑρμηνείας (1). Ἡ κυ-

---

1) Μεταξὺ τῶν κυριωτέρων ὑποστηρικτῶν τῆς ἀπόψεως ὅτι ἡ ὀνομασία «τριήρης» δὲν ἐσήμαινε τρεῖς ὑπερκειμένας σειρὰς κωπῶν συγκαταλέγεται καὶ ὁ Γάλλος ἱστορικός, Ναύαρχος Jurien de la Gravière. Οὗτος, καίτοι ἀποδέχεται ὅτι τὰ κείμενα τῶν περισσοτέρων συγγραφέων τῆς ἀρχαιότητος καὶ Μεσαίωνος, ὡς τοῦ Διοδώρου, τοῦ Στράβωνος, τοῦ Παυσανίου, τοῦ Πλουτάρχου, τοῦ Αἰλιανοῦ, τοῦ Βιργιλίου, τοῦ Ἀππιανοῦ, τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου καὶ τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, ἀκόμη δὲ καὶ αἱ ἀναπαραστάσεις τῆς στήλης τοῦ Τραϊανοῦ καὶ τῶν παρὰ τὸ Agrigente εὑρεθέντων πηλίνων ἀγγείων μαρτυροῦν ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως τῶν ὑπερκειμένων σειρῶν κωπῶν, ἐν τούτοις, ὡς ναυτικός, δὲν δέχεται τὴν ἄποψιν αὐτήν. Ὅταν δὲ ὁ περίφημος ναυπηγὸς Dupuy de Lome, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ ναυτ. ἀρχαιολόγου Jal, ἐναυπήγησε τῷ 1860 ἓν ὑπόδειγμα τριήρους, ὁ J. de la Gravière ἐξηκολούθησε διατηρῶν τὰς ἐπιφυλάξεις του, θεωρῶν τὸ ναυπηγηθὲν ὑπόδειγμα ὡς ἀντιστοιχοῦν εἰς τὸν τύπον τῆς Ρωμαϊκῆς καὶ ὄχι τῆς Ἑλληνικῆς τριήρους, ἥτις ἦτο ἐλαφροτέρα καὶ ταχυτέρα. Εἰς τὴν ἀντίληψίν του ταύτην ὁ Γάλλος ἱστορικὸς ὡδηγήθη, καθὼς ἐξήγησεν, ἐκ τοῦ ναυτικοῦ του μᾶλλον ἐνστίκτου, ἀκολουθῶν ἐν τούτῳ τὸν παλαιότερον ὑποστηρικτὴν τῆς ἀπόψεως ταύτης Πλοίαρχον τῶν γαλερῶν τοῦ Βασιλέως τῆς Γαλλίας Barras de la Penne (1715). Αὐτὴ εἶναι ἡ μία ἄποψις, ἡ τῆς ναυτικῆς διαισθήσεως, ἂς τὴν ὀνομάσωμεν. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἄλλαι, στηριζόμεναι εἰς τὴν προσπάθειαν ἑρμηνείας ἀρχαίων ναυτικῶν ὅρων· οὕτως οἱ Baylius καὶ Stevechius ἐπεζήτησαν νὰ ἑρμηνεύσουν τὰς γνωστὰς ὀνομασίας τῶν τριῶν σειρῶν ἐρετῶν «θρανῖται», «ζυγῖται» καὶ «θαλαμῖται», ὡς ἀναγομένας εἰς τὴν θέσιν τῶν σελμάτων, ὄχι κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ ὕψους, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ μήκους τοῦ σκάφους· οὕτω κατ' αὐτοὺς «θρανῖται» θὰ ὠνομάζοντο οἱ πρὸς πρύμναν ἐρέται ἐκ τοῦ «θράνος» (θέσις τοῦ πηδαλιούχου), ζυγῖται οἱ περὶ τὸ κέντρον, ὅπου ἦτο ὁ ἱστὸς (ἐκ τοῦ «ζυγία», ξύλου ἀπὸ τὸ ὁποῖον κατεσκευάζοντο οἱ ἱστοί), «θαλαμῖται» δὲ οἱ πρὸς πρῷραν ἐκ τοῦ «θάλασσα» (!), διότι ἡ πρῷρα ἦτο χαμηλοτέρα τῆς πρύμνης καὶ συνεπῶς πλησιέστερα πρὸς τὴν θάλασσαν. (?) Τὸ αὐθαίρετον τῆς τοιαύτης ἐτυμολογίας εἶναι προφανές, τὸ ἀπέδειξε δὲ βραδύτερον ὁ Jal, ὅστις ἔδωκε τὴν πολὺ μᾶλλον πιθανοφανῆ ἑρμηνείαν, ὅτι «θαλαμῖται» μὲν ἦσαν οἱ κωπηλάται τῆς κατωτάτης σειρᾶς, οἵτινες ἐκάθηντο ἐπὶ τοῦ καταστρώματος εἰς τὸ ὕψος τοῦ θαλάμου, ἤτοι τοῦ δωματίου τοῦ τριηράρχου, «ζυγῖται» οἱ ἐπὶ τῆς ἀμέσως ὑπερκειμένης σειρᾶς, οἵτινες ἐκάθηντο εἰς τὸ ὕψος τῶν «ζυγῶν» (ὑπὸ τὴν καὶ σήμερον ἐν χρήσει εἰς τὸ ναυτικόν μας ὀνοματολόγιον ἔννοιαν τῆς

ριωτέρα ἀντίρρησις, ποὺ προεβλήθη κατὰ τῶν ὑπερκειμένων σειρῶν κωπῶν, ἦτο τὸ ὑπερβολικὸν ὕψος τοῦ σκάφους ποὺ θὰ συνεπήγετο ἡ τοιαύτη διάταξις. Ἡ ἀντίρρησις ὅμως αὕτη δὲν εἶναι τόσον σοβαρὰ προκειμένου περὶ τῆς τριήρους καὶ βασίζεται μᾶλλον ἐπὶ τῶν βραδύτερον ναυπηγηθέντων τύπων, τετρήρων τῶν Καρχηδονίων, ἑξήρεων τῶν Συρακουσίων, καὶ οὕτω καθεξῆς μέχρι τῆς ἀναφερομένης τεσσαρακοντήρους, τὴν ὁποίαν φέρεται ὡς ναυπηγήσας αἰῶνάς τινας βραδύτερον ὁ Πτολεμαῖος ὁ Φιλαδέλφου ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Καὶ φαίνεται μὲν βεβαίως ἀδύνατον νὰ ὑπῆρξε πλοῖον μὲ 40 ὑπερκειμένας ἀλλήλων σειρὰς κωπῶν, ἀλλ' ἓν τοιοῦτον πλοῖον παρουσιάζεται ἐξ ἴσου ἀδύνατον καὶ μὲ οἱανδήποτε τῶν ἄλλων δοθεισῶν ἑρμηνειῶν· διότι, οὔτε 40 ἄνδρες εἰς ἑκάστην κώπην εἶναι δυνατὸν νὰ φαντασθῇ κανείς, οὔτε ἡ ἑρμηνεία τοῦ Chevalier de Savil περὶ τῆς διατάξεως τῶν κωπῶν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ πλάτους δύναται νὰ σταθῇ, διότι καὶ μὲ αὐτὴν ἀκόμη τὴν ἐκδοχὴν τὸ πλάτος τοῦ πλοίου θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ὑπερμέτρως μέγα ὡς πρὸς τὸ μῆκος.

Αἱ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἀτέρμονες συζητήσεις ἐξηκολούθησαν ἐπὶ μακρὸν μεταξὺ τῶν ναυτικῶν ἱστορικῶν καὶ ἀρχαιολόγων, σήμερον ὅμως φαίνεται ὅτι ἐπεκράτησε πλέον γενικῶς ἡ ἄποψις τῶν ὑπερκειμένων σειρῶν. Μεταξὺ τῶν τεκμηρίων, ποὺ συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ταύτης, τὸ κυριώτερον ἴσως εἶναι τὸ ἐν τῇ Ἀκροπόλει τῶν Ἀθηνῶν εὑρεθὲν ἐν ἔτει 1852 παρὰ τοῦ Le Normand ἀνάγλυφον, ἐκ τοῦ ὁποίου φαίνεται καθαρά, ὅτι αἱ σειραὶ τῶν ἐρετῶν ἦσαν ὑπερκείμεναι· δὲν ἐπάτουν ὅμως οἱ ἐρέται εἰς τρία ὑπερκείμενα καταστρώματα, ὁπότε πράγματι τὸ ὕψος τοῦ πλοίου θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ὑπερβολικόν, ἀλλὰ ἐκάθηντο ἐπὶ σελμάτων διατεταγμένων κλιμακηδόν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον αἱ κεφαλαὶ τῶν ἐρετῶν ἑκάστης τῶν κάτω σειρῶν ἔφθανον εἰς τὸ ὕψος τοῦ ἰσχίου τῶν ἀνδρῶν τῆς ἀμέσως ὑπερκειμένης σειρᾶς· ἐπὶ πλέον, λόγῳ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ εἶναι αἱ κῶπαι ἑκάστης ὑπερκειμένης σειρᾶς μακρότεραι (1) τῶν τῆς ἀμέσως κατωτέρας, οἱ κωπηλάται τῶν τριῶν σειρῶν ἐκάθηντο κλιμακηδὸν καὶ κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ πλάτους τοῦ πλοίου. Μόνον κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θὰ ἦτο δυνατὸν αἱ τρεῖς ἀλλεπάλληλοι σειραὶ κωπῶν νὰ κινῶνται ρυθμικῶς κατὰ τὴν κωπηλασίαν, χωρὶς καὶ νὰ ἐμπλέκωνται μεταξύ των. Ἡ αὐτὴ ἐξήγησις δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ καὶ προκειμένου περὶ τετρήρων καὶ πεντήρων. Ὅσον ἀφορᾷ τὰ μετὰ περισσοτέρων σειρῶν κωπῶν πλοῖα, εἶναι ἀμφίβολον ἂν πράγματι ὑπῆρξαν, ἢ ἂν πρόκειται περὶ ὑπερβολῶν διαφόρων συγγραφέων μὴ ἐπαρκῶς κατόχων τῆς ναυτικῆς τέχνης (2).

Ἡ ἀνωτέρω ἐξήγησις, τὴν ὁποίαν ἐδέχθησαν οἱ πλεῖστοι ἐκ τῶν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἀσχοληθέντων ἱστορικῶν, ἐκ δὲ τῶν ἡμετέρων ὁ ἀείμνηστος Κ. Ράδος, εἰς ὃν ὀφείλεται καὶ τὸ ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Σχολῆς Δοκίμων εὑρισκόμενον μικρὸν ὑπόδειγμα τριήρους, φαίνεται σήμερον ὡς ὁριστικῶς ἐπικρατήσασα. Καὶ θὰ ἠδύνατο κανεὶς νὰ προσθέσῃ εἰς τὰ εἰς τὸ κλασικόν του σύγγραμα «La Bataille de Salamine» ἐκτιθέμενα ἀκαταμάχητα ἐπιχειρήματα καὶ τὴν ἔναντι εἰκονιζομένην ἀναπαράστασιν διήρους ἐπὶ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ ἀγγείου ἐν τῷ Βρεταννικῷ Μουσείῳ, εἰς ἣν αἱ δύο ὑπερκείμεναι σειραὶ κωπῶν φαίνονται κατὰ τρόπον ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως, τέλος δὲ καὶ τὸ κάτωθι χωρίον τῆς «Τακτικῆς θεωρίας» τοῦ Αἰλιανοῦ: «ἡ »τριακόντορος καὶ τετρακόντορος καὶ πεντηκόντορος λέγεται κατὰ τὸ »πλῆθος τῶν κωπῶν· ἡ μονήρης καὶ διήρης καὶ τριήρης καὶ ἑφεξῆς »κατὰ τοὺς στίχους τοὺς κατὰ τὸ ὕψος ἐπαλλήλους» (3). Τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ γνωστοῦ διὰ τὴν ἀκριβολογίαν του στρατιωτικοῦ συγγραφέως, καθὼς, καὶ αἱ παρὰ τοῦ ἐξ ἴσου ἀκριβολόγου Ξενοφῶντος (4) χρησιμο-

---

λέξεως)· καὶ τέλος «θρανῖται» οἱ τῆς ἀνωτέρας σειρᾶς, τῆς εὑρισκομένης εἰς τὸ ὕψος τοῦ θρανίου, ἐφ' οὗ ἐκάθητο ὁ διευθύνων τὸν πλοῦν. Ὁ ἀείμνηστος ἡμέτερος ναυτικὸς ἱστορικὸς Κ. Ράδος δέχεται τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Jal, διαφωνῶν μόνον εἰς τὸ ὑπόδειγμα τῆς παρ' αὐτοῦ κατασκευασθείσης τριήρους, τὴν ὁποίαν θεωρεῖ ὡς βαρυτέραν τοῦ ἑλληνικοῦ τύπου τριήρους. Δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν ἐδῶ εἰς ἐνίσχυσιν τῆς ἑρμηνείας τοῦ Jal τὸ παρὰ τοῦ Θουκυδίδου ἀναφερόμενον περιστατικὸν κατὰ τὰς ἐν Πύλῳ ἐπιχειρήσεις, καθ' ὃ ὁ Ἀθηναῖος στρατηγὸς Δημοσθένης θέλων νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰ πληρώματα τῶν τριήρεων ὡς πελταστὰς ἀφῆκε μόνον τοὺς «θαλαμίτας» (Θουκ· IV, 32)· μὲ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Jal τοῦτο εἶναι φυσικώτατον, διότι ἔμειναν οὕτω οἱ τῆς κατωτάτης σειρᾶς ἐρέται, ἐνῷ μὲ οἱανδήποτε ἄλλην ἑρμηνείαν θὰ ἦτο ἀδύνατον.

1) Ἀπὸ τὰς ναυτικὰς ἐπιγραφὰς ποὺ ἐδημοσίευσεν ὁ Boeckh προκύπτει ὅτι αἱ κῶπαι ὠνομάζοντο «θρανίτιδες», «ζύγιαι» καὶ «θαλάμιοι», πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ μίαν ἔνδειξιν, ὅτι θὰ ἦσαν διαφόρου μήκους ἀναλόγως τῆς σειρᾶς εἰς ἣν ἀνήκων.

2) Ἐνδιαφέρουσαν ἐκλαϊκευτικὴν μελέτην ἐπὶ τῶν πλοίων τούτων ἐδημοσίευσεν εἰς τὸ περιοδικὸν «Ἥλιος» ὁ ναύαρχος Ἀκαδημαϊκὸς Στ. Λυκούδης.

3) Ἴδε Αἰλιανοῦ «Τακτικὴ θεωρία» 4-5 Kochly und Rostow, Griechische Kriegschriftsteller.

4) Ἴδε Ξενοφ. Ἑλλην. I I, 1, 28.

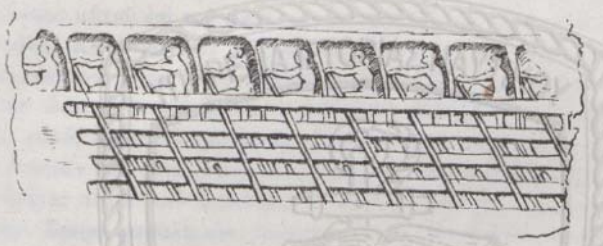
ποιηθεῖσαι ὀνομασίαι «μονόκροτοι» καὶ «δίκροτοι» πρὸς χαρακτηρισμὸν τῶν ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς μὲ ἀνεπαρκῆ ἀριθμὸν ἑρετῶν εὑρεθεισῶν Ἀθηναϊκῶν τριήρεων, ὀνομασίαι ποὺ δὲν ἔχουν καμμίαν ἔννοιαν παρὰ μόνον ἐὰν ληφθοῦν ὡς σημαίνουσαι «μὲ μίαν ἢ μὲ δύο σειρὰς κωπηλατῶν», νομίζομεν ὅτι διασκορπίζουν πᾶσαν ἀμφιβολίαν.

Ταῦτα ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς διατάξεως τῶν κωπῶν. Τὸ δὲ σκάφος ἦτο καθ' ὅλας του τὰς διαστάσεις ἀρκετὰ μεγαλύτερον τῆς πεντηκοντόρου. Ὁ Ἄγγλος Ναύαρχος Sir R. Custance ἀναβιβάζει τὸ μῆκος τῆς τριήρους εἰς 40 μέτρα περίπου, τὸ δὲ ἐκτόπισμα αὐτῆς εἰς 200 τόννους. Ὁ Κ. Ράδος ἀφ' ἑτέρου, στηριζόμενος εἰς εὑρεθείσας πληροφορίας περὶ τοῦ πάχους τῶν καλωδίων τῶν ἀγκυρῶν καὶ εἰς σχετικὴν γνωμάτευσιν τοῦ διασήμου Γάλλου ναυπηγοῦ E. Bertin, τὸ καταβιβάζει εἰς 70 τόννους μόνον. Παρὰ τὸ ἀναμφισβήτητον κῦρος τοῦ συγγραφέως τούτου καὶ τὴν αὐστηροτάτην ἐκ μέρους του πάντοτε χρησιμοποίησιν τῶν πηγῶν, τολμῶμεν νὰ νομίζομεν, ὅτι ἡ χρησιμοποιηθεῖσα ἐν προκειμένῳ παρ' αὐτοῦ βάσις ὑπολογισμοῦ δὲν ἦτο ἡ ἀσφαλεστέρα. Ἐκτὸς τούτου, ὅπως καὶ ὁ ἴδιος πολὺ ὀρθῶς παρετήρει, ὁ ἔστω καὶ κατὰ προσέγγισιν ὑπολογισμὸς τοῦ ἐκτοπίσματος μὲ μόνα γνωστὰ στοιχεῖα τὸ μῆκος καὶ τὸ πλάτος τοῦ πλοίου, χωρὶς νὰ εἶναι γνωσταὶ αἱ ναυπηγικαὶ γραμμαὶ τῆς γάστρας, εἶναι ἀδύνατος. Συνεπῶς μόνον εἰκασίας δύναται κανεὶς νὰ διατυπώσῃ, θὰ ἐπιχειρήσωμεν δὲ κατωτέρω, ἀφοῦ πρῶτον δώσωμεν στοιχεῖα κάπως ἀκριβῆ περὶ τῶν διαστάσεων, νὰ διατυπώσωμεν τὴν πιθανωτέραν καθ' ἡμᾶς εἰκασίαν καὶ περὶ τοῦ ἐκτοπίσματος.

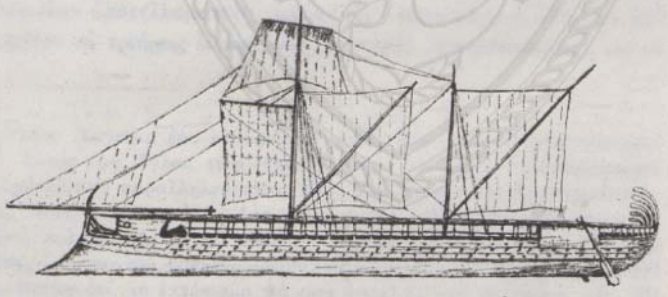
Αἱ κύριαι διαστάσεις τῆς παρὰ τοῦ Jal κατασκευασθείσης τριήρους (ἴδε ὑποσημείωσιν προηγουμένης σελίδος) ἦσαν : μῆκος 39,25 μ., πλάτος 5,50 μ καὶ βάθος σκάφους 2,18 μ. Ὁ ἀριθμὸς τῶν κωπηλατῶν τῆς τριήρους ταύτης εἶναι 62 θρανιτῶν, 54 ζυγιτῶν καὶ 54 θαλαμιτῶν, τὸ δὲ μῆκος τῶν κωπῶν τῆς ἀνωτέρας σειρᾶς 14 πόδες, ἤτοι 7,20 μ. Τέλος τὸ ἀπὸ τῆς ἰσάλου ὕψος τῆς μὲν κάτω σειρᾶς 2 πόδες, τῆς δὲ ἀνωτάτης 5 πόδες. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν αὐτῶν στοιχείων ἀπὸ ἀπόψεως ἀριθμοῦ ἑρετῶν καὶ λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς πληροφορίας τοῦ Βιτρουβίου, καθ' ἣν τὸ ἀπό σέλματος εἰς σέλμα διάστημα ἦτο 3 ποδῶν, ἤτοι 0,91 μ, προκύπτει ὡς ὁλικὸν μῆκος τοῦ ὑπὸ τῶν κωπῶν κατεχομένου μέρους 28,21 μ. Δυσιυχῶς δὲν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ἐξ ἴσου ἀκριβεῖς πληροφορίας περὶ τοῦ μήκους τοῦ ὑπολοίπου πρὸς πρῷραν καὶ πρύμναν τμήματος τοῦ σκάφους (τῆς καλουμένης «παρεξειρεσίας»)· καθὼς ὅμως ὁ Jal ἠδυνήθη νὰ συμπεράνῃ ἀπὸ τὰς

Φοινικικὴ πεντηκόντορος
(Ἀναπαράστασις ἀπὸ ἀρχαῖον ἀγγεῖον)

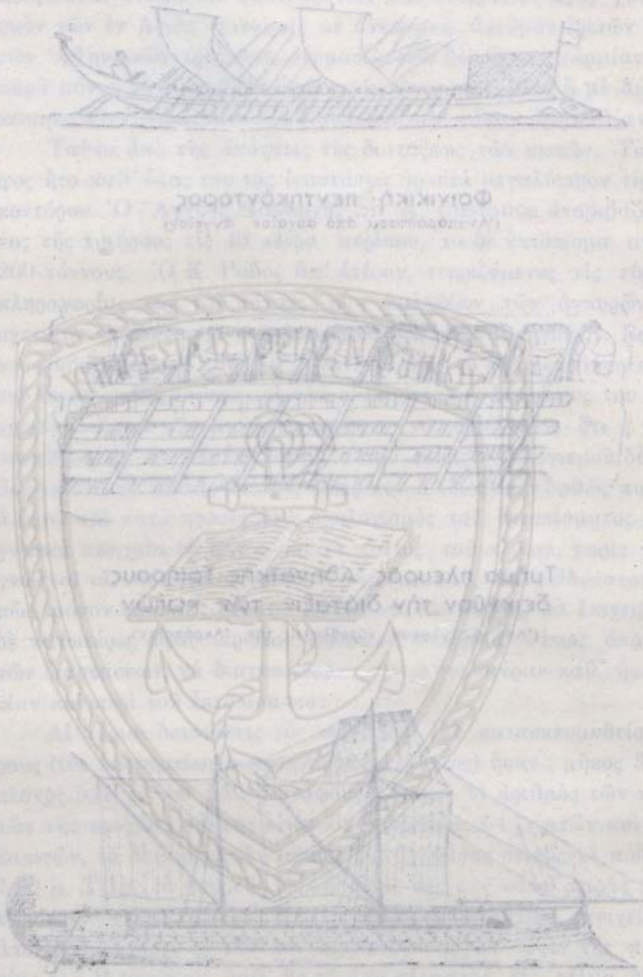
Τμῆμα πλευρᾶς Ἀθηναϊκῆς Τριήρους δεικνῦον τὴν διάταξιν τῶν κωπῶν.
(Ἀπὸ ἀνάγλυφον εὑρεθὲν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν).

Η «ΣΟΦΙΑ»

Ἀναπαράστασις Ἀθηναϊκῆς Τριήρους τοῦ V αἰῶνος.

Ὑπόδειγμα κατασκευασθὲν κατὰ τὰς ὁδηγίας τοῦ Ναυάρχου Serres ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Louvre. Ἤδη εὑρίσκεται εἰς τὸ Musée de la Marine.
ΣΗΜ.—Ὁ τύπος τῆς Ἱστιοφορίας γεννᾷ σοβαρωτάτας ἐπιφυλάξεις.

ἀναλογίας τῶν παραστάσεων, τοῦτο δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἶναι ἀνώτερον τῶν 12 μ. Ὥστε ὅλα τὰ στοιχεῖα συμπίπτουν ἐντὸς τῶν κάτωθι ὁρίων : μῆκος 35—40 μ., πλάτος 5—5,50 μ., ὕψος ἐξάλων περίπου 1,60 μ. καὶ βύθισμα περὶ τὸ 1 μέτρον. Μὲ τὰς ἀνωτέρω διαστάσεις, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ γάστρα τοῦ πλοίου ἦτο πεπλατυσμένη διὰ τὴν εὐχέρειαν τῆς ἀνελκύσεως εἰς τὴν ξηράν, τὸ ἐκτόπισμα θὰ ἔπρεπε νὰ περιλαμβάνηται μεταξὺ 100 καὶ 130 τόννων (1).

Τὸ κύριον ὅπλον τῆς τριήρους ἦτο τὸ ἔμβολον, διὰ τοῦ ὁποίου καὶ μόνον ἠδύνατο αὕτη νὰ καταφέρῃ θανατηφόρα πλήγματα κατὰ τοῦ ἀντιπάλου. Διὰ τοῦτο εἰς τὸ σχῆμα τοῦ ἐμβόλου καὶ εἰς τὸν τρόπον στερεώσεως αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ σκάφους ἐστρέφοντο αἱ προσπάθειαι τῶν ναυπηγῶν. Κατὰ κανόνα τὸ ἔμβολον δὲν ἀπετέλει προσθήκην, ἀλλ' ἀναπόσπαστον μέρος τοῦ σκελετοῦ τῆς πρώρας τοῦ σκάφους, κατὰ τρόπον ὥστε ἡ ἐκ τοῦ ἐμβολισμοῦ ἰσχυρὰ κροῦσις νὰ μὴ ἐντοπίζεται εἰς αὐτό, ὁπότε θὰ προεκάλει ζημίας, ἀλλὰ νὰ διανέμεται κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ διαμήκους καὶ συνεπῶς νὰ ἐξουδετεροῦται ὁ κίνδυνος βλάβης αὐτοῦ τοῦ ἐμβολίζοντος πλοίου. Μόνον ἐξωτερικῶς τὸ ἔμβολον ἔφερε μεταλλικὸν ὁπλισμόν, ποὺ ὠνομάζετο «προέμβολον».

Ἐκτὸς τοῦ ἐμβόλου ἡ τριήρης εἶχε καὶ ὁπλισμὸν ἐκηβόλων ὅπλων, χειριζομένων παρὰ τῶν ἐπιβατῶν, ἤτοι τῶν ὁπλιτῶν ποὺ ἔφερεν ἐπὶ τοῦ προστέγου της· οὗτοι ἔβαλλον τὰ βέλη των κατὰ τῶν ὁπλιτῶν καὶ ἐρετῶν τοῦ ἀντιπάλου πλοίου. Ἡ βολὴ αὕτη ἠδύνατο νὰ εἶναι λίαν ἀποτελεσματικὴ κατὰ τὴν προσπέλασιν, ἰδίᾳ δὲ ἐφ' ὅσον χρόνον αἱ τριήρεις ἐστεροῦντο συνεχοῦς καταστρώματος καὶ οἱ

---

1) Τοῦτο ἐξάγεται, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι ὁ «συντελεστὴς γάστρας, ἤτοι ὁ λόγος τοῦ ὄγκου τῶν ὑφάλων πρὸς τὸν ὄγκον τοῦ περιγεγραμμένου ὀρθογωνίου παραλληλεπιπέδου, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἶναι κατώτερος τοῦ 0,5, ὅστις ἀντιστοιχεῖ εἰς τὰς γραμμὰς τῶν σημερινῶν λίαν ἐπιμήκων εὐδρόμων, πιθανὸν δὲ νὰ ἦτο καὶ 0,6. Δεδομένου δὲ ὅτι μὲ τὰς ὡς ἄνω διαστάσεις ὁ ὄγκος τοῦ περιγεγραμμένου παραλληλεπιπέδου ἀνέρχεται εἰς 200 κυβ. μ., ἕπεται ὅτι, τὸ ἐκτόπισμα θὰ ἦτο ἀσφαλῶς μὲν ἀνώτερον τῶν 100 τόννων, ἴσως δὲ θὰ ἐκυμαίνετο μεταξὺ 120 καὶ 130τ. Ἐπειδὴ δὲ μὲ τόσον μικρὸν ὕψος ἐξάλων αἱ ὀπαί, δι' ὧν διήρχοντο αἱ κῶπαι τῶν δύο κατωτέρων σειρῶν ἦσαν εἰς μικρὸν ἀπὸ τοῦ ὕδατος ὕψος, ἡ στεγανότης αὐτῶν ἐξησφαλίζετο διὰ τῶν καλουμένων «ἀσκωμάτων», ἤτοι δερματίνων ἀσκῶν, τῶν ὁποίων τὸ ἓν χεῖλος ἦτο ἐστερεωμένον περὶ τὴν κυκλικὴν ὀπὴν τοῦ σκάφους, τὸ δὲ ἄλλο ἐπὶ τῆς κώπης.

ἑρέται των ἦσαν τελείως ἐκτεθειμένοι. Διὰ τοῦτο κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Μηδικῶν πολέμων, ποὺ δὲν εἶχαν ἀκόμη εἰσαχθῆ τὰ συνεχῆ καταστρώματα, ἐχρησιμοποίουν πρὸς προάσπισιν τῶν ἑρετῶν ἀσπίδας ἐστερεωμένας κατὰ μῆκος τῆς πλευρᾶς τοῦ πλοίου εἰς τὸ ὕψος τῶν ἑρετῶν τῆς ἀνωτέρας σειρᾶς. Βραδύτερον ἐν τῇ ἐξελίξει προέκυψεν ὁ τύπος τῆς «καταφράκτου» τριήρους, ἤτοι τῆς μετὰ συνεχοῦς καταστρώματος (1), τὴν ἐφεύρεσιν τοῦ ὁποίου ὁ Πλίνιος ἀποδίδει εἰς τοὺς Θασίους.

Καθὼς ἀναφέραμεν ἤδη, ὡς βοηθητικὸν κινητήριον μέσον ἐχρησιμοποιοῦντο καὶ τὰ ἱστία. Αἱ τριήρεις ἔφεραν δύο ἱστοὺς (τὸν ἀκάτιον καὶ τὸν μέγαν) καὶ δύο εἰδῶν ἱστία: τὰ **«μεγάλα»**, τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποιοῦντο μόνον διὰ τὴν ναυσιπλοΐαν καὶ τὰ **«μικρά»**, τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποιοῦντο ἐνίοτε ὡς βοηθητικὸν κινητήριον μέσον καὶ κατὰ τὴν μάχην. Ἐπειδὴ δὲ τὰ μεγάλα ἱστία κατελάμβαναν σημαντικὸν χῶρον ἐντὸς τοῦ πλοίου, συνήθως ἀπεβιβάζοντο πρὸ τῆς ναυμαχίας, ὅσάκις ὑπῆρχε πρὸς τοῦτο καιρὸς (2). Ἡ κατὰ τὴν μάχην χρησιμοποίησις τῶν ἱστίων ὡς βοηθητικοῦ μέσου ἦτο σπανιωτάτη καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα μόνον κατὰ τοὺς πρὸ τῆς συρράξεως ἐλιγμούς· διότι, ἀφ' ἧς στιγμῆς ἤρχιζεν ἡ ἐκ τοῦ συστάδην μάχη, ἡ χρῆσις τῶν ἱστίων θὰ παρημπόδιζε σημαντικῶς τὴν εὐχέρειαν τῶν κινήσεων. Ὁ Ἡρόδοτος (3), περιγράφων τὴν ἐν Λάδῃ ναυμαχίαν, ἀναφέρει χαρακτηριστικῶς, ὅτι οἱ Σάμιοι ἀποφασίσαντες νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν γραμμὴν τῆς μάχης «ἤνοιξαν τὰ ἱστία», πρᾶγμα τὸ ὁποῖον σημαίνει, ὅτι τὰ ἐκπλέοντα πρὸς ναυμαχίαν πλοῖα εἶχον κατὰ κανόνα ἐπτυγμένα καὶ τὰ μικρὰ ἱστία των. Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ἱστοὺς (4) δὲν φαίνεται νὰ

1) Ὁ Θουκυδίδης, ὁμιλῶν περὶ τῶν πλοίων, ποὺ κατεσκευάσθησαν ἐν Ἀθήναις πρὸ τῶν Μηδικῶν τῇ προτροπῇ τοῦ Θεμιστοκλέους, καὶ τὰ ὁποία ἐχρησιμοποιήθησαν κατὰ τὴν ναυμαχίαν τῆς Σαλαμῖνος, γράφει: «καὶ αὗται δὲ οὐκ εἶχον διὰ πάσης καταστρώματα» (Θουκυδ. I, 14, 2)

2) Ὁ Ξενοφῶν (Ἑλλην. I I, 1, 29) ἀναφέρει, ὅτι μετὰ τὴν ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς ναυμαχίαν ὁ διαφυγὼν Κόνων προσήγγισεν εἰς τὸ ἀκρωτήριον τῆς Λαμψάκου καὶ ἔλαβε τὰ μεγάλα ἱστία τῶν πλοίων τοῦ Λυσάνδρου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύει, ὅτι τὰ μεγάλα ἱστία δὲν ἐχρησιμοποιοῦντο κατὰ τὴν μάχην, ἀλλ' ἀπεβιβάζοντο κατὰ κανόνα πρὸ αὐτῆς.

3) Ἡροδοτ. VI, 14

4) Αἱ ἀνωτέρω ἀναφερόμεναι ὀνομασίαι τῶν ἱστῶν, (ἀκάτιος καὶ μέγας), ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐβασίσθη καὶ ἡ σήμερον ἐν ἰσχύϊ εἰς τὸ Ναυτικὸν ὀνοματολογία, ἐμφαίνονται εἰς μίαν τῶν παρὰ τοῦ Boeckh δημοσιευθεισῶν ναυτικῶν ἐπιγραφῶν.

ὑπάρχῃ γενικὸς κανών, ἀλλ' ἀναλόγως τῶν περιστάσεων τὰ πλοῖα ἔπλεαν πρὸς μάχην, εἴτε ἐφιστωμένα, οὕτως ὥστε νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ χρησιμοποιήσουν ἐνδεχομένως τὰ ἱστία των χωρὶς νὰ χρειάζωνται μεγάλοι χειρισμοὶ πρὸς τοῦτο, εἴτε ἐντελῶς ἀφιστωμένα, ὅταν, λόγῳ τοῦ καιροῦ ἢ τοῦ μέρους ἐν τῷ ὁποίῳ διεξήγετο ἡ ναυμαχία, δὲν προεβλέπετο ὡς πιθανὴ ἡ χρῆσις ἱστίων.

Γενικῶς τὰ ἱστία τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦσαν τετράγωνα ἢ τραπεζοειδῆ, αἱ δὲ κεραῖσι διατεταγμέναι κατὰ τὸ ἐγκάρσιον τοῦ πλοίου. Συνεπῶς ἡ ἱστιοφορία ἦτο κατάλληλος διὰ πλοῦν μὲ τὸν ἄνεμον πρύμνηθεν τοῦ ἐγκαρσίου· ὁ κατὰ τὴν ἐγγυτάτην πλοῦς δὲν φαίνεται νὰ ἦτο τότε δυνατός, ἐχρειάσθησαν δὲ 20 ἀκόμη αἰῶνες ἐξελίξεως, διὰ νὰ φθάσῃ ἡ ἱστιοφορία εἰς κατανομὴν καὶ διάταξιν ἐπιτρέπουσαν χρησιμοποίησιν αὐτῆς καὶ ὑπὸ ὀξεῖαν πρὸς τὸν ἄνεμον γωνίαν. Ὁ Ἡρόδοτος (1) ἀναφέρει χαρακτηριστικῶς, ὅτι ὁ στόλος τοῦ Δαρείου, προκειμένου νὰ προσβάλῃ τὴν Νάξον, συνεκεντρώθη εἰς τὸν λιμένα Καύκασα τῆς Χίου, σκοπὸν ἔχων μὲ ἄνεμον Βορρᾶν νὰ πλεύσῃ πρὸς τὴν Νάξον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύει, ὅτι μόνον μὲ τὸν ἄνεμον πρύμνηθεν τοῦ ἐγκαρσίου ἠδύναντο τὰ πλοῖα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης νὰ ἱστιοπλοοῦν. Ἕνα καὶ ἥμισυν αἰῶνα βραδύτερον, ἂν καὶ εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ σημειωθῆ κάποια ἐξέλιξις εἰς τοὺς τύπους τῶν πλοίων, ὁ Δημοσθένης (2) συνεβούλευε τοὺς συμπολίτας του νὰ ἐγκαταστήσουν ναυτικὴν βάσιν εἰς τὸ Βυζάντιον, διότι ὁ Φίλιππος ἐπωφελεῖτο διὰ τὰς ἐναντίον των πολεμικάς του ἐπιχειρήσεις τῶν ἐτησίων ἀνέμων, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ὁποίων τὰ Ἀθηναϊκὰ πλοῖα ἠδυνάτουν νὰ πλεύσουν πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον.

Ὅλοι αὐτοὶ οἱ λόγοι συνετέλεσαν, ὥστε ἡ βασιλεία τῆς κώπης ὡς πρωτεύοντος κινητηρίου μέσου τῶν πολεμικῶν πλοίων κατὰ τὴν μάχην νὰ διατηρηθῇ οὐσιαστικῶς μέχρι καὶ τοῦ 16ου μ. Χ. αἰῶνος.

Ἐν συμπεράσματι, κατὰ τὴν περίοδον τὴν ὁποίαν ἐξετάζομεν (τέλη τοῦ 6ου καὶ ἀρχαὶ τοῦ 5ου π. Χ. αἰῶνος), ἡ συγκρότησις τῶν πολεμικῶν στόλων ἦτο μικτὴ ἐκ τριήρεων καὶ πεντηκοντόρων. Αἱ τριήρεις ἦσαν τὰ κατ' ἐξοχὴν πλοῖα μάχης τῆς ἐποχῆς, καίτοι δὲν εἶχον ἀκόμη ὑποστῆ τὴν ἐξέλιξιν, ποὺ ἔλαβον κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου· ἦσαν δηλαδὴ ἀκόμη μικροῦ ἐκτοπίσματος καὶ δὲν ἔφερον συνεχὲς κατάστρωμα. Καὶ μετὰ τὴν ἐξέλιξιν ὅμως ταύτην

1) Ἡρόδοτ. V, 33

2) Δημοσθ. Φιλιππ. I, 48

ἡ τριήρης παρέμεινεν ὅ,τι ἀρχικῶς ἦτο, δηλ. πλοῖον ἐλαφροτάτης κατασκευῆς μὴ δυνάμενον νὰ ἀντιμετωπίσῃ κακοκαιρίας. Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήσσῃ ἡ ἀδυναμία των εἰς τὸ νὰ πλεύσουν μὲ δυσμενεῖς καιρικὰς συνθήκας, διότι, καθὼς λέγει καὶ ὁ J. de la Gravière, ἡ στερεοποίησις τῶν ἐσωτερικῶν ἐνδέσεων τοῦ σκάφους εἶναι μία ἀπὸ τὰς μᾶλλον προσφάτους κατακτήσεις τῆς ναυπηγικῆς, ἡ στερεότης δὲ αὐτὴ δὲν δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ παρὰ μόνον ἐπὶ θυσίᾳ τῆς ἐλαφρότητος.

Ὡς πρὸς τὴν **ταχύτητα** τῆς τριήρους δὲν ὑπάρχουν ἀσφαλῆ δεδομένα.

Ἐὰν κρίνωμεν ἀπὸ τὰς πληροφορίας τοῦ Ἡροδότου (1), τὰ πλοῖα τῆς ἐποχῆς του διήνυαν κατὰ μέσον ὅρον διάστημα 70 χιλιάδων ὀργυιῶν καθ' ἑκάστην θερινὴν (μακρὰν) ἡμέραν καὶ 60 χιλιάδων καθ' ἑκάστην νύκτα. Δεδομένου ὅτι 1000 ὀργυιαὶ εἶναι περίπου ἓν ναυτικὸν μίλιον, ἕπεται ὅτι ὡς μέση ταχύτης τῶν πλοίων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δύναται μὲ ἀρκετὴν προσέγγισιν νὰ ληφθῇ ἡ τῶν 5—6 μιλίων τὴν ὥραν. Ἐπειδὴ δὲ εἰς τοὺς ἀνωτέρω ἀριθμοὺς τοῦ Ἡροδότου θὰ ἔχουν ἀσφαλῶς συνυπολογισθῇ τὰ ἀναγκαῖα διαστήματα ἀναπαύσεως τῶν ἐρετῶν, ἕπεται ὅτι ἡ ταχύτης εἰς μικρότερον χρονικὸν διάστημα καὶ μὲ ἐντατικὴν κωπηλασίαν θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἀρκετὰ μεγαλυτέρα. Συνεπῶς δύναται κανεὶς νὰ δεχθῇ ὡς ἀνωτάτην ταχύτητα τῶν τριήρεων κατὰ τὴν μάχην τὰ 8—9 μίλια, ἴσως δὲ καὶ κατά τι ἀνωτέραν (2). Ἡ ἐκδοχὴ αὕτη ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὸ παρὰ τοῦ Ξενοφῶντος ἀναφερόμενον εἰς τὴν Κύρου Ἀνάβασιν, ὅτι «τριήρει μὲν ἔστιν εἰς Ἡράκλειον ἐκ Βυζαντίου κώπαις ἡμέρας μακρᾶς πλοῦς», ἐξ οὗ προκύπτει ὡς μέση ταχύτης τῆς διαδρομῆς ταύτης (ὁλικοῦ μήκους 120 μιλίων) τὰ 8 μίλια.

IV. Γενικαὶ παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς ὀργανώσεως, τῶν μεθόδων ναυσιπλοΐας καὶ τῆς Τακτικῆς.

Τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς ὀργανώσεως τοῦ Ναυτικοῦ τῶν περισσοτέρων ἐκ τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν, ἰδιαιτέρως δὲ τῶν Ἀθη-

1) Ἡρόδ. IV, 86

2) Ὁ Ἄγγλος Ναύαρχος Custance ἀναβιβάζει τὴν ταχύτητα τῶν τριήρεων εἰς 8—10 μίλια καθ' ὥραν (ἴδε A. Study of War σελ.). Ὁ Κ. Ράδος θεωρεῖ ἀπίθανον ταχύτητα ἀνωτέραν τῶν 8 μιλίων λαμβάνων ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ 174 ἐρέται δὲν ἠδύναντο νὰ ἀναπτύξουν δύναμιν ἄνω τῶν 30 ἵππων.

νῶν, ἦτο ἡ συγκρότησις τῶν πληρωμάτων, ἥτις ἐβασίζετο ἐπὶ συστήματος στρατολογίας ἐθελοντικοῦ. Ἅπαντες οἱ ἀποτελοῦντες τὰ πληρώματα τῶν πλοίων, μηδὲ τῶν ἐρετῶν ἐξαιρουμένων, ἦσαν συνήθως ἐλεύθεροι πολῖται κατατασσόμενοι ἐπὶ μισθῷ. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως δὲ ταύτης ἐξεταζομένη ἡ συγκρότησις τῶν ναυτικῶν δυνάμεων τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν πλησιάζει πολὺ περισσότερον πρὸς τὰ σημερινὰ συστήματα ναυτικῆς στρατολογίας, παρὰ πρὸς τὰ ἐν χρήσει εἰς τὰ Εὐρωπαϊκὰ ναυτικὰ τοῦ Μεσαίωνος, ἀκόμη δὲ καὶ μέχρι τοῦ XVII μ. Χ. αἰῶνος, κύριον χαρακτηριστικὸν τῶν ὁποίων ἦτο ἡ βιαία στρατολογία καὶ ἡ χρησιμοποίησις τῶν καταδίκων καὶ τῶν αἰχμαλώτων ὡς ἐρετῶν. Ἀποτελεῖ καὶ τὸ γεγονὸς τοῦτο μίαν ἐπὶ πλέον ἔνδειξιν τῆς πραγματικῆς ἀνωτερότητος τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, καθὼς ἀπετέλεσε καὶ ἓν τῶν κυριωτέρων αἰτίων ἠθικῆς ὑπεροχῆς τῶν ἑλληνικῶν πολεμικῶν δυνάμεων ἔναντι τῶν ἀντιπάλων των.

Ἓν ἄλλο στοιχεῖον ἠθικῆς ὑπεροχῆς ἐνέκειτο εἰς τὴν ἀνατροφήν, ποὺ ἐλάμβαναν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου αἰῶνος οἱ ἔφηβοι τῶν ἑλληνικῶν πόλεων καὶ ἰδίως τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Σπάρτης. Εἰς τὰς Ἀθήνας οἱ ἔφηβοι ὑπέκειντο εἰς διετῆ, καθαρῶς στρατιωτικὴν προπαίδευσιν, τὴν λεγομένην «ἐφηβείαν», σημαντικὸν μέρος τῆς ὁποίας ἀφιεροῦτο καὶ εἰς τὴν ναυτικὴν προπαίδευσιν (χειρισμὸν πλοίων, ἀνέλκυσιν καὶ καθέλκυσιν τριήρεων εἰς τὸν αἰγιαλὸν κλπ.). Μετὰ τὸ πέρας τῆς διετοῦς ταύτης ἐκπαιδεύσεως ὁ ἔφηβος ἔδιδε τὸν στρατιωτικὸν ὅρκον καὶ ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ λαμβάνῃ μέρος εἰς τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις (1).

Ἐὰν ἀφ' ἑτέρου ἐξετάσῃ κανεὶς τὰ τῆς συγκροτήσεως καὶ ὀργανώσεως τῶν Ἀσιατικῶν στόλων, οἵτινες συνεκρούσθησαν πρὸς τοὺς ἑλληνικοὺς κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν Μηδικῶν πολέμων, θὰ ἴδῃ, ὅτι κατὰ κανόνα τὰ πληρώματά των συνεκροτοῦντο ἐκ τῶν ὑποτεταγμένων ὑπὸ τοὺς Πέρσας ναυτικῶν λαῶν (Φοινίκων, Καρῶν, Αἰγυπτίων

1) Χαρακτηριστικὴ τοῦ ἀνωτέρου στρατιωτικοῦ πνεύματος καὶ τῆς διανοητικῆς πειθαρχίας —διὰ νὰ μεταχειρισθῶμεν τὸν περίφημον ὁρισμὸν τοῦ Foch— ποὺ ἐπεκράτει εἰς τὰς ἑλληνικὰς στρατιωτικὰς καὶ ναυτικὰς δυνάμεις εἶναι ἡ κάτωθι περιγραφὴ τῶν Σπαρτιατῶν, τὴν ὁποίαν ἔκαμεν εἰς τὸν Μ. Βασιλέα ὁ παρ' αὐτῷ φυγὰς Βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Δημάρατος: «ἐλεύθεροι γὰρ ἐόντες οὐ πάντες ἐλεύθεροί εἰσι· ἔπεστι γάρ σφι δεσπότης νόμος τὸν ὑποδειμαίνουσι πολλῷ ἔτι μᾶλλον ἢ οἱ σοὶ σέ. Ποιεῦσι γῶν τὰ ἂν ἐκεῖνος ἀνώγῃ: ἀνώγει δὲ τωυτὸν ἀεί, οὐκ ἐᾶν φεύγειν οὐδὲν πλῆθος ἀνθρώπων ἐκ μάχης, ἀλλὰ μένοντας ἐν τῇ τάξει κρατέειν ἢ ἀπόλλυσθαι» (Ἡροδοτ VII, 104).

καὶ Ἑλλήνων ἀποίκων τῆς Μ. Ἀσίας). Τὸ μόνον συνεκτικὸν στοιχεῖον, ποὺ ἐξησφάλιζε τὴν ὑποταγὴν ταύτην, ἀπετελεῖτο ἀπὸ τοὺς Πέρσας πολεμιστὰς τοὺς ἐπιβαίνοντας ἑκάστου πλοίου, ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ὁποίων δὲν ἐδίσταζεν εἰς περίπτωσιν ἀνυπακοῆς νὰ τιμωρήσῃ διὰ μαστιγώσεως, ἢ καὶ δι' αὐστηροτέρων ἀκόμη ποινῶν, ὄχι μόνον τοὺς κωπηλάτας καὶ τὸ πλήρωμα, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν κυβερνήτην (1). Αἱ συνθῆκαι φυσικὰ αὐταί, κάθε ἄλλο, παρὰ συντελεστικαὶ ἦσαν εἰς τὸ νὰ ἐμπνεύσουν τὸ ἀνώτερον ἐκεῖνο πολεμικὸν φρόνημα, ποὺ χαρακτηρίζει τοὺς ἐλευθέρους ἄνδρας.

Ὅσον ἀφορᾷ τώρα τὴν ἐσωτερικὴν ὑπηρεσίαν καὶ ὀργάνωσιν τῶν ἑλληνικῶν τριήρεων, εἶναι ἀρκεταὶ αἱ κάτωθι γενικῆς φύσεως πληροφορίαι. Τὴν ἀνωτάτην ἐν τῷ πλοίῳ πειθαρχικὴν ἐξουσίαν ἤσκει ὁ τριήραρχος. Τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἐλάμβανε, καθὼς ἀνωτέρω ἀνεφέραμεν, ὁ καταβάλλων τὰ ἔξοδα μισθοδοσίας τοῦ ναυτ. προσωπικοῦ καὶ συντηρήσεως τοῦ πλοίου πολίτης, οἱ δὲ δυνάμενοι νὰ ἀναδειχθοῦν εἰς αὐτὸ ἀνῆκαν γενικῶς εἰς τὴν τάξιν τῶν πεντακοσιομεδίμνων. Προκειμένου περὶ τῶν Ἀθηνῶν, οἱ ναῦται καὶ οἱ ἐρέται προήρχοντο ἐκ τῶν κατωτέρων τάξεων, τῶν «θητῶν» καὶ τῶν «μετοίκων». Οὗτοι στρατολογούμενοι ἐμισθοδοτοῦντο, ἐπὶ πλέον δὲ τοῦ εἰς χρῆμα μισθοῦ, ἐλάμβανον καὶ τροφοδοτικὴν μερίδα εἰς εἶδος (ἄλευρον καὶ ἔλαιον), χορηγουμένην παρὰ τοῦ τριηράρχου. Ὁ συνήθης μισθὸς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ε΄ αἰῶνος ἦτο τριῶν ὀβολῶν ἡμερησίως, διαρκοῦντος δὲ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ηὐξήθη εἰς 1 δραχμήν· ἦτο ἄρα ἀρκετὰ σημαντικὸς ἰσοδυναμῶν πρὸς 7-8 χρυσᾶς δραχμὰς τὴν ἡμέραν.

Ὑπὸ τὰς ἀμέσους διαταγὰς τοῦ τριηράρχου διετέλει ὁ «κυβερνήτης», ὅστις προΐστατο τοῦ καθαρῶς ναυτικοῦ πληρώματος καὶ διηύθυνε τοὺς χειρισμούς. Ἡ θέσις τοῦ κυβερνήτου κατὰ τοὺς χειρισμοὺς ἦτο εἰς τὴν πρύμνην, ἐνῷ εἰς τὴν πρῷραν ἵστατο ὁ «πρωράτης» ἐκτελῶν καθήκοντα ὑπάρχου καὶ ναυκλήρου συγχρόνως.

Οἱ ἐρέται διηυθύνοντο κατὰ τὴν κωπηλασίαν ἀπὸ εἰδικὸν βαθ-

1) Τὸ κάτωθι περιστατικόν, ἀναφερόμενον ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτον, χαρακτηρίζει ἄριστα τὴν τυραννικὴν αὐστηρότητα τῶν Περσῶν στρατηγῶν ἔναντι τῶν κυβερνητῶν καὶ τῶν πληρωμάτων τοῦ Στόλου των: εἷς Πέρσης στρατηγός, εὑρὼν κατὰ τὸ διάστημα μιᾶς νυκτερινῆς ἐφοδείας μίαν τριήρη Μηδικὴν ἀφύλακτον, διέταξε νὰ δεθῇ πρὸς τιμωρίαν ὁ Κυβερνήτης εἰς ἓν θρανίον θαλαμίτου μὲ τὴν κεφαλὴν περασμένην ἀπὸ τὴν θυρίδα τῆς κώπης καὶ εἰς τὴν κατάστασιν αὐτὴν τὸν ἐξέθεσε εἰς τὰ σκώμματα καὶ τὰς λοιδορίας τοῦ πληρώματος.

μοῦχον, τὸν λεγόμενον «κελευστήν». Οὗτος ἐν πλῷ ἔδιδε τὸν ρυθμὸν τῆς κωπηλασίας καὶ ἐπέβλεπε τοὺς ἐρέτας τιμωρῶν τοὺς ἐπιδεικνύοντας ραθυμίαν, ἐκ τῆς ἱκανότητος δὲ αὐτοῦ ἐξηρτᾶτο κατὰ μέγα μέρος ἡ τήρησις τῆς ταχύτητος τῆς τριήρους κατὰ τὴν μάχην. Ὁλόκληρον τὸ πλήρωμα ἀνήρχετο κατὰ μέσον ὅρον εἰς 200-230 ἄνδρας (1), ἐκ τῶν ὁποίων 150-170 ἦσαν οἱ ἐρέται, μεταξὺ δὲ 18 καὶ 30 οἱ ἐπιβάται, ἤτοι οἱ ἔνοπλοι τολεμισταὶ (2). Οἱ ὑπόλοιποι ἀπετέλουν τὸ καθαρῶς ναυτικὸν πλήρωμα τῆς τριήρους, τὸ ἀσχολούμενον εἰς τὴν πηδαλιουχίαν καὶ τὸν χειρισμὸν τοῦ πλοίου καὶ τῶν ἱστίων.

Ναυσιπλοΐα. Εἰς τὸ κεφάλαιον τῆς ναυσιπλοΐας ἤρχισαν μεταξὺ τοῦ 6ου καὶ τοῦ 5ου αἰῶνος νὰ χρησιμοποιοῦνται ἀρκεταὶ πρόοδοι. Τὸ πλοῖα ἐξηκολούθουν μὲν νὰ ἀκτοπλοοῦν κατὰ τὸ πλεῖστον, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ εἶναι ἠναγκασμένα νὰ τηροῦν ἄμεσον ἐπαφὴν πρὸς τὴν ἀκτήν· διότι τὴν ἔλλειψιν πυξίδος διὰ τὸν προσανατολισμὸν ἀνεπλήρωνεν ἐν μέρει, προκειμένου ἰδίᾳ περὶ μικρῶν σχετικῶς ἀποστάσεων, ἡ παρατήρησις τοῦ ἡλίου καὶ τῶν ἀστέρων κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν περισσοτέρων ἐκ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων. Ὑπάρχουν ὅμως καί τινες ὑποστηρίζοντες ὅτι ἡ μαγνητικὴ βελόνη ἐχρησιμοποιεῖτο, ὄχι μόνον ὑπὸ τῶν Κινέζων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν Φοινίκων· κατὰ τοὺς αὐτοὺς συγγραφεῖς οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἐγνώριζαν καὶ τὴν χρῆσιν τοῦ πολικοῦ ἀστέρος, ὄχι μόνον ὡς μέσου προσανατολισμοῦ, ἀλλὰ καὶ πρὸς ὑπολογισμὸν τοῦ πλάτους. Ἐὰν δεχθῶμεν τοῦτο, τότε θὰ πρέπῃ κατ' ἀνάγκην νὰ δεχθῶμεν, ὅτι εἶχαν οὗτοι καὶ ὄργανα μετρήσεως τοῦ ὕψους δυνάμενα νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἐπὶ τῶν πλοίων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἄλλως τε δὲν ἦτο ἀδύνατον, δεδομένου ὅτι οἱ Χαλδαῖοι καὶ οἱ Αἰγύπτιοι, ἀπὸ τοὺς ὁποίους καθὼς εἴδομεν παρέλαβον τὰς ἀστρονομικάς των γνώσεις οἱ Φοίνικες, ἐχρησιμοποίουν ἤδη τοιαῦτα ὄργανα κατάλληλα διὰ παρατηρήσεις ἀπὸ ξηρᾶς. Οἱ Φοίνικες λοιπὸν ἐπέτυχαν νὰ χρησιμοποιήσουν τὰ ὄργανα αὐτὰ διὰ τὴν ἀπὸ πλοίων παρατήρησιν (ἐξέλιξιν τῶν ὀργάνων τούτων ἀπετέλεσεν ὁ ἀστρολάβος ἢ ἀστρολάβιον), διὰ δὲ τὴν μέτρησιν τοῦ χρόνου ἐχρησιμοποίουν τὴν κλεψύδραν (3). Δεδομένου ὅτι οἱ Ἕλληνες παρέλαβον τὰς ἀστρονομικάς των γνώσεις παρὰ τῶν Φοι-

1) Ἡρόδοτ. V, 184. Ὁ J. de la Cravière τὸ ἀναβιβάζει εἰς 230 ἄνδρας.

2) Ἡρόδοτ. VI, 15 ἀναφέρει 40 ἐπιβάτας προκειμένου περὶ τῶν Χίων.

3) Λίαν ἐνδιαφέρουσαι ἀπὸ τῆς ἀπόψεως παροχῆς στοιχείων σχετικῶν μὲ τὰ ναυτιλιακὰ ὄργανα τῶν Φοινίκων εἶναι δύο ἀνακοινώσεις τοῦ Leopoldo de Mayo πρὸς τὸ R. Istituto d' Incoraggiamento delle science naturali di Napoli', σειρὰ 2, τόμ. IV καὶ V, σελ. 263-267.

νίκων, δύναται κανεὶς μετὰ θετικότητος νὰ συμπεράνῃ, ὅτι αἱ ἀνωτέρω στοιχειώδεις γνώσεις τῆς ἀστρονομικῆς ναυτιλίας δὲν θὰ ἦσαν τελείως ἄγνωστοι εἰς αὐτούς.

Καὶ οἱ Φοίνικες καὶ οἱ Ἕλληνες ἐχρησιμοποίουν διὰ τὴν ναυσιπλοΐαν Χάρτας. Κατὰ τὴν παράδοσιν ὁ πρῶτος ναυτικὸς Χάρτης ἦτο ὁ δοθεὶς παρὰ τοῦ Αἰόλου πρὸς τὸν Ὀδυσσέα, γεγραμμένος ἐπὶ δέρματος κριοῦ, ἤτοι περγαμηνῆς (1). Κατὰ τὴν ἱστορικὴν περίοδον ποὺ ἐξετάζομεν, οἱ ναυτιλλόμενοι ἐχρησιμοποίουν Χάρτας, δηλαδὴ ἀτελεῖς ἀναπαραστάσεις τῶν παραλίων καὶ νήσων ἀναλόγους πρὸς τὰς στοιχειώδεις γεωγραφικὰς καὶ μαθηματικὰς γνώσεις των. Τοῦτο ἐξάγεται, σὺν τοῖς ἄλλοις, καὶ ἐκ τοῦ ἀναφερομένου παρὰ τοῦ Ἡροδότου γεγονότος ὅτι ὁ Δαμοκείδης ὁ Κροτωνιάτης ἀποσταλεὶς παρὰ τοῦ Δαρείου τοῦ Ὑστάσπους πρὸς ἀναγνώρισιν τῶν θαλασσίων ὁδῶν τῶν ἀγουσῶν πρὸς τὴν Ἑλλάδα περιῆλθε πάντα τὰ παράλια, τὰ παρετήρει καὶ τὰ ἐσημείωνε (2), πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύει ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Μηδικῶν ἡ στοιχειώδης χαρτογράφησις τῶν παραλίων ἦτο γνωστή. Ἐπίσης παρὰ τοῦ Ἡροδότου ἀναφέρεται, ὅτι ὁ τύραννος τῆς Μιλήτου Ἀρισταγόρας κατὰ τὴν Ἰωνικὴν ἐπανάστασιν ἐπισκεφθεὶς πρὸς αἴτησιν ἐπικουρίας τὴν Σπάρτην ἐπέδειξε Χάρτην τῆς τότε γνωστῆς Γῆς «περιλαμβάνοντα πάσας τὰς θαλάσσας καὶ τοὺς ποταμοὺς» (3). Κατὰ τὸν Morisot (4) ὁ περίφημος ἀστρονόμος Ἀναξίμανδρος ὁ Μιλήσιος συνέταξε περὶ τὴν 50ὴν Ὀλυμπιάδα, ἤτοι περὶ τὸ 580 π.Χ. τοὺς πρώτους γεωγραφικοὺς πίνακας, τοὺς ὁποίους ἀναφέρει καὶ ὁ Στράβων.

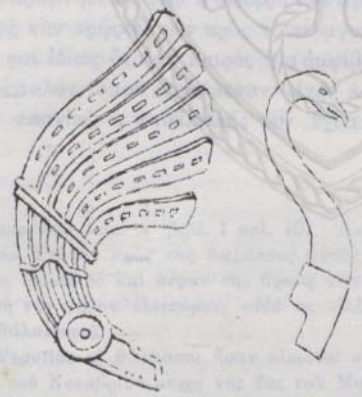
Ἀλλά, πλὴν τῶν Χαρτῶν, καὶ ἄλλα μέσα πρὸς διευκόλυνσιν τῆς ναυσιπλοΐας, καθὼς π. χ. οἱ πυρσοὶ εἰς τὰς εἰσόδους τῶν λιμένων καὶ ἡ σήμανσις τῶν ὑφάλων, εἶχον ἀρχίσει νὰ γενικεύωνται κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Μηδικῶν. Οὕτω, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἡροδότου, ὅταν κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν τῆς ναυμαχίας τοῦ Ἀρτεμισίου σύγκρουσιν τῶν ἀνιχνευτικῶν δυνάμεων τρία πλοῖα τοῦ Περσικοῦ ἀνιχνευτικοῦ προπετάσματος προσέκρουσαν εἰς τὴν μεταξὺ Μαγνησίας καὶ Σκιάθου ὕφαλον τοῦ Μύρμηκος (τὴν γνωστὴν σήμερον ὑπὸ τὸ ὄνομα Λευτέρη), ὁ Ξέρξης διέταξεν ἀμέσως νὰ ἐπισημανθῇ αὕτη διὰ λιθίνης στήλης (5).

1) Ἐκδοχὴ τοῦ Morisot, ἴδε Histoire de la Navigation, ἔκδ. 1722, σελ. 12
2) Ἡροδότ. III, 136.
3) Ἡροδ. V, 49.
4) Ἴδε Morisot, Orbis Maritimus, σελ. 47.
5) Ἡροδ. VII, 183.

Ἀναπαράστασις πρύμνης Τριήρους ἐπακουμβούσης εἰς τὸν Αἰγιαλόν.

(Aug. Köster)

ΑΦΛΑΣΤΑ ΧΗΝΙΣΚΟΣ

Ξυλόγλυπτοι διακοσμήσεις πρύμνης καὶ πρώρας Τριήρεων

Ἐάν, ἐπὶ πλέον τῶν ἀνωτέρω, λάβῃ κανεὶς ὑπ' ὄψιν ὅτι τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα δὲν περιώριζαν πλέον τοὺς πλοῦς των εἰς μόνον τὸ Αἰγαῖον καὶ τὸ Κρητικὸν πέλαγος, ἀλλ' ἐπεξέτειναν αὐτοὺς πρὸς τὸ Ἰόνιον, τὴν Ἀδριατικήν, τὸ Τυρρηνικόν, καὶ ἀκόμη δυτικώτερον (1), ὅτι αἱ πλεύσιμοι ἡμέραι ἑκάστου ἔτους δὲν περιωρίζοντο μόνον εἰς 50, ὅπως συνέβαινε κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἡσιόδου, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας πλεύσιμοι ἐθεωροῦντο κατ' ἀρχὴν ὅλαι ἐξαιρέσει τῆς χειμερινῆς περιόδου Νοεμβρίου—Μαρτίου (2), δύναται, νὰ σχηματίσῃ σαφῆ κάπως ἀντίληψιν περὶ τῶν προόδων, ποὺ εἰχαν ἐπιτευχθῆ ἀπὸ ἀπόψεως ἀσφαλείας καὶ ταχύτητος εἰς τὴν ναυσιπλοΐαν. Παρὰ πάσας ὅμως τὰς προόδους παρέμενεν ὡς κύριον χαρακτηριστικὸν τῶν μεθόδων τῆς ναυσιπλοΐας ἡ μὴ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τῶν ἀκτῶν, ἐκτὸς τῆς περιπτώσεως ἐξαιρετικῆς ἀνάγκης. Ὁ περιορισμὸς δὲ οὗτος δὲν ὠφείλετο μόνον εἰς τὰς ἀτελεῖς ναυτιλιακὰς μεθόδους, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἀνεπαρκεῖς ναυτικὰς ἀρετὰς τῶν τότε πλοίων. Διότι, ὄχι μόνον ἡ ἐλαφρὰ κατασκευὴ τῶν πλοίων καὶ ἰδίως τῶν τριήρεων τὰ καθίστα ἀνίκανα νὰ ὑποστοῦν ἰσχυρὸν κυματισμόν, ἀλλὰ καὶ ἡ ρυθμικὴ κίνησις τῶν κωπῶν ἐγίνετο ἐξαιρετικὰ δύσκολος, ἂν μὴ ἀδύνατος, μόλις ἤρχιζε νὰ ἀναταράσσηται ἡ θάλασσα (3). Εἰς τὰς δυσχερείας τοῦ πλοῦ προσετίθεντο καὶ αἱ δυσχέρειαι τῆς ἀγκυροβολίας· διότι αἱ τριήρεις δὲν εἶχον παρὰ ἐλαφροτάτας ἀγκύρας καί—ἐκτὸς σπανιωτάτων περιπτώσεων—προσωρμίζοντο ἐπακουμβῶσαι ἐλαφρῶς διὰ τῆς πρύμνης των εἰς τὸν αἰγιαλὸν ἢ προσδένουσαι διὰ πρυμνησίων, ἐνῷ ἡ ἐλαφρά των ἄγκυρα ἐχρησίμευεν ἁπλῶς διὰ νὰ τηρῇ τὴν πρῷραν των πρὸς τὸ πέλαγος. Τὰς περισσοτέρας ὅμως φοράς, καὶ ἰδίως ὅταν ὁ καιρὸς ἦτο ἀμφίβολος, ἀνειλκύοντο ἐντελῶς εἰς τὸν αἰγιαλόν, ὅπου παρέμεναν μέχρι καὶ τῆς τελευταίας στιγμῆς, ὄχι δὲ σπανίως ἡ καθέλκυσίς των ἐγίνετο ἐν ὄψει τοῦ ἐχθροῦ.

---

1) Παπαρρηγοπούλου Τόμ. Α' βιβλ. Ι σελ. 107. Ἀκόμη καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ὁμήρου ἔπλεαν πρὸς τὰς θαλάσσας αὐτάς, καθὼς προκύπτει ἀπὸ τὴν Ὀδύσσειαν, ἐνίοτε δὲ καὶ πέραν τῆς ὄψεως τῶν ἀκτῶν (ἴδε Ὀδύσ. Μ, 403 «ἀλλ' ὅτε δὴ τὴν νῆσον ἐλείπομεν, οὐδέ τις ἄλλη φαίνετο γαιάων, ἀλλ' οὐρανὸς ἠδὲ θάλασσα»).

2) Κατὰ τὸν Vegetius αἱ θάλασσαι ἦσαν κλεισταὶ εἰς τὴν ναυσιπλοΐαν ἀπὸ τῆς 3ης εἰδοῦς τοῦ Νοεμβρίου μέχρι τῆς 2ας τοῦ Μαρτίου.

3) Κατὰ τὴν ἐπικρατεστέραν ἐκδοχὴν εἰς τοιαύτας περιπτώσεις ἡ κωπηλασία ἐγίνετο μὲ μίαν μόνην σειρὰν κωπῶν (συνήθως τῶν μεσαίων), εἴτε κατὰ φυλακάς, εἴτε μὲ 2 ἢ καὶ 3 ἄνδρας εἰς ἑκάστην κώπην.

Εἰδικῶς διὰ τὰ πολεμικὰ πλοῖα, τῶν ὁποίων τὸ πλήρωμα ἦτο δυσαναλόγως πολυάριθμον ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ ἐκτόπισμά των—καὶ τοῦτο λόγῳ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν ἑρετῶν—ἡ ἔλλειψις ἐπαρκοῦς ἐν τῷ πλοίῳ χώρου διὰ τὴν συσσιτίαν καὶ ἀνάπαυσιν τῶν ἀνδρῶν ἐπέβαλλε τοὐλάχιστον ἅπαξ τοῦ 24ώρου τὴν προσόρμισιν ἢ ἀνέλκυσιν εἰς τὸν αἰγιαλὸν καὶ τὴν ἀποβίβασιν τοῦ πληρώματος πρὸς συσσιτίαν καὶ ἀνάπαυσιν.

Ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω λόγων οἱ πολεμικοὶ στόλοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δὲν εἶχαν τὴν σχετικὴν ἀνεξαρτησίαν ἀπὸ τῶν βάσεων, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησαν μετὰ πολλοὺς αἰῶνας οἱ ἐξ ἱστιοφόρων ἀποκλειστικῶς συγκεκροτημένοι στόλοι, ἀλλὰ ὡμοίαζαν περισσότερον, τηρουμένων φυσικὰ τῶν ἀναλογιῶν, πρὸς τοὺς σημερινούς, οἱ ὁποῖοι ἀδυνατοῦν νὰ δράσουν, ἐὰν δὲν ἔχουν πλῆρες δίκτυον καταλλήλως ἐφωδιασμένων καὶ ἀσφαλῶν Βάσεων. Ἡ μόνη διαφορὰ ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι τὸ δίκτυον τῶν Βάσεων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἔπρεπε νὰ εἶναι ἀσυγκρίτως πυκνότερον ὡς ἐκ τῆς ἀσυγκρίτως μικροτέρας ἀκτῖνος ἐνεργείας τῶν κωπήρων Στόλων ἔναντι τῶν σημερινῶν.

Συνεπῶς, ἀπὸ **στρατηγικῆς ἀπόψεως**, οἱ Στόλοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶχαν νὰ ἀντιμετωπίσουν τὰ δύο σοβαρὰ μειονεκτήματα ποὺ ἀνεφέραμεν, τὰ ὁποῖα περιώριζον τὴν εὐκινησίαν των, ἤτοι:

α) Τὰς περιωρισμένας ναυτικὰς ἀρετὰς τῶν πλοίων.

β) Τὴν μικρὰν ἀκτῖνα ἐνεργείας, ἥτις ἐπέβαλλε τὴν ἀνάγκην συχνῶν προσεγγίσεων ἢ ἀνελκύσεων εἰς τὴν ξηράν, ἄμεσον ἀποτέλεσμα τῶν ὁποίων ἦτο ἡ στενωτάτη ἀλληλοεξάρτησις τῶν κατὰ θάλασσαν μὲ τὰς κατὰ ξηρὰν πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις καὶ ἡ ἀδυναμία τῶν ἐν ἀνοικτῷ πελάγει ναυμαχιῶν. Διὰ τοῦτο θὰ ἴδωμεν ὅλας τὰς μεταξὺ τῶν στόλων τῆς ἀρχαιότητος συγκρούσεις νὰ γίνωνται κατὰ κανόνα ἐν ἀμέσῳ γειτνιάσει τῶν ἀκτῶν καὶ συνήθως ἐν ἀμέσῳ συνεργασίᾳ πρὸς τὰς στρατιωτικὰς δυνάμεις. Τὸ αὐτὸ χαρακτηριστικὸν διετήρησαν, καίτοι εἰς μικρότερον βαθμόν, αἱ κατὰ θάλασσαν συγκρούσεις, ἐφ' ὅσον ὡς κύριον μέσον προώσεως τῶν πλοίων παρέμενεν ἡ κώπη. Ἡ τριήρης, ὅπως καὶ ἡ γαλέρα, δὲν ἦσαν πλοῖα ἀπὸ τὰ ὁποῖα θὰ ἠδύνατο κανεὶς νὰ ζητήσῃ μακρὰς θαλασσοπλοΐας ἐν ἀνοικτῷ πελάγει, ἀποκλεισμοὺς ἐχθρικῶν παραλίων ὑπὸ δυσμενεῖς καιρικὰς συνθήκας καὶ ἄλλας ἀναλόγους πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις, τὰς ὁποίας ἀνελάμβαναν, πολλάκις παραμένοντες ὁλοκλήρους μῆνας συνεχῶς ἐν πλῷ, οἱ ἱστιοφόροι στόλοι τοῦ XVII καὶ του XVIII αἰῶνος.

Ἡ ἀνάπτυξις τῶν ὑφάλων ὅπλων κατὰ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνος καὶ ἡ τοῦ ἐναερίου ὅπλου κατὰ τὰς τελευταίας τρεῖς δεκαετηρίδας κατέστησε τὸν ἐκ τοῦ σύνεγγυς συνεχῆ ἀποκλεισμὸν ἐξ ἴσου ἀδύνατον εἰς τοὺς σημερινοὺς στόλους, ὅσον ἦτο καὶ εἰς τοὺς στόλους τῆς ἀρχαιότητος. Ἰδιαιτέρως δὲ ἡ συνεχὴς αὔξησις τῆς ἀκτῖνος ἐνεργείας καὶ τῆς δραστικότητος τοῦ ἐναερίου ὅπλου ἔσχεν ὡς συνέπειαν κατὰ τὸν Β'. Παγκόσμιον Πόλεμον τοῦ 1939-45 τὴν προσπάθειαν ἑκατέρου τῶν ἀντιπάλων ὅπως καταλάβῃ, εἴτε ἀπὸ ξηρᾶς, εἴτε ἀπὸ θαλάσσης, ἀεροπορικὰς Βάσεις, ποὺ νὰ ἐξασφαλίζουν τὴν ἀπὸ τοῦ ἀέρος προστασίαν εἰς τὰ πλοῖα του. Ἀποτέλεσμα τῆς προσπαθείας ταύτης εἶναι ὅτι ἡ μορφὴ τῶν πολεμικῶν γεγονότων παρουσιάζει σήμερον τὴν στενὴν ἐκείνην ἀλληλοεξάρτησιν τῶν κατὰ ξηρὰν πρὸς τὰς κατὰ θάλασσαν πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις, ποὺ ἦτο τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῶν πολέμων τῆς Ἀρχαιότητος.

Ἀπὸ **τακτικῆς ἀπόψεως** τὰ πλοῖα τοῦ κωπήρους ναυτικοῦ, συγκρινόμενα πρὸς τὰ ἱστιοφόρα παρουσίαζον τὸ σημαντικὸν πλεονέκτημα τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν κινήσεών των κατὰ τὴν μάχην ἀπὸ τοῦ πνέοντος ἀνέμου. Ὅσον καὶ ἂν φαίνεται τὸ πλεονέκτημα τοῦτο ἐκ πρώτης ὄψεως σημαντικόν, εἰς τὴν πραγματικότητα ἦτο πολὺ ὀλιγώτερον, διότι αἱ περιωρισμέναι ναυτικαὶ ἀρεταὶ τῶν πλοίων καὶ τὰ λοιπὰ μειονεκτήματα περὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο ἤδη λόγος δὲν ἐπέτρεπον τὴν χρησιμοποίησίν των, παρὰ μόνον μὲ γαλήνην ἢ ἔστω καὶ μὲ ἐλαφρὰν εὐθαλασσίαν, ὄχι ὅμως μὲ οἱανδήποτε κατάστασιν θαλάσσης. Εἶναι ἀξία σημειώσεως ἀπὸ τακτικῆς ἀπόψεως ἡ προφύλαξις, τὴν ὁποίαν κατὰ κανόνα ἐλάμβαναν τότε, τοῦ νὰ στηρίζουν τὸ ἓν τουλάχιστον κέρας τῆς παρατάξεως ἐπὶ τῆς ἀκτῆς. Αὕτη ἦτο ἰδιαιτέρως ἐπιβεβλημένη εἰς τὸν ἀσθενέστερον ἀριθμητικῶς ἐκ τῶν δύο ἀντιπάλων καὶ ἀπέβλεπεν εἰς τὸ νὰ ἐμποδίσῃ τὸν ἰσχυρότερον ἀπὸ τοῦ νὰ τὸν «ὑπερκεράσῃ», ὁπότε τὰ ἐμπεπλεγμένα ἤδη εἰς μάχην πλοῖα τοῦ κέρατος τούτου θὰ ἐξετίθεντο εἰς τὸν κίνδυνον τοῦ νὰ προσβληθοῦν ἐκ τῶν ὄπισθεν. Διότι πρέπει νὰ σημειώσωμεν, εὐθὺς ἀπὸ τοῦδε, ὅτι ἡ τριήρης, καθὼς καὶ ἡ γαλέρα, εἶχε συγκεντρωμένην ὁλόκληρον τὴν ἐπιθετικήν της δύναμιν πρὸς πρῷραν, ἡ δὲ πρύμνη της ἦτο τελείως ἀπροστάτευτος καὶ ἀπετέλει διὰ τοῦτο τὸ ἀσθενές της σημεῖον. Ἐπίσης ἀπέβλεπεν ἡ προσπάθεια τῆς στηρίξεως τοῦ ἑνὸς κέρατος ἐπὶ τῆς ἀκτῆς εἰς τὸ νὰ ἔχουν αἱ τριήρεις ἐκ τῶν προτέρων ἐξησφαλισμένον καταφύγιον ἐν τῇ ἀκτῇ διὰ τὴν περίπτωσιν ἥττης ἢ μεγάλων βλαβῶν, δεδομένου ὅτι οἱ ἐξηντλημένοι ἐκ τῆς ἐντεταμένης προσπαθείας τῆς μάχης ἐρέται δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ κωπηλατήσουν ἐπὶ μακρὰ5

ὥρας διωκόμενοι. Πλεῖστα εἶναι τὰ ἱστορικὰ παραδείγματα, ποὺ ἐπικυροῦν τὴν ἄποψιν ταύτην. Οὕτως ὁ Ξέρξης πρὸ τῆς ναυμαχίας τῆς Σαλαμῖνος καταλαμβάνει τὴν Ψυτάλειαν, διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς τὰ πλοῖα του τὸ ἀπαραίτητον καταφύγιον. Ὁ Θεμιστοκλῆς, θέλων νὰ πείσῃ τοὺς Ἕλληνας νὰ ναυμαχήσουν εἰς τὴν Σαλαμῖνα, μεταξὺ τῶν ἐπιχειρημάτων του μεταχειρίζεται ὡς πειστικώτερον τὸ ὅτι, ἐὰν ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἤθελεν ὑποχωρήσει πρὸς τὸν Ἰσθμόν, θὰ ἐπεταχύνετο ἡ Περσικὴ εἰσβολὴ εἰς Πελοπόννησον, διότι ὁ Περσικὸς στόλος θὰ τοὺς κατεδίωκε καὶ ὁ στρατὸς κατ' ἀνάγκην θὰ παρηκολούθει τὴν κίνησίν του ταύτην διὰ νὰ τὸν καλύψῃ ἀπὸ ξηρᾶς.

Ἤδη ὑπολείπεται νὰ ἐξετάσωμεν ποῖος ἦτο ὁ ***σχηματισμὸς μάχης*** τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ κύριον ὅπλον τῶν τριήρεων ἦτο τὸ ἔμβολον καὶ ὅτι συνεπῶς ἡ προσπάθειά των ἐστρέφετο εἰς τὸν ἐμβολισμόν, εἶναι προφανές, ὅτι ὁ βασικὸς σχηματισμὸς μάχης δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἶναι ἄλλος, πλὴν τῆς γραμμῆς μετώπου εἰς πυκνὴν τάξιν. Τοῦτο ἐπιβεβαιοῦται ἐκ τῶν περιγραφῶν ναυμαχιῶν τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, καθὼς καὶ ἐκ τῶν ὀλιγίστων περὶ ναυτικῆς τακτικῆς πραγματειῶν ἢ ἀποσπασμάτων, ποὺ διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν. Μεταξὺ τῶν τελευταίων τούτων ἄξιον ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι τὸ παρὰ τοῦ Müller δημοσιευθὲν καὶ σχολιασθὲν χειρόγραφον τῆς Ἀμβροσιανῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Μιλάνου (1), τὸ ὁποῖον, καίτοι ἡ πιθανὴ χρονολογία του εἶναι κατὰ πολλοὺς αἰῶνας μεταγενεστέρα, παρέχει—οὕτως εἰπεῖν—κωδικοποιημένας πάσας τὰς περὶ ναυτικῆς Στρατηγικῆς καὶ Τακτικῆς ἀντιλήψεις καὶ θεωρίας τῆς ἀρχαιότητος. Περὶ τοῦ χειρογράφου τούτου θὰ κάμωμεν ἐκτενέστερον λόγον περαιτέρω, ἤδη δὲ περιοριζόμεθα εἰς τὸ νὰ σημειώσωμεν, ὅτι ἐξ αὐτοῦ προκύπτει ἀναμφισβητήτως ἡ ἀντίληψις περὶ τῆς γραμμῆς μετώπου ὡς τοῦ κατ' ἐξοχὴν σχηματισμοῦ μάχης. Ἐνίοτε ἡ γραμμὴ μετώπου, ἀντὶ νὰ εἶναι εὐθεῖα, ἦτο μηνοειδὴς στρέφουσα τὰ κοῖλα πρὸς τὸν ἐχθρόν. Ἡ θέσις τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Στόλου ἦτο κατὰ κανόνα εἰς τὸ κέντρον τῆς παρατάξεως, οἱ δὲ ὑπαρχηγοὶ ἢ ὑποτεταγμένοι Διοικηταὶ Μοιρῶν ἐτάσσοντο εἰς τὰς πτέρυγας. Οἱ μηνοειδεῖς σχηματισμοὶ ἐχρησιμοποιοῦντο συνήθως παρὰ τοῦ πολυαριθμοτέρου στόλου ὡς παρέ-

1) Ἴδε Müller, Ein Griechische Schrift uber Seekrieg, zum ersten Male herausgegeben und untersucht. ἔκδ. Wurtzburg, 1882. Κατὰ τὸν Müller ἡ χρονολογία συντάξεως τοὺ χειρογράφου τούτου ἀνάγεται εἰς τὸν Ε'. αἰῶνα μ. Χ.

χοντες εἰς αὐτὸν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ὑπερκεράσῃ ἑκατέρωθεν τὴν ἀντίπαλον παράταξιν, τὸ δὲ κυριώτερον ἀντίδοτον κατὰ τῆς προσπαθείας ταύτης ἐνέκειτο εἰς τὴν στήριξιν τῶν νώτων τοῦ ἀσθενεστέρου στόλου ἐπὶ ἀκτῆς κατεχομένης ὑπὸ φιλίας στρατιωτικῆς δυνάμεως—«ὑπὸ πεζὸν στρατὸν» κατὰ τὴν τότε καθιερωμένην φράσιν.

Εἰς τὴν περίπτωσιν ὀλιγαριθμοτέρου στόλου μὴ δυναμένου νὰ ἔχῃ τοιοῦτον στήριγμα ἐπὶ τῆς ἀκτῆς ἐχρησιμοποιεῖτο ἐνίοτε ὁ σχηματισμὸς ἐν μηνίσκῳ μὲ τὰ κυρτὰ πρὸς τὸν ἐχθρόν, καθὼς καὶ ὁ σχηματισμὸς ἐν κύκλῳ, ὅπως π.χ. εἰς τὴν α' ἡμέραν τῆς παρὰ τὸ Ἀρτεμήσιον ναυμαχίας.

Οἱ ***σχηματισμοὶ πορείας*** ἦσαν καὶ τότε, ὅπως καὶ σήμερον, συνδυασμοὶ τῆς γραμμῆς παραγωγῆς («κατὰ μίαν ναῦν», ὅπως ὠνομάζετο τότε) καὶ τῆς γραμμῆς μετώπου, οἱ ὁποῖοι ἐπέτρεπον τὴν ταχεῖαν καὶ εὔκολον ἀνάπτυξιν πρὸς μάχην. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὅπως θὰ ἴδωμεν προχωροῦντες, ἡ ναυτικὴ τακτικὴ προώδευσε σημαντικῶς καὶ ἡ πρόοδος αὕτη ἐξεδηλώθη διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως καινοφανῶν σχηματισμῶν, πάντοτε ὅμως ὡς τελικὸς σχηματισμὸς μάχης, ὡς σχηματισμὸς δηλονότι ὑπὸ τὸν ὁποῖον ἐξεδηλοῦτο ὁ ἐπιθετικὸς ἐλιγμός, παρέμεινεν, ἐφ' ὅσον διήρκει ἡ βασιλεία τῆς κώπης, ἡ γραμμὴ μετώπου.

Ὁ ***ἐπιθετικὸς οὗτος ἐλιγμός***, ἐκαλεῖτο «διέκπλους καὶ ἀναστροφή». Καὶ ὁ μὲν ***διέκπλους*** συνίστατο εἰς τὴν ἀθρόαν διείσδυσιν τῶν ἐπιτιθεμένων ἐν γραμμῇ μετώπου τριήρεων διὰ μέσου τῶν διακένων τῆς ἐχθρικῆς γραμμῆς, ἡ δὲ ***ἀναστροφὴ*** εἰς τὴν ἀμέσως κατόπιν ἀθρόαν στροφὴν τῶν διεισδυσασῶν τριήρεων πρὸς ἐμβολισμὸν τῶν ἀντιπάλων ἀπὸ τῆς πρύμνης. Εἶναι εὔκολον νὸ ἀντιληφθῇ κανείς, ὅτι καὶ μόνος ὁ χειρισμὸς τοῦ διέκπλου ἐπιτυγχάνων ἤρκει πολλάκις διὰ νὰ ἐπιφέρῃ τὴν σύγχυσιν εἰς μὴ ἔμπειρον μάλιστα ἀντίπαλον, διότι αἱ διεισδύσασαι διὰ τῶν διακένων τριήρεις ἀπετέλουν μίαν ἄμεσον τακτικὴν ἀπειλὴν ἐναντίον τῶν νώτων τῶν ἀντιπάλων τριήρεων, ποὺ ἦσαν ἀφύλακτα. Τὸ κυριώτερον ἀντίδοτον κατὰ τοῦ ἑλιγμοῦ τοῦ διέκπλου ἦτο φυσικὰ ἡ ἀκριβὴς παρὰ τοῦ ἀντιπάλου τήρησις πυκνῆς τάξεως, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἦτο καὶ τόσον εὔκολον εἰς μὴ τελείως ἐξησκημένους στόλους. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀναστροφήν, τὸ μόνον ἀντίδοτον ἐνέκειτο εἰς τὴν ἄμεσον ἀθρόαν στροφὴν τῶν ἀντιπάλων πλοίων εἰς τρόπον ὥστε νὰ παρουσιάσουν τὸ ταχύτερον τὰς πρώρας των πρὸς τὰς διεκπλευσάσας τριήρεις. Εἰς τὸ θανάσιμον τοῦτο παιγνίδιον ὁ εὐστροφώτερος καὶ ἱκανώτερος εἰς τοὺς χειρισμοὺς ἀντίπαλος ἦτο ὁ

νικητής. Ἦτο λοιπὸν φυσικόν, τὴν χρῆσιν τῶν ἐλιγμῶν τούτων νὰ ἐπιζητῇ ἐκεῖνος ἐκ τῶν δύο ἀντιπάλων, ὁ ὁποῖος εἶχε πεποίθησιν εἰς τὴν ὑπεροχήν του ὡς πρὸς τὴν ταχύτητα τῶν πλοίων του καὶ τὴν χειριστικήν του ἱκανότητα. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐκτέλεσις τῶν ἐλιγμῶν τούτων ἀπῄτει σχετικὴν εὐρυχωρίαν, ἐνῷ ἀπ' ἐναντίας ἡ «στενοχωρία» ἠὐνόει μᾶλλον τὴν μεταβολὴν τῆς ναυμαχίας εἰς πεζομαχίαν, ἕπεται ὅτι ὁ ναυτικώτερος καὶ ὁ διαθέτων τὰ ταχύτερα καὶ εὐελικτότερα πλοῖα ἐκ τῶν δύο ἀντιπάλων εἶχε συμφέρον νὰ ἀποφύγῃ τὴν σύγκρουσιν εἰς πολὺ στενοὺς χώρους.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω συντόμου ἐκθέσεως τῶν γενικῶν γραμμῶν τῆς Τακτικῆς τῶν ἀρχαίων προκύπτει, ὅτι αἱ κλασσικαὶ οὕτως εἰπεῖν φάσεις μιᾶς ναυμαχίας κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ε' αἰῶνος π. Χ. ἦσαν αἱ κάτωθι :

α) Ὁ ***ἐπίπλους***, καθ' ὃν οἱ ἀντίπαλοι στόλοι, τεταγμένοι εἰς ἁπλᾶς ἢ ἐνίοτε καὶ διπλᾶς γραμμὰς μετώπου ἐπέπλεον κατ' ἀλλήλων.

β) Ἡ ***βολὴ*** τῶν ἐκηβόλων ὅπλων τῶν «ἐπιβατῶν», μόλις αἱ ἀντίπαλοι παρατάξεις ἔφθανον ἐντὸς βεληνεκοῦς.

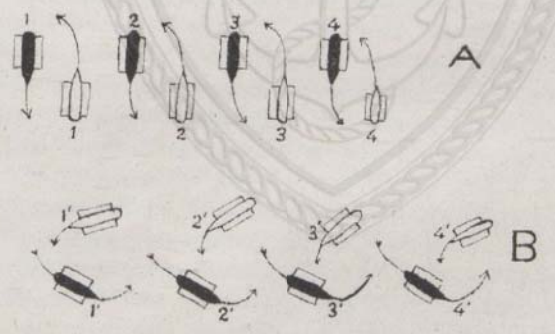
γ) Ἡ ***ἐκ τοῦ συστάδην σύρραξις***, καθ' ἣν τὰ πλοῖα ἐπεχείρουν νὰ ἐμβολίσουν τὰ ἔναντι αὐτῶν ἐχθρικὰ πλοῖα, εἴτε ἀπ' εὐθείας ἐκ πρώρας, εἴτε ἐκτελοῦντα ὁμαδικῶς χειρισμὸν τοῦ διέκπλου καὶ τῆς ἀναστροφῆς.

δ) Αἱ ***μεμονωμέναι μάχαι*** πλοίου πρὸς πλοῖον, καθ' ἃς ἡ κυρία προσπάθεια συνέκειτο, εἴτε εἰς τὴν καταβύθισιν τοῦ ἀντιπάλου πλοίου δι' ἐμβολισμοῦ, εἴτε εἰς τὴν κατάληψίν του δι' ἐμβολῆς.

Ἐὰν λάβῃ κανεὶς ὑπ' ὄψιν τὸν μέγαν ἀριθμὸν τῶν πλοίων, ἐξ ὧν συνέκειντο κατὰ κανόνα οἱ στόλοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τὰς δυσχερείας ποὺ παρουσιάζει, ὡς ἐκ τῆς φύσεώς της ἡ τήρησις τῆς γραμμῆς μετώπου, τὴν πρωτόγονον κατάστασιν εἰς τὴν ὁποίαν τότε ἀκόμη εὑρίσκοντο τὰ μέσα σημάνσεως, ἀντιλαμβάνεται εὐκόλως τὴν μεγάλην σημασίαν, ποὺ εἶχε ἡ ἀπὸ τοῦ καιροῦ τῆς εἰρήνης ἐξάσκησις τῶν Στόλων καὶ ἡ ναυτικὴ ἀντίληψις τῶν κυβερνητῶν τῶν πλοίων. Ἀντιλαμβάνεται ὅμως ἐπίσης καὶ διατὶ οἱ πολύπλοκοι ἐλιγμοὶ συνόλου ἦσαν ἀδύνατοι καὶ ἐξηγεῖ, διατὶ καθ' ὅλας τὰς ναυμαχίας τῶν Μηδικῶν πολέμων ἐπανελήφθη ἡ παλαιὰ τακτικὴ τοῦ ἐπίπλου καὶ τῆς μετατροπῆς τῆς ναυμαχίας εἰς πεζομαχίαν. Ἡ τακτικὴ αὕτη συνέφερε τότε τοὺς Ἕλληνας, τῶν ὁποίων ἡ μόνη πραγματικὴ ὑπεροχὴ ἔναντι

Ἀναπαράστασις ἐπὶ ἀρχαίου ἀγγείου διήρους κατὰ τὸν ἐπίπλουν, δεικνύουσα τὴν βολὴν τῶν βελῶν παρὰ τῶν «ἐπιβατῶν».
(Aug. Köster)

Διάγραμμα ὁμαδικοῦ χειρισμοῦ διέκπλου (A) καὶ ἀναστροφῆς (B).

τῶν Φοινικικῶν καὶ τῶν ἄλλων πλοίων τοῦ Μεγάλου Βασιλέως ἐνέκειτο εἰς τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ὁπλισμοῦ καὶ τῆς πειθαρχίας τῶν ἐπὶ τῶν τριήρεων πολεμιστῶν. Διότι ἀπὸ ἀπόψεως τύπου πλοίων οἱ στόλοι τῶν ἑλληνικῶν πόλεων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὑστέρουν ἔναντι τῶν πλοίων τῆς Φοινίκης καὶ τῶν Μικρασιατικῶν ἀποικιῶν, ποὺ κατὰ μέγα μέρος ἀπετέλουν τὸν Στόλον τοῦ Μ. Βασιλέως, καὶ συγκεκριμένως εἰς τὸ ὅτι τὰ τελευταῖα ταῦτα ἦσαν κατὰ τὸν Ἡρόδοτον (1) ταχύτερα («ἄμεινον πλέουσαι» κατὰ τὴν φράσιν του) καὶ εὐστροφώτερα ἀπὸ τὰ ἑλληνικά. Μόνον κατὰ τὴν πρώτην ναυμαχίαν τοῦ Ἀρτεμησίου ἔγινεν ἐξαίρεσις τοῦ γενικοῦ τούτου κανόνος, καθὼς θὰ ἴδωμεν ἐν τῇ ἀφηγήσει τῶν γεγονότων. Ὥστε ἀπὸ καθαρῶς τακτικῆς ἀπόψεως αἱ ναυμαχίαι τῶν Μηδικῶν πολέμων δὲν παρουσιάζουν μέγα ἐνδιαφέρον. Ἔπρεπε νὰ παρέλθῃ ἀκόμη ἥμισυς αἰὼν συνεχοῦς ἐξελίξεως καὶ νὰ ἐκραγῇ ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος, ποὺ ἔφερεν ἀντιμετώπους ναυτικὰς δυνάμεις προηγμένης ὀργανώσεως, ἀποτελουμένας δὲ ἀπὸ ὀλιγαριθμότερα πλοῖα, διὰ νὰ σημειωθῇ ἡ ἐξέλιξις ἐκείνη τῆς Τακτικῆς, ἡ ὁποία παρέχει μαθήματα ἐνδιαφέροντα ἀκόμη καὶ σήμερον.

---

1) Ἡρόδοτ. VIII, 60.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

ΟΙ ΜΗΔΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ

Ι. Αἴτια καὶ ἀφορμαὶ τῶν Μηδικῶν πολέμων. Ἰωνικὴ ἐπανάστασις.

Ἐκ τῶν γεγονότων τῶν Μηδικῶν πολέμων θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν κυρίως τὰ κατὰ θάλασσαν. Διὰ νὰ τεθοῦν ταῦτα εἰς τὸ κατάλληλον πλαίσιον, εἶναι ἀπαραίτητον νὰ προταχθοῦν ὀλίγα τινα περὶ τῶν αἰτίων τῆς πρώτης ταύτης κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους συγκρούσεως μεταξὺ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ καὶ τοῦ Ἀσιατικοῦ πολιτισμοῦ, τὰ ὁποῖα ἄλλως τε συντελοῦν εἰς τὴν σαφεστέραν ἀντίληψιν τοῦ ρόλου τῆς θαλασσίας δυνάμεως κατὰ τὴν σύγκρουσιν ταύτην.

Ἡ βαθυτέρα αἰτία τῶν Μηδικῶν ἢ Περσικῶν πολέμων πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὰς βασικὰς διαφορὰς τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῶν ἐν γένει περὶ ζωῆς ἀντιλήψεων καὶ συνηθειῶν, ποὺ ἐχώριζαν ἀνέκαθεν τοὺς Ἀσιατικοὺς ἀπὸ τῶν Εὐρωπαϊκῶν λαῶν. Αἱ διαφοραὶ αὗται, ὀφειλόμεναι εἰς τὴν καταγωγήν, τὸν τρόπον διοικήσεως, τὸν χαρακτῆρα καὶ τὰς κλιματολογικὰς ἀκόμη συνθήκας, παρέμειναν βαθεῖαι διὰ μέσου τῶν αἰώνων καὶ ἀπετέλεσαν, καθὼς ἦτο φυσικόν, συνεχῆ αἰτίαν ρήξεων μεταξὺ τῆς Ἑλλάδος ἀφ' ἑνός, δημιουργοῦ συγχρόνως καὶ ἀκραίου σταθμοῦ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, καὶ τῆς Περσίας ἀφ' ἑτέρου, τοῦ κυριωτέρου ἐκπροσώπου τοῦ Ἀσιατικοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ Παπαρρηγόπουλος ἐπιγραμματικῶς σημειώνει, ὅτι αἱ διαφοραὶ ἀντιλήψεων καὶ νοοτροπίας μεταξὺ τῶν δύο τούτων Χωρῶν ἦσαν τόσον βαθεῖαι, ὥστε «ἐνῷ αὗται συνώρευον, θὰ ἐνόμιζε κανεὶς ὅτι κεῖνται εἰς τοὺς δύο ἀντιθέτους τῆς Γῆς πόλους». Ἐκ τῶν διαφορῶν τούτων ἡ χαρακτηριστικωτέρα ἴσως ἐνέκειτο εἰς τὸν τρόπον διοικήσεως: οὕτως ἐν Ἀσίᾳ μὲν ἡ ὅλη κυβερνητικὴ ἐξουσία ἦτο συγκεντρωμένη εἰς

τὰς χεῖρας ἑνὸς ἀνδρός, ἐνῷ τὰ ἀπαρτίζοντα τὸ Κράτος φύλα δὲν συνεδέοντο δι' οὐδενὸς ἠθικοῦ δεσμοῦ· ἐν Ἑλλάδι δέ, ἀντιθέτως, οὐδεμία μὲν ὑπῆρχε κυβερνητικὴ ἑνότης, ἀλλὰ πᾶσαι αἱ ἐν αὐτῇ φυλαὶ καὶ πόλεις συνεδέοντο πρὸς ἀλλήλας διὰ στενωτάτων ἠθικῶν καὶ πνευματικῶν δεσμῶν. Ἐὰν εἰς τὴν ἀνωτέρω βασικὴν διαφορὰν προστεθοῦν καὶ αἱ ἐκ τῆς ἀμέσου γειτνιάσεως ἀπορρέουσαι πάντοτε σχεδὸν προστριβαὶ καὶ συγκρούσεις συμφερόντων, γίνονται εὐκολώτερον ἀντιληπτοὶ οἱ λόγοι, διὰ τοὺς ὁποίους μεταξὺ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς πρὸς ἀνατολὰς γείτονός της ἐπεκράτησαν πάντοτε σχέσεις ἀμοιβαίας δυσπιστίας καὶ ἐχθρότητος.

Κατὰ τὸν Ἡρόδοτον (1) οἱ Πέρσαι ἐθεώρουν πάντοτε τοὺς Ἕλληνας ὡς ἐχθρούς, διότι οἰκειοποιοῦντο τὴν Ἀσίαν, πάντα δὲ τὰ «βάρβαρα» (2) ἔθνη τῆς ἠπείρου ταύτης ἐθεώρουν γενικῶς τοὺς κατοικοῦντας εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ εἰδικώτερον τοὺς Ἕλληνας ὡς χωριστὴν φυλήν. Εἰς τοὺς λόγους τούτους, οἵτινες ἀνήγοντο καὶ μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, ἦλθον σὺν τῷ χρόνῳ νὰ προστεθοῦν ἄλλοι, μᾶλλον πρόσφατοι καὶ μᾶλλον συγκεκριμένοι. Ἐξεθέσαμεν ἤδη ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ, πῶς αἱ ἑλληνικαὶ φυλαὶ ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν ἀκόμη χρόνων ἔξέπεμψαν ἀποικίας πρὸς τὰς Μικρασιατικὰς ἀκτὰς καὶ πῶς αἱ ἀποικίαι αὗται σὺν τῷ χρόνῳ ἀπέκτησαν τόσην δύναμιν καὶ πλοῦτον, ὥστε νὰ ἀποτελέσουν ἀφετηρίας νέων ἀποικισμῶν πρὸς ὅλας τὰς διευθύνσεις τῆς Μεσογείου καὶ τοῦ Εὐξείνου.

Ἦτο προφανὲς ὅτι, ἐφ' ὅσον ὑπῆρχαν καὶ οἱ γενικώτεροι λόγοι ἐχθρότητος ποὺ ἀμέσως ἀνωτέρω ἐξετέθησαν, μία τόσον μεγάλη ἀκμὴ δὲν ἦτο δυνατὸν παρὰ νὰ ἐπισύρῃ, ἀργὰ ἢ γρήγορα, τὴν ἀντιζηλίαν τῶν ἐν τῇ ἐνδοχώρᾳ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατοικούντων λαῶν. Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν οἱ λαοὶ οὗτοι ἐξηντλοῦντο εἰς πολέμους μεταξύ των, αἱ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι δὲν εἶχον τίποτε νὰ φοβηθοῦν. Ἀφ' ἧς ὅμως ὁ πολεμικὸς λαὸς τῶν Λυδῶν κατώρθωσε νὰ τοὺς καθυποτάξῃ καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἀναγκαστικὴν των ἕνωσιν ὑπὸ τὸν Κροῖσον, τότε πλέον ὁ κίνδυνος ἀπέβαινεν ἀμεσώτερος, παρ' ὅλον τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ

1) Ἡρόδ. Ι, 4.

2) Τὰ «βάρβαρα» ἐνταῦθα, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν, τὴν ὁποίαν οἱ ἀρχαῖοι ἔδιδον εἰς τὴν λέξιν αὐτήν, δηλαδὴ ὄχι τὰ ἀπολίτιστα, ἀλλὰ τὰ μὴ λαλοῦντα τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ μὴ ἔχοντα τὰς ἑλληνικὰς πολιτικὰς καὶ ἠθικὰς ἀντιλήψεις.

Βασιλεὺς οὗτος εἶχε δεχθῆ ἐν τῇ Αὐλῇ του τὸν Ἑλληνικὸν πολιτισμὸν (1).

Πράγματι ὁ Κροῖσος, ἀφοῦ καθυπέταξεν ἀλληλοδιαδόχως ὅλας τὰς δυτικῶς τοῦ Ἅλυος ποταμοῦ ἐπαρχίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἐστράφη καὶ πρὸς τὰς ἐπὶ τῶν παραλίων της ἑλληνικὰς ἀποικίας. Ἐπειδὴ δὲ αἱ ἀποικίαι αὗται παρέμεναν ἀνεξάρτητοι ἀπ' ἀλλήλων καὶ ἀπὸ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος στρατιωτικῶς τε καὶ πολιτικῶς, δὲν εὗρε καμμίαν δυσκολίαν νὰ τὰς καθυποτάξῃ. Καὶ πρώτους μὲν κατέβαλε τοὺς Ἐφεσίους, ἀκολούθως δὲ τοὺς Ἴωνας καὶ τοὺς Αἰολεῖς, τοὺς μὲν μετὰ τοὺς δέ.

Ὀλίγα ὅμως ἔτη βραδύτερον ὁ Κροῖσος, φιλοδοξῶν νὰ ἐπεκτείνῃ τὸ κράτος του πρὸς ἀνατολάς, ἐνεπλάκη εἰς πόλεμον πρὸς τὸν Βασιλέα τῶν Περσῶν Κῦρον. Ὁ τελευταῖος οὗτος, ὑποτάξας τοὺς Μήδους καὶ ἄλλους Ἰρανικῆς ἐπίσης καταγωγῆς ὡς οἱ Πέρσαι λαούς, εἶχε κατορθώσει νὰ συγκροτήσῃ ἰσχυρότατον κράτος ἀνατολικῶς τοῦ Ἅλυος ποταμοῦ. Διὰ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν ἐπίθεσιν τοῦ Κροίσου, ὁ Κῦρος προσεπάθησε νὰ κινήσῃ εἰς ἀποστασίαν τὰς ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν του ἑλληνικὰς ἀποικίας, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ τὸ ἐπιτύχῃ, διότι αὗται φοβούμεναι νίκην τοῦ Κροίσου παρέμενον πισταὶ εἰς αὐτόν. Ὅταν ὅμως ὁ πόλεμος ἀπέληξεν εἰς τὴν καταστροφὴν τῶν Μήδων καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ Κροίσου, θριαμβευτὴς πλέον ὁ Κῦρος δὲν ἐδέχθη τὰς προτάσεις ὑποταγῆς, τὰς ὁποίας τότε τοῦ ὑπέβαλον, καὶ ἐνῷ αὐτὸς ἀπησχολεῖτο μὲ τὴν ἐπέκτασιν τοῦ Κράτους του πρὸς τὴν Βαβυλῶνα ἀπέστειλε κατ' αὐτῶν τὸν στρατηγὸν Ἅρπαγον, ὅστις τὰς καθυπέταξεν ὅλας ἀλληλοδιαδόχως. Τότε ἀκριβῶς συνέβη καὶ ἡ μετανάστευσις τῶν Φωκαέων, περὶ τῆς ὁποίας ἐν τῷ προηγουμένῳ Κεφαλαίῳ ἐκάμαμεν λόγον.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κύρου (529 π. Χ.) τοῦ θεμελιωτοῦ τούτου τῆς Περσικῆς Αὐτοκρατορίας, ἐπηκολούθησεν ἡ ἑπταετὴς Βασιλεία τοῦ υἱοῦ του Καμβύσου, τὰ κυριώτερα γεγονότα τῆς ὁποίας ὑπῆρξαν ἡ κατάκτησις τῆς Αἰγύπτου καὶ ἡ ἀποτυχοῦσα ἐκστρατεία κατὰ τῶν Καρχηδονίων καὶ τῶν Αἰθιόπων. Τὸν Καμβύσην διεδέχθη εἰς τὸν θρόνον Μάγος τις Σμέρδις ὀνόματι, τὸν ὁποῖον ἀνέτρεψε διὰ συνωμοσίας Δαρεῖος ὁ Ὑστάσπους, ἐκ τοῦ Βασιλικοῦ Οἴκου τῶν Ἀχαιμενιδῶν. Οὗτος, στερεώσας τὴν ἐξουσίαν του διὰ τῆς πλήρους ὑποταγῆς

1) Compton Mackenzie, Marathon and Salamis σελ. 17.

τῶν Μήδων, ἀναδιοργανώσας δὲ διοικητικῶς καὶ στρατιωτικῶς τὸ ἀχανὲς πλέον κράτος ἐσυνέχισε τὰς κατακτητικὰς προσπαθείας τῶν προκατόχων του πρὸς πάσας τὰς διευθύνσεις. Εἶχον ἤδη εἰς τὴν διάθεσίν του τὸ ναυτικὸν τῶν Φοινίκων καὶ τὰ τῶν ἐν Μ. Ἀσίᾳ ἑλληνικῶν πόλεων ἠθέλησε νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν κυριαρχίαν του καὶ ἐπὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, ἐνῶ συγχρόνως ἀνελάμβανεν ἐκστρατείαν κατὰ τῶν Σκυθῶν πρὸς βορρᾶν.

Αἱ προθέσεις τοῦ μεγαλεπηβόλου τούτου Βασιλέως, οὕτω πως ἐνεργοῦντος, ἦσαν προφανεῖς ἐφ' ὅσον εἶχεν ἤδη οὗτος ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν του ὁλόκληρον τὴν Μ. Ἀσίαν, τὴν Περσίαν, τὸ Ἀφγανιστάν, τὴν Φοινίκην καὶ τὴν Αἴγυπτον, αἱ δὲ πρὸς κατάκτησιν τῶν βορείων παραλίων τῆς Ἀφρικῆς μέχρι Καρχηδόνος προσπάθειαί του εἶχαν ἀποτύχει, ὁ μόνος τρόπος νὰ στερεώσῃ ἐπὶ ἀσφαλῶν οἰκονομικῶν καὶ στρατιωτικῶν βάσεων τὴν νεοπαγῆ Αὐτοκρατορίαν του, ἦτο νὰ καθυποτάξῃ τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, διὰ νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐκμεταλλευθῇ τὴν ναυτικήν των δύναμιν καὶ τὰς δι' αὐτῶν διερχομένας σπουδαιοτάτας θαλασσίας γραμμὰς συγκοινωνίας. Ἐκ παραλλήλου διὰ τῆς πρὸς τὴν Σκυθίαν στρατείας θὰ κατελάμβανεν ἀλληλοδιαδόχως ὅλα τὰ ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Προποντίδος καὶ τοῦ Εὐξείνου ἑλληνικὰ ἐμπορεῖα, συγκεντρώνων οὕτως ὁλόκληρον τὸ θαλάσσιον ἐμπόριον τῆς Ν.Δ. λεκάνης τῆς Μεσογείου, τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ τοῦ Εὐξείνου εἰς χεῖράς του.

Ἡ πρώτη ἐκδήλωσις τῶν προθέσεων τούτων τοῦ Δαρείου ὑπῆρξεν ἡ ἐν ἔτει 515 π.Χ. συγκέντρωσις στόλου 600 πολεμικῶν πλοίων, τὸν ὁποῖον ἐχρησιμοποίησεν εἰς τὴν κατὰ τῶν Σκυθῶν ἐκστρατείαν του. Καὶ ἡ μὲν ἐπιχείρησις αὕτη ἀπέτυχεν, ὁ Δαρεῖος ὅμως δὲν παρητήθη τῶν σχεδίων του. Κατόπιν δὲ προτροπῆς τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀρταφέρνους, Σατράπου τῆς Δ. Μικρᾶς Ἀσίας, ἐξουσιοδότησε τὸν Δεσπότην τῆς Μιλήτου Ἀρισταγόραν καὶ τὸν στρατηγὸν Μεγαβάτην νὰ καθυποτάξουν τὴν ἰσχυροτάτην τότε τῶν Κυκλάδων Νάξον, ὡς πρῶτον σταθμὸν βαθμιαίας ἐπεκτάσεως πρὸς τὰς λοιπὰς καὶ ἀκολούθως πρὸς τὴν Εὔβοιαν. Ὁ Ἀρισταγόρας ὅμως ἐλθὼν εἰς ρῆξιν πρὸς τὸν Μεγαβάτην, συνέλαβε τὸ σχέδιον νὰ προκαλέσῃ ἐπανάστασιν τῶν ἀπανταχοῦ τῆς Μ. Ἀσίας ἑλληνικῶν πόλεων κατὰ τῆς κυριαρχίας τοῦ Δαρείου. Τὸ ἐπικίνδυνον τοῦτο ἐγχείρημα, ποὺ μόνον κατόπιν μακρᾶς καὶ συστηματικῆς προσπαθείας θὰ ἠμποροῦσε νὰ ἔχῃ πιθανότητας ἐπιτυχίας, ἀπετολμήθη καὶ διεξήχθη μὲ ἀχαρακτήριστον ἐλαφρότητα καὶ ἀσυνεσίαν. Εἶναι ἄξιον ἰδιαιτέρας μνείας, ὅτι ὁ ἱστορικὸς Ἑκα-

ταῖος, ἐρωτηθεὶς σχετικῶς παρὰ τῶν Μιλησίων, τοὺς ἀπέτρεψεν ἀπὸ τῆς περιπετείας ταύτης προβλέπων τὰς συνεπείας της· ὅταν ὅμως τοὺς εἶδεν ἀποφασισμένους, τοὺς συνεβούλευσε τουλάχιστον νὰ ἐξασφαλίσουν πάσῃ θυσίᾳ τὴν κυριαρχίαν τῆς θαλάσσης (1).

Τὴν ἀνάγκην ταύτην ἀντελαμβάνοντο καὶ οἱ ἐπαναστάται, ἐπειδὴ δὲ ἐστεροῦντο ἰδικοῦ των στόλου, ἀπεφάσισαν νὰ ἁρπάσουν τὸν στόλον τοῦ Δαρείου, ὁ ὁποῖος ἐπανσπλεύσας ἄπρακτος ἐκ Νάξου, ὡς ἐκ τῆς διαφωνίας τῶν Ἀρχηγῶν, εὑρίσκετο ἠγκυροβολημένος εἰς Μυοῦντα. Τὸ ἐγχείρημα ἦτο βεβαίως παράτολμον, ὄχι ὅμως καὶ ἀδύνατον, καθόσον τὰ πληρώματα συνέκειντο ἀποκλειστικῶς ἐξ Ἑλλήνων, μόνον δὲ οἱ ἀρχηγοὶ καί τινες τῶν τριηράρχων ἦσαν Πέρσαι ἢ πρόσωπα ἀφωσιωμένα εἰς αὐτούς. Ἐπὶ τούτου στηριχθεὶς ὁ Ἀρισταγόρας ἐξέπεμψεν ἐκ Μιλήτου τὸν Ἰατραγόραν, ὅστις κατώρθωσε νὰ κινήσῃ εἰς στάσιν τὰ πληρώματα καὶ συλλαβὼν τοὺς πλείστους ἐκ τῶν Δεσποτῶν καὶ Ἀρχηγῶν ἀνέλαβεν αὐτὸς τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Στόλου. Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ὁ Ἀρισταγόρας ἐκήρυσσεν ἐπισήμως τὴν ἐπανάστασιν ἐν Μιλήτῳ. Παρὰ τὴν εὐτυχῆ ὅμως ταύτην ἀπαρχήν, ἡ ὁποία ἐξησφάλιζεν εἰς τὰς ἐπαναστατημένας πόλεις τὴν ἀπαραίτητον θαλασσίαν δύναμιν, ἡ ἐπανάστασις κατεστάλη ἐν τέλει αἱματηρῶς. Τοῦτο δὲ ὠφείλετο καὶ εἰς ἄλλους λόγους, ἀλλὰ κυρίως εἰς τὸ ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, πρὸς τοὺς ὁποίους ὡς Ἀρχηγοὺς τῆς Ἑλλάδος ἀπηυθύνθη ὁ Ἀρισταγόρας ζητῶν συνδρομήν, δὲν ἀντελήφθησαν δυστυχῶς, ὅτι παρουσιάζετο μία εὐκαιρία νὰ καταφέρουν ἰσχυρὸν καὶ ἀποφασιστικὸν κτύπημα κατὰ τῶν ἰμπεριαλιστικῶν τάσεων τῆς Περσικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἀπησχολημένοι καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ μὲ τὰς ἀτελειώτους τοπικιστικὰς ἔριδας πρὸς τοὺς γείτονάς των, ἀφῆκαν νὰ τοὺς διαφύγῃ ἡ εὐκαιρία αὐτὴ καὶ εὑρέθησαν ὡς ἐκ τούτου εἰς τὴν δυσάρεστον θέσιν, εἴκοσι πέντε ἔτη βραδύτερον, νὰ δεχθοῦν τὴν Περσικὴν εἰσβολὴν εἰς τὰ ἐδάφη των μὲ τοὺς στόλους τῶν Μικρασιατικῶν ἀποικιῶν, ἀντὶ συμμάχων ἰδικῶν των, ὅπως ἦτο φυσικόν, συμμάχους τοῦ εἰσβολέως.

---

1) Ἡρόδοτ. V, 36. Ἡ κήρυξις τῆς Ἐπαναστάσεως παρὰ τοῦ Ἀριστα-γόρα ἔγινεν ἅμα τῇ ἀφίξει τοῦ ἀποσταλέντος ἐκ μέρους τοῦ πενθεροῦ του Ἱστιαίου ἀγγελιαφόρου, εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ ὁποίου—ἀφοῦ τὴν ἐξύρισε--εἶχε στίξει τὰς ὁδηγίας του περὶ ἐκρήξεως τοῦ κινήματος. Ἡ πληροφορία αὕτη τοῦ Ἡροδότου ἀποδεικνύει, ὅτι ὁ Ἀρισταγόρας ἐνήργει κατ' ἔμπνευσιν τοῦ Ἱστιαίου, ὁ ὁποῖος εἶναι ἄδηλον εἰς τί ἀκριβῶς ἀπέβλεπεν.

Καὶ οἱ μὲν Λακεδαιμόνιοι δὲν ἔστειλαν καμμίαν ἀπολύτως ἐπικουρίαν εἰς τὸν Ἀρισταγόραν, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι μόνον 20 πλοῖα ὑπὸ τὸν Μελάνθιον. Ἐπίσης πέντε πλοῖα ἀπέστειλεν ἡ Εὐβοϊκὴ πόλις Ἐρέτρεια εἰς ἀνταπόδοσιν εὐγνωμοσύνης διὰ βοήθειαν ποὺ τῆς εἶχε παράσχει ἄλλοτε ἡ Μίλητος.

Οἱ ἀποστατήσαντες Ἴωνες ἐχρησιμοποίησαν ὅσον ἠδύναντο καλύτερον τὴν θαλασσίαν δύναμιν, ποὺ ἐσφετερίσθησαν διὰ τοῦ κινήματος τοῦ Ἰατραγόρα, ἀποστείλαντες αὐτὴν ἀμέσως πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον. Μόλις εἰσέπλευσεν ἐκεῖ, ὁ Ἰωνικὸς Στόλος ἐτέθη ἐπὶ τὸ ἔργον τῆς διαδόσεως τῆς ἐπαναστάσεως καὶ κατώρθωσε πράγματι νὰ ἀποσπάσῃ ἀπὸ τῆς Περσικῆς κυριαρχίας τὸ Βυζάντιον καὶ ὅλας τὰς ἀξίας λόγου πόλεις τῆς Προποντίδος. Ἀκολούθως ἐκπλεύσας εἰς τὸ Αἰγαῖον ἐπέτυχε νὰ κινήσῃ εἰς ἀποστασίαν τὰς περισσοτέρας πόλεις τῆς Καρίας, κατ' αὐτὸν δὲ τὸν τρόπον, χάρις εἰς τὴν θαλασσίαν δύναμιν, ἐγένετο δυνατὴ ἡ ταχίστη ἐπέκτασις τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου καὶ τῆς Προποντίδος μέχρι τῆς Καρίας καὶ Κύρου. Μετὰ τὴν ἔντονον ταύτην δρᾶσιν ὁ Στόλος κατέπλευσεν εἰς Κύπρον, ὅπως τὴν προασπίσῃ ἀπὸ τῆς ἀναμενομένης Περσικῆς ἐπιθέσεως. Ἡ προσπάθειά του ὅμως αὕτη δὲν ἐστέφθη ἀπὸ τὴν αὐτὴν ὅπως καὶ αἱ προηγούμεναι ἐπιτυχίαι· διότι ἰσχυρὰ στρατιωτικὴ Περσικὴ δύναμις προλαβοῦσα ἀπεβιβάσθη ὑπὸ τὴν κάλυψιν τοῦ παραμείναντος πιστοῦ εἰς τὸν Δαρεῖον Φοινικικοῦ Στόλου καὶ κατώρθωσε νὰ καταστείλῃ τὴν ἐπανάστασιν καὶ νὰ ἐξαναγκάσῃ τὴν μεγαλόνησον εἰς ὑποταγήν. Κατόπιν τούτου ὁ Ἰωνικὸς ἐπαναστατικὸς Στόλος, ἂν καὶ ἠδυνήθη νὰ ἄρῃ τοπικάς τινας ἐπιτυχίας κατὰ τοῦ Φοινικικοῦ, ἠναγκάσθη τελειωτικῶς νὰ ἀποσυρθῇ ἐκ Κύπρου.

Μετὰ τὴν καταστολὴν τῆς ἐν Κύπρῳ ἐπαναστάσεως οἱ Στρατηγοὶ τοῦ Δαρείου ἐπὶ κεφαλῆς ἰσχυρῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων διαπεραιωθέντες ἐπὶ τοῦ Μικρασιατικοῦ ἐδάφους προσέβαλον ἀπὸ ξηρᾶς καὶ καθυπέταξαν, τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην, ὅλας τὰς ἐπαναστατημένας πόλεις, ἀκολούθως δὲ συγκεντρώσαντες τὰς δυνάμεις των ἐπῆλθον κατὰ τῆς Μιλήτου. Ὁ Ἀρισταγόρας καὶ εἰς τὴν προκειμένην περίστασιν, ὅπως καὶ εἰς ἄλλας τῆς τρομερᾶς αὐτῆς περιπετείας, ἔδειξεν ἔλλειψιν τῆς ἀπαιτουμένης διὰ μίαν τόσον δύσκολον ἐπιχείρησιν εὐψυχίας καὶ σταθερότητος χαρακτῆρος. Ἀντὶ νὰ ἀκούσῃ τὴν σοφὴν συμβουλὴν τοῦ Ἑκαταίου καὶ νὰ συγκεντρώσῃ τὸν στόλον εἰς Λέρον, τὴν ὁποίαν θὰ ἠδύνατο καταλλήλως ὀχυρώνων νὰ χρησιμοποιήσῃ ὡς βάσιν ἐξορμήσεως πρὸς τὴν Μίλητον, ἔκρινε καλὸν νὰ

ἐγκαταλείψῃ ὁλοσχερῶς τὸν ἀγῶνα καὶ νὰ ἀποσυρθῇ εἰς τὴν Θράκην. Οὕτω πως ἡ Μίλητος, ἀπομονωθεῖσα πρὸ τοῦ ἐπικειμένου κινδύνου ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τῆς Πανιωνίου Βουλῆς. Οἱ Πρόβουλοι τῶν Ἰώνων συνελθόντες κατόπιν τῆς αἰτήσεως ταύτης καὶ μὴ διαθέτοντες ἄλλην ἐπικουρίαν περιωρίσθησαν εἰς τὴν ἀποστολὴν τοῦ Στόλου καὶ ἔδωκαν εἰς τοὺς Μιλησίους νὰ ἐννοήσουν, ὅτι διὰ τὴν ἀπὸ ξηρᾶς ἄμυναν ἔπρεπε νὰ ἐμπιστευθοῦν εἰς τὰς ἰδίας ἑαυτῶν δυνάμεις καὶ εἰς τὴν ἰσχυράν των ὀχύρωσιν.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀποφάσεως ταύτης ὁ Ἰωνικὸς Στόλος, ἐνισχυθεὶς ἐν τῷ μεταξὺ καὶ ὑπὸ μιᾶς Λεσβιακῆς Μοίρας, κατέπλευσεν εἰς τὴν πρὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Μαιάνδρου νησίδα Λάδην. Ὁ συγκεντρωθεὶς στόλος ὑπὸ ἔποψιν ἀριθμοῦ πλοίων ἦτο σημαντικώτατος συμποσούμενος ἐν συνόλῳ εἰς 353 πλοῖα. Ὁ ἀντίπαλος ὅμως Φοινικικὸς στόλος ἀπετελεῖτο ἀπὸ 600 πλοῖα. Καὶ ἠδύναντο μὲν οἱ Ἴωνες νὰ βασισθοῦν εἰς κάποιαν ποιοτικὴν ὑπεροχὴν τῶν πλοίων καὶ τῶν πληρωμάτων των, τοὺς ἔλειπεν ὅμως ἡ ἀπαραίτητος ἑνότης καί, τὸ σπουδαιότερον, ὁ Ἀρχηγός. Ὁ μόνος ἀπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν ναυτικῶν δυνάμεων τῶν διαφόρων πόλεων, ποὺ θὰ ἠδύνατο πράγματι νὰ ὁδηγήσῃ τὸν Στόλον εἰς νίκην, ἦτο ὁ Διονύσιος ὁ Φωκαεύς, δυστυχῶς ὅμως οὗτος ἡγεῖτο τῆς μικροτέρας δυνάμεως, τριῶν μόνον πλοίων, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ ἐκλογή του ὡς γενικοῦ Ἀρχηγοῦ θὰ προσέκρουεν εἰς τὰς μικροφιλοτιμίας τῶν διαφόρων πόλεων. Παρὰ τὸ ἐμπόδιον τοῦτο, ὁ Διονύσιος ὁ Φωκαεύς, ἀντιλαμβανόμενος τὴν κρισιμότητα τῆς καταστάσεως καὶ τὴν ἀπόλυτον ἀνάγκην τοῦ νὰ δοθῇ κάποια συνοχὴ εἰς τὴν ἀκέφαλον αὐτὴν δύναμιν, ἐπεχείρησε νὰ δοκιμάσῃ. Προκαλέσας δὲ μίαν γενικὴν συγκέντρωσιν, ὡμίλησε μὲ θέρμην καὶ αὐτοπεποίθησιν καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις εἶπε τὰ ἑξῆς ἀξιοσημείωτα: «Ἐὰν ἐκπλη»ρώσετε τὸ καθῆκόν σας, θὰ κοπιάσετε μέν, ἀλλ' εἰς τὸ τέλος θὰ »ἐπιτύχετε βεβαίαν τὴν νίκην καὶ τὴν ἐλευθερίαν. Ἐνῶ, ἐὰν ἀπ' »ἐναντίας ἐπιμείνετε εἰς τὴν παροῦσαν ραθυμίαν καὶ ἀταξίαν, καμ»μίαν ἐλπίδα δὲν ἔχετε ἀπὸ τοῦ νὰ ἀποφύγητε τὴν τιμωρίαν τοῦ Βα»σιλέως». Οἱ Ἴωνες, ἀντιληφθέντες τὴν ὀρθότητα τῶν λόγων τούτων τοῦ Διονυσίου καὶ ἐμπνευσθέντες καὶ αὐτοὶ ἀπὸ τὴν αὐτοπεποίθησίν του, ἐδέχθησαν νὰ τεθοῦν ὑπὸ τὴν γενικήν του ἀρχηγίαν, ἐγκαταλείψαντες δὲ τὰς ἐπὶ τῆς ἀκτῆς σκηνάς των εἰσῆλθον ὅλοι εἰς τὰ πλοῖα καὶ ἤρχισαν ὑπὸ τὰς διαταγάς του ἐντατικὴν ἐξάσκησιν. Ὁ Διονύσιος ἐτέθη ἐπὶ τὸ ἔργον τῆς ἀνασυντάξεως καὶ ὀργανώσεως τοῦ Στόλου μὲ ἐξαιρετικὴν ζέσιν. Καθ' ἑκάστην πρωΐαν τὰ πλοῖα ἀνήγοντο εἰς τὸ

πέλαγος «ἐπὶ κέρως τεταγμένα» (δηλαδὴ εἰς γραμμὴν μετώπου, ἡ ὁποία καθὼς εἴδομεν ἦτο ὁ σχηματισμὸς μάχης) καὶ ἠσκοῦντο εἰς ἐλιγμούς, τήρησιν θέσεως καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τοὺς «διέκπλους». Εἶναι δὲ ἄξιον ἰδιαιτέρας σημειώσεως, ὅτι αἱ ἀσκήσεις αὗται, ὡς ἀσκήσεις «μάχης», ἐγίνοντο τοῦ στόλου διαιρουμένου εἰς δύο ἀντιπάλους μερίδας, ἀκριβῶς δηλαδὴ ὅπως γίνονται αἱ ἀσκήσεις «διπλῆς ἐνεργείας» σήμερον. Τὴν ἑσπέραν, μετὰ τὸ τέλος τῶν ἀσκήσεων, τὰ πλοῖα ἐπανέπλεαν εἰς τὸ ὁρμητήριόν των, ἀλλὰ ἔμεναν ἐπ' ἀγκύρᾳ καὶ μὲ τὰ πληρώματα ἔνδον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον, ἔχομεν ἤδη τονίσει, πόσον ὀλίγον ἀναπαυτικὸν ἦτο εἰς τὰ πλοῖα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἤρκεσαν ὅμως ὀλίγαι ἡμέραι τῆς ἐντατικῆς ταύτης καὶ κοπιώδους ἀσκήσεως, διὰ νὰ ἀρχίσουν ὅλοι νὰ γογγύζουν καὶ διὰ νὰ ἐνθυμηθοῦν ὅτι, ἐπὶ τέλους, αὐτὸς ὁ Διονύσιος δὲν ἦτο ἀρχηγός, παρὰ τριῶν μόνον πλοίων καὶ δὲν εἶχε συνεπῶς τὸ δικαίωμα τῆς γενικῆς ἀρχηγίας. Ἔπαυσαν λοιπὸν ἁπλούστατα νὰ τὸν ὑπακούουν καὶ ἀποβιβασθέντες τῶν πλοίων ἐγκατεστάθησαν ἐκ νέου ὑπὸ σκηνὰς ἐν τῷ αἰγιαλῷ. Ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἡ τύχη τοῦ ὀγκώδους, ἀλλ' ἀσυντάκτου καὶ ἀνεπαρκῶς ἠσκημένου Ἰωνικοῦ Στόλου, ἦτο σαφῶς προδιαγεγραμμένη. Πρῶτοι οἱ Σάμιοι, ἀντιληφθέντες ὅτι ὑπὸ τοιούτους ὅρους κάθε ἐλπὶς ἐπιτυχίας ἦτο ἀβάσιμος, ἀπεφάσισαν νὰ δεχθοῦν τὰς μυστικὰς προτάσεις συνθηκολογίας, ποὺ ἀπηύθυναν οἱ Πέρσαι χωριστὰ εἰς ἑκάστην τῶν πόλεων. Καὶ ὅταν, μετ' ὀλίγας ἡμέρας ὁ Φοινικικὸς Στόλος ἐπετέθη κατὰ τοῦ Ἰωνικοῦ καὶ οἱ δύο ἀντίπαλοι τεταγμένοι εἰς μάχην ἐπέπλεον κατ' ἀλλήλων, τὰ Σαμιακὰ πλοῖα, πλὴν ἕνδεκα, τῶν ὁποίων οἱ Κυβερνῆται ἠρνήθησαν νὰ συμμετάσχουν εἰς τὴν ἐπαίσχυντον αὐτὴν πρᾶξιν, ἐκπετάσαντα τὰ ἱστία των, ἀπεσύρθησαν τοῦ πεδίου τῆς μάχης. Τὸ παράδειγμα τῶν Σαμίων ἠκολούθησαν οἱ Λέσβιοι καὶ τινες ἄλλοι. Οἱ Χῖοι ὅμως, κατέχοντες τὸ κέντρον τῆς παρατάξεως μὲ 100 πλοῖα, παρέμειναν εἰς τὴν θέσιν των ἀκλόνητοι καὶ ἐπολέμησαν γενναιότατα ἐκτελοῦντες συνεχῶς διέκπλους (1). Ἐξαιρετικὴν ἐπίσης ἀνδρείαν καὶ ἱκανότητα ἐπέδειξεν ὁ Διονύσιος ὁ Φωκαεύς, ὁ ὁποῖος μὲ τὰ τρία πλοῖα του κατώρθωσε νὰ αἰχμαλωτίσῃ ἰσάριθμα Φοινικικά. Ἡ ἀνισότης ὅμως τῶν δυνάμεων, ἰδίως μετὰ τὴν προδοσίαν τῶν Σαμίων καὶ τῶν λοιπῶν φυγομαχησάντων ἦτο τόση, ὥστε ἡ ἀνδρεία τῶν Χίων καὶ τῶν Φωκαέων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ φέρῃ ἀποτέλεσμα. Ἡ ἥττα τοῦ Ἰωνικοῦ Στόλου ὑπῆρξε πλήρης· τὰς μεγαλυτέρας δὲ ζημίας

1) Ἡρόδ. V, 12.

ὑπέστησαν, ὡς ἦτο ἐπόμενον, τὰ πλοῖα τῶν Χίων, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ πλεῖστα κατεστράφησαν καὶ ἐβυθίσθησαν. Περὶ τῶν ζημιῶν τοῦ ἀντιπάλου στόλου οὐδὲν ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτον, δὲν εἶναι ὅμως δυνατόν, παρὰ νὰ ὑπῆρξαν καὶ αὗται σημαντικαί, λόγῳ τοῦ πείσματος μὲ τὸ ὁποῖον διεξήχθη ἡ ναυμαχία ἑκατέρωθεν.

Ὁ Διονύσιος ὁ Φωκαεύς, ὁ ὁποῖος καὶ διὰ τῆς διαγωγῆς του κατὰ τὴν ναυμαχίαν ἀπέδειξε τί θὰ ἠδύνατο νὰ κατορθώσῃ, ἐὰν τοῦ εἶχεν ἀνατεθῇ ἡ γενικὴ ἀρχηγία, ἀντιληφθεὶς ὅτι τὸ ἄμεσον ἀποτέλεσμα τῆς πανωλεθρίας ποὺ ὑπέστη ὁ Ἰωνικὸς στόλος θὰ ἦτο ἡ πλήρης ὑποδούλωσις τῶν πόλεων, ἐπροτίμησε νὰ μὴ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Φώκαιαν. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν κατηυθύνθη πρὸς τὰ παράλια τῆς Φοινίκης καὶ εὑρὼν αὐτὰ ἀφύλακτα, ὡς ἐκ τῆς ἀπουσίας τοῦ στόλου των, τὰ ἐλεηλάτησεν· ἀκολούθως δὲ ἔπλευσε πρὸς τὴν Σικελίαν καὶ διεξήγαγεν εἰς τὴν κεντρικὴν λεκάνην τῆς Μεσογείου πόλεμον καταδρομῆς κατὰ τῶν Καρχηδονίων καὶ τῶν Τυρρηνῶν. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω γενικωτάτων περὶ τῆς δράσεως τοῦ Διονυσίου τοῦ Φωκαέως στοιχείων εἰμπορεῖ κανεὶς νὰ ἀναπαραστήσῃ τὴν πραγματικὴν φυσιογνωμίαν τοῦ ἐξαιρετικοῦ τούτου ναυμάχου, ὁ ὁποῖος προηγήθη κατὰ τόσους αἰῶνας τῶν καταδρομέων καὶ κουρσάρων, ποὺ ἔδρασαν εἰς τοὺς ὠκεανοὺς κατὰ τοὺς μακροὺς Γαλλοαγγλικοὺς πολέμους τοῦ XVI, XVII, καὶ XVIII αἰῶνος, εἰς τὸ Αἰγαῖον δὲ καὶ τὴν Μεσόγειον κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Τουρκικῆς κυριαρχίας καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821-29.

Μετὰ τὴν ἐν Λάδῃ καταστροφὴν τοῦ Ἰωνικοῦ Στόλου καὶ ἡ τελευταία ἐλπὶς ἐπικρατήσεως τῆς ἐπαναστάσεως ἐξέλιπε. Μετ' ὀλίγον καιρὸν ἔπιπτεν ἡ Μίλητος καὶ οἱ κάτοικοί της ἐσφάγησαν ἢ ἐστάλησαν εἰς τὴν Μεσοποταμίαν, ὁ δὲ στόλος τῶν Περσῶν, ἀφοῦ παρεχείμασεν ἐν αὐτῇ ἐξέπλευσε τὸ ἑπόμενον ἔαρ καὶ καθυπέταξεν ἀλληλοδιαδόχως τὴν Χίον, Λέσβον καὶ Τένεδον (493 π. Χ.). Καὶ οὕτω πως, κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Ἡροδότου, διὰ τρίτην φορὰν ὑπετάγησαν οἱ Ἴωνες (1), ὁ δὲ στόλος τοῦ Μεγάλου Βασιλέως προχωρήσας πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον κατέλαβεν ὅλας τὰς ἀποικίας τὰς ἐντὸς τῆς Προποντίδος μέχρι καὶ τοῦ Βυζαντίου. Ἡ τρίτη αὕτη καὶ τελειωτικὴ καθυπόταξις τῶν ἐν Μ. Ἀσίᾳ ἀποικιῶν ὑπῆρξεν ὑπὸ ἔποψιν συνεπειῶν καταστρεπτικωτέρα πασῶν τῶν προηγηθεισῶν. Τὰ τείχη καὶ οἱ ναοὶ τῶν πόλεων κατηδαφίσθησαν καὶ οἱ πλεῖστοι κάτοικοι ἐφονεύθησαν ἢ ἐξηνδραποδίσθησαν. Ἡ τρο-

1) Ἡρόδ. VI, 15.

μοκρατία ὅμως αὐτὴ δὲν παρετάθη ἐπὶ μακρόν, διότι, μόλις ὁ Δαρεῖος ἐξησφαλίσθη περὶ τῆς πλήρους καταστολῆς τῆς ἐπαναστάσεως, ἀνέθεσεν εἰς τοὺς Σατράπας νὰ προβοῦν εἰς διοικητικὰς μεταρρυθμίσεις. Οὕτω, δύο μόλις ἔτη μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Μιλήτου, τὸ 492 π. Χ. ὁ Μαρδόνιος ἐνετάλη ἀπὸ τὸν Δαρεῖον νὰ ἐπανιδρύσῃ τὰς καταργηθείσας δημοκρατίας τῶν πόλεων τῆς Ἰωνίας καὶ τοῦ Ἑλλησπόντου.

Τὰ αἴτια τῆς ἀποτυχίας τῆς Ἰωνικῆς ἐπαναστάσεως πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν κυρίως εἰς τὴν ἔλλειψιν κάθε σοβαρᾶς προπαρασκευῆς καὶ ὀργανώσεως, καθὼς καὶ εἰς τὴν ἐπιπολαιότητα καὶ ἀστάθειαν, ποὺ ἐπέδειξεν ὁ ὑποκινήσας αὐτὴν Ἀρισταγόρας. Καὶ παρὰ ταῦτα ὅμως θὰ ἠδύνατο νὰ κρατηθῇ, ἴσως δὲ καὶ νὰ ἐπιβληθῇ τελικῶς, ἐὰν ἐγκαίρως ἐτύγχανεν ἀποτελεσματικῆς βοηθείας ἐκ μέρους τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων. Ἀπὸ ναυτικῆς καθαρῶς ἀπόψεως ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὸν ἀποφασιστικὸν ρόλον, ποὺ διεδραμάτισε καθ' ὅλην ταύτην τὴν περιπέτειαν ἡ θαλασσία δύναμις. Βεβαίως ἡ ἐπανάστασις θὰ ἦτο ἀδύνατος, ἐὰν δὲν ὑπῆρχε στόλος, τοῦτο δὲ κάλλιστα ἀντελήφθη ὁ Ἀρισταγόρας καὶ δραστηρίως ἐνεργήσας κατώρθωσε νὰ σφετερισθῇ τὴν ναυτικὴν δύναμιν, ποὺ τοῦ ἦτο ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἐπιχείρησίν του. Δυστυχῶς ὅμως διὰ τοὺς Ἴωνας, καὶ ἡ δύναμις αὐτή, παρὰ τὰς ἀρετὰς τῆς ναυτικότητος ποὺ διέκριναν τὰ πληρώματά της, ἐστερεῖτο τῆς ἀπαιτουμένης συνοχῆς. Ἀφ' ἧς δὲ στιγμῆς ἡ ἀτομιστικὴ ἀντίληψις καὶ ἡ φιλοπρωτία, ἐλαττώματα ἔκτοτε δυστυχῶς χαρακτηρίζοντα τὴν Φυλήν μας, τὴν ἐστέρησαν τοῦ μόνου ἀρχηγοῦ, ὁ ὁποῖος μὲ τὴν προσωπικότητά του θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναπληρώσῃ ἐν μέρει τὴν ἔλλειψιν αὐτὴν τῆς συνοχῆς, ἡ ναυτικὴ αὕτη δύναμις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιτελέσῃ τι τὸ ἄξιον λόγου καὶ ἡ παρὰ τὴν Λάδην ναυμαχία εἶχεν οὐσιαστικῶς κριθῆ, πρὶν ἀκόμη ἀρχίσῃ.

II. Ὁ Α' Μηδικὸς πόλεμος. Ἐκστρατεία τοῦ Δαρείου κατὰ τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ ἀποτυχοῦσα Ἰωνικὴ ἐπανάστασις ἔδωκεν εἰς τὸν Δαρεῖον τὴν ἀφορμὴν τῆς κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐκστρατείας. Διότι αἱ αἰτίαι προϋπῆρχον ἤδη, καθὼς ἐξηγήσαμεν. Ἡ κυριωτέρα δὲ ἐξ αὐτῶν ἦτο ἡ ἐπιθυμία τοῦ Δαρείου νὰ κυριαρχήσῃ τοῦ Αἰγαίου καί, ὑποτάσσων ὑπὸ τὸ σκῆπτρον του τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς πρὸς δυσμὰς ἀποικίας της, νὰ συγκεντρώσῃ εἰς χεῖράς του ὁλόκληρον τὸ θαλάσσιον ἐμπόριον τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου. Ἡ τοιαύτη ἔκτασις τῶν βλέψεων τοῦ Δαρείου καταφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ ἀποσταλεὶς παρ' αὐτοῦ πρὸς ἀναγνώρισιν καὶ συλλογὴν πληροφοριῶν Δαμοκείδης ὁ Κροτωνιάτης εἶχεν

ἐντολὴν νὰ προχωρήσῃ καὶ μέχρι τῆς Σικελίας. Αἱ περιπέτειαι τῆς ἀποστολῆς ταύτης, περὶ τῆς ὁποίας εἴχαμεν ἤδη κάμει λόγον καὶ εἰς προηγούμενον κεφάλαιον, δὲν θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν· τὴν ἀναφέραμεν ὅμως διὰ δύο λόγους: πρῶτον, διότι ἀποτελεῖ τὴν καλυτέραν ἀπόδειξιν τῆς πραγματικῆς ἐκτάσεως τῶν βλέψεων τοῦ Δαρείου καὶ δεύτερον, διότι εἶναι χαρακτηριστικὴ τῆς σημασίας, ἡ ὁποία ἔκτοτε ἀπεδίδετο ἀπὸ τοὺς μεγάλους πολεμικοὺς καὶ πολιτικοὺς Ἀρχηγοὺς εἰς τὴν συλλογὴν ἐπαρκῶν καὶ ἀσφαλῶν πληροφοριῶν περὶ τοῦ ἀντιπάλου (1). Ἐν προκειμένῳ δὲ αἱ πληροφορίαι αὗται δὲν περιωρίζοντο εἰς τὰ καθαρῶς πολεμικῆς καὶ πολιτικῆς φύσεως ζητήματα, ἀλλὰ κατ' ἀνάγκην ἐπεξετείνοντο καὶ εἰς τὸ κεφάλαιον τῆς ναυσιπλοΐας, ἐφ' ὅσον ἡ ἐκστρατεία θὰ ἐγίνετο κατὰ μέγα μέρος διὰ θαλάσσης.

Ἡ πρώτη προσπάθεια τοῦ Δαρείου δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐκδηλωθῇ. Πράγματι οὗτος, εὐθὺς ὡς κατέβαλε τὴν Ἰωνικὴν ἐπανάστασιν, ἀπέστειλεν ἰσχυρὰν στρατιωτικὴν δύναμιν ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Μαρδόνιον μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ εἰσβάλῃ εἰς Ἑλλάδα μέσῳ Θράκης καὶ Μακεδονίας. Ὁ Μαρδόνιος ἐκκινήσας ἐκ τοῦ Ἑλλησπόντου διέσχισε τὴν Θράκην καὶ βαδίζων κατὰ μῆκος τῶν ἀκτῶν, ἐνῷ ὁ στόλος του παρηκολούθει ἐκ τοῦ σύννεγγυς, ἔφθασεν εἰς τὸ ὕψος τῆς Χαλκιδικῆς χερσονήσου. Τότε ὅμως συνέβη ἡ μεγάλη κατὰ θάλασσαν καταστροφὴ τοῦ Περσικοῦ στόλου ὑπὸ τῶν στοιχείων τῆς Φύσεως, ὁμοία καίτοι μικροτέρα κάπως εἰς ἔκτασιν, ἐκείνης τὴν ὁποίαν ὑπέστησαν οἱ Πέρσαι δώδεκα ἔτη βραδύτερον. Ἐνῷ ὁ περσικὸς στόλος παρέπλεε τὸ ἀκρωτήριον τοῦ Ἄθω, ἐξερράγη σφοδρὰ καταιγίς· τὰ εὔθραυστα πλοῖα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀντιστοῦν εἰς τὴν μανίαν τῶν κυμάτων, οὔτε ἄλλως τε ὑπῆρχε καταφύγιον ἐκεῖ που πλησίον. Μετὰ ἀπεγνωσμένον ἀγῶνα, 300 πλοῖα ἐξώσθησαν πρὸς τὴν ἀκτὴν καὶ συνετρίβησαν ἐπὶ τῶν βράχων, μὲ συνολικὴν ἀπώλειαν 20.000 ἀνδρῶν. Ἀποτέλεσμα τῆς τρομερᾶς ταύτης καταστροφῆς, εἰς τὴν ὁποίαν—πλὴν τῶν ἀνεφερθέντων ἤδη αἰτίων—συνετέλεσε καὶ ἡ ἀνεπαρκὴς ἐκ μέρους τῶν Φοινίκων γνῶσις τῶν μετεωρολογικῶν καὶ τοπικῶν συνθηκῶν, ὑπῆρξεν ἡ ἐκ μέρους τοῦ Μαρδονίου ἐγκατάλειψις τῆς ἀνατεθείσης εἰς αὐ-

1) Κατὰ τὸν Ἡρόδοτον ἡ ἀποστολὴ τοῦ Δημοκήδου ὠφείλετο εἰς αἴτησιν τοῦ ἰδίου, θέλοντος νὰ ἐπανίδῃ τὴν πατρίδα του καὶ ἐπωφεληθέντος τῆς εὐγνωμοσύνης τῆς Βασιλίσσης Ἀτόσσης, τὴν ὁποίαν εἶχε θεραπεύσει ὡς ἰατρός. Κατὰ τὴν ἐκδοχὴν ταύτην ἡ Ἄτοσσα ἐνέβαλεν εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ Δαρείου τὴν ἰδέαν τῆς καταλήψεως τῆς Ἑλλάδος.

τὸν ἐντολῆς. Διότι, χωρὶς τὴν συνδρομὴν τοῦ Στόλου, ὁ ὁποῖος θὰ ἐξησφάλιζε τὸν διὰ θαλάσσης ἀνεφοδιασμὸν τοῦ στρατοῦ, ἡ εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰσβολὴ θὰ ἀπέβαινεν ἐπιχείρησις καταδικασμένη ἐκ τῶν προτέρων εἰς ἀποτυχίαν.

Ὁ Δαρεῖος ὅμως δὲν ἦτο ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, ποὺ κάμπτονται πρὸ τῶν ἐμποδίων. Ἀποφασισμένος ὅπωσδήποτε νὰ πραγματοποιήσῃ τὰ σχέδιά του, ἔστειλεν ἀμέσως πρὸς ὅλους τοὺς Σατράπας τῆς Μ. Ἀσίας, τῆς Φοινίκης καὶ τῆς Αἰγύπτου διαταγάς, ὅπως προβοῦν ἐπειγόντως εἰς τὴν ἑτοιμασίαν νέων πολεμικῶν πλοίων καὶ μεγάλου ἀριθμοῦ μεταγωγικῶν καὶ ἱππαγωγῶν. Ἡ πρόθεσίς του ἦτο τώρα πλέον νὰ ἀκολουθήσῃ νέαν καὶ συντομωτέραν ὁδόν, διὰ νὰ προσβάλῃ ἀπ' εὐθείας τοὺς Ἀθηναίους καὶ τοὺς Ἐρετριεῖς. Κατὰ τῶν δύο τούτων πόλεων ἐστρέφοντο κυρίως αἱ προσπάθειαί του, διότι ἤθελε, καθὼς ἔλεγε, νὰ τὰς τιμωρήσῃ διὰ τὴν συνδρομὴν ποὺ παρέσχον εἰς τὴν Ἰωνικὴν Ἐπανάστασιν. Καὶ αὐτοὶ οἱ ἀπόλυτοι Μονάρχαι τῆς Ἀσίας ἦσαν, καθὼς βλέπομεν, ὑποχρεωμένοι νὰ ἐξευρίσκουν μίαν οἱανδήποτε εὐλογοφανῆ ἀφορμὴν διὰ τοὺς κατακτητικούς των πολέμους. Ἦτο προφανὲς ἐν προκειμένῳ, ὅτι ἡ τιμωρία τῶν Ἀθηναίων καὶ Ἐρετριέων ἀπετέλει τὸ πρόσχημα καὶ ὅτι ἡ παρασκευαζομένη πολεμικὴ ἐπιχείρησις ἀπέβλεπεν εἰς τὴν καθυπόταξιν τῆς Ἑλλάδος. Τοῦτο ἄλλως τε ἐγίνετο προφανές, ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν ἔκτασιν τῆς πολεμικῆς παρασκευῆς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Δαρεῖος ἀπέστειλε καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα κήρυκας ζητῶν τὰ σημεῖα τῆς ὑποταγῆς, γῆν καὶ ὕδωρ. Ἡ τοιαύτη διπλωματικὴ οὕτως εἰπεῖν ἐνέργεια τοῦ Δαρείου, γενομένη καθ' ὃν χρόνον ἐσυνεχίζοντο ἀκόμη αἱ πολεμικαί του παρασκευαί, εἶχε σκοπὸν νὰ ἀπομονώσῃ εἰ δυνατὸν τοὺς Ἀθηναίους καὶ τοὺς Ἐρετριεῖς, ἐβασίζετο δὲ καὶ εἰς τὴν πεῖραν τῆς προηγουμένης κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἀποπείρας του, ὁπότε πολλαὶ πόλεις τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἀποικιῶν εἶχαν δείξει προθυμίαν εἰς τὸ νὰ συνθηκολογήσουν μὲ τοὺς Πέρσας.

Τὴν φορὰν ὅμως αὐτὴν τὰ πράγματα παρουσιάσθησαν διάφορα διότι τότε κατὰ πρῶτον κατεφάνη ἡ οὐσιαστικὴ ἑνότης τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς, ἡ ὁποία ἐκρύπτετο ὑπὸ τὰς μεταξὺ τῶν διαφόρων πόλεων τοπικιστικὰς ἔριδας. Αἱ περισσότεραι πόλεις ἠρνήθησαν καὶ νὰ συζητήσουν κἂν ἐπὶ τῶν προτάσεων τοῦ Δαρείου, οἱ δὲ Αἰγινῆται, οἱ ὁποῖοι ἐκ λόγων τοπικῆς πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἀντιζηλίας ἐφάνησαν πρόθυμοι νὰ συνθηκολογήσουν μαζύ του, ἐχαρακτηρίσθησαν ὡς προδόται τῆς Ἑλλάδος. Οἱ Ἀθηναῖοι, ἀφίνοντες κατὰ μέρος τὰς φιλοδοξίας των πρὸ τοῦ ἐπερχομένου κινδύνου, ἀπέστειλαν πρέσβεις εἰς Σπάρτην

ζητοῦντες τὴν συνδρομήν της καὶ καταγγέλλοντες τὴν στάσιν τῶν Αἰγινητῶν, ἡ δὲ Σπάρτη ὄχι μόνον ὑπεσχέθη νὰ δώσῃ τὴν ζητηθεῖσαν βοήθειαν, ἀλλὰ ἠνάγκασε τοὺς Αἰγινήτας νὰ παύσουν τὰς πρὸς τὸν Δαρεῖον διαπραγματεύσεις των καὶ νὰ στείλουν ὁμήρους εἰς Ἀθήνας. Ἡ κατόπιν ἐπιδειχθεῖσα παρὰ τῶν Αἰγινητῶν λαμπρὰ διαγωγὴ κατὰ τὴν ναυμαχίαν τῆς Σαλαμῖνος ἀπέδειξε πόσον βαθέως μετεμελήθησαν οὗτοι διὰ τὴν στιγμιαίαν λιποψυχίαν των.

Κατὰ τὴν νέαν του ταύτην ἐκστρατείαν ὁ Δαρεῖος δὲν ἠκολούθησε τὸ προηγούμενον δρομολόγιον, ἀλλ' ἀπεφάσισε νὰ ἐπιβιβάσῃ τὸν στρατόν ἐπὶ πλοίων καὶ νὰ τὸν κατευθύνῃ πρὸς τὸν προορισμόν του διὰ τῆς συντομωτέρας ὁδοῦ τῶν Κυκλάδων. Ὁ λόγος τῆς μεταβολῆς αὐτῆς δὲν εἶναι γνωστός, ἀσφαλῶς ὅμως θὰ συνετέλεσεν εἰς αὐτὴν ὁ φόβος ἐπαναλήψεως τοῦ παρὰ τὸν Ἄθω παθήματος. Ἀλλὰ καὶ τὸ νέον τοῦτο δρομολόγιον δὲν ἠλάττωνε καὶ πολὺ τὰς τεχνικὰς δυσχερείας τῆς ἐπιχειρήσεως. Διότι αὕτη τώρα πλέον θὰ ἦτο μία ὑπερπόντειος ἐκστρατεία, μὲ τὰ ἀτελῆ μάλιστα μέσα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Εἶναι δὲ γνωσταὶ αἱ παντοειδεῖς δυσχέρειαι τῶν τοιούτου εἴδους πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων, ἀκόμη καὶ ὅταν ἀναλαμβάνωνται μὲ πολὺ τελειότερα μέσα. Ἡ κυριωτέρα προϋπόθεσις ἐπιτυχίας ἐνέκειτο φυσικὰ εἰς τὴν κυριαρχίαν τῆς θαλάσσης ἐκ μέρους τοῦ ἀναλαμβάνοντος αὐτήν, τὴν κυριαρχίαν δὲ ταύτην διέθετεν ὁ Δαρεῖος. Διότι, μετὰ τὴν καταστολὴν τῆς Ἰωνικῆς ἐπαναστάσεως, οἱ στόλοι τῶν ἐν Μ. Ἀσίᾳ ἑλληνικῶν πόλεων, ἢ κατεστράφησαν, ἢ προσετέθησαν εἰς τὴν Περσικὴν ναυτικὴν δύναμιν, ἡ ὁποία οὕτω πως ἔγινε κατὰ πολὺ ὑπερτέρα ἀπὸ τὸ σύνολον τῶν δυνάμεων, ποὺ θὰ ἠδύναντο νὰ ἀντιπαρατάξουν αἱ πόλεις τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Οὕτως ὁ συγκεντρωθεὶς κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 490 π. Χ. (1). στόλος τοῦ Μ. Βασιλέως εἰς τὰ ὕδατα τῆς Σάμου διὰ τὴν κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐκστρατείαν ἀπετελέσθη ἀπὸ 600 τριήρεις καὶ ἀπὸ μέγαν ἀριθμὸν μεταγωγικῶν καὶ ἱππαγωγῶν πλοίων. Ἡ ναυτικὴ δύναμις, τὴν ὁποίαν θὰ ἠδύναντο νὰ συγκροτήσουν ἐὰν ἡνοῦντο οἱ στόλοι τῶν πόλεων τῆς κυρίως Ἑλλάδος, θὰ ἦτο κατὰ πολὺ ὀλιγαριθμοτέρα, θὰ ἠδύνατο ὅμως νὰ ἀποτελέσῃ σοβαρὸν ἐμπόδιον εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῶν σκοπῶν τοῦ Δαρείου. Ἡ δύναμις ὅμως αὕτη δὲν συνεκροτήθη, διότι τὸ αἴσθημα τοῦ κοινοῦ κινδύνου, τότε μόλις ἀφυπνιζόμενον ἐν Ἑλλάδι, δὲν ἦτο

1) Κατὰ τὸν J. A. R. Munro τὸ ἔτος τῆς ἐκστρατείας ταύτης δὲν εἶναι τὸ γενικῶς παραδεδεγμένον 490 π. Χ. ἀλλὰ ἓν ἔτος ἐνωρίτερον, τὸ 491 π. Χ. (ἴδε Compton Mackenzie, Marathon and Salamis σελ. 66).

ἀκόμη, οὔτε τόσον ἰσχυρόν, οὔτε τόσον γενικόν, ὥστε νὰ ἀναγκάσῃ ὅλας τὰς πόλεις νὰ συνεργασθοῦν μὲ ὅλας των τὰς δυνάμεις διὰ τὴν κοινὴν σωτηρίαν. Ἐὰν τοῦτο εἶχεν ἔκτοτε συμβῆ, ὅπως συνέβη δέκα ἔτη βραδύτερον, ἡ στρατιὰ τοῦ Δαρείου θὰ ἠδύνατο νὰ προσβληθῇ κατὰ τὸν πλοῦν, ἢ πάντως προτοῦ προλάβῃ νὰ ἀποβιβασθῇ ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους. Βεβαίως, ὑπὸ τὸ πρίσμα τῶν σημερινῶν ἀντιλήψεων, φαίνεται ὅτι ἀποφασιστικὴ ἐπίθεσις ἐνεργουμένη ἐν πλῷ κατὰ τόσον μεγάλου ἀριθμοῦ πλοίων, τὰ ὁποῖα κατ' ἀνάγκην θὰ κατελάμβαναν σημαντικὴν ἔκτασιν, θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ τεραστίαν φθορὰν εἰς τοὺς Πέρσας. Διὰ νὰ πραγματοποιηθῇ ὅμως μία τοιαύτη συνάντησις ἐν πλῷ, θὰ ἔπρεπε νὰ προηγηθῇ μακρὰ περίοδος ἀναζητήσεων προϋποθέτουσα ἐνιαίαν συγκρότησιν τῶν ἑλληνικῶν πλοίων καὶ ἐνιαῖον σχέδιον, πράγματα τὰ ὁποῖα δὲν ὑπῆρχαν. Ἐφ' ὅσον ἡ ἀπὸ θαλάσσης ἀντίστασις δὲν κατέστη δυνατή, δὲν ὑπελείπετο πλέον διὰ τοὺς Ἀθηναίους καὶ τοὺς Ἐρετριεῖς ποὺ ἀπετέλουν στόχον τῆς Περσικῆς εἰσβολῆς, παρὰ νὰ ἀντιτάξουν ἀντίστασιν κατὰ ξηράν. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐξέπεμψαν δύναμιν 10.000 ἀνδρῶν πρὸς τὰ βόρεια τῆς Ἀττικῆς, ἡ μόνη δὲ ἐκ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, ποὺ ἐτόλμησε νὰ τοὺς συνδράμῃ εἰς τὸν ἔσχατον αὐτὸν κίνδυνον, ἦτο ἡ μικρὰ πόλις τῶν Πλαταιῶν ἀποστείλασα χιλίους ὁπλίτας, διότι ἡ παρὰ τῆς Σπάρτης ἑτοιμασθεῖσα ἔφθασε κατόπιν τῆς μάχης.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Στόλος τοῦ Δαρείου μετὰ τοῦ μεταφερομένου στρατοῦ ὑπὸ τοὺς στρατηγοὺς Δᾶτιν καὶ Ἀρταφέρνην εἶχεν ἤδη ἐκπλεύσει ἐκ Σάμου καί, χωρὶς νὰ συναντήσῃ καμμίαν ἀντίστασιν, κατηυθύνθη καὶ πάλιν, ὅπως καὶ πρὸ τῆς Ἰωνικῆς ἐπαναστάσεως, κατὰ τῆς Νάξου. Οἱ κάτοικοι τῆς νήσου ταύτης, ἂν καὶ ἐξηκολούθουν ἀκόμη διατηροῦντες τὴν ἰσχυρὰν των στρατιωτικὴν δύναμιν, ἐγκατέλειψαν τὴν πόλιν των καὶ κατέφυγαν εἰς τὰ ὄρη. Τὸ γεγονὸς τοῦτο εἶναι χαρακτηριστικὸν τοῦ τρόμου, ποὺ εἶχεν ἐμπνεύσει εἰς τοὺς κατοίκους τῶν νήσων ἡ οἰκτρὰ τύχη τῶν ἐν Μ. Ἀσίᾳ ἀποικιῶν μετὰ τὴν καταστολὴν τῆς Ἰωνικῆς ἐπαναστάσεως. Ἀφ' ἧς δὲ ἡ ἰσχυροτέρα καὶ μόνη δυναμένη νὰ προβάλῃ σοβαρὰν ἀντίστασιν ἐκ τῶν Κυκλάδων ἔδωκε τὸ ὀλέθριον τοῦτο παράδειγμα, δὲν ἦτο πλέον δυνατὸν νὰ ἀναμένεται καλυτέρα στάσις ἐκ μέρους τῶν ἄλλων νήσων, ἐγγὺς τῶν ὁποίων διῆλθεν ὁ Περσικὸς Στόλος. Ὅλαι σχεδὸν ἐπροθυμοποιήθησαν νὰ δώσουν ὁμήρους, μερικαὶ δὲ καὶ νὰ παράσχουν ἐπικουρίας εἰς τοὺς Πέρσας, οἱ ὁποῖοι οὕτω πως, συνεχῶς ἐνισχυόμενοι, ἔφθασαν εἰς Κάρυστον, τὴν ὁποίαν κατέλαβον καὶ ἐχρησιμοποίησαν ὡς βάσιν τῶν περαιτέρω πολε-

μικῶν ἐπιχειρήσεων. Ἐκεῖθεν τμῆμα τοῦ στρατοῦ ὑπὸ τὸν Ἀρταφέρνην κατηυθύνθη κατὰ τῆς Ἐρετρείας, ἡ δὲ ὑπόλοιπος δύναμις ἀπεβιβάσθη εἰς Μαραθῶνα, προφανῶς ἵνα ἐμποδίσῃ τὸν Ἀθηναϊκὸν στρατὸν ἀπὸ τοῦ νὰ βαδίσῃ πρὸς βοήθειαν τῆς Ἐρετρείας.

Οἱ Ἐρετριεῖς ἀντέστησαν ἐπὶ ἓξ ἡμέρας, ὅσον ἠδύναντο μὲ τὰ ἀνεπαρκῆ μέσα ποὺ διέθετον, ἐν τέλει δὲ παρεδόθησαν. Ἡ τιμωρία των ὑπῆρξε σκληρά, διὰ νὰ ἐμπνεύσῃ τρόμον καὶ εἰς τὰς λοιπὰς ἑλληνικὰς πόλεις. Ἡ Ἐρέτρεια παρεδόθη εἰς τὰς φλόγας καὶ οἱ κάτοικοί της ἐξηνδραποδίσθησαν, πραγματοποιηθέντος οὕτω πως τοῦ πρώτου ἀντικειμενικοῦ σκοποῦ τῶν Στρατηγῶν τοῦ Δαρείου. Ἔμενεν ὅμως νὰ πραγματοποιηθῇ καὶ ὁ δεύτερος, ὁ ὁποῖος, καθὼς ἀπεδείχθη ἐκ τῶν ὑστέρων, δὲν ἦτο καὶ ὁ εὐκολώτερος. Μετὰ ὀλιγοήμερον ἀνάπαυσιν ἐν Ἐρετρείᾳ ὁ Περσικὸς στρατὸς ἐπεβιβάσθη καὶ πάλιν ἐπὶ τῶν πλοίων καὶ κατηυθύνθη πρὸς τὸν ὅρμον τοῦ Μαραθῶνος, ὅπου εὑρίσκετο ἤδη καὶ ἡ κυρία δύναμις, καθὼς καὶ ὁ φυγὰς Ἀθηναῖος τύραννος Ἱππίας ποὺ ἠκολούθει καὶ αὐτὸς τὴν ἐκστρατείαν. Ἡ ἐκλογὴ τοῦ ὅρμου τούτου ἐκ μέρους τῶν Περσῶν ὠφείλετο κατὰ τὸν Ἡρόδοτον εἰς τὴν καταλληλότητα τοῦ χώρου πρὸς δρᾶσιν ἱππικοῦ, εἰς τὸ ὁποῖον ἐστήριζαν πολλὰς ἐλπίδας οἱ στρατηγοὶ τοῦ Δαρείου. Ἐκτὸς τοῦ ἀνωτέρω λόγου ἀσφαλῶς θὰ συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ Μαραθῶνος καὶ ἡ καταλληλότης τοῦ αἰγιαλοῦ διὰ τὴν προσόρμισιν καὶ ἀνέλκυσιν τῶν πλοίων, διότι εἰς μίαν συνδεδυασμένην ἐπιχείρησιν ὅπως αὐτή, δὲν ἦτο δυνατὸν παρὰ νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν ἐξ ἴσου αἱ στρατιωτικαί, ὅσον καὶ αἱ ναυτικαὶ ἀπόψεις. Ἄλλως τε ἐξ ὅλων τῶν ὅρμων τῆς Β. καὶ Β.Α. ἀκτῆς τῆς Ἀττικῆς ὁ ὅρμος τοῦ Μαραθῶνος παρουσίαζε τὸ πλεονέκτημα, ὅτι ἐξ αὐτοῦ ἦτο δυνατὴ ἡ προσβολὴ τῶν Ἀθηνῶν διὰ τῆς συντομωτέρας πορείας, ἐν ᾧ συγχρόνως ἠπειλεῖτο μὲ πλευροκόπησιν ὁ Ἀθηναϊκὸς στρατός, ἐὰν ἐπεχείρει νὰ προχωρήσει ὅπως παράσχῃ βοήθειαν εἰς τὴν Ἐρέτρειαν.

Συνεπῶς δύναται κανεὶς νὰ εἴπῃ, ὅτι ἐν τῷ συνόλῳ καλῶς ἐμελετήθη καὶ καλῶς ἐξετελέσθη παρὰ τοῦ Δάτιδος καὶ τοῦ Ἀρταφέρνους ἡ κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐκστρατεία, δεδομένου ὅτι οἱ δύο οὗτοι στρατηγοὶ ἠδυνήθησαν νὰ μεταφέρουν καὶ νὰ ἀποβιβάσουν ἀσφαλῶς τὸ σύνολον τῆς ἀρκετὰ πολυαρίθμου στρατιωτικῆς δυνάμεως, ποὺ τοὺς εἶχεν ἐμπιστευθῆ ὁ Βασιλεύς των. Περὶ τοῦ πραγματικοῦ ἀριθμοῦ τῆς δυνάμεως ταύτης δὲν ὑπάρχουν σαφῆ καὶ ἀναντίρρητα δεδομένα, ὁ μᾶλλον ὅμως προσεγγίζων πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀριθμὸς φαίνεται περὶ τὰς 100.000 ἀνδρῶν. Τοῦτο ἐξάγεται καὶ ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πλοίων, ἐὰν ληφθῇ

ὑπ' ὄψιν ὅτι εἰς ἑκάστην μὲν τῶν 600 τριήρεων τοῦ Περσικοῦ Στόλου δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιβιβασθοῦν ἄνω τῶν 40 ὁπλιτῶν, εἰς ἕκαστον δὲ τῶν μεταγωγικῶν, τῶν ὁποίων αἱ διαστάσεις καὶ αἱ εὐκολίαι ἦσαν τότε πολὺ περιωρισμέναι, ἄνω τῶν 80 ὁπλιτῶν μετὰ τῆς σκευῆς καὶ τοῦ ὁπλισμοῦ των. Καὶ ναὶ μὲν ὁ ἀκριβὴς ἀριθμὸς τῶν μεταγωγικῶν τούτων δὲν ἀναφέρεται, οὔτε παρὰ τοῦ Ἡροδότου, οὔτε παρά τινος τῶν λοιπῶν ἱστορικῶν τῆς ἀρχαιότητος, δύναται ὅμως κανεὶς μετὰ βεβαιότητος νὰ ἀποφανθῇ, ὅτι, διὰ λόγους στοιχειώδους ἀσφαλείας καὶ ὡς ἐκ τῶν δυσχερειῶν τοῦ ὁμαδικοῦ πλοῦ, δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπερέβαινε κατὰ πολὺ τὸν ἀριθμὸν τῶν καθ' ἑαυτὸ πολεμικῶν πλοίων, δεδομένου μάλιστα ὅτι ἐκτὸς τῶν μεταγωγικῶν ὑπῆρχον καὶ ἱππαγωγά.

Ὁπωσδήποτε, καὶ ἡ δύναμις αὕτη ἦτο ἀρκετὰ συμαντικὴ καὶ ἡ ἀποβίβασίς της εἰς ἐχθρικὴν ἀκτὴν δὲν ἦτο καθόλου εὔκολος ἐπιχείρησις. Εἶναι δὲ ἀπορίας ἄξιον, πῶς οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ σπεύσαντες εἰς βοήθειάν των Πλαταιεῖς δὲν ἐπωφελήθησαν τούτου διὰ νὰ τοὺς προσβάλουν διαρκούσης τῆς ἀποβάσεως, ἀλλ' ἐπροτίμησαν νὰ ἀναμείνουν ἐννέα ὁλοκλήρους ἡμέρας.

Αἱ λεπτομέρειαι τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος δὲν θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν. Ἀρκούμεθα μόνον νὰ σημειώσωμεν ἐνταῦθα, ὅτι τὰ ἀποτελέσματα μακρῶν μελετῶν, ποὺ ἀφιέρωσαν εἰς αὐτὴν ἱστορικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ συγγραφεῖς, συμπίπτουν εἰς τὴν διαπίστωσιν ἑνὸς γεγονότος: ὅτι ἡ κατὰ τὴν μάχην ταύτην ἑλληνικὴ νίκη ὠφείλετο, ὄχι μόνον εἰς τὴν ἠθικὴν ὑπεροχὴν τοῦ ὑπὲρ βωμῶν καὶ ἑστιῶν μαχομένου Ἀθηναϊκοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ κυρίως εἰς τὴν μεγαλυτέραν συνοχήν, καθὼς καὶ εἰς τὴν ὑπεροχὴν τῆς ὀργανώσεως, τῆς τακτικῆς καὶ τοῦ ὁπλισμοῦ τῶν Ἑλλήνων ὁπλιτῶν ἔναντι τῶν Περσῶν. Εἶναι δὲ ἄξιον ἰδιαιτέρας μνείας, ὅτι σημαντικὸν μέρος τῆς ὑπεροχῆς ταύτης τοῦ ὁπλισμοῦ ἐνέκειτο εἰς τὸ μῆκος τῶν ἀκοντίων, καθὼς καὶ εἰς τὴν διὰ τῶν θωράκων καὶ ἀσπίδων προάσπισιν τῶν Ἑλλήνων ὁπλιτῶν (1). Ὥστε ἡ ἠθικὴ ὑπεροχή, συνδυαζομένη πρὸς τὴν ὑπεροχὴν τῆς ὀργανώσεως καὶ τοῦ ὁπλισμοῦ, ἦτο ἐκείνη ἡ ὁποία ἔκρινε τὴν τύχην τῆς μάχης ταύτης ὑπὲρ τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων, καίτοι ἀσυγκρίτως ὀλιγαριθμοτέρων.

Οἱ Πέρσαι, καταδιωκόμενοι κατὰ πόδας μετὰ τὴν ἥττάν των, ἐτράπησαν ἐν ἀταξίᾳ πρὸς τὸν αἰγιαλόν, ἐπειγόμενοι νὰ καθελκύσουν τὰ πλοῖα των εἰς τὴν θάλασσαν καὶ νὰ σωθοῦν ἐπ' αὐτῶν. Ἐπηκολού-

1) Ὑπερεῖχε δηλαδὴ ὁ Ἑλληνικὸς ὁπλισμὸς ἔναντι τοῦ Περσικοῦ, τόσον ἀπὸ ἐπιθετικῆς, ὅσον καὶ ἀπὸ ἀμυντικῆς ἀπόψεως.

θησε πείσμων συμπλοκὴ πλησίον τῶν πλοίων, τὰ ὁποῖα κατώρθωσαν τέλος νὰ ἀπομακρυνθοῦν, πλὴν ἐννέα ποὺ ἔπεσαν εἰς χεῖρας τῶν νικητῶν.

Καὶ παρὰ τὴν ἥττάν των ὅμως οἱ στρατηγοὶ τῶν Περσῶν, προφανῶς φοβούμενοι νὰ παρουσιασθοῦν πρὸ τοῦ Μονάρχου των χωρὶς νὰ ἔχουν ἐξαντλήσει καὶ τὴν τελευταίαν προσπάθειαν, δὲν ἔλαβον τὴν πρὸς τὰ Μικρασιατικὰ παράλια ἄγουσαν, ἀλλά, φανταζόμενοι ἴσως ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι θὰ ἐπανεπαύοντο ἐπὶ τῶν δαφνῶν τῆς νίκης των, περιέπλευσαν τὸ Σούνιον σκοπεύοντες νὰ ἐμφανισθοῦν ἀπροσδοκήτως πρὸ τῶν Ἀθηνῶν. Εὐτυχῶς ἡ πολεμικὴ ὀργάνωσις τῶν Ἀθηνῶν ἦτο σημαντικώτατα προηγμένη ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Πεντελικοῦ, καθὼς καὶ εἰς ὅλας τὰς περὶ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν κορυφάς, ὑπῆρχε παρατηρητήριον, τὸ ὁποῖον, μόλις ἀντελήφθη τὰς κινήσεις καὶ ἐμάντευσε τὴν πρόθεσιν τῶν Περσῶν, ἔσπευσε νὰ πληροφορήσῃ περὶ τούτων διὰ σημάτων τὸν Μιλτιάδην. Οὗτος δέ, ἀφίσας εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης τὸν Ἀριστείδην μετὰ μικρᾶς δυνάμεως ἐπιτηρήσεως, παρέλαβε τὸν μεγαλύτερον ὄγκον τοῦ στρατοῦ καὶ δι' ἐσπευσμένης πορείας κατέφθασε τὴν ἐσπέραν εἰς Ἀθήνας καὶ ἐστρατοπέδευσε παρὰ τὸ Κυνόσαργες. Τὴν νύκτα ἔφθασεν εἰς τὸν ὅρμον τοῦ Φαλήρου καὶ ὁ Περσικὸς στόλος, μόλις ὅμως τὴν ἑπομένην πρωΐαν οἱ Πέρσαι στρατηγοὶ ἀντελήφθησαν ὅτι αἱ Ἀθῆναι δὲν ἦσαν κεναὶ στρατοῦ ὅπως ἤλπιζαν, ἀπεφάσισαν νὰ παραιτηθοῦν τοῦ σχεδίου των καὶ νὰ ἐπαναπλεύσουν εἰς τὰ ἴδια. Τὴν ἑσπέραν τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἔφθασεν εἰς Ἀθήνας καὶ ἡ στρατιωτικὴ ἐπικουρία, τὴν ὁποίαν ἔστελλεν ἡ Σπάρτη, πολὺ ἀργὰ ὅμως διὰ νὰ παράσχῃ καμμίαν βοήθειαν.

Οὕτως ἡ δευτέρα αὕτη κατὰ τῆς Ἑλλάδος Περσικὴ ἐκστρατεία, ἡ ὁποία ἔφθασε τόσον ἐγγὺς τοῦ σκοποῦ της, ἀπέτυχε, παρ' ὅλην τὴν σοβαρότητα τῆς προπαρασκευῆς της καὶ παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν ὁμαδικὴν ἀντίστασιν ὁλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ μόνον τῶν Ἀθηνῶν. Διότι, καθὼς εἴδομεν, αἱ μὲν πόλεις τῶν Κυκλάδων νήσων διὰ τῶν ὁποίων διῆλθεν ὁ Περσικὸς στόλος ἔσπευσαν, ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην, νὰ ὑποταχθοῦν καί τινες μάλιστα νὰ τὸν συνδράμουν, ἡ δὲ Ἐρέτρεια προέβαλε μὲν ἀντίστασιν, ἀλλ' ἡ δύναμίς της ἦτο πολὺ μικρὰ διὰ νὰ τὴν καταστήσῃ ἀποτελεσματικήν. Συνεπῶς δύναται κανεὶς νὰ εἴπῃ, ὅτι αἱ Ἀθῆναι ἔσχον τὴν τιμὴν νὰ ἀντιμετωπίσουν ἄνευ ἀξίας τινος λόγου βοηθείας ὅλον τὸν ὄγκον τῆς Περσικῆς δυνάμεως, ἡ δὲ νίκη τοῦ Μαραθῶνος δὲν ἦτο μόνον νίκη στρατιωτική, ἀλλὰ πρὸ παντὸς νίκη ἠθική.

Ἐκεῖνο ὅμως, ποὺ πρέπει ἰδιαιτέρως νὰ τονισθῇ, εἶναι ὅτι δὲν θὰ εὑρίσκοντο ἀσφαλῶς αἱ Ἀθῆναι εἰς τὴν δυσχερῆ αὐτὴν θέσιν τοῦ νὰ ἀντιμετωπίσουν τὸν Περσικὸν στρατὸν εἰς ὀλίγων μόνον χιλιομέτρων ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς πόλεώς των, ἐὰν εἶχαν ἔκτοτε τὴν ναυτικὴν ἐκείνην δύναμιν ποὺ ἀπέκτησαν κατόπιν. Ἡ σταθερὰ ὥθησις, ποὺ ἔδωκεν ὁ Θεμιστοκλῆς πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην, δὲν εἶχε προλάβει ἀκόμη νὰ ἀποδώσῃ τοὺς καρπούς της, οὔτε ἡ ἀντίληψις τοῦ ἐκ τῆς Περσικῆς εἰσβολῆς κινδύνου ἦτο ἀκόμη ἀρκετὰ γενική, ὥστε νὰ συνενώσῃ τὰς ναυτικὰς δυνάμεις ὅλων τῶν ἑλληνικῶν πόλεων. Ἡ οὐσιαστικὴ λοιπὸν ἀνυπαρξία θαλασσίας δυνάμεως ἦτο ἡ κυριωτέρα αἰτία, ποὺ ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Δαρεῖον νὰ ἐπιχειρήσῃ ὑπερπόντιον ἐκστρατείαν τόσης ἐκτάσεως. Ἡ ἀνυπαρξία δὲ αὐτὴ ἐξεδηλώθη, τόσον κατὰ τὴν προσπέλασιν τοῦ Περσικοῦ Στόλου πρὸς τὰ ἑλληνικὰ ὕδατα, ὅσον καὶ κατὰ τὴν ἀπόβασιν τοῦ στρατοῦ εἰς Μαραθῶνα, ἀκόμη δὲ καὶ κατὰ τὴν ἀποχώρησίν του ἐκεῖθεν. Οὔτε κἄν, ὅταν ἐνεφανίσθη ὁ Περσικὸς Στόλος πρὸ τοῦ Φαλήρου, κατεβλήθη καμμία προσπάθεια ἀντιμετωπίσεώς του ἀπὸ θαλάσσης.

Ὅταν λέγωμεν ἀνυπαρξίαν ναυτικῆς δυνάμεως, δὲν ἐννοοῦμεν παντελῆ ἔλλειψιν στόλου εἰς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις. Τὸ ὅτι ὑπῆρχαν στόλοι, καθὼς καὶ πυρῆνες ἐπιδεκτικοὶ ταχείας ἀναπτύξεως, κατεφάνη δέκα ἔτη βραδύτερον κατὰ τὴν ναυμαχίαν τῆς Σαλαμῖνος. Ὅπως δὲ καὶ σήμερον, οὕτω καὶ τότε οἱ στόλοι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀνακύψουν ἐκ τοῦ μηδενὸς ἐὰν δὲν ὑπῆρχαν· διότι, διὰ νὰ δημιουργηθῇ εἷς στόλος, ἀπῃτεῖτο καὶ τότε, ὅπως ἀκριβῶς ἀπαιτεῖται καὶ σήμερον, ἀρκετὰ μακροχρόνιος προπαρασκευὴ προσωπικοῦ καὶ ὑλικοῦ. Συνεπῶς ἡ ἀνυπαρξία, περὶ τῆς ὁποίας ὡμιλήσαμεν, ἢ κυριολεκτικώτερον, ἡ μὴ ἐμφάνισις ἑλληνικοῦ στόλου ὅπως προασπίσῃ τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος, ὠφείλετο ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ γεγονός, ὅτι οἱ χαλαροὶ πολιτικοὶ δεσμοὶ οἱ ὑφιστάμενοι μεταξὺ τῶν διαφόρων πόλεων τῆς Ἑλλάδος δὲν εἶχαν ἀκόμη τονωθῇ ἀρκετὰ ὑπὸ τὴν πίεσιν τοῦ κοινοῦ κινδύνου, ὥστε νὰ καταστήσουν δυνατὴν τὴν συνένωσιν τῶν ὑπαρχουσῶν ναυτικῶν δυνάμεων, ὁπότε καὶ μόνον θὰ ἠδύνατο νὰ γίνῃ σκέψις περὶ ἀντιμετωπίσεως τοῦ Περσικοῦ στόλου. Ἠμποροῦμεν λοιπὸν ἄριστα ὁ πρῶτος οὗτος Μηδικὸς πόλεμος νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ πρῶτον ἱστορικὸν γεγονὸς μεγάλης ἐκτάσεως, ποὺ ἀπέδειξεν, ἔστω καὶ ἀρνητικῶς, τὴν σημασίαν τῆς θαλασσίας δυνάμεως διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ Δαρεῖος οὔτε μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ὑπερποντίου ἐκστρατείας του παρητήθη τῶν σχεδίων του, ἀλλὰ ἤρχισε νὰ παρασκευάζῃ καὶ τρί-

την ἐκστρατείαν ὑπὸ μεγαλυτέραν ἀκόμη κλίμακα, ὅτε ὁ θάνατος τὸν κατέλαβε κατὰ τὸ 36ον ἔτος τῆς πολυπράγμονος βασιλείας του. Ἡ σφραγὶς ὅμως τῆς ἰσχυρᾶς του προσωπικότητος ἀφῆκε τόσον βαθέα τὰ ἴχνη της, ὥστε αἱ μεγάλαι γραμμαὶ τῆς ἐξωτερικῆς του πολιτικῆς καὶ κυρίως ἡ προσπάθεια τῆς ἐπεκτάσεως τῆς κυριαρχίας του ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς Ἑλλάδος παρέμειναν ἀμετάβλητοι. Ἡ πολιτικὴ αὕτη ἐσυνεχίσθη μὲ τὴν αὐτὴν ἐπιμονὴν καὶ ἀπὸ τὸν διαδεχθέντα αὐτὸν εἰς τὸν θρόνον υἱόν του Ξέρξην, καθὼς ἀμέσως κατωτέρω θὰ ἴδωμεν.

Ἀφ' ἑτέρου ὅμως καὶ ἡ ἀντίληψις τοῦ τεραστίου κινδύνου, τὸν ὁποῖον μόλις διέφυγεν ἡ Ἑλλάς, ἔγινεν ἐντονωτέρα καὶ ἐγενικεύθη εἰς ὅλας τὰς πόλεις της. Οἱ μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχοντες χαλαροὶ δεσμοὶ ἤρχισαν νὰ τονοῦνται, αἱ δὲ προσπάθειαι πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ κινδύνου τὸν ὁποῖον ὅλοι οἱ βλέποντες κάπως μακρύτερα ἀντελαμβάνοντο ὡς ἐπερχόμενον ἐκ νέου, ἐνισχύθησαν καὶ ἐσυστηματοποιήθησαν. Ἡ σπουδαιοτέρα δὲ μεταξὺ τῶν προσπαθειῶν τούτων ὑπῆρξεν ἡ κατὰ θάλασσαν παρασκευή, διότι δὲν ἦτο πλέον δυνατὸν νὰ διαφύγῃ τὴν ἀντίληψιν κανενός, ὅτι ἐκ τῶν δύο ἐκστρατειῶν τοῦ Δαρείου ἡ μὲν πρώτη ἀπέτυχε χάρις εἰς τὴν ἐκ τῶν στοιχείων τῆς Φύσεως καταστροφὴν τοῦ Στόλου του, ἡ δὲ δευτέρα θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ φθάσῃ τόσον ἐγγὺς πρὸς τὴν ἐπιτυχίαν, ἐὰν ὁ Στόλος τοῦ Μεγάλου Βασιλέως δὲν διέθετε τὴν ἀπόλυτον κυριαρχίαν τῆς θαλάσσης. Ἐπὶ πλέον, κατὰ τὸ δεκαετὲς διάστημα, ποὺ παρενεβλήθη μεταξὺ α΄ καὶ β΄ Μηδικοῦ πολέμου, οἱ καρποὶ νῆς ναυτικῆς πολιτικῆς τοῦ Θεμιστοκλέους εἶχον πλέον ὡριμάσει. Καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας, τῶν ὁποίων τὴν ἡσυχίαν πρὸ ὀλίγων ἀκόμη ἐτῶν ἐτάρασσον αἱ πεντηκόντοροι τῶν Αἰγινητῶν, εἶχεν ἤδη δημιουργηθῆ μία ναυτικὴ δύναμις, ποὺ ἀπετέλει τὸ φυτώριον τῆς μελλούσης κατὰ θάλασσαν ἡγεμονίας της. Διότι πραγματικῶς δὲν ἦτο παρὰ πρόσχημα μόνον ἡ ἀντιμετώπισις τῶν Αἰγινητῶν, τὸ ὁποῖον μετεχειρίσθη ὁ Θεμιστοκλῆς διὰ νὰ ἐπιβάλῃ εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὴν μεγαλεπήβολον ναυτικήν του πολιτικήν (1). Ὁ μεγαλοφυὴς ἐκεῖνος πολιτικὸς ἔβλεπε πολὺ μακρύτερα καὶ ἀντελαμβάνετο, ὅτι ὁ μόνος τρόπος ἀποτελεσματικῆς ἀντιμετωπίσεως τῶν Περσικῶν προσπαθειῶν, περὶ τῆς συνεχίσεως τῶν ὁποίων ἦτο βέβαιος, ἐνέκειτο εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς θαλασσίας δυνάμεως. Ἐπὶ πλέον δὲ τούτου διέβλεπεν ἔκτοτε, κατὰ τὸν Πλούταρχον, ὅτι ἐνῶ ἡ κατὰ ξηρὰν δύναμις τῶν Ἀθηνῶν, ὁσονδήποτε καὶ

1) Ὁ Θουκυδίδης (Ι, 93) ἀναφέρει ὅτι ὁ Θεμ. ἦτο ὁ πρῶτος τολμήσας νὰ εἴπῃ ὅτι «τῆς θαλάσσης ἀνθεκτέα ἐστίν».

ἂν ἤθελεν αὐξηθῆ, μόλις καὶ μετὰ βίας θὰ ἠδύνατο νὰ ἀντιπαραταχθῇ πρὸς τὰς δυνάμεις τῶν ὁμόρων πόλεων, ἡ θαλασσία δύναμις θὰ ἠδύνατο νὰ δώσῃ εἰς τὴν πατρίδα του ἀσφαλὲς μέσον, ὄχι μόνον ἀμύνης κατὰ τῶν Περσῶν, ἀλλὰ καὶ ἐπικρατήσεως ἐφ' ὅλης τῆς Ἑλλάδος. Μὲ τὴν ἀδάμαστον λοιπὸν θέλησιν, ποὺ διέκρινε τὸν χαρακτῆρά του, ἐπέτυχεν ὁ Θεμιστοκλῆς νὰ πείσῃ τοὺς συμπολίτας του, ὅπως διαθέσουν τὰς ἐξαιρετικῶς τότε αὐξηθείσας λόγῳ ἀνακαλύψεως νέων κοιτασμάτων προσόδους τῶν μεταλλείων τοῦ Λαυρίου ἀνερχομένας εἰς 100 τάλαντα ἐτησίως διὰ τὴν ναυπήγησιν πολεμικῶν πλοίων, ἀντὶ νὰ τὰς διανείμουν μεταξύ των ὅπως ἀρχικῶς ἐπρόκειτο (1). Συγχρόνως δὲ εἰσήγαγε ψήφισμα, ὅπως ἐκτὸς τούτων ναυπηγῶνται καὶ ἀνὰ 20 τριήρεις κατ' ἔτος, πρᾶγμα ποὺ ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον ἱστορικὸν παράδειγμα ἐφαρμογῆς ἑνὸς πραγματικοῦ ναυτικοῦ προγράμματος.

Δὲν περιωρίσθη δὲ μόνον εἰς τὴν ναυπήγησιν τῶν πλοίων ἡ ναυτικὴ πολιτικὴ τοῦ Θεμιστοκλέους. Ἀντιλαμβανόμενος αὐτὸς ὅτι τὸ Φάληρον, ποὺ ἐχρησιμοποιεῖτο ἕως τότε ὡς ἐμπορικὸς καὶ πολεμικὸς λιμήν, ἦτο ἀκατάλληλον λόγῳ τοῦ ὅτι ἦτο ἐκτεθειμένον εἰς τοὺς νοτίους ἀνέμους (2), μετέφερε τὸν Ναύσταθμον καὶ τὸν ἐμπορικὸν λιμένα εἰς Πειραιᾶ, ὁ ὁποῖος ὄχι μόνον τὸ μειονέκτημα τοῦτο δὲν παρουσίαζεν, ἀλλὰ καὶ ἠδύνατο νὰ ὀχυρωθῇ κατὰ τρόπον ποὺ νὰ καθίσταται ἀπόρθητος. Πράγματι τότε ἐτέθησαν καὶ αἱ πρῶται βάσεις τῆς ὀργανώσεως καὶ τῆς ὀχυρώσεως, αἱ ὁποῖαι συμπληρωθεῖσαι βραδύτερον, μετὰ τὰ Μηδικά, κατέστησαν τὸν Πειραιᾶ ἕνα τῶν ἀσφαλεστέρων, τῶν καλύτερον ὀργανωμένων καὶ τῶν τελειότερον ὠχυρωμένων λιμένων τοῦ τότε Κόσμου.

Τὰ ἀποτελέσματα τῶν προσπαθειῶν τοῦ Θεμιστοκλέους κατεφάνη-

1) Ὁ Ἡρόδοτος (VI, 144) ἀναβιβάζει τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Θεμιστοκλέους ναυπηγηθεισῶν τριήρεων εἰς 200, ἐνῶ ὁ Πλούταρχος (Θεμιστοκλ. Δ΄) ἀναφέρει μόνον 100. Οἱανδήποτε ὅμως ἐκ τῶν δύο τούτων ἐκδοχῶν καὶ ἂν δεχθῇ κανείς, πείθεται ὅτι ἐπρόκειτο περὶ σημαντικωτάτης πράγματι ἐνισχύσεως τοῦ Ναυτικοῦ τῶν Ἀθηνῶν, διότι τὰ εἰσοδήματα τοῦ ἔτους ἐκείνου ἐκ τῶν μεταλλείων Λαυρίου ἦσαν ἐξαιρετικῶς μεγάλα λόγῳ τῆς ἀνακαλύψεως νέων φλεβῶν μολυβδούχων καὶ ἀργυρούχων μεταλλευμάτων (ἴδε σχετικῶς καὶ Α. Ἀνδρεάδου Ἱστορία τῆς Ἑλλην. Δημοσ. Οἰκονομίας σελ. 231)

2) Ὑποστηρίζεται ἀπὸ πολλούς, ὅτι ὁ πολεμικὸς λιμὴν δὲν ἦτο εἰς τὸ Φάληρον, ἀλλὰ εἰς τὸ σημερινὸν Τουρκολίμανο καὶ ὅτι κυριωτέρα αἰτία τῆς ἐκλογῆς τῶν λιμένων τοῦ Πειραιῶς ἦτο ἡ ἀνεπάρκεια τοῦ χώρου εἰς Τουρκολίμανο (πρβλ. Η. Ἀγγελοπούλου, Περὶ Πειραιῶς καὶ τῶν λιμένων αὐτοῦ ἔκδ. 1898).

σαν, ὅταν ἐξερράγη ὁ δεύτερος Μηδικὸς πόλεμος, διότι τότε αἱ Ἀθῆναι εὑρέθησαν εἰς τὴν εὐχάριστον θέσιν νὰ διαθέτουν ναυτικὴν δύναμιν 200 τριήρεων ἄριστα ὠργανωμένην καὶ Ναύσταθμον, ὁ ὁποῖος, καίτοι δὲν εἶχεν ἀκόμη συμπληρωθῆ ἡ ὀχύρωσίς του, ἦτο ἐκ φύσεως ἀσφαλὴς καὶ ἠδύνατο εὐκόλως νὰ προασπισθῆ.

III. Ὁ Β' Μηδικὸς πόλεμος. Καθυπόταξις τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Ναυμαχίαι παρὰ τὸ Ἀρτεμίσιον.

Ὁ υἱὸς τοῦ Δαρείου Ξέρξης, συνεχίζων, καθὼς ἀνεφέραμεν ἤδη, τὴν πολιτικὴν τοῦ πατρός του, ἔθεσεν ὡς ἕνα τῶν πρώτων σκοπῶν τῆς βασιλείας του τὴν ὁριστικὴν καθυπόταξιν τῆς Ἑλλάδος. Δὲν ἠδυνήθη ὅμως νὰ τεθῆ ἀμέσως ἐπὶ τὸ ἔργον, διότι εὑρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἀντιμετωπίσῃ, ὀλίγον μετὰ τὴν ἀνάρρησίν του εἰς τὸν θρόνον, τὴν μεγάλην ἐπανάστασιν τῶν Αἰγυπτίων. Ἐκτὸς δὲ τούτου, καὶ ὁ θεῖός του Ἀρτάβανος, ἀδελφὸς τοῦ Δαρείου, τὸν ἀπέτρεπεν ἐπιμόνως ἀπὸ τοῦ ἐπαναλάβῃ τὰς κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐπιχειρήσεις. Ὁ Μαρδόνιος ὅμως ἀφ' ἑτέρου, ἔχων εἰς τοῦτο συνεργοὺς καὶ τοὺς ἐξορίστους ἐξ Ἀθηνῶν Πεισιστρατίδας, καθὼς καὶ τοὺς Ἀλευάδας τῆς Θεσσαλίας, κατώρθωσε τελικῶς νὰ ἐξουδετερώσῃ τὴν ἀντίδρασιν τοῦ Ἀρταβάνου καὶ οὕτω πως ἀπεφασίσθη πλέον τελειωτικῶς ἡ πραγματοποίησις τῆς ἐκστρατείας.

Αἱ προετοιμασίαι ἔγιναν εἰς κολοσσιαίαν κλίμακα καὶ διήρκεσαν ἐπὶ τέσσαρα ὁλόκληρα ἔτη, τὰ ὁποῖα, προστιθέμενα καὶ εἰς τὰ τρία τελευταῖα τῆς βασιλείας τοῦ Δαρείου, ἀναβιβάζουν τὴν ὁλικὴν διάρκειαν τῆς ἑτοιμασίας εἰς ἑπτὰ ἔτη. Ὁ Ξέρξης ἐπροτίμησε τὸ γενικὸν σχέδιον ἐκστρατείας διὰ μέσου τῆς Θράκης, διὰ νὰ ἀποφύγῃ ὅμως τὸν περίπλουν τοῦ Ἄθω, τοῦ παρὰ τὸν ὁποῖον παθήματος ἡ ἀνάμνησις παρέμενεν ἀκόμη ζωηρὰ εἰς τὴν μνήμην τῶν Περσῶν, ἀπεφάσισε νὰ τάμῃ τὸν ἰσθμὸν τῆς ὁμωνύμου Χερσονήσου.

Προφανῶς εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ γενικοῦ τούτου σχεδίου ἐκστρατείας ἐβάρυναν οἱ κάτωθι λόγοι :

α) ἡ ἀνάγκη μεταφορᾶς ὄγκου στρατοῦ πολὺ μεγαλυτέρου ἀπὸ τὴν στρατιωτικὴν δύναμιν τῆς β΄ ἐκστρατείας τοῦ Δαρείου· ὁ ὄγκος οὗτος θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ μεταφερθῆ διὰ θαλάσσης, εἰς μίαν μόνην διαδρομήν,

β) ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ καταληφθῆ ἡ Θεσσαλία καὶ ἡ Στερεὰ Ἑλλάς, κατὰ τρόπον καθιστῶντα ματαίαν κάθε σκέψιν ἀντιδράσεως,

καθ' ὃν χρόνον ἡ εἰσβολὴ θὰ ἐσυνεχίζετο πρὸς τὴν Πελοπόννησον,

γ) ἡ ἐξ ἴσου σοβαρὰ ἀνάγκη τῆς πλήρους κατοχῆς τῶν κυριωτέρων σημείων κατὰ μῆκος τῶν ὁδῶν συγκοινωνίας τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, ἡ ὁποία ἦτο ἀπαραίτητος προϋπόθεσις ἀσφαλοῦς κατοχῆς τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Ἡ κατοχὴ αὕτη θὰ ἦτο ἐξ ἴσου ἀπαραίτητος διὰ τὴν κατόπιν τῆς ὑποταγῆς τῆς Ἑλλάδος ἐκμετάλλευσιν τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου παρὰ τῆς Περσικῆς Αὐτοκρατορίας.

Ἡ ἀπόφασις ὅμως τῆς διὰ ξηρᾶς εἰσβολῆς, ὄχι μόνον δὲν καθίστα περιττὴν τὴν ὕπαρξιν Στόλου, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας τὴν καθίστα περισσότερον ἐπιτακτικήν. Ὁ κολοσσιαῖος στρατὸς τῆς εἰσβολῆς, ὁ ὁποῖος ἐπρόκειτο νὰ κινηθῆ κατὰ μῆκος τόσον ἐκτεταμένων παραλίων καὶ νὰ καθυποτάξῃ μίαν χώραν τῆς γεωγραφικῆς διαμορφώσεως τῆς Ἑλλάδος, εἶχεν ἀπόλυτον ἀνάγκην ἰσχυροῦ στόλου, ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ νὰ κατασυντρίψῃ καὶ νὰ ἐξαφανίσῃ ὅλας τὰς ναυτικὰς δυνάμεις τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, ἀφ' ἑτέρου δέ, διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸν ἴδιον αὐτοῦ ἐφοδιασμόν. Ἦτο δὲ ἐπιτακτικὴ ἡ ἀνάγκη τοῦ συνεχοῦς ἀπὸ θαλάσσης ἐφοδιασμοῦ, τόσον κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς πορείας τοῦ στρατοῦ διὰ μέσου τῶν ἐχθρικῶν χωρῶν τῆς Θράκης καὶ Μακεδονίας, ὅσον καὶ μετὰ τὴν εἰσβολὴν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Διότι ἡ χώρα αὕτη, ἡ ὁποία καὶ διὰ τὰς ἰδίας αὐτῆς ἀνάγκας εἰσῆγεν ἔκτοτε σῖτον καὶ δημητριακὰ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ ἰδίως ἐκ τοῦ Εὐξείνου, δὲν ἦτο βέβαια δυνατὸν νὰ διαθρέψῃ τὸν στρατὸν τῆς εἰσβολῆς. Καί, τὴν στιγμὴν ποὺ θὰ παρέμεναν ἀνέπαφοι ναυτικαὶ δυνάμεις εἰς τὰς διαφόρους ἑλληνικὰς πόλεις, αἱ ὁποῖαι συγκεντρούμεναι θὰ ἠδύναντο νὰ διακόψουν τὰς θαλασσίας συγκοινωνίας τοῦ στρατοῦ τῆς κατοχῆς πρὸς τὰς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ βάσεις του, ἡ κατοχὴ αὕτη δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ ἀσφαλής. Ἐφ' ὅσον δὲ ὁ πολιτικὸς σκοπὸς τῆς ὅλης αὐτῆς ἐπιχειρήσεως ἦτο ἡ ἐκμετάλλευσις τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου διὰ μέσου τῶν ἑλληνικῶν θαλασσῶν ἐκ μέρους τῆς Περσικῆς Αὐτοκρατορίας, ἦτο προφανὲς ὅτι ἡ συντριβὴ πάσης ὠργανωμένης ναυτικῆς πολεμικῆς δυνάμεως τῶν Ἑλλήνων θὰ ἀπετέλει κατ' ἀνάγκην ἕνα ἐκ τῶν ἀμέσων πολεμικῶν σκοπῶν, ἡ συντριβὴ δὲ αὕτη μόνον δι' ἰσχυροῦ στόλου θὰ ἦτο δυνατή.

Διὰ τοὺς ἀνωτέρω λόγους ὁ Ξέρξης, ὅπως πρὸ ἐτῶν ὁ πατήρ του, εὑρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ συγκροτήσῃ καὶ στόλον ἰσχυρότατον, τοῦ

ὁποίου τὸν κυριώτατον πυρῆνα ἀπετέλεσεν ἡ ναυτικὴ δύναμις τῆς Φοινίκης.

Ὅλαι αἱ προετοιμασίαι συνεπληρώθησαν περὶ τὸ φθινόπωρον τοῦ 481, ἀμέσως δὲ ἤρχισεν ἡ συγκέντρωσις τοῦ στρατοῦ εἰς τὰς βορειοδυτικὰς ἐπαρχίας τῆς Μ. Ἀσίας, τοῦ δὲ στόλου εἰς τοὺς λιμένας Κύμην καὶ Φώκαιαν. Ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν συγκεντρωθεισῶν στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν δυνάμεων, ὑπάρχουν σημαντικαὶ διαφοραὶ μεταξὺ τῶν ἱστορικῶν. Ὁ Ἡρόδοτος ἀναβιβάζει τὴν συγκεντρωθεῖσαν στρατιωτικὴν δύναμιν εἰς 1.700.000 ἀνδρῶν μαχίμων, ἐκτὸς δὲ τούτων ὑπῆρχαν τόσον πολυάριθμοι βοηθητικοὶ σχηματισμοί, ὥστε ἡ ὅλη δύναμις ἀνήρχετο εἰς 4 περίπου ἑκατομμύρια ἀνδρῶν. Ὁ ἀριθμὸς οὗτος φαίνεται ὑπερβολικὸς καὶ ἀπίθανος, ἐὰν τὸν συγκρίνῃ κανεὶς πρὸς τοὺς μικροὺς ἐπαγγελματικοὺς στρατοὺς τοῦ Μεσαίωνος καὶ τῶν ἀμέσως κατόπιν χρόνων. Ἀφ' ἧς ὅμως οἱ πόλεμοι τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως ἐσήμαναν τὴν κατάργησιν τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος στρατῶν καὶ τὴν ἐπάνοδον εἰς τὸ σύστημα τῶν ἐθνικῶν στρατῶν, οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι, τοὺς ὁποίους δίδει ὁ Ἡρόδοτος, φαίνονται ὀλιγώτερον ἀπίθανοι, ἰδίᾳ δὲ κατόπιν τῶν συγκεντρώσεων τεραστίων ἀνθρωπίνων μαζῶν, ποὺ παρουσίασαν οἱ δύο Παγκόσμιοι Πόλεμοι. Ἡ μόνη ἄποψις, ποὺ δικαιολογεῖ τὸν σκεπτικισμὸν ὡς πρὸς τοὺς ἀριθμοὺς αὐτούς, εἶναι αἱ κολοσσιαῖαι δυσχέρειαι, ποὺ θὰ παρουσίαζεν ἡ διατροφή των, μὲ τὰ τότε μέσα μεταφορᾶς καὶ μὲ τὴν Ἐπιμελητείαν των.

Ὁ στόλος περιελάμβανε 1207 πολεμικὰ πλοῖα. Καὶ ἂν διὰ τοὺς ἀριθμοὺς τοῦ στρατοῦ δύνανται νὰ διατυπωθοῦν ἐπιφυλάξεις τινές, διὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν πλοίων ὅμως τὰ πράγματα εἶναι διάφορα· διότι καὶ τότε, ὅπως καὶ σήμερον, ἦτο ἀπείρως εὐκολώτερον νὰ γνωσθῇ ἡ ἀριθμητικὴ δύναμις ἑνὸς στόλου, παρὰ ἑνὸς στρατοῦ. Ἐκτὸς τῶν καθ' ἑαυτὸ πολεμικῶν πλοίων, ὑπῆρχαν καὶ περὶ τὰ τρισχίλια βοηθητικὰ μικρὰ καὶ μεγάλα. Καὶ εἰς τὸν τελευταῖον τοῦτον ἀριθμὸν ἐνδέχεται νὰ ὑπάρχῃ δόσις τις ὑπερβολῆς, ἐκτὸς ἐὰν συμπεριελαμβάνοντο εἰς αὐτὸν καὶ τὰ πλοιάρια, ποὺ θὰ προωρίζοντο διὰ τὰς ἀποβάσεις.

Ἡ τεραστία αὕτη κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν δύναμις ἀντεπροσώπευε τὸ μέγιστον τῆς στρατιωτικῆς προσπαθείας τῆς Περσικῆς Αὐτοκρατορίας κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ποὺ εἶχε τὴν μεγαλυτέραν της ἔκτασιν. Παρὰ τὸν πρωτοφανῆ ὅμως ὄγκον της, παρουσίαζε καὶ ἓν σημεῖον ἀδυναμίας λίαν σημαντικόν, τοῦτο δὲ ἐνέκειτο εἰς τὸ ὅτι ἡ δύναμις αὕτη δὲν ἦτο καθαρῶς ἐθνική, διότι ὁ μὲν στρατὸς ἀπετελεῖτο ἀπὸ στρατιωτικὰς δυνάμεις 46 ὁλοκλήρων ἐθνῶν, ὁ δὲ Στόλος

ὁκεώ· τὰ ἔθνη δὲ ταῦτα, συνηνωμένα ὑπὸ τὴν ἀπολυταρχικὴν διοίκησιν τῶν Περσῶν, δὲν εἶχαν, παρὰ ἐλάχιστα τὰ κοινὰ μεταξύ των· καὶ αἱ γλῶσσαι των καὶ ὁ βαθμὸς τοῦ πολιτισμοῦ των καὶ ἡ στρατιωτική των ὀργάνωσις διέφεραν οὐσιωδέστατα, δὲν συνεκρατοῦντο δὲ μεταξύ των ἀπὸ κανὲν κοινὸν ἰδανικόν, ἀλλὰ μόνον ἀπὸ τὸν φόβον ποὺ ἐνέπνεεν ἡ Περσικὴ δύναμις. Ἐὰν ἐξετάσωμεν κάπως λεπτομερέστερον τὴν συγκρότησιν τῆς ναυτικῆς δυνάμεως, βλέπομεν ὅτι αὕτη ἀπετελεῖτο ἀπὸ τοὺς ἑξῆς στόλους:

Φοινίκης	300	πολ. πλοῖα
Αἰγύπτου	200	» »
Κύπρου	150	» »
Κιλικίας	100	» »
Παμφυλίας	30	» »
Λυκίας	50	» »
Καρίας	70	» »
Ἕλλην. Ἀποικιῶν, Ἰωνικῶν	100	» »
» » Δωρικῶν	30	» »
» » Αἰολικῶν	60	» »
» » Ἑλλησπόντου	100	» »
» νήσων Αἰγαίου	17	» »
Σύνολον	1207	

ἤτοι ἐπὶ συνόλου 1207 πλοίων 307 μὲν ἦσαν ἑλληνικά, 150 δέ, τὰ τῆς Κύπρου, ἦσαν καὶ αὐτὰ ἑλληνικὰ κατὰ μέγα μέρος. Συνεπῶς τὸ τρίτον τοῦ κατὰ τῆς Ἑλλάδος πλέοντος Περσικοῦ Στόλου ἀπετελεῖτο ἀπὸ ἑλληνικὰ πλοῖα μὲ ἑλληνικὰ πληρώματα, τῶν ὁποίων τὴν νομιμοφροσύνην καὶ τὴν ὑποταγὴν ἐξησφάλιζε μόνον ἡ ἐφ' ἑκάστου πλοίου παρουσία τῶν Περσῶν ὁπλιτῶν. Καὶ ἀκουσίως σκέπτεται κανείς, ὅτι τὸ αὐτὸ φαινόμενον ἐπανελήφθη πολλάκις κατὰ τὴν μακραίωνα ἱστορίαν τῆς Φυλῆς μας μέχρι καὶ τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος τοῦ 1821, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ὁποίου τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν πληρωμάτων τοῦ Τουρκικοῦ Στόλου ἀπετελεῖτο ἀπὸ Ἕλληνας νησιώτας διὰ τῆς βίας ἀγομένους νὰ πολεμήσουν κατὰ τῆς πατρίδος των.

Ἐκ μόνης τῆς ἀπαριθμήσεως τῶν Φυλῶν, ποὺ ἀπετέλουν τὸν κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν στρατὸν τοῦ Ξέρξου, ἀντιλαμβάνεται κανείς, ὅτι, πλὴν τῆς ἁπλῆς ἐπιβολῆς τῆς Περσικῆς ἀπολυταρχίας, πιθανὸν νὰ ὑπῆρχε καὶ κάποιο βαθύτερον κίνητρον ποὺ συνήνωνε τοὺς διαφόρους αὐτοὺς μεταξύ των λαοὺς εἰς μίαν ἐκστρατείαν, τὴν ὁποίαν ὁ

J. de la Gravière χαρακτηρίζει ὡς ἓν εἶδος σταυροφορίας τῶν λαῶν τῆς Ἀσίας (1). Τὸ κίνητρον δὲ αὐτὸ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἶναι ἄλλο, ἀπὸ τὰς βαθείας διαφορὰς ὀργανώσεως, ἀντιλήψεων καὶ διανοητικότητος, ποὺ ἐχώριζαν τοὺς Ἀσιατικοὺς λαοὺς ἀπὸ τὰς Ἑλληνικὰς φυλάς, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τὴν συνεχῆ ἀπειλὴν ποὺ ἀπετέλει ἡ ὕπαρξις τῶν ὠργανωμένων στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν δυνάμεων τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν διὰ τὰ παράλια τῆς Μ. Ἀσίας μέχρι καὶ τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου. Ἡ σοβαρότης τῆς ἀπειλῆς ταύτης κατεφάνη ἕνα καὶ ἥμισυν αἰῶνα βραδύτερον, ὅταν ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος διέλυσε τὸ Κράτος τῶν Περσῶν. Εἰδικῶς διὰ τοὺς Φοίνικας, οἱ ὁποῖοι, καθὼς εἴδαμεν, ἀπετέλουν τὸν κυριώτερον παράγοντα τῆς ναυτικῆς των δυνάμεως, ὑπῆρχε καὶ ἄλλος λόγος ἀντιπαθείας καὶ ἐχθρότητος πρὸς τοὺς Ἕλληνας· ἡ ἀντιζηλία των περὶ τὴν ἐκμετάλλευσιν τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου τῆς Μεσογείου. Τοιαῦται ἐμπορικαὶ ἀντιζηλίαι ἀπετέλεσαν πάντοτε αἰτίας πολέμων περὶ ἐπικρατήσεως, ἀκόμη καὶ μεταξὺ συγγενῶν λαῶν, ὡς π. χ. μεταξὺ τῶν Γενουησίων καὶ τῶν Ἐνετῶν, πολλοὺς αἰῶνας βραδύτερον.

Εἶναι χαρακτηριστικὸν τῆς ἀρκετὰ προηγμένης στρατιωτικῆς ὀργανώσεως τῶν Περσῶν τὸ γεγονός, ὅτι μία τῶν τελευταίων προετοιμασιῶν τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ξέρξου ὑπῆρξεν ἡ ἐγκατάστασις, κατὰ μῆκος τῆς παραλιακῆς ὁδοῦ ποὺ ἔμελλε νὰ ἀκολουθήσῃ ἡ στρατιά, κέντρων ἐφοδιασμοῦ καὶ ἀποθηκῶν. Μία ἄλλη προετοιμασία, τὴν ὁποίαν ὁ Ἡρόδοτος χαρακτηρίζει ὡς κουφότητα καὶ ὑπεροψίαν τοῦ Ξέρξου, ἦτο ἡ τομὴ τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Χερσονήσου τοῦ Ἄθω. Ἡ ἐργασία αὕτη ἐξετελέσθη παρὰ μυριάδων ἀνδρῶν ἐξ ὅλων τῶν φυλῶν, δὲν ἦτο δὲ τόσον περιττή, ὅσον τὴν παριστᾷ ὁ Ἡρόδοτος, δεδομένου ὅτι ἡ ὑπερνεώλκησις τόσων χιλιάδων πλοίων ὑπεράνω τοῦ ἰσθμοῦ, διὰ νὰ ἀποφύγουν τὸν κίνδυνον τοῦ περίπλου τοῦ Ἄθω, θὰ ἐπέφερε σημαντικὴν φθορὰν εἰς τὰ ὕφαλά των καὶ θὰ καθίστα ἀπαραίτητον τὴν ἐκφόρτωσιν, τὴν διάναξιν καὶ τὴν ἐπαναφόρτωσιν τῶν πλοίων, ἐργασίας δηλαδή, αἱ ὁποῖαι θὰ προεκάλουν σημαντικὴν ἐπιβράδυνσιν.

Ὅταν ἀπεφασίσθη ἡ ἐκ Μ. Ἀσίας ἐκκίνησις τῆς στρατιᾶς περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔαρος τοῦ 480 π. Χ., ὁ Στόλος τοῦ Ξέρξου παραπλεύσας τὴν ἀκτὴν τῆς Τρωάδος εἰσῆλθεν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, Ἕλληνες δὲ μηχανικοὶ ἀνέλαβον καὶ ἔφεραν εἰς πέρας τὸ δυσχερέστατον

1) Jurien de la Gravière, La Marine des Anciens et l' expédition de Sicile.

ἔργον τῆς ζεύξεως τοῦ στενοῦ Σηστοῦ-Ἀβύδου. Καὶ ἡ μὲν πρώτη κατασκευασθεῖσα γέφυρα ἀνεπαρκῶς στηριχθεῖσα παρεσύρθη ὑπὸ τοῦ ρεύματος, εἰς ἀντικατάστασιν δὲ αὐτῆς κατεσκευάσθη νέα ἀποτελεσθεῖσα ἐκ πλοίων. Ταῦτα ἐτάχθησαν, τὸ ἓν παρὰ τὸ ἄλλο, κατὰ τὸ ἐγκάρσιόν των, ἠγκυροβόλησαν καὶ ἐστερεώθησαν δι' ἰσχυροτάτων κάλων, ἐὰν δὲ λάβῃ κανεὶς ὑπ' ὄψιν τὸ μέγα βάθος τοῦ στενοῦ ποὺ δὲν ἐπέτρεπεν ἀσφαλῆ ἀγκυροβολίαν καὶ τὸ ἰσχυρὸν ρεῦμα ποὺ ὑπῆρχε καὶ τότε ὅπως καὶ σήμερον, ἀντιλαμβάνεται εὐκόλως τὰς δυσχερείας τοῦ ἐγχειρήματος. Ἀφοῦ ἐξησφαλίσθη ἡ στερέωσις τῶν πλοίων καὶ κατεσκευάσθη ὕπερθεν αὐτῶν ξύλινον δάπεδον, ἐτελέσθησαν αἱ καθιερωμέναι μεγαλοπρεπεῖς θρησκευτικαὶ τελεταὶ καὶ ἀμέσως κατόπιν ἤρχισεν ἡ διάβασις τοῦ στρατοῦ, ἡ ὁποία διήρκεσεν ἑπτὰ ἡμέρας.

Ἀφοῦ ἐπερατώθη ἡ διάβασις τοῦ Ἑλλησπόντου, ἡ στρατιὰ ἐτέθη εἰς πορείαν κατὰ μῆκος τῆς Θρακικῆς παραλίας μέχρι τῆς πεδιάδος τοῦ Δορίσκου, ὅπου ἔγινε μεγάλη ἐπιθεώρησις (1) παρὰ τοῦ Ξέρξου. Μετὰ τὴν ἐπιθεώρησιν αὐτὴν ὁ μὲν στρατὸς ἐσυνέχισε τὴν πορείαν του, ἐνῷ ὁ στόλος παρέπλεε καὶ ἐν συνεργασίᾳ μὲ τὰς ἐπὶ τῆς ξηρᾶς ἐγκατεστημένας ἀποθήκας ἐξησφάλιζε τὸν ἐφοδιασμὸν τοῦ τεραστίου ἐκείνου πλήθους ἀνθρώπων. Ὅταν ἔφθασεν εἰς τὸ ὕψος τῆς ἀνατολικῆς ἄκρας τῆς Χαλκιδικῆς, ὁ Ξέρξης διέταξε τὸν στόλον, ὅπως, ἀποχωριζόμενος τοῦ στρατοῦ, πλεύσῃ διὰ τῆς ἑτοιμασθείσης διώρυγος τοῦ Ἄθω καὶ ἀκολούθως περιπλέων τὰς δύο ἄλλας ἄκρας τῆς Χαλκιδικῆς καταπλεύσῃ εἰς Θέρμην (τὴν σημερινὴν Θεσσαλονίκην), ὅπου αὐτὸς θὰ κατηυθύνετο διὰ ξηρᾶς. Ἡ ἐν Θέρμῃ συνάντησις στρατοῦ καὶ στόλου ἐπραγματοποιήθη ἐντὸς τῆς ταχθείσης προθεσμίας καὶ κατόπιν ταύτης ὁλόκληρος ἡ δύναμις τοῦ Ξέρξου ἦτο πλέον ἕτοιμος διὰ τὴν τελικήν της ἐξόρμησιν πρὸς τὴν κυρίως Ἑλλάδα.

Ἂς ἔλθωμεν τόρα καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας, διὰ νὰ ἴδωμεν, πῶς ἐσκέπτοντο νὰ ἀντιμετωπίσουν τὸν ἐναντίον των ἐπερχόμενον τρομερὸν κίνδυνον. Ὅπως ἀνωτέρω ἐξεθέσαμεν, αἱ δύο προηγούμεναι ἐκστρατεῖαι τῶν Περσῶν εἶχαν συσφίγξει ἀρκετὰ τοὺς μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων ὑπάρχοντας χαλαροὺς δεσμοὺς καὶ εἶχαν συντελέ-

1) Ἐκ τῆς λαμπρᾶς, ὅσον καὶ λεπτομεροῦς, ἀφηγήσεως τῆς ἐπιθεωρήσεως ταύτης παρὰ τοῦ Ἡροδότου βλέπει κανείς, ὄχι μόνον τὸ μέγα πλῆθος, ἀλλὰ καὶ τὸ ποικιλόμορφον τοῦ ὁπλισμοῦ τῶν ἀποτελούντων τὸν στρατὸν τοῦ Ξέρξου Ἀσιατικῶν φυλῶν.

σει εἰς τὴν τόνωσιν τοῦ ἐθνικοῦ αἰσθήματος. Πολὺ ὅμως ἀπεῖχεν ἡ τόνωσις αὕτη ἀπὸ τοῦ νὰ πραγματοποιήσῃ μίαν πλήρη πολιτικὴν ἕνωσιν, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τουλάχιστον ποὺ ἀποδίδομεν εἰς τὸν ὅρον αὐτὸν σήμερον. Ἐπρόκειτο μᾶλλον περὶ μιᾶς ἐφημέρου ἐπιμαχίας πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ κοινοῦ κινδύνου. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἐστέρει τὴν Ἀνωτάτην ἡγεσίαν τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων τοῦ κύρους καὶ τῆς συνεχείας ἐκείνης τῶν ἐνεργειῶν, ποὺ εἶναι ἀπαραίτητα στοιχεῖα διὰ τὴν ἐνιαίαν στρατηγικὴν διεύθυνσιν τοῦ ἀγῶνος. Ὡς ἐκ τούτου, ἡ στρατηγικὴ πρωτοβουλία παρέμεινε καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου μὲ τὸ μέρος τῶν Περσῶν καὶ δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐφαρμοσθῇ ἡ ὀρθοτάτη γνώμη τοῦ Θεμιστοκλέους, τοῦ νὰ ἀντιμετωπισθῇ ὁ Περσικὸς Στόλος πρὶν ἀκόμη φθάσῃ εἰς τὰ ἑλληνικὰ ὕδατα («ὡς προσωτάτω τῆς Ἑλλάδος ἀπαντᾶν τῷ βαρβάρῳ») (1).

Τὸ Συνέδριον τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, τὸ ὁποῖον συνελθὸν ἐν τῷ Ἰσθμῷ ἐμελέτησε τὴν κατάστασιν, ἀπεφάσισε νὰ ἀποστείλῃ εἰς τὴν κοιλάδα τῶν Τεμπῶν στρατιωτικὴν δύναμιν πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ στρατοῦ τοῦ Ξέρξου καὶ συγχρόνως νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν βοήθειαν τοῦ τυράννου τῶν Συρακουσῶν Γέλωνος, ποὺ διέθετε δύναμιν, ὅσην ὅλαι ὁμοῦ αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις. Καὶ ἀπεστάλη μὲν ἀμέσως εἰς τὰ Τέμπη δύναμις ἀποτελεσθεῖσα ἐκ 10.000 ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν Σπαρτιάτην Εὐαίνετον καὶ τὸν Ἀθηναῖον Θεμιστοκλέα, δὲν ἐβράδυναν ὅμως οὗτοι νὰ ἀντιληφθοῦν τὸ ἐπισφαλὲς τῆς θέσεώς των, καθόσον ὁ περσικὸς στρατὸς ἠδύνατο εὐκόλως νὰ τοὺς κυκλώσῃ ἀποβιβάζων διὰ τοῦ στόλου ἰσχυρὰν δύναμιν πρὸς τὰ νῶτα των. Ὡς ἐκ τούτου ἀπεφάσισαν νὰ ἐγκαταλείψουν εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ εἰσβολέως τὴν Θεσσαλίαν καὶ νὰ ὀχυρωθοῦν εἰς τὸ στενὸν τῶν Θερμοπυλῶν, τοῦ ὁποίου τὸ μικρὸν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην πλάτος ἐπέτρεπε τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ κινδύνου διὰ μικρᾶς δυνάμεως. Ἡ ἀπόφασις αὕτη ὠφείλετο κυρίως εἰς

1) Πλουτάρχου Θεμισιοκλ. 7. Διὰ νὰ φανῇ πόσον ὀλίγον ἐπηρεάζονται αἱ γενικαὶ ἀρχαὶ τῆς Στρατηγικῆς ἀπὸ τὴν ἐξέλιξιν τῶν πολεμικῶν μέσων διὰ μέσου τῶν αἰώνων, ὑπενθυμίζομεν, ὅτι κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, ὅταν ἀντιπρόσωποι διαφόρων ἑλληνικῶν πόλεων ἐζήτουν ἀπὸ τοὺς Προκρίτους τῆς Ὕδρας νὰ τοὺς στείλουν πλοῖα διὰ τὴν ἄμυνάν των, οἱ Πρόκριτοι ἠρνήθησαν μὲ τὴν ἑξῆς ἀξιομνημόνευτον δικαιολογίαν: «...καὶ ἄλλα πλοῖα νὰ πλεύσουν εἰς τὸ στενὸν τῶν Δαρδάνων (τὰ Δαρδανέλια) διὰ νὰ ἀπαντήσουν τὸν Στόλον τοῦ Τυράννου, ὅπου μέλλει ἀφεύκτως νὰ ἐξέλθῃ... κτλ.». Δὲν ὑπενθυμίζουν αὐταὶ αἱ λέξεις καταπληκτικὰ τὸ «ὡς προσωτάτω τῆς Ἑλλάδος ἀπαντᾶν τῷ βαρβάρῳ»;

τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ Βασιλέως τῆς Σπάρτης Λεωνίδου, ὅστις καὶ ἀνέλαβε τὴν ἐφαρμογήν της.

Ἐπειδὴ δέ, καθὼς ἐξεθέσαμεν ἤδη εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον, αἱ κατὰ ξηρὰν ἐπιχειρήσεις ἦσαν στενώτατα συνδεδεμέναι πρὸς τὰς κατὰ θάλασσαν, ἀπεφασίσθη, ὅπως ὁ ἑλληνικὸς στόλος συγκεντρωθῇ παρὰ τὴν βορείαν εἴσοδον τοῦ Εὐβοϊκοῦ κόλου. Πράγματι τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα ἐγκατέστησαν τὸ ὁρμητήριόν των παρὰ τοὺς σημερινοὺς Ὠρεούς, τὴν τότε καλουμένην Ἱστιαίαν, εἰς ἕνα κατάλληλον διὰ τὴν ἀνέλκυσιν τῶν τριήρεών των καὶ ἀρκετὰ προφυλαγμένον αἰγιαλόν. Καὶ αἱ δύο αὗται θέσεις, αἱ Θερμοπύλαι διὰ τὸν στρατὸν καὶ ἡ βορεία ἔξοδος τοῦ Εὐβοϊκοῦ διὰ τὸν στόλον, εἶχαν ἐκλεγῇ ἄριστα, διότι ἐπέτρεπαν τὴν ἐκ παραλλήλου ἀντιμετώπισιν τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου τοῦ Ξέρξου, μὲ τὰς εἰς τὴν διάθεσιν τῶν Ἑλλήνων μικρὰς δυνάμεις, ὑπὸ τοὺς εὐνοϊκωτέρους δυνατοὺς ὅρους. Διότι καὶ αἱ Θερμοπύλαι ἀπετέλουν τὴν ἀναγκαστικὴν διάβασιν διὰ τὴν εἰσβολὴν τοῦ Ξέρξου εἰς τὴν Βοιωτίαν καὶ ὁ Εὐβοϊκὸς ἀπετέλει τὴν θαλασσίαν ὁδόν, διὰ τῆς ὁποίας ἦτο ἠναγκασμένος νὰ διέλθῃ ὁ Περσικὸς στόλος, διὰ νὰ δύναται νὰ καλύπτῃ ἀπὸ θαλάσσης τὴν προέλασιν τοῦ στρατοῦ καὶ διὰ νὰ ἐξασφαλίζῃ τὸν ἐφοδιασμόν του.

Ὁ σύνδεσμος μεταξὺ τῶν κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν ἑλληνικῶν δυνάμεων ἐξησφαλίζετο διὰ δύο ἐλαφρῶν πολεμικῶν πλοίων—πιθανῶς πεντηκοντόρων—τὰ ὁποῖα εἰς καταλλήλους θέσεις τοποθετημένα ἠδύναντο νὰ μεταβιβάζουν ἀμοιβαίως διὰ σημάτων τὰς ἑκάστοτε ἀπαιτουμένας πληροφορίας καὶ διαταγὰς πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς συνεργασίας στρατοῦ καὶ στόλου.

Ἡ ἀρχηγία τῶν τε κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν ἑλληνικῶν δυνάμεων εἶχεν ἀνατεθῇ εἰς στρατηγοὺς Σπαρτιάτας. Καὶ διὰ μὲν τὸν στρατὸν ἦτο τοῦτο φυσικόν, διότι ἔκτοτε ὑπερεῖχεν εἰς τὰ στρατιωτικὰ ἡ Σπάρτη. Διὰ τὸ ναυτικὸν ὅμως, ἔνθα ἡ ὑπεροχὴ τῶν Ἀθηναίων ἦτο ἀναμφισβήτητος, ἀπετέλει ἡ ἐκλογὴ Σπαρτιάτου Ἀρχηγοῦ μίαν θυσίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἔστερξαν νὰ ὑποβληθοῦν οἱ Ἀθηναῖοι (1), καταπνίξαντες πρὸ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος κάθε αἴσθημα, ἔστω καὶ δικαιολογημένης φιλοπρωτίας. Καὶ ἡ μὲν κατὰ ξηρὰν δύναμις ἐν Θερμοπύλαις διετέλει ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Βασιλέως τῆς Σπάρτης Λεωνίδου, ἡ δὲ ναυτικὴ δύναμις ὑπὸ τὸν ναύαρχον Εὐρυβιάδην. Ἡ δύνα-

1) Κατὰ τὸν Πλούταρχον (Θεμιστ. 7) τὸ τοιοῦτον ἐγένετο τῇ προτροπῇ τοῦ Θεμιστοκλέους.

μις αὕτη ἦτο ἀρκετὰ σημαντική, ἀποτελουμένη ἐν συνόλῳ ἐκ 271 τριήρεων, τῶν ὁποίων σχεδὸν αἱ ἡμίσειαι, ἤτοι 127, ἦσαν Ἀθηναϊκαί. Περιελάμβανεν ἐπίσης ὁ στόλος καὶ 9 πεντηκοντόρους, τὸ δὲ σύνολον τῶν πληρωμάτων καὶ τῶν ἐπὶ τῶν πλοίων ὁπλιτῶν ἀνήρχετο εἰς 60.000 ἀνδρῶν.

Εἶναι ἄξιον ἰδιαιτέρας μνείας, ὡς χαρακτηριστικὸν τοῦ ὅτι ἡ ἀνάγκη τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ ἐχθροῦ δὲν διέφευγε τοὺς ναυτικοὺς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τὸ γεγονός, ὅτι καὶ ὁ Ἑλληνικὸς καὶ ὁ Περσικὸς Στόλος ἐξαπέστειλαν δύναμιν ἀνιχνεύσεως, ὁ μὲν ἑλληνικὸς ἐκ τριῶν πλοίων, ὁ δὲ Περσικὸς ἐκ δέκα. Τὰ ἀντίπαλα ταῦτα «ἀνιχνευτικὰ προπετάσματα», ὅπως θὰ ἐλέγαμεν σήμερον, ἦλθον εἰς ἐπαφὴν βορείως τοῦ μεταξὺ τῶν ἀκτῶν τῆς Μαγνησίας καὶ τῆς Σκιάθου στενοῦ. Ἡ ἑλληνικὴ ἀνιχνευτικὴ δύναμις, τόσον κατωτέρα τῆς ἀντιπάλου, ἐπεχείρησε νὰ σωθῇ διὰ τῆς φυγῆς, ἐκ δὲ τῶν ἀποτελουσῶν αὐτὴν τριήρεων ἡ μὲν μία, Ἀθηναϊκή, ἐξώκειλεν ἐπὶ τῆς ἀκτῆς τῆς Μαγνησίας, αἱ δὲ δύο ἄλλαι μετὰ κρατερὰν ἀντίστασιν ἔπεσαν εἰς χεῖρας τοῦ ἐχθροῦ. Ἡ εἴδησις περὶ τῆς τύχης τῶν πλοίων τούτων δὲν ἐβράδυνε νὰ μεταβιβασθῇ πρὸς τὸν Ἀρχηγὸν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου παρὰ τῶν ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς Σκιάθου καὶ ἄλλων κορυφῶν παρατηρητηρίων. Ἡ ἐγκατάστασις τοιούτων παρατηρητηρίων ἐθεωρεῖτο καὶ τότε ὡς ἀπαραίτητον συμπλήρωμα τῶν δυνάμεων ἀνιχνεύσεως, καθὼς δὲ λάβωμεν περαιτέρω ἀφορμὴν νὰ ἀναπτύξωμεν, ἐφωδιάζοντο τὰ οὕτως ἐγκαθιστώμενα παρατηρητήρια διὰ συστήματος σημάνσεως ὀπτικῆς ἐπιτρέποντος τὴν μεταβίβασιν ἀρκετὰ λεπτομερῶν ἀναφορῶν.

Ἡ καταστροφὴ τῆς ἀνιχνευτικῆς δυνάμεως γνωσθεῖσα εἰς τὰ πληρώματα τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ἐπέδρασεν ὀλεθρίως ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ των καὶ ἔγινε πρόξενος ἐσπευσμένης ὑποχωρήσεως τοῦ στόλου πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ Εὐβοϊκοῦ. Μερικὰ μάλιστα ἀπὸ τὰ πλοῖα του ἔφθασαν κατὰ τὴν ὑποχώρησιν, αὐτὴν ποὺ ὡμοίαζε μὲ φυγήν, μέχρι Χαλκίδος. Ἡ τύχη ὅμως τοῦ πολέμου ἠθέλησεν, ὥστε οἱ Πέρσαι νὰ μὴ δυνηθοῦν νὰ ἐπωφεληθοῦν τῆς λιποψυχίας ταύτης. Πράγματι, ἐνῷ ὁ στόλος των ἐκπλεύσας ἐκ Θεσσαλονίκης ἕνδεκα ἡμέρας μετὰ τὴν ἐκεῖθεν ἐκκίνησιν τοῦ στρατοῦ τοῦ Ξέρξου εὑρίσκετο μετὰ μιᾶς ἡμέρας πλοῦν ἔξω τῆς Σηπιάδος ἄκρας, ἐξέσπασεν αἴφνης ἰσχυρότατος Μεσοβορᾶς (1). Εἶναι γνωστὸν πόσον αἰφνιδιαστικῶς ἀρχίζει νὰ πνέῃ

1) Ἄνεμος βόρειος-βορειοανατολικός, ὁ κοινῶς λεγόμενος Γρεγο—τραμοντάνα.

καὶ νὰ ἐνισχύεται ὁ ἄνεμος οὗτος. Ἀφ' ἑτέρου, εἰς τὸ σημεῖον ὅπου εὑρίσκετο ὁ Περσικὸς στόλος, ἡ ἀκτὴ τῆς Μαγνησίας εἶναι ἀπόκρημνος καὶ δὲν παρουσιάζει οὔτε ὅρμον, οὔτε αἰγιαλόν, εἰς τὸν ὁποῖον θὰ ἠδύναντο ἐγκαίρως καταφεύγοντα νὰ ἀνελκυσθοῦν εἰς τὴν ξηράν, ἢ ὁπωσδήποτε νὰ ἐξασφαλισθοῦν τὰ πλοῖα. Τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε τρομερὸν διὰ τοὺς Πέρσας: 400 τριήρεις καὶ μέγας ἀριθμὸς μεταγωγικῶν κατασυνετρίβησαν εἰς τὴν ἀκτὴν καὶ δεκάδες χιλιάδων ἀνδρῶν ἀπωλέσθησαν. Μία τοσαύτης ἐκτάσεως καταστροφὴ σήμερον φαίνεται ἀπίστευτος· ἀλλὰ καὶ αὐτή, ὅπως καὶ ἡ πρὸ δέκα τότε ἐτῶν προηγηθεῖσα παρὰ τὴν ἄκραν τοῦ Ἄθω, ἐξηγοῦνται εὐχερῶς, ὅταν λάβῃ κανεὶς ὑπ' ὄψιν τὰ ὅσα ἤδη ἐξεθέσαμεν σχετικῶς μὲ τὰς ναυτικὰς ἀρετὰς τῶν τότε πλοίων, καθὼς καὶ μὲ τὰς μετεωρολογικὰς καὶ ναυτιλιακὰς γνώσεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Καὶ οὕτω πως ἡ πρόνοια τοῦ Ξέρξου τοῦ νὰ τάμῃ τὸν ἰσθμὸν τῆς χερσονήσου τοῦ Ἄθω δὲν ἔσχε δι' αὐτὸν κανὲν ἄλλο ἀποτέλεσμα, ἀπὸ τὸ νὰ μεταφέρῃ εἰς ἄλλο ἀκρωτήριον τό θέατρον τῆς καταστροφῆς, τὴν ὁποίαν ἤθελεν οὗτος νὰ ἀποφύγῃ. Καθὼς παρατηρεῖ πολὺ προσφυῶς ὁ J. de la Gravière, δὲν ἦτο βεβαίως δυνατὸν εἰς τὸν Ξέρξην νὰ ἀνοίξῃ διώρυγας εἰς ὅλα τὰ ἀκρωτήρια, διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὸν περίπλουν των. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ παρέλειψεν ἴσως νὰ κάμῃ, ἦτο νὰ προσλάβῃ εἰς τὸν στόλον του ὡς πλοηγοὺς ἐντοπίους ναυτικούς, οἱ ὁποῖοι θὰ ἠδύναντο μὲ ἀρκετὴν βεβαιότητα νὰ κάμουν πρόγνωσιν τοῦ καιροῦ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐκ πείρας προγνωστικῶν τῆς ἐποχῆς των, ὅπως κάμνουν σήμερον οἱ ἁλιεῖς καὶ οἱ ναυτικοὶ τῶν μικρῶν ἱστιοφόρων.

Ἡ ἀφαίμαξις, τὴν ὁποίαν ὑπέστη ὁ Περσικὸς στόλος, ὑπῆρξε σημαντικωτάτη, ἀλλὰ τὸ περιθώριον τῆς ἀριθμητικῆς του ὑπεροχῆς ἔναντι τοῦ ἀντιπάλου του ἦτο τόσον μέγα, ὥστε ἐξηκολούθει ἀκόμη νὰ εἶναι ὑπερδιπλάσιος αὐτοῦ. Τὸ αἴσθημα δὲ αὐτὸ τῆς ἀνεξαντλήτου τρόπον τινὰ ὑπεροχῆς του ὡδήγησε τὸν Ἀρχηγὸν τοῦ Περσικοῦ Στόλου εἰς τὸ σφάλμα τοῦ νὰ κατανείμῃ τὴν ὑπολειφθεῖσαν δύναμίν του ἀποστέλλων 200 τριήρεις μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ περιπλεύσουν ἀνατολικῶς τὴν Εὔβοιαν καὶ κάμπτουσαι τὸν Καφηρέα νὰ εἰσπλεύσουν ἐκ νότου εἰς τὸν Εὐβοϊκὸν καὶ νὰ ἀποκόψουν οὕτω πως τὴν ὑποχώρησιν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου. Ἐντὸς ὀλίγου θὰ ἴδωμεν τὴν τύχην τοῦ ἀποσπάσματος τούτου· ἐν τῷ μεταξὺ ἂς παρακολουθήσωμεν τὸν ἑλληνικὸν στόλον ἐν τῷ βορείῳ Εὐβοϊκῷ, σχεδὸν διασκορπισμένον ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ ἀτυχήματος τῆς πρώτης μεταξὺ τῶν ἀνιχνευτικῶν δυνάμεων συγκρούσεως.

Ἡ εἴδησις τῆς τρομακτικῆς καταστροφῆς, ποὺ ὑπέστη ἐκ τῆς τρικυμίας ὁ Περικὸς στόλος, δὲν ἐβράδυνε νὰ φθάσῃ εἰς τοὺς Ἕλληνας. Οἱ «ἡμεροσκόποι» τοῦ ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων τοῦ Ἀρτεμισίου ἐγκατεστημένου παρατηρητηρίου, οἵτινες εἶδον ἰδίοις ὄμμασι τὴν καταστροφὴν τῶν Περσικῶν πλοίων, ἔσπευσαν νὰ σημάνουν διὰ τῶν κεκανονισμένων πυρσῶν τὸ ἄγγελμα εἰς τὸν Ἀρχηγὸν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου. Καὶ ἀπὸ πλοίου εἰς πλοῖον, μόλις μετεβιβάζετο ἡ χαρμόσυνος εἴδησις, τὰ πληρώματα κατελαμβάνοντο ὑπὸ ἐνθουσιασμοῦ διὰ τὴν θείαν βοήθειαν, ὅπως μὲ τὴν ἀφελῆ των πίστιν τὴν ἐφαντάζοντο, τὸ ἠθικὸν ἀνεπτεροῦτο καὶ ἐντὸς ὀλίγου τὰ πλοῖα συνεκεντρώθησαν ἐκ νέου εἰς τὸ βόρειον στόμιον τοῦ Εὐβοϊκοῦ, ἕτοιμα νὰ ἀντιμετωπίσουν τὸν ἐχθρόν. Ἀποτελεῖ καὶ τὸ γεγονὸς τοῦτο μίαν σαφῆ ἔνδειξιν τοῦ ὅτι ὁ ἐθνικὸς χαρακτήρ μας ἦτο καὶ τότε, ὅπως καὶ σήμερον, ἀψίκορος μὲ ταχυτάτας μεταπτώσεις ἀπὸ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ εἰς τὴν ἀπελπισίαν καὶ ἀπὸ ταύτης πάλιν εἰς τὸν ἐνθουσιασμὸν ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐντύπωσιν τῶν ἐξωτερικῶν γεγονότων. Ὁ Περσικὸς ἀφ' ἑτέρου στόλος, ἀνασυγκροτηθεὶς μετὰ τὴν πάροδον τῆς κακοκαιρίας, ἠγκυροβόλησεν εἰς Ἀφέτας (παρὰ τὸ σημερινὸν Τρίκκερι), ἐκτὸς τῶν 200 πλοίων του, τὰ ὁποῖα, καθὼς ἐμνημονεύσαμεν ἤδη, εἶχαν ἀποσπασθῆ διὰ τὸν περίπλουν τῆς Εὐβοίας.

Ὅταν τὰ ἀποσταλέντα παρὰ τῶν Ἑλλήνων πρὸς ἀναγνώρισιν πλοῖα ἀνήγγειλαν ὅτι ὁ παρὰ τοὺς Ἀφέτας ναυλοχῶν ἐχθρικὸς στόλος ἦτο, καὶ μετὰ τὴν ἀπώλειαν τόσων πλοίων του, ἀσυγκρίτως πολυπληθέστερος τοῦ ἑλληνικοῦ, νέα πάλιν ἀποθάρρυνσις ἤρχισε νὰ καταλαμβάνῃ τὰ πληρώματα. Ἡ ἀποθάρρυνσις δὲ αὐτὴ μετεδόθη βαθμιαίως καὶ πρὸς τὰ ἄνω, μέχρι καὶ αὐτοῦ τοῦ Γενικοῦ Ἀρχηγοῦ Εὐρυβιάδου. Οὗτος, θεωρῶν ἀκαταμάχητον τὴν Περσικὴν δύναμιν, εἶχε τὴν γνώμην, ὅτι ἔπρεπε τὸ ταχύτερον ὁ ἑλληνικὸς στόλος νὰ πλεύσῃ πρὸς τὴν Πελοπόννησον, διὰ νὰ στηριχθῇ εἰς τὸν στρατὸν συμφώνως μὲ τὸ γενικῶς τότε καθιερωμένον δόγμα, περὶ τοῦ ὁποίου ἐν τῷ περὶ Τακτικῆς Κεφαλαίῳ ἐγένετο λόγος.

Μόνον ἡ φωτεινὴ διάνοια καὶ ἡ ἀνωτέρα στρατηγικὴ ἀντίληψις τοῦ Θεμιστοκλέους (1) διέκρινεν, ὅτι, ἐὰν ἐγκατελείπετο ἡ θέσις ἐκείνη, ἄμεσος συνέπεια θὰ ἦτο ἡ ὑποχώρησις τοῦ στρατοῦ ἀπὸ τῶν Θερμοπυλῶν καὶ ἡ ἀκώλυτος εἰσβολὴ τοῦ ἐχθροῦ εἰς τὴν Βοιωτίαν καὶ τὴν Ἀττικήν. Δυστυχῶς αἱ καθαρῶς τοπικιστικαὶ ἀντιλήψεις,

1) Πλουτάρχου, Θεμιστοκλ. 7.

ποὺ ἐπεκράτουν μεταξὺ τοῦ ἀνωτέρου καὶ κατωτέρου προσωπικοῦ ἑκάστης τῶν συγκροτουσῶν τὸν ἑλληνικὸν στόλον τοπικῶν ναυτικῶν δυνάμεων, δὲν ἄφιναν νὰ γίνῃ ἀντιληπτὴ ἡ ὀρθότης τῶν ἀπόψεων τοῦ Θεμιστοκλέους. Ἀκριβῶς, ὅπως—ὀλίγον πρότερον—εἰς τὸ Συνέδριον τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων, δὲν εἶχε καταστῇ δυνατὸν νὰ ἐπικρατήσῃ ἡ ἄποψίς του περὶ προσβολῆς τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου πρὸ τοῦ εἴσπλου του εἰς τὰ ἑλληνικὰ ὕδατα. Ὁ Θεμιστοκλῆς ὅμως εὐτυχῶς δὲν ἦτο ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους, ποὺ ἀρκοῦνται νὰ ἐκφέρουν τὴν γνώμην των, χωρὶς καὶ νὰ προσπαθοῦν νὰ τὴν ἐπιβάλουν. Τοῦτο δὲ ἀπέδειξεν εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν, ὅπως τὸ εἶχεν ἤδη ἀποδείξει, ὅταν ἐπέβαλε τὴν ναυτικήν του πολιτικὴν εἰς τὰς Ἀθήνας, καὶ ὅπως τὸ ἀπέδειξε καὶ κατόπιν κατὰ τὴν ναυμαχίαν τῆς Σαλαμῖνος. Μόλις ἀντελήφθη ὅτι ἡ πλειονότης τῶν συναρχηγῶν του ἀπέκλινε μᾶλλον ὑπὲρ τῆς ἰδέας τῆς ἐγκαταλείψεως τοῦ Εὐβοϊκοῦ καὶ τοῦ ἐπανάπλου εἰς τὰ ἴδια, ἀπέστειλεν ἐπειγόντως εἰς Ἀθήνας ζητῶν ἀπὸ τοὺς συμπολίτας του νὰ ἐνισχύσουν τὴν ὑπὸ τὰς ἀμέσους διαταγάς του καθαρῶς Ἀθηναϊκὴν ναυτικὴν δύναμιν διὰ 50 ἀκόμη τριήρεων. Διότι ἦτο ἀποφασισμένος, μόλις θὰ ἔφθανεν ἡ δύναμις αὕτη, νὰ παραμείνῃ ἐκεῖ, ἔστω καὶ μόνον μὲ τὰς Ἀθηναϊκὰς τριήρεις, ποὺ θὰ συνεποσοῦντο τότε εἰς 200 περίπου. Εὐτυχῶς ἡ Τύχη τὸν ἐβοήθησεν. Οἱ Εὐβοεῖς, τρέμοντες πρὸ τῶν συνεπειῶν ποὺ θὰ εἶχε διὰ τὴν νῆσον των ἡ ἐκ μέρους τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ἐγκατάλειψις, ἔστειλαν πρεσβείαν εἰς τὸν Θεμιστοκλέα παρακαλοῦντες αὐτὸν νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὴν ματαίωσιν, ἢ τουλάχιστον εἰς τὴν ἀναβολὴν τοῦ ἀπόπλου τοῦ στόλου. Ἐκτὸς δὲ τῶν ἐκκλήσεων καὶ τῶν ἐπιχειρημάτων, οἱ πρέσβεις τῶν Εὐβοέων ἔφεραν μεθ' ἑαυτῶν καὶ τὸ σημαντικὸν ποσὸν τῶν 30 ταλάντων, τὸ ὁποῖον ὁ Θεμιστοκλῆς, πρὸ οὐδενὸς μέσου ὑποχωρῶν διὰ τὴν ἐπιβολὴν τῆς γνώμης του, ἐχρησιμοποίησε καταλλήλως, μέρος μὲν κρατήσας δι' ἑαυτόν, μέρος δὲ διανείμας μεταξὺ τῶν λοιπῶν ἀρχηγῶν, μηδὲ τοῦ Εὐρυβιάδου ἐξαιρουμένου (1). Τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο ὅτι ὁ ἀπόπλους ἀνεβλήθη κατ' ἀρχὴν καὶ ἀπεφασίσθη νὰ ἀποφευχθῇ μὲν ἀποφασιστικὴ ναυμαχία, νὰ γίνῃ ὅμως ἀγὼν κατατριβῆς. Πράγματι, τὸ πρῶτον ἀπόγευμα μετὰ τὴν λῆψιν τῆς ἀποφάσεως ταύτης ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἐξέπλευσε τοῦ ὁρμητηρίου του καὶ πλησιάσας πρὸς τὸ ἐχθρικὸν ὁρμητήριον ἔταξε τὰς τριήρεις του

1) Ὁ Πλούταρχος προσεπικυρεῖ τὴν ἐπὶ τούτου μαρτυρίαν τοῦ Ἡροδότου.

ἐν κύκλῳ μὲ τὰς πρῴρας πρὸς τὰ ἔξω. Ὁ Περσικὸς στόλος ἐξέπλευσεν ἀμέσως καὶ ἐν τῇ ἐλπίδι νὰ περικυκλώσῃ καὶ νὰ ἀποκόψῃ τὸν ἀσθενέστερον ἀριθμητικῶς ἀντίπαλόν του, περιέπλευσε τὸν κύκλον τῶν ἑλληνικῶν πλοίων καὶ ἐσχημάτισε δεύτερον κύκλον περιβάλλοντα τὸν πρῶτον. Τότε τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα, δοθέντος σχετικοῦ σήματος ὥρμησαν αἰφνιδίως καὶ ἐφαρμόζοντα τὴν γνωστὴν εἰς αὐτὰ τακτικὴν τοῦ διέκπλου κατεβύθισαν ἢ κατέλαβον ἐντὸς ἐλαχίστης ὥρας περὶ τὰ 30 ἐχθρικὰ πλοῖα. Ἡ γοργότης, μὲ τὴν ὁποίαν ἐξετελέσθη ὁ ἑλιγμὸς καὶ τὰ κεραυνοβόλα ἀποτελέσματά του ἐξέπληξαν τοὺς Πέρσας, οἵτινες ἀπεσύρθησαν ἐν σπουδῇ εἰς τὸ ὁρμητήριόν των.

Κατόπιν τῆς ἐπιτυχίας ταύτης τὴν ἑπομένην ἡμέραν οἱ Ἕλληνες ὑπῆρξαν ἀκόμη ὁρμητικώτεροι. Εἰς τοῦτο συνετέλεσαν, πλὴν τῆς ἐπιτυχίας, καὶ ἄλλα εὐχάριστα δι' αὐτοὺς γεγονότα· ἐκ τούτων τὸ σπουδαιότερον ἦτο, ὅτι τὰ 200 πλοῖα, τὰ ὁποῖα, καθὼς εἴδομεν, εἶχεν ἀποσπάσει ὁ Πέρσης Ἀρχιναύαρχος ἵνα ἐκτελέσουν τὸν περίπλουν τῆς Εὐβοίας, καταληφθέντα ὑπὸ καταιγίζοντος νοτιοανατολικοῦ ἀνέμου παρὰ τὸν Καφηρέα ἐξέπεσαν καὶ συνετρίβησαν ἐπὶ τῶν βράχων, ἀκριβῶς ὅπως τὰ 400 παρὰ τὴν Σηπιάδα ἄκραν. Ἐκτὸς τούτου, ἡ αὐτὴ καταιγὶς ἐπέφερε σημαντικὰς ζημίας καὶ εἰς τὸ κύριον σῶμα τοῦ Περσικοῦ στόλου τὸ ἠγκυροβολημένον παρὰ τοὺς Ἀφέτας. Τέλος τὴν πρωΐαν τῆς δευτέρας ταύτης ἡμέρας κατέπλευσε καὶ ἡ ἐξ Ἀθηνῶν ζητηθεῖσα ἀπὸ τὸν Θεμιστοκλέα ἐνίσχυσις τῶν 53 τριήρεων. Οὕτω πως, ἡ κακοκαιρία ἀφ' ἑνὸς καὶ ἡ πρόνοια τοῦ Θεμιστοκλέους ἀφ' ἑτέρου, ἠλάττωσαν σημαντικώτατα τὴν καταθλιπτικὴν ὑπεροχὴν τοῦ Περσικοῦ στόλου καὶ ἐπέδρασαν ἀναμφισβητήτως ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ του.

Τοῦτο κατεφάνη τὸ ἀπόγευμα τῆς αὐτῆς ἡμέρας, ὅταν τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα, ἐπαναλαμβάνοντα τὸ πείραμα τῆς προηγουμένης ἡμέρας μὲ διάφορον ὅμως σχηματισμόν, ἐπετέθησαν κατὰ τῶν Κιλικικῶν πλοίων, τινὰ ἐκ τῶν ὁποίων κατέσιρεψαν (1). Τὸ ὑπόλοιπον τοῦ Περσικοῦ Στόλου, τοῦ ὁποίου τὰ πληρώματα, ὡς φαίνεται, δὲν εἶχαν συ-

1) Ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει ἀορίστως, ὅτι κατέστρεψαν τὴν μοῖραν τῶν Κιλικίων, χωρὶς ὅμως νὰ διευκρινίζῃ, ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ τοῦ συνόλου αὐτῶν ἄτινα ἀνήρχοντο εἰς 100, ἢ περὶ τμήματος αὐτῶν καὶ πόσων. Πάντως, καίτοι τοῦτο δὲν ἀναφέρεται, πρέπει κανεὶς νὰ ὑποθέσῃ ὅτι—διὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον λόγον—ἡ Μοῖρα αὕτη εὑρέθη ἀπομεμονωμένη ἀπὸ τὸ κύριον σῶμα τοῦ Περσικοῦ Στόλου. Κατά τινας ἡ Μοῖρα αὕτη ἀπετέλει μέρος τῆς ἐξαποσταλείσης διὰ τὸν περίπλουν τῆς Εὐβοίας δυνάμεως καὶ εἶχε κατορθώσει νὰ διαφύγῃ τὴν παρὰ τὸν Καφηρέα καταστροφήν.

νέλθει ἀκόμη ἀπὸ τὰς κακουχίας καὶ τὰς συγκινήσεις τῆς νυκτερινῆς καταιγίδος, παρέμεινεν ἀπαθὴς θεατὴς τοῦ ἀγῶνος.

Ἡ σοβαρωτέρα ὅμως σύγκρουσις μεταξὺ τῶν δύο ἀντιπάλων στόλων, ἡ γνωστὴ εἰς τὴν ἱστορίαν ὡς ναυμαχία τοῦ Ἀρτεμισίου, ἔλαβε χώραν τὴν τρίτην ἡμέραν ὑπὸ τὰς ἀκολούθους συνθήκας:

Οἱ Ἀρχηγοὶ τοῦ Περσικοῦ Στόλου, βαρέως φέροντες τὴν ἀπροσδόκητον ἀντίστασιν τῶν τόσον ὀλιγαριθμοτέρων ἑλληνικῶν πλοίων, ἐκνευρισμένοι ἀπὸ τὰς ἀλλεπαλλήλους καταστροφὰς ποὺ ὑπέστησαν ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς Φύσεως καὶ φοβούμενοι τὴν ὀργὴν τοῦ Ξέρξου, ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιτεθοῦν μὲ ὅλην τὴν δύναμίν των κατὰ τοῦ ἀντιπάλου ἐν αὐτῷ τῷ ὁρμητηρίῳ του. Πράγματι δέ, ἀπάραντες τὴν ἑπομένην πρωΐαν ἀπὸ τοὺς Ἀφέτας, καὶ τάξαντες τὰ πλοῖά των ἐν μηνοειδεῖ παρατάξει ἐπῆλθον μετωπηδὸν κατὰ τῶν Ἑλλήνων ἀπειλοῦντες αὐτοὺς διὰ κυκλώσεως μὲ τὰς δύο πτέρυγάς των. Οἱ Ἕλληνες ἀφ' ἑτέρουν στηρίξαντες κατὰ τὴν γενικῶς τότε παραδεδεγμένην τακτικὴν τὰ νῶτά των εἰς τὴν ξηρὰν ἀντιπαρετάχθησαν ἐν γραμμῇ μετώπου, ἕτοιμοι νὰ δεχθοῦν τὴν ἐπίθεσιν. Βλέπομεν δηλαδὴ εἰς τὰς πρὸ τῆς μάχης διατάξεις των καὶ τοὺς δύο ἀντιπάλους νὰ ἀκολουθοῦν πιστῶς τὰ καθιερωμένα τακτικὰ δόγματα τῆς ἐποχῆς των: οἱ μὲν Πέρσαι ἐπωφελούμενοι τῆς ἀριθμητικῆς των ὑπεροχῆς ἐπιζητοῦν νὰ περικαλύψουν μὲ τὰς δύο πτέρυγάς των καὶ νὰ ὑπερκεράσουν τὴν μικροτέραν εἰς μῆκος ἑλληνικὴν γραμμήν· οἱ δὲ Ἕλληνες, ἀποφεύγοντες νὰ ἀπομακρυνθοῦν τοῦ αἰγιαλοῦ, ἀναμένουν τὸν ἐχθρὸν νὰ πλησιάσῃ, διὰ νὰ τὸν δεχθοῦν ὑπὸ τὰς εὐμενεστέρας διὰ τὴν ἄμυναν συνθήκας. Ὁ ἀγὼν ὑπῆρξε πεισματώδης ἑκατέρωθεν, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἀπολήξῃ εἰς ἀποφασιστικὰ ἀποτελέσματα. Ὁ Ἡρόδοτος, ὁ τόσον λεπτολόγος πάντοτε, τὴν φορὰν αὐτὴν περιορίζεται εἰς τὸ νὰ μᾶς δώσῃ τὴν πληροφορίαν, ὅτι ἐκ μὲν τοῦ Περσικοῦ στόλου ἠρίστευσαν τὰ Αἰγυπτιακὰ πλοῖα, ἅτινα καὶ ἠχμαλώτισαν 5 ἑλληνικά, ἐκ δὲ τοῦ ἑλληνικοῦ οἱ Ἀθηναῖοι, οἵτινες ὑπέστησαν καὶ τὴν μεγαλυτέραν ὡς ἐκ τῆς ὁρμῆς των φθοράν. Τὰ ἡμίση σχεδὸν ἐκ τῶν πλοίων των ἐτέθησαν προσωρινῶς ἐκτὸς μάχης, δεδομένου δὲ ὅτι ἡ Ἀθηναϊκὴ δύναμις ἀπετέλει ποσοτικῶς μὲν τὸ ἥμισυ, ποιοτικῶς δὲ περισσότερον τοῦ ἡμίσεος τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, ἡ μετὰ τὴν ναυμαχίαν προκύψασα κατάστασις ἦτο ἀρκετὰ κρίσιμος διὰ τὴν ἑλληνικὴν ναυτικὴν δύναμιν. Συνεπῶς καὶ μετὰ τὴν ναυμαχίαν ταύτην, ἥτις παρ' ὅλον τὸ πεῖσμα μὲ τὸ ὁποῖον διεξήχθη παρέμεινεν οὐσιαστικῶς ἀναποφάσιστος, ἡ γενικὴ στρατηγι-

κὴ κατάστασις παρέμεινεν ἀμετάβλητος, μὲ τὴν ἀριθμητικὴν ὑπεροχὴν πάντοτε πρὸς τὸ μέρος τῶν Περσῶν.

Κατὰ τὰς αὐτὰς περίπου ἡμέρας, κατὰ τὰς ὁποίας διεξήγοντο αἱ παρὰ τὸ Ἀρτεμίσιον συγκρούσεις τῶν δύο ἀντιπάλων στόλων, εἰς τὰ στενὰ τῶν Θερμοπυλῶν ἡ στρατιωτικὴ ἀρετὴ καὶ ἡ παροιμιώδης πειθαρχία καὶ αὐτοθυσία τοῦ Σπαρτιατικοῦ στρατοῦ ὑπὸ τὸν ἐπικὸν Βασιλέα Λεωνίδαν εἶχε καθηλώσει ἐπὶ τέσσαρας ὁλοκλήρους ἡμέρας τὴν πολλαπλασίαν εἰς δύναμιν στρατιὰν τοῦ Ξέρξου. Ὅταν ὅμως ἡ προδοσία τοῦ Ἐφιάλτου ἐπέφερε τὸ τέρμα τῆς ἀπέλπιδος ἐκείνης πάλης καὶ ὁ Περσικὸς στρατὸς κατόπιν τρομακτικῶν ἀπωλειῶν διῆλθε κυριολεκτικῶς ἐπὶ τῶν πτωμάτων τῶν 300 πολεμιστῶν τοῦ Λεωνίδου καὶ ἐξεχύθη ἀκάθεκτος πρὸς τὴν Βοιωτίαν, τότε πλέον ἡ ἐξακολούθησις τῆς παραμονῆς τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου εἰς τὸν βόρειον Εὐοϊκὸν ἐγίνετο καὶ ἄσκοπος καὶ ἐπικίνδυνος· ἄσκοπος μέν, διότι ὁλόκληρος πλέον ἡ Στερεὰ Ἑλλὰς ἦτο εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ εἰσβολέως, ἐπικίνδυνος δέ, διότι ὁ Περσικὸς στόλος θὰ ἠδύνατο εὐκόλως, ἐπωφελούμενος ἡμερῶν τινων καλοκαιρίας, νὰ περιπλεύσῃ τὴν Εὔβοιαν καὶ νὰ παρεμβληθῇ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν βάσεών των. Ἡ στενὴ ἀλληλοεξάρτησις τῶν κατὰ θάλασσαν πρὸς τὰς κατὰ ξηρὰν ἐπιχειρήσεις, περὶ τῆς ὁποίας ἐπανειλημμένως ἐκάμαμεν ἤδη λόγον, ἐφάνη καθαρὰ καὶ εἰς τὴν προκειμένην περίστασιν. Μόλις οἱ Ἀρχηγοὶ τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ἐπληροφορήθησαν μέσῳ τῶν πλοίων-συνδέσμων τὴν πτῶσιν τῶν Θερμοπυλῶν, διέταξαν ἀμέσως τὴν ἄπαρσιν τοῦ στόλου καὶ διαπλεύσαντες τὸν Εὐβοϊκὸν ἔκαμψαν τὸ Σούνιον καὶ κατέπλευσαν εἰς Σαλαμῖνα.

Ὁ Περσικὸς στόλος ἀφ' ἑτέρου, μόλις ἐπληροφορήθη τὸν ἀπόπλουν τοῦ ἀντιπάλου του, ἀπέπλευσε καὶ αὐτὸς καὶ ἀκολουθῶν τὴν αὐτὴν ὁδὸν κατέπλευσε μετὰ τριήμερον εἰς τὸν ὅρμον τοῦ Φαλήρου. Ταυτοχρόνως ὁ στρατὸς τοῦ Ξέρξου ἀνατρέπων τὸ πᾶν πρὸ αὐτοῦ, ἔφθανεν εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ κατελάμβανε τὰς Ἀθήνας, τὰς ὁποίας εἶχεν ἐγκαταλείψει τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ πληθυσμοῦ των καταφυγὸν εἰς Σαλαμῖνα. Ἡ ἐκκένωσις τῶν Ἀθηνῶν ἦτο ἀναγκαία συνέπεια τῆς ἀποφάσεως περὶ ἐγκαταλείψεως πάσης τῆς βορείως τοῦ Ἰσθμοῦ Ἑλλάδος, ποὺ ἐλήφθη εἰς τὸ Συνέδριον τοῦ Ἰσθμοῦ ἅμα τῷ ἀγγέλματι τῆς ἐν Θερμοπύλαις καταστροφῆς. Κάθε ἰδέα περὶ ἀμύνης τοῦ Ἄστεως ἦτο ἀδύνατος, διότι θὰ ἔπρεπε νὰ διατεθῇ πρὸς τοῦτο τὸ σύνολον τῶν διαθεσίμων στρατιωτικῶν δυνάμεων τῆς Ἑλλάδος καὶ νὰ ἐκτεθῇ εἰς τὸν κίνδυνον ὁλοσχεροῦς καταστροφῆς.

Αἱ δηώσεις, εἰς τὰς ὁποίας ἐξετράπησαν οἱ στρατιῶται τοῦ Ξέρ-

ξου ἐν τῇ κατακτηθείσῃ χώρᾳ ὑπῆρξαν ἐφάμιλλοι πρὸς τὰς προξενηθείσας ἀπὸ τοὺς στρατιώτας τοῦ Δαρείου εἰς τὰς ἐν Μ. Ἀσίᾳ ἀποικίας ἔτη τινα πρότερον. Καὶ ἐδικαιώθησαν οὕτω πως πληρέστατα οἱ τρομακτικοὶ χρησμοὶ τοῦ Μαντείου τῶν Δελφῶν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, ὅταν οὗτοι περιδεεῖς ἦλθαν πρὸς αὐτὸ ὀλίγον πρὸ τῆς εἰσβολῆς ζητοῦντες τὰς συμβουλάς του. Ἦτο συνεπῶς ἀπολύτως δικαιολογημένον τὸ αἴσθημα τῆς γενικῆς ἀποκαρδιώσεως, τὸ ὁποῖον κατέλαβεν ὄχι μόνον τοὺς Ἀθηναίους βλέποντας ἀπὸ τῆς Σαλαμῖνος τοὺς καπνοὺς τῆς καιομένης πόλεώς των, ἀλλὰ καὶ τοὺς λοιποὺς Ἕλληνας. Ὑπὸ τὴν πίεσιν τοῦ αἰσθήματος τούτου, ποὺ ἐλάμβανεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὰς διαστάσεις πανικοῦ, ἤρχισε νὰ διατυποῦται ἡ σκέψις ὅτι θὰ ἔπρεπε καὶ ὁ στόλος νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Σαλαμῖνα, συγκεντρουμένης πάσης τῆς στρατιωτικῆς καὶ τῆς ναυτικῆς δυνάμεως εἰς τὸν Ἰσθμόν, ὅπου χιλιάδες ἀνδρῶν ἠσχολοῦντο πυρετωδῶς εἰς τὴν κατασκευὴν ἀλλεπαλλήλων ὀχυρωματικῶν γραμμῶν, διὰ νὰ ἀντιταχθῇ ἐκεῖ ἀντίστασις μέχρις ἐσχάτων.

Ἡ σκέψις αὕτη, ἡ ὁποία, ἐὰν ἐπεκράτει τελικῶς, θὰ ἐσήμαινε τὸν θρίαμβον τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ξέρξου καὶ τὸν ἐνταφιασμὸν τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος, παρουσιάζετο τότε ὡς ἐπιβεβλημένη ἀπὸ τὴν φρόνησιν καὶ εὕρισκεν ὡς ἐκ τούτου συμφώνους ὅλους τοὺς Πελοποννησίους, καθὼς καὶ πολλοὺς ἐκ τῶν νησιωτῶν καί τινας τῶν Ἀθηναίων ἀκόμη. Κατὰ τὰς ἀποφασιστικὰς ἐκείνας διὰ τὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος στιγμὰς ἔλαμψε καὶ πάλιν ὡς φωτεινὸν μετέωρον ἡ διάνοια τοῦ μεγάλου τέκνου τῶν Ἀθηνῶν, τοῦ Θεμιστοκλέους (1). Δημιουργὸς αὐτὸς τῆς ναυτικῆς δυνάμεως τῆς Πατρίδος του, τὴν ὁποίαν εἶχε τὴν τύχην νὰ διοικήσῃ ὁ ἴδιος εἰς τὸ Ἀρτεμίσιον, βαθέως δὲ πεπεισμένος περὶ τοῦ ὅτι ἡ ὁλοκλήρωσις τῶν σχεδίων τοῦ Ξέρξου θὰ ἦτο ἀδύνατος, ἐὰν οὗτος δὲν διετήρει τὰς θαλασσίας του συγκοινωνίας, ἔβλεπε καθαρά, ὅτι εἰς τὴν θάλασσαν ἐναπέκειτο ἡ τελευταία καὶ μόνη ἐλπὶς σωτηρίας. Τόσον δὲ βαθεῖα ἦτο ἡ πεποίθησίς του αὐτή, ὥστε ἐπηρέασε—καθὼς φαίνεται—καὶ αὐτὸ τὸ Μαντεῖον τῶν Δελφῶν, τὸ ὁποῖον ἔδωκε καὶ δεύτερον χρησμὸν καταλήγοντα εἰς τὸ ὅτι: «καὶ ἂν ὅλα ἤθελον ἁλωθῇ ἐν τῇ Χώρᾳ, τὸ ξύλινον τεῖχος θὰ μείνῃ ἀπόρθητον». Ἀφοῦ λοιπὸν οὗτος, ἑρμηνεύων τὸν χρησμὸν ποὺ ὁ ἴδιος ὑπηγόρευσεν, ἔπεισε τοὺς συμπολίτας του νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν πόλιν καὶ νὰ ἐμπιστευθοῦν τὴν σωτηρίαν των εἰς τὸν στό-

1) Ἴδε Πλουτάρχου, Θεμιστοκλ. 10.

λον, ἀντεμετώπιζε τόρα τὸν ἀκόμη δυσκολώτερον ἄθλον τοῦ νὰ πείσῃ ὅλους τοὺς Ἕλληνας νὰ δώσουν τὴν ἀποφασιστικὴν μάχην κατὰ θάλασσαν. Συνηθισμένος νὰ μὴ ἐπηρεάζηται ἀπὸ τὰς σκέψεις τῶν ἄλλων καὶ ἀπὸ τὴν πίεσιν τῆς Κοινῆς Γνώμης, ἀλλὰ νὰ βλέπῃ τὴν γενικὴν ἄποψιν τῶν προβλημάτων, ἀντιλαμβανόμενος βαθέως τὴν ἀποφασιστικὴν σημασίαν τῆς θαλασσίας δυνάμεως, ἡ ὁποία εὐκόλως διαφεύγει τὰ μέτρια πνεύματα, ψύχραιμος καὶ ὀξὺς ἐν ταυτῷ, ὁ Θεμιστοκλῆς διεῖδεν ἀμέσως, ποῦ ἐνέκειτο τὸ ἀσθενὲς σημεῖον τῆς καταστάσεως διὰ τοὺς Πέρσας.

Ἀντελήφθη, ὅτι, ἐφ' ὅσον ὁ ἑλληνικὸς στόλος, ἰσχυρὸς ἐν τῇ ἀποφάσει του νὰ ἀμυνθῇ βωμῶν καὶ ἑστιῶν, στηριζόμενος δὲ καὶ εἰς τὴν ἐπὶ τῆς νήσου Σαλαμῖνος στρατιωτικὴν δύναμιν, παρέμενεν ἐκεῖ, ἤρκει μόνον ἡ παρουσία του, διὰ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν πρὸς τὸν Ἰσθμὸν πορείαν τοῦ στρατοῦ τοῦ Ξέρξου. Διότι ἡ παρουσία αὕτη ἀπετέλει συνεχῆ ἀπειλὴν πλευροκοπήσεως τοῦ Περσικοῦ στρατοῦ, ὁ ὁποῖος, λόγῳ τῆς φύσεως τοῦ ἐδάφους, ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ χρησιμοποιήσῃ διὰ τὴν προέλασίν του τὴν μόνην ὑπάρχουσαν ὁδόν, τὴν κατὰ μῆκος τῆς παραλίας. Μόνον, ὅταν ἀναγάγῃ κανεὶς τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἰς τὸ ὀρθὸν πλαίσιόν των, δηλαδὴ εἰς τὸ πλαίσιον τῆς πολὺ στενωτέρας παρὰ σήμερον ἀλληλοεξαρτήσεως τῶν κατὰ θάλασσαν καὶ τῶν κατὰ ξηρὰν ἐπιχειρήσεων, ἀντιλαμβάνεται τελείως, πόσον ἁπλῆ, ἀλλὰ καὶ πόσον μεγαλοφυὴς ἐν ταυτῷ ἦτο ἡ ἐκτίμησις τῆς καταστάσεως, ποὺ ἔκαμεν ὁ Θεμιστοκλῆς. Ὑπῆρχαν ὅμως καὶ ἄλλαι σκέψεις, καθαρῶς πολιτικῆς φύσεως αὐταί, εἰς τὸν νοῦν του, αἱ ὁποῖαι ἐδικαιολόγουν ἐξ ἴσου, ὅσον καὶ αἱ ἄλλαι, τὴν εἰς Σαλαμῖνα παραμονὴν τοῦ στόλου. Ἐγνώριζεν οὗτος, περισσότερον παντὸς ἄλλου, πόσον χαλαροὶ ἦσαν οἱ δεσμοί, ποὺ συνέδεαν τὰς πολεμικὰς δυνάμεις τῶν ἑλληνικῶν πόλεων εἰς τὸν κοινὸν ἀγῶνα, διησθάνετο δέ, ὅτι ὄπισθεν τῆς ἐπιμόνου ὑποστηρίξεως τῆς πρὸς τὸν Ἰσθμὸν ὑποχωρήσεως ἐκρύπτετο ὁ φόβος τῆς ἀντιμετωπίσεως τοῦ ἐχθροῦ εἰς μάχην μέχρις ἐσχάτων. Καὶ ἐπειδὴ οἱ κίνδυνοι ἦσαν διαφόρου βαθμοῦ, ἦτο πολὺ φυσικόν, ἡ πρὸς τὸν Ἰσθμὸν ὑποχώρησις νὰ σημάνῃ καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς διαλύσεως τῶν ναυτικῶν δυνάμεων, ἀρχῆς γινομένης φυσικὰ ἀπὸ τῶν ἀνηκουσῶν εἰς τὰς πόλεις ἐκείνας, ποὺ ὀλιγώτερον εἶχον νὰ πάθουν ἀπὸ τὴν Περσικὴν εἰσβολήν. Τέλος—καὶ αὐτὸ δὲν ἦτο τὸ ὀλιγώτερον προκειμένου περὶ δημοκρατουμένης πόλεως—ὁ Θεμιστοκλῆς ἐγνώριζεν, ὅτι πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης του διέθετε, σχεδὸν ὁμόφωνον τὴν κοινὴν γνώμην τῶν συμπολιτῶν

του, οἱ ὁποῖοι, πεισθέντες εἰς τὰς συμβουλάς του καὶ ἐγκαταλείψαντες τὴν πόλιν διὰ νὰ ἀντιτάξουν τὴν ἐσχάτην ἀντίστασιν κατὰ θάλασσαν, μὲ ἀγανάκτησιν θὰ ἔβλεπαν τὴν τελικὴν ἐγκατάλειψιν καὶ τοῦ τελευταίου προπυργίου τῆς πατρίδος των.

Τὰ γεγονότα κατέδειξαν ἐκ τῶν ὑστέρων, πόσον ἀπολύτως ὀρθὴ ἦτο ἡ γνώμη τοῦ Θεμιστοκλέους. Δυστυχῶς ὅμως δὲν ἦτο αὐτὸς ὁ γενικὸς Ἀρχηγός, εἶναι δὲ γνωστόν, πόσον δύσκολον εἶναι νὰ ληφθῇ—καὶ ἀκόμη δυσκολώτερον νὰ ἐκτελεσθῇ—ἐν πολέμῳ ἀπόφασίς τις, ὅταν δὲν προέρχεται ἀπὸ μίαν ὑπερτάτην Ἀρχήν, ἀλλὰ ἀπὸ ἓν Συμβούλιον πολλῶν ἰσοτίμων Ἀρχηγῶν. Ἐπὶ τοῦ οὐσιωδεστάτου τούτου σημείου, ἡ ὑπεροχὴ τῆς Περσικῆς Ἀνωτάτης Διοικήσεως, συγκεντρουμένης εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ξέρξου, ὅστις διηύθυνε μόνος του τὴν στρατηγικὴν ἀφίνων εἰς τοὺς στρατηγοὺς καὶ τοὺς ναυάρχους του τὴν τακτικήν, ἦτο ἀναμφισβήτητος. Βεβαίως καὶ αὐτὸς συνεκάλει ἑκάστοτε συμβούλιον ἀρχηγῶν προκειμένου νὰ ληφθῇ σοβαρά τις ἀπόφασις. Εἰς τὸ συμβούλιον ὅμως τοῦτο, καίτοι πολλάκις δὲν ἔλειπαν σὶ ζωηραὶ συζητήσεις, ἐπρυτάνευε πάντοτε ἡ θέλησις τοῦ ἑνός, ὅπως δὲ χαρακτηριστικώτατα εἶπε μετὰ τόσους αἰῶνας ὁ Ναπολέων, εἷς κακὸς στρατηγὸς εἶναι ἀνώτερος ἀπὸ δύο καλούς. Οὕτως ἐν προκειμένῳ, εἰς τὸ συμβούλιον ποὺ συνεκάλεσεν εἰς τὸ Φάληρον ὁ Ξέρξης, διετυπώθησαν μὲν διάφοροι γνῶμαι, ὅπως π.χ. τῆς Βασιλίσσης τῆς Ἁλικαρνασσοῦ Ἀρτεμησίας συνιστώσης τὴν ἀναβολὴν τῆς συνεχίσεως τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ τοῦ ἐπιόρκου Σπαρτιάτου Βασιλέως Δημαράτου συμβουλεύοντος τὴν ἀπόσπασιν 300 τριήρεων πρὸς καταλήψιν τῶν Κυθήρων καὶ ἄμεσον ἀπειλὴν κατὰ τῆς Σπάρτης, ὁπότε ἀσφαλῶς θὰ διελύετο ὁ ἑλληνικὸς στόλος. Τελικῶς ὅμως ἐπεκράτησεν ἡ γνώμη τοῦ Ἀχαιμένους, ἥτις ἄλλως τε ἦτο καὶ ἡ γνώμη τοῦ Ξέρξου, ὅτι ὁ Περσικὸς στόλος δὲν ἔπρεπε νὰ διασπασθῇ, προτοῦ ἐπιτύχῃ τὴν ὁριστικὴν κατασυντριβὴν τοῦ ἀντιπάλου του.

Ἀκριβῶς τὰ ἀντίθετα συνέβαιναν εἰς τὴν Ἀνωτάτην Διοίκησιν τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων, ὅπου τὸ συμβούλιον ἔλαβε μᾶλλον μορφὴν Κοινοβουλίου. Διὰ νὰ ληφθῇ μία ἀπόφασις, ἔπρεπε νὰ ὑποστηριχθῇ εὐγλώττως καί, πρὸ παντός, νὰ ὑπερνικήσῃ τὰς προκαταλήψεις ἢ τὰ ἀντίθετα συμφέροντα μερικῶν ἐκ τῶν Συμμάχων. Ὁ Θεμιστοκλῆς ὅμως δὲν ἦτο ἁπλῶς ναύαρχος καὶ στρατηγός. Ἦτο πρὸ παντὸς πολιτικός, συνηθισμένος εἰς τὴν τακτικὴν τοῦ Βήματος καὶ μὴ διστάζων—προκειμένου νὰ ἐπιβάλῃ τὴν ἄποψίν του—νὰ καταφεύγῃ καὶ εἰς μέσα, ποὺ θὰ ἠδύναντο, αὐστηρῶς κρινόμενα, νὰ χαρακτηρισθοῦν

καὶ ὡς μὴ ἀπολύτως ἠθικά. Ἡ ὁλονύκτιος συζήτησις ἡ προηγηθεῖσα τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας μὲ τὰ δραματικά της ἐπεισόδια, τὰ ὁποῖα ἐξιστόρησε μὲ τόσον ζωηρὰ χρώματα ὁ Ἡρόδοτος, παρέχει τὴν καλυτέραν εἰκόνα τῶν δυσχερειῶν ποὺ εἶχε νὰ ὑπερνικήσῃ ὁ Θεμιστοκλῆς διὰ νὰ ἐπιβάλῃ τὴν σωτήριον ἄποψίν του.

Μετὰ τὴν πρώτην συνεδρίασιν τοῦ Συμβουλίου γενομένην τὸ ἀπόγευμα, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐλήφθη ἐν σπουδῇ ἀπόφασις περὶ ἐσπευσμένης ὑποχωρήσεως πρὸς τὸν Ἰσθμόν, ὁ Θεμιστοκλῆς ἐπισκεφθεὶς τὸν Εὐρυβιάδην εἰς τὴν ναυαρχίδα του ἐξέθηκε τὴν ἄποψιν, ὅτι, ἐὰν ἐπραγματοποιεῖτο ἡ πρὸς τὸν Ἰσθμὸν ἀποφασισθεῖσα ὑποχώρησις, ἡ διάλυσις τοῦ στόλου θὰ ἐπηκολούθει ἀφεύκτως. Φοβηθεὶς τότε ὁ Εὐρυβιάδης ἐπείσθη νὰ συγκαλέσῃ καὶ δευτέραν συνεδρίασιν τοῦ Συμβουλίου, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Θεμιστοκλῆς μὴ θεωρῶν πολιτικὸν νὰ διατυπώσῃ δημοσίᾳ τοὺς φόβους, ποὺ ἐμπιστευτικῶς εἶχεν ἐκθέσει εἰς τὸν Εὐρυβιάδην, περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ ἀναλύσῃ τὰ πλεονεκτήματα τῆς ἐν τῷ στενῷ τῆς Σαλαμῖνος ναυμαχίας διὰ τὰ σχετικῶς βαρύτερα καὶ ὀλιγαριθμότερα ἑλληνικὰ πλοῖα καὶ τὰ ἀντίστοιχα χαμειονεκτήματα τῆς ἐν ἀναπεπταμένῳ σχετικῶς χώρῳ ναυμαχίας παρὰ τὸν Ἰσθμόν. Προσέθηκεν ἐπίσης, ὅτι ἡ ἄμεσος ὑποχώρησις τῶν ἑλληνικῶν πλοίων θὰ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐπίσπευσιν τῆς Περσικῆς εἰσβολῆς εἰς τὴν Πελοπόννησον, καθὼς καὶ τὴν εὐχερῆ ἐκ μέρους τοῦ ἐχθροῦ κατάληψιν τῆς Αἰγίνης καὶ τῶν Μεγάρων (1). «Ἐνῷ ἀπ' ἐναντίας» εἶπεν ὁ Θεμιστοκλῆς ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν Εὐρυβιάδην, «καλύπτων »τὴν Σαλαμῖνα, ἔνθα κατέφυγεν ὁλόκληρος ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, »ἐξασφαλίζεις ταυτοχρόνως καὶ τὴν Πελοπόννησον, ὡς ἐὰν ἦσο εἰς »τὸν Ἰσθμόν. Ἐὰν κατανικήσωμεν τοὺς Πέρσας, πρᾶγμα περὶ τοῦ

1) Ὁ Παπαρρηγόπουλος, Τόμ. Α, 11, 94, σχολιάζων τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα τοῦ Θεμιστοκλέους, παρατηρεῖ ὅτι εὐχερῶς θὰ ἠδύναντο νὰ ἀνατραποῦν παρὰ τῶν ὑποστηρικτῶν τῆς ἀντιθέτου ἀπόψεως, διότι, καὶ ὁ παρὰ τὰς Κεγχρεὰς ὅρμος ἦτο ἐξ ἴσου κατάλληλος μὲ τὴν Σαλαμῖνα πρὸς ναυμαχίαν καὶ ἡ κατάληψις τῆς Αἰγίνης καὶ τῶν Μεγάρων ἐκ μέρους τῶν Περσῶν δυνατή, ἔστω καὶ παραμένοντος τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου εἰς τὴν Σαλαμῖνα. Βεβαίως, ὡς ἐπιχειρήματα θὰ ἠδύναντο νὰ λεχθοῦν καὶ νὰ ὑποστηριχθοῦν, εἶναι ὅμως ἀναμφισβήτητον—καὶ εἰς τοῦτο ἀκριβῶς ἔγκειται ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Θεμιστοκλέους—ὅτι ἀσχέτως τῶν γενικωτέρων στρατηγικῶν ἀπόψεων, οὔτε ὁ ὅρμος τῶν Κεγχρεῶν παρουσίαζε τὸ μέγα τακτικὸν πλεονέκτημα τοῦ στενοῦ χώρου τῆς Σαλαμῖνος, οὔτε ἡ ἐκ μέρους τῶν Περσῶν ἀνάληψις ἐπιχειρήσεων κατὰ τῶν Μεγάρων καὶ τῆς Αἰγίνης ἦτο νοητή, ἐφ' ὅσον ὁ ἑλληνικὸς στόλος παρέμενεν ἄθικτος καὶ συγκεντρωμένος ἐν Σαλαμῖνι.

»ὁποίου εἶμαι ἀπολύτως πεπεισμένος, ὄχι μόνον θὰ εὑρεθοῦν οὗτοι ἐν »ἀδυναμίᾳ νὰ προχωρήσουν διὰ ξηρᾶς, ἀλλὰ καὶ θὰ ὑποχρεωθοῦν νὰ »ἐγκαταλείψουν συντόμως τὴν Ἑλλάδα». Ἐπειδὴ ὅμως οὔτε οἱ προφητικοὶ ὄντως οὗτοι λόγοι ἤρκεσαν διὰ νὰ κάμψουν τὰς ἀντιρρήσεις τοῦ ναυάρχου τῶν Κορινθίων Ἀδειμάντου, ἠναγκάσθη ἐν τέλει ὁ Θεμιστοκλῆς νὰ ἀφίσῃ τὰ ἐπιχειρήματα καὶ νὰ ἀπειλήσῃ ὅτι, καὶ ἐὰν ὅλοι οἱ λοιποὶ Ἕλληνες ἀπεφάσιζαν νὰ πλεύσουν πρὸς τὸν Ἰσθμόν, αὐτὸς μὲ τὰς 200 Ἀθηναϊκὰς τριήρεις θὰ παρέμενεν ἐν Σαλαμῖνι. Προσέθεσε δὲ ὑπερηφάνως, ὅτι αἱ τριήρεις αὐταὶ ἦσαν διὰ τοὺς Ἀθηναίους «πόλις μεγίστη τῶν Ἑλληνίδων», διότι μὲ αὐτὰς θὰ ἠδύναντο νὰ ἀποκτήσουν πόλιν πολὺ καλλιτέραν ἐκείνης ποὺ ἔχαναν (1). Διὰ τῆς ἀποφασιστικῆς ταύτης στάσεώς του ὁ Θεμιστοκλῆς ἠδυνήθη ὄντως νὰ ἐξέλθῃ νικητὴς κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην συνεδρίασιν καὶ ἤσυχος πλέον κατηυθύνετο πρὸς τὸ πλοῖόν του, ὁπότε οἱ στρατηγοὶ τῶν Κορινθίων καί τινων ἄλλων ἐκ τῶν συμμάχων, βαρέως φέροντες τὴν μὴ ἐπικράτησιν τῶν ἀπόψεών των, ἤρχισαν νὰ ἐξεγείρουν τὰ πληρώματα εἰς στάσιν ἐξαναγκάσαντες οὕτω πως τὸν Εὐρυβιάδην νὰ καλέσῃ καὶ τρίτον συμβούλιον εἰς ἀρκετὰ προκεχωρημένην ὥραν τῆς νυκτός.

Τότε ὁ Θεμιστοκλῆς, βλέπων πλέον καθαρὰ τὸν κίνδυνον τοῦ νὰ ἐπικρατήσῃ ἡ ἄποψις τὴν ὁποίαν αὐτὸς ἐπίστευεν ὡς καταστρεπτικήν, λέγεται ὅτι προέβη εἰς τὸ τέχνασμα τοῦ νὰ ἀποστείλῃ πρὸς τὸν Ξέρξην τὸν Περσομαθῆ δοῦλόν του Σίκινον, διὰ τοῦ ὁποίου διεμήνυσεν εἰς τὸν Μέγαν Βασιλέα, ὅτι ὡς φίλος τὸν συμβουλεύει νὰ ἀποκλείσῃ τὰς προσβάσεις τοῦ στενοῦ τῆς Σαλαμῖνος, ὥστε νὰ ἐμποδίσῃ τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τοῦ νὰ διαφύγουν. Ὁσαδήποτε ἀμφισβητήσεις καὶ ἂν διατυπωθοῦν ὡς πρὸς τὴν ἀκρίβειαν τοῦ γεγονότος τούτου, πάντως ὁ χαρακτὴρ τοῦ Θεμιστοκλέους, τοῦ ὁποίου κυρία ἰδιότης ἦτο νὰ μὴ ὑποχωρῇ πρὸ οὐδενὸς μέσου διὰ νὰ ἐπιβάλῃ τὰς ἀπόψεις του, τὸ καθιστᾷ λίαν ἀληθοφανὲς (2).

1) Ἴδε Πλουτάρχου, Θεμιστοκλ. 11.

2) Ἡ ἀποστολὴ τοῦ Σικίνου βεβαιοῦται, ὄχι μόνον παρὰ τοῦ Ἡροδότου, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῦ Αἰσχύλου, τοῦ Διοδώρου καὶ τοῦ Πλουτάρχου, συνεπῶς δυσκόλως δύναται νὰ ἀμφισβητηθῇ. Ὁ Ἡρόδοτος προσθέτει τὴν λεπτομέρειαν, ὅτι εἰς τὴν ἀποφασιστικὴν ταύτην ἐνέργειαν τοῦ Θεμιστοκλέους συνετέλεσεν ἡ συμβουλή, ποὺ τοῦ ἔδωκεν ὁ παλαιός του διδάσκαλος Μνησίφιλος, ὅταν τὸν συνήντησε δύσθυμον μετὰ τὴν ἐξέγερσιν τὴν ἐπακολουθήσασαν τὴν β' συνεδρίασιν τοῦ συμβουλίου.

Τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν, ὅτι ἡ γνώμη τοῦ Θεμιστοκλέους ἐπεβλήθη τελικῶς, ἐνῷ δὲ ἐξηκολούθουν κατὰ τὰς μεταμεσονυκτίους ὥρας αἱ συζητήσεις, παρουσιάσθη ὁ Ἀριστείδης, ὁ ὁποῖος ἀνεκοίνωσεν ὅτι ἐρχόμενος ἐξ Αἰγίνης εἶδεν ἰδίοις ὄμμασι τὸν Περσικὸν στόλον (ἐκπλεύσαντα προφανῶς ἀπὸ τῆς ἑσπέρας ἐκ Φαλήρου) νὰ πλέῃ πρὸς ἀποκλεισμὸν τῶν διεξόδων τῶν στενῶν καὶ νὰ καταλαμβάνῃ τὴν Ψυττάλειαν. Κατόπιν τῆς ἀναγγελίας ταύτης ἡ συζήτησις ἐσταμάτησε καὶ οἱ Ἀρχηγοὶ ἀπεσύρθησαν, ὅπως ἑτοιμάσουν τὸ ταχύτερον τὰ πλοῖα των διὰ τὴν ἀναπόφευκτον πλέον ἀποφασιστικὴν ναυμαχίαν.

Ἡ πληροφορία ἡ μεταδοθεῖσα παρὰ τοῦ Ἀριστείδου ἦτο ἀκριβής. Ὁ Περσικὸς στόλος, ὁ ὁποῖος τὴν πρωΐαν τῆς ἡμέρας ἐκείνης εἶχεν ἀναχθῇ πρὸς τὸν Σαρωνικὸν προκαλῶν τοὺς Ἕλληνας εἰς μάχην, ἐπανῆλθε τὸ ἀπόγευμα εἰς τὸ ὁρμητήριον καὶ κατὰ τὰς πρώτας ὥρας τοῦ σκότους ἐξέπλευσε καὶ πάλιν καὶ κατηυθύνθη αὐτὴν τὴν φορὰν πρὸς τὰς δύο εἰσόδους τῶν στενῶν τῆς Σαλαμῖνος, τὰς ὁποίας καὶ ἀπέκλεισε. Συγχρόνως δὲ ἀπεβίβασε καὶ ἰσχυρὸν ἀπόσπασμ ἐπὶ τῆς Ψυτταλείας καὶ την κατέλαβεν. Ἀκολούθως, περὶ τὸ μεσονύκτιον, ἀφοῦ ἀφῆκε δύναμιν ἐπιτηρήσεως πρὸ ἀμφοτέρων τῶν εἰσόδων, ἐπανέπελυσεν εἰς Φάληρον. Αἱ κινήσεις αὗται δὲν ἀπέβλεπαν μόνον εἰς τὸ νὰ ἐμποδίσουν τὸν ἔκπλουν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ ἔπρεπεν ὁ ἀποκλεισμὸς νὰ παραταθῇ, ἐξηγήσαμεν ὅμως ἤδη ὅτι οἱ κωπήρεις στόλοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δὲν ἦσαν κατάλληλοι δι' ἐπιχειρήσεις ἀπαιτούσας μακροχρόνιον παραμονὴν ἐν πλῷ. Αἱ κινήσεις τοῦ Περσικοῦ στόλου, καθὼς κατεφαίνετο ἀπὸ τὴν κατάληψιν τῆς Ψυτταλείας, ἦσαν προκαταρκτικαὶ τῆς ἀποφασισθείσης ἐπιθέσεως κατὰ τοῦ ἀντιπάλου. Πράγματι, ὀλίγας ὥρας μετὰ τὸν ἐπανάπλουν εἰς τὸ Φάληρον ὁ Περσικὸς στόλος ἀναπαυθέντων τῶν πληρωμάτων του ἐξέπλευσε καὶ πάλιν καὶ καλυπτόμενος ἀπὸ τὸ πυκνὸν σκότος τῆς νυκτός, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀσελήνου, κατηυθύνθη πρὸς τὸ στενὸν Ψυτταλείας - Κεράμου. Τὰ πλοῖα τοῦ πρὸς δυσμὰς κέρατος—τοῦ «ἀφ' ἑσπέρης» κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Ἡροδότου—μετὰ κωπηλασίαν μιᾶς περίπου ὥρας ἤρχισαν νὰ εἰσπλέουν εἰς τὸ στενὸν καὶ ἀθορύβως κωπηλατοῦντα πλησίον τῆς ἀκτῆς τῆς Ἀττικῆς, κατεχομένης ἤδη ἀπὸ τὸν Περσικὸν στρατόν, ἐπροχώρησαν πρὸς τὸ στενὸν τῆς Ἀμφιάλης (τὸ σημερινὸν «Πέραμα»).

Μέχρι τῆς στιγμῆς ἡ κίνησις αὕτη τοῦ Περσικοῦ στόλου δὲν εἶχε γίνει ἀντιληπτὴ εἰς τοὺς Ἕλληνας, τοῦτο δέ, μόνον ἐὰν ἡ νὺξ ἦτο τελείως σκοτεινή, θὰ ἦτο δυνατόν. Ἦτο ὅμως ἐξ ἴσου δυνατὸν νὰ συνεχισθῇ ἡ προχώρησις τῶν Περσικῶν πλοίων καὶ πέραν τοῦ Περάματος, χωρὶς νὰ γίνῃ ἀκόμη ἀντιληπτή; τοῦτο εἶναι ἓν ἀπὸ τὰ πολλὰ ἀμφισβητούμενα σημεῖα τὰ σχετικὰ μὲ τὸν τρόπον τῆς διεξαγωγῆς τῆς ἐπακολουθησάσης ναυμαχίας τῆς Σαλαμῖνος, ἡ δὲ ἐπ' αὐτοῦ ἀπάντησις ἐξαρτᾶται κατὰ μέγα μέρος ἀπὸ τὴν τότε γεωγραφικὴν διαμόρφωσιν τοῦ στενοῦ εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο. Καὶ ἂν μὲν αὕτη ἦτο ἀκριβῶς ὅπως ἡ σημερινὴ (πλάτος στενοῦ περὶ τὰ 1200 μ.), τότε ἴσως νὰ ἦτο τοῦτο δυνατόν· ἐὰν ὅμως δεχθῶμεν τὴν πληροφορίαν τοῦ Στράβωνος, καθ' ἣν τὸ τότε πλάτος τοῦ στενοῦ ἦτο μόνον 370 μ. (δύο στάδια), θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ διέλθουν τόσα πλοῖα, χωρὶς νὰ γίνουν ἀντιληπτά, Πρὸ τῆς δυσκολίας ταύτης εὑρεθέντες πολλοὶ ἐκ τῶν ἱστορικῶν ὑπεστήριξαν τὴν ἄποψιν, ὅτι 200 Περσικαὶ τριήρεις εἶχον ἐγκαίρως ἀποσταλῆ καὶ περιπλεύσασαι τὴν Σαλαμῖνα εἰσέδυσαν διὰ τοῦ στενοῦ τῶν Μεγάρων, ἀκολούθως δὲ πλεύσασαι ἀνατολικῶς τῆς Λέρου ἐτάχθησαν ἔναντι τοῦ ἀριστεροῦ κέρατος τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ἐκτεινομένου μέχρι τῆς θέσεως τοῦ σημερινοῦ Ναυστάθμου. Μὲ τὴν ἐξέτασιν τῆς ἀπόψεως αὐτῆς, ἡ ὁποία στηρίζεται καὶ εἰς τὴν ἀφήγησιν τοῦ Διοδώρου, θὰ ἀσχοληθῶμεν κατωτέρω ἐν τῇ ἀφηγήσει τῶν κατὰ τὴν ναυμαχίαν. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀρκούμεθα νὰ σημειώσωμεν, ὅτι κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον ὁ ἑλληνικὸς στόλος εὑρέθη τὴν πρωΐαν τῆς ναυμαχίας ὑπερκερασμένος ἑκατέρωθεν καὶ ἠναγκασμένος ὁπωσδήποτε νὰ δεχθῇ τὴν μάχην ἐντὸς τῶν στενῶν τῆς Σαλαμῖνος.

IV. Ἡ ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχία. Συνέπειαι αὐτῆς. (27 Σεπτεμβρίου 480 π. Χ.).

Τὸ περίφημον ἱστορικὸν τοῦτο γεγονός, περιγραφόμενον κατὰ τρόπον ἐν πολλοῖς ἀντιφατικὸν εἰς τὰ διάφορα περισωθέντα μέχρις ἡμῶν κείμενα τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν, κυρίως δὲ τοῦ Ἡροδότου, τοῦ τραγικοῦ ποιητοῦ Αἰσχύλου, τοῦ Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου καὶ τοῦ Πλουτάρχου, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς μακρὰς συζητήσεις μεταξὺ τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν καὶ τεχνικῶν συγγραφέων, οἱ ὁποῖοι ἠσχολήθησαν μὲ αὐτό.

Αἱ ἀντικρουόμεναι γνῶμαι ἀναφέρονται εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ σημεῖα τῆς ναυμαχίας, δηλαδὴ τόσον εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν λαβόντων μέρος εἰς αὐτὴν πλοίων ἑκατέρωθεν, ὅσον καὶ εἰς τὴν ἀκριβῆ θέσιν καὶ τὸν τρόπον καὶ χρόνον καθ' ὃν διεξήχθη αὕτη. Δὲν προτιθέμεθα νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὴν συζήτησιν αὐτήν, ἡ ὁποία, καίτοι ἐξήντλησεν ὅλας τὰς μέχρι σήμερον γνωστὰς ἱστορικὰς πηγάς, δὲν κατώρθωσε νὰ λύσῃ κατὰ

τρόπον ὁριστικὸν καὶ ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως τὸ ζήτημα. Θὰ ἀρκεσθῶμεν μόνον εἰς τὸ νὰ δώσωμεν τὰς γενικὰς γραμμὰς τῶν ἑκατέρωθεν ἀπόψεων, παραπέμποντες εἰς τὸ κλασικὸν σύγγραμμα τοῦ Κ. Ράδου(1), ἔνθα περιλαμβάνονται διὰ μακρῶν τὰ κυριώτερα ἐπιχειρήματα ὑπὲρ καὶ κατὰ ἑκάστης ἀπόψεως.

Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὸν ***ἀριθμὸν τῶν λαβόντων μέρος ἑκατέρωθεν πλοίων*** παρουσιάζεται ἡ διαφορά, ὅτι ὁ μὲν Αἰσχύλος εἰς τοὺς «Πέρσας» ἀναφέρει χίλια περσικὰ πλοῖα, ὁ δὲ Ἡρόδοτος ἀορίστως μνημονεύει τὸν Περσικὸν στόλον ὡς ἀποτελούμενον ἀπὸ τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν πλοίων ποὺ εἶχεν ἐν ἀρχῇ τῆς ἐκστρατείας (δικαιολογῶν τοῦτο ὡς ὀφειλόμενον εἰς ἐνισχύσεις ποὺ ἔλαβεν ἐν τῷ μεταξύ). Ἐὰν ὅμως λάβῃ κανεὶς ὑπ' ὄψιν ὅτι αἱ ἀπώλειαι τῶν Περσῶν κατὰ τὰς πληροφορίας αὐτοῦ τοῦ Ἡροδότου συνεπεσοῦντο μέχρι τῆς παραμονῆς τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας εἰς 647 τριήρεις (ἤτοι 400 κατὰ τὸ ναυάγιον τῆς Σηπιάδος ἄκρας, 15 αἰχμαλωτισθείσας παρὰ τῶν Ἀθηναίων πρὸ τῶν Ἀφετῶν, 30 βυθισθείσας κατὰ τὴν ναυμαχίαν τοῦ Ἀρτεμισίου, 200 καταστραφείσας κατὰ τὸ ναυάγιον τοῦ Καφηρέως καὶ τέλος 2, ποὺ ηὐτομόλησαν πρὸς τοὺς Ἕλληνας), θὰ δυσκολευθῇ πολὺ νὰ πιστεύσῃ ὅτι ἦτο ποτὲ δυνατόν, τὸ τεράστιον τοῦτο κενόν, ἰσοδυναμοῦν πρὸς τὸ ἥμισυ καὶ πλέον τῆς ἀρχικῆς δυνάμεως τῶν Περσῶν νὰ συμπληρωθῇ ἐντελῶς ἀπὸ ἐπικουρίας ληφθείσας ἐν τῷ μεταξύ. Ἐκτὸς πλέον, ἐὰν τὰ παρὰ τοῦ Ἡροδότου ἀναφερόμενα ὡς βυθισθέντα κατὰ τὰ δύο ναυάγια Περσικὰ πλοῖα δὲν ἦσαν ὅλα πολεμικά, ἀλλὰ καὶ μεταγωγικά. Καὶ πάλιν ὅμως εἶναι δύσκολον νὰ καταλήξῃ κανεὶς εἰς ἀριθμὸν Περσικῶν πλοίων κατὰ τὴν ναυμαχίαν τῆς Σαλαμῖνος ἀνώτερον τῶν 700 τριήρεων.

Ἀφ' ἑτέρου τὰ πλοῖα τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, ἅτινα ἀπετέλουν τὸν ἑλληνικὸν στόλον ἐν Σαλαμῖνι, ἀνήρχοντο, κατὰ μὲν τὸν Αἰσχύλον εἰς 310, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον (2) εἰς 380 καὶ κατὰ τὸν Θουκυδίδην εἰς 400 περίπου· ἐπειδὴ δὲ καὶ ἐδῶ παρουσιάζεται μικρὰ διαφωνία, δύναται κανεὶς ὡς ἀσφαλέστερα νὰ δεχθῇ τὰ δεδομένα τοῦ Ἡροδότου, τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν τὸ πλεονέκτημα τῆς ἀκριβοῦς κατονομασίας τῶν

1) C. Rados : Les Gueires Médiques La Bataille de Salamine, Paris, 1915.

2) Ὁ Ἡρόδοτος κατανέμει νὰ πλοῖα μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων ὡς ἑξῆς : Σπάρτη 16, Κόρινθος 40, Σικυών 15, Ἐπίδαυρος 10, Τροιζὴν 5, Ἀθῆναι 180, Ἑρμιόνη καὶ Λευκὰς ἀνὰ 3 ἑκάστη, Αἴγινα 30, Χαλκὶς καὶ Μέγαρα ἀνὰ 20, Ἀμβρακία καὶ Ἐρέτρια ἀνὰ 7, Νάξος 4, Κέως καὶ Στῦρα ἀνὰ 2, Κύθνος, Κρότων, Λῆμνος καὶ Τῆνος ἀνὰ 1 ἑκάστη. Εἰς ταῦτα, ἀνερχόμενα συνολικῶς εἰς 368, πρέπει νὰ προστεθοῦν 12 διαφόρων πόλεων.

κατὰ πόλιν δυνάμεων καὶ δὲν ἀπέχουν ἀπὸ τὸν ἀριθμὸν ποὺ δίδει ὁ Θουκυδίδης.

Ὡς πρὸς τὴν ***ἀκριβῆ ἡμερομηνίαν,*** καθ' ἣν διεξήχθη ἡ ναυμαχία, ὑπάρχουν διαφωνίαι μεταξὺ τῶν ἱστορικῶν, ὀφειλόμεναι εἰς τὸ ὅτι, ἐνῷ οἱ λοιποὶ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἀναφέρουν τὴν ναυμαχίαν ὡς γενομένην εἰς ἡμερομηνίαν ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὰ τέλη Σεπτεμβρίου τοῦ 480 π. Χ., ὁ Πλούταρχος τὴν τοποθετεῖ εἰς τὸν Μουνυχιῶνα μῆνα, ἤτοι τὸν Μάϊον. Ἀσφαλῶς ὅμως θὰ πρόκειται περὶ συγχύσεως, διότι, διὰ νὰ συμβῇ ἡ ναυμαχία τὸν Μάϊον, θὰ ἔπρεπεν ἡ ἐν τῷ Ἑλλησπόντῳ συγκέντρωσις τῶν στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν δυνάμεων τῆς εἰσβολῆς καὶ ἡ ἐκεῖθεν ἐκκίνησις νὰ εἶχε γίνει ἐν πλήρει χειμῶνι, πρᾶγμα ἀδύνατον διὰ τὰ πλοῖα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, καθὼς ἐπανειλημμένως ἔχομεν ἤδη ἐξηγήσει. Ἐκτὸς τούτου ὅμως ὑπάρχει καὶ ἓν ἀναμφισβήτητον γεγονός, τὸ ὁποῖον ἠδυνήθησαν νὰ χρησιμοποιήσουν ὡς ἀσφαλῆ ὁδηγὸν οἱ ἀσχοληθέντες μὲ τὰ τῆς ναυμαχίας· τοῦτο δὲ εἶναι ἡ ἔκλειψις ἡλίου ἡ συμβᾶσα ὀλίγας ἡμέρας κατόπιν καὶ ἐμποδίσασα, ὡς κακὸς οἰωνός, τὸν Βασιλέα τῆς Σπάρτης Κλεόμβροτον νὰ ἐκκινήσῃ μετὰ τοῦ στρατοῦ του ἐκ τοῦ Ἰσθμοῦ. Ἡ ἔκλειψις αὕτη, ἀπεδείχθη δι' ἀσφαλῶν ἀστρονομικῶν ὑπολογισμῶν, ὅτι συνέβη πράγματι τὴν 2αν Ὀκτωβρίου τοῦ 480 καὶ συνεπῶς ἡ ναυμαχία, ἡ ὁποία προηγήθη αὐτῆς κατὰ τέσσαρας ἕως πέντε ἡμέρας, δύναται ἐπίσης ἀσφαλῶς νὰ τοποθετηθῇ χρονολογικῶς μεταξὺ τῆς 27ης καὶ 28 Σεπτεμβρίου τοῦ 480 π.Χ.

Τέλος, ὡς πρὸς τὸν ***τρόπον*** κατὰ τὸν ὁποῖον διεξήχθη ἡ ναυμαχία, ὑπάρχουν δύο σχολαί, ὑποστηριζόμεναι καὶ ἡ μὲν καὶ ἡ δέ, ἀπὸ ἀναμφισβητήτου κύρους ἱστορικοὺς καὶ τεχνικοὺς συγγραφεῖς ἐκ τῶν ἀσχοληθέντων εἰδικῶς ἐπὶ τῆς ναυμαχίας ταύτης (1).

α) ***Ἡ πρώτη Σχολὴ*** γενικῶς παραδέχεται, ὅτι οἱ μὲν Ἕλληνες ἦσαν τεταγμένοι κατὰ μῆκος τῆς Β. Α. ἀκτῆς τῆς Σαλαμῖνος, στηρίζοντες τὰ νῶτα τοῦ στόλου των ἐπὶ τῶν ἐν τῇ ἀκτῇ τῆς νήσου παρατεταγμένων στρατευμάτων των, οἱ δὲ Πέρσαι κατὰ μῆκος τῆς ἀπέναντι ἀκτῆς τῆς Ἀττικῆς, μὲ μέτωπον πρὸς τὴν Σαλαμῖνα.

β) ***Ἡ δευτέρα Σχολὴ*** ἀπεναντίας θεωρεῖ, ὅτι οἱ Πέρσαι περιωρίσθησαν εἰς τὸ νὰ ἀποκλείσουν διὰ τοῦ στόλου των τὰς νοτίας

1) Εἰς τὴν πρώτην σχολὴν ἀνήκουν, μεταξὺ ἄλλων, οἱ Grote, Curtius' Dunker, οἱ ναύαρχοι J. de la Gravière καὶ Gavotti, ὁ Συνταγματάρχης Leak καὶ ὁ Πλοίαρχος Von Ussler, τέλος δὲ ὁ ἡμέτερος Κ. Ράδος. Εἰς τὴν δευτέραν δὲ οἱ Loschke, Goldwin, Gardner, Grundy, καὶ Munro.

προσβάσεις τοῦ στενοῦ τῆς Σαλαμῖνος, χωρὶς νὰ εἰσέλθουν εἰς αὐτὸ καὶ ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐπετέθησαν κατ' αὐτῶν μὲ μέτωπον πρὸς Ν. ἢ Ν.Α. στηρίζοντες, τὴν μὲν δεξιάν των πτέρυγα ἐπὶ τῆς Σαλαμῖνος, τὴν δὲ ἀριστερὰν ἐπὶ τῆς ἔναντι ἀκτῆς τῆς Ἀττικῆς.

Καὶ αἱ δύο βεβαίως ἀπόψεις ἔχουν τὰ ἐπιχειρήματά των καὶ δὲν πρέπει τὸ τοιοῦτον νὰ μᾶς ἐκπλήττῃ, διότι αἱ ἱστορικαὶ πηγαὶ τῆς ἀρχαιότητος ἀφίνουν κενὰ σημεῖα καὶ παρουσιάζουν πολλὰς ἀντιφάσεις μεταξύ των. Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ἡ μετὰ πλήρους βεβαιότητος ἀναπαράστασις τῆς ναυτικῆς ταύτης νίκης, τῆς ὁποίας κατὰ τὸν Πλούταρχον, «οὔθ' Ἕλλησιν οὔτε βαρβάροις ἐνάλιον ἔργον εἴργασται λαμπρότερον», καταντᾷ ἐγχείρημα ἀρκετὰ δύσκολον. Θὰ περιορισθῶμεν ὡς ἐκ τούτου εἰς τὸ νὰ δώσωμεν εἰς τὰς γενικάς της γραμμὰς τὴν περιγραφὴν ἐκείνην, ἡ ὁποία μᾶς φαίνεται ὡς προσαρμοζομένη περισσότερον πρός τε τὰ κείμενα τῶν ἐγκυροτέρων ἐκ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, μάλιστα δὲ τοῦ Ἡροδότου, καθὼς καὶ πρὸς ὅσα γνωρίζομεν μετὰ βεβαιότητος ἐπὶ τῆς ναυτικῆς τακτικῆς τῶν ἀρχαίων. Ἓν ἐκ τῶν κυρίων χαρακτηριστικῶν τῆς Τακτικῆς ταύτης, τὸ ὁποῖον παρέμεινε καὶ ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας βραδύτερον, ἐφ' ὅσον ἴσχυσεν ἡ βασιλεία τῆς κώπης, ἦτο ἡ στενὴ ἀλληλοεξάρτησις μεταξὺ τῶν κατὰ ξηρὰν καὶ τῶν κατὰ θάλασσαν ἐπιχειρήσεων. Ἡ ἐξάρτησις αὕτη εἶχεν ὡς ἄμεσον ἀποτέλεσμα, ὅτι αἱ ναυμαχίαι συνεκροτοῦντο κατὰ κανόνα εἰς ἄμεσον γειτνίασιν πρὸς τὴν ξηρὰν καί, εἰ δυνατόν, «ὑπὸ πεζὸν στρατόν». Ἐὰν ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν τὸ βασικὸν τοῦτο γεγονὸς καὶ ὅτι ἐκ τῶν δύο ἀκτῶν τοῦ στενοῦ τῆς Σαλαμῖνος ἡ μὲν τῆς Ἀττικῆς εὑρίσκετο ἤδη κατειλημμένη ὑπὸ τοῦ Περσικοῦ στρατοῦ, ἡ δὲ τῆς Σαλαμῖνος ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ· καὶ ἐὰν ἐπὶ πλέον λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα εὑρίσκοντο τὴν προηγουμένην ἡμέραν τῆς ναυμαχίας προσωρμισμένα ἢ ἀνειλκυσμένα εἰς τὴν ξηρὰν κατὰ μῆκος τῆς ἀκτῆς τῆς Σαλαμῖνος, τὰ δὲ πληρώματά των ἐπέβησαν αὐτῶν τὴν τελευταίαν στιγμὴν πρὸ τῆς μάχης, τότε ἡ ἄποψις τῆς διεξαγωγῆς τῆς ναυμαχίας μὲ μέτωπον πρὸς τὴν ἔναντι ἀκτὴν τῆς Ἀττικῆς φαίνεται ὡς φυσικωτέρα καὶ μᾶλλον λογική. Ἡ ἀνάγκη ἄλλως τε τῆς καλύψεως τῶν νώτων τοῦ μαχομένου στόλου παρὰ τοῦ στρατοῦ, ἡ ὁποία ἦτο ἀνεγνωρισμένη ὡς τακτικὸν δόγμα, θὰ ἦτο κατὰ πᾶσαν λογικὴν πολὺ περισσότερον ἐπιτακτικὴ κατὰ τὴν ναυμαχίαν ταύτην, καθ' ἣν οἱ Ἕλληνες ἔπαιζαν τὸν ὑπὲρ τῶν ὅλων κύβον. Ἀλλὰ ὑπάρχει καὶ ἓν ἄλλο ἐπιχείρημα συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως τῆς α΄ Σχολῆς· τὸ ἐπιχείρημα δὲ τοῦτο εἶναι, ὅτι μόνον παράταξις τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου κατὰ μῆκος τῆς ἀκτῆς τῆς Σαλαμῖνος ἐξησφάλιζε τὸ τακτικὸν πλεο-

νέκτημα τοῦ στενοῦ χώρου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἰδιαιτέρως, καθὼς εἴδομεν, ἐπέμενεν ὁ Θεμιστοκλῆς. Ἀντιθέτως, παράταξις καθέτως πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ στενοῦ, ὅπως τὴν θέλουν οἱ ὀπαδοὶ τῆς β΄ Σχολῆς οἱ στηριζόμενοι ἐπὶ τῆς ἀφηγήσεως τοῦ Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου, θὰ παρουσίαζε τὰ ἑξῆς οὐσιώδη μειονεκτήματα διὰ τοὺς Ἕλληνας:

α) Ἡ ναυμαχία θὰ ἐγίνετο κατ' ἀνάγκην εἰς τὸν ἀρκετὰ εὐρύτερον χῶρον τοῦ Κερατσινίου καὶ συνεπῶς δὲν θὰ ὑφίστατο τὸ πλεονέκτημα τῆς «στενοχωρίας», τὸ ὁποῖον ἦτο λίαν οὐσιῶδες διὰ τοὺς Ἕλληνας.

β) Τὸ ἀριστερὸν κέρας τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως, ὄχι μόνον δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ στηριχθῇ ἐπὶ τῆς ἔναντι ἀκτῆς, ἀλλὰ καὶ δὲν θὰ ἠδύνατο κἂν νὰ πλησιάσῃ εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτῆς μικροτέραν τῶν 100 μέτρων (1)· θὰ ἄφινε συνεπῶς ἐλευθέραν δίοδον, διὰ τῆς ὁποίας τὰ πολυαριθμότερα ἐχθρικὰ πλοῖα διερχόμενα θὰ ἠδύναντο εὐχερῶς νὰ τὸ ὑπερκεράσουν.

γ) Ἐὰν δεχθῶμεν τὴν ἀφήγησιν τοῦ Διοδώρου, τότε θὰ πρέπῃ ἐπίσης νὰ δεχθῶμεν καὶ τὸ παρ' αὐτοῦ ἀναφερόμενον γεγονὸς τῆς ἀποσπάσεως 200 Περσικῶν τριήρεων, αἱ ὁποῖαι περιπλεύσασαι τὴν Σαλαμῖνα εἰσέδυσαν διὰ τοῦ στενοῦ τῶν Μεγάρων. Αἱ τριήρεις ὅμως αὗται θὰ ἠδύναντο ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει νὰ φθάσουν ἐκ τοῦ στενοῦ τῶν Μεγάρων εἰς τὸν τόπον τῆς ναυμαχίας ἐντὸς δύο ὡρῶν καὶ νὰ ἐπιτεθοῦν ἐκ τῶν νώτων κατὰ τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως, ἐμπεπλεγμένης ἤδη εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ θὰ ἀπετέλουν δι' αὐτὴν θανάσιμον κίνδυνον.

Συνεπῶς ἡ ἄποψις τῆς πρώτης σχολῆς παρουσιάζει ἔναντι τῆς δευτέρας τὸ πλεονέκτημα τοῦ ὅτι συμπίπτει πρὸς τὴν ἀφήγησιν τοῦ Ἡροδότου, γνωστοῦ διὰ τὴν λεπτολογίαν του ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν ζητημάτων, καθὼς καὶ πρὸς τοὺς γενικῶς τότε ἰσχύοντας κανόνας τῆς Τακτικῆς τῶν κωπήρων στόλων. Οἱ ὀπαδοὶ ὅμως τῆς Σχολῆς ταύτης ὑποδιαιροῦνται εἰς δύο ὁμάδας, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μὲν μία παραδέχεται ὅτι αἱ γραμμαὶ τῶν ἀντιπάλων ἐξετείνοντο ἀπὸ τῆς ἄκρας «Ἀράπης» μέχρι τῆς Κυνοσούρας, ἡ δὲ ἄλλη ὑποστηρίζει ὅτι αὗται περιωρίζοντο πρὸς δυσμὰς μέχρι τοῦ στενοῦ τοῦ Περάματος (2). Ἡ λύσις τοῦ ζητήματος τούτου προαπαιτεῖ τὴν γνῶσιν τῆς ἀκριβοῦς τοπογραφίας

1) Τὸ βελληνεκὲς τῶν τόξων ἦτο τότε περὶ τὰ 250 βήματα.

2) Μεταξὺ τῶν τελευταίων τούτων συγκαταλέγονται οἱ Usslar, Stenzel. Busolt, καθὼς καὶ ὁ Παπαρρηγόπουλος.

τῶν στενῶν τῆς Σαλαμῖνος κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ἐὰν ἡ τοπογραφικὴ διαμόρφωσις τῆς περιοχῆς ἦτο καὶ τότε ὅπως εἶναι σήμερον. δηλαδὴ ἐὰν τὸ πλάτος τοῦ στενοῦ τοῦ Περάματος ἦτο καὶ τότε 1200 μ. περίπου ὅπως εἶναι σήμερον, τότε οὐδεμία δυσκολία παρουσιάζεται εἰς τὸ νὰ δεχθῇ κανεὶς τὴν ἄποψιν τοῦ ὅτι ἡ γραμμὴ τῆς μάχης προεξενείνετο μέχρι τῆς ἄκρας «Ἀράπη». Διότι, προκειμένου περὶ στόλων τῶν ὁποίων τὸ μέγιστον βεληνεκὲς τῶν ἐκηβόλων ὅπλων δὲν ὑπερέβαινε τὰ 250 βήματα, τὸ ἀνωτέρω πλάτος τοῦ στενοῦ θὰ ἦτο πλέον ἢ ἐπαρκὲς διὰ νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς Πέρσας νὰ ἐπεκτείνουν τὸ δεξιὸν κέρας τῆς γραμμῆς των, χωρὶς νὰ ἐνοχληθοῦν κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ χειρισμοῦ τούτου σοβαρῶς παρὰ τῶν Ἑλλήνων. Ἐὰν ἀπ' ἐναντίας δεχθῇ κανεὶς τὴν γνώμην πολλῶν εἰδικῶν, καθ' ἣν τὸ πλάτος τοῦ στενοῦ τοῦ Περάματος δὲν ὑπερέβαινε τὰ 2 στάδια (ἤτοι 370 μ.), τότε ἀσφαλῶς δὲν δύναται νὰ ἐξηγήσῃ τὴν προέκτασιν τῆς Περσικῆς γραμμῆς βορείως τοῦ στενοῦ τούτου.

Τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι ἡ ἀφήγησις τοῦ Ἡροδότου δὲν ἀφίνει καμμίαν ἀμφιβολίαν περὶ τοῦ ὅτι ἡ γραμμὴ τῆς συρράξεως τῶν δύο στόλων ἐπεξετείνετο καὶ βορείως τοῦ στενοῦ τοῦ Περάματος.

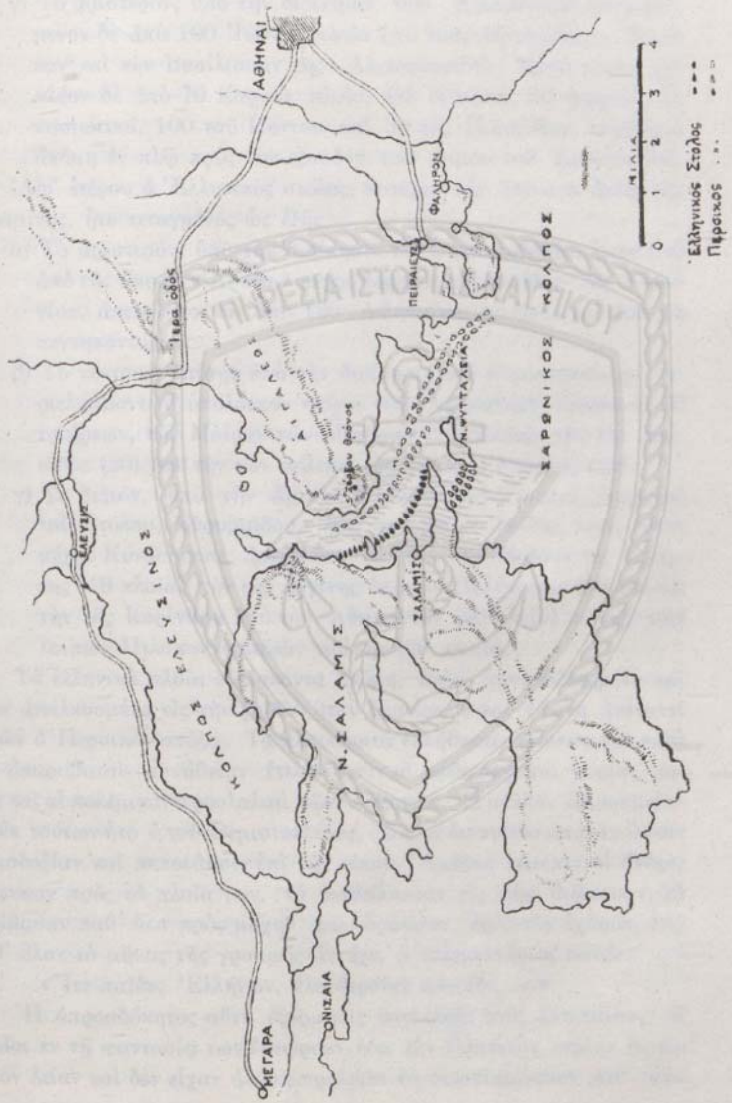
Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνωτέρω αἱ γενικαὶ γραμμαὶ τῆς ναυμαχίας τῆς Σαλαμῖνος δύνανται τώρα νὰ ἀναπαρασταθοῦν κατὰ τὴν συμφωνοτέραν πρὸς τὰ ἀρχαῖα κείμενα καὶ τὰς τακτικὰς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐκδοχήν.

Ὁ Περσικὸς στόλος, εἰσπλεύσας, ὡς εἴδομεν κατὰ τὰς πρωϊνὰς ὥρας εἰς τὸν ὅρμον τοῦ Κερατσινίου καὶ προχωρῶν ἐν γραμμῇ παραγωγῆς κατὰ μῆκος τῆς παραλίας τῆς Ἀττικῆς, εὑρέθη τὴν πρωΐαν τεταγμένος ὡς ἑξῆς:

α) Τὸ δεξιὸν (ἢ δυτικὸν κέρας) ἀποτελούμενον ἀπὸ 300 Φοινικικὰ πλοῖα ὑποδιαιρούμενα εἰς τρεῖς μοίρας, τὴν τῆς Σιδῶνος, τὴν τῆς Τύρου καὶ τὴν τοῦ Ἀράδ, ὑπὸ τὴν διοίκησιν τῶν βασιλέων τῶν τριῶν τούτων πόλεων ἀντιστοίχως, εἶχε διέλθει κατὰ τὴν πιθανωτέραν ἐκδοχὴν τὸ στενὸν τοῦ Περάματος καὶ ἐσχημάτισε τὴν γραμμὴν μάχης μὲ μέτωπον πρὸς Δυσμάς. Ἡ γενικὴ διοίκησις τοῦ κέρατος τούτου τῆς Περσικῆς παρατάξεως εἶχεν ἀνατεθῇ εἰς τοὺς στρατηγοὺς Πρεξάσπην καὶ Μεγάβαζον.

β) Τὸ κέντρον, ὑπὸ τὴν ἄμεσον διοίκησιν τοῦ Ἀρχιναυάρχου Ἀχαιμένους, υἱοῦ τοῦ Δαρείου καὶ φέροντος τὸν τίτλον «τοῦ ναυτικοῦ στρατοῦ στρατηγός», ἀποτελούμενον δὲ ἀπὸ τοὺς στόλους τῆς Αἰγύπτου (200 πλοῖα) τῆς Κιλικίας (100), καθὼς καὶ

ΠΙΝΑΞ VII

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ ΕΝ ΣΑΛΑΜΙΝΙ ΝΑΥΜΑΧΙΑΣ

ἀπὸ τὴν Μοῖραν τῆς Λυκίας (50) εἶχε ταχθῆ εἰς γραμμὴν μάχης ἀπὸ Περάματος πρὸς Κυνόσουραν.

γ) Τὸ ἀριστερόν, ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Ἀριαβίγνου, ἀποτελούμενον δὲ ἀπὸ 100 Ἰωνικὰ πλοῖα ὑπὸ τοὺς Θεομήστορα, Φύλακον καὶ τὴν Βασίλισσαν τῆς Ἁλικαρνασσοῦ Ἀρτεμησίαν, ἐπὶ πλέον δὲ ἀπὸ 70 Καρικὰ πλοῖα, 60 Αἰολικά, 30 Δωρικά, 17 νησιωτικά, 100 τοῦ Πόντου καὶ 30 τῆς Παμφύλου, εὑρίσκετο ἀκόμη ἐν πλῷ πρὸς τὴν εἴσοδον τοῦ ὅρμου τοῦ Κερατσινίου. Ἀφ' ἑτέρου ὁ Ἑλληνικὸς στόλος, κατέχων τὴν ἀπέναντι ἀκτὴν τῆς Σαλαμῖνος, ἦτο τεταγμένος ὡς ἑξῆς :

α) Τὸ ἀριστερόν, ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Θεμιστοκλέους, ἐξετείνετο ἀπὸ τῆς ἄκρας «Ἀράπη» μέχρι βορείως τῆς νησίδος Ἁγ. Γεωργίου, ἀπετελεῖτο δὲ ἀπὸ 120 Ἀθηναϊκὰς τριήρεις καὶ ἀπὸ 14 πεντηκοντόρους.

β) Τὸ κέντρον, ἐπίσης ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Θεμιστοκλέους, περιελάμβανε τὸ ὑπόλοιπον τμῆμα τοῦ Ἀθηναϊκοῦ στόλου ἐξ 60 τριήρεων, τὴν Μοῖραν τῶν Μεγάρων (20 πλοῖα), τὴν τῆς Χαλκίδος (20) καὶ τὴν τῶν πόλεων τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος (29).

γ) Τὸ δεξιόν, ὑπὸ τὴν ἄμεσον διοίκησιν τοῦ Γενικοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Στόλου, Εὐρυβιάδου, ἦτο τεταγμένον ἀμέσως πρὸς νότον μέχρι Κυνοσούρας, ἀπετελεῖτο δὲ ἀπὸ τὴν Μοῖραν τῆς Σπάρτης (16 πλοῖα), τὴν τῆς Αἰγίνης ὑπὸ τὸν Πολύκριτον (30 πλοῖα), τὴν τῆς Κορίνθου ὑπὸ τὸν Ἀδείμαντον (40 πλοῖα) καὶ τὴν τῶν λοιπῶν Πελοποννησιακῶν πόλεων (30 πλοῖα).

Τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα εὑρίσκοντο ἀκόμη, ἄλλα πρυμνοδετημένα καὶ ἄλλα ἀνειλκυσμένα εἰς τὴν ξηράν, ὅταν ἐξημέρωσε καὶ ἐφάνη ἀπέναντι αὐτῶν ὁ Περσικὸς στόλος. Τὰ πληρώματα ἐκλήθησαν ἀμέσως καὶ κατὰ τὴν ἀπαράβατον συνήθειαν ἐτελέσθησαν αἱ καθιερωμέναι θυσίαι, καθὼς καὶ αἱ πολεμικαὶ προσλαλιαὶ τῶν Ἀρχηγῶν. Ἡ μᾶλλον ἀξιοσημείωτος ἐκ τούτων ἦτο ἡ τοῦ Θεμιστοκλέους, ἡ ὁποία διεπνέετο ἀπὸ ἀπόλυτον αἰσιοδοξίαν καὶ πεποίθησιν ἐπὶ τὴν νίκην. Ἀμέσως κατόπιν οἱ ἄνδρες ἔσπευσαν πρὸς τὰ πλοῖα των, τὰ καθείλκυσαν εἰς τὴν θάλασσαν, τὰ ἡτοίμασαν καθ' ὅλα πρὸς μάχην καὶ ὥρμησαν πρὸς τὸν ἐχθρόν, ἐνῷ καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς γραμμῆς ἀντήχει ὁ πελεμιστήριος παιάν :

«Ἴτε παῖδες Ἑλλήνων, ἐλευθεροῦτε πατρίδα.....»

Ἡ ἀπροσδόκητος αὕτη ἐξόρμησις κατέπληξε τοὺς ἀντιπάλους, οἱ ὁποῖοι ἐν τῇ φαντασίᾳ των ἐθεώρουν ἤδη τὸν ἑλληνικὸν στόλον ὡς εὔκολον λείαν καὶ δὲν εἶχαν ἀκόμη προλάβει νὰ συμπληρώσουν καθ' ὅλον

τὸ μῆκος τῆς γραμμῆς των τὸν σχηματισμὸν μάχης. Πράγματι τὸ δεξιὸν κέρας των ἐξηκολούθει ἀκόμη, καθὼς εἴδαμεν, νὰ προχωρῇ ἐν γραμμῇ παραγωγῆς πρὸς Βορρᾶν, δὲν ἤρκει δὲ μόνον μία ἀθρόα στροφὴ πρὸς τὰ ἀριστερὰ διὰ νὰ ληφθῇ ὁ σχηματισμὸς μάχης, διότι ἔπρεπε νὰ ἐπακολουθήσῃ καὶ πύκνωσις τῶν πλοίων πρὸς ἐλάττωσιν τῶν διακένων· τοῦτο ἦτο ἀπαραίτητον μέτρον προνοίας κατὰ τῆς τακτικῆς τοῦ διέκπλου. Ὅπως ἦτο φυσικόν, ἡ ἐσπευσμένη καὶ ἐν ἐπαφῇ τοῦ ἐχθροῦ ἐκτέλεσις τοῦ ἑλιγμοῦ τῆς «ἀναπτύξεως» ἐπέφερε σημαντικὴν ἀταξίαν εἰς τὸ δεξιὸν κέρας τῶν Περσῶν. Μετὰ 24 αἰῶνας, κατὰ τὴν ναυμαχίαν τῆς Jutland, ὁ ἀγγλικὸς στόλος εὑρέθη εἰς ἀνάλογον δυσχέρειαν ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἀκριβῶς λόγου, τῆς ἐσπευσμένης καὶ ἐν ἀμέσῳ ἐπαφῇ πρὸς τὸν ἐχθρὸν ἀναπτύξεώς του πρὸς μάχην. Τὰ ὅπλα μεταβάλλονται μὲ τὸν καιρόν, τὰ προβλήματα· ὅμως μένουν, ἓν δὲ ἀπὸ τὰ λεπτότερα προβλήματα τῆς Τακτικῆς εἶναι τὸ τῆς ἀναπτύξεως ἑνὸς πολυαρίθμου στόλου πρὸς μάχην. Ἀπὸ τὴν ἐπιτυχῆ λύσιν τοῦ προβλήματος αὐτοῦ ἐξαρτᾶται κατὰ μέγα μέρος καὶ ἡ ἔκβασις τοῦ ἀγῶνος.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀκριβῆ ὥραν, καθ' ἣν ἐξεδηλώθη ἡ ἑλληνικὴ ἐπίθεσις, δύναται νὰ μᾶς καθοδηγήσῃ ἡ πληροφορία τοῦ Πλουτάρχου (1), ὅτι αὕτη συνέπεσε μὲ τὴν ἔναρξιν τοῦ ἀπὸ τοῦ πελάγους ἀνέμου, ὁπότε ἡ ἀναταραχὴ τῆς θαλάσσης ἤρχισε νὰ δυσχεραίνῃ τὴν κωπηλασίαν καὶ τὴν ἀκριβῆ τήρησιν τῆς θέσεως τῶν πλοίων. Λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι κατὰ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου ἐξακολουθοῦν συνήθως νὰ πνέουν οἱ ἄνεμοι οὗτοι (κοινῶς μπάτηδες) καὶ ὅτι ἡ συνήθης ὥρα ποὺ ἀρχίζουν εἶναι ἡ 8η πρωϊνή, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι περὶ τὴν ὥραν ταύτην θὰ ἤρχισεν ἡ ναυμαχία.

Τὸν πρῶτον αἰφνιδιασμόν, ποὺ ἀπετέλεσε διὰ τοὺς Πέρσας ἡ ἑλληνικὴ ἐπίθεσις, δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐπακολουθήσῃ καὶ δεύτερος. Πράγματι, μόλις τὰ Περσικὰ πλοῖα, σχηματίσαντα ὅπως ἠδύναντο καλύτερον τὴν γραμμήν των, ὥρμησαν καὶ αὐτὰ ὑπὸ τὰς πολεμικὰς ἰαχὰς τῶν πληρωμάτων των καὶ ἐπέκειτο ἡ σύρραξις, αἴφνης τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα ἤρχισαν νὰ ἀνακρούουν τὰς κώπας. Ἡ κίνησις αὕτη, ἀναφερομένη εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς ἀφηγήσεις τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν, εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἔλαβε χώραν, ἀφοῦ μάλιστα ὁ Ἡρόδοτος προσθέτει καὶ τὴν χαρακτηριστικὴν λεπτομέρειαν ὅτι μερικὰ ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα τόσον πολὺ ὑπεχώρησαν ὥστε ἔψαυσαν μὲ τὰς πρύμνας των τὰ παρὰ τὴν Σαλαμῖνα ἀβαθῆ. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀμφισβητήσιμον, εἶναι τὸ

1) Πλουτάρχου, Θεμιστ, 14.

κατὰ πόσον ἡ κίνησις αὕτη ἐπετάθη καθ' ὅλην τὴν γραμμήν, ἢ περιωρίσθη εἰς τμῆμα μόνον αὐτῆς. Εἴτε ὅμως τὴν μίαν, εἴτε τὴν ἄλλην ἀπὸ τὰς δύο αὐτὰς ἐκδοχὰς καὶ ἂν δεχθῶμεν, τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι δὲν ἐπρόκειτο περὶ ἀκουσίας καὶ ἀτάκτου ὑποχωρήσεως ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ φόβου, ὅπως μερικοὶ ἐκ τῶν ἱστορικῶν ἠθέλησαν νὰ παραστήσουν, ἀλλὰ περὶ χειρισμοῦ διαταχθέντος διὰ σήματος καὶ ἐκτελεσθέντος κανονικῶς. Ποῖος ὅμως ἦτο ὁ σκοπὸς τοῦ χειρισμοῦ τούτου; ἐὰν μὲν ἡ ὑποχώρησις αὕτη ἦτο μερική, τότε δύναται εὐκόλως νὰ τὴν ἐξηγήσῃ κανεὶς ὡς ἀποβλέπουσαν εἰς τὴν εὐθυγράμμισιν τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως· ἐὰν ὅμως ἐπεξετάθη καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς γραμμῆς μάχης, τότε πιθανωτέρα φαίνεται ἡ ἐκδοχή, ὅτι θὰ ἐπρόκειτο περὶ τακτικοῦ ἑλιγμοῦ, ἀποβλέποντος εἰς τὸ νὰ ἐξαντλήσῃ τὴν πρώτην ὁρμὴν τῆς ἐπιθέσεως τῶν Περσῶν, ἢ νὰ τοὺς παρασύρῃ ὅσον τὸ δυνατὸν πλησιέστερα πρὸς τὴν ἀκτὴν τῆς Σαλαμῖνος, ὅπου ἡ ἐκ μέρους των ἐφαρμογὴ τῆς τακτικῆς τοῦ διέκπλου θὰ ἦτο ἀδύνατος (1).

Ὁπωσδήποτε, ἡ ἀπροσδόκητος αὕτη ἀνάκρουσις τῶν ἑλληνικῶν πλοίων ἀπετέλεσε νέον αἰφνιδιασμὸν διὰ τὸν ἐχθρὸν καὶ ἐπέτεινε τὴν ἐκ τῆς ἐσπευσμένης ἀναπτύξεώς του ἀταξίαν. Τὴν στιγμὴν ἐκείνην διετάχθη διὰ σήματος ὁ ἐπίπλους καὶ μετ' ὀλίγον τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς γραμμῆς ἤρχοντο εἰς σύρραξιν μὲ τὰ ἀντίπαλα. Μεταξὺ τῶν πρώτων ἑλληνικῶν τριήρεων, ποὺ κατώρθωσαν νὰ ἐμβολίσουν ἐχθρικάς, ἀναφέρεται ἡ τοῦ Ἀθηναίου Ἀμεινίου, ἀδελφοῦ τοῦ κατὰ τὴν μάχην τοῦ Μαραθῶνος ἡρωϊκῶς φονευθέντος Κυναιγείρου, τῆς ὁποίας τὸ ἔμβολον ἐνεσφηνώθη τόσον καλὰ εἰς τὰ πλευρὰ μιᾶς Φοινικικῆς τριήρους, ὥστε κατέστη πλέον ἀδύνατον νὰ ἀποσπασθοῦν ἀλλήλων τὰ δύο ταῦτα πλοῖα. Ἀφ' ἧς στιγμῆς ἡ σύρραξις ἐγενικεύθη, ἡ ναυμαχία προσέλαβε τὴν χαρακτηριστικὴν μορφὴν τῶν ἐκ τοῦ συστάδην συρράξεων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, αἱ ὁποῖαι συνίσταντο εἰς ἀριθμὸν ἀγρίων μονομαχιῶν μεταξὺ τῶν ἀντιπάλων πλοίων. Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας κάθε ἐνιαία διεύθυνσις τοῦ ἀγῶνος ἀπέβαινεν ἐκτάκτως δυσχερὴς καὶ ὁ ρόλος ἑκάστου Ἀρχηγοῦ περιωρίζετο εἰς τὸ νὰ βλέπῃ τὰ ἀμέσως γειτνιάζοντα πλοῖα, ἢ εἰς τὸ νὰ μετακινῆται μὲ τὸ πλοῖόν του ὅταν τοῦτο ἦτο δυνατόν, εἰς τὰ σημεῖα ἐκεῖνα τῆς παρατάξεως, ὅπου ἡ παρουσία του ἦτο μᾶλλον ἀναγκαία.

1) Τὴν πρώτην ἑρμηνείαν παραδέχεται ὁ Ναύαρχος Borckenhagen, τὴν δὲ δευτέραν ὁ J. de la Gravière. Δυστυχῶς τὰ ἀρχαῖα κείμενα δὲν διευκρινίζουν, ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ χειρισμοῦ μερικοῦ ἢ γενικοῦ.

Κατὰ τὴν ἐκ τοῦ συστάδην ταύτην μάχην τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα, εἰδικώτερον δὲ τὰ Ἀθηναϊκά, μὲ τοὺς 14 βαρέως ὡπλισμένους ὁπλίτας καὶ τοὺς 4 τοξότας ποὺ ἔφερεν ἕκαστον (1), μαχόμενα πλησίον τῆς ἀκτῆς καὶ συνεπῶς μὴ ἐκτεθειμένα εἰς κίνδυνον ὑπερκεράσεως ἢ διέκπλου, εὑρίσκοντο ὑπὸ συνθήκας εὐνοϊκωτέρας παρὰ τὰ Περσικά (2). Ἐπὶ πλέον τὸ καλύτερον τμῆμα τοῦ Περσικοῦ στόλου, ἀποτελούμενον ἀπὸ τὰ Φοινικικὰ πλοῖα, ὑφίστατο ἀκόμη τὰς συνεπείας τῆς ἐκ τῆς ἐσπευσμένης ἀναπτύξεως ἀταξίας καὶ συνεπῶς εὑρίσκετο ἐκτεθειμένον εἰς διέκπλους καὶ ἐμβολισμοὺς ἐκ τῆς πλευρᾶς. Τὸ ἀποτέλεσμα τῶν δυσμενῶν τούτων διὰ τοὺς Φοίνικας συνθηκῶν δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐκδηλωθῇ. Ὀλίγας ὥρας μετὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ναυμαχίας ἡ παράταξίς των διεσπάσθη, περιέπεσεν εἰς πλήρη ἀταξίαν καὶ μετ' ὀλίγον διελύθη ἐντελῶς, τὰ δὲ πλοῖα ἐτράπησαν πρὸς τὴν ἔξοδον τῶν στενῶν ζητοῦντα ἕκαστον τὴν ἰδίαν αὐτοῦ σωτηρίαν.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ ἀγὼν ἐξηκολούθει ζωηρότατος καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς γραμμῆς μέχρι τῆς Κυνοσούρας. Ἡ τροπὴ ὅμως τῶν Φοινικικῶν πλοίων πρὸς τὸ στενὸν τοῦ περάματος καὶ ἀκολούθως πρὸς τὸ Κερατσίνι καὶ ἡ ἀκάθεκτος καταδίωξίς των ἐκ μέρους τῶν Ἀθηναϊκῶν πλοίων ἦτο φυσικὸν νὰ μεταδώσῃ τὴν σύγχυσιν καὶ πρὸς τὸ κέντρον τῆς Περσικῆς παρατάξεως. Οὔτε ἧττον τὰ ἐκεῖ τεταγμένα πλοῖα τοῦ Περσικοῦ στόλου, ὑπὸ τὴν προσωπικὴν διοίκησιν τοῦ Γενικοῦ Ἀρχηγοῦ Ἀριαβίγνη, μάχονται πεισμόνως· εὑρίσκονται ἄλλως τε ὑπὸ τὰ ὄμματα αὐτοῦ τοῦ Ξέρξου, ὁ ὁποῖος ὑπὸ τὴν χρυσοποίκιλτον σκηνήν του ἐγκατεστημένην ἐπί τινος ὑψώματος εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Αἰγάλεω (3), παρακολουθεῖ τὰς φάσεις τοῦ ἀγῶνος, ἐνῷ οἱ ἐπιτελεῖς του κρατοῦν σημειώσεις περὶ τῆς δράσεως ἑκάστου πλοίου. Παρ' ὅλην ὅμως τὴν καταβληθεῖσαν προσπάθειαν, ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀνθέξῃ ἐπὶ πολὺ τὸ κέντρον τῆς Περσικῆς παρατάξεως εἰς τὴν σύγχυσιν, ποὺ προεκλήθη ἀπὸ τὴν

1) Τοὺς ἀριθμοὺς τούτους δίδει ὁ Πλούταρχος (Θεμιστοκλ. 14).

2) Κατὰ τὸν **Aug. Köster (das Antike Seewesen** σελ. 110) αἱ Ἀθηναϊκαὶ τριήρεις, προϊὸν δύο ἤδη αἰώνων συνεχοῦς ἐξελίξεως ἦταν χαμηλότεραι καὶ ταχύτεραι ἀπὸ τὰς πλείστας τῶν Ἰωνικῶν τοῦ Περσικοῦ στόλου, διότι αἱ τελευταῖαι αὗται εἶχαν ἀκολουθήσει τὴν ἐξέλιξιν τῶν παναρχαίων πλοίων τῶν τελευταίων αἰώνων τῆς Β΄ π. Χ. χιλιετηρίδος καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐξηκολούθουν νὰ φέρουν ὀγκώδεις ὑπερκατασκευὰς εἰς τὴν πρύμναν.

3) Τὸ σημεῖον τοῦτο τοῦ Αἰγάλεω καλεῖται καὶ μέχρι σήμερον «Θρόνος Ξέρξου».

ἄτακτον φυγὴν τῶν Φοινικικῶν πλοίων· ἐντὸς ὀλίγου διασπᾶται καὶ αὐτό, ἐνῷ ἐφονεύετο καὶ αὐτὸς ὁ Ἀριαβίγνης.

Τότε πλέον τὸ ἀριστερὸν τῶν Περσῶν εὑρέθη ὑπὸ συνθήκας πράγματι τραγικάς. Τὰ περισσότερα ἐκ τῶν πλοίων του δὲν εἶχαν εἰσέτι λάβει μέρος εἰς τὴν μάχην, ἀλλὰ ἐξηκολούθουν ἀκόμη νὰ εἰσπλέουν ἀδιακόπως ἐκ τοῦ στενοῦ Ψυτταλείας-Κεράμου. Τὰ ἤδη ἐμπεπλεγμένα εἰς τὴν μάχην πλοῖα δὲν ἐμάχοντο ὅλα μὲ τὴν αὐτὴν ἐπιμονὴν καὶ θέλησιν τῆς νίκης, διότι τὰ πληρώματά των ἦσαν ἑλληνικὰ καὶ ἡ προπαγάνδα τοῦ Θεμιστοκλέους (1) διεξαχθεῖσα συστηματικῶς ἀπὸ τοῦ Ἀρτεμισίου εἶχεν ἀποφέρει τοὺς καρπούς της. Καὶ παρὰ τὸ γεγονὸς τοῦτο ὅμως δὲν ἔλειψαν καὶ εἰς τὴν πτέρυγα ταύτην τῆς Περσικῆς παρατάξεως πράξεις ἀνδρείας καὶ αὐτοθυσίας· ἰδιαιτέρως διεκρίθησαν εἰς τὸν ἀγῶνα οἱ Σάμιοι τριήραρχοι Θεομήστωρ καὶ Φύλακος.

Τὰ ἔναντι τῶν Ἰωνικῶν πλοίων τοῦ Περσικοῦ στόλου τεταγμένα ἑλληνικὰ πλοῖα καὶ ἰδίως τὰ Αἰγινητικὰ ἐπέδειξαν λαμπρὰν διαγωγήν, ἀναφέρεται δὲ παρὰ τοῦ Ἡροδότου τὸ ἑξῆς χαρακτηριστικὸν ἐπεισόδιον: ὅταν τὰ Ἀθηναϊκὰ πλοῖα, διώκοντα τὰ Φοινικικά, ἔφθασαν εἰς τὸ ὕψος τοῦ δεξιοῦ κέρατος τῆς ἑλληνικῆς γραμμῆς, μία Αἰγινητικὴ τριήρης κατεβύθιζε μίαν Περσικήν, ὁ δὲ Αἰγινήτης τριήραρχος ἀπευθυνθεὶς πρὸς τὸν Θεμιστοκλῆν, τοῦ ὁποίου ἡ ναυαρχὶς διήρχετο τὴν στιγμὴν ἐκείνην εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τὸ πλοῖόν του, ἐφώναξε: «Ἴδοὺ πῶς οἱ Αἰγινῆται μηδίζουν», ὑπαινισσόμενος τὴν ἐπὶ Μηδισμῷ κατηγορίαν, τὴν ὁποίαν οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν ἄλλοτε διατυπώσει κατὰ τῆς πατρίδος του.

Καὶ ἓν ἄλλο ἐπεισόδιον, χαρακτηριστικὸν τῶν συνθηκῶν ὑπὸ τὰς ὁποίας διεξήγοντο αἱ ναυμαχίαι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἦτο τὸ ἑξῆς: μία

1) Ὁ Θεμιστοκλῆς ἐν Ἀρτεμισίῳ καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ διάπλου τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου διὰ τοῦ Εὐβοϊκοῦ εἶχε λάβει τὴν πρόνοιαν νὰ διατάξῃ ὅπως εἰς ὅλα τὰ πιθανὰ ἀγκυροβόλια, καθὼς καὶ εἰς τὰς θέσεις ὑδρεύσεως, ἀπὸ τὰς ὁποίας θὰ διήρχετο κατόπιν ὁ Περσικὸς στόλος, χαραχθοῦν ἐπὶ τῶν βράχων ἢ λιθίνων πλακῶν καταφανῆ γράμματα, δι' ὧν προετρέποντο οἱ Ἴωνες νὰ μὴ πολεμήσουν κατὰ τῶν Μητροπόλεών των. Αἱ προτροπαὶ αὗται εἶχον τὸ διττὸν ἀποτέλεσμα, ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ὑπονομεύουν τὸ ἠθικὸν τῶν πληρωμάτων τῶν Ἰωνικῶν πλοίων, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ τὰ καθιστοῦν ὕποπτα εἰς τοὺς Πέρσας· (ἴδε Πλουταρχ. Θεμιστοκλ. 9). Ἡ πρώτη αὕτη ἐν τῇ Ἱστορίᾳ ἀναφερομένη χρησιμοποίησις τῆς προπαγάνδας ὡς ὅπλου κατὰ τοῦ ἠθικοῦ τοῦ ἐχθροῦ εἶναι χαρακτηριστικὴ τῆς πολυμορφίας καὶ τῆς εὐρύτητος τῆς μεγαλοφυΐας τοῦ Θεμιστοκλέους.

τριήρης ἐκ Σαμοθράκης, ἐμβολισθεῖσα ἀπὸ μίαν Ἀθηναϊκὴν τριήρη, ἐβυθίζετο· οἱ ἐπιβάται της ὅμως δὲν ἔχασαν καιρόν, ἀλλ' ἀναρριχηθέντες ἐκ τῆς πρώρας τοῦ Ἀθηναϊκοῦ πλοίου καὶ εἰσπηδήσαντες εἰς αὐτὸ τὸ κατέλαβον. Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ πεζομαχία τῶν «ἐπιβατῶν» ἀπετέλει σχεδὸν πάντοτε τὴν τελευταίαν καὶ ἀποφασιστικὴν φάσιν τῆς μεταξὺ τῶν ἀντιπάλων πλοίων μονομαχίας, ὄχι μόνον ἐν περιπτώσει ἀποτυχίας τοῦ ἐμβολισμοῦ, ἀλλὰ καὶ πολλάκις ἀκόμη ἀφοῦ τὸ ἔμβολον εἶχεν ἐκτελέσει τὸ καταστρεπτικὸν ἔργον του.

Εἶναι εὔκολον νὰ φαντασθῇ, ἔστω καὶ ὁ μὴ ναυτικός, τὴν σύγχυσιν καὶ ταραχὴν ποὺ κατέλαβε τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα τῆς Περσικῆς παρατάξεως, ὅταν κατὰ τὰς πρώτας ἀπογευματινὰς ὥρας τῆς ἡμέρας τὰ φεύγοντα πλοῖα τοῦ δεξιοῦ καὶ τοῦ κέντρου περιεπλάκησαν πρὸς τὰ ναυμαχοῦντα ἀκόμη πλοῖα τοῦ ἀριστεροῦ, καθὼς καὶ πρὸς ἐκεῖνα ποὺ ἐξηκολούθουν ἀδιακόπως νὰ εἰσπλέουν εἰς τὸν ὅρμον τοῦ Κερατσινίου. Ὁ Στόλος τοῦ Μεγάλου Βασιλέως θὰ παρουσίαζεν ἐκείνην τὴν στιγμὴν εἰς τὰ ὄμματά του τὸ θέαμα ἀγέλης διωκομένης πανταχόθεν καὶ καταβαλλούσης ἀπεγνωσμένας προσπαθείας νὰ σωθῇ. Χαρακτηριστικὸν ἐπεισόδιον τῆς συγχύσεως μᾶς παρέχει καὶ πάλιν ὁ Ἡρόδοτος, ἀναφέρων ὅτι ἡ Βασίλισσα τῆς Ἁλικαρνασσοῦ Ἀρτεμισία, τῆς ὁποίας ἡ ἀνδρεία μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης εἶχεν ἤδη ἐπισύρει τὴν προσοχὴν τοῦ Ξέρξου, προσπαθοῦσα νὰ διαφύγῃ καὶ περικυκλωμένη σχεδὸν πανταχόθεν, ἠναγκάσθη νὰ ἀνοίξῃ δρόμον ἐμβολίζουσα τὴν φιλικὴν τριήρη τοῦ Βασιλέως τῆς Καλύνδου Δαμασιθύμου. Ἡ τριήρης αὕτη κατεποντίσθη αὐτάνδρος καὶ οὕτω πως ὁ Ξέρξης παρέμεινε μὲ τὴν ἀρχικὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἑλληνικῆς, ὑπὸ τὸ κράτος δὲ ταύτης ἐξέφρασε τὸν θαυμασμόν του διὰ τὸ θάρρος τῆς Ἀρτεμισίας μὲ τὴν ἱστορικὴν φράσιν: «οἱ μὲν ἄνδρες γυναῖκες γεγόνασιν, αἱ δὲ γυναῖκες ἄνδρες!».

***

Οὕτω τὴν τελευταίαν φάσιν τῆς ναυμαχίας ἀπετέλεσεν ἡ ἐν ἀπεριγράπτῳ ἀταξίᾳ φυγὴ τοῦ Περσικοῦ στόλου πρὸς τὸ στενὸν Ψυτταλείας-Κεράμου καὶ ἐκεῖθεν πρὸς τὸ Φάληρον. Καὶ ἀξίζει νὰ παρατεθῇ ἐνταῦθα ἡ σχετικὴ παράγραφος τοῦ Ἡροδότου (1): «τῶν δὲ βαρβάρων εἰς φυ»γὴν τρεπομένων καὶ ἐκπλεόντων πρὸς τὸ Φάληρον οἱ Αἰγινῆται στα-

1) Ἡρόδ. VIII, 91

»ματήσαντες εἰς τὸ στενὸν ἐπέδειξαν ἔργα ἄξια λόγου. Διότι οἱ μὲν »Ἀθηναῖοι εἰς τὸν σωρὸν ἐνεβόλιζαν καὶ τὰς ἀνθισταμένας καὶ τὰς »φευγούσας ἐκ τῶν ἐχθρικῶν τριήρεων, οἱ δὲ Αἰγινῆται τὰς ἐκπλεού»σας, οὕτως ὥστε, ὅσαι διέφευγαν ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους, ἔπιπταν εἰς »χεῖρας τῶν Αἰγινητῶν». Ἡ παράγραφος αὕτη ἀφίνει νὰ ἐννοηθῇ, ὅτι οἱ Αἰγινῆται, εἴτε ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας, εἴτε κατόπιν διαταγῆς, ἐπεξέτειναν τὸ δεξιὸν κέρας τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως πρὸς τὴν Ψυττάλειαν, ἴσως δὲ καὶ ἀνατολικώτερον ἀκόμη αὐτῆς, οὕτως ὥστε νὰ προσβάλουν τὰ διαφεύγοντα τὴν δίωξιν τῶν Ἀθηναίων ἐχθρικὰ πλοῖα.

Ταυτοχρόνως ὁ Ἀριστείδης παραλαβὼν ἐκ τοῦ ἐν Σαλαμῖνι Ἀθηναϊκοῦ στρατοπέδου ἀπόσπασμα καὶ διαπεραιωθεὶς διὰ πλοίων ἐκ Κυνοσούρας εἰς τὴν Ψυττάλειαν, ἐπέπεσε κατὰ τῶν κατεχόντων τὴν νῆσον Περσῶν καὶ τοὺς κατέκοψεν ὅλους μέχρις ἑνός. Μεταξὺ αὐτῶν ὑπῆρχαν γόνοι μεγάλων οἰκογενειῶν καὶ στενοὶ ἀκόμη συγγενεῖς τοῦ Ξέρξου. Τὴν ἐνέργειαν ταύτην τοῦ Ἀριστείδου, χάρις εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Περσικὸς στόλος ἐστερήθη τοῦ καταφυγίου ποὺ εἶχε προετοιμάσει δι' αὐτὸν ἡ προνοητικότης τοῦ Ξέρξου, ἐξαίρει δικαίως ὁ J. de la Gravière ὡς μεγαλοφυᾶ πρωτοβουλίαν. Πράγματι, ἡ σημασία τῆς παρὰ τῶν Περσῶν καταλήψεως τῆς Ψυτταλείας ἐμφαίνεται ἐκ τῶν λεγομένων παρὰ τοῦ Ἡροδότου, ὅτι ἡ νησὶς αὕτη «κατελήφθη μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ χρησιμεύσῃ διὰ τὴν παροχὴν συνδρομῆς πρὸς τὰ πλοῖα των, καθὼς καὶ διὰ τὴν καταστροφὴν τῶν ἑλληνικῶν πλοίων, ἅτινα ὑφιστάμενα τυχὸν ζημίας θὰ προσήρασσαν κατ' ἀνάγκην ἐκεῖ» (1).

Στερηθεὶς λοιπὸν διὰ τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης ἐνεργείας τοῦ Ἀριστείδου ὁ Περσικὸς στόλος τοῦ ἀπαραιτήτου τούτου στηρίγματός του, δὲν εἶχε πλέον ἄλλην ὁδὸν ὑποχωρήσεως, πλὴν τῆς ἀγούσης πρὸς τὸ Φάληρον καὶ πρὸς αὐτὴν ἐτράπη ἐν μεγίστῃ σπουδῇ. Οἱ Ἕλληνες δὲν ἐσυνέχισαν τὴν καταδίωξιν τοῦ φεύγοντος ἐχθροῦ πέραν τοῦ στενοῦ τῆς Ψυτταλείας λόγῳ τοῦ προκεχωρηκότος τῆς ὥρας, ἀσφαλῶς ὅμως καὶ λόγῳ τοῦ καμάτου τῶν ἐρετῶν καὶ ὅλων τῶν ἀνδρῶν ἐκ τῆς ὁλημέρου ναυμαχίας. Ἦτο ἄλλως τε κοινὸν χαρακτηριστικὸν ὅλων τῶν συρράξεων τοῦ κωπήρους ναυτικοῦ ἡ μὴ ἐπὶ μακρὸν καταδίωξις τοῦ ἐχθροῦ· ὁ νικητὴς ἠρκεῖτο συνήθως εἰς τὴν τιμὴν τοῦ νὰ κρατήσῃ αὐτὸς τὸ πεδίον τῆς μάχης, νὰ σώσῃ τοὺς ναυαγούς του, νὰ θάψῃ τοὺς νεκρούς, ἐν τέλει δὲ νὰ ἐγείρῃ τρόπαιον ἀπὸ τὰ ἄφλαστα καὶ τὰ ἀκροστόλια τῶν αἰχμαλωτισθέντων ἢ καταστραφέντων ἐχθρικῶν πλοίων.

1) Ἡρόδ. VIII, 76.

Περιφρόνησις τῶν συνηθειῶν τούτων, ἰδίᾳ δὲ τῆς διασώσεως τῶν ναυαγῶν καὶ τῆς ταφῆς τῶν νεκρῶν, ἐθεωρεῖτο ὡς βαρύτατον ἔγκλημα καὶ ἠδύνατο νὰ ἐκθέσῃ τοὺς νικητὰς στρατηγοὺς εἰς πολὺ δυσαρέστους συνεπείας ἐκ μέρους τῶν συμπολιτῶν των, καθὼς ἀπέδειξε μετὰ ἑβδομήκοντα σχεδὸν ἔτη ὁ θλιβερὸς ἐπίλογος τῆς ναυμαχίας τῶν Ἀργινουσῶν.

Ἐὰν ἔχῃ κανεὶς ὑπ' ὄψιν του ὅλα αὐτά, δὲν θὰ ἐκπλαγῇ διὰ τὴν μὴ συνέχισιν τῆς καταδιώξεως ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων. Ἄλλως τε, ἀνεξαρτήτως πάσης ἄλλης σκέψεως, δὲν ἐφαίνετο καὶ λογικόν, τὴν στιγμὴν ποὺ ἡ νίκη ἐπετεύχθη κατὰ μέγα μέρος χάρις εἰς τὰς εὐνοϊκὰς διὰ τοὺς Ἕλληνας γεωγραφικὰς συνθήκας, νὰ ἐκτεθοῦν οὗτοι εἰς τοὺς κινδύνους καὶ τὰ ἀπρόοπτα τῆς συνεχίσεως τοῦ ἀγῶνος εἰς σχετικῶς ἀνοικτὴν θάλασσαν καὶ μάλιστα ἐν καιρῷ νυκτός. Ἔπρεπε νὰ παρέλθουν πολλοὶ ἀκόμη αἰῶνες, διὰ νὰ ἀναχθῇ εἰς δόγμα ἡ ἀρχὴ τῆς καταδιώξεως τοῦ ἐχθροῦ μέχρι πλήρους αὐτοῦ ἐκμηδενίσεως, τὴν ὁποίαν τόσον χαρακτηριστικῶς διετύπωσεν ὁ Νέλσων: «ἐὰν δυνηθῆτε, ἔλεγε, νὰ βυθίσετε δέκα πλοῖα τοῦ ἐχθροῦ, τὸ δὲ ἑνδέκατον σᾶς διαφύγῃ, ἐνῷ θὰ ἠμπορούσατε νὰ τὸ βυθίσετε καὶ αὐτό, δὲν θὰ ἠμπορεῖτε νὰ σᾶς εἰπῶ εὖγε»! Ἐκτὸς τῶν ἄλλων παραγόντων ποὺ ἀπηριθμήσαμεν, ἐν προκειμένῳ ὑπῆρχε καὶ ὁ τῆς ἀβεβαιότητος· κατὰ τὰς ναυμαχίας τῆς ἐποχῆς τοῦ Νέλσωνος τὰ πλοῖα τῆς γραμμῆς ἑκατέρου τῶν ἀντιπάλων ἐκυμαίνοντο μεταξὺ 20 καὶ 30, καὶ συνεπῶς ἦτο σχετικῶς εὔκολον νὰ τα παρακολουθῇ κανεὶς καὶ νὰ ἔχῃ σαφῆ ἀντίληψιν τῶν ἀπωλειῶν. Εἰς τὴν Σαλαμῖνα ὅμως, ὅπου ἐναυμάχησαν 380 ἑλληνικὰ πλοῖα ἐναντίον 700 τουλάχιστον ἐχθρικῶν, ἦτο ἀνθρωπίνως ἀδύνατον νὰ σχηματίσῃ κανείς, ἔστω καὶ προσεγγίζουσαν ἐντελῶς ἰδέαν περὶ τῆς ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης καταστάσεως. Τοῦτο φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἀσάφειαν τῶν στοιχείων, ποὺ δίδουν περὶ τῶν Περσικῶν ἀπωλειῶν οἱ ἀρχαῖοι ἱστορικοί· ὁ Ἡρόδοτος ἐπὶ παραδείγματι ἀναφέρει 200 βυθισθέντα πλοῖα, ὁ δὲ Διόδωρος 500. Ἑλληνικὰ πλοῖα ἐβυθίσθησαν περὶ τὰ τεσσαράκοντα. Πάντως τὸ περιθώριον ὑπεροχῆς τῶν Περσῶν πρὸ τῆς ναυμαχίας ἦτο τόσον μέγα, ὥστε οἱονδήποτε ἀριθμὸν καὶ ἂν δεχθῶμεν μεταξὺ τῶν δύο ἀνωτέρω, πάλιν τὸ ὑπολειφθὲν τμῆμα του θὰ ἦτο περίπου ἰσοδύναμον πρὸς τὸν ἑλληνικὸν στόλον. Διὰ τοῦτο δέ, τὴν ἐπαύριον τῆς ναυμαχίας, οἱ Ἕλληνες προητοιμάζοντο καὶ πάλιν, ὥστε νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀντιμετωπίσουν ἐπανάληψιν τῆς Περσικῆς ἐπιθέσεως.

Τὸ πλῆγμα ὅμως, τὸ ὁποῖον εἶχεν ὑποστῇ ὁ Περσικὸς στόλος ἦτο βαρύτατον, ἰδίως δὲ εἰς τὸ ἠθικόν. Καὶ ὁ Ξέρξης, ποὺ ἐγνώριζε

νὰ ἐκτιμᾷ μετὰ ψυχραιμίας τὴν κατάστασιν, ἀντελήφθη, ὅτι δὲν εἶχε πλέον τίποτε νὰ ἐλπίζῃ ἀπὸ τὸν στόλον του· ἐκκινήσας μὲ 1207 πολεμικὰ πλοῖα κατὰ τὴν ἄνοιξιν, εὑρίσκετο ἤδη εἰς τὰ τέλη Σεπτεμβρίου μὲ ὀλιγώτερον τοῦ ἑνὸς τρίτου ἐξ αὐτῶν, καὶ τὸ σπουδαιότερον, μὲ τὸ ἠθικὸν τῶν πληρωμάτων του ἀνεπανορθώτως κλονισμένον ἀπὸ τὰς ἀλλεπαλλήλους ἀπωλείας, ποὺ εἶχεν ὑποστῇ. Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ὁ στόλος του δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὸν σκοπόν του, δηλαδὴ εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τῶν θαλασσίων του συγκοινωνιῶν πρὸς τὴν Μ. Ἀσίαν, ἡ δὲ διατροφὴ τοῦ στρατοῦ του, ἡ ὁποία ἤδη εἶχεν ἀρχίσει νὰ γίνεται δύσκολος, θὰ καθίστατο τοῦ λοιποῦ προβληματική. Συνέχισις λοιπὸν τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων πρὸς ὁλοκλήρωσιν τῆς κατακτήσεως τῆς Ἑλλάδος ἦτο πλέον ἀδύνατος καὶ τὸ καλύτερον ποὺ εἶχε νὰ κάμῃ, ἦτο νὰ ἀποσύρῃ, ἐφ' ὅσον εὑρίσκετο ἀκόμη ἐν καιρῷ, τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς στρατιᾶς του ἀφίνων εἰς τὴν Ἑλλάδα μίαν ἰσχυρὰν δύναμιν κατοχῆς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον καὶ ἔπραξεν.

Ἡ ἄμεσος ἄρα συνέπεια τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας ἦτο ἡ κατάρρευσις τῶν σχεδίων τοῦ Ξέρξου καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἐξεταζομένη ἡ ναυμαχία αὕτη ὑπῆρξεν, ὄχι ἁπλῶς μία τῶν ὀλίγων πράγματι ἀποφαστικῶν ναυμαχιῶν τῆς Ἱστορίας, ἀλλὰ καὶ γεγονὸς κοσμοϊστορικῆς αὐτόχρημα σημασίας. Ἡ δὲ τιμὴ τῆς ἑλληνικῆς ταύτης ἐπιτυχίας ὀφείλετο κατὰ μέγιστον μέρος εἰς τὴν ἀνωτέραν ὀργάνωσιν τοῦ Ἀθηναϊκοῦ στόλου καὶ εἰς τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ Θεμιστοκλέους, ὁ ὁποῖος ἠδυνήθη ὄχι μόνον νὰ ἐκτιμήσῃ ὀρθῶς τὴν κατάστασιν, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπιβάλῃ τὰς ἀπόψεις του, παρὰ τὴν σφοδρὰν ἀντίστασιν τῶν στρατηγῶν τῶν Πελοποννησιακῶν ἰδίᾳ πόλεων. Διότι, ὅπως ἐπιγραμματικώτατα λέγει ὁ Ἡρόδοτος (1), «ἐὰν οἱ Ἀθηναῖοι, »φοβηθέντες τὸν ἐπερχόμενον κίνδυνον, ἄφιναν τὸν τόπον των καὶ »ἔφευγαν ἢ ἐὰν παρεδίδοντο εἰς τὸν Ξέρξην, κανὲν ἔθνος δὲν θὰ ἐδο»κίμαζε νὰ ἀντισταθῇ εἰς τὸν Βασιλέα. Καὶ ἐφ' ὅσον εἰς τὴν θάλασ»σαν κανεὶς δὲν θὰ ἀνθίστατο, τὰ κατὰ ξηρὰν θὰ ἐξειλίσσοντο ὡς »ἑξῆς· ὁσαδήποτε διατειχίσματα καὶ ἂν ἔκαμναν εἰς τὴν Πελοπόννη»σον, πάλιν οἱ Λακεδαιμόνιοι θὰ ἔμεναν μόνοι ἐγκαταλειπόμενοι ἀπὸ »τοὺς συμμάχους των, τῶν ὁποίων αἱ πόλεις θὰ κατελαμβάνοντο ἀπὸ »θαλάσσης .. διότι ἐγὼ τουλάχιστον δὲν εἰμπορῶ νὰ ἐννοήσω, ποία »ὠφέλεια θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ προκύψῃ ἀπὸ τὰ τείχη τοῦ Ἰσθμοῦ, »ἐὰν ὁ Μέγας Βασιλεὺς ἦτο κύριος τῆς θαλάσσης».

---

1) Ἡρόδοτ. VII, 139.

Ἀνάλογον ἐπιχείρημα θέτει εἰς τὸ στόμα τῶν Ἀθηναίων πρέσβεων ἐν Σπάρτῃ κατὰ τὰς παραμονὰς τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ὁ Θουκυδίδης (1). Ὑπεραμυνόμενοι οὗτοι τῆς πόλεώς των ἔναντι τῶν κατηγοριῶν τῶν Κορινθίων εἶπαν σὺν τοῖς ἄλλοις: «ὅταν ὕστε»ρον ἦλθεν (ὁ βάρβαρος), μὴ ὄντες ἱκανοὶ νὰ ἀμυνθῶμεν κατὰ ξη»ράν, εἰσελθόντες πανδημεὶ εἰς τὰ πλοῖα ἐναυμαχήσαμεν εἰς τὴν Σα»λαμῖνα, ἀποτέλεσμα δὲ αὐτοῦ ἦτο ὅτι δὲν ἠδυνήθη αὐτὸς νὰ κατα»στρέψῃ τὴν Πελοπόννησον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ κάμῃ »προσβάλλων διὰ τοῦ στόλου του μεμονωμένως τὰς πόλεις της. Τὴν »μεγαλυτέραν δὲ ἀπόδειξιν παρέσχεν αὐτὸς ὁ ἴδιος, διότι νικηθεὶς »κατὰ θάλασσαν ἐνόμισεν ὅτι ἡ δύναμίς του δὲν ἦτο πλέον ἡ αὐτὴ »καὶ ἀνεχώρησεν ἐσπευσμένως μὲ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ στρατοῦ του».

Ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖον ἐκάλυψε τὴν ὑποχώρησίν του ὁ Ξέρξης, εἶναι ἄξιος σημειώσεως, διότι ἀποδεικνύει, ὅτι, παρὰ τὰς περὶ τοῦ ἀντιθέτου κρίσεις πολλῶν ἱστορικῶν, ὁ Μονάρχης οὗτος δὲν ἐστερεῖτο στρατηγικῶν καὶ διοικητικῶν ἀρετῶν (2). Πράγματι τὴν ἐπαύριον τῆς ναυμαχίας ὁ Ξέρξης διέταξε μέγαν ἀριθμὸν φορτηγῶν Φοινικικῶν πλοίων νὰ μεταφέρουν χῶμα, ὡς προτιθέμενος δῆθεν νὰ κατασκευάσῃ ἀνάχωμα εἰς τὸ στενὸν τῆς Ἀμφιάλης (Περάματος), διὰ νὰ διαπεραιώσῃ τὸν στρατόν του εἰς Σαλαμῖνα. Ὁ κίνδυνος παρουσιάζετο οὕτω σοβαρώτατος καὶ οἱ Ἕλληνες ἡτοιμάζοντο νὰ τὸν ἀντιμετωπίσουν. Τὴν αὐτὴν ὅμως ἑσπέραν ὁ στόλος τοῦ Ξέρξου ἀπῆρεν ἐκ Φαλήρου κατευθυνόμενος ἐν πάσῃ σπουδῇ πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς διόδου τοῦ κυρίου ὄγκου τοῦ στρατοῦ, ὅστις θὰ ὑπεχώρει διὰ ξηρᾶς.

Ἡ ὑποχώρησις αὕτη διὰ μέσου τῆς ἐρημωμένης Ἀττικῆς, Στερεᾶς Ἑλλάδος, Θεσσαλίας, Μακεδονίας καὶ Θράκης, χωρὶς νὰ ὑπάρχουν πλέον, οὔτε αἱ ἀποθῆκαι καὶ τὰ κέντρα ἐφοδιασμοῦ ποὺ εἶχαν ὀργανωθῆ κατὰ τὴν πρὸ ὀλίγων μηνῶν προχώρησιν, οὔτε ὁ στόλος διὰ νὰ ἐξασφαλίζῃ τὸν ἀπὸ θαλάσσης ἐφοδιασμόν, ὑπῆρξε καταστρεπτική. Αἱ παντοειδεῖς ἀσθένειαι, ποὺ ἐπακολουθοῦν πάντοτε τὴν κακὴν διατροφὴν καὶ τὰς κακουχίας, ἀπεδεκάτισαν τὸν στρατόν, ὅταν

1) Θουκυδίδ. I, 73.

2) Ὁ Παπαρρηγόπουλος (Α, ΙΙ, 198) ἀποδίδει τὴν ὑποχώρησιν τοῦ Ξέρξου εἰς ἀνανδρίαν, ἡ κρίσις ὅμως αὕτη εἶναι τουλάχιστον ὑπερβολική. Αἰτία τῆς ὑποχωρήσεώς του ἦτο μόνον ἡ ἐν Σαλαμῖνι ἧττα, ὡς ἀνωτέρω ἀπεδείξαμεν.

δὲ οὗτος ἔφθασε τέλος εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ἔσχε τὴν πρόσθετον ἀτυχίαν νὰ εὕρῃ τὰς γεφύρας διαλελυμένας λόγῳ προηγηθείσης κακοκαιρίας. Παρέστη ὡς ἐκ τούτου ἀνάγκη νὰ διαπεραιωθῇ ὁ στρατὸς διὰ τῶν πλοίων τοῦ στόλου μὲ μεγάλην χρονοτριβήν· καὶ τότε μόνον τὰ ἱκτρὰ λείψανα τῆς Μεγάλης Στρατιᾶς τοῦ Ξέρξου ἠσθάνθησαν ἑαυτὰ ἐν ἀσφαλείᾳ εἰς φίλιον ἔδαφος.

Καὶ τώρα, πρὶν προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἀφήγησιν, πρέπει δι' ὀλίγων νὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ ἓν ἄλλο ζήτημα· διατὶ ὁ ἑλληνικὸς στόλος, ἀφ' ἧς στιγμῆς ἐβεβαιώθη περὶ τοῦ ἀπόπλου τοῦ Περσικοῦ, δὲν ἐτέθη ἀμέσως εἰς δίωξιν, ἀλλὰ τὸν ἀφῆκε νὰ φύγῃ ἀνενόχλητος; Ἡ ἀπάντησις ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου εἶναι ἡ ἰδία μὲ ἐκείνην ποὺ ἐδώκαμεν ἤδη ἀνωτέρω σχετικῶς μὲ τὸ βασικὸν μειονέκτημα τῆς ἑλληνικῆς στρατηγικῆς: ***δὲν ὑπῆρχε γενικὸς Ἀρχηγός, εἰς τὸν ὁποῖον νὰ ὑπακούουν ὅλοι, ἀλλ' αἱ ἀποφάσεις ἐλαμβάνοντο ἐν συμβουλίῳ,*** εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι εἰς τὰ συμβούλια δυσκόλως λαμβάνονται ἀποφάσεις, ἢ καὶ ὅταν ληφθοῦν, τοῦτο κατορθοῦται κατόπιν σημαντικῆς σπατάλης χρόνου. Προκειμένου ὅμως περὶ πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων ***ὁ χρόνος εἶναι τὸ πᾶν.*** Οὕτω καὶ ἐν προκειμένῳ ἡ ἀπόφασις περὶ τῆς διώξεως τοῦ ἐχθροῦ ἐλήφθη, ὅταν οὗτος εἶχεν ἤδη ἀρκετὰ ἀπομακρυνθῆ, δηλαδὴ τὴν ἑπομένην τοῦ ἀπόπλου του· ὄχι δὲ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ δὲν διετέθη διὰ τὴν δίωξιν παρὰ ὁ ἀνεπαρκὴς ἀριθμὸς 110 τριήρεων, ἐνῷ, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν κατὰ τὴν ναυμαχίαν ἑλληνικῶν ἀπωλειῶν, ὁ ἀριθμὸς οὗτος θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι διπλάσιος. Ὅταν δὲ αἱ ἐκπεμφθεῖσαι τριήρεις ἔφθασαν εἰς Ἄνδρον χωρὶς νὰ δυνηθοῦν νὰ συναντήσουν τὸν ἐχθρόν, ἤρχισαν νέαι συζητήσεις μεταξὺ τῶν ναυάρχων περὶ τοῦ πρακτέου. Ὁ Θεμιστοκλῆς εὑρέθη καὶ ἐδῶ ὑποστηρίζων τὴν ὀρθὴν ἄποψιν, τὴν τῆς συνεχίσεως τῆς διώξεως μέχρις αὐτοῦ τοῦ Ἑλλησπόντου, εὑρέθη ὅμως καὶ πάλιν ἀντιμέτωπος τῆς συνήθους παθητικῆς ἀντιστάσεως καὶ ὀκνηρίας σκέψεως τῆς πλειοψηφίας καὶ ἠναγκάσθη ἐν τέλει νὰ ὑποχωρήσῃ (1).

Μετὰ τὴν ἐξ Ἑλλάδος ἀναχώρησιν τοῦ μεγάλου ὄγκου τῆς Περσικῆς στρατιᾶς, παρέμεινεν ἐν Ἀττικῇ ὁ Μαρδόνιος μετὰ 300.000 ἐπιλέ-

1) Ὁ Πλούταρχος (Θεμιστ. 16) ἀναφέρει, ὅτι μετὰ τὴν ἀπόρριψιν τῆς γνώμης του ταύτης ὁ Θεμιστοκλῆς ἀπέστειλεν εἰς τὸν Ξέρξην τὸν Ἄρακον, διὰ νὰ τὸν πείσῃ νὰ ἀποσύρῃ τὸν στρατόν του τὸ ταχύτερον ἐξ Ἑλλάδος, ὅπως ἀποφύγῃ τὸν κίνδυνον τοῦ νὰ πλεύσῃ ὁ ἑλληνικὸς στόλος εἰς Ἑλλήσποντον καὶ νὰ τοῦ ἀποκλείσῃ τὴν διαφυγήν.

κτων ἀνδρῶν, ὑποσχεθεὶς εἰς τὸν Βασιλέα, ὅτι μέχρι τῆς προσεχοῦς ἀνοίξεως θὰ συνεπλήρωνε τὴν καθυπόταξιν τῆς Ἑλλάδος. Ἐπηκολούθησαν τὰ γνωστὰ κατὰ ξηρὰν γεγονότα, τὰ ὁποῖα κατέληξαν εἰς τὴν μάχην τῶν Πλαταιῶν, τὴν σοβαρωτέραν ἐκ παρατάξεως μάχην τῶν Μηδικῶν πολέμων. Κατ' αὐτὴν ἀντιπαρετάχθησαν 100.000 Ἕλληνες πρὸς 300.000 Πέρσας, ἐνισχυμένους καὶ ἀπὸ ἀρκετὰς χιλιάδας μηδιζόντων Ἑλλήνων, κυρίως δὲ Θηβαίων καὶ Θεσσαλῶν. Ἡ κατὰ τὴν μάχην ταύτην ἑλληνικὴ νίκη ὑπῆρξεν ἀποφασιστική, ὠφείλετο δὲ εἰς τὰ αὐτὰ αἴτια, εἰς ἃ καὶ ἡ ἐν Μαραθῶνι, δηλαδὴ εἰς τὴν ἐπιδειχθεῖσαν ἀποφασιστικότητα καὶ εἰς τὴν ὑπεροχὴν τῆς ὀργανώσεως καὶ τοῦ ὁπλισμοῦ τῶν Ἑλλήνων ὁπλιτῶν.

Ταυτοχρόνως σχεδὸν μὲ τὴν ἐν Πλαταιαῖς ἑλληνικὴν νίκην, ἡ ὁποία ἐπεσφράγισε τὴν ἀπαλλαγὴν τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ ἐφιάλτου τῆς εἰς τοὺς Πέρσας ὑποδουλώσεως, ἓν ἄλλο πολεμικὸν γεγονὸς εἰς τὰ παράλια τῆς Μ. Ἀσίας ἐνεκαινίαζε τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἐν τῷ Αἰγαίῳ ναυτικῆς ὑπεροχῆς τῶν Ἑλλήνων καὶ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν ἐκεῖ ἑλληνικῶν ἀποικιῶν. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἦτο ἡ ἀμφίβιος ***μάχη τῆς Μυκάλης***, ἡ ὁποία συνέβη ὑπὸ τὰς ἑξῆς συνθήκας: Ὁ Ἀθηναϊκὸς στόλος ὑπὸ τὸν Ξάνθιππον (1) ἔπλευσεν εἰς Δῆλον πρὸς συνάντησιν τῶν ὑπολοίπων Ἑλληνικῶν πλοίων ὑπὸ τὸν Βασιλέα τῆς Σπάρτης Λεωτυχίδην. Ὁ ἡνωμένος Ἑλληνικὸς Στόλος ἔπλευσε κατόπιν πρὸς τὴν Σάμον καὶ ἠγκυροβόλησεν εἰς τὸ Ἡραῖον (παρὰ τὸ σημερινὸν Τηγάνι). Εἰς τὴν ἀπέναντι Μικρασιατικὴν ἀκτὴν παρὰ τὸ ἀκρωτήριον τῆς Μυκάλης εὑρίσκετο ὁ Περσικὸς στόλος, ἀπὸ τὸν ὁποῖον εἶχαν ἀποσπασθῇ τὰ Φοινικικὰ πλοῖα πλεύσαντα εἰς τὰς βάσεις των. Οἱ Πέρσαι Ναύαρχοι, μὴ βασιζόμενοι καὶ πολὺ εἰς τὰ ἐξ Ἰώνων πληρώματα τῶν ὑπὸ τὰς διαταγάς των πλοίων, δὲν ἠθέλησαν νὰ διακινδυνεύσουν ναυμαχίαν· ἀνεῖλκυσαν λοιπὸν τὰ πλοῖα των εἰς τὸν αἰγιαλὸν καὶ κατεσκεύασαν περὶ αὐτὰ πρόχειρον πασσάλωμα, τὴν ἄμυναν τοῦ ὁποίου ἐνεπιστεύθησαν εἰς τὰ πληρώματα τοῦ στόλου. Τότε ὁ Λεωτυχίδης, ὑπολογίζων ὡς φαίνεται καὶ ἐπὶ τῶν συμπαθειῶν τῶν Ἰώνων, ἐξετέλεσεν ἀπόβασιν καὶ κατόπιν πεισματώδους μάχης κατέκαυσεν ἅπαντα τὰ ἐν τῇ ἀκτῇ Περσικὰ πλοῖα. Διὰ τοῦ κατορθώματος τούτου ἐξηλείφοντο πλέον καὶ τὰ τελευταῖα ἴχνη τῆς ναυτικῆς δυνάμεως, τὴν ὁποίαν εἶχε συγκεντρώσει εἰς τὸ Αἰγαῖον τὴν ἄνοιξιν τοῦ 480 ὁ Ξέρξης, ἡ δὲ θάλασσα αὕτη ἐγίνετο καὶ πάλιν Ἑλληνική. Ἐπὶ πλέον ἡ θέσις τῆς

1) Τὸν πατέρα τοῦ Περικλέους.

μάχης ταύτης ἀπετέλεσεν ἓν σύμβολον κατὰ τοῦτο, ὅτι ἡ θαλασσία δύναμις, ἀφοῦ ὑπῆρξεν ὁ κυριώτερος συντελεστὴς τῆς ἀποτυχίας τῶν κατὰ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος Περσικῶν σχεδίων, ἐπέτρεπεν ἤδη εἰς τοὺς Ἕλληνας νὰ ἐπεκτείνουν τὰς ἐπιχειρήσεις των καὶ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν ἐπιρροήν των ἐπὶ τῶν παραλίων τῆς Μ. Ἀσίας, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἡ Περσικὴ δύναμις τοὺς εἶχε μόλις πρὸ εἰκοσαετίας ἀπομακρύνει.

V. Γενικαὶ παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ ρόλου τῆς θαλασσίας δυνάμεως κατὰ τοὺς Μηδικοὺς πολέμους.

Ἀπὸ τὴν προηγηθεῖσαν ἀφήγησιν τῶν κατὰ θάλασσαν γεγονότων καὶ τῶν κυριωτέρων ἐκ τῶν κατὰ ξηρὰν τῶν Μηδικῶν πολέμων, ἡ ἀποφασιστικὴ σημασία τῆς θαλασσίας δυνάμεως, τόσον εἰς τὴν γένεσιν, ὅσον καὶ εἰς τὴν διεξαγωγὴν καὶ τὴν ἔκβασιν αὐτῶν, προκύπτει ἀναμφισβήτητος.

Καὶ ὅσον μὲν ἀφορᾷ εἰς τὴν γένεσιν αὐτῶν, ἀπεδείξαμεν ἤδη, ὅτι τὰ βαθύτερα αἴτια ποὺ τους προεκάλεσαν, πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ Δαρείου, ἡ ὁποία ἀπέβλεπεν εἰς ἐπέκτασιν τῆς κυριαρχίας του ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς Ἑλλάδος. Τὸ ἔπαθλον τῆς κυριαρχίας του ταύτης θὰ ἦτο ἡ παρ' αὐτοῦ ἀποκλειστικὴ ἐκμετάλλευσις τοῦ ἐν τῇ ἀνατολικῇ Μεσογείῳ θαλασσίου ἐμπορίου. Ἡ κατάκτησις τῆς Ἑλλάδος θὰ ἀπετέλει τὸν πρῶτον σταθμὸν διὰ τὴν ἐπέκτασιν τῆς κυριαρχίας τοῦ Μεγάλου Βασιλέως καὶ ἐπὶ τῶν ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ ἑλληνικῶν ἀποικιῶν, τοῦτο δὲ ἐξάγεται ἀσφαλῶς ἐκ τοῦ ὅτι ἡ ἀποστολὴ τοῦ Δαμοκείδου τοῦ Κροτωνιάτου δὲν περιωρίσθη μόνον εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῶν ἑλληνικῶν παραλίων, ἀλλ' ἐπεξετάθη καὶ μέχρι Σικελίας. Μία ὅμως τόσον μεγαλεπήβολος πολιτικὴ εἶχεν ἀνάγκην τεραστίων προσπαθειῶν, τόσον κατὰ ξηράν, ὅσον καὶ κατὰ θάλασσαν. Καὶ κατὰ τοῦτο κυρίως διέφερεν ἡ νέα αὕτη προσπάθεια τοῦ Δαρείου ἀπὸ τὰς προηγηθείσας ἐν Ἀσίᾳ καὶ Αἰγύπτῳ Περσικὰς κατακτήσεις, ὅτι δηλαδή, ἐνῷ ἐκεῖναι δὲν εἶχαν ἀνάγκην παρὰ μόνον στρατιωτικῆς ἐνεργείας, αὕτη θὰ ἐκρίνετο κυρίως κατὰ θάλασσαν. Διότι κατάληψις καὶ ὑποταγὴ τῆς Ἑλλάδος διὰ στρατιωτικῆς ἀποκλειστικῶς ἐνεργείας ἦτο ἀδύνατος, ἐὰν δὲ πρὸς στιγμὴν ἐπετυγχάνετο, ὅπως ἐφάνη ἐπιτυγχάνουσα ἡ προσπάθεια τοῦ Ξέρξου μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Ἀττικῆς, θὰ ἦτο μόνον προσωρινή, ἐφ' ὅσον δὲν θὰ κατεστρέφοντο ὁλοσχερῶς αἱ ναυτικαὶ δυνάμεις τῶν ἑλληνικῶν πόλεων.

Ταῦτα ὡς πρὸς τὰ αἴτια· ἐὰν τώρα ἔλθωμεν καὶ εἰς τὰς ἀμέσους ἀφορμάς, ἡ κυριωτέρα τῶν ὁποίων καθὼς εἴδαμεν ἦτο ἡ Ἰωνικὴ ἐπανάστασις, ἡ ἐπήρεια τῆς θαλασσίας δυνάμεως γίνεται ἀκόμη περισσότερον καταφανής. Πράγματι, καὶ ἡ παρὰ τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Κύρου Ἁρπάγου ἀρχικὴ κατάκτησις τῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἀποικιῶν καὶ ἡ ἐπανάστασις αὐτῶν ὑπὸ τὸν Ἀρισταγόραν καὶ τέλος ἡ καταστολή αὐτῆς, ἀπῄτησαν ναυτικὴν κυρίως ἐνέργειαν. Καὶ ἡ μὲν κατάκτησις τῶν ἀποικιῶν παρὰ τῶν Περσῶν δὲν κατέστη δυνατή, παρὰ μόνον ἀφ' ἧς στιγμῆς οὗτοι ὑποτάξαντες τοὺς Φοίνικας ἐπωφελήθησαν τῆς ναυτικῆς των ἀντιζηλίας πρὸς τοὺς Ἕλληνας διὰ νὰ τοὺς στρέψουν ἐναντίον των (1). Ἡ δὲ Ἰωνικὴ ἐπανάστασις δὲν ἐκηρύχθη, παρὰ μόνον τὴν ἡμέραν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἀρισταγόρας, κινήσας διὰ τοῦ ἀπεσταλμένου του Ἰατραγόρα εἰς ἀποστασίαν τὰ ἑλληνικὰ πληρώματα τοῦ Στόλου, ἠδυνήθη νὰ ἀποκτήσῃ ναυτικὴν δύναμιν. Τέλος δὲ ἡ ὁριστικὴ καταστολὴ τῆς ἐπαναστάσεως ταύτης δὲν κατέστη δυνατή, παρὰ μόνον μετὰ τὴν ἐν Λάδῃ ναυμαχίαν, δι' οὓς λόγους ἐξεθέσαμεν ἐν τῇ ἀφηγήσει.

Ὥστε, καὶ εἰς τὰ βαθύτερα αἴτια, καὶ εἰς τὰς ἀμέσους ἀφορμὰς τῶν Μηδικῶν πολέμων, ἡ σημασία τῆς θαλασσίας δυνάμεως ὑπῆρξεν ἀποφασιστική. Ἐξ ἴσου ὅμως ἀποφασιστικὴ ὑπῆρξεν αὕτη καὶ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῶν πολέμων, ἡ τελικὴ ἔκβασις τῶν ὁποίων ἐκρίθη εἰς τὰ ὕδατα τῆς Σαλαμῖνος. Διὰ νὰ φανῇ δὲ τοῦτο κατὰ τρόπον μὴ ἐπιδεχόμενον ἀμφιβολίαν, ἀρκεῖ μία σύντομος ἐπισκόπησις τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων ἐν ταῖς γενικωτάταις των γραμμαῖς.

Ἡ πρώτη κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐκστρατεία τοῦ Δαρείου, ἐπιχειρηρηθεῖσα διὰ στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν δυνάμεων προχωρουσῶν ἐκ παραλλήλου κατὰ μῆκος τῶν ἀκτῶν τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας, ἀποτυγχάνει καὶ ἐγκαταλείπεται μετὰ τὸ οἰκτρὸν ναυάγιον τοῦ Περσικοῦ στόλου παρὰ τὸν Ἄθω.

Ἡ δευτέρα ἐκστρατεία τοῦ Δαρείου ὑπῆρξε μία καθαρῶς ὑπερπόντιος ἐπιχείρησις, ἡ ὁποία, ἐὰν ἔφθασε τόσον ἐγγὺς πρὸς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ της, τὸ ὤφειλεν ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἐκδηλωθεῖσαν πλήρη ἀνυπαρξίαν ὠργανωμένης ναυτικῆς δυνάμεως ἐν Ἑλλάδι. Ἀπεδείξαμεν ἤδη ἐν τῇ ἀφηγήσει, ὅτι, ἐὰν αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις ἠδύ-

1) Ὁ Ἡρόδοτος (Ι, 143) ἀναφέρει χαρακτηριστικῶς, ὅτι, ἐφ' ὅσον οὔτε οἱ Φοίνικες ἦσαν ἀκόμη ὑπήκοοι τῶν Περσῶν, οὔτε οἱ Πέρσαι ναυτικοί, οἱ νησιῶται ἐκ τῶν Ἰώνων ἐλάχιστα εἶχαν νὰ φοβηθοῦν.

ναντο νὰ ἀντιτάξουν ἀποτελεσματικῶς ναυτικὴν δύναμιν, ἔστω καὶ πολὺ μικροτέραν ἐκείνης ποὺ παρέταξαν δέκα ἔτη βραδύτερον εἰς τὴν Σαλαμῖνα, ἡ ἐκστρατεία τοῦ Δάτιδος καὶ τοῦ Ἀρταφέρνους θὰ εὕρισκε τὸ τέλος της, πολὺ πρὶν φθάσῃ ὁ ἀποβατικός των στρατὸς εἰς τὸ πεδίον τοῦ Μαραθῶνος.

Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Ξέρξου, ἐπιχειρηθεῖσα μὲ στρατιωτικὰς καὶ ναυτικὰς δυνάμεις πολλαπλασίας τῶν ἑλληνικῶν καὶ προπαρασκευασθεῖσα μετὰ τῆς μεγαλυτέρας δυνατῆς προνοητικότητος καὶ ὀργανωτικοῦ πνεύματος, φθάνει πλησιέστερα πρὸς τὴν ἐπιτυχίαν ἀπὸ ἀμφοτέρας τὰς προηγηθείσας· καὶ ὁ μεγαλεπήβολος Πέρσης Μονάρχης νομίζει πρὸς στιγμήν, ὅτι τὰ ὄνειρά του πραγματοποιοῦνται. Ἡ θάλασσα ὅμως ἐξακολουθεῖ νὰ παρεμβάλληται μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς ἐπιτυχίας! Καὶ ἀφοῦ ἐπλήρωσε τὸν φόρον πρὸς τὰ στοιχεῖα τῆς Φύσεως διὰ τῆς ἀπωλείας τοῦ ἑνὸς τρίτου τῆς ναυτικῆς του δυνάμεως, παρὰ τὴν Σηπιάδα καὶ τὸν Καφηρέα, ἀφοῦ ἀκολούθως παρὰ τὸ Ἀρτεμίσιον ἔσχεν ἄλλας μικροτέρας ἀπωλείας ἐκ τῆς πρώτης συγκρούσεώς του πρὸς τὴν ἡνωμένην ναυτικὴν δύναμιν τῆς Ἑλλάδος, ἡ θάλασσα τοῦ ἐπεφύλασσε τὴν τελικὴν κατάρρευσιν τῶν ὀνείρων του εἰς τὴν Σαλαμῖνα.

Διὰ νὰ γίνῃ ὅμως δυνατή, τόσον ἡ παρὰ τὸ Ἀρτεμίσιον ἀντίστασις, ὅσον καὶ τὸ θαῦμα τῆς Σαλαμῖνος, ἔπρεπε νὰ προηγηθῇ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ναυτικῆς πολιτικῆς τοῦ Θεμιστοκλέους, καρπὸς τῆς ὁποίας ὑπῆρξεν ἡ ναυτικὴ δύναμις τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ ναυτικὴ αὕτη δύναμις, ἀποτελοῦσα τὸν κυριώτερον πυρῆνα καὶ τὴν σπονδυλικὴν στήλην τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, ἐχρησιμοποιήθη ἀπὸ τὸν Θεμιστοκλέα κατὰ τὸν ἀριστοτεχνικὸν ἀπὸ στρατηγικῆς τε καὶ τακτικῆς ἀπόψεως τρόπον, ὁ ὁποῖος μόνον ἠμποροῦσε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἐπιτυχίαν. Καὶ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ πρέπει νὰ σταματήσωμεν, διὰ νὰ τονίσωμεν ἓν οὐσιῶδες μάθημα, τὸ ὁποῖον ἄλλως τε θὰ λάβωμεν ἀφορμὴν πολλάκις καὶ ἐν τῇ περαιτέρω ἀφηγήσει, νὰ ἐπαναλάβωμεν: ***ὅτι δηλαδὴ τὸ ναυτικὸν δὲν αὐτοσχεδιάζεται ὅταν τὸ χρειασθῇ κανείς, ἀλλὰ εἰς πᾶσαν ἐποχὴν ἀπῄτησε καὶ ἀπαιτεῖ μακρὰν καὶ συστηματικὴν προπαρασκευὴν προσωπικοῦ καὶ ὑλικοῦ, διὰ νὰ εὑρεθῇ ἕτοιμον τὴν στιγμὴν ποὺ θὰ χρειασθῇ.*** Καὶ εἶναι διὰ τοῦτο, ἐξ ἴσου μὲ τὴν ἐν τῇ ναυμαχίᾳ τῆς Σαλαμῖνος δρᾶσιν τοῦ Θεμιστοκλέους, ἀξιοθαύμαστος ἡ ἔγκαιρος παρ' αὐτοῦ ἀντίληψις τῆς σημασίας τῆς θαλασσίας δυνάμεως διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ ἀδάμαστος θέλησις του, διὰ τῆς ὁποίας ἐπέβαλε καὶ εἰς τοὺς συμπο-

λίτας του την ἀντίληψιν ταύτην καὶ ἐδημιούργησε τὸν κυριώτερον πυρῆνα τῆς ἑλληνικῆς ναυτικῆς ναυτικῆς δυνάμεως.

Καὶ τῶν τριῶν ἄρα κατὰ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος Περσικῶν ἀποπειρῶν ἡ ἔκβασις ἐξηρτήθη κυρίως ἐκ τῆς θαλάσσης, χαρακτηριστικώτερον ὅμως τῆς τρίτης, ἡ ὁποία—παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ κύριος ἐπιθετικὸς ἑλιγμὸς ἐγένετο διὰ τῆς προελάσεως τοῦ Περσικοῦ στρατοῦ κατὰ ξηρὰν—ἐκρίθη οὐσιαστικῶς εἰς τὴν Σηπιάδα, τὸ Ἀρτεμίσιον καὶ τὴν Σαλαμῖνα. Μόλις δὲ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς παρ' αὐτὴν ναυμαχίας ἀντέστρεψεν ὁριστικῶς τὴν πλάστιγγα τῆς ναυτικῆς ὑπεροχῆς πρὸς τὴν πλευρὰν τῶν Ἑλλήνων, ὁ Ξέρξης δὲν σκέπτεται πλέον οὐδὲ στιγμὴν νὰ συνεχίσῃ τὴν ἐπιχείρησίν του, ἀλλὰ πῶς νὰ σώσῃ τὸν πολυάριθμον στρατόν του ἐκ τῆς καταστροφῆς δι' ἐσπευσμένης ὑποχωρήσεως πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον. Διὰ νὰ ἐπικυρωθῇ κατὰ τὸν πανηγυρικώτερον τρόπον τὸ ἀξίωμα, ὅτι ***διὰ τὴν Ἑλλάδα ἡ θαλασσία δύναμις ἀπετέλεσε πάντοτε τὴν ἀσφαλεστέραν ἀσπίδα τῆς ἀνεξαρτησίας της.***

Καί, πρὶν ἀφήσωμεν τὴν περίοδον τῶν Μηδικῶν πολέμων, δὲν νομίζομεν ὅτι θὰ ἦτο ἐστερημένος ἐνδιαφέροντος εἰς παραλληλισμὸς τῶν κατ' αὐτὰ γεγονότων πρὸς τὰ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Διότι αἱ δύο αὗται ἐξ ἴσου κρίσιμοι ἐποχαὶ τῆς ζωῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἂν καὶ χωρίζωνται μεταξύ των ἀπὸ 23 ὁλοκλήρους αἰῶνας, παρουσιάζουν συγκρινόμεναι χαρακτηριστικὰς ὁμοιότητας, ποὺ δὲν εἶναι ἐστερημέναι, οὔτε ἐνδιαφέροντος, οὔτε πρακτικῆς σημασίας.

Αἱ ὁμοιότητες αὐταὶ ἀναφέρονται, τόσον εἰς τὸν γεωγραφικόν, ὅσον καὶ εἰς τὸν ἀνθρώπινον παράγοντα. Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὸν γεωγραφικόν, ἡ ὁμοιότης εἶναι ὀφθαλμοφανής, ἐφ' ὅσον καὶ αἱ δύο αὐταὶ πολεμικαὶ περίοδοι εἶχαν τὸ αὐτὸ θέατρον ἐπιχειρήσεων, καὶ εἰς τὰς δύο δὲ ὁ ἀπειλῶν τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος ἀντίπαλος ἐπήρχετο ἐκ Θράκης μὲν καὶ Μακεδονίας μέσῳ Θεσσαλίας κατὰ ξηράν, ἐξ Ἑλλησπόντου δὲ καὶ τῶν Μικρασιατικῶν παραλίων μέσῳ τοῦ Αἰγαίου κατὰ θάλασσαν. Ἐπὶ πλέον καὶ εἰς τὰς δύο ὁ ἀγὼν οὐσιαστικῶς ἀνήγετο εἰς ἀγῶνα περὶ ἐπικρατήσεως ἐν τῷ Αἰγαίῳ. Ὡς πρὸς δὲ τὸν ἀνθρώπινον παράγοντα, παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς:

α) Καὶ οἱ Πέρσαι, ὅπως καὶ οἱ Τοῦρκοι, ἦσαν λαὸς κατ' ἐξοχὴν πολεμικός, οὐδόλως δὲ ναυτικός καὶ διὰ τοῦτο ἠναγκάζοντο, καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δέ, νὰ συγκροτοῦν τὴν ναυτικήν των δύναμιν ἀπὸ τοὺς στόλους τῶν εἰς αὐτοὺς ὑποτεταγμένων ναυτικῶν

λαῶν—τῶν Φοινίκων καὶ τῶν Αἰγυπτίων οἱ πρῶτοι, τῶν Αἰγυπτίων, Τυνησίων καὶ Ἀλγερίνων οἱ δεύτεροι.

β) Καὶ εἰς τοὺς Περσικούς, ὅπως καὶ εἰς τοὺς Τουρκικοὺς στόλους, σημαντικὸν μέρος τοῦ καθαρῶς ναυτικοῦ προσωπικοῦ ἀπετελεῖτο ἀπὸ Ἕλληνας ναυτικοὺς τῶν νήσων καὶ παραλίων τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

γ) Ὁ τρόπος τῆς πολιτικῆς συγκροτήσεως καὶ αἱ ἀρχαὶ τῆς Διοικήσεως, ποὺ διεῖπον τὴν Αὐτοκρατορίαν τοῦ Μεγάλου Βασιλέως, ὡμοίαζαν καταπληκτικῶς μὲ τὴν συγκρότησιν καὶ τὸν τρόπον διοικήσεως τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν ἦτο ἡ ἀπόλυτος ἐξουσία τοῦ Μονάρχου, εἰς τὴν θέλησιν τοῦ ὁποίου ὑπέκυπταν λαοὶ ὑποτεταγμένοι, τῆς ὑποταγῆς των ἐξασφαλιζομένης διὰ καλῶς ὠργανωμένης στρατιωτικῆς ὀλιγαρχίας. Ἀποτέλεσμα: κεντρικὴ κατεύθυνσις τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων, σύμφωνος πρὸς τὴν ὄχι πάντοτε ὀρθήν, οὐδὲ ἀνεπηρέαστον ἀπὸ ἀνθρωπίνους ἀδυναμίας θέλησιν τοῦ Μονάρχου καὶ τυφλὴ ὑποταγὴ τῶν κατωτέρων, ἐπιβαλλομένη, ὄχι σπανίως, καὶ διὰ σκληρῶν ἀκόμη μέτρων. Αἱ τιμωρίαι, ποὺ ἐπέβαλλον οἱ Πέρσαι εἰς τὰ πληρώματα καὶ τοὺς τριηράρχους τῶν Ἰωνικῶν πλοίων τοῦ στόλου των, ὑπενθυμίζουν καταπληκτικῶς τὰς τιμωρίας ποὺ ἐπέβαλεν ὁ Ἰμβραὶμ εἰς μερικοὺς ἐκ τῶν πλοιάρχων του μετὰ τὰς ἀποτυχίας τῆς Σάμου τὸ 1824.

δ) Ἀφ' ἑτέρου ἡ διοικητικὴ συγκρότησις τῆς μαχομένης διὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν της Ἑλλάδος τοῦ 490 καὶ 480 π. Χ. παρουσιάζει χαρακτηριστικὰς ἀναλογίας πρὸς τὴν συγκρότησιν καὶ διοίκησιν τῆς ἐν Ἐπαναστάσει Ἑλλάδος τοῦ 1821-29. Καὶ εἰς τὴν μίαν καὶ εἰς τὴν ἄλλην, ἐλλείπει οὐσιαστικῶς ἡ κεντρικὴ διοίκησις καὶ ἡ πολιτικὴ ἑνότης, ἀντικαθίστανται ὅμως καὶ αἱ δύο ἀπὸ τὴν ἐθνικὴν ἑνότητα καὶ ἀπὸ τὸν ζωηρὸν ἔρωτα πρὸς τὴν ἐλευθερίαν. Ἀποτέλεσμα: ἔλλειψις κεντρικῆς στρατηγικῆς κατευθύνσεως τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ λῆψις τῶν ἀποφάσεων ἐν συμβουλίῳ κατόπιν μακρῶν συζητήσεων μεταξὺ ἀρχηγῶν θεωρουμένων ὡς ἰσοτίμων. Ἡ ὁμοιότης φθάνει καὶ μέχρι τῆς ὀνομασίας τοῦ «συμμάχου», τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποίουν οἱ στόλοι τῶν Ἀθηνῶν, Σπάρτης, Κορίνθου καὶ λοιπῶν ἑλληνικῶν πόλεων κατὰ τοὺς Μηδικοὺς πολέμους, ἀπαράλλακτα, ὅπως τὴν ἐχρησιμοποίουν καὶ εἰς τοὺς στόλους τῆς

Ὕδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν κατὰ τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα τοῦ 1821-29.

ε) Καὶ εἰς τὴν μίαν καὶ εἰς ἄλλην ἀπὸ τὰς δύο τόσον μεμακρυσμένας ἀλλήλων ἐποχάς, ποὺ ἐξετάζομεν, ἡ ἑλληνικὴ ναυτικὴ δύναμις ὑπῆρξεν ὀλιγαριθμοτέρα καὶ ἀσθενεστέρα ὑλικῶς ἀπὸ τὴν τοῦ ἀντιπάλου· καὶ εἰς τὰς δύο ὅμως περιστάσεις ἐπεκράτησε, χάρις εἰς τοὺς αὐτοὺς ἀκριβῶς λόγους: τὴν καλυτέραν ὀργάνωσιν, τὴν ἔμφυτον ναυτικότητα τοῦ Ἕλληνος, τὴν ὑπεροχὴν τῆς «διανοητικῆς πειθαρχίας»—διὰ νὰ μεταχειρισθῶμεν τὴν κλασικὴν ἔκφρασιν τοῦ Foch—ποὺ ἦτο ἡ πειθαρχία τῶν Ἑλλήνων, ἔναντι τῆς τυφλῆς καὶ βεβιασμένης ὑποταγῆς, ποὺ ἀπετέλει τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς ἀνατολικῆς διοικήσεως· τέλος τὸ ἀνώτερον ἠθικόν, ποὺ ἔχει πάντοτε ὁ μαχόμενος διὰ τὴν ἐλευθερίαν του.

Εἴπαμεν ὅτι ὁ παραλληλισμὸς αὐτὸς μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν ἐποχῶν τῆς Ἱστορίας μας, τὸν ὁποῖον ἀνωτέρω ἐπεχειρήσαμεν, δὲν στερεῖται καὶ πρακτικῆς σημασίας. Αὕτη ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ἀπὸ τὸν παραλληλισμὸν αὐτὸν προκύπτει ἀνάγλυφος οὕτως εἰπεῖν ἡ ἑνότης τῶν κυριωτέρων χαρακτηριστικῶν τοῦ ἐθνικοῦ μας χαρακτῆρος, καθὼς καὶ τῆς πολιτικῆς συγκροτήσεως τῆς Φυλῆς μας ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς.

Αἱ συνθῆκαι, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἔγινεν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας, τὸ 1941, ἡ εἰσβολὴ τῶν Γερμανῶν καὶ ἡ κατάληψις τῆς Ἑλλάδος, παρουσιάζουν ἐπίσης σημαντικὰς ἀναλογίας μὲ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Ξέρξου. Ὅπως δι' ἐκεῖνον τὸ 480 π. Χ., οὕτω καὶ διὰ τὸν Χίτλερ μετὰ 24 αἰῶνας, ἡ κατάληψις τῆς Ἑλλάδος ἀπετέλεσε σταθμὸν ἀπαραίτητον διὰ τὴν πραγματοποίησιν φιλοδόξων σχεδίων παγκοσμίου ἐπικρατήσεως. Καὶ τότε, ὅπως καὶ τώρα, συντριπτικὴ στρατιωτικὴ ὑπεροχὴ τοῦ εἰσβολέως, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι τὴν ἔλλειψιν στόλου ἀνεπλήρωσεν εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν Γερμανῶν ἡ ἀπόλυτος ὑπεροχή των εἰς τὸν ἀέρα.

Κανεὶς ὅμως ἀπὸ τοὺς διὰ μέσου τῶν αἰώνων εἰσβολεῖς καὶ κατακτητὰς τῆς Ἑλλάδος δὲν ἠμπόρεσε νὰ κρατηθῇ ἐπὶ μακρὸν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους της χωρὶς τὴν κυριαρχίαν τῆς θαλάσσης. Καὶ εἰς μὲν τὴν περίπτωσιν τῶν Μηδικῶν πολέμων ἡ ἐπίδρασις τῆς θαλασίας δυνάμεως ὑπῆρξεν ἄμεσος ἐκδηλωθεῖσα κατὰ τρόπον ἀποφασιστικὸν ἐν Σαλαμῖνι, εἰς τὴν δευτέραν ὅμως ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας τραγικὴν περιπέτειαν τοῦ Ἔθνους μας ὑπῆρξεν αὕτη ἔμμεσος καὶ διὰ τοῦτο ὄχι ἐκ

πρώτης ὄψεως καταφανής. Διότι, ὅταν συνεπείᾳ τῆς Ἰταλικῆς παρεμβάσεως εἰς τὸν πόλεμον κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1940 ἀπεκλείσθη διὰ τοὺς Ἄγγλους καὶ τοὺς Συμμάχους των ἡ Μεσόγειος ὡς θαλασσία ἀρτηρία, ἡ ναυτική των δύναμις τοὺς ἐπέτρεψε νὰ χρησιμοποιήσουν τὴν μακρὰν ὠκεάνειον ὁδόν. Διὰ δὲ τῆς ὁδοῦ ταύτης κατώρθωσαν οἱ Ἄγγλοι τῇ συμπράξει τῶν Ἀμερικανῶν νὰ μεταφέρουν στρατιωτικὰς καὶ ἀεροπορικὰς δυνάμεις ἐπαρκεῖς, ὥστε κατ' ἀρχὰς μὲν νὰ σταματήσουν τὴν ἀκατάσχετον προέλασιν τῶν Γερμανοϊταλικῶν στρατιῶν πρὸς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, βραδύτερον δὲ νὰ ἀντεπιτεθοῦν εἰς τὸ Ἐλ—Ἀλαμέϊν. Μὲ τὴν περίλαμπρον ταύτην νίκην καὶ μὲ ἐπακολουθήσασαν μετὰ δύο ἑβδομάδας ἀπόβασιν τῶν Συμμάχων εἰς τὴν Β.Δ. Ἀφρικὴν κατέστη δυνατὴ ἡ ἐντὸς ἑνὸς ἑξαμήνου ἐκδίωξις τῶν δυνάμεων τοῦ Ἄξονος ἀπὸ τὸ Ἀφρικανικὸν ἔδαφος, ἐν συνεχείᾳ δὲ ἡ μεγάλη συνδεδυασμένη ἐπιχείρησις κατὰ τῆς Σικελίας καὶ ἔπειτα κατὰ τῆς Ἰταλίας.

Ἀφ' ἧς στιγμῆς οἱ Σύμμαχοι ἐστερεώθησαν ἐπὶ τοῦ Ἰταλικοῦ ἐδάφους καὶ ἐπῆλθε συνεπείᾳ τοῦ γεγονότος τούτου ἡ Ἰταλικὴ κατάρρευσις, ἡ τύχη τῶν ἐν Ἑλλάδι Γερμανικῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων εἶχε πλέον κριθῇ καὶ τὸ ἐπόμενον ἔτος ἐξηναγκάζοντο αὗται νὰ ἀποσυρθοῦν, ὅπως καὶ τὰ ὑπολείμματα τῆς στρατιᾶς τοῦ Μαρδονίου, ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸν ἔδαφος.

Ἡ ἀναλογία ὅμως τῶν τότε γεγονότων μὲ τὰ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας διαδραματισθέντα προχωρεῖ ἀκόμη περισσότερον. Ὅπως τότε τὰ «ξύλινα τείχη» περιέκλεισαν τὴν μάχιμον ἀλκὴν τῆς Ἑλλάδος, καί, ἀφοῦ ἐκάλυψαν τὴν ὑποχώρησιν τοῦ ἀμάχου πληθυσμοῦ πρὸς τὰς νήσους τοῦ Σαρωνικοῦ, ἀπέδωκαν τὴν ἐλευθερίαν εἰς τὴν ὑποδουλωθεῖσαν παρὰ τῶν βαρβάρων πατρίδα διὰ τῆς περιλάμπρου νίκης τῆς Σαλαμῖνος, ἔτσι καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας «τὰ χαλύβδινα τείχη» τοῦ Στόλου μας, ἀφοῦ ἐπὶ ἓν πεντάμηνον ἀπὸ τῆς 28 Ὀκτωβρίου 1940 παρέσχον τὴν πολύτιμον συνδρομήν των εἰς τὸν στρατόν, ἀφοῦ ἐν συνεχείᾳ κατὰ τὰς τρεῖς τραγικὰς ἑβδομάδας τοῦ Ἀπριλίου 1941 ἐδέχθησαν τὸ βάρος τῆς ἐπιθέσεως τῆς Γερμανικῆς Ἀεροπορίας, ἀπεσύρθησαν, ὅσα ἐξ αὐτῶν δὲν ἐβυθίσθησαν, πρὸς τὰ Κρητικὰ καὶ ἔπειτα πρὸς τὰ Αἰγυπτιακὰ ὕδατα, κατόπιν δὲ τριῶν καὶ ἡμίσεος ἐτῶν σκληροῦ ἀγῶνος παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Συμμάχων μας ἀπέδωκαν καὶ πάλιν τὴν ἐλευθερίαν εἰς τὴν ὑποδουλωθεῖσαν παρὰ τῶν νέων βαρβάρων πατρίδα. Ἡ δυσαναλογία τῶν ἀποστάσεων κατὰ τὸν παραλληλισμὸν τῶν ἀνωτέρω γεγονότων δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήττῃ, διότι, ὅπως καὶ ἐν ἀρχῇ ἐξεθέσαμεν, ἡ κατὰ τοὺς

διαρρεύσαντας ἔκτοτε 24 αἰῶνας πραγματοποιηθεῖσα ἐξέλιξις τῶν τεχνικῶν μέσων καὶ ἰδίᾳ ἡ κατὰ τὸν τελευταῖον αἰῶνα ἀνάπτυξις τῆς ἀεροπορίας ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὸ νὰ «μικρύνῃ» τὸν χάρτην. Ὅ,τι ἦτο τὸ 480 π. Χ. ὁ Σαρωνικός, ἦτο κατὰ τὸ 1940-41 τὸ Αἰγαῖον καὶ τὸ Κρητικὸν πέλαγος ὁμοῦ, αὔριον ἀσφαλῶς θὰ εἶναι ὁλόκληρος ἡ Μεσόγειος!

Τὰ τεχνικὰ μέσα συνεχῶς ἐξελίσσονται, αἱ βασικαὶ ὅμως ἀρχαὶ παραμένουν ἀναλλοίωτοι διὰ μέσου τῶν αἰώνων. Ἄμεσος συνέπεια τῆς διαπιστώσεως ταύτης εἶναι ὅτι τὰ διδάγματα ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὴν μελέτην τῶν Μηδικῶν πολέμων, προσεπικυρούμενα ἀπὸ τὰ τοῦ ὑπὲρ Ἀνεξαρτησίας Ἀγῶνος τοῦ 1821-29 καὶ ἀπὸ τὰ τῆς συγχρόνου ἐποποιΐας τοῦ 1940-45, λαμβάνουν τὴν θέσιν ἱστορικῶν ἀξιωμάτων ἰσχυόντων διὰ κάθε ἐποχήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Η ΝΑΥΤΙΚΗ ΗΓΕΜΟΝΙΑ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ V ΑΙΩΝΑ

I. Ἀνάπτυξις τῆς ναυτικῆς πολιτικῆς τοῦ Θεμιστοκλέους. Ὀχύρωσις τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Πειραιῶς.

Μία τῶν ἀμέσων συνεπειῶν τῶν Μηδικῶν πολέμων, ὄχι δὲ ἀπὸ τὰς μᾶλλον ἀσημάντους, ἦτο ἡ πανηγυρικὴ ἀπόδειξις τῆς ὀρθότητος τῆς ναυτικῆς πολιτικῆς τοῦ Θεμιστοκλέους, χάρις εἰς τὴν ὁποίαν κατέστη δυνατὴ ἡ νίκη τῆς Σαλαμῖνος. Οἱ Ἀθηναῖοι πολῖται, ἐπανερχόμενοι ἀθρόως εἰς τὰς ἑστίας των μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Περσῶν, ἀντελαμβάνοντο, ὅτι ἡ ἐπάνοδός των κατέστη δυνατὴ ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον χάρις εἰς τὴν θαλασσίαν δύναμιν. Ἡ ἀντίληψις δὲ αὐτὴ ἦτο φυσικὸν νὰ δημιουργήσῃ, εἰς ἀνθρώπους μέλλοντας νὰ ἀνοικοδομήσουν τὴν πόλιν των κατόπιν μιᾶς τόσον μεγάλης καταστροφῆς, τὴν σκέψιν τοῦ κατὰ ποῖον τρόπον θὰ ἠδύναντο ἐφεξῆς νὰ αἰσθάνωνται τοὺς ἑαυτούς των ἐν ἀσφαλείᾳ εἰς τὴν πόλιν αὐτήν. Τὴν ἀπάντησιν ἔδωκε καὶ πάλιν ὁ Θεμιστοκλῆς, τοῦ ὁποίου τὸ κῦρος μετὰ τὸν θρίαμβον τῆς Σαλαμῖνος εἶχε πλέον γίνει πανελλήνιον. Αἱ σκέψεις αὐταὶ πρὸ πολλοῦ τὸν εἶχον ἀπασχολήσει καὶ ἡ μεγαλοφυΐα του εἶχεν ἤδη ἕτοιμον τὴν λύσιν, ἡ ὁποία συνωψίζετο εἰς τὴν ἐξῆς ἁπλῆν συνταγήν· «***ὀχύρωσις τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τρόπον καθιστῶντα τὴν πόλιν καὶ τὸ ἐπίνειόν της ἓν ἀπόρθητον συγκρότημα ἀπὸ ξηρᾶς, ἀκολούθως δὲ συγκέντρωσις ὅλων τῶν προσπαθειῶν εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ στόλου καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου***». Λύσις, ἡ ὁποία πραγματοποιηθεῖσα, καθὼς ἀμέσως θὰ ἴδωμεν, παρὰ τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ συμπληρωθεῖσα βραδύτερον παρὰ τοῦ Κίμωνος καὶ τοῦ Περικλέους, ἐπέτρεψεν εἰς τὰς Ἀθήνας νὰ ἀποβοῦν ἐντὸς ὀλιγίστων σχετικῶς ἐτῶν ἡ πραγματικὴ

πρωτεύουσα τῶν 2)3 τῆς Ἑλλάδος καὶ νὰ συγκεντρώσουν τὴν δύναμιν ἐκείνην καὶ τὸν πλοῦτον, ἄνευ τῶν ὁποίων θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ δημιουργηθοῦν τὰ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα τοῦ καὶ μέχρι σήμερον θαυμαζομένου πολιτισμοῦ των.

Ἀνάλογος λύσις τοῦ προβλήματος ἐφηρμόσθη, μετὰ δέκα καὶ πλέον αἰῶνας, ἀπὸ τὰς ναυτικὰς δημοκρατίας τῆς Ἰταλίας καὶ ἰδίως τὴν Γένουαν καὶ τὴν Ἐνετίαν καὶ ἀκόμη βραδύτερον ἀπὸ τὴν Πορτογαλλίαν καὶ τὴν Ὁλλανδίαν. Βάσις τῆς ναυτικῆς ἀναπτύξεως τῶν πόλεων καὶ χωρῶν τούτων ὑπῆρξε πάντοτε ἡ ἐξασφάλισις ἀπὸ ξηρᾶς διὰ συνδυασμοῦ ὀχυρώσεων καὶ συμμαχιῶν, οὕτως ὥστε νὰ δύνανται ἀπερισπάστως νὰ ἀναπτύσσουν καὶ νὰ ἐπωφελῶνται τῆς θαλασσίας δυνάμεως. Καὶ ἐὰν ἡ Ἀγγλία ἠδυνήθη νὰ ἐκτείνῃ τὰς κτήσεις της καθ' ὅλην τὴν Ὑδρόγειον, ὀφείλει τοῦτο κατὰ μέγα μέρος εἰς τὸ ὅτι ἐπί αἰῶνας αἱ Κυβερνήσεις της μὲ ἀξιοθαύμαστον συνέχειαν καὶ ἐπιμονὴν ἠδυνήθησαν νὰ ἐκμεταλλευθοῦν τὴν νησιωτικήν της θέσιν, ἡ ὁποία τὴν καθίστα ἀπρόσβλητον ἀπὸ τῶν ἠπειρωτικῶν Δυνάμεων τῆς Εὐρώπης.

Διὰ τὰς Ἀθήνας ὅμως ἡ ἐν τῇ πράξει ἐφαρμογὴ τῆς λύσεως ταύτης παρουσίαζε μεγαλυτέρας δυσχερείας, ὁ μόνος δὲ τρόπος πραγματικῆς ἐξασφαλίσεως ἀπὸ ξηρᾶς ἐνέκειτο εἰς τὴν ὕψωσιν τειχῶν καὶ τὴν ἐγκατάστασιν ὀχυρωματικῶν ἔργων, ἱκανῶν νὰ σταματήσουν οἱανδήποτε στρατιωτικὴν δύναμιν. Διότι τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ ἐκηβόλα ὅπλα καὶ αἱ πολιορκητικαὶ μηχαναὶ δὲν εἶχαν ἀκόμη ὑποστῆ τὴν ἐξέλιξιν ποὺ ὑπέστησαν μετά τινας αἰῶνας, ἡ διὰ τειχῶν προάσπισις μιᾶς πόλεως ἐπέτρεπεν εἰς αὐτὴν νὰ ἀνθίσταται ἀποτελεσματικῶς μὲ ἐλαχίστην σχετικῶς δύναμιν, ἐφ' ὅσον δὲν ἀπεκόπτετο ὁ ἐφοδιασμός της. Δεδομένου δὲ ὅτι αἱ Ἀθῆναι μὲ τὴν κατὰ θάλασσαν ὑπεροχήν των θὰ εἶχαν ἐξησφαλισμένον τὸν ἀπὸ θαλάσσης ἐφοδιασμόν, ἀντιλαμβάνεται κανεὶς ἀμέσως, ὅτι ἤρκει νὰ ὀχυρωθοῦν κατὰ τρόπον καθιστῶντα τὴν πόλιν καὶ τὸ ἐπίνειόν της ἀπόρθητα ἀπὸ ξηρᾶς, διὰ νὰ εἶναι οὐσιαστικῶς ἀσφαλεῖς ἔναντι οἱασδήποτε ἰσχυρᾶς στρατιωτικῆς προσβολῆς καὶ νὰ δύνανται, ἀπερίσπαστοι πλέον, νὰ ἐπιδοθοῦν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς θαλασσίας των δυνάμεως.

Ἐγεννᾶτο ὅμως τὸ ἐρώτημα: πῶς θὰ ἔβλεπαν τὴν ἐφαρμογὴν μιᾶς τοιαύτης πολιτικῆς αἱ λοιπαὶ πόλεις τῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδίως ἡ Σπάρτη; ἡ δι' ἰσχυρῶν τειχῶν ὀχύρωσις μιᾶς πόλεως τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐσήμαινε τὴν πρόθεσίν της νὰ καταστῇ ἀνεξάρτητος καὶ ἰσχυρά. Εἰδικώτερον δὲ διὰ τὰς Ἀθήνας, αἱ ὁποῖαι εἶχαν δώσει τόσον

λαμπρὰ δείγματα ναυτικῆς ἐμπειρίας καὶ τόλμης κατὰ τοὺς Μηδικοὺς πολέμους, ἡ ἀπὸ ξηρᾶς ὀχύρωσις θὰ ἐσήμαινε τὴν ἀπόκτησιν δυνάμεως καὶ κύρους, λίαν ἐπικινδύνων διὰ τὸ γόητρον τῆς Σπάρτης. Αἱ ἀνησυχίαι αὐταὶ δὲν ἐβράδυναν νὰ δικαιολογηθοῦν ἐκ τῶν πραγμάτων. Οἱ Λακεδαιμόνιοι, μόλις ἐπληροφορήθησαν τὴν ἀπόφασιν περὶ τειχίσεως τῶν Ἀθηνῶν, ἀπέστειλαν πρέσβεις προσπαθοῦντες νὰ την ματαιώσουν. Ἐπειδὴ δὲ μία ἀπροκάλυπτος αἴτησις νὰ μὴ ὀχυρωθοῦν αἱ Ἀθῆναι, διατυπουμένη ὑπὸ τῆς Σπάρτης, θὰ ἐγέννα ὑπονοίας, οἱ πρέσβεις τῶν Λακεδαιμονίων τὴν διετύπωσαν ὑπὸ μορφὴν συμβουλῆς βασιζομένης τάχα εἰς τὴν πεῖραν τῶν Μηδικῶν πολέμων· εἶπαν δηλαδή, ὅτι, καθὼς οἱ πόλεμοι ἀπέδειξαν, δὲν συνέφερε νὰ ὑπάρχουν βορείως τοῦ Ἰσθμοῦ ἰσχυρῶς ὠχυρωμέναι πόλεις, αἱ ὁποῖαι καταλαμβανόμεναι ὑπὸ τῶν Περσῶν θὰ ἠδύναντο νὰ χρησιμοποιηθοῦν παρ' αὐτῶν ὡς στρατιωτικαὶ βάσεις, ὅπως ἐχρησιμοποιήθησαν αἱ Θῆβαι. Τὸ ἀρκετὰ διαφανὲς τοῦτο ἐπιχείρημα δὲν ἦτο βεβαίως δυνατὸν νὰ ἐξαπατήσῃ πολιτικὸν τῆς ὀξυδερκείας τοῦ Θεμιστοκλέους. Ὁ Θουκυδίδης περιγράφει λεπτομερῶς τὸν ἀριστοτεχνικὸν πράγματι τρόπον, μὲ τὸν ὁποῖον διεχειρίσθη οὗτος τὴν λεπτοτάτην, ὅσον καὶ κεφαλαιώδους σημασίας διὰ τὸ μέλλον τῆς πατρίδος του ὑπόθεσιν αὐτήν. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν λοιπὸν τοῦ Θουκυδίδου (1) ὁ Θεμιστοκλῆς εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Δήμου ἔπεισε τοὺς συμπολίτας του νὰ ἀποπέμψουν εὐσχήμως τοὺς πρέσβεις τῶν Σπαρτιατῶν, μὲ τὴν παραγγελίαν ὅτι θὰ ἀπέστελλαν αὐτοὶ συντόμως πρέσβεις εἰς Σπάρτην, διὰ νὰ συζητηθῇ ἐκεῖ ἡ ὅλη ὑπόθεσις. Εἷς ἐκ τούτων θὰ ἦτο αὐτὸς ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ ὁποῖος καὶ θὰ ἀνεχώρει εἰς Σπάρτην ἀμέσως, ἐνῷ οἱ ὑπόλοιποι δύο βραδύτερον καὶ συγκεκριμένως, ὅταν ἡ οἰκοδόμησις τῶν τειχῶν θὰ εἶχεν ἀρκετὰ προχωρήσει· ἐν τῷ μεταξὺ θὰ ἔπρεπε νὰ ἀρχίσῃ ἐντατικῶς ἡ οἰκοδόμησις τῶν τειχῶν, χρησιμοποιουμένων πρὸς τοῦτο οἰκοδομησίμων ὑλικῶν ὁποθενδήποτε, ἐκ δημοσίων ἢ ἰδιωτικῶν οἰκοδομημάτων, μηδ' αὐτῶν τῶν μνημείων ἐξαιρουμένων.

Τὸ σχέδιον τοῦ Θεμιστοκλέους ἐγένετο δεκτὸν παρὰ τῶν Ἀθηναίων καὶ ἀνεχώρησεν οὗτος ἀμέσως ὡς πρῶτος πρεσβευτὴς αὐτῶν εἰς Σπάρτην. Μόλις δὲ ἔφθασεν ἐκεῖ, ἀνέβαλλεν ὑπὸ διαφόρους προφάσεις τὴν παρουσίασίν του εἰς τὰς Ἀρχὰς τῆς πόλεως καὶ ὁσάκις ἠρωτᾶτο σχετικῶς, ἀπήντα ὅτι ἀναμένει τοὺς συμπρέσβεις ἀργοπορήσαντας λόγῳ ἀσχολιῶν των ἐξέφραζε δὲ μάλιστα καὶ τὴν ἀπορίαν του, πῶς

1) Θουκυδίδ. Ι, 89—92.

ἀκόμη δὲν εἶχαν φθάσει. Τόσον ἦτο τότε τὸ πανελλήνιον κῦρος τοῦ Θεμιστοκλέους, καὶ τόσον γενικὴ ἡ πρὸς αὐτὸν εὐγνωμοσύνη καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα, ὥστε οἱ Σπαρτιᾶται δὲν ἐτόλμησαν νὰ διατυπώσουν καμμίαν ὑποψίαν, οὔτε ἀκόμη, ὅταν ταξειδιῶται ἐρχόμενοι ἐξ Ἀθηνῶν ἔλεγον ὅτι ἡ πόλις τειχίζεται καὶ ὅτι τὸ τεῖχος προχωρεῖ εἰς ὕψος. Διὰ νὰ τους καθησυχάσῃ ἀκόμη περισσότερον καὶ διὰ νὰ κερδίσῃ συγχρόνως καιρόν, ὁ Θεμιστοκλῆς συνέστησεν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους νὰ ἀποστείλουν ἀνθρώπους σοβαροὺς καὶ ἀξίους ἐμπιστοσύνης, διὰ νὰ ἀντιληφθοῦν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰ πράγματα. Ταυτοχρόνως ὅμως εἰδοποίει κρυφίως τοὺς συμπολίτας του νὰ κρατήσουν ὑπὸ διαφόρους προφάσεις τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν Λακεδαιμονίων μέχρι τῆς ἐπιστροφῆς αὐτοῦ τε καὶ τῶν συμπρέσβεων· διότι ἐν τῷ μεταξὺ οἱ τελευταῖοι οὗτοι, ὁ Ἀμβρώνυχος καὶ ὁ Ἀριστείδης, εἶχαν πλέον φθάσει εἰς Σπάρτην καὶ ἐπληροφόρησαν τὸν Θεμιστοκλέα ὅτι τὸ ὕψος τοῦ τείχους ἦτο ἤδη ἀρκετόν, ἐφοβεῖτο δὲ οὗτος, μήπως οἱ Λακεδαιμόνιοι τοὺς κρατήσουν ὅλους ἐκεῖ, μόλις θὰ ἐπληροφοροῦντο τὴν ἀπάτην, τῆς ὁποίας εἶχον πέσει θύματα. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐκράτησαν πράγματι τοὺς ἀπεσταλμένους τῆς Σπάρτης, ὁ δὲ Θεμιστοκλῆς, ἀπορρίψας τότε πλέον τὸ προσωπεῖον, παρουσιάσθη πρὸ τῶν Ἐφόρων καὶ τοὺς ἀνεκοίνωσεν ὅτι ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν «τετείχισται ἤδη»! Προσέθεσε δέ, ὅτι, ὅπως κατὰ τοὺς Μηδικοὺς πολέμους οἱ Ἀθηναῖοι ἔλαβον τὴν ἀπόφασιν νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν πόλιν των χωρὶς νὰ ἐρωτήσουν τὴν γνώμην τῶν ἄλλων, οὕτω καὶ τώρα ἐνόμισαν ὅτι τὸ συμφέρον αὐτῶν τε καὶ τῶν συμμάχων ἐπέβαλλε νὰ ἔχῃ τεῖχος ἡ πόλις των.

Οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἐμπαιχθέντες κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον παρὰ τοῦ Θεμιστοκλέους, ἔκριναν προτιμότερον νὰ ἀποκρύψουν τὴν ὀργήν των καὶ περιωρίσθησαν εἰς τὸ νὰ ἀπαντήσουν ὅτι ἡ πρότασίς των περὶ μὴ τειχισμοῦ τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἀπέβλεπεν εἰς τὸ νὰ μείνῃ ἀνοχύρωτος ἡ πόλις, ἀλλὰ μόνον εἰς τὸ κοινὸν καλόν.

Οὕτω πως αἱ Ἀθῆναι, χάρις εἰς τὴν διπλωματικὴν—ὅπως θὰ ἐλέγαμεν σήμερον—ἱκανότητα τοῦ Θεμιστοκλέους, ἀπέκτησαν ἐν βραχυτάτῳ χρονικῷ διαστήματι τεῖχος πολὺ μεγαλυτέρας ἐκτάσεως καὶ ἀσυγκρίτως ἰσχυρότερον ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ εἶχαν πρὸ τοῦ πολέμου. Καὶ τοῦ μὲν περὶ τὰς Ἀθήνας τείχους ἡ περιφέρεια ἦτο ἑξήκοντα περίπου σταδίων περιλαμβάνουσα καὶ πολλοὺς ἐλευθέρους χώρους διὰ τὴν μελλοντικὴν ἐπέκτασιν τῆς πόλεως, καθὼς καὶ διὰ προσωρινὴν ἐγκατάστασιν ἐν καιρῷ πολέμου τῶν ἐκ τῆς ὑπαίθρου χώρας καταφευγόν-

των ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν τειχῶν. Τὸ δὲ περὶ τὸν Πειραιᾶ κτισθὲν τεῖχος ἦτο ἀκόμη ἰσχυρότερον· τὸ πάχος του ἦτο τόσον, ὥστε, κατὰ τὸν Θουκυδίδη, «δύο ἅμαξαι ἐναντίαι ἀλλήλαις τοὺς λίθους ἐπῆγον» ἐντὸς δὲ οὔτε πηλὸς ὑπῆρχεν, οὔτε ἄλλη ἀνάλογος κολλητικὴ οὐσία, ἀλλὰ μεγάλοι λίθοι ὀρθογώνιοι «σιδήρῳ πρὸς ἀλλήλους τὰ ἔσωθεν καὶ μολύβδῳ δεδεμένοι». Τὸ ὕψος τῶν τειχῶν τούτων δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ γίνῃ παρὰ μόνον τὸ ἥμισυ ἐκείνου, ποὺ εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ὁ Θεμιστοκλῆς. Πράγματι οὗτος εἶχεν ὑπ' ὄψιν του νὰ γίνῃ τὸ τεῖχος τόσον ὑψηλόν, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ φρούρησίς του παρὰ μόνων τῶν ἡλικιωμένων καὶ τῶν νεωτάτων στρατιωτῶν, οὕτως ὥστε ὅλοι οἱ ἄλκιμοι ἄνδρες νὰ δύνανται χωρὶς καμμίαν ἀνησυχίαν περὶ τῆς ἀσφαλείας τῆς πόλεώς των, νὰ τὴν ἐγκαταλείπουν καὶ νὰ ἐξοπλίζουν τὰ πλοῖα. Ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ ἥμισυ τοῦ προβλεφθέντος ὕψους ἦσαν τὰ τείχη ἐπαρκῆ διὰ νὰ προστατεύσουν τὰς Ἀθήνας καὶ τὸν Πειραιᾶ ἀπὸ οἱασδήποτε ἐπιθέσεως, ἐφόσον αἱ πολιορκητικαὶ μηχαναὶ καὶ τὰ ἐκηβόλα ὅπλα δὲν εἶχαν ἀκόμη λάβει τὴν ἐξέλιξιν ποὺ ἔλαβαν σιῶνάς τινας βραδύτερον. Τούτων οὕτως ἐχόντων, τὰ τείχη τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Πειραιῶς, καίτοι ἀσύνδετα ἀκόμη μεταξύ των, ἀνταπεκρίνοντο πλήρως πρὸς τὸν προορισμόν των καὶ ἐπέτρεπαν εἰς τοὺς κατοίκους τῶν πόλεων τούτων νὰ συγκεντρώσουν ὅλας τὰς προσπαθείας των εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς θαλασσίας δυνάμεως.

Εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ταύτην ἰδιαιτέρως προσεφέρετο ὁ φυσικὸς λιμὴν τοῦ Πειραιῶς, τὸν ὁποῖον ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Θεμιστοκλέους ἐπροτίμησεν ὡς ἐπίνειον τῶν Ἀθηνῶν καὶ ναύσταθμον ἐν ταυτῷ, ἀντὶ τοῦ ἀναπεπταμένου εἰς τοὺς νοτίους ἀνέμους ὅρμου τοῦ Φαλήρου. Πράγματι, ἡ Πειραϊκὴ χερσόνησος μὲ τοὺς τρεῖς φυσικούς της λιμένας, τῆς Ζέας, τῶν Ἁλῶν καὶ τῆς Μουνυχίας καὶ χῶρον παρεῖχεν ὑπεραρκετὸν διὰ τὴν ἐμπορικὴν κίνησιν καὶ διὰ τὰς πολεμικὰς ἀνάγκας, οἱ λιμένες της ἦσαν προφυλαγμένοι ἀπὸ ὅλους τοὺς ἀνέμους καὶ μὲ τὰ ἰσχυρὰ τείχη ποὺ ἀπέκτησε, τῶν ὁποίων ἡ περίμετρος ἀνήρχετο εἰς 60 στάδια (11 περίπου χιλιόμετρα) εἶχε καταστῇ πραγματικῶς ἀπόρθητος. Τόσην δὲ σημασίαν ἀπέδιδεν εἰς τὸν Πειραιᾶ ὁ Θεμιστοκλῆς, ὥστε ἐσυνήθιζε νὰ λέγῃ περὶ αὐτοῦ, ὅτι ἦτο χρησιμώτερος καὶ ἀπὸ τὰς Ἀθήνας καὶ ὅτι ἐάν ποτε ἤθελαν πιεσθῇ οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ ξηράν, θὰ ἦτο προτιμότερον νὰ ἐγκαταλείψουν τὰς Ἀθήνας καὶ νὰ συγκεντρώσουν τὰς προσπαθείας των εἰς τὴν ἄμυναν τοῦ Πειραιῶς καὶ εἰς τὸν στόλον των.

Δὲν περιωρίζετο ὅμως μόνον εἰς τὴν πολεμικὴν ἄποψιν ἡ σημα-

σία τῆς ὀχυρώσεως τοῦ Πειραιῶς, ἀλλ' ἦτο ἐξ ἴσου μεγάλη καὶ ἀπὸ ἐμπορικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἀπόψεως Διότι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ὅπως καὶ πολλοὺς ἀκόμη αἰῶνας βραδύτερον, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ νοηθῇ ἐμπορικὸς λιμὴν σημασίας τινος, ποὺ νὰ μὴ ἔχῃ ἐπαρκῆ ὀχύρωσιν. Καὶ τίποτε δὲν ἠμποροῦσε νὰ προσελκύσῃ τὸ θαλάσσιον ἐμπόριον πρὸς ἕνα λιμένα, περισσότερον ἀπὸ τὸ αἴσθημα τῆς ἀσφαλείας τῶν πλοίων καὶ τῶν φορτίων ἀπὸ ἐπιδρομῶν ἐχθρικῶν ἢ πειρατικῶν. Ὅταν ἔχῃ κανεὶς ὑπ' ὄψιν του τοῦτο, ἀντιλαμβάνεται καλύτερον, διατὶ τὸ ἄμεσον ἀποτέλεσμα τῆς ναυτικῆς πολιτικῆς τοῦ Θεμιστοκλέους ὑπῆρξεν, ὄχι μόνον ἡ ἐνίσχυσις τοῦ πολεμικοῦ στόλου τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνάπτυξις τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου των· μαζὺ δὲ μὲ αὐτό, καὶ τοῦ πλούτου των, διότι κάθε πλοῖον καταπλέον ἢ ἀποπλέον ἐκ Πειραιῶς ἐπλήρωνε φόρον 2 % ἐπὶ τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος (1) τὸ ὁποῖον μετέφερε. Ἐκτὸς δὲ τούτου ἡ συγκέντρασις ἑνὸς μεγάλου μέρους τοῦ διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως εἰς τὸν λιμένα τοῦ Πειραιῶς τὸν καθίστα ἓν ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα τοῦ τότε κόσμου ἐμπορικὰ κέντρα.

Ἡ αὔξησις τῆς ἐμπορικῆς κινήσεως εἰς τὸν λιμένα τοῦ Πειραιῶς συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐκεῖ συγκέντρωσιν καὶ ἐγκατάστασιν μεγάλου ἀριθμοῦ ἐργατικῶν καὶ παραγωγικῶν στοιχείων ἐξ ὅλης τῆς Ἑλλάδος. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, οἱ ὀνομαζόμενοι «μέτοικοι», ἀπετέλεσαν τάξιν ἀποζῶσαν κυρίως ἐκ τῆς ναυτιλίας, τῶν συναφῶν μὲ αὐτὴν βιοτεχνιῶν καὶ τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου, μαζὺ δὲ μὲ τὰς προϋπαρχούσας ἐν Ἀθήναις τάξεις τῶν «ζευγιτῶν» καὶ τῶν «θητῶν» συνεκρότουν κατὰ μέγα μέρος τὰ πληρώματα καὶ τὸ ἐρετικὸν τῶν Ἀθηναϊκῶν πολεμικῶν καὶ ἐμπορικῶν πλοίων.

Δὲν ἐβράδυνε λοιπόν, καθὼς βλέπομεν, νὰ πραγματοποιηθῇ ἡ θεμελιώδης ἐκείνη μεταβολὴ τῆς κοινωνικῆς συνθέσεως καὶ τῶν συνηθειῶν τοῦ Ἀθηναϊκοῦ λαοῦ, τὴν ὁποίαν προέβλεπεν ὡς συνέπειαν τῆς θαλασσίας δυνάμεως ὁ Ἀριστείδης. Ἡ μεταβολὴ δὲ αὕτη ἦτο κατὰ τοσοῦτο μᾶλλον αἰσθητή, καθόσον συνεπείᾳ τῆς Περσικῆς εἰσβολῆς τὰ κτήματα τῶν πλουσιωτέρων πολιτῶν εἶχαν καταστραφῆ καὶ δὲν

1) Ἴδε Böckh, Staatshaushandlung der Athenäen, 2α Ἔκδοσις I, 145. Εἰς τοῦτο συμφωνεῖ καὶ ὁ Α. Ἀνδρεάδης (πρβλ. Ἱστορία τῆς Ἑλλην. Δημοσ. Οἰκονομίας σελ. 252—253), ὅστις προσθέτει ὅτι ὁ δασμὸς οὗτος εἰς τὰς συμμαχικὰς πόλεις ἦτο ὑψηλότερος ἀνερχόμενος εἰς 5 %, εἰς δὲ τὸν Βόσπορον 10 %.

ἀπέδιδον πλέον ἄξια λόγου εἰσοδήματα, ὡς ἐκ τούτου δὲ αἱ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ παλαιοῦ τιμοκρατικοῦ πολιτεύματος τῶν Ἀθηνῶν ἰθύνουσαι τάξεις εἶχαν στερηθῆ τῆς ἐκ τοῦ πλούτου των ἀπορρεούσης πολιτικῆς δυνάμεως. Ἐξ ἀντιθέτου οἱ θῆτες καὶ οἱ μέτοικοι, ἔχοντες εἰς τὸ ἐνεργητικόν των τὴν δόξαν τῆς Σαλαμῖνος, ἀρχίσαντες δὲ νὰ ἀποκτοῦν σὺν τῷ χρόνῳ καὶ οἰκονομικὴν ἀνεξαρτησίαν ἐκ τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου, ἐδείκνυαν τάσεις νὰ ἀπαλλαγοῦν τῶν περιορισμῶν τοῦ παλαιοῦ πολιτεύματος, ποὺ δὲν τοὺς ἐπέτρεπε νὰ ἀναλαμβάνουν κανὲν ἐπίσημον ἀξίωμα. Τὴν ριζικὴν ταύτην κοινωνικὴν μεταβολὴν ἦτο περισσότερον παντὸς ἄλλου εἰς θέσιν νὰ ἀντιληφθῇ ὁ Ἀριστείδης, ὁ ὁποῖος, ἀκριβῶς ἐπειδὴ τὴν εἶχε προΐδει, εἶχεν ἀντιταχθῆ εἰς τὴν πολιτικὴν τῆς ναυτικῆς ἐπεκτάσεως. Ἐκτὸς δὲ τούτου ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος, ὅπως παραστατικώτατα τὸν χαρακτηρίζει ὁ Παπαρρηγόπουλος (1), εἶχε διορατικὴν δύναμιν ἀνάλογον πρὸς τὴν τοῦ μυωπικοῦ ὀφθαλμοῦ· μακρὰν πολὺ δὲν ἔβλεπεν, ἐκ τοῦ σύνεγγυς ὅμως διέκρινεν ἀκριβέστερον τὰ πράγματα.

Μόλις λοιπὸν ἀντελήφθη ὁ Ἀριστείδης, ὅτι ἡ τάσις πρὸς ἰσοπολιτείαν, ἀναγκαία συνέπεια τῆς νέας κατευθύνσεως ποὺ ἐλάμβανεν ἤδη ἡ ζωὴ τῶν Ἀθηνῶν, ἐγίνετο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐντονωτέρα, ἔλαβε τὴν πρωτοβουλίαν νὰ προτείνῃ ψήφισμα, διὰ τοῦ ὁποίου ἐπετρέπετο ἐφεξῆς εἰς ὅλους τοὺς Ἀθηναίους πολίτας ἀδιακρίτως τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι εἰς πάντα ἀνεξαιρέτως τὰ δημόσια ἀξιώματα Ἡ ὁλοκλήρωσις δηλαδὴ τοῦ Δημοκρατικοῦ πολιτεύματος ἐπῆλθεν ἐν Ἀθήναις ὡς συνέπεια τῆς ἀναπτύξεως τῆς θαλασσίας δυνάμεως. Ἀπαράλλακτα, ὅπως κατὰ τοὺς σκοτεινοτέρους τοῦ Μεσαίωνος χρόνους, ὁπότε τὰ δυναστικὰ πολιτεύματα ἀπετέλουν τὸν μόνον ἀνεγνωρισμένον τύπον διοικήσεως, αἱ ναυτικαὶ πόλεις τῆς Ἰταλίας, ἡ Πίζα, ἡ Γένουα καὶ ἡ Ἐνετία, ἐνωρίτατα ἀπηλλάγησαν τῶν κληρονομικῷ δικαιώματι Ἀρχόντων, ἐγκαταστήσασαι δημοκρατικήν, ὅσον τοῦτο ἦτο δυνατὸν ὑπὸ τὰς τότε κρατούσας κοινωνικὰς συνθήκας, μορφὴν πολιτεύματος. Εἶναι δὲ χαρακτηριστικώτατα ἐν προκειμένῳ τὰ ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου (2) γραφόμενα, ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς διὰ τῆς ἐνισχύσεως τῆς πρὸς τὴν θάλασσαν ἐπιδόσεως συνετέλεσε περισσότερον παντὸς ἄλλου εἰς τὴν αὔξησιν τῆς δυνάμεως τοῦ Δήμου κατὰ τῶν ὀλιγαρχικῶν. Ἀναφέρει δὲ ὁ Πλούταρχος καὶ τὸ ἑξῆς χαρακτηριστικόν, καίτοι πολὺ

1) Ἴδε Παπαρρηγοπούλου, Τόμ. Α, ΙΙ. 138,
2) Πλούταρχ. Θεμιστοκλ. 19.

μεταγενέστερον γεγονός: ὅταν περὶ τὰ τέλη τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἐγκατεστάθη, ὑπὸ τοὺς ὀνομασθέντας τριάκοντα τυράννους, τὸ ὀλιγαρχικὸν πολίτευμα, ἀπέστρεψαν οὗτοι τὸ βῆμα τῆς Πνυκός, ὥστε νὰ μὴ βλέπῃ πλέον ὁ ἐξ αὐτοῦ ὁμιλῶν πρὸς τὴν θάλασσαν ὅπως πρότερον, θέλοντες διὰ τοῦ συμβολισμοῦ τούτου νὰ δείξουν ὅλην τὴν ἀπέχθειάν των πρὸς τὴν θαλασσίαν δύναμιν, τὴν ὁποίαν ἐθεώρουν ὡς «γένεσιν τῆς δημοκρατίας».

Ἡ ἐπὶ τὸ δημοκρατικώτερον μετατροπὴ τοῦ Ἀθηναϊκοῦ πολιτεύματος, καίτοι δὲν ἦτο παρὰ ἡ φυσικὴ συνέπεια τῆς πολιτικῆς τοῦ Θεμιστοκλέους, ἐν τούτοις ὡς πραγματοποιηθεῖσα τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ Ἀριστείδου συνετέλεσεν εἰς τὴν αὔξησιν τῆς δημοτικότητος καὶ τοῦ κύρους του, ἐνῷ ἀντιθέτως ὁ ἀστὴρ τοῦ μεγάλου ἀντιπάλου του ἔκλινε ταχέως πλέον πρὸς τὴν δύσιν του. Δὲν θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἐδῶ ἡ ἀφήγησις τῶν κατόπιν περιπετειῶν καὶ τοῦ τραγικοῦ τέλους τοῦ πράγματι μεγάλου τούτου πολιτικοῦ ἀνδρός. Μᾶς ἀρκεῖ, ὅτι αὐτὸς ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος, ποὺ ἀντελήφθη τόσον βαθέως τὴν σημασίαν τῆς θαλασσίας δυνάμεως διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος· ποὺ εἶχε τὴν δύναμιν νὰ ἐπιβάλῃ τὰς ὀρθὰς ἀπόψεις του, εἰς τοὺς συμπολίτας του κατ' ἀρχάς, εἰς τοὺς συνησπισμένους Ἕλληνας βραδύτερον, εἰς τρόπον ὥστε νὰ καταστῇ δυνατὸν τὸ θαῦμα τῆς Σαλαμῖνος· καὶ ποὺ κατώρθωσε τέλος, ἐπιστεγάζων τὸ ἔργον του, νὰ θεμελιώσῃ τὴν ναυτικὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηνῶν. Οἱ τίτλοι αὐτοὶ αἰωνίου εὐγνωμοσύνης δὲν δύνανται νὰ ἐπισκιασθοῦν ἀπὸ τὰ συμφυᾶ πρὸς κάθε πραγματικὴν μεγαλοφυΐαν ἐλαττώματα. Καὶ δικαίως τὸ ὄνομα τοῦ Θεμιστοκλέους ἔχει καταταχθῇ μεταξὺ τῶν ὀνομάτων τῶν ἀληθινὰ μεγάλων ἀνδρῶν, ποὺ ἐπηρέασαν διὰ τῶν πράξεών των τὸν ροῦν τῆς Ἱστορίας.

II. Ἡ ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῶν Ἀθηνῶν ναυτικὴ συμμαχία.

Αἱ γενικώτεραι συνέπειαι τῆς ὁλοκληρώσεως τῆς ναυτικῆς πολιτικῆς τοῦ Θεμιστοκλέους δὲν ἐβράδυναν νὰ ἐκδηλωθοῦν. Ἀφ' ἧς στιγμῆς αἱ Ἀθῆναι διὰ τῆς ἰσχυρᾶς ὀχυρώσεώς των ἐξησφαλίσθησαν πλήρως ἀπὸ ξηρᾶς, ἀπέβησαν, ὅπως ἦτο φυσικόν, ἡ ἑστία ἑνὸς νέου προσανατολισμοῦ σημαντικοῦ μέρους τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, αἱ ὁποῖαι πρὸ τῶν Μηδικῶν πολέμων, εἴτε ἦσαν τελείως ἀνεξάρτητοι, εἴτε ἐκινοῦντο ἐντὸς τοῦ συμμαχικοῦ συγκροτήματος τῆς Σπάρτης. Συνέβη δηλαδὴ ἀκριβῶς ἐκεῖνο, ποὺ ἐφοβοῦντο οἱ Λακεδαιμόνιοι, ὅταν ἐπεζήτουν νὰ ἐμποδίσουν τὴν ὀχύρωσιν τῶν Ἀθηνῶν. Εἶναι ὅμως ἀληθὲς ὅτι τὰ γεγονότα ἐπεταχύνθησαν κάπως καὶ λόγῳ τῆς ἀδεξιότητος καὶ

τῆς ἀγερώχου συμπεριφορᾶς τοῦ Παυσανίου. Ὁ ἀνὴρ οὗτος, ὅστις ὡς βασιλεὺς τῆς Σπάρτης ἠγήθη τῆς συμμαχικῆς ἑλληνικῆς δυνάμεως κατὰ τὴν μάχην τῶν Πλαταιῶν, εἶχε δὲ ἔκτοτε ἐπιδείξει διαθέσεις μονοπωλήσεως τῆς κτηθείσης κατὰ τὴν μάχην ἐκείνην δόξης, ἀπεστάλη ἐν ἔτει 478 π. Χ. εἰς τὸν Ἑλλήσποντον ἐπὶ κεφαλῆς στρατιωτικῆς καὶ ναυτικῆς δυνάμεως. Σκοπὸς τῆς ἐκστρατείας ταύτης, ποὺ ἀπετέλει οὐσιαστικῶς συνέχειαν τοῦ Β' Μηδικοῦ πολέμου, ἦτο ἡ μεταφορὰ τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων ἐπὶ τοῦ Ἀσιατικοῦ ἐδάφους καὶ ἡ ἀπόσπασις ἀπὸ τὴν Περσικὴν κυριαρχίαν τῶν ἀπὸ ἡμίσεος περίπου αἰῶνος ὑποτεταγμένων εἰς αὐτὴν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τῆς Προποντίδος. Εἰς τὴν ἐκστρατείαν ταύτην συμμετεῖχον καὶ οἱ Ἀθηναῖοι διὰ 30 τριήρεων ὑπὸ τὸν Ἀριστείδην καὶ τὸν Κίμωνα.

Ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Παυσανίου ὑπῆρξε τοιαύτη, ὥστε νὰ δικαιολογήσῃ ὅλας τὰς ἀνησυχίας καὶ τὰς ὑπονοίας, τὰς ὁποίας εἶχεν ἐγείρει ἡ μετὰ τὴν νίκην τῶν Πλαταιῶν ἔπαρσίς του. Διότι οὗτος, πλὴν τῶν ἄλλων, προέβη καὶ εἰς μυστικὰς πρὸς τὸν Βασιλέα τῶν Περσῶν συνεννοήσεις ὑποσχόμενος νὰ καθυποτάξῃ ὑπὸ τὸ σκῆπτρον του τὴν Ἑλλάδα· τὸ γεγονὸς ὅμως τοῦτο δὲν ἐβράδυνε νὰ γνωσθῇ εἰς τὴν Σπάρτην καὶ ἀμέσως ὁ Παυσανίας ἀνεκλήθη ἀντικατασταθεὶς εἰς τὴν διοίκησιν τῶν ἑλληνικῶν συμμαχικῶν δυνάμεων ἀπὸ τὸν στρατηγὸν Δόρκιν. Τὸ γόητρον ὅμως τῆς Σπάρτης ὑπέστη βαρὺ πλῆγμα ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου, τὸ ὁποῖον οὔτε ἡ κατόπιν ἐπιβληθεῖσα εἰς τὸν Παυσανίαν σκληρὰ ποινὴ ἤρκεσε νὰ ἐπανορθώσῃ. Οἱ πλεῖστοι τῶν συμμάχων καὶ ἰδιαιτέρως οἱ Ἴωνες ἠρνήθησαν νὰ ὑποταχθοῦν εἰς τὸν Δόρκιν καὶ ἀνεκήρυξαν ὡς ἀρχηγούς των τοὺς στρατηγοὺς τῶν Ἀθηναίων Ἀριστείδην καὶ Κίμωνα.

Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης περιῆλθεν εἰς χεῖρας τῶν Ἀθηναίων ἡ ἀρχηγία τῶν ναυτικῶν δυνάμεων τῶν κατὰ τοῦ Πέρσου συνησπισμένων ἑλληνικῶν πόλεων, τὴν ἀρχηγίαν δὲ ταύτην δὲν ἐβράδυναν οὗτοι, διὰ σταθερᾶς καὶ ἐπιτηδείας πολιτικῆς, νὰ μεταβάλουν εἰς πραγματικὴν καὶ μόνιμον ἡγεμονίαν. Ἡ πρώτη φροντὶς τοῦ Ἀριστείδου, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνετέθη παρὰ τῶν Ἀθηναίων ἡ ὑπερτάτη ἀρχηγία τοῦ συμμαχικοῦ στόλου, ὑπῆρξεν ἡ μόνιμος ὀργάνωσις τῆς Συμμαχίας, συγκληθείσης πρὸς τοῦτο συνόδου ἀντιπροσώπων τῶν συμμετεχουσῶν εἰς αὐτὴν πόλεων. Ἡ σύνοδος αὕτη μετεβλήθη εἰς μόνιμον τρόπον τινὰ ἀντιπροσωπευτικὸν Σῶμα, τὸ ὁποῖον ἐκανονίσθη ὅπως συνέρχηται κατὰ ὡρισμένα χρονικὰ διαλείμματα εἰς τὴν ἱερὰν νῆσον τῆς Δή-

λου ὑπὸ τὴν προεδρίαν τῶν Ἀθηναίων, διὰ νὰ ἀσχολῆται μὲ τὰ ἀφορῶντα τὴν συμμαχίαν ζητήματα. Εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης συνόδου ἐρρυθμίσθη τὸ κεφαλαιῶδες ζήτημα τῶν συνεισφορῶν διὰ τὴν διατήρησιν καὶ τὰς ἀνάγκας τῆς Συμμαχίας. Αἱ συνεισφοραὶ αὗται, αἱ ὁποῖαι ὠνομάσθησαν «φόροι», ἀπέβλεπαν κυρίως εἰς τὴν ἐξεύρεσιν τῶν ἀπαιτουμένων διὰ τὴν ναυτικὴν δύναμιν πόρων, καθωρίσθησαν δὲ τόσον ἀκριβοδικαίως παρὰ τοῦ Ἀριστείδου, βάσει τῆς οἰκονομικῆς ἀντοχῆς τῶν συμμετεχουσῶν πόλεων, ὥστε καμμία μομφή, οὔτε μεμψιμοιρία δὲν ἠγέρθη. Τὸ πρῶτον συνολικὸν ποσὸν τῶν φόρων τούτων ἀνῆλθεν εἰς 460 τάλαντα, ἤτοι 2.760.000 Ἀττικὰς δραχμάς, κατετέθη δὲ εἰς τὸ ἐν Δήλῳ Ταμεῖον τῆς Συμμαχίας.

Οἱ πολιτικοὶ σκοποὶ τῆς Συμμαχίας καθωρίσθησαν ὡς ἑξῆς ἐν γενικωτάταις γραμμαῖς: καταδίωξις τῆς πειρατείας (1), προάσπισις τῶν θαλασσίων συγκοινωνιῶν, ἀπαλλαγὴ ὅλων τῶν νήσων καὶ παραλίων τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς Προποντίδος ἀπὸ τῆς Περσικῆς κυριαρχίας καὶ τέλος ἐλευθέρα διεξαγωγὴ τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου εἰς τὰς ἀνω-

1) Κατὰ τοὺς παναρχαίους χρόνους, ὅπως εἰς τὴν εἰσαγωγὴν ἐσημειώσαμεν, ἡ πειρατεία δὲν ἐθεωρεῖτο κατ' ἀρχὴν ὡς ἀτιμωτικὴ ἐνασχόλησις· αἱ μαζικαὶ μετακινήσεις πληθυσμῶν ποὺ ἐπηκολούθησαν τὴν κάθοδον τῶν Δωριέων καὶ τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον, ἡ ὑπερεκχειλίζουσα ζωτικότης νέων, ἡ ροπὴ πρὸς περιπετείας, πρὸς μάχας καὶ πρὸς δόξαν, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀπόκτησιν πλούτου καὶ δυνάμεως, συχνότατα ὅμως καὶ ἡ σκληρὰ ἀνάγκη ἐξευρεύσεως τῶν πρὸς τὸ ζῆν, ἦσαν τὰ αἴτια τὰ πεσρωθοῦντα τοὺς ἄνδρας πρὸς τὴν πειρατείαν. Κατὰ κανόνα αὕτη διεξήγετο κατ' ἀλλοφύλων, τῶν ὁποίων τὰ ἀγαθὰ περιήρχοντο εἰς τὸν νικητὴν ὡς νόμιμος λεία. Ἐνῷ δὲ μία τοιαύτη ἐνέργεια—ἀνάλογος πρὸς τὴν τῶν κουρσάρων—ἐθεωρεῖτο γενικῶς ὡς ὄχι ἄτιμος, ἀντιθέτως ἡ κλοπὴ ἢ ἁρπαγή, ἐνεργούμεναι ὄχι δι' ἀπροκαλύπτου ἐπιθέσεως συνεπαγομένης κίνδυνον, ἀλλὰ διὰ δόλου, περιεφρονοῦντο παρὰ τῶν Ἑλλήνων. Περιεφρόνουν δὲ οὗτοι καὶ ἐμίσουν τοὺς Φοίνικας, ἐκτὸς τῶν ἄλλων λόγων, καὶ διότι οὗτοι πολλάκις ἀποβιβαζόμενοι εἰς παραλίους πόλεις ὡς εἰρηνικοὶ ἔμποροι, ἀφοῦ κατέκτων τὴν ἐμπιστοσύνην τῶν κατοίκων, αἰφνιδίως ἀπέρριπταν τὸ προσωπεῖον καὶ ἥρπαζαν ὅ,τι εὕρισκον, οὐχὶ δὲ σπανίως καὶ γυναῖκας, τὰς ὁποίας ἐπεβίβαζον ἐπὶ τῶν πλοίων των καὶ ἀπεσύροντο. Μὲ τὴν προϊοῦσαν ἀνάπτυξιν τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου ἀνὰ τὴν ἀνατολ. λεκάνην τῆς Μεσογείου οἱ πειραταὶ ἔπαυσαν νὰ ἐνεργοῦν τοιαύτας ἐπιδρομὰς κατὰ τῶν παραλίων καὶ ἤρχισαν νὰ προσβάλλουν τὰ πλοῖα ἐν πλῷ. Ἡ τοιαύτη ἐν ἀνοικτῇ θαλάσσῃ πειρατεία εἶχεν ἀρχίσει νὰ καθίσταται λίαν ἐνοχλητικὴ κατὰ τοὺς ἀμέσως πρὸ τῶν Μηδικῶν πολέμων χρόνους καὶ ἐναντίον ταύτης ἀνέλαβε τὸν ἀγῶνα ἡ Ἀθηναϊκὴ Θαλασσοκρατορία. (ἴδε σχετικῶς καὶ Aug. Köster, das Antike Seewesen σελ. 239—242).

τέρω περιοχάς, πρὸς τὸν Εὔξεινον ἀφ' ἑνὸς καὶ πρὸς τὴν κεντρικὴν λεκάνην τῆς Μεσογείου ἀφ' ἑτέρου. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐπεσφραγίζετο ἡ ἐθνικὴ ἑνότης τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τῆς ὁποίας αἱ πρῶται ἐνδείξεις εἶχαν ἐκδηλωθῆ εὐθὺς ἀπὸ τοῦ πρώτου Μηδικοῦ πολέμου, καὶ ἐθεμελιώνετο μία μόνιμος συγκρότησις ἐθνικοῦ ἑλληνικοῦ Στόλου, δυναμένου νὰ κυριαρχῇ ἐν τῷ Αἰγαίῳ. Ἡ κολοσσιαία σημασία τοῦ γεγονότος τούτου ἦτο προφανής Ἀπεδεικνύετο δι' αὐτοῦ, ὅτι ἡ ἕνωσις τῶν ναυτικῶν δυνάμεων τῶν ἑλληνικῶν πόλεων ἠδύνατο νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν μόνιμον κυριαρχίαν ἐν τῷ Αἰγαίῳ καὶ τὴν ἀδιατάρακτον διεξαγωγὴν τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου ἐντὸς τῆς θαλάσσης αὐτῆς, ἡ ὁποία ἐγίνετο κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον Ἑλληνικὴ λίμνη.

Διὰ τὴν εἴσπραξιν τῶν εἰς τὰς συμμαχικὰς πόλεις ὁρισθέντων φόρων οἱ Ἀθηναῖοι συνέστησαν καὶ εἰδικὴν Ἀρχήν, τὴν τῶν καλουμένων «Ἑλληνοταμιῶν», οἵτινες περιήρχοντο πρὸς τοῦτο περιοδικῶς τὰς νήσους. Ὄπισθεν τῶν ὑπαλλήλων τούτων ἵστατο ἐπιβλητικὴ ἡ δύναμις τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Στόλου, ἑτοίμου πάντοτε ὅπως ἐπιβάλῃ καὶ διὰ τῆς βίας ἐν ἀνάγκῃ τὴν πληρωμὴν τοῦ φόρου εἰς τοὺς τυχὸν δυστροποῦντας. Τὸ δικαίωμα αὐτό, τὸ ὁποῖον ὁ J. de la Gravière παραβάλλει πρὸς τὸ τῶν Ὀθωμανῶν Ναυάρχων κατὰ τοὺς αἰῶνας τῆς δουλείας, ἔδιδεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους συχνότατα τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπεμβαίνουν εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῶν συμμαχικῶν πόλεων. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ἀρχικῶς καθορισθέντες παρὰ τοῦ Ἀριστείδου, μὲ τὴν παροιμιώδη του δικαιοσύνην καὶ μετριοπάθειαν, φόροι δὲν ἐβράδυναν νὰ αὐξηθοῦν, δὲν ἐβράδυναν ἐπίσης νὰ παρουσιασθοῦν καὶ αἱ ἀφορμαὶ τῶν ἐπεμβάσεων. Ἄλλως τε, ἐκτὸς τῶν εἰς χρῆμα εἰσφορῶν, ἑκάστη πόλις εἶχε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ συντηρῇ ἰδίαις δαπάναις ὡρισμένον ἀριθμὸν πολεμικῶν πλοίων μετὰ τοῦ ἀπαιτουμένου προσωπικοῦ, πολλάκις δὲ παρουσιάζοντο περιπτώσεις ἀδυναμίας συντηρήσεως τοῦ καθορισθέντος ἀριθμοῦ πλοίων ἢ ἀνδρῶν (1). Καί, ἐφ' ὅσον μὲν ἡ ἀμελήσασα πόλις ἦτο διατεθειμένη νὰ ἐξαγοράσῃ τὴν ἀμέλειαν ταύτην διὰ καταβολῆς ἑνὸς ἀναλόγου πρὸς τὰς ὑποχρεώσεις της χρηματικοῦ ἀντισηκώματος οἱ Ἀθηναῖοι, ὄχι μόνον δὲν τὴν ἐπίεζαν, ἀλλὰ καὶ κατὰ βάθος ἦσαν εὐχαριστημένοι καὶ ἐνεθάρρυναν τὴν τάσιν ταύτην, ἡ ὁποία ἐπέτρεπεν εἰς αὐτοὺς νὰ αὐξάνουν τὴν ναυτικήν των δύναμιν μὲ ξένας δαπάνας. Ὅταν ὅμως ἡ ἀπροθυμία παροχῆς πλοίων συνωδεύετο καὶ ἀπὸ ἀπροθυμίαν πληρωμῆς τοῦ σχετικοῦ ἀντισηκώματος, τότε οἱ

1) Θουκυδ, I, 99.

Ἀθηναῖοι δὲν ἐδίσταζαν νὰ μετέρχωνται μέσα, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πιεστικά, κατὰ τῶν δυστροπουσῶν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ὑποχρεώσεών των πόλεων. Πρὸς τοῦτο ἐχρησιμοποιοῦντο εἰδικαὶ μικραὶ μοῖραι πλοίων, τῶν καλουμένων «ἀργυρολόγων», αἵτινες περιερχόμεναι τὰς ἀπομεμακρυσμένας νήσους καὶ πόλεις τῆς Συμμαχίας εἰσέπραττον τοὺς καθυστερουμένους φόρους καὶ μετέφεραν τὰ χρήματα εἰς Ἀθήνας. Ἡ σύστασις τῶν Μοιρῶν τούτων, αἱ ὁποῖαι βραδύτερον δὲν περιωρίζοντο εἰς τὸ νὰ εἰσπράττουν τὰ ὀφειλόμενα τῶν συμμάχων, ἀλλὰ ἐπέβαλλον εἰσφορὰς καὶ εἰς οὐδετέρας πόλεις, παρουσιάζει πολλὰς ἀναλογίας πρὸς τὰ «χρυσοφόρα» Galions τῶν Ἱσπανῶν, ἢ—διὰ νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὰς θαλάσσας μας—πρὸς τὰς χρησιμοποιηθείσας εἰδικὰς μοίρας κατὰ τὸν ὑπὲρ Ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα τοῦ 1821—29 ἐκ μέρους τῆς Ὕδρας διὰ τὴν εἴσπραξιν τῶν φόρων ἀπὸ τὰς «συμμάχους» νήσους τοῦ Αἰγαίου (1). Ἡ ἀναλογία τῶν ἱστορικῶν γεγονότων φθάνει μέχρι καὶ τῶν πιεστικῶν μέτρων, τὰ ὁποῖα οἱ Ἀρχηγοὶ τῶν Ὑδραϊκῶν Μοιρῶν μετήρχοντο ἐναντίον τῶν δυστροπούντων εἰς τὴν καταβολὴν τῶν ἐπιβαλλομένων φόρων κατοίκων τῶν νήσων.

Ἡ φυσικὴ συνέπεια τῆς κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον δημιουργίας μιᾶς ἐξεχούσης θέσεως διὰ τὰς Ἀθήνας ἔναντι τῶν λοιπῶν πόλεων, ἦτο ἡ βαθμιαία περιαγωγή των εἰς τὴν τάξιν τοῦ ὑπηκόου. Ἡ πρώτη ἐκ τῶν συμμαχικῶν πόλεων, ἡ ὁποία ἐπισήμως ὑπεβιβάσθη εἰς ὑπήκοον πρὸς τιμωρίαν, ἦτο ἡ Νάξος, ἡ ὁποία εἶχεν ὠθήσει τὴν δυστροπίαν της εἰς τὴν πληρωμὴν τοῦ φόρου μέχρι φανερᾶς ἀποστασίας. Βραδύτερον ὅμως καὶ ἄλλαι πολλαὶ πόλεις ὑπέστησαν τὴν ἰδίαν τύχην, ἐφ' ὅσον δὲ παρήρχετο ὁ καιρὸς καὶ ηὐξάνετο συνεχῶς ἡ δύναμις τῶν Ἀθηνῶν, ἐπὶ τοσοῦτον αἱ τοιούτου εἴδους ἐπιχειρήσεις κατὰ τῶν δυστροπούντων συμμάχων ἐγίνοντο εὐκολώτεραι διὰ τοὺς Ἀθηναίους. Διότι αἱ περισσότεραι ἀπὸ τὰς συμμάχους πόλεις εὕρισκαν προτιμότερον νὰ πληρώνουν εἰς χρῆμα τὰς ὑποχρεώσεις των, παραμελοῦσαι δὲ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὴν πολεμικήν των παρασκευήν κατήντων εὔκολος λεία τῶν Ἀθηναίων, τὴν πρώτην στιγμὴν ποὺ θὰ ἐδυστρόπουν εἰς τὴν καταβολὴν τῶν φόρων.

1) Ἡ «ἀργυρολογία» κατήντησε νὰ ἀποτελῇ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἀνεγνωρισμένην ἔκτακτον πρόσοδον τῶν ἑκάστοτε κυριαρχουσῶν τῆς θαλάσσης πολιτειῶν, διότι ἡ ἀρχὴ ὅτι «ὁ πόλεμος ἔπρεπε νὰ τρέφῃ τὸν πόλεμον» ἦτο γενικῶς παραδεδεγμένη. Πρβλ. Α. Ἀνδρεάδου, Ἱστορία τῆς Ἑλλην. Δημοσ. Οἰκονομίας σελ. 270—272.

Δὲν πρέπει ὅμως ἐκ τῶν ἀνωτέρω νὰ σχηματισθῇ ἡ ἐντύπωσις, ὅτι ἰδιοτελεῖς ἀποκλειστικῶς σκοποὶ διεῖπον τὴν πολιτικὴν τῶν Ἀθηνῶν εἰς τὴν συμμαχίαν. Ὄχι μόνον, διότι ἡ πόλις αὕτη ὤφειλε πράγματι νὰ τηρῇ μίαν θέσιν ἀνωτέρου τῆς Συμμαχίας Διαιτητοῦ, ἐὰν ἤθελε νὰ διατηρηθῇ πράγματι ἐπὶ μακρὸν ἡ ὀργάνωσις αὕτη· ὄχι μόνον, διότι, εἰς ἀντάλλαγμα τῶν φόρων ποὺ εἰσέπραττεν, ἐξησφάλιζε τὴν ἐλευθέραν ἐν τῷ Αἰγαίῳ ναυσιπλοΐαν· ἀλλὰ καὶ διότι εὐθὺς ἀπὸ τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς συστάσεως τῆς Συμμαχίας ἐπεχείρησε πολλὰς καὶ ἀξιολόγους πολεμικὰς ἐνεργείας ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν γενικωτέρων της πολιτικῶν σκοπῶν, ἦτο δὲ θεμιτὸν συμφώνως τοὐλάχιστον πρὸς τὰς τότε κρατούσας ἀντιλήψεις ἐφ' ὅσον αὐτὴ κυρίως διεξῆγε τὸν πόλεμον ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ σκοποῦ, νὰ τρέφεται ἀπὸ τοὺς Συμμάχους της.

Ἡ πρώτη ἐκ τῶν ἐνεργειῶν τούτων ἦτο ἡ κατάληψις τῆς παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Στρυμόνος πόλεως Ἠιόνος, τὴν ὁποίαν ἐξηκολούθουν ἀκόμη νὰ κατέχουν οἱ Πέρσαι. Τὴν κατάληψιν τῆς πόλεως ταύτης, λίαν σημαντικῆς λόγῳ τῶν παρ' αὐτὴν μεταλλείων χρυσοῦ καὶ ἀργύρου, ἐπηκολούθησεν τῷ 470 π. Χ. ἡ κατάληψις τῆς Σκύρου. Ἐπὶ τῆς νήσου αὐτῆς, ποὺ ἦτο μὲν ὀρεινὴ καὶ ἄγονος, εἶχεν ὅμως δύο ἀσφαλεῖς ὅρμους, κατῴκει ἡ φυλὴ τῶν Δολόπων, οἱ ὁποῖοι ἐξηνδραποδίσθησαν καὶ ἀντικατεστάθησαν ἀπὸ Ἀθηναίους ἐποίκους. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον αἱ Ἀθῆναι ἀπέκτων μίαν ἀσφαλῆ ναυτικὴν βάσιν ἐν τῷ βορείῳ Αἰγαίῳ, ἐκ τῆς ὁποίας βραδύτερον ἐξορμῶντες κατέλαβον τὴν νῆσον Λῆμνον, παρέχουσαν ἕτερον, ἀκόμη ἀσφαλέστερον ὁρμητήριον εἰς τὸν στόλον των. Ἡ σημασία τῶν δύο τούτων νήσων ὡς ὁρμητηρίων διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἐν τῷ Αἰγαίῳ κυριαρχίας παραμένει μεγάλη καὶ σήμερον ἀκόμη, ἦτο ὅμως τότε ἀκόμη μεγαλυτέρα, λόγῳ τῆς μικρᾶς ἀκτῖνος ἐνεργείας καὶ τῶν περιωρισμένων ναυτικῶν ἀρετῶν τῶν πλοίων. Ἐπὶ πλέον δέ, εἰδικῶς διὰ τὴν περίπτωσιν τῶν Ἀθηνῶν, αἱ δύο αὗται νῆσοι ἀπετέλουν τὰς ἀπαραιτήτους γεφύρας διὰ τὴν ἐπέκτασιν πρὸς τὴν Προποντίδα, ἡ ὁποία ἀπετέλει ἕνα ἐκ τῶν πρώτων σκοπῶν τῆς Συμμαχίας, τόσον διὰ τὴν ἀσφαλῆ κατοχὴν τῶν ἐκεῖ ἑλληνικῶν ἀποικιῶν, ὅσον καὶ διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ μετὰ τοῦ Εὐξείνου θαλασσίου ἐμπορίου τοῦ σίτου. Ἀμφότεραι αὗται αἱ κατακτήσεις ἐγένοντο ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Κίμωνος, υἱοῦ τοῦ Μιλτιάδου, ὁ ὁποῖος διεδραμάτισε σπουδαιότατον ρόλον ἐν τῇ πολιτικῇ ζωῇ τῶν Ἀθηνῶν.

Καὶ πρέπει ἐδῶ νὰ κάμωμεν μίαν παρένθεσιν: κατὰ τὴν σημερινὴν ἐποχήν, κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς ὁποίας εἶναι ἡ μεγάλη κατάτμησις τῶν εἰδικοτήτων ἡ ἐπιβληθεῖσα ὑπὸ τῶν μηχανικῶν προόδων,

φαίνεται τελείως ἀσυμβίβαστος ὁ ρόλος τοῦ πολιτικοῦ πρὸς τὸν τοῦ στρατιωτικοῦ ἢ τοῦ ναυτικοῦ Ἀρχηγοῦ. Τοῦτο ὅμως δὲν συνέβαινε καὶ τότε. Προτοῦ γίνῃ κανεὶς πολιτικὸς Ἀρχηγὸς εἰς τὴν Ἀθηναϊκὴν Δημοκρατίαν, ἔπρεπε νὰ εἶναι στρατιωτικὸς καὶ μάλιστα ναυτικὸς ἀρχηγός· πολλάκις δὲ οἱ ρόλοι τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν στρατιωτικῶν ἢ ναυτικῶν Ἀρχηγῶν ἐνηλλάσσοντο, καί, καθὼς θὰ ἴδωμεν προχωροῦντες, ἡ ἀρχηγία τοῦ στόλου ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ ὑπέρτατον ὑπούργημα ἐν πολέμῳ. Οἱ Ἀθηναῖοι δυσκόλως ἠδύναντο νὰ ἐννοήσουν ἄρχοντα τῆς πόλεως, ποὺ νὰ μὴ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἡγηθῇ—ἐν ἀνάγκῃ αὐτοπροσώπως—τῆς στρατιωτικῆς καὶ ναυτικῆς των δυνάμεως ἐν καιρῷ πολέμου. Ἐκτὸς τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ τοῦ Ἀριστείδου, τοὺς ὁποίους ἐπανειλημμένως εἴδαμεν νὰ ἀναπτύσσουν τὴν πολεμικήν, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν πολιτικήν των, δρᾶσιν κατὰ τοὺς Μηδικοὺς πολέμους, δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν ὡς παραδείγματα τὸν Κίμωνα, τὸν Ξάνθιππον, πατέρα τοῦ Περικλέους, ὁ ὁποῖος ἠγήθη τῶν Ἀθηναίων ἐν Μυκάλῃ, καὶ αὐτὸν τοῦτον τὸν Περικλέα, καθὼς θὰ μᾶς δοθῇ ἡ εὐκαιρία ἀμέσως κατωτέρω νὰ ἐκθέσωμεν.

Δέκα μόλις ἔτη ἀπὸ τῆς συστάσεως τῆς ναυτικῆς Συμμαχίας ἡ ναυτικὴ δύναμις τῶν Ἀθηνῶν εἶχεν ἤδη σημαντικώτατα αὐξηθῆ. Ὁ ἐν ἐνεργείᾳ στόλος ἀνήρχετο εἰς 300 τριήρεις πλήρως ἐξωπλισμένας, τόσον ἀπὸ ἀπόψεως ὑλικοῦ, ὅσον καὶ ἀπὸ ἀπόψεως προσωπικοῦ. Τὰ πληρώματα ἠσκοῦντο συνεχῶς καὶ συστηματικῶς, εἰς δὲ τὴν ἐν γένει ναυτικὴν των ἐκπαίδευσιν συνέτεινε καὶ ἡ κατὰ τὴν διετῆ περίοδον τῆς ἐφηβείας προπαίδευσίς των. Ἐπίσης ἡ συνεχὴς αὔξησις τοῦ ναυτικοῦ πληθυσμοῦ τοῦ Πειραιῶς καθίστα ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εὐχερῆ τὴν ναυτολογίαν ἐρετῶν καὶ ναυτῶν, δικαίως δὲ οἱ Ἀθηναῖοι ὑπερηφανεύοντο, ὅτι εἶχον τὰ καλύτερα πληρώματα ὅλων τῶν πόλεων τῆς Ἑλλάδος. Ἐκ παραλλήλου αἱ ἐγκαταστάσεις τοῦ Ναυστάθμου καὶ τῶν νεωσοίκων τοῦ Πειραιῶς ὁλονὲν ἐπεξετείνοντο καὶ ἐτελειοποιοῦντο· διὰ τὰς ἐγκαταστάσεις μόνον τῶν νεωσοίκων ἐδαπανήθη συνολικῶς ποσὸν 1000 ταλάντων, ἤτοι 48 περίπου ἑκατομμυρίων χρυσῶν δραχμῶν. Ὁ ἀριθμὸς οὗτος τὸν ὁποῖον ἀναφέρει ὁ Ἰσοκράτης, εἶναι ἀρκετὸς διὰ νὰ δώσῃ μίαν ἰδέαν περὶ τῆς ἐκτάσεως καὶ τελειότητος τῶν ἐγκαταστάσεων.

Αἱ ἐτήσιοι δαπάναι συντηρήσεως τοῦ Ναυτικοῦ ὑπελογίσθησαν παρὰ τοῦ J. de la Gravière, ὅτι θὰ ἀνήρχοντο εἰς ποσὸν ἀντιστοιχοῦν πρὸς 4-5 ἑκατομμύρια χρυσῶν δραχμῶν, ἤτοι ποσὸν σημαντικώτατον διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

Ἀλλά, μαζὺ μὲ τὰς ἄλλας προόδους, καὶ οἱ τύποι τῶν πλοίων ἤρχισαν νὰ ὑφίστανται σημαντικὴν ἐξέλιξιν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Μηδικῶν. Οὕτω, κατὰ τὸν Πλούταρχον (1), αἱ τριήρεις ἤρχισαν τότε νὰ κατασκευάζωνται πλατύτεραι καὶ νὰ ἐφοδιάζωνται μὲ διαμήκη διάδρομον συνδέοντα τὰ καταστρώματα τῆς πρῴρας καὶ πρύμνης μεταξύ των, πρὸς διευκόλυνσιν τῶν κινήσεων τῶν ἐπ' αὐτῶν μαχομένων ὁπλιτῶν. Ὁ διάδρομος οὗτος ἦτο ὁ πρόδρομος τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ καταστρώματος καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ σκάφους, ἤτοι τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ τύπου τῆς «καταφράκτου» λεγομένης τριήρους.

III. Συνέχεια τοῦ ἐπιθετικοῦ πολέμου. - Ναυμαχία παρὰ τὸν Εὐρυμέδοντα. - Ἐκστρατεία τῶν Ἀθηναίων εἰς Αἴγυπτον. - Μακρὰ τείχη Ἀθηνῶν.

Αἱ ἐπιτυχίαι τοῦ Κίμωνος ἐν Ἠιόνι καὶ Σκύρῳ ἀπετέλουν τὴν ἀπαρχὴν τοῦ ἐνδόξου σταδίου τοῦ μεγάλου τούτου ἀνδρός, τοῦ ὁποίου αἱ βλέψεις δὲν περιωρίζοντο ἐντὸς τοῦ στενοῦ πλαισίου τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ἀλλ' ἐπεξετείνοντο καὶ πέραν αὐτοῦ. Ἔχων οὗτος πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι ὁ κύριος σκοπὸς τῆς Συμμαχίας ἦτο ἡ συνέχισις τοῦ κατὰ τῶν Περσῶν πολέμου μέχρις ὁλοσχεροῦς ἐξαλείψεως τῆς ναυτικῆς των δυνάμεως ἀπὸ τῶν ἑλληνικῶν θαλασσῶν, ὠργάνωσε μεταξὺ τῶν ἐτῶν 467 καὶ 465 π. Χ. (2) μεγάλην ἐκστρατείαν πρὸς τὰ Ν.Δ. παράλια τῆς Μ. Ἀσίας.

Ἡ σοβαρότης τῆς πολεμικῆς ταύτης ἐπιχειρήσεως, ἡ ὁποία ἀπετέλει νέον ρεῦμα, ἀντιθέτου φορᾶς πρὸς τὰς Περσικὰς κατὰ τῆς Ἑλ-

---

1) Πλουτάρχου, Κίμων 9. Κατὰ τὸν Aug. Köster (das Antike Seewesen σελ. 106—7) αἱ Ἑλληνικαὶ τριήρεις ὑπέστησαν συνεχῆ ἐξέλιξιν ἀπὸ τῆς πρώτης κατὰ τὰ ἔτη τοῦ 8 π. Χ. αἰῶνος ἐμφανίσεώς των. Κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦτον ἡ κυριωτέρα ἐφεύρεσις τῶν Ἑλλήνων ναυπηγῶν, χάρις εἰς τὴν ὁποίαν αἱ ἑλληνικοῦ τύπου τριήρεις ὑπερεῖχον τῶν Ἀσιατικῶν, συνέκειτο εἰς τὸ ὅτι ἡ ἀνωτέρα σειρὰ κωπῶν, ἡ τῶν «θρανιτῶν», ἦτο «ἐξωσκάλμιος» (out.—rigger) οἱ σκαλμοί της δηλαδὴ ἐφέροντο ἐπὶ δοκῶν ἐξεχουσῶν τῶν πλευρῶν τοῦ σκάφους κατὰ τὸ 1/8 τοῦ πλάτους του ἑκατέρωθεν, οἱ δὲ «Θρανῖται» ἐκάθηντο μᾶλλον πρὸς τὴν πλευρὰν ἐν σχέσει μὲ τοὺς «ζυγίτας». Διὰ τῆς ἐφευρέσεως ταύτης ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ τύπου τῆς διήρους εἰς τὸν τῆς τριήρους ἔγινε χωρὶς νὰ αὐξηθῇ σχεδὸν καθόλου τὸ πλάτος τοῦ πλοίου.

2) Ἡ ἀκριβὴς χρονολογία εἶναι ἄγνωστος, λόγῳ τῆς ἀσαφείας τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν εἰς τὰ ἀφορῶντα τὴν περιγραφὴν τῆς περιόδου ταύτης.

λάδος ἐκστρατείας, καταφαίνεται ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πλοίων, ποὺ ἔλαβαν μέρος εἰς αὐτήν. 200 τριήρεις Ἀθηναϊκαὶ ἄριστα ὠργανωμέναι καὶ 100 τριήρεις τῶν συμμάχων πόλεων ἀπετέλουν τὸν στόλον, οὗτινος ἡγεῖτο ὁ Κίμων. Οὕτω πως ἡ ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῶν Ἀθηνῶν ναυτικὴ συμμαχία ἦτο εἰς θέσιν, δεκαπέντε μόλις ἔτη ἀπὸ τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας, νὰ ἐξαποστέλλῃ εἰς ὑπερπόντιον ἐκστρατείαν δύναμιν, ἐλάχιστα ὑπολειπομένην ὑπὸ ἔποψιν ἀριθμοῦ, ἀσφαλέστατα δὲ ὑπερτέραν ὑπὸ ἔποψιν ὀργανώσεως πολεμικῆς ἰσχύος, καὶ ἀπὸ ἐκείνην, ποὺ εἶχε κατορθώσει νὰ παρατάξῃ πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς ἀνεξαρτησίας της ὁλόκληρος ἡ Ἑλλάς. Ἐὰν δὲ ὠθήσωμεν τὴν σύγκρισιν καὶ δέκα ἀκόμη ἔτη πρὸς τὰ ὀπίσω, εἰς τὰ 490, ὁπότε ὁ στόλος τοῦ Δάτιδος καὶ τοῦ Ἀρταφέρνους εἶχε κατορθώσει νὰ φθάσῃ ἀνενόχλητος εἰς τὰ Φαληρικὰ ὕδατα, θὰ εἰμποροῦσεμεν νὰ ἀντιληφθῶμεν καλύτερα τὰ θαυμαστὰ ἀποτελέσματα τῆς ναυτικῆς πολιτικῆς τοῦ Θεμιστοκλέους. Δυστυχῶς τὰ μέχρις ἡμῶν περισωθέντα ἀρχαῖα κείμενα διὰ βραχυτάτων μόνον ἀσχολοῦνται μὲ τὴν λαμπρὰν ταύτην περίοδον τῆς ἑλληνικῆς ἀκμῆς καὶ ὡς ἐκ τούτου αἱ λεπτομέρειαι τῆς ἐκστρατείας ταύτης δὲν εἶναι γνωσταί. Γνωρίζομεν μόνον τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς· καὶ τοῦτο ἦτο ἡ ἐντὸς ἑνὸς περίπου ἔτους ἐκκαθάρισις τῶν παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας μέχρι καὶ τῆς Λυκίας ἀπὸ τὰ τελευταῖα ὄχνη τῆς Περσικῆς ναυτικῆς δυνάμεως, καθὼς καὶ ἡ ἐγκατάστασις ἑλληνικῶν φρουρῶν εἰς ὅλας τὰς παραλίους πόλεις, ποὺ κατεῖχαν ἕως τότε καὶ ἐξεμεταλλεύοντο ἐμπορικῶς ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Περσικοῦ Κράτους οἱ Φοίνικες.

Οἱ Πέρσαι ἐπεχείρησαν μίαν τελευταίαν ἀντίστασιν, συγκεντρώσαντες δύναμιν πεζικὴν καὶ ναυτικὴν ἰσχυρὰν παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ἐν Παμφυλίᾳ ποταμοῦ Εὐρυμέδοντος ὑπὸ τοὺς στρατηγοὺς Τιθραύστην καὶ Φερενδάτην. Ὁ στόλος, σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἐκ Φοινικικῶν πλοίων ἀποτελεσθείς, ἠρίθμει 200 τριήρεις, ἀνέμενε δὲ ἄμεσον ἐνίσχυσιν ἐξ 80 ἀκόμη πλοίων. Ὁ Κίμων, ἐγκαίρως πληροφορηθεὶς περὶ τῆς ἐχθρικῆς ταύτης συγκεντρώσεως, καθὼς καὶ περὶ τῆς ἀναμενομένης ἐνισχύσεως αὐτῆς, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιτεθῇ τὸ ταχύτερον αἰφνιδιαστικῶς. Ἡ ἀπόφασις αὕτη τοῦ Κίμωνος, σύμφωνος πρὸς τὰς βασικὰς τοῦ πολέμου ἀρχὰς τῆς ἐπιθετικότητος καὶ τοῦ αἰφνιδιασμοῦ, ἀντημείφθη διὰ λαμπρῶν πράγματι ἀποτελεσμάτων. Ὁ Φοινικὸς στόλος, εὑρεθεὶς πρὸ ὑπερτέρων ποιοτικῶς τε καὶ ποσοτικῶς δυνάμεων, ἐτράπη μετὰ βραχεῖαν πάλην πρὸς τὴν ἀκτὴν καταδιωκόμενος ἐκ τοῦ σύνεγγυς παρὰ τῶν πλοίων τοῦ Κίμωνος. Τόση δὲ ἦτο ἡ ὁρμὴ τῶν Ἑλλήνων πολεμιστῶν, ὥστε προώθησαν οὗτοι τὴν δίωξιν μέχρι τοῦ αἰγιαλοῦ καὶ σύραντες

ἀμέσως τὰ πλοῖα των εἰς τὴν ξηρὰν ἀπεβιβάσθησαν καὶ συνεκροτήθησαν τάχιστα, κατὰ τὴν συνήθειαν τῆς ἐποχῆς, εἰς πεζικὴν δύναμιν. Τὸ φαινόμενον τοῦτο τῆς μετατροπῆς τῶν πληρωμάτων τοῦ στόλου εἰς πεζικὴν δύναμιν καὶ τῆς συνεχίσεως τῆς ναυμαχίας εἰς τὴν ξηρὰν δὲν ἦτο καθόλου ἀσύνηθες. Καθὼς ἐπανειλημμένως μᾶς ἐδόθη ἤδη ἀφορμὴ νὰ ἀναφέρωμεν, οἱ τότε στόλοι ἦσαν, ὡς ἐκ τοῦ περιωρισμένου χώρου τῶν πλοίων καὶ τῶν πενιχρῶν ναυτικῶν ἀρετῶν των, μᾶλλον ἀμφίβιοι, ὁ δὲ ὅρος «στρατοπεδεία» (1) ἐχρησιμοποιεῖτο ἀδιακρίτως διά τε τὰς πεζικὰς καὶ διὰ τὰς ναυτικὰς δυνάμεις.

Ἡ ἐν τῇ ξηρᾷ μάχη παρέμεινε ἐπ' ἀρκετὸν ἀμφίρροπος, διότι οἱ ἀπὸ τῶν πλοίων ἀποβάντες πολεμισταὶ δὲν εἶχαν νὰ ἀντιμετωπίσουν μόνον τοὺς φεύγοντας πανικοβλήτους ἄνδρας τῶν Φοινικικῶν πληρωμάτων, ἀλλὰ καὶ τὸ πεζικὸν τῶν Περσῶν. Παρὰ ταῦτα, οἱ ἄνδρες τοῦ Κίμωνος ἐπεκράτησαν τελικῶς καὶ ἀφοῦ κατέστρεψαν πάντα τὰ εἰς τὸν αἰγιαλὸν ἀνεσυρμένα ἐχθρικὰ σκάφη, ἐπανεπιβιβάσθησαν ἐπὶ τῶν πλοίων των καὶ ἔπλευσαν πρὸς συνάντησιν τῶν 80 Φοινικικῶν, ποὺ ἐγνώριζαν ὅτι ἤρχοντο πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς καταστραφείσης ἐν τῷ μεταξὺ κυρίας δυνάμεώς των. Ἡ συνάντησις αὕτη ἐγένετο παρὰ τὰς ἀκτὰς τῆς Κύπρου, ἡ δὲ ἐπακολουθήσασα ναυμαχία ἀπέβη, ὅπως ἦτο ἐπόμενον, καταστρεπτικὴ διὰ τὴν τόσον κατωτέραν Φοινικικὴν δύναμιν. Ὅλα τὰ πλοῖα της κατεβυθίσθησαν, μικρὸν δὲ μόνον μέρος τῶν πληρωμάτων κατώρθωσε νὰ σωθῇ εἰς τὴν ἀκτὴν (2).

Αἱ λαμπραὶ αὗται νίκαι, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπεκομίσθη καὶ λεία πλουσιωτάτη, δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἡ ἐπισφράγισις τῆς ὁριστικῆς ἀπὸ τοῦ Αἰγαίου ἐξαλείψεως τοῦ Φοινικικοῦ Ναυτικοῦ. Δυστυχῶς αἱ ἀνεπαρκεῖς καὶ γενικωτάτης μόνον φύσεως περιγραφαί, τόσον τῆς μιᾶς, ὅσον καὶ τῆς ἄλλης, ποὺ διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν, δὲν παρέχουν κανὲν στοιχεῖον διὰ νὰ τας κρίνῃ κανεὶς ἀπὸ τακτικῆς ἀπόψεως. Ἀπὸ

---

1) Ὁ Ἡρόδοτος (VII, 182) μεταχειρίζεται τὸν ὅρον «ἑστρατοπεδευμένοι» προκειμένου περὶ τοῦ ἐν Ἀρτεμισίῳ ἑλληνικοῦ στόλου. Τοῦτο ἐσήμαινεν, ὅτι τὰ πλοῖα εἶχαν ἀνελκυσθῆ εἰς τὴν ξηράν, τὰ δὲ πληρώματα αὐτῶν εἶχαν ἐγκαταστήσει στρατόπεδον· ἄλλως ἐχρησιμοποιεῖτο ὁ ὅρος «ὁρμίζεσθαι».

2) Ὁ Θουκυδίδης (I,100) ἀναφέρει μόνον τὴν παρὰ τὸν Εὐρυμέδοντα ποταμὸν ναυμαχίαν, κατὰ τὴν ὁποίαν, ὡς λέγει, οἱ Ἀθηναῖοι κατέστρεψαν ὅλα τὰ 200 πλοῖα τῶν Φοινίκων· τὰ περὶ ναυμαχίας καὶ καταστροφῆς τῶν ὑπολοίπων 80 δὲν ἀναφέρονται οὔτε ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου, οὔτε ὑπὸ τοῦ Διοδώρου, ἀλλὰ μόνον ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου εἰς τὸν βίον τοῦ Κίμωνος.

τὰ ἐλάχιστα ὅμως στοιχεῖα ποὺ ἔχομεν, προκύπτουν αἱ ἑξῆς ἐνδιαφέρουσαι παρατηρήσεις:

α) Εἰς τὴν παρὰ τὸν Εὐρυμέδοντα ναυμαχίαν ὁ ἀσθενέστερος ἀντίπαλος ἦτο τεταγμένος παρὰ τὴν ἀκτὴν ὑπὸ τὴν ἄμεσον κάλυψιν τοῦ στρατοῦ, κατὰ τὰ τότε γενικῶς καθιερωμένα τακτικὰ δόγματα· τοῦτο ὅμως δὲν ἠμπόδισε τὸν Ἀθηναϊκὸν στόλον ἀπὸ τοῦ νὰ ἐπιτεθῇ βασιζόμενος εἰς μόνας τὰς δυνάμεις τῶν ἐπὶ τῶν πλοίων του ὁπλιτῶν.

β) Προφανῶς αἱ ζημίαι τῶν Φοινικικῶν πλοίων καὶ αἱ ἀπώλειαί των εἰς ἄνδρας κατὰ τὴν ναυμαχίαν θὰ ἦσαν τόσον σοβαραί, ὥστε τὰ φεύγοντα πρὸς τὸν αἰγιαλὸν πλοῖα νὰ ἔχουν χάσει τὴν τάξιν καὶ συνοχήν των, τὰ δὲ πληρώματά των τὸ ἠθικόν των· ἄλλως δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ, πῶς δὲν ἐπέτυχαν, ἐν συνεργασίᾳ μὲ τὸν στρατόν των νὰ παρεμβάλουν σοβαρὰς καὶ ἀνυπερβλήτους δυσχερείας εἰς τὴν ἀνέλκυσιν τῶν ἑλληνικῶν πλοίων ἐπὶ τῆς ἀκτῆς καὶ εἰς τὴν ἀποβίβασιν τῶν πληρωμάτων των.

γ) Θὰ πρέπῃ νὰ ὑποθέσῃ κανείς, ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπὶ τῶν Ἀθηναϊκῶν τριήρεων φερομένων πολεμιστῶν θὰ ἦτο ἴσως ἀνώτερος τῶν 18, ποὺ ἔφεραν κατὰ τὴν ναυμαχίαν τῆς Σαλαμῖνος· ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἐνισχύεται καὶ ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἀναφερθείσης πληροφορίας τοῦ Πλουτάρχου, κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ τριήρεις τῆς ἐποχῆς τοῦ Κίμωνος κατεσκευάζοντο πλατύτεραι καὶ ἔφερον διαμήκη διάδρομον ἐπιτρέποντα τὴν ἐπ' αὐτῶν ἐπιβίβασιν μεγαλυτέρου ἀριθμοῦ ὁπλιτῶν.

Τὰ τελυταῖα ἐναπομείναντα λείψανα τῆς ναυτικῆς δυνάμεως τῶν Φοινίκων ἐν τῷ Αἰγαίῳ δὲν ἐβράδυναν νὰ ἐξαφανισθοῦν μετὰ τὰς ἀνωτέρω ἀποφασιστικὰς κατὰ θάλασσαν νίκας. Ὁ Κίμων ἐκπλεύσας ἐκ Πειραιῶς ἐπὶ κεφαλῆς μικρᾶς ναυτικῆς Μοίρας προσέβαλε καὶ ᾐχμαλώτισε 13 Φοινικικὰ πλοῖα ἐν τῷ Ἑλλησπόντῳ, ἀκολούθως δὲ ἐξεδίωξε τοὺς Πέρσας καθ' ὁλοκληρίαν ἐκ τῆς Χερσονήσου τῆς Καλλιπόλεως καὶ νικήσας τοὺς πρὸς βοήθειαν αὐτῶν ἐλθόντας Θρᾷκας κατέλαβεν ἐπ' ὀνόματι τῶν Ἀθηνῶν ἅπασαν τὴν Χερσόνησον. Ἄμεσος ἄρα συνέπεια τῆς ὁριστικῆς ἐν τῷ Αἰγαίῳ ναυτικῆς κυριαρχίας τοῦ ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῶν Ἀθηνῶν ναυτικοῦ συνασπισμοῦ ἦτο ἡ ἀποκατάστασις τῆς κυριαρχίας των καὶ ἐπὶ τῶν ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἑλληνικῶν ἀποικιῶν, αἱ ὁποῖαι, ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην, ἔπεσαν εἰς τὰς χεῖράς των.

Μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς χερσονήσου τῆς Καλλιπόλεως οἱ Ἀθηναῖοι ἔστρεψαν τὴν προσοχήν των καὶ πάλιν πρὸς τὰ Μακεδονικὰ καὶ

Θρακικὰ παράλια καὶ ἰδιαιτέρως πρὸς τὴν παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Στρυμῶνος περιοχήν, ὅπου ὑπῆρχαν τὰ πλούσια μεταλλεῖα χρυσοῦ καὶ ἀργύρου. Διὰ τὴν σταθεροποίησιν τῆς κατοχῆς καὶ ἐκμεταλλεύσεως τῶν μεταλλείων τούτων ἦτο ἀπαραίτητος ἡ κατοχὴ τῆς ἔναντι αὐτῶν κειμένης νήσου Θάσου, ἡ ὁποία εἶχε καὶ αὐτὴ εἰσέλθει εἰς τὸ συμμαχικὸν συγκρότημα τῶν Ἀθηνῶν, ἦτο ὅμως αὐτόνομος. Ἡ ἀφορμὴ δὲν ἐβράδυνε νὰ παρουσιασθῇ· ἡ Θάσος ἐκήρυξεν ἀποστασίαν ἀπὸ τῆς Συμμαχίας καὶ ὁ Ἀθηναϊκὸς στόλος ἐπενέβη. Μετὰ μίαν ναυμαχίαν οἱ Ἀθηναῖοι ἀπεβιβάσθησαν καὶ ἤρχισαν στενὴν πολιορκίαν τῆς πρωτευούσης τῆς νήσου. Ταυτοχρόνως ἀπέστειλαν 10.000 οἰκιστῶν, τοὺς ὁποίους ἐγκατέστησαν εἰς τὴν χρυσοφόρον περιοχήν ὡς φύλακας αὐτῆς. Ἡ πολιορκία τῆς Θάσου διήρκεσε τρία ὁλόκληρα ἔτη, ἤτοι μέχρι τοῦ 463, ὁπότε οἱ Θάσιοι, ἐξαντληθέντες ἐκ τοῦ παντελοῦς ἀποκλεισμοῦ καὶ μὴ ἐπιτυχόντες τὴν στρατιωτικὴν βοήθειαν ποὺ ἐζήτησαν ἀπὸ τοὺς Λακεδαιμονίους, ἠναγκάσθησαν νὰ συνθηκολογήσουν. Ἡ τύχη των ὑπῆρξεν ἡ κοινὴ τύχη ὅλων τῶν συμμάχων πόλεων, ποὺ δὲν ἠννόουν νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν ἐξέχουσαν ἐν τῇ Συμμαχίᾳ θέσιν τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλ' ἐπέμεναν νὰ συμπεριφέρωνται ὡς ἀνεξάρτητοι καὶ ὡς ἴσοι πρὸς ἴσους· κατεδάφισις τῶν τειχῶν, (πρᾶγμα τὸ ὁποῖον, καθὼς ἐξηγήσαμεν ἤδη, ἰσοδυνάμει πρὸς κατάργησιν τῆς ἀνεξαρτησίας μιᾶς πόλεως τὴν ἐποχὴν ἐκείνην), παράδοσις τοῦ ἐκ 33 πλοίων συγκειμένου στόλου των εἰς τοὺς Ἀθηναίους, καὶ καταβολὴ σημαντικοῦ ποσοῦ ὡς πολεμικῆς ἀποζημιώσεως· ἐν ἐνὶ λόγῳ ὑποβιβασμὸς τῆς ἄλλοτε ἀνεξαρτήτου καὶ πλουσίας πόλεως τῆς Θάσου εἰς τὴν τάξιν τῆς ἁπλῆς ὑπηκόου τῶν Ἀθηνῶν.

Τῷ 460 π. Χ. (1) οἱ Ἀθηναῖοι, ἀκολουθοῦντες τὴν μόνην δυναμένην νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸ ναυτικὸν κράτος των πολιτικὴν τοῦ νὰ τηροῦν τὸν Στόλον των ἐν μονίμῳ συγκροτήσει καὶ νὰ ἐξαποστέλλουν αὐτὸν εἰς περιοδικὰς διαδρομὰς ἀνὰ τὸ Αἰγαῖον καὶ πέραν αὐτοῦ ἀκόμη, ἀπέστειλαν 200 τριήρεις εἰς Κύπρον. Σκοπὸς τῆς ἀποστολῆς τόσον ἰσχυροῦ Στόλου ἦτο ἡ συνέχισις τοῦ κατὰ τῶν Περσῶν πολέμου καὶ ἡ στερέωσις καὶ ἐπέκτασις τῆς ναυτικῆς κυριαρχίας τῆς Συμμαχίας. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην συνέπεσεν ἡ ἐπανάστασις τοῦ Βασιλέως τῆς Αἰγύπτου Ἰνάρω κατὰ τῆς Περσικῆς κυριαρχίας, οἱ Ἀθηναῖοι ἀπεφάσισαν νὰ βοηθήσουν διὰ τοῦ Στόλου των τὴν ἐπανάστασιν ταύτην, ἡ ὁποία ἐπιτυγχάνουσα θὰ ἀπετέλει καίριον πλῆγμα κατὰ τῆς Περ-

1) Κατὰ τὸν Π. Καρολίδην τῷ 459 π. Χ. ἴδε ὑποσημείωσιν αὐτοῦ ἐν Α'. Τόμῳ Ἱστορίας Παπαρρηγοπούλου σελ. 164.

σικῆς Αὐτοκρατορίας. Χωρὶς λοιπὸν νὰ βραδύνῃ, ὁ στόλος ἐξέπλευσεν ἐκ τῆς Κύπρου καὶ κατηυθύνθη πρὸς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Νείλου. Αἱ Ἀθηναϊκαὶ τριήρεις, χάρις εἰς τὸ μικρόν των βύθισμα, ἀνέπλευσαν εὐχερῶς τὸν Νεῖλον καὶ μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Μέμφιδος προσέβαλον τὸ καλούμενον «λευκὸν τεῖχος», ὅπου εἶχαν καταφύγει οἱ Πέρσαι καὶ οἱ ἐκ τῶν Αἰγυπτίων παραμείναντες πιστοὶ εἰς αὐτούς. Πόσον μακρὰν εἴμεθα ἀπὸ τὴν ἐποχήν, ποὺ οἱ Περσικοὶ στόλοι ἔφθαναν ἀκώλυτοι εἰς τὸν Σαρωνικόν! καὶ ἐν τούτοις δὲν εἶχε περάσει, παρὰ μόνον μία εἰκοσαετία ἀπὸ τοῦ δευτέρου Μηδικοῦ πολέμου.

Ὁ Μέγας Βασιλεύς, τρομοκρατηθείς, ἀποστέλλει εἰς τὴν Σπάρτην τὸν Μεγάβαζον μὲ σημαντικὸν χρηματικὸν ποσόν, ὅπως πείσῃ τοὺς Λακεδαιμονίους νὰ εἰσβάλουν εἰς τὴν Ἀττικὴν πρὸς ἀντιπερισπασμόν, ἄνευ ὅμως ἀποτελέσματος. Ταυτοχρόνως οἱ Κορίνθιοι, Αἰγινῆται καὶ Ἐπιδαύριοι συμμαχήσαντες μεταξύ των ἠθέλησαν νὰ ἐπωφεληθοῦν αὐτοὶ τῆς ἀπουσίας τοῦ μεγαλυτέρου μέρους τῆς Ἀθηναϊκῆς δυνάμεως. Οὕτω πως ὁ ἀντιπερισπασμός, ποὺ δὲν ἐπέτυχε τὸ Περσικὸν χρυσίον, ἐπετεύχθη χάρις εἰς τὴν ἀντιζηλίαν τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, ἡ ὁποία πολλάκις ὑπερίσχυε τοῦ κοινοῦ ἐθνικοῦ μίσους κατὰ τῶν Περσῶν. Ὁ ἀντιπερισπασμὸς ὅμως οὗτος δὲν ἀπέβη ἀποτελεσματικός, διότι ἡ Ἀθηναϊκὴ ναυτικὴ δύναμις εἶχεν ἤδη τόσον πολὺ αὐξηθῆ, ὥστε, παρὰ τὴν ἀπουσίαν τῶν 200 τριήρεων, οἱ Ἀθηναῖοι ἠδυνήθησαν νὰ ἀποστείλουν κατὰ τῆς Αἰγίνης στόλον ἄριστα συγκεκροτημένον, ἀπὸ 100 ἰδικάς των τριήρεις καί τινας συμμαχικάς. Ὁ στόλος οὗτος ναυμαχήσας πρὸς τὸν στόλον τῶν Αἰγινητῶν τὸν κατετρόπωσε βυθίσας ἢ αἰχμαλωτίσας 70 τριήρεις. Οὕτω πως κατελύθη ἡ ναυτικὴ δύναμις τῶν Αἰγινητῶν καὶ ἡ «λήμη τοῦ Πειραιῶς»—ὅπως χαρακτηριστικώτατα ὠνόμαζε τὴν Αἴγιναν λόγῳ τῶν κατὰ τῶν Ἀθηνῶν ἐνοχλήσεών της ὁ Περικλῆς—ἔπαυσε πλέον νὰ ἀποτελῇ ὑπολογίσιμον κατὰ θάλασσαν παράγοντα.

Δυστυχῶς ἡ Ἀθηναϊκὴ κατὰ τῆς Αἰγύπτου ἐκστρατεία, ὄχι μόνον δὲν ἀπέδωκεν ἀποτελέσματα ἀνάλογα πρὸς τὰς ἐκ τῶν ἀρχικῶν ἐπιτυχιῶν γεννηθείσας ἐλπίδας, ἀλλὰ καὶ κατέληξεν εἰς πλήρη καταστροφήν. Διότι μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἀποστολῆς τοῦ Μεγαβάζου ὁ Μέγας Βασιλεύς, ἀποτυχὼν εἰς τὴν προσπάθειαν τοῦ ἀντιπερισπασμοῦ, εὑρέθη εἰς τὴν ἀναπόδραστον ἀνάγκην νὰ λύσῃ τὴν κατάστασιν διὰ στρατιωτικῆς ἐνεργείας. Πρὸς τοῦτο, συγκεντρώσας ἰσχυρὰν δύναμιν, ἀπέστειλεν αὐτὴν εἰς τὴν Αἴγυπτον διὰ ξηρᾶς ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Μεγάβαζον τοῦ Ζωπύρου, ὁ ὁποῖος, νικήσας τοὺς Αἰγυπτίους καὶ τοὺς συμμάχους των, ἐξεδίωξε τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τὴν Μέμφιν καὶ τοὺς ἀπέκλεισεν εἰς τὴν παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Νείλου νῆσον Προσωπίτιδα. Κατόπιν ἐξαμήνου πολιορκίας ὁ Μεγάβαζος, μὴ ἔχων ναυτικὴν δύναμιν ὅπως προσβάλῃ τὸν Ἀθηναϊκὸν στόλον, ἐσκέφθη νὰ ἐκτρέψῃ τὸ ὕδωρ τοῦ ποταμοῦ καὶ νὰ ξηράνῃ τὴν διώρυγα· ἡ ἐπιχείρησις αὕτη, ἡ ὁποία ἀποδεικνύει ἀρκετὴν μηχανικὴν πρόοδον, ἐπέτυχε καὶ τὰ Ἀθηναϊκὰ πλοῖα εὑρέθησαν καθισμένα εἰς τὴν ξηράν. Τότε ὁ Μεγάβαζος, διαβιβάσας τὸν στρατόν του πεζῇ, κατέλαβεν εὐχερῶς καὶ τὴν νῆσον καὶ τὰ πλοῖα τῶν Ἀθηναίων ἐξολοθρεύσας τοὺς πλείστους ἐκ τῶν ἀνδρῶν τῶν ἀποτελούντων τὰ πληρώματα τῆς ναυτικῆς των δυνάμεως. Οἱ ὀλίγοι ἐπιζήσαντες τῆς τρομερᾶς ταύτης καταστροφῆς ἠδυνήθησαν μετὰ κόπου νὰ διαφύγουν διὰ τῆς Λιβύης πρὸς τὴν Κυρήνην (1).

* * *

Παρὰ τὴν καταστροφὴν ταύτην ἡ ναυτικὴ δύναμις τῶν Ἀθηναίων ἐπροχώρει μὲ γιγαντιαῖα βήματα πρὸς τὴν πλήρη κυριαρχίαν, ὄχι μόνον τοῦ Αἰγαίου, ἀλλὰ καὶ τοῦ μεγαλυτέρου τμήματος τῆς ἀνατολικῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου. Ἐκ παραλλήλου δὲ καὶ τὸ θαλάσσιον ἐμπόριόν των ἀνεπτύσσετο συνεχῶς ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ πανταχοῦ παρόντος πολεμικοῦ Στόλου τῆς Συμμαχίας. Οἱ πειρατὰι ἐξηφανίσθησαν καὶ τὰ εἰς Ἀθήνας συσσωρευόμενα ἐκ τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου πλούτη ἔβαιναν συνεχῶς καὶ σταθερῶς αὐξανόμενα. Παρίστατο ὡς ἐκ τούτου ἀνάγκη νὰ συμπληρωθῇ ἡ ἀπὸ ξηρᾶς ἐξασφάλισις τῶν δύο πόλεων, τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Πειραιῶς, συγχρόνως δὲ νὰ ἐπεκταθῇ ὁ διὰ τῶν τειχῶν ἐξασφαλιζόμενος χῶρος, διὰ νὰ ἐπαρκῇ διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ συνεχῶς αὐξανομένου πληθυσμοῦ. Ὁ Περικλῆς, τοῦ ὁποίου τότε ἀκόμη ἀνέτελλεν ὁ ἀστήρ, ἀντιλαμβανόμενος κατὰ βάθος τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ἐξασφαλισθῇ τὸ συγκρότημα Ἀθηνῶν—Πειραιῶς ἀπὸ ξηρᾶς κατὰ τρόπον ποὺ νὰ ἰσοδυναμῇ τοῦτο πρὸς «νῆσον», κατὰ τὴν χαρακτηριστικὴν ἔκφρασιν ποὺ ἐχρησιμοποίησε βραδύτερον, εἰσηγήθη εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Δήμου καὶ ἐπέτυχε τὴν ἔναρξιν τῆς οἰκοδομήσεως τῶν ἀποκληθέντων «μακρῶν τειχῶν». Τὰ τείχη ταῦτα, οἰκοδομηθέντα ἐντὸς πενταετίας, ἀπετελέσθησαν ἀπὸ ἓν διπλοῦν τεῖχος σχηματίζον ὠχυρωμένον διάδρομον μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς καὶ ἀπὸ ἓν ἄλλο τεῖχος ἐνῶνον τὰς Ἀθήνας

1) Θουκυδ. I, 109, 2—4.

μὲ τὸ Φάληρον (1). Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, εἰς τοὺς ἤδη σημαντικῶς ηὐξημένους περιβόλους τῶν τειχῶν τῶν Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς, προσετίθετο ὡς πρόσθετος χῶρος καὶ ὁ περιλαμβανόμενος μεταξὺ τῶν μακρῶν τειχῶν καὶ ἐξησφαλίζετο ἀπολύτως ἡ συγκοινωνία τῶν Ἀθηνῶν πρὸς τὸ ἐπίνειόν των.

Ἡ οὕτω πως ὀχυρωθεῖσα ἔκτασις ἦτο ἀρκετή, καθὼς ἀπέδειξαν τὰ γεγονότα τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, νὰ συμπεριλάβῃ τὸ μεγαλύτερον τμῆμα τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ὑπαίθρου Ἀττικῆς. Ἐπὶ πλέον, οἱαδήποτε ἐχθρικὴ αἰφνιδιαστικὴ ἐπίθεσις κατὰ τῶν Ἀθηνῶν ἢ τοῦ Πειραιῶς μεμονωμένως, ἢ προσπάθεια ἀπομονώσεως τῆς μιᾶς πόλεως ἀπὸ τῆς ἄλλης, ἀπέβαινεν ἀδύνατος· καὶ ἡ ὠχυρωμένη περιοχή, δυναμένη νὰ προασπισθῇ ἀποτελεσματικῶς καὶ ὑπὸ μικρᾶς ἀκόμη δυνάμεως, ἀπετέλει πλέον μίαν πραγματικὴν «νῆσον», ὅπως τὴν ἤθελεν ὁ Περικλῆς. Τὸ σύνολον τῶν δαπανηθέντων διὰ τὰς ὀχυρώσεις ταύτας, συμπεριλαμβανομένων καὶ ὀχυρωματικῶν τινῶν ἔργων ποὺ ἔγιναν εἰς τὴν Φυλήν, τὴν Ἐλευσῖνα καὶ τὸ Σούνιον, ἀνῆλθε εἰς 1000 τάλαντα (2), ποσὸν τὸ ὁποῖον—λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς μικρᾶς ἀμοιβῆς τῆς ἐργασίας κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην—δίδει μίαν ἰδέαν τῆς τελειότητος καὶ τῆς ἐκτάσεως τῶν ὀχυρώσεων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Πειραιῶς.

IV. Κορύφωμα τῆς ἀκμῆς τῶν Ἀθηνῶν (450-431 π. Χ.)

Αἱ κατὰ τῶν Περσῶν πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις, καὶ ἡ συνεχὴς ἐπέκτασις τῆς ναυτικῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηνῶν διὰ τῆς ἐθελουσίας ἢ ἀναγκαστικῆς προσχωρήσεως νέων Συμμάχων, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν συμπληρωθεῖσαν ἐν ἔτει 455 π. Χ. ἀπὸ ξηρᾶς ὀχύρωσιν τῶν δύο πόλεων, εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν αὔξησιν τῆς Ἀθηναϊκῆς δυνάμεως εἰς βαθμὸν ἄνευ προηγουμένου. Τριάκοντα μόλις ἔτη μετὰ τὴν συγκρότησιν τῆς Συμμαχίας αἱ Ἀθῆναι ἀπέβησαν ἡ οὐσιαστικὴ πρωτεύουσα ἄνω τοῦ ἡμίσεος τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἤτοι κατὰ τοὺς μετριωτέ-

1) Ἐνῷ τῶν ἄλλων δύο τειχῶν τὰ ἴχνη ἔχουν ἀσφαλῶς εὑρεθῇ, περὶ τοῦ τρίτου ἐξ αὐτῶν—τοῦ Φαληρικοῦ—ὑπάρχουν διαφωνίαι μεταξὺ τῶν ἀρχαιολόγων καὶ τῶν ἱστορικῶν. Κατὰ τὴν μίαν ἐκδοχὴν τοῦτο κατέληγεν εἰς τὸ Παλαιὸν Φάληρον, κατὰ δὲ τὴν ἄλλην, ἡ ὁποία φαίνεται ἡ μᾶλλον ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὰ ἀρχαῖα κείμενα, ἔβαινε παραλλήλως πρὸς τὰ ἄλλα δύο καὶ κατέληγεν εἰς τὸ Νέον Φάληρον συνεχιζόμενον ἀκολούθως διὰ τοῦ περιβόλου τῆς Καστέλλας.

2) Ἴδε Α. Ἀνδρεάδου, Ἱστορία τῆς Ἑλλην. Δημοσ. Οἰκονομίας σελ. 185.

ρους ὑπολογισμοὺς δέκα περίπου ἑκατομμυρίων Ἑλλήνων. Διότι ἡ ἡγεμονία τῶν Ἀθηνῶν δὲν περιωρίσθη μόνον εἰς τὰ παράλια καὶ τὰς νήσους, ἀλλ' ἐπεξετάθη βαθμηδὸν καὶ εἰς σημαντικὸν τμῆμα τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, περιλαμβάνον μέρος τῆς Βοιωτίας, τὴν Φωκίδα καὶ τὴν Λοκρίδα, συνεδέθη δὲ διὰ στενῶν ἐμπορικῶν καὶ πολιτικῶν δεσμῶν μὲ τὴν Ἀκαρνανίαν καὶ τὴν Θεσσαλίαν. Ὅλαι αἱ ἐντὸς τοῦ Αἰγαίου καὶ πέραν αὐτοῦ εὑρισκόμεναι συμμαχικαὶ νῆσοι καὶ παράλιοι πόλεις περιῆλθον βαθμηδὸν εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ὑπηκόου, πλὴν τῶν νήσων Χίου, Λέσβου καὶ Σάμου, ποὺ παρέμεναν ὡς σύμμαχοι. Οὕτω βαθμηδὸν ὁ ἀριθμὸς τῶν πόλεων, αἱ ὁποῖαι ἐπλήρωναν φόρον εἰς τὰς Ἀθήνας, ἀνῆλθον εἰς χιλίας (1), τὸ δὲ ταμεῖον τῆς Συμμαχίας δὲν ἐβράδυνε νὰ μεταφερθῇ ἀπὸ τῆς Δήλου εἰς τὰς Ἀθήνας. Τὸ σύνολον τῶν ἐτησίων εἰσπράξεων τῶν φόρων, τὸ ὁποῖον ἀναβιβασθὲν εἰς 525 τάλαντα τῷ 454, εἶχεν ἀκολούθως ἐλαττωθῇ καὶ πάλιν εἰς 435 τάλαντα τῷ 440 π. Χ., ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ 439 νὰ αὐξάνηται ἀλματωδῶς φθάσαν κατά τινας τὰ 1000 τάλαντα, ἤτοι λόγῳ τῆς 8 φορὰς μεγαλυτέρας ἀγοραστικῆς ἀξίας τῆς ἀττικῆς δραχμῆς ἔναντι τοῦ χρυσοῦ φράγκου, ποσὸν ἰσοδυναμοῦν πρὸς 48.600.000 χρ. φρ. (2). Εἰς τὰ ἔσοδα ταῦτα θὰ πρέπῃ νὰ προσθέσῃ κανείς, διὰ νὰ σχηματίσῃ καθαρωτέραν εἰκόνα τῆς τότε καταστάσεως, καὶ τὰ προερχόμενα ἐκ τοῦ συνεχῶς ἀναπτυσσομένου θαλασσίου ἐμπορίου δημόσια ἐκ δασμῶν

1) Τοῦτο προκύπτει ἐκ τοῦ κάτωθι στίχου τοῦ Ἀριστοφάνους εἰς τὴν κωμῳδίαν «Σφῆκες», εἰς τὴν ὁποίαν ὁ μέγας οὗτος σατυρικὸς ποιητὴς σατυρίζει, σὺν τοῖς ἄλλοις, καὶ τὰς ἁρπακτικὰς καὶ ἐκμεταλλευτικὰς τάσεις τοῦ Ἀθηναϊκοῦ ὄχλου ἔναντι τῶν φόρου ὑποτελῶν πόλεων:

«εἰσίν γε πόλεις χίλιαι, αἳ τὸν φόρον ἡμῖν ἀπάγουσιν».

Προχωρῶν δὲ εἰς τὴν καυστικήν του σάτυραν θέτει εἰς τὸ στόμα τοῦ Βδελυκλέωνος καὶ τὴν ἑξῆς χαρακτηριστικὴν συνέχειαν:

«Καὶ ἂν ἤθελεν ἐπιβάλει κανεὶς εἰς ἑκάστην ἀπὸ αὐτὰς τὰς πόλεις νὰ »συντηρῇ ἀνὰ εἴκοσιν Ἀθηναίους πολίτας, τότε 20.000 Ἀθηναίων θὰ ἡμπο»ροῦσαν νὰ ζοῦν στεφανωμένοι μὲ ἄνθη (ὅπως ἔκαμναν εἰς τὰ συμπόσιά των »οἱ ἀρχαῖοι) καὶ νὰ τρώγουν τὰ ἐκλεκτότερα φαγητά. Ἀντάξιον τῇ ἀληθείᾳ »ἔπαθλον τοῦ Μαραθῶνος»!

2) Παπαρρηγ. Τόμος Α', βιβλ. ΙΙ, 177. Τὸ ποσὸν τοῦτο ἀμφισβητεῖται παρὰ τοῦ P. Roussel, ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει ὅτι καὶ μετὰ τὴν ἀπὸ τοῦ 439 π. Χ. αὔξησιν ὁ μέσος ὅρος τῶν ἐτησίων εἰσπράξεων τῶν φόρων ἐκυμαίνετο περὶ τὰ 500 τάλαντα (ἴδε P. Roussel, La Grece et l' Orient, Paris 1928, σελ. 173.). Κατὰ τὸν Ἀνδρεάδην (ἱστορία τῆς Ἑλλην. Δημοσίας Οἰκονομίας) αἱ εἰσπράξεις κατὰ τὴν ἀοχὴν τοῦ Πελοπον. πολέμου ἀνήρχοντο εἰς 600 τάλαντα.

ἔσοδα, καθὼς καὶ τὰ τεράστια ἰδιωτικὰ κέρδη. Ἀποτέλεσμα τῆς τοιαύτης αὐξήσεως τῶν ἐσόδων ἦτο ὅτι, παρὰ τὰ ἐκ παραλλήλου αὐξανόμενα ἔξοδα τῆς Διοικήσεως, παρὰ τὴν δαπάνην ἐκ μέρους τοῦ Περικλέους 6.000 καὶ κατ' ἄλλους 8.000 ταλάντων (ἤτοι 200-300.000.000 χρυσῶν δραχμῶν) διὰ δημόσια ἔργα (συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν τῆς Ἀκροπόλεως), παρὰ τὰ διατιθέμενα ἐκ τοῦ Δημοσίου Ταμείου μεγάλα χρηματικὰ ποσὰ διὰ δημοσίας ἑορτὰς καὶ διὰ τὰς πνευματικὰς τοῦ λαοῦ ἀπολαύσεις, ἐν τούτοις παρέμενεν εἰς τὸ τέλος ἑκάστης χρήσεως σημαντικὸν περίσσευμα. Ἐκ τῶν ἐτησίων τούτων περισσευμάτων ἐσχηματίσθη τεράστιον ἀπόθεμα, τὸ ὁποῖον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἀνήρχετο εἰς 6.000 ταλάντων.

Ὥστε, δὲν εἶναι ὑπερβολὴ νὰ εἴπῃ κανείς, ὅτι ἡ ἐπὶ Θεμιστοκλέους αὔξησις τῆς θαλασσίας τῶν Ἀθηνῶν δυνάμεως, τῆς ὁποίας συνέπεια ἦτο ἡ θεμελίωσις τῆς ναυτικῆς των ἡγεμονίας, ἀπετέλεσε τὴν οἰκονομικὴν καὶ πολιτικὴν βάσιν, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐστηρίχθη τὸ μεγαλοπρεπὲς οἰκοδόμημα τοῦ Ἀθηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, ποὺ μέχρι σήμερον θαυμάζεται ἀπὸ ὅλον τὸν Κόσμον. Ὁ Παπαρρηγόπουλος θεωρεῖ (1), καὶ δικαίως, ὅτι εἰς τὸ μέγα τοῦτο ἔργον «συνετέλεσαν σχεδὸν τέσσαρες ἀλληλοδιαδόχως ἄνδρες: ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅστις κατασκευάσας τὸν »πρῶτον στόλον, προητοίμασε τὴν ὕλην τοῦ μεγάλου οἰκοδομήματος »τῆς τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίας· ὁ Ἀριστείδης, ὅστις ὀργανώσας τὴν »πρώτην ναυτικὴν συμμαχίαν, ἔβαλε τὸν ἀκρογωνιαῖον τοῦ οἰκοδο»μήματος τούτου λίθον· ὁ Κίμων, ὅστις διὰ τῶν λαμπρῶν του κατὰ τῶν Περσῶν καὶ τῶν ἀποστατῶν κατορθωμάτων συνεπλήρωσε τὸ οἰ»κοδόμημα· καὶ ἐπὶ πᾶσιν ὁ Περικλῆς, ὅστις διὰ τῶν ποικίλων ἐκείνων »ἐσωτερικῶν διατάξεων ἐρρύθμισεν αὐτὸ καὶ κατεκόσμησεν».

Ἀλλ' ἂς ἐξετάσωμεν, μὲ τὰ εἰς τὴν διάθεσίν μας ἱστορικὰ στοιχεῖα, κάπως λεπτομερέστερον τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει πολλὰς ὁμοιότητας πρὸς τὴν Ἑνετικὴν ἐν τῇ Μεσογείῳ θαλασσοκρατορίαν καὶ εἰμπορεῖ νὰ ὑποστῇ τὴν σύγκρισιν—τηρουμένων ἐννοεῖται τῶν ἀναλογιῶν—καὶ πρὸς τὴν ἐπὶ ἀναλόγων βάσεων στηριχθεῖσαν Ἀγγλικὴν Αὐτοκρατορίαν.

Ὁ ἐπιθετικὸς πόλεμος, τὸν ὁποῖον ὑπὸ τὴν δεξιὰν ἀρχηγίαν τοῦ Κίμωνος ἀνέλαβεν ἡ ναυτικὴ Συμμαχία κατὰ τῶν ὑπολειμμάτων τῆς Περσικῆς ναυτικῆς δυνάμεως, ἔσχε τὰ ἑξῆς ἀποτελέσματα:

α) Ἐξεκαθάρισε τὸ Αἰγαῖον, τὴν Προποντίδα καὶ σημαντικὸν

1) Παπαρρηγ. Τόμ. Α, Βιβλ. ΙΙ, σελ. 183.

τμῆμα τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου ἀπὸ τὰ Φοινικικὰ πλοῖα, ἐπ' ὠφελείᾳ τῆς ἑλληνικῆς ἐμπορικῆς ναυτιλίας.

β) Διὰ τῆς συνεχοῦς παρουσίας ἰσχυρῶν ναυτικῶν μοιρῶν ἐν τῷ Αἰγαίῳ, Μυρτῴῳ καὶ Κρητικῷ πελάγει κατέστησε τὰς θαλάσσας ταύτας ἀσφαλεῖς ἀπὸ τῶν πειρατῶν καὶ συνετέλεσεν εἰς τὴν κανονικὴν διεξαγωγὴν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου (1).

γ) Ἐπανέφερεν ὑπὸ ἑλληνικὴν κυριαρχίαν πάσας τὰς ἐπὶ τῶν Μικρασιατικῶν παραλίων καὶ τῆς Προποντίδος μέχρι τοῦ Εὐξείνου πόλεις καὶ ἐμπορεῖα, ἀφοῦ αἱ Περσικαὶ φρουραὶ ἐξηναγκάσθησαν νὰ ἀποσυρθοῦν εἰς τὸ ἐσωτερικόν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προέκυψεν ὁ ἱστορικὸς θρῦλος τῆς Κιμωνείου εἰρήνης (2), σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖον ὁ Μέγας Βασιλεὺς ἠναγκάσθη κατόπιν τῶν κατορθωμάτων τοῦ Κίμωνος, νὰ ἀναλάβῃ διὰ Συνθήκης τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν αὐτονομίαν τῶν ἐν Μ. Ἀσίᾳ ἑλληνικῶν πόλεων, νὰ μὴ ἐπιτρέπῃ εἰς τοὺς Σατράπας του νὰ προωθοῦν τὰ στρατεύματά των εἰς ἀπόστασιν μικροτέραν τῶν τριῶν ἡμερῶν ὁδοῦ ἀπὸ τὰ παράλια καὶ τέλος κανὲν πολεμικὸν πλοῖον τοῦ στόλου του νὰ μὴ ἐμφανίζεται ἐντὸς τῆς θαλασσίας περιοχῆς τῆς ὁριζομένης, πρὸς βορρᾶν μὲν ὑπὸ τῶν Κυανέων (ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου), πρὸς νότον δὲ ὑπὸ τῆς Φασήλιδος (3). Ἀσχέτως ὅμως πρὸς τὸ ἐὰν ὑπεγράφη ποτὲ πράγματι τοιαύτη Συνθήκη—πρᾶγμα ποὺ φαίνεται σήμερον ἀπίθανον—ἡ οὐσία εἶναι ὅτι, κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον, ἡ Περσικὴ ναυτικὴ δύναμις ἐξηφανίσθη, ὄχι μόνον καθ' ἅπασαν

1) Ὁ Πλούταρχος (Περικλ. 11) ἀναφέρει, ὅτι ἐπὶ τῆς διοικήσεως τοῦ Περικλέους 60 περίπου τριήρεις περιέπλεον συνεχῶς κατὰ τοὺς ὁκτὼ μῆνας ἑκάστου ἔτους τοὺς ἐλευθέρους εἰς τὴν ναυσιπλοΐαν τὰς νήσους καὶ τὰ παράλια τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Κράτους, ἐπ' αὐτῶν δὲ ἐπέβαινον ἄνω τῶν 12.000 ἀνδρῶν, εἰς τοὺς ὁποίους παρείχετο οὕτω πως ἡ εὐκαιρία συνεχοῦς ἀσκήσεως.

2) Εἰς τὰ παλαιότερα ἱστορικὰ συγγράμματα ἡ Κιμώνειος Συνθήκη ἀνεφέρετο ὡς γεγονός, τὴν ἄποψιν δὲ ταύτην, στηριζομένην ἐπὶ τῶν μαρτυριῶν τοῦ Πλουτάρχου καὶ τοῦ Διοδώρου, φαίνεται ὅτι ἠκολούθησε καὶ ὁ Παπαρρηγόπουλος. Ἐν τούτοις τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Θουκυδίδης οὐδὲν ἀναφέρει περὶ αὐτῆς, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ ἐξαγόμενα νεωτέρων ἱστορικῶν μελετῶν, (ἴδε σημείωσιν Π. Καρολίδου ἐν σελ. 169—173 τοῦ ΙΙ βιβλίου Α΄ Τόμου Ἱστορίας Παπαρρηγοπούλου) πείθει ὅτι τοιαύτη Συνθήκη οὐδέποτε ὑπεγράφη ἐπισήμως.

3) Ἡ πόλις αὕτη ἔκειτο παρὰ τὰ σύνορα τῆς Λυκίας καὶ Παμφυλίας εἰς τὴν Ν. παραλίαν τῆς Μ. Ἀσίας.

τὴν ἀνωτέρω περιοχήν, ἀλλὰ καὶ πολλαχοῦ ἔξω αὐτῆς, αἱ δὲ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἑλληνικαὶ πόλεις ἀπηλευθερώθησαν ἀπὸ τὴν Περσικὴν κυριαρχίαν, προσχωρήσασαι ἢ ὑποταχθεῖσαι ἀλληλοδιαδόχως ὑπὸ τὴν Ἀθηναϊκὴν ναυτικὴν Συμμαχίαν.

Ἐννοεῖται, ὅτι αἱ ἐκδηλώσεις τῆς ναυτικῆς ὑπεροχῆς τῶν Ἀθηνῶν δὲν περιωρίζοντο μόνον ἀνὰ τὰ μικρασιατικὰ παράλια, ἀλλὰ πολλάκις ἐπεξετείνοντο καὶ ἐπὶ τῶν παραλίων πόλεων καὶ νήσων τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ὅσαι δὲν ἀνῆκον εἰς τὴν Συμμαχίαν. Οὕτω, μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῶν μακρῶν τειχῶν καὶ τὴν κατατρόπωσιν τοῦ στόλου τῶν Αἰγινητῶν, ὁ Ναύαρχος Τολμίδης ὁ Τολμαίου περιπλεύσας ἐπὶ κεφαλῆς ἰσχυρᾶς Μοίρας τὴν Πελοπόννησον ἐνέπρησε τοὺς λιμένας Μεθώνην καὶ Γύθειον, ἐκυρίευσε τὴν Ναύπακτον καὶ προσέλαβεν εἰς τὴν Συμμαχίαν τὴν Ζάκυνθον καὶ τὴν Κεφαλληνίαν. Ἐπίσης ὁ Περικλῆς ἐξεστράτευσεν ἐπὶ κεφαλῆς στόλου ἐξ 100 τριήρεων, περιπλεύσας δὲ καὶ αὐτὸς τὴν Πελοπόννησον συνεπλήρωσε τὸ ἔργον τοῦ Τολμίδου, μὴ περιορισθεὶς μάλιστα εἰς μόνα τὰ παράλια, ἀλλὰ προχωρήσας πολλαχοῦ ἐπὶ κεφαλῆς ἀποβατικοῦ στρατοῦ καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικόν. Ἀφοῦ δὲ κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Πλουτάρχου ἐφάνη «φοβερὸς τοῖς πολεμίοις, ἀσφαλὴς καὶ δραστήριος τοῖς πολίταις», ἐπανέπλευσε διὰ τῆς ἰδίας ὁδοῦ εἰς τὸν Πειραιᾶ, διὰ νὰ ἐκπλεύσῃ καὶ πάλιν μετ' ὀλίγον πρὸς τὸν Εὔξεινον. Ἐκεῖ ὁ Περικλῆς περιέπλευσεν ὅλα τὰ παράλια καὶ εἰς μὲν τὰς ἑλληνικὰς πόλεις παρέσχε κάθε δυνατὴν συνδρομὴν προσενεχθεὶς φιλανθρώπως, ἔναντι δὲ τῶν βαρβαρικῶν ἔκαμεν ἐπίδειξιν τῆς Ἀθηναϊκῆς ναυτικῆς δυνάμεως. Ὁ σκοπὸς τοῦ περίπλου τούτου ἦτο, πλὴν τῆς ναυτικῆς ἐπιδείξεως, καὶ ἡ ἐξασφάλισις τῆς ἐλευθεροπλοΐας ἐν τῷ Εὐξείνῳ. Μετὰ δὲ τὴν ἐκπλήρωσίν του, ὁ Περικλῆς ἀπέπλευσεν ἀφήσας μοῖραν ἐκ 13 πλοίων ὡς ἀκραῖον σταθμὸν εἰς τὴν Σινώπην μετὰ στρατιωτικῆς δυνάμεως ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Λαμάχου. Μετὰ τὴν εἰς Ἀθήνας ἐπάνοδον τοῦ Περικλέους ἀπεφασίσθη, τῇ εἰσηγήσει του, ἡ αὔξησις καὶ ἡ μονιμοποίησις τῆς στρατιωτικῆς ταύτης δυνάμεως δι' ἐγκαταστάσεως ἐν Σινώπῃ 600 ἐθελοντῶν Ἀθηναίων (1).

Ἀλλὰ ἡ δρᾶσις τοῦ Περικλέους ὡς πολεμικοῦ Ἀρχηγοῦ ὑπῆρξε, μόνον ὅση ἐχρειάζετο μὲ τὰς τότε κρατούσας ἀντιλήψεις δι' ἕνα Ἀθηναῖον φιλοδοξοῦντα νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὰ ὕπατα τῆς πολιτείας ἀξιώματα. Καίτοι δὲ καὶ βραδύτερον δὲν ἀπηξίωσεν οὗτος νὰ ἀναλάβῃ διοίκησιν

1) Πλουτάρχ. Περικλ. 20.

πολεμικῶν δυνάμεων, ἡ κυριωτέρα του δρᾶσις παρέμεινε ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ ἐπιπέδου, ὅπου ἡ ὑπεροχή του ὑπῆρξε πράγματι συντριπτικὴ καὶ ἡ φυσιογνωμία του ἐκυριάρχησεν ἐπὶ 15 συναπτὰ ἔτη. Ὁ Θουκυδίδης, σκιαγραφῶν τὸ τότε πολίτευμα τῶν Ἀθηνῶν τὸ ὠνόμασεν ἐπιγραμματικῶς «λόγῳ μὲν δημοκρατίαν, ἔργῳ δὲ τοῦ πρώτου ἀνδρὸς ἀρχήν». Ὑπὸ τοιούτους ὅρους ἦτο φυσικόν, ὅτι ὁ Περικλῆς, ὁ ὁποῖος ἐπίστευεν εἰς τὴν θαλασσίαν δύναμιν ὅσον καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς, θὰ ἀπέβαινεν ὁ πραγματικὸς συνεχιστὴς καὶ ὁ ὁλοκληρωτὴς τῆς ναυτικῆς ἐκείνου πολιτικῆς. Διότι, ὅπως προσφυέστατα λέγει ὁ J. de la Gravière, «τὸ Ναυτικὸν δὲν εἶναι μόνον διοίκησις, εἶναι πολιτική· δὲν ναυπηγεῖ »κανεὶς ἕνα στόλον, χωρὶς προηγουμένως νὰ γνωρίζῃ τί θὰ τὸν κάμῃ». Καὶ ὁ Περικλῆς—ὅπως καὶ πρὸ αὐτοῦ ὁ Θεμιστοκλῆς—ἐγνώριζεν ἄριστα, ποῖος ἦτο ὁ προορισμὸς τῆς ναυτικῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηνῶν, τὴν ὁποίαν συνεχῶς ἐνίσχυε διὰ νέων πλοίων, ὀχυρώσεων καὶ πάσης φύσεως ἐγκαταστάσεων.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον αἱ Ἀθῆναι ἀπέβησαν, ὄχι μόνον ἡ πρωτεύουσα τοῦ μεγαλυτέρου τμήματος τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἡ κατ' ἐξοχὴν ναυτικὴ πόλις τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου. Αἱ τριήρεις, ποὺ ἐναυπηγοῦντο εἰς τὸν Πειραιᾶ, ἦσαν περίφημοι, ὄχι μόνον διὰ τὴν κατασκευὴν καὶ τὴν ταχύτητά των, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ὡραιότητα τῶν γραμμῶν των, πρᾶγμα ποὺ ἔκαμνε τὸν Ἀριστοφάνη νὰ παρεμβάλῃ εἰς μίαν ἀπὸ τὰς ἀθανάτους κωμῳδίας του (1) τὸν ἑξῆς διάλογον: «ἀπὸ ποῦ εἶσαι; — ἀπὸ ἐκεῖ ὅπου γίνονται αἱ ὡραῖαι τριήρεις!» (2).

1) Ἡ σάτυρα τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ τῶν ἄλλων σατυρικῶν, «κωμικῶν»—ὅπως τότε ὠνομάζοντο—ποιητῶν ἦτο κατὰ μέγα μέρος πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ καὶ διὰ τοῦτο παρέχει εἰς τοὺς μελετητὰς τῆς Ἱστορίας πολύτιμα στοιχεῖα, ἰδίως ὡς πρὸς τὴν κρατοῦσαν ἑκάστοτε νοοτροπίαν καὶ ὡς πρὸς τὰς κατευθύνσεις τῆς κοινῆς γνώμης κατὰ τὴν ἐποχήν, ποὺ ἐγίνοντο αἱ παραστάσεις τῶν ἔργων των.

2) Ὁ Κ. Ράδος εἰς τὸ περισπούδαστον σύγγραμμά του «La bataille de Salamine» περιγράφει τὸν τρόπον, μὲ τὸν ὁποῖον ἐχρωματίζοντο καὶ ἐκοσμοῦντο ἐξωτερικῶς αἱ Ἀθηναϊκαὶ τριήρεις. Χαρακτηριστικὸν τοῦ πραγματικοῦ θαλασσινοῦ ὑπῆρξε πάντοτε ἡ πρὸς τὸ πλοῖον του ἀγάπη, ἡ ὁποία ἐκδηλοῦται μὲ τὴν φροντίδα τῆς περιποιημένης ἐμφανίσεώς του. Ἀλλὰ καὶ τὰ ὀνόματα τῶν τριήρεων αὐτῶν ἦσαν ἀνάλογα πρὸς τὰς ἐλπίδας, ποὺ ἐστήριζεν ἐπ' αὐτῶν ἡ θαλασσοκράτειρα· οὕτως—ἐκτὸς τῶν γνωστῶν τριήρεων τῆς «Παράλου» καὶ τῆς «Σαλαμινίας»—ἔχουν περισωθεῖ μέχρις ἡμῶν πολλὰ ὡραιότατα ὀνόματα τριήρεων, ὡς «Πανθήρα», «Ἀμφιτρίτη», «Δελφινία», «Πολεμονίκη», «Φερενίκη», «Ναυκρατοῦσα», τὰ ὁποῖα ἐδόθησαν κατὰ καιροὺς

Καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἀκροαταί του ἀντελαμβάνοντο μὲ ὑπερηφάνειαν, ὅτι ἡ πόλις αὐτὴ ἦτο ἡ ἰδική των, ἡ θαλασσοκράτειρα καὶ ἡ πρωτεύουσα τοῦ Ἑλληνισμοῦ· ἡ πόλις, εἰς τὴν ὁποίαν συνέρρεον οἱ θησαυροὶ τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου καὶ τὰ σπανιώτερα καὶ ἐκλεκτότερα προϊόντα ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου. Εἷς ἄλλος σατυρικὸς ποιητὴς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὁ Ἕρμιππος, μᾶς τὰ ἀπαριθμεῖ: ἀπὸ τὴν Κυρήνην δέρματα βόεια, ἀπὸ τὴν Θράκην καὶ τὸν Εὔξεινον σῖτος, ἀπὸ τὸν Ἑλλήσποντον σκόμβροι καὶ ἁλίπαστοι ἰχθύες, ἀπὸ τὴν Σικελίαν χοῖροι καὶ τυρός, ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον ὀθόνη καὶ βύβλος, ἀπὸ τὴν Συρίαν λιβανωτὸς καὶ ἀρωματικὰ ἐν γένει προϊόντα, ἀπὸ τὴν Κρήτην κυπάρισσος, ἀπὸ τὴν Λιβύην ἐλεφαντοστοῖν, ἀπὸ τὴν Ρόδον σταφίδες, ἀπὸ τὴν Εὔβοιαν ὀπωρικά, ἀπὸ τὴν Φοινίκην καρποὶ φοίνικος καὶ σεμίδαλις (συμιγδάλι) διὰ τὰ γλυκίσματα, ἀπὸ τὴν Καρχηδόνα πολύτιμα χρυσοποίκιλτα ὑφάσματα καὶ προσκεφάλαια. Ἐκτὸς δὲ τῶν ἐμπορευμάτων τούτων πολυτελείας, θὰ πρέπῃ νὰ ἀναφέρωμεν ἐδῶ καὶ τὰ δημητριακὰ τῆς Εὐβοίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, τοὺς οἴνους τῆς Μ. Ἀσίας, τῆς Θάσου καὶ τῶν Θρακικῶν παραλίων, τὸν χαλκὸν τῆς Εὐβοίας, τὴν κάνναβιν καὶ τὴν ξυλείαν τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης, ποὺ ἦσαν τότε αἱ ἀπαραίτητοι πρῶται ὕλαι διὰ τὴν ναυπηγίαν. «Τὸ μεγαλεῖον τῆς πόλεώς μας» ἔλεγεν ὁ Περικλῆς «προσελκύει πρὸς αὐτὴν τὰ προϊόντα ὅλης τῆς γῆς».

Ἀλλὰ καὶ τὸ ἐξαγωγικὸν ἐμπόριον τῶν Ἀθηνῶν ἦτο ἐξ ἴσου ζωηρόν· τὰ κυριώτερα προϊόντα, ποὺ μετεφέροντο διὰ θαλάσσης ἀπὸ τὸν Πειραιᾶ πρὸς ὅλους τοὺς τότε γνωστοὺς ἐμπορικοὺς λιμένας, ἦσαν οἶνοι, σύκα, μέλι καὶ ἔλαιον, πολυτελῆ μάλλινα ὑφάσματα, μόλυβδος, μίνιον καὶ ἄργυρος ἐκ τῶν μεταλλείων τοῦ Λαυρίου, μάρμαρα, ὅπλα καὶ δοχεῖα πολυτελείας κατασκευαζόμενα ἐν Ἀθήναις καὶ περιζήτητα εἰς ὅλον τὸν Κόσμον. Δὲν ἔλειπε δὲ καὶ τὸ λίαν προσοδοφόρον τότε ἐμπόριον τῶν δούλων. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ Πειραιεὺς ἀπετέλει πράγματι «ἓν τεράστιον ἐμπορεῖον ἐγκατεστημένον εἰς τὸ κέντρον τῆς Ἑλλάδος», ὅπως προσφυέστατα τὸν ἐχαρακτήρισε βραδύτερον εἷς ἀπὸ τοὺς πολιτικοὺς ρήτορας τοῦ IV. αἰῶνος.

καὶ εἰς πολεμικὰ πλοῖα τοῦ Στόλου μας ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ ἐλευθέρου Βασιλείου, ἀνασυδεθείσης οὕτω τῆς παραδόσεως μετὰ πάροδον τόσων αἰώνων (πρβλ. Δ. Γ. Φωκᾶ, Χρονικὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ Β. Ναυτικοῦ, Ἐκδ. «Ν. Ἐπιθεωρήσεως» 1923, σελ. 80). Ἄλλα γνωστὰ ὀνόματα εἶναι τά: Ναυσικά, Εὔπλοια, Θεραπεία, Πρόνοια, Σώζουσα. Ἡγεμόνη κλπ.

Καὶ εἰμπορεῖ κανείς, μὲ τὰ διάφορα στοιχεῖα τῶν ἀρχαίων περιγραφῶν, νὰ ἀναπαραστήσῃ εἰς τὴν φαντασίαν του τὸ θέαμα, ποὺ ἔβλεπεν ὁ κεντρικὸς λιμὴν τοῦ Πειραιῶς, ὁ ὁποῖος καθ' ὅλην τὴν ἀνατολικήν του ἀκτήν, ἀπὸ τῆς Ηετωνείας μέχρι τοῦ Κανθάρου ἦτο διατεθειμένος διὰ τὴν ἐμτορικὴν κίνησιν. Ὁλόκληρον τὸ μῆκος τοῦτο τῆς ἀκτῆς ἦτο διηρημένον εἰς λιμενίσκους καὶ νηοδόχας καὶ περιεβάλλετο ἀπὸ τὰς πέντε περιφήμους Στοὰς ποὺ ἐχρησίμευον διὰ τὴν ἀποθήκευσιν τῶν ὑπὸ διαμετακόμισιν ἐμπορευμάτων, καθὼς καὶ ἀπὸ παντοειδεῖς ἐγκαταστάσεις. Παραπλεύρως εὑρίσκετο τὸ χρηματιστήριον τῶν ἐμπορευμάτων τὸ ὀνομαζόμενον τότε «Δεῖγμα», καθὼς καὶ τὰ Γραφεῖα τῶν τελωνείων καὶ τοῦ δικαστηρίου, πρὸς τὸ ἄκρον δὲ τοῦ λιμένος αἱ τεράστιαι σιταποθῆκαι. Ὁλόκληρος αὐτὴ ἡ ἔκτασις τῆς παραλίας καὶ αὐτὸς ὁ λιμήν, μὲ συνεχεῖς κατάπλους καὶ ἀπόπλους πλοίων, ἔσφυζαν ἀπὸ ζωὴν καὶ κατεκλύζοντο ἀπὸ τὴν μηρμυκιὰν τοῦ φιλέργου ναυτικοῦ πληθυσμοῦ, τῶν ἐρετῶν, τῶν ναυτῶν, τῶν τεχνιτῶν, τῶν φορτωτῶν καὶ τῶν ἐργατῶν λιμένος, τοῦ πληθυσμοῦ ποὺ ἀπετέλει τὴν κυριωτέραν κρηπίδα τῆς Δημοκρατίας (1). Ὁ διοικητικὸς ὀργανισμὸς τοῦ λιμένος ἦτο ἀνάλογος πρὸς τὴν σπουδαιότητα καὶ τὴν τεραστίαν του κίνησιν. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην (2) ὑπῆρχαν δέκα «ἐπιμεληταὶ τοῦ ἐμπορίου» διὰ τὴν ἐπίβλεψιν τῶν ἐκφορτουμένων ἐμπορευμάτων, πέντε «ἀστυνόμοι» καὶ πέντε «ἀγορανόμοι» διὰ τὴν δίωξιν τῆς νοθείας τῶν τροφίμων, πέντε «μετρονόμοι» διὰ τὴν ἐξέλεγξιν τῶν χρησιμοποιουμένων παρὰ τῶν ἐμπόρων μέτρων καὶ σταθμῶν, τέλος δὲ 5-15 «σιτοφύλακες» εἰδικῶς ἐπιφορτισμένοι μὲ τὸν ἔλεγχον τῆς τιμῆς καὶ τῆς ποιότητος τοῦ πωλουμένου σίτου. Τὸ ὁλικὸν μῆκος τῶν κρηπιδωμάτων τῶν διατεθειμένων διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ ἐμπορίου εἰς τὸν κεντρικὸν λιμένα ὑπερέβαινε τὰς 3000 μ. ὡς ἐκ τῶν πολυαρίθμων νηοδοχῶν καὶ προβλήτων (3). Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ ἡ κίνησις τῶν πλοίων ἐντὸς τοῦ λιμένος, εἴσπλους καὶ ἔκπλους, διείποντο ὑπὸ ἀρκετὰ λεπτομερῶν διατάξεων.

Μὲ τὸν τέλειον αὐτὸν διὰ τὴν ἐποχήν του διοικητικὸν ὀργανισμὸν τοῦ λιμένος τοῦ Πειραιῶς, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἀρκετὰ ἐκτεταμένην ἐπιφάνειάν του καὶ τὰς πολυπληθεῖς λιμενικὰς ἐγκαταστά-

---

1) Ἴδε P. Roussel, La Grece et l' Orient σελ. 215-216.

2) Ἴδε Ἀριστοτέλους Ἀθηναίων Πολιτεία § 50-51.

3) Ἴδε Η. Ἀγγελοπούλου, περὶ Πειραιῶς καὶ τῶν λιμένων αὐτοῦ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ἔκδ. 1898 σελ. 159.

σεις, οἱ Ἀθηναῖοι κατώρθωσαν νὰ παράσχουν εἰς τοὺς ναυτιλλομένους λιμένα ἀσφαλῆ, εἰς τὸν ὁποῖον αἱ φορτώσεις καὶ ἐκφορτώσεις διεξήγοντο μὲ τὴν μεγαλυτέραν δυνατὴν ταχύτητα καὶ τάξιν, ταυτοχρόνως δὲ παρείχοντο ὅλαι αἱ δυναταὶ διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εὐκολίαι εἰς τὸ διαμετακομιστικὸν ἐμπόριον.

Ταῦτα ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν ἐμπορικὸν λιμένα. Οἱ δὲ πολεμικοὶ λιμένες τοῦ Πειραιῶς ἦσαν τρεῖς, ὁ τοῦ Κανθάρου, ὁ τῆς Ζέας καὶ ὁ τῆς Μουνυχίας. Περὶ τῆς θέσεως ἑνὸς ἑκάστου ἐξ αὐτῶν ἠγέρθησαν διαφωνίαι μεταξὺ τῶν διαφόρων ἀρχαιολόγων καὶ ἱστορικῶν (1). Ὡς μᾶλλον ἀνταποκρινομένη πρὸς τὴν ναυτικὴν καὶ τεχνικὴν ἄποψιν φαίνεται εἰς ἡμᾶς ἡ γνώμη, καθ' ἣν ὁ μὲν λιμὴν τοῦ Κανθάρου εὑρίσκετο ἐν συνεχείᾳ τοῦ κεντρικοῦ λιμένος κατὰ τὴν Ν. αὐτοῦ πλευρὰν (ἤτοι ἀπὸ τοῦ σημερινοῦ Τελωνείου μέχρι τῆς ἀκτῆς Ξαβερίου), ὁ τῆς Ζέας ἦτο ὁ σήμερον καλούμενος λιμὴν τῶν Ἁλῶν καὶ τέλος ὁ τῆς Μουνυχίας τὸ σημερινὸν Πασᾶ-λιμάνι. Ἀπὸ τὰς γενομένας κατὰ καιροὺς ἀνασκαφὰς καὶ ἐρεύνας, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ περισωθέντα ἀποσπάσματα ἀρχαίων κειμένων καὶ ἐπιγραφῶν, ἔχομεν σήμερον ἀρκετὰ ἀσφαλῆ δεδομένα περὶ τῶν ἐγκαταστάσεων ποὺ εὑρίσκοντο εἰς ἕνα ἕκαστον ἐκ τῶν λιμένων τούτων. Ὅπως εἴδομεν, μία ἀπὸ τὴν σπουδαιοτέραν ἐξ αὐτῶν ἦσαν οἱ «νεώσοικοι», ὁ ἀριθμὸς τῶν ὁποίων ἦτο ἴσος πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν πλοίων τοῦ Ἀθηναϊκοῦ ναυτικοῦ. Καὶ διὰ μὲν τὴν ἐποχὴν τοῦ Περικλέους δὲν ἔχομεν ἀκριβῆ δεδομένα, ἕνα ὅμως αἰῶνα βραδύτερον, ὅπως προκύπτει ἀπὸ μίαν ἐπιγραφὴν ποὺ ἐδημοσίευσεν ὁ Boeckh, οἱ νεώσοικοι ἀνήρχοντο εἰς 372, κατανεμημένοι ὡς ἑξῆς: εἰς Μουνυχίαν 82, εἰς Κάνθαρον 94 καὶ εἰς Ζέαν 196.

Τὰ κτίρια αὐτὰ ἦσαν ἐπιμελέστατα κατασκευασμένα μὲ λιθόστρωτα δάπεδα παρουσιάζοντα κλίσιν 7°-8° πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ φέροντα ἐσχάρας διὰ τὴν ἀνέλκυσιν τῶν τριήρεων· τὸ διαμέρισμα ἑκάστου πλοίου, χωριζόμενον διὰ λιθίνων στηλῶν ἀπὸ τὰ γειτονικὰ διαμερίσματα, εἶχε πλάτος 6,25 μ. εἰς τοὺς παλαιοὺς νεωσοίκους τοῦ

1) Τὰ κυριώτερα σχετικὰ μὲ τὴν τοπογραφίαν τοῦ Πειραιῶς ἔργα εἶναι τὰ ἑξῆς: M. Leake, Topography of Athens (1821), E. Curtius, De portubus Athenarum (1842), Οὐλερίχου, οἱ λιμένες καὶ τὰ μακρὰ τείχη τῶν Ἀθηνῶν (1843), Hirschfed, Die Piraeusstadt (1878), A. Milhöfer, Der Piraeus (1881), Curt Wachsmuth, Die Stadt Athen in Altertum (1874—1890), E. Curtius' Stadtgeschichte von Athen (1891) καὶ Η. Ἀγγελοπούλου, περὶ Πειραιῶς καὶ τῶν λιμένων αὐτοῦ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους (1898).

Φαληρικοῦ λιμένος καὶ 6,50 εἰς τοὺς νεωτέρους. Παραπλεύρως τῶν νεωσοίκων εὑρίσκοντο διάφορα κτίρια διεσκευασμένα ὡς ἀποθῆκαι, χωρισταὶ διὰ τὰ «κρεμαστὰ» λεγόμενα σκεύη τῶν πλοίων καὶ χωρισταὶ διὰ τὰ «ξύλινα» (1). Ἡ θαυμαστὴ ταχύτης, μὲ τὴν ὁποίαν ἠδυνήθησαν ἐπανειλημμένως οἱ Ἀθηναῖοι νὰ καθελκύσουν ἀπὸ τῶν νεωσοίκων καὶ νὰ ἐκπέμψουν τριήρεις εἰς περιπτώσεις αἰφνιδιασμῶν, ἀποτελεῖ τὴν καλυτέραν ἀπόδειξιν τῆς τάξεως καὶ τῆς ὀργανώσεως τῶν σταθμῶν καὶ τῶν νεωσοίκων (2).

Ἄλλαι σημαντικαὶ ἐγκαταστάσεις ἦσαν αἱ τῶν νεωρίων καὶ τῶν ναυπηγείων. Καὶ τὰ μὲν νεώρια ἦσαν ἁπλαῖ ἐσχάραι, εἰς τὰς ὁποίας ἀνειλκύοντο τὰ πλοῖα διὰ τὸν καθαρισμὸν καὶ διάνοιξιν τῶν ὑφάλων, τὰ δὲ ναυπηγεῖα περιελάμβαναν ναυπηγικὰς κλίνας, σιδηρουργεῖα, ξυλουργεῖα, χαλκουργεῖα, ἦσαν δὲ ὅλα συγκεντρωμένα εἰς τὸν λιμένα τῆς Ζέας.

Ἡ ἐσωτερικὴ ὑπηρεσία τῶν πολεμικῶν λιμένων ἦτο ἄριστα διερρυθμισμένη. Κατὰ τὰς πληροφορίας ποὺ διέσωσε μέχρις ἡμῶν ὁ Ἀριστοτέλης, ἡ Βουλὴ ἐφρόντιζε διά τε τὰς ἑτοίμους καὶ διὰ τὰς ὑπὸ ναυπήγησιν τριήρεις, διὰ τὰ παντοειδῆ ἐφάδια καὶ ἐξαρτήματά των, καθὼς καὶ διὰ τὰς ἐγκαταστάσεις καὶ διὰ τὰ κτίρια τῶν νεωρίων, ναυπηγείων καὶ νεωσοίκων. Πρὸς τοῦτο δὲ διώριζε δέκα «ἐπιμελητὰς τῶν νεωρίων» μὲ ἕνα «γραμματέα» καὶ ἕνα «ταμίαν» καὶ δέκα «τριηροποιούς»· τέλος τὴν ἀνωτέραν διοίκησιν ἀνέθετον εἰδικῶς εἰς δύο ἐκ τῶν δέκα στρατηγῶν, τοὺς καλουμένους «στρατηγοὺς ἐπὶ τὸν Πειραιᾶ», οἱ ὁποῖοι εἶχον ὑπὸ τὰς διαταγάς των καὶ τοὺς «φρουροὺς τῶν νεωρίων» ἀνερχομένους εἰς 500.

Οἱ νεώσοικοι ἦσαν τόσον τεχνικῶς κατεσκευασμένοι, ὥστε ὄχι μόνον ἐξησφάλιζαν τὴν καλὴν συντήρησιν τῶν τριήρεων, ἀλλὰ καὶ ἐπέτρεπαν τὴν ἐν περιπτώσει ἀνάγκης ταχεῖαν καθέλκυσίν των εἰς τὴν θάλασσαν. Πρὸς τοῦτο ἕκαστος νεώσοικος περιελάμβανε μίαν τριήρη, ἡ ὁποία ἀνεσύρετο ἀπ' εὐθείας ἐκ τῆς θαλάσσης ἐπὶ τοῦ ἐπικλινοῦς

1) ***Κρεμαστὰ*** σκεύη ἦσαν τὰ παραρρύματα (λευκὰ καὶ τρίχινα), τὰ ἱστία, τὰ σχοινία (ὀκτωδάκτυλα καὶ ἑξαδάκτυλα), ἄγκυραι, καλώδια κλπ· ***ξύλινα*** δὲ τὰ πηδάλια, αἱ κλίμακες, οἱ ἱστοὶ (μέγας καὶ ἀκάτιος), κεραῖαι, κοντοί, κῶπαι (ὑποδιαιρούμεναι εἰς θρανίτιδας, ζυγίας καὶ θαλαμίας).

2) Ἀπὸ μίαν ἐκ τῶν ναυτικῶν ἐπιγραφῶν τῶν δημοσιευθεισῶν παρὰ τοῦ Boeckh προκύπτει, ὅτι, ὁσάκις ἐχρειάζετο ταχεῖα ἑτοιμασία τριήρεων, ἡ Ἐκκλησία τοῦ Δήμου ὥριζε καὶ χρηματικὰ ἆθλα, ἓν διὰ τὸν τριήραρχον ποὺ θὰ ἡτοίμαζε τὸ πλοῖον του πρῶτος καὶ ἕτερον διὰ τὸν δεύτερον.

λιθίνου δαπέδου του μὲ τὴν τρόπιδά της ἐπακουμβῶσαν ἐπὶ μόρσων. Ἡ κλίσις τοῦ δαπέδου ἐπέτρεπε τὴν ἐξ ἴσου εὔκολον καθέλκυσιν. Τὰ δὲ σκεύη καὶ τὰ ἐξαρτήματα ἑκάστης τριήρους ἐφυλάσσοντο ἐντὸς μεμεγάλων ἐπιμήκων οἰκοδομημάτων, τὰ ὁποῖα ὠνομάζοντο «σκευοθῆκαι» (1).

Ὁ Περικλῆς δὲν περιωρίσθη μόνον εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῆς κυριαρχίας τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ τῶν περισσοτέρων πόλεων, ἀλλὰ θέλων νὰ σταθεροποιήσῃ τὰς κτήσεις ταύτας ἐπανέφερεν εἰς ἐνέργειαν τὸ σύστημα τῶν «κληρουχιῶν» Τοῦτο συνέκειτο εἰς τὴν χορήγησιν γαιῶν καλλιεργησίμων πρὸς Ἀθηναίους πολίτας εἰς τὰς διαφόρους ἀπομεμακρυσμένας κτήσεις τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Κράτους, ἦτο δὲ ἐν ἰσχύϊ ἀπὸ τῆς ἔκτης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ὁπότε εἶχον ἱδρυθῆ κληρουχίαι Ἀθηναϊκαὶ εἰς τὴν Θρακικὴν Χερσόνησον, τὴν Χαλκίδα, τὰς νήσους Λῆμνον, Ἴμβρον καὶ Σκῦρον. Ὁ Περικλῆς, ἀναζωογονήσας τὸν θεσμὸν τῶν κληρουχιῶν, ἀποκατέστησε δι' αὐτοῦ ἄνω τῶν 5.000 πολιτῶν μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των, ἐπιτυγχάνων δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου ἀφ' ἑνὸς μὲν μίαν λύσιν τοῦ προβλήματος τοῦ ὑπερπληθυσμοῦ, ποὺ ἤρχιζεν ἤδη νὰ γίνεται πιεστικόν, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν στερεοποίησιν τῆς Ἀθηναϊκῆς κατοχῆς τῶν μερῶν, ὅπου ἀπεστέλλοντο αἱ κληρουχίαι.

Ἀπὸ ἀπόψεως ὀργανώσεως τοῦ Ναυτικοῦ αἱ ἐπὶ τὸ δημοκρατικώτερον συνεχῶς τείνουσαι τροποποιήσεις τοῦ πολιτεύματος τῶν Ἀθηνῶν εἶχαν ὡς συνέπειαν τὴν συνεχῆ αὔξησιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν τριηραρχιῶν. Ἡ δημοσία αὕτη λειτουργία, ἡ ὁποία, καθὼς ἐξεθέσαμεν ἤδη, συνίστατο εἰς τὴν καταβολὴν τῶν δαπανῶν ἐξοπλισμοῦ καὶ συντηρήσεως μιᾶς τριήρους, περιωρίζετο κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Κλεισθένους εἰς μικρὸν σχετικῶς ἀριθμὸν πολιτῶν. Τώρα πλέον ὅμως ἡ αὔξησις τῶν ἰδιωτικῶν περιουσιῶν καὶ αἱ ἀσυγκρίτως περισσότεραι ἀνάγκαι εἰς ἀριθμὸν πλοίων, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν τιμητικὴν διάκρισιν

1) Ἡ περιφημοτέρα ἐκ τούτων ὑπῆρξεν ἡ βραδύτερον κτισθεῖσα σκευοθήκη τοῦ Φίλωνος, ἡ ὁποία εἶχε μῆκος 120 μ. καὶ πλάτος περίπου 20, καθ' ὅλον δὲ τὸ μῆκος της διῆκε διάδρομος κεντρικὸς πλάτους 6 μ, ἑκατέρωθεν τοῦ ὁποίου ἠνοίγοντο 134 μεγάλα ἐνθέμια καταλλήλως διεσκευασμένα, ὥστε νὰ περιλαμβάνουν τὰ ἱστία, τὰ παραρρύματα καὶ λοιπὰ ἐξαρτήματα μιᾶς τριήρους ἕκαστον. Πρὸς προστασίαν ἀπὸ πυρκαϊᾶς τὰ μὲν παράθυρα ἐκλείνοντο μὲ μεταλλικὰ παραθυρόφυλλα, ἡ δὲ στέγη ἐπεχρίετο μὲ παχὺ στρῶμα ἀσβέστου. Αἱ ἀνωτέρω λεπτομέρειαι, καθὼς καὶ πολλαὶ ἄλλαι τὰς ὁποίας παραλείπομεν ἐδῶ, προκύπτουν ἀπὸ μίαν ἐνεπίγραφον πλάκα, ποὺ περιελάμβανε τὰς «προδιαγραφὰς» τῆς κατασκευῆς της.

καὶ τὴν πολιτικὴν ἐπιρροὴν ποὺ ἐξησφάλιζε τὸ ἀξίωμα τοῦ «τριηράρχου», ἐπέφεραν συνεχῆ αὔξησιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πολιτῶν τῶν ἀποβλεπόντων εἰς αὐτό.

Ἀλλὰ τὸ μεγαλοπρεπὲς οἰκοδόμημα τῆς ναυτικῆς τῶν Ἀθηνῶν Ἡγεμονίας εἶχε καὶ μίαν ἀσθενῆ πλευράν· αὕτη δὲ ὠφείλετο εἰς τὸ πολιτικὸν σφάλμα, ποὺ διέπραξαν, καὶ ὁ Κίμων καὶ ὁ Περικλῆς, μὲ τὸ νὰ μεταβάλουν τὰς πλείστας τῶν συμμάχων πόλεων εἰς ὑπηκόους (1). Ὁ καθορισμὸς τοῦ ποσοστοῦ φορολογίας ἑκάστης πόλεως παρὰ τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὴν ἀπόλυτον αὐτῶν κρίσιν, ἡ ἐπακολουθήσασα μεταφορὰ τοῦ Ταμείου τῆς Συμμαχίας ἀπὸ τῆς Δήλου εἰς Ἀθήνας, ἡ ἀποκλειστικὴ διαχείρισις τῶν συλλεγομένων ποσῶν παρὰ τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Δήμου χωρὶς οἱ καταβάλλοντες τοὺς φόρους σύμμαχοι νὰ ἔχουν οὐδὲ τὸ μικρότερον δικαίωμα ἐλέγχου, ἡ ἐπικράτησις τοῦ Ἀθηναϊκοῦ ἀργυροῦ νομίσματος (2) εἰς κάθε συναλλαγὴν ἐμπορικὴν ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς Συμμαχίας καί, τέλος, ἡ ἐγκατάστασις τόσον μεγάλου ἀριθμοῦ κληρούχων εἰς βάρος τῶν κατοίκων τῶν μερῶν ὅπου οὗτοι ἀπεστέλλοντο, συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ ἐγείρουν βαθμιαίως τὴν ἔχθραν τῶν ὀνόματι μὲν συμμάχων, πράγματι δὲ ὑπηκόων πόλεων. Ἡ ἔχθρα δὲ αὐτὴ δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐξελιχθῆ εἰς ζωηρὸν μῖσος, τὸ ὁποῖον μετὰ δυσκολίας πλέον κρυπτόμενον ἠνάγκαζε τοὺς Ἀθηναίους, διὰ νὰ ἀποφύγουν τὴν διάλυσιν τοῦ Κράτους των, νὰ μετέρχωνται πολιτικὴν συνεχοῦς καταπιέσεως καὶ νὰ κτυποῦν ἀγρίως καὶ τὴν μικρὰν ἀσήμαντον ἀπόπειραν ἐξεγέρσεως. Αἱ σκληραὶ καὶ ἀπάνθρωποι τιμωρίαι, ποὺ ἐπηκολούθησαν τὴν ἐξέγερσιν τῆς Σάμου, περὶ τῶν ὁποίων ἀμέσως κατωτέρω θὰ κάμωμεν λόγον, ἀπετέλουν τὴν φυσικὴν συνέπειαν τῶν σχέσεων ποὺ ἐπεκράτουν μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ συμμάχων πόλεων,

1) Ἴδε Beloch, die Attische Politik seit Perikles (σελ. 67) καὶ Παπαρρηγοπούλου (Τόμος Α', ΙΙ, 197). Ἐπίσης μίαν ἐνδιαφέρουσαν στοιχεῖα ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς ὀργανώσεως τῆς Συμμαχίας παρέχουν ὁ Ἰταλὸς ἱστορικὸς A. Ferrabino εἰς τὸ περισπούδαστον σύγγραμμά του «L' Impero Atheniese» (Ἔκδοσις Torino, 1927), καθὼς καὶ ὁ ἡμέτερος Α. Ἀνδρεάδης εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἑλλην. Δημοσ. Οἰκονομίας (Σελ. 263—268).

2) Μὲ αὐτὸ δὲν ἐννοοῦμεν, ὅτι ἡ χρησιμοποίησις τοῦ Ἀθηναϊκοῦ νομίσματος ἦτο ἐξ ἀρχῆς ἀναγκαστική, ἐπεκράτησεν ὅμως, διότι οἱ Ἀθηναῖοι μὲ τὴν διαίσθησιν τοῦ ἐμπόρου ἀντελήφθησαν τὴν σημασίαν τῆς σταθερότητος τοῦ νομίσματος καὶ ἀπέφυγαν συστηματικῶς τὴν «κιβδηλίαν», ἡ ὁποία ἦτο τότε ἐν γενικῇ χρήσει εἰς τὰς πολιτείας πρὸς ἀντιμετώπισιν ταμειακῶν δυσχερειῶν, ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὴν σημερινὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν ἢ τὴν ὑποτίμησιν τοῦ νομίσματος.

ἦσαν δὲ προμήνυμα ἄλλων φρικτοτέρων ἀκόμη τιμωριῶν. Ἐὰν ἀντιθέτως, ἀντὶ νὰ ὑποτάσσῃ τὰς συμμάχους πόλεις, ἡ Ἀθηναϊκὴ πολιτικὴ ἔτεινεν εἰς τὸ νὰ χορηγῇ βαθμηδὸν ἰσοπολιτείαν εἰς αὐτάς, ὅπως ἔκαμε βραδύτερον ἡ Ρώμη προκειμένου περὶ τῶν παρ' αὐτῆς κατακτωμένων ἰταλικῶν πόλεων, τότε οὔτε ἡ ἔχθρα αὐτὴ θὰ ὑπῆρχε, οὔτε θὰ ἠναγκάζετο ἡ Ἀθηναϊκὴ Ἡγεμονία νὰ στηρίζῃ τὴν δύναμίν της εἰς τὸν περιωρισμένον ἀριθμὸν τῶν ἐλευθέρων Ἀθηναίων πολιτῶν, ἀλλὰ θὰ ἠδύνατο νὰ στηρίζηται ἐπὶ τῆς πολὺ εὐρυτέρας βάσεως τῶν πολιτῶν ὅλων τῶν συμμάχων πόλεων. Ἡ ἀσθενὴς αὕτη πλευρὰ τῆς Ἀθηναϊκῆς Ἡγεμονίας δὲν ἦτο μὲν βεβαίως ἀκόμη φανερὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς, ἐφάνη ὅμως καθαρὰ 25 ἔτη βραδύτερον κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, καθὼς προχωροῦντες εἰς τὴν ἀφήγησίν μας θὰ ἴδωμεν.

V. Αἱ τριακονταετεῖς σπονδαί. Ἡ ἐπανάστασις τῆς Σάμου.

Πρὶν τερματίσωμεν τὸ παρὸν Κεφάλαιον, πρέπει νὰ κάμωμεν σύντομον μνείαν δύο γεγονότων ἐχόντων ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὴν γένεσιν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου· τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν, καθαρῶς πολιτικῆς φύσεως, ἦτο ἡ σύναψις τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν ἐν ἔτει 445 π. Χ. μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης, τὸ δὲ δεύτερον, πολεμικὸν καὶ μάλιστα κατὰ θάλασσαν, ἡ ἐπανάστασις καὶ ἡ καθυπόταξις τῆς Σάμου.

Καὶ ἡ μὲν ***συνομολόγησις τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν*** ἐπηκολούθησε τὸν ἐν ἔτει 447 μικρὸν ἀκρωτηριασμόν, ποὺ ὑπέστη εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα ἡ Ἀθηναϊκὴ Ἡγεμονία, ἦτο δὲ ἔργον τοῦ Περικλέους, ἀποβλέποντος δι' αὐτῆς εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἀναπτύξεως τῆς Ἀθηναϊκῆς θαλασσοκρατορίας. Πράγματι διὰ τῆς Συνθήκης ταύτης, ἡ ὁποία ἀπετέλει κατ' οὐσίαν ἓν εἶδος Συμφώνου μὴ ἐπιθέσεως, ὅπως λέγομεν σήμερον, ἀνεγνωρίζετο ἐπισήμως παρὰ τῶν δύο ἐν Ἑλλάδι Μεγάλων Δυνάμεων τὸ τότε καθεστὼς καὶ ὡρίζετο: «ἐκ τῶν ἑλληνίδων πόλεων, ἥτις μηδαμοῦ συμμαχεῖ, ἐξεῖναι παρ' ὁποτέροις ἂν ἀρέσκηται ἐλθεῖν». Τοῦτο ἐσήμαινεν, ὅτι ἑκατέρα τῶν Δυνάμεων ποὺ ἐξουσίαζον τότε ὁλόκληρον τὸν ἑλληνικὸν κόσμον, ἀνελάμβανε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ σεβασθῇ τὰς κτήσεις τῆς ἑτέρας καὶ παρητεῖτο προκαταβολικῶς ἀπὸ κάθε ἐνέργειαν, ποὺ θὰ ἔτεινεν εἰς τὸ νὰ ὑπονομεύσῃ τὴν ἐξουσίαν της. Συνεπῶς αἱ τριακονταετεῖς σπονδαὶ ἐξησφάλιζαν διὰ μίαν τουλάχιστον γενεὰν τὴν εἰρήνην εἰς τὴν Ἑλλάδα. χω-

ρὶς νὰ ἐμποδίζουν τὴν διὰ διπλωματικῆς καθαρῶς δράσεως ἐπέκτασιν τῆς Ἀθηναϊκῆς Ἡγεμονίας.

Ἡ δὲ ***ἐπανάστασις τῆς Σάμου*** συνέβη ἓξ ἔτη μετὰ τὴν συνομολόγησιν τῶν σπονδῶν καὶ προσέλαβε σοβαρωτάτας διαστάσεις, διότι οἱ ἀποστατήσαντες Σάμιοι ἐζήτησαν καὶ ἔλαβον τὴν βοήθειαν τοῦ Πέρσου Σατράπου Πισσούθνου. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐξέπεμψαν ἀμέσως κατ' αὐτῶν στόλον ἐξ 60 πλοίων ὑπὸ τοὺς στρατηγοὺς τοῦ ἔτους ἐκείνου, μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκατελέγοντο ὁ Περικλῆς καὶ ὁ Σοφοκλῆς (1). Ἡ ἀποφασιστικὴ αὕτη ἐκδήλωσις τῆς πανταχοῦ παρούσης Ἀθηναϊκῆς ναυτικῆς δυνάμεως ἔσχεν ὡς ἄμεσον ἀποτέλεσμα τὴν κατάλυσιν τῆς ὀλιγαρχικῆς πολιτικῆς μερίδος ποὺ εἶχεν ὀργανώσει τὴν στάσιν καὶ ἐγκατάστασιν τῆς ἀντιπάλου δημοκρατικῆς, ἡ ὁποία διέκειτο εὐμενῶς πρὸς τὰς Ἀθήνας. Μόλις ὅμως τὰ Ἀθηναϊκὰ πλοῖα ἀπεμακρύνθησαν, ἐξεδηλώθη ἡ ἀντίδρασις καὶ ὁ Περικλῆς ἠναγκάσθη νὰ πλεύσῃ ἐκ νέου πρὸς τὰ Σαμιακὰ ὕδατα. Ἀφοῦ δὲ ἀπέσπασε 17 ἐκ τῶν πλοίων του, ἄλλα μὲν πρὸς ἐκτέλεσιν ἀναγνωρίσεων, ἄλλα δὲ πρὸς παρεμπόδισιν ἀφίξεως ἐπικουριῶν διὰ θαλάσσης, μὲ τὰ ὑπόλοιπα 44 πλοῖα δὲν ἐδίστασε νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸν Σαμιακὸν στόλον, ἀποτελούμενον ἀπὸ 60 πλοῖα. Κατὰ τὴν ναυμαχίαν ταύτην ἐνίκησε μὲν ὁ Περικλῆς, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ δυνηθῇ νὰ παρεμποδίσῃ τὰ διαφυγόντα πλοῖα τῶν Σαμίων νὰ καταπλεύσουν εἰς τὴν νῆσόν των. Ἀκολούθως ὁ Περικλῆς, ἐνισχυθεὶς διὰ 40 ἀκόμη πλοίων ἀποσταλέντων ἐξ Ἀθηνῶν καὶ 25 ἐκ Χίου καὶ Λέσβου, ἐξετέλεσεν ἀπόβασιν εἰς Σάμον, περιέβαλε τὴν πόλιν διὰ τριπλῆς σειρᾶς ὀχυρωμάτων πρὸς ἀποκλεισμὸν ἀπὸ ξηρᾶς κατὰ τὴν τότε γενικῶς κρατοῦσαν τακτικὴν τῶν πολιορκιῶν, τὴν ἀπέκλεισε δὲ ταυτοχρόνως στενῶς καὶ ἀπὸ θαλάσσης. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ἐλήφθη ἡ πληροφορία, ὅτι Φοινικικὸς στόλος ἔπλεε πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν Σαμίων καὶ ὁ Περικλῆς διέπραξε τὸ σφάλμα νὰ διαιρέσῃ τὰς δυνάμεις του· τεθεὶς δὲ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ μεγαλυτέρου τμήματος ἐξ 60 πλοίων κατηυθύνθη πρὸς τὸ στενὸν τῆς Ρόδου, ὁπόθεν κατ' ἀνάγκην θὰ διήρχετο ὁ ἀναμενόμενος ἐχθρικὸς στόλος. Τούτου ἐπωφεληθέντες οἱ Σάμιοι ἐπετέθησαν δι' ὅλων τῶν δυνάμεών των κατὰ τῶν ἀσκούντων τὸν ἀποκλεισμὸν Ἀθηναϊκῶν πλοίων, ἀφοῦ δὲ ἐβύθισαν μερικὰ ἐξ αὐτῶν συλλαβόντες μάλιστα καί τινας αἰχμαλώτους, ἐκυριάρχησαν τῆς περὶ τὴν νῆσόν των θαλάσσης ἐπὶ δύο ἑβδομάδας καὶ ἠδυνήθησαν νὰ ἀνεφοδιασθοῦν κατὰ τρόπον, ποὺ

1) Ὁ γνωστὸς μέγας τραγικὸς ποιητής.

τοὺς ἐπέτρεψε νὰ παρατείνουν τὴν ἀντίστασίν των ἐπὶ 9 ἀκόμη μῆνας. Ἡ τύχη ὅμως τῆς πόλεώς των ἦτο πλέον προδιαγεγραμμένη· οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐβράδυναν νὰ συγκεντρώσουν περὶ τὴν Σάμον 200 ἐν συνόλῳ τριήρεις καὶ περισφίγξαντες αὐτὴν στενώτατα ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης τὴν ἠνάγκασαν νὰ ὑποταχθῇ. Οἱ ὅροι ὑπῆρξαν ἐξουθενωτικοί· κατεδάφισις τῶν τειχῶν, παράδοσις τοῦ πολεμικοῦ των στόλου πρὸς τοὺς Ἀθηναίους καὶ καταβολὴ πολεμικῆς ἀποζημιώσεως 1000 ταλάντων. Ἡ Ἀθηναϊκὴ ὅμως αὕτη νίκη ἐξηγοράσθη ἀρκετὰ ἀκριβά, διότι αἱ θυσίαι, καὶ εἰς αἷμα καὶ εἰς χρῆμα, ὑπῆρξαν σημαντικώταται. Ὁ Ἰταλὸς ἱστορικὸς Ferrabino ὑπολογίζει ὅτι ἡ Σαμιακὴ ἐπανάστασις ἐστοίχισεν ἑκατέρωθεν 10 ἑκατομμύρια ἀττικῶν δραχμῶν (1). Ὁπωσδήποτε, ἔκτοτε ἡ Σάμος παρέμεινε πιστὴ εἰς τὰς Ἀθήνας μέχρι καὶ τοῦ τέλους τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου.

* * *

Ἡ ἐπανάστασις τῆς Σάμου ἀπετέλει μίαν προειδοποίησιν περὶ τῶν κινδύνων, ποὺ θὰ εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ καὶ μελλοντικῶς ἡ Ἀθηναϊκὴ Ἡγεμονία, διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ παρατείνῃ ἐπὶ μακρὸν τὴν λαμπρὰν δρᾶσίν της. Οἱ κίνδυνοι δὲ αὐτοὶ δὲν προήρχοντο μόνον ἀπὸ τὰς δυσαρεσκείας τῶν ὑπηκόων καὶ τῶν συμμάχων της, ἀλλά, ἴσως ἀκόμη περισσότερον, ἀπὸ τὴν ἀντιζηλίαν τῶν ἐκτὸς αὐτῆς ναυτικῶν πόλεων, τῶν ὁποίων τὸ θαλάσσιον ἐμπόριον κατεστρέφετο δι' ἀλλεπαλλήλων ἀπαγορευτικῶν διατάξεων κατάπλου τῶν μὴ Ἀθηναϊκῶν πλοίων εἰς λιμένας τῆς Συμμαχίας ἄνευ τῆς ἀδείας τῆς θαλασσοκρατείρας. Ἀναλόγους μεθόδους ἐφήρμοζαν μετὰ πολλοὺς αἰῶνας οἱ ἐμποροκρατικοὶ καὶ ἰδίᾳ οἱ Ἐνετοί (2). Αἱ κυριώτεραι τῶν πόλεων τούτων ἦσαν ἡ Κόρινθος, ἡ Σικυὼν καὶ τὰ Μέγαρα, τῶν ὁποίων τὰ πλοῖα ἐκδιωχθέντα διὰ τῆς ἀνωτέρω μεθόδου ἀπὸ τὸν Σαρωνικόν, ἐξετοπίζοντο βαθμη-

1) Αἱ δαπάναι μόνον τῶν Ἀθηνῶν διὰ τὴν καταστολήν της ἀνῆλθον εἰς 1276 τάλαντα, ἤτοι 7.656.000 ἀττικῶν δραχμῶν (ἴδε Α. Ἀνδρεάδου, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Δημοσ. Οἰκονομίας σελ. 189).

2) Ἴδε Α. Ἀνδρεάδου, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Δημοσίας Οἰκονομίας σελ. 259-263. Αἱ τοιαῦται μέθοδοι βιαίου ἐκτοπισμοῦ τῆς ναυτιλίας τῶν ἄλλων Κρατῶν συνεπήγοντο ὄχι μόνον ἐμπορικὰ κέρδη εἰς τοὺς ὑπηκόους τῶν Δυνάμεων ποὺ τὰς ἐχρησιμοποίησαν κατὰ καιρούς, ἀλλὰ καὶ σημαντικὰ ὠφελήματα εἰς τὸ Δημόσιον, δεδομένου ὅτι τὰ ἐμπορεύματα ἐφορολογοῦντο, τόσον κατὰ τὴν εἰσαγωγήν, ὅσον καὶ κατὰ τὴν ἐξαγωγήν των.

δὸν καὶ ἀπὸ αὐτὸν τὸν Κορινθιακόν, ὅπου εἰσέδυε συστηματικῶς ἡ Ἀθηναϊκὴ ἐπικράτησις. Ἦτο λοιπὸν εὔκολον, τὸ ἑκάστοτε παράπονα τῶν ὑπηκόων τῶν Ἀθηνῶν νὰ εὑρίσκουν ἀπήχησιν εἰς τὰς ἀντιζήλους των ναυτικὰς πόλεις, ποὺ ἠπειλοῦντο ἀπὸ οἰκονομικὸν μαρασμόν. Εὕρισκαν ὅμως ἐπίσης ἀπήχησιν καὶ εἰς τὰς ὀλιγαρχικῶς διοικουμένας πόλεις τῆς Πελοποννήσου, τῶν ὁποίων ἡγεῖτο ἡ Σπάρτη, ἡ κρηπὶς αὐτὴ τοῦ ὀλιγαρχικοῦ ἀριστοκρατικοῦ πολιτεύματος ἐν Ἑλλάδι.

Δυστυχῶς οὔτε αἱ τριακονταετεῖς Σπονδαὶ ἦτο δυνατὸν νὰ προλάβουν τὴν σύρραξιν, ποὺ ἐπέκειτο ὡς φυσικὴ συνέπεια τόσων ἀντιζηλιῶν καὶ τόσης ἔχθρας· κατὰ τοσοῦτο μᾶλλον, καθ' ὅσον, τρία μόλις ἔτη μετὰ τὴν σύναψίν των, ἐξεδηλοῦντο σαφῶς αἱ προθέσεις τῶν Ἀθηναίων περὶ ἐπεκτάσεως τῆς ἐμπορικῆς καὶ πολιτικῆς των ἐπιρροῆς πρὸς τὴν Κάτω Ἰταλίαν διὰ τῆς ἐξαιρετικῆς συμμετοχῆς των εἰς τὴν ἀνέγερσιν τῆς πόλεως τῶν Θουρίων παρὰ τὴν ἀρχαίαν Σύβαριν. Οἱ στενοὶ δεσμοί, ποὺ διετήρησαν οἱ Ἀθηναῖοι μὲ τὴν νεόκτιστον πόλιν, καθὼς καὶ ἡ ἐπέμβασίς των εἰς τὴν μεταξὺ Ἀμπρακιωτῶν καὶ Ἀκαρνάνων ἔριν καὶ ἡ σύναψις στενῆς συμμαχίας πρὸς τοὺς τελευταίους τούτους, ἀπετέλουν σαφεῖς πλέον ἐνδείξεις περὶ τῶν Ἀθηναϊκῶν προθέσεων ἐπεκτάσεως καὶ πρὸς Δυσμάς. Διὰ τοὺς Ἀθηναίους μία τοιαύτη ἐπέκτασις τῆς Ἡγεμονίας των ἐφαίνετο ὡς κάτι τὸ ἀπαραίτητον, διότι μόνον δι' αὐτῆς θὰ ἠδύναντο νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν μόνιμον καὶ ἀποκλειστικὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν θαλασσίων γραμμῶν συγκοινωνίας ἀπὸ τῶν ἀκτῶν τοῦ Εὐξείνου, τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τῆς Συρίας πρὸς τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν κεντρικὴν Εὐρώπην. Ἡ τοιαύτη ὅμως ἐπέκτασις τῆς Ἀθηναϊκῆς ἐπιρροῆς ἐσήμαινε διὰ τὴν Κόρινθον θάνατον ἐξ ἀσφυξίας καὶ ἦτο ἀπολύτως φυσικόν, ὅτι ἡ πόλις αὕτη θὰ κατέβαλλεν ὑστάτην προσπάθειαν διὰ νὰ ἀπαλλαγῇ τῆς μεγαλεπηβόλου ἀντιπάλου της.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ο ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Α) ΤΑ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ ΤΟΥ ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

I. Αἴτια καὶ ἀφορμαὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου.

Ἡ κυριωτέρα αἰτία τοῦ ἀπαισίου τούτου πολέμου, ὁ ὁποῖος ἐπὶ 27 ἔτη συνετάραξεν ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τὴν Ἑλλάδα καὶ ἀπετέλεσε τὸν τάφον τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἀκμῆς της, προῆλθεν ἐκ τῆς ἀντιδράσεως, ποὺ προεκάλεσε, καθὼς εἴδομεν, ἡ ὑπερβολικὴ αὔξησις τῆς θαλασσίας δυνάμεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐκ τῆς ἀντιζηλίας μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης. Ἡ ἀντιζηλία αὕτη ὑπέβοσκεν ἤδη καὶ πρὸ τῶν Μηδικῶν πολέμων, ἐνετάθη ὅμως μετὰ τὸ πέρας αὐτῶν καὶ ἔβαινε συνεχῶς αὐξανομένη, ἐφ' ὅσον ηὐξάνετο ἡ δύναμις τῆς Ἀθηναϊκῆς Ἡγεμονίας. Ἡ Σπάρτη, ἡ ὁποία κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Μηδικῶν πολέμων εἶχεν ἑδραιώσει τὴν πρωτοκαθεδρίαν της μεταξὺ τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων, μετὰ φθόνου ἔβλεπε τὴν συνεχῆ ἐπέκτασιν καὶ ἐνίσχυσιν τῆς ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῶν Ἀθηνῶν ναυτικῆς Συμμαχίας, ποὺ ἠπείλει νὰ τὴν περιαγάγῃ εἰς τὴν τάξιν δευτερευούσης Δυνάμεως. Διότι ἡ πολιτικὴ τοῦ Περικλέους ἀπέβλεπε σταθερῶς εἰς τὸ νὰ ἑνώσῃ ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηνῶν ὅσον τὸ δυνατὸν περισσοτέρας ἑλληνικὰς πόλεις, ὁπότε ἡ Σπάρτη θὰ ἠναγκάζετο, διὰ νὰ μὴ ἀπομονωθῇ, νὰ ἀναγνωρίσῃ σιωπηρῶς τὴν Ἀθηναϊκὴν ὑπεροχήν. Ἡ καθαρῶς πολιτικῆς φύσεως ἀντιζηλία αὕτη μεταξὺ τῶν δύο ἰσχυρῶν πολιτικῶν ὀργανισμῶν, περὶ τοὺς ὁποίους εἶχον βαθμιαίως συσπειρωθῆ ὅλαι αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις, ἔβαινεν ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν ὑφισταμένην ριζικὴν διαφορὰν τῆς οἰκονομικῆς των συγκροτήσεως. Οὕτως, ἡ μὲν Ἡγεμονία τῶν Ἀθηνῶν ἐστηρίζετο, καθὼς εἴδομεν, ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν θαλασσίαν των δύναμιν ἔχουσα ὡς οἰκονομικὴν βάσιν τὸ θαλάσσιον

ἐμπόριον, ἐνῷ ἡ Σπάρτη ἦτο Δύναμις καθαρῶς στρατιωτικὴ ἔχουσα ὡς βάσιν τῆς οἰκονομίας της τὴν γεωργίαν. Καὶ ἐνῷ ἀκριβῶς αἱ διαφοραὶ αὗται τῆς στρατιωτικῆς καὶ οἰκονομικῆς των συγκροτήσεως ἐπέβαλλον τὴν συνεργασίαν μεταξὺ τῶν δύο τούτων μεγάλων ὀργανισμῶν, ἡ ὁποία θὰ ἐξησφάλιζεν εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν δύναμιν ἀκαταγώνιστον, ἡ ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ ἐπιπέδου διαφορὰ ὡδήγησεν ἀπ' ἐναντίας εἰς τὸν πόλεμον.

Δὲν θὰ παρακολουθήσωμεν ἐδῶ, διότι ἐκφεύγει τοῦ πλαισίου ποὺ ἐθέσαμεν ἐξ ἀρχῆς, ὁλόκληρον τὴν σειρὰν τῶν περιπετειῶν, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἐπέρασαν αἱ σχέσεις Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης κατὰ τὴν πεντηκονταετίαν ἀπὸ τοῦ 480 μέχρι τοῦ 431 π. Χ. Ὁ Θουκυδίδης, ὁ ὁποῖος περιέσωσε μέχρις ἡμῶν τοὺς δραματικοὺς σταθμοὺς τῆς μεταξὺ τῶν δύο πόλεων ἀμειλίκτου πάλης, ἐτόνισεν ὡς κυριωτέραν αἰτίαν, καίτοι ἀφανῆ, τὸν φόβον ποὺ ἐνέπνεεν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους ἡ συνεχὴς αὔξησις τῆς Ἀθηναϊκῆς δυνάμεως, ὡς ἀφορμὰς δὲ τὰ ζητήματα τῆς Ἐπιδάμνου καὶ τῆς Ποτιδαίας.

Τὰ ζητήματα ὅμως αὐτὰ δὲν θὰ ἐλάμβαναν τὰς διαστάσεις ποὺ ἔλαβαν, ἐὰν δὲν προϋπῆρχεν ἡ ἐπὶ τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου ἀντιζηλία μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Κορίνθου. Ἡ ἀντιληζία αὕτη εἶχεν ἐπιταθῆ, καθὼς εἴδαμεν, τὸν τελευταῖον καιρὸν λόγῳ τῆς ἐπεκτάσεως τῆς πολιτικῆς καὶ ἐμπορικῆς δράσεως τῶν Ἀθηνῶν πρὸς τὰ δυτικὰ παράλια τῆς Ἑλλάδος καὶ πέραν ἀκόμη αὐτῶν (1), ἐπεκτάσεως, ἡ ὁποία θὰ ἐξεδίωκε τὸ θαλάσσιον ἐμπόριον τῆς Κορίνθου καὶ ἀπὸ τὸ μόνον πεδίον δράσεως ποὺ τοῦ εἶχεν ἀπομείνει.

Τὸ ***ζήτημα τῆς Ἐπιδάμνου*** ἐν γενικωτάταις γραμμαῖς εἶχεν ὡς ἑξῆς: Ἡ Ἐπίδαμνος, τὸ σημερινὸν Δυρράχιον, ἦτο ἀποικία τῆς Κερκύρας, ἡ ὁποία καὶ αὐτὴ ἦτο ἀποικία τῆς Κορίνθου. Ὅταν ἡ Ἐπίδαμνος ἔγινε πόλις μεγάλη καὶ πολυάνθρωπος, περιέπεσε καὶ αὐτή, ὅπως ἄλλως τε αἱ περισσότεραι ἀπὸ τὰς ἑλληνικὰς πόλεις, εἰς ἐμφυλίους ἔριδας καὶ ἔχασε τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ πλούτου καὶ τῆς δυνάμεώς της. Ὀλίγα δὲ ἔτη πρὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἡ Δημοκρατικὴ μερὶς ἐπικρατήσασα εἶχεν ἐκδιώξει τοὺς γόνους τῶν ἰσχυρῶν οἰκογενειῶν, οἱ ὁποῖοι συμπράξαντες μετὰ γειτονικῶν βαρβάρων λαῶν ἐπέδραμον κατὰ τῆς πατρίδος των πρὸς ἀνάκτησιν τῆς θέσεώς των. Τότε οἱ Δημοκρατικοὶ ἐπεκαλέσθησαν τὴν συνδρομὴν τῆς μητροπόλεώς των Κερκύρας, ἐπειδὴ δὲ αὕτη ἠρνήθη νὰ ἐπέμβῃ, ἀπηυ-

1) Ἴδε P. Roussel. La Grèce et l' Oriend (Paris 1928) σελ. 175-178.

θύνθησαν πρὸς τὴν Κόρινθον, ὡς μητρόπολιν τῆς Κερκύρας καὶ συνεπῶς καὶ ἰδικήν των.

Οἱ Κορίνθιοι ἐπωφελήθησαν ἀμέσως τῆς παρουσιασθείσης εὐκαιρίας διὰ νὰ στερεώσουν τὸ γόητρόν των καὶ νὰ ἐκδικηθοῦν τοὺς Κερκυραίους, οἱ ὁποῖοι, ὅταν ηὔξησαν τὴν δύναμίν των, ἔπαυσαν νὰ τηροῦν τοὺς μετὰ τῆς μητροπόλεώς των ἠθικοὺς καὶ πολιτικοὺς δεσμούς. Ἐπειδὴ δὲ ἡ γεωγραφικὴ θέσις καὶ ἡ ναυτικὴ ὑπεροχὴ τῆς Κερκύρας, διαθετούσης στόλον ἓξ 120 τριήρεων, ἀπέκλειε τὴν διὰ θαλάσσης ἀποστολὴν βοηθείας, ἀπέστειλαν τὴν αἰτηθεῖσαν στρατιωτικὴν ἐπικουρίαν διὰ ξηρᾶς.

Μόλις οἱ Κερκυραῖοι ἐπληροφορήθησαν τοῦτο, ἀπέστειλαν μοῖραν 25 τριήρεων εἰς τὴν Ἐπίδαμνον ζητοῦντες παρ' αὐτῆς νὰ μὴ δεχθῇ τὴν στρατιωτικὴν δύναμιν τῶν Κορινθίων. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Ἐπιδάμνιοι ἠρνήθησαν νὰ ὑποκύψουν εἰς τὴν ἀξίωσιν αὐτήν, οἱ Κερκυραῖοι ἐξέπεμψαν καὶ ἄλλην μοῖραν, ἰσχυροτέραν τῆς πρώτης, συγκειμένην ἀπὸ 40 τριήρεις μὲ ἀρκετὴν στρατιωτικὴν δύναμιν καὶ ἐπωφεληθέντες τῆς θέσεως τῆς Ἐπιδάμνου, ἥτις ἦτο ἐκτισμένη ἐπὶ μιᾶς μικρᾶς χερσονήσου, ἀπέκλεισαν τὴν πόλιν ἀπὸ ξηρᾶς καὶ ἀπὸ θαλάσσης. Οἱ οὕτω πως ἀποκλεισθέντες Ἐπιδάμνιοι ἐπέμειναν εἰς τὴν ἄρνησίν των νὰ ὑποκύψουν εἰς τοὺς Κερκυραίους καὶ ἐπεκαλέσθησαν ἐκ νέου ἐντονώτερον τὴν βοήθειαν τῆς Κορίνθου, ἡ ὁποία ἔσπευσε νὰ ἀνακηρύξῃ τὴν Ἐπίδαμνον ὡς ἰδικήν της ἀποικίαν καὶ προέβη εἰς τὴν κινητοποίησιν ἰσχυρᾶς στρατιωτικῆς καὶ ναυτικῆς δυνάμεως (3000 ὁπλιτῶν καὶ 75 τριήρεων). Οἱ Κερκυραῖοι, μόλις ἐπληροφορήθησαν τὴν ἀπόφασιν ταύτην τῶν Κορινθίων, προσεπάθησαν νά τοὺς μεταπείσουν, ἀλλὰ ματαίως. Ἡ Κόρινθος ἐκήρυξε τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Κερκύρας καὶ ἐξέπεμψε τὴν ἑτοιμασθεῖσαν στρατιωτικὴν καὶ ναυτικὴν δύναμιν πρὸς τὴν Ἐπίδαμνον.

Ὅταν ὁ στόλος τῶν Κορινθίων ἔφθασεν εἰς τὸ Ἄκτιον, οἱ Κερκυραῖοι ἀπέστειλαν κήρυκα ἐπὶ ἀκάτου προσπαθοῦντες νὰ μεταπείσουν τοὺς ἀρχηγούς, ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ἡτοίμασαν ἐσπευσμένως τὰ πλοῖά των. Μόλις δὲ ὁ ἀποσταλεὶς κῆρυξ ἐπανῆλθε κομίζων τὴν ἀρνητικὴν ἀπάντησιν τῶν Κορινθίων, ἐξέπλευσαν ἀμέσως καὶ αὐτοὶ πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ ἐχθροῦ. Ἡ δύναμις τῶν Κερκυραίων ἀπετελεῖτο ἐξ 80 πλοίων (δεδομένου ὅτι 40 ἐκ τῶν πλοίων των εὑρίσκοντο ἀκόμη ἀπησχολημένα πρὸ τῆς Ἐπιδάμνου. Ἐπηκολούθησε ναυμαχία, τῆς ὁποίας τὸ ἀποτέλεσμα ἀπέβη κατὰ τῶν Κορινθίων μὲ ἀπώλειαν 15 ἐκ τῶν πλοίων των. Τὴν αὐτὴν δὲ ἡμέραν οἱ Κερκυραῖοι εἶχαν καὶ

ἄλλην ἐπιτυχίαν πρὸ τῆς Ἐπιδάμνου, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι ὑπὸ τὴν πίεσιν τοῦ στενοῦ ἀποκλεισμοῦ ἠναγκάσθησαν νὰ συνθηκολογήσουν.

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς διπλῆς ταύτης ἀποτυχίας των ὑπῆρξαν ἰδιαιτέρως ὀδυνηρὰ διὰ τοὺς Κορινθίους, καθόσον οἱ Κερκυραῖοι, ἐξασφαλίσαντες πλέον διὰ τῆς ἰσχυρᾶς των ναυτικῆς δυνάμεως ἀπόλυτον κυριαρχίαν ἐν τῷ Ἰονίῳ, ἤρχισαν νὰ παρενοχλοῦν δι' ἐπιδρομῶν ἐκείνας ἐκ τῶν παραλίων πόλεων, ποὺ εἶχαν συμπράξει μετὰ τῆς Κορίνθου ἐναντίον των. Βαρέως φέροντες τὴν ἀποτυχίαν ταύτην οἱ Κορίνθιοι ἤρχισαν τότε ἔντονον προπαρασκευὴν ναυπηγοῦντες πλοῖα καὶ προσλαμβάνοντες ἐρέτας καὶ πληρώματα ἐπὶ ἀδρᾷ μισθοδοσίᾳ ἐκ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος. Ἡ προσπάθεια αὕτη δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀφήσῃ ἀδιαφόρους τοὺς Κερκυραίους, οἱ ὁποῖοι ἐγνώριζαν τὴν ναυτικὴν ἱκανότητα καὶ τὸν πλοῦτον τῆς Κορίνθου, δύο συντελεστάς, ποὺ θὰ ἐπέτρεπαν εἰς αὐτὴν νὰ συγκροτήσῃ τάχιστα ἐπικίνδυνον στόλον. Ἐπειδὴ δὲ μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶχαν ἐπιμελῶς τηρηθῆ ἔξω καὶ τῶν δύο συμμαχικῶν συγκροτημάτων τῆς Ἑλλάδος, φοβούμενοι μήπως ἀπομονωθοῦν, ἀπεφάσισαν νὰ προσχωρήσουν εἰς τὴν Ἀθηναϊκὴν Συμμαχίαν. Ἀλλὰ μία τοιαύτη προσχώρησις, ἡ ὁποία θὰ ἐξησφάλιζεν εἰς τοὺς Κερκυραίους τὴν ὑποστήριξιν τοῦ πανισχύρου Ἀθηναϊκοῦ Στόλου, θὰ ἔθετε τὴν Κόρινθον εἰς πολὺ μειονεκτικὴν θέσιν· διὰ τοῦτο δὲ καὶ οἱ Κορίνθιοι ἔσπευσαν νὰ ἀποστείλουν πρέσβεις εἰς Ἀθήνας, ὅπως ἀντενεργήσουν κατὰ τῆς ἀποδοχῆς τῶν Κερκυραϊκῶν προτάσεων.

Αἱ ὑποστηριχθεῖσαι ἑκατέρωθεν ἀπόψεις κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Δήμου τῶν Ἀθηναίων, ὅπως τὰς διετύπωσεν ὁ Θουκυδίδης, εἶναι χαρακτηριστικαὶ τῆς ἐπικρατούσης τότε ἐν Ἑλλάδι καταστάσεως καὶ νοοτροπίας. Ἐν γενικωτάταις γραμμαῖς ἡ ἄποψις τῶν Κερκυραίων συνίστατο εἰς τὸ ὅτι αὐτοὶ ἦσαν οἱ ἀδικούμενοι—καὶ τότε ὅπως καὶ τόρα αὐτὸ ἀπετέλει τὸ κυριώτερον ἐπιχείρημα ἑκατέρου τῶν διαμαχομένων—καὶ ὅτι συνεπῶς αἱ Ἀθῆναι θὰ εὑρίσκοντο ἐν τῷ δικαίῳ βοηθοῦσαι αὐτούς· δὲν περιώρισαν ὅμως τὰ ἐπιχειρήματά των οἱ πρέσβεις τῶν Κερκυραίων εἰς μόνον τὸ ἠθικὸν καὶ νομικὸν ἐπίπεδον, ἀλλὰ ἀφῆκαν σαφῶς νὰ ἐννοηθῇ καὶ τὸ σημαντικὸν πλεονέκτημα, ποὺ θὰ ἀπετέλει διὰ τὴν Ἀθηναϊκὴν Ἡγεμονίαν ἡ ἐνίσχυσις τοῦ ναυτικοῦ της διὰ τοῦ ἰσχυροῦ Κερκυραϊκοῦ στόλου. Δὲν παρέλειψαν δὲ νὰ ὁμιλήσουν καὶ περὶ τοῦ συνεχῶς ἐνισχυομένου φιλοπολέμου πνεύματος ἐν Σπάρτῃ καὶ περὶ τῆς στρατηγικῆς σημασίας ποὺ θὰ εἶχεν ἡ ναυτικὴ δύναμις καὶ ἡ γεωγραφικὴ θέσις τῆς Κερκύ-

ρας, ἐν ᾗ περιπτώσει τὰ πράγματα ἔφθαναν εἰς ἔνοπλον σύγκρουσιν μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης. Διότι, καθὼς εἶπαν, ἡ Κέρκυρα «εὑρίσκεται πλευρικῶς τῶν γραμμῶν συγκοινωνίας πρὸς τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Σικελίαν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ δύναται κατὰ θέλησιν νὰ ἀπαγορεύσῃ τὴν παροχὴν ναυτικῆς συνδρομῆς ἀπὸ ἐκεῖ πρὸς τὴν Πελοπόννησον, εἴτε καὶ ἀντιστρόφως». Καὶ κατέληξαν τονίσαντες ὅτι, ἐὰν ἐκ τῶν τριῶν τότε μεγαλυτέρων ναυτικῶν τῆς Ἑλλάδος, ἤτοι τοῦ Ἀθηναϊκοῦ, τοῦ Κορινθιακοῦ καὶ τοῦ Κερκυραϊκοῦ, οἱ Ἀθηναῖοι, ἀπορίπτοντες τὰς περὶ συμμαχίας προτάσεις των, ἄφιναν τὸ τελευταῖον τοῦτο νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὰς θελήσεις τῶν Κορινθίων, τότε ἀσφαλῶς θὰ ὑπεχρεοῦντο βραδύτερον νὰ ἀντιμετωπίσουν καὶ τὰ δύο αὐτὰ ἡνωμένα· ἐνῷ ἀντιθέτως, δεχόμενοι τὰς προτάσεις των, θὰ ἠδύναντο νὰ ἐξασφαλίσουν ἀπόλυτον κατὰ θάλασσαν ὑπεροχήν (1).

Ὁ ἐπίλογος οὗτος τῆς ἀγορεύσεως τῶν Κερκυραίων πρέσβεων ἐπηρέασε, καθὼς φαίνεται, περισσότερον παρὰ οἱονδήποτε νομικὸν ἐπιχείρημα, τὰς ἀποφάσεις τῆς Ἀθηναϊκῆς Βουλῆς. Διότι, πράγματι ἡ γεωγραφικὴ θέσις καὶ ἡ ναυτικὴ δύναμις τῆς Κερκύρας θὰ ἐξησφάλιζε διὰ τοὺς Ἀθηναίους κυριαρχίαν θαλάσσης ἐν τῷ Ἰονίῳ, καθὼς καὶ μίαν θαυμασίως τοποθετημένην βάσιν ἐπιχειρήσεων πρὸς τὴν Σικελίαν καὶ τὴν κάτω Ἰταλίαν, ὅπου οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν μεγίστης σημασίας ἐμπορικὰ συμφέροντα καὶ κατακτητικὰς βλέψεις. Ἐνῷ ἐξ ἀντιθέτου ἡ τυχὸν ὑποταγὴ τῆς Κερκύρας εἰς τὴν Κόρινθον θὰ καθίστα τὴν ἐν τῷ Ἰονίῳ κατάστασιν λίαν ἐπισφαλῆ δι' αὐτούς, δεδομένου ὅτι ὁ στόλος των ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ περιπλέῃ τὰς ἀκτὰς τῆς Πελοποννήσου διὰ νὰ φθάσῃ ἕως ἐκεῖ καὶ θὰ ἀπέκλειεν ὁπωσδήποτε κάθε σκέψιν ἐπεκτάσεως τῆς ἐμπορικῆς καὶ πολιτικῆς των ἐπιρροῆς πρὸς τὴν Σικελίαν.

Διὰ τοὺς λόγους τούτους, παρὰ τὰ ἰσχυρότατα ὄντως νομικὰ ἐπιχειρήματα, τὰ ὁποῖα ἀντέταξαν εἰς τὰς ὠφελιμιστικὰς ἀπόψεις τῶν Κερκυραίων οἱ πρέσβεις τῆς Κορίνθου, παρὰ τὴν ἐκ μέρους των ὑπόμνησιν τοῦ χρέους εὐγνωμοσύνης ποὺ εἶχαν πρὸς τὴν πόλιν των οἱ Ἀθηναῖοι διὰ τὴν στάσιν της κατὰ τὴν Σαμιακὴν ἐπανάστασιν, καθὼς καὶ κατὰ τὸν πρὸς τοὺς Αἰγινήτας πόλεμον (2), παρά, τέλος, τοὺς

1) Θουκυδ. I, 36.

2) Εἰς τὴν περίπτωσιν ἐκείνην οἱ Κορίνθιοι, εἶχαν βοηθήσει τοὺς Ἀθηναίους πωλήσαντες πρὸς αὐτοὺς ἀντὶ τοῦ εὐτελεστάτου ποσοῦ τῶν ὃ δρχ. κατὰ πλοῖον, ἤτοι οὐσιαστικῶς δωρήσαντες ἀρκετὰ πλοῖα. Ὁ τύπος τῆς

σαφεῖς ὑπαινιγμοὺς περὶ τῶν πολιτικῶν συνεπειῶν τῆς ἐκ μέρους τῶν Ἀθηνῶν παροχῆς βοηθείας πρὸς τοὺς ἀποίκους τῶν Κορινθίων ἐναντίον τῆς μητροπόλεώς των, ἡ Ἐκκλησία τοῦ Δήμου κατόπιν δύο συνεδριάσεων ἀπεφάσισε τελικῶς νὰ δεχθῇ μίαν μέσην λύσιν εὐνοοῦσαν μᾶλλον τὰς ἀπόψεις τῶν Κερκυραίων. Ἀπεφάσισε δηλαδὴ ἡ ὑπερτάτη Ἀρχὴ τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτείας, νὰ συνάψῃ μετὰ τῆς Κερκύρας, ὄχι συμμαχίαν, ἀλλὰ μόνον «ἐπιμαχίαν», ἓν εἶδος ἀμυντικοῦ Συμφώνου ἀσφαλείας, ὅπως θὰ ἐλέγαμεν σήμερον. Εἰς ἐφαρμογὴν δὲ τῆς ἐπιμαχίας ταύτης ἀπεστάλη εἰς Κέρκυραν Μοῖρα ἐκ δέκα τριήρεων, μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ ἀποφύγῃ ἔνοπλον σύγκρουσιν πρὸς τοὺς Κορινθίους, ἐκτὸς ἐὰν οὗτοι ἔπλεαν τυχὸν κατὰ τῆς Κερκύρας, ἢ ἤθελαν ἐπιχειρήσει ἀπόβασιν. Ἡ Ἱστορία παρέχει πλεῖστα τοιαῦτα παραδείγματα ἀσαφῶν ὁδηγιῶν δοθεισῶν πρὸς πολεμικοὺς Ἀρχηγούς, τῶν ὁποίων τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε κατὰ κανόνα ἡ αὐτόματος ἔναρξις τῶν ἐχθροπραξιῶν. Κλασικὸν παράδειγμα ἔχομεν ἐκ τῆς προσφάτου Ἱστορίας μας τὸ τῆς ναυμαχίας τοῦ Ναυαρίνου, ποὺ προῆλθεν ἀπὸ ἓν ἐπεισόδιον, ἐνῷ οὔτε οἱ Τουρκοαιγύπτιοι, οὔτε οἱ Σύμμαχοι, εἶχαν ἐξ ἀρχῆς τὴν πρόθεσιν νὰ καταλήξουν εἰς ἔνοπλον σύγκρουσιν (1). Τοιοῦτόν τι συνέβη καὶ ἐν προκειμένῳ.

Πράγματι, ὀλίγον μετὰ τὸν κατάπλουν τῶν Ἀθηναϊκῶν πλοίων εἰς Κέρκυραν, οἱ Κορίνθιοι συμπληρώσαντες ἐν τῷ μεταξὺ τὰς προπαρασκευάς των ἐξέπεμψαν κατὰ τῆς Κερκύρας στόλον ἐξ 150 τριήρεων (ἐκ τῶν ὁποίων 90 ἦσαν Κορινθιακαί, αἱ δὲ λοιπαὶ συμμαχικαί)· κατὰ τὰ τότε κρατοῦντα ἑκάστη τῶν συμμαχικῶν μοιρῶν εἶχε τὸν ἴδιον αὐτῆς ἀρχηγόν, τῆς δὲ Κορινθιακῆς Μοίρας ἡγεῖτο ὁ Ξενοκλείδης ὁ Εὐθυκλέους, ὅστις καὶ ἐξήσκει τὴν γενικὴν ἀρχηγίαν. Ὁ στόλος οὗτος προσωρμίσθη καὶ «ἐστρατοπέδευσε» εἰς τὸ Χειμέριον τῆς Θεσπρωτίδος παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀχέροντος ποταμοῦ ἔναντι τῶν νησίδων τῶν Συβότων. Οἱ Κερκυραῖοι, μόλις ἐπληροφορήθησαν τὴν προσέγγισιν τοῦ ἀντιπάλου στόλου, ἐκινητοποίησαν ἀμέσως 110 τριή-

«πωλήσεως» τῶν πλοίων ἐχρησιμοποιήθη πρὸς καταστρατήγησιν Νόμου ἀπαγορεύοντος τὴν ἐκχώρησιν ἰδιοκτησίας τῆς πόλεως εἰς ξένην ἐπικράτειαν· Ἐπρόκειτο ἄρα περὶ σημαντικῆς καὶ ἀξίας λόγου βοηθείας, τὴν ὁποίαν εἶχε παράσχει τότε ἡ Κόρινθος πρὸς τὰς Ἀθήνας.

1) Αἱ ὁδηγίαι, ποὺ εἶχαν λάβει οἱ Σύμμαχοι Ἀρχηγοὶ καὶ αἱ ἐπ' αὐτῶν ἐνέργειαί των, ἐξ ὧν προῆλθεν ἡ ναυμαχία τοῦ Ναυαρίνου, ἐκτίθενται λεπτομερῶς ἐν τῷ συγγράμματι ἡμῶν «Αἱ ναυτικαὶ ἐπιχειρήσεις τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος 1821—29», ἔκδ. 1930 σελ. 136—138.

ρεις, τὰς ὁποίας ἐξαπέστειλαν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τῶν Μεινιάδου, Αἰσιμίδου καὶ Εὐρυβάτου, πρὸς συνάντησιν τοῦ ἐχθροῦ. Συμφώνως πρὸς τὸν γενικὸν κανόνα, ποὺ ἐπεκράτει τότε εἰς τὴν Τακτικήν, συνεκέντρωσαν ἐπὶ τῆς ἔναντι τῶν Συβότων ἄκρας Λευκίμμης τῆς Κερκύρας τὸν πεζικὸν των στρατόν, ἐνισχυμένον ἀπὸ 1000 ὁπλίτας Ζακυνθίους, ποὺ εἶχαν προστρέξει εἰς βοήθειάν των. Ἀνάλογον προφύλαξιν ἔλαβαν καὶ οἱ ἀντίπαλοί των Κορίνθιοι συγκεντρώσαντες ὁμοίως ἐπὶ τῆς ἠπειρωτικῆς ἀκτῆς παρὰ τὸ ἀγκυροβόλιον τοῦ Στόλου των στρατεύματα συγκροτηθέντα ἐκ τῶν γειτονικῶν φυλῶν.

Ἡ ἐπακολουθήσασα ὁρμητικὴ σύρραξις μεταξὺ τῶν ἀντιπαρατεταγμένων ναυτικῶν δυνάμεων εἶναι γνωστὴ ἐν τῇ Ἱστορίᾳ ὡς ***ναυμαχία παρὰ τὰ Σύβοτα***, θεωρεῖται δὲ ὡς ἡ τελευταία ναυμαχία τῆς τότε ἐποχῆς, ἡ ὁποία συνήφθη κατὰ τὸν ἀρχαϊκὸ πρωτόγονον τρόπον ποὺ ἦτο ἐν ἰσχύϊ κατὰ τοὺς Μηδικοὺς πολέμους (1). Ἦτο δὲ ἡ ἀντίθεσις κατὰ τοσοῦτο μᾶλλον χαρακτηριστική, καθόσον αἱ ἐπακολουθήσασαι κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ναυμαχίαι παρουσίασαν μεγάλην ποικιλίαν καὶ ἔδωσαν ἀφορμὴν εἰς σημαντικὴν ἐξέλιξιν ἐν τῷ πεδίῳ τῆς ναυτικῆς Τακτικῆς. Ἡ παρὰ τὰ Σύβοτα ναυμαχία διεξήχθη κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ Θουκυδίδου ὡς ἑξῆς:

Οἱ Κορίνθιοι, μόλις συνεπλήρωσαν τὰς προετοιμασίας των, παρέλαβον ἐπὶ τῶν πλοίων των τριῶν ἡμερῶν τρόφιμα καὶ ἐξέπλευσαν ἐκ τοῦ ἀγκυροβολίου των διαρκούσης τῆς νυκτός. Κατὰ τὴν αὐγὴν δέ, πλέοντες ἐν σχηματισμῷ μάχης μὲ μέτωπον πρὸς τὴν Κέρκυραν, διέκριναν τὸν ἀντίπαλον στόλον ἐπερχόμενον ἐναντίον των. Ἀμέσως ἑκάτερος τῶν ἀντιπάλων ἐχείρισεν, ὥστε νὰ ταχθῇ ἀκριβῶς ἀντιμέτωπος τοῦ ἑτέρου, ἡ δὲ παράταξις ἑκατέρωθεν ἦτο ὡς ἑξῆς:

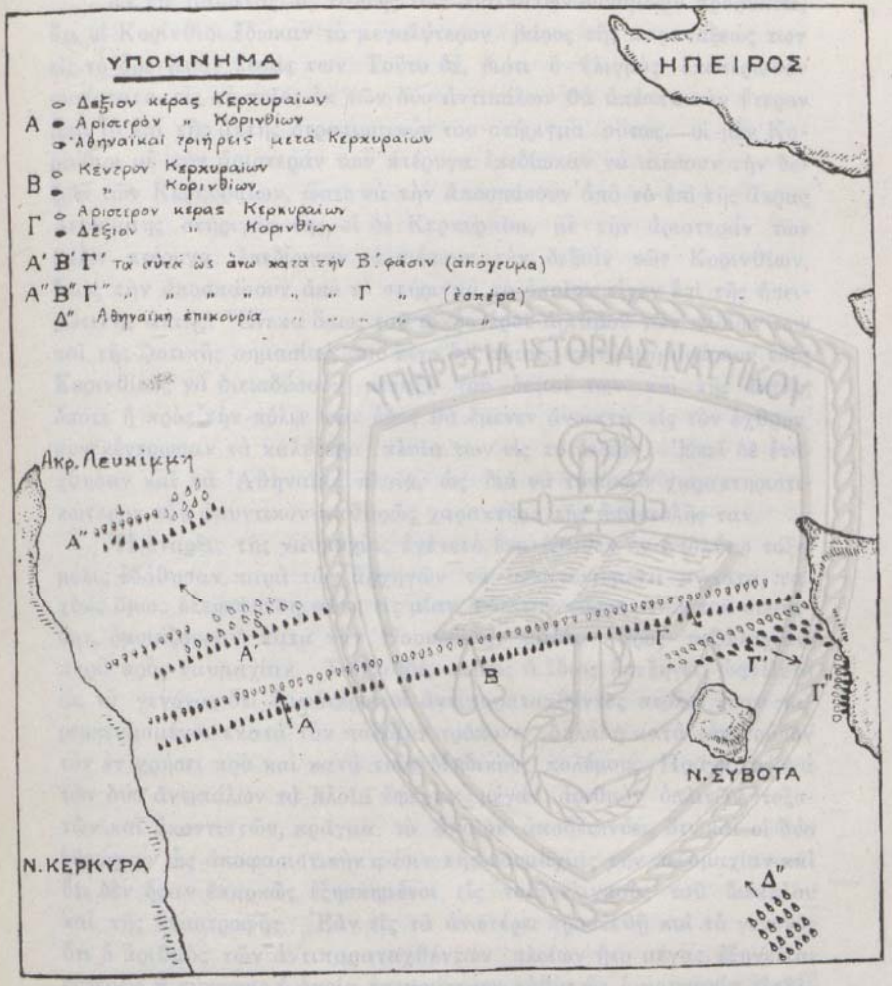
ΚΕΡΚΥΡΑΙΟΙ

Δεξιὸν κέρας	*Κέντρον*	*Ἀριστερὸν κέρας*
10 Ἀθηναϊκὰ πλοῖα	40 Κερκυραϊκὰ	40 Κερκυραϊκὰ
30 Κερκυραϊκὰ		

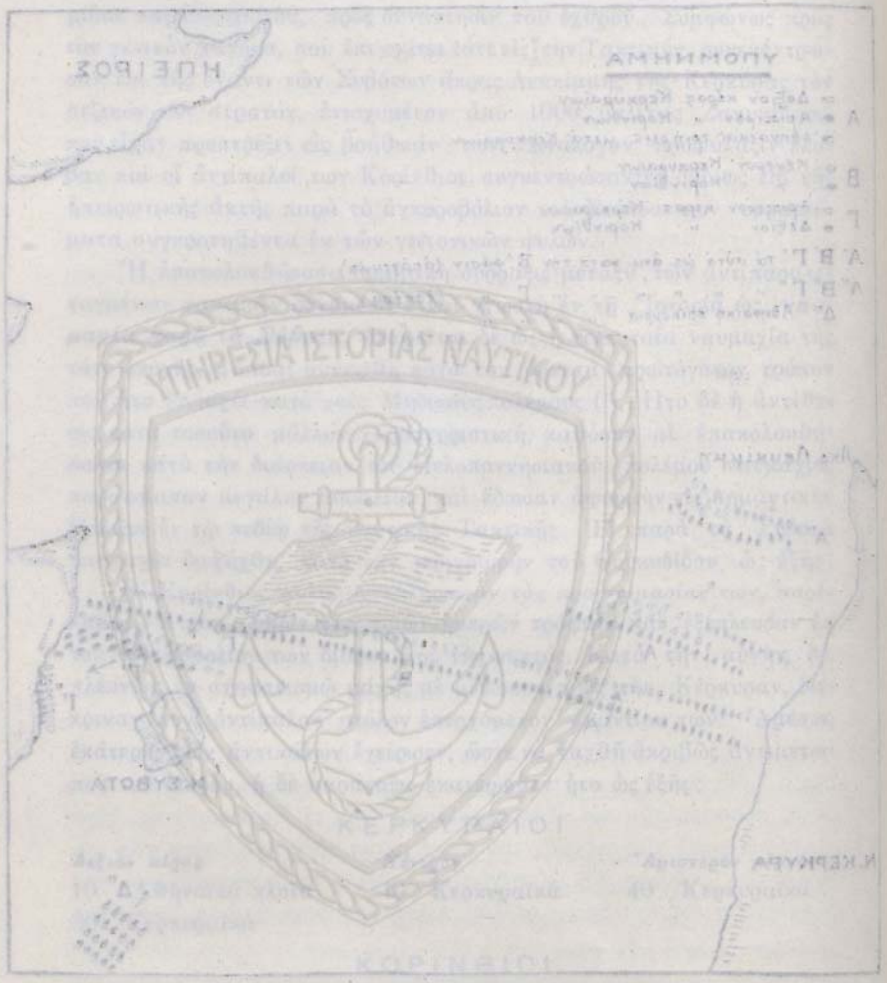
ΚΟΡΙΝΘΙΟΙ

Ἀριστερὸν κέρας	*Κέντρον*	*Δεξιὸν κέρας*
Ἄγνωστος ἀριθμὸς τῶν ταχυτέρων Κορινθιακῶν πλοίων	10 Ἠλείων	12 Μεγαρέων
	10 Λευκαδίων	27 Ἀμπρακιωτῶν
	1 Ἀνακτορίων	
	λοιπὰ Κορινθιακὰ	

1) Θουκυδ. I, 48.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΝΑΥΜΑΧΙΑΣ ΠΑΡΑ ΤΑ ΣΥΒΟΤΑ

Ἐκ τῆς παρατάξεως ταύτης τῶν ἀντιπάλων δυνάμεων προκύπτει, ὅτι οἱ Κορίνθιοι ἔδωκαν τὸ μεγαλύτερον βάρος τῆς παρατάξεώς των εἰς τὸ ἀριστερὸν κέρας των. Τοῦτο δέ, διότι ὁ ἑλιγμὸς ἑκατέρωθεν συνίστατο εἰς τὸ ποῖος ἐκ τῶν δύο ἀντιπάλων θὰ ἀπέσπα τὸν ἕτερον ἀπὸ τὸ ἐπὶ τῆς ἀκτῆς στρατιωτικόν του στήριγμα· οὕτως, οἱ μὲν Κορίνθιοι μὲ τὴν ἀριστεράν των πτέρυγα ἐπεδίωκαν νὰ πιέσουν τὴν δεξιὰν τῶν Κερκυραίων, ὥστε νὰ τὴν ἀποσπάσουν ἀπὸ τὸ ἐπὶ τῆς ἄκρας Λευκίμμης στήριγμά της, οἱ δὲ Κερκυραῖοι, μὲ τὴν ἀριστεράν των πάλιν πτέρυγα, ἐπεδίωκαν νὰ πιέσουν τὴν δεξιὰν τῶν Κορινθίων, ὅπως τὴν ἀποσπάσουν ἀπὸ τὸ στήριγμα τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐπὶ τῆς ἠπειρωτικῆς ἀκτῆς. Ἕνεκα ὅμως τοῦ μικροτέρου ἀριθμοῦ τῶν πλοίων των καὶ τῆς ζωτικῆς σημασίας, ποὺ εἶχε δι' αὐτοὺς τὸ νὰ μὴ ἀφίσουν τοὺς Κορινθίους νὰ διεισδύσουν μεταξὺ τοῦ δεξιοῦ των καὶ τῆς ἀκτῆς, ὁπότε ἡ πρὸς τὴν πόλιν των ὁδὸς θὰ ἔμενεν ἀνοικτὴ εἰς τὸν ἐχθρόν, συνεκέντρωσαν τὰ καλύτερα πλοῖα των εἰς τὸ δεξιόν. Ἐκεῖ δὲ ἐτάχθησαν καὶ τὰ Ἀθηναϊκὰ πλοῖα, ὡς διὰ νὰ τονίσουν χαρακτηριστικώτερον τὸν ἀμυντικὸν καθαρῶς χαρακτῆρα τῆς ἀποστολῆς των.

Ἡ ἔναρξις τῆς ναυμαχίας ἐγένετο ἑκατέρωθεν ἐν ἀπολύτῳ τάξει μόλις ἐδόθησαν παρὰ τῶν ἀρχηγῶν τὰ κεκανονισμένα σήματα, ταχέως ὅμως ἐξεφυλίσθη αὕτη εἰς μίαν ἄτακτον σύρραξιν ἐκ τοῦ συστάδην, ὁμοιάζουσαν κατὰ τὸν Θουκυδίδην μᾶλλον πρὸς πεζομαχίαν, παρὰ πρὸς ναυμαχίαν. Τοῦτο δέ, καθὼς ὁ ἴδιος ἐπεξηγεῖ, ὠφείλετο εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ἀμφότεροι οἱ ἀντιπαραταχθέντες στόλοι ἦσαν παρεσκευασμένοι «κατὰ τὸν παλαιὸν τρόπον», δηλαδὴ κατὰ τὸν τρόπον τὸν ἐν χρήσει πρὸ καὶ κατὰ τοὺς Μηδικοὺς πολέμους. Πράγματι, καὶ τῶν δύο ἀντιπάλων τὰ πλοῖα ἔφεραν μέγαν ἀριθμὸν ὁπλιτῶν, τοξοτῶν καὶ ἀκοντιστῶν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύει, ὅτι καὶ οἱ δύο ἐθεώρουν ὡς ἀποφασιστικὴν φάσιν τῆς ναυμαχίας τὴν πεζομαχίαν καὶ ὅτι δὲν ἦσαν ἐπαρκῶς ἐξησκημένοι εἰς τοὺς ἑλιγμοὺς τοῦ διέκπλου καὶ τῆς ἀναστροφῆς. Ἐὰν εἰς τὰ ἀνωτέρω προστεθῇ καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀντιπαραταχθέντων πλοίων ἦτο μέγας, ἐξηγεῖται εὐχερῶς ἡ σύγχυσις ἡ ὁποία ἐπεκράτησεν, εὐθὺς ὡς ἡ ναυμαχία εἰσῆλθεν εἰς τὴν ἀποφασιστικήν της φάσιν. Οἱωσδήποτε χειρισμὸς συνόλου ἢ ὁμαδικὴ κίνησις τμήματός τινος τῶν ἀντιπάλων στόλων κατέστη πλέον ἀδύνατος, παντοῦ δὲ θόρυβος καὶ ταραχὴ ἐπεκράτει καὶ κατὰ τὴν χαρακτηριστικὴν φράσιν τοῦ Θουκυδίδου «θυμῷ καὶ ῥώμῃ τὸ πλέον ἐναυμάχουν ἢ ἐπιστήμῃ». Μὲ κάποιαν δόσιν περιφρονήσεως διὰ τὸν πρωτόγονον καὶ ἀπηρχαιωμένον τρόπον, ποὺ διεξήγετο ἡ ναυμα-

χία, τὴν παρηκολούθουν οἱ Ἀθηναῖοι μὲ τὰ δέκα πλοῖα των, τὰ ὁποῖα, χωρὶς οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν νὰ χάσουν τὴν συνοχὴν ἢ τὸν σχηματισμόν των, μετεκινοῦντο πρὸς οἱονδήποτε σημεῖον τῆς Κερκυραϊκῆς παρατάξεως, ποὺ ἀντελαμβάνοντο ὅτι εἶχεν ἀνάγκην τῆς βοηθείας των. Καὶ δὲν ἐπετίθεντο μέν, συμφώνως πρὸς τὰς ὁδηγίας ποὺ εἶχαν, ἤρκει ὅμως ἡ ἁπλῆ ἐμφάνισίς των, διὰ νὰ τηρῇ εἰς ἀπόστασιν τὰς πρὸ τῶν ἐμβόλων των ἑκάστοτε συναντωμένας Κορινθιακὰς τριήρεις.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ ναυμαχία ἐλάμβανε τροπὴν ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὸν τακτικὸν ἑλιγμὸν ἑκατέρου τῶν ἀντιπάλων. Οὕτω τὸ δεξιὸν κέρας τῶν Κορινθίων, ἀποτελούμενον, καθὼς εἴδομεν, ἀπὸ τὰ συμμαχικὰ πλοῖα τῶν Μεγαρέων καὶ τῶν Ἀμπρακιωτῶν, ἤρχισε νὰ κάμπτηται ὑπὸ τὴν ὁρμητικὴν ἐπίθεσιν τοῦ ἀριστεροῦ τῶν Κερκυραίων· ἐντὸς ὀλίγου δὲ διεσπάσθη ἐντελῶς ὑπὸ τὴν πίεσιν 20 Κερκυραϊκῶν τριήρεων καὶ κατεδιώχθη παρ' αὐτῶν μέχρι τοῦ αἰγιαλοῦ. Ἡ καταδίωξις ἐσυνεχίσθη, ὅπως εἰς τὸν Εὐρυμέδοντα, καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς ἀκτῆς, ὅπου οἱ ἐπιβάται τῶν διωκόντων πλοίων ἐκτελέσαντες ἀπόβασιν διήρπασαν καὶ ἐνέπρησαν τὰς σκηνὰς τοῦ συμμαχικοῦ τῶν Κορινθίων πεζικοῦ. Ἀντιστρόφως, τὸ ἀριστερὸν κέρας τῶν Κορινθίων, τὸ ὁποῖον περιελάμβανε τὰ ταχύτερα καὶ ἰσχυρότερά των πλοῖα, ἐξήσκει ἰσχυροτάτην πίεσιν ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ τῶν Κερκυραίων, προσπαθοῦν νὰ τὸ ἀποσπάσῃ ἀπὸ τῆς ἄκρας τῆς Λευκίμμης, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον καὶ ἐπέτυχεν ἐν τέλει. Εἰς τὴν κρίσιμον ταύτην διὰ τοὺς Κερκυραίους στιγμήν, ποὺ ἡ ὁδὸς πρὸς τὴν πόλιν των ἔμενε πλέον ἀνοικτὴ εἰς τὸν ἐχθρόν, οἱ Ἀθηναῖοι, μὴ δυνάμενοι πλέον νὰ ἐξακολουθοῦν παρακολουθοῦντες τὸν ἀγῶνα ὡς ἀπαθεῖς θεαταί, ἠναγκάσθησαν νὰ παρέμβουν ἐνεργῶς. Ὁ μικρὸς ὅμως ἀριθμὸς τῶν πλοίων των δὲν τοὺς ἐπέτρεπε νὰ ἐνεργήσουν, ὅπως ἀποτρέψουν τὴν τροπὴν τοῦ δεξιοῦ κέρατος τῶν Κερκυραίων. Ἦτο ἤδη ἀπόγευμα καὶ ἡ ναυμαχία ἔφθανεν εἰς τὴν μεγαλυτέραν της ἔντασιν, λόγῳ τῆς προσπαθείας ποὺ κατέβαλλεν ἑκάτερος τῶν ἀντιπάλων νὰ ἐξασφαλίσῃ ἀποφασιστικόν τι ἀποτέλεσμα πρὸ τῆς ἑσπέρας. Τὰ πλοῖα τοῦ νικηφόρου κέρατος τῶν Κορινθίων ἐξηκολούθουν νὰ καταδιώκουν τὰ ἔναντι αὐτῶν Κερκυραϊκά, χωρὶς νὰ ἀπασχολοῦνται μὲ τὴν προσπάθειαν διασώσεως καὶ αἰχμαλωτίσεως τῶν ὑφισταμένων βλάβας ἐχθρικῶν πλοίων, διότι ἡ μόνη σκέψις ὅλων ἦτον, πῶς νὰ φονεύσουν τὰ πληρώματά των. Φαίνεται δέ, ὅτι μέσα εἰς τὴν γενικὴν σύγχυσιν τῆς πρώτης ταύτης Ἑλλήνων πρὸς Ἕλληνας ναυμαχίας, δὲν ἦτο εὔκολος ἡ ἀναγνώρισις ἐχθρῶν καὶ φίλων· καὶ ὡς ἐκ τούτου πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἄνδρας τῶν ἡττηθέντων

Κορινθιακῶν πλοίων τοῦ δεξιοῦ κέρατος εὗρον τὸν θάνατον ἀπὸ τοὺς ἰδικούς των, ὅταν τὰ διωκόμενα πλοῖα των ἐνεπλέκοντο εἰς τὴν γραμμὴν τοῦ νικηφόρου ἀριστεροῦ των.

Οὕτω πως οἱ Κορίνθιοι, ἀγνοοῦντες ἀκόμη τὴν ἡττάν των συμμάχων των εἰς τὸ δεξιὸν κέρας, κατεδίωξαν τὰς ἡττηθείσας Κερκυραϊκὰς τριήρεις μέχρι τῆς ἔναντι ἀκτῆς καὶ ἀκολούθως ἐπεδόθησαν εἰς τὴν διάσωσιν τῶν ἰδικῶν των ναυαγῶν καὶ τὴν περισυλλογὴν τῶν νεκρῶν των πρὸς ἐνταφιασμόν. Τὸ καθῆκον τοῦτο ἐθεωρεῖτο, καθὼς ἐλάβομεν ἤδη ἀλλαχοῦ τὴν ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν, ἱερόν, ἡ δὲ κυριωτέρα ἔνδειξις νίκης, ἡ ὁποία ἔδιδε δικαίωμα εἰς ἀνέγερσιν τροπαίου, ἦτο τὸ νὰ κρατήσῃ κανεὶς τὸ πεδίον τῆς μάχης καὶ νὰ δυνηθῇ νὰ ἐκπληρώσῃ τὸ καθῆκον τοῦτο. Μόλις οἱ Κορίνθιοι μετέφεραν εἰς τὰ Σύβοτα ὑπὸ τὴν κάλυψιν τοῦ πεζοῦ στρατοῦ των τοὺς νεκροὺς καὶ τραυματίας, καθὼς καὶ τὴν ἀρκετὰ πλουσίαν λείαν των, ἐπέπλευσαν ἐκ νέου κατὰ τῶν Κερκυραίων, οἵτινες συγκεντρώσαντες τὰ περισωθέντα πλοῖά των ἀντιπαρετάχθησαν, ὅπως ἀποκρούσουν ἐνδεχομένην ἀπόβασιν τοῦ ἐχθροῦ εἰς τὴν νῆσόν των. Ἐπλησίαζεν ὅμως ἤδη ἡ ἑσπέρα καί, ἐνῶ αἱ σάλπιγγες εἶχαν σημάνει τὸν ἐπίπλουν, αἴφνης οἱ Κερκυραῖοι βλέπουν τὰς τριήρεις τῶν Κορινθίων νὰ ἀνακρούουν πρύμναν. Ἡ ἀνακούφισίς των ὑπῆρξε βέβαια μεγάλη, ἐξ ἴσου ὅμως μεγάλη καὶ ἡ ἔκπληξίς των, διότι δὲν ἠδύναντο νὰ ἐξηγήσουν τὸν λόγον τῆς τοιαύτης αἰφνιδίας ὑποχωρήσεως τοῦ ἐχθροῦ. Τί λοιπὸν εἶχε συμβῇ; ἁπλούστατα· οἱ Κορίνθιοι εἶδον τὴν στιγμὴν ἐκείνην, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὡς ἐκ τῆς θέσεώς των δὲν ἠμποροῦσαν νὰ ἴδουν καὶ οἱ Κερκυραῖοι, Ἀθηναϊκὴν ἐπικουρίαν ἐξ 20 πλοίων κατευθυνομένων πάσῃ ταχύτητι πρὸς τὸ μέρος των καὶ ἀπειλούντων ἐντὸς ὀλίγου νὰ τοὺς θέσουν «μεταξὺ δύο σειρῶν ἐμβόλων», μεταξὺ δύο πυρῶν, ὅπως θὰ ἐλέγαμεν σήμερον. Διὰ τοῦτο ἔσπευσαν νὰ σημάνουν «διάλυσιν», μετ' ὀλίγον δὲ τὸ αὐτὸ ἔπραξαν καὶ οἱ ἀντίπαλοί των. Οὕτω πως ἡ νὺξ ἐχώρισε τοὺς μαχομένους κατὰ τὴν κλασικὴν ἱστορικὴν ἔκφρασιν, διότι παράδειγμα νυκτερινῆς μεγάλης ναυμαχίας δὲν ἀναφέρει ἡ ναυτικὴ Ἱστορία τῶν ἀρχαίων χρόνων. Ἡ ἀποφυγὴ δὲ αὐτὴ τῆς διακυβεύσεως τῶν πάντων εἰς τὴν ἀβεβαιότητα τῆς νυκτερινῆς συρράξεως, παρέμεινεν ὡς γενικὴ σχεδὸν ἀρχὴ εἰς τὴν ναυτικὴν Τακτικὴν διὰ μέσου τῶν αἰώνων. Βεβαίως ἔκτοτε παρουσιάσθησαν εἰς τὴν Ἱστορίαν περιπτώσεις νυκτερινῶν ναυμαχιῶν, αὐταὶ ὅμως ἀπετέλεσαν τὰς ἐξαιρέσεις. Ἀκόμη καὶ κατὰ τὸν Μέγαν Πόλεμον μόνον τυχαῖαι συναντήσεις πλοίων ἢ μοιρῶν ἔλαβον χώραν κατὰ τὴν νύκτα, εἶναι δὲ χα-

ρακτηριστικὸν τὸ γεγονός, ὅτι, κατὰ τὴν ἑσπέραν τῆς 31ης Μαΐου τοῦ 1916, καὶ ὁ Ναύαρχος Jellicoe καὶ ὁ Ναύαρχος Beatty, ἄνδρες τόσον διαφόρου ἰδιοσυγκρασίας, συνεφώνησαν ἀπολύτως ἐπὶ τοῦ ἀσυμφόρου τῆς ἐπιδιώξεως συνεχίσεως τῆς ναυμαχίας κατὰ τὴν νύκτα. Ὁσονδήποτε δὲ καὶ ἂν θεωρῆται μᾶλλον ἀπηρχαιωμένη ἡ ἄποψις αὕτη σήμερον, κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν ἀπετέλει κανόνα ἡ διακοπὴ τῆς μάχης ἅμα τῇ ἐπελεύσει τοῦ σκότους.

Τὴν ἑπομένην πρωΐαν αἱ Ἀθηναϊκαὶ τριήρεις, ἀνερχόμεναι πλέον εἰς 30, ἀνήχθησαν μαζὺ μὲ ὅσας Κερκυραϊκὰς ἦσαν εἰς κατάστασιν νὰ πλεύσουν καὶ κατηυθύνθησαν πρὸς τὸν λιμένα τῶν Συβότων, ὅπου εὑρίσκοντο ἀκόμη ἀνειλκυσμέναι εἰς τὴν ξηρὰν αἱ τριήρεις τῶν Κορινθίων. Οὗτοι καθείλκυσαν ἀμέσως τὰ πλοῖα καὶ παραταχθέντες ἀνέμενον τὴν ἐχθρικὴν ἐπίθεσιν, ἀποφασισμένοι ὄντες νὰ μὴ κάμουν αὐτοὶ τὴν ἔναρξιν τῆς ναυμαχίας. Εἶχαν δὲ ἰσχυροὺς λόγους πρὸς τοῦτο: πρῶτον, διότι ἔβλεπαν ὅτι ἡ Ἀθηναϊκὴ δύναμις εἶχεν ἤδη τριπλασιασθῆ καὶ ὅτι ἦτο ἕτοιμος νὰ λάβῃ ἐνεργὸν μέρος εἰς τὴν μάχην· δεύτερον, διότι πολλαὶ ἀπὸ τὰς τριήρεις των εἶχαν ὑποστῆ σοβαρὰς βλάβας κατὰ τὴν ναυμαχίαν τῆς προηγουμένης ἡμέρας· καὶ τέλος διότι ἡ φύλαξις τῶν αἰχμαλώτων, τοὺς ὁποίους εἶχαν ἐπὶ τῶν πλοίων των, θὰ παρουσίαζεν ἀρκετὰ δύσκολον πρόβλημα ἐν περιπτώσει ἐπαναλήψεως τῆς ναυμαχίας. Διὰ τοῦτο, περισσότερον ἀπὸ τὴν διάθεσιν νὰ ναυμαχήσουν, τοὺς ἀπησχόλει ἡ σκέψις τοῦ πῶς θὰ ἐξησφάλιζαν τὴν πρὸς Κόρινθον ὑποχώρησιν, ἐὰν τυχὸν ἐνεφανίζετο καὶ νέα Ἀθηναϊκὴ ἐνίσχυσις.

Ὑπὸ τὸ κράτος τῶν ἀνησυχιῶν τούτων οἱ Κορίνθιοι ἀπεφάσισαν νὰ προσφύγουν εἰς διπλωματικὴν ἐνέργειαν καὶ ἀποστείλαντες κήρυκα ἐντὸς κελητίου πρὸς τὸν Ἀθηναϊκὸν Στόλον προσεπάθησαν νὰ θέσουν τοὺς Ἀθηναίους ἀρχηγοὺς σαφῶς πρὸ τοῦ διλήμματος τοῦ κατὰ πόσον ἐθεώρουν αὐτοὺς ὡς ἐχθρούς, ἢ ὄχι. Οἱ Ἀθηναῖοι, πολιτικώτατα, ἀπήντησαν, ὅτι αὐτοὶ δὲν ἔκαμαν ἔναρξιν τῶν ἐχθροπραξιῶν, οὐδὲ παρέβησαν τὰς τριακονταετεῖς σπονδάς, ἀλλ' ἁπλῶς ἦλθον διὰ νὰ βοηθήσουν τοὺς συμμάχους των Κερκυραίους. «Ἐὰν λοιπὸν» κατέληξαν «θέλετε νὰ πλεύσετε ὁπουδήποτε ἀλλοῦ, δὲν σᾶς ἐμποδίζομεν, ἐὰν ὅμως πλεύσετε, εἴτε πρὸς τὴν Κέρκυραν, εἴτε πρὸς οἱονδήποτε λιμένα ἀνήκοντα εἰς τὴν Κέρκυραν, τότε δὲν θὰ σᾶς τὸ ἐπιτρέψωμεν, ἐν τῷ μέτρῳ τῶν δυνάμεών μας».

Κατόπιν τῆς ἀπαντήσεως ταύτης, ἡ ὁποία τοὺς ἐξησφάλιζε τὴν ἐλευθέραν ὑποχώρησιν, οἱ Κορίνθιοι στήσαντες τρόπαιον παρὰ τὸ

χωρίον τῶν Συβότων, ἀπέπλευσαν διὰ Κόρινθον. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ναυμαχίας εἶχαν ἀποβῆ μᾶλλον ὑπὲρ αὐτῶν, διότι, ὄχι μόνον ἐκράτησαν τὸ πεδίον τῆς μάχης καὶ ἐνεταφίασαν τοὺς νεκρούς των, ἀλλὰ καὶ συνέλαβον περὶ τοὺς χιλίους αἰχμαλώτους καὶ ἐβύθισαν 70 πλοῖα τῶν Κερκυραίων. Καὶ οἱ τελευταῖοι οὗτοι ὅμως, στηριζόμενοι εἰς τὸ ὅτι κατὰ τὴν δευτέραν ἡμέραν δὲν ἐδέχθησαν τὴν μάχην οἱ ἀντίπαλοί των καίτοι προκληθέντες, εἰς τὸ ὅτι εἶχον καὶ αὐτοὶ βυθίσει κατὰ τὴν ναυμαχίαν τῆς προηγουμένης ἡμέρας 30 Κορινθιακὰ πλοῖα καὶ τέλος εἰς τὸ ὅτι ἡ καταφθάσασα Ἀθηναϊκὴ ἐνίσχυσις παρέλαβε καὶ διέσωσε μέρος τῶν ἰδικῶν των ναυαγῶν, ἔστησαν καὶ αὐτοὶ τρόπαιον. Χαρακτηριστικὸν καὶ τὸ γεγονὸς τοῦτο τῆς νοοτροπίας τῶν προγόνων μας, ἡ ὁποία εἰς πλεῖστα σημεῖα ἐλάχιστα ἢ οὐδόλως μετεβλήθη μέχρι καὶ τῆς σήμερον.

Οὕτω πως τὸ ζήτημα τῆς Ἐπιδάμνου καὶ ἡ ἐξ αὐτοῦ ναυμαχία τῶν Συβότων ἀπετέλεσαν τὴν πρώτην ἀφορμὴν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, διότι οἱ Κορίνθιοι, μένεα πλέοντες διὰ τὴν ἀθηναϊκὴν παρέμβασιν, ἔγιναν οἱ κυριώτεροι ὑποστηρικταὶ τῆς κηρύξεως τοῦ κατὰ τῶν Ἀθηνῶν πολέμου, καθὼς προχωροῦντες εἰς τὴν ἀφήγησιν θὰ ἴδωμεν.

***

Τὸ ζήτημα τῆς Ποτιδαίας, ποὺ ἀπετέλεσε τὴν δευτέραν ἀφορμήν, ἐδημιουργήθη ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως ταύτης, ἀποικίας μὲν οὔσης τῶν Κορινθίων, φόρου ὅμως ὑποτελοῦς εἰς τὰς Ἀθήνας, ἐπωφεληθέντες τῆς μεταξὺ Κορίνθου καὶ Ἀθηνῶν ἔριδος, προῆλθον εἰς μυστικὰς πρὸς τὴν Σπάρτην διαπραγματεύσεις περὶ ἀποστασίας ἀπὸ τῆς Ἀθηναϊκῆς Ἡγεμονίας. Τὴν ἐνέργειαν ὅμως ταύτην τῶν Ποτιδαιατῶν δὲν ἐβράδυναν νὰ πληροφορηθοῦν οἱ Ἀθηναῖοι, τῶν ὁποίων ἡ πολιτικὴ ἦτο πάντοτε νὰ κτυποῦν εἰς αὐτὴν τὴν γένεσίν της κάθε ἀποσχιστικὴν κίνησιν τῶν ὑπηκόων πόλεων. Ἐκτὸς δὲ τοῦ γενικωτέρου τούτου λόγου, ἡ Ποτίδαια, ὡς ἐκ τῆς θέσεώς της ἐπὶ τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Παλλήνης ἐν Χαλκιδικῇ καὶ τοῦ ἰσχυροῦ της πρὸς νότον τείχους τοῦ ἐξασφαλίζοντος αὐτὴν ἀπὸ πάσης ἐκ θαλάσσης ἐπιθέσεως, ἐδέσποζε τοῦ εἰσπλου πρὸς τὸν Θερμαϊκὸν καὶ ἀπετέλει σημαντικὸν προπύργιον τῆς ἐν τῇ περιοχῇ ταύτῃ Ἀθηναϊκῆς κυριαρχίας. Διὰ τοὺς λόγους τούτους ἡ πρώτη ἐνέργεια τῶν Ἀθηνῶν, εὐθὺς ὡς ἔφθασαν ἐκεῖ αἱ περὶ τῶν ἐνεργειῶν τῶν Ποτιδαιατῶν

πληροφορίαι, ἤτο νὰ παραγγείλουν εἰς αὐτοὺς νὰ κρημνίσουν ἀμέσως τὸ πρὸς τὴν θάλασσαν μέρος τοῦ τείχους των καὶ νὰ ἀποστείλουν ὁμήρους εἰς τὰς Ἀθήνας, ἡ ἐντολὴ δὲ αὕτη συνωδεύθη καὶ μὲ τὴν ἀποστολὴν δυνάμεως ἐκ 1000 ὁπλιτῶν καὶ 30 τριήρεων.

Οἱ Ποτιδαιᾶται, βλέποντες τὸν κίνδυνον, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἔστειλαν πρέσβεις πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ὅπως ἐπιτύχουν μετριασμὸν τῶν ἀξιώσεών των, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπεκαλέσθησαν τὴν συνδρομὴν τῶν Λακεδαιμονίων καὶ τῶν Κορινθίων. Μόλις δὲ ἔλαβον ὑπόσχεσιν τῶν τελευταίων τούτων ὅτι θὰ εἰσέβαλλον εἰς τὴν Ἀττικὴν πρὸς ἀντιπερισπασμὸν κατὰ τῶν Ἀθηνῶν ἐκήρυξαν φανερὰ τὴν ἐπανάστασιν. Πρὶν ὅμως προλάβουν οἱ Πελοποννήσιοι νὰ πραγματοποιήσουν τὰς ὑποσχέσεις των, ὑπέστησαν τὴν ἐπίθεσιν τῆς Ἀθηναϊκῆς στρατιωτικῆς καὶ ναυτικῆς δυνάμεως. Τότε πλέον οἱ Κορίνθιοι ἠναγκάσθησαν νὰ ἀποστείλουν πρὸς βοήθειαν τῆς Ποτιδαίας τὸν Ἀριστέα μετὰ 1600 ἰδικῶν των ἐθελοντῶν καὶ Πελοποννησίων μισθοφόρων, οἵτινες κατέφθασαν ἐκεῖ μετὰ 40 ἡμέρας. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως οἱ Ἀθηναῖοι, κατόπιν τῆς νέας τροπῆς ποὺ ἐλάμβανεν ἡ κατάστασις, ἐξέπεμψαν ἰσχυρὰς ἐνισχύσεις 2000 ὁπλιτῶν καὶ 40 πλοίων ὑπὸ τὸν Καλλίαν. Αἱ ἀντίπαλοι δυνάμεις τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Κορινθίων ἦλθαν εἰς ἐπαφὴν παρὰ τὴν Ποτίδαιαν, ἔνθα καὶ ἐπηκολούθησε φονικὴ μάχη ἀπολήξασα ὑπὲρ τῶν Ἀθηναίων. Οὗτοι ἐτέθησαν ἀμέσως εἰς πολιορκίαν τῆς πόλεως ἀπὸ τὸ μέρος τῆς ξηρᾶς, μετ' ὀλίγον δέ, λαβόντες καὶ νέας ἐνισχύσεις ὑπὸ τὸν Φορμίωνα, ἀπέκλεισαν πανταχόθεν αὐτήν.

Οὕτως ἐδημιουργήθη νέα σύρραξις Ἀθηνῶν καὶ Κορίνθου, αὕτη δὲ ἐλθοῦσα ἀμέσως μετὰ τὴν προηγουμένην ἐξετράχυνε τὰς μεταξὺ τῶν δύο τούτων πόλεων σχέσεις, αἱ ὁποῖαι ἄλλως τε καὶ πρὸ τῶν γεγονότων τούτων δὲν ἦσαν ποτὲ φιλικαί. Τοῦτο δέ, διότι αἱ πόλεις αὗται, εὑρισκόμεναι καὶ αἱ δύο περὶ τὸ μέσον τῆς θαλασσίας ὁδοῦ μεταξὺ Μικρασιατικῶν παραλίων καὶ Σικελίας, παρουσίαζαν μεγάλας ἀναλογίας εἴς τε τὴν δημογραφικὴν καὶ τὴν οἰκονομικὴν των ἀνάπτυξιν· καὶ αἱ δύο εἶχαν ἤδη πρὸ καιροῦ ἐξελιχθῆ εἰς ἐμπορικὰ καὶ βιομηχανικὰ κέντρα μὲ περίσσειαν πληθυσμοῦ, ἦτο δὲ φυσικὴ ὡς ἐκ τούτου ἡ μεταξύ των ἀντιζηλία. Μόλις λοιπὸν ἡ ρῆξις κατέστη ἀπροκάλυπτος, ἡ Κόρινθος ἐστράφη πρὸς τὴν μεγάλην ἐν Πολοποννήσῳ ἀντίπαλον τῶν Ἀθηνῶν, τὴν Σπάρτην, ἐπικαλουμένη τὴν συνδρομήν της πρὸς καταστροφὴν τῆς Ἀθηναϊκῆς Ἡγεμονίας.

II. Κήρυξις τοῦ πολέμου. - Πολεμικὸν σχέδιον τοῦ Περικλέους. - Κρίσεις ἐπ' αὐτοῦ. - Ὁ ρόλος τῆς θαλασσίας δυνάμεως.

Ὅταν ἡ πρεσβεία τῶν Κορινθίων ἔφθασεν εἰς Σπάρτην διὰ νὰ ὑποβάλῃ τὴν ἀνωτέρω αἴτησιν, ἔτυχε νὰ εὑρίσκεται ἐκεῖ πρεσβεία τῶν Ἀθηνῶν, ἥτις ἐζήτησε καὶ ἔλαβε τὴν ἄδειαν νὰ παρευρεθῇ κατὰ τὴν δημοσίᾳ συζήτησιν ἐπὶ τῶν προτάσεων τῶν Κορινθίων. Ὁ Θουκυδίδης διεφύλαξε μέχρις ἡμῶν τὰ ἑκατέρωθεν ἐκτεθέντα ἐπιχειρήματα, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζουν ἄριστα τὰς τότε κρατούσας συνθήκας ἐν Ἑλλάδι. Ἡ δημηγορία τῶν Κορινθίων, οἱ ὁποῖοι ἔλαβον πρῶτοι τὸν λόγον, ἦτο ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ἓν δριμὺ κατηγορητήριον κατὰ τῆς πολιτικῆς τῶν Ἀθηνῶν, ἡ δὲ ἀπάντησις τῶν Ἀθηναίων, χωρὶς νὰ ἀσχοληθῇ καθόλου σχεδὸν μὲ τὰς κατηγορίας τὰς διατυπωθείσας ἐναντίον τῆς πόλεώς των, περιωρίσθη μᾶλλον εἰς τὴν ὑπόμνησιν τῶν ὑπηρεσιῶν, ποὺ αὕτη εἶχε προσφέρει εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀνεξαρτησίαν κατὰ τὰ Μηδικά. Ἐτόνισαν δὲ ἰδιαιτέρως οἱ Ἀθηναῖοι πρέσβεις, ὅτι ἡ ἐπὶ τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων Ἀθηναϊκὴ Ἡγεμονία δὲν ἐπεβλήθη βιαίως, ἀλλ' ἐγκατεστάθη τῇ κοινῇ αὐτῶν αἰτήσει πρὸς συνέχισιν τοῦ κατὰ τῶν Περσῶν πολέμου.

Μετὰ τὰς ἀνωτέρω ἀγορεύσεις ὁ συνετὸς καὶ πεπειραμένος Βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Ἀρχίδαμος λαβὼν τὸν λόγον προσεπάθησε νὰ ἀποτρέψῃ τοὺς Λακεδαιμονίους ἀπὸ τοῦ νὰ ἀναμιχθοῦν εἰς τὴν μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Κορίνθου ἔριδα, ἡ ὁποία θὰ ἤναπτεν ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τῆς Ἑλλάδος τρομερὰν πυρκαϊάν. Τὰ ἐπιχειρήματά του περιεστρέφοντο κυρίως περὶ τὴν πρωταρχικὴν σημασίαν, ποὺ θὰ ἔπαιζεν εἰς τὴν ἐπικειμένην ρῆξιν ἡ θαλασσία δύναμις. «Πῶς εἶναι δυνατὸν — εἶπε — νὰ ἀποφασίσωμεν ἐλαφρᾷ τῇ συνειδήσει τὸν πόλεμον ἐναντίον ἀνδρῶν, οἱ ὁποῖοι ἔχουν κτήσεις ἐγκατεσπαρμένας μακρὰν καὶ εἶναι ἐμπειρότατοι τῆς θαλάσσης, ἐνῷ συγχρόνως καὶ καθ' ὅλα τὰ ἄλλα εἶναι ἄριστα παρεσκευασμένοι, ὑπερτεροῦν δὲ καὶ εἰς χρηματικὰ μέσα καὶ εἰς ἀριθμὸν ἀνδρῶν ἔχοντες καὶ τόσους συμμάχους φόρου ὑποτελεῖς; διὰ τοῦ ναυτικοῦ; ἀλλ' ὑστεροῦμεν· διὰ νὰ δυνηθῶμεν δὲ νὰ φθάσωμεν εἰς τὸν αὐτὸν βαθμὸν προπαρασκευῆς κατὰ θάλασσαν, ἀπαιτεῖται πολὺς χρόνος. Ἢ μήπως διὰ τῶν χρημάτων; ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ ὑστεροῦμεν ἀκόμη περισσότερον. Ἐὰν πάλιν θελήσωμεν νὰ ἐπωφεληθῶμεν τῆς στρατιωτικῆς μας ὑπεροχῆς καὶ νὰ λεηλατήσωμεν τὴν Ἀττικήν, αὐτοὶ θὰ δύνανται διὰ θαλάσσης νὰ εἰσάγουν ὅ,τι χρειασθοῦν. Οὔτε δὲ πι-

»θανότητας ἔχομεν νὰ ἐπιτύχωμέν τίποτε διὰ προσπαθείας ἐπαναστα-
»τήσεως τῶν συμμάχων των, διότι ὅλοι αὐτοὶ εἶναι νησιῶται καὶ θὰ
»μᾶς χρειασθοῦν πρὸς τοῦτο πλοῖα. Ἐὰν λοιπὸν δὲν δυνηθῶμεν νὰ
»τοὺς νικήσωμεν κατὰ θάλασσαν ἢ νὰ τοὺς ἀφαιρέσωμεν τὰς προσό-
»δους, διὰ τῶν ὁποίων συντηροῦν τὸ ναυτικόν των, τότε δὲν θὰ μᾶς
»εἶναι ποτὲ δυνατὸν νὰ τοὺς βλάψωμεν σοβαρῶς. Οὐδὲ πρέπει νὰ ἐπα-
»ναπαυώμεθα ἐπὶ τῆς ἐλπίδος, ὅτι ὁ πόλεμος αὐτὸς θὰ εἶναι μικρᾶς
»διαρκείας, ἐὰν τυχὸν καταστρέψωμεν τὰ ἐν τῇ Ἀττικῇ κτήματά των.
»Φοβοῦμαι μάλιστα, μήπως κληροδοτήσωμεν τὸν πόλεμον αὐτὸν καὶ
»εἰς τὰ παιδιά μας!»

Προφητικοὶ πράγματι λόγοι, ἀπορρέοντες ἀπὸ τὴν βαθεῖαν πολι-
τικὴν πεῖραν τοῦ Ἀρχιδάμου, ἡ ὁποία τὸν ἔκαμνε νὰ ἀντιλαμβάνεται,
ὅτι ἡ θαλασσία δύναμις, συνδυαζομένη μὲ οἰκονομικὴν εὐρωστίαν, πα-
ρέχει εἰς τὸν διαθέτοντα αὐτὴν τὰ μέσα τῆς παρατάσεως τοῦ πολέμου
μέχρι πλήρους ἐξαντλήσεως τοῦ ἀντιπάλου. Τὸ συμπέρασμα, εἰς τὸ
ὁποῖον κατέληγεν ἡ ἀξιομνημόνευτος ἐκείνη βασιλικὴ ἀγόρευσις, ἦτο,
ὅτι δὲν θὰ ἔπρεπεν οἱ Λακεδαιμόνιοι νὰ σπεύσουν νὰ ἀρχίσουν τὰς
ἐχθροπραξίας, ἀλλά, λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ πόλεμος «δὲν εἶναι
μόνον ζήτημα ὅπλων, ἀλλὰ πρὸ παντὸς δαπάνης», νὰ προσπαθήσουν
νὰ κερδήσουν καιρὸν διὰ διαπραγματεύσεων ἐντείνοντες ἐν τῷ μεταξὺ
τὴν πολεμικὴν καὶ τὴν οἰκονομικὴν προπαρασκευήν των. Εἰς τὰς λαϊ-
κὰς ὅμως συνελεύσεις σπανίως ἐπικρατεῖ ἡ λογική, αἱ δὲ ἀποφάσεις
λαμβάνονται σχεδὸν πάντοτε ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ὁμαδικῆς ψυχολο-
γίας. Ἐν προκειμένῳ δὲ εἶχε δημιουργηθῆ ἤδη ἡ φιλοπόλεμος ροπὴ
εἰς τὰς μάζας, τὴν ροπὴν δὲ ταύτην ὑπεστήριζαν καὶ οἱ ἔφοροι ἐξ ἀντι-
ζηλίας πρὸς τὸν Βασιλέα, χωρὶς καὶ αὐτοὶ νὰ ἀντιλαμβάνωνται τὸ μέ-
γεθος τῆς προσπαθείας ποὺ θὰ ἀπῃτεῖτο καί, ἀκόμη ὀλιγώτερον τὸ τί-
μημα ποὺ θὰ κατέληγαν νὰ πληρώσουν πρὸς τὸν Βασιλέα τῶν Περ-
σῶν, διὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν τελικὴν νίκην. Τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἡ
ὑπὲρ τοῦ πολέμου πολιτικὴ παρουσίαζε τὸ πλεονέκτημα τοῦ νὰ εὑρί-
σκεται ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὰ πάθη, τὰς ἐλπίδας καὶ τὰ συμφέροντα τῆς
στιγμῆς καὶ ὡς ἐκ τούτου ἦτο συμπαθὴς εἰς τὸ πλῆθος. Διὰ τοῦτο, ἤρ-
κεσε νὰ ὁμιλήσῃ ὑπὲρ αὐτῆς ὁ ἐκ τῶν ἐφόρων Σθενελαΐδας, διὰ νὰ
λησμονηθοῦν ἀμέσως αἱ ζοφεραὶ προρρήσεις καὶ συμβουλαὶ τοῦ Ἀρχι-
δάμου· καί, ἐν μέσῳ τοῦ γενικοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ἀπεφασίσθη ἡ κήρυξις
τοῦ κατὰ τῶν Ἀθηνῶν πολέμου.

Μετὰ τὴν ἀπόφασιν ταύτην οἱ Λακεδαιμόνιοι συνεκάλεσαν συνέ-
δριον τῶν συμμάχων πόλεων καὶ ἔθεσαν εἰς ψηφοφορίαν μεταξὺ αὐτῶν

τὸ ζήτημα. Διὰ νὰ παρασύρουν δὲ καὶ τὰς πόλεις ταύτας, ἄνευ τῆς
συμμετοχῆς τῶν ὁποίων ἡ ἐν Σπάρτῃ ληφθεῖσα ἀπόφασις δὲν ἦτο δυ-
νατὸν νὰ πραγματοποιηθῇ, οἱ Κορίνθιοι ἀντιπρόσωποι ὡμίλησαν διὰ
μακρῶν ὑποστηρίζοντες τὴν ἄποψιν, ὅτι ἡ Ἀθηναϊκὴ ναυτικὴ ὑπε-
ροχὴ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ τοὺς φοβίζῃ, διότι θὰ ἠδύναντο καὶ οἱ Πελο-
ποννήσιοι νὰ ὀργανωθοῦν κατὰ θάλασσαν. Πρὸς τοῦτο θὰ ἤρκει, κατὰ
τοὺς Κορινθίους, νὰ διατεθοῦν τὰ ἐν Δελφοῖς καὶ Ὀλυμπίᾳ ἀναθή-
ματα τῶν Πελοποννησιακῶν πόλεων καὶ ἐν ἀνάγκῃ νὰ συναφθῇ καὶ
δάνειον. Γενομένης ἀκολούθως ψηφοφορίας ἐνεκρίθη κατ' ἀρχὴν ἡ
περὶ κηρύξεως τοῦ πολέμου ἀπόφασις, ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅμως, ὅτι
θὰ κατεβάλλετο προσπάθεια νὰ κερδηθῇ χρόνος διὰ διπλωματικῶν
ἐνεργειῶν.

Δὲν θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν ἐδῶ αἱ λεπτομέρειαι τῶν διατυπωθει-
σῶν ἀξιώσεων ἐκ μέρους τῶν Πελοποννησίων, οὐδὲ αἱ ἀνταπαιτήσεις
ποὺ διετύπωσαν οἱ Ἀθηναῖοι. Εἶναι ἀρκετὸν νὰ σημειώσωμεν, ὅτι ἡ
μὲν πρώτη προβληθεῖσα ἐκ μέρους τῆς Σπάρτης ἀξίωσις περὶ καθαρ-
μοῦ ἀπὸ τοῦ «Κυλωνείου ἄγους» ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἐξ Ἀθηνῶν ἀναγ-
καστικὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Περικλέους, ἡ δὲ μετὰ τὴν ἀπόρριψιν
αὐτῆς δευτέρα ἀπαίτησις περὶ ἀκυρώσεως τοῦ «Μεγαρικοῦ ψηφίσμα-
τος» (1) (διὰ τοῦ ὁποίου ἀπηγορεύετο ἡ εἰσαγωγὴ τῶν προϊόντων τῶν
Μεγάρων εἰς τὰς ἀγορὰς τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν συμμάχων των) εἰς τὸ νὰ
πλήξῃ τούτους ἐμμέσως. Ἀπορριφθείσης καὶ τῆς ἀξιώσεως ταύτης, ἡ
Σπάρτη ἀπέστειλε τοὺς πρέσβεις Ράμφιον, Μελήσιππον καὶ Ἀγήσαν-
δρον καὶ ἐδήλωσεν, ὅτι ὁ μόνος τρόπος νὰ προληφθῇ ἡ ἔνοπλος σύρρα-
ξις θὰ ἦτο ἡ ἐκ μέρους τῶν Ἀθηνῶν χορήγησις πλήρους αὐτονομίας
εἰς τὰς ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν των συμμαχικὰς πόλεις. Καίτοι ἡ ἀξίωσις
αὕτη φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως ὅτι ὑπηγορεύθη ὑπὸ τῶν ἀδιαλλάκτων
ἐπὶ τῷ σκοπῷ ματαιώσεως κάθε προσπαθείας εἰρηνικῆς διευθετήσεως,
ἐν τούτοις τὸ ἀντίθετον ἀκριβῶς συνέβαινεν· ἡ ἀξίωσις αὕτη διετυ-
πώθη κατ' εἰσήγησιν αὐτοῦ τοῦ εἰρηνοφίλου Βασιλέως τῆς Σπάρτης
Ἀρχιδάμου, διὰ νὰ ἀχθῇ τὸ ὅλον ζήτημα πρὸ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Δή-
μου, ὁπότε ὑπῆρχαν πολλαὶ πιθανότητες ὑπερισχύσεως τῆς εἰρηνοφί-
λου μερίδος· ἐνῷ, ἐὰν διετυποῦντο ἀξιώσεις μετριοπαθέστεραι περι-
στρεφόμεναι περὶ δευτερεύοντα ζητήματα, ὑπῆρχεν ὁ κίνδυνος νὰ ἀπαν-
τήσῃ ἐπ' αὐτῶν ἀπ' εὐθείας ἡ Κυβέρνησις, δηλαδὴ ὁ Περικλῆς, ὅπως

1) Τὸ ψήφισμα τοῦτο εἶναι τὸ ἀρχαιότερον γνωστὸν παράδειγμα ἐπι-
σήμου ἐμπορικοῦ boycottage.

εἶχε κάμει καὶ μὲ τὴν περὶ ἀκυρώσεως τοῦ Μεγαρικοῦ ψηφίσματος αἴτησιν (1). Καὶ ἐπέτυχε μὲν εἰς τοῦτο ἡ προσπάθεια τοῦ Ἀρχιδάμου, διότι πράγματι τὸ ζήτημα, ὡς ἐκ τῆς σοβαρότητός του παρεπέμφθη εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Δήμου, ὅπου ἠκούσθησαν μάλιστα καί τινες εἰρηνόφιλοι ἀγορεύσεις· ὅλαι ὅμως αὐταὶ ἀνετράπησαν, ὅταν ἀνῆλθεν εἰς τὸ βῆμα ὁ Περικλῆς, ὁ ὁποῖος ἐξεφώνησεν ἕνα τῶν περιφημοτέρων πολιτικῶν του λόγων, ἀποτελοῦντα ἐν ταὐτῷ μίαν θαυμαστῆς σαφηνείας ἐκτίμησιν τῆς καταστάσεως καὶ ἕνα θερμὸν ὕμνον πρὸς τὴν θαλασσίαν δύναμιν. Τὸ πρῶτον μέρος τῆς ἀγορεύσεως τοῦ Περικλέους ἀπετέλει τὴν διασκόπησιν τῆς καταστάσεως, μὲ ἀπροκάλυπτον ἔκθεσιν τῶν συνεπειῶν, ποὺ θὰ εἶχε διὰ τὴν Ἀθηναϊκὴν Ἡγεμονίαν ἐνδεχομένη ὑποχώρησις εἰς τὰς ἀξιώσεις τῆς Σπάρτης. Ἀμέσως κατόπιν ἐπακολουθεῖ σύγκρισις τῶν ἀντιπάλων δυνάμεων (2), ἡ ὁποία δίδει τὴν εὐκαιρίαν εἰς τὸν Περικλέα νὰ τονίσῃ καὶ νὰ ἐξάρῃ τὴν ναυτικὴν καὶ οἰκονομικὴν ὑπεροχὴν τῶν Ἀθηνῶν ἔναντι τοῦ Πελοποννησιακοῦ Συνασπισμοῦ καὶ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ τελευταίου τούτου νὰ διεξαγάγῃ μακρὸν πόλεμον, ἐφ' ὅσον ἐστερεῖτο τῶν ἀναγκαίων χρηματικῶν πόρων. Ἀφοῦ δὲ ἐτόνισεν ἀκολούθως ὁ Περικλῆς τὴν Ἀθηναϊκὴν ὑπεροχὴν ἀπὸ ἀπόψεως ἑνότητος διοικήσεως, τὴν ἀπορρέουσαν ἐκ τῆς κυριαρχικῆς θέσεως τῶν Ἀθηνῶν ἐν τῇ συμμαχίᾳ, καθ' ἣν στιγμὴν οἱ Πελοποννήσιοι διὰ κάθε ἀπόφασιν ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ ζητοῦν τὴν ψῆφον τῶν συμμάχων των, εἰσῆλθεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν δυνατῶν ἐχθρικῶν ἐνεργειῶν· ὡς τοιαύτας δὲ ἀνέφερε τὰς κάτωθι :

α) ***Τὴν ἐπιτείχισιν***, δηλαδὴ τὸν ἀπὸ ξηρᾶς ἀποκλεισμὸν τῶν Ἀθηνῶν διὰ τειχισμοῦ κατὰ τὴν τότε μέθοδον· τὴν τοιαύτην ὅμως ἐνέργειαν δὲν ἔκρινεν ὡς δυναμένην νὰ ὁδηγήσῃ εἰς ἀποφασιστικὰ ἀποτελέσματα, ἐφ' ὅσον οἱ Ἀθηναῖοι θὰ ἠδύναντο διὰ τοῦ στόλου των νὰ ἐνεργοῦν ἐπιδρομὰς εἰς διάφορα σημεῖα τῶν Πελοποννησιακῶν ἀκτῶν διεξάγοντες ἐν ταυτῷ ἀνενόχλητοι τὸ θαλάσσιόν των ἐμπόριον.

β) Τὴν ἐκ μέρους τοῦ ***Ναυτικοῦ τῶν Πελοποννησίων ἀνάληψιν ἐπιθετικῶν ἐνεργειῶν***, τὴν ὁποίαν ἐπίσης ἐχαρακτήρισεν ὡς μὴ δυναμένην νὰ γεννήσῃ σοβαρὰς ἀνησυχίας, δεδομένου ὅτι δὲν θὰ ἦτο εὔκολον εἰς ἄνδρας «γεωργοὺς καὶ οὐ θαλασσίους», ὡς οἱ Πελοποννήσιοι, νὰ ὀργανωθοῦν ναυτικῶς, τὴν

1) Ἴδε A. Ferrabino, L' Impero Athenies σελ. 57.
2) Θουκυδ. I, 140—144.

στιγμὴν μάλιστα ποὺ θὰ ἐτηροῦντο ἐν στενῷ ἀποκλεισμῷ ἀπὸ θαλάσσης παρὰ τοῦ Ἀθηναϊκοῦ στόλου.

Ἀναπτύσσων δὲ τὴν ἄποψιν ταύτην ὁ Περικλῆς μετεχειρίσθη τὴν ἱστορικὴν ἐκείνην φράσιν : «Τὸ δὲ Ναυτικὸν τέχνης ἐστὶν ὥσπερ τι καὶ ἄλλο καὶ οὐκ ἔξεστιν, ὅταν τις ἐντύχῃ, ἐκ παρέργου μελετᾶσθαι, ἀλλὰ μᾶλλον οὐδὲν αὐτῷ πάρεργον ἄλλο γίγνεσθαι» (1)· μὲ τὰς ὀλίγας αὐτὰς λέξεις διετύπωσε μίαν ἀπὸ τὰς αἰωνίους ἐκείνας ἀληθείας, ποὺ καμμία μεταβολὴ εἰς τὸ ὑλικὸν ἢ τὴν πολεμικὴν τέχνην δὲν δύναται νὰ ἐπηρεάσῃ. Δὲν παρέλειψε δὲ ὁ Περικλῆς νὰ ἐξετάσῃ καὶ τὴν δυνατότητα τῆς ἐκ μέρους τῶν Πελοποννησίων χρησιμοποιήσεως τῶν ἐν Δελφοῖς καὶ Ὀλυμπίᾳ θησαυρῶν πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ναυτικοῦ των, καθὼς εἶχε προταθῇ εἰς τὸ Συνέδριον τῶν Πελοποννησιακῶν πόλεων. Τὸν ἐκ τοιαύτης τινος ὅμως ἐνεργείας κίνδυνον ἐχαρακτήρισεν ὡς μὴ σοβαρόν, δεδομένου ὅτι τὰ πληρώματα τῶν Ἀθηναϊκῶν τριήρεων ἀπετελοῦντο ἀπὸ τοῦ κυβερνήτου μέχρι τοῦ τελευταίου ἐρέτου ἀπὸ ἐλευθέρους πολίτας, οἱ ὁποῖοι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ δελεασθοῦν μὲ ὁσονδήποτε μισθόν, ὅπως πολεμήσουν κατὰ τῆς πατρίδος των. Μετὰ τὰς ἐχθρικάς, ἐξήτασεν ἐν συντόμῳ ὁ Περικλῆς καὶ τὰς δυνατὰς εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἐνεργείας καὶ συγκεκριμένως τὴν δυνατότητα τοῦ νὰ καταφέρουν πλήγματα εἰς οἱονδήποτε σημεῖον ἤθελον αὐτοὶ ἐκλέξει, διότι, καθὼς εἶπε, «μέγα τὸ τῆς θαλάσσης κράτος» καὶ βάσει τῶν ἀνωτέρω κατέληξεν εἰς τὴν διατύπωσιν τῶν γενικῶν γραμμῶν τοῦ πολεμικοῦ του σχεδίου.

Τὸ σχέδιον τοῦτο ἐβασίζετο ἐπὶ τῆς κεντρικῆς σκέψεως τοῦ πόσον ἀσφαλεῖς θὰ ἦσαν οἱ Ἀθηναῖοι ἐὰν ἦσαν νησιῶται, καὶ συνίστατο ἐν γενικαῖς γραμμαῖς εἰς τὸ ὅτι ἡ διεξαγωγὴ τοῦ πολέμου ἔπρεπε νὰ γίνῃ κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ πλησιάζῃ ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερον ἡ θέσις τῶν Ἀθηνῶν πρὸς τὴν θέσιν νήσου. Πρὸς τοῦτο θὰ ἔπρεπε νὰ ἐγκαταλειφθῇ εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἐχθροῦ ὁλόκληρος ἡ ὕπαιθρος χώρα τῆς Ἀττικῆς μὲ τὰ πλούσια κτήματα τῶν Ἀθηναίων γαιοκτημόνων, συγκεντρουμένου ὅλου τοῦ πληθυσμοῦ της ἐντὸς τοῦ ὠχυρωμένου συγκροτήματος Ἀθηνῶν-Πειραιῶς-Φαλήρου, ἅπασα δὲ ἡ προσπάθεια

1) Θουκυδ. I, 142,9 : καὶ εἰς τὴν δημηγορίαν αὐτὴν ὑπάρχει πολὺ ἀπὸ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τοῦ Θουκυδίδου, ὁ ὁποῖος θέτει εἰς τὸ στόμα τοῦ Περικλέους ὅλην τὴν θερμὴν συνηγορίαν τῆς ὑπεροχῆς τῆς θαλασσίας δυνάμεως, ποὺ ὁ ἴδιος ἠσθάνετο καὶ ποὺ ἤθελε νὰ μεταβιβάσῃ εἰς τοὺς συμπολίτας του μετὰ τὴν συμφορὰν τῆς ἥττης ὡς μίαν παρήγορον ἐλπίδα μελλοντικῆς ἀναστάσεως.

νὰ συγκεντρωθῇ κατὰ θάλασσαν. Τὸ τοιοῦτον ὅμως προϋπέθετεν, ὅτι θὰ ἀπεφεύγετο ἐπιμελῶς κάθε τυχοδιωκτικὴ ἐπιχείρησις καὶ κάθε ἐνέργεια τείνουσα εἰς ἐπέκτασιν τῶν Ἀθηναϊκῶν κτήσεων, ἐφ' ὅσον θὰ διήρκει ὁ πόλεμος, ἐπὶ τοῦ σημείου δὲ τούτου ἰδιαιτέρως ἐπέμεινεν ὁ Περικλῆς. Ὡς ἐὰν προηισθάνετο τὰ τραγικὰ σφάλματα, ποὺ ἔμελλον νὰ ἐπακολουθήσουν τὸν θάνατόν του καὶ ἰδιαιτέρως τὴν τρομερὰν περιπέτειαν τῆς Σικελίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἔμελλον νὰ ὠθήσουν τὸν Ἀθηναϊκὸν λαὸν οἱ δημαγωγοί. Διότι ἔκτοτε διεφαίνοντο παρὰ τῷ λαῷ αἱ τάσεις ἐπεκτάσεως τῆς Ἀθηναϊκῆς κυριαρχίας πρὸς τὴν Σικελίαν καὶ ἀκόμη δυτικώτερον πρὸς τὴν Τυρρηνίαν καὶ Καρχηδόνα· ἡ σχετικὴ δὲ εὐκολία, μὲ τὴν ὁποίαν ἐδημιουργήθη ἐντὸς τόσον ὀλίγων ἐτῶν τὸ ναυτικὸν των Κράτος, ἔδιδε πτερὰ εἰς τὰς ἐλπίδας καὶ τὰς ἐπιδιώξεις ταύτας (1). Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν ἔζη ὁ Περικλῆς, τὸ κῦρος του ἦτο τόσον, ὥστε νὰ δύναται εὐχερῶς νὰ συγκρατῇ τοὺς συμπολίτας του ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς λογικῆς καὶ τῆς πραγματικότητος. Τί θὰ συνέβαινεν ὅμως, ὅταν θὰ ἐξέλειπεν ἐκεῖνος; Ποῖος θὰ ἠδύνατο νὰ ἀντιδράσῃ πλέον εἰς τὴν ὁρμὴν τοῦ πλήθους, εἰς τὸν ἔρωτα τῶν περιπετειῶν, τὸν ὁποῖον ὑποκαίει ἡ ναυτικὴ ζωὴ καὶ εἰς τὰς ἐπιδιώξεις τῶν ἐμπόρων καὶ βιοτεχνῶν, ποὺ ἔβλεπαν μόνον τὰ κέρδη ἐκ τῆς μονοπωλήσεως τῶν ἀγορῶν τῆς Μεσογείου, χωρὶς νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀναμετρήσουν καὶ τοὺς κινδύνους; Ἰδοὺ τὰ ἐρωτήματα, ἐκ τῆς λύσεως τῶν ὁποίων θὰ ἐξηρτᾶτο κατὰ μέγα μέρος ἡ ἐπιτυχία τοῦ πολεμικοῦ σχεδίου τοῦ Περικλέους.

Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς διετυπώθησαν ἐκ τῶν ὑστέρων πολλαὶ ἐπικρίσεις, παρὰ τῶν νεωτέρων κυρίως ἱστορικῶν, κατὰ τοῦ σχεδίου τούτου. Ἐξ αὐτῶν ὁ Γερμανὸς Beloch (2) ἐπέκρινεν αὐτὸ ὡς κακὴν ἀντιγραφὴν τοῦ σχεδίου τοῦ Θεμιστοκλέους κατὰ τοὺς Μηδικοὺς πολέμους, τὸ ὁποῖον εἶχε μὲν ἐπιτύχει, ἀλλὰ ὑπὸ συνθήκας τελείως διαφόρους· διότι, ἐνῷ οἱ Πέρσαι, διὰ νὰ ἐπιτύχουν τὴν καθυπόταξιν τῆς

1) Πρβλ. Πλουτάρχου, Περικλ. 20 «... πολλοὺς δὲ καὶ Σικελίας ὁ δύσερως ἐκεῖνος ἤδη καὶ δύσποτμος ἔρως εἶχεν, ὃν ὕστερον ἐξέκαυσαν οἱ περὶ τὸν Ἀλκιβιάδην ῥήτορες. Ἦν δὲ καὶ Τυρρηνία καὶ Καρχηδὼν ἐνίοις ὄνειρος, οὐκ ἀπ' ἐλπίδος, διὰ τὸ μέγεθος τῆς ὑποκειμένης ἡγεμονίας καὶ τὴν εὕροιαν τῶν πραγμάτων». Ἡ εἰς τὸ τέλος τοῦ προηγουμένου Κεφαλαίου ἀναφερομένη ἐξαιρετικὴ συμμετοχὴ τῶν Ἀθηνῶν εἰς τὴν ἀνέγερσιν τῆς πόλεως τῶν Θουρίων ἦτο χαρακτηριστικὴ τῶν ἐπιδιώξεων καὶ τῶν τάσεων τούτων.

2) Ἴδε Beloch, Die Attische Politik seit Perikles.

Ἑλλάδος, εἶχαν ἀπόλυτον ἀνάγκην τῆς κυριαρχίας τῆς θαλάσσης, οἱ Πελοποννήσιοι διέθεταν βάσεις στρατιωτικὰς ἐν αὐτῇ τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι. Ἐπὶ πλέον, κατὰ τὸν Beloch, ἡ στρατιωτικὴ δύναμις, ποὺ ὑπερεῖχαν οἱ Λακεδαιμόνιοι, συγκρινομένη πρὸς τὴν ναυτικήν, ποὺ ὑπερεῖχαν οἱ Ἀθηναῖοι, παρουσιάζει τὸ πλεονέκτημα, ὅτι δὲν δύναται νὰ δημιουργηθῇ διαρκοῦντος τοῦ πολέμου, ἐὰν δὲν διαθέτῃ κανεὶς τὴν ἀπαραίτητον βάσιν στρατιωτικοῦ καὶ φιλοπολέμου πληθυσμοῦ, ἐνῷ ἡ ναυτικὴ δύναται, ἐὰν ὑπάρχουν τὰ ἀναγκαιοῦντα πρὸς τοῦτο χρήματα καὶ χρόνος. Συνεπῶς ἡ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ σχεδίου τοῦ Περικλέους ἐγκατάλειψις τῆς ὑπαίθρου Ἀττικῆς ἰσοδυνάμει κατὰ τὸν Beloch πρὸς μίαν σοβαρὰν στρατιωτικὴν ἧτταν, τὸ μέγιστον δὲ τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύναντο νὰ ἐλπίζουν οἱ Ἀθηναῖοι ἐκ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ σχεδίου τούτου, ἐφ' ὅσον δὲν ἦσαν εἰς θέσιν νὰ νικήσουν στρατιωτικῶς, θὰ ἦτο ἡ ἐπάνοδος εἰς τὸ προπολεμικὸν καθεστώς, μία νόθος δηλαδὴ λύσις.

Καὶ ὅσον μὲν ἀφορᾷ εἰς τὴν διαφορὰν τῶν συνθηκῶν μεταξὺ Μηδικῶν καὶ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, αὐτὴ εἶναι ἀναμφισβήτητος· χωρὶς ὅμως ἐκ τούτου νὰ ἕπεται, ὅτι ὁ ρόλος τῆς θαλασσίας δυνάμεως θὰ ἦτο μικρότερος κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον, παρὰ κατὰ τοὺς Μηδικούς. Διότι καὶ ἡ Σπάρτη, ἐφ' ὅσον δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ καταβάλῃ τὴν ναυτικὴν δύναμιν τῶν Ἀθηναίων καὶ νὰ κυριεύσῃ τὸ ὠχυρωμένον συγκρότημα τῶν Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιτύχῃ καὶ αὐτή, παρὰ μίαν νόθον λύσιν. Ὅσον δὲ ἀφορᾷ εἰς τὸν συλλογισμὸν τοῦ Beloch περὶ τῆς δυνατότητος συγκροτήσεως ναυτικῆς δυνάμεως διαρκοῦντος τοῦ πολέμου, δύναται κανεὶς νὰ παρατηρήσῃ, ὅτι τοιαῦτα παραδείγματα εἶναι τόσον σπάνια εἰς τὴν Ἱστορίαν, ὥστε μᾶλλον ὡς ἐξαιρέσεις, παρὰ ὡς κανὼν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν. Ἐνῷ ἀπ' ἐναντίας ἡ Ἱστορία μᾶς διδάσκει, ὅτι μία μεγάλη ναυτικὴ δύναμις εἶναι εἰς θέσιν διὰ καταλλήλου συνδυασμοῦ τῶν πολεμικῶν πρὸς τὰς πολιτικὰς ἐνεργείας, νὰ παρατείνῃ τὸν ἀγῶνα μέχρι τῆς πλήρους τοῦ ἀντιπάλου ἐξαντλήσεως. Κλασικὸν παράδειγμα παρέχουν οἱ κατὰ τοῦ Ναπολέοντος πόλεμοι τῆς Ἀγγλίας, καθὼς καὶ οἱ δύο Παγκόσμιοι Πόλεμοι. Καὶ εἰς τοὺς μὲν καὶ εἰς τοὺς δέ, κύριος, καίτοι σιωπηρός, παράγων τῆς τελικῆς νίκης ὑπῆρξεν ἡ θαλασσία δύναμις, ποὺ κατέστησε δυνατὴν τὴν παράτασιν τοῦ ἀγῶνος μέχρι τῆς πλήρους τοῦ ἀντιπάλου ἐξαντλήσεως. Ὥστε ἡ βασικὴ γραμμὴ τοῦ πολεμικοῦ σχεδίου τοῦ Περικλέους δὲν δύναται εὐχερῶς νὰ προσβληθῇ ὡς ἐσφαλμένη, κατὰ τοσοῦτο μᾶλλον καθ' ὅσον ἡ τελικὴ ἧττα τῶν Ἀθη-

νῶν ὠφείλετο ἀκριβῶς εἰς τὰς ἀπὸ τοῦ σχεδίου τούτου παρεκκλίσεις, ποὺ ἔγιναν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Περικλέους ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν δημαγωγῶν. Δὲν εἶναι βέβαια εὔκολον, οὔτε καὶ ἀπὸ ἱστορικῆς ἀπόψεως ὀρθόν, τὸ νὰ ἐπιχειρήσωμεν τώρα νὰ φαντασθῶμεν, ποία θὰ ἦτο ἡ ἐξέλιξις τῶν γεγονότων, ἐὰν ὁ Περικλῆς δὲν ἀπέθνησκε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ πολέμου καὶ καὶ ἐὰν τὸ σχέδιόν του ἐφηρμόζετο πιστῶς. Διότι, ὅπως εἶπεν ὁ Manzoni, «εἶναι περίεργος τρόπος ἀντιλήψεως τῆς Ἱστορίας τὸ νὰ ἀπασχολῆται κανεὶς μὲ τὰ πιθανὰ ἀποτελέσματα ἑνὸς γεγονότος ποὺ δὲν συνέβη, ἀντὶ νὰ ἐξετάζῃ τὰ πραγματικὰ ἀποτελέσματα πραγματικῶν γεγονότων».

Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ἓν πολεμικὸν ἢ πολιτικὸν σχέδιον, διὰ νὰ κριθῇ ἐκ τῶν ὑστέρων, πρέπει νὰ ἔχῃ ἐφαρμοσθῇ ὀρθῶς, διότι ἡ ἐφαρμογὴ εἶναι ἐκείνη, ποὺ δίδει ψυχὴν εἰς τὰ σχέδια. Ἐν προκειμένῳ δέ, οὐδεὶς δύναται νὰ ἀρνηθῇ, ὅτι ἡ ἐφαρμογὴ ὑπῆρξε, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Περικλέους, τελείως ἐσφαλμένη, ἢ, διὰ νὰ ὁμιλήσωμεν ἀκριβέστερον, ὁλόκληρος ἡ βάσις τοῦ σχεδίου ἀνετράπη ὑπὸ τῶν διαδεχθέντων τὸν μέγαν ἐκεῖνον πολιτικὸν ἀνδρῶν.

Ἐντελῶς ἄλλο εἶναι τὸ ζήτημα τοῦ κατὰ πόσον ἡ ἐπιμονὴ τοῦ Περικλέους εἰς τὸ νὰ ὁδηγήσῃ τὴν πατρίδα του εἰς πόλεμον πρὸς τὴν Σπάρτην ἦτο σύμφωνος πρὸς τὰ πραγματικά της συμφέροντα καὶ ἀκόμη περισσότερον πρὸς τὰ συμφέροντα τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Διότι δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι, ἂν ὁ Περικλῆς δὲν ὤθησεν αὐτὸς τὰ πράγματα εἰς τὸν πόλεμον, πάντως ἔκαμε τὸ πᾶν, ὥστε νὰ ματαιώσῃ κάθε προσπάθειαν φιλικῆς διευθετήσεως (1), ἀπὸ τῆς ἀπόψεως δὲ ταύτης ἡ ἱστορική του εὐθύνη εἶναι βεβαίως μεγίστη.

Αἱ δραματικαὶ συνθῆκαι, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἡ Μ. Βρεταννία καὶ ἡ Γαλλία εὑρέθησαν ἠναγκασμέναι τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1939 νὰ κηρύξουν τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ Χίτλερ ὕστερα ἀπὸ σειρὰν ὑποχωρήσεων εἰς τὰς ἀλλεπαλλήλους προκλήσεις του, παρουσιάζουν μεγάλας ἀναλογίας πρὸς τὰ ἀμέσως πρὸ τῆς κηρύξεως τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου γεγονότα καὶ εἰμποροῦν νὰ μᾶς κάμουν νὰ ἀντιληφθῶμεν καλύτερα τὴν ψυχολογικὴν πίεσιν, ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ὁποίας ἐνήργησεν ὁ Περικλῆς. Αἱ δημοκρατικαὶ Ἀθῆναι εἶχαν καὶ αὐταὶ δεχθῆ ἀλλεπαλλήλους προκλήσεις τῆς ὀλιγαρχικῆς Σπάρτης κατὰ τὴν ἀπὸ τῶν Μηδικῶν πολέμων διαρρεύσασαν 50ετίαν. Αἱ βλέψεις τῆς Σπάρτης διὰ

1) Ἴδε A. Ferrabino, l' Impero Atheniese, σελ. 11 καὶ Παπαρρηγοπούλου, τόμ. Α'. βιβλ. II.

τὴν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος ἡγεμονίαν ἦσαν τόσον ὀφθαλμοφανεῖς, ὅσον καὶ αἱ βλέψεις τῆς Γερμανίας τοῦ Κάϊζερ Γουλιέλμου Β'. καὶ τοῦ Χίτλερ ἐπὶ τῆς Πανευρωπαϊκῆς καὶ ἐν συνεχείᾳ Παγκοσμίου ἐπικρατήσεως. Ἐὰν αἱ Ἀθῆναι ἐξηκολούθουν ἐπ' ἄπειρον νὰ ὑποχωροῦν εἰς τὰς προκλητικὰς ἀξιώσεις τῆς Σπάρτης, θὰ ἔφθανε μιὰ στιγμή, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἐπὶ τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων ναυτικὴ Ἡγεμονία των—ποὺ ἐστηρίζετο ὄχι μόνον εἰς τὴν δύναμιν, ἀλλὰ κυρίως εἰς τὸ κῦρος τῶν Ἀθηνῶν—θὰ ἐκλονίζετο καὶ θὰ κατέρρεεν ἴσως, ἀκριβῶς ὅπως ἡ ἐπὶ ἀναλόγων βάσεων, στηριζομένη Βρεταννικὴ Αὐτοκρατορία θὰ ἔχανε σιγὰ σιγὰ τὴν συνοχήν της, τὴν στιγμὴν ποὺ θὰ διεμορφοῦτο ἡ γενικὴ ἀντίληψις περὶ ἀδυναμίας τῆς Μ. Βρεταννίας νὰ ἀντιστῇ εἰς τὴν Γερμανικὴν ἐπεκτατικὴν μανίαν. Δι' αὐτὸ καὶ ὁ λόγος, ποὺ ἐξεφώνησε τὴν πρωΐαν τῆς 3ης Σεπτεμβρίου 1939 ὁ Ἄγγλος Πρωθυπουργὸς Nevil Chamberlain κηρύσσων τὸν κατὰ τῆς Γερμανίας πόλεμον, παρουσιάζει πολλὰς ἀναλογίας πρὸς τὸν λόγον τοῦ Περικλέους. Καὶ οἱ δύο πολιτικοὶ ἄνδρες διαπιστώνουν μὲ κάποιαν πικρίαν, ὅτι ἡ πολιτικὴ τῶν συνεχῶν ὑποχωρήσεων δὲν ὁδηγεῖ εἰς τὴν στερέωσιν τῆς εἰρήνης, ἀλλ' ἀντιθέτως εἰς τὴν διατύπωσιν νέων ἀπαιτήσεων. Εἶναι ἡ αἰωνία καὶ σχεδὸν ἀναπόφευκτος σύγκρουσις μεταξὺ τῆς Δημοκρατίας καὶ τοῦ Αὐταρχισμοῦ, ὑπὸ οἱανδήποτε μορφὴν καὶ ὑπὸ οἱονδήποτε ὄνομα καὶ ἂν ἐμφανίζεται οὗτος. Ἡ σύγκρουσις δὲ αὐτὴ συνεχίζεται καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας, μετὰ τὴν Γερμανικὴν ἥτταν, μεταξὺ τῶν δημοκρατικῶν Δυνάμεων πρωτοστατουσῶν τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς ἀπολυταρχικῆς Σοβιετικῆς Ρωσίας ἀφ' ἑτέρου. Τὸ ζήτημα ὅμως τοῦτο ἐκφεύγει τοῦ στενοῦ σχετικῶς πλαισίου, ποὺ ἐθέσαμεν εἰς τὸ ἔργον μας· εἶναι ζήτημα γενικῆς πολιτικῆς, ἡ ἐξέτασις τοῦ ὁποίου θὰ μᾶς ὡδήγει πολὺ μακράν. Αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Σπάρτη, αἱ δύο μεγάλαι δυνάμεις τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου, τόσον ριζικῶς διάφοροι ἀλλήλων κατά τε τὴν πολιτικὴν καὶ οἰκονομικήν των ὀργάνωσιν, καὶ βασιζόμεναι, ἡ μὲν μία εἰς τὴν ναυτικήν, ἡ δὲ ἄλλη εἰς τὴν στρατιωτικήν της δύναμιν, θὰ ἠδύναντο, ἐὰν ὑπῆρχεν ὁ ἐμψυχωτὴς καὶ ἐὰν ἔλειπεν ὁ σάραξ τῆς φιλοπρωτίας καὶ τοῦ τοπικιστικοῦ πνεύματος, νὰ συνεργασθοῦν, ἀντὶ νὰ πολεμήσουν μεταξύ των, τότε δὲ ἡ δύναμις τοῦ Ἑλληνισμοῦ θὰ ἦτο ἀκαταγώνιστος. Καὶ ἡ σκέψις ὅμως αὐτὴ δὲν φαίνεται νὰ ἦτο κατ' ἀρχὴν ἀντίθετος πρὸς τὴν γενικὴν πολιτικὴν τοῦ Περικλέους, ποὺ ἀπέβλεπεν ἀκριβῶς εἰς τὴν συγκρότησιν ἑνὸς Πανελληνίου Συνεδρίου διὰ τὴν μελέτην τῶν ζητημάτων τῶν σχετικῶν μὲ τὴν ἐλευθερίαν τῶν θαλασσῶν καὶ

μὲ τὴν διατήρησιν εἰρηνικῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων.

Μὲ τὴν διαφοράν, ὅτι ὁ Περικλῆς δὲν ἐθεώρει τὴν πραγματοποίησιν τῶν σχεδίων τούτων ὡς δυνατήν, ἐφ' ὅσον ἡ Σπάρτη διεξεδίκει τὴν ἡγεμονίαν τῆς Ἑλλάδος. Πάντως, ἀφ' ἧς στιγμῆς κατέληξαν εἰς τὴν ἔνοπλον σύρραξιν, ὁ πόλεμος κατ' ἀνάγκην θὰ ἦτο μακρὸς καὶ πείσμων, ὅπως εἶναι κατὰ κανόνα αἱ μεταξὺ ἰσχυρῶν συγγενῶν ἔριδες· εἰς τὴν παράτασιν τοῦ πολέμου ἦτο φυσικὸν νὰ συντελέσῃ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι οὔτε αἱ Ἀθῆναι ἠδύναντο νὰ καταβάλουν τὴν στρατιωτικὴν δύναμιν τῆς Σπάρτης, οὔτε αὐτὴ τὴν ναυτικὴν δύναμιν τῶν Ἀθηνῶν. Ἀκριβῶς δὲ ἡ σχετικὴ αὕτη ἰσορροπία τῶν δυνάμεων ἐδικαιολόγει ἀκόμη περισσότερον τὴν στρατηγικὴν τῆς κατατριβῆς, τὴν ὁποίαν ἐξεπροσώπει τὸ πολεμικὸν σχέδιον τοῦ Περικλέους.

Διότι, ἂν αἱ περὶ τοῦ πολέμου θεωρίαι τοῦ Clausewitz [1] καὶ τοῦ Moltke, συμφώνως πρὸς τὰς ὁποίας πρέπει οὗτος νὰ διεξάγεται μετὰ τῆς μεγίστης δυνατῆς σφοδρότητος μέχρι πλήρους τοῦ ἀντιπάλου ὑποταγῆς εἰς τὰς θελήσεις μας, ἀντιστοιχοῦν πράγματι πρὸς τὴν βαθυτέραν φιλοσοφικὴν ἔννοιαν τοῦ πολέμου, ἡ Ἱστορία ἔχει νὰ ἀντιπαραταξῇ πολλὰ παραδείγματα πολέμων, εἰς τοὺς ὁποίους ἐθριάμβευσεν ἡ στρατηγικὴ τῆς κατατριβῆς. Ἡ στρατηγικὴ ὅμως αὐτή, διὰ νὰ ἐφαρμοσθῇ ἐπωφελῶς, ἔχει ἀνάγκην πόρων ἀπεριορίστων καὶ προϋποθέτει ἀπαραιτήτως, ὅτι αὐτὸς ποὺ τὴν ἐφαρμόζει θὰ ἀποφεύγῃ πάσῃ θυσίᾳ τὸν κίνδυνον τῆς ἀπομονώσεως καὶ θὰ προσπαθῇ ἀπ' ἐναντίας διὰ καταλλήλου διπλωματικῆς δραστηριότητος νὰ εἰσάγῃ συνεχῶς καὶ νέους συμμάχους παρὰ τὸ πλευρόν του, ὅπως ἔκαμεν ἡ Ἀγγλία κατὰ τοὺς Ναπολεοντείους πολέμους. Ἄλλως τε δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν καὶ τὴν ἑξῆς βασικὴν διαφορὰν μεταξὺ τῶν πολέμων τῆς ἀρχαιότητος καὶ τοῦ Μεσαίωνος καὶ τῶν μετὰ τὴν Γαλλικὴν Ἐπανάστασιν πολέμων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίχθησαν αἱ θεωρίαι τοῦ Clausewitz: ὅτι οἱ μὲν πρῶτοι ἦσαν κατὰ μέγα μέρος «Πόλεμοι Κυβερνήσεων», εἰς τοὺς ὁποίους συμμετεῖχον ἐνεργῶς μικρὸν σχετικῶς τμῆμα τοῦ πληθυσμοῦ, καθὼς καὶ μισθοφόροι ἐξ ἐπαγγέλματος πολεμισταί, ἐνῷ οἱ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ ἐντεῦθεν εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον πόλεμοι «ἐθνικοί», εἰς τοὺς ὁποίους συμμετέχει, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐνεργῶς, ὁλόκληρος ὁ στρατευόμενος πληθυσμός. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς μάλιστα τοῦ Β'. Παγκοσμίου Πολέμου ἡ ἐξέλιξις τῶν πολεμικῶν μέσων καὶ μεθόδων μετέβαλε τὸν πόλεμον εἰς

1) Αὗται ἐκτίθενται εἰς τὸ κλασικὸν σύγγραμμά του «vom Kriege», γραφὲν πρὸ 100 περίπου ἐτῶν.

μίαν ὁλοκληρωτικὴν σύρραξιν, εἰς τὴν ὁποίαν συμμετέχουν πλέον ἀδιακρίτως, τόσον ὁ στρατευόμενος, ὅσον καὶ ὁ ἄμαχος πληθυσμός. Εἰς μίαν τοιαύτης ἐκτάσεως σύρραξιν, τὴν ὁποίαν ὁ Γερμανὸς Στρατηγὸς Lundendorff ἐχαρακτήρισε μὲ τὸν ὅρον «ὁλοκληρωτικὸς πόλεμος» (totale Krieg), προέχει βεβαίως ἡ σημασία τῆς διεξαγωγῆς τοῦ πολέμου μὲ τὴν μεγίστην δυνατὴν ἔντασιν καὶ σκληρότητα μέχρι πλήρους καταστροφῆς τῆς ὠργανωμένης ἐχθρικῆς πολεμικῆς δυνάμεως [1]. Ὁ Πελοποννησιακὸς ὅμως πόλεμος—ὅπως ἐπὶ τῇ βάσει τῶν τότε συνθηκῶν διεξαγωγῆς τῶν πολέμων τὸν ἀντελαμβάνετο ὁ Περικλῆς—δὲν ἐπρόκειτο νὰ εἶναι μία ἀγρία πάλη ζωῆς καὶ θανάτου· ἐπρόκειτο μᾶλλον νὰ εἶναι ἕνας οἰκονομικὸς πόλεμος, μὲ πολιτικὸν σκοπόν, ὄχι τὴν κατασυντριβὴν τῆς Σπάρτης, ἀλλὰ μᾶλλον τὸν ἐξαναγκασμὸν αὐτῆς νὰ δεχθῇ τὴν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῶν Ἀθηνῶν πραγματοποίησιν τῆς ἑνότητος τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὅσον δὲ καὶ ἂν φαίνεται περισσότερον συγχρονισμέναι πρὸς τὰς σημερινὰς περὶ πολέμου ἀντιλήψεις αἱ ἀδιάλλακτοι καὶ σκληραὶ τάσεις τοῦ Κλέωνος, ποὺ ἦτο ὁ κυριώτερος ἀνατροπεὺς τοῦ πολεμικοῦ σχεδίου τοῦ Περικλέους, δὲν δύναται κανεὶς νὰ ἀρνηθῇ εἰς τὸ σχέδιον αὐτὸ μίαν βαθυτέραν σύλληψιν καὶ περισσοτέραν προσαρμογὴν πρὸς τὰς κοινωνικὰς καὶ πολιτικὰς συνθήκας τῆς ἐποχῆς του, ὑπὸ τὸ πρίσμα τῶν ὁποίων καὶ πρέπει τοῦτο νὰ κριθῇ. Τὰ ἐν Εὐρώπῃ ἄλλωστε γεγονότα, ποὺ ὡδήγησαν εἰς τὴν ἔκρηξιν τοῦ πολέμου τῷ 1939, παρουσιάζουν τόσας ἀναλογίας πρὸς τὰ ὁδηγήσαντα εἰς τὴν ἔκρηξιν τοῦ Πελοποννησιακοῦ, ὥστε διαφωτίζουν καὶ ἐξηγοῦν—ἐὰν δὲν δικαιολογοῦν—καὶ τὴν ἀπόφασιν τοῦ Περικλέους τοῦ νὰ δεχθῇ τὸν πόλεμον ὡς κάτι τὸ ἀναπόφευκτον καὶ τὴν γενικὴν γραμμὴν τοῦ πολεμικοῦ του σχεδίου.

III. Γενικὴ κατάστασις κατὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ πολέμου. Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς συνθέσεως καὶ ὀργανώσεως τῶν ἀντιπάλων ναυτικῶν.

Ἡ γενικὴ κατάστασις κατὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου παρουσιάζετο ὡς ἑξῆς:

Ἡ ***Ἀθηναϊκὴ ναυτικὴ Ἡγεμονία***, μὲ βάσιν τὸ ὠχυρωμένον

1) Ἴδε Lundendorff, Der totale Krieg, σελ. 3, 4, ἔνθα οὗτος ἀναπτύσσει ὅτι αἱ σημεριναὶ συνθῆκαι διεξαγωγῆς τῶν πολέμων ὑπερέβησαν εἰς πολλὰ σημεῖα τὰς θεωρίας τοῦ Clausewitz παραδεχομένου καὶ τύπους πολέμων διαφόρους τοῦ κλασικοῦ.

συγκρότημα Ἀθηνῶν—Πειραιῶς ἐν τῇ Ἀττικῇ, περιελάμβανεν ὡς συμμάχους ἢ ὑπηκόους τὰς κάτωθι πόλεις:

α) Ἐν τῷ Αἰγαίῳ πάσας σχεδὸν τὰς νήσους (Σποράδας, Θάσον, Σαμοθράκην, Ἴμβρον, Λῆμνον, Σκῦρον, Λέσβον, Χίον, Σάμον, Ρόδον, μερικὰς ἀπὸ τὰς Δωδεκανήσους καὶ πάσας τὰς Κυκλάδας, πλὴν τῆς Μήλου καὶ Θήρας)· ἐπίσης τὰς ἐπὶ τῆς Μικρασιατικῆς παραλίας πόλεις Φάσηλιν, Ἁλικαρνασσόν, Κνίδον, Κλαζομενάς, Ἔφεσον, Φώκαιαν, Μίλητον, Κύμην καὶ ἄλλας.

β) Ἐν τῇ Προποντίδι τὴν Καλλίπολιν, Κύζικον, Χαλκηδόνα, Βυζάντιον, Πέρινθον καὶ ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τοῦ Εὐξείνου τὴν Ἀμισόν, Σινώπην, πᾶσαν τὴν παραλίαν μέχρι Τραπεζοῦντος, καθὼς καὶ τὰς περὶ τὸν Κιμμέριον Βόσπορον πόλεις.

γ) Ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ ὁλόκληρον τὴν Χαλκιδικήν, τὰς ἐπὶ τῆς Θρακικῆς παραλίας πόλεις Ἄβδηρα, Μαρώνειαν, Αἶνον, καὶ τέλος ὁλόκληρον τὴν Χερσόνησον τῆς Καλλιπόλεως καὶ τὸ στενὰ τοῦ Ἑλλησπόντου.

δ) Ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι τὴν Εὔβοιαν, τὴν Ναύπακτον, μέρος τῆς Ἀκαρνανίας, ἐν δὲ τῷ Ἰονίῳ τὴν Ζάκυνθον καὶ Κεφαλληνίαν, καθὼς καὶ τὴν Κέρκυραν, κατόπιν τῆς μετ' αὐτῆς συναφθείσης συνθήκης ἐπιμαχίας.

Ἐκτὸς τούτων ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι, ὑπῆρχαν πολλαὶ πόλεις καὶ ἐπαρχίαι, ὡς ἡ Μεγαρίς, αἱ Πλαταιαὶ καὶ μέρος τῆς Ἀκαρνανίας, ποὺ δὲν ὑπεχρεοῦντο μὲν εἰς πληρωμὴν φόρου, ὑπέκειντο ὅμως εἰς τὴν Ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηνῶν.

Ἡ ἀνωτέρω ἀπαρίθμησις τῶν Ἀθηναϊκῶν κτήσεων καὶ ἓν βλέμμα εἰς τὸν Χάρτην πείθουν περὶ τῆς μεθοδικότητος, μὲ τὴν ὁποίαν εἶχε γίνει ἡ ἐξάπλωσις τῆς Ἀθηναϊκῆς κυριαρχίας ἐφ' ὅλων τῶν σημείων στρατηγικῆς καὶ οἰκονομικῆς σημασίας τοῦ Αἰγαίου, τῆς Προποντίδος, τοῦ Εὐξείνου καὶ τῶν Μικρασιατικῶν ἀκτῶν, πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ τῆς πλήρους ἐπικρατήσεως, οἰκονομικῆς καὶ στρατιωτικῆς, εἰς τὰς θαλάσσας ταύτας.

Πράγματι αἱ κτήσεις αὐταὶ ἐξησφάλιζαν εἰς τὰς Ἀθήνας, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπάρκειαν εἰς τὰς πρώτας ὕλας διὰ τὴν ναυπηγικὴν καὶ πολεμικήν των βιομηχανίαν—ἀπαραίτητον πάντοτε προϋπόθεσιν δημιουργίας ναυτικῆς πολεμικῆς δυνάμεως—ἀφ' ἑτέρου δὲ μίαν θαυμασίαν ἄλυσσον ναυτικῶν βάσεων κατὰ μῆκος τῶν κυριωτέρων θαλασσίων ὁδῶν τῆς Αὐτοκρατορίας των. Καὶ ἡ μὲν ἐπάρκεια εἰς πρώτας ὕλας, ἐξασφαλιζομένη κυρίως διὰ τῶν κτήσεων τῆς Χαλκιδικῆς καὶ

τῶν θρακικῶν παραλίων [1], ἐν μέρει δὲ καὶ τῆς Εὐβοίας, ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν πλουσίων μεταλλείων τοῦ Παγγαίου καὶ τῆς Θάσου, εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν παροχὴν σχεδὸν ἀπεριορίστων πόρων διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ τε πολεμικοῦ καὶ τοῦ ἐμπορικοῦ Στόλου των. Ἡ δὲ κατοχὴ τῶν βάσεων κατὰ μῆκος τῶν θαλασσίων ὁδῶν ἐξησφάλιζε τὴν ναυτιλίαν των, τόσον ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως—ἔχομεν δὲ ἐξηγήσει ἤδη πόσην σημασίαν εἶχε τοῦτο λόγῳ τῶν πενιχρῶν ναυτικῶν ἀρετῶν τῶν τότε πλοίων—ὅσον καὶ ἀπὸ τοὺς ἑκάστοτε ἐχθρούς, ἐνῷ συγχρόνως παρεῖχεν ἀσφαλῆ ὁρμητήρια εἰς τὸν πολεμικὸν Στόλον των. Ὑπὸ τοὺς ὅρους αὐτοὺς ἡ μονοπώλησις τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου ἀπὸ τῶν ἀκτῶν τοῦ Εὐξείνου, τῆς Προποντίδος καὶ τῆς Μ. Ἀσίας μέχρι τῶν τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος ἦτο ἐξησφαλισμένη διὰ τοὺς Ἀθηναίους καὶ ἡ θαλασσία των δύναμις, ἡ πηγὴ αὕτη τοῦ πλούτου καὶ τῆς δυνάμεώς των, ἐστηρίζετο εἰς ἀσφαλῆ θεμέλια.

Ὁ ***ὑπὸ τὴν Σπάρτην συνασπισμὸς*** τῶν Πελοποννησιακῶν πόλεων περιελάμβανεν ἀφ' ἑτέρου ὁλόκληρον τὴν Πελοπόννησον, πλὴν τοῦ Ἄργους καὶ τῆς Ἀχαΐας, καθὼς καὶ μέγα μέρος τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, ἤτοι:

α) Ἐν μὲν τῇ ἠπειρωτικῇ Ἑλλάδι τὴν Φωκίδα, Λοκρίδα, Βοιωτίαν καὶ Ἀμπρακίαν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἀττικῇ τὰ Μέγαρα.

β) Ἐκ δὲ τῶν νήσων τὴν Λευκάδα, ἡ ὁποία τότε ἦτο μᾶλλον χερσόνησος, διότι ὁ ἰσθμὸς ὁ συνδέων αὐτὴν μετὰ τῆς Ἀκαρνανίας δὲν εἶχεν ἀποκοπῇ, καὶ τὰ Κύθηρα.

Τοῦ συνασπισμοῦ τούτου ἡ κυρία ναυτικὴ δύναμις ἦτο ἡ Κόρινθος, τῆς ὁποίας ὁ στόλος, δυνάμενος νὰ ὑπερνεωλκῆται ὑπὲρ τὸν Ἰσθμόν, ἀπετέλει συνεχῆ ἀπειλὴν ἐν τῷ Κορινθιακῷ, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῷ τῷ Σαρωνικῷ κόλπῳ. Ὁ στόλος οὗτος κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ πολέμου ὑπερέβαινε τὰς 100 τριήρεις. Ἐκτὸς τῆς Κορίνθου, εἶχαν ναυτικὸν

1) Ἀκόμη καὶ μέχρι τῶν μέσων τοῦ IV αἰῶνος οἱ Ἀθηναῖοι ἐξηκολούθουν νὰ προμηθεύωνται τὴν ναυπηγήσιμον ξυλείαν των ἐκ τῆς Μακεδονίας, καθὼς προκύπτει ἀπὸ μίαν περικοπὴν τοῦ λόγου τοῦ ἀπεσταλμένου τοῦ «ταγοῦ» τῆς Θεσσαλίας Ἰάσονος, Πολυδάμαντος τοῦ Φαρσαλίου, πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους τῷ 374 π.χ. (Ξενοφ. Ἑλλην. VI, I, 11). Ἐκτὸς τῆς ξυλείας οἱ λοιπαὶ πρῶται ὕλαι ἦσαν ἡ κάνναβις καὶ τὸ λίπος διὰ τὴν διάναξιν τῶν πλοίων, τὰ ὁποῖα αἱ Ἀθῆναι ἐπρομηθεύοντο ἐκ Μακεδονίας καὶ Θράκης, καθὼς καὶ ὁ χαλκός, τὸν ὁποῖον ἐπρομηθεύοντο ἐξ Εὐβοίας, ὅπως εἰς τὸ προηγούμενον Κεφάλαιον ἐξεθέσαμεν.

καὶ οἱ Μεγαρεῖς, οἱ Συκιώνιοι, οἱ Πελληνεῖς, οἱ Ἠλεῖοι, οἱ Ἀμπρακιῶται καὶ οἱ Λευκάδιοι (1), οὐδεμία ὅμως πληροφορία ὑπάρχει περὶ τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν πλοίων, τὰ ὁποῖα θὰ ἠδύναντο αἱ πόλεις αὗται νὰ ἐξοπλίσουν. Καίτοι ὁ ὑπὸ τὴν Σπάρτην συνασπισμὸς δὲν εἶχε τὸν χαρακτῆρα τῆς πλήρους κυριαρχίας τῆς Σπάρτης ἐπὶ τῶν συμμάχων πόλεων, ὅπως συνέβαινε μὲ τὰς Ἀθήνας, ἐν τούτοις ἡ Σπάρτη εἶχε πάντως τὴν ἰθύνουσαν γνώμην ἐν τῇ καθόλου διεξαγωγῇ τοῦ πολέμου, διέθετε δὲ καὶ τὴν ἰσχυροτέραν καὶ καλύτερον ὠργανωμένην στρατιωτικὴν δύναμιν ἐν Ἑλλάδι.

Ἀπὸ γενικωτέρας ἀπόψεως ὁ Πελοποννησιακὸς συνασπισμὸς παρουσίαζε τὸ σημαντικὸν πλεονέκτημα τῆς σχετικῆς αὐταρκείας ἀπὸ ἀπόψεως τροφίμων, λόγῳ τῆς εἰς τὴν γεωργίαν ἐπιδόσεως καὶ τῆς λιτότητος τῶν κατοίκων (2). Τοῦτο ὅμως ἀπετέλει ἐν ταὐτῷ καὶ στοιχεῖον ἀδυναμίας, διότι ὁ στρατὸς ἀπετελεῖτο σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ γεωργούς, οἱ ὁποῖοι ἐκαλλιέργουν μόνοι των τὰ κτήματά των καὶ ἦσαν ὡς ἐκ τούτου ὑποχρεωμένοι νὰ μὴ ἀπομακρύνωνται αὐτῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς σπορᾶς. Διὰ τοῦτο ἡ συνεχὴς διατήρησις τοῦ συνόλου τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως ἐν τῷ θεάτρῳ τῶν ἐπιχειρήσεων ἦτο ἀδύνατος, αὐτὸς δὲ ἦτο ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον αἱ κατὰ ξηρὰν ἐπιχειρήσεις τῶν Πελοποννησίων διεκόπτοντο πάντοτε διαρκοῦντος τοῦ χειμῶνος. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ὅμως τῆς ἐκ τῶν θαλασσίων συγκοινωνιῶν ἐξαρτήσεως, ἡ θέσις τοῦ Πελοποννησιακοῦ Συνασπισμοῦ ἦτο πλεονεκτικωτέρα, λόγῳ τῆς σχετικῆς αὐταρκείας τῶν ἀποτελουσῶν αὐτὸν πόλεων, ἐνῷ ἀντιθέτως αἱ Ἀθῆναι, μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν μάλιστα τῆς ὑπαίθρου χώρας τῆς Ἀττικῆς, ἐξηρτῶντο ἀπολύτως διὰ τὸν ἐπισιτισμὸν καὶ ἐφοδιασμόν των ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν χρῆσιν τῆς θαλάσσης.

Αἱ ***λοιπαὶ ἑλληνικαὶ πόλεις***, αἱ μὴ συμμετέχουσαι ἀκόμη, οὔτε εἰς τὸν ἕνα, οὔτε εἰς τὸν ἄλλον ἐκ τῶν δύο μεγάλων συμμαχικῶν Συνασπισμῶν, ὅπως ἦσαν αἱ τῆς βορείου Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ τῆς Θεσσαλίας, προσεπάθησαν νὰ διατηρήσουν τὴν οὐδετερότητά των, αἱ περισσότεραι ὅμως ἀπὸ αὐτὰς ἐξηναγκάσθησαν βαθμηδὸν νὰ συμ-

1) Θουκυδ. II. 9.

2) Ἡ μόνη θαλασσία γραμμὴ συγκοινωνίας, ποὺ εἶχε σημασίαν διὰ τοὺς Λακεδαιμονίους, ἦτο ἡ ἐκ Γυθείου πρὸς τὴν Κρήτην καὶ πρὸς τὰ παράλια τῆς Λιβύης.

μετάσχουν τοῦ ἀγῶνος. Ἐκ τούτων αἱ Θεσσαλικαὶ πόλεις διέκειντο εὐνοϊκώτερον πρὸς τὰς Ἀθήνας παρὰ πρὸς τὴν Σπάρτην.

Τέλος, ***ἐκ τῶν γειτονικῶν πρὸς τὴν Ἑλλάδα Κρατῶν,*** ἡ Μακεδονία ἐτήρησε στάσιν ἐπαμφοτερίζουσαν, καίτοι ἐπισήμως παρέμενεν οὐδετέρα, ἡ στάσις της δὲ αὕτη ὑπηγορεύετο ἀπὸ τὰ συμφέροντα τῆς στιγμῆς καὶ ἀπὸ τὰς ἑκάστοτε παρουσιαζομένας προστριβὰς πρὸς τὰς ἐν τῇ Χαλκιδικῇ Ἀθηναϊκὰς ἀποικίας. Ἀφ' ἑτέρου ἡ Περσία, καὶ αὕτη ἐπισήμως οὐδετέρα, μετὰ χαρᾶς ἔβλεπε τὴν μεταξὺ τῶν δύο μεγάλων ἑλληνικῶν δυνάμεων σύρραξιν, ἡ ὁποία θὰ ἔφθειρεν ἀμφοτέρας καὶ θὰ ἐπέτρεπεν εἰς αὐτὴν νὰ ἐπωφεληθῇ τελικῶς διὰ τῆς ἀνακτήσεως τῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἑλληνικῶν ἀποικιῶν· πράγματι ἡ πολιτικὴ τοῦ Μεγάλου Βασιλέως καὶ τῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ Σατραπῶν του συνέκειντο εἰς τὸ νὰ τροφοδοτοῦν τὴν μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης ἔχθραν, βοηθοῦντες τὸν ἑκάστοτε ἕτοιμον νὰ ὑποκύψῃ ἐκ τῶν δύο ἀντιπάλων μέχρι τῆς τελικῆς ἀμφοτέρων ἐξαντλήσεως. Ἐκ τῶν πρὸς Δυσμὰς Δυνάμεων, ἡ μᾶλλον γειτονικὴ καὶ ἡ συνδεομένη πρὸς τὴν Ἑλλάδα διὰ φυλετικῶν καὶ οἰκονομικῶν δεσμῶν Σικελία παρέμενεν ἐπίσης οὐδετέρα κατ' ἀρχάς, καίτοι ἡ ἰσχυροτέρα καὶ μεγαλυτέρα πόλις της, αἱ Συρακοῦσαι, διέκειτο εὐνοϊκῶς πρὸς τὴν Σπάρτην.

Ἡ ***σύγκρισις τῶν δυνάμεων*** ἀποδεικνύει, ὅτι ὁ μὲν Ἀθηναϊκὸς Συνασπισμὸς διέθετε τὴν πλήρη κυριαρχίαν τῆς θαλάσσης καὶ εἰς τὸ Αἰγαῖον καὶ εἰς τὸ Ἰόνιον, εἶχε δὲ ἐξησφαλισμένας τὰς θαλασσίας του συγκοινωνίας πρὸς τὸν Εὔξεινον, τὴν ἀνατολικὴν λεκάνην τῆς Μεσογείου καὶ πρὸς τὴν Σικελίαν καὶ Καρχηδόνα. Ὁ δὲ Πελοποννησιακὸς διέθετε στρατιωτικὴν ὑπεροχὴν καὶ μίαν τοπικὴν κυριαρχίαν θαλάσσης ἐν τῷ Κορινθιακῷ, ἡ ὁποία ἠδύνατο νὰ τοῦ ἐξασφαλίσῃ τὸν σύνδεσμον πρὸς τὰς ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι συμμάχους του πόλεις. Λόγῳ ὅμως τῆς τελείας ὀχυρώσεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Πειραιῶς δὲν ἠδύνατο νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν στρατιωτικήν του ὑπεροχήν, διὰ νὰ καταφέρῃ ἀποφασιστικόν τι κτύπημα κατὰ τῆς καρδίας τοῦ ἀντιπάλου. Ἐφ' ὅσον δὲ ἓν τοιοῦτον κτύπημα ἀπὸ ξηρᾶς ἀπεκλείετο, ἦτο ἠναγκασμένη ἡ Σπάρτη, ἐὰν ἤθελε νὰ νικήσῃ, νὰ ἑτοιμασθῇ ναυτικῶς, ὥστε νὰ πλήξῃ τὸν ἀντίπαλον καὶ διὰ θάλασσαν.

Τὸ συμπέρασμα τῆς διασκοπήσεως ταύτης εἶναι, ὅτι καὶ εἰς τὸν πόλεμον αὐτὸν ἡ θαλασσία δύναμις θὰ ἀπετέλει τὸν ἀποφασιστικὸν παράγοντα ἐπιτυχίας. Καὶ τῆς μὲν Ἀθηναϊκῆς ναυτικῆς δυνάμεως κύριος σκοπὸς θὰ ἦτο ἡ διατήρησις τῆς ὑπεροχῆς της καὶ ἡ κατάλληλος αὐτῆς χρησιμοποίησις πρὸς ἐξάντλησιν τοῦ ἐχθροῦ—αὐτὸ δέ, κα-

θὼς εἴδομεν, ἦτο ἐν γενικωτάταις γραμμαῖς τὸ σχέδιον τοῦ Περικλέους—τῆς δὲ Πελοποννησιακῆς, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἶναι ἄλλος, ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξίν της, ὅπως δυνηθῇ ἐν καιρῷ νὰ ἀνατρέψῃ τὴν ὑπεροχὴν ταύτην τοῦ ἐχθροῦ. Συνεπῶς ὁ πόλεμος, ὡς ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων, θὰ ἐκρίνετο κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν θάλασσαν, διὰ νὰ ἀποδειχθῇ δι' αὐτοῦ ἀκόμη μίαν φορὰν τὸ ἱστορικὸν ἀξίωμα, ***ὅτι ὁ θέλων νὰ κυριαρχήσῃ τῆς Ἑλλάδος πρέπει πάντως νὰ κυριαρχῇ τῆς θαλάσσης***.

***

Εἶναι ἤδη ἀνάγκη νὰ δώσωμεν γενικάς τινας πληροφορίας περὶ τῆς συγκροτήσεως καὶ ὀργανώσεως τοῦ Ναυτικοῦ τῶν ἀντιπάλων Δυνάμεων, καθὼς καὶ περὶ τῆς οἰκονομικῆς των καταστάσεως, διὰ νὰ καταστήσωμεν σαφεστέραν τὴν μέλλουσαν νὰ ἐπακολουθήσῃ ἀφήγησιν τῶν πολεμικῶν γεγονότων.

Τὸ ***Ἀθηναϊκὸν Ναυτικὸν*** ἀπετέλει, καθὼς εἴδομεν, πολεμικὴν δύναμιν ἄριστα ὠργανωμένην· ὁ ἐν ἐνεργείᾳ στόλος περιελάμβανε κατὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου 300 τριήρεις (1) τελείως ἐξωπλισμένας· ἐπὶ πλέον διέθετε τέλειον ναύσταθμον μὲ ἀρίστας καὶ ἐκτεταμένας ἐγκαταστάσεις νεωσοίκων, νεωρίων καὶ ναυπηγείων, ἡ πρακτικὴ σημασία τῶν ὁποίων κατεφάνη σαφῶς ἀπὸ τὴν γοργότητα τῆς ἀνασυγκροτήσεως τοῦ Ἀθηναϊκοῦ στόλου μετὰ δύο τρομερὰς καταστροφὰς κατὰ τὴν β΄ περίοδον τοῦ πολέμου. Ἐὰν εἰς τὰ ἀνωτέρω προστεθῇ ἡ πληθὺς τῶν βάσεων καὶ ὁρμητηρίων, τὰ ὁποῖα ἡ προνοητικότης τῆς πολιτικῆς τῶν Ἀθηνῶν εἶχεν ἐξασφαλίσει, καθὼς καὶ αἱ ὄχι εὐκαταφρόνητοι ναυτικαὶ δυνάμεις τῶν Συμμάχων, ἰδίᾳ δὲ τῶν Χίων, Λεσβίων καὶ Κερκυραίων (2), καθίσταται περισσότερον ἀντιληπτὴ ἡ ἀκαταγώνιστος πράγματι ναυτικὴ δύναμις τῆς ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῶν Ἀθηνῶν συμμαχίας.

Ὁ θαυμάσιος ὅμως αὐτὸς ὀργανισμὸς παρουσίαζε καὶ τὴν Ἀχίλλειον πτέρναν του, αὕτη δὲ συνίστατο εἰς τὴν κεντρικὴν Διοίκησιν. Διότι, ἐφ' ὅσον τὸ πολίτευμα τῶν Ἀθηνῶν ἐξειλίσσετο πρὸς τὴν ἄκρατον δημοκρατίαν τῆς ἀριστερᾶς, ἐπὶ τοσοῦτον ἡ ἐκ τῶν ὀξέων πολιτι-

1) Πρβλ. Θουκυδ. II, 13. 8: «τριήρεις τὰς πλωΐμους τριακοσίας (ἀπέφηνε Περικλῆς), ὅτε ἡ εἰσβολὴ τὸ πρῶτον ἔμελλε Πελοποννησίων ἔσεσθαι».

2) Αἱ δυνάμεις αὗται ὁμοῦ λαμβανόμεναι ὑπερέβαινον τὰς 200 τριήρεις.

κῶν ἀνταγωνισμῶν διαφθορὰ εἰσέδυε βαθύτερον εἰς τὸν κρατικὸν ὀργανισμόν. Εἰς τοῦτο δὲ συνετέλεσαν πλεῖστοι λόγοι ἀναγόμενοι εἰς τὰ ἐλαττώματα τοῦ ἐθνικοῦ μας χαρακτῆρος· εἷς ὅμως ἐκ τῶν σοβαρωτέρων ὑπῆρξεν ἡ ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν συνεχῶς αὐξανομένη δύναμις τοῦ ὄχλου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Δήμου καὶ ἡ ἐκμετάλλευσις τῆς δυνάμεως ταύτης ὑπὸ τῶν δημαγωγῶν. Τούτων οὕτως ἐχόντων καὶ δεδομένου ὅτι οἱ ἀνώτατοι στρατιωτικοὶ καὶ ναυτικοὶ Ἀρχηγοὶ—οἱ λεγόμενοι γενικῶς «στρατηγοὶ»—ἦσαν αἱρετοί, ἐκλεγόμενοι κατ' ἔτος διὰ καθολικῆς ψηφοφορίας, ἔπεται ὅτι ἡ συνέχεια τῆς διοικήσεως τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ ναυτικοῦ ἦτο ἔρμαιον τῶν πολιτικῶν μεταβολῶν καρευμάτων. Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν ἐμεσουράνει ὁ πολιτικὸς ἀστὴρ τοῦ Περικλέους καὶ ἐξελέγετο οὗτος ὡς ἀνώτατος ἄρχων ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν, τὰ πράγματα ἔβαινον καλῶς. Μετὰ τὸν θάνατόν του ὅμως, καθὼς θὰ ἴδωμεν, κατήντησε νὰ μεταβάλλωνται κατ' ἔτος, ὄχι μόνον τὰ πρόσωπα τῶν στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν ἀρχηγῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ ὅλη κατεύθυνσις τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων. Ἐκτὸς τούτου, λόγῳ τῆς ὑπερβολικῆς εὐθιξίας τοῦ Ἀθηναϊκοῦ λαοῦ εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἀκράτου δημοκρατικῆς μορφῆς τῆς διοικήσεως, εὐθιξίας, ἡ ὁποία δὲν ἠνείχετο τὸν διορισμὸν ἑνὸς καὶ μόνου ἀνωτάτου πολεμικοῦ ἀρχηγοῦ, ἡ ἐξουσία αὕτη κανενέμετο εἰς δέκα πρόσωπα· ἀποτέλεσμα τούτου ἦτο ὅτι κατενέμοντο καὶ αἱ εὐθῦναι καὶ συνεπῶς ἐπήρχετο διάσπασις τῆς ἀπαιτουμένης ἑνότητος ἐν τῇ διοικήσει καὶ μεγάλη βραδύτης εἰς τὴν λῆψιν ἀποφάσεων, διότι αὗται ἐλαμβάνοντο κατ' ἀνάγκην πάντοτε ἐν συμβουλίῳ. Ὡς μόνον ἀντίδοτον ἐναντίον τοῦ μειονεκτήματος τούτου ἠδύνατο νὰ ἐνεργήσῃ ἡ ἰσχυρὰ προσωπικότης ἢ τὸ μεγαλύτερον κῦρος, ποὺ συνέπιπτε νὰ ἔχῃ εἷς ἐκ τῶν στρατηγῶν ἔναντι τῶν λοιπῶν, τὸ τοιοῦτον ὅμως δὲν συνέβαινε πάντοτε.

Ὅταν κρίνῃ κανεὶς τὰ πράγματα βάσει τῶν σημερινῶν κριτηρίων, φαίνεται σχεδὸν ἀπίστευτον, ὅτι ὑπὸ τοιούτους ὅρους ἦτο ποτὲ δυνατὸν νὰ διοικηθοῦν στρατιωτικαὶ καὶ ναυτικαὶ δυνάμεις καὶ μάλιστα ἐν πολέμῳ. Ἂς μὴ λησμονῶμεν ὅμως, ὅτι καὶ ἐπὶ πολλοὺς ἀκόμη αἰῶνας βραδύτερον ἡ διεύθυνσις τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων ἐγίνετο κατὰ κανόνα διὰ τῶν λεγομένων «πολεμικῶν συμβουλίων». Ἀκόμη καὶ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ XIX αἰῶνος, ὄχι μόνον οἱ ναύαρχοι τῶν νησιωτικῶν στόλων τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος τοῦ 1821-28 ἐλάμβανον τὰς ἀποφάσεις των ἐν συμβουλίῳ, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὰ τὰ μεγάλα Ναυτικὰ ἐξηκολούθει ἀκόμη ὡς ἀπότοκος μακρᾶς παραδόσεως νὰ εἶναι ἐν ἰσχύϊ ὁ θεσμὸς οὗτος. Μόνον κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ XIX

αἰῶνος ἤρχισε νὰ συστηματοποιῆται ἡ ὀργάνωσις τῶν «Ἐπιτελείων», τὰ ὁποῖα ὑποκατέστησαν βαθμηδὸν τὰ πολεμικὰ συμβούλια.

Ἐκτὸς τῆς ἀνωτέρας διοικήσεως, τὸ Ἀθηναϊκὸν Ναυτικὸν παρουσίαζεν ἰδιότυπον ὀργάνωσιν καὶ εἰς τὸ ζήτημα τῆς ***τριηραρχίας*** (1). Ἡ δημοσία αὕτη λειτουργία, τὴν ὁποίαν ἐμνημονεύσαμεν ἐπανειλημμένως ἀνωτέρω, εἶχε κατ' ἀρχὰς ὅταν συνεστήθη—περὶ τὰ μέσα δηλ. τοῦ Ε'. αἰῶνος—στρατιωτικὸν μᾶλλον, παρὰ δημοσιονομικὸν χαρακτῆρα. Ὑπάρχει μεγάλη ἀναλογία τῶν ὑποχρεώσεων τοῦ τριηράρχου πρὸς τὰς ἀπορρεούσας ἀπὸ τὰ «ὠνητὰ» στρατιωτικὰ ἀξιώματα (commissions), τὰ ὁποῖα παρέμειναν ἐν ἰσχύϊ εἷς τινας Εὐρωπαϊκὰς Μοναρχίας μέχρι καὶ αὐτοῦ τοῦ XIX αἰῶνος. Ὁ θεσμὸς τῆς τριηραρχίας, ἀπὸ στρατιωτικῆς καθαρῶς ἀπόψεως ἐξεταζόμενος, παρουσιάζει πολλὰ μειονεκτήματα, διότι μετέθετεν ἐπὶ τῶν ὤμων τῶν πολιτῶν βάρη ἀναγόμενα εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τῆς πόλεως μὲ ἀποτέλεσμα βραδύτητα καὶ χαλαρότητα· ἀπὸ οἰκονομικῆς ὅμως, καὶ δὴ ταμευτικῆς ἀπόψεως, φαίνεται ἀρκετὰ ἐπιτυχής, διότι ὄχι μόνον ἀπήλλασσε τὴν πόλιν πολλῶν δαπανῶν, ἀλλὰ καὶ κατέληγε—μὲ τὴν ἅμιλλαν ποὺ προεκάλει μεταξὺ τῶν πλουσίων καὶ φιλοδόξων πολιτῶν—νὰ τοὺς κάμνῃ νὰ καταβάλλουν πολὺ περισσότερα ἀπὸ ὅσα θὰ ἠδύνατο ἡ πολιτεία νὰ εἰσπράξῃ ἐξ αὐτῶν διὰ κανονικῆς φορολογίας.

Τὰ ἐλαττώματα τοῦ θεσμοῦ κατεφάνησαν κυρίως μετὰ τὴν ἐκστρατείαν τῆς Σικελίας, ὁπότε, αὐξηθέντος τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὑποκειμένων εἰς τὴν λειτουργίαν ταύτην πολιτῶν καθιερώθη τὸ σύστημα τῆς «συντριηραρχίας»· τὸ σύστημα τοῦτο, διὰ τοῦ ὁποίου αἱ ὑποχρεώσεις συντηρήσεως μιᾶς τριήρους κατενέμοντο εἰς περισσοτέρους τοῦ ἑνὸς πολίτας, εἶχεν ὡς συνέπειαν μεγάλην ἀκαταστασίαν, εἴς τε τὴν διοίκησιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ οἰκονομικὸν μέρος, διότι ἕκαστος τῶν συντριηράρχων προσεπάθει νὰ ἐπιρρίψῃ ἐπὶ τῶν ἄλλων τὸ μεγαλύτερον βάρος τῶν ἐξόδων. Τὰ ἔξοδα δὲ ταῦτα ἦσαν σημαντικὰ αὐτὰ καθ' ἑαυτά, ἐγίνοντο ὅμως σὺν τῷ χρόνῳ ἀκόμη περισσότερον δυσβάστακτα, διότι, ἐκτὸς τῆς λεγομένης «ἐπιφορᾶς» ἦτοι ἑνὸς προσθέτου μισθοῦ ποὺ ἐπεκράτησε σὺν τῷ χρόνῳ ἔθιμον νὰ δίδῃ ὁ τριήραρχος εἰς τοὺς ἄνδρας, ἐξηναγκάζετο οὗτος οὐχὶ σπανίως νὰ προκαταβάλλῃ ἐξ ἰδίων ὁλόκληρον τὸν μισθὸν καὶ τὸ σιτηρέσιον τῶν ἀνδρῶν, εἰσπράττων

1) Διὰ λεπτομερέστερα στοιχεῖα παραπέμπομεν εἰς τὰ σχετικὰ κεφάλαια τῶν συγγραμμάτων A. Ἀνδρεάδου, Ἱστορία τῆς Ἑλλην. Δημοσίας Οἰκονομίας καὶ C. Rados, Les Guerres mediques et la bataille de Salamine.

αὐτὰ ἀκολούθως ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον, οὔτε ταχύ, οὔτε εὔκολον ἦτο. Ἐκτὸς τούτου, τὰ καθ' ἑαυτὸ διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ πλοίου δαπανώμενα ἦσαν ἀνάλογα τῆς ἡλικίας καὶ τῆς καταστάσεώς του, ἡ δὲ τοποθέτησις τριηράρχου εἰς πεπαλαιωμένα καὶ διὰ τοῦτο χρήζοντα συνεχῶν ἐπισκευῶν πλοῖα ἀπετέλει μέσον πολιτικῆς πιέσεως (1).

Ὁσονδήποτε ὅμως καὶ ἂν ἐπηρεάζετο ἐκ τῶν ἀνωτέρω λόγων ἡ πολεμικὴ ἀπόδοσις τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Ναυτικοῦ, ὑπῆρχεν ἓν ἄλλο πεδίον, ὅπου ἡ ὑπεροχή του ἦτο ἀναμφισβήτητος, αὐτὸ δὲ ἦτο τὸ τῆς ναυτικότητος τῶν ἀξιωματικῶν καὶ πληρωμάτων του. Ἡ ναυτικότης αὕτη ὠφείλετο, ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ὅλοι σχεδὸν οἱ ἄνδρες καὶ οἱ ἐρέται τῶν Ἀθηναϊκῶν τριήρεων ἦσαν ἐξ ἐπαγγέλματος ναυτικοί, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν συστηματικὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ Στόλου. Καθὼς ἐτονίσαμεν ἤδη, εἶχε καθιερωθῆ ἐν Ἀθήναις ἡ διατήρησις ἑνὸς σημαντικοῦ τμήματος τοῦ Στόλου ἐν ἐνεργείᾳ, τὸ δὲ τμῆμα τοῦτο εὑρίσκετο ἐν συνεχεῖ κινήσει ἐπὶ ὀκτὼ μῆνας καθ' ἕκαστον ἔτος, καθ' ὅλον δηλαδὴ τὸ διάστημα, ποὺ ἦτο δυνατὸς ὁ πλοῦς. Ἡ συνεχὴς αὕτη κίνησις καὶ ἐξάσκησις τοῦ Στόλου, συνδυαζομένη πρὸς τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ πληρώματα, μηδὲ τῶν ἐρετῶν ἐξαιρουμένων, ἦσαν ἐλεύθεροι πολῖται (2) καὶ ὄχι δοῦλοι, κατάδικοι ἢ μισθοφόροι ξένοι, ἀνεβίβαζε τὸ Ἀθηναϊκὸν Ναυτικὸν εἰς τὸ ἐπίπεδον τῶν σημερινῶν ὠργανωμένων μεγάλων ναυτικῶν. Εἰδικώτερον ἡ ἀρίστη συγκρότησις τοῦ ἐρετικοῦ, ἐκ τῆς ἱκανότητος τοῦ ὁποίου ἐξηρτᾶτο ἡ ταχύτης τῶν πλοίων μὲ ὅλα τὰ ἐξ αὐτῆς ἀπορρέοντα τακτικὰ πλεονεκτήματα, ἀπετέλει ἓν ἀπὸ τὰ κυριώτερα στοιχεῖα ὑπεροχῆς τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Ναυτικοῦ.

*
* *

Τὸ Ναυτικὸν τῶν Πελοποννησίων δὲν ἦτο ἀπὸ μακροῦ μονίμως συγκεκροτημένον, ὅπως τὸ Ἀθηναϊκόν. Ἡ σπουδαιοτέρα ὠργανωμένη ναυτικὴ δύναμις τῶν συμμετασχουσῶν εἰς τὸν ὑπὸ τὴν Σπάρ-

1) Τοῦτο ὑπαινίσσεται ὁ Ἀριστοφάνης εἰς τοὺς Ἱππεῖς (912), ἔνθα παρουσιάζει τὸν Κλέωνα ἀπειλοῦντα τὸν ἁλλαντοπώλην Ἀγαθόκριτον ὅτι θὰ τὸν κάμῃ τριήραρχον παλαιοῦ πλοίου, τοῦ ὁποίου ἡ συντήρησις θὰ τὸν καταστρέψῃ οἰκονομικῶς.

2) Ὁ Ἄγγλος Ναύαρχος Sir R. Custance εἰς τὸ σύγγραμμά του A Study of War ἰδιαιτέρως τονίζει τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς ὑπεροχῆς τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Στόλου.

την συνασπισμὸν πόλεων, ἦτο ἡ Κόρινθος. Ἡ Σπάρτη, ἂν καὶ—καθὼς προκύπτει ἐκ τῆς ἀποικίσεως τοῦ Τάραντος καὶ τῆς Σικελίας—εἶχεν ἤδη Ναυτικὸν πρὸ τοῦ Ε΄. αἰῶνος, ἐν τούτοις δὲν τὸ συνετήρει ὑπὸ μορφὴν μονίμως συγκεκροτημένης πολεμικῆς δυνάμεως. Τὸ Σπαρτιατικὸν ναυτικὸν συνεκροτεῖτο, μόνον ὁσάκις ὑπῆρχε λόγος, ὡς π. χ. κατὰ τοὺς Μηδικοὺς πολέμους, ἀλλὰ διελύετο σχεδὸν ἀμέσως, μόλις ὁ λόγος ὁ προκαλέσας τὴν συγκρότησίν του παρήρχετο. Τοῦτο προκύπτει καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἀπὸ τοῦ 477 π. Χ. μέχρι τοῦ 430 π. Χ. οὐδὲν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ ἀναφέρεται ὄνομα Λακεδαιμονίου ναυάρχου (1). Ἀφ' ἧς στιγμῆς ὅμως ἡ Σπάρτη ἀπεφάσισε νὰ λύσῃ τὰς μετὰ τῶν Ἀθηνῶν διαφοράς της διὰ πολέμου, ἠναγκάσθη νὰ στρέψῃ ὅλην της τὴν προσοχὴν εἰς τὸ Ναυτικόν. Μία ἐκ τῶν πρώτων ἀποφάσεων, ποὺ ἐλήφθησαν κατὰ τὸ Συνέδριον τῶν Πελοποννησιακῶν πόλεων, ἦτο νὰ προβῇ ἑκάστη ἐξ αὐτῶν εἰς τὴν ἄμεσον ναυπήγησιν ἀριθμοῦ πλοίων ἀναλόγου πρὸς τὸ μέγεθος καὶ τὸν πλοῦτόν της, οὕτως ὥστε νὰ συγκεντρωθῇ συνολικὸς ἀριθμὸς 500 τριήρεων (2). Καὶ δὲν ἐπραγματοποιήθη μὲν ὁ ἀριθμὸς οὗτος, ἀλλὰ πάντως κατεβλήθησαν σύντονοι προσπάθειαι, ὅπως ναυπηγηθοῦν ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερα πλοῖα. Τὴν ἀρχηγίαν τῶν ναυτικῶν δυνάμεων, ὅπως καὶ τῶν στρατιωτικῶν, διετήρει εἰς χεῖράς της ἡ Σπάρτη, κατ' ἀντίθεσιν δὲ πρὸς τὰς Ἀθήνας, ἔθετεν αὕτη ἐπὶ κεφαλῆς τῶν στόλων της ἕνα μόνον ναύαρχον καὶ ὄχι πολλούς. Τὸ ἄξίωμα τοῦ ναυάρχου δὲν ἦτο, ὅπως τὸ τοῦ στρατηγοῦ, ἀποκλειστικὸν προνόμιον τοῦ Βασιλέως καὶ τοῦ Οἴκου του, ἀλλ' ἐξηρτᾶτο ἐκ τῶν Ἐφόρων καὶ ἦτο ἐλεύθερον καὶ εἰς τοὺς μὴ ἐξ εὐγενῶν οἰκογενειῶν καταγομένους. Ἐκτὸς τούτου ἡ διάρκεια τῆς ναυαρχίας δὲν ἦτο ἐτησία, ὅπως εἰς τὰς Ἀθήνας ὅπου αἱ ἐκλογαὶ τῶν στρατηγῶν ἐγίνοντο κατ' ἔτος, ἀλλὰ οἱ ἑκάστοτε διοριζόμενοι ναύαρχοι παρέμενον ἐν τῇ διοικήσει των, ἐφ' ὅσον διήρκει ἡ ἀνατεθεῖσα εἰς αὐτοὺς ἐντολή, μετὰ τὸ πέρας τῆς ὁποίας ὤφειλον νὰ λογο-

1) Ἴδε A. Solari, la Navarchia a Sparta e Lista dei Navarchi σελ. 8. Ἔκδ. Pisa 1899 καὶ Beloch, die Navarchien Sparta Rheinisches Museum fur Philologie, 1879 σελ. 117—130.

2) Γενικῶς ἡ τάσις τῆς Σπάρτης λόγῳ τῆς δημοσιονομικῆς της ὀργανώσεως, ποὺ δὲν ἐπέτρεπε τὴν δημιουργίαν ἀποθεμάτων, ἦτο νὰ ἐπιθέτῃ τὰ χρηματικὰ βάρη διὰ τὴν ὀργάνωσιν τοῦ Ναυτικοῦ ἐπὶ τῶν ὤμων τῶν συμμάχων της. Ἰδρλ. καὶ Α. Ἀνδρεάδου, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Δημοσίας Οἰκονομίας σελ. 62—65.

δοτήσουν εἰς τοὺς Ἐφόρους. Ἐπειδὴ ὅμως, καθὼς εἴδομεν, αἱ πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις σπανιώτατα ἐσυνεχίζοντο καὶ κατὰ τοὺς χειμερινοὺς μῆνας, σπανιώτατα ἡ διάρκεια ἑκάστης ἐντολῆς καὶ συνεπῶς καὶ ἡ ἀντίστοιχος ναυαρχία διήρκει πέραν τοῦ ἔτους. Διαρκοῦντος μάλιστα τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἐψηφίσθη καὶ νόμος ἀπαγορεύων τὸν ἐκ νέου διορισμὸν τοῦ αὐτοῦ προσώπου εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ Ναυάρχου («δὶς τὸν αὐτὸν ναυαρχεῖν»). Ἡ παράδοξος αὕτη ἀπαγόρευσις, ἡ ὁποία, μόνον ἐκ τῆς μεγάλης ἐξουσίας ἣν ἤσκει ὁ ναύαρχος καὶ τῶν ὑψίστων κρατικῶν συμφερόντων ἅτινα διεχειρίζετο, εἰμπορεῖ νὰ ἐξηγηθῇ, κατεστρατηγήθη ἐπανειλημμένως καὶ τελικῶς κατηργήθη, διότι ἄμεσος αὐτῆς συνέπεια ἦτο νὰ στερῇ τὸ Σπαρτιατικὸν Ναυτικὸν τῶν ὑπηρεσιῶν πεπειραμένων καὶ δεδοκιμασμένων ἀνδρῶν.

Τὰ καθήκοντα τοῦ Ναυάρχου δὲν περιωρίζοντο μόνον εἰς τὰ σχετικὰ μὲ τὴν διοίκησιν τοῦ Στόλου καὶ μὲ τὴν διεύθυνσιν τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων, ἀλλ' ἦσαν πολὺ εὐρύτερα· ὁ ναύαρχος ὤφειλε νὰ ὑπερασπίζῃ τὰς παραλίους συμμαχικὰς πόλεις καὶ νὰ προσπαθῇ νὰ προσεταιρίζηται νέους συμμάχους, νὰ ἐπιβλέπῃ τὰς Ἀρχὰς τῶν συμμαχικῶν πόλεων, μὲ τὸ δικαίωμα μάλιστα τοῦ νὰ ἀντικαθιστᾷ αὐτὰς κατὰ τὴν κρίσιν του, τέλος δὲ νὰ διαπραγματεύεται καὶ νὰ συνάπτῃ Συνθήκας. Οἱ Ἔφοροι, οἱ ὁποῖοι πάντοτε προσεπάθουν νὰ περιορίσουν τὰ δικαιώματα τοῦ Βασιλέως, ἦσαν ἀπ' ἐναντίας ἀρκετὰ γενναιόδωροι προκειμένου περὶ τῶν δικαιωμάτων τῶν ναυάρχων. Τοῦτο δέ, διότι οἱ ναύαρχοι διωρίζοντο παρ' αὐτῶν τῶν ἰδίων καὶ διετέλουν ὑπὸ τὸν ἄμεσον αὐτῶν ἔλεγχον· πολλάκις μάλιστα, ὁσάκις ἰδίᾳ παρουσιάζοντο παράπονα, οἱ Ἔφοροι ἀπέστελλον εἰς τὸν ναύαρχον τοὺς λεγομένους «συμβούλους», εἶδος Κυβερνητικῶν ἐπιτρόπων, διὰ νὰ τοὺς συμβουλεύουν καὶ κυρίως διὰ νὰ τοὺς ἐπιτηροῦν. Τοιαῦτα παραδείγματα θὰ ἴδωμεν πολλὰ ἐν τῇ ἀφηγήσει.

Ἀμέσως μετὰ τὸν ναύαρχον ἤρχετο ὁ «ἐπιστολεύς», τὰ καθήκοντα τοῦ ὁποίου δὲν ἦσαν μὲν σαφῶς διαγεγραμμένα, περιελαμβάνοντο ὅμως μεταξὺ τῶν τοῦ Ὑπαρχηγοῦ καὶ τοῦ Ἀρχιεπιστολέως τῆς σήμερον. Ὁ ἐπιστολεύς, παρόντος μὲν τοῦ ναυάρχου, ὤφειλε νὰ τὸν βοηθῇ εἰς τὴν διοίκησιν καὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων του, τὸν ἀντικαθίστα δὲ ἀπόντα ἢ κωλυόμενον. Ἐὰν ὁ ναύαρχος ἐφονεύετο κατὰ τὴν μάχην, ὁ ἐπιστολεὺς ἀνελάμβανεν ἀμέσως τὴν ἀρχηγίαν καὶ ἐξήσκει αὐτὴν μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ νέου ναυάρχου, ἡ ὁποία πολλάκις συνέβαινε νὰ βραδύνῃ ἀρκετά.

Οὕτως ἡ ὀργάνωσις τῆς διοικήσεως ἐν τῷ Πελοποννησιακῷ Ναυ-

τικῷ φαίνεται περισσότερον προσηρμοσμένη πρὸς τὰς σημερινὰς ἀντιλήψεις, ἐπανειλημμένως δὲ κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων κατεφάνη ἡ ὑπεροχή της ἔναντι τοῦ Ἀθηναϊκοῦ συστήματος τῶν πολλῶν, θεωρητικῶς ἰσοτίμων, στρατηγῶν. Τὰ τῆς συγκροτήσεως τῶν ἐπιτελείων τῶν πλοίων δὲν παρουσίαζον καμμίαν διαφορὰν ἀπὸ τὰ προηγουμένως ἤδη ἐκτεθέντα ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Ἀπὸ ἀπόψεως συγκροτήσεως πληρωμάτων ὑπῆρχεν ἡ οὐσιαστικὴ διαφορά, ὅτι οἱ ἐρέται τῶν Πελοποννησιακῶν τριήρεων ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπελεύθεροι (οἱ καλούμενοι «δεσποσιοναῦται»), ὄχι δὲ πάντοτε ναυτικοὶ ἐξ ἐπαγγέλματος, ὅπως οἱ τῶν Ἀθηναϊκῶν. Δεδομένου δὲ ὅτι καὶ ὅλαι αἱ νῆσοι, ἀπὸ τὰς ὁποίας θὰ ἠδύναντο οἱ Πελοποννήσιοι νὰ προσλάβουν ἐπὶ μισθῷ ἠσκημένα πληρώματα, ἀνῆκον εἰς τοὺς Ἀθηναίους, δύναται κανεὶς νὰ εἴπῃ, ὅτι ἡ ὑπεροχὴ τῶν τελευταίων τούτων κατὰ θάλασσαν ἔναντι τῶν ἀντιπάλων των ἦτο, τόσον ἀπὸ ἀπόψεως ὑλικοῦ, ὅσον καὶ ἀπὸ ἀπόψεως προσωπικοῦ, ἀπόλυτος κατὰ τὴν α΄. τουλάχιστον περίοδον τοῦ πολέμου.

*
* *

Ἡ ἔλλειψις ἐπαρκοῦς ἐξ ἐπαγγέλματος ναυτικοῦ πληθυσμοῦ δυναμένου νὰ ἐπανδρώσῃ μονίμως τὸν στόλον εἶχε διὰ τὸ Ναυτικὸν τῶν Λακεδαιμονίων τὴν συνέπειαν, ἀφ' ἑνὸς μὲν ὅτι κατὰ τοὺς χειμερινοὺς μῆνας σχεδὸν διελύετο ὁ Στόλος τῶν πλείστων ἐκ τῶν ἀνδρῶν των μεταβαινόντων διὰ τὴν καλλιέργειαν τῶν κτημάτων των, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι εὑρέθη πολλάκις ἡ Σπάρτη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ συμπληρώνῃ τὰ κενὰ τῶν πληρωμάτων της διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως πειρατῶν καὶ ἄλλων τυχοδιωκτῶν. Τοῦτο συνετέλεσε σὺν τοῖς ἄλλοις εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ τὸν πόλεμον ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀγριώτερον, ἐφ' ὅσον τὰ ἔτη παρήρχοντο. Περιστατικὰ ὁμαδικῆς θανατώσεως αἰχμαλώτων δὲν ἦσαν σπάνια, τὰ περιστατικὰ δὲ ταῦτα πληθυνόμενα ἠνάγκαζαν τοὺς Ἀθηναίους νὰ προβαίνουν εἰς ἀντίποινα, καθὼς τὸ παρὰ τοῦ Ξενοφῶντος (Ἑλληνικὰ II, 1, 31) ἀναφερόμενον, κατὰ τὸ ὁποῖον ὁλόκληρον τὸ πλήρωμα μιᾶς αἰχμαλωτισθείσης τριήρους ἐρρίφθη εἰς τὴν θάλασσαν! (1)

Ἀπὸ οἰκονομικῆς ἀπόψεως ἡ ὑπεροχὴ τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Συνασπισμοῦ ἔναντι τοῦ Πελοποννησιακοῦ ἦτο ἀναμφισβήτητος. Κατὰ τὴν

1) Ἴδε σχετικῶς καὶ Aug. Köster, Das Antike Seewesen σελ. 243—4.

ἔναρξιν τοῦ πολέμου, τὸ ἐν τῇ Ἀκροπόλει τῶν Ἀθηνῶν ἀπόθεμα ἀνήρχετο εἰς 6000 τάλαντα κεκομμένα εἰς νομίσματα, ἐπὶ πλέον δὲ αὐτῶν τὰ ἀναθήματα ἀντεπροσώπευον χρυσὸν καὶ ἄργυρον συνολικῆς ἀξίας 500 ταλάντων, ἕτερα δὲ 40 τάλαντα τὸ ἀφαιρετὸν χρυσοῦν ἔνδυμα τοῦ ἐν τῷ Παρθενῶνι περιφήμου ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς. Ἤτοι τὸ σύνολον τοῦ πολεμικοῦ ἀποθέματος τῶν Ἀθηνῶν ἀνήρχετο εἰς 6540 τάλαντα, ποσὸν ἀντιστοιχοῦν πρὸς 39.240.000 ἀττικῶν δραχμῶν (ἄνω τῶν 300 ἑκατομμυρίων χρυσῶν φράγκων). ἡ δὲ ἐτησία ἀπόδοσις τῶν συμμαχικῶν φόρων εἰς 600 τάλαντα. Ἐκτὸς τούτων ὑπῆρχον καὶ οἱ ἔνδημοι φόροι, ἔμμεσοι (διότι ἡ ἄμεσος φορολογία ἐθεωρεῖτο τότε ὡς ἀντίθετος πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας τῶν πολιτῶν) ἀποφέροντες συνολικῶς περὶ τὰ 450 τάλαντα κατ' ἔτος (1).

Ἐὰν εἰς ταῦτα προστεθοῦν τὰ ἐξοικονομούμενα ὑπὸ τῆς Πολιτείας διὰ τῶν διαφόρων «λειτουργιῶν», ἡ σπουδαιοτέρα ἐκ τῶν ὁποίων ἦτο ἡ τῆς τριηραρχίας, προκύπτει, ὅτι ἡ δημοσιονομικὴ ὀργάνωσις τῆς Ἀθηναϊκῆς Πολιτείας ἦτο ἀρίστη διὰ τὴν ἐποχήν της. Ἀκριβῶς δὲ ἐπὶ τῆς δημοσιονομικῆς ταύτης ὑπεροχῆς τῶν Ἀθηνῶν ἐβάσισεν ὁ Περικλῆς τὴν ἐξωτερικήν του πολιτικήν, καθὼς ἐβάσισε τὴν ἐσωτερικὴν ἐπὶ τῆς μισθοδοσίας τῶν δημοσίων ὑπουργημάτων καὶ ἐπὶ τοῦ πολυτελοῦς ἐκείνου προγράμματος τῶν δημοσίων ἔργων, ποὺ ἀπέβλεπον τόσον εἰς τὸν καλλωπισμὸν τῆς πόλεως, ὅσον καὶ εἰς τὴν καταπολέμησιν τῆς ἀνεργίας.

Οὕτως, ἐνῷ ἡ οἰκονομικὴ καὶ δημοσιονομικὴ ὀργάνωσις τῆς Σπάρτης, λόγῳ τοῦ ὑπερσυντηρητικοῦ πνεύματος τοῦ ὀλιγαρχικοῦ της πολιτεύματος, ἐλαχίστην πρόοδον παρουσίαζεν ἀπὸ τῆς Ὁμηρικῆς ἐποχῆς, ἡ ἀντίστοιχος ὀργάνωσις τῶν Ἀθηνῶν ἦτο τόσον προηγμένη, ὥστε νὰ παρέχῃ καὶ σήμερον ἀκόμη εἰς τοὺς εἰδικοὺς μελετητὰς πολύτιμα μαθήματα. Ἡ μεγάλη προσοχή, ποὺ ἔδιδον οἱ Ἀθηναῖοι εἰς τὴν διατήρησιν τῆς πραγματικῆς ἀξίας τοῦ νομίσματός των, ἡ ὀργάνωσις τῶν κρατικῶν προσόδων καὶ ἰδιαιτέρως ἡ πρόνοια περὶ δημιουργίας ἀποθεμάτων, ἡ μέριμνα περὶ τῆς δημοσιότητος καὶ σαφηνείας τῶν δημοσίων λ)σμῶν καὶ τέλος, ἡ κατ' ἐξαίρεσιν ὅλων τῶν λοιπῶν ἀξιωμάτων, μακροχρόνιος διάρκεια τῶν σχετιζομένων μὲ τὴν οἰκονομικὴν διαχείρισιν καὶ τὴν δημοσίαν οἰκονομίαν, ἦσαν τὰ κύρια στοιχεῖα τῆς οἰκονομικῆς ὑπεροχῆς τῶν Ἀθηνῶν ἔναντι τοῦ ἀντιπάλου Συνα-

1) Ἴδε Α. Ἀνδρεάδου, Ἱστορία τῆς Ἑλλην. Δημοσίας Οἰκονομίας σελ. 308.

σπισμοῦ. Καὶ ὅμως τὰ θεμέλια τῆς ὑπεροχῆς ταύτης ἦσαν—ὅπως καὶ τὰ τῆς πολιτικῆς—ἀσταθῆ, διότι ἡ μεγαλεπήβολος καὶ δαπανηρὰ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῶν Ἀθηνῶν, ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν συνεχῆ αὔξησιν τῶν δαπανῶν διὰ μισθοδοσίας, ἑορτὰς καὶ πολυτελῆ δημόσια ἔργα, δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐπιφέρῃ ἀνισοσκέλειαν μεταξὺ προσόδων καὶ δαπανῶν. Ὅταν δὲ ἡ προϊοῦσα ἐξαχρείωσις τοῦ Δήμου ἔφερε μαζύ της καὶ τὰς πάσης φύσεως καταχρήσεις, ἰδίως δὲ τὰς σχετικὰς μὲ τὸ περίφημον «θεωρικόν», τότε τὰ ἀσταθῆ οἰκονομικὰ θεμέλια ἐξειλίχθησαν εἰς τρομερὰν νόσον, ποὺ κατέφαγε τὴν Ἀθηναϊκὴν Πολιτείαν (1).

Περὶ τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως τοῦ ἀντιπάλου Συνασπισμοῦ δὲν ἔχουν περισωθῆ δυστυχῶς ἐξ ἴσου λεπτομερῆ στοιχεῖα· εἶναι ὅμως ἱστορικῶς ἐξηκριβωμένον, ὅτι διὰ λόγους ἀναγομένους εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ δημοσιονομικὸν σύστημα καὶ τὴν νοοτροπίαν τῶν Σπαρτιατῶν, οὐδὲν πολεμικὸν ἀπόθεμα εἶχον οὗτοι (2). Δὲν πρέπει ὅμως νὰ λησμονῶμεν, ὅτι καὶ αἱ ἀνάγκαι των, τουλάχιστον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ πολέμου, ἦσαν πολὺ μικρότεραι ὡς ἐκ τοῦ λιτοτέρου τρόπου τῆς ζωῆς των καὶ τοῦ στρατολογικοῦ των συστήματος· διότι στρατὸς συναθροιζόμενος, ὅπως ὁ Πελοποννησιακός, κατὰ τὸ ἔαρ ἑκάστου ἔτους διὰ νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὴν ἀντίπαλον χώραν, ἐκ τῆς ὁποίας καὶ κατὰ μέγα μέρος συνετηρεῖτο, καὶ διαλυόμενος ἀκολούθως τὸ φθινόπωρον, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ στοιχίζῃ πολὺ εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον. Ἐκεῖνο, ποὺ εἶχεν ἀνάγκην δαπανῶν πολὺ μᾶλλον σημαντικῶν, διὰ νὰ συγκροτηθῇ καὶ νὰ ἐνισχυθῇ, ἦτο τὸ ναυτικόν. Φαίνεται δέ, ὅτι πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς ἀνάγκης ταύτης οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐβάσισαν τὰς ἐλπίδας των, ἐν ἀρχῇ μὲν εἰς τὰς εἰσφορὰς τῶν συμμάχων των, καθὼς καὶ εἰς τοὺς ἐν Δελφοῖς καὶ Ὀλυμπίᾳ θησαυρούς, βραδύτερον δὲ εἰς τὴν χρηματικὴν βοήθειαν τοῦ Βασιλέως τῶν Περσῶν, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἄλλως τε καὶ ἀρχῆθεν ὑπελόγιζαν. Καὶ κατὰ τὰς πρώτας μὲν περιόδους τοῦ πολέμου, καὶ συγκεκριμένως μέχρι τῆς εἰς Σικελίαν Ἀθηναϊκῆς ἐκστρατείας, οἱ δὲ διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ Πελοποννησιακοῦ Ναυτικοῦ χρηματικοὶ πόροι ἠντλοῦντο ἐκ τῆς πρώτης κυρίως πηγῆς, κατὰ τὴν τελικὴν ὅμως πολεμικὴν περίοδον ἡ τελευταία πηγή, ὁ χρυσὸς δηλαδὴ τοῦ Μεγάλου Βασιλέως, ἀπετέλεσε τὴν κυριωτέραν οἰκονομικὴν βάσιν τῆς συγκροτήσεως ἰσχυρᾶς ναυτ. δυνάμεως.

1) Πρβλ. Α. Ἀνδρεάδου, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Δημοσ. Οἰκονομίας, σελ. 178—182.

2) Πρβλ. Α. Ἀνδρεάδου, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Δημοσ. Οἰκονομίας, σελ. 58—60.

Χάρις εἰς τὴν βοήθειαν αὐτήν, ἠδυνήθησαν οἱ Λακεδαιμόνιοι, ὄχι μόνον πολυάριθμα πλοῖα νὰ ναυπηγήσουν, ἀλλὰ—ὅπερ καὶ τὸ σπουδαιότερον—νὰ παρέχουν μισθοὺς εἰς τὰ πληρώματα ἀνωτέρους τῶν Ἀθηναϊκῶν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον, συντελούσης καὶ τῆς συνεχοῦς μειώσεως τοῦ περιθωρίου τῆς Ἀθηναϊκῆς κατὰ θάλασσαν ὑπεροχῆς (1), ἐπέτρεψεν εἰς αὐτοὺς νὰ προσλαμβάνουν νησιώτας ἐξ ἐπαγγέλματος ναυτικοὺς διὰ τὴν ἐπάνδρωσιν τῶν πλοίων των.

IV. Αἱ πρῶται πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις. - Λοιμὸς ἐν Ἀθήναις. - Θάνατος τοῦ Περικλέους.

Αἱ ἐχθροπραξίαι ἤρχισαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔαρος τοῦ 431 π. Χ., πρὶν ἀκόμη κηρυχθῇ ἐπισήμως ὁ πόλεμος, διὰ τῆς ἀποτυχούσης ἐπιδρομῆς 300 Θηβαίων κατὰ τῶν Πλαταιῶν, παλαιᾶς καὶ πιστῆς συμμάχου τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ ἐπιδρομὴ αὕτη, τὴν ὁποίαν ἀριστοτεχνικῶς περιγράφει ὁ Θουκυδίδης (2) ἐθεωρήθη, καθὼς ἦτο φυσικόν, ὡς παραβίασις τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν καὶ ἀμφότεροι οἱ ἀντίπαλοι ἐτέθησαν ἐπὶ τὸ ἔργον τῶν τελικῶν πολεμικῶν καὶ πολιτικῶν προπαρασκευῶν. Ταυτοχρόνως προσεπάθουν νὰ προσεταιρισθοῦν, ὅσον τὸ δυνατὸν περισσοτέρας πόλεις, ἐξ ἐκείνων ποὺ εὑρίσκοντο ἀκόμη ἔξω τῶν δύο μεγάλων Συνασπισμῶν. Συγχρόνως οἱ Λακεδαιμόνιοι εἰδοποίησαν τοὺς συμμάχους των νὰ συγκεντρώσουν τὰς στρατιωτικάς των δυνάμεις καὶ νὰ εἶναι ἕτοιμοι, ὅπως εἰσβάλουν εἰς τὴν Ἀττικήν. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας τὰ Πελοποννησιακὰ στρατεύματα συνεκεντρώθησαν καί, ἀφοῦ μία ἀκόμη πρεσβεία ἀποσταλεῖσα εἰς Ἀθήνας ἀπεπέμφθη σκαιῶς παρὰ τῶν Ἀθηναίων, ἐβάδισαν διὰ τοῦ Ἰσθμοῦ καὶ τῆς Μεγαρίδος καὶ εἰσέβαλον εἰς τὴν Ἀττικήν, ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν αὐτοῦ τοῦ Βασιλέως τῆς Σπάρτης Ἀρχιδάμου.

Ὁ Περικλῆς, ἐφαρμόζων τὸ σχέδιόν του, δὲν ἀντέταξε καμμίαν ἀντίστασιν κατὰ ξηράν, ἀλλά, ἀφοῦ συνεκέντρωσεν ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς ὑπαίθρου χώρας μετὰ τῶν μᾶλλον ἀναγκαίων πραγμάτων

1) Διότι, ἐφ' ὅσον, ἡ ναυτικὴ ὑπεροχὴ τῶν Ἀθηναίων ἦτο ἀπόλυτος· ὅπως ἦτο κατὰ τὴν α'. περίοδον τοῦ πολέμου, καὶ ἂν ἀκόμη εἶχον διαθέσιμα χρήματα οἱ Λακεδαιμόνιοι, δὲν προσήρχοντο πρὸς αὐτοὺς οἱ νησιῶται, μὲ ὁσονδήποτε μισθόν, ὡς ἐκ τοῦ φόβου ἀντιποίνων κατὰ τῶν νήσων των ἐκ μέρους τῶν Ἀθηναίων.

2) Θουκυδ. II, 2—5.

των ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῶν τειχῶν καὶ τοὺς ἐγκατέστησε προχείρως, ἀφιέρωσεν ὅλας τὰς προσπαθείας του εἰς τὴν καλυτέραν δυνατὴν ἄμυναν τῶν τειχῶν καὶ εἰς τὴν θαλασσίαν δύναμιν. Δὲν πρέπει διὰ τοῦτο νὰ νομισθῇ, ὅτι αἱ στρατιωτικαὶ δυνάμεις τῶν Ἀθηνῶν ἦσαν ἐντελῶς ἀσήμαντοι. Ἀπ' ἐναντίας, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Θουκυδίδου (1), αὗται ἀνήρχοντο εἰς 13.000 ὁπλιτῶν, ἐπὶ πλέον τῶν 16.000 ἀνδρῶν ποὺ ἦσαν ἀποκλειστικῶς τεταγμένοι διὰ τὴν φρούρησιν τῶν τειχῶν· τὸ ἱππικὸν συνίστατο ἐκ 1200 ἱππέων, τὸ δὲ ἐλαφρὸν πεζικὸν ἐκ 1600 τοξοτῶν. Τὸ σύνολον συνεπῶς τῆς Ἀθηναϊκῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως περιελάμβανε 32.000 ἀνδρῶν, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἥμισυ περίπου, ἀποτελούμενον ἀπὸ τοὺς ὁπλίτας τῶν πρεσβυτάτων καὶ τῶν νεωτάτων κλάσεων, καθὼς καὶ τοὺς μετοίκους, διετίθετο ἀποκλειστικῶς διὰ τὴν ἄμυναν τοῦ ὠχυρωμένου συγκροτήματος Ἀθηνῶν - Πειραιῶς - Φαλήρου, ἀποτελοῦντος τὴν κεφαλὴν καὶ τὴν καρδίαν τοῦ ἀπεράντου ναυτικοῦ Ἀθηναϊκοῦ Κράτους. Ἐπρόκειτο δηλαδὴ περὶ ἀρκετὰ σοβαρᾶς στρατιωτικῆς δυνάμεως, τὴν ὁποίαν ὁ Περικλῆς, δι' οὓς λόγους ἐξεθέσαμεν, δὲν ἔκρινε σκόπιμον νὰ ἐκθέσῃ εἰς ἀποφασιστικὴν μάχην πρὸς τὸν ἰσχυρότερον ἐχθρικὸν στρατόν.

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ εἰσβαλόντες εἰς τὴν Ἀττικὴν Πελοποννήσιοι κατηυθύνθησαν πρὸς τὸ φρούριον τῆς Οἰνόης (παρὰ τὸ σημερινὸν Σχηματάρι), ἀφοῦ δὲ ἐχρονοτρίβησαν ἐπ' ἀρκετόν, χωρὶς νὰ δυνηθοῦν νὰ τὸ κυριεύσουν, ἐξεχύθησαν πρὸς τὴν κυρίως Ἀττικήν, ὀγδοήκοντα ὁλοκλήρους ἡμέρας ἀφ' ἧς εἶχον ἐκκινήσει ἐκ τοῦ ἰσθμοῦ. Ὁ στρατὸς τῆς εἰσβολῆς ἐπεδόθη εἰς συστηματικὴν καταστροφὴν τῶν πλουσίων κτημάτων, ποὺ μετέβαλλον τὴν ἄλλοτε ἄγονον γῆν τῆς Ἀττικῆς εἰς ἕνα ἀπέραντον κῆπον καὶ ἔφθασε μέχρι τῶν Ἀχαρνῶν, εἰς αὐτὰ τὰ πρόθυρα τῶν Ἀθηνῶν. Τὰ γεγονότα ταῦτα, ὁσονδήποτε καὶ ἂν ἀνεμένοντο ὡς φυσικὴ συνέπεια τοῦ σχεδίου τοῦ Περικλέους, δὲν ἦτο δυνατὸν παρὰ νὰ συγκινήσουν τὴν κοινὴν γνώμην. Ἡ κατ' αὐτοῦ δυσαρέσκεια ἤρχισε νὰ ἐκδηλοῦται σχεδὸν φανερά, ὑποκινουμένη ἄλλως τε καὶ παρὰ τῶν πολιτικῶν του ἀντιπάλων, οἱ δὲ ζωηρότεροι τῶν πολιτῶν ἐζήτουν θορυβωδῶς νὰ διαταχθῇ ὁ στρατὸς νὰ βαδίσῃ κατὰ τοῦ εἰσβολέως. Ὁ Περικλῆς ὅμως δὲν ἦτο ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, ποὺ ταράσσονται εἰς τὴν πρώτην παρουσιαζομένην ἀντίδρασιν ἢ δυσχέρειαν· ἀνέλαβε δικτατορικῶς τὴν διοίκησιν εἰς τὰς χεῖράς του καὶ χρησιμοποιήσας ὅλον τὸ τεράστιον κῦρος, ποὺ διέθετεν, ἠδυνήθη τελι-

1) Ἴδε Θουκυδ, II, 13.

κῶς νὰ ὑπερισχύσῃ τῆς ἀντιδράσεως καὶ νὰ μὴ ἀπομακρυνθῇ τῆς γενικῆς γραμμῆς ποὺ εἶχε θέσει, καὶ ἡ ὁποία συνωψίζετο εἰς τὰς ὀλίγας αὐτὰς λέξεις: «καμμία ἀποφασιστικὴ μάχη κατὰ ξηράν, χρησιμοποίησις εἰς τὸ ἔπακρον τῆς κατὰ θάλασσαν ὑπεροχῆς».

Πράγματι, καθ' ὃν χρόνον ὁ Πελοποννησιακὸς στρατὸς ἐστρατοπεδευμένος παρὰ τὰς Ἀχαρνάς, ματαίως ἀνέμενε τὴν ποθητὴν μάχην, Ἀθηναϊκὸς στόλος ἐξ 100 τριήρεων, ὑπὸ τοὺς στρατηγοὺς Καρκῖνον, Πρωτέαν καὶ Σωκράτην, μετὰ στρατιωτικῆς δυνάμεως 1000 ὁπλιτῶν καὶ 400 τοξοτῶν ἐξέπλευσεν ἐκ Πειραιῶς, κατευθυνόμενος πρὸς τὰ Πελοποννησιακὰ παράλια. Ἐνισχυθεὶς δὲ κατὰ τὸν πλοῦν καὶ διὰ 50 ἀκόμη τριήρεων ἐκ Κερκύρας, ἐξετέλεσε σειρὰν ἐπιδρομῶν κατὰ τῶν παραλίων πόλεων καὶ τέλος προσέβαλε τὸ ἔκτοτε ὀχυρὸν φρούριον τῆς Μεθώνης. Ἡ προσβολὴ αὕτη ἀπέτυχε λόγῳ τῆς ἰσχυρᾶς ἀντιστάσεως, ποὺ ἀντέταξεν ἡ ἐν τῷ φρουρίῳ εὑρισκομένη μικρὰ Σπαρτιατικὴ δύναμις ἐπιτηρήσεως καὶ οἱ ἀποβιβασθέντες ἐκ τῶν Ἀθηναϊκῶν πλοίων ὁπλῖται ἐπανεβιβάσθησαν ἄπρακτοι. Ἀκολούθως ὁ στόλος ἐσυνέχισε τὸν πλοῦν του πρὸς τὰ παράλια τῆς Ἠλείας, ὅπου ἐπεχειρήθη νέα ἀπόβασις, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν δήωσιν τῶν πλουσίων κτημάτων τῆς Ἠλείας καὶ μίαν μάχην πρὸς 300 ἐπιλέκτους πολεμιστάς, οἱ ὁποῖοι ἐπεχείρησαν νὰ προβάλουν ἀντίστασιν. Μετὰ τὰς ἐπιδρομὰς ταύτας οἱ Ἀθηναῖοι εἰσέπλευσαν εἰς τὸν Πατραϊκὸν κόλπον καὶ κατέλαβον τὴν πόλιν Σόλιον, ἀκολούθως δὲ κατευθυνθέντες πρὸς τὰ Ἀκαρνανικὰ παράλια κατέλαβον τὸν Ἀστακόν, καὶ ἐκεῖθεν ἔπλευσαν πρὸς τὴν Κεφαλληνίαν, τὴν ὁποίαν ἐξηνάγκασαν νὰ προσχωρήσῃ εἰς τὴν Ἀθηναϊκὴν Συμμαχίαν.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Πελοποννησιακὸς στρατὸς ὁ εἰσβαλὼν εἰς τὴν Ἀττικήν, ἀφοῦ ματαίως ἀνέμενε τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἐξέλθουν ἐκ τῶν τειχῶν διὰ νὰ δώσουν μάχην, ἐπέστρεψεν εἰς Πελοπόννησον περὶ τὰ τέλη τοῦ θέρους καὶ διελύθη κατὰ πόλεις. Μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ ἐχθροῦ ἐξ Ἀττικῆς οἱ Ἀθηναῖοι, ἀφοῦ προηγουμένως ἔλαβον τὰς μονίμους πολεμικὰς προφυλάξεις των, δηλαδὴ τὸν καθορισμὸν πολεμικοῦ ἀποθέματος ἐκ 1000 ταλάντων, ἡ διάθεσις τοῦ ὁποίου ἀπηγορεύθη ἐπὶ ποινῇ θανάτου, καθὼς καὶ ἐφεδρικῆς ναυτικῆς δυνάμεως ἐξ 100 τριήρεων μὴ δυναμένης νὰ διατεθῇ παρὰ μόνον ἐν περιπτώσει ἐχθρικῆς ἐπιθέσεως κατὰ τοῦ Πειραιῶς, ἐξετέλεσαν καὶ αὐτοὶ μίαν ἐπιδρομὴν πρὸς τὴν Μεγαρίδα. Εἰς τὴν ἐπιχείρησιν ταύτην ἔλαβον μέρος 13.000 ὁπλιτῶν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν αὐτοῦ τοῦ Περικλέους, οἵτι-

νες δηώσαντες τὴν χώραν ἐπ' ἀρκετὰς ἡμέρας ἐπανέκαμψαν εἰς Ἀθήνας.

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ὠχυρώθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἡ Ἀταλάντη, διὰ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς προπύργιον τῆς Εὐβοίας κατὰ τῶν ληστρικῶν ἐπιδρομῶν τῶν Ὀπουντίων Λοκρῶν· ἐκτὸς δὲ τοῦ καθαρῶς ἀμυντικοῦ τούτου μέτρου, ἐξέπεμψαν οἱ Ἀθηναῖοι πρὸς τὸν Εὐβοϊκὸν δύναμιν ἐκ 30 τριήρεων ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Κλεοπόμπου. Εἰς τὰ ὀλίγα ταῦτα συμποσοῦνται τὰ πολεμικὰ γεγονότα τοῦ α' ἔτους τοῦ πολέμου, ὁ ὁποῖος ἐφαίνετο ἤδη ὅτι θὰ ἐχρόνιζεν, ἐφ' ὅσον οὔτε οἱ Πελοποννήσιοι ἠδύναντο νὰ καταστρέψουν τὴν ναυτικὴν δύναμιν τῶν Ἀθηνῶν, οὔτε οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν διατεθειμένοι νὰ ἐκτεθοῦν εἰς τοὺς κινδύνους μιᾶς ἀποφασιστικῆς μάχης κατὰ ξηράν.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ θέρους τοῦ β' ἔτους (430 π. Χ.) οἱ Πελοποννήσιοι εἰσέβαλον καὶ πάλιν εἰς τὴν Ἀττικὴν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἀρχιδάμου. Αἱ ἐκ τῆς εἰσβολῆς ὅμως ταύτης ζημίαι ἦσαν μηδὲν πρὸ τῆς φοβερᾶς μάστιγος τοῦ λοιμοῦ, ὅστις κατὰ τὸ θέρος τοῦτο ἐξέσπασεν εἰς Ἀθήνας. Ἡ νόσος αὕτη, τῆς ὁποίας ἡ ἀκριβὴς φύσις δὲν ἔχει ἀσφαλῶς καθορισθῇ, ἔλαβε τεραστίαν καὶ κερδανοβόλον ἐπέκτασιν λόγῳ τῶν ἀνθυγειϊνῶν συνθηκῶν ἐνδιαιτήσεως τοῦ τόσον δυσαναλόγως μεγάλου πληθυσμοῦ, ποὺ συνεκεντρώθη ἐντὸς τῶν τειχῶν. Ἡ φθορά, τὴν ὁποίαν ἡ ἐπάρατος νόσος ἐπέφερεν εἰς τὸν πληθυσμὸν ὑπῆρξε τρομακτική, ἀλλ' ἀκόμη φοβερώτεραι ἦσαν αἱ ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ συνέπειαι αὐτῆς, τὰς ὁποίας τόσον ἀριστοτεχνικῶς ἐκθέτει ὁ Θουκυδίδης (1).

Οἱ εἰσβαλόντες εἰς τὴν Ἀττικὴν Πελοποννήσιοι, μὴ συναντήσαντες καὶ πάλιν καμμίαν ἀντίστασιν, διέδραμον ὁλόκληρον τὴν ὕπαιθρον χώραν μέχρι τοῦ Λαυρίου καίοντες ὅ,τι εὕρισκον πρὸ αὐτῶν. Ὁ Περικλῆς ἀφ' ἑτέρου, ἐμμένων εἰς τὸ σχέδιόν του, εἰς μὲν τὸν στρατὸν δὲν ἀντέταξε καμμίαν ἀντίστασιν ὅπως καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, ἐξεστράτευσε δὲ διὰ θαλάσσης ἄγων στόλον ἐξ 100 καὶ πάλιν τριήρεων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐπέβαινεν ἰσχυρὰ στρατιωτικὴ δύναμις ἀποτελεσθεῖσα ἐκ 4000 ὁπλιτῶν καὶ 300 ἱππέων. Οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι ἀποδεικνύουν, ὅτι δὲν ἐπρόκειτο πλέον περὶ τῶν κανονικῶς ἐπιβαινόντων ἑκάστης τριήρους «ἐπιβατῶν», διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν θὰ ὑπερέβαινον οὗτοι τοὺς 1800, ἀλλὰ περὶ πραγματικοῦ ἀποβατικοῦ στρατοῦ μετὰ ἱππικοῦ, διὰ τὴν μεταφορὰν τοῦ ὁποίου ἐχρησι-

1) Θουκυδ. II, 53.

μοποιήθησαν μάλιστα πλοῖα εἰδικῶς μετατραπέντα εἰς ἱππαγωγὰ (1). Ὁ στόλος οὗτος, ἐνισχυθεὶς διὰ 50 πλοίων τῶν συμμάχων Χίων καὶ Λεσβίων, ἐξέπλευσεν ἐκ Πειραιῶς ὑπὸ τὰ ὄμματα τῶν Πελοποννησιακῶν στρατευμάτων τῆς εἰσβολῆς, ἅτινα εὑρίσκοντο εἰς τὴν παραλίαν, καὶ κατηυθύνθη πρὸς τὴν Ἐπίδαυρον. Ἀφοῦ δὲ κατέστρεψαν οἱ Ἀθηναῖοι τὰ περὶ τὴν πόλιν ταύτην κτήματα καὶ προσέβαλον καὶ αὐτὴν τὴν πόλιν ἄνευ ὅμως ἀποτελέσματος, περιέπλευσαν τὴν Τροιζηνίαν καὶ τὴν Ἑρμιονίδα ἐκτελέσαντες καὶ ἐκεῖ ἐπιδρομὰς καὶ τέλος κατέλαβον καὶ ἐλαφυραγώγησαν τὴν παράλιον πόλιν τῶν Πρασιῶν.

Μετὰ τὴν δρᾶσιν ταύτην ὁ Ἀθηναϊκὸς στόλος ἐπανέπλευσεν εἰς Πειραιᾶ καὶ μετ' ὀλίγον ἐξέπλευσε καὶ πάλιν ἐκεῖθεν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τῶν στρατηγῶν Ἄγνωνος καὶ Κλεοπόμπου, κατευθυνόμενος, αὐτὴν τὴν φορὰν πρὸς τὴν Χαλκιδικήν. Σκοπὸς τῆς νέας ταύτης ἐκστρατείας ἦτο ἡ παροχὴ ἐνισχύσεως πρὸς τὰ Ἀθηναϊκὰ στρατεύματα, ποὺ ἐπολιόρκουν ἀκόμη τὴν Ποτίδαιαν. Τὸ μικρόβιον ὅμως τοῦ λοιμοῦ εἶχεν ἤδη μεταδοθῆ εἰς τὰ πληρώματα τοῦ στόλου καὶ ἐντὸς 40 μόνον ἡμερῶν ἀπέθανον περὶ τοὺς 1050 ἄνδρας, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐξηνάγκασε τὸν Ἄγνωνα νὰ ἐπαναπλεύσῃ ἀμέσως εἰς Πειραιᾶ.

Διαρκοῦντος τοῦ β' ἔτους τοῦ πολέμου ἔκαμε τὴν πρώτην ἐμφάνισίν της ἡ ναυτικὴ δύναμις τῶν Πελοποννησίων διὰ τῆς ἀποστολῆς στόλου ἐξ 100 πλοίων μετὰ 1000 ὁπλιτῶν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ναυάρχου Κνήμου πρὸς κατάληψιν τῆς συμμάχου τῶν Ἀθηνῶν Ζακύνθου. Ἡ ἐπιχείρησις ὅμως ἀπέτυχε τοῦ σκοποῦ της περιορισθεῖσα εἰς μίαν ἁπλῆν ἐπιδρομήν, μετὰ τὴν ὁποίαν ὁ Πελοποννησιακὸς στόλος ἐπανέπλευσεν εἰς τὰ ἴδια.

Ἀφ' ἑτέρου οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέστειλαν στόλον ἐκ 30 πλοίων ὑπὸ τὸν τότε κατὰ πρῶτον ἀναφαινόμενον Φορμίωνα πρὸς παροχὴν συνεργασίας εἰς τοὺς συμμάχους τῶν Ἀθηνῶν Ἀκαρνᾶνας καὶ Ἀμφιλοχίους. Ὁ Φορμίων κατώρθωσε νὰ καταλάβῃ τὸ Ἄργος τὸ Ἀμφιλοχικὸν καὶ νὰ ἐξανδραποδίσῃ τοὺς ἐχθροὺς τῶν Ἀθηναίων Ἀμπρακιώτας, μεθ' ὃ ἐπανέπλευσεν εἰς Πειραιᾶ. Ἀμέσως κατόπιν ἐξέ-

1) Κατὰ κανόνα παλαιαὶ τριήρεις μετετρέποντο εἰς μεταγωγικὰ στρατοῦ καλούμεναι «στρατιώτιδες», ἢ διεσκευάζοντο εἰδικῶς διὰ μεταφορὰν ἵππων, ὁπότε ἐχαρακτηρίζοντο ὡς «ἱππαγωγοί». Πολλάκις ὅμως ἐναυπηγοῦντο τριήρεις εἰδικῶς διὰ τοὺς σκοποὺς τούτους προοριζόμεναι, τύπου βαρυτέρου τῶν πολεμικῶν.

πλευσεν οὗτος ἐκ νέου ἄγων 30 πλοῖα καὶ περιπλεύσας τὴν Πελοπόννησον κατηυθύνθη εἰς Ναύπακτον, μὲ σκοπὸν τὴν διακοπὴν τῶν μεταξὺ Πελοποννήσου καὶ Στερεᾶς Ἑλλάδος συγκοινωνιῶν καὶ τὸν ἀποκλεισμὸν τῆς Κορίνθου. Ὁ διπλοῦς αὐτὸς σκοπὸς εἶχε τόσον μεγάλην σημασίαν διὰ τοὺς Ἀθηναίους, ὥστε καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου διετήρησαν συνεχῶς ναυτικὰς μοίρας εἰς Ναύπακτον, ἥτις ἀπέβη οὕτω πως ἓν ἐκ τῶν σημαντικῶν στρατηγικῶν σημείων τοῦ πολέμου. Διὰ τοῦτο εἶναι καὶ ἰδιαιτέρως ἀξιοσημείωτος ὁ μικρὸς ἀριθμὸς τῶν πλοίων, μὲ τὸν ὁποῖον ὁ Φορμίων ἀνέλαβεν ἐν μέσῳ χειμῶνι νὰ περιπλεύσῃ τὰς ἐχθρικὰς τῆς Πελοποννήσου ἀκτὰς καὶ νὰ ἐγκαταστήσῃ τὸν ἀποκλεισμὸν τῆς Κορίνθου, ἀλλὰ καὶ ἐν ταὐτῷ χαρακτηριστικὸς τῆς ἀπολύτου κατὰ θάλασσαν ὑπεροχῆς τῶν Ἀθηνῶν. Διότι ἡ θαλασσοκρατορία ἐπέτρεπεν εἰς αὐτοὺς νὰ κρατοῦν τὸν κύριον στόλον των συγκεντρωμένον καὶ νὰ ἐκπέμπουν μικρὰς σχετικῶς μοίρας ταχυπλόων καὶ ἄριστα ὠργανωμένων πλοίων διὰ τὴν διεξαγωγὴν ἐπιχειρήσεων, αἵτινες θὰ ἦσαν ἀδύνατοι ἄνευ τῆς ἀπολύτου κυριαρχίας τῆς θαλάσσης.

Εἶναι ὅμως ἀνάγκη νὰ ἐπανέλθωμεν δι' ὀλίγων εἰς τὰ τῆς ἐσωτερικῆς πολιτικῆς τῶν Ἀθηνῶν, ἡ ὁποία τόσην ἐπίδρασιν ἔσχεν ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων. Ἐσημειώσαμεν ἤδη τὴν δυσφορίαν ποὺ εἶχε προκαλέσει εἰς μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τοὺς μεγάλους γαιοκτήμονας ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ πολεμικοῦ σχεδίου τοῦ Περικλέους, ποὺ ἄφινε τὰ κτήματά των εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἐχθροῦ. Ὅπως ἦτο φυσικόν, ἡ δυσφορία αὐτὴ ἐπετάθη ἐκ τοῦ λοιμοῦ, ὁ ὁποῖος ἦτο καὶ αὐτὸς μία ἔμμεσος συνέπεια τῆς στρατηγικῆς τοῦ Περικλέους καὶ ἤρχισε πλέον νὰ λαμβάνῃ ἀπειλητικὰς διαστάσεις. Τὰ κόμματα τῆς δεξιᾶς, με σαφῶς διαγραφομένας ὀλιγαρχικὰς τάσεις, συμμαχήσαντα εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, ὅπως πολλάκις συμβαίνει, μὲ τὰ ἐκ διαμέτρου πολιτικῶς ἀντίθετα κόμματα τῆς δημοκρατικῆς ἀριστερᾶς ἐστράφησαν ἀπροκαλύπτως κατὰ τοῦ Περικλέους κατηγοροῦντα αὐτὸν ἐπὶ ἀδρανείᾳ (1) περὶ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου. Ἡ κοινὴ δυσαρέσκεια καὶ ἡ ἐκ τοῦ λοιμοῦ πτῶσις τοῦ

1) Ἡ κατηγορία συγκεκριμένως περιελάμβανεν καὶ τὸ ὅτι μέχρι τῆς στιγμῆς δὲν εἶχε ληφθῆ καμμία πρόνοια διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς κυριαρχίας τῆς θαλάσσης ἐν τῷ Πατραϊκῷ κόλπῳ καὶ τῷ Ἰονίῳ πελάγει, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον κατεφάνη ἐκ τῆς εὐκολίας μὲ τὴν ὁποίαν ὁ Κνῆμος ἠδυνήθη νὰ προσβάλῃ τὴν Ζάκυνθον. Διὰ τοῦτο δὲ τὸ πρῶτον μέλημα τοῦ Κλέωνος ὑπῆρξεν ἡ ἀποστολὴ τῆς ὑπὸ τὸν Φορμίωνα μοίρας εἰς τὴν Ναύπακτον.

ἠθικοῦ ἦτο τόση, ὥστε ἡ κατηγορία αὐτὴ ἐγένετο δεκτὴ καὶ ὁ Περικλῆς καθηρέθη τῆς στρατηγίας καὶ κατεδικάσθη εἰς χρηματικὴν ποινήν. Ἡ καταδίκη αὕτη ἦτο ἡ πρώτη πολιτικὴ νίκη τοῦ τότε τὸ πρῶτον ἀναφαινομένου δημαγωγοῦ Κλέωνος, ὁ ὁποῖος ἐκήρυττεν ὅτι ἀπητεῖτο μεγαλυτέρα ἐνεργητικότης περὶ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου. Διὰ τοῦτο, μόλις ἡ κατὰ τοῦ Περικλέους ἐκδηλωθεῖσα δυσαρέσκεια ἔφερεν αὐτὸν εἰς τὴν ἀρχήν, δὲν περιωρίσθη μόνον εἰς τὴν ἀποστολὴν τῆς ὑπὸ τὸν Φορμίωνα μοίρας, τὴν ὁποίαν ἀνωτέρω ἀνεφέραμεν, ἀλλ' ἐξέπεμψε καὶ μίαν ἄλλην ἀκόμη ὀλιγαριθμοτέραν ὑπὸ τὸν Μελήσανδρον πρὸς ἐκτέλεσιν περιπολίας ἀνὰ τὰ παράλια τῆς Καρίας καὶ τῆς Λυκίας. Σκοπὸς τῆς περιπολίας ταύτης ἦτο ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ προστασία τῶν ἐμπορικῶν πλοίων τῶν προερχομένων ἐκ Φασήλιδος καὶ Φοινίκης, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ εἰσπραξις τῶν φόρων ἐκ τῶν ἐν τῇ ἀπομεκρυσμένῃ ἐκείνῃ περιοχῇ συμμάχων πόλεων. Ὁ Μελήσανδρος ὅμως δὲν περιωρίσθη εἰς τὸ ναυτικὸν καθαρῶς μέρος τῆς ἀποστολῆς του, ἀλλὰ παρὰ τὴν ἀνεπάρκειαν τῶν δυνάμεών του ἐξετέθη εἰς ἐπιχειρήσεις ἀποβατικὰς καὶ εἰς μίαν ἐξ αὐτῶν ἐν Λυκίᾳ ἐξαναγκασθεὶς εἰς μάχην πρὸς ἀνωτέρας ἐχθρικὰς δυνάμεις ἡττήθη καὶ ἐφονεύθη.

Ἕτερον ἄξιον λόγου πολεμικὸν γεγονὸς διαρκοῦντος τοῦ αὐτοῦ χειμῶνος ἦτο ἡ παράδοσις τῆς Ποτιδαίας εἰς τοὺς Ἀθηναίους στρατηγοὺς Ξενοφῶντα τὸν Εὐριπίδου, Ἑστιόδωρον καὶ Φανόμυχον· ἡ ἐπιτυχία αὕτη ἦτο συνέπεια τῆς ναυτικῆς τῶν Ἀθηναίων ὑπεροχῆς, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἡ Ποτίδαια εἶχεν ἀποκλεισθῆ τελείως ἀπὸ πάσης μετὰ τοῦ ἔξω κόσμου ἐπικοινωνίας, οἱ δὲ ὑπερασπισταί της εἶχαν ἐξαντλήσει ὅλα των τὰ τρόφιμα καὶ τὰ ἐφόδια χωρὶς καμμίαν ἐλπίδα ἐπικουρίας ἔξωθεν. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ παράδοσις τῆς πόλεως ἐγένετο κατόπιν συνθηκολογίας καὶ ὄχι ἄνευ ὅρων, οἱ ἐν Ἀθήναις ἀδιάλλακτοι ἀποτελοῦντες τὴν μερίδα τοῦ Κλέωνος δὲν ἔμειναν καθόλου εὐχαριστημένοι ἀπὸ τὴν ἀπόφασιν τῶν στρατηγῶν, ἡ ὁποία τοὺς ἐστέρει τῆς εὐχαριστήσεως τῆς ἐπιβολῆς μιᾶς σκληρᾶς τιμωρίας, ἢ τοὐλάχιστον μιᾶς ἀποζημιώσεως δυναμένης νὰ καλύψῃ ἐν μέρει τὰς δαπάνας τῆς ἐκστρατείας (1). Ἡ δυσαρέσκεια δὲ μετεδόθη καὶ εἰς τὴν κοινὴν γνώμην, ἡ ὁποία διαβουκοληθεῖσα ἀπὸ τὰς ὑποσχέσεις τοῦ Κλέωνος εἶχε πλέον μεγαλυτέρας ἀπαιτήσεις. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο ὅτι

1) Τὰς δαπάνας αὐτὰς ὁ Ἰταλὸς ἱστορικὸς Ferrabino ὑπολογίζει εἰς 12 ἑκατομμύρια ἀττικῶν δραχμῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν παρὰ τοῦ Θουκυδίδου παρεχομένων στοιχείων.

κατὰ τὰς ἐκλογὰς τοῦ ἔαρος τοῦ 429 π. Χ. ἐσημειώθη μεταστροφή, ἢ μᾶλλον ἐπάνοδος τῆς λαϊκῆς εὐνοίας εἰς τὸ παλαιὸν εἴδωλόν της, τὸν Περικλέα, ὁ ὁποῖος ἐξελέγη καὶ πάλιν στρατηγός. Διὰ τῆς ἐκλογῆς ταύτης ὁ Ἀθηναϊκὸς Δῆμος ἀνεγνώριζεν οὕτως εἰπεῖν, ὅτι μόνον αὐτὸς εἶχε τὸ ἀπαιτούμενον κῦρος διὰ νὰ διεξαγάγῃ τὸν πόλεμον, ἀλλὰ συγχρόνως ὑπενθύμιζεν εἰς αὐτὸν καὶ τὴν κολοσσιαίαν πολιτικὴν εὐθύνην, ποὺ εἶχεν ἀναλάβει διὰ τῆς ματαιώσεως κάθε προσπαθείας ἀποτροπῆς τοῦ πολέμου.

Ἡ τελευταία αὕτη περίοδος τῆς διοικήσεως τοῦ Περικλέους δὲν ἐπέπρωτο νὰ διαρκέσῃ ἐπὶ πολύ. Πράγματι δὲν διήρκεσε, παρὰ ὀλίγους μόνον μῆνας, κατὰ τὸ διάστημα τῶν ὁποίων συνέβησαν λίαν ἐνδιαφέροντα γεγονότα κατὰ θάλασσαν· περὶ τούτων ὅμως θὰ ἀσχοληθῶμεν ἐν ἐκτάσει κατωτέρω. Ἐπὶ τοῦ παρόντος θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἓν ἄλλο, ὑψίστης διὰ τὰς Ἀθήνας πολιτικῆς σημασίας γεγονός, τοῦτο δὲ εἶναι ὁ θάνατος τοῦ Περικλέους, ἐπισυμβὰς λόγῳ τοῦ λοιμοῦ, κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 429 π. Χ. Ὁ θάνατος τοῦ Περικλέους ἀπετέλεσε βαρύτατον πλῆγμα κατὰ τῶν Ἀθηνῶν, διότι τὰς ἐστέρησε τοῦ μόνου ἀνδρός, ὁ ὁποῖος εἶχε τὴν δύναμιν καὶ τὸ κῦρος νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὴν πολεμικὴν περιπέτειαν, εἰς τὴν ὁποίαν παρέσυρε τὴν πατρίδα του. Μόλις δὲ ἐξέλιπεν αὐτός, ποὺ ἀπετέλει τὸ μόνον ἀποφασιστικὸν στοιχεῖον ὑπεροχῆς τοῦ φιλοπολέμου κόμματος ἔναντι τῶν ὑπὲρ τῆς εἰρήνης κεκηρυγμένων ἀντιπάλων του, ἡ διεύθυνσις τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων ἔπαυσε πλέον νὰ γίνεται ἐπὶ τῇ βάσει ὡρισμένου τινὸς σχεδίου καὶ ἀπετέλεσεν ἀντικείμενον ἐκμεταλλεύσεως τῶν περὶ τὴν κατάκτησιν τῆς ἀρχῆς ἀγωνιζομένων κομμάτων (1). Τὸ ὅτι ἡ κατάστασις αὕτη δὲν ἐπέφερεν ἀμέσως καταστρεπτικὰ ἀποτελέσματα, ὠφείλετο κατὰ τὸν Beloch εἰς τὸ γεγονός, ὅτι καὶ οἱ ἀντίπαλοι τῶν Ἀθηνῶν δὲν διεξῆγον τὰς πολεμικάς των ἐπιχειρήσεις κατὰ τρόπον ἐξασφαλίζοντα συνέχειαν ἢ ἐπὶ τῇ βάσει ἑνὸς οἱουδήποτε προδιαγεγραμμένου γενικοῦ σχεδίου (2). Τοῦτο βεβαίως εἶναι ἀληθές, ἀλλ' ἀσφαλῶς ἡ κυριωτέρα αἰτία τῆς ἐπιδειχθείσης παρὰ τῶν Ἀθηνῶν ἀντοχῆς εἰς τὴν ἐπακολουθήσασαν τὸν θάνατον τοῦ Περικλέους κακοδιοίκησιν καὶ εἰς τὰ τρομερὰ σφάλματα ποὺ ἔγιναν, πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὸ τεράστιον περιθώριον δυνάμεως, τὸ ὁποῖον εἶχε συσσωρεύσει ἡ πόλις αὕτη. Διότι, ὅπως ἐπιγραμματικώτατα παρετήρησεν ὁ Θουκυδίδης, οἱ Ἀθη-

1) Ἴδε Θουκυδ. II, 65.

2) Ἴδε Beloch, Die Attische Politik seit Perikles, σελ. 28.

ναῖοι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Περικλέους, ὄχι μόνον δὲν ἐτήρησαν τὸ πολεμικόν του σχέδιον, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἔκαμαν ὅλα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα αὐτὸς τοὺς ἐξώρκιζε νὰ ἀποφύγουν. Καὶ ἐν τούτοις ἐχρειάσθη νὰ γίνῃ τὸ κεφαλαιῶδες σφάλμα τῆς εἰς Σικελίαν ἐκστρατείας καὶ ὅλη ἐκείνη ἡ σειρὰ τῶν ἀλλεπαλλήλων πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν σφαλμάτων κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τῆς ἀτυχοῦς ἐκείνης ἐπιχειρήσεως, διὰ νὰ ἀρχίσῃ νὰ κάμπτεται ἡ δύναμις τῶν Ἀθηνῶν· καὶ πάλιν δὲ ἀντέσχεν ἡ ὑπερήφανος αὕτη πόλις ἐπὶ μίαν ἀκόμη δεκαετίαν, παρὰ τὴν βοήθειαν ποὺ παρεῖχε δαψιλῶς ἡ Περσία εἰς τοὺς ἐχθρούς της, ἐχρειάσθη δὲ καὶ ὁλόκληρος σειρὰ ἀκόμη σφαλμάτων, ἕως ὅτου ἐπέλθῃ ἡ τελικὴ κατάρρευσις. Συνεπῶς δύναται κανεὶς νὰ εἴπῃ ἀσφαλῶς, ὅτι τὸ περιθώριον, ποὺ εἶχε λάβει ὑπ' ὄψιν του κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τῆς καταστάσεως ὁ Περικλῆς, ἦτο πλέον ἢ ἐπαρκὲς καὶ ὅτι, ἂν αὐτὸς δὲν ἀπέθνησκε τότε, ἡ ἐξέλιξις καί, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἡ ἔκβασις τοῦ πολέμου θὰ ἦτο τελείως διάφορος.

V. Τὰ κατὰ θάλασσαν γεγονότα τοῦ 429 π. Χ. - Αἱ δύο παρὰ τὰ στενὰ τοῦ Ρίου ναυμαχίαι. - Αἰφνιδιασμὸς τῶν Κορινθίων κατὰ τῆς Σαλαμῖνος.

Διαρκοῦντος τοῦ θέρους τοῦ 429 π. Χ. ἡ ναυτικὴ κατάστασις παρουσίασε μεταβολήν τινα ἐν τῷ Ἰονίῳ, ὀφειλομένην κυρίως εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι, ἐνῷ εἰς τὰς Ἀθήνας αἱ θλιβεραὶ συνέπειαι τοῦ λοιμοῦ παρέλυαν τὸ ἠθικὸν καὶ ἐχαλάρωναν τὰς προσπαθείας, ὁ ἀντίπαλος συνασπισμὸς ἐνέτεινε τὰς προσπαθείας του πρὸς δημιουργίαν ναυτικῆς δυνάμεως. Καί, ἐφ' ὅσον ἐπροχώρουν αἱ προσπάθειαι αὗται, ἐπὶ τοσοῦτον ἀρχίζουν νὰ ἐκδηλοῦνται αἱ προθέσεις διαμφισβητήσεως τῆς κατὰ θάλασσαν κυριαρχίας. Βεβαίως ἡ διαμφισβήτησις δὲν ἀφορᾷ ἀκόμη εἰς τὸ σύνολον· ἡ προσπάθεια εἶναι ἀκόμη καθαρῶς τοπική, περιοριζομένη εἰς τὸν Κρισαϊκὸν κόλπον, ἡ σημασία τοῦ ὁποίου διὰ τὴν διατήρησιν τῶν μετὰ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος συγκοινωνιῶν τῶν Πελοποννησίων ἦτο ζωτική. Διὰ τοῦτο καὶ εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην ἔλαβον χώραν αἱ πρῶται κατὰ θάλασσαν συγκρούσεις, ἡ πρώτη δὲ μάλιστα ἐξ αὐτῶν παρουσίασε σημαντικὸν ἐνδιαφέρον ἀπὸ τακτικῆς ἀπόψεως, διότι ἐσημείωσε σαφῆ προσπάθειαν χειραφετήσεως ἀπὸ τῶν πατροπαραδότων τακτικῶν μεθόδων καὶ ἰδεῶν.

Τὰ γεγονότα, ποὺ ὡδήγησαν εἰς τὰς δύο αὐτὰς ναυμαχίας, ἦσαν τὰ ἑξῆς:

Οἱ Ἀμπρακιῶται, θέλοντες νὰ ἐκδικηθοῦν τοὺς Ἀθηναίους, συνεμάχησαν μετὰ τῆς βαρβάρου φυλῆς τῶν Χαόνων, ὅπως καταλάβουν ὁλόκληρον τὴν Ἀκαρνανίαν, ἐζήτησαν δὲ πρὸς τοῦτο τὴν στρατιωτικὴν καὶ ναυτικὴν συνδρομὴν τῶν Πελοποννησίων. Ἡ εὐκαιρία ἦτο μοναδικὴ διὰ τὴν Σπάρτην, διότι, ἐὰν διὰ τοῦ τρόπου τούτου κατώρθωνεν αὕτη νὰ γίνῃ κυρία τῆς Ἀκαρνανίας, θὰ ἠδύνατο εὐχερῶς νὰ καταλάβῃ καὶ τὴν Κεφαλληνίαν καὶ Ζάκυνθον, ὁπότε ὁ Ἀθηναϊκὸς στόλος δὲν θὰ ἠδύνατο πλέον μεθ' ὅσης καὶ πρότερον εὐκολίας νὰ περιπλέῃ τὴν Πελοπόννησον καὶ νὰ κυριαρχῇ τῆς θαλάσσης ἐν τῷ Πατραϊκῷ καὶ τῷ Ἰονίῳ. Διὰ τοῦτο διέταξεν ἀμέσως τὸν ναύαρχον Κνῆμον, μὲ ὅσα πλοῖα εὑρέθησαν ἕτοιμα καὶ μὲ 1000 ὁπλίτας, νὰ κατευθυνθῇ ἐν τάχει πρὸς τὰ Ἀκαρνανικὰ παράλια, τὰ δὲ ὑπόλοιπα πλοῖα τοῦ στόλου νὰ τὸν συναντήσουν, μόλις ἑτοιμασθοῦν, εἰς τὴν Λευκάδα. Ὁ Κνῆμος πράγματι κατώρθωσε, χωρὶς νὰ ἐνοχληθῇ ἀπὸ τὸν Φορμίωνα, νὰ ἀποβιβάσῃ τὴν στρατιωτικήν του δύναμιν εἰς τὰ δυτικὰ παράλια τῆς Ἀκαρνανίας· ἑνώσας δὲ αὐτὴν μετὰ τῶν ἐκεῖ συμμαχικῶν δυνάμεων, διῆρεσε τὸ ὅλον στράτευμα εἰς τρεῖς φάλαγγας καὶ τεθεὶς ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἀριστερᾶς ἐξ αὐτῶν ἐβάδισε πρὸς τὴν Στράτον. Τὸ ἀποτέλεσμα ὅμως τῆς εἰσβολῆς ταύτης δὲν ὑπῆρξεν οἷον ἀνεμένετο, λόγῳ τῆς ἀνυποταξίας τῆς κεντρικῆς πτέρυγος, ἡ ὁποία ἀποτελουμένη ἀπὸ τοὺς Χάονας, ἔσπευσε νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἐπίθεσιν πρὸ τῆς ἀφίξεως τῶν λοιπῶν καὶ ὑπέστη σκληρὰν ἧτταν παρὰ τὴν Στράτον.

Αἱ παρὰ τὰ στενὰ τοῦ Ρίου ναυμαχίαι. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Κορίνθιοι ἑτοιμάσαντες ἐπικουρικὴν στρατιωτικὴν δύναμιν ἐπεβίβασαν αὐτήν, ἐν μέρει ἐπὶ μεταγωγικῶν καὶ ἐν μέρει ἐπὶ 47 τριήρεων, τὰς ὁποίας διέταξαν νὰ πλεύσουν πρὸς τὰ παράλια τῆς Ἀκαρνανίας. Ἡ συγκρότησις τῆς ναυτικῆς ταύτης δυνάμεως ἦτο προσηρμοσμένη πρὸς τὸν ρόλον τῆς μεταφορᾶς στρατοῦ μᾶλλον, παρὰ νὰ διεξαγάγῃ ναυμαχίαν· ἐβασίζοντο δὲ οἱ ἀρχηγοί της ἐπὶ τοῦ μεγάλου κατὰ τὴν ἔμφανισιν ὄγκου της, διὰ νὰ περάσουν τὰ στενὰ τοῦ Ρίου χωρὶς νὰ ἐνοχληθοῦν ἀπὸ τὸ Φορμίωνα. Αὐτὸς ὅμως, ἔχων πλήρη συναίσθησιν τῆς ὑπεροχῆς τοῦ προσωπικοῦ του, δὲν ἐπτοήθη ἀπὸ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐχθρικῶν πλοίων, ἀλλ' ἀπεφάσισε πάσῃ θυσίᾳ νὰ ἀπαγορεύσῃ τὸν ἔκπλουν εἰς τοὺς Κορινθίους. Μόλις δὲ ἐπληροφορήθη ὅτι ὁ ἐκπλεύσας ἐκ Κορίνθου στόλος θὰ προσεπάθει νὰ διαπλεύσῃ τὰ στενὰ ὑπὸ τὴν κάλυψιν τῆς νυκτός, ἐγκατέστησε περιπολίαν εἰς τὸ ἐξωτερικῶς τῶν στενῶν ἀνοικτὸν μέρος, διὰ νὰ τὸν προκαταλάβῃ ὑπὸ τοὺς εὐνοϊκωτέρους δυνατοὺς δι' αὐτὸν ὅρους. Εἰς τὴν Σαλαμῖνα ὁ Θεμιστοκλῆς εἶχε κρίνει προτιμότερον διὰ τὴν ὀλιγαριθμοτέραν ἑλληνικὴν δύναμιν νὰ προσβάλῃ τὸν Περσικὸν στόλον ἐντὸς τῶν στενῶν, ὄχι μόνον διὰ νὰ μὴ δύνανται νὰ ἐπωφεληθοῦν τὰ Περσικὰ πλοῖα τῆς ἀριθμητικῆς ὑπεροχῆς των, ἀλλὰ κυρίως διὰ νὰ μὴ δύνανται τὰ Φοινικικὰ πλοῖα, ποὺ ἦσαν ταχύτερα τῶν ἑλληνικῶν, νὰ ἐκμεταλλευθοῦν τὴν ὑπεροχήν των ταύτην. Καὶ εἰς ἐκείνην τὴν περίπτωσιν καὶ εἰς τὴν προκειμένην, ἡ «στενοχωρία» ἠνώει τὸν στόλον ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος ἐστήριζε τὰς ἐλπίδας του, ὄχι εἰς τὴν ταχύτητα καὶ τὴν εὐελιξίαν τῶν πλοίων του, ἀλλὰ εἰς τὴν πεζομαχίαν τῶν ἐπ' αὐτῶν φερομένων πολεμιστῶν· Διὰ τοῦτο ὁ Φορμίων, ὁ ὁποῖος ἐβάσιζε τὰς ἐλπίδας του εἰς τὴν ὑπεροχὴν ταχύτητος καὶ χειριστικῆς ἱκανότητος, ἐθεώρησε προτιμότερον νὰ προσβάλῃ τὸν ἀντίπαλον εἰς χῶρον ἀνοικτὸν καὶ διευκολύνοντα τοὺς ἐλιγμούς.

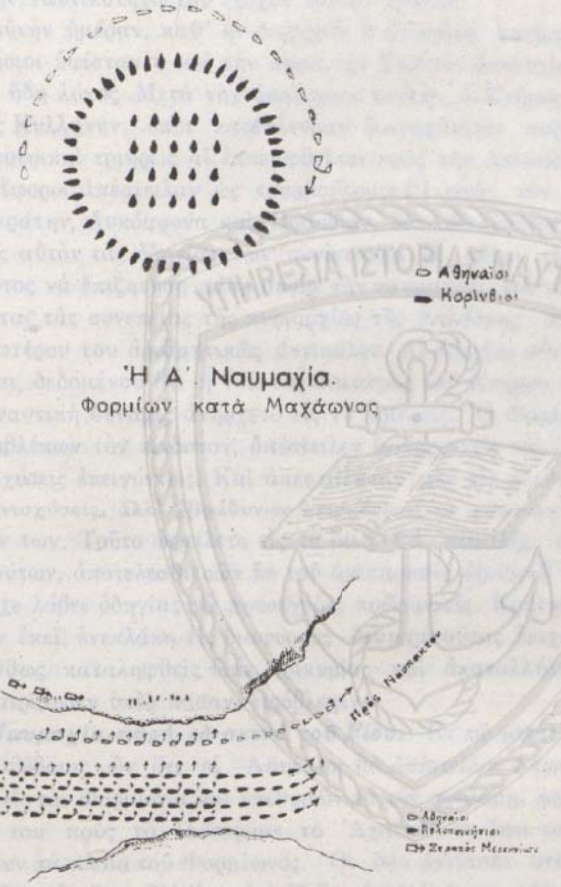
Τὰ γεγονότα ἐδικαίωσαν τὰς προβλέψεις του· ὁ Κορινθιακὸς στόλος, ὑπὸ τοὺς Μαχάωνα, Ἰσοκράτην καὶ Ἀγαθαρχίδαν, μόλις κατέστη ἀντιληπτὸν ὅτι δὲν ὑπῆρχαν ἐλπίδες νὰ διαλάθῃ τὴν ἐπιτήρησιν τοῦ Φορμίωνος, ἐτάχθη ἐν κύκλῳ μὲ τὰς πρῴρας τῶν πλοίων ἐστραμμένας πρὸς τὰ ἔξω. Ἐντὸς τοῦ κύκλου ἔλαβον θέσιν τὰ μεταγωγικά, καθὼς καὶ ὁ ἐκ τῶν ταχυτέρων πολεμικῶν πλοίων ὡς ἐφεδρεία, προωρισμένη νὰ κινηθῇ ἀμέσως πρὸς τὸ σημεῖον τῆς περιφερείας εἰς τὸ ὁποῖον θὰ ἐξεδηλοῦτο ἡ ἐχθρικὴ ἐπίθεσις. Ὁ Φορμίων, τάξας τὰ πλοῖά του ἐν γραμμῇ παραγωγῆς, περιέπλεε τὸν κύκλον εἰς ἐλαχίστην ἀπόστασιν—«ἐν χρῷ» κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Θουκυδίδου—καί, ἀπειλῶν ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἐπίθεσιν δι' ἁθρόας στροφῆς, ἐξηνάγκαζε τὸν ἀντίπαλον νὰ συμπτύσσεται συνεχῶς πρὸς τὸ κέντρον τοῦ κύκλου. Συγχρόνως εἶχε διατάξει τὰ πλοῖά του νὰ μὴ ἐπιτεθοῦν, πρὶν αὐτὸς δώσῃ τὸ σῆμα, διότι, μὲ τὴν διαυγῆ του ναυτικὴν ἀντίληψιν διεῖδεν, ὅτι ἡ κυκλικὴ παράταξις τοῦ ἐχθροῦ δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ τηρηθῇ ἐπὶ μακρόν, ἰδίᾳ δὲ μόλις θὰ ἤρχιζε νὰ πνέῃ ὁ ἀπὸ τοῦ κόλπου τοπικὸς ἄνεμος. Πράγματι, ἐντὸς ὀλίγου αἱ μεταξὺ τῶν Κορινθιακῶν πλοίων ἀποστάσεις εἶχαν ἐλαττωθῇ μέχρι τοῦ σημείου, ὥστε νὰ ἐμπλέκωνται αἱ κῶπαι τῶν γειτονικῶν πλοίων, σύγχυσις δὲ καὶ ἀντεγκλήσεις ἤρχισαν μεταξὺ τῶν τριηράρχων καὶ τῶν κελευστῶν· μόλις δὲ κατὰ τὴν αὐγὴν ἤρχισε νὰ πνέῃ καὶ ὁ ἀπὸ τοῦ κόλπου ἄνεμος, τότε πλέον ἡ παράταξις τῶν Κορινθίων μετεβλήθη εἰς μίαν ἄτακτον συνάθροισιν πλοίων, τὰ ὁποῖα μετὰ δυσκολίας εὕρισκαν θέσιν νὰ κινηθοῦν· τὸ ἓν πλοῖον ἔπιπτεν ἐπὶ τοῦ ἄλλου καὶ προσεπάθουν νὰ τὸ ἀπομα-

κρύνουν μὲ τοὺς κοντούς, ὕβρεις καὶ εἰρωνείαι ἀντηλλάσσοντο μεταξὺ τῶν πληρωμάτων τῶν διαφόρων πλοίων κατὰ τρόπον ὥστε νὰ μὴ ἀκούωνται πλέον οὔτε τὰ παραγγέλματα τῶν κελευστῶν, οἱ δὲ κωπηλάται, ἄπειροι κατὰ τὸ πλεῖστον ὄντες, δὲν ἠδύναντο, ὅταν τὸ πλοῖον διετοιχίζετο, νὰ ὑψώσουν τὰς κώπας ἀπὸ τὸ ὕδωρ (1). Τότε ὁ Φορμίων ὕψωσε τὸ σῆμα τῆς ἐπιθέσεως καὶ στρέψας τὰ πλοῖά του ἀθρόως ὥρμησε κατὰ τοῦ ἐχθροῦ. Πρῶτον θῦμα πίπτει μία τῶν ναυαρχικῶν τριήρεων τῶν Κορινθίων βυθισθεῖσα ἀμέσως δι' ἐμβολισμοῦ, ἡ δὲ σύγχυσις φθάνει εἰς τὸ κατακόρυφον· τὰ πλοῖα τοῦ Κορινθιακοῦ στόλου, χωρὶς καμμίαν πλέον συνοχὴν μεταξύ των, τρέπονται εἰς ἄτακτον φυγὴν πρὸς τὰς Πάτρας καὶ τὴν Δύμην τῆς Ἀχαΐας, 12 δὲ ἐξ αὐτῶν πίπτουν εἰς χεῖρας τῶν Ἀθηναίων.

Ἡ νίκη αὕτη, ἐπιτευχθεῖσα παρὰ τῶν Ἀθηναίων ἐναντίον ὑπερδιπλασίου ἀριθμητικῶς ἐχθροῦ, ὠφείλετο ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον εἰς τὴν ὑπεροχὴν τῆς ναυτικῆς ἐμπειρίας καὶ ὀργανώσεως τοῦ στόλου των καὶ εἰς τὴν ἱκανότητα τοῦ Φορμίωνος, ὁ ὁποῖος μὲ τὴν πρωτοτυπίαν τῶν ἐλιγμῶν του ἀπετέλεσε μίαν πράγματι ἔξοχον ναυτικὴν φυσιογνωμίαν, ἀξίαν πολὺ εὐρυτέρου πλαισίου ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ παρεῖχεν ὁ ἐμφύλιος μεταξὺ Ἑλλήνων πόλεμος. Πράγματι, ἡ ναυμαχία αὕτη παρουσιάζει ἀπὸ τακτικῆς ἀπόψεως μέγιστον ἐνδιαφέρον, διότι, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἡ μεταξὺ τῶν ἀντιπάλων στόλων ἐπαφὴ ἐγένετο ἐν καιρῷ νυκτός, ἐχρησιμοποιήθησαν κατ' αὐτὴν σχηματισμοὶ καινοφανεῖς ἀντὶ τῶν παραδεδεγμένων κλασικῶν σχηματισμῶν τῆς γραμμῆς μετώπου καὶ τῆς μηνοειδοῦς. Ὁ κυκλικὸς σχηματισμὸς τῶν Κορινθίων ὑπενθυμίζει τὸν σχηματισμὸν τῶν Ἑλληνικῶν πλοίων κατὰ τὴν ναυμαχίαν τοῦ Ἀρτεμισίου, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἐκεῖνος μὲν εἶχεν ὑπαγορευθῆ ἀπὸ ἐπιθετικούς, ἐνῷ ὁ τῶν Κορινθίων ἀπὸ ἀμυντικοὺς λόγους. Ἡ ἔμπνευσις τοῦ Φορμίωνος τοῦ νὰ περιπλέῃ ἐν γραμμῇ παραγωγῆς τὴν κυκλικὴν παράταξιν τοῦ ἐχθροῦ ἀπειλῶν ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ σημείου ποὺ αὐτὸς ἤθελεν ἐκλέξει, ἦτο πράγματι μεγαλοφυής, διότι τοῦ ἐπέτρεπεν, ἀφοῦ πρῶτον ἐκνευρίσῃ τὸν ἐχθρὸν τηρῶν αὐτὸν ἐν ἀμφιβολίᾳ, νὰ ἐκλέξῃ εἰς τὸ τέλος τὴν μᾶλλον εὐνοϊκὴν δι' αὐτὸν στιγμὴν ἐπιθέσεως. Τοῦ ἐξησφάλιζε δηλαδὴ τρία σπουδαιότατα τακτικὰ πλεονεκτήματα: τὴν πρωτοβουλίαν, τὸν αἰφνιδιασμὸν καὶ τὴν συγκέντρωσιν ὅλης τῆς δυνάμεώς του κατὰ τοῦ ἀσθε-

1) «Ἀναφέρειν τὰς κώπας» κατὰ τὴν γραφικὴν ἔκφρασιν τοῦ Θουκυδίδου (ἴδε Θουκυδ. ΙΙ,).

ΑΙ ΔΥΟ ΠΑΡΑ ΤΑ ΣΤΕΝΑ ΤΟΥ ΡΙΟΥ
ΝΑΥΜΑΧΙΑΙ

Ἡ Α'. Ναυμαχία.
Φορμίων κατὰ Μαχάωνος

Ἡ Β'. Ναυμαχία.
Κνῆμος κατὰ Φορμίωνος

νοῦς σημείου τῆς ἐχθρικῆς παρατάξεως. Εἶναι ἐπίσης ἀξία ἰδιαιτέρας ἐξάρσεως ἡ λεπτομέρεια, ὅτι ὁ Φορμίων ἐγνώριζε τὰς τοπικὰς μετεωρολογικὰς συνθήκας τῆς περιοχῆς ὅπου ἐγένετο ἡ ναυμαχία, διότι ἀποδεικνύει τὴν ναυτικότητα τοῦ ἐξόχου τούτου ἡγέτου.

Τὴν αὐτὴν ἡμέραν, καθ' ἣν διεξήχθη ἡ ἀνωτέρω ναυμαχία, οἱ Πελοποννήσιοι ὑφίσταντο καὶ τὴν παρὰ τὴν Στράτον ἀποτυχίαν, περὶ ἧς ἐγένετο ἤδη λόγος. Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν ταύτην ὁ Κνῆμος διεπεραιώθη εἰς Κυλλήνην, ὅπου κατέπλευσαν διαταχθεῖσαι παρ' αὐτοῦ καὶ αἱ ἐπικουρικαὶ τριήρεις αἱ ἐκπεμφθεῖσαι πρὸς τὴν Λευκάδα. Συγχρόνως οἱ ἔφοροι ἀπέστειλαν ὡς «συμβούλους» (1) πρὸς τὸν Κνῆμον τοὺς Τιμοκράτην, Λυκόφρονα καὶ Βρασίδαν, διὰ τῶν ὁποίων μετεβίβασαν πρὸς αὐτὸν τὰς ὁδηγίας των· συνίσταντο δὲ αὗται εἰς τὸ ὅτι ἔπρεπεν οὗτος νὰ ἐπιζητήσῃ πάσῃ θυσίᾳ τὴν ναυμαχίαν, διὰ νὰ παύσῃ νὰ ὑφίσταται τὰς συνεπείας τῆς κυριαρχίας τῆς θαλάσσης παρὰ τοῦ τόσον κατωτέρου του ἀριθμητικῶς ἀντιπάλου. Αἱ ὁδηγίαι αὗται ἦσαν λογικώταται, δεδομένου ὅτι ἡ ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Κνήμου συγκεντρωθεῖσα ναυτικὴ δύναμις ἀνήρχετο εἰς 77 τριήρεις. Ὁ Φορμίων ἀφ' ἑτέρου, διαβλέπων τὸν κίνδυνον, ἀπέστειλεν ἐγκαίρως εἰς τὰς Ἀθήνας ζητῶν ἐνισχύσεις ἐπειγόντως. Καὶ ἀπεστάλησαν μὲν εἰς αὐτὸν αἱ ζητηθεῖσαι ἐνισχύσεις, ἀλλ' ἐβράδυναν ὑπερμέτρως νὰ φθάσουν εἰς τὸν προορισμόν των. Τοῦτο ὠφείλετο εἰς τὸ ὅτι ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἐνισχύσεων τούτων, ἀποτελεσθεισῶν ἐκ τοῦ ἀνεπαρκοῦς ἀριθμοῦ τῶν 20 πλοίων, εἶχε λάβει ὁδηγίας νὰ προσεγγίσῃ πρῶτον εἰς Κρήτην, μόλις δὲ ἔφθασεν ἐκεῖ, ἐνεπλάκη εἰς διαφόρους δευτερευούσας ἐπιχειρήσεις καὶ ἀκολούθως καταληφθεὶς ὑπὸ τρικυμίας καὶ ἀκαταλλήλων ἀνέμων ἐχρονοτρίβησεν ὑπὲρ πᾶσαν πρόβλεψιν.

Β'. Ναυμαχία παρὰ τὰ στενὰ τοῦ Ρίου. Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ὁ Κνῆμος, βέβαιος ὢν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι θὰ ἀπέστελλαν ὁπωσδήποτε ἐνισχύσεις εἰς τὸν Φορμίωνα καὶ ἐπιθυμῶν νὰ τὰς προλάβῃ, προώθησε τὸν στόλον του πρὸς τὸ Πάνορμον τὸ Ἀχαϊκόν, ἐν ὄψει τοῦ Ρίου, ἔνθα ὥρμουν τὰ πλοῖα τοῦ Φορμίωνος. Οἱ δύο ἀντίπαλοι στόλοι παρέμειναν οὕτως ἐν ὄψει ἀλλήλων ἐπὶ ἓξ ἕως ἑπτὰ ἡμέρας, μετὰ τὴν παρέλευσιν τῶν ὁποίων ὁ Κνῆμος καὶ οἱ σύμβουλοί του ἀπεφάσισαν νὰ

---

1) Περὶ τῶν «συμβούλων» τούτων καὶ τῆς ἀρμοδιότητος αὐτῶν ἐκάμαμεν ἤδη λόγον ἀνωτέρω εἰς τὰ περὶ τῆς ὀργανώσεως τοῦ Ναυτικοῦ τῶν Πελοποννησίων.

μὴ ἀναμείνουν περισσότερον, ἀλλὰ νὰ ἐπιζητήσουν τὴν μάχην. Ἐκ τῶν προσλαλιῶν, τὰς ὁποίας κατὰ τὴν τότε κρατοῦσαν συνήθειαν ἀπηύθυναν οἱ ἀντίπαλοι ἀρχηγοὶ πρὸς τὰ πληρώματα καὶ τὰς ὁποίας ἀναφέρει ἐπὶ λέξει ὁ Θουκυδίδης, φαίνεται σαφέστατα ἡ πρόθεσις καὶ ἡ βασικὴ ἰδέα ἑλιγμοῦ ἑκατέρου ἐξ αὐτῶν. Καὶ τοῦ μὲν Κνήμου ἡ γενικὴ ἰδέα ἦτο ἡ ἀνάγκη τῆς ἀμέσου ἐπιθέσεως πρὸ τῆς ἀφίξεως τῶν Ἀθηναϊκῶν ἐπικουριῶν, τοῦ δὲ Φορμίωνος ἡ προσπάθεια νὰ διεξάγεται ἡ ἀντιμετώπισις τοῦ ἐχθροῦ «ἐν εὐρυχωρίᾳ», ὅπως δυνηθῇ νὰ ἐπωφεληθῇ τῆς ὑπεροχῆς του εἰς εὐελιξίαν καὶ ταχύτητα. Ἡ ἀκόλουθος περικοπὴ τοῦ λόγου τοῦ Φορμίωνος (1) εἶναι χαρακτηριστικὴ ἐν προκειμένῳ: «... δὲν προτίθεμαι δὲ νὰ δεχθῶ τὸν ἀγῶνα ἐντὸς τοῦ κόλπου, »οὐδὲ θὰ εἰσπλεύσω εἰς αὐτόν, διότι βλέπω, ὅτι, προκειμένου νὰ ἀντι»παραταχθῇ κανεὶς μὲ ὀλιγώτερα καὶ ταχύτερα πλοῖα ἐναντίον περισσο»τέρων ἀλλὰ μὴ ἐξησκημένων, ὁ στενὸς χῶρος δὲν συμφέρει. Διότι, »οὔτε νὰ ἐπιπλεύσῃ κανεὶς πρὸς ἐμβολισμὸν δύναται, ἐὰν δὲν ἔχῃ ἐπ' »ἀρκετὸν χρόνον ἐν ὄψει τὸν ἐχθρόν (2), οὔτε νὰ ἀποχωρήσῃ, ἐὰν πιε»σθῇ· οὔτε δὲ εἰμπορεῖ κανεὶς νὰ ἐκτελῇ διέκπλους καὶ ἀναστροφάς, »ἅτινα καὶ τὰ δύο προσαρμόζονται εἰς τὰ ἔχοντα τὴν ὑπεροχὴν τῆς τα»χύτητος πλοῖα, ἀλλὰ θὰ ὑποχρεωθῇ νὰ δεχθῇ τὴν μετατροπὴν τῆς »ναυμαχίας εἰς πεζομαχίαν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εὐνοεῖ τὰ πολυαριθμό»τερα πλοῖα». Εἰς τὴν τόσον σύντομον, ἀλλ' ἐν ταυτῷ τόσον σαφῆ ταύτην περικοπὴν τοῦ λόγου τοῦ Φορμίωνος βλέπει κανεὶς συμπεπυκνωμένα τὰ κυριώτερα μαθήματα τῆς ναυτικῆς τακτικῆς τῶν ἀρχαίων. Εἶναι δὲ λίαν ἐνδιαφέρον, ὅτι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἤδη ἐκείνης εἶχεν ἀρχίσει νὰ γίνεται ἀντιληπτὸν τὸ πλεονέκτημα τοῦ ναυμαχεῖν ἐν κινήσει, ποὺ μεταβάλλει τὴν καθαρῶς «στατικὴν» ἀντιπαράταξιν τῶν ἀντιπάλων εἰς μίαν «δυναμικὴν» ἐνέργειαν. Ὅπως καὶ τότε, οὕτω καὶ τότε καὶ πάντοτε, ἡ κίνησις ἐπιτρέπει τὴν συγκέντρωσιν τῶν μέσων καὶ τῶν προσπαθειῶν ἐπὶ ἑνὸς σημείου τῆς ἀντιθέτου παρατάξεως, συγκέντρωσιν, ἡ ὁποία ἀπετέλεσε πάντοτε τὸ μυστικὸν τῆς ἐπιτυχίας ὅλων τῶν μεγάλων κατὰ θάλασσαν Ἀρχηγῶν. Ἀλλὰ πόσον χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ ἐπιχείρημα ἐκεῖνο: «διότι εἰς τὸν στενὸν χῶρον οὔτε νὰ ἐπιπλεύσῃ κανεὶς

1) Θουκυδ. II, 89.

2) Καὶ τότε δηλ. ὅπως καὶ σήμερον, διὰ νὰ ἐπιτεθῇ τις, ἐν κινήσει, ἔπρεπε νὰ βασίσῃ τὸν ἑλιγμόν του ἐπὶ τῆς «σχετικῆς κινήσεως», πρᾶγμα τὸ ὁποῖον προϋποθέτει τὴν ἐπὶ χρόνον τινα παρακολούθησιν τῆς πορείας καὶ ταχύτητος τοῦ ἐχθροῦ καὶ τῶν μεταβολῶν αὐτῶν.

πρὸς ἐμβολισμὸν δύναται, οὔτε νὰ ἀποχωρήσῃ ἐὰν πιεσθῇ»; δὲν φαίνεται ἀπὸ αὐτὸ καθαρά, ὅτι ἐκεῖνο ποὺ ἐζήτει ὁ Φορμίων ἦτο ἐκεῖνο, ποὺ πάντοτε ἐπιζητοῦν οἱ μεγάλοι ἀρχηγοί, ἡ πρωτοβουλία δηλαδὴ τῆς ἐνεργείας; αὐτὴ μόνον ἐπιτρέπει εἰς τὸν ἀρχηγὸν νὰ καταφέρῃ καίρια πλήγματα καὶ νὰ συμπτύσσεται ἐγκαίρως ὅταν πιέζεται. Εἶναι δὲ προφανές, ὅτι προκειμένου περὶ ὀλιγαριθμοτέρου στόλου ἡ πρωτοβουλία αὕτη εἶναι ζωτικωτάτης σημασίας.

Καὶ αὐταὶ μὲν ἦσαν αἱ προθέσεις τοῦ Φορμίωνος, καθὼς ὅμως πολλάκις συμβαίνει εἰς τὴν πραγματικότητα, τὰ γεγονότα τὸν ἠμπόδισαν ἀπὸ τοῦ νὰ ἐφαρμόσῃ ἀκριβῶς τὸ ἐπὶ τῶν προθέσεων τούτων βασισθὲν σχέδιόν του. Διότι οἱ Πελοποννήσιοι, θέλοντες ὁπωσδήποτε νὰ ἐξαναγκάσουν τοὺς Ἀθηναίους εἰς ναυμαχίαν καὶ μάλιστα ἐντὸς τῶν στενῶν, ἀπεφάσισαν νὰ κινηθοῦν κατὰ τρόπον δίδοντα τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἐσκόπευαν νὰ ἐπιτεθοῦν κατὰ τῆς Ναυπάκτου. Πρὸς τοῦτο δὲ ἀπάραντες τὴν χαραυγὴν τῆς ἑπομένης καὶ τάξαντες τὰ πλοῖά των «ἐπὶ τεσσάρων» — ἦτοι εἰς τέσσαρας μοίρας ἐν γραμμῇ παραγωγῆς διατεταγμένας ἐγκαρσίως — ἔπλευσαν πρὸς τὸ στενὸν τοῦ Ρίου, μὲ κατεύθυνσιν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κόλπου. Τὰ πέντε πρῶτα πλοῖα ἑκάστης τῶν τεσσάρων στηλῶν τοῦ στόλου των εἶχαν ἐκλεγῇ μεταξὺ τῶν ταχυτέρων οὕτως ὥστε νὰ ἀποτελέσουν ἕνα «ὄγκον ἑλιγμοῦ» ἐξ 20 πλοίων. Δεδομένου δὲ ὅτι ὁ στόλος των ἔπλεε κατὰ μῆκος τῆς Πελοποννησιακῆς ἀκτῆς καὶ ὅτι κατ' ἀνάγκην ὁ Φορμίων, ἐὰν ἀπεφάσιζε νὰ εἰσπλεύσῃ καὶ αὐτὸς εἰς τὸν κόλπον, θὰ ἐτηρεῖτο πρὸς τὴν βορείαν ἀκτὴν τοῦ στενοῦ, ἤτοι πρὸς τὰ ἀριστερά των, ὁ σχηματισμὸς τοῦ στόλου των τοὺς ἐπέτρεπε διὰ μιᾶς ἀθρόας στροφῆς πρὸς τὰ ἀριστερὰ νὰ ἐπιτεθοῦν ἀμέσως. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ τὰ 20 ταχέα πλοῖα των θὰ εὑρίσκοντο εἰς τὸ δεξιὸν κέρας τῆς παρατάξεως καὶ θὰ ἠδύναντο νὰ προλάβουν κάθε ἀπόπειραν διαφυγῆς τοῦ ἐχθροῦ πρὸς τὴν Ναύπακτον.

Ἡ κίνησις αὕτη τῶν Πελοποννησίων ἔφερε τὸ παρ' αὐτῶν ἐπιδιωκόμενον ἀποτέλεσμα, διότι ὁ Φορμίων, φοβούμενος μήπως προσβάλουν οὗτοι τὴν Ναύπακτον, ἡ ὁποία ἦτο ἀφρούρητος, ἐπεβίβασεν ἐν σπουδῇ τὰ πληρώματά του ἐπὶ τῶν πλοίων του καὶ ἤρχισε νὰ παραπλέῃ ἐν γραμμῇ παραγωγῆς τὴν βορείαν ἀκτὴν τοῦ στενοῦ μὲ κατεύθυνσιν πρὸς ἀνατολὰς προσπαθῶν νὰ κερδίσῃ εἰς διόπτευσιν ἔναντι τοῦ ἐχθροῦ, διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ εἰσπλεύσῃ πρῶτος εἰς τὸ ἀνοικτὸν μέρος τοῦ κόλπου τῆς Ναυπάκτου. Ταυτοχρόνως ὁ πεζὸς στρατὸς τῶν Μεσσηνίων, συμμάχων τῶν Ἀθηναίων, παρηκολούθει πεζῇ τὰς κινήσεις τοῦ στόλου βαδίζων ἐπὶ τῆς παραλίας. Μόλις οἱ Πελοποννήσιοι

εἶδον τὸν Φορμίωνα νὰ εἰσπλέῃ εἰς τὸ στενὸν τοῦ Ρίου καὶ ἀντελήφθησαν τὰς προθέσεις του, ἀπεφάσισαν νὰ τὸν προκαταλάβουν πάσῃ θυσίᾳ καὶ στρέψαντες ἀθρόως κατὰ 90° ἀριστερᾷ ἐπετέθησαν. Ἐὰν ἡ στροφὴ ἐγίνετο τὴν κατάλληλον στιγμήν, θὰ ἔπρεπε νὰ εὑρεθοῦν ὅλα τὰ Ἀθηναϊκὰ πλοῖα, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἰσάριθμα πρὸς τὰ πλοῖα ἑκάστης στήλης τοῦ Πελοποννησιακοῦ στόλου, ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἀπειλὴν τῶν ἐχθρικῶν ἐμβόλων. Τὸ τοιοῦτον ὅμως δὲν συνέβη· εἴτε λόγῳ ἀνεπαρκοῦς ναυτικῆς ἀντιλήψεως τῶν Πελοποννησίων, εἴτε λόγῳ τοῦ ὅτι ὁ Φορμίων εἶχεν ἤδη προχωρήσει πολὺ ὅταν ἀπεφάσισαν οὗτοι νὰ ἐπιτεθοῦν, τὸ δεξιόν των κέρας εὑρέθη περὶ τὸ μέσον σχεδὸν τῆς Ἀθηναϊκῆς γραμμῆς καὶ τὰ ἕνδεκα προπλέοντα Ἀθηναϊκὰ πλοῖα διέφυγαν τὴν κροῦσιν. Τὰ πλοῖα ταῦτα ἐξηκολούθησαν πάσῃ ταχύτητι τὸν πλοῦν των πρὸς τὴν διεύθυνσιν τῆς Ναυπάκτου, ἐνῷ τὰ ἐννέα ἐπ᾽ οὐρᾶς, εὑρεθέντα ὑπὸ τὴν πίεσιν πολλαπλασίας ἐχθρικῆς δυνάμεως, ἐστράφησαν ἀθρόως πρὸς ἀριστερᾶ καὶ ἐζήτησαν τὴν σωτηρίαν ἐξοκείλαντα εἰς τὴν ἀκτήν, ὅπου εὑρίσκετο ὁ συμμαχικὸς στρατός. Οἱ Πελοποννήσιοι τὰ κατεδίωξαν μέχρι τοῦ αἰγιαλοῦ καὶ μετὰ τὴν ἐγκατάλειψίν των ἀπὸ τὰ πληρώματά των ἐπεχείρησαν νὰ τὰ καθελκύσουν πρὸς τὴν θάλασσαν, συνήντησαν ὅμως ἰσχυρὰν ἀντίστασιν ἐκ μέρους τῶν Μεσσηνίων ὁπλιτῶν, οἱ ὁποῖοι εἰσήρχοντο εἰς τὴν θάλασσαν ἔνοπλοι καὶ ἀναρριχώμενοι ἐπὶ τῶν καθελκυομένων πλοίων ἠμύνοντο αὐτῶν.

Καθ᾽ ὃν χρόνον διεξήγετο ἡ πάλη αὕτη εἰς τὸν αἰγιαλόν, τὰ 20 πλοῖα τῆς δεξιᾶς πτέρυγος τῶν Πελοποννησίων, τὰ ὁποῖα, καθὼς εἴδαμεν, ἦσαν τὰ ταχύτερα, ἐτέθησαν ἀμέσως εἰς δίωξιν τῶν διαφυγόντων ἕνδεκα Ἀθηναϊκῶν πλοίων. Τὰ τελευταῖα ὅμως ταῦτα, ἀναπτύξαντα ὅσην ταχύτητα ἠδύναντο, ἐπρόφθασαν νὰ φθάσουν πρὸ τοῦ αἰγιαλοῦ τῆς Ναυπάκτου καὶ ἐκεῖ, στρέψαντα τὰς πρῴρας των πρὸς τὸ πέλαγος, ἀνεπτύχθησαν εἰς γραμμὴν μάχης, ἕτοιμα νὰ δεχθοῦν τὴν ἐχθρικὴν ἐπίθεσιν. Μία μόνη Ἀθηναϊκὴ τριήρης, ἡ ὁποία εἶχε μείνει ὀπίσω ἀπὸ τὰς ἄλλας, κατεδιώκετο ἀκόμη ἐκ τοῦ σύνεγγυς ἀπὸ μίαν Λευκαδίαν τριήρη. Τότε ὅμως συνέβη ἓν περιστατικόν, χαρακτηριστικὸν τῆς ὑπεροχῆς τῶν Ἀθηναίων εἰς τοὺς χειρισμούς: ἡ διωκομένη Ἀθηναϊκὴ τριήρης, ἀντιληφθεῖσα ἠγκυροβολημένον ἐκεῖ που πλησίον ἓν μέγα φορτηγὸν πλοῖον (ὁλκάδα), χωρὶς νὰ χάσῃ καιρόν, πλέει ὄπισθεν αὐτοῦ καὶ κατορθώσασα κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπον νὰ ἀποκρυβῇ πρὸς στιγμὴν ἀπὸ τὸν διώκτην της ἀναμένει ἐπ᾽ ὀλίγον, ἕως ὅτου ἡ Λευκαδία τριήρης φθάσῃ εἰς τὰ ὕψος τῆς ὁλκάδος καὶ τότε ἐξορμᾷ ἀπροόπτως, τὴν ἐμβολίζει εἰς τὸ μέσον καὶ τὴν βυθίζει. Τὸ ἀπροσδόκητον τοῦτο γεγονὸς

προεκάλεσε μέγαν τρόμον καὶ ἀπερίγραπτον σύγχυσιν εἰς τὰ πληρώματα τῶν διωκουσῶν Πελοποννησιακῶν τριήρεων, αἱ ὁποῖαι, μέσα εἰς τὴν μέθην τῆς διώξεως, εἶχαν χάσει ἐντελῶς τὸν σχηματισμόν των· ὅσαι ἀπὸ αὐτὰς προηγοῦντο, ἔσχασαν τὰς κώπας διὰ νὰ δώσουν καιρὸν εἰς τὰς ἄλλας νὰ τὰς φθάσουν, ἄλλαι δέ, λόγῳ ἀπειρίας τῶν κυβερνητῶν των, ἐξώκειλαν εἰς τὰ ἀβαθῆ ὕδατα τοῦ κόλπου. Οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐβράδυναν νὰ ἀντιληφθοῦν τὴν σύγχυσιν ταύτην καὶ νὰ ἐπωφεληθοῦν τῶν σφαλμάτων καὶ τῆς ἀπειρίας τοῦ ἀντιπάλου· καθὼς ἦσαν ἐσχηματισμένοι ἐν γραμμῇ μετώπου, ὥρμησαν ἀμέσως καὶ ἀνέλαβον τὴν ἐπίθεσιν. Τὰ Πελοποννησιακὰ πλοῖα, διεσκορπισμένα, μὲ τὰ πληρώματά των κατάπληκτα ἀκόμη πρὸ τῆς ἀπροόπτου τροπῆς ποὺ ἔλαβον τὰ πράγματα, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀντιτάξουν σοβαρὰν ἀντίστασιν καὶ ἐτράπησαν εἰς φυγὴν πρὸς τὸ ἐπὶ τῆς ἀπέναντι ἀκτῆς ὁρμητήριόν των, τὴν Πάνορμον. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι καταδιώξαντες αὐτοὺς ἐκ τοῦ σύνεγγυς κατώρθωσαν νὰ αἰχμαλωτίσουν ἓξ πλοῖα καὶ ἀκολούθως, φθάσαντες εἰς τὴν θέσιν ὅπου ὀλίγον προηγουμένως εἶχον ἐξοκείλει τὰ ἰδικά των πλοῖα, τὰ ἀνακατέλαβον.

Οὕτω πως ἡ ναυμαχία αὕτη, ἡ ὁποία ἠδύνατο νὰ ἀποβῇ πανωλεθρία διὰ τὸν Φορμίωνα, ἀπέληξεν ἀπ᾽ ἐναντίας εἰς σημαντικὴν ἐπιτυχίαν του, κατόπιν τῆς ὁποίας ἤγειρεν οὗτος τρόπαιον. Καὶ διημφισβήτησαν μὲν τὴν ἐπιτυχίαν αὐτὴν οἱ ἀντίπαλοί του ἐγείραντες καὶ αὐτοὶ τρόπαιον εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἀρχικῆς των ἐπιτυχίας, χωρὶς ὅμως νὰ κατορθώσουν δι᾽ αὐτοῦ τοῦ τρόπου νὰ μεταβάλλουν τὸ ἀποτέλεσμα. Τὸ ἀποτέλεσμα δὲ τοῦτο ἦτο, ὅτι ὁ Φορμίων ἀντιπαραταχθεὶς μὲ 20 μόνον πλοῖα ἐναντίον 77 ἐχθρικῶν κατώρθωσε νὰ τὰ διασκορπίσῃ καὶ νὰ αἰχμαλωτίσῃ ἓξ αὐτῶν τὰ 6, χωρὶς αὐτὸς νὰ χάσῃ κανὲν ἰδικόν του. Μετ᾽ ὀλίγας ἡμέρας ὁ Πελοποννησιακὸς στόλος ἐγκατέλειψε τὰ στενὰ τοῦ Ρίου καὶ ἐκ τῶν ἀποτελούντων αὐτὸν πλοίων τὰ μὲν Κορινθιακὰ κατέπλευσαν εἰς Κόρινθον, τὰ δὲ λοιπὰ διελύθησαν κατὰ πόλεις. Οὕτω πως ἡ κατάστασις εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ρίου παρέμεινεν, οἷα ἦτο καὶ πρὸ τῆς ναυμαχίας καὶ συνεπῶς ὁ στρατηγικὸς σκοπός, τὸν ὁποῖον ἐπεδίωκεν ὁ Κνῆμος, δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐπιτευχθῇ. Ὀλίγας ἡμέρας βραδύτερον, περὶ τὰ τέλη τοῦ θέρους, κατέπλευσαν τέλος καὶ τὰ 20 πλοῖα, ποὺ ἐστάλησαν ἐξ Ἀθηνῶν πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ Φορμίωνος, ἀναβιβασθέντος οὕτω τοῦ ἀριθμοῦ τῶν παρὰ τὴν Ναύπακτον Ἀθηναϊκῶν πλοίων εἰς 40.

Ἐπιδρομὴ κατὰ τῆς Σαλαμῖνος. Ἅμα τῷ κατάπλῳ τῶν Κορινθιακῶν πλοίων εἰς Κόρινθον ὁ Βρασίδας καὶ ὁ Κνῆμος, πρὶν προβοῦν

εἰς τὴν διάλυσιν τῶν πληρωμάτων των, ἀπεφάσισαν, κατόπιν εἰσηγήσεως τῶν Μεγαρέων, νὰ ἐπιχειρήσουν μίαν αἰφνιδιαστικὴν ἐπιδρομὴν κατὰ τοῦ λιμένος τοῦ Πειραιῶς. Τὸ σχέδιον τῆς ἐπιχειρήσεως ταύτης, καίτοι παράτολμον, παρουσίαζεν ἐν τούτοις ἀρκετὰς ἐλπίδας ἐπιτυχίας, λόγῳ τοῦ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἔχοντες πεποίθησιν εἰς τὴν ἀπόλυτον κυριαρχίαν τῆς θαλάσσης δὲν ἐλάμβαναν σχεδὸν κανὲν μέτρον ἀσφαλείας διὰ τὸν λιμένα τοῦ Πειραιῶς. Εἶναι προφανές, ὅτι τὸ κύριον στοιχεῖον ἐπιτυχίας μιᾶς ἐπιχειρήσεως τοιαύτης φύσεως ἦτο ὁ αἰφνιδιασμός, οὗτος δὲ ἐξησφαλίσθη ἐν προκειμένῳ ὡς ἑξῆς: τὰ πληρώματα τοῦ εἰς Κόρινθον καταπλεύσαντος στόλου διετάχθησαν νὰ βαδίσουν διὰ νυκτὸς ὑπεράνω τοῦ Ἰσθμοῦ, ἕκαστος δὲ ἐρέτης ἐκράτει τὴν κώπην του, τὸ ὑπηρέσιον καὶ τὸν τροπωτῆρα· οὕτω πως βαδίζοντες οἱ ἄνδρες ἔφθασαν, ἐντὸς ὀλίγων ὡρῶν καὶ χωρὶς νὰ γίνουν ἀντιληπτοί, εἰς τὸν παρὰ τὰ Μέγαρα ὅρμον τῆς Νισαίας, ὅπου εὑρίσκοντο ἀνειλκυσμέναι εἰς τὸν αἰγιαλὸν 40 τριήρεις. Τὰ πληρώματα, μόλις ἔφθασαν ἐκεῖ, τὰς ἡτοίμασαν ἐσπευσμένως, ἐπέβησαν αὐτῶν καὶ διαρκούσης ἀκόμη τῆς νυκτὸς ἀνήχθησαν πρὸς τὸν κόλπον τῆς Σαλαμῖνος. Ἕως ἐδῶ τὰ πράγματα ἔβαινον σύμφωνα μὲ τὸ σχέδιον, ἀπὸ τῆς στιγμῆς ὅμως αὐτῆς ἤρχισαν νὰ παρουσιάζωνται οἱ πρῶτοι ἐνδοιασμοί, ἄγνωστον ποῦ ὀφειλόμενοι: εἰς τὴν ἀντίληψιν τῶν κινδύνων ποὺ παρουσίαζε τὸ ἐγχείρημα, ἢ εἰς τὸν ἀρχίσαντα νὰ πνέῃ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἀντίθετον ἄνεμον. Εἰς τοιοῦτου εἴδους ὅμως ἐπιχειρήσεις δὲν χωροῦν ἐνδοιασμοί, καὶ μάλιστα τὴν στιγμὴν τῆς δράσεως. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο ὅτι, ἀντὶ τὰ ἐξορμήσαντα πλοῖα νὰ κατευθυνθοῦν πρὸς τὸν Πειραιᾶ, ὅπως κατὰ τὸν Θουκυδίδην τουλάχιστον (1) προέβλεπε τὸ σχέδιον, ἐστράφησαν πρὸς τὴν ἔναντι ἀκτὴν τῆς Σαλαμῖνος. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς ἀκτῆς ὑπῆρχεν Ἀθηναϊκὸν φυλάκιον, παρὰ τὸ ὁποῖον ὥρμουν καὶ τρία πλοῖα, σκοπὸς δὲ τοῦ φυλακίου καὶ τῶν πλοίων ἦτο ἡ ἀπαγόρευσις τοῦ διάπλου Μεγαρικῶν πλοίων διὰ τοῦ στενοῦ. Οἱ ἐπιδρομεῖς ἀποβιβασθέντες ἐν τάχει, κατέλαβον τὸ φυλάκιον, καθὼς καὶ τὰ πλοῖα, τὰ ὁποῖα εὗρον κενὰ καὶ τὰ ἔσυραν ἀμέσως πρὸς τὴν θάλασσαν, ἀκολούθως δὲ ἐξεχύθησαν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς νήσου ἀνατρέποντες πρὸ αὐτῶν τὸ πᾶν.

1) Διότι ὑπάρχει καὶ ἡ ἄποψις, ὅτι ἀντικειμενικὸς σκοπὸς τῆς ἐπιδρομῆς δὲν ἦτο ὁ Πειραιεύς, ὁ δὲ Θουκυδίδης ἀνέφερε τὸν Πειραιᾶ μᾶλλον διὰ νὰ μεγαλοποιήσῃ τὸν κίνδυνον ποὺ διέτρεξεν (Ferrabino, l' Impero Ateniese, σελ. 106).

Ἀμέσως οἱ ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῆς νήσου πυρσοὶ μετεβίβασαν πρὸς τὰς Ἀθήνας τὸ σῆμα τοῦ συναγερμοῦ. Ὁ ἐκ τούτου δημιουργηθεὶς ἐν τῇ πόλει αἰφνιδιασμὸς καὶ κατάπληξις ὀλίγον ἔλειψε νὰ μετατραποῦν εἰς πανικὸν καὶ αἱ Ἀθῆναι δὲ καὶ ὁ Πειραιεὺς ἐπέρασαν μίαν νύκτα ἀγωνίας, ἀπὸ τὰς ὀλίγας τοῦ πολέμου. Αἱ διαδόσεις ἐξώγκωναν, ὅπως συμβαίνει συνήθως εἰς τοιαύτας περιστάσεις, τὰ πράγματα· εἰς τὸν Πειραιᾶ ἐλέγετο, ὅτι ὁ ἐχθρικὸς στόλος εἶχε καταλάβει τὴν Σαλαμῖνα καὶ ἐπέπλεε κατὰ τοῦ Πειραιῶς, εἰς δὲ τὰς Ἀθήνας, ὅτι εἶχεν ἤδη εἰσπλεύσει εἰς τὸν λιμένα τοῦ Πειραιῶς. Ἐν μέσῳ ἀπεριγράπτου συγχύσεως ἤρχισεν ἀμέσως εἰς τοὺς νεωσοίκους ἡ ἑτοιμασία τῶν πλοίων, οἱ ἄνδρες συνέρρεον ἐξ Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς τροχάδην καὶ τὰ πληρώματα συνεκεντροῦντο ἐκ τοῦ προχείρου μετὰ μεγάλης ταραχῆς, τὰ δὲ πλοῖα, μόλις ἡτοιμάζοντο ἐξέπλεαν πρὸς τὸν προλιμένα. Ἐὰν οἱ ἐνεργήσαντες τὴν ἐπιδρομὴν κατηυθύνοντο ἀρχῆθεν πρὸς τὸν Πειραιᾶ, ὁσονδήποτε καὶ ἂν ἐπεβραδύνετο ὁ πλοῦς των ὑπὸ τοῦ πνέοντος ἀντιθέτου ἀνέμου, θὰ ἔφθαναν πρὸ τοῦ ἐντελῶς ἀφυλάκτου λιμένος, χωρὶς νὰ προλάβουν τὰ Ἀθηναϊκὰ πλοῖα νὰ τοὺς ἀντιμετωπίσουν. Εὐτυχῶς διὰ τὰς Ἀθήνας τοῦτο δὲν συνέβη καὶ αἱ ἀγωνιώδεις ὧραι ποὺ ἐπέρασαν τὴν νύκτα καὶ τὴν χαραυγὴν ἐκείνην, ἕως ὅτου ἀντιληφθοῦν ὅτι ἡ ἐπιδρομὴ τοῦ ἐχθροῦ εἶχε περιορισθῇ εἰς τὴν Σαλαμῖνα, ἐχρησίμευσαν ὡς μάθημα: τὸ θεμελιῶδες μάθημα τῆς πολεμικῆς τέχνης, κατὰ τὸ ὁποῖον, ὁσονδήποτε ἰσχυρὸς καὶ ἂν εἶναι κανείς, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ παραμελῇ τὰς στοιχειώδεις διατάξεις ἀσφαλείας (1). Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ ἐν Σαλαμῖνι ἐπιδρομεῖς, ἀφοῦ ἐπ' ἀρκετὰς ὥρας ἐδῄωσαν τὴν νῆσον, ἐπανεπεβιβάσθησαν ἐπὶ τῶν πλοίων των καὶ ἐπανῆλθον εἰς Νίσαιαν, ὅπου τὰ ἀνέσυραν ταχέως εἰς τὴν ξηράν· ἦτο δὲ καιρός, διότι τὰ περισσότερα ἐξ αὐτῶν, λόγῳ τῆς μακροχρονίου παραμονῆς των ἐπὶ τοῦ αἰγιαλοῦ ἄνευ διανάξεως, διέρρεον.

Διαρκοῦντος τοῦ χειμῶνος τοῦ 429 π. Χ. ἔλαβε χώραν καὶ ἡ πε-

1) Ἔκτοτε ἡ εἴσοδος τοῦ λιμένος τοῦ Πειραιῶς ἡ ὁποία ἦτο ἕως τότε «ἀφύλακτος καὶ ἄκλειστος» (Θουκυδ. II, 93), ἐξησφαλίσθη διὰ «κλείθρου», δηλαδὴ στενῆς εἰσόδου προστατευομένης ἑκατέρωθεν διὰ πύργων καὶ δυναμένης νὰ κλεισθῇ κατὰ βούλησιν δι' ἀλύσσεως, ὅπως συνέβαινεν εἰς ὅλους τοὺς μεγάλους λιμένας τῆς ἀρχαιότητος. Ὁμοίας ἠσφαλισμένας εἰσόδους εἶχον καὶ οἱ ἄλλοι δύο λιμένες τοῦ Πειραιῶς, δηλ. ὁ τῆς Μουνυχίας καὶ ὁ Φαληρικός. Ὁ Διόδωρος ρητῶς μνημονεύει ὅτι «τῶν πολεμίων ἀποπεπλευκότων... τὸν Πειραιᾶ κλείθροις καὶ φυλακαῖς ἱκαναῖς διαλαβόντες ὠχύρωσαν» (XVIII, 64).

ρίφημος ἐκστρατεία τοῦ Βασιλέως τῆς Θράκης Σιτάλκου (1) ἐπὶ κεφαλῆς 150.000 ἀνδρῶν στρατολογηθέντων μεταξὺ τῶν διαφόρων ὑπὸ τὸ σκῆπρον του βαρβάρων λαῶν ἐναντίον τοῦ Βασιλέως τῆς Μακεδονίας Περδίκκα. Οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν ὑποσχεθῆ εἰς τὸν Σιτάλκην ναυτικὴν βοήθειαν, ὅταν ὅμως ἔφθασεν ἡ στιγμὴ τῆς ἐκτελέσεως τῶν ὑπεσχημένων, δὲν κατώρθωσαν νὰ ἀποστείλουν ἀνάλογον πρὸς τὴν σοβαρότητα τῆς ἐπιχειρήσεως ἀριθμὸν πλοίων. Κατόπιν τούτου ὁ Σιτάλκης, ἀφοῦ παρέμεινεν ἐπὶ Μακεδονικοῦ ἐδάφους ἐπὶ 35 ἡμέρας, ἰδὼν ὅτι ἐξηπατήθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἐπείσθη ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του, ἐλθόντος ἐν τῷ μεταξὺ εἰς μυστικὰς διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν Περδίκκαν, νὰ ἐκκενώσῃ τὴν Μακεδονίαν καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια. Ἡ ἀποτυχία αὕτη, ἐπακολουθήσασα τὴν κατὰ τὸ θέρος τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἧτταν τῶν Ἀθηναίων παρὰ τὸν Σπαρτωλὸν τῆς Χαλκιδικῆς, προσετέθη εἰς τὸ παθητικὸν τοῦ πολεμικοῦ των ἀπολογισμοῦ. Ἐκτὸς δὲ τῶν δύο ἀνωτέρω ἀποτυχιῶν, ἡ Ἀθηναϊκὴ Ἀνωτάτη Διοίκησις ἐσημείωσεν ὡσαύτως ἀποτυχίαν εἰς τὸ ζήτημα τῆς μὴ ἐγκαίρου ἀποστολῆς τῆς παρὰ τοῦ Φορμίωνος αἰτηθείσης ἐνισχύσεως, ἀποτυχίαν, ἡ ὁποία δὲν ἔσχε, καθὼς εἴδομεν, τὰς δυσαρέστους συνεπείας ποὺ θὰ ἠδύνατο νὰ ἔχῃ, μόνον καὶ μόνον διότι ὁ Φορμίων ἐπέτυχε, χάρις εἰς τὴν ἐξαιρετικήν του ἱκανότητα, νὰ νικήσῃ τὸν τετραπλάσιον Πελοποννησιακὸν στόλον.

Εἰς τὸ παθητικὸν τῆς Ἀνωτάτης Ἀθηναϊκῆς Διοικήσεως θὰ πρέπῃ ἐπίσης νὰ προστεθῇ καὶ ἡ καταφανεῖσα ἐκ τοῦ αἰφνιδιασμοῦ τοῦ Βρασίδα καὶ τοῦ Κνήμου παντελὴς ἔλλειψις ἐπαγρυπνήσεως εἰς τὸν λιμένα τοῦ Πειραιῶς, ἡ ὁποία ἦτο δυνατόν, ἐὰν ἡ τύχη ἐβοήθει τοὺς Κορινθίους, νὰ ἔχῃ καταστρεπτικὰς διὰ τοὺς Ἀθηναίους συνεπείας. Ἡ μεγαλυτέρα ὅμως ἀπώλεια, ἡ ὁποία κατέστησεν ἰδιαιτέρως θλιβερὸν δι' αὐτοὺς τὸν πολεμικὸν ἀπολογισμὸν τοῦ γ' ἔτους, ἦτο ἐκείνη ποὺ ὑπέστησαν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Περικλέους· τῆς ἀπωλείας δὲ αὐτῆς αἱ συνέπειαι δὲν ἐβράδυναν νὰ ἐμφανισθοῦν.

1) Τὸ Βασίλειον τῆς Θράκης ἦτο πλούσιον καὶ ἰσχυρόν, διότι περιελάμβανε, πλὴν τῆς κυρίως Θράκης, καὶ τὴν πρὸς βορρᾶν αὐτῆς χώραν, τὴν σημερινὴν δηλ. Ἀνατολικὴν Ρωμυλίαν καὶ Βουλγαρίαν, καθὼς καὶ τμῆμα τῆς Ρουμανίας μέχρι τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ· τὰ δυτικὰ αὐτοῦ σύνορα μετὰ τῆς Μακεδονίας ἦσαν ὁ Στρυμὼν καὶ ἡ Ροδόπη (Θουκυδ. II, 97).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ο ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΑΠΟ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ ΤΟΥ ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΝΙΚΙΕΙΟΥ ΕΙΡΗΝΗΣ

I.—Ἡ ἐπανάστασις καὶ ἡ καταστροφὴ τῆς Μυτιλήνης.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Περικλέους τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ὑπὲρ τοῦ πολέμου κόμματος καὶ τὴν στρατηγικὴν διεύθυνσιν τῶν ἐπιχειρήσεων ἀνέλαβεν ὁ Νικίας, ἀνὴρ σοβαρὸς καὶ εὐσυνείδητος, ὁ ὁποῖος ἀπελάμβανεν ἐν Ἀθήναις γενικοῦ σεβασμιοῦ λόγῳ καταγωγῆς, χαρακτῆρος καὶ πλούτου. Παρὰ τὰ προσόντα του ὅμως ταῦτα, εἰς τὰ ὁποῖα θὰ πρέπῃ νὰ προστεθῇ καὶ ἡ ἀκεραιότης τοῦ χαρακτῆρός του, ὁ Νικίας ἐστερεῖτο τῆς ἐξαιρετικῆς ἱκανότητος τοῦ προκατόχου του· μετριοπαθὴς ἐξ ἰδιοσυγκρασίας καὶ ἔχων συμφέρον νὰ μὴ παραταθῇ ὑπὲρ τὸ δέον ὁ πόλεμος, ἔτασσεν ὡς πολιτικὸν αὐτοῦ σκοπόν, περισσότερον τὴν σύναψιν ἐντίμου εἰρήνης μὲ βάσιν τὸ προπολεμικὸν καθεστώς, παρὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Σπάρτης. Ἡ ἄποψις αὕτη ἀπετέλει τὸν μέσον ὅρον μεταξὺ τῶν δύο ἀντιθέτων τάσεων, τῶν μεγάλων γαιοκτημόνων ἀφ' ἑνός, οἱ ὁποῖοι ἤθελαν τὴν ἄμεσον εἰ δυνατὸν σύναψιν τῆς εἰρήνης καὶ τῆς δημοκρατικῆς ἀριστερᾶς ἀφ' ἑτέρου, ἡ ὁποία εἶχεν εἰς τὸ πρόγραμμά της τὸν μέχρις ἐσχάτων ἀγῶνα. Τὴν ἀρχηγίαν τῆς τελευταίας ταύτης ἐξήσκει ὁ Κλέων, ἀνὴρ βίαιος καὶ ἀδιάλλακτος ἐξ ἰδιοσυγκρασίας, μὲ αὔξουσαν ὀξύτητα, ἡ ὁποία ἐπηρέασε, καθὼς θὰ ἴδωμεν, εἰς πλεῖστα σημεῖα τὴν διεξαγωγὴν τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων. Ὁ Κλέων, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Περικλῆν καὶ τὸν Νικίαν, ἐπίστευεν ὅτι ἡ Ἀθηναϊκὴ Ἡγεμονία ἔπρεπε νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὸν πόλεμον, ὄχι ἁπλῶς ἀνέπαφος, ἀλλὰ καὶ ηὐξημένη ἠθικῶς καὶ ὑλικῶς. Συγκεκριμένως, στηριζόμενος οὗτος εἰς τὴν πολυάριθμον μερίδα τῶν ὠφελουμένων ἐκ τῆς παρατάσεως τοῦ πολέμου βιοτεχνῶν

καὶ ἐμπόρων, ἐπέμενεν, ὅπως ὁ πόλεμος διεξαχθῇ μὲ τὴν μεγαλυτέραν δυνατὴν ἔντασιν καὶ σκληρότητα, ἕως ὅτου καταστῇ δυνατὴ ἡ ἐξάπλωσις τῆς Ἀθηναϊκῆς κυριαρχίας καὶ πρὸς Δυσμὰς μέχρι τῆς Σικελίας, ὅπως ἐξετείνετο ἤδη πρὸς Ἀνατολὰς μέχρι τοῦ Εὐξείνου καὶ τῆς Καρίας. Διότι μόνον κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θὰ ἠδύναντο αἱ Ἀθῆναι νὰ ἐκμεταλλεύωνται τὸ θαλάσσιον ἐμπόριον ἐν τῇ Μεσογείῳ καὶ ἰδιαιτέρως τὸ πλούσιον ἐμπόριον τοῦ σίτου, τοῦ ὁποίου ἡ Σικελία καὶ τὰ παράλια τοῦ Εὐξείνου ἀπετέλουν τοὺς δύο πόλους.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔαρος τοῦ 428 π. Χ. (τετάρτου ἔτους τοῦ πολέμου) ὁ Ἀρχίδαμος εἰσέβαλε καὶ πάλιν εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ ἐτέθη ἐπὶ τὸ ἔργον τῆς μεθοδικῆς καταστροφῆς τῶν κτημάτων καὶ τῆς ἐσοδείας. Ταὐτοχρόνως ὅμως μὲ τὴν εἰσβολὴν τοῦ Ἀρχιδάμου, ἡ ὁποία πλέον εἶχε γίνει σύνηθες γεγονὸς ὥστε νὰ μὴ κάμνῃ καὶ πολλὴν ἐντύπωσιν, ἐξεδηλώθη καὶ ἡ ***ἐπανάστασις τῆς Μυτιλήνης***. Ἡ πόλις αὕτη σύμμαχος τῶν Ἀθηνῶν καὶ ὄχι φόρου ὑποτελὴς οὖσα ἀπετέλει, λόγῳ τῆς γεωγραφικῆς της θέσεως καὶ τῆς ἀξίας λόγου ναυτικῆς της δυνάμεως, τὸ κυριώτερον στήριγμα τῆς Ἀθηναϊκῆς ναυτικῆς Ἡγεμονίας εἰς τὸ βόρειον Αἰγαῖον. Εὔλογος λοιπὸν ὑπῆρξεν ἡ συγκίνησις ποὺ κατέλαβε τοὺς Ἀθηναίους, ὅταν τὰ παρατηρηθέντα ἀπό τινος ἀνησυχητικὰ συμπτώματα (ἐνίσχυσις τῶν τειχῶν, συγκέντρωσις ἐφοδίων κτλ.) κατέληξαν εἰς σαφῆ καὶ ἀπροκάλυπτον κήρυξιν τῆς ἐπαναστάσεως. Ὅλαι αἱ πολιτικαὶ μερίδες συνεφώνησαν ἐπὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ἀμέσου δράσεως, διότι ἀντελαμβάνοντο καλῶς, ὅτι ἡ Μυτιλήνη μεταπίπτουσα εἰς τὴν ἀντίπαλον μερίδα θὰ ἀπετέλει συνεχῆ ἀπειλὴν κατὰ τῶν θαλασσίων συγκοινωνιῶν πρὸς τὸν Εὔξεινον, τῶν ὁποίων ἡ σημασία ἦτο πράγματι ζωτικὴ διὰ τὸ Κράτος τῶν Ἀθηνῶν.

Εἰς τὴν ὁμόφωνον ταύτην ἀντίληψιν τῆς κοινῆς γνώμης στηριζόμενος ὁ Νικίας ἀντεμετώπισε τὴν σοβαρὰν ταύτην κρίσιν μετὰ μεγίστης ἀποφασιστικότητος ἀποστείλας ἀμέσως εἰς Μυτιλήνην 40 τριήρεις, τὰς ὁποίας προώριζε πρὸς ἐκτέλεσιν ἐπιδρομῆς κατὰ τῶν Πελοποννησιακῶν παραλίων. Συγχρόνως κατεκράτησε τὰς ἐν Πειραιεῖ εὑρισκομένας δέκα τριήρεις τῶν Μυτιληναίων καὶ ἔθεσεν ὑπὸ περιορισμὸν τὰ πληρώματά των. Ἡ ἐπιτυχία τῆς ἀποστολῆς τῆς σχετικῶς ἀνεπαρκοῦς δυνάμεως τῶν 40 πλοίων ἐβασίζετο κυρίως εἰς τὸν αἰφνιδιασμόν, ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν ἐπετεύχθη, διότι ἡ ἀποστολὴ τῶν πλοίων ἐπροδόθη παρά τινος ἀνδρός, ὁ ὁποῖος διαβὰς ἐκ τῆς Ἀττικῆς εἰς τὴν Εὔβοιαν καὶ ἐκεῖθεν φθάσας πεζῇ εἰς τὸ ἀκρωτήριον Γεραιστόν,

ἐπρόλαβεν ἐν ἐμπορικὸν πλοῖον τὴν στιγμὴν τοῦ ἀπόπλου του καὶ ἠδυνήθη κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον νὰ φθάσῃ ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Μυτιλήνην. Οὕτως, ὅταν ἡ Ἀθηναϊκὴ Μοίρα ἔφθανεν ἐκεῖ, εὗρε τοὺς κατοίκους παρεσκευασμένους πρὸς ἄμυναν. Καὶ δὲν ἠδυνήθησαν μὲν οὗτοι νὰ κάμουν σπουδαῖα πράγματα, μίαν δὲ καὶ μόνην φοράν, ποὺ ἀπετόλμησαν νὰ ἐξέλθουν τοῦ λιμένος μὲ τὰ πλοῖα των ὡς ἐπὶ ναυμαχίαν, ἐπανέπλευσαν προτροπάδην μόλις ἀντίκρυσαν τὸν Ἀθηναϊκὸν στόλον. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου καὶ ὁ Ἀθηναῖος ναύαρχος ἀντελήφθη, ὅτι μὲ τὴν ἀνεπαρκῆ στρατιωτικὴν δύναμιν ποὺ εἶχεν ὑπὸ τὰς διαταγάς του δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξαναγκάσῃ εἰς ὑποταγὴν τοὺς Μυτιληναίους καὶ διὰ τοῦτο ἐδέχθη τὰς προτάσεις περὶ ἀνακωχῆς, ποὺ τοῦ ὑπέβαλον. Ἐπωφελούμενοι τῆς ἀνακωχῆς ταύτης οἱ Μυτιληναῖοι προσεπάθησαν νὰ κερδήσουν καιρὸν καὶ ἀπέστειλαν πρέσβεις εἰς Ἀθήνας πρὸς ἐνέργειαν διαπραγματεύσεων, ἐνῷ ταυτοχρόνως ἀπέστελλαν ἄλλους πρέσβεις εἰς τὴν Σπάρτην καλοῦντες αὐτὴν νὰ τοὺς βοηθήσῃ κατὰ τῶν Ἀθηνῶν. Εἰς τὰς Ἀθήνας ὅμως οἱ περὶ τὸν Κλέωνα ἀδιάλλακτοι ἠγρύπνουν καὶ οἱ πρέσβεις τῶν Μυτιληναίων ἀπεχώρησαν ἄπρακτοι. Κατόπιν τούτου ὁ πόλεμος ἐκηρύχθη ἐπισήμως μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Λέσβου, πλὴν τῆς Μεθύμνης, ἡ ὁποία παρέμεινε πιστὴ εἰς τὴν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους συμμαχίαν. Μὲ τὸ μέρος τῆς ἐπαναστατημένης Λέσβου ἐτάχθησαν καὶ αἱ νῆσοι Ἴμβρος καὶ Λῆμνος, στραφεῖσαι καὶ αὐταὶ κατὰ τῆς Ἀθηναϊκῆς κυριαρχίας.

Εἶναι γενικὸς κανὼν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐπαναστάσεων, ὅτι, διὰ νὰ ἐπιτύχουν, πρέπει νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀναλάβουν κεραυνοβόλως τὴν ἐπίθεσιν. Ἀλλοίμονον, ἐὰν ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς περιορισθοῦν εἰς ἄμυναν καὶ ἀκόμη χειρότερον, ἐὰν περιπέσουν εἰς ἀπραξίαν! Καὶ εἰς τὸ σφάλμα αὐτὸ ἀκριβῶς περιέπεσαν οἱ Μυτιληναῖοι καὶ οἱ σύμμαχοί των, ἴσως λόγῳ τῆς ἐπιγνώσεως τῆς Ἀθηναϊκῆς ὑπεροχῆς, ἐν μέρει δὲ λόγῳ τοῦ ὅτι εὑρίσκοντο ἐν ἀναμονῇ τῆς ἐκ μέρους τῶν Πελοποννησίων βοηθείας. Πράγματι οἱ εἰς Πελοπόννησον ἐκπεμφθέντες πρέσβεις των εὗρον τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐκθέσουν τὰς ἀπόψεις των πρὸ ἀκροατηρίου πολὺ εὐρυτέρου ἀπὸ ὅσον ἐφαντάζοντο, διότι συνέπιπτεν ἡ τέλεσις τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων, εἰς τοὺς ὁποίους ἀντεπροσωπεύοντο ὅλαι αἱ πόλεις τῆς Ἑλλάδος. Αἱ ἀπόψεις των αὗται συνωψίζοντο (1), πρῶτον μὲν εἰς δικαιολογίαν τῆς στάσεώς των ὡς ὀφειλομένης εἰς τὸ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, ἐνῷ συνεκρότησαν τὴν ναυ-

1) Ἴδε Θουκυδ. II, 9-14.

τικὴν Συμμαχίαν μὲ τὸν σκοπὸν τῆς συνεχίσεως τοῦ κατὰ τῶν Περσῶν πολέμου, τὴν ἐξεμεταλλεύθησαν ἀκολούθως διὰ νὰ καθυποτάξουν τὰς περισσοτέρας ἐκ τῶν συμμάχων πόλεων, δεύτερον δέ, εἰς ἔκθεσιν τῶν ὠφελημάτων, ἅτινα θὰ εἶχον οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ σύμμαχοί των, ἐὰν ἔσπευδαν εἰς βοήθειάν των. Τὰ πλεονεκτήματα ταῦτα ἦσαν κατ' αὐτοὺς τὰ ἑξῆς: Αἱ Ἀθῆναι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ κτυπηθοῦν εἰς τὴν Ἀττικήν, ἀλλὰ μόνον ἐκεῖ, ὁπόθεν ἤντλουν τοὺς πόρους καὶ τὴν δύναμίν των, δηλαδὴ εἰς τὸ νησιωτικόν των Κράτος· ἡ εὐκαιρία ἦτο κατάλληλος, διότι ἡ δύναμις τῶν Ἀθηναίων εἶχεν ὑποστῆ φθορὰν λόγῳ τοῦ λοιμοῦ καὶ ὁ στόλος των ἦτο σημαντικῶς ἠλαττωμένος, συνάμα δὲ διεσπαρμένος· ἐὰν λοιπὸν οἱ Λακεδαιμόνιοι τοὺς ἐβοήθουν τώρα ἀποτελεσματικῶς, θὰ ἠδύναντο νὰ καταφέρουν ἓν ἰσχυρότατον πλῆγμα κατὰ τῆς Ἀθηναϊκῆς δυνάμεως, ἐνῷ ἐὰν τοὺς ἄφιναν εἰς τὴν τύχην των, θὰ κατεστέλλετο ἀφεύκτως ἡ ἐπανάστασις καὶ καμμία ἄλλη πλέον ἀπὸ τὰς συμμάχους πόλεις δὲν θὰ ἐτόλμα νὰ ἐπαναστατήσῃ.

Ὅλα αὐτὰ ἦσαν ἐπιχειρήματα ἀκλόνητα καὶ διὰ τοῦτο αἱ προτάσεις τῶν Μυτιληναίων ἔγιναν ἐνθουσιωδῶς δεκταὶ ἀπὸ τοὺς ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀντιπροσώπους τῶν πόλεων τοῦ Πελοποννησιακοῦ συνασπισμοῦ.

Ἀπεφάσισαν λοιπὸν πάραυτα νὰ εἰσβάλουν εἰς τὴν Ἀττικὴν διὰ τοῦ Ἰσθμοῦ, συγχρόνως δὲ νὰ ὑπερνεωλκήσουν τὰς Κορινθιακὰς τριήρεις καὶ νὰ προσβάλουν τὸν Πειραιᾶ ἀπὸ θαλάσσης. Τὰς ἀποφάσεις των ὅμως ταύτας δὲν ἔβράδυναν νὰ πληροφορηθοῦν οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ ὁποῖοι, διὰ νὰ ἀποδείξουν ὅτι κάθε ἄλλο παρὰ εἶχεν ἐλαττωθῇ ἡ θαλασσία δύναμίς των, ἐκινητοποίησαν ἀμέσως 100 τριήρεις ἐκ τῶν εἰς τοὺς νεωσσοίκους εὑρισκομένων συγκροτήσαντες τὰ πληρώματά των ἐκ τῶν πολιτῶν (πλὴν τῶν πεντακοσιομεδίμνων καὶ τῶν ἱππέων) καὶ ἐκ τῶν μετοίκων. Τὸ γεγονὸς τοῦτο καὶ μόνον ἀποδεικνύει τὴν θαυμαστὴν ὀργάνωσιν τῆς Ἀθηναϊκῆς ναυτικῆς δυνάμεως καὶ τὰς ἀνεξαντλήτους ἐφεδρείας εἰς προσωπικόν, ποὺ διέθετεν αὕτη. Ὁ οὕτως ἐν σπουδῇ κινητοποιηθεὶς στόλος προέβη εἰς ναυτικὴν ἐπίδειξιν πρὸ τῶν Πελοποννησιακῶν παραλίων, ἐξετέλεσε δὲ καί τινας ἀποβάσεις.

Ἤρκεσεν ἡ ἐπίδειξις αὕτη, διὰ νὰ ματαιώσῃ τὴν ἀποφασισθεῖσαν ὑπερνεώλκησιν τῶν Κορινθιακῶν τριήρεων. Ἀλλὰ καὶ ἡ ταὐτοχρόνως ἀποφασισθεῖσα διὰ ξηρᾶς εἰσβολὴ εἰς τὴν Ἀττικὴν δὲν ἐπραγματοποιήθη λόγῳ ἀπροθυμίας τῶν συμμάχων, οἵτινες γεωργοὶ ὄντες

ἠσχολοῦντο ἀκριβῶς τότε εἰς τὴν συγκομιδήν. Καὶ τὸ γεγονὸς τοῦτο καθιστᾷ φανερὰν τὴν ἀσθενῆ πλευρὰν τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως τῶν Πελοποννησίων, τὴν ὁποίαν εἶχε τονίσει κατὰ τὴν πρὸ τῆς κηρύξεως τοῦ πολέμου δημηγορίαν του ὁ Περικλῆς. Ἐξ ἀντιθέτου ἡ Ἀθηναϊκὴ δύναμις, παρ' ὅλην τὴν τρομερὰν λόγῳ τοῦ λοιμοῦ ἐξασθένησίν της, ἐξηκολούθει νὰ δίδῃ σημεῖα ἐντατικῆς προσπαθείας. Οὕτω διαρκοῦντος τοῦ θέρους ἀπεστάλη εἰς βοήθειαν τῶν Ἀκαρνάνων ὁ υἱὸς τοῦ Φορμίωνος Ἀσώπιος, ὅστις μετὰ 30 τριήρεων περιπλεύσας τὴν Πελοπόννησον ἔφθασεν εἰς Ναύπακτον καὶ ἀκολούθως ἀνέλαβε πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ Ἀχελώου κατ' ἀρχάς, ἔπειτα δὲ εἰς τὴν Λευκάδα, ἔνθα ὅμως ἔφρενεύθη κατά τινα ἀπόβασιν. Ἐκτὸς τῶν ἀποσταλεισῶν τούτων τριήρεων, ἄλλαι 100 περιέπλεον συνεχῶς τὴν Ἀττικήν, τὴν Εὔβοιαν καὶ τὴν Σαλαμῖνα πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν θαλασσίων συγκοινωνιῶν, ἐνῷ ἰσάριθμοι ἀπησχολοῦντο εἰς τὸν ἀποκλεισμὸν τῶν Πελοποννησιακῶν παραλίων· τέλος ἀριθμός τις τριήρεων εὑρίσκετο παρὰ τὴν Ποτίδαιαν, οὕτως ὥστε τὸ σύνολον τῶν ἐν ἐνεργείᾳ μακρὰν τῆς βάσεώς των δυνάμεων τῶν Ἀθηναίων συνεποσοῦτο κατὰ τὸ θέρος ἐκεῖνο εἰς ἄνω τῶν 250 τριήρεων. Ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ παρὰ τοῦ Θουκυδίδου διδομένη πληροφορία (1) ὅτι ὁ μισθὸς τῶν ἐν Χαλκιδικῇ ὁπλιτῶν ἦτο 2 δραχμ. ἡμερησίως (ἐξ ὧν ἡ μία διὰ τοὺς ὑπηρέτας ἑκάστου ὁπλίτου) καὶ ὅτι ἀνάλογος ἦτο ὁ μισθὸς τῶν πληρωμάτων, προκύπτει ὅτι διὰ τὴν μισθοτροφοδοσίαν τῶν πληρωμάτων τῆς ἐνεργοῦ ναυτικῆς δυνάμεως θὰ ἀπῃτεῖτο ἡμερησίως ποσὸν μιᾶς περίπου δραχμῆς κατὰ κεφαλήν, ἤτοι, διὰ τὰς 250 τριήρεις, ἐχούσας κατὰ μέσον ὅρον πλήρωμα 200 ἀνδρῶν ἑκάστη, ποσὸν 50.000 Ἀττ. δραχμῶν, ἰσοδυναμοῦν πρὸς 400.000 χρυσῶν φράγκων. Εἶναι τοῦτο ἀρκετόν, διὰ νὰ δώσῃ μίαν ἰδέαν τῆς οἰκονομικῆς προσπαθείας, ποὺ κατέβαλε τότε τὸ Ἀθηναϊκὸν Κράτος.

Λόγῳ τῶν ὑπερόγκων τούτων δαπανῶν οἱ Ἀθηναῖοι, ἐπειδὴ τὸ ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἀπόθεμα ἐπλησίαζε νὰ ἐξαντληθῇ, ἠναγκάσθησαν

1) Θουκυδ. 11, 17 τοῦτο προκύπτει καὶ ἐκ τῆς παρὰ τοῦ Θουκυδίδου ἐπίσης παρεχομένης ἐν VI, 8 πληροφορίας ὅτι οἱ Πρέσβεις τῶν Ἀθηναίων ἐπανῆλθον ἐκ Σικελίας καὶ μετ' αὐτῶν οἱ Ἐγεσταῖοι κομίζοντες ποσὸν 60 ταλάντων, ἰσοδυναμοῦν πρὸς μισθὸν 60 τριήρεων ἐπὶ ἕνα μῆνα· συνεπῶς τὰ ἔξοδα μισθοτροφοδοσίας μιᾶς τριήρους μὲ πλήρωμα 200 περίπου ἀνδρῶν ὑπελογίζοντο εἰς ἓν τάλαντον ἤτοι 6000 ἀττικὰς δραχμάς, ποσὸν ἀντιστοιχοῦν πρὸς ἡμερησίαν δαπάνην κατ' ἄνδρα 1 δραχμῆς.

νὰ αὐξήσουν τοὺς φόρους κατὰ 200 τάλαντα, συγχρόνως δὲ ἀπέστειλαν μοῖραν ἐκ 12 πλοίων ὑπὸ τὸν Λυσικλέα, ὅπως ἐπισκεπτομένη τὰς διαφόρους συμμαχικὰς πόλεις καὶ νήσους εἰσπράξῃ τοὺς φόρους των. Ὁ ἀρχηγὸς ὅμως τῆς μοίρας ταύτης ἐπιχειρήσας ἀποβατικήν τινα ἐνέργειαν παρὰ τὴν Μυοῦντα καὶ προχωρήσας ὑπὲρ τὸ δέον πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν περιέπεσεν εἰς ἐνέδραν τῶν Καρῶν καὶ ἐφονεύθη.

Ἐν τούτοις αἱ ἐπιχειρήσεις κατὰ τῶν ἐπαναστατησάντων Μυτιληναίων ἐχρόνιζαν· οἱ ἀποβιβασθέντες ἐκ τῶν Ἀθηναϊκῶν τριήρεων ὁπλῖται καὶ ἄλλοι ἄνδρες, ἀφοῦ ἀνήγειραν τείχη περὶ τὸ τεῖχος τῆς πόλεως, ἐξήσκησαν στενώτατον κατ' αὐτῆς ἀποκλεισμόν. Καίτοι ὅμως ἐνισχύθησαν καὶ παρὰ 1000 ἀκόμη ὁπλιτῶν ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Πάχητα, ἐν τούτοις δὲν ἠδύναντο νὰ ἐκπολιορκήσουν τὴν πόλιν. Ἐνῷ δὲ μετὰ παρέλευσιν μηνῶν τινων οἱ πολιορκούμενοι, ματαίως ἀναμένοντες τὴν ὑπεσχημένην βοήθειαν τῶν Λακεδαιμονίων, ἡτοιμάζοντο νὰ ἀρχίσουν διαπραγματεύσεις περὶ παραδόσεως, αἴφνης ἐνεφανίσθη ἐν τῇ πόλει ὁ Λακεδαιμόνιος Σάλαιθος, ὅστις διαπεραιωθεὶς ἐπὶ μιᾶς τριήρους ἐκ Πελοποννήσου καὶ διαλαθὼν τὴν φρούρησιν τῶν πολιορκητῶν κατώρθωσε νὰ εἰσέλθῃ διά τινος ἀπροσίτου μέρους. Οὗτος ἐξώρκισε τοὺς Μυτιληναίους νὰ ἐμμείνουν εἰς τὴν ἀντίστασίν των μέχρι τοῦ προσεχοῦς ἔαρος, ὁπότε, ὡς ἔλεγεν, οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀφεύκτως θὰ ἔστελλαν στόλον πρὸς βοήθειάν των.

Μόνον ὅμως περὶ τὸ θέρος τοῦ ἑπομένου ἔτους 427 οἱ Λακεδαιμόνιοι κατώρθωσαν νὰ πραγματοποιήσουν τὴν πρὸς τοὺς Μυτιληναίους ὑπόσχεσίν των ἀποστείλαντες στόλον 42 τριήρεων ὑπὸ τὸν ναύαρχον Ἀλκίδαν, καθ' ὃν χρόνον ὁ στρατός των εἰσέβαλλεν εἰς τὴν Ἀττικὴν ὑπὸ τὸν Κλεομένην, θεῖον καὶ ἐπίτροπον τοῦ νεαροῦ υἱοῦ τοῦ Πλειστοάνακτος Παυσανίου.

Ἀλλ' ὡς νὰ μὴ ἔφθανεν ἡ βραδύτης τῆς ἑτοιμασίας τοῦ στόλου τούτου, ὁ Ἀλκίδας, ἀντὶ νὰ πλεύσῃ ὅπως ὤφειλε πρὸς τὴν Μυτιλήνην διὰ τῆς ταχυτέρας ὁδοῦ, ἐχρονοτρίβησεν εἰς τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου ἐν τῇ προσπαθείᾳ του νὰ διαφύγῃ τὴν ἐπιτήρησιν τοῦ Ἀθηναϊκοῦ στόλου. Ὅταν δὲ κατώρθωσε τέλος νὰ ἐξέλθῃ τῶν πελοποννησιακῶν ὑδάτων καὶ διαπλεύσας τὸ Μυρτῶον πέλαγος χωρὶς νὰ γίνῃ ἀντιληπτὸς παρὰ τῶν περιπολουσῶν Ἀθηναϊκῶν Μοιρῶν, ἔφθασεν εἰς τὴν Μύκονον, ἐπληροφορήθη ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Μυτιλήνη εἶχε παραδοθῇ εἰς τοὺς Ἀθηναίους. Ἡ βραδύτης αὐτὴ πιθανὸν νὰ ὠφείλετο εἰς ἔλλειψιν δραστηριότητος καὶ ἀποφασιστικότητος ἐκ μέρους τοῦ Ἀλκίδα, κατὰ μέγα ὅμως μέρος θὰ πρέπῃ ν' ἀποδοθῇ εἰς

τὴν προσπάθειάν του νὰ διαφύγῃ τὸν ἀντίπαλον στόλον, τοῦ ὁποίου συνησθάνετο τὴν ἀπόλυτον ὑπεροχήν.

Πάντως χαρακτηριστικὸν τῆς ἀναποφασιστικότητος τοῦ Ἀλκίδα εἶναι ὅτι οὗτος, ἀντὶ νὰ πλεύσῃ ἔστω καὶ τότε κατ' εὐθεῖαν εἰς τὴν Μυτιλήνην, προετίμησε νὰ κατευθυνθῇ πρὸς τὴν ἔναντι τῆς Χίου χερσόνησον τῆς Ἐρυθραίας· ἐκεῖ δέ, συγκροτήσας πολεμικὸν συμβούλιον, ἀπέρριψε καὶ τὴν πρότασιν ἐνεργείας αἰφνιδιασμοῦ κατὰ τῆς Μυτιλήνης μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ προκαταλάβῃ τοὺς Ἀθηναίους ἀμερίμνους κατόπιν τῆς ἐπιτυχίας των, καὶ τὴν παρά τινων Ἰώνων ἐξορίστων ὑποβληθεῖσαν πρότασιν τῆς καταλήψεως πόλεώς τινος τῶν Ἰωνικῶν παραλίων, ὅπως τὴν χρησιμοποιήσῃ ὡς βάσιν τῶν περαιτέρω ἐπιχειρήσεων. Ἀντὶ τούτων ὁ Ἀλκίδας ἐπροτίμησε νὰ κατευθυνθῇ εἰς Ἔφεσον καὶ ἐκεῖθεν νὰ παραπλέῃ τὰ μικρασιατικὰ παράλια, ὅπου ἡ ἐμφάνισις πελοποννησιακῆς ναυτικῆς δυνάμεως ἐφαίνετο γεγονὸς ἀπίστευτον. Ἐνῷ ὅμως ἦτο ἠγκυροβολημένος ὁ στόλος του εἰς Κλάρον, αἴφνης βλέπει πρὸς τὸ πέλαγος τὰς ταχείας ἀνιχνευτικὰς τριήρεις τοῦ Ἀθηναϊκοῦ στόλου, τὴν «Πάραλον» καὶ «Σαλαμινίαν»· ἡ ἐμφάνισις δὲ αὕτη ἤρκεσε, διὰ νὰ ἐξαναγκάσῃ τὸν Ἀλκίδαν νὰ παραιτηθῇ κάθε ἄλλου σχεδίου καὶ νὰ ἀναχθῇ εἰς τὸ πέλαγος μὲ τὴν ἀπόφασιν νὰ μὴ προσορμισθῇ πουθενά, παρὰ μόνον εἰς τὴν Πελοπόννησον (1).

Ὁ Πάχης, μόλις ἐπληροφορήθη ἐξ Ἐρυθραίας τὴν ἐμφάνισιν τῆς Πελοποννησιακῆς Μοίρας παρὰ τὰ Μικρασιατικὰ παράλια, ἔλαβε δὲ ἐπικύρωσιν τῆς πληροφορίας ταύτης καὶ παρὰ τῆς «Παράλου» καὶ «Σαλαμινίας», ἐξέπλευσεν ἀμέσως μετὰ τοῦ στόλου ἐκ Μυτιλήνης καὶ ἐτέθη εἰς δίωξιν τῶν Πελοποννησιακῶν πλοίων. Ὅταν ὅμως ἔφθασεν εἰς τὴν Πάτμον χωρὶς νὰ συναντήσῃ τὸν ἐχθρόν, ἀντελήφθη πλέον ὅτι τοῦ εἶχε διαφύγει καὶ ἀφοῦ ἐξετέλεσε δευτερευούσας τινὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις παρὰ τὴν Κολοφῶντα, ἐπανέπλευσεν εἰς Μυτιλήνην.

Οὕτως ἡ πρώτη ἐμφάνισις τοῦ Πελοποννησιακοῦ στόλου εἰς τὰ Μικρασιατικὰ παράλια κατέληξεν εἰς ἐσπευσμένην φυγήν του, ἀφοῦ ἀπέτυχε τοῦ κυρίου σκοποῦ, δι' ὃν εἶχε ἐκπεφθῆ.

Ἡ ἐπιβληθεῖσα παρὰ τῶν Ἀθηναίων εἰς τοὺς ἀποστατήσαντας Μυτιληναίους τιμωρία ὑπῆρξε σκληρά, θὰ ἦτο δὲ ἀκόμη σκληροτέρα, ἐὰν δὲν μετεβάλλοντο ἐπὶ τὸ ἐπιεικέστερον αἱ ἐπικρατήσασαι πρὸς

1) Θουκυδ. III, 33.

στιγμὴν ἀδιάλλακτοι ἀτόψεις τοῦ Κλέωνος. Πράγματι ἡ πρώτη ἀπόφασις, ποὺ ἐξέδωκαν ὑπὸ τὴν ἔμπνευσιν τοῦ ἀδυσωπήτου τούτου ἀνδρὸς τὸ λαϊκὸν Δικαστήριον τῶν Ἀθηνῶν, ἦτο ἡ ἐπιβολὴ τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου εἰς ὅλους ἀνεξαιρέτως τοὺς ἄρρενας κατοίκους καὶ ὁ ἐξανδραποδισμὸς τῶν γυναικῶν καὶ παιδίων. Εὐτυχῶς διὰ τὴν ὑστεροφημίαν τοῦ Ἀθηναϊκοῦ πολιτισμοῦ τὴν ἐπομένην ἡμέραν καὶ ἐνῷ ἡ τριήρης ἡ μεταφέρουσα πρὸς τὸν Πάχητα τὴν διαταγὴν ἐκτελέσεως τῆς τερατώδους ταύτης ἀποφάσεως εὑρίσκετο ἤδη ἐν πλῷ, ἐγένετο δευτέρα συνεδρίασις τοῦ Δικαστηρίου, κατὰ τὴν ὁποίαν, παρὰ τοὺς βιαίους ἐξορκισμοὺς τοῦ Κλέωνος, ἐπεκράτησαν αἱ μετριοπαθέστεραι ἀπόψεις τοῦ ὁπαδοῦ τοῦ Περικλέους Διοδότου καὶ ἀπεστάλησαν νέαι διαταγαὶ εἰς τὸν Πάχητα. Ἡ φέρουσα τὰς νέας ταύτας διαταγὰς τριήρης, πλεύσασα ἐν πάσῃ σπουδῇ καὶ χωρὶς νὰ διακοπῇ ἡ κωπηλασία κατὰ τὰς ὥρας τῆς ἀναπαύσεως, κατώρθωσε νὰ φθάσῃ εἰς Μυτιλήνην ἐλαχίστην ὥραν μετὰ τὴν προηγουμένην καὶ καθ' ἣν στιγμὴν ὁ Πάχης ἡτοιμάζετο νὰ προβῇ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς δι' αὐτῆς κοινοποιηθείσης ἀρχικῆς ἀποφάσεως. Διὰ τῆς νέας ἀποφάσεως ἐπεβλήθη ἡ ποινὴ τοῦ θανάτου εἰς μόνους τοὺς πρωταιτίους ἐκ τῶν Μυτιληναίων ἀνερχομένους εἰς 1.000 περίπου, τὰ τείχη τῆς πόλεως κατηδαφίσθησαν, ὁ στόλος της παρεδόθη ὁλόκληρος εἰς τοὺς Ἀθηναίους καὶ ἐπεβλήθη εἰς τοὺς κατοίους αὐστηρὰ φορολογία ὑπὸ τύπον ἐνοικίου πρὸς τοὺς ἐγκατασταθέντας Ἀθηναίους κληρούχους.

Οὕτω πως κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην διὰ τὴν Ἀθηναϊκὴν ἡγεμονίαν περίστασιν ἡ ἀδιαφιλονείκητος κατὰ θάλασσαν ὑπεροχή, τὴν ὁποίαν διετήρει, ἔδωκεν εἰς αὐτὴν τὴν νίκην. Ἡ ἀποτυχία τῆς ἐπαναστάσεως τῆς Μυτιλήνης καὶ ἡ σκληρὰ τιμωρία, ποὺ ἐπεβλήθη κατόπιν αὐτῆς εἰς τὴν ἀτυχῆ ταύτην πόλιν, ἀπετέλει τὴν σαφεστέραν προειδοποίησιν πρὸς ὅλας τὰς συμμάχους καὶ ὑπηκόους πόλεις τῶν Ἀθηνῶν, ὅτι ἡ θαλασσία δύναμίς της παρέμενεν ἀνέπαφος καὶ ὅτι ἡ Σπάρτη δὲν ἦτο ἀκόμη εἰς θέσιν νὰ παράσχῃ καμμίαν ἀξίαν λόγου βοήθειαν διὰ θαλάσσης. Ἰδοὺ καὶ ἓν ἄλλο σημεῖον τῆς ἐκτιμήσεως τῆς καταστάσεως ἐκ μέρους τοῦ Περικλέους, τὸ σχετικὸν μὲ τὴν ἐξέτασιν τοῦ κινδύνου τῆς ἀποστασίας συμμάχων ὑποκινήσει τῆς Σπάρτης, ποὺ ἐπεκυροῦτο ἤδη ἐκ τῶν πραγμάτων πέντε ὁλόκληρα ἔτη μετὰ τὴν κήρυξιν τοῦ πολέμου.

Αἱ κατὰ ξηρὰν ὅμως πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις δὲν ἐξειλίσσοντο ἐξ ἴσου εὐνοϊκῶς διὰ τοὺς Ἀθηναίους. Αἱ Πλαταιαί, ποὺ ἀπετέλουν τὸ προπύργιον τῆς στρατιωτικῆς των δυνάμεως πρὸς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, πολιορκούμεναι στενώτατα ἀπὸ μακροῦ παρὰ τῶν Λακεδαιμονίων καὶ τῶν Θηβαίων, ἀφοῦ ἐξήντλησαν τὰ τρόφιμα καὶ ἐφόδιά των, ἀφοῦ πρὸ μηνῶν ἓν μέρος τῆς φρουρᾶς των ἐπεχείρησεν ἡρωϊκὴν ἔξοδον (1) κατὰ τὴν νύκτα, ἀφοῦ τέλος ἐπανειλημμένως ἐπεκαλέσθησαν εἰς μάτην τὴν στρατιωτικὴν βοήθειαν τῶν Ἀθηνῶν, ἠναγκάσθησαν τέλος νὰ συνθηκολογήσουν. Οἱ Λακεδαιμόνιοι, ὑποκύψαντες εἰς τὰς ἀξιώσεις τῶν Θηβαίων, δὲν ἐσεβάσθησαν οὔτε τὰς συνθήκας τῆς παραδόσεως, οὔτε τὴν ἡρωϊκὴν πράγματι ἀντίστασιν τῶν Πλαταιέων, ἀλλὰ τοὺς ἐφόνευσαν ὅλους καὶ κατηδάφισαν τελείως τὴν πόλιν των. Ὁ πόλεμος, ἐφ' ὅσον ἐπροχώρει, ἐγίνετο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον σκληρὸς καὶ ἀδυσώπητος, ὅπως συμβαίνει εἰς ὅλους τοὺς παρατεινομένους ἀγῶνας καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τοὺς ἐμφυλίους. Ὁπωσδήποτε διὰ τὰς Ἀθήνας παρέμεινε τὸ θλιβερὸν γεγονός, ὅτι εἰς ἀπόστασιν μιᾶς ἡμέρας πορείας μία πόλις, ἡ ὁποία ὑπῆρξε πιστὴ σύμμαχός των ἐπὶ 93 ὁλόκληρα ἔτη, διεγράφη ἀπὸ τὸν χάρτην τῆς Ἑλλάδος, χωρὶς νὰ δυνηθοῦν νὰ τῆς προσφέρουν καμμίαν βοήθειαν.

II. Ἐπανάστασις Κερκύρας. - Ναυμαχία παρὰ τὴν Κέρκυραν. - Ἐπιχείρησις Δημοσθένους ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι.

Μόλις παρῆλθεν ὁ ἐκ τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Μυτιληναίων κίνδυνος, ἰδοὺ νέα, ἐκ Δυσμῶν αὐτὴν τὴν φοράν, ἐξ ἴσου σοβαρὰ ἀπειλὴ παρουσιάσθη κατὰ τῆς Ναυτικῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηνῶν. Αὕτη ὠφείλετο εἰς τὴν ἐπανάστασιν τῶν ὀλιγαρχικῶν ἐν Κερκύρᾳ, οἵτινες ἐπιβληθέντες διὰ πραξικοπήματος ἐκήρυξαν τὴν νῆσόν των οὐδετέραν καὶ παρήγγειλαν εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ὅτι τοῦ λοιποῦ δὲν ἐδέχοντο εἰς τὸν λιμένα των κανένα ἐκ τῶν ἐμπολέμων. Ἦτο προφανές, ὅτι ἡ αἰφνιδία αὕτη διακήρυξις οὐδετερότητος, προκληθεῖσα μάλιστα καθ' ὃν προεκλήθη τρόπον, ἰσοδυνάμει πρὸς ἐπανάστασιν τῆς Κερκύρας ἐκ τῆς Ἀθηναϊκῆς συμμαχίας καὶ ἔδει νὰ ἀντιμετωπισθῇ ὡς πρᾶξις ἐχθρική. Πράγματι οἱ Ἀθηναῖοι, ἀντὶ ἄλλης ἀπαντήσεως, τοὺς μὲν Πρέσβεις τῶν Κερκυραίων συνέλαβον, διέταξαν δὲ τὸν ἐν Ναυπάκτῳ

1) Ἡ ἔξοδος αὕτη περιγραφομένη κατὰ τρόπον ἀπαράμιλλον παρὰ τοῦ Θουκυδίδου (ΙΙΙ, 20—24) παρουσιάζει συγκινητικὰς πράγματι ἀναλογίας πρὸς τὴν μετὰ 22 καὶ πλέον αἰῶνας ἔξοδον τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου.

ναύαρχον Νικόστρατον νὰ πλεύσῃ πάραυτα μετὰ τῶν 12 ὑπὸ τὰς διαταγάς του πλοίων εἰς τὴν Κέρκυραν.

Ὁ Νικόστρατος ἔφθασεν εἰς τὴν Κέρκυραν τὴν ἑπομένην μιᾶς αἱματηρᾶς συρράξεως μεταξὺ ὀλιγαρχικῶν καὶ δημοκρατικῶν, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὁποίας οἱ τελευταῖοι οὗτοι εἶχαν ἐπικρατήσει. Μόλις εἶδαν οὗτοι τὰ Ἀθηναϊκὰ πλοῖα, ἐνθαρρυνθέντες ἐξέδωκαν ψήφισμα, διὰ τοῦ ὁποίου κατήργουν τὴν περὶ οὐδετερότητος δήλωσιν καὶ ἐκήρυσσαν, ὄχι πλέον ἁπλῶς ἐπιμαχίαν μετὰ τῶν Ἀθηνῶν ὡς πρότερον, ἀλλὰ συμμαχίαν. Συγχρόνως δὲ ἀπεφάσισαν, ὅπως, ἀντὶ 5 πλοίων Ἀθηναϊκῶν τὰ ὁποῖα θὰ ἀνελάμβανον τὴν μόνιμον φρούρησιν τῆς Κερκύρας, ἀποστείλουν αὐτοὶ 5 Κερκυραϊκὰ εἰς Ἀθήνας. Τότε ὅμως συνέβησαν νέαι αἱματηραὶ σκηναί, διότι οἱ ὁρισθέντες παρὰ τῶν Δημοκρατικῶν ὅπως ἀποτελέσουν τὰ πληρώματα τῶν πλοίων τούτων, πολῖται ὀλιγαρχικοὶ ἅπαντες, ἐφοβήθησαν ὅτι ἐπρόκειτο νὰ ἀπαχθοῦν εἰς Ἀθήνας ὡς ὅμηροι, καταφυγόντες δὲ ὡς ἱκέται εἰς τοὺς ναοὺς ἠρνοῦντο νὰ ἐπιβοῦν τῶν πλοίων.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὁπότε 4-5 ἡμέρας μετὰ τὰ ἀνωτέρω γεγονότα ἐμφανίζεται ὁ Πελοποννησιακὸς στόλος ὑπὸ τὸν ναύαρχον Ἀλκίδαν, ἀποτελούμενος ἐκ 53 πλοίων (40 ἐξ αὐτῶν ἦσαν τὰ ἐπαναπλεύσαντα ἅπρακτα ἐκ τῶν Μικρασιατικῶν παραλίων, 13 δὲ τῶν Λευκαδίων καὶ Ἀμπρακιωτῶν προσετέθησαν πρὸς ἐνίσχυσίν των ἐν Κυλλήνῃ). Ἐπὶ τῆς Πελοποννησιακῆς ναυαρχίδος ἐπέβαινε, πλὴν τοῦ ναυάρχου Ἀλκίδα, ὡς «Σύμβουλος» ὁ Βρασίδας, αὐτός, τοῦ ὁποίου τὴν ἀποφασιστικὴν ἐνέργειαν εἴδομεν καὶ κατὰ τὴν πρὸ τοῦ Ρίου β΄. ναυμαχίαν. Ἡ ἐμφάνισις τοῦ Πελοποννησιακοῦ στόλου γενομένη ἅμα τῇ ἕω ἀπετέλεσε πλήρη αἰφνιδιασμὸν διὰ τοὺς Κερκυραίους, οἱ ὁποῖοι ἔσπευσαν μετὰ πολλοῦ θορύβου καὶ ἀταξίας νὰ ἑτοιμάσουν τὰ ἐν τῷ λιμένι πλοῖά των πρὸς ἔκπλουν. Ὁ Νικόστρατος, ἰδὼν τὴν ἀταξίαν ταύτην καὶ ἀντιληφθεὶς τὸν κίνδυνον, συνεβούλευσε τοὺς Κερκυραίους νὰ ἀφίσουν πρῶτον αὐτὸν νὰ ἐκπλεύσῃ μὲ τὰ 10 πλοῖα του καὶ ὑπὸ τὴν κάλυψίν του νὰ ἑτοιμασθοῦν καὶ νὰ ἐκπλεύσουν ὅλοι μαζί. Ἡ σύγχυσις ὅμως καὶ ἡ ταραχὴ ἦτο τόση, ὥστε ἡ ὀρθὴ αὐτὴ γνώμη δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἀκουσθῇ, ἑκάστη δὲ ἑτοιμαζομένη τριήρης τῶν Κερκυραίων ἐξέπλεε μόνη της ἀπὸ τὸν λιμένα. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο, ὅτι αἱ ἐκπλέουσαι Κερκυραϊκαὶ τριήρεις δὲν ἐλάμβαναν κανένα σχηματισμόν, ἀλλὰ ἔπλεαν ἀτάκτως ἐγκατεσπαρμέναι, δύο δὲ ἐξ αὐτῶν, ἅμα ὡς εὑρέθησαν ἔξω τοῦ λιμένος, ηὐτομόλησαν πρὸς τοὺς Πελοποννησίους· τοῦτο ἤρκεσε διὰ νὰ προκαλέσῃ αἱματηρὰς ῥήξεις

μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν τῶν πληρωμάτων τῶν ἀνηκόντων εἰς τὰς ἀντιπάλους πολιτικὰς μερίδας πολλῶν ἀπὸ τὰς ὑπολοίπους τριήρεις τῶν Κερκυραίων. Μόλις ἀντελήφθησαν τὴν κατάστασιν ταύτην οἱ Πελοποννήσιοι, ἠρκέσθησαν νὰ ἐξαποστείλουν 20 μόνον ἐκ τῶν πλοίων των, διὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν τὰ Κερκυραϊκὰ πλοῖα, μὲ τὸ κύριον δὲ σῶμα ἐκ 33 πλοίων ἐπετέθησαν κατὰ τῶν Ἀθηναϊκῶν τριήρεων τοῦ Νικοστράτου.

Ἡ ἀριθμητικὴ ὑπεροχὴ τῶν Πελοποννησίων ἦτο ἀπόλυτος· ἡ ὑπεροχὴ ὅμως τῆς ναυτικότητος, τῆς εὐελιξίας καὶ τῆς ταχύτητος παρέμενεν εἰς ἀκέραιον μὲ τὸ μέρος τῶν Ἀθηναίων, εἰς τὴν γραμμὴν τῶν ὁποίων εὑρίσκοντο καὶ αἱ δύο περίφημοι διὰ τὴν ταχύτητά των τριήρεις «Πάραλος» καὶ «Σαλαμινία». Ὁ Νικόστρατος, ἀντιλαμβανόμενος ὅτι δὲν τον συνέφερε ναυμαχία ἐκ παρατάξεως, δὲν ἔταξε τὰ πλοῖα του εἰς γραμμὴν μετώπου ἔναντι τῶν Πελοποννησιακῶν, ἀλλ' εἰς γραμμὴν παραγωγῆς, ἐπιτεθεὶς δὲ κατὰ τῆς μιᾶς πτέρυγος κατεβύθισεν ἀμέσως μίαν τριήρη. Τοῦτο ἔκαμψε τὴν Πελοποννησιακὴν παράταξιν, ἥτις συνεχῶς συμπτυσσομένη πρὸ τῆς Ἀθηναϊκῆς ἀπειλῆς κατέληξεν εἰς κυκλικὸν σχηματισμόν. Ὁ Νικόστρατος ἀμέσως ἤρχισε νὰ περιπλέῃ ἐν γραμμῇ παραγωγῆς ἐπαναλαμβάνων τὸν ἐν Ναυπάκτῳ χειρισμὸν τοῦ Φορμίωνος. Καὶ ἴσως τὰ ἀποτελέσματα θὰ ἦσαν ἐξ ἴσου μὲ τὰ τῆς Ναυπάκτου δυσάρεστα διὰ τοὺς Πελοποννησίους, ἐὰν δὲν ἐπενέβαιναν κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην στιγμὴν πρὸς βοήθειάν των αἱ πρὸς τοὺς Κερκυραίους μαχόμεναι 20 τριήρεις. Κατόπιν τῆς ἐπικουρίας ταύτης ἀναθαρρήσαντες οἱ Πελοποννήσιοι ἀνασυνετάχθησαν καὶ ἐπέπλευσαν μὲ ὅλα τὰ πλοῖα των κατὰ τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες ταχθέντες εἰς γραμμὴν μετώπου ἤρχισαν νὰ ἀνακρούουν τὰς κώπας οὕτως ὥστε νὰ παρουσιάζουν συνεχῶς τὰ ἔμβολά των πρὸς τοὺς ἐπιτιθεμένους. Οὕτω πως ἡ ἐπίθεσις τῶν Πελοποννησίων συνήντησε πρὸ αὐτῆς τὸ κενόν· ἐπελθόντος δὲ ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ σκότους, ἡ ναυμαχία ἐπερατώθη. Ἡ ναυμαχία αὕτη παρέχει ἓν ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικώτερα παραδείγματα τῆς ὑπεροχῆς τῆς ἱκανότητος ἔναντι τοῦ ἀριθμοῦ· οὕτως αἱ μὲν 12 Ἀθηναϊκαὶ τριήρεις, ἀντιπαραταχθεῖσαι ἐναντίον 33 Πελοποννησιακῶν, κατώρθωσαν νὰ βυθίσουν μίαν καὶ νὰ τὰς περιαγάγουν ἀκολούθως εἰς δυσχερῆ θέσιν, ὅταν δὲ αἱ 33 τριήρεις τῶν ἀντιπάλων ἀνῆλθον εἰς 53, ἠδυνήθησαν νὰ ἀποχωρήσουν ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀπωλείας. Ἀντιθέτως αἱ Κερκυραϊκαὶ τριήρεις, καίτοι πολυαριθμότεραι τῶν 20 Πελοποννησιακῶν ποὺ ἐτάχθη-

σαν ἀντιμέτωποί των, ὑπέστησαν, λόγῳ τοῦ ἀσυντάκτου των, τεραστίαν φθοράν, 13 δ' ἐξ αὐτῶν ἠχμαλωτίσθησαν.

Τὴν ἑπομένην ἡμέραν τῆς ναυμαχίας ὁ Ἀλκίδας δὲν ἐπανέλαβε τὴν κατὰ τῆς πόλεως τῆς Κερκύρας ἐπίθεσίν του, ὅπως τὸν συνεβούλευσεν ὁ Βρασίδας, ἀλλὰ ἐπεχείρησεν ἀπόβασιν εἰς τὴν Λευκίμμην καὶ περιωρίσθη εἰς τὴν δήωσιν τῶν ἀγρῶν. Τὴν νύκτα ὅμως τὰ παρατηρητήρια τῆς Λευκάδος διὰ «φρυκτωρειῶν» τοὺς ἐσήμαναν τὴν ἐμφάνισιν ἰσχυροῦ Ἀθηναϊκοῦ στόλου. Πράγματι οἱ Ἀθηναῖοι, ἀνησυχήσαντες διὰ τὴν ἀνεπαρκῆ δύναμιν τοῦ Νικοστράτου, εἶχαν ἀποστείλη ἐν σπουδῇ 60 πλοῖα ὑπὸ τὸν Εὐρυμέδοντα, τὰ ὁποῖα καὶ ἐσημάνθησαν ἐκ Λευκάδος.

Ὁ σκοπὸς τοῦ Εὐρυμέδοντος ἦτο νὰ προκαταλάβῃ ἐν Κερκύρᾳ τὸν ἐχθρὸν καὶ ἀποκόπτων τὴν ὑποχώρησίν του νὰ τὸν ἐξαναγκάσῃ εἰς ἀποφασιστικὴν ναυμαχίαν καὶ νὰ τὸν καταστρέψῃ.

Ὁ Ἀλκίδας ὅμως, τοῦ ὁποίου ἡ μόνη ἱκανότης συνέκειτο εἰς τὸ νὰ διαφεύγῃ τὴν σύγκρουσιν πρὸς ἰσχυρὰς δυνάμεις τοῦ Ἀθηναϊκοῦ στόλου, ἐξέλεξε τὴν καλυτέραν δυνατὴν ὁδὸν διαφυγῆς· ἔπλευσε διαρκούσης τῆς νυκτὸς ἐγγύτατα τῆς παραλίας πρὸς τὴν Λευκάδα, ἐκεῖθεν δὲ ὑπερενεώλκησε τὰ πλοῖά του (διότι τότε δὲν ὑπῆρχε διῶρυξ, ἀλλὰ ἡ Λευκὰς ἀπετέλει *οὐσιαστικῶς χερσόνησον*), καθ' ὃν χρόνον αἱ Ἀθηναϊκαὶ τριήρεις παρέπλεαν ἀκόμη τὴν δυτικὴν ἀκτὴν τῆς Λευκάδος, χωρὶς νὰ ὑποπτεύωνται ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἤδη διαφύγει ὁ ἐχθρός.

Ὁ κατάπλους τοῦ Ἀθηναϊκοῦ στόλου εἰς Κέρκυραν ἐσημείωσε νέαν ἔξαψιν τοῦ ἐκδικητικοῦ μένους τῶν δημοκρατικῶν πολιτῶν, αἱ δὲ ἐπακολουθήσασαι ἀγριότητες κατὰ τῶν ὀλιγαρχικῶν ἀπετέλεσαν μίαν ἐκ τῶν μᾶλλον ἀπεχθῶν ἐκδηλώσεων τῶν πολιτικῶν παθῶν, τὰ ὁποῖα, ὑποτρεφόμενα ἀπὸ τὸν πόλεμον, κατέληξαν νὰ ἀποσυνθέσουν μετά τινα ἔτη τὴν Ἑλλάδα. Ἀπαράμιλλον εἰκόνα τῆς καταστάσεως ἐκείνης τῶν πνευμάτων ἐν Ἑλλάδι καὶ τῶν θλιβερῶν της συνεπειῶν παρέχει ὁ Θουκυδίδης (1).

Ὁ ὑπὸ τὸν Εὐρυμέδοντα στόλος, μετὰ τὴν πλήρη ἐπικράτησιν τῆς Δημοκρατικῆς μερίδος καὶ τὴν ἐξολόθρευσιν μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν ὀλιγαρχικῶν, ἐθεώρησε τὴν ἀποστολήν του λήξασαν καὶ ἐπανέπλευσεν εἰς τὰ ἴδια.

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν—εὑρισκόμεθα ἤδη εἰς τὰ τέλη τοῦ θέρους τοῦ 427—ἐσημειώθη ἡ πρώτη ἔνοπλος ἐπέμβασις τῶν Ἀθηναίων εἰς τὰ πράγματα τῆς Σικελίας δι' ἀποστολῆς μοίρας ἐξ 20 πλοίων ὑπὸ τὸν Ναύαρχον Λάχητα. Ἡ ἀποστολὴ αὕτη, ἥτις ἦτο τὸ προοίμιον τῆς μετὰ 3 ἔτη ἐπακολουθησάσης ἐκστρατείας κατὰ τῆς Σικελίας, ἐγένετο τῇ ἐπιμονῇ τοῦ Κλέωνος κατόπιν αἰτήσεως τῶν Λεοντίνων, ἀποίκων Ἰώνων πολεμούντων κατὰ τῶν Συρακουσῶν. Ἀρχίζει κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὑπὸ τὴν ὤθησιν τοῦ φοβεροῦ δημαγωγοῦ, ἡ πρώτη παρέκκλισις ἀπὸ τῆς γενικῆς στρατηγικῆς κατευθύνσεως, ποὺ εἶχε χαράξει ὁ Περικλῆς. Τὸ ὅτι ἡ ἀποσταλεῖσα δύναμις ἦτο κατ' ἀρχὰς μικρά, δὲν εἶχε σημασίαν· διότι ἤρκει αὐτὴ καὶ μόνη ἡ ἐπέμβασις, διὰ νὰ ἐμπλέξῃ τὰς Ἀθήνας εἰς τὴν τρομερὰν ἐκείνην περιπέτειαν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἡ δύναμίς των ἐδέχθη τὸ πρῶτον καίριον πλῆγμα. Τὰ ἐπιτελεσθέντα ὑπὸ τοῦ Λάχητος διαρκοῦντος τοῦ χειμῶνος 427-426 περιωρίσθησαν εἰς μίαν ἐπιδρομὴν κατὰ τῶν νησίδων Λίπαρι, τὸ δὲ ἑπόμενον θέρος εἰς τὴν κατάληψιν τῶν Μυλῶν καὶ τῆς Μεσσήνης. Τὸ φθινόπωρον ὅμως τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἀποτυχὼν οὗτος εἰς μίαν ἐπιχείρησιν κατὰ τῆς Ἰνήσσης ἀπεσύρθη εἰς Ρήγιον καὶ ἐπεχείρησεν ἐκεῖθεν ἐπιδρομὴν κατὰ τῆς Ἱμέρας, ἡ ὁποία ὅμως ἀπέτυχεν ὡσαύτως.

Κατὰ τὸ αὐτὸ θέρος (426) αἱ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις παρουσίασαν τὴν συνήθη ὄψιν, πλὴν τῆς εἰσβολῆς τῶν Πελοποννησίων εἰς τὴν Ἀττικήν. Αὕτη—καίτοι εἶχον συγκεντρωθῇ πρὸς τοῦτο τὰ στρατεύματα εἰς τὸν Ἰσθμὸν ὑπὸ τὸν Βασιλέα τῆς Σπάρτης Ἄγιν τὸν υἱὸν τοῦ Ἀρχιδάμου—δὲν ἐπραγματοποιήθη λόγῳ μεγάλων σεισμῶν, οἵτινες ἐξηλήφθησαν ὡς κακὸς οἰωνός. Ἀφ' ἑτέρου οἱ Ἀθηναῖοι ἐξαπέστειλαν ἕνα μὲν στόλον ἐξ 60 πλοίων ὑπὸ τὸν Νικίαν πρὸς ὑποταγὴν τῆς Μήλου, ἥτις μετὰ τῆς Θήρας ἦσαν αἱ μόναι τῶν Κυκλάδων ἀνεξάρτητοι, ἕτερον δὲ στόλον ἐκ 30 πλοίων ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Δημοσθένην, ὅπως περιπλέων τὴν Πελοπόννησον συνεργασθῇ εἰς τὰς ἐν τῇ Ἀκαρνανίᾳ καὶ τῇ κεντρικῇ Στερ. Ἑλλάδι ἐπιχειρήσεις.

Καὶ ἡ μὲν ἐπιχείρησις τοῦ Νικίου κατὰ τῆς Μήλου ἀπέτυχε, κατόπιν δὲ τούτου ὁ Νικίας ἐγκαταλείψας αὐτὴν κατηυθύνθη πρὸς τὸν Ὠρωπὸν καὶ ἀποβιβάσας τοὺς ὁπλίτας του ἐπροχώρησε πρὸς τὴν Τανάγραν τῆς Βοιωτίας, ἔνθα καὶ ἐνίκησε τοὺς Βοιωτοὺς ἐν μάχῃ.

Αἱ ἐπιχειρήσεις ὅμως τοῦ Δημοσθένους ἐν τῇ Κεντρικῇ Ἑλλάδι, ἂν καὶ ἤρχισαν ὑπὸ οἰωνοὺς δυσμενεῖς, ἐν τούτοις ἐτελείωσαν ἐπιτυχῶς χάρις εἰς τὴν ἐξαιρετικὴν τόλμην καὶ ἐφευρετικότητα τοῦ ἀνδρός, ὁ ὁποῖος, μὴ ἀποθαρρυνόμενος ἐκ τῶν ἀτυχιῶν, κατώρθωνε πάντοτε

1) Θουκυδ. III, 82-85.

εἰς τὸ τέλος, νὰ ἁρπάζῃ κυριολεκτικῶς τὴν νίκην ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ ἀντιπάλου του. Τὸ τολμηρὸν σχέδιον, ποὺ ἀνέλαβε τότε νὰ θέσῃ εἰς ἐνέργειαν, ἦτο νὰ καταλάβῃ μὲ τὴν συνδρομὴν τῶν Ἀκαρνάνων ὅλην τὴν Αἰτωλίαν, ἀκολούθως δέ, τῇ βοηθείᾳ τῶν Μεσσηνίων τῆς Ναυπάκτου, τὴν Φωκίδα καὶ ἐκεῖθεν νὰ βαδίσῃ πρὸς τὴν Βοιωτίαν, ἵνα συνδεθῇ πρὸς τὰς ἐξ Ὠρωποῦ ἀποβιβασθείσας Ἀθηναϊκὰς δυνάμεις ἀνατρέπων ὁλόκληρον τὸ ἐν τῇ κεντρικῇ Στερ. Ἑλλάδι συμμαχικὸν συγκρότημα τῆς Σπάρτης. Καὶ δὲν ἐπέτυχε μὲν ἐν τῷ συνόλῳ του τὸ σχέδιον τοῦτο, ἀλλ' ἀρκεῖ καὶ μόνη ἡ περιγραφὴ τῶν περιπετειῶν τῆς διὰ μέσου τῆς Ἀκαρνανίας καὶ τῆς Φωκίδος ἐκστρατείας του, τῶν μαχῶν, τῶν νυκτερινῶν πορειῶν καὶ τῶν ἐνεδρῶν τοῦ Δημοσθένους, διὰ νὰ ἀναπαραστήσῃ κανεὶς νοερῶς, τὴν πραγματικὴν φυσιογνωμίαν του. Φυσιογνωμίαν τυχοδιωκτικὴν μὲ μίαν ἔμφυτον στρατηγικότητα, τύπου ἀτρομήτου πολεμιστοῦ, προηγηθέντος κατὰ πολλοὺς αἰῶνας τῶν Κονδοττιέρων τοῦ Μεσαίωνος καὶ τῆς Ἀναγεννήσεως, τοὺς ὁποίους καταπληκτικῶς ἐνθυμίζει.

Ἡ ἀπροσδόκητος τελικὴ ἐπιτυχία τοῦ Δημοσθένους ἔδωκεν εἰς τοὺς ὑπὸ τὸν Κλέωνα δημαγωγοὺς ἰσχυρότατα ἐπιχειρήματα· ἐτόνιζαν οὗτοι, ὅτι μόνον μὲ στρατηγοὺς τοιαύτης ἰδιοσυγκρασίας, μὴ καμπτομένους πρὸ τῶν ἐμποδίων καὶ μὴ ὑπολογίζοντας εἰς τύχην, ἠδύνατο νὰ κερδηθῇ τελικῶς ὁ πόλεμος. Οὕτω, κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 426 πρὸς τὸ 425, ἡ Κοινὴ Γνώμη τῶν Ἀθηνῶν ἤρχισε νὰ στρέφεται ἐμφανέστερον πρὸς αὐτοὺς καὶ πρὸς τὴν πολιτικὴν τῆς ἐντόνου διεξαγωγῆς τοῦ πολέμου πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις, ἐγκαταλειπομένων τῶν γενικῶν γραμμῶν τῆς στρατηγικῆς τοῦ Περικλέους.

Συνέπεια τῆς ἐπικρατήσεως τῶν ἰδεῶν τούτων ἦτο ἡ ληφθεῖσα ἀπόφασις ἐνισχύσεως τοῦ ἐν Σικελίᾳ στόλου διὰ 40 πλοίων ὑπὸ τοὺς στρατηγοὺς Εὐρυμέδοντα καὶ Σοφοκλέα. Ὁ Θουκυδίδης, προσπαθῶν νὰ αἰτιολογήσῃ τὴν ἀπόφασιν ταύτην, τὴν ἀποδίδει εἰς τὴν ἀντίληψιν ποὺ εἶχε σχηματισθῇ ἐν Ἀθήναις, ὅτι αἱ ἐν Σικελίᾳ ἐπιχειρήσεις ἔμελλον συντόμως νὰ περατωθοῦν, καθὼς καὶ εἰς τὴν προσπάθειαν ἐξασκήσεως τοῦ ναυτικοῦ των (1).

III. Συνδεδυασμέναι ἐπιχειρήσεις Δημοσθένους ἐν Πύλῳ - Μάχη Σφακτηρίας.

Οὕτω, κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ ἔαρος, καὶ ἐνῷ οἱ Πελοποννήσιοι ὑπὸ τὸν Ἄγιν εἰσέβαλλον εἰς τὴν Ἀττικήν, αἱ 40 τριήρεις

1) Θουκυδ. III, 115.

τῶν Ἀθηναίων ἀπέπλεαν διὰ τὴν Σικελίαν. Εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς τοῦ Στόλου ἐδόθη ἡ ἐντολή, ὅπως διερχόμενοι ἐκ Κερκύρας παραμείνουν ἐκεῖ ἐπ' ὀλίγον καὶ βοηθήσουν τοὺς Δημοκρατικούς, οἱ ὁποῖοι, καίτοι εἶχον μείνει ἀπόλυτοι κύριοι ἐν τῇ πόλει μετὰ τὰ αἱματηρὰ γεγονότα ποὺ εἴδαμεν, παρηνωχλοῦντο οὐχ' ἧττον παρὰ τῶν ἐναπομεινάντων ὀλιγαρχικῶν ὀχυρωθέντων ἐπὶ τῶν ὀρέων τῆς νήσου. Ἐκ παραλλήλου πρὸς τοῦτο οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ Στόλου εἶχαν τὴν ἐντολὴν νὰ προσπαθήσουν, ὅπως ἐντοπίσουν καὶ καταστρέψουν ἐχθρικὸν στόλον ἐξ 60 πλοίων, ὅστις ἐστάθμευεν ἐν τῷ βορείῳ Ἰονίῳ.

Ἡ σχεδὸν συνεχὴς πλέον παρουσία Πελοποννησιακῶν Μοιρῶν ἐν τῷ Ἰονίῳ ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ Σπάρτη ἤρχιζε νὰ συστηματοποιῇ τὰς κατὰ θάλασσαν πολεμικάς της ἐπιχειρήσεις καὶ ἐπειδὴ δὲν ἐτόλμα ἀκόμη νὰ στείλῃ τὰ πλοῖα της εἰς τὸ Αἰγαῖον, ὅπου ἡ κυριαρχία τοῦ Ἀθηναϊκοῦ στόλου ἦτο ἀπόλυτος, ἐδοκίμαζε νὰ ἐξασφαλίσῃ τοπικὴν κυριαρχίαν εἰς τὸν Πατραϊκὸν κόλπον καὶ τὸ Ἰόνιον πέλαγος. Εἰς τοῦτο ἄλλως τε τὴν ἐβοήθουν αἱ γεωγραφικαὶ συνθῆκαι, δεδομένου ὅτι τὸ δευτερεῦον τοῦτο θέατρον τῶν ναυτικῶν ἐπιχειρήσεων ἀπεῖχεν ὀλίγας δεκάδας μιλίων ἀπὸ τῶν ὁρμητηρίων Κυλλήνης καὶ τῆς Λευκάδος, ἐνῷ ὁ Ἀθηναϊκὸς στόλος, διὰ νὰ φθάσῃ ἕως ἐκεῖ, ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ περιπλεύσῃ τὴν Πελοπόννησον.

Ἐνῷ ὅμως οὕτω πως ἦτο καθωρισμένη ἡ ἀποστολὴ τοῦ ὑπὸ τὸν Εὐρυμέδοντα καὶ Σοφοκλέα στόλου, τὴν τελευταίαν στιγμὴν ἐπεβλήθη εἰς αὐτοὺς—ἀσφαλῶς τῇ προτροπῇ τοῦ Κλέωνος—νὰ παραλάβουν ἐπὶ τῶν πλοίων των τὸν Δημοσθένην, ὅπως ἐνεργήσῃ ὡς «ἰδιώτης» (διότι ἡ στρατηγία του εἶχε λήξει) ὡρισμένας ἐπιχειρήσεις ἀνὰ τὰ δυτικὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἀνέτρεψεν ἄρδην τὰ σχέδια τῆς ἐκστρατείας, διότι, ὅταν ἔφθασαν πρὸ τῆς Πύλου, ὁ Δημοσθένης ἐζήτησε παρὰ τῶν Ἀρχηγῶν νὰ προσεγγίσουν καὶ νὰ τὸν ἀποβιβάσουν ἐκεῖ μετὰ μικροῦ ἀποσπάσματος. Οἱ Ἀρχηγοὶ τοῦ στόλου, μὲ ἀρκετὴν δυσφορίαν, καλύπτοντες ὅμως καὶ τὴν εὐθύνην των ὑπὸ τὴν δικαιολογίαν παρεμπεσούσης κακοκαιρίας, προσήγγισαν πράγματι εἰς τὸν ὅρμον τῆς Πύλου καὶ ἀπεβίβασαν τὸν Δημοσθένην, ὅστις ἤρχισε μὲ ἐντελῶς πρόχειρα μέσα νὰ ὀχυρώνῃ τὸ ἀκρωτήριον, ὅπου εὑρίσκεται σήμερον τὸ φρούριον τοῦ Ναυαρίνου.

Ἡ στρατηγικὴ σημασία τοῦ ὅρμου τῆς Πύλου, ἐὰν ἠδύναντο πράγματι οἱ Ἀθηναῖοι νὰ ἐγκατασταθοῦν ἰσχυρῶς ἐκεῖ, θὰ ἦτο σημαντικωτάτη. Οἱ σκοποὶ ὅμως τοῦ Δημοσθένους ἀπέβλεπαν μᾶλλον εἰς τὸ νὰ ἐγκαταστήσῃ τοὺς Μεσσηνίους τῆς Ναυπάκτου καὶ νὰ χρη-

σιμοποιήσῃ τὴν φύσει ὀχυρὰν ταύτην θέσιν ὡς ὁρμητήριον ἐπιδρομῶν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Πελοποννήσου.

Μετὰ πέντε ἡμερῶν παραμονὴν ἐν τῷ ὅρμῳ τῆς Πύλου ὁ Ἀθηναϊκὸς στόλος ἀπέπλευσε διὰ Ζάκυνθον ἀφίσας πέντε πλοῖα ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Δημοσθένους, ὁ ὁποῖος ἀνασύρας αὐτὰ εἰς τὴν ξηρὰν ἐσχημάτισεν ἐκ τῶν πληρωμάτων των καὶ ἐκ τῶν συρρευσάντων Μεσσηνίων μικρὰν ἰδιότυπον στρατιωτικὴν δύναμιν 600 περίπου ἀνδρῶν. Μόλις ἐγνώσθη ἡ κατάληψις καὶ ἡ ὀχύρωσις τῆς Πύλου παρὰ τοῦ Δημοσθένους, οἱ Σπαρτιᾶται ἀπεφάσισαν νὰ ἐνεργήσουν δραστηρίως, διὰ νὰ ἀπαλλαγοῦν τῆς ὀχληρᾶς του παρουσίας. Οὕτως ἀφ' ἑνὸς μὲν διέταξαν τὸν ἐν Κερκύρᾳ στόλον νὰ πλεύσῃ πάραυτα πρὸς Νότον, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ εἰς τὴν Ἀττικὴν εἰσβαλὼν στρατὸς ὑπὸ τὸν Βασιλέα τῆς Σπάρτης διέκοψεν ἐσπευσμένως τὰς ἐπιχειρήσεις του καὶ ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ἤδη αἱ συνέπειαι τῆς πρωτοβουλίας τοῦ Δημοσθένους ἤρχισαν νὰ γίνωνται δυσαναλόγως μεγάλαι πρὸς τὰ μέσα ποὺ ἐχρησιμοποίησεν οὗτος διὰ τὴν τυχοδιωκτικὴν αὐτὴν ἐπιχείρησίν του. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως ἐπρόκειτο νὰ τὸν περιαγάγουν εἰς κρίσιμον θέσιν. Πράγματι μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἤρχισε συγκεντρούμενος περὶ τὴν Πύλον διὰ ξηρᾶς ἰσχυρὸς Πελοποννησιακὸς στρατός, ἐνῷ ὁ στόλος, ὑπερνεωλκηθεὶς καὶ πάλιν ὄπισθεν τοῦ λαιμοῦ τῆς Λευκάδος καὶ διαφυγὼν τὴν ἐπιτήρησιν τοῦ ἐν Ζακύνθῳ ἀκόμη εὑρισκομένου στόλου τοῦ Εὐρυμέδοντος, κατέπλεε καὶ οὗτος εἰς τὸν ὅρμον. Κατ' ἀρχὰς οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐσκέφθησαν νὰ φράξουν τὴν νοτίαν εἴσοδον τοῦ ὅρμου τῆς Πύλου προσδένοντες τὰ πλοῖα των μεταξὺ τοῦ ἀκρωτηρίου καὶ τῆς Σφακτηρίας, ταχέως ὅμως ἀντελήφθησαν ὅτι τὸ σχέδιον τοῦτο ἦτο ἀνεφάρμοστον. Ἀντ' αὐτοῦ ἠρκέσθησαν νὰ ἀποβιβάσουν 420 ὁπλίτας (ὁρισθέντας διὰ κλήρου) ἐπὶ τῆς Σφακτηρίας, ἐνῷ συγχρόνως ἐγκαθίστων φυλάκια καὶ κέντρα ἀντιστάσεως καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς ἀπέναντι ἀκτῆς, διὰ νὰ καταστήσουν ἀδύνατον κάθε βοήθειαν τῶν Ἀθηναίων ἀπὸ θαλάσσης.

Ὁ Δημοσθένης, ὁ ὁποῖος μόλις εἶχε προλάβει πρὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου νὰ στείλῃ δύο πλοῖα εἰς τὴν Ζάκυνθον διὰ νὰ ζητήσῃ ἐπειγόντως βοήθειαν, ἔλαβε συγχρόνως ὅλα τὰ κατάλληλα μέτρα ἀμύνης μέχρι τοῦ κατάπλου τοῦ φιλίου στόλου. Ἀφοῦ λοιπὸν ἔταξε τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς ὑπὸ τὰς διαταγάς του δυνάμεως διὰ νὰ φρουρῇ τὸ τεῖχος πρὸς τὴν ξηράν, αὐτὸς μὲ 60 ἐπιλέκτους στρατιῶτας κατῆλθεν εἰς τὴν παραλίαν.

Ἦτο χαρακτηριστικὸς τῆς ψυχοσυνθέσεώς του ὁ λόγος, ποὺ ἀπηύθυνε πρὸς τοὺς ὀλίγους τούτους στρατιώτας ὁ Δημοσθένης (1): «κανένας ἀπὸ σᾶς »εἶπε« δὲν πρέπει, εἰς μίαν τόσον δύσκολον περίστασιν, νὰ θελήσῃ νὰ φανῇ συνετός, ἀλλά, χωρὶς νὰ σκεφθῆτε τίποτε, νὰ ὁρμήσητε ὅλοι μαζύ, διότι μόνον κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἶναι δυνατὸν νὰ σωθῆτε!»

Εἰς τὴν πραγματικότητα αὐτὸς εἶχεν ἀντιληφθῆ, μὲ τὴν ἔμφυτον τακτικήν του ἀντίληψιν, ὅτι λόγῳ τοῦ βραχώδους τοῦ αἰγιαλοῦ αἱ τριήρεις τῶν Πελοποννησίων θὰ ἐπροχώρουν εἰς τὴν ἀπόβασιν κατ' ἀνάγκην μεμονωμέναι καὶ μετὰ πάσης δυνατῆς προφυλάξεως, διὰ νὰ μὴ συντριβοῦν ἐπὶ τῶν βράχων· ὑπὸ τοὺς ὅρους δὲ τούτους, οἱ ὀλίγοι, ἀλλ' ἀποφασισμένοι καὶ ἔμπειροι πολεμισταί του θὰ ἠδύναντο μὲ μεγάλας πιθανότητας ἐπιτυχίας νὰ ἀμυνθοῦν. Ὁ μόνος ἀνὴρ ἐκ τοῦ Πελοποννησιακοῦ στόλου, ποὺ ἀντελήφθη ἀμέσως τὸ ἀσθενὲς τοῦτο σημεῖον, ἦτο ὁ Βρασίδας, ὁ ὁποῖος εἶπεν ὅτι, πρὸ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ καταληφθῇ ἀμέσως ἡ Πύλος, δὲν εἶχε σημασίαν καὶ ἂν θὰ συντρίβοντο μερικαὶ τριήρεις, ἔδωκε δὲ τὸ παράδειγμα προωθήσας ἀμέσως τὴν ἰδικήν του πρὸς τὴν ἀκτήν. Μόλις ὅμως ἐπεχείρησε νὰ ἀποβῇ, ἐτραυματίσθη μᾶλλον σοβαρῶς καὶ δὲν ἐπρόλαβε νὰ μεταδώσῃ τὴν ὁρμήν του εἰς τοὺς λοιποὺς τριηράρχους. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο, ὅτι ἡ ἀποβατικὴ ἐνέργεια τῶν Πελοποννησίων ἀπέτυχε, ὁμοίαν δὲ τύχην ἔσχε καὶ ἡ ἀπὸ ξηρᾶς ἔφοδος. Ἡ προσπάθεια ἐπανελήφθη ἀπὸ ξηρᾶς καὶ τὴν ἑπομένην ἡμέραν, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἀνεπιτυχῶς, τὴν δὲ τρίτην ἡμέραν κατέπλευσεν εἰς βοήθειαν τῶν ἀμυνομένων ὁ Ἀθηναϊκὸς στόλος ἐκ Ζακύνθου, ἐνισχυμένος καὶ συμποσούμενος εἰς 50 τριήρεις.

Μόλις οἱ Ἀθηναῖοι ναύαρχοι εἶδαν ὁλόκληρον τὴν ἀκτὴν περὶ τὸν ὅρμον καθὼς καὶ τὴν νῆσον Σφακτηρίαν πλήρεις ἐχθρικοῦ στρατοῦ, ἀντελήφθησαν, ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπιχειρήσουν ἀπόβασιν· ὄχι δὲ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ δὲν ἦτο κἂν δυνατὸν εἰς αὐτοὺς νὰ εὕρουν ἐλεύθερον μέρος αἰγιαλοῦ ὡς ἀγκυροβόλιον καὶ στρατόπεδον. Ὡς ἐκ τούτου ἐξέπλευσαν τοῦ ὅρμου καὶ προσωρμίσθησαν εἰς τὴν νῆσον Πρώτην, τὴν ἑπομένην δὲ ἡμέραν ἑτοιμασθέντες ὡς ἐπὶ ναυμαχίαν κατηυθύνθησαν ἐκ νέου πρὸς τὴν Πύλον. Τὰ Πελοποννησιακὰ ὅμως πλοῖα δὲν ἐδείκνυον καμμίαν διάθεσιν νὰ ἐκπλεύσουν πρὸς ναυμαχίαν εἰς τὴν «εὐρυχωρίαν», ὅπως θὰ ἤθελον οἱ Ἀθηναῖοι· ἄλλα προσωρμισμένα καὶ ἄλλα ἀνειλκυσμένα εἰς τὸν αἰγιαλόν, εὑρίσκοντο ἐκεῖ ἐν ἀναμονῇ. Κατόπιν τούτου ὁ Ἀθηναϊκὸς στόλος εἰσέπλευσεν εἰς τὸν

---

4) Ἴδε Θουκυδ. IV, 10.

ὅρμον, χωρὶς δὲ νὰ ἀναμένῃ, ἐπέπεσεν ἐν γραμμῇ μετώπου κατ' αὐτῶν. Καὶ ἄλλας μὲν τριήρεις ἔβλαψαν διὰ τῶν ἐμβόλων, πέντε δὲ κατέλαβον, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία εἶχεν ἐφ' ἑαυτῆς καὶ τὸ πλήρωμά της. Ὅσα ἐκ τῶν Πελοποννησιακῶν πλοίων ἐπρόλαβαν, ἀνειλκύσθησαν εἰς τὸν αἰγιαλόν, ὅπου προσέτρεξαν καὶ οἱ Σπαρτιᾶται ὁπλῖται διὰ τὴν ὑπεράσπισίν των. Ἐπηκολούθησε μία περίεργος συμπλοκή, κατὰ τὴν ὁποίαν—συμφώνως πρὸς τὴν γραφικὴν ἔκφρασιν τοῦ Θουκυδίδου—«οἱ μὲν ἐκ τῆς ξηρᾶς ἐναυμάχουν, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἐπεζομάχουν ἀπὸ τῶν πλοίων των». Ὁ ἀμφίβιος χαρακτὴρ τῶν κωπήρων στόλων τῆς ἀρχαιότητος οὐδαμοῦ ἄλλοῦ κατεφάνη χαρακτηριστικώτερον, ὅσον εἰς τὴν προκειμένην περίστασιν. Τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε σημαντικὸς ἀριθμὸς νεκρῶν καὶ τραυματιῶν ἑκατέρωθεν, τὰ Πελοποννησιακὰ ὅμως πλοῖα—πλὴν τῶν πέντε ἀρχικῶς καταληφθέντων—διεσώθησαν.

Μόλις ἡ εἴδησις τῶν τελευταίων τούτων γεγονότων ἔφθασεν εἰς τὴν Σπάρτην, οἱ ἔφοροι, ἀντιληφθέντες τὴν σοβαρότητα τῆς δημιουργηθείσης καταστάσεως καὶ τὸν κίνδυνον ποὺ θὰ ἀπετέλει ἡ ἐμπέδωσις τῆς Ἀθηναϊκῆς κατοχῆς τῆς Πύλου, ἀπεφάσισαν νὰ μεταβοῦν αὐτοπροσώπως ἐπὶ τόπου. Φθάσαντες δέ, προέβησαν εἰς διαπραγματεύσεις μὲ τοὺς στρατηγοὺς τῶν Ἀθηναίων περὶ ἀνακωχῆς, ἡ ὁποία καὶ δὲν ἐβράδυνε νὰ συνηφθῇ τόσον οἱ ὅροι της ἦσαν ἀπροσδοτήτως εὐνοϊκοὶ διὰ τοὺς Ἀθηναίους. Οἱ σπουδαιότεροι μεταξὺ τῶν ὅρων τούτων ἦσαν ἡ προσωρινὴ παράδοσις πάντων τῶν ἐν Πύλῳ πολεμικῶν πλοίων τοῦ Πελοποννησιακοῦ στόλου εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ἡ ἀπαγόρευσις προσβολῆς τοῦ ὀχυρώματος τοῦ Δημοσθένους ἀπὸ ξηρᾶς ἢ ἀπὸ θαλάσσης καὶ εἰς ἀντάλλαγμα ὁ ἐφοδιασμὸς εἰς τρόφιμα τῶν ἐπὶ τῆς Σφακτηρίας Λακεδαιμονίων ὁπλιτῶν. Οἱ ἐξαιρετικῶς οὗτοι εὐνοϊκοὶ διὰ τοὺς Ἀθηναίους ὅροι ὠφείλοντο εἰς τὸ γεγονός, ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀπέστειλαν ταυτοχρόνως πρέσβεις εἰς Ἀθήνας ἐπὶ τῷ σκοπῷ συνάψεως εἰρήνης, μὲ βάσιν τὴν διατήρησιν τῶν κεκτημένων. Αἱ προτάσεις αὗται, ὀφειλόμεναι εἰς τὸν Βασιλέα τῆς Σπάρτης Πλειστοάνακτα (1), ἀνταπεκρίνοντο καὶ εἰς τοὺς μυχίους πόθους σημαντικῆς μερίδος τοῦ Δήμου τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἰδιαιτέρως τοῦ Νικίου καὶ τοῦ κόμματος τῆς δεξιᾶς. Καὶ ἡ ψυχολογικὴ δὲ στιγμὴ ἦτο κατάλληλος, διότι, ἐξαιρέσει τῶν καταστροφῶν τῆς Μυτιλήνης, Κερκύρας καὶ Αἰγίνης, δὲν εἶχαν ἀκόμη καταφερθῆ πραγματικῶς ἀνεπανόρθωτα πλήγματα ἑκατέρωθεν, θὰ ἀνελάμβαναν δὲ βαρυτάτας εὐθύνας ἔναντι τῆς κοινῆς γνώμης τῆς Ἑλλάδος οἱ Ἀθηναῖοι, ἐὰν διὰ τῆς ἀδιαλλαξίας των συνετέλουν εἰς τὴν παράτασιν τοῦ πολέμου. Ἐπενέβη ὅμως ὁ Κλέων καὶ ἀνέτρεψε τὰς πρὸς στιγμὴν γεννηθείσας ἀγαθὰς ἐλπίδας.

1) Οὗτος πρὸ ὀλίγου εἶχεν ἀποκατασταθῆ ἐπὶ τοῦ θρόνου του μετὰ 19 ἐτῶν ἐξορίαν ἐπιβληθεῖσαν εἰς αὐτὸν ὡς κακῶς διαχειρισθέντα τὸ ζήτημα τῆς συνάψεως τῶν 30ετῶν σπονδῶν ἐν ἔτει 445.

Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς προσπαθείας ταύτης ἡ ἐν Πύλῳ ἀνακωχὴ ἐλύθη αὐτομάτως καὶ αἱ ἐχθροπραξίαι ἐπανελήφθησαν. Ἤδη δὲ ἤρχιζε τὸ φθινόπωρον καὶ ἡ κατάστασις θὰ ἐγίνετο χειροτέρα διὰ τοὺς Ἀθηναίους, ὑποχρεωμένους ὄντας νὰ ἀποπλέουν διὰ τῶν πλοίων των συνεχῶς τὴν Σφακτηρίαν. Ὁ ἀποκλεισμὸς αὐτὸς ἐξησφαλίζετο, τὴν μὲν ἡμέραν διὰ δύο τριήρεων διαδρομουσῶν περὶ τὴν νῆσον κατ' ἀντίθετον ἔννοιαν, τὴν δὲ νύκτα δι' ὁλοκλήρου τοῦ στόλου· ὅταν δὲ ὁ καιρὸς δὲν ἐπέτρεπεν ἔκπλουν τῶν πλοίων ἔξω τοῦ ὅρμου, ἡ ἐπιτήρησις ἐγίνετο μόνον ἀπὸ τῆς Ἀνατολ. πλευρᾶς τῆς νήσου. Ἐν τούτοις, παρὰ τὸν στενώτατον τοῦτον ἀποκλεισμόν, οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ διακόψουν ὁλοσχερῶς τὸν ἐφοδιασμὸν τῶν ἐπὶ τῆς Σφακτηρίας ἀντιπάλων στρατιωτῶν (1). Ἀφ' ἑτέρου ἡ παράτασις τοῦ ἀποκλεισμοῦ τούτου, διὰ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ὁποίου, καθὼς ἐξηγήσαμεν ἤδη, τὰ πλοῖα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦσαν τελείως ἀκατάλληλα, καὶ αἱ δυσκολίαι τῆς ὑδρεύσεως καὶ τοῦ ἐφοδιασμοῦ τοῦ Ἀθηναϊκοῦ στόλου ἤρχιζαν νὰ δημιουργοῦν κατάστασιν ἐξαιρετικὰ δύσκολον, τὴν ὁποίαν, μὴ δυνάμενοι περαιτέρω νὰ ἀποκρύπτουν, ἠναγκάσθησαν ἐν τέλει νὰ ἀναφέρουν εἰς τὰς Ἀθήνας οἱ ναύαρχοι.

Τότε πλέον ἤρχισεν ἐν Ἀθήναις νὰ ἐκδηλοῦται γενικὴ ἐξέγερσις κατὰ τοῦ Κλέωνος, ὁ ὁποῖος εὑρεθεὶς πρὸ τοῦ διλήμματος, εἴτε νὰ δεχθῇ τὴν πραγματικότητα ὁμολογῶν τὸ σφάλμα του, εἴτε νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὸ σφάλμα του ἀρνούμενος τὴν πραγματικότητα, ἐπροτίμησε τὸ δεύτερον.

Ἐπειδὴ δὲ θὰ ἔπρεπεν ὁπωσδήποτε νὰ πταίῃ κάποιος διὰ τὴν δημιουργηθεῖσαν κατάστασιν, ὁ Κλέων δὲν ἐδυσκολεύθη νὰ ἐπιρρίψῃ τὴν εὐθύνην κατὰ τῶν στρατηγῶν, λέγων ὅτι, ἐὰν αὐτοὶ ἦσαν πραγματικοὶ ἄνδρες, θὰ ἠδύναντο νὰ καταλάβουν ἐξ ἐφόδου τὴν Σφακτηρίαν. Εἰς τὸ σημεῖον ὅμως τοῦτο ἐπενέβη ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἀντιπάλου

1) Ὁ Θουκυδίδης (IV, 26) ἀναφέρει τοὺς διαφόρους τρόπους, διὰ τῶν ὁποίων κατωρθοῦτο τοῦτο.

κόμματος στρατηγὸς Νικίας, ὅστις προεκάλεσεν ἀπεριφράστως τὸν Κλέωνα, ἂν νομίζῃ ὅτι πταίουν οἱ στρατηγοί, νὰ ἀναλάβῃ αὐτὸς τὴν ἀρχηγίαν τῆς κατὰ τῆς Σφακτηρίας ἐπιχειρήσεως. Μὲ τὴν πρόκλησιν ταύτην τοῦ Κλέωνος συνετάχθη καὶ ἡ πλειοψηφία τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Δήμου, τότε δὲ ὁ Κλέων, τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν ποιούμενος, ἐδέχθη τὴν πρόκλησιν καὶ ὡρκίσθη ἐπισήμως, ὅτι ἐντὸς 20 ἡμερῶν ἢ θὰ ἔφερεν τοὺς Πελοποννησίους στρατιώτας αἰχμαλώτους εἰς τὰς Ἀθήνας, ἢ θὰ ἐφονεύετο.

Ἀναλαβὼν τὴν ἀρχηγίαν τῆς ἐπιχειρήσεως ὁ Κλέων ἀνεχώρησεν ἀμέσως ἐξ Ἀθηνῶν συμπαραλαβὼν τὴν ἀπαιτουμένην στρατιωτικὴν δύναμιν, φθάσας δὲ εἰς Πύλον ἐκράτησεν ἐκ τῶν ἐκεῖ στρατηγῶν μόνον τὸν Δημοσθένην καὶ ἐτέθη γοργῶς ἐπὶ τὸ ἔργον. Αἱ κυριώτεραι δυσχέρειαι τῆς ἀποβατικῆς ἐπιχειρήσεως ἦσαν αἱ ἑξῆς:

α) Ἡ ἐκλογὴ τοῦ τόπου καὶ τῆς ὥρας τῆς ἀποβάσεως, ὥστε νὰ ἐξασφαλισθῇ ὁ ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἐπιτυχίαν της συντελεστὴς τοῦ αἰφνιδιασμοῦ,

β) Ἡ προχώρησις, εἰς τρόπον ὥστε νὰ παρεμποδισθῇ ἐνδεχομένη διαφυγὴ τοῦ ἐχθροῦ ἐκ τῆς νήσου,

γ) Ἡ ἀντιμετώπισις τῶν 400 Σπαρτιατῶν ὁπλιτῶν ἐν μάχῃ.

Τὴν πρώτην ἐκ τῶν δυσχερειῶν τούτων ἀντεμετώπισεν ὁ Δημοσθένης διὰ τῆς ἐκλογῆς τῆς θέσεως ἀποβάσεως εἰς δύο σημεῖα τῆς νήσου, ὅπου αὕτη θὰ ἦτο ὀλιγώτερον πιθανή, ἤτοι εἰς τὴν πρὸς τὸ πέλαγος ἀπόκρημνον N.A. ἄκραν καὶ εἰς ἓν ἄλλο σημεῖον ἐπὶ τῆς ἀπέναντι τοῦ λιμένος ἀκτῆς τῆς νήσου. Ὡς ὥρα τῆς ἀποβάσεως ἐξελέγη ἡ πρὸ τοῦ λυκαυγοῦς, διὰ νὰ εἶναι δὲ ἀκόμη περισσότερον ἐξησφαλισμένος ὁ αἰφνιδιασμός, ἔλαβεν ὁ Δημοσθένης τὴν συμπληρωματικὴν προφύλαξιν νὰ χρησιμοποιήσῃ διὰ τὴν μεταφορὰν τοῦ πρώτου κλιμακίου ὀλίγα πλοῖα, τὰ ὁποῖα δὲν θὰ ἐκίνουν καμμίαν ὑπόνοιαν ἐκλαμβανόμενα παρὰ τῶν ἐχθρῶν παρατηρητῶν ὡς τὰ συνήθη πλοῖα περιπολίας. Ἀποτέλεσμα τῶν σοφῶν τούτων διατάξεων, ἦτο ὅτι ὁ αἰφνιδιασμὸς ἐπέτυχε καὶ ὡς πρὸς τὸν τόπον καὶ ὡς πρὸς τὸν χρόνον, 800 δὲ Ἀθηναῖοι ὁπλῖται ἀπεβιβάσθησαν ἄνευ ἀντιστάσεως· οὗτοι, ἀναρριχηθέντες ἀμέσως ἐπὶ τῶν ἀποκρήμνων βράχων, ἐγκατέστησαν τὴν πρωΐαν τὸ προγεφύρωμά των ἐπὶ τῶν Ν. ὑψωμάτων τῆς νήσου καταλαβόντες ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀντιστάσεως τὸ ἐπὶ τοῦ ὑψώματος τούτου φυλάκιον 30 ἀνδρῶν.

Οὕτω τὸ πρῶτον στάδιον τῆς ἐπιχειρήσεως, τὸ ὁποῖον ἦτο καὶ τὸ δυσκολώτερον, ἐπέτυχε πλήρως καὶ ὁ Δημοσθένης ἐτέθη ἤδη μετὰ

γοργότητος εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ δευτέρου, δηλαδὴ τῆς κυκλώσεως τοῦ ἐν Σφακτηρίᾳ ἐχθρικοῦ τμήματος. Πρὸς τοῦτο τοῦ ἐχρειάζετο σημαντικὸς ἀριθμὸς ἐλαφρῶν ὁπλιτῶν καὶ περὶ αὐτῶν εἶχε λάβει πρόνοιαν χρησιμοποιήσας τοὺς ἐρέτας τῶν πλοίων. Πράγματι τὸ δεύτερον κλιμάκιον τῆς ἀποβάσεως μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τοῦ προγεφυρώματος ἀπετελέσθη ἀπὸ τοὺς ἐρέτας τῶν δύο ἀνωτέρω σειρῶν τῶν τριήρεων, ἀφειθείσης ἐφ' ἑκάστου πλοίου μόνον τῆς κατωτάτης σειρᾶς τῶν «θαλαμιτῶν» (1). Ἐκ τῶν ἀνδρῶν τούτων ἐσχηματίσθησαν δύο ὁμάδες ἐξ 800 ἀνδρῶν, ἐξοπλισμέναι, ἡ μὲν μία ὡς πελτασταί, ἡ δὲ ἑτέρα ὡς τοξόται. Τέλος οἱ ὑπόλοιποι, διαιρεθέντες εἰς μικρὰς ὁμάδας ἐκ 200 ἀνδρῶν ἑκάστη, κατέλαβον ὅλα τὰ σημεῖα τῆς ἀκτῆς τῆς νήσου, ἀπὸ τὰ ὁποῖα θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ διαφύγουν οἱ ὁπλῖται τοῦ ἐχθροῦ.

Ἀπέμενεν ἤδη ἡ τρίτη δυσκολία, ἡ ἀντιμετώπισις τῶν περιφήμων ὁπλιτῶν τῆς Σπάρτης ἐν μάχῃ ὑπὲρ τῶν ὅλων. Εἰς τὴν ὑπερνίκησιν τῆς δυσκολίας ταύτης συνετέλεσε, κατ' ἀρχὰς μὲν ἡ καλὴ ἐκ μέρους τοῦ Δημοσθένους χρησιμοποίησις τῶν πελταστῶν καὶ τοξοτῶν, οἱ ὁποῖοι πανταχόθεν παρενοχλοῦντες τοὺς βαρεῖς ὁπλίτας ἠνάγκασαν αὐτοὺς νὰ περιχαρακωθοῦν εἰς ἓν ὀχύρωμα εὑρισκόμενον πρὸς τὸ Β. μέρος τῆς νήσου, ἀκολούθως δὲ ἡ Τύχη. Διότι οἱ Μεσσήνιοι στρατιῶται τοῦ Δημοσθένους κατώρθωσαν νὰ εὕρουν μίαν ἀτραπόν, διὰ τῆς ὁποίας ἠδυνήθησαν ἀπροσδοκήτως νὰ προσβάλουν τοὺς Σπαρτιάτας ὁπλίτας ἐκ τῶν νώτων. Κατόπιν τούτου οἱ τελευταῖοι οὗτοι, πανταχόθεν κυκλωθέντες καὶ ὑποστάντες τρομακτικὰς ἀπωλείας, ἠναγκάσθησαν νὰ παραδοθοῦν.

Ἡ πτῶσις τῆς Σφακτηρίας, ἀπετέλεσμα τῆς ὁποίας ὑπῆρξεν ἡ ἐκ

1) Θουκυδ. IV, 32. Λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι αἱ τριήρεις ἦσαν 70 καὶ ὅτι ὁ συνήθης ἀριθμὸς ἐρετῶν ἦσαν 62 μὲν ζυγῖται, 54 δὲ θρανῖται, ἕπεται ὅτι ἡ ὅλη συγκεντρωθεῖσα παρὰ τοῦ Δημοσθένους δύναμις ἀνῆλθεν εἰς ἄνω τῶν 8000 ἀνδρῶν. Ἐπειδὴ δὲ θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ὑπάρχουν ὅπλα δι' ὅλους αὐτούς, ἡ πιθανωτέρα ἑρμηνεία φαίνεται ἡ τοῦ A. Ferrabino (ἴδε L' Impero Atheniese σελ. 168), καθ' ἣν ἐξ αὐτῶν οἱ 800 ἐξωπλίσθησαν ὡς πελτασταὶ καὶ ἕτεροι 800 ὡς τοξόται, ἐνῷ τὸ κείμενον τοῦ Θουκυδίδου—κατὰ λέξιν λαμβανόμενον—ἀφίνει νὰ νοηθῇ, ὅτι ἐπὶ πλέον τῶν 8000 ἐρετῶν, ἦσαν οἱ 800 πελτασταὶ καὶ οἱ 800 τοξόται. Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ὑπολοίπους, ἡ ἔκφρασις τοῦ Θουκυδίδου «ὡς ἕκαστος ἐσκευασμένος» εἶναι ἀρκετὰ σαφής, διὰ νὰ ἀντιληφθῇ κανείς, ὅτι θὰ εἶχε πρόχειρον ὁπλισμόν, οἱ περισσότεροι δὲ θὰ ἦσαν παντελῶς ἄοπλοι χρησιμοποιούμενοι διὰ τὰς παντοειδεῖς ἄλλας ὑπηρεσίας, ποὺ χρειάζονται εἰς μίαν ἀπόβασιν.

μέρους τῶν Ἀθηναίων αἰχμαλωσία τῶν 292 ἐπιζησάντων ὁπλιτῶν, ἀνηκόντων εἰς τὰς καλυτέρας οἰκογενείας τῆς Σπάρτης, καθὼς καὶ τῶν 60 Πελοποννησιακῶν πλοίων, ἀπετέλεσε πραγματικὸν θρίαμβον διὰ τὸν Κλέωνα.

Ἡ ὅλη αὐτὴ ἐπιχείρησις τῆς Πύλου ἀπὸ τῆς πρώτης ἀποβάσεως τοῦ Δημοσθένους διήρκεσε περὶ τὰς 100 ἡμέρας, ἡ δὲ εὐτυχὴς αὐτῆς ἔκβασις παρεῖχεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἰσχυρὸν μέσον πιέσεως κατὰ τῆς Σπάρτης ἐν αὐτῇ τῇ Πελοποννήσῳ. Πράγματι ἀφ' ἑνὸς μὲν οἱ Μεσσήνιοι, τοὺς ὁποίους ἐγκατέστησεν ἐν Πύλῳ ὁ Δημοσθένης, ἐξαπέλυαν ληστρικὰς ἐπιδρομὰς ἀνὰ τὴν Ν.Δ. Πελοπόννησον, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ ὅρμος τῆς Πύλου μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς Σφακτηρίας θὰ ἠδύνατο νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς ὁρμητήριον τοῦ Ἀθηναϊκοῦ στόλου. Μετὰ τὸ τέρμα τῶν περὶ τὴν Πύλον καὶ Σφακτηρίαν ἐπιχειρήσεων, αἵτινες ἐπέφεραν τρίμηνον περίπου ἀργοπορίαν εἰς τὴν πρὸς Σικελίαν ἀποστολὴν τοῦ ὑπὸ τὸν Εὐρυμέδοντα καὶ Σοφοκλέα στόλου, διετάχθησαν οὗτοι νὰ συνεχίσουν τὸν πλοῦν των μὲ τὰ 40 πλοῖα, τὰ ὁποῖα ἀρχικῶς προωρίζοντο διὰ τὴν ἐκστρατείαν ταύτην. Ἀπέπλευσαν λοιπὸν ἀμέσως καὶ ἀφοῦ διῆλθαν διὰ Κερκύρας, ὅπου ἡ ἐμφάνισίς των συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐκ μέρους τῶν Δημοκρατικῶν σφαγὴν τῶν ὑπολοίπων ὀλιγαρχικῶν, ἐξηκολούθησαν τὸν πλοῦν των πρὸς τὴν Σικελίαν.

Ἄλλη ἀξία λόγου πολεμικὴ ἐπιχείρησις κατὰ τὸ αὐτὸ θέρος ἦτο μία ἀπόβασις τοῦ Νικίου μετὰ 80 πλοίων, 2000 ὁπλιτῶν καὶ 200 ἱππέων (ἐπιβαινόντων ἐπὶ εἰδικῶν ἱππαγωγῶν λέμβων) πρὸς κατάληψιν τῆς Σολιγείας, ὁπόθεν θὰ ἠδύνατο ν' ἀποκλείσῃ τὴν Κόρινθον. Καίτοι τὸ πρῶτον μέρος τῆς ἐπιχειρήσεως, τοῦτέστιν ἡ ἀπόβασις καὶ ἡ κατάληψις τῆς κωμοπόλεως ταύτης, διεξήχθη ἐπιτυχῶς, ἐν τούτοις ἀμέσως κατόπιν ὁ Νικίας, εὑρεθεὶς πρὸ ὑπερτέρων δυνάμεων, ἠναγκάσθη κατόπιν μάχης νὰ ἐπανεπιβιβάσῃ τὰς δυνάμεις του ἐπὶ τοῦ στόλου καὶ νὰ ἀπομακρυνθῇ ἄπρακτος.

Κατόπιν τῆς ἀποτυχίας ταύτης, εἰς τὴν ὁποίαν συνετέλεσεν ἐκτὸς τῶν καθαρῶς στρατιωτικῶν λόγων καὶ ἡ ὕποπτος στάσις τοῦ Ἄργους, ὁ Νικίας περιέπλευσε τὴν Ἐπίδαυρον καὶ ἀποβιβάσας ἰσχυρὰν δύναμιν κατέλαβε τὴν Χερσόνησον τῶν Μεθάνων (1), τῆς ὁποίας τὸν λαιμὸν ὠχύρωσε.

1) Ὁ Θουκυδ. (IV, 45) τὴν ὀνομάζει Μεθώνην, ἀπὸ τὴν πληροφορίαν ὅμως ποὺ δίδει, ὅτι αὕτη ἔκειτο μεταξὺ Ἐπιδαύρου καὶ Τροιζῆνος, προκύπτει ἀνενδοιάστως, ὅτι πρόκειται περὶ τῶν Μεθάνων, τὰ ὁποῖα τότε ὠνομάζοντο Μεθώνη.

Οὕτω τὸ ἕβδομον ἔτος τοῦ πολέμου ἐτελείωσεν ὑπὸ συνθήκας μᾶλλον εὐνοϊκὰς διὰ τοὺς Ἀθηναίους· εἰς τοῦτο δὲ συνετέλεσεν, ἐκτὸς τῆς τολμηρᾶς στρατηγικῆς τοῦ Δημοσθένους καὶ Κλέωνος, ὄχι ὀλίγον καὶ ἡ Τύχη.

IV. Πολεμικὰ γεγονότα τοῦ 424. - Κατάληψις Κυθήρων. Ἧττα τῶν Ἀθηναίων παρὰ τὸ Δήλιον. Ἐπιχειρήσεις Βρασίδα ἐν Χαλκιδικῇ. - Νικίειος Εἰρήνη.

Τὸ σχέδιον τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ 8ου ἔτους τοῦ πολέμου (424) προανηγγέλλετο ἐκ μέρους τῶν Ἀθηνῶν ὡς λίαν ἐκτεταμένον, πολλαὶ δὲ ἐπ' αὐτοῦ ἐστηρίζοντο ἐλπίδες. Τὸ εὐτυχὲς τέρμα τῶν περὶ τὴν Πύλον ἐπιχειρήσεων, ἡ κατόπιν αὐτοῦ ἐκλογὴ τοῦ Κλέωνος κατὰ τὰς ἀρχαιρεσίας εἰς τὸ ὕπατον ἀξίωμα τῆς στρατηγίας, ἡ ἀποστολὴ ἰσχυροῦ στόλου εἰς Σικελίαν, ὅλα αὐτὰ προανήγγελλαν ἔντασιν τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ ἐκορύφωναν τὰς προσδοκίας τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν.

Τὰ πρῶτα πολεμικὰ γεγονότα ἐδικαίωσαν τὰς ἐλπίδας ταύτας. Ὁ Νικίας, ὁ ὁποῖος ἐξηκολούθει πάντοτε νὰ ἐκλέγεται στρατηγός, ἐξέπλευσεν ἐπὶ κεφαλῆς στόλου 60 τριήρεων μετὰ 2000 ὁπλιτῶν Ἀθηναίων, ἰσαρίθμων Μιλησίων καὶ ὀλίγων ἱππέων πρὸς κατάληψιν τῆς νήσου τῶν Κυθήρων. Ἡ σημασία τῆς νήσου ταύτης, ὡς ἐκ τῆς γεωγραφικῆς της θέσεως, ἦτο μεγίστη, ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι δι' αὐτῆς διήρχοντο αἱ θαλάσσιοι ὁδοὶ συγκοινωνίας τῆς Σπάρτης πρὸς τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Λιβύην, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι ἐχρησίμευεν αὕτη ὡς προπύργιον κατὰ τῶν πειρατῶν, ποὺ παρηνώχλουν τὸ ἐν τῷ Λακωνικῷ κόλπῳ θαλάσσιον ἐμπόριον (1). Μόλις ἔφθασε πλησίον τῆς νήσου, ὁ Νικίας ἀπέσπασε δέκα ἀπὸ τὰ πλοῖά του μὲ 2000 ὁπλίτας Μιλησίους, διὰ τῶν ὁποίων κατέλαβε τὴν πρὸς τὸ ἀνοικτὸν πέλαγος πόλιν Σκάνδειαν. Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν ἐνέργειαν αὐτὴν μὲ τὴν κυρίαν δύναμίν του ἐξετέλεσεν ἀπόβασιν εἰς τὴν ἀκριβῶς ἔναντι τοῦ ἀκρωτηρίου Μαλέα ἀκτὴν τῆς νήσου καὶ ἐπροχώρησε κατὰ τῆς πρωτευούσης. Οἱ Κυθήριοι ἀντέστησαν ἐπ' ὀλίγον, ἀλλὰ κατόπιν, βλέποντες τὸ ἀνωφελὲς τῆς περαιτέρω ἀντιστάσεως καὶ μὴ ἀναμένοντες καμμίαν βοήθειαν ἐκ μέρους τῶν Λακεδαιμονίων, ἐδέχθησαν τοὺς

1) Θουκυδ. IV, 53.

ἀρκετὰ ἄλλωστε μετριοπαθεῖς ὅρους τοῦ Νικίου καὶ παρέδωκαν τὴν νῆσον εἰς τοὺς Ἀθηναίους.

Ἡ κατάληψις τῶν Κυθήρων ἀπετέλει ἰσχυρὸν πλῆγμα κατὰ τῆς ναυτικῆς ἰσχύος τῶν Λακεδαιμονίων καὶ ἐπὶ πλέον τοὺς ἠνάγκαζε νὰ λάβουν στρατιωτικὰ μέτρα ἀμύνης τῶν ἀκτῶν των κατὰ ἐνδεχομένων ἐπιδρομῶν. Ἐπενήργησε δὲ ὄχι ὀλίγον καὶ ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ ἡ ἀπώλεια αὕτη, ποὺ ἤρχετο ἀμέσως κατόπιν τῆς ἀπωλείας τῆς Πύλου καὶ ὠφείλετο—καθὼς καὶ ἐκείνη—κατὰ μέγιστον λόγον εἰς τὴν ἐκ μέρους τῶν Ἀθηναίων ἐκμετάλλευσιν τῆς ἀπολύτου κυριαρχίας τῆς θαλάσσης.

Μετὰ τὴν πρώτην ὅμως αὐτὴν ἐπιτυχίαν ἐπηκολούθησε σειρὰ ὁλόκληρος γεγονότων δυσαρέστων διὰ τοὺς Ἀθηναίους.

Ἐκ τούτων τὸ πρῶτον ἦτο ἡ ἄπρακτος ἐπιστροφὴ τοῦ εἰς Σικελίαν ἀποσταλέντος στόλου. Αἰτία αὐτῆς ἦτο ὅτι οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν πόλεων τῆς Σικελίας συνελθόντες εἰς Γέλαν καὶ ἐξετάσαντες τὴν κατάστασιν ἀπεφάσισαν, κατόπιν προτάσεως τοῦ Συρακοσίου Ἑρμοκράτους, νὰ λύσουν συμβιβαστικῶς τὰς διαφοράς των, ὥστε νὰ καταστήσουν περιττὴν τὴν Ἀθηναϊκὴν παρέμβασιν.

Τὸ δεύτερον ἦτο ἡ ἀποτυχοῦσα ἐπιχείρησις κατὰ τῶν Μεγάρων. Ἡ ἐπιχείρησις αὕτη, σχεδιασθεῖσα κατὰ τὸ προσφιλὲς εἰς τὸν Δημοσθένην σύστημα τοῦ συνδυασμοῦ τῆς τόλμης μετὰ τῆς πονηρίας, ἀπέβλεπεν εἰς τὴν κατάληψιν τῶν μακρῶν τειχῶν τῶν συνδεόντων τὰ Μέγαρα πρὸς τὸ ἐπίνειον αὐτῶν Νίσαιαν, εἶτα δὲ τὴν αἰφνιδιαστικὴν κατάληψιν καὶ αὐτῆς τῆς πόλεως τῇ συνεργασίᾳ τῆς ἐν αὐτῇ Δημοκρατικῆς μερίδος. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον μέρος τοῦ προγράμματος ἐπέτυχε καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἠδυνήθησαν νὰ καταλάβουν τὴν Νίσαιαν, ἡ διὰ συνωμοσίας ὅμως εἰσβολὴ τοῦ Ἀθηναϊκοῦ στρατοῦ εἰς Μέγαρα, ἀπέτυχεν ἐγκαίρως ἀνακαλυφθείσης τῆς συνωμοσίας. Συγχρόνως ὁ περίφημος Βρασίδας, ὁ ὁποῖος ἔτυχε νὰ εὑρίσκεται εἰς τὴν Σικυῶνα, ἀντιληφθεὶς τὸν κίνδυνον ποὺ θὰ ἀπετέλει διὰ τοὺς Πελοποννησίους ἡ ἀπώλεια τῶν Μεγάρων, κατώρθωσεν ἐντὸς ὀλιγίστων ἡμερῶν νὰ συγκεντρώσῃ παρὰ τὴν ἀπειλουμένην πόλιν, ἐκτὸς τῶν ὑπὸ τὴν ἄμεσον διοίκησίν του δυνάμεων ἀνερχομένων εἰς 3.000 περίπου ἄνδρας, καὶ 2.200 Βοιωτοὺς ὁπλίτας μετὰ 600 ἱππέων. Ἀφοῦ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἔχασαν τὸ πλεονέκτημα τοῦ αἰφνιδιασμοῦ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἰδιαιτέρως ὑπελόγιζαν, οἱ Ἀθηναῖοι εὑρέθησαν ἠναγκασμένοι, ὕστερα ἀπὸ μίαν ἀμφίρροπον ἱππομαχίαν, νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν ἐπιχείρησιν

καὶ νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὰς Ἀθήνας ἀρκεσθέντες μόνον εἰς τὴν ἐπιτευχθεῖσαν κατάληψιν τῆς Νισαίας.

Τὸ τρίτον καὶ σοβαρώτατον πολεμικὸν ἀτύχημα τοῦ ἔτους ἀπετέλεσε διὰ τοὺς Ἀθηναίους ἡ μάχη τοῦ Δηλίου, ποὺ ἦτο ἡ κατακλεὶς μιᾶς σειρᾶς στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων ἀρκετὰ εὐρείας κλίμακος ἐν τῇ Φωκίδι καὶ τῇ Βοιωτίᾳ. Τὸ γενικὸν σχέδιον τῶν ἐπιχειρήσεων τούτων συνίστατο εἰς τὴν προσβολὴν τῆς Βοιωτίας ἀπὸ Δυσμῶν, Βορρᾶ καὶ Ἀνατολῶν, ἐν συνδυασμῷ πάλιν πρὸς συνωμοσίας μετὰ τῶν Δημοκρατικῶν μερίδων. Καὶ ἡ μὲν ἀπὸ δυσμῶν ἐπίθεσις ἀνετέθη εἰς τὸν Δημοσθένην, ὁ ὁποῖος μὲ 40 πλοῖα κατέπλευσεν εἰς Ναύπακτον, ἵνα ἐκεῖθεν ἐνισχυόμενος καταλάβῃ τὴν Σίφαν ἐν τῷ Κρισαϊκῷ κόλπῳ· τὰς δὲ ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ βορρᾶ κινήσεις θὰ διηύθυνεν ὁ στρατηγὸς Ἱπποκράτης καταλαμβάνων καὶ ὀχυρώνων τὸ Δήλιον. Ὁ συγχρονισμὸς ὅμως τῶν δύο τούτων ἐπιθετικῶν κινήσεων, ὁ ὁποῖος ἀπετέλει ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν ἐπιτυχίας, δὲν κατέστη δυνατός. Ὡς ἐκ τούτου ὁ μὲν Δημοσθένης, εὑρεθεὶς πρὸ μεγάλης ἀντιστάσεως, δὲν κατώρθωσε κἂν νὰ ἀποβιβασθῇ εἰς τὰς Σίφας (1), ὁ δὲ Ἱπποκράτης, προσβληθεὶς παρὰ τὸ Δήλιον ὑπὸ ἰσχυρᾶς Βοιωτικῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως 7.000 ὁπλιτῶν, 10.000 ἐλαφρῶν ὁπλιτῶν (ψιλῶν), 1.000 ἱππέων καὶ 500 πελταστῶν, ὑπέστη δεινὴν ἥτταν φονευθεὶς καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος μετὰ 1000 περίπου Ἀθηναίων ὁπλιτῶν καὶ πολὺ περισσοτέρων ἐλαφρῶν πολεμιστῶν.

Μετὰ 17 ἡμερῶν πολιορκίαν ἔπιπτεν εἰς χεῖρας τῶν Βοιωτῶν καὶ τὸ ὀχύρωμα, τὸ ὁποῖον εἶχαν κατασκευάσει ἐν Δηλίῳ οἱ Ἀθηναῖοι, αἰχμαλωτισθέντων 200 ἐκ τῶν φρουρούντων αὐτὸ ὁπλιτῶν (2).

---

1) Ἡ ἀποτυχία αὕτη τῆς ἀποβάσεως τοῦ Δημοσθένους ἀποδεικνύει, ὅτι καὶ τότε, ὅπως καὶ τώρα καὶ πάντοτε, μία ἀπόβασις εἰς ἐχθρικὸν ἔδαφος εἶναι ἐπιχείρησις λεπτοτάτη, ἡ δὲ πιθανότης ἐπιτυχίας της εἶναι ἐλαχίστη, ἐὰν ὑπάρχῃ ἐπαρκὴς ἐχθρικὴ δύναμις ἀποφασισμένη νὰ ἀμυνθῇ καὶ διαθέτουσα τὰ πρὸς τοῦτο ἀπαιτούμενα μέσα.

2) Θουκυδ. IV. 100. Ἡ ἐν τῷ ἐδαφίῳ τούτῳ διδομένη παρὰ τοῦ Θουκυδίδου περιγραφὴ τῆς πολιορκίας ἔχει μέγα τεχνικὸν ἐνδιαφέρον, διότι ἀποδεικνύει, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ἐχρησιμοποίουν ὡς ἐμπρηστικὴν ὕλην μίαν οὐσίαν συστάσεως ἀναλόγου πρὸς τὴν τῆς μελανῆς πυρίτιδος, ἤτοι μίγμα ἄνθρακος, θείου καὶ πίσσης. Ἐκ τῶν τριῶν τούτων συστατικῶν τὰ δύο πρῶτα εἶναι ἀκριβῶς τὰ αὐτὰ μὲ τὰ τῆς μελανῆς πυρίτιδος, τὸ δὲ τρίτον ἀντιστοιχεῖ χημικῶς πρὸς τὸ τρίτον συστατικὸν τὸ νίτρον, διότι καὶ αὐτὸ—ὅπως καὶ ἐκεῖνο—παρεῖχε τὸ «καυστικὸν» στοιχεῖον, δηλαδὴ τὸ ὀξυγόνον. Ὥστε ἡ πραγματικὴ ἐπινόησις τοῦ μοναχοῦ Schwartz δὲν ἦτο τόσον ἡ ἐπινόησις τοῦ μίγματος, ὅσον ἡ τῆς χρησιμοποιήσεώς του ὡς «προωστικοῦ» καὶ ὄχι ἁπλῶς ἐμπρηστικοῦ, ὅπως συνέβαινε εἰς τὴν ἀρχαιότητα.

Ἡ ἀποτυχία αὕτη ἀπετέλεσε δεινὸν πλῆγμα κατὰ τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηνῶν. Καὶ ἄλλα ὅμως ἐξ ἴσου σοβαρὰ πλήγματα ἔμελλαν ἐντὸς ὀλίγου νὰ ἐπακολουθήσουν, αὐτὴν τὴν φορὰν ὅμως ὄχι πλέον εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἀλλὰ εἰς μεμακρυσμένον καὶ φύσει ἀσθενὲς σημεῖον τοῦ Ἀθηναϊκοῦ συμμαχικοῦ συγκροτήματος, τὴν Χαλκιδικήν. Αὕτη ἦτο κατὰ τοῦτο εὐπρόσβλητος, ὅτι ὁ ἐχθρὸς ἠδύνατο νὰ φθάσῃ ἐκεῖ καὶ διὰ ξηρᾶς, ἐνῷ ὅλαι σχεδὸν αἱ ἄλλαι πόλεις καὶ περιοχαὶ τῆς Ἀθηναϊκῆς συμμαχίας μόνον διὰ θαλάσσης ἠδύναντο νὰ προσβληθοῦν, ἐφ' ὅσον δὲ ἡ Ἀθηναϊκὴ ναυτικὴ δύναμις παρέμενεν ἀνέπαφος, ἠδύναντο νὰ εἶναι ἥσυχοι. Ὁ ἀνήρ, ὁ ὁποῖος εἶχε τὴν ὀξυδέρκειαν νὰ ἀντιληφθῇ τὸ ἀσθενὲς τοῦτο σημεῖον καὶ νὰ ἀναλάβῃ τὴν πρωτοβουλίαν τῆς κατ' αὐτοῦ ἐπιθέσεως, ἦτο ὁ Βρασίδας· αὐτός, τὸν ὁποῖον εἴδομεν, ἀπὸ τῆς πρὸ τοῦ Ρίου ναυμαχίας, νὰ διαδραματίζῃ τόσον ἀποφασιστικὸν ρόλον εἰς ὅλας τὰς ἀξίας λόγου τινὸς πολεμικὰς περιπετείας. Ἀντελαμβάνετο ὅμως ἀφ' ἑτέρου ὁ Βρασίδας, ὅτι, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ μία τόσον εὐρείας ἐκτάσεως στρατιωτικὴ ἐνέργεια, εἶχεν ἀνάγκην στρατιωτικῆς δυνάμεως, ποὺ νὰ ἠμποροῦσε νὰ παραμένῃ εἰς τὸ θέατρον τῶν ἐπιχειρήσεων μέχρι τοῦ τελικοῦ ἀποτελέσματος καὶ ὄχι νὰ εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ διαλύεται ἅμα τῇ ἐπελεύσει τοῦ φθινοπώρου, ὅπως συνέβαινε μὲ τὰς ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι δρώσας στρατ. δυνάμεις. Πρὸς τοῦτο συνεκρότησε σῶμα ἐκ 1.700 ἀνδρῶν, καὶ ἦλθεν εἰς συμφωνίαν πρὸς τὸν Βασιλέα τῆς Μακεδονίας Περδίκαν, ὅπως ἀναλάβῃ οὗτος τὸ ἥμισυ τῶν δαπανῶν συντηρήσεως τοῦ σώματος τούτου. Παρέμενε καὶ μία ἀκόμη δυσχέρεια, ὄχι ὀλιγώτερον σημαντική: ἡ μεταφορὰ τῆς στρατιωτικῆς ταύτης δυνάμεως εἰς τὴν Χαλκιδικήν, ἡ ὁποία ἔπρεπε νὰ γίνῃ κατ' ἀνάγκην διὰ ξηρᾶς μέσῳ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ τῆς οὐδετέρας μέν, συμπαθῶς ὅμως πρὸς τοὺς Ἀθηναίους διακειμένης Θεσσαλίας, ἐφ' ὅσον ἡ θάλασσα ἦτο ἀποκεκλεισμένη. Καὶ τὴν δυσχέρειαν ταύτην ἠδυνήθη νὰ ὑπερνικήσῃ ὁ Βρασίδας, κατορθώσας διὰ ταχειῶν πορειῶν, ἐν συνδυασμῷ πρὸς ἐπιδεξίους διπλωματικὰς ἐνεργείας, νὰ διασχίσῃ τάχιστα τὴν Θεσσαλίαν καὶ νὰ φθάσῃ εἰς τὸ Μακεδονικὸν ἔδαφος.

Αἱ κατὰ τῶν Ἀθηναϊκῶν ἐν Χαλκιδικῇ ἀποικιῶν ἐνέργειαί του, τῶν ὁποίων ἡ ἐκδήλωσις ἐπεβραδύνθη ἀρκετὰ λόγῳ ἀναφυεισῶν διαφορῶν πρὸς τὸν Περδίκαν, δὲν ὑπῆρξαν ἀποκλειστικῶς πολεμικαί, ἀλλὰ καὶ πολιτικαί. Διότι ὁ Βρασίδας, συνδυάζων πρὸς τὴν πολεμικὴν ἀρετὴν καὶ ἀσυνήθη πολιτικὴν ὀξυδέρκειαν, ἐπεζήτησε νὰ πλήξῃ τὴν

Ἀθηναϊκὴν συμμαχίαν καὶ εἰς τὸ ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως ἀσθενές της σημεῖον. Τοῦτο δὲ συνίστατο εἰς τὰ αἰσθήματα τῆς δυσπιστίας καὶ τῆς δυσκόλως ἀποκρυπτομένης ἔχθρας, τὰ ὁποῖα αἱ ὑπήκοοι τῶν Ἀθηνῶν πόλεις ἔτρεφαν κατ' αὐτῶν. Οὕτως ὁ Βρασίδας παρουσιάσθη, ὄχι ὡς κατακτητής, ἀλλ' ὡς ἐλευθερωτὴς τῶν πόλεων ἀπὸ τῆς Ἀθηναϊκῆς τυραννίας διανέμων ἀφειδῶς ὑποσχέσεις ὅτι αἱ προσχωροῦσαι εἰς αὐτὸν πόλεις θὰ παρέμεναν αὐτόνομοι ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Σπάρτης. Μὲ τὸ νέον τοῦτο σύνθημα ὁ Βρασίδας ἐπέτυχε νὰ καταλάβῃ ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀντιστάσεως τὴν Ἄκανθον καὶ τὰ Στάγειρα, ἀμέσως δὲ κατόπιν ἔστρεψε τὰς προσπαθείας του πρὸς τὴν ἐπὶ τοῦ Στρυμῶνος ποταμοῦ Ἀμφίπολιν. Εἶχεν ἤδη ἀρχίσει ὁ χειμὼν καὶ ἡ χιὼν ἔπιπτε πυκνή, ὅταν ἔφθασεν ἐντελῶς ἀπροσδοκήτως πρὸ τῆς πόλεως ταύτης καὶ κατέλαβεν ὅλα τὰ ἐκτὸς τῶν τειχῶν προάστεια, συλλαβὼν καὶ μέγαν ἀριθμὸν πολιτῶν ποὺ κατώκουν ἢ ἔτυχε νὰ εὑρίσκωνται ἐκεῖ δι' ἐργασίας των. Ὁ σκοπὸς του ἦτο νὰ ἐπωφεληθῇ τῆς συγχύσεως, ποὺ ἀφεύκτως θὰ ἐπηκολούθει, καὶ τῆς ἀμελοῦς φρουρήσεως λόγῳ τῶν καιρικῶν συνθηκῶν, ἵνα ἐν συνεννοήσει μετὰ φιλικῶς πρὸς αὐτὸν διακειμένης μερίδος τῶν πολιτῶν εἰσέλθῃ ἀμαχητεὶ εἰς τὴν πόλιν. Καὶ δὲν ἐπέτυχε μὲν τὴν ἡμέραν ἐκείνην τοῦ σκοποῦ του ὁ Βρασίδας, ἠδυνήθη ὅμως οὐχ ἧττον διὰ διαπραγματεύσεων, ἐπωφελούμενος τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν πολιτῶν ὑπὲρ τῆς ψυχῆς τῶν συλληφθέντων ἐκτὸς τοῦ τείχους συγγενῶν των, νὰ πείσῃ τοὺς Ἀμφιπολίτας νὰ παραδώσουν τὴν πόλιν ὑπὸ εὐνοϊκοὺς ὅρους, προτοῦ προφθάσῃ ἡ ὑπὸ τὸν Ἀθηναῖον στρατηγὸν Θουκυδίδην (τὸν περίφημον ἱστορικὸν τοῦ Πελοπον. πολέμου) ἐπικουρία νὰ διαπεραιωθῇ δι' ἑπτὰ πλοίων ἐκ Θάσου εἰς τὸ ἐπίνειον τῆς Ἀμφιπόλεως, τὴν Ἠιόνα. Αἱ μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἐπιτυχίαι τοῦ Βρασίδα εἰς τὴν παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Στρυμῶνος περιοχὴν ἀπετέλουν ἤδη ἰσχυρὸν πλῆγμα κατὰ τοῦ γοήτρου τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ δὲ παρ' αὐτοῦ κατάληψις τῆς Ἀμφιπόλεως προσέθετε καὶ ἓν λίαν σημαντικὸν ὑλικὸν πλῆγμα κατὰ τῆς ναυτικῆς των δυνάμεως, διότι ἡ πόλις αὕτη ἀπετέλει κέντρον ἐμπορίου ναυπηγησίμου ξυλείας, τὴν ὁποίαν σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἐχρησιμοποίουν τὰ ναυπηγεῖα τοῦ Πειραιῶς.

Ἐνισχυθεὶς κατόπιν τῶν ἐπιτυχιῶν τούτων ὁ Βρασίδας καὶ μὲ στρατεύματα, ποὺ συνεκρότησεν ἐπὶ τόπου, ἐξεστράτευσε κατὰ τῶν πόλεων τῆς χερσονήσου τοῦ Ἄθω, τῆς τότε καλουμένης Ἀκτῆς καὶ τὰς κατέλαβεν ὅλας, πλὴν τῆς Σάνης καὶ τῆς Δίου, χωρὶς καμμίαν ἀντίστασιν. Ἀκολούθως, ἐπαναλαβὼν τὰς ἐπαγγελίας περὶ ἀπελευθε-

ρώσεως, κατώρθωσε νὰ καταλάβῃ ἀμαχητεὶ τὴν Τορώνην καὶ κατόπιν μάχης τὴν Λήκυθον, συμπληρώσας οὕτω τὴν κατοχὴν τῶν δύο πρὸς ἀνατολὰς χερσονήσων τῆς Χαλκιδικῆς. Ἐνῷ ὅμως ἡτοιμάζετο νὰ προσβάλῃ καὶ τὰς ἐπὶ τῆς χερσονήσου τῆς Παλλήνης συμμαχικὰς τῶν Ἀθηνῶν πόλεις Μένδην, Σικυῶνα καὶ Ποτίδαιαν, συνήφθη ἐτησία ἀνακωχὴ μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης. Ταυτοχρόνως σχεδὸν μὲ τὴν σύναψιν τῆς ἀνακωχῆς αἱ δύο πρῶται ἐκ τῶν ἀνωτέρω πόλεων Σικυὼν καὶ Μένδη, ἀποστατήσασαι τῶν Ἀθηνῶν, προσεχώρησαν εἰς τὸν Βρασίδαν, τὸν ὁποῖον ἐτίμησαν ὡς ἐλευθερωτήν. Ὁ Βρασίδας δὲν ἐνόμισεν ὅτι παρεβίαζε τὴν ἀνακωχὴν δεχόμενος τὴν προσχώρησιν τῶν πόλεων τούτων· τότε ὅμως ὁ σύμμαχός του Βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Περδίκας τὸν ἐκάλεσεν εἰς νέαν ἐκστρατείαν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Μακεδονίας κατὰ τῶν Λυγκιστῶν καὶ κατόπιν τούτου ἠναγκάσθη νὰ ἀπαμυκρυνθῇ, ἀφοῦ ἀφῆκε φρουρὰς εἰς τὰς δύο ταύτας πόλεις.

Ἡ εἴδησις τῆς ἀποστασίας τῶν πόλεων τούτων, κατόπιν μάλιστα τῆς συναφθείσης ἀνακωχῆς, κατετάραξε τοὺς Ἀθηναίους, οἱ ὁποῖοι — ὑπὸ τὴν πίεσιν τοῦ Κλέωνος — ἀπεφάσισαν νὰ τιμωρήσουν σκληρῶς τοὺς κατοίκους των. Ἀπέστειλαν λοιπὸν πρὸς τοῦτο ἰσχυρὰν στρατιωτικὴν καὶ ναυτικὴν δύναμιν 1100 ὁπλιτῶν, 600 τοξοτῶν, 1000 μισθοφόρων Θρακῶν καὶ ἀρκετῶν πελταστῶν μετὰ 50 πλοίων ὑπὸ τοὺς στρατηγοὺς Νικίαν καὶ Νικόστρατον. Ἡ δύναμις αὐτὴ συνεκεντρώθη εἰς τὴν Ποτίδαιαν καὶ κατηυθύνθη κατὰ τῆς Μένδης, τὴν ὁποίαν ὑπερήσπιζεν ἡ παρὰ τοῦ Βρασίδα ἀφεθεῖσα φρουρὰ ἐξ 700 περίπου ὁπλιτῶν. Κατόπιν διημέρου ἀντιστάσεως ἡ πόλις κατελήφθη ἀπὸ τὸν Ἀθηναϊκὸν στρατόν, ὁ ὁποῖος ἀμέσως κατόπιν ἐστράφη κατὰ τῆς Σικυῶνος. Ἐκεῖ ὅμως ἡ ἀντίστασις ἦτο ἰσχυροτέρα καὶ οἱ Ἀθηναῖοι στρατηγοὶ ἠναγκάσθησαν να καταφύγουν εἰς τὴν παλαιὰν βραδεῖαν μέθοδον ἐκπολιορκήσεως διὰ περιτειχίσεως· ταῦτα ἐγένοντο περὶ τὰ τέλη τοῦ χειμῶνος ἀρχομένου τοῦ 422, ἡ δὲ κατάστασις παρέμεινε στάσιμος καθ' ὅλην τὴν ἄνοιξιν.

Κατὰ τὸν Αὔγουστον ὅμως τοῦ ἔτους τούτου, ἀφοῦ ἔληξεν ἐν τῷ μεταξὺ ἡ ἐτησία ἀνακωχή, ὁ Κλέων, τοῦ ὁποίου ἡ φιλοπόλεμος πολιτικὴ εἶχε δοκιμάσει τόσας ἀποτυχίας κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος, ἀντελήφθη ὅτι ὁ μόνος τρόπος νὰ ἐπανακτήσῃ τὴν εὔνοιαν τοῦ πλήθους ἦτο νὰ κερδίσῃ ἄλλην μίαν νίκην ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ὅπως εἰς τὴν Σφακτηρίαν. Ἐκλεγεὶς λοιπὸν καὶ πάλιν στρατηγὸς κατὰ τὰς ἀρχαιρεσίας, ἐτέθη ἐπὶ κεφαλῆς ἰσχυρᾶς δυνάμεως ἀποτε-

λεσθείσης ἐκ 1.200 Ἀθηναίων ὁπλιτῶν, 300 ἱππέων καὶ πολλῶν συμμάχων μετὰ 30 πλοίων καὶ κατέπλευσεν εἰς τὸν ὅρμον Κωφοῦ (σήμερον Κουφὸ) προτιθέμενος νὰ προσβάλῃ τὴν Τορώνην καὶ ἀκολούθως νὰ ἀνακτήσῃ ἀλληλοδιαδόχως ὅλας τὰς πόλεις τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τῆς Δ. Θράκης, τὰς ὁποίας εἶχεν ἀποσπάσει ἀπὸ τῆς Ἀθηναϊκῆς κυριαρχίας ὁ Βρασίδας.

Οὕτως ὁ Κλέων ἀποκτήσας ἐκ τῆς ἐν Σφακτηρίᾳ ἐπιτυχίας του αὐτοπεποίθησιν καὶ ἀποδίδων αὐτὴν εἰς τὴν στρατηγικήν του ἰδιοφυΐαν, ἡτοιμάζετο νὰ ἀντιμετωπίσῃ ἕνα τῶν ἱκανωτέρων στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν, ποὺ ἀνέδειξεν ἡ Σπάρτη κατὰ τὸν πόλεμον. Ὁ Ἰταλὸς ἱστορικὸς Ferrabino λέγει, ὅτι ἐν τῷ προσώπῳ τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν ἀνεμετροῦντο δύο ἀντίθετα πολιτικὰ καὶ στρατιωτικὰ συστήματα: τὸ Σπαρτιατικόν, ποὺ προητοίμαζε τὸν κάλὸν στρατηγόν, ἀλλὰ δὲν τοῦ παρεῖχεν ἐπαρκῆ μέσα, οὐδὲ τοῦ διηυκόλυνε τὰς πρωτοβουλίας, πολλάκις δὲ μάλιστα τὸν ἐγκατέλειπε· καὶ τὸ Ἀθηναϊκόν, ποὺ ἄφινε μὲν πλήρη πρωτοβουλίαν καὶ παρεῖχεν ἀφειδῶς τὰ πολεμικὰ μέσα, ἀλλὰ συγχρόνως ἐπέτρεπεν εἰς ἕνα αὐτοσχέδιον στρατηγὸν νὰ τα καταστρέψῃ ὅλα, καταστρεφόμενος καὶ αὐτὸς μαζύ (1). Αἱ πρῶται ἐνέργειαι τοῦ Κλέωνος ἐστέφθησαν ὑπὸ ἐπιτυχίας, διότι ἡ Τορώνη, προκαταληφθεῖσα παρ' αὐτοῦ ποὶν προφθάσῃ νὰ ἔλθῃ πρὸς βοήθειαν ὁ Βρασίδας, ἔπεσεν εἰς χεῖρας του μετὰ βραχεῖαν ἀντίστασιν. Ὅταν ὅμως ἐστράφη ἀμέσως κατόπιν κατὰ τῆς Ἀμφιπόλεως καὶ ἀντεμετώπισε τὸν Βρασίδαν, ὑπέστη δεινὴν ἧτταν — ὀφειλομένην κατὰ μέγα μέρος εἰς στοιχειῶδες τακτικὸν σφάλμα, εἰς ὃ λόγῳ τῆς ἀπειρίας του ὑπέπεσεν — καὶ ἐφονεύθη μετὰ 600 ὁπλιτῶν. Αἱ ἀπώλειαι τῶν Λακεδαιμονίων ἦσαν ἐλάχισται κατ' ἀριθμόν, μεγίστης ὅμως σημασίας, διότι μεταξὺ τῶν φονευθέντων συγκατελέγετο καὶ αὐτὸς ὁ Βρασίδας.

Ἡ μάχη τῆς Ἀμφιπόλεως ἀπέκτησεν οὕτω μεγάλην σημασίαν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ, διότι κατ' αὐτὴν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ Σπάρτη ἔχασεν ἕνα ἐκ τῶν ἱκανωτέρων στρατηγῶν καὶ πολιτικῶν της ἀνδρῶν, ὁ ὁποῖος ἔδωκεν ἐπανειλημμένως ἁπτὰ δείγματα τῆς ἰδιοφυΐας, τῆς πρωτοβουλίας καὶ τῶν πολεμικῶν του ἐν γένει ἀρετῶν, εἰς δὲ τὰς Ἀθήνας τὸ φιλοπόλεμον κόμμα ἔμενε διὰ τρίτην φορὰν ἄνευ ἀρχηγοῦ (2). Ἡ φιλοπόλεμος πολιτικὴ ὑφίστατο τοιουτοτρόπως νέαν ἧτταν καὶ, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Θουκυδίδου, οἱ Ἀθηναῖοι «πρὸς τὴν εἰρήνην τὴν

1) Ἴδε Ferrabino, L' Impero Atheniese ἐκδ. Torino 1927 σελ. 208.
2) Ἴδε Beloch, Die Attische Politik seit Perikles σελ. 346.

γνώμην εἶχον» (1). Διότι ναὶ μὲν αἱ Ἀθῆναι ἐξηκολούθουν διατηροῦσαι τὴν ἡγεμονίαν των, ἕνεκα τῆς ὁποίας ἀπεδύθησαν εἰς τὸν πόλεμον, ἀλλ' εἰς ἀντάλλαγμα τούτου ἡ Ἀττικὴ εἶχεν ἐρημωθῆ, μέγα πλῆθος πολιτῶν εἶχεν ἀπολεσθῆ καὶ ὁλόκληρον σχεδὸν τὸ τεράστιον χρηματικὸν ἀπόθεμά των εἶχεν ἐξαντληθῆ (2). Καὶ οἱ Σπαρτιᾶται ὅμως δὲν εἶχαν λόγους νὰ εἶναι ἀπολύτως ἐνθουσιασμένοι μὲ τὸν ἀπολογισμὸν τῆς πολεμικῆς δεκαετίας, διότι ὄχι μόνον τὴν Ἀθηναϊκὴν θαλασσίαν δύναμιν δὲν κατώρθωσαν νὰ κλονίσουν, ἀλλὰ κατήντησαν νὰ παρενοχλοῦνται πλέον καὶ ἐκ τοῦ σύνεγγυς δι' Ἀθηναϊκῶν ἐπιδρομῶν ὁρμωμένων ἐκ Κυθήρων καὶ Πύλου.

Ἀφ' ἑτέρου ὅλαι των αἱ ἀπόπειραι νὰ κινήσουν εἰς ἀποστασίαν πόλεις ἀνηκούσας εἰς τὴν Ἀθηναϊκὴν συμμαχίαν εἶχαν ἀποτύχει, πλὴν τῆς τελευταίας τοῦ Βρασίδα, μετὰ τὸν φόνον ὅμως τοῦ ἀνδρὸς τούτου, ποὺ θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὴν ἀναληφθεῖσαν ἐπιχείρησιν, αἱ ἐλπίδες τελικῆς ἐπικρατήσεως εἶχαν ἐξαφανισθῆ. Ἐπὶ πλέον αἱ πρὸς τὸ Ἄργος τριακονταετεῖς σπονδαὶ των ἔληγαν καὶ οἱ Ἀργεῖοι ἠρνοῦντο νὰ τὰς ἀνανεώσουν ἄνευ ἐδαφικῶν ἀνταλλαγμάτων.

Καὶ τῶν δύο ἄρα ἀντιπάλων ἡ Κοινὴ Γνώμη εἶχε κουρασθῆ μὲ τὸν πόλεμον· τοῦ δὲ οὕτω πως δημιουργηθέντος φιλειρηνικοῦ ρεύματος ἔσπευσαν νὰ ἐπωφεληθοῦν, ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ Βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Πλειστοάναξ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ Ἀθηναῖος Στρατηγὸς καὶ πολιτικὸς Νικίας. Ἐκ τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν ὁ μὲν πρῶτος ἦτο σταθερῶς ἀνέκαθεν κεκηρυγμένος ὑπὲρ τῆς συνεννοήσεως Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης, ὁ δὲ δεύτερος, ἀναλαβὼν καθὼς εἴδομεν τὴν ἀρχηγίαν τοῦ κόμματος τοῦ Περικλέους μετὰ τὸν θάνατόν του, διηύθυνε τὸν πόλεμον ἐπὶ τῶν γενικῶν γραμμῶν ποὺ ἐκεῖνος εἶχε χαράξει καὶ συνεπῶς ἦτο φυσικὸν—κατόπιν τῆς ἐξελίξεως τῶν γεγονότων τῆς

1) Θουκυδ. V, 14.

2) Ὁ Ἰταλὸς ἱστορικὸς Ferrabino ὑπελόγισε τὸ ὁλικὸν ποσόν, ποὺ ἐστοίχισεν εἰς τὸ Ἀθηναϊκὸν Κράτος ἡ πολεμικὴ 10ετία εἰς 12.000 τάλαντα, ἤτοι 72 ἑκατομμύρια Ἀττικῶν δραχμῶν, ἐξαντληθέντων οὕτω πως τῶν 5/6 τοῦ πολεμικοῦ ἀποθέματος. Αἱ πολεμικαὶ δαπάναι τῆς Σπάρτης ὑπῆρξαν πολὺ ὀλιγώτεραι, διότι τὸ Ναυτικὸν ἦτο πολὺ ὀλιγαριθμότερον, ὁ δὲ στρατὸς συνετηρεῖτο ἐκ τῶν ἐνόντων καὶ ὄχι ἐκ τοῦ Δημοσίου Ταμείου. Κατὰ τὸν Cavaignac τὰ ἔξοδα τῶν Ἀθηναίων διὰ τὰ ἑπτὰ ἔτη, ἤτοι μέχρι καὶ τοῦ 426 π.Χ., ἀνῆλθον εἰς 4998 τάλαντα, πολλοὶ ὅμως θεωροῦν τοὺς ὑπολογισμούς του κατωτέρους τῆς ἀληθείας ὡς μὴ λαμβάνοντας ὑπ' ὄψιν τὴν ἐν τῷ μεταξὺ γενομένην αὔξησιν τοῦ μισθοῦ τῶν ὁπλιτῶν ἀπὸ τριωβόλου εἰς 1 δρχ. ἡμερησίως.

πολεμικῆς δεκαετίας—νὰ προσανατολισθῇ πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς ἀμέσου συνάψεως εἰρήνης. Εἰς τὰς ἐνεργείας του λοιπὸν ὠφείλετο κυρίως καὶ ἡ Συνθήκη, ἡ ὁποία συνήφθη μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης τῷ 421, καὶ ἡ ὁποία ὡς ἐκ τούτου ὠνομάσθη ἐκ τοῦ ὀνόματός του «Νικίειος εἰρήνη». Βάσις αὐτῆς ἦτο ἡ κατὰ τὸ δυνατὸν ἐπάνοδος τῶν ἐμπολέμων εἰς τὸ πρὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ πολέμου καθεστὼς (1) διὰ τῆς ἑκατέρωθεν ἐπιστροφῆς τῶν κατακτηθέντων. Προέβλεπεν ἐπίσης αὕτη τὴν παραπομπὴν τῶν ἑκάστοτε παρουσιαζομένων τυχὸν διαφορῶν εἰς Διαιτησίαν. Μετ' ὀλίγον ἡ συνθήκη αὕτη ἐνισχύθη διὰ συνθήκης συμμαχίας 50ετοῦς μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης, ἡ ὁποία συνήφθη κυρίως διὰ νὰ ὑπερνικηθοῦν αἱ κατὰ τῆς εἰρήνης διαμαρτυρίαι τῶν μικροτέρων πόλεων.

Ἐφαίνετο λοιπὸν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον πραγματοποιούμενον τὸ ὄνειρον τῶν συνετωτέρων ἐν Ἑλλάδι πολιτῶν περὶ εἰρηνικῆς συνεργασίας μεταξὺ τῶν δύο μεγαλυτέρων ἐν αὐτῇ Δυνάμεων. Δυστυχῶς ὅμως τὸ ὄνειρον τοῦτο δὲν ἀνταπεκρίνετο πρὸς τὰς τοπικιστικὰς τάσεις διαφόρων δευτερευουσῶν πόλεων, αἱ ὁποῖαι εἰς τὸν ἀνταγωνισμὸν μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης διέβλεπαν τὰς πιθανότητας ἰδίων ὠφελειῶν ἢ καὶ τελικῆς ἀκόμη ἐπικρατήσεως. Διὰ τοῦτο ἤρχισαν, εὐθὺς ἀπὸ τῆς ὑπογραφῆς τῆς πρώτης συνθήκης, ραδιουργίαι καὶ διαμαρτυρίαι ἐκ μέρους τῶν Βοιωτῶν, Κορινθίων, Ἠλείων, καὶ Μεγαρέων κατὰ τῆς Σπάρτης ὡς καταπροδιδούσης τὰ συμφέροντά των. Ὅταν δὲ ὑπεγράφη καὶ ἡ συνθήκη τῆς Συμμαχίας, τότε πλέον οἱ Ἀργεῖοι ἀπροκαλύπτως ἐκηρύχθησαν ἀντίθετοι καὶ ἐψήφισαν τὴν σύναψιν συμμαχίας πρὸς οἱανδήποτε Ἑλληνικὴν πόλιν, πλὴν τῶν Ἀθηναίων καὶ Λακαιδαιμονίων (2).

Δὲν εὑρίσκοντο ὅμως δυστυχῶς μόνον εἰς τὰς δευτερευούσας ταύτας πόλεις τὰ σπέρματα τῆς διχονοίας, ποὺ ἐξώθουν πρὸς τὴν ἐπανάληψιν τοῦ πολέμου. Ἐβοηθοῦντο εἰς τὰς καταχθονίους ἐνεργείας των καὶ ἀπὸ τὰ φιλοπόλεμα κόμματα, τόσον τῶν Ἀθηνῶν, ὅσον καὶ τῆς Σπάρτης, τὰ ὁποῖα δὲν ἠννόουν νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν ἧτταν των. Οὕτω τὸ φιλοπόλεμον κόμμα τῶν Ἀθηνῶν, ἀποτελούμενον ἀπὸ τοὺς δημοκράτας τῶν ἄκρων, καὶ μετὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ Ἀρχηγοῦ του Κλέωνος, ἐθεώρησε τὴν σύναψιν τῆς εἰρήνης ὡς ἀδικαιολόγητον κα-

1) Τὸ κείμενον τῆς εἰρήνης παρατίθεται ἐπὶ λέξει παρὰ τοῦ Θουκυδίδου ἐν V, 18.

2) Θουκυδ. V, 28.

τόπιν τῶν τόσον θυσιῶν καὶ ἀκριβῶς τὴν στιγμὴν ποὺ ἔλεγον αἱ μεταξὺ Σπάρτης καὶ Ἄργους σπονδαὶ (1). Ἡ προπαγάνδα, ποὺ διεξήγαγε τὸ δημοκρατικὸν κόμμα ἐπωφελεῖθεν τῆς ἀπαιτήσεως τῶν Λακεδαιμονίων διὰ τὴν ἀπόδοσιν τῆς Πύλου, ἦτο τόσον ἔντονος, ὥστε κατὰ τὰς ἀρχαιρεσίας τοῦ 420/19 ἐξέπεσε τῆς ἀρχῆς ὁ Νικίας καὶ ἀντικατεστάθη ἀπὸ τὸν Ἀλκιβιάδην. Ἐκ παραλλήλου τὸ φιλοπόλεμον κόμμα τῆς Σπάρτης, ἀποτελούμενον ἀπὸ τοὺς συντηρητικοὺς τῆς ἄκρας Δεξιᾶς, διεξῆγε σφοδρὰν ἀντίδρασιν κατὰ τῆς εἰρήνης. Οὕτω, διὰ μίαν ἀκόμη φοράν, τὰ δύο ἀντίθετα κόμματα τῶν ἄκρων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Σπάρτης συνεμάχουν διὰ νὰ καταλύσουν τὴν εἰρήνην.

Ὑπὸ τοιούτους ὅρους ἦτο προφανές, ὅτι ἡ συναφθεῖσα εἰρήνη καὶ ἡ Συμμαχία Ἀθηνῶν—Σπάρτης ἐστηρίζοντο ἐπὶ βάσεων ἀσταθῶν, καθ' ὅλην δὲ τὴν ἐξαετίαν, καθ' ἣν ἐπισήμως τοὐλάχιστον ἐθεωροῦντο ἰσχύουσαι μέχρι τῆς ὁριστικῆς των ἐν ἔτει 416 καταγγελίας, ἡ ἐν Ἑλλάδι κατάστασις ὀλίγον διέφερεν ὑπὸ ἔποψιν ἀσφαλείας καὶ τάξεως ἀπὸ τὴν τοῦ πολέμου (2). Εἰς τοῦτο πολὺ συνετέλεσε καὶ ὁ τὸ πρῶτον τότε ἀναφαινόμενος εἰς τὴν δημοσίαν τῶν Ἀθηνῶν ζωὴν Ἀλκιβιάδης, ποὺ ἀνέλαβε—καθὼς εἴδομεν—τὴν ἀρχηγίαν τῆς φιλοπολέμου μερίδος τῆς ἄκρας ἀριστερᾶς. Μία μικρὰ ῥῆξις μεταξὺ Ἄργους καὶ Ἐπιδαύρου ἔδωκεν εἰς αὐτὸν τὴν εὐκαιρίαν νὰ τὴν ἀναγάγῃ εἰς ζήτημα ἱεροῦ δικαίου. Ἐξ αὐτοῦ προεκλήθη εἰσβολὴ τῶν Ἀργείων εἰς τὰ ἐδάφη τῆς Ἐπιδαύρου τῇ συνεργασίᾳ στρατιωτικῆς δυνάμεως 1000 Ἀθηναίων ὁπλιτῶν, τὴν ὁποίαν ἐπηκολούθησεν ἐπιστράτευσις μεγάλης δυνάμεως συμμαχικοῦ Πελοποννησιακοῦ στρατοῦ ὑπὸ τὸν Ἄγιν καὶ τέλος ἡ μάχη τῆς Μαντινείας. Ἡ νίκη τῶν Λακεδαιμονίων κατὰ τὴν μάχην ταύτην ἀποκατέστησε πλήρως ἐν Πελοποννήσῳ τὸ στρατιωτικὸν γόητρον τῆς Σπάρτης καὶ ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ συναφθῇ ἐν ἔτει 418 π.Χ. 50ετὴς συμμαχία μεταξὺ Σπάρτης καὶ Ἄργους. Τὸ ἑπόμενον ὅμως ἔαρ οἱ Δημοκρατικοὶ ἀνέτρεψαν διὰ πραξικοπήματος τοὺς ὀλιγαρχικοὺς ἐν Ἄργει καὶ ἤρχισαν διαπραγματεύσεις μεταξὺ τῶν Ἀθηναίων.

Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος οἱ Ἀθηναῖοι προβλέποντες ἐπικειμένην τὴν ἐπανάληψιν τοῦ πολέμου ἀπεφάσισαν νὰ ἐξαναγκάσουν τὴν μόνην ἀξίαν λόγου ἐκ τῶν Κυκλάδων νήσων, ποὺ ἔμενεν ἀκόμη ἐκτὸς τοῦ συμμαχικοῦ των συγκροτήματος, τὴν Μῆλον, νὰ εἰσέλθῃ καὶ αὐτή,

1) Ἴδε Beloch Die Attische Polltik seit Perikles σελ. 47.
2) Θουκυδ. V, 26.

εἴτε οἰκειοθελῶς, εἴτε καὶ βιαίως, εἰς τὴν συμμαχίαν των. Ἐξαπέστειλαν λοιπὸν καὶ στόλον ἐκ 30 πλοίων ἰδικῶν των, 6 Χιακῶν καὶ 2 Λεσβιακῶν, μετὰ ἰσχυρᾶς στρατιωτικῆς δυνάμεως 1200 ὁπλιτῶν, 300 τοξοτῶν καὶ 1500 συμμάχων ὁπλιτῶν ὑπὸ τοὺς στρατηγοὺς Κλεομενίδην καὶ Τεσίαν. Οὗτοι, πρὶν προβοῦν εἰς ἐχθροπραξίας, ἐκάλεσαν τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν Μηλίων εἰς διαπραγματεύσεις. Ὁ Θουκυδίδης διέσωσε μέχρις ἡμῶν τὴν μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Μηλίων διεξαχθεῖσαν συζήτησιν (1), ἥτις δὲν ἐστερεῖτο δραματικότητος· τὸ μᾶλλον ἀξιοσημείωτον ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματα τῶν Ἀθηναίων, ὡς χαρακτηριστικὸν τῶν προθέσεων καὶ τῆς νοοτροπίας των, ἦτο ὅτι δὲν τοὺς ἦτο δυνατόν, ἐφ' ὅσον ἦσαν θαλασσοκράτορες, νὰ ἐπιτρέψουν εἰς μίαν νῆσον κατέχουσαν τόσον ἐπίκαιρον θέσιν, ὡς ἡ Μῆλος, νὰ παραμένῃ οὐδετέρα. Ἦτο τοῦτο τὸ αὐτὸ ἀδυσώπητον ἐπιχείρημα, τὸ ὁποῖον ἐπεκαλέσθησαν κατὰ καιροὺς ὅλοι οἱ θαλασσοκράτορες, πολλάκις μάλιστα χωρὶς κἂν νὰ λαμβάνουν τὸν κόπον νὰ εὑρίσκουν ἄλλας μᾶλλον εὐλογοφανεῖς δικαιολογίας, ὁσάκις ἠθέλησαν ν' ἀπαλλαγοῦν ἐνοχλητικῆς τινος οὐδετερότητος, ἢ νὰ καταλάβουν θέσιν τινὰ στρατηγικῆς σημασίας! Οἱ ἀτυχεῖς Μήλιοι, ἐπικαλούμενοι τὸ δικαίωμα τῆς οὐδετερότητός των, τὴν ἀπὸ 700 ἐτῶν ἀνεξαρτησίαν των καὶ τὴν συγγένειάν των πρὸς τοὺς Λακαιδαιμονίους, προσεπάθησαν ματαίως νὰ συγκινήσουν τοὺς Ἀθηναίους. Συνήντησαν τὴν αὐτὴν ἄκαμπτον ἐπιμονήν, ὅταν δὲ διετύπωσαν σαφεῖς ὑπαινιγμοὺς ὅτι θὰ ζητήσουν τὴν ἐπέμβασιν τῶν Λακαιδαιμονίων, ἔλαβον τὴν σκληρὰν ἀπάντησιν, ὅτι, ἐφ' ὅσον ἦσαν νησιῶται, δὲν ἠδύναντο νὰ ἀναμένουν ἀπὸ πουθενὰ βοήθειαν ἐναντίον τῆς θαλασσοκρατείρας. Παρ' ὅλα ταῦτα οἱ Μήλιοι δὲν ἐκάμφθησαν καὶ ἀπεφάσισαν νὰ ἀποδυθοῦν εἰς τὸν ἄνισον ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας των, ἐλπίζοντες ἀκόμη εἰς τὸ ἐνδεχόμενον βοηθείας τινος ἐκ μέρους τῆς Σπάρτης. Εἰς ἀπάντησιν οἱ Ἀθηναῖοι στρατηγοὶ ἔκτισαν τεῖχος περὶ τὸ τεῖχος τῆς Μήλου καὶ ἤρχισαν στενωτάτην πολιορκίαν ἀπὸ ξηρᾶς καὶ ἀπὸ θαλάσσης. Ἡ ἀπεγνωσμένη ἀντίστασις τῶν Μηλίων παρετάθη ἐπί τινας μῆνας, ὅταν ὅμως, ἀντὶ τῆς ἀναμενομένης ἐκ Σπάρτης βοηθείας, εἶδον οὗτοι καταφθανούσας νέας ἐνισχύσεις εἰς τοὺς πολιορκητάς, ἠναγκάσθησαν νὰ παραδοθοῦν. Ἡ τύχη των ὑπῆρξε σκληρὰ καὶ οἱ ἐκ μέρους τῶν νικητῶν μεταχείρισίς των ἀπετέλεσε πραγματικὸν ὄνειδος διὰ τὴν πολιτικὴν τῶν Ἀθηναίων, εἰδικώτερον δὲ διὰ τὸν Ἀλκιβιάδην· διότι τῇ ἐπιμονῇ κυρίως

1) Θουκυδ. V, 87—111.

τούτου ἐλήφθη ἀπόφασις ἐπιβολῆς παραδειγματικῶς σκληρᾶς τιμωρίας, θανατωθέντων πάντων ἀνεξαιρέτως τῶν ἀρρένων κατοίκων ἀπὸ τὸν ἐφήβων καὶ ἄνω, ἐξανδραποδισθέντων δὲ τῶν γυναικοπαίδων. Τὸ γεγονὸς ὅτι οὔτε αὐτὸς ὁ μετριοπαθὴς Νικίας ἐτόλμησε νὰ ἐναντιωθῇ εἰς τὴν ληφθεῖσαν τερατώδη ἀπόφασιν, ἀποδεικνύει πόσον εἶχεν ἀποχαλινωθῇ ἡ δύναμις τοῦ ὄχλου.

Ἡ θλιβερὰ τύχη τῆς Μήλου ἀπέδειξεν, ὅτι ἡ θαλασσοκρατορία τῶν Ἀθηναίων ἐξηκολούθει ἀκόμη νὰ εἶναι ἀπόλυτος. Ἦτο ὅμως πλέον προφανές, ὅτι ἡ μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης εἰρήνη καὶ συμμαχία εἶχαν παύσει πρὸ πολλοῦ οὐσιαστικῶς ὑφιστάμεναι, δὲν ἀπεῖχε δὲ ὁ καιρός, κατὰ τὸν ὁποῖον θὰ ἔπαυαν καὶ τυπικῶς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Η ΕΠΑΝΑΛΗΨΙΣ ΤΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΗΣ ΝΑΥΤΙΚΗΣ ΗΓΕΜΟΝΙΑΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

I. Ἡ ἐκστρατεία τῆς Σικελίας (415 π.Χ.). Ἐπιχειρήσεις πρὸ τῶν Συρακουσῶν κατὰ τὰ ἔτη 414 καὶ 413 π.Χ.

Ἡ ἐπίδρασις τῆς πολιτικῆς ἐπὶ τῆς διεξαγωγῆς τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων ὑπῆρξεν ἔκδηλος καθ' ὅλην τὴν πρώτην δεκαετίαν τοῦ πολέμου, κατέστη ὅμως ἀκόμη περισσότερον φανερὰ κατὰ τὴν ἀπὸ τῆς ἐπαναλήψεως τῶν ἐχθροπραξιῶν μετὰ τὴν Νικίειον εἰρήνην μέχρι τέλους περίοδον, ἰδιαιτέρως δὲ προκειμένου περὶ τῶν Ἀθηνῶν. Τοῦτο ὠφείλετο εἰς τὸ γεγονός, ὅτι τὰ δύο ἐκεῖ ἀντιμαχόμενα πολιτικὰ κόμματα ἦσαν περίπου ἀριθμητικῶς ἰσοδύναμα καὶ ἡ ἐναλλαγὴ των εἰς τὴν ἐξουσίαν συχνοτάτη. Λόγῳ δὲ τῶν ριζικῶν διαφορῶν ποὺ τὰ ἐχώριζαν, αἱ συχναὶ αὗται ἐναλλαγαὶ εἶχαν ὡς ἄμεσον συνέπειαν τὸ νὰ διακόπτουν τὴν συνέχειαν, ὄχι μόνον εἰς τὴν ἀκολουθουμένην πολιτικὴν (1), ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν στρατηγικὴν διεύθυνσιν τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων. Ἡ βασικὴ αὐτὴ ἀδυναμία τῶν Ἀθηνῶν, πουθενὰ ἀλλοῦ δὲν ἐφάνη τόσον καθαρά, ὅσον εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς Σικελίας. Ἡ ἐπιθυμία τῆς ἐπεκτάσεως τῆς κυριαρχίας τῶν Ἀθηνῶν μέχρι καὶ τῆς νήσου ταύτης ὑφίστατο ἤδη καὶ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου (2), ἐφ' ὅσον ὅμως ἔζη ὁ Περικλῆς, τὸ κῦρος του συνεκράτει τοὺς συμπολίτας του ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς λογικῆς. Μετὰ τὸν θάνατόν του αἱ ὀρέξεις αὗται ἐνισχύοντο ἡμέραν τῇ ἡμέρᾳ παρὰ τῶν περὶ τὸν Κλέωνα δημαγωγῶν, ὑπὸ τὴν ὤθησιν δὲ αὐτῶν ἐπραγματο-

1) Ἴδε Beloch, Die Attische Politik seit Perikles, ἔκδ. 1883, σελ. 55.
2) Πλουτάρχ. Περικλ. 20 καὶ Θουκυδ. VI, 6.

ποιήθησαν αἱ δύο πρὸς Σικελίαν ἀποστολαί, τὰς ὁποίας ἐμνημονεύσαμεν. Ἂν καὶ ἡ δευτέρα ἀπὸ αὐτὰς ἦτο ἀρκετὰ ἰσχυροτέρα τῆς πρώτης, ἐν τούτοις οὔτε καὶ αὐτὴ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς σοβαρὰ προσπάθεια κατακτήσεως. Καὶ αἱ δύο δὲν ἀπετέλουν, παρὰ ἁπλᾶς κρούσεις μᾶλλον, αἱ ὁποῖαι, μόνον ἐὰν συνήντων εἰς Σικελίαν τὴν ὑποστήριξιν σημαντικοῦ μέρους τοῦ πληθυσμοῦ, θὰ ἠδύναντο ἐνισχυόμεναι νὰ ἐπιτύχουν. Εἴδομεν ὅμως, ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μὲν πρώτης ἐκ τῶν προσπαθειῶν τούτων ἦτο μηδαμινόν, τῆς δὲ δευτέρας ἀρνητικόν, διότι συνετέλεσεν αὕτη εἰς τὸ νὰ ἑνώσῃ ὅλας τὰς διϊσταμένας ἕως τότε πολιτείας τῆς νήσου εἰς κοινὸν ἀγῶνα κατὰ τῆς Ἀθηναϊκῆς διεισδύσεως.

Τὸ ἀρνητικὸν ὅμως τοῦτο ἀποτέλεσμα, ἀντὶ νὰ ἐξασθενίσῃ, τοὐναντίον συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἐνισχύσῃ τὰ περὶ καταλήψεως τῆς Σικελίας ὄνειρα, τὰ ὁποῖα οἱ Δημοκρατικοὶ τῆς ἄκρας ἀριστερᾶς ἐκαλλιέργουν διὰ νὰ διατηροῦν τὴν εὔνοιαν τοῦ ὄχλου.

Τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις τῶν πνευμάτων ἐν Ἀθήναις, ὅταν περὶ τὰ τέλη τοῦ 416 ἦλθαν πρέσβεις ἐξ Ἐγέστης τῆς Σικελίας, οἱ ὁποῖοι ὑπενθυμίζοντες τὰς προηγουμένας ταύτας ἀποστολὰς ἐζήτησαν τὴν ἐπικουρίαν τῶν Ἀθηναίων κατὰ τῶν Συρακουσῶν. Διὰ νὰ δικαιολογήσουν τὴν αἴτησιν ταύτην οἱ πρέσβεις τῶν Ἐγεσταίων, προέβαλον πρὸ τῶν Ἀθηναίων τὸ ἐπιχείρημα, ὅτι οἱ Συρακόσιοι, ἄποικοι τῶν Πελοποννησίων ὄντες κατὰ τὸ πλεῖστον, δὲν θὰ ἐβράδυναν, ἐὰν ἀφίνοντο ἀνενόχλητοι, νὰ βοηθήσουν τοὺς Πελοποννησίους εἰς τὴν κατάλυσιν τοῦ Κράτους τῶν Ἀθηνῶν. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐψήφισαν ἀμέσως τὴν ἀποστολὴν πρέσβεων, διὰ νὰ ἐξετάσουν ἐπὶ τόπου τὰ πράγματα. Ὅταν δὲ οὗτοι ἐπανῆλθον μετά τινας μῆνας καὶ παρέστησαν τὴν κατάστασιν ὡς εὐνοϊκήν, ἔφερον δὲ μαζύ των καὶ 60 τάλαντα ὡς προκαταβολὴν τῶν Ἐγεσταίων διὰ τὰ ἔξοδα συντηρήσεως 60 πλοίων ἐπὶ ἕνα μῆνα, ἡ Ἐκκλησία τοῦ Δήμου ἐψήφισεν ἀμέσως τὴν ἐκστρατείαν καὶ ὥρισεν ὡς Ἀρχηγοὺς αὐτῆς τὸν Ἀλκιβιάδην, τὸν Νικίαν καὶ τὸν Λάμαχον. Ἐκ τῶν τριῶν τούτων ἀνδρῶν, ὁ μὲν πρῶτος, ὡς Ἀρχηγὸς τοῦ Κόμματος τῆς Δημοκρατικῆς ἀριστερᾶς, ἦτο εἷς ἐκ τῶν κυρίων ὑποκινητῶν τῆς ἐκστρατείας, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἤλπιζε νὰ ἀντλήσῃ δόξαν καὶ πολιτικὴν ἐπιρροήν. Ὁ συνετὸς ὅμως Νικίας, διαβλέπων ὅλους τοὺς κινδύνους καὶ τὸ μέγεθος τοῦ ἐγχειρήματος, ἦτο κεκηρυγμένος ἀντίθετος. Διὰ τοῦτο, ὅταν ἡ Ἐκκλησία τοῦ Δήμου ἐκάλεσε τοὺς ἐκλεγέντας στρατηγούς, ὅπως ἐκθέσουν πρὸ αὐτῆς τὰς ἀντιλήψεις των περὶ τῶν ἀπαιτουμένων δυνάμεων, ὁ Νικίας ἀνελθὼν εἰς τὸ Βῆμα

προσεπάθησε νὰ ἐπαναφέρῃ τοὺς συμπολίτας του εἰς τὴν λογικὴν καὶ νὰ τοὺς πείσῃ ὅπως παραιτηθοῦν τῆς περιπετείας. Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἰσχυροτάτων ἐπιχειρημάτων, προέβαλεν οὗτος τὸ παράλογον τῆς ἐπιδιώξεως νέων κτήσεων, τὴν στιγμὴν ποὺ δὲν εἶχεν ἀκόμη ἐπιτευχθῇ οὐδ' αὐτὴ ἡ καθυπόταξις τῶν ἐν Χαλκιδικῇ καὶ Θράκῃ ἀποστατησασῶν μετὰ τοῦ Βρασίδα πόλεων. Ἐτόνισεν ἐπίσης, ὅτι, καὶ ἂν ἀκόμη ἤθελεν ἐπιτευχθῇ ἡ κατάληψις τῆς Σικελίας, μετὰ δυσκολίας θὰ καθίστατο δυνατὴ ἡ διατήρησις μιᾶς τόσον ἐκτεταμένης καὶ εἰς τόσην ἀπόστασιν ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν εὑρισκομένης νήσου, ἡ ὁποία μάλιστα τόσον ὀλίγον ἀπεῖχεν ἐκ τῆς ἠπείρου τῆς Ἰταλίας, ὥστε δὲν ἠδύναντο κἂν οὐσιαστικῶς νὰ θεωρηθῇ νῆσος. Ἀφοῦ δὲ ὑπέμνησε τὸ γεγονὸς ὅτι μόλις πρὸ ὀλίγου ἡ πόλις εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἀναλαμβάνῃ ἀπὸ τὰς συνεπείας τῆς μεγάλης νόσου καὶ ἀπὸ τὸν πόλεμον (1), κατέληξε διατυπώνων σαφεῖς ὑπαινιγμοὺς κατὰ τῶν φιλοδοξιῶν τοῦ Ἀλκιβιάδου καὶ ἐξορκίζων τοὺς Ἀθηναίους νὰ μὴ καταναλώσουν τὰς εἰς χρῆμα καὶ εἰς ἄνδρας δυνάμεις των διὰ τὴν ὑπεράσπισιν συμμάχων, οἱ ὁποῖοι ὁσάκις ἀτυχοῦν, θὰ ἔχουν ἀνάγκην τῆς βοηθείας των, χωρὶς ὅμως εἷς ἀντάλλαγμα νὰ εἶναι καὶ οἱ ἴδιοι εἰς θέσιν νὰ παράσχουν καμμίαν οὐσιαστικὴν συνδρομήν.

Εἰς τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα τῆς λογικῆς ὁ Ἀλκιβιάδης, λαβὼν τὸν λόγον τελεταῖος, ἀντέταξε τὴν ἀτυηλὴν εἰκόνα τῶν ὀνείρων, ποὺ πάντοτε κάμνουν περισσοτέραν ἐντύπωσιν εἰς τὰ πλήθη. «Ἐὰν, εἶπεν, »ἡ Σικελία εἶναι μεγάλη καὶ πολυάνθρωπος, στερεῖται πολιτικῆς ἑνό»τητος καὶ πειθαρχίας· ἡ στρατιωτικὴ ὀργάνωσις τῶν ἰσχυροτέρων »της πόλεως εἶναι ἀναξία λόγου καὶ θὰ δυνηθῶμεν νὰ ἐξασφαλίσω»μεν τὴν βοήθειαν τῶν βαρβάρων τῶν διακειμένων ἐχθρικῶς πρὸς »τοὺς Συρακοσίους». Προχωρῶν ἐτόνισεν, ὅτι ὁ κίνδυνος τῆς ἀποστολῆς ἰσχυροῦ στόλου τόσον μακρὰν δὲν ἦτο σοβαρός, ἐφ' ὅσον θὰ παρέμενεν ἀκόμη ἐν Πειραιεῖ ἀρκετὴ δύναμις διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἔναντι τῶν Πελοποννησίων κατὰ θάλασσαν ὑπεροχήν. Καὶ κατέληξε λέγων, ὅτι, ἐφ' ὅσον ὁ ἀποσταλησόμενος εἰς Σικελίαν στόλος θὰ εἶχε τὴν θαλασσοκρατορίαν ἔναντι τῶν Σικελῶν, θὰ διετήρει τὴν στρατηγικὴν πρωτοβουλίαν τῶν ἐπιχειρήσεων· καὶ ἂν μὲν ἔβλεπε τὰς προ-

1) Πράγματι οἱ Ἀθηναῖοι ἀκολουθοῦντες τὴν ὀρθὴν δημοσιονομικὴν ἀρχὴν τῆς ἀποσβέσεως τῶν λόγῳ τοῦ πολέμου συναφθέντων δανείων, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησε βραδύτερον καὶ ἡ Ἀγγλία, ἔσπευσαν ἅμα τῇ συνάψει τῆς Νικιείου εἰρήνης νὰ ἀνασυστήσουν τὸν σχεδὸν ἐξαντληθέντα θησαυρόν. (Πρβλ. Α. Ἀνδρεάδου, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Δημοσίας Οἰκονομίας).

σπαθείας του εὐοδουμένας, θὰ τὰς ἐξεμεταλλεύετο, ἐὰν δὲ ἀντιθέτως, τότε θὰ ἠδύνατο, ὅταν ἤθελε, νὰ ἐπιστρέψῃ.

Ἡ εὐγλωττία τοῦ Ἀλκιβιάδου καὶ ἡ γοητεία, ποὺ ἐξήσκει εἰς τὰ πλήθη, ὑπερίσχυσε τῆς ψυχρᾶς λογικῆς τοῦ Νικίου. Ὁ Δῆμος ἐπεκύρωσε τὴν περὶ ἐκστρατείας ἀπόφασιν καὶ ἐκάλεσε τοὺς στρατηγοὺς νὰ καθορίσουν τὰς ἀπαιτηθησομένας διὰ τὴν ἐπιχείρησιν δυνάμεις. Τότε ὁ Νικίας, βλέπων ὅτι ἐπρόκειτο περὶ εἰλημμένης ἤδη ἀποφάσεως τὴν ὁποίαν τίποτε δὲν ἴσχυε νὰ μεταβάλῃ, προσεπάθησεν ὅπως δώσῃ τουλάχιστον εἰς τοὺς συμπολίτας του νὰ ἀντιληφθοῦν τὸ μέγεθος τοῦ ἐγχειρήματος. Ἐξέθεσε λοιπὸν ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ τὰς περὶ Σικελίας πληροφορίας του καὶ ἐτόνισεν, ὅτι ἀπητοῦντο πολλοὶ ὁπλῖται, τοξόται καὶ σφενδονῆται, ἀπόλυτος δὲ ὑπεροχὴ εἰς πλοῖα, ὥστε ὁ ἐφοδιασμὸς τοῦ ἀποβατικοῦ στρατοῦ νὰ εἶναι πλήρως ἐξησφαλισμένος· ἐπίσης ὅτι ἔπρεπε νὰ συνοδευθῇ ὁ στόλος καὶ ἀπὸ σιταγωγὰ πλοῖα καὶ νὰ ἐφοδιασθῇ μὲ σιτοποιούς, ὥστε νὰ ἔχῃ ἐξησφαλισμένην τὴν διατροφήν του ἐν περιπτώσει παραμονῆς του λόγῳ ἀπλοίας. Κατέληξε δὲ διὰ τῆς ἑξῆς δραματικῆς προκλήσεως: «ἐὰν δέ τις ἔχῃ ἀντί»θετον γνώμην πρὸς τὰ ἀνωτέρω, τοῦ παραδίδω τὴν ἀρχηγίαν»! Τὴν φορὰν αὐτὴν ὁ Νικίας ἐπέτυχε, ὄχι βέβαια νὰ μεταβάλῃ τὴν ληφθεῖσαν ἀπόφασιν, ἀλλὰ πάντως νὰ πείσῃ τὸν Δῆμον περὶ τῆς ἀνάγκης προπαρασκευῆς ἀναλόγου πρὸς τὴν σοβαρότητα τῆς ἀναλαμβανομένης ἐπιχειρήσεως. Ἀπεφασίσθη λοιπόν, κατόπιν εἰσηγήσεώς του, νὰ ἀποτελεσθῇ ἡ ἐκστρατευτικὴ δύναμις ἐκ 5.000 ὁπλιτῶν καὶ 100 πλοίων καὶ ἐδόθησαν διαταγαὶ συντόνου ἑτοιμασίας.

Ὁ ἔκπλους:

Εἰς ἐκτέλεσιν τῶν διαταγῶν τούτων ἡτοιμάσθη περὶ τὰ μέσα τοῦ θέρους ἡ στρατιωτικὴ καὶ ναυτικὴ δύναμις: 4000 ὁπλῖται Ἀθηναῖοι, 300 ἱππεῖς, ἐκτὸς τῶν δυνάμεων ποὺ θὰ παρεῖχον οἱ σύμμαχοι. Διὰ τὴν μεταφορὰν αὐτῶν ἀπετελέσθη νηοπομπὴ ἐκ 40 τριήρεων ὁπλιταγωγῶν, 30 ὁλκάδων σιταγωγῶν καὶ ἑκατοντάδος βοηθητικῶν πλοίων· τέλος τὴν κάλυψιν τῆς μεταφορᾶς θὰ ἐξησφάλιζε στόλος ἐξ 60 τριήρεων Ἀθηναϊκῶν καὶ 50 τῶν Λεσβίων καὶ τῶν Χίων. Καὶ τὰ μὲν βοηθητικὰ καὶ τὰ πλοῖα ἐφοδιασμοῦ διετάχθησαν νὰ συγκεντρωθοῦν εἰς Κέρκυραν, τὰ δὲ πλοῖα τοῦ στόλου, ἐκπλεύσαντα κατόπιν λαμπρᾶς τελετῆς ἐκ Πειραιῶς, κατηυθύνθησαν καὶ αὐτὰ εἰς τὸν αὐτὸν λιμένα, ὅπου συνεκεντρώθη ἡ μεγαλυτέρα πολεμικὴ δύναμις, ποὺ ἀπὸ 50ετίας εἶχε νὰ ἴδῃ ἡ Ἑλλάς: 134 τριήρεις

(ἐκ τῶν ὁποίων 40 ἦσαν αἱ ὁπλιταγωγοί), 2 πεντηκόντοροι, 30 σιταγωγοὶ ὁλκάδες, 100 ἄλλα μεταγωγικὰ καὶ πλοῖα ἐφοδιασμοῦ, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐπέβαινον ἐν συνόλῳ 5100 ὁπλῖται, 480 τοξόται, 700 σφενδονῆται, 120 ψιλοὶ καὶ 30 ἱππεῖς (1). Ἦτο ὅμως προφανές, ὅτι ἡ στρατιωτικὴ αὕτη δύναμις δὲν θὰ ἦτο ἐπαρκὴς διὰ νὰ καταλάβῃ τὴν Σικελίαν, ἐὰν αὕτη ἀντετάσσετο ὁλόκληρος καὶ συνηνωμένη. Μόνον, ἐὰν μερικαὶ ἐκ τῶν σημαντικῶν πόλεων τῆς νήσου ἐτάσσοντο ὑπὲρ τῶν Ἀθηναίων καὶ ἦσαν διατεθειμέναι νὰ συνεκστρατεύσουν μετ' αὐτῶν κατὰ τῶν Συρακουσῶν, ἡ ὅλη ἐπιχείρησις ἠδύνατο νὰ ἔχῃ πιθανότητας ἐπιτυχίας. Τοῦτο ὅμως δὲν συνέβη. Ὅπως καὶ ἡ προηγουμένη ἀπόπειρα τῶν Ἀθηναίων συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἑνώσῃ τοὺς κατοίκους ὅλων τῶν πόλεων τῆς Σικελίας κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ, οὕτω καὶ τώρα. Εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Δήμου τῶν Συρακουσῶν ἀνέλαβε πάλιν τὸ κήρυγμα τοῦτο—ὅπως καὶ κατὰ τὴν προηγουμένην φορὰν—ὁ Ἑρμοκράτης, ὁ ὁποῖος συνέστησε νὰ μὴ περιορισθοῦν εἰς τὰς δυνάμεις τῆς Σικελίας, ἀλλὰ νὰ ἀπευθυνθοῦν ζητοῦντες βοήθειαν εἰς τὴν Σπάρτην, τὴν Κόρινθον καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Καρχηδόνα. Τόσον δὲ σαφῆ ἀντίληψιν τῆς ἀποφασιστικῆς σημασίας τῆς ναυτικῆς ὑπεροχῆς διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ κατὰ τῆς Σικελίας ἐγχειρήματος εἶχεν οὗτος, ὥστε συνεβούλευσε τοὺς Συρακοσίους νὰ μὴν ἀναμένουν τὴν ἄφιξιν τοῦ ἐχθροῦ εἰς τὰ ὕδατά των, ἀλλὰ νὰ τὸν προσβάλουν ἐν πλῷ. Πρὸς τοῦτο εἶπεν ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ συγκεντρώσουν τὰς δυνάμεις των εἰς τὴν Ἰαπυγίαν ἄκραν ἢ εἰς τὸ Ρήγιον, ὁπόθεν κατ' ἀνάγκην θὰ διήρχετο ὁ Ἀθηναϊκὸς στόλος μετὰ τῆς πολυαρίθμου νηοπομπῆς τῶν βοηθητικῶν πλοίων. Ἡ πρότασις αὕτη, ἡ ὁποία ὑπενθυμίζει τὴν διατυπωθεῖσαν παρὰ τοῦ Θεμιστοκλέους διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῆς εἰσβολῆς τοῦ Ξέρξου, ἀποδεικνύει τὴν διορατικότητα καὶ τὴν στρατηγικὴν ἰδιοφυΐαν τοῦ Ἑρμοκράτους. Οὗτος πράγματι ἀντελαμβάνετο τελείως τὰς τεχνικὰς δυσχερείας τῆς διαπεραιώσεως ἑνὸς τόσον μεγάλου ἀριθμοῦ πλοίων διὰ τοῦ θαλασσίου πόρου τοῦ Ὀτράντο καὶ τὸν θανάσιμον κίνδυνον, ποὺ θὰ ἀπετέλει δι' αὐτὰ μία αἰφνιδιαστικὴ ἐπίθεσις, εἴτε διαρκοῦντος τοῦ διάπλου ὁπότε θὰ ἦσαν κατ' ἀνάγκην ἀρκετὰ διεσπαρμένα, εἴτε καὶ παρὰ τὸ Ρήγιον ἢ τὴν Ἰαπυγίαν. Ὅπως ὅμως τότε ἡ πρότασις τοῦ Θεμιστοκλέους, ἔτσι καὶ τώρα ἡ πρότασις τοῦ Ἑρμοκράτους, δὲν εὗρεν ἀπήχησιν εἰς τοὺς ἀκροατάς

1) Θουκυδ. VI, 43, 44.

του, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶχαν, ὅσην αὐτός, εὐρύτητα ἀντιλήψεων καὶ σαφῆ ἐπίγνωσιν τῆς θαλασσίας δυνάμεως. Ὄχι δὲ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ αὐταὶ αἱ ἐπικλήσεις του περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ἀμέσου ἐνεργείας συνήντησαν τὴν ἀγέρωχον καὶ κάπως εἰρωνικὴν ἀπάντησιν τοῦ «προστάτου τοῦ Δήμου» Ἀθηναγόρα, ὁ ὁποῖος ἐπέκρινεν ὡς ὑπερβολικοὺς τοὺς παρὰ τοῦ Ἑρμοκράτους ἐπισειομένους κινδύνους.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ συγκεντρωθεῖσα ἐν Κυρκύρᾳ Ἀθηναϊκὴ δύναμις διῃρέθη εἰς τρία τμήματα, ἕκαστον ὑπὸ τὴν διοίκησιν ἑνὸς ἑκάστου τῶν τριῶν Ἀρχηγῶν· διότι ἐὰν ἔπλεαν ὅλα τὰ ἀποτελοῦντα αὐτὴν πλοῖα μαζύ, θὰ ἦτο δύσκολον νὰ ἀνευρίσκουν ὅρμους καὶ ζωοτροφίας. Ἀφοῦ δὲ προαπέστειλαν τρία πλοῖα πρὸς ἀναγνώρισιν εἰς τὴν Σικελίαν, ἐξέπλευσαν ἀκολούθως καὶ τὰ τρία τμήματα καὶ διαπλεύσαντα ἀκωλύτως τὸ στενὸν προσωρμίσθησαν παρὰ τὴν Ἰαπυγίαν ἄκραν (τὴν σημερινὴν Sta María di Leucca). Ἐκεῖθεν ὁ Ἀθηναϊκὸς στόλος, παραπλέων τὰς ἀκτὰς τοῦ κόλπου τοῦ Τάραντος, ἔφθασεν εἰς τὸ Ῥήγιον. Ὅλαι ὅμως αἱ πόλεις, διὰ τῶν ὁποίων διῆλθε, πλὴν τῆς ἀδείας προσορμίσεως καὶ ὑδρεύσεως, οὐδεμίαν ἄλλην συνδρομὴν ἔδωκαν εἰς αὐτόν. Ἐὰν ἡ πρότασις τοῦ Ἑρμοκράτους εἶχε γίνῃ δεκτή, ἡ ἐκστρατεία τῶν Ἀθηναίων θὰ ἐσταμάτα πιθανώτατα εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο!

Αἱ ἐν Σικελίᾳ ἐπιχειρήσεις τοῦ 415. Ὁ κατάπλους τῶν Ἀθηναϊκῶν πλοίων εἰς Ῥήγιον ἀνηγγέλθη παρὰ κατασκόπων εἰς τοὺς Συρακοσίους, οἱ ὁποῖοι, προκαταληφθέντες οὕτω πως τελείως ἀνέτοιμοι, ἤρχισαν τότε μόνον ἐν πάσῃ σπουδῇ τὰς ἑτοιμασίας των. Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἤρχισαν ἤδη νὰ ἀντιμετωπίζουν τὰς πρώτας ἀπογοητεύσεις καὶ τὰς πρώτας δυσχερείας. Ἡ Ἔγεστα δὲν διέθετεν, ἐπὶ πλέον τῶν ἀρχικῶν 60 ταλάντων, παρὰ μόνον 30 ἀκόμη (1) καὶ οἱ Ρηγῖνοι δὲν ἤθελαν νὰ συνεκστρατεύσουν μετ' αὐτῶν κατὰ τῶν Συρακοσίων. Τότε δὲ ἐπὶ πλέον ἐφάνησαν, διὰ μίαν ἀκόμη φοράν, τὰ μειονεκτήματα τοῦ συστήματος τῆς πολυκεφάλου διοικήσεως τῶν Ἀθηναϊκῶν πολεμικῶν δυνάμεων. Ἐκ τῶν τριῶν συναρχηγῶν ὁ μὲν Νικίας ἦτο τῆς γνώμης, ὅτι ἔπρεπε νὰ πλεύσουν ἀμέσως εἰς τὸν Σελινοῦντα καί, ἐὰν δὲν ἐξησφάλιζαν τὴν ὑπεσχημένην οἰκονομικὴν συνδρομήν, νὰ περιορισθοῦν εἰς μίαν ἁπλῆν ναυτικὴν ἐπίδειξιν καὶ νὰ ἐπιστρέψουν εἰς

1) Ὁ Θουκυδίδης (VI, 46) περιγράφει λεπτομερῶς τὰ τεχνάσματα, διὰ τῶν ὁποίων οἱ Ἐγεσταῖοι εἶχον ἐξαπατήσει τοὺς πρέσβεις, ποὺ τοὺς εἶχαν στείλει οἱ Ἀθηναῖοι, πείσαντες αὐτοὺς περὶ τοῦ πλούτου καὶ τῆς δυνάμεώς των.

τὴν Ἑλλάδα· ὁ δὲ Ἀλκιβιάδης, μὴ ἐννοῶν νὰ παραδεχθῇ ὅτι ἡ ἐκτίμησις τῆς καταστάσεως ποὺ εἶχε κάμει ἦτο τελείως ἐσφαλμένη, ἀντέτεινεν ὅτι θὰ ἦτο αἶσχος νὰ ἐπαναπλεύσουν ἄπρακτοι καὶ ἐπέμενεν ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ καταβληθοῦν σύντονοι προσπάθειαι διὰ τὴν ὀργάνωσιν ἐξεγέρσεως τῶν διαφόρων πόλεων τῆς Σικελίας κατὰ τῶν Συρακοσίων. Τέλος ὁ Λάμαχος ἐπρότεινε νὰ πλεύσουν κατ' εὐθεῖαν πρὸς τὰς Συρακούσας καὶ νὰ ἐπιτεθοῦν κατ' αὐτῶν ἀμέσως, πρὶν προλάβουν νὰ ἑτοιμασθοῦν. Ἡ τελευταία αὕτη πρότασις, φαίνεται ἐκ τῶν ὑστέρων ὅτι ἦτο ἡ λογικωτέρα, διότι θὰ παρεῖχεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὸ πλεονέκτημα τοῦ αἰφνιδιασμοῦ, κατὰ τοσοῦτον μᾶλλον καθόσον αἱ πολεμικαὶ παρασκευαὶ τῶν Συρακοσίων δὲν εἶχαν ἀκόμη συμπληρωθῇ. Ἀποτέλεσμα τῆς διαφωνίας ταύτης τῶν Ἀρχηγῶν ἦτο νὰ γίνουν αἱ συνήθεις προσπάθειαι ἐξευρέσεως μέσων λύσεων καὶ συμβιβασμῶν. Οὕτως, ἀφοῦ ὁ Ἀλκιβιάδης προσεπάθησεν ἀνεπιτυχῶς νὰ ἐξεύρῃ συμμάχους ἐν Σικελίᾳ, ὁ στόλος ἐξέπλευσε καὶ κατηυθύνθη εἰς Κατάνην, τὴν ὁποίαν διὰ δόλου καταλαβόντες οἱ Ἀθηναῖοι κατέστησαν σύμμαχόν των καὶ ἐχρησιμοποίησαν ὡς ὁρμητήριον διὰ τὴν κατὰ τῶν Συρακουσῶν ἐπιχείρησιν.

Τότε ὅμως ἐξεδηλώθησαν, μαζὺ μὲ τὰς ἀνωτέρω δυσχερείας, καὶ αἱ θλιβεραὶ συνέπειαι τῶν ἐν Ἀθήναις ἐσωτερικῶν πολιτικῶν διενέξεων. Ἐνῷ οἱ στρατηγοὶ ἡτοιμάζοντο νὰ ἐκπλεύσουν ἐκ Κατάνης, καταπλέει ἐκ Πειραιῶς ἡ «Σαλαμινία» μὲ διαταγὴν νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς Ἀθήνας τὸν Ἀλκιβιάδην, ὅπως δικασθῇ διὰ τὸ σκάνδαλον τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ τῶν Ἑρμῶν! Τοῦτο εἶχε μὲν ἐκραγῇ ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν ἀπόπλου τοῦ Ἀλκιβιάδου καὶ εἶχεν ἔκτοτε διατυπωθῇ κατηγορία κατ' αὐτοῦ ὡς δράστου τῆς ἀσεβοῦς ἐκείνης πράξεως, ἀλλὰ οἱ ἐχθροί του, φοβούμενοι τὴν παρὰ τῷ στρατῷ δύναμίν του καὶ τὴν κρατοῦσαν ψυχολογικὴν κατάστασιν, ἐπροτίμησαν—παρὰ τὰς διαμαρτυρίας του—νὰ τὸν ἀφίσουν τότε νὰ φύγῃ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ στόλου. Ἀφοῦ δὲ ἐν τῷ μεταξὺ συνεπλήρωσαν τὰ στοιχεῖα τῆς κατηγορίας, τὸν ἀνεκάλουν τώρα διὰ νὰ δικασθῇ μόνος, μὲ τὴν συμπληρωματικὴν κατηγορίαν τῆς ἐκ μέρους του διακωμοδήσεως τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων. Ἦτο προφανές, ὅτι ὑπὸ τοιούτους ὅρους ἡ καταδίκη τοῦ Ἀλκιβιάδου θὰ ἦτο βεβαία. Οὗτος, μὴ δυνάμενος νὰ ἀπειθήσῃ ἐκ τοῦ ἐμφανοῦς εἰς τὴν διαταγὴν τοῦ Ἄστεος, ἐδέχθη νὰ ἀκολουθήσῃ ἐπιβαίνων τῆς ναυαρχίδος του τὴν «Σαλαμινίαν», διαρκοῦντος ὅμως τοῦ πλοῦ ἐξηφανίσθη παρὰ τοὺς Θουρίους. Ἐκεῖθεν δὲ διαπεραιωθεὶς δι' ἐμπορικοῦ πλοίου εἰς Κυλλήνην κατηυθύνθη εἰς Σπάρτην, ἵνα ἐκδικηθῇ

τὴν πατρίδα του, ἡ ὁποία ἐν τῷ μεταξὺ τὸν κατεδίκαζεν ἐρήμην εἰς θάνατον.

Οἱ ἀπομείναντες μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Ἀλκιβιάδου δύο στρατηγοί, Νικίας καὶ Λάμαχος, διῄρεσαν τὸν στρατὸν καὶ τὸν στόλον εἰς δύο τμήματα καὶ κατηυθύνθησαν εἰς Σελινοῦντα. Μὴ ἐπιτυχόντες δὲ τίποτε ἐκεῖ, οὔτε καὶ εἰς τὴν Ἰμέραν, ὅπου δὲν ἔγιναν κἂν δεκτοί, ἀπεφάσισαν νὰ ἐξεύρουν κατ' ἄλλον τρόπον τὰ χρηματικὰ μέσα, τὰ ὁποῖα τοὺς ἠρνοῦντο οἱ Ἐγεσταῖοι. Προσέβαλον αἰφνιδιαστικῶς καὶ κατέλαβον τὴν πόλιν Ὕκκαρα, τῆς ὁποίας τοὺς κατοίκους ἐξηνδραπόδισαν, ἐκ τῆς πωλήσεως δὲ αὐτῶν ὡς δούλων, ἔλαβον 120 τάλαντα. Ταῦτα προστεθέντα εἰς τὰ 30, τὰ ὁποῖα καὶ μόνον ἠδυνήθησαν νὰ λάβουν ἐξ Ἐγέστης, παρεῖχον εἰς τοὺς Ἀθηναίους στρατηγοὺς τὰ μέσα τῆς συντηρήσεως τῶν πληρωμάτων καὶ τοῦ στρατοῦ ἐπί τινας μῆνας. Εἶχεν ἤδη ἀρχίσει τὸ φθινόπωρον καὶ τὰ μέχρι τῆς στιγμῆς ἐπιτευχθέντα ἀποτελέσματα ἦσαν πενιχρά. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀπεφάσισαν τότε νὰ ἐκβιάσουν τὴν κατάστασιν συγκεντρώνοντες τὰς προσπαθείας των κατὰ τοῦ κυρίου ἀντικειμενικοῦ σκοποῦ, τῶν Συρακουσῶν. Ἀλλὰ καὶ οἱ Συρακόσιοι, ἐνθαρρυνθέντες ἐκ τῆς ἐπὶ τόσον χρόνον μὴ ἐπιθέσεως τῶν Ἀθηναίων, ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιτεθοῦν κατ' αὐτῶν ἐν Κατάνῃ [1] καὶ ἐξελθόντες τοῦ φρουρίου πανστρατιᾷ ἐβάδιζαν κατ' αὐτῆς. Τὴν νύκτα ὅμως οἱ Ἀθηναῖοι ἐσήκωσαν τὸ στρατόπεδόν των, ἐπιβιβάσαντες δὲ τὸ στράτευμα ἐπὶ τῶν πλοίων καὶ πλεύσαντες διὰ νυκτός, τὸ ἀπεβίβασαν ἔξω τῆς πόλεως τῶν Συρακουσῶν, παρὰ τὸ Ὀλυμπιεῖον. Ἡ ζώνη, τὴν ὁποίαν κατέλαβον οἱ ἀποβιβασθέντες ἄνδρες, ἐξετείνετο μεταξὺ τῆς θαλάσσης πρὸς Α., τοῦ ποταμοῦ Ἀνάπου πρὸς Β. καὶ τῆς Ἑλωρίνης ὁδοῦ πρὸς Δυσμάς, ἀμέσως δὲ ἐπεδόθησαν εἰς τὴν ὀχύρωσίν της διαιρέσαντες αὐτὴν εἰς δύο μέρη· καὶ τὸ μὲν ἀνατολικὸν ἀπετελεῖτο ἀπὸ τὸν αἰγιαλόν, ὅπου ἀνέσυραν τὰ πλοῖα κατασκευάσαντες καὶ προστατευτικὸν πασσάλωμα πρὸς τὴν θάλασσαν, τὸ δὲ δυτικὸν ἀπετέλει τὸ στρατόπεδον.

Οὕτως οἱ Συρακόσιοι ἐπανακάμψαντες εὗρον τοὺς Ἀθηναίους ἐγκατεστημένους ἰσχυρῶς ἔξω τῆς πόλεώς των καὶ συνεκρούσθησαν. Ἡ

1) Κατὰ τὸν Θουκυδίδην (VI, 64) ἡ ἀπόφασις αὕτη τῶν Συρακοσίων ὠφείλετο εἰς τὸ στρατήγημα τῶν Ἀθηναίων, οἱ ὁποῖοι ἀπέστειλαν εἰς Συρακούσιος Καταναῖον τινὰ προσφερόμενον δῆθεν νὰ ὁδηγήσῃ τοὺς Συρακοσίους, ὅπως καταλάβουν τὸ στρατόπεδον τῶν Ἀθηναίων δι' αἰφνιδιασμοῦ.

ἐπακολουθήσασα μάχη ἀπέβη ὑπὲρ τῶν Ἀθηναίων, οἱ ὁποῖοι ὅμως, ἐλλείψει ἱππικοῦ, εὑρέθησαν εἰς ἀδυναμίαν νὰ ἐκμεταλλευθοῦν τὴν νίκην των καταδιώκοντες τὸν ἐχθρόν. Ὡς ἐκ τούτου ὁ Νικίας ἠναγκάσθη, ἐπειδὴ ἄλλως τε ἐπλησίαζε καὶ ὁ χειμών, νὰ ἀποσυρθῇ εἰς Κατάνην, διὰ νὰ ἀναδιοργανώσῃ καὶ ἐνισχύσῃ τὸν στρατόν του, πρὸ παντὸς δὲ διὰ νὰ τὸν ἐφοδιάσῃ πάσῃ θυσίᾳ μὲ ἱππικόν. Εἰς τοῦτο ἐβοήθησαν αὐτὸν οἱ Ἐγεσταῖοι χορηγήσαντες 300 ἱππεῖς καὶ οἱ Σικελοὶ καὶ Νάξιοι ἄλλους 100, κατόπιν προσλήψεως δὲ καὶ τῶν μισθοφόρων συνεποσώθησαν οἱ ἱππεῖς του εἰς 650 [1]. Ἐκτὸς τούτου ὁ Νικίας, πιστὸς εἰς τὸ σύστημα τοῦ νὰ συνδυάζῃ τὰς πολεμικὰς μετὰ τῶν διπλωματικῶν ἐνεργειῶν, ἠδυνήθη νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν μὲ πολλὰς ἀπὸ τὰς Σικελικὰς πόλεις, αἱ ὁποῖαι ἐκόμιζαν τρόφιμα καὶ ἐνισχύσεις αὐτοῦ· συγχρόνως ἀπέστειλε μίαν τριήρη εἰς Καρχηδόνα κομίζουσαν προτάσεις φιλίας καὶ ἑτέραν εἰς τὴν Τυρρηνίαν. Μὴ ἀρκεσθεὶς εἰς ταῦτα, ὁ Νικίας ἀπέστειλε τριήρη εἰς Ἀθήνας ζητῶν ἐνισχύσεις εἰς χρήματα, ἄνδρας καὶ ἰδίως εἰς ἱππικόν, τὰς ὁποίας προθύμως ἐψήφισεν ἡ Ἐκκλησία τοῦ Δήμου. Οὕτω πως, ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Νικίου, πολεμιστοῦ σοβαροῦ, προνοητικοῦ καὶ συνετοῦ, ὁ ὁποῖος ἕως τότε μόνον ἐπιτυχίας εἶχεν εἰς τὸ ἐνεργητικόν του, ἡ κατὰ τῶν Συρακουσῶν ἐπιχείρησις, ἣν εἶχεν ἀρχίσει μὲ τύπον ἐλαφρότητα, ἐσυνεχίζετο μὲ ἀνανεωμένην ὁρμήν.

Ἀλλὰ καὶ οἱ Συρακόσιοι ἐχρησιμοποίησαν τοὺς χειμερινοὺς μῆνας διὰ τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῶν στρατιωτικῶν των δυνάμεων ὑπὸ τὰς ὁδηγίας τοῦ ἐκλεγέντος ἐν τῷ μεταξὺ ὡς στρατηγοῦ αὐτῶν Ἑρμοκράτους. Συγχρόνως συνεπλήρωσαν τὰς ἀμυντικὰς ἐγκαταστάσεις τῆς πόλεώς των οἰκοδομήσαντες νέον τεῖχος παρὰ τὸν Τεμενίτην καὶ δύο ὀχυρώματα, ἓν παρὰ τὸ Ὀλυμπιεῖον καὶ ἕτερον παρὰ τὰ Μέγαρα, καὶ ἐγκαταστήσαντες πασσαλώματα εἰς ὅσα σημεῖα τοῦ παρὰ τὴν πόλιν αἰγιαλοῦ ἐφαίνοντο κατάλληλα δι' ἀπόβασιν. Διέπραξεν ὅμως τὸ σφάλμα ὁ Ἑρμοκράτης νὰ μὴ συμπεριλάβῃ εἰς τὴν ἀμυντικὴν ὀργάνωσιν καὶ τὸ ὕψωμα τῶν Ἐπιπολῶν, διότι ἐθεώρησεν αὐτὸ ὡς φυσικὸν προπύργιον τῆς πόλεως. Τούτου ἐπωφελήθη ὁ Νικίας, ὁ ὁποῖος ἀναλαμβάνων τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 414 π.Χ. ἔπλευσε διὰ νυκτὸς ἀπὸ τῆς Κατάνης εἰς Θάψον (ὅρμον πρὸς Β. τῶν Συρακουσῶν) καὶ ἀποβιβάσας τὸν στρατόν του ἅμα τῇ ἕῳ κατέλαβε διὰ ταχείας πορείας τὰ ὑψώματα ταῦτα ἐκ τῆς κλιτύος τῆς μὴ ὁρα-

1) Θουκυδ. VI, 98.

τῆς ἀπὸ τῆς πόλεως. Ἀφοῦ δὲ ἐνίκησε καὶ διεσκόρπισε τὴν στρατιωτικὴν δύναμιν τὴν ἐκπεμφθεῖσαν πρὸς ἀνακατάληψίν των, ὁ Νικίας ἐτέθη μὲ μεθοδικότητα εἰς τὸ ἔργον τῆς στενῆς πολιορκίας. Ὁ κανὼν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦτο ἁπλοῦς· ἔπρεπε νὰ κατασκευασθῇ ζώνη ὀχυρωματικὴ περιβάλλουσα εἰς ἀπόστασιν ἑκατοντάδων τινων μέτρων τὸ τεῖχος τῆς πολιορκουμένης πόλεως, οὕτως ὥστε νὰ ἀποκλεισθῇ κάθε ἐπικοινωνία αὐτῆς πρὸς τὸν ἔξω κόσμον. Ἐν προκειμένῳ ἡ ὀχυρωματικὴ αὕτη ζώνη ἔπρεπε νὰ ἔχῃ σχῆμα περίπου ἡμικυκλικόν, διὰ νὰ ἀποκλείσῃ τὴν πόλιν τελείως ἀπὸ ξηρᾶς, ἐνῷ ἀπὸ θαλάσσης θὰ ἀνελάμβανε τὸ ἔργον τοῦτο ὁ στόλος. Ὁ Ἑρμοκράτης μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς δευτέρας ἐπιθέσεως, βλέπων ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ ἀντιμετωπίσῃ τοὺς Ἀθηναίους εἰς μάχην ἐκ παρατάξεως, ἤρχισε νὰ κατασκευάζῃ ἐν ἀντοχύρωμα καθέτως πρὸς τὴν γραμμὴν Συκῆς—Μεγάλου Λιμένος. Μόλις ὅμως εἶχε περατωθῇ τοῦτο, ὁ Νικίας τὸ κατέλαβε δι' αἰφνιδιαστικῆς ἐπιθέσεως. Ὁ Ἑρμοκράτης κατεσκεύασε τότε καὶ δεύτερον εἰς ἄλλην θέσιν, ὅταν δὲ οἱ Ἀθηναῖοι ἐπετέθησαν διὰ νὰ καταλάβουν καὶ αὐτό, ἐπηκολούθησε μάχη, καθ' ἣν ἐφονεύθη ὁ συστράτηγος τοῦ Νικίου, Λάμαχος. Ταυτοχρόνως ὁ Ἀθηναϊκὸς στόλος διετάχθη νὰ πλεύσῃ ἀπὸ τῆς Θάψου εἰς τὸν Μέγαν Λιμένα τῶν Συρακουσῶν διὰ τὸν ἀπὸ θαλάσσης στενώτερον ἀποκλεισμόν.

Ἡ στενὴ αὕτη ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης πολιορκία τῶν Συρακουσῶν, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰς διπλωματικὰς ἐνεργείας τοῦ Νικίου, τῶν ὁποίων τὰ ἀποτελέσματα ἐξεδηλοῦντο διὰ στρατιωτικῶν βοηθειῶν καταφθανουσῶν εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἐξ ὅλων τῶν μερῶν τῆς Σικελίας, ἤρχισε νὰ καθιστᾷ τὴν θέσιν τῶν πολιορκουμένων πολὺ δυσάρεστον, ὁπότε γεγονός τι μετέβαλεν ἄρδην τὴν στρατιωτικὴν κατάστασιν. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἦτο ἡ ἄφιξις τοῦ στρατηγοῦ Γυλίππου, τὸν ὁποῖον ἡ Σπάρτη ἔστελλε κατόπιν εἰσηγήσεως τοῦ Ἀλκιβιάδου, ἀντὶ ἄλλης βοηθείας εἰς ἀπάντησιν τῶν ἐκκλήσεων τῶν Συρακουσῶν. Εἰς τὰς ἐπικλήσεις ταύτας τῶν Συρακοσίων ἀνταπεκρίθη καὶ ἡ Κόρινθος, ἡ ὁποία ἔστειλε βοήθειαν ἐκ 12 τριήρεων. Ὁ Γύλιππος, ἀφοῦ κατόπιν πολλῶν περιπετειῶν κατώρθωσε μὲ 4 πλοῖα νὰ φθάσῃ εἰς τὴν Ἱμέραν τῆς Σικελίας, ἀνέσυρε τὰ πλοῖα του εἰς τὴν ξηράν, διὰ τῶν πληρωμάτων δὲ καὶ διὰ προχείρου στρατολογίας συνεκρότησε σῶμα ἐκ 2000 πολεμιστῶν καὶ διασχίσας τὴν Σικελίαν ἔφθασε πρὸ τῶν Συρακουσῶν. Διὰ νὰ διευκολύνουν τὴν εἴσοδόν των εἰς τὴν πόλιν, οἱ πολιορκούμενοι ἐπετέθησαν κατὰ τῶν Ἀθηναίων, ἐνῷ ὁ Γύλιππος ἐνήργει ἐπίθεσιν ἐκ νώτων κατὰ τῶν Ἐπιπολῶν. Κατὰ τὴν

ἐπακολουθήσασαν μάχην κατέστησαν ἀμέσως αἰσθητὰ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀρχηγίας τοῦ Γυλίππου. Τὸ σπουδαιότερον ἐξ αὐτῶν συνέκειτο εἰς τὸ ὅτι αὐτὸς ἦτο εἰς θέσιν νὰ ἐπωφελῆται πλήρως τῆς ὑπεροχῆς τῶν Συρακοσίων εἰς τὸ ἱππικόν, ἐντὸς ὀλίγων δὲ ἡμερῶν οἱ Ἀθηναῖοι κατήντησαν νὰ ἀμύνωνται τῶν ὀχυρωμάτων ποὺ εἶχαν ἐγκαταστήσει, ἀντὶ νὰ πιέζουν δι' αὐτῶν τοὺς πολιορκουμένους. Οὕτω πως τὸ κυριώτερον σημεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐστήριζε τὰς ἐλπίδας του ὁ Νικίας, δηλαδὴ ἡ ἔλλειψις πεπειραμένης Διοικήσεως τῶν ἐχθρῶν, ἐξέλιπε καὶ παρίστατο πλέον ἀνάγκη ἀλλαγῆς σχεδίου.

Ἡ κεντρικὴ γραμμὴ τοῦ νέου σχεδίου τοῦ Νικίου ἦτο ἡ συγκέντρωσις τῶν προσπαθειῶν του εἰς τὸ στοιχεῖον ἐκεῖνο, ὅπου ἡ ὑπεροχή του ἦτο ἀκόμη ἀδιαφιλονείκητος, δηλαδὴ εἰς τὴν θάλασσαν, περιοριζομένου τοῦ σκοποῦ τῶν στρατιωτικῶν του δυνάμεων εἰς μόνον τὸν ἀποκλεισμόν. Πρὸς τοῦτο ἐγκατέστησε τὴν βάσιν τοῦ στόλου του ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ Μεγάλου Λιμένος τῶν Συρακουσῶν καὶ ὠχύρωσε τὸ ἀκρωτήριον Πλημμύριον. Μεταξὺ τοῦ ἀκρωτηρίου τούτου καὶ τῆς Ν. ἄκρας τῆς νήσου Ὀρτυγίας, ποὺ φράσσει πρὸς Α. τὸν κόλπον (ποὺ ὠνομάζετο τότε «Μέγας Λιμήν»), σχηματίζεται μία ἀρκετὰ στενὴ δίοδος, τῆς ὁποίας ἐδέσποζε τὸ Πλημμύριον. Ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ ὁ Νικίας κατεσκεύασε τρία ὀχυρώματα, ἐντὸς τῶν ὁποίων συνεκέντρωσε ὁλόκληρον τὸ πολεμικὸν ὑλικόν του, καθὼς καὶ μεγάλην ποσότητα τροφίμων καὶ ἐφοδίων.

Συγχρόνως ἀπέσπασε 20 πλοῖα μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ ἐντοπίσουν καὶ νὰ καταστρέψουν τὰς 12 Κορινθιακὰς τριήρεις, αἱ ὁποῖαι—καθὼς εἴδομεν—εἶχαν ἀποσταλῆ πρὸς βοήθειαν τῶν Συρακουσῶν καὶ ἐπλησίαζαν ἤδη εἰς τὰ Ἰταλικὰ ὕδατα. Κατόπιν τῶν μέτρων τούτων ἐπηκολούθησε μία κατάστασις στασιμότητος· ἐπλησίαζεν ἄλλως τε καὶ τὸ τέλος τοῦ θέρους τοῦ 414, ἀμφότεροι δὲ οἱ ἀντίπαλοι ἠσχολοῦντο εἰς τὸ νὰ ζητοῦν ἐνισχύσεις. Καὶ ὁ μὲν Γύλιππος ἀπηυθύνθη πρὸς τὰς διαφόρους Δωρικὰς πόλεις τῆς Σικελίας, ὁ δὲ Νικίας ἀπέστειλεν ἐπιστολὴν εἰς Ἀθήνας ἐκθέτων τὴν δυσχερῆ θέσιν, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε περιέλθει.

Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης—τὴν ὁποίαν ἀναγράφει ἐπὶ λέξει ὁ Θουκυδίδης (1)—προέκυπτεν, ὅτι ἡ παράτασις τῶν ἐπιχειρήσεων, ἡ ἐκνευριστικὴ ἐπὶ μακροὺς μῆνας χρησιμοποίησις τοῦ στόλου διὰ τὸν ἀπὸ θαλάσσης στενὸν ἀποκλεισμὸν τῶν Συρακουσῶν καὶ ἡ ἐκ ταύτης

1) Θουκυδ. VII, 11—15.

προκύπτουσα ἀνάγκη τοῦ νὰ εὑρίσκεται οὗτος ἐν πάσῃ στιγμῇ ἕτοιμος πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ ἀντιπάλου στόλου, ἔφθειρε τὸ ὑλικὸν καὶ ὑπενόμευσε τὸ ἠθικόν. Τὰ πλοῖα, μὴ ἀνελκυσθέντα ἀπὸ μακροῦ πρὸς διάναξιν, διέρρεαν, ὅσα δὲ ἐξ αὐτῶν ὑφίσταντο βλάβας, μόνον ἐκ τοῦ προχείρου ἠδύναντο νὰ ἐπισκευασθοῦν· αἱ λιποταξίαι ἐπληθύνοντο· τέλος πολλοὶ ἐκ τῶν ἐρετῶν ἐζήτουν καὶ ἀπεβιβάζοντο εἰς τὴν ξηρὰν ἀντικαθιστάμενοι ὑπὸ ἀδαῶν δούλων, τοῦτο δὲ ἐγίνετο τῇ ἀνοχῇ τῶν τριηράρχων, οἵτινες οὕτω πως ἀπηλλάσσοντο τῆς πληρωμῆς τῶν εἰς τοὺς ἐρέτας ἐπιδομάτων. Μὴ παραλείπων δὲ νὰ τονίσῃ καὶ τὴν ἐκ τῆς ἀφίξεως τοῦ Γυλίππου προκύψασαν νέαν στρατιωτικὴν κατάστασιν, ὁ Νικίας ἐζήτει ἐνισχύσεις ἴσας περίπου πρὸς τὰς δυνάμεις ποὺ εἶχαν ἐκπλεύσει ἀρχικῶς καὶ τέλος τὴν ἀντικατάστασίν του διὰ λόγους ἀσθενείας.

Ἡ ἀνάγνωσις τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Νικίου εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Δήμου τῶν Ἀθηνῶν προεκάλεσεν, ὡς εἰκός, βαθυτάτην ἐντύπωσιν, ἐψηφίσθη δὲ ἀμέσως ἡ συγκέντρωσις καὶ ἀποστολὴ τῶν ζητηθεισῶν ἐνισχύσεων. Ἡ αἴτησις ὅμως ἀντικαταστάσεώς του δὲν ἐγένετο δεκτή, ἀλλ' ἀπεστάλησαν προσωρινῶς ὡς βοηθοί του ὁ Μένανδρος καὶ ὁ Εὐθύδημος. Συγχρόνως ἐξελέγησαν ὡς συναρχηγοὶ ὁ γνωστὸς ἐκ τῶν ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι καὶ Πύλῳ κατορθωμάτων του στρατηγὸς Δημοσθένης καὶ ὁ ἔμπειρος τῶν ἐν Σικελίᾳ πραγμάτων ἐκ τῆς ἐν ἔτει 424 ἐκστρατείας του ναύαρχος Εὐρυμέδων. Ὁ τελευταῖος οὗτος ἐξέπλευσε κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 414 ἐπὶ κεφαλῆς μοίρας ἐκ 10 πλοίων φέρων μεθ' ἑαυτοῦ καὶ 120 τάλαντα.

Αἱ ἐπιχειρήσεις τοῦ 413 π.Χ. Ὁ Δημοσθένης μετὰ τῆς κυρίας στρατιωτικῆς ἐνισχύσεως ἐβράδυνε νὰ φθάσῃ εἰς Σικελίαν καὶ ἡ βραδύτης αὐτὴ ἦτο ἔμμεσος συνέπεια τῆς κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 413 ἐπισήμου διακοπῆς τῶν Σπονδῶν (λόγῳ ἀσυνέτου Ἀθηναϊκῆς εἰσβολῆς εἰς Σπαρτιατικὸν ἔδαφος)· διότι οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐπωφεληθέντες τούτου, ἐκήρυξαν ἐπισήμως τὸν πόλεμον καὶ εἰσέβαλον εἰς τὴν Ἀττικήν. Τὴν φορὰν ὅμως αὐτὴν ὁ Βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Ἄγις, ποὺ ἦτο ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ Πελοποννησιακοῦ στρατοῦ, δὲν περιωρίσθη εἰς ἁπλῆν ἐπιδρομήν, ἀλλὰ καταλαβὼν τὴν Δεκέλειαν τὴν ὠχύρωσε καὶ ἐγκατεστάθη μονίμως ἐκεῖ (1). Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διεκόπησαν πᾶσαι αἱ συγκοινωνίαι τῶν Ἀθηνῶν πρὸς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ ὑπὸ τὴν ἀπο-

1) Κατὰ τὸν Θουκυδίδην (VII, 18) καὶ τοῦτο ἐγένετο τῇ συμβουλῇ τοῦ Ἀλκιβιάδου.

πνικτικὴν ταύτην περίπτυξιν τοῦ ἀντιπάλου στρατοῦ ἡ δύναμις τῆς ὑπερηφάνου πόλεως ἤρχισε νὰ κάμπτεται. Τὰ οἰκονομικὰ ἀποθέματα ἔβαινον τάχιστα πρὸς ἐξάντλησιν, πρὸς ἀναπλήρωσιν δὲ αὐτῶν οἱ Ἀθηναῖοι ἠναγκάσθησαν νὰ τροποποιήσουν τὸ φορολογικὸν σύστημα τῆς συμμαχίας καταργήσαντες τοὺς ἐπιβεβλημένους εἰς ἑκάστην πόλιν φόρους καὶ ἀντικαταστήσαντες αὐτοὺς διὰ δασμοῦ 5% ἐπὶ πάντων τῶν εἰσαγομένων καὶ ἐξαγομένων εἰς τοὺς λιμένας ἐμπορευμάτων (1). Συγχρόνως διὰ λόγους οἰκονομίας παρητήθησαν τῆς ἐκ Θράκης στρατολογίας 1300 πελταστῶν, τοὺς ὁποίους προώριζαν διὰ τὸν στρατὸν τοῦ Δημοσθένους καὶ τὸν διέταξαν νὰ φροντίσῃ ὅπως στρατολογήσῃ πελταστὰς καθ' ὁδόν. Τοῦτο ὅμως ἔγινε πρόξενον σημαντικῆς βραδύτητος, διότι ἠνάγκασε τὸν Δημοσθένην νὰ παραμείνῃ ἐπὶ μακρὸν παρὰ τὰ Ἀκαρνανικὰ παράλια καί, ἀφοῦ κατέταξεν ὅσους εὗρεν ἐκεῖ, νὰ περιπλεύσῃ τὸν κόλπον τοῦ Τάραντος πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ὑπολοίπων. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ ὑπὸ τὸν Δημοσθένην ἐνίσχυσις ἐξ 73 πλοίων, 5.000 ὁπλιτῶν καὶ 2—3000 πελταστῶν ἦτο μὲν πράγματι ὑπερδιπλασία ἐκείνης, τὴν ὁποίαν κατώρθωσε διὰ τῶν ἐν Σικελίᾳ ἐνεργειῶν του νὰ ἐπιτύχῃ ὁ Γύλιππος (2), ἔφθασεν ὅμως πολὺ ἀργά, ἤτοι περὶ τὸ β΄ 10ήμεραν τοῦ Ἰουλίου τοῦ 413 π.Χ.

II. Αἱ πρὸ τῶν Συρακουσῶν ναυμαχίαι. - Ἡ πανωλεθρία τῶν Ἀθηναίων.

Ὁ παράγων τοῦ χρόνου, διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν εἰς τὴν Ἱστορίαν, ἀπέδειξε τὴν ἀποφασιστικὴν σημασίαν του. Κατὰ τὸ ὀκτάμηνον, ποὺ παρῆλθεν ἀπὸ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Νικίου μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ Δημοσθένους, ἡ κατάστασις ἐξειλίχθη συνεχῶς ἐπὶ τὰ χείρω διὰ τοὺς Ἀθηναίους. Διότι ὁ Γύλιππος καὶ ὁ Ἑρμοκράτης, ἐκτιμῶντες ὀρθῶς τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ καταφέρουν ἀποφασιστικόν τι κτύπημα κατὰ τοῦ ἐχθροῦ πρὸ τῆς ἀφίξεως τῶν ἐνισχύσεων, ἀνέλαβον ἔντονον ἐπίθεσιν κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν. ***Ἡ πρώτη ναυμαχία,*** ποὺ ἐπηκολούθησεν, ἀπέδειξεν, ὅτι ὁ Ἀθηναϊκὸς στόλος, παρ' ὅλην τὴν φθορὰν

1) Θουκυδ. VII, 28,4.

2) Ὑπερδιπλασία ἦτο ἡ στρατιωτικὴ ἐνίσχυσις τῶν Ἀθηναίων, διότι ὁ Γύλιππος δὲν κατώρθωσε νὰ συγκεντρώσῃ ἐν Σικελίᾳ παρὰ μόνον 2100 ὁπλίτας· ἡ ναυτικὴ ἐνίσχυσις ἦτο πολλαπλασία, διότι, ἐνῷ ὁ Εὐρυμέδων καὶ ὁ Δημοσθένης ἔφεραν μεθ' ἑαυτῶν συνολικῶς 83 πλοῖα (ἐξ ὧν 35 τριήρεις), ὁ στόλος τῶν Συρακοσίων ἐνισχύθη διὰ δ μόνον τριήρεων ἐκ Γέλας.

ποὺ εἶχεν ὑποστῆ, διετήρει ἀκόμη τὴν ναυτικὴν ὑπεροχήν του. Ἡ ἐπίθεσις τῶν Συρακοσίων ἐγένετο κατὰ τὰς πρωϊνὰς ὥρας διὰ τοῦ στόλου των διαιρεθέντος εἰς δύο μοίρας· ἐκ τούτων ἡ μία ἐκ 35 πλοίων ἐπετέθη ἀπὸ τὸν Μέγαν Λιμένα, ἡ δὲ ἄλλη ἐκ 40 ἀπὸ τὸν μικρόν. Ὁ Ἀθηναϊκὸς στόλος ἀντεμετώπισε, τὴν μὲν πρώτην μοῖραν μὲ 25 πλοῖα, τὴν δὲ ἄλλην μὲ τὰ ὑπόλοιπα. Ἐνῷ ὅμως ἡ Α΄. μοῖρα τῶν Συρακοσίων εἶχεν ἤδη ἐπικρατήσει εἰς τὸν Μέγαν Λιμένα, ἔχασε, λόγῳ τῆς ἀπειρίας τῶν Κυβερνητῶν, τὴν συνοχήν της κατὰ τὴν καταδίωξιν καὶ ἀπὸ νικητρίας εὑρέθη ἡττημένη. Ἐν τῷ συνόλῳ ἡ ναυμαχία ἀπέβη ὑπὲρ τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες ἐβύθησαν 11 τριήρεις τῶν ἀντιπάλων χάσαντες αὐτοὶ μόνον τρεῖς. Ἡ κατὰ ξηρὰν ὅμως ἐπίθεσις τοῦ Γυλίππου, ἐνεργηθεῖσα αἰφνιδιαστικῶς κατόπιν νυκτερινῆς πορείας, ἐπέτυχε πλήρως· ἐντὸς ὀλίγων ὡρῶν ἔπεσαν ἀλληλοδιαδόχως εἰς χεῖρας του καὶ τὰ τρία ἐπὶ τοῦ Πλημμυρίου Ἀθηναϊκὰ ὀχυρώματα καί, μαζὶ μὲ αὐτά, τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν τροφίμων καὶ τοῦ ὑλικοῦ των. Ἐκτὸς τούτου, ἡ ἀπώλεια τῆς ἐπὶ τοῦ Πλημμυρίου βάσεώς των, καθίστα πλέον ἀδύνατον τὸν ἀπὸ ξηρᾶς ἀνεφοδιασμὸν τῶν Ἀθηναίων, οἱ ὁποῖοι εὑρέθησαν ἠναγκασμένοι νὰ ἀρκεσθοῦν εἰς μόνον τὸν ἀπὸ θαλάσσης. Καί, ὡς νὰ μὴ ἤρκουν ἆλα αὐτά, οἱ Συρακόσιοι ἔγιναν κύριοι τῆς εἰσόδου τοῦ ὅρμου καὶ ἀπέστειλαν εἰς τὸ ἀνοικτὸν πέλαγος μοῖραν ἐκ 12 πλοίων, ἡ ὁποία συναντήσασα παρὰ τὰς Ἰταλικὰς ἀκτὰς ἐμπορικὰ πλοῖα μεταφέροντα ἐφόδια διὰ τὸν Ἀθηναϊκὸν στόλον τὰ ἡχμαλώτισεν.

Παρὰ τὰς ἐπιτυχίας ὅμως αὐτὰς τῶν Συρακοσίων, τὸ γεγονὸς ὅτι κατὰ τὴν ναυμαχίαν εἶχεν ἀποδειχθῆ ὡς διατηρουμένη ἀκόμη ἡ ναυτικὴ ὑπεροχὴ τῶν Ἀθηναίων, ἐνέβαλε τὸν Γύλιππον καὶ τὸν Ἑρμοκράτην εἰς σκέψεις. Τὸ ἀποφασιστικὸν κτύπημα ἦτο ἀνάγκη νὰ καταφερθῆ ὁπωσδήποτε κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, πρὶν φθάσουν αἱ ἀναμενόμεναι ἐνισχύσεις· ἐπειδὴ δὲ τὸ μικρὸν χρονικὸν περιθώριον δὲν ἔδιδε καμμίαν ἐλπίδα τοῦ νὰ ἀντιμετωπισθῆ ἡ Ἀθηναϊκὴ ὑπεροχὴ δι' ἐντατικῆς ἐξασκήσεως, οἱ ἀρχηγοὶ τῶν Συρακοσίων ἀπεφάσισαν νὰ χρησιμοποιήσουν τὸν «αἰφνιδιασμὸν τοῦ ὑλικοῦ». Ἡ μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης κατασκευὴ τῶν τριήρεων ἦτο, καθὼς εἴδαμεν, γενικῶς ἐλαφρά, διὰ νὰ παρέχῃ ταχύτητα καὶ εὐελιξίαν· ὡς ἐκ τούτου ἡ γενικῶς παραδεδεγμένη τακτικὴ κατὰ τὰς ναυμαχίας ἦτο ἡ τοῦ διέκπλου καὶ τῆς ἀναστροφῆς. Ἡ τακτικὴ αὐτὴ ἐπέτρεπεν εἰς τὰς τριήρεις τοῦ μᾶλλον ἐξησκημένου ἐκ τῶν δύο ἀντιπάλων νὰ προσβάλλουν διὰ τοῦ ἐμβόλου των τὰς ἀσθενεῖς καὶ ἀόπλους πρύμνας ἢ τὰς πλευρὰς τῶν

ἐχθρικῶν πλοίων. Τὰ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐπιτυγχανόμενα πλήγματα ἦσαν θανάσιμα, ἐνῷ ἐμβολισμὸς πρῴρας πρὸς πρῷραν ἦτο ἐξ ἴσου ἐπικίνδυνος διὰ τὸν ἐμβολίζοντα, ὅσον καὶ διὰ τὸν ἐμβολιζόμενον, καὶ διὰ τοῦτο οὐδέποτε ἐπεχειρεῖτο. Οἱ Συρακόσιοι λοιπὸν ἀπεφάσισαν νὰ ἐπωφεληθοῦν μιᾶς ναυπηγικῆς καινοτομίας εἰσαχθείσης ἐκείνην ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴν παρὰ τῶν Κορινθίων, ἡ ὁποία ἐπέτρεπε τὴν ἀπὸ πρῴρας προσβολὴν μὲ ἐξησφαλισμένην διὰ τὸν ἐπιτιθέμενον ἐπιτυχίαν. Ἡ καινοτομία δὲ αὐτὴ συνίστατο εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς πρῴρας μᾶλλον συμπαγοῦς καὶ ἐνισχυμένης, ὥστε νὰ εἶναι πολὺ περισσότερον ἀνθεκτικὴ ἀπὸ τὰς πρῴρας τῶν συνήθων τριήρεων. Διὰ νὰ ἐφαρμόσουν τὴν καινοτομίαν ταύτην οἱ Συρασόσιοι ἐπὶ τῶν πλοίων των, εὑρέθησαν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἀποκόψουν τὰς ὑπαρχούσας πρῴρας καὶ νὰ τὰς ἐπιβραχύνουν· συγχρόνως κατεσκεύασαν τὰς ἐπωτίδας παχυτέρας καὶ τὰς ἐνίσχυσαν ἐσωτερικῶς δι' ἀντηρίδων, κατὰ τρόπον ὥστε ὁλόκληρον τὸ συγκρότημα τῆς πρῴρας νὰ ἀντέχῃ εἰς κροῦσιν πρὸς τὰς ἐλαφροτέρας κατασκευῆς πρῴρας τῶν συνήθων τριήρεων. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ τοιαύτη τροποποίησις τῶν Συρακοσιανῶν τριήρεων ἠλάττωσε τὴν ταχύτητά των, τοῦτο ὅμως θὰ εἶχε σημασίαν, μόνον ἐὰν ἡ ναυμαχία ἐπρόκειτο νὰ διεξαχθῆ εἰς τὸ ἀνοικτὸν πέλαγος καὶ ὄχι ἐντὸς τοῦ Μεγάλου Λιμένος, ὅπου ἡ ἀνάγκη τοῦ στενοῦ ἀποκλεισμοῦ τῆς πολιορκουμένης πόλεως εἶχεν ἐγκλείσει τὸν Ἀθηναϊκὸν στόλον. Ὁ χῶρος τοῦ λιμένος τούτου ἦτο τόσον μικρός, ὥστε οἱ σοφοὶ ἐλιγμοὶ καὶ ἡ ὑπεροχὴ ταχύτητος καὶ ναυτικότητος εἰς οὐδὲν ὠφέλουν, ἡ δὲ μάχη μετεβάλλετο τάχιστα εἰς μίαν συκγεχυμένην σύρραξιν ἐκ τοῦ συστάδην κατὰ τὸν ἀρχαϊκὸν τρόπον. Ὑπὸ τοιούτους ὅρους τὸ πλεονέκτημα τοῦ νὰ δύναται κανεὶς νὰ ἐμβολίζῃ πρῷραν πρὸς πρῷραν ἦτο ἀνεκτίμητον, ἐπετείνετο δὲ καὶ ἀπὸ τὴν ἀδυναμίαν, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ εὑρίσκοντο οἱ Ἀθηναῖοι νὰ χρησιμοποιήσουν τὸ μόνον δυνατὸν ἀντίδοτον, ἤτοι τὴν ταχεῖαν ἀνάκρουσιν. Διότι ὁ χῶρος ἦτο τόσον ἀνεπαρκής, ὥστε ἡ ἀνάκρουσις θὰ ἔφερεν αὐτοὺς ταχέως ἐγγὺς τῆς παραλίας, τῆς ὁποίας τὸ μεγαλύτερον μέρος κατείχετο ἤδη στρατιωτικῶς ἀπὸ τοὺς Συρακοσίους. Καί, τὸ χειρότερον, ἡ κατοχὴ τοῦ Πλημμυρίου παρὰ τοῦ ἐχθροῦ ἀφῄρει ἀπὸ αὐτοὺς τὴν μόνην ἐλπίδα τοῦ νὰ παρασύρουν τὸν στόλον τῶν Συρακοσίων ἔξω τοῦ λιμένος πρὸς τὸ ἀνοικτὸν πέλαγος, ὅπου θὰ ἠδύναντο νὰ ἐπωφεληθοῦν τῶν πλεονεκτημάτων τῆς εὐελιξίας καὶ τῆς ταχύτητος.

1) Θουκυδ. VII, 34—36.

Ὅταν οἱ Συρακόσιοι συνεπλήρωσαν τὴν μετασκευὴν τῶν πλοίων των (1) ἐπετέθησαν κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς συγκρούσεως ταύτης ἦσαν ἀνάξια λόγου, ἐν τούτοις ὅμως τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ Συρακόσιοι ἠδυνήθησαν νὰ βυθίσουν ἓν ἢ δύο Ἀθηναϊκὰ πλοῖα καὶ νὰ βλάψουν ἄλλα χωρὶς αὐτοὶ νὰ ὑποστοῦν καμμίαν ἀπώλειαν, ἀπετέλει μίαν ἀρκετὰ σοβαρὰν προειδοποίησιν διὰ τοὺς Ἀθηναίους.

Τὴν ἑπομένην ἡμέραν οἱ Συρακόσιοι δὲν ἐπανέλαβον τὴν ἐπίθεσιν. Τοῦτο ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Νικίαν νὰ ἐπισκευάσῃ τὰ βλαβέντα πλοῖα του καὶ συγχρόνως νὰ ἐγκαταστήσῃ πρὸ τοῦ στρατοπέδου του προστατευτικὸν φράγμα ἀπὸ ἐμπορικὰ πλοῖα ἠγκυροβολημένα πλησίον ἀλλήλων, τὸ ὁποῖον θὰ ἀπετέλει διὰ τὰ πλοῖα του ἀσφαλὲς καταφύγιον ἐν περιπτώσει ἐπαναλήψεως τῆς ναυμαχίας.

Τὴν τρίτην ἡμέραν οἱ Συρακόσιοι ἐπανέλαβον τὴν ἐπίθεσίν των κατὸ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν· καὶ ἀφοῦ ἀρκετὰς ὥρας ἀπησχόλησαν τοὺς Ἀθηναίους, ἀπεσύρθησαν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ λιμένος των. Ἐκεῖ ὅμως εἶχαν φροντίσει νὰ μεταφερθοῦν ἐγκαίρως τρόφιμα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον τοὺς ἐπέτρεψε νὰ κάμουν τὸ ἄριστον τῶν πληρωμάτων των ἀμέσως, καὶ ἐπιβάντες πάλιν τῶν πλοίων των, νὰ ἐπιτεθοῦν. Ἡ ἀπροσδόκητος αὕτη ἐπίθεσις ἀπετέλεσε πλήρη αἰφνιδιασμὸν διὰ τοὺς Ἀθηναίους, οἱ ὁποῖοι μόλις πρὸ ὀλίγου εἶχαν ἀποβιβάσει τὰ πληρώματά των διὰ τὸ ἄριστον. Ἔχομεν ἤδη τονίσει, πόσον ἡ ὥρα τοῦ ἀρίστου τῶν πληρωμάτων ἦτο πάντοτε ἡ καταλληλοτέρα δι' αἰφνιδιασμούς, λόγῳ τῆς ἀνάγκης εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκοντο τοῦ νὰ ἀποβιβάζωνται τῶν πλοίων καὶ νὰ ἀπομακρύνωνται διὰ τὴν παρασκευὴν τοῦ φαγητοῦ. Εἰς αὐτὴν τὴν κατάστασιν προκαταληφθέντες οἱ Ἀθηναῖοι, ἠναγκάσθησαν νὰ ἀφίσουν τὰς προετοιμασίας τοῦ φαγητοῦ καὶ νὰ ἐπανέλθουν ἐν σπουδῇ εἰς τὰ πλοῖα των, ἄθυμοι καὶ ἐκνευρισμένοι, οἱ περισσότεροι δὲ χωρὶς νὰ ἔχουν φάγει καθόλου. Ἀφοῦ δὲ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὑπέστησαν τὸν αἰφνιδιασμὸν τῆς ἀπροσδοκήτου ἐπιθέσεως, δὲν ἐβράδυναν νὰ ὑποστοῦν καὶ τὸν αἰφνιδιασμὸν τοῦ ὑλικοῦ καὶ τῆς νέας τακτικῆς τῶν Συρακοσίων, ποὺ ἐπετίθεντο ἀντίπρωροι ἐνεβόλιζον καὶ διερρήγνυον τὰς ἐλαφρὰς πρῴρας τῶν πλοίων των. Μὴ ἀρκούμενοι δὲ εἰς τοῦτο οἱ Συρακόσιοι, ἐχρησιμοποίησαν διὰ πρώτην τότε φορὰν ἐλαφρὰ πλοιάρια, τὰ ὁποῖα περιπλέοντα τὰς Ἀθηναϊκὰς

1) Ἡ ἀρκετὰ σοβαρὰ αὕτη μετασκευὴ 80 περίπου πλοίων ἐξετελέσθη τάχιστα, τοῦτο δὲ ἀποδεικνύει τὸν λίαν ὑψηλὸν βαθμὸν τεχνικῆς καὶ βιομηχανικῆς ἀναπτύξεως, εἰς ὃν εὑρίσκετο ἡ πόλις τῶν Συρακουσῶν.

τριήρεις ἐπετίθεντο ἐκ τῶν ἰσχύων καὶ ἔβαλλον δι' ἀκοντίων κατὰ τῶν ναυτῶν. Ὁ τριπλοῦς αὐτὸς αἰφνιδιασμός, τοῦ χρόνου, τοῦ ὑλικοῦ καὶ τῆς τακτικῆς, ἔφερε τὰ ἀποτελέσματά του. Οἱ Συρακόσιοι ἐνίκησαν βυθίσαντες 7 τριήρεις τῶν Ἀθηναίων καὶ βλάψαντες πολλὰς ἄλλας· ὁ δὲ Ἀθηναϊκὸς στόλος διωκόμενος ἐσώθη μόνον χάρις εἰς τὸ πλωτὸν φράγμα, ποὺ εἶχεν ἑτοιμάσει τὴν προηγουμένην ἡμέραν ἡ πρόνοια τοῦ Νικίου. Αὐτὴν τὴν θλιβερὰν κατάστασιν εὗρε κατὰ τὴν εἰς τὸ στρατόπεδον ἄφιξίν του ὁ Δημοσθένης. Μὴ θέλων δὲ νὰ πάθῃ καὶ ἡ ὑπὸ τὰς διαταγάς του δύναμις τὴν τριβὴν τοὺ ὑπέστη ἡ ὑπὸ τὸν Νικίαν, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιτεθῇ τὸ ταχύτερον, ἐπωφελούμενος τῆς ἐκπλήξεως ποὺ ἐγέννησεν εἰς τοὺς Συρακοσίους ἡ ἀπροσδόκητος ἄφιξις μιᾶς τόσον μεγάλης ἐνισχύσεως. Ἡ προσπάθειά του ἐστράφη κατὰ τοῦ τειχίσματος τῶν Συρακοσίων, τὸ ὁποῖον ἀπεφάσισε νὰ καταλάβῃ ἐξ ἐφόδου. Πρὸς τοῦτο ὅμως ἔπρεπε νὰ καταλάβῃ πρῶτον τὸ ὕψωμα τῶν Ἐπιπολῶν, ἐπειδὴ δὲ ἀμφέβαλλεν ἂν θὰ τὸ κατώρθωνε δι' ἡμερινῆς ἐπιθέσεως, ἐσκέφθη νὰ ἐπιχειρήσῃ νυκτερινήν. Ἡ ἐπίθεσις διεξήχθη κατὰ τὸ προσφιλὲς εἰς τὸν Δημοσθένην σύστημα, δηλαδὴ αἰφνιδιαστικὴ καὶ ἀκατάσχετος, χωρὶς νὰ ἀναμετρηθοῦν ἐκ τῶν προτέρων αἱ δυσχέρειαι. Τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν εὐνοϊκὸν ἐν ἀρχῇ, μετετράπη ὅμως κατόπιν εἰς δυσμενὲς λόγῳ τῆς συγχύσεως, εἰς ἣν περιέπεσε τὸ στράτευμα τῶν Ἀθηναίων, ἀσυνήθιστον ὅπως ἦτο εἰς τὴν νυκτομαχίαν καὶ ἐπὶ πλέον συγκεκροτημένον ἀπὸ πολλὰ συμμαχικὰ τμήματα διαφόρου ὀργανώσεως καὶ διαφόρων γλωσσικῶν ἰδιωμάτων καὶ συνηθειῶν.

Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν ταύτην ὁ Δημοσθένης ἐξέφρασεν ἀνεπιφυλάκτως τὴν γνώμην, ὅτι ὁλόκληρος πλέον ἡ ἐκστρατεία ἔπρεπε νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀποτυχοῦσα καὶ νὰ ἐγκαταλειφθῇ. Ὁ Νικίας ὅμως, ἐλπίζων ἀκόμη εἰς τὴν ἀποτελεσματικότητα τῶν ἐν τῇ πόλει ὑπονομευτικῶν τοῦ ἠθικοῦ ἐνεργειῶν του καὶ γνωρίζων τὴν δυσάρεστον θέσιν, εἰς ἣν εἶχον περιέλθει οἱ Συρακόσιοι λόγῳ τοῦ στενοῦ ἀποκλεισμοῦ, δὲν ἠθέλησε νὰ δεχθῇ τὴν ἄποψιν τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς ἐπιχειρήσεως. Τότε ὁ Δημοσθένης προέτεινε νὰ μεταφερθῇ τοὐλάχιστον ἡ ναυτικὴ βάσις τῶν πολιορκητῶν εἰς Θάψον, ποὺ ἦτο ἀρκετὰ πλησίον τῶν Συρακουσῶν, ὥστε νὰ ἐπιτρέπῃ εἰς τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἐκτελοῦν ἐπιδρομὰς κατὰ ξηρὰν καὶ συγχρόνως νὰ συνεχίσουν τὸν ἀπὸ θαλάσσης ἀποκλεισμὸν ὑπὸ συνθήκας ὄχι τόσον δυσμενεῖς, ὅσον αἱ ἐπικρατοῦσαι εἰς τὸν Μέγαν Λιμένα. Διότι, ἂν ἐπήρχετο κατ' αὐτῶν ὁ ἐχθρικὸς στόλος, θὰ τὸν ἀντεμετώπιζαν ἐν «εὐρυχωρίᾳ», ὅπου

θὰ ἦτο δυνατὸν εἰς αὐτοὺς νὰ ἐπωφεληθοῦν τῆς ὑπεροχῆς τῆς ναυτικῆς των ἐμπειρίας (1). Οὐδεμία χωρεῖ ἀμφιβολία περὶ τῆς ὀρθότητος τῆς γνώμης ταύτης τοῦ Δημοσθένους, ἡ ἔγκαιρος ἐφαρμογὴ τῆς ὁποίας θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ σώσῃ τοὺς Ἀθηναίους ἀπὸ τὴν τρομερὰν καταστροφήν, ποὺ μετ' ὀλίγον ὑπέστησαν. Ὁ Νικίας ὅμως, τὸν ὁποῖον ἡ συνεχῶς ἐπιδεινουμένη κατάστασις τῆς ὑγείας του ἔκαμινεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἄθυμον καὶ ἀναποφάσιστον, ἐπεβράδυνε τόσον πολὺ τὰς προετοιμασίας τῆς μετασταθμεύσεως, ὥστε προκατελήφθη ὑπὸ τῶν γεγονότων (2). Διότι ὁ Γύλιππος, συγκεντρώσας ἐν τῷ μεταξὺ τὰς ἐνισχύσεις ἐκ Σικελίας καὶ Πελοποννήσου, ἀπεφάσισε νὰ ἐνεργήσῃ μίαν τελευταίαν ἐπίθεσιν κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν.

Ἡ ἐπακολουθήσασα ναυμαχία ἀπέδειξεν, ὅτι ἡ φθορὰ τοῦ ἠθικοῦ καὶ τοῦ ὑλικοῦ τῶν Ἀθηναίων εἶχε τόσον πολὺ προχωρήσει, ὥστε οὔτε ἡ ἄφιξις τῶν ὑπὸ τὸν Δημοσθένην ἐνισχύσεων ἴσχυσεν εἰς τὸ νὰ τὴν ἐξουδετερώσῃ. Ἄλλωστε αἱ ἐνισχύσεις αὗται εἶχαν τὸ ἐλάττωμα τοῦ νὰ ἀποτελοῦνται κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος ἐκ συμμαχικῶν μονάδων, τῶν ὁποίων ἡ ἀναλογία εἰς τὸν στόλον ἀνῆλθεν οὕτω ἀπὸ 38 % εἰς 48,5 %. Τὸ Ἀθηναϊκὸν σχέδιον μάχης προέβλεπεν ἐνέργειαν ὑπερκεράσεως διὰ τῆς δεξιᾶς πτέρυγος τοῦ στόλου ὑπὸ τὸν Εὐρυμέδοντα, τοῦτο δὲ προϋπέθετεν ὅτι τὸ κέντρον θὰ ἀνθίστατο σθεναρῶς. Τὸ κέντρον ὅμως τῆς Ἀθηναϊκῆς παρατάξεως, ἀποτελούμενον ἀπὸ συμμαχικὰ κατὰ τὸ πλεῖστον πλοῖα, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀντιστῇ εἰς τὴν κροῦσιν τῶν Κορινθιακῶν πλοίων, ποὺ ἀπετέλουν τὸ κέντρον τοῦ στόλου τῶν Συρακοσίων. Ἀποτέλεσμα δὲ τῆς διασπάσεώς του ἦτο ὅτι ἡ ὑπὸ τὸν Εὐρυμέδοντα δεξιὰ πτέρυξ, ἡ ὁποία εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ ἐπεκταθῆ πρὸς Β.Α. διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς προβλεφθείσης κυκλωτικῆς κινήσεως, ἔμεινε μετέωρος καὶ ἀπεμονώθη, προσβληθεῖσα δὲ ὑπὸ τῶν συγκεντρωμένων ἐχθρικῶν πλοίων τοῦ κέντρου καὶ τῆς ἀριστερᾶς ἐξωθήθη πρὸς τὸν μυχὸν τοῦ λιμένος καὶ ὑπέστη μεγίστην φθοράν. Οὕτω πως τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ναυμαχίας ταύτης, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀντιπαρετάχθησαν 76 πλοῖα τῶν Συρακοσίων ἐναντίον 86 πλοίων τῶν Ἀθηναίων, ἀπέβη κατὰ τῶν τελευταίων τούτων, οἵτινες ἔχασαν ἐν συνόλῳ 18 πλοῖα. Εἶναι ἄξιον σημειώσεως, ὅτι κατὰ τὴν δίωξιν

1) Θουκυδ. VII, 49.

2) Ἡ μετασταθμευσις, καίτοι ἐπιτέλους ἔγινε δεκτὴ καὶ παρὰ τοῦ Νικίου, ἀνεβλήθη τὴν τελευταίαν στιγμὴν διὰ χρονικὸν διάστημα 27 ἡμερῶν λόγῳ ἐκλείψεως σελήνης, ἥτις ἐξελήφθη ὡς οἰωνὸς ὑπὲρ τῆς παραμονῆς.

τῶν ἡττηθέντων Ἀθηναϊκῶν πλοίων οἱ Συρακόσιοι ἐξαπέλυσαν κατ' αὐτῶν πυρπολικὸν προχείρως κατασκευασθὲν ἀπὸ ἓν παλαιὸν ἐμπορικὸν πλοῖον, τὸ ὁποῖον ἐγέμισαν μὲ ξηρὰ κλήματα καὶ δαδία (1). Τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν πρώτην γνωστὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ περίπτωσιν χρησιμοποιήσεως πυρπολικοῦ. Ἔκτοτε τὸ πολεμικὸν τοῦτο μέσον ἐχρησιμοποιήθη κατὰ διαφόρους περιόδους καὶ ὑπὸ διαφόρους μορφάς, συνήθως ὅμως ἄνευ πληρώματος, ἕως οὗ τελειοποιηθὲν ἀπετέλεσεν ἀποφασιστικὸν ὅπλον κατὰ τὰς ἐπιχειρήσεις τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος τοῦ 1821-29.

Καὶ ἀπέφυγαν μὲν τὸν κίνδυνον τοῦτον οἱ Ἀθηναῖοι χρησιμοποιήσαντες «σβεστήρια κωλύματα» (2), ἔμελλον ὅμως πολὺ συντόμως νὰ ὑποστοῦν ἄλλην ἀκόμη σοβαροτέραν συνέπειαν τῆς ἥττης των. Πράγματι οἱ Συρακόσιοι ἐνθαρρυνθέντες ἀπὸ τὰς ἐπιτυχίας των δὲν ἠρκοῦντο πλέον εἰς τὸ νὰ ἀπαλλαγοῦν ἁπλῶς τῆς παρουσίας τοῦ ἐπιδρομέως, ἀλλ' ἀπεφάσισαν καὶ νὰ τὸν καταστρέψουν ὁλοσχερῶς. Πρὸς τοῦτο ἤρχισαν ἐγκαθιστῶντες πλωτὸν φράγμα εἰς τὸ στόμιον Μεγάλου Λιμένος, τοῦ ὁποίου τὸ εὖρος ἦτο 1500 μ. Τὸ φράγμα ἀπετελέσθη ἀπὸ τριήρεις, ἐμπορικὰ πλοῖα καὶ μεγάλας ἀκάτους, πλαγιοδετημένας κατὰ τὸ ἐγκάρσιον τοῦ στομίου, συγχρόνως δὲ ἐγκατεστάθη στρατιωτικὴ δύναμις ἐπὶ τῆς ξηρᾶς. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον κάθε προσπάθεια ἔκπλου τῶν Ἀθηναίων χωρὶς νὰ γίνουν ἀντιληπτοί, ἦτο ἐκ τῶν προτέρων καταδικασμένη καί, τόσον ὁ Νικίας ὅσον καὶ ὁ Δημοσθένης, ἡτοιμάσθησαν διὰ τὸν ὑπὲρ τῶν ὅλων ἀγῶνα ἐντὸς τοῦ λιμένος. Δεδομένου ὅτι ἡ νέα τακτικὴ τῶν Συρακοσίων εἶχε πλέον γίνει ἀντιληπτὴ εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἐκ τῆς προηγουμένης ναυμαχίας, ἡ δὲ μέλλουσα νὰ ἐπακολουθήσῃ θὰ ὡμοίαζε περισσότερον ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὰς προηγουμένας μὲ πεζομαχίαν, ἐπεβάλλετο προπαντὸς ἡ ἐνίσχυσις τοῦ ὁπλιτικοῦ καὶ τῶν ἐκηβόλων ὅπλων τῶν πλοίων. Πρὸς τοῦτο ἐπεβιβάσθησαν ἐπὶ τῶν πλοίων, ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότεροι τοξόται καὶ ἀκοντισταί, ἡτοιμάσθησαν δὲ ἐν τῷ συνόλῳ 110 πλοῖα πάσης κατηγορίας. Τὴν ἀρχηγίαν τοῦ στόλου ἀνέλαβον οἱ Δημοσθένης, Μένανδρος καὶ Εὐθύδημος, ἐνῷ ὁ Νικίας παρέμεινεν εἰς τὸ ἐν τῇ ξηρᾷ στρατόπεδον.

1) Θουκυδ. VII, 53.

2) Ἡ λεπτομέρεια αὕτη, τὴν ὁποίαν ἀναφέρει ὁ Θουκυδίδης, ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἀρκετὰ προηγμένη ὀργάνωσις τοῦ Ἀθηναϊκοῦ ναυτικοῦ προέβλεπε καὶ τὴν περίπτωσιν ἀντιμετωπίσεως πυρκαϊᾶς ἐπὶ πλοίων καὶ διέθετε πυροσβεστικὰ μέσα.

Ἡ πρώτη κίνησις τῶν Ἀθηναίων ἦτο προσπάθεια διασπάσεως τοῦ πλωτοῦ φράγματος τῆς εἰσόδου διὰ τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος τοῦ στόλου των, ἡ ὁποία ἐκινήθη ἀποφασιστικῶς πρὸς τὸ στόμιον. Οἱ Συρακόσιοι, ἀφοῦ ἔλαβον τὴν πρόνοιαν νὰ ἐγκαταστήσουν στρατιωτικὰς δυνάμεις καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ μῆκος τῆς παραλίας, ἔταξαν τὰς τριήρεις των ἀντιμετώπους τῶν Ἀθηναϊκῶν καὶ ἐνέτειναν τὴν προσπάθειάν των πρὸς τὸ στόμιον τοῦ ὅρμου. Κατ' ἀρχὰς ἡ ὁρμὴ τῶν ἐπερχομένων Ἀθηναϊκῶν πλοίων ὑπερίσχυσε τῆς ἀντιστάσεως τοῦ ἀντιπάλου εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο καὶ ἀμέσως οἱ Ἀθηναῖοι ἐπεδόθησαν εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς διαλύσεως τοῦ πλωτοῦ φράγματος δι' ἀποκοπῆς τῶν καλωδίων τῶν πλαγιοδετημένων πλοίων. Ἀμέσως ὅμως κατόπιν ἡ ἀντίστασις τῶν Συρακοσίων ἐνισχύθη διὰ νέων πλοίων, ἐνῷ συγχρόνως ἡ σύρραξις ἐγενικεύετο καθ' ὅλην τὴν γραμμήν. Ὅπως προεβλέπετο, τὸ στενὸν τοῦ χώρου καὶ ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν μαχομένων πλοίων ἀπέκλειαν κάθε τακτικὸν ἐλιγμόν, τάχιστα δὲ ἡ σύρραξις ἐξεφυλίσθη εἰς μίαν ἐπικὴν καὶ ἀγρίαν πεζομαχίαν ἀπὸ τῶν καταστρωμάτων. Τὰ πλοῖα ἐπέπιπτον ἐναντίον ἀλλήλων, ὄχι μὲ τὴν πρόθεσιν τοῦ ἐμβολισμοῦ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἄλλωστε διὰ τοὺς Ἀθηναίους τοὐλάχιστον ἦτο ἀδύνατον, ἐφ' ὅσον δὲν ὑπῆρχε χῶρος πρὸς διέκπλουν ἢ πρὸς ἀνάκρουσιν, ἀλλὰ μᾶλλον πρὸς ἐμβολήν. Καὶ κατὰ μὲν τὰς στιγμὰς ποὺ διήρκει ἡ προσπέλασις, οἱ τοξόται καὶ οἱ ἀκοντισταὶ ἔβαλλον ἀπὸ τῶν καταστρωμάτων βροχὴν βελῶν, ἀκοντίων καὶ λίθων, μόλις δὲ τὸ ἓν πλοῖον ἐπέπιπτεν ἐπὶ τοῦ ἄλλου, οἱ ὁπλῖται ἤρχοντο εἰς χεῖρας καὶ προσεπάθουν νὰ καταλάβουν δι' εἰσπηδήσεως τὸ ἀντίπαλον πλοῖον. Ἦτο τόση ἡ γενικὴ σύγχυσις καὶ ἡ λύσσα τῆς πάλης, ὥστε ἐπανειλημμένως συνέβη, νὰ καταληφθῇ ἓν πλοῖον δι' εἰσπηδήσεως, καθ' ἣν στιγμὴν τὸ πλήρωμά του εἶχεν ἤδη ἐκπηδήσῃ εἰς ἀντίπαλον πλοῖον· ἀλλοῦ δὲ πάλιν περὶ ἓν πλοῖον εὑρίσκοντο προσκεκολλημένα δύο ἢ καὶ περισσότερα ἀντίπαλα.

Ὁ ἐπικὸς οὗτος ἀγὼν διήρκεσεν ἐπὶ ὥρας, ἐν τέλει ὅμως οἱ Ἀθηναῖοι ἐκάμφθησαν καὶ οἱ Συρακόσιοι ἐπιτεθέντες σθεναρῶς ἐξώθησαν τὰ πλοῖα των πρὸς τὴν ξηράν. Τότε πλέον ἐπηκολούθησεν ἀγρία σφαγή, ἐνῷ ἀπὸ τὸ ἐπὶ τῆς παραλίας στράτευμα τῶν Ἀθηναίων, ποὺ μὲ ἀγωνίαν παρηκολούθει τὰς φάσεις τῆς ναυμαχίας, ἕνας οὐρανομήκης ὁλοφυρμὸς ἐξέσπασεν. Οἱ ἄνδρες κατελήφθησαν ἀπὸ ἀπόγνωσιν, ἡ ὁποία δὲν ἐβράδυνε νὰ μεταβληθῇ εἰς πανικόν. Πεντήκοντα περίπου πλοῖα τῶν Ἀθηναίων ἐβυθίσθησαν ἢ ἔπεσαν εἰς χεῖρας τοῦ ἐχθροῦ, ἀλλὰ καὶ ἄνω τῶν τριάκοντα ἐχθρικῶν κατεστράφησαν ἢ

ἐτέθησαν ἐκτὸς μάχης. Οὕτω πως ἡ ναυμαχία αὐτὴ ὑπῆρξε μία τῶν φονικωτέρων ποὺ ἀναφέρει ἡ Ἱστορία, αἱ δὲ συνέπειαί της ἦσαν καταστρεπτικαὶ ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ τῶν Ἀθηναίων. Διότι, ἐνῷ ὁ Δημοσθένης, ποὺ ἐγνώριζεν εἰς τὰς ἀπελπιστικὰς ἀκριβῶς στιγμὰς νὰ διατηρῇ τὴν ψυχραιμίαν του, ἐξώρκιζε τοὺς συστρατηγούς του καὶ τοὺς ἄνδρας νὰ ἐπιβιβασθοῦν τῶν διασωθέντων ὑπερεξήκοντα πλοίων καὶ νὰ ἐκβιάσουν τὸν ἔκπλουν ἅμα τῇ ἕω, οἱ πανικόβλητοι ἄνδρες ἠρνήθησαν καὶ νὰ τὸν ἀκούσουν! Οὕτω πως καὶ ἡ τελευταία ἐλπὶς σωτηρίας ἀπεκλείσθη καὶ οἱ τεσσαρακοντακισχίλιοι ἄνδρες τοῦ πεζοῦ καὶ ναυτικοῦ στρατοῦ τῶν Ἀθηναίων ἀπεφάσισαν νὰ ἀποχωρήσουν διὰ μέσου τῆς ἐχθρικῆς ἐνδοχώρας τῶν Συρακουσῶν καὶ νὰ διασχίσουν τὴν Σικελίαν. Ἀπόφασις ἀλόγιστος, ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ πανικοῦ ληφθεῖσα, ἡ ὁποία δὲν ἦτο δυνατόν, παρὰ νὰ συμπληρώσῃ τὴν καταστροφήν! Τὸ χειρότερον δὲ διὰ τοὺς Ἀθηναίους ἦτο ὅτι τοὺς ἐχρειάσθησαν δύο ἡμέραι, ἕως ὅτου θέσουν εἰς ἐφαρμογὴν τὴν ἀπόφασιν ταύτην· κατὰ τὸ χρονικὸν δὲ τοῦτο διάστημα οἱ Συρακόσιοι ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Ἑρμοκράτους κατέλαβον στρατιωτικῶς τὰς κυριωτέρας διόδους, ἀπὸ τὰς ὁποίας κατ' ἀνάγκην θὰ ἐγίνετο ἡ ὑποχώρησις. Ἡ πορεία τοῦ Ἀθηναϊκοῦ στρατοῦ διαιρεθέντος εἰς δύο φάλαγγας (τὴν πρώτην ὑπὸ τὸν Νικίαν καὶ τὴν δευτέραν ὑπὸ τὸν Δημοσθένην), ἤρχισε τὴν τρίτην ἀπὸ τῆς ναυμαχίας ἡμέραν. Τὴν ἑπομένην ὅμως ἡ μεταξὺ τῶν δύο τούτων φαλάγγων συνοχὴ διεσπάσθη καὶ ἐπηκολούθησεν ἡ τρομερὰ διὰ τοὺς Ἀθηναίους τραγωδία τοῦ Ἀσινάρου ποταμοῦ, ἡ ὁποία ἐπεσφράγισε τὴν καταστροφήν. Ἡ οἰκτρὰ τύχη τῶν στρατηγῶν Νικίου καὶ Δημοσθένους, οἵτινες αἰχμαλωτισθέντες ἐσφάγησαν ἐν Συρακούσαις, τὰ βασανιστήρια καὶ αἱ ταπεινώσεις τῶν ἀξιωματικῶν καὶ τῶν ὁπλιτῶν, οἵτινες ἐπωλήθησαν ὡς δοῦλοι ἢ ἐρρίφθησαν εἰς τὰ λατομεῖα, ἀπετέλεσαν τὸν θλιβερὸν ἐπίλογον τῆς κατὰ τῆς Σικελίας Ἀθηναϊκῆς ἐκστρατείας.

***

Καὶ ἤδη ἂς ἀσχοληθῶμεν δι' ὀλίγων μὲ τὴν ἐξέτασιν τοῦ φυσικοῦ ἐρωτήματος: ποῖα ἦσαν τὰ αἴτια τῆς τρομερᾶς αὐτῆς ἀποτυχίας; Βεβαίως ἡ πρώτη καὶ κυρία αἰτία ἐνέκειτο εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἡ κατὰ τῆς Σικελίας ἐπιχείρησις ἀνελήφθη καὶ ἐξετελέσθη μὲ ἀνεπαρκεῖς δυνάμεις. Εἴτε ἀπὸ ἀσαφῆ γνῶσιν τῆς ἀκριβοῦς ἐκτάσεως καὶ τοῦ μεγέθους τῆς νήσου (ἂν καὶ ἀπὸ τὰ γραφόμενα τοῦ Θουκυδίδου

ἐν ἀρχῇ τοῦ Ζ'. βιβλίου τῆς Ἱστορίας του προκύπτει ὅτι ἡ ἀσάφεια αὐτὴ πιθανὸν νὰ ἐπεκράτει εἰς τὰς ἀντιλήψεις τοῦ λαοῦ, ὄχι ὅμως καὶ εἰς τὰς τῶν ὑπευθύνων πολιτικῶν ἀνδρῶν), εἴτε ἀπὸ ἄγνοιαν τῶν πολιτικῶν καὶ οἰκονομικῶν σχέσεων τῶν πόλεων τῆς Σικελίας πρὸς ἀλλήλας, αἱ δυσχέρειαι τῆς ἐπιχειρήσεως ταύτης προφανῶς ὑπετιμήθησαν ἀπὸ τοὺς πολιτικοὺς τῆς ἄκρας ἀριστερᾶς, ποὺ ἦσαν οἱ κυριώτεροι ὑποστηρικταί της (1).

Καὶ ἡ στρατιωτικὴ δύναμις ἡ ἐξαποσταλεῖσα πρὸς κατάκτησιν μιᾶς νήσου μεγαλυτέρας εἰς ἔκτασιν ἀπὸ ὅλην τὴν Πελοπόννησον, μόλις ὑπερέβαινε τοὺς 5000 ὁπλίτας καὶ 1300 σφενδονήτας, τοξότας καὶ πελταστάς, καθὼς εἴδομεν (2). Ἐὰν συγκρίνῃ κανεὶς τὴν δύναμιν ταύτην πρὸς τὰς τεραστίας στρατιάς, ποὺ εἶχαν ἐξορμήσει ἀπὸ τὴν Ἀσίαν κατὰ τοὺς Μηδικοὺς πολέμους πρὸς κατάκτησιν τῆς Ἑλλάδος, μένει πραγματικῶς κατάπληκτος πρὸ τῆς δυσαναλογίας τῶν μέσων τῶν χρησιμοποιηθέντων παρὰ τῶν Ἀθηναίων εἰς μίαν τόσης ἐκτάσεως ὑπερπόντιον ἐπιχείρησιν. Ὁσονδήποτε δὲ καὶ ἂν λάβῃ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ ὑπεροχὴ τῆς ὀργανώσεως ἠδύνατο νὰ ἐξουδετερώσῃ τὴν ἀνεπάρκειαν τῶν ἀριθμῶν καὶ ὅτι ἡ ἀπόλυτος ναυτική των ὑπεροχὴ ἔδιδεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὸ αἴσθημα τῆς ἀσφαλείας ἔστω καὶ ἐν περιπτώσει στρατιωτικῆς ἀποτυχίας, πάλιν ἡ ἀνεπάρκεια δὲν παύει νὰ ἐκπλήσσῃ. Ποῦ πρέπει λοιπὸν νὰ ἀποδοθῇ τὸ σφάλμα τοῦτο τοῦ ὑπολογισμοῦ τῶν ἀπαιτουμένων δυνάμεων; ποὺ ἀλλοῦ, παρὰ εἰς τὸ ὅτι ἡ ἐκτίμησις τῆς καταστάσεως ἐστηρίχθη ἐπὶ σφαλερῶν δεδομένων; τὰ δεδομένα δὲ ταῦτα δὲν ἦσαν μόνον τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἔκτασιν καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν πόλεων τῆς νήσου, ἀλλὰ κυρίως τὰ σχετικὰ μὲ τὰς διαθέσεις τοῦ πληθυσμοῦ των καὶ μὲ τοὺς πολιτικοὺς καὶ ἠθικοὺς δεσμούς, ποὺ τὰς συνέδεον πρὸς ἀλλήλας. Ἡ ἐξημμένη ρητορικὴ τοῦ Ἀλκιβιάδου καὶ τῶν δημαγωγῶν, ἀπηχοῦσα τὸν μύχιον πόθον τῆς ἐπεκτάσεως τῆς Ἀθηναϊκῆς κυριαρχίας ἐπὶ τῆς μακρυνῆς αὐτῆς νήσου, εἶχαν πείσει τοὺς Ἀθηναίους, ὅτι ἤρκει ἡ ἁπλῆ ἐμφάνισις μιᾶς τόσον ἐπιβλητικῆς δυνάμεως εἰς τὰ Σικελικὰ ὕδατα, διὰ νὰ στρέψῃ ἀποφασιστικῶς πρὸς τὸ μέρος των μέγα τμῆμα τοῦ πληθυσμοῦ τῆς

1) Ἴδε Beloch, Die Attische Polltik seit Perikles σελ. 58.

2) Καὶ παρὰ τὴν ἀνεπάρκειαν ὅμως ταύτην τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως αἱ δαπάναι τῆς ὑπερποντείου αὐτῆς ἐκστρατείας ἦσαν ἐξαντλητικαὶ ἀνερχόμεναι εἰς 135 τάλαντα μηνιαίως ἐν ἀρχῇ, εἰς 200 δὲ τάλαντα κατόπιν τῆς ἀποστολῆς τῆς ὑπὸ τὸν Δημοσθένην ἐνισχύσεως (ἴδε Α. Ἀνδρεάδου, Ἱστορία τῆς Ἑλλην. Δημοσ. Οἰκονομίας σελ. 189—190).

νήσου, ὁπότε καὶ ἡ ὑποταγὴ τῶν Συρακουσῶν θὰ ἦτο πλέον ἐξησφαλισμένη. Ἀλλ' ἐκτὸς τοῦ βασικοῦ τούτου πολιτικοῦ σφάλματος διεπράχθη καὶ δεύτερον, ἀκόμη σοβαρότερον. Ἡ κατὰ τῆς Σικελίας ἐπιχείρησις, καθὼς ἀπέδειξαν τὰ γεγονότα, πιθανῶς νὰ ἤγετο εἰς αἴσιον πέρας, ἐὰν αἱ Ἀθῆναι εἶχον ἐλευθέρας τὰς χεῖρας, ὥστε νὰ ἀποστείλουν ἐγκαίρως τὰς παρὰ τοῦ Νικίου αἰτηθείσας ἐπικουρίας. Ἦτο λοιπὸν οὐσιῶδες διὰ τοὺς Ἀθηναίους, ἀφοῦ ἅπαξ ἐνεπλάκησαν εἰς μίαν τόσον σοβαρὰν ὑπερπόντιον ἐκστρατείαν, νὰ ἐξασφαλίσουν τοὐλάχιστον ἐλευθερίαν ἐνεργείας ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τὸ μέρος τῆς Σπάρτης, ἐνισχύοντες κατὰ τὸ δυνατὸν τὸ πνεῦμα τῆς Νικιείου εἰρήνης. Ὄχι ὅμως αὐτὸ δὲν ἔκαμαν, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας κατέληξαν, μέ μίαν ἐπιπολαίαν καὶ ἐσφαλμένην ἐνέργειαν τριῶν ἀσημάντων στρατηγῶν ποὺ εἰσέβαλον αὐτοβούλως εἰς Σπαρτιατικὸν ἔδαφος, νὰ δώσουν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους τὴν μᾶλλον εὐλογοφανῆ αἰτίαν, ὅπως θεωρήσουν καταργηθεῖσαν τὴν συνθήκην καὶ εἰσβάλουν εἰς τὴν Ἀττικήν. Τὰ τραγικὰ ταῦτα σφάλματα περὶ τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν κατέστησαν ἀκόμη σοβαρωτέρας τὰς συνεπείας τῶν ἐσωτερικῶν πολιτικῶν διαμαχῶν, ἡ σπουδαιοτέρα ἐκ τῶν ὁποίων ἦτο ἡ μετὰ τὸν ἀπόπλουν τοῦ στόλου ἀνάκλησις τοῦ Ἀλκιβιάδου καὶ ὁ ἐξαναγκασμός του νὰ μεταστῇ εἰς τὴν παράταξιν τῶν Λακεδαιμονίων. Διότι τὰ ἀποτελεσματικώτερα κτυπήματα, ἦτοι ἡ εἰσβολὴ εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ ἡ ἀποστολὴ τοῦ Γυλίππου, ἐπραγματοποιήθησαν κατόπιν εἰσηγήσεων τοῦ Ἀλκιβιάδου. Δι' αὐτοὺς ὅλους τοὺς λόγους εἴπομεν ἐν ἀρχῇ τοῦ παρόντος Κεφαλαίου, ὅτι, πουθενὰ ἀλλοῦ, ὅσον εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν, δὲν ἐφάνη τόσον καθαρὰ ἡ ἐπίδρασις τῆς πολιτικῆς ἐπὶ τῆς διεξαγωγῆς τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων.

Ἀπὸ ναυτικῆς καθαρῶς ἀπόψεως ἡ ἐκστρατεία τῆς Σικελίας παρέχει ἀρκετὰ πολύτιμα διδάγματα. Τὸ πρῶτον, ὅτι εἰς τὰς συνδεδυασμένας ἐπιχειρήσεις—ὅπως εἶναι αἱ ὑπερπόντιοι ἐκστρατεῖαι—ἡ κυριαρχία τῆς θαλάσσης, ὁσονδήποτε ἀπόλυτος, δὲν εἶναι ἀρκετὴ μόνη της, ἀλλὰ χρειάζεται ἀπαραιτήτως καὶ στρατιωτικὴ δύναμις ἀνάλογος πρὸς τοὺς ἐπιδιωκομένους σκοπούς. Ἡ δύναμις δὲ αὐτὴ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀποστέλλεται κατὰ δόσεις, ὅπως ἐπίσης δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀγνοῆται ἡ θεμελιώδης σημασία τοῦ στοιχείου «χρόνος». Ἡ ἐκστρατεία τῶν Δαρδανελλίων κατὰ τὸν Μέγαν πόλεμον, ἡ ὁποία ἀπέτυχεν ἐπίσης ἐξ ἀναλόγων αἰτίων παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἐνεργήσαντες αὐτὴν Σύμμαχοι διέθεταν ἀπόλυτον τοπικὴν κυριαρχίαν θαλάσσης, εἶναι ἓν κλασικὸν παράδειγμα τῆς συγχρόνου ἱστορίας, ἐπιβεβαιωτικὸν τοῦ

μαθήματος τούτου. Τὸ δεύτερον, ὅτι ὁ στενὸς ἀπὸ θαλάσσης ἀποκλεισμός, παρατεινόμενος ἐπὶ μῆνας καὶ ἔτη, ἐκθέτει εἰς κίνδυνον φθορᾶς, τόσον τὸ ὑλικόν, ὅσον καὶ τὸ ἠθικόν, τοῦ ἐνεργοῦντος αὐτὸν στόλου. Τρίτον καὶ σπουδαιότατον, ὅτι ἡ φθορὰ αὕτη γίνεται περισσότερον ἐπικίνδυνος, ὅταν συνοδεύεται καὶ ἀπὸ ἀναγκαστικὴν ἀδράνειαν, ὅπως ἐκείνη, εἰς τὴν ὁποίαν περιέπεσεν ὁ Ἀθηναϊκὸς στόλος ἀφ' ἧς στιγμῆς ἀπεφασίσθη ἡ μόνιμος παραμονή του ἐντὸς τοῦ Μεγάλου Λιμένος τῶν Συρακουσῶν. Εἷς στόλος, ὁσονδήποτε μεγάλην ὑπεροχὴν καὶ ἂν ἔχῃ, διὰ νὰ τὴν διατηρήσῃ καὶ νὰ τὴν ἐκμεταλλευθῇ, πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ διατηρῆται ἐν συνεχεῖ δράσει. Τὸ πάθημα τῶν Ἀθηναίων ἐν Συρακούσαις ἔπαθεν ἐν μέρει ὁ Γερμανικὸς στόλος μάχης κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τοῦ Μεγάλου πολέμου. Ἂν καὶ οἱ λόγοι τῆς ἀδρανείας του ἦσαν ἀντίθετοι ἀπὸ τοὺς λόγους τῆς ἀδρανείας τοῦ Ἀθηναϊκοῦ στόλου, διότι αὐτὸς ἦτο ὁ ὑφιστάμενος καὶ ὄχι ὁ διενεργῶν τὸν ἀποκλεισμόν, τὰ ἀποτελέσματα ἦσαν τὰ αὐτά. Ὁ ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1916, χρονολογίας τῆς τελευταίας μετὰ τὴν ναυμαχίαν τῆς Jutland ἐξόδου του, περιορισμὸς τῶν κινήσεων τοῦ Γερμανικοῦ Στόλου Μάχης εἰς μόνην τὴν Βαλτικήν, ὅπου δὲν ὑπῆρχεν ἄξιος λόγου ἀντίπαλος καὶ ἡ μακρὰ παραμονὴ εἰς τὰς βάσεις μὲ ὅλους τοὺς περιορισμοὺς τῆς συνεχοῦς ἑτοιμασίας καὶ τῆς μηδέποτε παρουσιαζομένης μάχης, ἔφθειρε τὸ ἠθικὸν τῶν πληρωμάτων, ὑπενόμευσε τὴν ἐμπιστοσύνην τῶν ἀνδρῶν πρὸς τοὺς Ἀρχηγούς των, ἐχαλάρωσε τοὺς δεσμοὺς τῆς σιδηρᾶς Γερμανικῆς πειθαρχίας καὶ παρέδωκεν ἐν τέλει τὸν στόλον εἰς τὴν ἀτίμωσιν τῆς ἀμαχητεὶ παραδόσεως, τὴν ὁποίαν ἐν μέρει μόνον ἀπέπλυνεν ὁ ὑγρὸς τάφος τοῦ Scapa Flow.

***

Ἰδοὺ πῶς ἡ ἱστορία ἐπαναλαμβάνεται εἰς διαφόρους ἐποχάς, ὑπὸ ἐντελῶς διαφόρους κατὰ τὸ φαινόμενον συνθήκας, ἐφ' ὅσον τὰ γενεσιουργικὰ αἴτια εἶναι τὰ αὐτά! Καὶ εἰς αὐτὸ ἀκριβῶς ἔγκειται ἡ δυσκολία τῆς χρησιμοποιήσεως τῶν ἱστορικῶν μαθημάτων, ποὺ ἐτονίσαμεν εἰς τὸν πρόλογόν μας: εἰς τὸ ὅτι δηλαδὴ ἀπὸ ἕνα ἄμορφον ὄγκον συγκεχυμένων καὶ περιπλόκων περιστατικῶν, πρέπει ὁ ἱστορικὸς νὰ χωρίσῃ καὶ κατατάξῃ τὰ πράγματα, κατὰ τρόπον ποὺ νὰ διακρίνωνται τὰ αἴτια καὶ τὰ ἀποτελέσματα καὶ νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ σύγκρισίς των μὲ ἀνάλογα αἴτια καὶ ἀποτελέσματα γεγονότων ἀπεχόντων

χρονικῶς καὶ τοπικῶς, διὰ νὰ διατυπωθοῦν ὡρισμέναι ἀρχαὶ καὶ ἀξιώματα.

III. Ναυτικαὶ ἐπιχειρήσεις περὶ τὰ Ἰωνικὰ παράλια καὶ τὰς νήσους. - Παρέμβασις τῶν Περσῶν. - Συνθῆκαι Μιλήτου.

Ἀπὸ τῆς ἐν Σικελίᾳ πανωλεθρίας τῶν Ἀθηναίων ἀρχίζει ἡ τελικὴ περίοδος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς ὁποίας ὑπῆρξεν ἡ ἐνεργὸς παρέμβασις τῶν Περσῶν Σατραπῶν τῆς Ἰωνίας καὶ τῆς Προποντίδος, μὲ τὸν ἀπώτερον σκοπὸν τῆς παρατάσεως τοῦ μεταξὺ τῶν δύο μεγάλων Ἑλληνικῶν δυνάμεων ἀδελφοκτόνου πολέμου μέχρι τελικῆς ἀμφοτέρων ἐξαντλήσεως.

Ὅταν ἔφθασαν εἰς Ἀθήνας αἱ πρῶται εἰδήσεις περὶ τῆς ἐν Σικελίᾳ καταστροφῆς, ἐφάνησαν ἀπίστευτοι· δὲν ἐβράδυναν ὅμως οἱ Ἀθηναῖοι νὰ πεισθοῦν ὅτι αὗται ἦσαν ἀκριβεῖς καὶ ὅτι ὁλόκληρος ἡ ναυτικὴ των δύναμις, καθὼς καὶ τὸ ἄνθος τοῦ στρατοῦ των, εἶχε καταστραφῆ. Τὸ πρῶτον αἴσθημα ἦτο τὸ τῆς ἀπογνώσεως, διότι οὔτε πλοῖα ἐπαρκῆ πλέον εὑρίσκοντο εἰς τοὺς νεωσοίκους τοῦ Πειραιῶς, οὔτε χρήματα, οὔτε καὶ πληρώματα πεπειραμένα διὰ τὴν ἀνασυγκρότησιν τῆς ἀπολεσθείσης ναυτικῆς των δυνάμεως. Ἡ τελικὴ καταστροφὴ ἐφαίνετο εἰς ὅλους ἀναπότρεπτος καὶ ἐπικειμένη, ἀπητεῖτο δὲ τεραστία καὶ ὑπεράνθρωπος προσπάθεια διὰ νὰ ἀποτραπῇ. Τότε ἀκριβῶς ἐφάνησαν καθαρώτερα αἱ συνέπειαι τοῦ πολιτικοῦ σφάλματος, ποὺ εἶχαν διαπράξει, τόσον ὁ Κίμων, ὅσον καὶ ὁ Περικλῆς, μὲ τὸ νὰ μεταβάλουν τὰς περισσοτέρας τῶν συμμάχων πόλεων εἰς ὑπηκόους, ἀντὶ ἀπ' ἐναντίας νὰ χορηγήσουν εἰς αὐτὰς ἰσοπολιτείαν. Αὐτὸ ὅμως, τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ δοθῇ ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους ὡς παραχώρησις πρὸς τοὺς συμμάχους των κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς των, διδόμενον τώρα, θὰ ἐκινδύνευε νὰ γίνῃ πρόξενον ζημίας ἀντὶ κέρδους, διότι θὰ ἀπετέλει μίαν ἔμμεσον ὁμολογίαν ἀδυναμίας.

Παρὰ τὴν τραγικὴν πράγματι θέσιν των, τόση ἦτο ἡ ὑπερηφάνεια τῶν κατοίκων τοῦ «δαιμονίου Ἄστεως», ὥστε εἰς τὴν κρίσιμον ἐκείνην στιγμήν, δὲν ὑπέκυψαν, ἀλλ' ἀπεφάσισαν νὰ ἐξεύρουν ἐκ τῶν ἐνόντων χρήματα καὶ ναυπηγήσιμον ξυλείαν καὶ νὰ ἐνισχύσουν τὴν κατοχήν των εἰς τὴν Εὔβοιαν. Διότι μετὰ τὴν μόνιμον ἐγκατάστασιν τοῦ Ἀγιδος ἐν Δεκελείᾳ ἡ μόνη ὁδὸς ἐπικοινωνίας μετὰ τοῦ ναυτικοῦ των Κράτους, ἡ ὁποία ἐξησφάλιζε τὸν διὰ θαλάσσης ἐπισιτισμὸν τῶν Ἀθηνῶν,

ἦτο ἡ διὰ τῆς Εὐβοίας καὶ τοῦ Σουνίου. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ προέβησαν εἰς ἐσπευσμένην ὀχύρωσιν τοῦ ἀκρωτηρίου τούτου.

***

Ταῦτα συνέβαινον κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 413 πρὸς τὸ 412, ταὐτοχρόνως δὲ ἤρχιζαν καὶ αἱ πρῶται διαπραγματεύσεις τῶν Λακεδαιμονίων πρὸς τὸν Σατράπην τῆς Ἰωνίας Τισσαφέρνην, μὲ ἀντικείμενον τὴν παροχὴν χρημάτων διὰ τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ ναυτικοῦ των. Διότι ἀντελαμβάνοντο οἱ Λακεδαιμόνιοι, ὅτι ἡ κρίσις τοῦ πολέμου θὰ ἐπήρχετο κατὰ θάλασσαν, ἔβλεπαν δὲ ἀφ' ἑτέρου, ὅτι αἱ Ἀθῆναι, καὶ μετὰ τὴν ἐν Σικελίᾳ καταστροφήν των, θὰ ἠμποροῦσαν μὲ μίαν ὑστάτην προσπάθειαν νὰ ἀνασυγκροτήσουν τὴν ναυτικήν των δύναμιν. Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰς διπλωματικὰς ταύτας ἐνεργείας, ποὺ διεξήγοντο ἀπὸ τοὺς Ἐφόρους τῆς Σπάρτης, ὁ Ἀγις, ὁ ὁποῖος εἶχεν κατορθώσει νὰ συγκεντρώσῃ ἐν τῷ προσώπῳ του ἀπεριόριστον σχεδὸν ἐξουσίαν ἐπὶ τῆς διεξαγωγῆς τοῦ κατὰ ξηρὰν πολέμου, ἀπέστειλε τὸν Ἀλκαμένην εἰς τὴν Λέσβον διὰ νὰ ὀργανώσῃ νέαν ἐξέγερσιν τῆς νήσου ταύτης κατὰ τῶν Ἀθηνῶν. Ταὐτοχρόνως ἡτοιμάζοντο νὰ ἐξεγερθοῦν οἱ Χῖοι καὶ οἱ Ἐρυθραῖοι, οἵτινες καὶ προῆλθον εἰς μυστικὰς διαπραγματεύσεις, ὄχι ὅμως πρὸς τὸν Ἀγιν, ἀλλ' ἀπ' εὐθείας πρὸς τὴν Σπάρτην.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν διαπραγματεύσεων τούτων καὶ κατόπιν αἰτήσεως τῶν Χίων, οἵτινες ἐβιάζοντο νὰ κινηθοῦν πρωτοῦ οἱ Ἀθηναῖοι ἀντιληφθοῦν τὰ τεκταινόμενα, οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀπέστειλαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἀνοίξεως τοῦ 412 π.Χ. εἰς τοὺς Κορινθίους τρεῖς ἀπεσταλμένους, διὰ νὰ μεταβιβάσουν εἰς αὐτοὺς τὴν ἐντολὴν ὅπως ὑπερνεωλκήσουν τὸ ταχύτερον τὸν στόλον των ὕπερθεν τοῦ Ἰσθμοῦ καὶ πλεύσουν ἀμέσως πρὸς τὴν Χίον. Τὰ πλοῖα ταῦτα ἦσαν 39 τὸν ἀριθμόν, δεδομένου δὲ ὅτι ὁ Ἀγις ἐφρόντιζε νὰ στείλῃ καὶ ἄλλα πλοῖα ἐκ Λέσβου ὅταν θὰ ἐκήρυσσε καὶ αὐτὴ τὴν ἐπανάστασιν, θὰ συνεκεντροῦτο ἐν Χίῳ ἰσχυρὰ ναυτικὴ δύναμις. Ἡ συγκέντρωσις ὅμως αὕτη δὲν ἐπραγματοποιήθη, διότι ἔλειψεν ὁ κατάλληλος συντονισμὸς μεταξὺ τῶν ἐνεργειῶν τῶν Ἐφόρων, τῶν τοῦ Ἄγιδος—ὁ ὁποῖος ἀνέπτυσσε πρωτοβουλίαν ὑπερβολικὴν—καὶ τῶν τοῦ Σατράπου τῆς Προποντίδος Φαρναβάζου, ὁ ὁποῖος ἐνήργει ἐκ παραλλήλου, ἀλλ' ὄχι καὶ ἐν στενῇ συνεργασίᾳ μὲ τὸν Τισσαφέρνην. Οὕτως ἐν Κορίνθῳ ἀπεφασίσθη νὰ μὴν ὑπερνεωλκήσουν ὅλα τὰ πλοῖα, ἀλλὰ μόνον 21· καὶ αὐτὰ ὅμως δὲν ἀπεστάλησαν πρὸς τὴν Χίον ἀμέσως. Ὅλαι αὐταὶ αἱ ἀργοπορίαι ἔδωκαν καιρὸν εἰς τοὺς Ἀθηναίους νὰ λάβουν προληπτικὰ μέτρα καὶ συγκεκριμένως νὰ ζητήσουν ἑπτὰ πλοῖα ἀπὸ τοὺς Χίους, τὰ ὁποῖα καὶ ἔστειλαν οὗτοι ὡς ἐνέχυρον πίστεως.

Ἀφ' ἑτέρου, διὰ νὰ μὴ τοὺς διαφύγουν αἱ 21 Κορινθιακαὶ τριήρεις, ἐξαπέστειλαν ἰσάριθμα πλοῖα ἰδικά των, τὰ ὁποῖα συναντήσαντα αὐτὰς εἰς τὸ πέλαγος τὰς ἐξηνάγκασαν νὰ ἐπαναπλεύσουν πρὸς τὰς Πελοποννησιακὰς ἀκτὰς καὶ νὰ καταφύγουν εἰς τὸν ὅρμον τοῦ Πειραιοῦ τῆς Κορινθίας (1). Οἱ Ἀθηναῖοι ἐνισχυθέντες ἐν τῷ μεταξὺ διὰ νέων πλοίων τοὺς κατεδίωξαν. Ἐπηκολούθησε ναυμαχία, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ Πελοποννήσιοι ἔχασαν ἓν πλοῖον, ἀκολούθως δὲ ἡ μάχη ἐσυνεχίσθη εἰς τὴν ἀκτήν, ὅπου ἀνείλκυσαν τὰ πλοῖα των. Μετὰ τὴν μάχην ταύτην οἱ Ἀθηναῖοι ἐγκαταστήσαντες στρατόπεδον εἰς τὴν γειτονικὴν νησῖδα ἀνέλαβον στενὸν ἀποκλεισμὸν τῶν Πελοποννησιακῶν πλοίων. Ἡ πρώτη αὕτη ἀποτυχία τῶν Πελοποννησίων, πρὶν ἀκόμη ἀρχίσουν τὰς ἀνὰ τὰ Ἰωνικὰ παράλια ἐπιχειρήσεις των, ἐνέβαλε αὐτοὺς εἰς μεγάλην ἀθυμίαν· ἦσαν μάλιστα ἕτοιμοι νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ σχέδιόν των, ὁπότε ὁ Ἀλκιβιάδης ἔπεισε τοὺς Ἐφόρους νὰ θέσουν ὑπὸ τὰς διαταγάς του 5 πλοῖα, διὰ τῶν ὁποίων ἀνελάμβανεν αὐτὸς νὰ κινήσῃ εἰς ἐπανάστασιν κατὰ τῶν Ἀθηναίων τὰς Ἰωνικὰς πόλεις. Πράγματι δὲ ὁ Ἀλκιβιάδης καὶ ὁ Ἀρχηγὸς τῆς ὑπὸ τὰς διαταγάς του τεθείσης μοίρας Χαλκιδεύς, πλεύσαντες εἰς Χίον χωρὶς νὰ γίνουν ἀντιληπτοὶ (2), κατώρθωσαν νὰ πείσουν τοὺς Χίους νὰ κηρύξουν τὴν ἐπανάστασιν κατὰ τῶν Ἀθηνῶν, κατόπιν δὲ καὶ τοὺς Ἐρυθραίους καὶ τοὺς Κλαζομενίους.

Ὁ κίνδυνος ἦτο πλέον μέγιστος καὶ ἠπείλει αὐτὴν ταύτην τὴν ὑπόστασιν τῆς Ἀθηναϊκῆς Ἡγεμονίας, διότι ἡ ἐπανάστασις τῆς Χίου ἐπιτυγχάνουσα θὰ παρέσυρε καὶ τοὺς πλείστους ἐκ τῶν ἄλλων συμμάχων. Διὰ τοῦτο εἰς τὰς Ἀθήνας ἀπεφασίσθη ἡ λῆψις ἐκτάκτων μέτρων, τὸ χαρακτηριστικώτερον ἐκ τῶν ὁποίων ἦτο ἡ κατάργησις τοῦ Νόμου τοῦ ἐπιβάλλοντος ποινὴν θανάτου εἰς τὸν προτείνοντα τὴν διάθεσιν τοῦ τελευταίου ἀποθέματος τῶν 1000 ταλάντων. Καὶ τὸ ποσὸν τοῦτο, ποὺ ἀπετέλει τὴν τελευταίαν οἰκονομικὴν ἐφεδρείαν, διετέθη διὰ τὴν ἄμε-

---

1) Ἴδε Θουκυδ. VIII, 10· 3 ἐκ τῶν ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ γραφομένων περὶ τοῦ Πειραιοῦ ὡς «ἐρήμου λιμένος ἐσχάτου πρὸς τὰ μεθόρια τῆς Ἐπιδαύρου» συνάγεται, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τοῦ ὅρμου τοῦ καλουμένου σήμερον «Σοφικό».

2) Πρὸς τοῦτο συνελάμβανον καὶ κατεκράτουν κάθε συναντώμενον πλοῖον (Θουκυδ. VIII, 14).

σον ἐνίσχυσιν τοῦ Ναυτικοῦ. Συγχρόνως διετάχθησαν 8 ἐκ τῶν ἐνεργούντων τὸν ἀποκλεισμὸν τοῦ Πειραιοῦ τριήρεων νὰ πλεύσουν ἀμέσως πρὸς τὴν Χίον ὑπὸ τὸν Στραμβυχίδην, κατόπιν δὲ ἐκ τῶν ὑπολοίπων ἀπεστάλησαν ἄλλαι 12 ὑπὸ τὸν Θρασικλέα, καθὼς καὶ αἱ 7 ποὺ εἶχαν ἀποστείλει οἱ Χῖοι (ἀντικατασταθέντων φυσικὰ τῶν πληρωμάτων των). Διὰ νὰ μὴ διακοπῇ δὲ ὁ ἀποκλεισμὸς τοῦ Πειραιοῦ, ἐκινητοποίησαν ἀμέσως εἰς τὸν Πειραιᾶ ἄλλα πλοῖα, τὰ ὁποῖα καὶ ἀπέστειλαν ἐκεῖ, ἐνῷ ἐπὶ πλέον ἡτοίμαζον ὅπως θέσουν εἰς ἐνέργειαν ἄλλας 30 τριήρεις.

Ἡ θαυμαστὴ ναυτικὴ ὀργάνωσις τῶν Ἀθηνῶν, συνερχομένη ἀπὸ τὸ καίριον πλῆγμα τῆς Σικελίας, ἐδείκνυεν ὅλην τὴν ἱκανότητά της εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ κινδύνου.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Στραμβυχίδης μὲ τὰ 8 πλοῖα του ἔφθασεν εἰς Σάμον καὶ παραλαβὼν ἓν ἀκόμη πλοῖον ἐκεῖθεν κατηυθύνθη εἰς τὴν Τέων. Ἐκεῖ ὅμως εὑρισκόμενος, ἐπληροφορήθη ὅτι ὁ ναύαρχος τῶν Πελοποννησίων Χαλκιδεὺς ἐπῄρχετο ἐναντίον του μὲ 23 πλοῖα. Ἀμέσως ἀνήχθη εἰς τὸ πέλαγος, μόλις δὲ εἶδε μακρόθεν τὸν ἰσχυρότερον ἐχθρικὸν στόλον, ἐτράπη πρὸς τὴν Σάμον διωκόμενος ἐκ τοῦ σύνεγγυς καὶ ἐπρόλαβε νὰ καταφύγῃ ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν ὀχυρωμάτων τῆς ἰσχυρᾶς ταύτης Ἀθηναϊκῆς βάσεως. Κατόπιν τούτου ὁ Χαλκιδεὺς καὶ ὁ Ἀλκιβιάδης, ἐνισχυθέντες ἀκόμη καὶ μὲ ἄλλας 20 τριήρεις ἀπὸ τὴν Χίον, ἔπλευσαν πρὸς τὴν Μίλητον, τὴν ὁποίαν καὶ ἔπεισαν νὰ ἀποστατήσῃ ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων καὶ νὰ ἀρνηθῇ τὸν εἴσπλουν εἰς τὰ 19 Ἀθηναϊκὰ πλοῖα, ποὺ ἔφθαναν ἐκεῖ μετ' ὀλίγον (1).

Ἐν Μιλήτῳ τότε συνήφθη ἡ πρώτη ἐπίσημος συμφωνία μεταξὺ Σπάρτης καὶ Τισσαφέρνους φροντίδι τοῦ Ἀλκιβιάδου, ἡ γνωστὴ εἰς τὴν ἱστορίαν ὡς ***Ι συνθήκη τῆς Μιλήτου***. Διὰ τῆς συνθήκης ταύτης ὁ Μέγας Βασιλεὺς ἀνελάμβανε νὰ βοηθήσῃ τὴν Σπάρτην εἰς τὸν κατὰ τῶν Ἀθηνῶν πόλεμον ὑπὸ τοὺς κάτωθι ὅρους:

α) Ἀναγνώρισιν ἐκ μέρους τῆς Σπάρτης τῶν δικαιωμάτων του ἐφ' ὅλων τῶν πόλεων καὶ Χωρῶν, ποὺ ἀνῆκαν εἰς αὐτὸν καὶ τοὺς προγόνους του.

β) Παροχὴν βοηθείας πρὸς τὸν Μ. Βασιλέα, ἐν ᾗ περιπτώσει ἐπανεστάτει καμμία ἀπὸ τὰς ὑπηκόους πόλεις.

Ὁ (α) ἐκ τῶν ὅρων τούτων ἦτο αὐτόχρημα ἀτιμωτικὸς διὰ τὴν

1) Θουκυδ. VIII, 17, 4. Πρόκειται προφανῶς περὶ τῆς δευτέρας Ἀθηναϊκῆς ἐνισχύσεως ὑπὸ τὸν Θρασικλέα ἐκ 12 Ἀθηναϊκῶν καὶ 7 Χιακῶν μὲ Ἀθηναϊκὰ πληρώματα πλοίων.

Σπάρτην, διότι ἀπετέλει ἐπίσημον ἀναγνώρισιν παρ' αὐτῆς τῶν δικαιωμάτων τοῦ Πέρσου Μονάρχου ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς Ἰωνίας, τῶν Κυκλάδων καὶ αὐτῆς τῆς Β. Ἑλλάδος μέχρι Βοιωτίας. Μέχρι τοιούτου σημείου τυφλώσεως ὡδήγουν τὴν ἑτέραν τῶν δύο Μεγάλων Δυνάμεων τῆς Ἑλλάδος τὰ τρομερὰ πάθη ποὺ ἀπεχαλίνωσεν ὁ πόλεμος!

Ἡ ἐκ τῆς συνθήκης ὅμως αὐτῆς ὑλικὴ ἐνίσχυσις ἐπέτρεπεν εἰς τὴν Σπάρτην νὰ διατηρῇ καὶ νὰ ἐνισχύῃ τὰς εἰς τὰ Ἰωνικὰ ὕδατα μοίρας τοῦ στόλου της, καθ' ὃν χρόνον οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ κόπου κατώρθωναν νὰ ἐπουλώσουν τὰς ἐκ τῆς Σικελικῆς καταστροφῆς βαθείας πληγὰς τῆς θαλασσίας των δυνάμεως. Ἐν συνεχείᾳ τῶν μέτρων τῶν ληφθέντων διὰ τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ εἰς τὰ Ἰωνικὰ ὕδατα στόλου των οἱ Ἀθηναῖοι ἐξαπέστειλαν, μετὰ τὴν ὑπὸ τὸν Θρασικλέα μοῖραν, καὶ ἄλλην μίαν ἐκ 16 πλοίων ὑπὸ τὸν Διομέδοντα. Ἡ μοῖρα αὐτή, συναντήσασα παρὰ τὴν Ἔφεσον Χιακὴν μοῖραν ἐκ 10 πλοίων, τὴν κατεδίωξε πρὸς τὴν Τέω μέχρι τῆς ἀκτῆς, ὅπου οἱ Ἀθηναῖοι ἠδυνήθησαν νὰ καταλάβουν 4 τριήρεις κενάς.

Ταυτοχρόνως ὅμως τὰ Κορινθιακὰ πλοῖα, τὰ ὁποῖα, καθὼς εἴδομεν, ἦσαν ἀποκεκλεισμένα εἰς τὸν ὅρμον τοῦ Πειραιοῦ ἀπὸ ἰσαρίθμα Ἀθηναϊκά, ἐξέπλευσαν αἰφνιδιαστικῶς καὶ προκαταλαβόντα τοὺς Ἀθηναίους ἀνετοίμους κατώρθωσαν νὰ αἰχμαλωτίσουν τέσσαρα ἐκ τῶν πλοίων των καὶ νὰ καταφύγουν εἰς τὸν ἐπὶ τοῦ Σαρωνικοῦ Κορινθιακὸν Ναύσταθμον τῶν Κεγχρεῶν. Ἐκεῖ δὲ ἤρχισαν τὰς ἑτοιμασίας των πρὸς ἀπόπλουν διὰ τὰ Ἰωνικὰ παράλια ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ναυάρχου Ἀστυόχου, ποὺ εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ ἀποσταλῆ ἐκ Σπάρτης ὡς Ἀρχηγὸς τῶν ἐν τῇ περιοχῇ ἐκείνῃ Πελοποννησιακῶν ναυτικῶν δυνάμεων (1).

Ὁ Ἀστύοχος, ἑτοιμάσας ἐν σπουδῇ τέσσαρα ἀπὸ τὰ πλοῖα ποὺ εὑρίσκοντο εἰς Κεγχρεάς, ἀπέπλευσεν ἀμέσως πρὸς συνάντησιν τοῦ Πελοποννησιακοῦ στόλου· ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως οἱ Χῖοι, ἔχοντες κάθε συμφέρον νὰ δώσουν εἰς τὴν κατὰ τῶν Ἀθηνῶν ἐπανάστασιν τὴν μεγαλυτέραν δυνατὴν ἔκτασιν, ἐξεστράτευσαν μὲ 13 πλοῖα κατὰ τῆς Λέσβου, διὰ νὰ κινήσουν καὶ αὐτὴν εἰς ἐπανάστασιν καὶ νὰ κατευθυνθοῦν ἔπειτα πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον. Ἐκ παραλλήλου δὲ ὁ πεζὸς στρατὸς των ἐβάδιζεν ἐπὶ τῆς Μικρασιατικῆς παραλίας πρὸς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν. Τὸ σχέδιον τοῦτο ἀποδεικνύει, ὅτι οἱ Χῖοι εἶχαν καλῶς ἀντιληφθῆ, πόσον

Θουκυδ. VIII, 20.

ζωτικὴν ἀνάγκην ἀπετέλει διὰ τὴν Ἀθηναϊκὴν ἡγεμονίαν ἡ διατήρησις τῆς κατοχῆς τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τοῦ Βοσπόρου, διὰ τῶν ὁποίων διήρχετο ἡ κυριωτέρα ἀρτηρία τοῦ ἐπισιτισμοῦ καὶ τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τῶν Ἀθηνῶν. Τὸ πρῶτον μέρος τοῦ σχεδίου, ἡ ἐπανάστασις δηλαδὴ τῆς Λέσβου, ἐπετεύχθη συντόμως. Πράγματι, μόλις ὁ Χιακὸς στόλος ἔφθασεν εἰς Μήθυμναν τῆς Λέσβου, ἡ πόλις αὐτη ἐκήρυξε τὴν ἐπανάστασιν, ἀμέσως δὲ κατόπιν καὶ ἡ πρωτεύουσα τῆς νήσου Μυτιλήνη. Ἐνῷ ὅμως ὁ Πελοποννησιακὸς στόλος ἐχρονοτρίβει περὶ τὴν Μίλητον, ὁ Ἀθηναῖος ναύαρχος Διομέδων, ἐνισχυθεὶς διὰ μοίρας ἐκ 10 ἀκόμη πλοίων ἀποσταλείσης ἐξ Ἀθηνῶν ὑπὸ τὸν Λέοντα καὶ ἔχων οὕτως ὑπὸ τὰς διαταγάς του 25 ἐν συνόλῳ πλοῖα, ἐμφανίζεται ἀπροσδοκήτως πρὸ τῆς Μυτιλήνης καὶ καταλαμβάνει τὴν πόλιν. Ὁ Ἀστύοχος, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τριῶν ἤδη ἡμερῶν εἶχε φθάσῃ εἰς Χῖον, ἐκπλέει ἀμέσως, μήπως δυνηθῇ νὰ ἐπανορθώσῃ τὰ ἐν Μυτιλήνῃ πράγματα καὶ κατευθύνεται εἰς Πύρραν καὶ τὴν ἑπομένην εἰς Ἐρεσσόν, ἀλλὰ ἦτο πλέον ἀργά. Διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν ὁ παράγων τοῦ χρόνου ἐνεφανίζετο, αὐτὴν ὅμως τὴν φορὰν ὑπὲρ τῶν Ἀθηναίων!

Κατόπιν τῆς ἀποτυχίας τῆς ἐν Μυτιλήνῃ ἐπαναστάσεως ὁ ὑπὸ τὸν Ἀστύοχον στόλος ἐπανέπλευσεν εἰς Χίον, ὁ δὲ πεζὸς στρατός, ὁ ὁποῖος ἐβάδιζε καθὼς εἴδομεν κατὰ μῆκος τῆς Μικρασιατικῆς παραλίας πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον, ἐπανέκαμψε καὶ αὐτὸς ἄπρακτος. Οὕτω πως τὸ μεγαλεπήβολον σχέδιον τῶν Χίων, ἡ ἐπιτυχία τοῦ ὁποίου θὰ ἀπετέλει καίριον πλῆγμα κατὰ τῶν Ἀθηνῶν, ἀπέτυχε, τοῦτο δὲ κατὰ μέγα μέρος ὠφείλετο εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν τοὺς ἐβοήθησεν ἐπαρκῶς ὁ Πελοποννησιακὸς στόλος. Ὀλίγας μόνον ἡμέρας κατόπιν, ὄχι μόνον περὶ συνεχίσεως τοῦ σχεδίου των δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ σκεφθοῦν οἱ Χῖοι, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας εὑρέθησαν ἠναγκασμένοι εἰς ἄμυναν, διότι ὁ Ἀθηναϊκὸς στόλος τοῦ Λέοντος καὶ Διομέδοντος ὁρμώμενος ἐκ Μυτιλήνης ἀπέκλεισε τὴν νῆσον των καὶ ἐνήργησεν ἐπιδρομὰς εἰς πολλὰ σημεῖα τῶν ἀκτῶν της.

Αἱ Ἀθῆναι ὅμως δὲν ἠρκέσθησαν εἰς τὴν πρώτην ταύτην τοπικὴν ἐπιτυχίαν, ἡ ὁποία ἐσταθεροποίει τὴν ἐν Λέσβῳ κατοχήν των καὶ ἔθετεν εἰς ἄμεσον κίνδυνον τοὺς Χίους ἐπαναστάτας. Ἠθέλησαν νὰ ἀνακτήσουν καὶ τὴν Μίλητον, ποὺ ἦτο τὸ σπουδαιότερον ἐμπορικὸν κέντρον τῆς Ἰωνίας καὶ τὴν ὁποίαν οἱ ἀντίπαλοί των ἐχρησιμοποίουν ὡς βάσιν τῶν ἐπιχειρήσεών των εἰς τὴν περιοχὴν ἐκείνην. Διὰ τοῦτο περὶ τὰ τέλη τοῦ θέρους τοῦ 412 ἐξαπέστειλαν στρατιωτικὴν δύναμιν 3500 ὁπλιτῶν καὶ στόλον ἐκ 48 πλοίων (συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ὁπλιταγωγῶν) (1) ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τῶν στρατηγῶν Φρυνίχου, Ὀνομακλέους καὶ Σκιρωνίδου. Εἰς τὴν πρὸ τῆς Μιλήτου νῆσον Λάδην ἐξηκολούθουν ἀκόμη νὰ παραμένουν αἱ Ἀθηναϊκαὶ τριήρεις, ποὺ ἐξήσκουν τὸν κατ' αὐτῆς ἀποκλεισμόν· εἶχαν μάλιστα πρὸ ὀλίγου ἐπιχειρήσει καὶ ἀπόβασιν, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὁποίας ἐφονεύθη ὁ Λακεδαιμόνιος «ἄρχων» Χαλκιδεύς. Μόλις ἐνεφανίσθη πρὸ τῆς Μιλήτου ἡ νέα ἰσχυρὰ Ἀθηναϊκὴ δύναμις, οἱ Μιλήσιοι βοηθούμενοι ἀπὸ μισθοφόρους καὶ ἀπὸ τὸ ἱππικὸν τοῦ Τισσαφέρνους, ἐπεχείρησαν νὰ προβάλουν ἀντίστασιν, ἡττηθέντες ὅμως ὑπεχώρησαν ἐντὸς τοῦ τείχους. Οἱ Ἀθηναῖοι ἡτοιμάζοντο νὰ ἀρχίσουν τὴν στενὴν πολιορκίαν ἀπὸ ξηρᾶς καὶ ἀπὸ θαλάσσης, ὁπότε τὸ ἀπόγευμα πληροφοροῦνται, ὅτι ἐπέκειτο ὁσονούπω ὁ κατάπλους ἰσχυροῦ ἐχθρικοῦ στόλου ἐκ 55 πλοίων. Ὁ στόλος οὗτος, ἀποτελούμενος ἀπὸ 20 τριήρεις ποὺ εἶχον ἀποσταλῆ ἀπὸ τὰς Συρακούσας ὑπὸ τὸν Ἑρμοκράτην (2), 2 ἐκ Σελινοῦντος καὶ τῶν ὑπολοίπων ἐκ Πελοποννήσου, ἔπλεε ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Θηριμένους πρὸς συνάντησιν τοῦ Ἀστυόχου, ὑπὸ τὴν γενικὴν ἀρχηγίαν τοῦ ὁποίου εἶχε διαταγὰς νὰ ταχθῇ. Μόλις δὲ ἔφθασαν εἰς Λέρον, ἐπληροφορήθη ὁ Θηριμένης τὴν πρὸ τῆς Μιλήτου γενομένην μάχην καὶ κατόπιν θερμῶν συστάσεων τοῦ Ἀλκιβιάδου (ὁ ὁποῖος εἶχεν ἔλθει ἐπίτηδες πρὸς συνάντησίν του) ἐπείσθη νὰ σπεύσῃ πρὸς βοήθειαν τῆς Μιλήτου ἅμα τῇ ἕῳ τῆς ἑπομένης ἡμέρας. Μεγάλη συζήτησις ἐπηκολούθησε κατὰ τὸ συμβούλιον τῶν Ἀθηναίων στρατηγῶν, μόλις ἀνηγγέλθη ἡ εἴδησις αὕτη. Καὶ οἱ μὲν δύο ἐκ τῶν τριῶν συναρχηγῶν ὑπεστήριζαν, ὅτι ὁ Ἀθηναϊκὸς στόλος ἔπρεπεν ὁπωσδήποτε νὰ δεχθῇ τὴν μάχην συμφώνως πρὸς τὰς ὑπερηφάνους του παραδόσεις· ὁ Φρύνιχος ὅμως, ὁ ὁποῖος ἦτο συνετὸς ἀνήρ, ἀντιλαμβανόμενος ὅτι παρῆλθεν ἡ ἐποχὴ καθ' ἣν τὸ Ἄστυ παρέτασσεν ἀκόπως ἑκατοντάδας τριήρεων καὶ ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ διακινδυνεύσῃ τὸ πᾶν εἰς ἀποφασιστικὴν ναυμαχίαν μόνον καὶ μόνον διὰ λόγους «γοήτρου», ἀντετάχθη ἀπολύτως. Μετὰ ζωηρὰν συζήτησιν ἐπέτυχε νὰ ὑπερισχύσῃ ἡ ἀποψίς του καὶ ἐλήφθη ἡ ἀπόφασις, ὅπως ὁ στόλος

1) Ὁ Θουκυδίδης (VIII, 25) δὲν ἀναφέρει πόσαι ἦσαν αἱ ὁπλιταγωγοί.

2) Ὁ σταθερὸς οὗτος πολέμιος τῶν Ἀθηνῶν, βαθέως ἀντιλαμβανόμενος τὴν σημασίαν τῆς θαλασσίας δυνάμεως καθὼς εἶχεν ἀποδείξει κατὰ τὴν Σικελικὴν ἐκστρατείαν, ἐπέμεινε τώρα νὰ συνεχισθῇ ἐντατικῶς ὁ κατὰ θάλασσαν πόλεμος, διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ τὸ ἀποφασιστικὸν κατὰ τῶν Ἀθηνῶν πλῆγμα, πρὶν προλάβουν αὗται νὰ ἀνασυντάξουν τὴν ἐν Σικελίᾳ δεινῶς τρωθεῖσαν ναυτικὴν καὶ στρατιωτικὴν των δύναμιν (Θουκυδ. VIII, 26).

ἀποπλεύσῃ πρὸς Σάμον, ὅπου ἐνισχυόμενος νὰ εἶναι ἕτοιμος διὰ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἐπίθεσιν ἐν καιρῷ.

Ἡ κατόπιν τῆς ἀποφάσεως ταύτης ἀπομάκρυνσις τῆς Ἀθηναϊκῆς στρατιωτικῆς καὶ ναυτικῆς δυνάμεως ἐκ Μιλήτου ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐστενοχώρησε τοὺς συμμάχους τῶν Ἀθηναίων, ποὺ εἶχαν συνεκστρατεύσει μετ' αὐτῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἔδωκε καιρὸν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους νὰ συμπράξουν μετὰ τοῦ Τισσαφέρνους, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὅρων τῆς συνθήκης τῆς Μιλήτου, εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις κατὰ τῆς Ἰασοῦ. Ἡ πόλις αὕτη ἐπαναστατήσασα κατὰ τοῦ Μεγάλου Βασιλέως ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἀμόργη, υἱοῦ τοῦ ἀποθανόντος σατράπου Πισσούθνου, ἐξεπορθήθη παρὰ τῶν Πελοποννησίων, οἱ ὁποῖοι ἀπεκόμισαν ἐξ αὐτῆς ἄφθονον λείαν. Ἐπήρχετο ὅμως ὁ χειμὼν καὶ ἡ συντήρησις τοῦ Πελοποννησιακοῦ στόλου ἐγίνετο δυσκολωτέρα. Διαφωνίαι ἀνεφύησαν μεταξὺ τοῦ Ἑρμοκράτους καὶ τοῦ Τισσαφέρνους διὰ τὴν μισθοτροφοδοσίαν τῶν πληρωμάτων. Ἀνεξαρτήτως ὅμως τῶν ἐρίδων τούτων, ἡ πλουσία λεία τῆς Ἰασοῦ ἐπήρκει διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ στόλου καθ' ὅλον τὸν χειμῶνα· ὥστε νὰ μὴ δικαιολογοῦνται σοβαραὶ ἀνησυχίαι. Μετά τινας ἡμέρας κατέπλευσε τέλος εἰς Μίλητον καὶ ὁ Ἀστύοχος καὶ παρέλαβε τὴν γενικὴν ἀρχηγίαν τοῦ στόλου. Συγχρόνως μία ἄλλη Πελοποννησιακὴ μοῖρα ἐξ 11 πλοίων ὑπὸ τὸν Ἱπποκράτην ἐκπεφθεῖσα ἐκ Πελοποννήσου κατέλαβε τὴν Κνίδον καὶ ἐγκατέστησε περιπολίαν παρὰ τὸ ἀκρωτήριον Τριόπιον, πρὸς παρενόχλησιν τῶν μετὰ τῆς Αἰγύπτου θαλασσίων συγκοινωνιῶν (1).

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Ἀθηναῖοι, ἀνασυνταχθέντες ἐν Σάμῳ καὶ ἐνισχυθέντες διὰ 35 ἀκόμη τριήρεων, ἀπεφάσισαν ν' ἀναλάβουν ἀμέσως— παρὰ τὴν ἀκατάλληλον ἐποχὴν τοῦ ἔτους— τὰς κατὰ τῆς Χίου καὶ τῆς Μιλήτου ἐπιχειρήσεις. Καὶ διὰ μὲν τὴν πρώτην ἐκ τῶν δύο τούτων ἀποστολῶν διέθεσαν 30 τριήρεις μετὰ στρατιωτικῆς δυνάμεως 1000 ὁπλιτῶν, διὰ δὲ τὴν δευτέραν τὸ κύριον σῶμα τοῦ στόλου των ἐξ 75 πλοίων μὲ βάσιν τὴν Σάμον. Ἡ τελευταία αὕτη δύναμις ἀνέλαβεν ἐπιχειρήσεις κατὰ τῆς Μιλήτου, προωθήσασα δὲ ἓν τμῆμα αὐτῆς πρὸς τὴν Ρόδον ἠχμαλώτισε τὰς παρὰ τὸ Τριόπιον περιπολούσας Πελοποννησιακὰς τριήρεις, ἓξ τὸν ἀριθμόν.

Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν κατὰ θάλασσαν πολεμικὴν δρᾶσιν ἔβαι-

1) Ἴδε Θουκυδ. VIII, 35, αἱ ὁλκάδες (ἐμπορικὰ πλοῖα) αἱ διεξάγουσαι τὸ πρὸς τὴν Αἴγυπτον θαλάσσιον ἐμπόριον, διέπλεον ἀναγκασικῶς πρὸ τοῦ ἀκρωτηρίου τούτου (σήμερον καλουμένου Κάβο-Κριὸς Πλ. 36°, 41', Μ. 27° 24).

νε καὶ ἡ διπλωματική. Οἱ Λακεδαιμόνιοι, συναισθανθέντες τὸ βαρὺ πολιτικὸν σφάλμα ποὺ διέπραξαν διὰ τῆς συνάψεως τῆς Ι Συνθήκης τῆς Μιλήτου, ἐπεζήτησαν ἀναθεώρησιν τῶν ὅρων της καὶ συγκεκριμένως τοῦ σχετικοῦ μὲ τὴν ἀναγνώρισιν τῶν δικαιωμάτων τοῦ Μεγάλου Βασιλέως ἐπὶ τῶν Ἰωνικῶν πόλεων καὶ τῶν νήσων. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν συνεννοήσεων τούτων ὑπεγράφη ἡ ***ΙΙ Συνθήκη τῆς Μιλήτου***, ἡ ὁποία κατ' οὐσίαν ἀπετέλει ἀποδοκιμασίαν τῆς πολιτικῆς τοῦ Ἀλκιβιάδου ἐκ μέρους τῆς Σπάρτης. Τότε οὗτος δὲν ἐδίστασε νὰ μεταβάλῃ ἀκόμη μίαν φορὰν στρατόπεδον καὶ ν' ἀρχίσῃ τὰς συνήθεις μηχανορραφίας του, αὐτὴν ὅμως τὴν φορὰν ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἐπιτεύξεως προσεγγίσεως μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Περσίας.

Κατὰ τὰ τέλη Δεκεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους μία Πελοποννησιακὴ μοῖρα ἐξ 27 τριήρεων ναυπηγηθεισῶν διὰ χρημάτων, ποὺ εἶχε στείλει ὁ Φαρνάβαζος διὰ νὰ τὰς ἔχῃ εἰς τὴν διάθεσίν του εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ἀπέπλευσε κατευθυνομένη πρὸς τὴν Ἰωνίαν. Ἀρχηγὸς τῆς μοίρας αὐτῆς ἦτο ὁ Ἀντισθένης, ἐπέβαινον δὲ καὶ 11 Σύμβουλοι, τοὺς ὁποίους οἱ Ἔφοροι ἔστελλαν πρὸς τὸν Ἀστύοχον μὲ εὐρυτάτην ἐντολήν (1). Ὁ Ἀντισθένης προσήγγισε κατὰ πρῶτον εἰς Μῆλον, ὅπου εὑρίσκοντο δέκα Ἀθηναϊκὰ πλοῖα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα συνέλαβε κενὰ καὶ κατέκαυσε τὰ τρία. Ἐπειδὴ δὲ ἐφοβήθη μήπως τὰ διαφυγόντα ὑπόλοιπα πλοῖα ἀναφέρουν τὴν ἐμφάνισίν του εἰς τὸν ἐν Σάμῳ Ἀθηναϊκὸν στόλον, δὲν ἔπλευσε κατ' εὐθεῖαν πρὸς τὸν προορισμόν του, ἀλλ' ἐλοξοδρόμησε πρὸς τὴν Κρήτην καὶ ἀπὸ ἐκεῖ πρὸς τὸν Καῦνον, ὁπόθεν εἰδοποίησε τὸν Ἀστύοχον. Ἡ ἀγγελία αὕτη ἐλήφθη παρὰ τοῦ Ἀστυόχου, ἐνῷ οὗτος ἡτοιμάζετο, κατόπιν ἀπεγνωσμένων αἰτήσεων βοηθείας ἐκ μέρους τῶν Χίων, νὰ πλεύσῃ πρὸς τὰ ἐκεῖ. Ὀρθότατα δὲ θεωρῶν ὅτι ἡ συνένωσίς του μετὰ τῆς ἰσχυρᾶς αὐτῆς ἐνισχύσεως προεῖχε πάσης ἄλλης ἐνεργείας, διότι θὰ ἠδύνατο νὰ τοῦ ἐξασφαλίσῃ τὴν θαλασσοκρατορίαν, ἔπλευσεν ἀμέσως, ὄχι πρὸς τὴν Χίον, ἀλλὰ πρὸς τὴν Καῦνον. Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πρὸς τὰ ἐκεῖ πλοῦ προσεγγίσας εἰς τὴν Κνίδον πληροφορεῖται, ὅτι ἐκεῖ που πλησίον εὑρίσκετο ἡ Ἀθηναϊκὴ μοῖρα ἐξ 20 πλοίων, ἡ ὁποία ἐτήρει τὴν ἐπαιφρὴν

1) Ἴδε ἀνωτέρω σελ. 199 περὶ τῆς δικαιοδοσίας καὶ τῶν καθηκόντων τῶν ἀποστελλομένων πρὸς τοὺς ναυάρχους «συμβούλων». Ἐν προκειμένῳ οἱ ἀποστελλόμενοι Σύμβουλοι εἶχον δικαιοδοσίαν ἐξικνουμένην καὶ μέχρις ἀφαιρέσεως τῆς Ἀρχηγίας ἀπὸ τὸν Ἀστύοχον, ἐν ᾗ περιπτώσει αἱ κατ' αὐτοῦ διατυπωθεῖσαι κατηγορίαι ἐπὶ ἀδρανείᾳ ἀπεδεικνύοντο βάσιμοι (Θουκυδ. VIII, 39, 2).

πρὸς τὰς 27 Πελοποννησιακὰς τριήρεις καὶ ἀποφασίζει νὰ πλεύσῃ διὰ νυκτὸς πρὸς ἀπόκρουσιν τῆς δυνάμεως ταύτης. Ἰσχυρὰ ὅμως καταιγὶς μετὰ βροχῆς, συντελοῦντος καὶ τοῦ σκότους, διεσκόρπισε τὸν στόλον του καὶ κατὰ τὴν χαραυγὴν τὸ ἀριστερὸν κέρας τῆς γραμμῆς του εἶδε τὰ Ἀθηναϊκὰ πλοῖα. Κατ' ἀρχὰς οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐνόμισαν, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τῶν ἰδικῶν των, τῆς συγχύσεως δὲ ταύτης ἐπωφεληθέντες οἱ Ἀθηναῖοι ἐπιτίθενται καὶ καταβυθίζουν τρεῖς τριήρεις βλάψαντες καὶ πολλὰς ἄλλας. Δὲν ἐβράδυναν ὅμως ν' ἀντιληφθοῦν, ὅτι τὰ πλοῖα πρὸς τὰ ὁποῖα ἐναυμάχουν ἀπετέλουν μέρος μόνον τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου κατὰ πολὺ ὑπερτέρου καὶ τότε ἔκριναν σκόπιμον νὰ ἀποσυρθοῦν ἐν σπουδῇ. Κατὰ τὴν ὑποχώρησιν μάλιστα ταύτην ἔχασαν καὶ ἓξ πλοῖα.

Μετὰ τὴν συμπλοκὴν αὐτὴν ὁ Ἀστύοχος συνηνώθη μὲ τὰ 27 πλοῖα καὶ κατηυθύνθη εἰς Κνίδον μὲ τὴν ἐπιβλητικὴν ὑπὸ τὰς διαταγάς του δύναμιν, συμποσουμένην εἰς 94 τριήρεις ἐν συνόλῳ.

Ἡ συγκέντρωσις μιᾶς τόσον ἰσχυρᾶς ναυτικῆς δυνάμεως καὶ αἱ τοπικαί των ἐπιτυχίαι ἐνεθάρρυναν τοὺς Λακεδαιμονίους μέχρι τοιούτου σημείου, ὥστε ἠρνήθησαν νὰ ἐπικυρώσουν καὶ τὴν δευτέραν συνθήκην τῆς Μιλήτου προβάλλοντες νέους ὅρους. Τότε ὁ Τισσαφέρνης ἠναγκάσθη νὰ διακόψῃ τὰς πρὸς τὸν ἁρμοστὴν αὐτῶν Λίχαν διαπραγματεύσεις. Πεισθεὶς δὲ εἰς τὰς εἰσηγήσεις τοῦ Ἀλκιβιάδου, ὁ ὁποῖος τοῦ ἔλεγεν ὅτι τὸ συμφέρον τοῦ Μεγάλου Βασιλέως ἦτο νὰ τροφοδοτῇ τὸν μεταξὺ τῶν δύο μεγάλων Ἑλληνικῶν δυνάμεων ἀνταγωνισμὸν ὥστε νὰ δύναται νὰ στρέφῃ τὴν μίαν ἐναντίον ἐκείνης ἡ ὁποία θὰ τοῦ παρεῖχε ἑκάστοτε πράγματα (1), ἤρχισεν ἐπισήμως πλέον διαπραγματεύσεις μετὰ τῶν Ἀθηναίων.

Αἱ προτάσεις τοῦ Τισσαφέρνους ἐγένοντο κατ' ἀρχὰς δεκταὶ ἀπὸ τὸν Ἀθηναϊκὸν Λῆμον, νομίζοντα ὅτι διὰ τῆς πρὸς τὴν Περσίαν προσεγγίσεως θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ ἀνάκτησις τῆς κινδυνευούσης θαλασσοκρατορίας των καὶ ἡ τελικὴ νίκη. Τῇ συμβουλῇ δὲ τοῦ δημαγωγοῦ Πεισάνδρου ἀπέστειλαν πρὸς τὸν Πέρσην Σατράπην δέκα Πρέσβεις, οἱ ὁποῖοι ὅμως ἠναγκάσθησαν ταχέως νὰ διακόψουν τὰς διαπραγματεύσεις καὶ ν' ἀποσυρθοῦν εἰς τὴν Σάμον. Ὁ λόγος τῆς ἀποτυχίας αὐτῆς ὠφείλετο εἰς τὸ ὅτι ὁ Τισσαφέρνης προέβαλεν ὡς πρῶτον ὅρον τὴν ἐκ μέρους τῶν Ἀθηναίων ἀναγνώρισιν τῆς ἐπὶ τῆς Ἰωνίας κυριαρχίας τοῦ Μ. Βασιλέως, καθὼς καὶ τὴν ἀναγνώρισιν

1) Θουκυδ. VIII, 46.

τοῦ δικαιώματος εἰς τὰ πλοῖα του νὰ περιπλέουν ὁπουδήποτε τῶν Ἰωνικῶν παραλίων (1), πράγματα τὰ ὁποῖα ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἠθέλησαν νὰ δεχθοῦν οἱ Ἀθηναῖοι.

Κατόπιν τούτου ὁ Τισσαφέρνης ἐστράφη καὶ πάλιν πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους, οἵτινες ἐν τῷ μεταξὺ διὰ τοῦ συγκεντρωθέντος στόλου των εἶχαν καταλάβει τὰς τρεῖς σπουδαιοτέρας πόλεις τῆς Ρόδου. Ἀπεφάσισε λοιπὸν νὰ συνεχίσῃ τὰς μετὰ τοῦ Λίχα διακοπείσας διαπραγματεύσεις καὶ συνῆψε τὴν ***ΙΙΙ Συνθήκην τῆς Μιλήτου***. Διὰ τῆς νέας ταύτης Συνθήκης ἡ Σπάρτη ἀνεγνώριζε τὴν κυριαρχίαν τοῦ Μ. Βασιλέως ἐπὶ τῶν ἐν Μ. Ἀσίᾳ πόλεων, τὰς ὁποίας τότε εἶχε, διαγραφέντος τοῦ ὅρου τῆς προηγουμένης Συνθήκης τοῦ ἀναγνωρίζοντος εἰς αὐτὸν δικαιώματα καὶ ἐπὶ τῶν κτήσεων τοῦ πατρός του. Δι' ἑτέρου ὅρου τῆς συνθήκης ἡ Σπάρτη ἀνελάμβανε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐξοφλήσῃ μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου τὰ ὅσα θὰ κατέβαλλε διαρκοῦντος αὐτοῦ ὁ Τισσαφέρνης διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ στόλου της. Τέλος ἀνεγνώριζεν εἰς τὸν Μ. Βασιλέα τὸ δικαίωμα νὰ μετακινήσῃ τὸν στόλον του πρὸς τὰ Ἰωνικὰ ὕδατα, διὰ νὰ συνεργασθῇ μετὰ τοῦ στόλου τῶν Πελοποννησίων κατὰ τῶν Ἀθηναίων (2). Οὕτω πως οἱ Λακεδαιμόνιοι, δείξαντες περισσοτέραν ὑποχωρητικότητα ἔναντι τῶν ἀξιώσεων τοῦ Τισσαφέρνους καὶ ὀλιγωτέραν προσήλωσιν εἰς τὰ ἑλληνικὰ ἐθνικὰ ἰδεώδη, ἐξησφάλισαν ὁριστικῶς τὴν συνεργασίαν του. Εἰς ἀντάλλαγμα ὅμως ἐδέχοντο νὰ ἐπανίδουν ἐντὸς ὀλίγου τοὺς φοινικικοὺς στόλους εἰς τὰ ὕδατα ἐκεῖνα, ἀπὸ τῶν ὁποίων εἶχαν ἀπὸ δεκαετηρίδων ἤδη ἐξαφανισθῇ· καὶ ὄχι μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ νὰ συνεργασθοῦν μετ' αὐτῶν!

Ἐν τῷ μεταξὺ ἐν Ἀθήναις αἱ συνεχῶς αὐξανόμεναι οἰκονομικαὶ δυσχέρειαι ἐπέβαλλον τὴν λῆψιν ριζικῶν μέτρων καὶ ἠνώουν τὴν ἐπὶ τὸ ὀλιγαρχικώτερον μετατροπὴν τοῦ πολιτεύματος. Συνωμοσίαι καὶ πολιτικαὶ δολοφονίαι ἐπηκολούθησαν, κατόπιν δὲ πολλῶν περιπετειῶν κατέληξαν εἰς τὴν συγκρότησιν 30μελοῦς ἐπιτροπῆς πρὸς μελέτην τῶν ἀπαιτουμένων μετατροπῶν τοῦ καταστατικοῦ χάρτου τῆς Ἀθηναϊκῆς

1) Ἴδε Θουκυδ. VIII, 56, 5. ἡ εἰδικὴ αὕτη μνεία, τὴν ὁποίαν κάμνει ὁ Θουκυδίδης, ἔρχεται εἰς ἐπίρρωσιν τοῦ περὶ «Κιμωνείου εἰρήνης» θρύλου. Πάντως ἐξ αὐτῆς προκύπτει ἀσφαλῶς, ὅτι, εἴτε ὑπῆρχε τοιαύτη συνθήκη, εἴτε μή, τὰ Περσικὰ πολεμικὰ πλοῖα δὲν εἶχαν τότε τὸ δικαίωμα νὰ ἐμφανίζωνται εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, διότι ἄλλως δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἡ εἰδικὴ αὕτη αἴτησις τοῦ Τισσαφέρνους.

2) Θουκυδ. VIII, 58, 7.

Πολιτείας. Ἐκ παραλλήλου δυσαρέσκειαι καὶ ἀντιπειθαρχικαὶ τάσεις ἐξεδηλώθησαν μεταξὺ τῶν ἀξιωματικῶν καὶ πληρωμάτων τοῦ ἐν Σάμῳ ὁρμοῦντος στόλου των. Αἱ ἀνωμαλίαι αὗται περὶ τὰ τέλη τοῦ 411 ἔφθασαν μέχρι τοιούτου σημείου, ὥστε ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ στόλου Φρύνιχος, φοβούμενος μήπως ἀποφασισθῇ πραξικοπηματικῶς ἡ ἐπάνοδος τοῦ Ἀλκιβιάδου, ἀπηυθύνθη κρυφίως πρὸς τὸν Ἀρχηγὸν τοῦ ἀντιπάλου στόλου Ἀστύοχον καταγγέλλων τὰς ἐναντίον τῶν Λακεδαιμονίων ραδιουργίας τοῦ Ἀλκιβιάδου! Ἡ ἐνέργεια ὅμως αὕτη τοῦ Φρυνίχου παρ' ὀλίγον νὰ στραφῇ ἐναντίον του. Ζωηρὰ δυσφορία τῶν πληρωμάτων ἐξέσπασε, διὰ νὰ προλάβῃ δὲ τὴν ἐκδήλωσίν της, προσεπάθει νὰ ἀπασχολήσῃ τοὺς ἄνδρας του εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῆς ὀχυρώσεως τῆς Σάμου. Ὅλαι ὅμως αἱ κατὰ τοῦ Ἀλκιβιάδου ἐνέργειαι τοῦ Φρυνίχου παρέμειναν τελικῶς ἄνευ ἀποτελέσματος, διότι, ὅταν αἱ ἐν Ἀθήναις ἀποφασισθεῖσαι ριζικαὶ μετατροπαὶ τοῦ πολιτεύματος ἐγνώσθησαν εἰς τὸν στόλον, ἡ δυσαρέσκεια ἐξεδηλώθη πλέον ἀπροκαλύπτως. Ἐπικολούθησαν ταραχώδεις σκηναί, κατόπιν τῶν ὁποίων ἀπεφασίσθη ἡ ἀποστολὴ τῆς «Παράλου» εἰς Πειραιᾶ, διὰ νὰ πληροφορήσῃ τοὺς ἐν Ἀθήναις Δημοκρατικοὺς περὶ τῶν αἰσθημάτων τοῦ στόλου. Μόλις ὅμως τὸ πλοῖον τοῦτο κατέπλευσεν εἰς Πειραιᾶ, αἱ Ἀρχαὶ συνέλαβον τὸ πλήρωμά του καὶ μόνον ὁ κυβερνήτης του Χαιρέας κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ. Φθάσας οὗτος εἰς Σάμον ἤρχισε νὰ περιγράφῃ μὲ ζωηρὰ χρώματα καὶ ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον τὰ ἐν Ἀθήναις, τότε δὲ πλέον ἐξέσπασεν ἡ θύελλα. Τὰ πληρώματα ἠρνήθησαν νὰ ὑπακούσουν εἰς τοὺς ἀνωτέρους των καὶ ἐξεδίωξαν τοὺς στρατηγοὺς καὶ τοὺς τριηράρχας, τοὺς ὁποίους ὑπωπτεύοντο ὡς εὐνοϊκῶς διακειμένους πρὸς τὴν γενομένην ἐν Ἀθήναις ὀλιγαρχικὴν μεταρρύθμισιν. Συγκροτηθείσης δὲ κοινῆς συνελεύσεως στρατοῦ καὶ στόλου, ἐξελέγησαν ὡς στρατηγοὶ ὁ τριήραρχος Θρασύβουλος καὶ ὁ ὁπλίτης Θράσυλλος.

Τὰ γεγονότα ταῦτα εἶχαν ἀποφασιστικὴν σημασίαν, διότι τὸ πραγματικὸν κέντρον τοῦ βάρους τῆς Ἀθηναϊκῆς δυνάμεως εὑρίσκετο τότε ἐκεῖ ὅπου ἦτο ὁ στόλος καὶ ὄχι εἰς τὰς Ἀθήνας (1). Τοῦτο δέ, διότι ὁ στόλος ἦτο εἰς θέσιν νὰ ἐξαναγκάσῃ τὰς συμμάχους πόλεις νὰ καταβάλουν τοὺς φόρους εἰς αὐτόν, διέθετε δὲ βάσιν ὀχυρωτάτην, τὴν Σάμον, ἡ ὁποία πρὸ εἰκοσαετίας τόσα πράγματα εἶχε παράσχει εἰς τοὺς Ἀθηναίους· καὶ τέλος διότι αἱ ἐπὶ τῆς ἔναντι Μικρασιατικῆς ἀκτῆς

1) Θουκυδ. VIII, 76, 1-6.

εὔφοροι πεδιάδες περιεῖχον ἔδαφος ἀρκετὸν καὶ καταφύγιον τῶν στασιαστῶν ἐν περιπτώσει ἀνάγκης.

Καθ' ὃν χρόνον διεδραματίζοντο τὰ ὡς ἄνω γεγονότα ἐν Σάμῳ, ἡ κατάστασις τοῦ ἐν Μιλήτῳ Πελοποννησιακοῦ στρατοπέδου δὲν ἦτο καὶ πολὺ ὁμαλωτέρα, λόγῳ τῶν δυσαρεσκειῶν κατὰ τοῦ Τισσαφέρνους διὰ τὸ ζήτημα τῶν μισθῶν (1), αἱ ὁποῖαι ἐκινδύνευαν πλέον νὰ καταστοῦν χρόνιαι. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀστύοχος ἐσκέφθη νὰ ἐπιζητήσῃ ναυμαχίαν πρὸς τὸν ἐν Σάμῳ Ἀθηναϊκὸν στόλον καὶ ἐκπλεύσας ἐπὶ κεφαλῆς 112 πλοίων κατηυθύνθη πρὸς τὴν Μυκάλην παραγγείλας εἰς τὸν πεζὸν στρατὸν νὰ παρακολουθῇ κατὰ μῆκος τῆς Μικρασιατικῆς ἀκτῆς.

Τὰ Ἀθηναϊκὰ πλοῖα, 52 τὸν ἀριθμόν, εὑρισκόμενα ἤδη παρὰ τὴν Γλαύκην τῆς Μυκάλης καὶ ἀντιληφθέντα τὴν προσπέλασιν τοῦ πολυαριθμοτέρου ἐχθρικοῦ στόλου ὑπεχώρησαν πρὸς τὴν Σάμον, διὰ νὰ ἀναμείνουν τὸν Στρομβυχίδην, ὁ ὁποῖος πρὸ ἡμερῶν εἶχε διαταχθῇ νὰ ἐπαναπλεύσῃ ἐκ τοῦ Ἑλλησπόντου. Πράγματι οὗτος κατέπλευσε τὴν ἐπομένην, ἀναβιβασθέντος κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν Ἀθηναϊκῶν πλοίων εἰς 108. Μόλις δὲ οἱ Πελοποννήσιοι ἐπληροφορήθησαν ταῦτα, ἐπανέπλευσαν εἰς Μίλητον καὶ ἠρνήθησαν νὰ δεχθοῦν τὴν ναυμαχίαν, τὴν ὁποίαν τώρα προσέφεραν εἰς αὐτοὺς οἱ Ἀθηναῖοι ἐμφανισθέντες πρὸ τῆς Μιλήτου.

Κατόπιν τούτου οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἀντιλαμβανόμενοι ὅτι δὲν θὰ ἦτο πλέον δυνατὸν νὰ ἀντιπαραταχθοῦν πρὸς τὸν Ἀθηναϊκὸν στόλον ἐν τῇ περιοχῇ ἐκείνῃ καὶ εὑρισκόμενοι πρὸ δυσχερειῶν διὰ τὴν συντήρησιν τόσου μεγάλου ἀριθμοῦ πλοίων, ἀπεφάσισαν νὰ ἀποσπάσουν 40 ἐκ τῶν πλοίων των εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, τὴν συντήρησιν τῶν ὁποίων ἀνελάμβανεν ὁ ἐκεῖ Σατράπης Φαρνάβαζος. Καίτοι ὁ Θουκυδίδης δίδει αὐτὴν μόνην τὴν ἐξήγησιν, ἐν τούτοις προφανῶς ἡ ἀπόσπασις ἑνὸς τόσον ἰσχυροῦ τμήματος τοῦ Πελοποννησιακοῦ στόλου, δὲν ἦτο δυνατόν, παρὰ νὰ ἀποβλέπῃ καὶ εἰς στρατηγικὸν σκοπὸν καὶ συγκεκριμένως εἰς τὴν προσβολὴν τῶν ἐν τῷ Ἑλλησπόντῳ καὶ Βοσπόρῳ στηριγμάτων τῆς Ἀθηναϊκῆς Ἡγεμονίας, καθὼς καὶ τῶν διὰ τῶν στενῶν τούτων διερχομένων νηοπομπῶν σιτοφόρων πλοίων πρὸς τὰς Ἀθήνας. Τὰ 40 ὅμως Πελοποννησιακὰ πλοῖα, ἀναχθέντα κατὰ

1) Αἱ δυσαρέσκειαι αὗται ὠφείλοντο εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Τισσαφέρνης ὑφιστάμενος τὴν ἐπιρροὴν τοῦ Ἀλκιβιάδου ἐδήλωσεν, ὅτι ἀντὶ τῆς δραχμῆς καθ' ἡμέραν θὰ ἔδιδε τριώβολον εἰς τοὺς ναύτας.

πρῶτον πρὸς δυσμάς, μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ πλεύσουν κατόπιν πρὸς βορρᾶν διὰ νὰ μὴ γίνουν ἀντιληπτὰ εἰς τοὺς Ἀθηναίους, κατελήφθησαν ὑπὸ τρικυμίας παρὰ τὴν Δῆλον καὶ ἠναγκάσθησαν μετά τινας ἡμέρας νὰ ἐπιστρέψουν εἰς Μίλητον, πλὴν 10, ἅτινα μόνα κατώρθωσαν νὰ φθάσουν τέλος εἰς τὸν Ἑλλήσποντον ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Μεγαρέως Κλίξου.

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ ἀναλαβόντες τὴν εὐθύνην τῆς ἐν Σάμῳ ἐπαναστάσεως θέλοντες νὰ ἐνισχύσουν τὴν θέσιν των ἀπεφάσισαν νὰ μετακαλέσουν τὸν Ἀλκιβιάδην, ὁ ὁποῖος τοὺς ὑπέσχετο ὅτι μέσῳ τοῦ Τισσαφέρνους θὰ κατώρθωνε τελικῶς νὰ μετατρέψῃ ὑπὲρ τῶν Ἀθηνῶν τὴν Περσικὴν πολιτικήν. Πράγματι ὁ Ἀλκιβιάδης ἐνεφανίσθη εἰς Σάμον καὶ ἐν μέσῳ γενικοῦ ἐνθουσιασμοῦ ἐξελέγη παρὰ τῶν πληρωμάτων Ἀρχηγὸς τοῦ στόλου. Οἱ ναῦται, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τοῦτο, ἤθελαν νὰ πλεύσουν ἀμέσως κατὰ τῶν Ἀθηνῶν, ὅπως ἀνατρέψουν τὴν ὀλιγαρχικὴν Κυβέρνησιν, μετὰ μεγάλου δὲ κόπου κατώρθωσεν ὁ Ἀλκιβιάδης, ἐξαντλήσας ὅλην τὴν φυσικὴν γοητείαν ποὺ ἐξήσκει εἰς τὰ πλήθη, νὰ τοὺς μεταπείσῃ ἀπὸ τῆς ἀποφάσεως ταύτης, ἡ πραγματοποίησις τῆς ὁποίας, θὰ εἶχε καταστρεπτικὰς διὰ τὰς Ἀθήνας συνεπείας. Διότι θὰ ἐγκατελείπετο εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἐχθροῦ ἡ ἐν Σάμῳ βάσις των, καὶ—τὸ σπουδαιότερον—ἡ κυριωτέρα ἀπομείνασα ἀρτηρία τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου καὶ τοῦ ἐπισιτισμοῦ τῶν Ἀθηνῶν, ἡ θαλασσία ὁδὸς πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον. Ἡ πραξικοπηματικὴ ἀνάρρησις τοῦ Ἀλκιβιάδου εἰς τὴν ἀρχηγίαν τοῦ στόλου συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἐντείνῃ τὴν κατὰ τοῦ Τισσαφέρνους καχυποψίαν τῶν Πελοποννησίων, τῶν ὁποίων ἡ δυσαρέσκεια διὰ τὴν καθυστέρησιν τῶν παρ' αὐτοῦ ὑπεσχημένων χρημάτων εἶχεν ἤδη προσλάβει ἐπικινδύνους διαστάσεις. Θλιβερὰ ἐπεισόδια συνέβησαν, παρ' ὀλίγον δὲ τὰ ἐξαγριωθέντα πληρώματα νὰ φονεύσουν καὶ τὸν ναύαρχόν των Ἀστύοχον. Εἰς τὰς δυσκόλους ἐκείνας στιγμὰς ἔφθασεν εἰς Μίλητον ὁ ὡς ἀντικαταστάτης τοῦ Ἀστυόχου ὁρισθεὶς ναύαρχος Μίνδαρος.

Ὁ ἀντίκτυπος τῶν ταραχῶν τούτων τῆς Μιλήτου καὶ τῆς Σάμου δὲν ἐβράδυνε νὰ γίνῃ αἰσθητὸς εἰς τὴν Σπάρτην καὶ ἀκόμη περισσότερον εἰς τὰς Ἀθήνας (1). Ἡ ἐκ μέρους τῆς ὀλιγαρχικῆς Κυβερνή-

1) Ἴδε καὶ Θουκυδ. VIII, 83-85. Ὁ Ferrabino, σχολιάζων τὰ γεγονότα ταῦτα ἐπάγεται τὰ ἑξῆς χαρακτηριστικά: «τόσον σάλον προεκάλεσεν ὁ νεοεκλεγεὶς ἀνώτατος Ἀρχηγὸς τοῦ ναυτικοῦ μιᾶς πόλεως, τῆς ὁποίας τὰ θεμέλια ἐστηρίζοντο εἰς τὰς κινητὰς τρόπιδας τῶν πλοίων της».

σεως τῶν τετρακοσίων ἀνέγερσις ἑνὸς ἐπακτίου ὀχυρώματος παρὰ τὴν Ἡετωνίαν ἀκτὴν, μὲ τὸν ἐπισήμως ἐξαγγελλόμενον σκοπὸν τῆς προασπίσεως τοῦ λιμένος τοῦ Πειραιῶς, μὲ τὸν ἀπώτερον ὅμως καὶ δυσκόλως συγκαλυπτόμενον σκοπὸν τοῦ νὰ χρησιμεύσῃ ἀντιθέτως ὡς βάσις διὰ τὴν παρὰ τῶν Λακεδαιμονίων, ἐν συνεννοήσει μετὰ τῆς Κυβερνήσεως, κατάληψιν τοῦ Πειραιῶς καὶ ἐπιβολὴν τῆς εἰρήνης (1), προεκάλεσεν ἐξέγερσιν τῶν λαϊκῶν μαζῶν. Ταύτης ἐπωφεληθεὶς ὁ Θηραμένης ἀνέτρεψε τὸ καθεστὼς καὶ ἐπανέφερε τὴν Δημοκρατίαν. Εἰς τὴν ἐπιτάχυνσιν τῶν γεγονότων συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον καὶ ἡ εἴδησις ὅτι Πελοποννησιακὸς στόλος ἐκ 42 πλοίων ὥρμει ἐν Ἐπιδαύρῳ. Μόλις ἐγνώσθησαν τὰ γεγονότα τῶν Ἀθηνῶν, ὁ στόλος οὗτος κατηυθύνθη πρὸς τὴν Σαλαμῖνα. Ὅσα πλοῖα εὑρέθησαν εἰς τοὺς νεωσοίκους τοῦ Πειραιῶς, ἡτοιμάσθησαν ἐσπευσμένως νὰ ἀντιμετωπίσουν τὸν ἐπιδρομέα, οἱ δὲ Πελοποννήσιοι, ἀντιληφθέντες ὅτι ἀπέτυχον τοῦ σκοποῦ τοῦ νὰ αἰφνιδιάσουν τοὺς Ἀθηναίους, ἔκριναν καλὸν νὰ παραιτηθοῦν τῆς κατὰ τοῦ Πειραιῶς ἐπιθέσεως καὶ νὰ στρέψουν τὴν προσπάθειάν των πρὸς τὴν Εὔβοιαν. Οὕτω πως οἱ Ἀθηναῖοι διέφυγον μὲν τὸν ἄμεσον κίνδυνον, εὑρέθησαν ὅμως εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἀντιμετωπίσουν ἄλλον ἐξ ἴσου σοβαρόν, διότι—ὅπως ἐξηγήσαμεν ἤδη—ἡ κατάληψις τῆς Εὐβοίας παρὰ τοῦ ἐχθροῦ θὰ τοὺς ἐστέρει τῆς μόνης ἀσφαλοῦς ὁδοῦ ἐπικοινωνίας πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον καὶ θὰ καθίστα προβληματικὸν τὸν ἐφοδιασμόν των. Συνεπλήρωσαν λοιπὸν ἐν σπουδῇ 36 πλοῖα καὶ ἔπλευσαν ἀμέσως πρὸς τὸν Νότιον Εὐβοϊκὸν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Δημοχάρους.

Οἱ ἀντίπαλοι στόλοι συνηντήθησαν παρὰ τὸν Ὠρωπὸν καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς συγκροτηθείσης ναυμαχίας ὑπῆρξε συντριπτικὴ ἥττα τῶν Ἀθηναίων, οἱ ὁποῖοι ἔχασαν ἐν συνόλῳ 22 πλοῖα.

1) Κατὰ τὰ ἐκτιθέμενα σχετικῶς παρὰ τοῦ Θουκυδίδου (VIII, 90) τὸ τεῖχος τοῦτο, βαῖνον κατὰ μῆκος τῆς πρὸς τὸν λιμένα παραλίας τῆς Ἡετωνίας (ὅπου νῦν τὰ λιμενικὰ [ὑπόστεγα). κατέληγεν εἰς τὸν ἀριστερᾷ τῷ εἰσπλέοντι πύργον τῆς εἰσόδου τοῦ λιμένος, ὅπου κατέληγε καὶ τὸ παλαιὸν ἐξωτερικὸν τεῖχος. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐσχηματίσθη εἰς ὠχυρωμένος περίβολος δεσπόζων τῆς εἰσόδου τοῦ λιμένος, ἐντὸς δὲ τοῦ περιβόλου τούτου ἡ Κυβέρνησις τῶν τετρακοσίων κατεσκεύασε καὶ στοάν, τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποίησεν ὡς σιταποθήκην ἐκδόσασα διαταγάς, ὅπως τὰ καταπλέοντα εἰς Πειραιᾶ πλοῖα ἐκφορτώνουν ἐκεῖ τὸν σῖτον. Συνεπῶς αἱ αἰτιάσεις τοῦ Θηραμένους, ὅτι σκοπὸς τοῦ νέου τούτου ὀχυρωματικοῦ ἔργου δὲν ἦτο ἡ βελτίωσις τῆς ἀμύνης τοῦ Πειραιῶς, ἀλλὰ μᾶλλον ἡ ἐγκατάστασις τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοῦ καὶ στόλου, ἦτο ἀρκετὰ ἀληθοφανής.

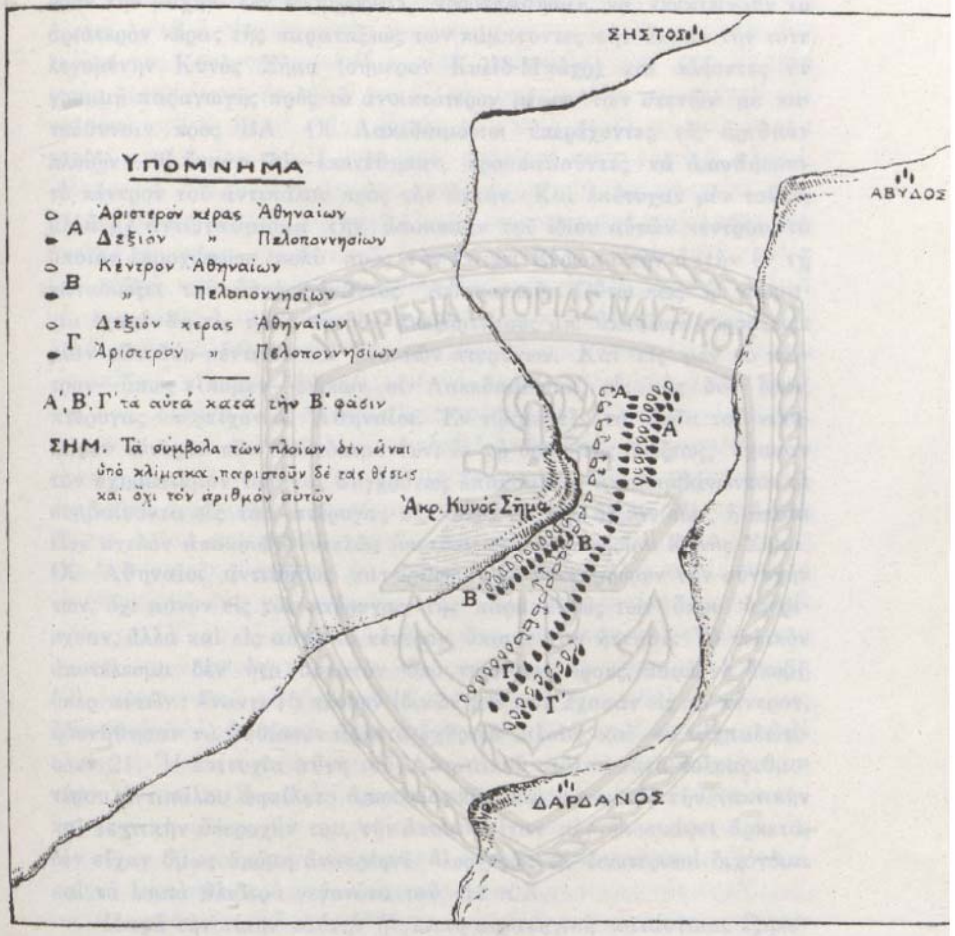
Ὑπὸ τὴν ἐντύπωσιν τῆς καταστροφῆς ταύτης, συνέπεια τῆς ὁποίας ἦτο ἡ παρὰ τῶν Λακεδαιμονίων κατάληψις τῆς Εὐβοίας, ἀνετράπη τὸ κατὰ τοῦ Ἀλκιβιάδου ψήφισμα περὶ ἐξοστρακισμοῦ, ἡ πόλις ἐτάχθη μετὰ τοῦ ἐν Σάμῳ στόλου καὶ ὁ Ἀλκιβιάδης ἐκλήθη νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πατρίδα του. Ἡ εἴδησις αὕτη καὶ μόνη ἤρκεσε νὰ ἀποτρέψῃ τοὺς νικητὰς τοῦ Ὡρωποῦ ἀπὸ τοῦ νὰ προσβάλουν τὸν Πειραιᾶ, τὸν ὁποῖον θὰ εὗρισκαν κενὸν πλοίων, διότι ἀντελαμβάνοντο τὴν δυσχερῆ θέσιν εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκοντο, ἐὰν κατέπλεεν ἐκεῖ ὁ ὑπὸ τὸν Ἀλκιβιάδην στόλος.

IV. Μεταφορὰ τοῦ θεάτρου τῶν ἐπιχειρήσεων εἰς Ἑλλήσποντον. - Ναυμαχίαι παρὰ τὸ Κυνὸς Σῆμα καὶ παρὰ τὴν Ἄβυδον. - Ναυμαχία καὶ πεζομαχία παρὰ τὴν Κύζικον.

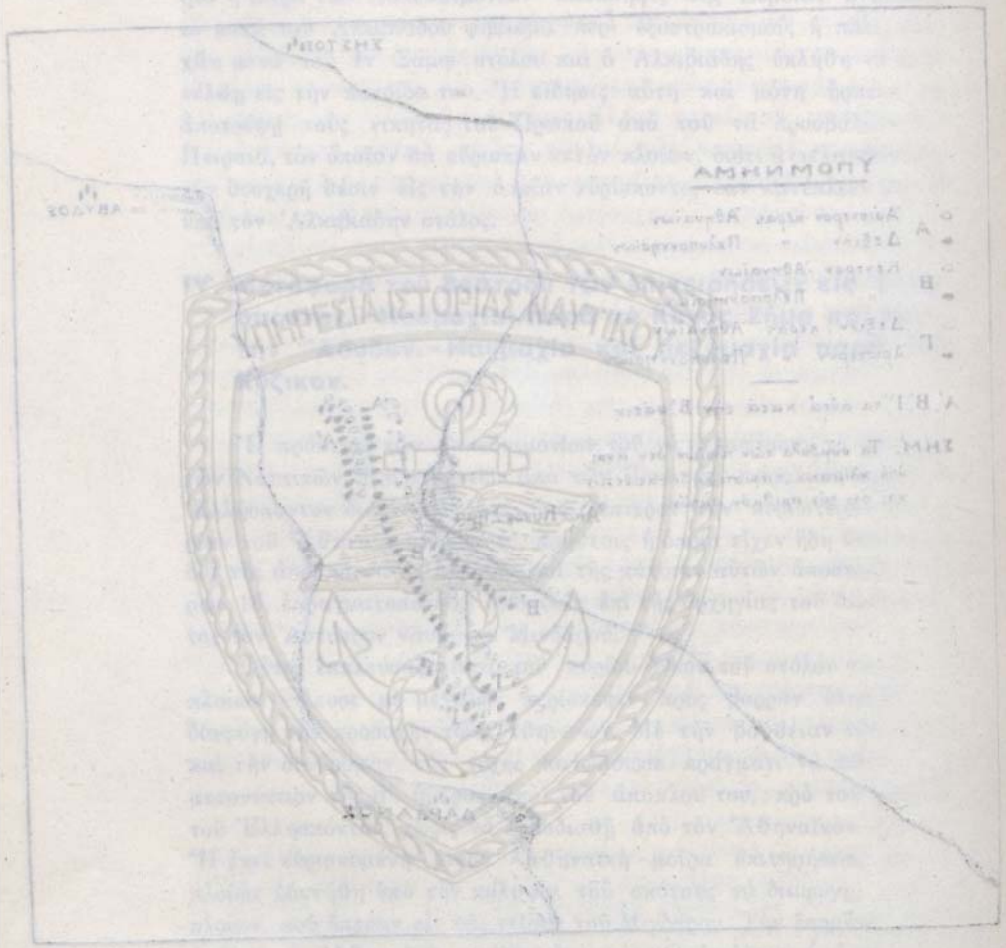
Ἡ πρόθεσις τῶν Λακεδαιμονίων τοῦ νὰ μεταφέρουν τὸ θέατρον τῶν Ναυτικῶν Ἐπιχειρήσεων ἀπὸ τῶν Ἰωνικῶν παραλίων πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον διὰ νὰ πλήξουν ἀσφαλέστερον τὴν κυριωτέραν ἀρτηρίαν τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Κράτους, πρόθεσις ἡ ὁποία εἶχεν ἤδη ἐκδηλωθῆ διὰ τῆς ἀποσπάσεως 10 πλοίων καὶ τῆς κατόπιν αὐτῶν ἀποστολῆς ἑτέρων 16, ἐπραγματοποιήθη ὁριστικῶς ἐπὶ τῆς ἀρχηγίας τοῦ διαδεχθέντος τὸν Ἀστύοχον ναυάρχου Μινδάρου.

Οὗτος ἐκπλεύσας μετὰ τοῦ κυρίου ὄγκου τοῦ στόλου του ἐξ 73 πλοίων ἔπλευσε μὲ μεγάλην περίσκεψιν πρὸς βορρᾶν ἐλπίζων νὰ διαφύγῃ τὴν προσοχὴν τῶν Ἀθηναίων. Μὲ τὴν βοήθειαν τῶν Χίων καὶ τὴν συνδρομὴν τῆς τύχης κατώρθωσε πράγματι νὰ φθάσῃ, τὸ μεσονύκτιον τῆς β΄. ἡμέρας ἀπὸ τοῦ ἀπόπλου του, πρὸ τοῦ στομίου τοῦ Ἑλλησπόντου, χωρὶς νὰ ἐμποδισθῇ ἀπὸ τὸν Ἀθηναϊκὸν στόλον. Ἡ ἐκεῖ εὑρισκομένη μικρὰ Ἀθηναϊκὴ μοῖρα ἐπιτηρήσεως ἐκ 12 πλοίων ἠδυνήθη ὑπὸ τὴν κάλυψιν τοῦ σκότους νὰ διαφύγῃ, πλὴν 4 πλοίων, ποὺ ἔπεσαν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Μινδάρου. Τὴν ἑπομένην ὅμως ἡμέραν ὁ Ἀθηναϊκὸς στόλος ὑπὸ τὸν Θράσυλλον, ὁ ὁποῖος διὰ πλοίων ἀναγνωρίσεως εἶχε παρακολουθήσει τὰς κινήσεις τοῦ ἐχθροῦ, ἐνεφανίσθη καὶ αὐτὸς πρὸ τοῦ Ἑλλησπόντου, ἕτοιμος πρὸς μάχην.

Ναυμαχία παρὰ τὸ Κυνὸς Σῆμα. Οἱ δύο στόλοι εἰσπλεύσαντες ἐντὸς τῶν στενῶν, ἐτάχθησαν ἀντιμέτωποι ἀλλήλων εἰς τὸ στενώτατον σημεῖον (σημερινὸν Τσανάκ), ὁ μὲν Ἀθηναϊκὸς κατὰ μῆκος τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἀκτῆς, ὁ δὲ Πελοποννησιακὸς κατὰ μῆκος τῆς Ἀσια-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ ΠΑΡΑ ΤΟ ΚΥΝΟΣ ΣΗΜΑ ΝΑΥΜΑΧΙΑΣ

τικῆς. Οἱ Ἀθηναῖοι, ἐπιζητοῦντες κατὰ τὴν συνήθειάν των νὰ δώσουν τὴν μάχην «ἐν εὐρυχωρίᾳ», προσεπάθησαν νὰ ἐπεκτείνουν τὸ ἀριστερὸν κέρας τῆς παρατάξεώς των κάμπτοντες τὴν ἄκραν τὴν τότε λεγομένην Κυνὸς Σῆμα (σήμερον Κυλὶδ-Μπάχρ) καὶ πλέοντες ἐν γραμμῇ παραγωγῆς πρὸς τὸ ἀνοικτότερον μέρος τῶν στενῶν μὲ κατεύθυνσιν πρὸς ΒΑ. Οἱ Λακεδαιμόνιοι ὑπερέχοντες εἰς ἀριθμὸν πλοίων—86 ἔναντι 76—ἐπετέθησαν, προσπαθοῦντες νὰ ἀπωθήσουν τὸ κέντρον τοῦ ἀντιπάλου πρὸς τὴν ἀκτήν. Καὶ ἐπέτυχαν μὲν τοῦτο, ἀλλὰ μὲ ἀντιστάθμισμα τὴν ἀποκοπὴν τοῦ ἰδίου αὐτῶν κέντρου, τὸ ὁποῖον ἐπροχώρησε πολὺ πρὸς τὴν ἔναντι Εὐρωπαϊκὴν ἀκτὴν ἐν τῇ καταδιώξει τοῦ ὑποχωρήσαντος Ἀθηναϊκοῦ. Οὕτω πως ἡ ναυμαχία ἐχωρίσθη εἰς τρεῖς σχεδὸν ἀνεξαρτήτους ἀπ' ἀλλήλων συρράξεις: μίαν τῶν δύο κέντρων καὶ δύο τῶν πτερύγων. Καὶ εἰς μὲν τὸ κέντρον—ὅπως εἴπομεν—ἐνίκων οἱ Λακεδαιμόνιοι, εἰς τὰς δύο ὅμως πτέρυγας ὑπερεῖχον οἱ Ἀθηναῖοι. Ἐν τῷ μεταξὺ τὰ πλοῖα τοῦ νικηφόρου κέντρου τῶν Λακεδαιμονίων, ἐν τῇ ὁρμῇ τῆς διώξεως, ἔχασαν τὸν σχηματισμόν των καὶ συγχρόνως ἔπαυσαν νὰ ἀντιλαμβάνωνται τὰ συμβαίνοντα εἰς τὰς πτέρυγας καὶ ἰδίως εἰς τὴν δεξιάν των, ἡ ὁποία εἶχε σχεδὸν ἀποκρουβῇ ἐντελῶς ὄπισθεν τοῦ ἀκρωτηρίου Κυνὸς Σῆμα. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀντιθέτως κατώρθωσαν νὰ διατηρήσουν τὴν συνοχήν των, ὄχι μόνον εἰς τὰς πτέρυγας τῆς παρατάξεώς των ὅπου ὑπερίσχυαν, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὸ τὸ κέντρον, ὅπου εἶχαν ἡττηθῆ. Τὸ τελικὸν ἀποτέλεσμα δὲν ἦτο δυνατὸν ὑπὸ τοιούτους ὅρους, παρὰ νὰ ἀποβῇ ὑπὲρ αὐτῶν: ἔναντι 15 πλοίων ἰδικῶν των ποὺ ἔχασαν εἰς τὸ κέντρον, ἠδυνήθησαν νὰ βυθίσουν ἀρκετὰ ἐχθρικὰ πλοῖα καὶ νὰ αἰχμαλωτίσουν 21. Ἡ ἐπιτυχία αὕτη τοῦ Ἀθηναϊκοῦ στόλου κατὰ πολυαριθμοτέρου ἀντιπάλου ὀφείλετο ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον εἰς τὴν τακτικὴν καὶ τεχνικὴν ὑπεροχήν του, τὴν ὁποίαν εἶχαν μὲν ὑποσκάψει ἀρκετά, δὲν εἶχαν ὅμως ἀκόμη ἀνατρέψει ὁλοσχερῶς αἱ ἐσωτερικαὶ διχόνοιαι καὶ τὰ λοιπὰ θλιβερὰ γεγονότα τοῦ 411 π.Χ.

Παρὰ τὴν νίκην ταύτην ἡ γενικὴ στρατηγικὴ κατάστασις ἐξηκολούθει νὰ εἶναι κρισιμωτάτη διὰ τοὺς Ἀθηναίους. Διότι μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς Εὐβοίας, τοῦ Βυζαντίου, τῆς Ἀβύδου καὶ τῆς Κυζίκου, ἀπεστάτησαν ἤδη ἀπὸ τοῦ Κράτους των τὰ Ἄβδηρα καὶ ἡ Θάσος. Καὶ τὴν μὲν Κύζικον ἠδυνήθησαν νὰ ἀνακαταλάβουν εὐχερῶς μετὰ τὴν παρὰ τὸ Κυνὸς Σῆμα νίκην των, δὲν ἦτο ὅμως ἐξ ἴσου εὔκολον νὰ ἀποσπάσουν δυνάμεις ἀπὸ τὸ κύριον θέατρον τοῦ Ἑλλησπόντου, διὰ νὰ ἐξαναγκάσουν τὴν Θάσον καὶ τὰ Ἄβδηρα εἰς ὑποταγήν. Ἐπὶ

πλέον, μία ἰσχυρὰ Πελοποννησιακὴ ἐνίσχυσις ἐκ 50 πλοίων εὑρίσκετο ἤδη ἐν πλῷ κατευθυνομένη πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον, ὅπως ἑνωθῇ μετὰ τοῦ Μινδάρου. Κατὰ τὴν κρίσιμον ὅμως αὐτὴν στιγμὴν ἡ Τύχη ἐφάνη εὐμενὴς πρὸς τοὺς Ἀθηναίους. Διότι ὁ Πελοποννησιακὸς μὲν στόλος τῆς ἐνισχύσεως, πλέων παρὰ τὸν Ἄθω, ἔχασε τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν πλοίων του ἕνεκα τρικυμίας, μία δὲ μοῖρα ἐκ 14 πλοίων ὑπὸ τὸν Δωριέα, ἡ ὁποία εἶχεν ἐκπλεύσει ἀπὸ τὴν Ρόδον καὶ ἔπλεεν ἐπίσης πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ Μινδάρου, ὠφθη πρὸ τοῦ στομίου τοῦ Ἑλλησπόντου παρὰ τῶν «ἡμεροσκόπων» τῶν Ἀθηναίων, διωχθεῖσα δὲ ὑπὸ 20 πλοίων ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ πρὸς τὸ Ροίτειον (τὸ σημερινὸν Κουμ-Καλέ), ὅπου τὰ πληρώματα ἀνείλκυσαν τὰ πλοῖα εἰς τὴν ἀκτήν. Ὁ Μίνδαρος, μόλις εἶδεν ἐκ τοῦ Ἰλίου τὰ συμβαίνοντα, καθείλκυσεν ἐν σπουδῇ τὰ πλοῖα του καὶ ἔπλευσε πρὸς βοήθειαν τοῦ Δωριέως. Τότε ὅμως καὶ ἡ κυρία Ἀθηναϊκὴ δύναμις, ἡ ὁποία ἐτηρεῖτο ἐν ἐπαφῇ, τὸν ἠκολούθησεν ἐκ τοῦ σύνεγγυς καὶ ἐπετέθη κατ' αὐτοῦ.

Ναυμαχία παρὰ τὴν Ἄβυδον. Τὰ Ἀθηναϊκὰ πλοῖα ἦσαν πάλιν κατώτερα ἀριθμητικῶς τῶν ἀντιπάλων (61 ἔναντι 76) καὶ ἡ μάχη ἀρχίσασα τὰς πρωϊνὰς ὥρας ἐξηκολούθησεν ἀμφίρροπος μέχρι τοῦ ἀπογεύματος, ὁπότε ἐνεφανίσθη αἴφνης Ἀθηναϊκὴ μοῖρα ἐκ 18 πλοίων. Ἦτο ὁ Ἀλκιβιάδης, ὁ ὁποῖος μὴ ἐπιτυχὼν τίποτε ἀπὸ τὰς ἀτελειώτους δολοπλοκίας του παρὰ τῷ Τισσαφέρνῃ καὶ ἀντιλαμβανόμενος τὴν πρωταρχικὴν σημασίαν τῆς ὁριστικῆς ἐν τῷ Ἑλλησπόντῳ καὶ τῇ Προποντίδι ἐπικρατήσεως, ἔπλεε πρὸς συνάντησιν τοῦ στόλου του. Ἡ παρέμβασις αὕτη τοῦ Ἀλκιβιάδου ὑπῆρξεν ἀποφασιστική. Τὰ Πελοποννησιακὰ πλοῖα ἐτράπησαν πρὸς τὴν ἀκτὴν τῆς Ἄβύδου καὶ ἡ μάχη ἐξηκολούθησεν εἰς τὸν αἰγιαλόν, ἔλαβε μάλιστα μέρος εἰς αὐτὴν καὶ ὁ στρατὸς καὶ τὸ ἱππικὸν τοῦ Φαρναβάζου. Περὶ τὴν ἑσπέραν οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέπλευσαν συναποκομίζοντες 20 κενὰς τριήρεις τοῦ ἐχθροῦ, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλουν τὸ ἔπαθλον τῆς νίκης των (1).

Μετὰ τὴν λαμπρὰν αὐτὴν ἐπιτυχίαν, ἡ ὁποία ὠφείλετο κυρίως εἰς τὴν ἐπίκαιρον παρέμβασίν του, ὁ Ἀλκιβιάδης, διαθέτων πλέον ἀπόλυτον κυριαρχίαν θαλάσσης ἐν τῇ περιοχῇ Ἑλλησπόντου-Προποντίδος, ἀπέσπασεν 20 πλοῖα ὑπὸ τὸν Θρασύβουλον πρὸς κατάληψιν τῆς Θάσου. Ἀφοῦ δὲ ἀπέστειλε τὸν Θράσυλλον εἰς Ἀθήνας ὅπως ἀναφέρῃ περὶ τῆς καταστάσεως καὶ ζητήσῃ νέα πλοῖα, αὐτὸς μετὰ 40 τριήρεων παρέμεινεν εἰς Ἑλλήσποντον καὶ ἐπανέλαβε τὰς συνήθεις διαπραγματεύσεις του μετὰ τοῦ ἀφιχθέντος ἐκεῖ ἐν τῷ μεταξὺ Τισσαφέρνους. Οὗτος ὅμως, ἀκολουθῶν τὴν γνωστὴν τακτικὴν τῶν Περσῶν τοῦ νὰ ἐνισχύουν τὸν ἑκάστοτε ἀτυχοῦντα ἐκ τῶν δύο ἀντιπάλων διὰ νὰ τροφοδοτοῦν τὸν μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἀδελφοκτόνον πόλεμον, τώρα ποὺ οἱ Ἀθηναῖοι ἐφαίνοντο νικῶντες, ἐστράφη πάλιν πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους.

Οὕτω, τὴν ἄνοιξιν τοῦ 410 π.Χ., ἡ γενικὴ κατάστασις, ἡ ὁποία κατόπιν τῶν ἐπιτυχιῶν τοῦ Ἀλκιβιάδου εἶχε κάπως βελτιωθῇ διὰ τοὺς Ἀθηναίους, ἤρχισε πάλιν νὰ φαίνεται σκοτεινή. Ὁ Μίνδαρος, ἀνασυντάξας τὸν στόλον του μετὰ τὴν ἥτταν τῆς Ἀβύδου καὶ ἀναβιβάσας πάλιν τὸν ἀριθμὸν τῶν πλοίων του εἰς 60, κατώρθωσε νὰ ἀνακαταλάβῃ τὴν Κύζικον. Ὁ Ἀλκιβιάδης μὲ τὰ 40 πλοῖα του ἔκρινε προτιμότερον νὰ μὴ προβάλῃ καμμίαν ἀντίστασιν, ἐν ἀναμονῇ ἐνισχύσεων. Πράγματι οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν ἀποστείλει πρὸς αὐτὸν ἐνίσχυσιν ἐξ 20 πλοίων ὑπὸ τὸν Θηραμένην, ἀλλ' οὗτος, ἐμπλακεὶς κατὰ τὸν πλοῦν εἰς δευτερευούσας τινὰς ἐπιχειρήσεις, καθυστέρησεν ἀπ' ἀρκετόν. Τέλος ἠνώθη παρὰ τὰ Θρακικὰ παράλια μὲ τὴν μοῖραν τοῦ Θρασύλλου καί, ἀφοῦ αἱ δύο αὗται μοῖραι ἠσχολήθησαν ἐπ' ὀλίγον μὲ «ἀργυρολογίαν», ἤτοι εἴσπραξιν φόρων, κατέπλευσαν εἰς Ἑλλήσποντον. Ἦτο πλέον καιρός! Ἀμέσως ὁ Ἀλκιβιάδης μὲ τὴν συνήθη του γοργότητα ἀπεφάσισε νὰ ἐπωφεληθῇ τῆς κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀποκατασταθείσης ὑπεροχῆς του, καὶ νὰ δράσῃ κεραυνοβόλως. Διήρεσε λοιπὸν τὰς δυνάμεις του εἰς δύο κλιμάκια, περίπου ἰσοδύναμα, τὰ διέταξε νὰ πλεύσουν χωριστὰ εἰς τὸν λιμένα τοῦ Παρίου (ἔναντι τῆς Κυζίκου) καὶ ἀφοῦ οὕτω πως συνεκέντρωσαν ἐκεῖ 86 πλοῖα, ἀπέπλευσε διὰ νυκτὸς καὶ κατηυθύνθη εἰς Προκόνησον (τὴν σημερινὴν νῆσον τοῦ Μαρμαρᾶ). Ἐκεῖ προητοίμασε ψυχικῶς μὲ μίαν σύντομον ἀλλ' ἐντυπωσιακὴν προσλαλιὰν τοὺς ἄνδρας του διὰ τὴν ἐπικειμένην ναυμαχίαν, πεζομαχίαν καὶ τειχομαχίαν ἀκόμη. Διότι, καθὼς τοὺς ἐξήγησεν, αἱ δυσκολίαι ἐξευρέσεως χρημάτων ἦσαν πολλαὶ διὰ τοὺς Ἀθηναίους, ἐνῷ ἀντιθέτως οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐλάμβαναν ἄφθονα παρὰ τῶν Περσῶν· καὶ συνεπῶς ἦτο ζωτικὴ ἀνάγκη νὰ ἀνακαταληφθῇ τὸ ταχύτερον διὰ παντὸς τρόπου ἡ Κύζικος καὶ αἱ ἄλλαι ἀποστατήσασαι πόλεις. Ἀμέσως κατόπιν οἱ ἄνδρες καθείλκυσαν τὰ πλοῖα εἰς τὴν

1) Ὁ ἀριθμὸς οὗτος ἀναφέρεται παρὰ τοῦ Ξενοφῶντος (Ἑλλην. I, 1, 8). Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ Μίνδαρος δὲν ἐβράδυνε νὰ συμπληρώσῃ τὰ πλοῖα ποὺ ἔχασε, τοῦτο δὲ χάρις εἰς τὴν ἄφθονον ναυπηγήσιμον ξυλείαν ἡ ὁποία ὑπῆρχεν εἰς τὴν περιοχήν, καθὼς καὶ εἰς τὰ ναυπηγεῖα. Διότι ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται, πῶς μετ' ὀλίγους μῆνας εὑρέθη πάλιν νὰ διαθέτῃ κατὰ τὴν ναυμαχίαν τῆς Κυζίκου 60 τριήρεις.

θάλασσαν, ἐπεβιβάσθησαν αὐτῶν καὶ ὑπὸ ραγδαίαν βροχὴν ὁ στόλος ἀπέπλευσε κατευθυνόμενος πρὸς τὴν Κύζικον.

Ναυμαχία καὶ πεζομαχία παρὰ τὴν Κύζικον. Μόλις ὁ Ἀλκιβιάδης ἔφθασε πρὸ τῆς πόλεως, βελτιωθείσης ἐν τῷ μεταξὺ τῆς ὁρατότητος καὶ ἐκλάμψαντος τοῦ ἡλίου, βλέπει τὸν στόλον τοῦ Μινδάρου ἐκτελοῦντα ἀσκήσεις ἐν πλῷ ἀρκετὰ μακρὰν τοῦ λιμένος. Ἀμέσως διὰ ταχέος χειρισμοῦ ὁ Ἀθηναῖος ναύαρχος παρεμβάλλεται μεταξὺ τοῦ ἐχθροῦ καὶ τῆς Κυζίκου, ὁ δὲ Μίνδαρος, μὴ τολμῶν νὰ ἀναμετρηθῇ πρὸς ὑπέρτερον κατ' ἀριθμὸν ἀντίπαλον, στρέφει πρὸς δυσμάς. Τότε ὁ Ἀλκιβιάδης διατάσσει 60 ἐκ τῶν πλοίων του, ἤτοι ἰσάριθμα πρὸς τὰ ἐχθρικά, νὰ τηρῶσι τὴν πρὸς αὐτὰ ἐπαφήν, αὐτὸς δὲ μὲ τὰ ὑπόλοιπα πλέει πρὸς τὸν αἰγιαλὸν καὶ ἀποβιβάζει τοὺς ἄνδρας του, παρεμβληθεὶς οὕτω καὶ ἀπὸ ξηρᾶς μεταξὺ τοῦ ἐχθροῦ καὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ του σκοποῦ, τῆς Κυζίκου. Ὁ Μίνδαρος, ἀντιληφθεὶς τὸν κίνδυνον, ἠναγκάσθη τότε καὶ αὐτὸς νὰ πλεύσῃ πρὸς τὴν ξηρὰν καὶ νὰ ἀποβιβάσῃ τοὺς ἄνδρας του, κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν ὅμως πεζομαχίαν φονεύεται. Ὁ θάνατός του ἀποσυνέθεσε τὴν ἐκ τῶν πληρωμάτων του συγκροτηθεῖσαν πεζικὴν δύναμιν, ἡ ὁποία δὲν ἐβράδυνε νὰ τραπῇ εἰς ἄτακτον φυγήν. Κατόπιν τούτου ἡ Κύζικος ἔπεσεν εἰς χεῖρας τοῦ Ἀλκιβιάδου, καθὼς καὶ ὅλα τὰ πλοῖα τοῦ Μινδάρου, πλὴν ὀλίγων τῶν Συρακοσίων, τὰ ὁποῖα ἐπρόλαβαν νὰ κατακαύσουν οἱ ἄνδρες των. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ ραγδαία καὶ ἀποφασιστικὴ ἐνέργεια τοῦ Ἀλκιβιάδου ἀντημείφθη, ὄχι μόνον διὰ τῆς ἀνακαταλήψεως τῆς Κυζίκου, ἀλλὰ καί, τὸ σπουδαιότερον, διὰ τῆς πλήρους ἐκμηδενίσεως τῆς ἐν Ἑλλησπόντῳ ἐχθρικῆς ναυτικῆς δυνάμεως. Ἡ λαμπρὰ αὕτη νίκη μετέτρεπε ριζικῶς τὴν κατάστασιν ὑπὲρ τῶν Ἀθηναίων. Διὰ νὰ μονιμοποιηθοῦν ὅμως τὰ ἀποτελέσματά της, ἦτο ἀνάγκη συνεχίσεως τῶν ἐπιχειρήσεων μὲ τὸν αὐτὸν ρυθμόν· διότι ἡ ναυπήγησις πλοίων τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἦτο γενικῶς ζήτημα ὀλίγων μηνῶν, ἡ ναυπηγήσιμος δὲ ξυλεία καὶ τὰ Περσικὰ χρήματα ἦσαν ἄφθονα εἰς τὴν περιοχήν, ὅπου εἶχε μεταφερθῇ τὸ θέατρον τοῦ ἀγῶνος.

Ὁ Ἀλκιβιάδης, ἀντιλαμβανόμενος καλῶς τὰς δυσχερείας αὐτὰς καὶ συναισθανόμενος τὴν ἐπείγουσαν ἀνάγκην τοῦ νὰ ἐκμεταλλευθῇ τὴν ἐπιτυχίαν του, ἀπέστειλεν ἀμέσως μοῖραν ἐκ 30 πλοίων εἰς τὴν Χρυσόπολιν (τὸ σημερινὸν Σκούταρι) ἔναντι τοῦ Βυζαντίου, διὰ νὰ ἐπιτηρῇ τὸν Βόσπορον καὶ νὰ εἰσπράττῃ φόρον 10% ἀπὸ ὅλα τὰ

διαπλέοντα πλοῖα (1). Διὰ τῶν ἐνεργειῶν τούτων τὸ Ἀθηναϊκὸν Κράτος ἀποκαθίστατο εἰς τὴν Προποντίδα καὶ τὸν Ἑλλήσποντον, ὁ δὲ ἐπισιτισμὸς τῶν Ἀθηνῶν, καθὼς καὶ ἡ χρηματικὴ ἐπάρκεια, ἐξησφαλίζετο καὶ πάλιν.

Ἡ εἴδησις τῆς παρὰ τὴν Κύζικον νίκης ἔφθασεν εἰς Ἀθήνας, μαζὶ μὲ τὴν περίφημον διὰ τὴν Λακωνικήν της βραχυλογίαν ἀναφορὰν τοῦ Ἐπιστολέως τοῦ Μινδάρου Ἱπποκράτους, ἡ ὁποία ἀποσταλεῖσα παρ' αὐτοῦ εἰς Σπάρτην, ἔπεσεν εἰς χεῖρας τῶν Ἀθηναίων. Εἰς τὰς ὀλίγας λέξεις της ἐφαίνετο καλύτερον πάσης λεπτομεροῦς περιγραφῆς τὸ μέγεθος τῆς συμφορᾶς τῶν Λακεδαιμονίων: «ἔρρει τὰ »κάλα· Μίνδαρος ἀπεσσύα· πεινῶντι τῶνδρες· ἀπορείομες τὶ χρὴ »δρᾶν»! Ἡ διαφθορὰ ὅμως τοῦ Δήμου τῶν Ἀθηνῶν ἦτο πλέον τόσον βαθεῖα, ὥστε ἡ πρώτη σκέψις, ποὺ ἐγέννησεν ἡ ἀναγγελία τῶν ἐπιτυχιῶν τοῦ Ἀλκιβιάδου, ἦτο πῶς νὰ ἀποκατασταθοῦν τὰ ἐπὶ τῆς ὀλιγαρχικῆς Κυβερνήσεως καταργηθέντα ἔμμισθα ὑπουργήματα. Πρωτοστάται τῆς νέας κινήσεως ἦσαν ὁ Θράσυλλος καὶ ὁ Κλεοφῶν, δημαγωγὸς τοῦ τύπου τοῦ Κλέωνος, ὄχι ὅμως ἐξ ἴσου μὲ ἐκεῖνον ἱκανός. Συνέπεια δὲ αὐτῆς ἦτο ἡ ἀπορρόφησις τοῦ πλείστου μέρους τῶν δημοσίων προσόδων, ἐνῷ κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς στοιχειωδεστέρας λογικῆς θὰ ἔπρεπεν αὗται νὰ διατεθοῦν διὰ τὴν ταχίστην ἐνίσχυσιν τοῦ στόλου πρὸς μονιμοποίησιν καὶ ἐπέκτασιν τῶν ἐν Προποντίδι ἐπιτευχθέντων. Καὶ χωρὶς νὰ θέλῃ κανείς, ἐνθυμεῖται μίαν ἄλλην κρίσιμον περίοδον ἀπὸ τὴν μακραίωνα ἱστορίαν μας, ἡ ὁποία, καίτοι κατὰ 22 καὶ πλέον αἰῶνας μεταγενεστέρα τῆς ἐξεταζομένης, παρουσιάζει ἀπόλυτον πρὸς αὐτὴν ὁμοιότητα: τὴν περίοδον τοῦ 1825, κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ ἐμφύλιοι ἔριδες ἐν Πελοποννήσῳ ἀπερρόφων ὅλην τὴν προσοχὴν τῆς Κεντρικῆς Διοικήσεως καὶ ὅλα τὰ χρήματα τῶν ἐξωτερικῶν δανείων, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν πλήρη ἐγκατάλειψιν τοῦ Ναυτικοῦ, τῆς ὁποίας συνέπεια ἦτο ἡ ἀκώλυτος ἀπόβασις τοῦ Ἰμπραὴμ (2) εἰς Μεθώνην. Δὲν περιωρίσθη ὅμως εἰς μόνην τὴν διασπάθισιν τῶν δημοσίων προσόδων ἡ φθοροποιὸς ἐπήρεια τῆς ὁμάδος τοῦ Θρασύλλου καὶ τοῦ Κλεοφῶντος, ἀλλ' ἐπεξετάθη—ὅπως καὶ κατὰ τὰ παρελθόντα ἔτη—καὶ εἰς τὴν διαχείρισιν τῆς ἐξωτερικῆς ὑποθέσεως. Πράγματι, ὅταν οἱ Λακεδαιμόνιοι ὑπὸ τὴν πρώτην ἐντύπωσιν τῆς ἐν Κυ-

1) Ξενοφ. Ἑλλην. I, 1, 20-26.

2) Ἴδε Κ. Ἀλεξανδρῆ, Αἱ Ν. Ἐπιχειρήσεις τοῦ ὑπὲρ Ἀνεξαρτησίας Ἀγῶνος 1821—29, σελ. 86—87.

ζίκῳ πανωλεθρίας, ὑπέβαλον νέας προτάσεις εἰρήνης μὲ βάσιν τὴν διατήρησιν τῶν κεκτημένων, ἐνῷ αἱ ἀνώτεραι τάξεις τῶν πολιτῶν ἦσαν διατεθειμέναι νὰ τὰς ἀποδεχθοῦν, ὁ Κλεοφῶν ἔπεισε τὸν Δῆμον νὰ τὰς ἀπορρίψῃ. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον οἱ Ἀθηναῖοι ἔχασαν μίαν ἀκόμη λαμπρὰν εὐκαιρίαν νὰ τερματίσουν ἐντίμως τὸν πόλεμον διατηροῦντες τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ Κράτους των, ἤτοι τὰς Κληρουχίας, τὴν Σάμον, τὴν Λέσβον, τὰς Κυκλάδας, τὴν Θρακικὴν Χερσόνησον καὶ ἄλλας σημαντικὰς κτήσεις των (1).

Ὡς δὲ νὰ μὴν ἤρκει καὶ τοῦτο τὸ σφάλμα, ὁ Θράσυλλος, φιλοδοξῶν νὰ μὴ ὑπολειφθῇ τοῦ Ἀλκιβιάδου εἰς πολεμικὰς δάφνας, ἔπεισε τὸν Δῆμον νὰ τοῦ ἀναθέσῃ τὴν ἀρχηγίαν ἐκστρατείας πρὸς ἀνακατάληψιν τῶν ἐν Ἰωνίᾳ ἀπολεσθεισῶν Ἀθηναϊκῶν Κτήσεων. Καὶ τὴν ἄνοιξιν τοῦ 409, ἐξέπλευσεν ἐπὶ κεφαλῆς δυνάμεων 50 τριήρεων, 1000 ὁπλιτῶν καὶ 100 ἱππέων (2). Ἡ ἐκστρατεία ὅμως αὕτη ἀπέληξεν εἰς πλήρη ἀποτυχίαν καὶ ὁ Θράσυλλος ἠναγκάσθη ,συναποκομίζων ἐπὶ τῶν πλοίων του τὰ λείψανα τοῦ στρατοῦ του, νὰ πλεύσῃ πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον καὶ νὰ τεθῇ ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Ἀλκιβιάδου.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἑπομένου ἔτους 408 ὁ Ἀλκιβιάδης συνεχίζων τὰς προσπαθείας του πρὸς πλήρη ἀποκατάστασιν τῆς Ἀθηναϊκῆς κυριαρχίας εἰς τὸν Βόσπορον, ἐπολιόρκησε τὴν Χαλκηδόνα, τὴν ὁποίαν καὶ κατέλαβεν, ἀφοῦ προηγουμένως ἐνίκησεν εἰς μάχην ἐκ παρατάξεως τὸν Ἱπποκράτην καὶ εἰς μάχην χαρακωμάτων τὸν Φαρνάβαζον. Ὀλίγον μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Χαλκηδόνος, τὸ Βυζάντιον παρεδίδετο ὡσαύτως εἰς τοὺς Ἀθηναίους. Ἀφοῦ δὲ οὕτως ἀποκατέστησε πλήρως τὴν Ἀθηναϊκὴν Ἡγεμονίαν εἰς τὴν βασικὴν ταύτην περιοχὴν τοῦ Ἑλλησπόντου, Προποντίδος καὶ Βοσπόρου, ὁ Ἀλκιβιάδης ἐστράφη, ἀρχομένου τοῦ 407, πρὸς τὰ Θρακικὰ παράλια καὶ ἐκεῖθεν πρὸς τὴν Ἰωνίαν. Ἡ κατάστασις ὅμως, τὴν ὁποίαν εὗρεν ἐκεῖ, ἦτο πολὺ δυσκολωτέρα, ἀπὸ ὅσον τὴν ἐφαντάζετο. Οἱ πρέσβεις, τοὺς ὁποίους εἶχεν ἀποστείλει—κατόπιν συμφωνίας μὲ τὸν Φαρνάβαζον—πρὸς τὸν Μέγαν Βασιλέα, κατεκρατήθησαν παρὰ τοῦ υἱοῦ του Κύρου,

1) Κατὰ τὸν Beloch συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀπόρριψιν τῶν προτάσεων τῶν Λακεδαιμονίων καὶ ὁ Ἀλκιβιάδης (ἴδε Beloch, Die Attische Politik seit Perikles, σελ. 80.

2) Ὁ Ξενοφῶν (Ἑλλην. I, II, 1) ἀναφέρει τὴν λεπτομέρειαν, ὅτι ὁ Θράσυλλος διὰ τὰς ἐν Ἰωνίᾳ ἐπιχειρήσεις του ἐξώπλισε 5.000 ἐκ τῶν ἀνδρῶν τῶν πληρωμάτων του ὡς πελταστάς.

εἰς τὸν ὁποῖον εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ ἀνατεθῇ ἡ Σατραπεία τῆς βορείως τοῦ Μαιάνδρου περιοχῆς τῆς Μ. Ἀσίας. Ὁ νεαρὸς οὗτος Ἡγεμονίδης διέκειτο ἀπολύτως φιλικῶς πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους, τοὺς ὁποίους εἶχεν ἐν νῷ νὰ χρησιμοποιήσῃ ὡς μισθοφόρους διὰ τὴν κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀρταξέρξου ἐκστρατείαν, τὴν ὁποίαν ἐσχεδίαζε νὰ ἐπιχειρήσῃ πρὸς κατάκτησιν τοῦ Περσικοῦ Στέμματος. Ἐκτὸς τούτου συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν σύσφιγξιν τῶν μεταξὺ Κύρου καὶ Λακεδαιμονίων σχέσεων ἡ ἐξαιρετικὴ διπλωματικὴ ἱκανότης τοῦ ἀναλαβόντος ἐν τῷ μεταξὺ τὴν ἀνωτάτην ἀρχηγίαν τοῦ Πελοποννησιακοῦ στόλου ναυάρχου Λυσάνδρου (1). Διότι δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν, ὅτι ἡ ναυτικὴ δύναμις τῆς ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Σπάρτης συμμαχίας ἐστηρίζετο σχεδὸν ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν οἰκονομικὴν βοήθειαν τῶν Περσῶν καὶ συνεπῶς ὁ ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῆς ἔπρεπεν ἀπαραιτήτως νὰ συνδυάζῃ πρὸς τὴν πολεμικὴν καὶ διπλωματικὴν ἱκανότητα, διὰ νὰ ἀποσπᾷ ἀπὸ τοὺς Σατράπας ὅσον τὸ δυνατὸν μεγαλύτερα ποσά.

Ἀντιληφθεὶς λοιπὸν ὁ Ἀλκιβιάβης, ὅτι τὴν στιγμὴν ἐκείνην τὸ ἔδαφος δὲν ἦτο πρόσφορον διὰ τὴν συνέχισιν τῶν πρὸς τοὺς Πέρσας δολοπλοκιῶν του εἰς τὰς ὁποίας εἶχε τόσον διαπρέψει, ἀπεφάσισε νὰ μὴν ἐπιληφθῇ ἀκόμη τῶν ἐν Ἰωνίᾳ ἐπιχειρήσεων, ἀλλά, βασιζόμενος εἰς τὰς μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἐπιτυχίας του ἐν Πόντῳ, νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Ἀθήνας. Ἐκτὸς τῶν πολιτικῶν ὑπολογισμῶν, συνηγόρουν ὑπὲρ τῆς ἐπιστροφῆς του καὶ λόγοι καθαρῶς ναυτικῆς φύσεως. Τὰ πλοῖά του, πλεῖστα ἐκ τῶν ὁποίων εὑρίσκοντο ἐν συνεχεῖ ὑπηρεσίᾳ ἀπὸ τοῦ 411 π.Χ. ἤτοι ἀπὸ 4 ὅλων ἐτῶν ἄνευ σοβαρᾶς τινὸς ἐπισκευῆς, εἶχαν ἀπόλυτον ἀνάγκην, ἄλλα μὲν ἀντικαταστάσεως, ἄλλα δὲ ἀνακαινίσεως. Ἡ ἐπάνοδός του εἰς Ἀθήνας, (Ἰούνιος 407), ὅπως τὴν περιγράφει ὁ Ξενοφῶν (2) ὑπῆρξε θριαμβευτική. Ὅταν δὲ παρουσιάσθη πρὸ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Δήμου καὶ ἀπελογήθη διὰ βραχέων

1) Ἡ ἀκριβὴς ἐποχή, καθ' ἣν ὁ Λύσανδρος ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν τοῦ στόλου δὲν εἶναι γνωστή. Κατὰ τὸν Πλούταρχον (Λυσάνδρ. III) τοῦτο συνέβη τὸ 408 π.Χ., ἤτοι καθ' ὃν χρόνον ὁ Ἀλκιβιάδης εὑρίσκετο ἀκόμη ἐν Προποντίδι. Ὁ Ξενοφῶν (Ἑλλην. I, V, 1), ἀναφέρει ἀορίστως, «πρότερον οὐ πολλῷ χρόνῳ» ἀπὸ τοῦ νέου ἔκπλου τοῦ Ἀλκιβιάδου ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Ἄνδρον. Ἐκ τούτων συνάγομεν, ὅτι πάντως ἡ εἰς Ἰωνίαν ἄφιξις τοῦ Λυσάνδρου καὶ αἱ παρὰ τῷ Κύρῳ ἐνέργειαί του, τὰς ὁποίας περιγράφει λεπτομερῶς ὁ Ξενοφῶν, προηγήθησαν τοῦ εἰς Ἰωνίαν κατάπλου τοῦ Ἀλκιβιάδου.

2) Ξενοφ. Ἑλλην. I, N. 13-20.

ἐπὶ τῶν κατηγοριῶν ἐκείνων ποὺ εἶχαν προκαλέσει πρὸ ὀκταετίας τὴν φυγήν του, τόσον ἐμάγευσεν ὅλους, ὥστε ἐξελέγη ἀμέσως «στρατηγὸς αὐτοκράτωρ», δηλαδὴ μὲ ἀπόλυτον πληρεξουσιότητα νὰ διευθύνῃ τὸν πόλεμον.

Δὲν ἐπέρασαν ὅμως πολλοὶ μῆνες καὶ ἡ συμπάθεια τοῦ μεγαλυτέρου μέρους τῶν πολιτῶν ἤρχισε νὰ μεταστρέφεται καὶ πάλιν εἰς ἀντιπάθειαν λόγῳ τοῦ χαρακτῆρος του καὶ εἰς δυσπιστίαν λόγῳ τῶν σαφῶς διαγραφομένων δικτατορικῶν τάσεών του. Δὲν ἔμεινε κατόπιν τούτου διὰ τὸν Ἀλκιβιάδην ἄλλος τρόπος ἐπανακτήσεως τῆς εὐνοίας τοῦ λαοῦ, παρὰ μόνον ἡ ἀνανέωσις τῶν πολεμικῶν του δαφνῶν καί, ἀφοῦ ἀνασυνεκρότησε τὸν στόλον ἐξ 100 πλοίων μετὰ 1500 ὁπλιτῶν καὶ 150 ἱππέων, ἀπέπλευσεν ἐκ Πειραιῶς. Πρώτη προσέγγισίς του ἦτο εἰς τὸ Γαύρειον τῆς Ἄνδρου, ἡ ὁποία εἶχεν ἀποστατήσει. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἐπιχείρησις αὐτὴ θὰ ἀπῄτει χρόνον, ἐσυνέχισε τὸν πλοῦν του εἰς τὴν Σάμον, τὴν ὁποίαν ἀπεφάσισε νὰ χρησιμοποιήσῃ καὶ πάλιν ὡς πολεμικὴν βάσιν του.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Λυσάνδρου ναυτικὴ δύναμις εἶχεν ἀνέλθει, χάρις εἰς τὰς παρὰ τῷ Κύρῳ ἐνεργείας τοῦ ἱκανωτάτου τούτου ἀνδρός, ἀπὸ 70 εἰς 90 πλοῖα. Ὁ Ἀλκιβιάδης πιστὸς εἰς τὰς μεθόδους του, δὲν ἠθέλησε νὰ δοκιμάσῃ τὴν τύχην τῶν ὅπλων, πρὶν προπαρασκευάσῃ διπλωματικῶς τὸ ἔδαφος. Μετέβη λοιπὸν παρὰ τῷ Τισσαφέρνῃ καὶ ἐπεχείρησε νὰ ἔλθῃ μέσῳ αὐτοῦ εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὸν Κῦρον, ἀλλ' ἄνευ ἀποτελέσματος. Ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Λυσάνδρου εἶχεν εὕρει ἀντάξιον αὐτοῦ ἀντίπαλον καὶ ἐπὶ τοῦ διπλωματικοῦ ἀκόμη πεδίου. Κατόπιν τούτου ἀπεφάσισε νὰ παρασύρῃ τὸν Λύσανδρον εἰς ἀποφασιστικὴν ναυμαχίαν, ἀλλὰ δὲν κατώρθωσε νὰ τὸ ἐπιτύχῃ μέχρι τοῦ τέλους τοῦ φθινοπώρου, ὁπότε συνήθως αἱ πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις διεκόπτοντο.

Τότε ὁ Λύσανδρος συγκεντρώσας τὰ 90 πλοῖα του εἰς τὴν Ἔφεσον, τὰ ἀνείλκυσεν εἰς τὴν ξηρὰν καὶ ἐπεδόθη εἰς τὴν ἐπισκευήν των (1), ἡ δὲ κυρία δύναμις τοῦ Ἀθηναϊκοῦ στόλου παρέμεινε συγκεντρωμένη παρὰ τὸ Νότιον (τῆς Μυτιλήνης) εἰς ἄμεσον γειτνίασιν, ἀποσπῶσα μικρὰς μοίρας διὰ τὴν περίπολον τῶν παραλίων καὶ τὴν εἴσπραξιν τῶν φόρων. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε ὁ Ἀλκιβιάδης πληροφορηθεὶς ὅτι ἤρχετο εἰς Ἑλλήσποντον ὁ Θρασύλλος μετὰ 30 πλοίων, ἐξέπλευσε μὲ ὀλίγα πλοῖα πρὸς συνάντησίν του, ἀφίσας ὡς

1) Ξενοφ. Ἑλλ. 1, V, 11.

ἀντικαταστάτην του τὸν κυβερνήτην τῆς Σημαίας του Ἀντίοχον, μὲ τὴν ρητὴν ἐντολὴν νὰ μὴν ἐμπλακῇ εἰς μάχην πρὸς ἐχθρὸν κατὰ τὴν ἀπουσίαν του. Ὁ Ἀντίοχος ὅμως, ὄχι μόνον δὲν συνεμορφώθη πρὸς τὴν ἐντολὴν ταύτην τοῦ Ἀρχηγοῦ του, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἔκρινε σκόπιμον νὰ προκαλέσῃ τὸν Λύσανδρον. Εἰσέπλευσε λοιπὸν εἰς αὐτὸ τὸ ὁρμητήριόν του, τὴν Ἔφεσον, μὲ τὸ πλοῖον του καὶ μὲ ἓν ἄλλο καὶ ἤρχισε νὰ παραπλέῃ ἐπιδεικτικῶς ἐμπρὸς εἰς τὰς πρῴρας τῶν ἐχθρικῶν πλοίων. Ὁ Λύσανδρος καθείλκυσεν ἀμέσως ὀλίγα πλοῖα καὶ τὰ ἔστειλε πρὸς καταδίωξίν του· ὅταν δὲ μερικὰ Ἀθηναϊκὰ πλοῖα ἔπλευσαν εἰς βοήθειαν τοῦ Ἀντιόχου, αὐτὸς ἐξαπέστειλεν ἐναντίον των ἀκόμη περισσότερα. Οὕτω πως ἐντὸς ὀλίγου ἡ ναυμαχία ἐγενικεύθη· μὲ τὴν διαφοράν, ὅτι τὰ μὲν Πελοποννησιακὰ πλοῖα ἀπεστέλλοντο τμηματικῶς παρὰ τοῦ Λυσάνδρου συντεταγμένα, ἐνῷ τὰ Ἀθηναϊκὰ προσήρχοντο ἀτάκτως, ὅπως ἐπρόφθαναν. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ὑπὸ τοιούτους ὅρους συγκρούσεως ἦτο οἷον θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναμένῃ κανείς. Οἱ Ἀθηναῖοι ἡττήθησαν ἀπολέσαντες 15 τριήρεις. Προφανῶς ἡ εὐθύνη τῆς ἀποτυχίας ταύτης δὲν ἐβάρυνε τὸν Ἀλκιβιάδην, ἐφ' ὅσον προῆλθεν ἐκ τῆς παραβάσεως τῶν ρητῶν διαταγῶν του. Ἡ ἐν Ἀθήναις ὅμως ἐναντίον του ἀντιδραστικὴ μερίς, ὑπὸ τοὺς Κλεοφῶντα, Λέοντα, Διομέδοντα καὶ Κόνωνα, ἐξεμεταλλεύθη τὸ ἀτύχημα τοῦτο τόσον καλά, ὥστε κατὰ τὰς ἀρχαιρεσίας ποὺ ἐπηκολούθησαν (406/5) τὸ κόμμα τοῦ Ἀλκιβιάδου ὑπέστη δεινὴν ἧτταν, μὴ ἐκλεγέντος οὔτε αὐτοῦ, οὔτε τῶν φίλων του Θρασυβούλου καὶ Ἀδειμάντου. Ὅσοι ἐξελέγησαν, ἀνῆκαν ὅλοι εἰς τὴν μερίδα τῶν μετριοπαθῶν δημοκρατικῶν, τῆς ὁποίας ἄλλοτε ἀρχηγὸς ἦτο ὁ Νικίας.

Κατόπιν τῆς ἀποτυχίας ταύτης ὁ Ἀλκιβιάδης, χωρὶς κἂν νὰ ἀναμένῃ τὸν ἀντικαταστάτην του, ἐγκατέλειψε τὸν στόλον καὶ ἀπεσύρθη εἰς τὰ ἐν Θράκῃ κτήματά του, τὴν δὲ ἀρχηγίαν ἀνέλαβεν ἀποσταλεὶς ἐξ Ἀθηνῶν ὁ Κόνων. Οὗτος εὑρέθη ἀμέσως πρὸ τῶν αὐτῶν δυσχερειῶν ἕνεκα ἐλλείψεως χρημάτων διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ στόλου, τὰς ὁποίας εἶχεν ἀντιμετωπίσει καὶ ὁ προκάτοχός του. Τὰ πληρώματά του, ἀνεπαρκῶς τρεφόμενα καὶ κακῶς μισθοδοτούμενα, ἤρχισαν νὰ λιποτακτοῦν ἀθρόως καὶ ὡς ἐκ τούτου ἠναγκάσθη νὰ παροπλίσῃ πολλὰ ἐκ τῶν πλοίων του περιορίσας τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐν ἐνεργείᾳ τριήρεων εἰς 70. Ἀντιθέτως ὁ Λύσανδρος, συνεχίζων μεθοδικῶς τὰς πλησίον τοῦ Κύρου ἐνεργείας του, εἶχε κατορθώσει νὰ ἀναβιβάσῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἰδικῶν του πλοίων εἰς 140. Τότε ὅμως ἔληγεν ἡ περίοδος τῆς ναυαρχίας του καὶ ἐπειδὴ ἴσχυεν ἀκόμη ἐν Σπάρτῃ ὁ περιερ-

γος ἐκεῖνος νόμος, ὁ ὁποῖος ἀπηγόρευε «δὶς τὸν αὐτὸν ναυαρχεῖν» (1), ἀντικατεστάθη ὁ Λύσανδρος παρὰ τοῦ Καλλικρατίδα. Ὁ νέος Λακεδαιμόνιος ναύαρχος ἦτο ὁ ἀντίπους τοῦ Λυσάνδρου· προσηλωμένος εἰς τὰς στρατιωτικὰς παραδόσεις τῆς Σπάρτης καὶ αὐστηρὸς τηρητὴς τοῦ καθήκοντος, ἐστερεῖτο τῆς εὐκαμψίας καὶ τῆς διπλωματικότητος ἐκείνης, ποὺ ἦτο ἀπαραίτητος ὡς ἐκ τῶν εἰδικῶν συνθηκῶν, ὑπὸ τὰς ὁποίας διετέλει ὁ παρὰ τὰ Μικρασιατικὰ παράλια Πελοποννησιακὸς στόλος. Μέχρι τοιούτου δὲ σημείου ἠθέλησε νὰ ἀγνοήσῃ τὴν πραγματικότητα, ὥστε ἐπεζήτησε νὰ διεξαγάγῃ τὸν πόλεμον ἄνευ τῆς οἰκονομικῆς βοηθείας τῶν «βαρβάρων»· καὶ, ὅταν ὁ Κῦρος τὸν ἀφῆκε κάποτε νὰ περιμένῃ ἐπὶ μακρὸν εἰς τὸν ἀντιθάλαμον, δὲν ἐδίστασε νὰ διακόψῃ τὰς πρὸς αὐτὸν σχέσεις του. Χρήματα ὅμως δὲν εἶχεν ἡ Σπάρτη διὰ νὰ συντηρήσῃ τὸν στόλον· καὶ ὡς ἐκ τούτου ὁ Καλλικρατίδας προσεπάθησε νὰ φιλοτιμήσῃ τοὺς Μιλησίους καὶ τοὺς ἄλλους συμμάχους τῶν Λακεδαιμονίων, εἰς τοὺς ὁποίους εἶπεν, ὅτι ἦτο μεγάλη ἐξαθλίωσις τῶν Ἑλλήνων τὸ νὰ κολακεύουν τοὺς βαρβάρους χάριν χρημάτων. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἠδυνήθη νὰ συλλέξῃ παρ' αὐτῶν, καθὼς καὶ παρὰ τῶν Χίων ἐπαρκεῖς φόρους καὶ ἀπεφάσισεν ἀμέσως ν' ἀναλάβῃ τὴν ἐπίθεσιν κατὰ τῆς συμμάχου τῶν Ἀθηνῶν Μυτιλήνης (2).

Ὁ Κόνων ὅμως δὲν ἠδυνήθη, ἢ δὲν ἠθέλησε νὰ ἐπωφεληθῇ τῆς διακοπῆς τῶν σχέσεων τοῦ Καλλικρατίδα πρὸς τοὺς Πέρσας, διὰ νὰ προβῇ εἰς διπλωματικήν τινα ἐνέργειαν πλησίον τοῦ Κύρου. Ἀλλὰ μόλις ἔμαθεν ὅτι ὁ ἐχθρὸς μὲ 170 πλοῖα εἶχε καταλάβει τὴν Μήθυμναν τῆς Λέσβου, ἔπλευσε καὶ αὐτὸς πρὸς τὰ ἐκεῖ μὲ τὰ 70 πλοῖα του. Εὑρέθη ὅμως ἀμέσως εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὸν ἐχθρὸν καὶ μὴ δυνηθεὶς νὰ διαφύγῃ ἐξηναγκάσθη νὰ ναυμαχήσῃ πρὸ τοῦ λιμένος τῆς Μυτιλήνης καὶ ἔχασε 30 ἀπὸ τὰ πλοῖα του. Τὰ ὑπόλοιπα 40 ἐπρό-

1) Ἴδε ἀνωτέρω σελ. 199.

2) Μίαν παραστατικὴν εἰκόνα τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Καλλικρατίδα παρέχει ἡ παρὰ τοῦ Ξενοφῶντος μνημονευομένη ἀπάντησίς του πρὸς τὰς καυχησιολογίας τοῦ Λυσάνδρου, ὅστις ἔλεγεν εἰς αὐτὸν ὅτι τοῦ παραδίδει τὸν στόλον ὡς «θαλασσοκράτωρ καὶ νικητὴς ἐν ναυμαχίᾳ»· ἀντὶ ἄλλης ἀπαντήσεως ὁ Καλλικρατίδας τοῦ εἶπε νὰ μὴ παραδώσῃ τὴν ἀρχηγίαν ἐν Ἐφέσῳ, ἀλλ' ἐν Μιλήτῳ, ἀφοῦ προηγουμένως παραπλεύσῃ τὴν Σάμον, ἔνθα εὑρίσκετο ὁ Ἀθηναϊκὸς στόλος. Χαρακτηριστικὸν ἐπίσης εἶναι τὸ μήνυμα, ποὺ ἔστειλεν εἰς τὸν Κόνωνα μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Μεθύμνης, ὅτι θὰ «παύσῃ αὐτὸν μοιχῶντα τὴν θάλασσαν»! (Ξεν. Ἑλλην. 1 VI, 2 καὶ 15).

φθασαν νὰ εἰσπλεύσουν εἰς τὸν ὠχυρωμένον λιμένα τῆς Μυτιλήνης. Ὁ Κόνων, εὑρισκόμενος τώρα πλέον ἐν ἀποκλεισμῷ ὑπὸ δυνάμεως τετραπλασίας τῆς ἰδικῆς του, ἀπεφάσισε ν' ἀποστείλῃ δύο πλοῖα, διὰ νὰ γνωστοποιήσῃ τὴν κατάστασιν εἰς Ἀθήνας καὶ νὰ ζητήσῃ ἐνισχύσεις. Πρὸς τοῦτο ἐξέλεξε δύο ταχέα πλοῖα, τὰ ὁποῖα ἐπήνδρωσε μὲ τοὺς καλυτέρους ἐρέτας τοῦ στόλου καὶ τὰ ἐξαπέστειλε μίαν ἡμέραν κατὰ τὴν ὥραν τοῦ ἀρίστου, τὸ μὲν πρὸς τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἑλλησπόντου, τὸ δὲ πρὸς τὸ πέλαγος. Καὶ τὸ μὲν τελευταῖον τοῦτο συνελήφθη τὴν ἑσπέραν παρὰ τῶν τεθέντων εἰς καταδίωξίν του Πελοποννησιακῶν πλοίων, τὸ ἕτερον ὅμως ἠδυνήθη νὰ διαφύγῃ καὶ νὰ μεταβιβάσῃ εἰς Ἀθήνας τὴν ἀπελπιστικὴν ἔκκλησιν τοῦ Κόνωνος.

Τότε παρουσιάσθη καὶ πάλιν τὸ γνώριμον πλέον φαινόμενον τῆς ραγδαίας ἑτοιμασίας καὶ ἀποστολῆς στόλων, μὲ τὸ ὁποῖον ἐπανειλημμένως κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ μακροῦ ἐκείνου πολέμου εἶχαν αἰφνιδιάσει τοὺς ἐχθρούς των αἱ Ἀθῆναι. Ἐντὸς ἑνὸς μόνον μηνὸς ἡ πόλις αὕτη, παρ' ὅλην τὴν ἀθλιότητα εἰς τὴν ὁποίαν τὴν εἶχαν καταντήσει αἱ ἐσωτερικαί της διαμάχαι, κατώρθωσε νὰ ἑτοιμάσῃ στόλον ἐξ 150 πλοίων. Ἦτο ἡ ὑστάτη προσπάθεια, ἡ ὁποία ἐπετεύχθη μὲ ἀποστράγγισιν τῶν τελευταίων χρηματικῶν πόρων καὶ κατόπιν ἀθρόας πολιτογραφήσεως μετοίκων καὶ δούλων. Ἡ ἐν σπουδῇ ἑτοιμασθεῖσα ναυτικὴ αὕτη δύναμις ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τῶν στρατηγῶν τοῦ ἔτους ἐκείνου ἐξέπλευσεν ἐκ Πειραιῶς καὶ κατέπλευσεν εἰς Σάμον, ὁπόθεν, ἐνισχυθεῖσα μὲ 10 ἀκόμη Σαμιακὰ καὶ 30 ἄλλα συμμαχικὰ πλοῖα, ἐσυνέχισε τὸν πλοῦν πρὸς τὰ ἔναντι τῆς Λέσβου Μικρασιατικὰ παράλια καὶ ἠγκυροβόλησε παρὰ τὰς νησίδας τῶν Ἀργινουσῶν.

V. Ναυμαχία Ἀργινουσῶν. - Καταδίκη τῶν Στρατηγῶν ἐν Ἀθήναις. - Ναυμαχία παρὰ τοὺς Αἰγὸς Ποταμούς. - Τέλος τοῦ πολέμου.

Μόλις ὁ Καλλικρατίδας ἐπληροφορήθη τὸν κατάπλουν τοῦ Ἀθηναϊκοῦ στόλου εἰς τὰς Ἀργινούσας, ἀφῆκεν εἰς Μυτιλήνην τὸν Ἐτεόνικον μὲ 50 πλοῖα, διὰ νὰ συνεχίσῃ τὸν ἀποκλεισμὸν τοῦ Κόνωνος, αὐτὸς δὲ μὲ τὰ ὑπόλοιπα 120 ἀπέπλευσε περὶ τὸ μεσονύκτιον σκοπεύων νὰ προσβάλῃ τοὺς Ἀθηναίους αἰφνιδιαστικῶς ἅμα τῇ ἕω. Ραγδαία ὅμως βροχὴ μετὰ καταιγίδος ἐπεβράδυνε τόσον πολὺ τὰς κινήσεις του, ὥστε μόνον περὶ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου ἠδυνήθη νὰ πλη-

σιάση εἰς τὰς Ἀργινούσας. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Ἀθηναῖοι ἔλαβον ὅλον τὸν καιρὸν νὰ ἀντιπαραταχθοῦν πρὸς ναυμαχίαν.

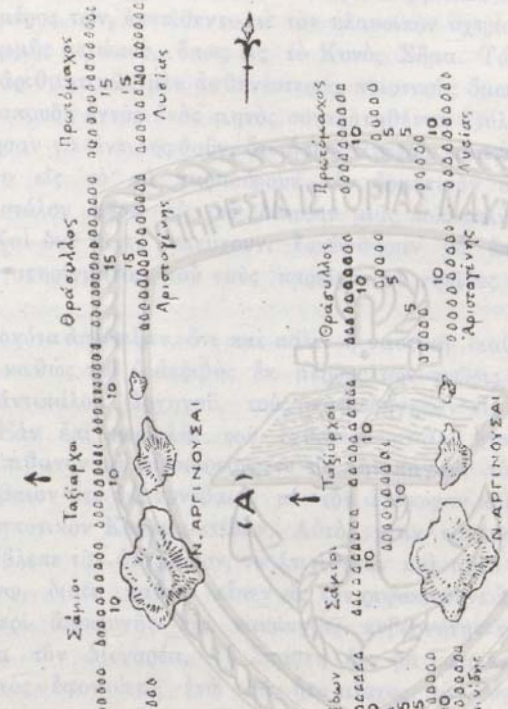
Ἡ παράταξις τῶν Ἀθηναίων ἀπετέλεσε καινοτομίαν κατὰ τὸ ὅτι, ἀντὶ τῆς πατροπαραδότου ἁπλῆς γραμμῆς μετώπου, ἐπροτιμήθη ἡ πολλαπλῆ γραμμή, ἡ ὁποία παρουσίαζε σημαντικὸν «βάθος». Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα δίδουν ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ὁ Ξενοφῶν καὶ ὁ Διόδωρος, δὲν ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ σχηματίσῃ ἀκριβῆ ἰδέαν τῆς Ἀθηναϊκῆς παρατάξεως. Ἀσφαλῶς ὅμως, προκύπτει ἐξ αὐτῶν, ὅτι τὸ μὲν κέντρον ἐστηρίζετο ἐπὶ τῶν νησίδων τῶν Ἀργινουσῶν, αἱ δὲ δύο πτέρυγες, ἐξέχουσαι ἑκατέρωθεν τῶν νησίδων, ἀπετελοῦντο ἀπὸ δύο ἢ τέσσαρας ἀλλεπαλλήλους γραμμὰς μετώπου ἑκάστη. Ἐὰν λάβῃ κανεὶς ἐπὶ λέξει τὴν ἀφήγησιν τοῦ Ξενοφῶντος (1), δύναται νὰ συντάξῃ τὸ ἔναντι διάγραμμα τῆς Ἀθηναϊκῆς παρατάξεως.

Ἐὰν ὅμως λάβῃ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ὁ Ξενοφῶν κάμνει ρητὴν διάκρισιν, προκειμένου περὶ τῶν 10 πλοίων τῶν Σαμίων, ὑπὸ τὸν Ταξίαρχον Ἱππίαν ὅτι ἦσαν τεταγμένα «ἐπὶ μιᾶς», δηλαδὴ εἰς ἁπλῆν γραμμήν, δύναται νὰ συμπεράνῃ λογικῶς, ὅτι αἱ λοιπαὶ ἀναφερόμεναι μοῖραι, θὰ ἦσαν ἑκάστη εἰς διπλῆν τοὐλάχιστον γραμμὴν μετώπου, ὁπότε προκύπτει τὸ ἕτερον διάγραμμα:

Ἡ δευτέρα αὕτη διάταξις, τὴν ὁποίαν θεωρεῖ ὡς πιθανωτέραν καὶ ὁ Ἰταλὸς ἱστορικὸς Ferrabino (2) συγκρινομένη μὲ τὴν προηγουμένην φαίνεται ὡς μᾶλλον ἀνταποκρινομένη πρὸς τὴν τακτικὴν ἰδέαν τῶν Ἀθηναίων στρατηγῶν. Συνέκειτο δὲ ἡ τακτικὴ αὕτη ἰδέα κατὰ τὸν Ξενοφῶντα εἰς τὴν προσπάθειαν τοῦ νὰ μὴ δίδουν εἰς τὰ ταχύτερα πλοῖα τοῦ ἐχθροῦ «διέκπλουν». Διὰ νὰ ἐπιτυγχάνεται τοῦτο, τὰ Ἀθηναϊκὰ πλοῖα θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι τεταγμένα εἰς ἀλλεπαλλήλους γραμμὰς διαφόρου πυκνότητος οὕτως ὥστε νὰ δημιουργῆται ἓν εἶδος δικτύου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου θὰ συνελαμβάνοντο τὰ ὁρμῶντα πρὸς διέκπλουν ἐχθρικὰ πλοῖα. Διὰ τοῦτο ἡ μία παράταξις, ὅπως ἡ τοῦ δευτέρου διαγράμματος, φαίνεται καὶ εἰς ἡμᾶς ὡς μᾶλλον πιθανή. Ὁπωσδήποτε ἡ παράταξις τῶν Ἀθηναίων ἀποδεικνύει πόσον βαθυτέραν τακτικὴν ἀντίληψιν εἶχαν πάντοτε οὗτοι καὶ πόσον συστηματικῶς ἀπέφευγαν νὰ προσκολλῶνται εἰς μίαν ξηρὰν «γεωμετρικὴν» τακτικήν, ἀλλὰ ἐδέχοντο ἑκάστοτε ἐκείνην, ποὺ προσηρμόζετο εἰς τὴν κατάστασιν. Ὅταν ἐβασίζοντο εἰς τὴν ὑπεροχὴν ταχύτητος καὶ ὀργανώ-

1) Ξενοφ. Ἑλλην., 1, IV, 29-30.
2) A. Ferrabino, L' Impero Atheniese σελ. 407.

ΠΙΝΑΞ XI

ΑΙ ΔΥΟ ΕΚΔΟΧΑΙ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΑΡΑΤΑΞΕΩΣ ΤΟΥ ΑΘΗΝΑΪΚΟΥ ΣΤΟΛΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΝΑΥΜΑΧΙΑΝ ΤΩΝ ΑΡΓΙΝΟΥΣΩΝ.

σεως τῶν πλοίων των, ἐπεζήτουν τὴν «εὐρυχωρίαν» καὶ δὲν ἐδίσταζαν νὰ προσβάλλουν μὲ εἴκοσι πλοῖα ὑπερδιπλάσια ἐχθρικὰ αἰφνιδιάζοντες τὸν ἐχθρὸν μὲ καινοφανεῖς σχηματισμούς, ὅπως ὁ Φορμίων παρὰ τὴν Ναύπακτον. Ὅταν ὁ ἀριθμὸς τῶν πλοίων ἦτο ἴσος ἢ ὑπέρτερος τοῦ τῶν ἐχθρικῶν καὶ ἡ ὑπεροχὴ τῶν ἐλιγμῶν ἐξηκολούθει νὰ παραμένῃ μὲ τὸ μέρος των, ἐπετίθεντο μὲ τὸν κλασσικὸν σχηματισμὸν μάχης τῆς γραμμῆς μετώπου, ὅπως εἰς τὸ Κυνὸς Σῆμα. Τώρα, ποὺ ὁ ἐχθρὸς ἦτο ἀριθμητικῶς μὲν ἀσθενέστερος, ποιοτικῶς ὅμως ἀνώτερος ἀπὸ τὸν ἐν σπουδῇ ἐντὸς ἑνὸς μηνὸς συγκροτηθέντα στόλον των, δὲν ἐδυσκολεύθησαν νὰ ἀντιληφθοῦν, ὅτι ἡ μεγαλυτέρα πιθανότης ἐπιτυχίας ἐνέκειτο εἰς τὸ νὰ παρασύρουν τὸν ὁρμητικὸν ἀρχηγὸν τοῦ ἀντιπάλου στόλου μέσα εἰς τὸ δίκτυον μιᾶς πολλαπλῆς γραμμῆς μετώπου. Καὶ διὰ νὰ τὸ ἐπιτύχουν, ἐσκέφθησαν νὰ ἐπωφεληθοῦν τοῦ φυσικοῦ στηρίγματος, ποὺ τοὺς παρεῖχον αἱ νησῖδες τῶν Ἀργινουσῶν.

Τὰ γεγονότα ἀπέδειξαν, ὅτι καὶ πάλιν ἡ ναυτικὴ διαίσθησις τῶν Ἀθηναίων, καθὼς καὶ ἡ ἀκριβὴς ἐκ μέρους των γνῶσις τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἀντιπάλου ἀρχηγοῦ, τοὺς καθωδήγησαν εἰς τὴν ὀρθὴν ἐνέργειαν. Ἐὰν ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου ἦτο ὁ πονηρὸς Λύσανδρος, πιθανὸν νὰ μὴ παρεσύρετο εἰς τὴν παγίδα· τὸ ἀντίθετον ὅμως ἦτο βέβαιον ὅτι θὰ συνέβαινε μὲ τὸν ἀγέρωχον καὶ μέχρι ρωμαντισμοῦ ἱπποτικὸν Καλλικρατίδαν. Αὐτὸς μίαν τακτικὴν ἐγνώριζεν: μόλις ἔβλεπε τὸν ἀντίπαλον, νὰ ἐπιτίθεται· καὶ αὐτὸ ἔκαμε καὶ ἐν προκειμένῳ, διότι, καθὼς εἶπεν εἰς τὸν ριψοκινδυνεύσαντα μίαν ὑπόδειξιν περὶ ἀποφυγῆς τῆς ναυμαχίας κυβερνήτην τῆς σημαίας του Ἑρμωνα τὸν Μεγαρέα, «ἡ Σπάρτη δὲν θὰ κατοικηθῇ χειρότερα ἐὰν αὐτὸς ἐφονεύετο, ἐνῷ θὰ ἦτο αἶσχος νὰ φύγῃ πρὸ τοῦ ἐχθροῦ» (1).

Περὶ τοῦ τρόπου διεξαγωγῆς τῆς ναυμαχίας ὁ Ξενοφῶν δυστυχῶς δὲν παρέχει καμμίαν σχεδὸν πληροφορίαν ἀρκούμενος μόνον εἰς τὸ ν' ἀναφέρῃ, ὅτι τὰ πλοῖα ἐναυμάχουν «χρόνον πολύν, πρῶτον μὲν ἀθρόως, κατόπιν δὲ καὶ ἐσκορπισμένα». Δύναται ὅμως κανεὶς νὰ φαντασθῇ εὐκόλως τί θὰ συνέβη, ὅταν ἡ ἁπλῆ γραμμὴ τῶν Πελοποννησιακῶν πλοίων ἐπεχείρησε νὰ «διεκπλεύσῃ» διὰ τῆς πρώτης Ἀθηναϊκῆς γραμμῆς, ὅπως ἐπιτεθῇ δι' ἀναστροφῆς: Ὅσα Πελοποννησιακὰ πλοῖα ἠδυνήθησαν νὰ διεισδύσουν διὰ μέσου τῶν διακένων τῆς

1) Ξενοφ. Ἑλλην. I, VI, 32.

πρώτης γραμμῆς, θὰ εὑρέθησαν μέσα εἰς τὸν δαίδαλον, ποὺ ἐσχημάτιζον αἱ ἀλλεπάλληλοι γραμμαὶ τοῦ Ἀθηναϊκοῦ στόλου.

Ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς ἡ ναυμαχία μετὰ τὴν πρώτην κροῦσιν δὲν θὰ ἐβράδυνε νὰ μεταβληθῇ εἰς μίαν ἀγρίαν σύραξιν πλοίου πρὸς πλοῖον, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ συμπαγὴς μᾶζα, ποὺ παρουσίαζον αἱ τέσσαρες ἀλλεπάλληλοι γραμμαὶ τῶν Ἀθηναϊκῶν πλοίων, ἐξησφάλιζεν εἰς αὐτὰ τὸ πλεονέκτημα τῆς συγκεντρώσεως. Φαίνεται, ὅτι ὁ Σπαρτιάτης ναύαρχος δὲν ἐφρόντισε τοὐλάχιστον νὰ ἐπωφεληθῇ τοῦ μεγαλυτέρου μήκους τῆς ἐπὶ μιᾶς γραμμῆς παρατάξεως τῶν πλοίων του διὰ νὰ ἐπιχειρήσῃ ὑπερκέρασιν τοῦ ἐχθροῦ, ἀλλὰ περιωρίσθη εἰς τὴν ἁπλῆν κατὰ μέτωπον ἐπίθεσιν. Τοῦτο πιθανὸν νὰ ὠφείλετο καὶ εἰς τὸ ὅτι ἡ μοναδικὴ γραμμή του, ἐσχηματισμένη εἰς πυκνὴν τάξιν, κατελάμβανε μέτωπον σχεδὸν ἴσον πρὸς τὸ τῶν Ἀθηναϊκῶν πλοίων, αἱ διάφοροι μοῖραι τῶν ὁποίων ἄφινον ἐκ προθέσεως διάκενα μεταξύ των ὅπως παρασύρουν τὸν ἐχθρόν. Ὁπωσδήποτε, εἴτε τοῦτο συνέβαινεν, εἴτε ἡ γραμμὴ τῶν Πελοποννησιακῶν πλοίων εἶχε μὲν μεγαλύτερον μῆκος ἀπὸ τὴν τῶν Ἀθηναϊκῶν, ἀλλὰ τὰ περισσεύοντα ἑκατέρωθεν πλοῖα της ἀφέθησαν νὰ ὁρμήσουν πρὸς τὸ κενόν, τὰ ἀποτελέσματα τῆς συγκεντρώσεως, ποὺ ἐπραγματοποιήθη διὰ τῆς πολλαπλῆς Ἀθηναϊκῆς γραμμῆς, δὲν ἐβράδυναν νὰ καταστοῦν αἰσθητά.

Μεταξὺ τῶν πρώτων Πελοποννησιακῶν τριήρεων, ποὺ ἐπεχείρησαν ἐμβολήν, ἦτο καὶ ἡ ναυαρχὶς τοῦ Καλλικρατίδα, ἡ δὲ βιαιότης τῆς κρούσεως ἦτο τόση, ὥστε ὁ ναύαρχος ἔπεσεν—ἀπὸ τοῦ ΠΜ καταστρώματος ὅπου ἵστατο—εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἐξηφανίσθη. Τὸ ἀτύχημα αὐτὸ ἐπέφερε ταχεῖαν ἀποσύνθεσιν τοῦ ὑπὸ τὴν ἄμεσον διοίκησίν του ἀριστεροῦ κέρατος, τὰ δὲ ἀποτελοῦντα αὐτὸ πλοῖα διασκορπισθέντα ἐτράπησαν εἰς φυγὴν πρὸς διαφόρους διευθύνσεις, ἄλλα πρὸς τὴν Φώκαιαν καὶ ἄλλα πρὸς τὴν Χίον, διωκόμενα ἐκ τοῦ σύνεγγυς παρὰ τοῦ ὑπὸ τὸν Πρωτόμαχον δεξιοῦ Ἀθηναϊκοῦ κέρατος.

Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ναυμαχίας ταύτης, ἡ ὁποία λόγῳ τῶν συνθηκῶν ποὺ διεξήχθη ἦτο ἡ φονικωτέρα τοῦ ὅλου πολέμου, ὑπῆρξεν ἡ ἐκμηδένισις τοῦ Πελοποννησιακοῦ στόλου. Ἄνω τῶν 70 πλοίων του (μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐννέα ἐπὶ συνόλου δέκα Σπαρτιατικῶν), ἐβυθίσθησαν καὶ οἱ ἐπιβαίνοντες αὐτῶν κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπωλέσθησαν. Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ὑπέστησαν σημαντικὰς ἀπωλείας χάσαντες 25 τριήρεις, αἱ ὁποῖαι ἐβυθίσθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον αὐτάνδροι.

Μόλις ὁ ἐξασκῶν τὸν ἀποκλεισμὸν τοῦ Κόνωνος ἐν Μυτιλήνῃ Ἐτεόνικος ἐπληροφορήθη τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ναυμαχίας, ἀπεφάσισεν

ἀμέσως νὰ ἀπομακρυνθῇ χωρὶς νὰ γίνῃ ἀντιληπτὸς παρὰ τῶν Ἀθηναίων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον καὶ ἐπέτυχε διὰ στρατηγήματος. Μετὰ τὴν ἐπιτυχῆ ταύτην διαφυγὴν τοῦ Ἐτεονίκου ὁ Κόνων καθελκύσας τὰ πλοῖα του ἔσπευσε πρὸς συνάντησιν τοῦ ἐξ Ἀργινουσῶν ἀναχθέντος ἐν τῷ μεταξὺ Ἀθηναϊκοῦ στόλου. Ἡ ἡνωμένη Ἀθηναϊκὴ δύναμις κατέπλευσε πρῶτον εἰς Μυτιλήνην, ἀκολούθως εἰς Χῖον καὶ τέλος εἰς Σάμον.

Ἡ λαμπρὰ νίκη τῶν Ἀργινουσῶν ἔσχε διὰ τοὺς Ἀθηναίους στρατηγοὺς θλιβερώτατον ἐπίλογον, διότι κατηγορήθησαν οὗτοι ὡς ὑπαίτιοι τῆς μὴ «ἀναιρέσεως τῶν ναυαγῶν», τῶν μὲν νεκρῶν πρὸς ταφὴν συμφώνως πρὸς τὰ θρησκευτικὰ ἔθιμα, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀπωλείας τῶν ἀνδρῶν πολλῶν ἐκ τῶν βυθισθέντων πλοίων, τοὺς ὁποίους κατὰ τὸ κατηγορητήριον θὰ ἠδύναντο νὰ σώσουν ἐφ' ὅσον παρέμειναν κύριοι τοῦ πεδίου τῆς μάχης. Ἔχομεν ἤδη ἐξηγήσει, πόσον σοβαρὰ ἦτο—συμφώνως μὲ τὰς τότε κρατούσας ἀντιλήψεις—μία τοιαύτη κατηγορία. Οἱ συγγενεῖς τῶν νεκρῶν, μαζὺ μὲ τὴν πικρίαν τῆς ἀπωλείας τῶν προσφιλῶν των ὑπάρξεων, εἶχαν καὶ τὴν πρόσθετον πικρίαν τοῦ νὰ πιστεύουν ὅτι αἱ ψυχαί των θὰ περιεπλανῶντο εἰς τὸ κενὸν μὴ εὑρίσκουσαι πουθενὰ τὴν ἀνάπαυσιν, ἐφ' ὅσον τὰ σώματά των ἔμειναν ἄταφα.

Οἱ νικηταὶ στρατηγοί, ἐξ τὸν ἀριθμόν, διότι οἱ ἄλλοι δύο προαισθανόμενοι τὰ μέλλοντα νὰ συμβοῦν ἐπροτίμησαν νὰ ἐκπατρισθοῦν, μόλις ἔφθασαν εἰς Ἀθήνας, εἰσήχθησαν εἰς δίκην πρὸ τοῦ Λαϊκοῦ Δικαστηρίου. Πρὸς ὑπεράσπισίν των προέβαλον τὸ γεγονός, ὅτι παρημποδίσθησαν εἰς τὴν ἐργασίαν τῆς διασώσεως τῶν ναυαγῶν ὑπὸ τοῦ αἰφνιδίως ἐνσκήψαντος σφοδροῦ βορείου ἀνέμου. Ὅσον ὅμως μεγαλυτέρα ἦτο ἡ καταβληθεῖσα παρὰ τῶν Ἀθηναίων προσπάθεια διὰ τὴν ἑτοιμασίαν τοῦ στόλου ποὺ τοὺς ἐξησφάλισε τὴν νίκην, τόσον περισσότερον αἰσθητὴ εἶχε γίνει ἡ ἀπώλεια τῶν πεντακισχιλίων ἀνδρῶν. Τὸ χειρότερον δὲ ἦτο, ὅτι ἡ ἀπώλεια αὕτη, ἐπὶ πλέον τῆς θρησκευτικῆς δεισιδαιμονίας ποὺ τὴν καθίστα σοβαρωτέραν, ἔγινε καὶ ἀντικείμενον πολιτικῆς ἐκμεταλλεύσεως.

Ὑπὸ τοιούτους ὅρους ἡ δίκη τῶν στρατηγῶν, συντελούσης τῆς πολιτικῆς ἐξαχρειώσεως, κατήντησε μία παλαίστρα, εἰς τὴν ὁποίαν τὰ δύο κόμματα εὑρέθησαν ἀντιμέτωπα ἀλλήλων. Καὶ ἐκ τῶν δύο Βουλῶν ἡ μὲν Ἄνω ἔλαβε τὸ μέρος τῶν ὀλιγαρχικῶν καὶ τοῦ Θηραμένους (ποὺ εἶχε μεταβληθῇ εἰς κατήγορον τῶν στρατηγῶν), ἡ δὲ Κάτω τὸ μέρος τῶν Δημοκρατῶν τῆς ἀριστερᾶς καὶ στρατηγῶν. Δὲν θὰ ἀσχοληθῶμεν ἐπὶ τῶν θλιβερῶν λεπτομερειῶν τῆς δικαστικῆς ταύτης δολοφονίας, ἡ

ὁποία ἦλθε νὰ προστεθῇ εἰς τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν ἀναλόγου φύσεως «Δικῶν» τῆς περιόδου τῆς παρακμῆς τῆς Ἀθηναϊκῆς Δημοκρατίας. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν οὐσίαν τῆς ὑποθέσεως δύναται κανεὶς νὰ δεχθῇ, ὅτι οἱ στρατηγοὶ ἴσως θὰ ἠδύναντο νὰ ἐπιτύχουν τὴν διάσωσιν μέρους τῶν ναυαγῶν ἐὰν ἐνήργουν ἐγκαιρότερον. Καθὼς ὅμως πολὺ ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Beloch (1), περισσότερον ἀπὸ αὐτοὺς ἔπταιε τὸ σύστημα τῆς πολυκεφάλου διοικήσεως, ποὺ κατένεμε τὴν ἐξουσίαν—συνεπῶς δὲ καὶ τὴν εὐθύνην—εἰς δέκα ἄνδρας, ἀντὶ νὰ τὴν συγκεντρώνῃ εἰς ἕνα γενικὸν ἀρχηγόν. Ὡς ἐκ τούτου ἐχάθη πολύτιμος χρόνος εἰς συζητήσεις κατὰ τὸ συμβούλιον τῶν στρατηγῶν, ποὺ συνεκλήθη ἐπὶ τῶν Ἀργινουσῶν μετὰ τὴν ναυμαχίαν. Ὅταν δὲ τέλος ἀπεφασίσθη νὰ ἀρχίσῃ ἡ ἐνέργεια διὰ τὴν διάσωσιν τῶν ναυαγῶν καὶ ἀνετέθη ἡ διεύθυνσις τῆς ἐργασίας ταύτης εἰς τὸν Θηραμένην καὶ τὸν Θράσυλλον τεθεισῶν εἰς τὴν διάθεσίν των 47 τριήρεων, ἦτο πλέον ἀργά· διότι ἡ ἐκσπάσασα ἐν τῷ μεταξὺ καταιγὶς ἀπὸ βορρᾶ κατέστησε τὴν ἐργασίαν αὐτὴν ἐκτάκτως ἐπικίνδυνον καὶ τὰ πληρώματα ἠρνήθησαν νὰ ἐκτελέσουν τὰς διαταγὰς τῶν τριηράρχων των.

Ὅλα αὐτὰ ἐξετέθησαν κατὰ τὴν δίκην, ἀλλ' ἐπεκράτησαν αἱ ὀχλοκρατικαὶ πιέσεις τῶν ἐχόντων πολιτικὸν συμφέρον νὰ ἐξασθενίσουν τὴν μερίδα τῶν μετριοπαθῶν Δημοκρατικῶν, εἰς τὴν ὁποίαν, καθὼς εἴδομεν, ἀνῆκαν οἱ στρατηγοί. Κατόπιν δραματικωτάτων σκηνῶν οἱ νικηταὶ τῶν Ἀργινουσῶν κατεδικάσθησαν εἰς θάνατον ὡς «προδόται τῆς Πατρίδος» καὶ οἱ ἐξ αὐτῶν παρουσιασθέντες εἰς τὴν δίκην, ἓξ τὸν ἀριθμόν, ἔπιαν τὸ κώνειον! Τὸ κατὰ πόσον ἡ δίκη διεξήχθη συμφώνως πρὸς τοὺς νομίμους τύπους, εἶναι ζήτημα, ποὺ δὲν ἐνδιαφέρει τὴν ἱστορίαν. Ἡ ἀπόφασις ὅμως, αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, χαρακτηριστικὴ τοῦ μέχρι ποίου σημείου δύνανται νὰ ὁδηγήσουν τὰ πολιτικὰ πάθη ὅταν ἐξάπτωνται παρὰ συμφεροντολόγων δημαγωγῶν, παραμένει ὡς αἰωνία κηλὶς τῆς λαϊκῆς δικαιοσύνης τῶν Ἀθηνῶν.

Ἡ παρὰ τὰς Ἀργινούσας νίκη, παρ' ὅλον τὸν θλιβερόν της ἐπίλογον, ἐξησφάλισεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὴν ἀπόλυτον κυριαρχίαν θαλάσσης, ὄχι μόνον εἰς τὴν Προποντίδα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ Αἰγαῖον. Ἐκ παραλλήλου ὅμως ἐνίσχυσε καὶ τὴν φιλοσπαρτιατικὴν πολιτικὴν τῶν Περσῶν, οἱ ὁποῖοι ἀντελαμβάνοτο πλέον, ὅτι μόνον μία συντριπτικὴ κατὰ θάλασσαν ἧττα τῶν Ἀθηνῶν θὰ ἠδύνατο νὰ τοὺς ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τὸ φάσμα τῆς Ἀθηναϊκῆς θαλασσοκρατορίας. Οἱ ἐν Σπάρτῃ ἐπίσης

1) Beloch, Die Attische Politik seit Perikles σελ. 87-89.

συνησθάνθησαν, ὅτι ἡ ναυτικότης καὶ ἡ τακτικὴ ὑπεροχὴ τῶν ἀντιπάλων των ἐξηκολούθει νὰ ὑφίσταται παρ' ὅλα τὰ ἀπὸ τῆς ἐν Σικελίᾳ καταστροφῆς ἀλλεπάλληλα ἀτυχήματά των. Καὶ ὅτι, ἐὰν ἦτο εὔκολον δι' ἑαυτοὺς νὰ ἐξευρίσκουν ἀτρομήτους πολεμιστὰς καὶ ὑπερηφάνους ἄνδρας τοῦ τύπου τοῦ Καλλικρατίδα, δὲν ἦτο ἐξ ἴσου εὔκολον νὰ δημιουργήσουν ναυτικοὺς ἀρχηγούς, δυναμένους νὰ ἀναμετρηθοῦν μὲ τοὺς γεννημένους θαλασσινούς, ἀπὸ τῶν στρατηγῶν μέχρι τῶν ἐρετῶν, ποὺ μὲ τόσην εὐκολίαν παρέτασσον οἱ Ἀθηναῖοι. Διὰ τοῦτο ἀπεφάσισαν διὰ μίαν φορὰν νὰ παραμερίσουν ταὺς Νόμους, ὥστε νὰ δυνηθοῦν νὰ χρησιμοποιήσουν ἐκ νέου τὴν δοκιμασθεῖσαν ἤδη ὀργανωτικὴν καὶ διπλωματικὴν ἱκανότητα τοῦ Λυσάνδρου. Ἐπειδὴ δὲ ἤθελαν νὰ σεβασθοῦν τοὐλάχιστον τὸ γράμμα τοῦ Νόμου, εὗρον τὴν λύσιν νὰ ὀνομάσουν ναύαρχον μὲν ἄσημόν τινα Ἄρακον, ἐπιστολέα του δὲ τὸν Λύσανδρον. Ὅλοι ὅμως, καὶ πρῶτος ὁ Ἄρακος, ἀντελαμβάνοντο, ὅτι οὐσιαστικὸς Ἀρχηγὸς τοῦ στόλου θὰ ἦτο ὁ Λύσανδρος.

Ἡ ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς ναυμαχία. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔαρος τοῦ 405 π.Χ. ὁ Λύσανδρος ἔφθασεν εἰς τὴν Ἔφεσον, ὅπου εὑρίσκοντο τὰ ὑπολείμματα τοῦ Πελοποννησιακοῦ στόλου, μετεκάλεσε δὲ ἀμέσως ἐκεῖ καὶ τὸν Ἐτεόνικον μετὰ τῶν ὑπὸ τὰς διαταγάς του πλοίων. Ἀφοῦ δὲ παρήγγειλε μέγαν ἀριθμὸν τριήρεων εἰς τὰ ἐν Ἀντάνδρῳ ναυπηγεῖα, μετέβη παρὰ τῷ Κύρῳ καὶ ἔλαβε παρ' αὐτοῦ ἄφθονα χρήματα διὰ τὴν ὀργάνωσιν καὶ συντήρησιν τοῦ στόλου. Ὄχι δὲ μόνον χρήματα ἔλαβεν ὁ Λύσανδρος, ἀλλὰ καὶ τὴν διαβεβαίωσιν, ὅτι οἱ ἀνεξάντλητοι πόροι τῆς Αὐτοκρατορίας θὰ ἦσαν εἰς τὴν διάθεσίν του, διὰ νὰ συγκεντρώσῃ, ἐξοπλίσῃ καὶ ὀργανώσῃ ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερα πλοῖα. Χαρακτηριστικὴ μάλιστα τοῦ φόβου, τὸν ὁποῖον αἱ πρόσφατοι κατὰ θάλασσαν Ἀθηναϊκαὶ ἐπιτυχίαι εἶχαν ἐμπνεύσει εἰς τοὺς Πέρσας, ἦτο ἡ σύστασις ποὺ ἀπηύθυνε πρὸς αὐτὸν ὁ Κῦρος, τοῦ ν' ἀποφύγῃ νὰ δώσῃ ναυμαχίαν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, προτοῦ δυνηθῇ νὰ συγκεντρώσῃ πολὺ περισσότερα ἀπὸ αὐτοὺς πλοῖα. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ Περσικὴ Αὐτοκρατορία ἔρριπτε πλέον ὁλόκληρον τὸ βάρος της, ὄχι ἁπλῶς διὰ νὰ συντηρήσῃ τὸν μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων πόλεμον, ὅπως ἔπραττε μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης, ἀλλὰ διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν τελικὴν καταστροφὴν τῶν Ἀθηνῶν.

Οἱ Ἀθηναῖοι ἀφ' ἑτέρου συνεκέντρωσαν τὸν στόλον των εἰς τὴν Σάμον καὶ ἀπέστειλαν, ἐπὶ πλέον τῶν ὑπαρχόντων στρατηγῶν, καὶ τοὺς νεοεκλεγέντας Μέναδρον, Τυδέα καὶ Κηφισσόδοτον. Τὸ μόνον προσὸν τῶν νέων τούτων στρατηγῶν ἦτο ὅτι ἀνῆκον οὗτοι εἰς τὸ ἐπι-

κρατῆσαν Κόμμα, οὐδεμία δὲ σύγκρισις ἠδύνατο νὰ γίνῃ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν θανατωθέντων, οἱ πλεῖστοι τῶν ὁποίων ἀπὸ μακρῶν ἤδη ἐτῶν εἶχαν διακριθῆ ἐν τῷ πολέμῳ ἐξασκήσαντες ἐπανειλημμένως ὑπευθύνους ἀνωτέρας Διοικήσεις. Ὑπὸ τοιούτους ὅρους αἱ συνέπειαι τοῦ φρικτοῦ ἐγκλήματος τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Δήμου δὲν θὰ ἐβράδυναν νὰ ἐκδηλωθοῦν. Ὁ Ἀθηναϊκὸς στόλος παρέμεινεν ἐπ' ἀρκετὸν ἀδρανὴς ἐν Σάμῳ ἀπασχολούμενος μόνον εἰς μικροεπιδρομὰς κατὰ τῶν Ἰωνικῶν παραλίων καὶ ἀφίνων σχεδὸν ἀνενόχλητον τὴν κυρίαν δύναμιν τοῦ ἀντιπάλου,

Τούτου δὲν ἦτο δυνατόν, παρὰ νὰ ἐπωφεληθῇ ὁ Λύσανδρος, ὁ ὁποῖος συγκεντρώσας ἐντὸς ὀλίγου 180 πλοῖα κατώρθωσε νὰ ἐπανακτήσῃ τὴν κυριαρχίαν τῆς θαλάσσης εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ἀκτῶν τῆς Καρίας καὶ τῆς Δωδεκαννήσου, ἔπειτα δὲ ἐπεξέτεινεν αὐτὴν καὶ κατὰ μῆκος τῶν Ἰωνικῶν παραλίων. Ἀναλαβὼν οὕτω τὴν πρωτοβουλίαν τῶν ἐπιχειρήσεων προώθησε τὸν στόλον του ἀκόμη βορειότερον, ἀφοῦ δὲ περιέπλευσε τὴν Σάμον χωρὶς νὰ ἐνοχληθῇ παρὰ τῶν Ἀθηναίων, διέπλευσεν ἀκολούθως τὸ στενὸν τῆς Χίου, ἔπειτα τὸ μεταξὺ Μυτιλήνης καὶ Μικρασιατικῶν παραλίων καὶ εἰσέπλευσεν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον. Ἦσαν τότε τὰ μέσα τοῦ θέρους καὶ πολυάριθμοι νηοπομπαὶ σιτοφόρων πλοίων διέπλεαν τὰ στενὰ κατευθυνόμεναι εἰς Πειραιᾶ, αὐτὰς δὲ ἐσκόπευε νὰ προσβάλῃ ὁ Λακεδαιμόνιος ναύαρχος. Ὁ Ἀθηναϊκὸς στόλος, ποὺ εἶχε περιορισθῆ εἰς τὸν παθητικὸν ρόλον τοῦ νὰ παρακολουθῇ διὰ πλοίων ἀνιχνεύσεως τὰς κινήσεις τοῦ ἀντιπάλου, ἔπλευσε καὶ αὐτός, «πελάγιος» ὅπως λέγει ὁ Ξενοφῶν, πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον καὶ προσωρμίσθη εἰς τὸν Ἐλαιοῦντα τῆς Θρακικῆς χερσονήσου. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ὁ Λύσανδρος δὲν εἶχε χάσει καιρόν, ἀλλὰ καταλαβὼν ἐξ ἐφόδου τὴν σύμμαχον τῶν Ἀθηναίων πλουσίαν πόλιν τῆς Λαμψάκου ἐπὶ τῆς Ἀσιατικῆς πλευρᾶς τῶν Στενῶν ἐχρησιμοποίησεν αὐτὴν ὡς βάσιν τῶν περαιτέρω ἐπιχειρήσεών του. Οἱ Ἀθηναῖοι, ἀκολουθοῦντες πάντοτε τὰς κινήσεις του, προσωρμίσθησαν εἰς τὸν ἀπέναντι τῆς Λαμψάκου αἰγιαλόν, ὁ ὁποῖος τότε ὠνομάζετο «Αἰγὸς Ποταμοί». Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τὸ πλάτος τοῦ στενοῦ εἶναι τόσον μικρὸν (1 $^{3}/_{4}$ τοῦ μιλίου), ὥστε οἱ δύο ἀντίπαλοι στόλοι εὑρίσκοντο οὐσιαστικῶς ἐν ἀμέσῳ ἐπαφῇ. Μὲ τὴν διαφοράν, ὅτι ὁ μὲν Πελοποννησιακὸς στόλος εἶχεν ἀσφαλὲς ὁρμητήριον εἰς τὸν λιμένα τῆς πλουσίας πόλεως Λαμψάκου, ἐκ τῆς ὁποίας ἠδύνατο εὐκόλως νὰ προμηθεύεται τρόφιμα καὶ πάσης φύσεως ἐφόδια, ἐνῷ ὁ Ἀθηναϊκὸς εὑρίσκετο εἰς ἕνα ἔρημον ἀναπεπταμένον αἰγιαλόν, ἀπέχοντα πλέον τῶν $^{3}/_{4}$ τῆς ὥρας ἀπὸ τῆς πλησιεστέρας

πόλεως, τῆς Σηστοῦ. Ἐπειδὴ δέ, ὅπως ἔχομεν ἴδει, δὲν ὑπῆρχε τὴν ἐποχὴν ἐκείνην οὔτε ὠργανωμένη ὑπηρεσία ἐπιμελητείας εἰς τοὺς στόλους, οὔτε χῶρος ἐντὸς τῶν πλοίων δι' ἐναποθήκευσιν τροφίμων καὶ μαγείρευμα φαγητῶν, τὰ πληρώματα ἐξήρχοντο εἰς τὴν ἀκτὴν κατὰ τὴν ὥραν τοῦ ἀρίστου καὶ ἠσχολοῦντο κατὰ μικρὰς ὁμάδας εἰς τὴν ἐκ τῆς ἀγορᾶς προμήθειαν διαφόρων τροφίμων, διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς μερίδος τοῦ ἀλεύρου καὶ τοῦ ἐλαίου, τὴν ὁποίαν συνήθως ἐχορήγουν οἱ τριήραρχοι. Ὡς ἐκ τούτου, τὸ μειονέκτημα ἀπὸ ἀπόψεως ὁρμητηρίου μεταξὺ τῶν δύο ἀντιμετώπων στόλων ἀπέβαινε καταστρεπτικὸν διὰ τοὺς Ἀθηναίους. Τὸ μειονέκτημα τοῦτο ἀντελήφθη ἀμέσως ὁ Ἀλκιβιάδης, ὁ ὁποῖος ἔμενεν ἰδιωτεύων εἰς τὰ ἐκεῖ που πλησίον εὑρισκόμενα κτήματά του καὶ ἔσπευσε νὰ ἐπισκεφθῇ τοὺς Ἀθηναίους στρατηγούς, διὰ νὰ συστήσῃ εἰς αὐτοὺς νὰ ἐκλέξουν ὡς ὁρμητήριον τὴν Σηστόν, ὅπου θὰ εὑρίσκοντο ὑπὸ ἀναλόγους μὲ τὸν ἀντίπαλον συνθήκας καὶ δὲν θὰ ὑπέκειντο εἰς αἰφνιδιασμούς. Ἡ φύσις ὅμως τῶν ἀνθρώπων εἶναι τοιαύτη, ὥστε αἱ μετριότητες σπανίως δέχονται συμβουλὰς ἀπὸ τοὺς ἱκανωτέρους των. Καὶ οἱ Ἀθηναῖοι στρατηγοί, ἰδίως δὲ οἱ νεοεκλεγέντες Τυδεὺς καὶ Μένανδρος, ἀντὶ νὰ ἐπωφεληθοῦν τῆς συμβουλῆς τοῦ Ἀλκιβιάδου, ἡ ὁποία ἄλλως τε ἦτο σύμφωνος καὶ πρὸς τὴν στοιχειωδεστέραν λογικήν, τοῦ ἀπήντησαν περιφρονητικῶς, ὅτι δὲν ἦτο πλέον αὐτὸς στρατηγὸς καὶ τὸν ἀπεδίωξαν.

Τὰ ἐπακολουθήσαντα γεγονότα δὲν ἦσαν, παρὰ ἡ φυσικὴ συνέπεια τῆς ἀνικανότητος καὶ ἀπερισκεψίας τῶν Ἀθηναίων στρατηγῶν. Ἐπὶ τέσσαρας συνεχεῖς ἡμέρας ὁ Ἀθηναϊκὸς στόλος ἅμα τῇ ἕῳ ἀνήγετο ἐν σχηματισμῷ μάχης καὶ πλέων πρὸς τὴν Λάμψακον προεκάλει τὸν ἐχθρὸν εἰς ναυμαχίαν. Ὁ Λύσανδρος ὅμως, διατηρῶν τὰ πλοῖα του ἐν πολεμικῇ ἐγέρσει ὥστε νὰ εἶναι ἕτοιμος διὰ κάθε ἐνδεχόμενον, δὲν ἀπεμακρύνετο ἀπὸ τὸ ἐπὶ τῆς ἀκτῆς στήριγμά του καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἐπανέπλεαν ἄπρακτοι εἰς τὸ ὁρμητήριόν των. Ὅταν ὅμως ἀπεσύροντο, μία ἢ δύο ταχεῖαι τριήρεις τοῦ Λυσάνδρου τοὺς παρηκολούθουν ἐκ τοῦ σύνεγγυς χωρὶς νὰ γίνωνται ἀντιληπταί, κατώπτευαν τὰ συμβαίνοντα μετὰ τὸν ἐπανάπλουν καὶ ἀνέφερον εἰς τὸν Ἀρχηγόν των, ὁ ὁποῖος διετέλει οὕτω πως ἐν γνώσει τοῦ κατὰ τὴν μεσημβρίαν διασκορπισμοῦ τῶν Ἀθηναϊκῶν πληρωμάτων. Οἱ Ἀθηναῖοι, ἀνύποπτοι καὶ μὲ κάποιαν δόσιν περιφρονήσεως διὰ τὴν ἀτολμίαν τοῦ ἀντιπάλου των, ὅπως ἐφαντάζοντο, ἐξέπλευσαν ὁμοίως καὶ τὴν πέμπτην ἡμέραν· καὶ ἀφοῦ ματαίως τὸν προεκάλεσαν εἰς ναυμαχίαν, ἐπανέπλευσαν πρὸς τοὺς Αἰγὸς Ποταμοὺς καὶ διέλυσαν ὡς συνήθως τὰ πληρώματα διὰ τὸ ἄριστον.

Τὴν ἡμέραν ὅμως ἐκείνην ἡ παρακολουθήσασα αὐτοὺς τριήρης τοῦ Λυσάνδρου εἶχε διαταγήν, ἀφοῦ παραμείνη μέχρι τῆς στιγμῆς ποὺ θὰ ἐξήρχοντο τὰ Ἀθηναϊκὰ πληρώματα ἀπὸ τὰ πλοῖα των, νὰ ἐπαναπλεύσῃ τάχιστα καὶ ὅταν θὰ εὑρίσκετο περὶ τὸ μέσον τοῦ στενοῦ, νὰ ὑψώσῃ ὡς σῆμα μεγάλης ἀποστάσεως μίαν λαμπρὰν ἀσπίδα. Τοῦτο καὶ ἐγένετο. Ὁ Λύσανδρος, ἔχων τὰ πλοῖα του ἕτοιμα πρὸς μάχην, μόλις εἶδε τὸ σῆμα τοῦ ἀνιχνευτικοῦ του πλοίου, ἐξέπλευσε ταχέως καὶ ἐντὸς ἑνὸς τετάρτου τῆς ὥρας εὑρέθη μὲ ὅλον τὸν στόλον του εἰς τὸν ἀντιπέραν αἰγιαλόν. Ὁ αἰφνιδιασμὸς ἦτο πλήρης: αἱ περισσότεραι τριήρεις τῶν Ἀθηναίων κατελήφθησαν σχεδὸν κεναὶ ἀνδρῶν, ἄλλαι μὲ τὰς δύο μόνον ἐκ τῶν τριῶν σειρῶν κωπηλατῶν καὶ ἄλλαι μὲ μίαν (1). Αἱ μόναι τριήρεις, ποὺ κατώρθωσαν νὰ εὑρεθοῦν ἕτοιμοι μὲ ὅλα τὰ πληρώματά των, ἦσαν ἑπτὰ συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ναυαρχίδος τοῦ Κόνωνος, καθὼς καὶ ἡ «Πάραλος», μόνον δὲ αὐταὶ διέφυγαν. Ὅλαι αἱ ἄλλαι, 172 τὸν ἀριθμόν, ἔπεσαν εἰς χεῖρας τῶν Πελοποννησίων, οἱ δὲ διασκορπισμένοι καὶ ἄοπλοι ἄνδρες τῶν πληρωμάτων συνελήφθησαν εἰς τὸν αἰγιαλὸν καὶ οἱ ἐξ αὐτῶν Ἀθηναῖοι, τετρακισχίλιοι τὸν ἀριθμόν, ἐσφάγησαν ἐπὶ τόπου κατὰ διαταγὴν τοῦ Λυσάνδρου.

Ἡ τρομερὰ αὕτη καταστροφή, συνέπεια τῆς ἐκ μέρους τῶν Ἀθηναίων ἀρχηγῶν παραμελήσεως τῶν στοιχειωδεστέρων κανόνων τῆς ἀσφαλείας, ἔκρινε τελειωτικῶς πλέον τὴν τύχην τοῦ πολέμου. Ἡ ναυτικὴ δύναμις, ἡ ὁποία εὗρε τόσον οἰκτρὸν καὶ ἄδοξον τέλος εἰς τὸν ἔρημον αἰγιαλὸν τῶν Αἰγὸς Ποταμῶν, ἐξεπροσώπει τὴν ὑστάτην προσπάθειαν τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ ἀπόψεως χρημάτων καὶ ὑλικοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἀπόψεως ἀνδρῶν. Ἐπανάληψις τοῦ θαύματος τῆς συγκροτήσεως νέας ναυτικῆς δυνάμεως ἀπεκλείετο πλέον ὁριστικῶς καὶ ὁλόκληρον τὸ οἰκοδόμημα τῆς ναυτικῆς ἡγεμονίας, ποὺ εἶχεν ἀνεγερθῆ διὰ συστηματικῆς ἀόκνου προσπαθείας τριῶν γενεῶν, κατέρρεεν εἰς ἐρείπια. Μετὰ τὴν ὁλοσχερῆ καταστροφὴν τοῦ Ἀθηναϊκοῦ στόλου ὅλαι αἱ ἀπομένουσαι ἀκόμη πισταὶ εἰς τὴν συμμαχίαν πόλεις ἔπεσαν ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην εἰς χεῖρας τοῦ Λυσάνδρου. Οὗτος δέ, ἀφοῦ ἐγκατέστησεν εἰς αὐτὰς νέας Ἀρχάς, τὰς λεγομένας Δεκαρχίας μὲ μορφὴν πολιτεύματος ὀλιγαρχικήν, κατέπλευσε μὲ ὁλόκληρον τὸν στόλον του εἰς τὸν Σαρωνικόν. Ταυτοχρόνως ὁ Σπαρτιατικὸς στρατὸς κατελθὼν

1) Ξενοφ. Ἑλλην. II, 2, 28 «αἱ μὲν τῶν νεῶν ἦσαν δίκροτοι, αἱ δὲ μονόκροτοι, αἱ δὲ παντελῶς κεναί».

ἀπὸ τῆς Δεκελείας περιέσφιγξε τὸ ὠχυρωμένον συγκρότημα Ἀθηνῶν—Πειραιῶς ἀπὸ ξηρᾶς.

Κατόπιν ὀλιγομήνου στενῆς πολιορκίας ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης, ὁ πληθυσμὸς τῶν Ἀθηνῶν, τὸν ὁποῖον εἶχε φροντίσει ἐν τῷ μεταξὺ νὰ αὐξήσῃ ὁ Λύσανδρος ἐξαποστέλλων ὡς πρόσφυγας ὅλους τοὺς Ἀθηναίους κληρούχους καὶ τοὺς «Ἀττικίζοντας» ἀπὸ τὰς κατακτηθείσας πόλεις, ἤρχισε νὰ ὑποφέρῃ τὰ πάνδεινα ἀπὸ τὴν πεῖναν. Παρ' ὅλην τὴν ὑπερήφανον ἀντίστασιν ποὺ ἀντέταξε κατὰ τὰς ὑστάτας ταύτας στιγμὰς ἡ ἔνδοξος πόλις, ἡ ψυχικὴ ἀντοχή της ἐκάμφθη καὶ τὸ 404 π.Χ. ὑπέκυψεν εἰς τοὺς ὅρους τῶν νικητῶν. Ἦσαν δὲ οἱ ὅροι ἐκμηδενιστικοί, ἤτοι:

α) Κατεδάφισις τῶν μακρῶν τειχῶν καὶ τοῦ περὶ τὸν Πειραιᾶ τείχους.

β) Παράδοσις καὶ τῶν ὑπολειφθέντων πολεμικῶν πλοίων, πλὴν 12.

γ) Ἀμνηστεία εἰς τοὺς πολιτικοὺς φυγάδας.

δ) Ὑποχρεωτικὴ συμμαχία πρὸς τὴν Σπάρτην κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν, δηλαδὴ οὐσιαστικὸς ὑποβιβασμὸς τῆς ἄλλοτε θαλασσοκρατείρας καὶ ἀξιούσης τὴν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος ἡγεμονίαν Πόλεως τῶν Ἀθηνῶν εἰς τὴν τάξιν ταπεινοῦ δορυφόρου καὶ ὑποτελοῦς τῆς Σπάρτης.

Ὁ Λύσανδρος, ἀφοῦ παρέμεινεν ἐπ' ὀλίγον διὰ νὰ ἐπιβλέψῃ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ὅρων τούτων, ἐπανέπλευσεν εἰς τὰ ἴδια ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ νικηφόρου στόλου του συναποκομίζων πλουσιωτάτην λείαν, 470 τάλαντα (ὑπόλοιπον τῶν προκαταβληθέντων εἰς αὐτὸν παρὰ τῶν Περσῶν χρημάτων διὰ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ναυτικοῦ πολέμου) καὶ τὰ ἄφλαστα (1) τῶν αἰχμαλωτισθεισῶν παρ' αὐτοῦ Ἀθηναϊκῶν τριήρεων. Αἱ τιμαὶ αἱ ἀπονεμηθεῖσαι εἰς αὐτὸν παρὰ τῶν διαφόρων Ἑλληνικῶν πόλεων, αἱ ὁποῖαι ἐθεώρουν τὴν ἡμέραν τῆς κατεδαφίσεως τῶν τειχῶν τῶν Ἀθηνῶν ὡς πρώτην ἡμέραν τῆς ἀνεξαρτησίας των (2), ὑπῆρξαν, πλέον ἢ ἡγεμονικαί. Ὁ Λύσανδρος, διὰ τὴν νίκην του εἰς τὸν ἀδελφοκτόνον μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων πόλεμον, ἐτιμήθη ὡς ἥρως καὶ ἡμίθεος, πολὺ περισσότερον ἀπὸ ὅσον εἶχε τιμηθῇ ὁ Θεμιστοκλῆς,

1) «Ἄφλαστα» ἐλέγοντο αἱ ξυλόγλυπτοι διακοσμήσεις τῆς πρύμνης, κάτωθεν τῶν ὁποίων ἦτο ὁ βωμὸς ἢ τὸ εἴδωλον τῆς θεότητος, εἰς ἣν ἦτο ἀφιερωμένον τὸ πλοῖον. Τὰ ἄφλαστα τῶν αἰχμαλωτιζομένων πλοίων ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς τρόπαιον.

2) Ξενοφ. Ἑλλην. II, 2, 17-23.

ὅταν πρὸ 75 περίπου ἐτῶν ἔσωσε τὴν ἡνωμένην τότε Ἑλλάδα ἀπὸ τοῦ Περσικοῦ κινδύνου!

VI. Γενικαὶ παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου.

Ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος ὑπῆρξε ***κατ' ἐξοχὴν ναυτικὸς πόλεμος***. Τοῦτο προκύπτει, ὄχι μόνον ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ τελικὴ του ἔκβασις ἐκρίθη κατὰ θάλασσαν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι αἱ σπουδαιότεραι πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις, ποὺ ἔλαβον χώραν καθ' ὅλην του τὴν διάρκειαν, ἦσαν, εἴτε καθαρῶς ναυτικαί, εἴτε συνδεδυασμέναι ἐπιχειρήσεις στρατοῦ καὶ ναυτικοῦ. Ἄξιαι λόγου μάχαι, ἀποκλειστικῶς κατὰ ξηράν, ἐλάχισται διεξήχθησαν καὶ αὐταὶ δὲ δευτερεύουσαν μόνον ἐπίδρασιν ἐξήσκησαν ἐπὶ τῆς ἐκβάσεώς του. Ὁ κυριώτερος λόγος τούτου πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ, πρὸ παντὸς ἄλλου, εἰς τὴν γεωγραφικὴν διαμόρφωσιν τῆς χώρας μας.

Πράγματι, ἐὰν ἀνατρέξωμεν εἰς τὰ ἐκτεθέντα ἐν τῷ κεφαλαίῳ Δ'. περὶ τῆς γεωγραφικῆς θέσεως καὶ τῆς πολιτικῆς καὶ οἰκονομικῆς συγκροτήσεως ἑκατέρου τῶν ἀντιπάλων Συνασπισμῶν, βλέπομεν ὅτι αἱ κυριώτεραι πηγαί, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἡ Ἀθηναϊκὴ ἡγεμονία ἤντλει τὸν πλοῦτον καὶ τὴν δύναμίν της, εὑρίσκοντο ἐκτὸς τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Κατ' οὐσίαν μόνον ἡ κεφαλὴ τοῦ ἰσχυροῦ ἐκείνου ὀργανισμοῦ, τὸ ὠχυρωμένον δηλαδὴ συγκρότημα Ἀθηνῶν—Πειραιῶς, εὑρίσκετο ἐν τῇ Ἀττικῇ, ὅλα δὲ τὰ κυριώτερα μέλη του ἦσαν ἐγκατεσπαρμένα ἀνὰ τὸ Αἰγαῖον καὶ εἰς τὰς περιβαλλούσας αὐτὸ ἀκτὰς τῆς Μακεδονίας, Θράκης καὶ Μικρᾶς Ἀσίας. Συνεπῶς αἱ κυριώτεραι ἀρτηρίαι τοῦ ὀργανισμοῦ τούτου ἦσαν αἱ θαλάσσιοι ὁδοί. Ἡ σπουδαιοτέρα μεταξὺ αὐτῶν ἦτο ἡ συνδέουσα τὸν Πειραιᾶ—μέσῳ τῆς Εὐβοίας, Σκύρου καὶ Λήμνου—πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον, τὴν Προποντίδα καὶ τὸν Εὔξεινον Πόντον, διότι δι' αὐτῆς ἐξησφαλίζετο ὁ ἐπισιτισμὸς τῆς Μητροπόλεως καὶ ἡ ἐκμετάλλευσις τοῦ πλουσίου ἐμπορίου τῶν σιτηρῶν καὶ τῶν ἄλλων προϊόντων τῶν περὶ τὸν Εὔξεινον Χωρῶν (1). Ἀμέσως κατόπιν ὑπὸ ἔποψιν σπουδαιότητος ἤρχοντο αἱ πρὸς τὰ Θρακικὰ παράλια θαλάσσιοι ὁδοί, ποὺ ἀπετέλουν ἐν μέρει διακλάδωσιν

1) Ἡ σπουδαιότης τῆς θαλασσίας αὐτῆς ἀρτηρίας διὰ τὴν Ἀθηναϊκὴν ἡγεμονίαν ἦτο ἀνάλογος μὲ τὴν τῆς ὁδοῦ τῶν Ἰνδιῶν διὰ τὴν σημερινὴν Ἀγγλικὴν Αὐτοκρατορίαν. Πρβλ. Guirand, Etudeseconomiques σελ. 10.

τῆς προηγουμένης, καθὼς καὶ αἱ ἄγουσαι μέσῳ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου Λέσβου, Χίου, Σάμου πρὸς τὰ Ἰωνικὰ καὶ Αἰολικὰ παράλια· τέλος δὲ αἱ διὰ τῶν Κυκλάδων καὶ τῆς Ρόδου ἄγουσαι πρὸς τὰς ἀκτὰς τῆς Καρίας καὶ τῆς Συρίας, καθὼς καὶ πρὸς τὴν Αἴγυπτον. Συγκρινόμεναι πρὸς τὰς ὑπερποντείους κτήσεις τοῦ λίαν ἐκτεταμένου ἐκείνου Κράτους αἱ ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι καὶ τῇ Θεσσαλίᾳ σύμμαχοι καὶ ὑπήκοοι πόλεις του ἤρχοντο εἰς ἐντελῶς δευτερεύουσαν μοῖραν, ἡ δὲ ἀπώλεια καὶ τῶν περισσοτέρων ἐξ αὐτῶν οὐδόλως θὰ ἠδύνατο νὰ κλονίσῃ τὴν δύναμίν του.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ἡ στρατιωτικὴ ὑπεροχὴ τοῦ ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Σπάρτης Πελοποννησιακοῦ συνασπισμοῦ δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποτελέσῃ ἀποφασιστικὸν στοιχεῖον διὰ τὴν ἔκβασιν τοῦ πολέμου, εἰμὴ μόνον ἐὰν κατώρθωνε νὰ κτυπήσῃ ἀποτελεσματικῶς τὴν κεφαλὴν τοῦ ἀντιπάλου, διότι μόνον αὐτὴν ἠδύνατο νὰ φθάσῃ διὰ ξηρᾶς. Τοῦτο ὅμως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιτευχθῇ μὲ μίαν ἁπλῆν πολιορκίαν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Πειραιῶς ἀπὸ ξηρᾶς, διότι μία τοιαύτη πολιορκία, ὁσονδήποτε στενή, δὲν θὰ ἐξήσκει παρὰ ἀσήμαντον πίεσιν, ἐφ' ὅσον ἡ θάλασσα παρέμενεν ἐλευθέρα. Ὡς μόνη ἄρα δυνατότης ἐξασφαλίσεως ἀποφασιστικοῦ ἀποτελέσματος διὰ καθαρῶς στρατιωτικῆς ἐνεργείας ἀπέμενε διὰ τοὺς Λακεδαιμονίους τὸ νὰ παρασύρουν τὴν κυρίαν στρατιωτικὴν δύναμιν τῶν Ἀθηνῶν εἰς ἀποφασιστικὴν μάχην ἐν τῇ Ἀττικῇ καὶ νὰ τὴν καταστρέψουν ὁλοσχερῶς. Διότι, καὶ τότε ὅπως καὶ τώρα, ἓν φρούριον, ὁσονδήποτε ἰσχυρόν, δὲν εἶχε πραγματικὴν πολεμικὴν ἀξίαν, παρὰ μόνον ἐφ' ὅσον ὑπεστηρίζετο ὑπὸ ἀναλόγου στρατιωτικῆς δυνάμεως. Εἰς τὸ σφάλμα ὅμως αὐτὸ δὲν ἀφέθησαν νὰ παρασυρθοῦν οἱ Ἀθηναῖοι. Ἦτο δὲ τοῦτο τὸ μόνον σημεῖον ἀπὸ ὅλον τὸ Πολεμικὸν Σχέδιον τοῦ Περικλέους, ποὺ ἐτήρησαν μετὰ θρησκευτικῆς αὐτόχρημα εὐλαβείας. Καὶ ὄχι μόνον κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη, ποὺ ὁ μέγας ἐκεῖνος πολιτικὸς εὑρίσκετο ἀκόμη ἐν τῇ ζωῇ, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸν θάνατόν του, ὅταν πλέον εἶχον παραβῆ ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ ἄλλα κύρια σημεῖα τοῦ σχεδίου του, μόνον αὐτὸ ἐσεβάσθησαν, ἀποφυγόντες συστηματικῶς νὰ δεχθοῦν τὴν ἀποφασιστικὴν μάχην, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπανειλημμένως προσεπάθησαν νὰ τοὺς παρασύρουν οἱ ἀντίπαλοί των.

Ὡς ἐκ τούτου ἡ στρατιωτικὴ ὑπεροχὴ τοῦ ὑπὸ τὴν Σπάρτην συνασπισμοῦ, κατὰ μὲν τὴν μέχρι τῆς Νικιείου Εἰρήνης περίοδον δὲν εὗρεν ἄλλον τρόπον ἐκδηλώσεως, παρὰ τὰς κατ' ἔτος εἰσβολὰς εἰς τὴν Ἀττικήν, ἀπὸ δὲ τῆς ἐπαναλήψεως τῶν ἐχθροπραξιῶν μέχρι τέλους

τοῦ πολέμου, τὴν μόνιμον κατοχὴν τῆς Δεκελείας (1). Πέραν τούτου ἡ στρατιωτικὴ δύναμις τῶν Πελοποννησίων, ὡς ἐκ τοῦ στρατολογικοῦ συστήματος ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐβασίζετο, δὲν ἦτο ἱκανὴ νὰ ἐξασκήσῃ ἰσχυρὰν πίεσιν εἰς ἄλλας ζωτικὰς περιοχὰς τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Κράτους. Ἐὰν ἐξαιρέσῃ κανεὶς τὰς ἐπιχειρήσεις τοῦ Βρασίδου εἰς τὴν Χαλκιδικὴν καὶ εἰς τὰ Θρακικὰ παράλια, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλεσαν πραγματικὸν κίνδυνον διὰ τοὺς Ἀθηναίους, ὅλαι αἱ ἄλλαι καθαρῶς στρατιωτικαὶ ἐπιχειρήσεις τῶν Λακεδαιμονίων καὶ τῶν συμμάχων—τόσον εἰς τὴν Αἰτωλοακαρνανίαν, ὅσον καὶ εἰς τὴν Δωρίδα καὶ Φθιώτιδα—δὲν ἐξήσκησαν ἀποφασιστικήν τινα ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς διεξαγωγῆς τοῦ πολέμου. Ἐξ ὅλων τῶν μαχῶν, ποὺ συνεκροτήθησαν κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐπιχειρήσεων ἐκείνων, μόνον ἡ παρὰ τὸ Δήλιον ἔβλαψεν αἰσθητῶς τὴν στρατιωτικὴν δύναμιν τῶν Ἀθηνῶν· ἀλλὰ καὶ αὐτὴ δὲν ἔσχε καμμίαν ἄλλην συνέπειαν ἐπὶ τῆς γενικῆς στρατηγικῆς καταστάσεως.

Ὄχι δὲ μόνον ἔξω τῆς Πελοποννήσου δὲν εὗρε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐνεργήσῃ ἀποτελεσματικῶς μὲ τὴν στρατιωτικήν της δύναμιν ἡ Σπάρτη, ἀλλὰ πολλάκις καὶ ἐντὸς αὐτῆς τῆς Πελοποννήσου εὑρέθη εἰς στενόχωρον θέσιν, ὅπως π.χ. ὅταν ὁ Δημοσθένης κατελάμβανε τὴν Πύλον καὶ ὁ Νικίας ὁρμώμενος ἐκ Κυθήρων ἐλεηλάτει τὰ παράλια τῆς Λακωνικῆς. Ὥστε οὐσιαστικῶς ἡ μέχρι τῆς Νικιείου εἰρήνης περίοδος τοῦ πολέμου ἐδικαίωσε τὸ σχέδιον τοῦ Περικλέους, διότι ἀπεδείχθη κατ' αὐτὴν ἡ ἀδυναμία τῆς Σπάρτης τοῦ νὰ καταφέρῃ ἀποφασιστικόν τι κτύπημα κατὰ τῶν Ἀθηναίων, ἐφ' ὅσον οὗτοι ἀπέφευγαν νὰ ἀποδυθοῦν εἰς τυχοδιωκτικὰς ἐπιχειρήσεις καὶ διετήρουν ἀμείωτον τὴν κατὰ θάλασσαν ὑπεροχήν των. Καὶ ἴσως, ἐὰν τὴν στιγμὴν ἐκείνην οἱ Ἀθηναῖοι μετέβαλλον τὴν πολιτικὴν βάσιν τῆς συγκροτήσεως τοῦ Κράτους των χορηγοῦντες—ἔστω καὶ μὲ περιορισμούς τινας—ἰσοπολιτείαν εἰς τὰς συμμάχους καὶ τὰς ὑπηκόους πόλεις, θὰ ἦσαν εἰς θέσιν ἐν τῷ εἰρηνικῷ πλέον ἀνταγωνισμῷ νὰ στερεώσουν ὁριστικῶς καὶ νὰ ἐπεκτείνουν τὴν Αὐτοκρατορίαν των.

Τότε ὅμως ἐξεδηλώθησαν αἱ συνέπειαι τῆς συνεχῶς αὐξούσης

1) Αἱ κατ' ἔτος εἰσβολαὶ εἰς τὴν Ἀττικὴν μικρὰν πραγματικὴν ζημίαν προεκάλουν εἰς τὴν ἐθνικὴν οἰκονομίαν τῶν Ἀθηναίων, διότι κατ' ἀνάγκην περιωρίζοντο τὰ ἀποτελέσματά των εἰς τὸ κάψιμον μερικῶν χωρίων ἢ ἀγρεπαύλεων, δὲν εἶχον δὲ τὸν ἀπαιτούμενον καιρὸν διὰ νὰ προβοῦν εἰς συστηματικὴν καταστροφὴν τῶν κτημάτων.

δυνάμεως τοῦ ὄχλου ἐν τῇ Ἀθηναϊκῇ Πολιτείᾳ. Καὶ οἱ ἐκπροσωποῦντες τὴν δύναμιν ταύτην δημαγωγοὶ παρέσυραν τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Δήμου εἰς σειρὰν σφαλμάτων, τὸ τραγικώτερον τῶν ὁποίων ἦτο ἡ κατὰ τῆς Σικελίας ἐκστρατεία. Αἱ συνέπειαι ταῦ σφάλματος τούτου ἀπέβησαν κατὰ τοσοῦτο μᾶλλον σοβαρώτεραι, καθόσον δὲν κατεβλήθη τοὐλάχιστον προσπάθεια νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ οὐδετερότης τῆς Σπάρτης· ἀπ' ἐναντίας μάλιστα—καθὼς εἴδαμεν—διεπράχθη σειρὰ ὅλη ἀπερισκέπτων ἐνεργειῶν, ἡ ὁποία ἔδωκεν εἰς τὴν Σπάρτην μίαν ἀπολύτως δικαιολογημένην ἀφορμὴν καταγγελίας τῆς Συνθήκης καὶ παρεμβάσεως ἐκ νέου εἰς τὸν πόλεμον. Ἡ ἀποτυχία τῆς ἐκστρατείας κατὰ τῆς Σικελίας ὠφείλετο, καθὼς ἐν τῇ ἀφηγήσει ἐξεθέσαμεν, καὶ εἰς ἄλλους μὲν λόγους ἀναγομένους εἰς τὴν πλημμελῆ της σύλληψιν καὶ διεξαγωγήν, ἀλλ' ὄχι ὀλιγώτερον καὶ εἰς τὴν στενόχωρον κατάστασιν, ποὺ ἐδημιουργήθη διὰ τοὺς Ἀθηναίους κατόπιν τῆς ἐπεμβάσεως τῶν Λακεδαιμονίων εἰς τὴν Σικελίαν καὶ τῆς ἀποστολῆς συνδρομῆς πρὸς τοὺς Συρακοσίους.

Ἡ ἀπὸ τῆς ἐν Σικελίᾳ καταστροφῆς μέχρι τῆς τελικῆς πανωλεθρίας τῶν Αἰγὸς Ποταμῶν περίοδος φέρει σαφέστερον τὸν χαρακτῆρα τοῦ σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ναυτικοῦ πολέμου. Ἡ Σπάρτη ἀντιλαμβάνεται, ὅτι ὁ μόνος τρόπος νὰ πλήξῃ ἀποτελεσματικῶς τὸν ἀντίπαλόν της ἦτο νὰ τὸν πλήξῃ κατὰ θάλασσαν καὶ ὅτι πρὸς τοῦτο θὰ ἔπρεπε πάσῃ θυσίᾳ νὰ ἐνισχύσῃ τὰς ναυτικάς της δυνάμεις. Διὰ νὰ ἐπιτύχῃ ὅμως τοῦτο, ἀπητοῦντο πρὸ παντὸς χρήματα καὶ χρήματα δὲν ὑπῆρχαν. Ἐκ τῆς σκέψεως αὐτῆς προῆλθεν ἡ ἀπόφασις τῶν Λακεδαιμονίων τοῦ νὰ προσφύγουν πρὸς τοὺς Πέρσας, οἱ ὁποῖοι εὐχαρίστως προσεφέρθησαν νὰ τοὺς βοηθήσουν, διὰ νὰ ἀπαλλαγοῦν ὁριστικῶς ἀπὸ τὸν ἐφιάλτην τῆς Ἀθηναϊκῆς θαλασσοκρατορίας. Τὸ πεῖσμα τῆς ἀδελφοκτόνου πάλης εἶχε φθάσει μέχρι τοῦ σημείου, ὥστε ἡ Σπάρτη νὰ ἀναγνωρίσῃ μὲ ἐλαφρὰν τὴν συνείδησιν ἀκόμη καὶ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Μεγάλου Βασιλέως ἐπὶ τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων τῆς Ἰωνίας, ποὺ χάρις εἰς τοὺς κοινοὺς τῶν Ἑλλήνων ἀγῶνας εἶχαν ἀπελευθερωθῇ ἀπ' αὐτῆς. Χάρις εἰς τὸ βαρὺ αὐτὸ τίμημα, ὁ στόλος τῶν Πελοποννησίων, συνεχῶς ἐνισχυόμενος καὶ διαθέτων ἀτελειώτους ἐφεδρείας ὑλικοῦ, κατώρθωσε νὰ ἐμφανισθῇ εἰς τὰ Ἰωνικὰ παράλια καὶ νὰ ἐγκαταστήσῃ μίαν τοπικὴν κυριαρχίαν θαλάσσης βασιζομένην εἰς τὰ στηρίγματα τῆς Μιλήτου, τῆς Χίου καὶ ἄλλων πόλεων καὶ νήσων, ποὺ ἀλληλοδιαδόχως ἀπεστάτησαν ἀπὸ τῆς Ἀθηναϊκῆς Ἡγεμονίας. Ἐφ' ὅσον δὲ τὰ ἐπὶ τῆς Μικρασιατικῆς ἀκτῆς καὶ τῶν νήσων στηρίγματα

ηὐξάνοντο κατ' ἀριθμόν, ἡ τοπικὴ αὐτὴ κυριαρχία θαλάσσης τῆς Σπάρτης ἐπεξετείνετο βορειότερον καὶ ἠπείλει πλέον αὐτὴν τὴν κυρίαν ἀρτηρίαν τοῦ Κράτους τῶν Ἀθηνῶν, τὴν θαλασσίαν ὁδὸν τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τοῦ Εὐξείνου.

Ὅπως ἦτο ἐπόμενον, ἡ θαλασσία αὐτὴ ὁδὸς—καὶ ἰδίως τὸ πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον καὶ τὴν Προποντίδα τμῆμα της—ἀπετέλεσαν πλέον τὸν κύριον ἄξονα τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων, εἰς τὴν περιοχὴν δὲ ταύτην ἔλαβον χώραν αἱ πεισματωδέστεραι ἀπὸ τὰς ναυμαχίας, ποὺ ἔκριναν τὴν τύχην τοῦ Πολέμου. Ἡ ἀντοχή, τὴν ὁποίαν ἔδειξε κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην φάσιν τοῦ ἀγῶνος ἡ ναυτικὴ [δύναμις τῶν Ἀθηνῶν παλαίουσα μὲ ἠλαττωμένα πλέον ὑλικὰ καὶ ψυχικὰ μέσα κατὰ τῶν εἰς τὴν διάθεσιν τῶν ἐχθρῶν της ἀνεξαντλήτων ἐφεδρειῶν τῆς Περσικῆς Αὐτοκρατορίας, ὑπῆρξεν ὄντως ἀξιοθαύμαστος. Αἱ ναυμαχίαι παρὰ τὸ Κυνὸς Σῆμα, παρὰ τὴν Ἄβυδον, ἡ ναυμαχία καὶ πεζομαχία παρὰ τὴν Κύζικον καὶ τέλος ἡ κατόπιν τῶν ἀποτυχιῶν τοῦ Νοτίου καὶ τῆς Μυτιλήνης ἀπροσδόκητος συγκρότησις νέου στόλου 150 πλοίων καὶ ἡ λαμπρὰ νίκη παρὰ τὰς Ἀργινούσας, ἀποτελοῦν ναυτικὰ κατορθώματα κινοῦντα τὸν θαυμασμόν. Κύριον χαρακτηριστικὸν ὅλων αὐτῶν τῶν ναυμαχιῶν, ὅπως ἄλλωστε καὶ ἐκείνων ποὺ εἶχαν λάβει χώραν κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη τοῦ πολέμου, ἦτο ἡ ὑπεροχὴ τῆς χειριστικῆς δεινότητος καὶ τῆς τακτικῆς ἀντιλήψεως τῶν Ἀθηναίων ναυτικῶν. Χάρις εἰς τὴν ὑπεροχὴν αὐτὴν καὶ εἰς τὴν ἔμφυτον ναυτικότητα, ποὺ ἦτο συνέπεια τῆς πατροπαραδότου ροπῆς πρὸς τὴν θάλασσαν, κατώρθωσαν οὗτοι εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς ναυμαχίας, χρησιμοποιοῦντες ἑκάστοτε τὴν μᾶλλον προσαρμοζομένην εἰς τὰς περιστάσεις τακτικήν, νὰ ἁρπάζουν κυριολεκτικῶς τὴν νίκην ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν ἀντιπάλων.

Ἀλλ' αἱ συνέπειαι τῆς βαθείας πολιτικῆς διαφθορᾶς, ποὺ εἶχε μεταβάλει τὴν δημοκρατίαν τῶν Ἀθηνῶν εἰς ὀχλοκρατίαν, ποὺ ἀνεστάτωνε κατὰ συχνότατα χρονικὰ διαλείμματα τὰς ἀνωτάτας ναυτικὰς διοικήσεις, ποὺ ἀπέπεμπε τὸν Ἀλκιβιάδην τὴν στιγμὴν ἀκριβῶς καθ' ἣν ἡ παρουσία του εἰς τὸν στόλον ἦτο περισσότερον ἀναγκαία, ποὺ κατεδίκαζε τέλος εἰς θάνατον ὡς προδότας τῆς Πατρίδος τοὺς νικητὰς τῶν Ἀργινουσῶν καὶ τοὺς ἀντικαθίστα μὲ ἀπείρους καὶ ἀσήμους ἄνδρας, αἱ συνέπειαι αὐταί, δὲν ἦτο δυνατὸν παρὰ νὰ ἐκδηλωθοῦν. Καὶ ἡ τελικὴ των ἐκδήλωσις ὑπῆρξεν ἡ παγωλεθρία τῶν Ἀθηναίων ἐν Αἰγὸς Ποταμοῖς, ἡ ὁποία ἐσήμανε καὶ τὴν ὁριστικήν των ἧτταν.

***

Εἰς τὸ πεδίον τῆς Τακτικῆς ὁ Πελοποννησιακὸς Πόλεμος, ὅπως ἦτο φυσικόν, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς μεγάλην ἐξέλιξιν. Ὁ πατροπαράδοτος τρόπος τοῦ ναυμαχεῖν εἰς δύο ἁπλᾶς γραμμὰς μετώπου τεταγμένας ἀπέναντι ἀλλήλων, ποὺ ἐχρησιμοποιήθη εἰς τὴν Σαλαμῖνα καὶ εἰς τὰ Σύβοτα, παραχωρεῖ πλέον τὴν θέσιν του εἰς σχηματισμοὺς καινοφανεῖς (1). Ἡ γραμμὴ παραγωγῆς καὶ οἱ συνδυασμοί της πρὸς τὴν γραμμὴν μετώπου χρησιμοποιοῦνται τώρα συχνότερα καὶ ὄχι σπανίως ἡ ναυμαχία διεξάγεται καὶ μὲ τὰς δύο ἀντιπάλους ἐν κινήσει, ἀντὶ τοῦ παναρχαίου τύπου, κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ εἷς τῶν ἀντιπάλων παρατεταγμένος ἐν γραμμῇ μετώπου πλησίον τῆς ἀκτῆς, ἀνέμενε τὴν κροῦσιν τοῦ ἑτέρου. Ἡ ἐξέλιξις αὐτὴ προϋπέθετεν, ἀφ' ἑνὸς μὲν καλυτέραν ὀργάνωσιν τῶν στόλων, ἀφ' ἑτέρου δὲ βελτίωσιν τῶν μέσων σημάνσεως. Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὴν ὀργάνωσιν ἔχει κανεὶς εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ παρατηρήσῃ, ὅτι ὁ εἷς τοὐλάχιστον τῶν ἀντιπάλων, τὸ Ἀθηναϊκὸν δηλαδὴ ναυτικόν, διὰ συστηματικῆς καὶ ἀόκνου ἐργασίας εἶχε κατὰ πολὺ προαγάγει τὴν ὀργάνωσιν καὶ τὴν μαχητικότητά του ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Μηδικῶν· ἡ μακρὰ δὲ διάρκεια τοῦ πολέμου συνετέλεσεν, ὥστε καὶ τὸ ναυτικὸν τοῦ Πελοποννησιακοῦ συνασπισμοῦ νὰ ἐπωφεληθῇ τῆς σκληρᾶς πείρας συνεχῶν συγκρούσεων διὰ νὰ βελτιώνῃ κατὰ τὸ δυνατὸν καὶ τὴν ἰδικήν του. Ὡς πρὸς δὲ τὰς μεθόδους καὶ μέσα σημάνσεως σημειοῦμεν, ὅτι ἡ «ὁρατὴ» σήμανσις εἶχεν ἐπίσης ἀρκετὰ ἐξελιχθῆ. Μὲ ὁρατὰ σημεῖα καθίστατο δυνατὴ ἡ μεταβίβασις ἀναφορῶν καὶ διαταγῶν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον συνθέτων. Ἐκτὸς τῶν πυρσῶν, ποὺ ἐχρησιμοποιοῦντο κυρίως ἀπὸ τὰ παρατηρητήρια, ἦσαν εἰς συνήθη χρῆσιν καὶ τὰ ἑξῆς μέσα (2):

---

1) Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ παρὰ τοῦ Θουκυδίδου μνημονευομένη λεπτομέρεια, ὅτι κατὰ τὴν ναυμαχίαν τῶν Συβότων οἱ Ἀθηναῖοι ναυτικοὶ μὲ κάποιαν εἰρωνίαν ἀνάμικτον μὲ περιφρόνησιν παρηκολούθουν τὸν πρωτόγονον καὶ ἀρχαϊκὸν τρόπον τοῦ ναυμαχεῖν τῶν Κορινθίων καὶ τῶν Κερκυραίων. Ἀρκεῖ ἡ ἀναγραφὴ τῆς λεπτομερείας ταύτης, διὰ νὰ δείξῃ ὅτι ἡ ἐξέλιξις τῆς ναυτικῆς τακτικῆς ἀπὸ τῶν Μηδικῶν ἦτο ἤδη σημαντική.

2) Οἱ τρόποι οὗτοι σημάνσεως μνημονεύονται εἰς τὸ περίφημον χειρόγραφον τῆς Ἀμβροσιανῆς βιβλιοθήκης, περὶ τοῦ ὁποίου ἐκάμαμεν ἤδη λόγον εἰς τὰς ἐν κεφαλαίῳ Α'. (IV) παρατηρήσεις περὶ τῆς ὀργανώσεως τῶν μεθόδων ναυσιπλοΐας καὶ τῆς τακτικῆς κατὰ τοὺς Μηδικοὺς πολέμους, καὶ τὸ ὁποῖον θεωρεῖται, ὅπως ἐκεῖ εἴπομεν, ὡς ἀποτελοῦν μίαν οὕτως εἰπεῖν κωδικοποίησιν τῶν περὶ ναυτικῆς τακτικῆς κανόνων τῶν Ἀρχαίων Ἑλλή-

α) Ὑφάσματα λευκὰ διὰ τὴν ἀπὸ μικρᾶς ἀποστάσεως σήμανσιν.

β) Καπνὸς «εἰς ὕψος αἰρόμενος» διὰ τὴν ἀπὸ μεγάλης ἀποστάσεως σήμανσιν.

γ) Σήματα δι' ἀναλαμπῶν σχηματιζομένων ἐκ τῆς ἀνακλάσεως τοῦ ἡλίου ἐπὶ λαμπρᾶς ἀσπίδος αἰρομένης ἐπὶ τοῦ ἱστοῦ, ἢ ξίφους καταλλήλως χειριζομένου.

Μόνον κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον δύνανται νὰ ἐξηγηθοῦν οἱ ἀρκετὰ πολύπλοκοι ἐλιγμοί, ποὺ ἐχρησιμοποιήθησαν κυρίως εἰς τὰς δύο παρὰ τὰ Στενὰ τοῦ Ρίου ναυμαχίας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς περισσοτέρας ἄλλας κατὰ θάλασσαν συγκρούσεις τοῦ πολέμου. Ὡς σκοπὸς τῆς ναυμαχίας ἐξέλιπε πλέον ἡ ἄτακτος σύρραξις τῶν πλοίων καὶ ἡ δι' εἰσπηδήσεως κατάληψις αὐτῶν, κυριαρχεῖ δὲ ἡ δι' ὁμαδικῶν ἐλιγμῶν ἐμβολή—ὁ ἐμβολισμὸς ὅπως λέγομεν σήμερον—δηλαδὴ ἡ προσπάθεια καταβυθίσεως τῶν ἐχθρικῶν πλοίων διὰ τοῦ ἐμβόλου. Τὰ ἐκηβόλα ὅπλα τῶν «ἐπιβατῶν» ἦσαν ἀκόμη τόσον μικρᾶς ἀποτελεσματικότητος, ὥστε τίποτε τὸ ἀποφασιστικὸν δὲν ἠμποροῦσε κανεὶς νὰ περιμένῃ ἀπὸ αὐτά. Τὸ οὐσιῶδες ἦτο νὰ ἀχθοῦν τὸ ταχύτερον ὁμαδικῶς τὰ πλοῖα εἰς θέσιν τοιαύτην, ὥστε νὰ χρησιμοποιήσουν τὸ κύριον ὅπλον των, τὸ ἔμβολον, καὶ πρὸς τοῦτο ὡς βασικὸς ἐλιγμὸς μάχης παρέμενε πάντοτε ὁ διέκπλους καὶ ἡ ἀναστροφή. Ἡ πρόοδος λοιπὸν συνέκειτο κυρίως εἰς τὴν δι' ὁμαδικῶν ἐλιγμῶν συγκέντρωσιν τῶν προσπαθειῶν.

Σημαντικὴ ἐπίσης ἐξέλιξις παρατηρεῖται καὶ εἰς τὰς διατάξεις καὶ μεθόδους ἀναγνωρίσεως καὶ ἐρεύνης κατὰ τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις. Ἡ ἐγκατάστασις παρατηρητηρίων εἰς τὰς κορυφὰς ποὺ ἐδέσποζαν τῶν ναυτικῶν «στρατοπεδειῶν» καὶ ἡ ἀπόσπασις ἐλαφροτέρων καὶ ταχυτέρων πλοίων πρὸς παρακολούθησιν τῶν κινήσεων τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου ἔχουν πλέον συστηματοποιηθῆ (1). Τὸ Ἀθηναϊκὸν μάλι-

νων. Τὸ περιστατικὸν τῆς ἐν Αἰγὸς Ποταμοῖς ναυμαχίας, καθ' ὃ ἡ ἀποσπασθεῖσα παρὰ τοῦ Λυσάνδρου πρὸς κατόπτευσιν τοῦ ἐχθροῦ τριήρης εἶχε διαταγὴν νὰ ἄρῃ «ἀσπίδα κατὰ μέσον πλοῦν», πείθει ἀκραδάντως ὅτι τὸ μέσον τοῦτο τῆς δι' ἀναλαμπῆς σημάνσεως ἦτο τότε ἐν χρήσει. Ἐφ' ὅσον δὲ τὸ σχετικῶς μᾶλλον προηγμένον τοῦτο μέσον ἐχρησιμοποιεῖτο, ἀσφαλῶς δύναται νὰ συμπεράνῃ κανεὶς τὸ αὐτὸ καὶ διὰ τὰ ἄλλα, ποὺ ἦσαν σχετικῶς ἁπλούστερα.

1) Τὸ χειρόγραφον τῆς Ἀμβροσιανῆς βιβλιοθήκης ἀφιερώνει εἰδικὸν κεφάλαιον «Περὶ σκοπῶν», ἔνθα ἀναγράφεται ἀριθμὸς πλοίων ἀναγνωρίσεως καὶ ἀποστάσεως αὐτῶν ἀπὸ τοῦ κυρίου σώματος τοῦ στόλου· πιθανώτατα ὅμως αἱ λεπτομέρειαι αὗται ἀπεκρυσταλλώθησαν εἰς κανόνας πολὺ βραδύτερον. Πάντως εἶναι ἀξιοσημείωτον, τὸ ὅτι τονίζεται ἐκεῖ ὡς σκοπὸς

στα ναυτικὸν διέθετε πρὸς τοῦτο καὶ εἰδικῆς ναυπηγήσεως πλοῖα, μὲ εἰδικὴν συγκρότησιν πληρωμάτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων περιελαμβάνοντο καὶ αἱ περίφημοι διὰ τὴν ταχύτητά των τριήρεις «Πάραλος» καὶ «Σαλαμινία».

Χαρακτηριστικὸν ἐπίσης τοῦ μεγάλου βαθμοῦ ὀργανώσεως τοῦ Ἀθηναϊκοῦ ναυτικοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς βαθείας κατανοήσεως τοῦ ναυτικοῦ πολέμου ἐκ μέρους τῶν Ἀρχηγῶν του, ἦτο τὸ γεγονός, ὅτι οὐδέποτε τοῦτο ἐφαίνετο δουλικῶς προσκεκολλημμένον εἰς ἀκάμπτους κανόνας καὶ γεωμετρικοὺς τακτικοὺς σχηματισμούς. Ἀπεναντίας—καθὼς καὶ εἰς τὴν ἀφήγησιν τῶν γεγονότων ἐλάβαμεν τὴν ἀφορμὴν νὰ τονίσωμεν—οἱ Ἀθηναῖοι ναύαρχοι ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ἐκλέγουν πρὸ ἑκάστης ναυμαχίας τὸν σχηματισμὸν καὶ τὴν τακτικήν, ποὺ προσηρμόζοντο καλύτερον πρὸς τὰς περιστάσεις.

Ἄλλος ἦτο ὁ σχηματισμὸς εἰς τὰς ναυμαχίας παρὰ τὸ Ρίον, ἄλλος εἰς τὴν Κέρκυραν, ἄλλος εἰς τὸ Κυνὸς Σῆμα καὶ ἄλλος εἰς τὰς Ἀργινούσας. Ἀπ' ἐναντίας οἱ Πελοποννήσιοι ἐπεδείκνυαν κατὰ κανόνα τὴν παθητικὴν ἐκείνην προσήλωσιν πρὸς ἀκάμπτους κανόνας τακτικῆς, ποὺ χαρακτηρίζει τοὺς ἀδαεῖς τῆς θαλάσσης. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο ὅτι εἰς τὰς περισσοτέρας περιπτώσεις οἱ Ἀθηναῖοι ἐπετύγχαναν νὰ «αἰφνιδιάζουν τακτικῶς» τὸν ἀντίπαλον.

Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἐξέλιξις τῆς τακτικῆς εὑρίσκεται πάντοτε ἐν στενῇ ἀλληλοεπιδράσει μὲ τὴν τοῦ ὑλικοῦ, θὰ πρέπῃ νὰ μνημονεύσωμεν ἐδῶ συντομώτατα καὶ ὅ,τι σχετικὸν μὲ τοὺς τύπους τῶν πλοίων καὶ τοῦ ὁπλισμοῦ παρουσίασεν ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος. Ἡ κυριωτέρα ἐξέλιξις εἰς τὸν τύπον τῆς τριήρους ἦτο ἡ ἐπέκτασις τοῦ ἄνω καταστρώματος καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ σκάφους. Τοῦτο ηὔξανε καὶ τὴν ἐπιθετικὴν καὶ τὴν ἀμυντικὴν ἱκανότητα τοῦ πλοίου· τὴν μὲν ἐπιθετικήν, διότι ἐπέτρεπεν εἰς μεγαλύτερον ἀριθμὸν «ἐπιβατῶν» νὰ μάχωνται ἀπὸ τοῦ καταστρώματος καὶ παρεῖχεν εἰς αὐτοὺς μεγαλυτέραν εὐρυχωρίαν· τὴν δὲ ἀμυντικήν, διότι οἱ ἐρέται ἔπαυαν πλέον νὰ παρουσιάζουν ἐκτεθειμένα τὰ γυμνὰ νῶτα των εἰς τὰ ἐχθρικὰ βέλη. Συνεπῶς ἡ «κατάφρακτος» τριήρης ἦτο πλοῖον σημαντικῶς ἰσχυρότερον ἀπὸ τὴν τριήρη τοῦ τύπου τῶν Μηδικῶν πολέμων. Ἀσφαλῶς

τῶν πλοίων ἀναγνωρίσεως ἡ συλλογὴ πληροφοριῶν περὶ τοῦ ἐχθροῦ καὶ ὄχι ἡ σύγκρουσις πρὸς ἐχθρικὰ πλοῖα («οὐ γὰρ πολεμεῖν, ἀλλὰ μανθάνειν καὶ ἀπαγγέλλειν»), πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συμπίπτει καὶ πρὸς τὰς σήμερον διδασκομένας περὶ τῆς ἀποστολῆς τῶν πλοίων ἀναγνωρίσεως ἀντιλήψεις.

ὅμως ἡ προσθήκη ἑνὸς σημαντικοῦ βάρους ὑψηλὰ θὰ ἔπρεπε νὰ συνοδεύεται καὶ ἀπὸ ἀνάλογον αὔξησιν τοῦ ἐκτοπίσματος, διὰ νὰ διατηρῆται ἡ εὐστάθεια τοῦ σκάφους. Ὥστε ἠμπορεῖ κανεὶς λογικῶς νὰ συμπεράνῃ, ὅτι αἱ κατάφρακτοι τριήρεις τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἦσαν πλοῖα αἰσθητῶς μεγαλύτερα ἀπὸ τὰς τῶν Μηδικῶν πολέμων.

Μία ἄλλη ἀξία ἰδιαιτέρας σημειώσεως τροποποίησις τοῦ τύπου τῆς τριήρους—πολὺ περισσότερον χαρακτηριστικὴ τῆς στενῆς ἀλληλεπιδράσεως ὑλικοῦ καὶ τακτικῆς—ἦτο ἡ εἰσαχθεῖσα παρὰ τῶν Κορινθίων ναυπηγῶν εἰς τὰς Συρακούσας.

Ὅπως εἴδαμεν εἰς τὴν ἀφήγησιν, αὕτη συνίστατο εἰς τὴν ἐπιβράχυνσιν καὶ ἐνδυνάμωσιν τῆς πρῴρας, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ εἶναι δυνατὸς ὁ ἐμβολισμὸς «πρῴρας μὲ πρῷραν». Ἡ μετατροπὴ δὲ αὐτὴ ἀπετέλεσεν «αἰφνιδιασμὸν ὑλικοῦ» διὰ τοὺς Ἀθηναίους, οἱ ὁποῖοι εἰς τὸν χῶρον τοῦ Μεγάλου Λιμένος τῶν Συρακοσίων, οὔτε τὴν ταχύτητά των, οὔτε τὴν ἑλικτικήν των ἱκανότητα ἠδύναντο νὰ ἐκμεταλλευθοῦν. Ἡ τροποποίησις αὐτὴ τοῦ τύπου τῆς τριήρους, ὑπαγορευθεῖσα πρὸς ἀντιμετώπισιν εἰδικῶν ἐντελῶς συνθηκῶν, δὲν ἐγενικεύθη, διότι εἰς τὰς ἐν ἀνοικτῇ σχετικῶς θαλάσσῃ ναυμαχίας τὸ πλεονέκτημα ποὺ παρεῖχεν ἐξουδετεροῦτο ἀπὸ τὸ μειονέκτημα τῆς ἐλαττώσεως τῆς ταχύτητος.

Τέλος πρέπει νὰ σημειώσωμεν, ὅτι—ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰς προόδους τῆς ναυπηγικῆς—ἔβαινε καὶ ἡ πρόοδος τῶν μέσων καὶ μεθόδων ναυτιλίας. Κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον ἡ ναυσιπλοΐα ἐξακολουθεῖ μὲν νὰ γίνεται εἰς ἄμεσον γειτνίασιν τῆς ἀκτῆς, αἱ συχναὶ προσορμίσεις διὰ τὸ φαγητὸν καὶ τὴν ἀνάπαυσιν τῶν πληρωμάτων εἶναι ἐξ ἴσου ἀπαραίτητοι, ὅπως καὶ πρίν. Οἱ στόλοι ὅμως πλέουν μὲ μεγαλυτέραν ἀσφάλειαν καὶ ἀκρίβειαν ἀπὸ τόπου εἰς τόπον καὶ τὰ καθαρῶς ναυτικὰ ἀτυχήματα εἶναι πολὺ σπανιώτερα. Ὁ Ἀθηναϊκὸς στόλος ἐπανειλημμένως περιπλέει τὰς ἐχθρικὰς καὶ ἀξένους ἀκτὰς τῆς Πελοποννήσου, διασχίζει τὸ συνήθως τρικυμιῶδες Κρητικὸν πέλαγος, πλέει πρὸς τὴν Αἴγυπτον, πρὸς τὴν Σικελίαν, χωρὶς νὰ χάσῃ λόγῳ ναυαγίου κανὲν πλοῖον του· κατὰ τὰ τελευταῖα δὲ ἔτη τοῦ πολέμου αἱ ναυτικαὶ ἐπιχειρήσεις πολλάκις συνεχίζονται καὶ κατὰ τοὺς χειμερινοὺς μῆνας. Ἀλλὰ καὶ ὁ Πελοποννησιακὸς στόλος, ἀφ' ἧς κατὰ τὴν β΄. περίοδον τοῦ πολέμου ἀπεμακρύνθη ἀπὸ τὰς Πελοποννησιακὰς ἀκτάς, πλέει καὶ αὐτὸς ἀνὰ τὰ Ἰωνικὰ παράλια, μεμονωμένα δὲ πλοῖα καὶ μοῖραί του διασχίζουν συχνότατα τὸ Αἰγαῖον.

Ἡ σχετικὴ εὐχέρεια, τὴν ὁποίαν εἶχαν εἰς τὰς κινήσεις των καὶ

οἱ δύο ἀντίπαλοι στόλοι, ποὺ τοὺς ἐπέτρεπε νὰ ἐκτελοῦν ἀρκετὰ εὐρείας στρατηγικὰς κινήσεις—ὅπως αὐτὰς ποὺ εἴδαμεν ἐκτελουμένας κατὰ τὸ τελευταῖον ἔτος τοῦ πολέμου—ἀποτελεῖ τὴν καλυτέραν ἀπόδειξιν τῆς ἐξελίξεως τῶν ναυτιλιακῶν μέσων καὶ μεθόδων ἐκ παραλλήλου πρὸς κάποιαν ἀξίαν λόγου βελτίωσιν τῶν ναυτικῶν ἀρετῶν τῶν πλοίων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Η ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ IV ΑΙΩΝΑ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΕΠΕΜΒΑΣΕΩΣ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

I. Ἡ Σπαρτιατικὴ Ἡγεμονία. - Βάσεις αὐτῆς. - Παλινόρθωσις τοῦ Δημοκρατικοῦ Πολιτεύματος ἐν Ἀθήναις. - Πόλεμοι Σπάρτης κατὰ Περσίας. - Ἀναγέννησις τῆς θαλασσίας δυνάμεως τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τὸν Κόνωνα

Ἡ ἐξάλειψις τῆς ναυτικῆς πολεμικῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηνῶν, ποὺ ἐπῆλθεν ὡς συνέπεια τῆς ἐν Αἰγὸς Ποταμοῖς καταστροφῆς, παρέδωκε τὴν Ἡγεμονίαν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Σπάρτην. Ἡ ἡγεμονία δὲ αὕτη ἐφαίνετο ἐκ πρώτης ὄψεως σταθερωτέρα ἀπὸ τὴν Ἀθηναϊκήν, καθόσον ἡ Σπάρτη, ἐπὶ πλέον τῆς πατροπαραδότου στρατιωτικῆς ὑπεροχῆς ποὺ εἶχε, κατώρθωνεν ἤδη νὰ ἐπιβληθῇ καὶ κατὰ θάλασσαν. Ὁ βαθύτερος ὅμως παρατηρητὴς θὰ ἠδύνατο ἔκτοτε νὰ διακρίνῃ, ὅτι αὐτὸ ἦτο μία ἐπίφασις καὶ ὅτι τὰ θεμέλια τῆς ναυτικῆς ὑπεροχῆς τῆς Σπάρτης ἦσαν ἀσταθῆ. Πράγματι, διὰ νὰ δημιουργηθῇ μία μόνιμος ὑπεροχὴ κατὰ θάλασσαν, δὲν ἀρκεῖ νὰ ναυπηγηθῇ καὶ νὰ συντηρῆται, διὰ ξένων χρημάτων καὶ διὰ μισθοφόρων, εἷς ἰσχυρὸς στόλος. Εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀναπτυχθῇ ναυτικὸς πληθυσμὸς καὶ ναυτικὴ συνείδησις, νὰ τραπῇ ἓν μέγα μέρος τῆς ἐθνικῆς δραστηριότητος πρὸς τὴν ζωὴν τῆς θαλάσσης, ὥστε νὰ δημιουργηθῇ, ὄχι μία ἐφήμερος ἐπικράτησις, ἀλλὰ μία πραγματικὴ θαλασσία δύναμις, μὲ βαθείας ρίζας εἰς τὸν ἐθνικὸν ὀργανισμόν. Ἡ ριζικὴ ὅμως αὕτη τροπὴ τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτῆρος, οὔτε ἐπεζητήθη, οὔτε ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ ἐν Σπάρτῃ· Ἡ βάσις τῆς ζωῆς παρέμεινε σαφῶς γεωργικὴ καὶ ἡ νοοτροπία τοῦ λαοῦ της ξένη πρὸς τὴν θάλασσαν. Συνέπεια τούτου ἦτο, ὅτι ἡ ναυ-

τικὴ δύναμις τῆς Σπάρτης δὲν ἐστηρίζετο, ὅπως ἄλλοτε ἡ τῶν Ἀθηνῶν, ἐπὶ βάσεως ἐσωτερικῆς, ἀλλ' ἐξηρτᾶτο ἐκ τοῦ μεταβλητοῦ συντελεστοῦ τῆς Περσικῆς οἰκονομικῆς ὑποστηρίξεως. Ὥστε ὡς ἀποκλειστικὸν μέσον ἐπιβολῆς ἀπέμενεν οὐσιαστικῶς διὰ τοὺς Σπαρτιάτας τὸ «ὁπλιτικόν» των, τὸ ὁποῖον ὅμως—παρ' ὅλην τὴν ποιοτικὴν ὑπεροχήν του—ἦτο ἀριθμητικῶς ἀνεπαρκὲς διὰ νὰ ἐξουδετερώσῃ τὴν ἀντίστασιν ἰσχυροῦ συνασπισμοῦ ἄλλων στρατιωτικῶν Δυνάμεων (1). Οἱ καρποὶ τῆς νίκης τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου δὲν ἦτο δυνατὸν ὑπὸ τοὺς ὅρους τούτους, παρὰ νὰ εἶναι ἐφήμεροι. Καὶ πράγματι ἡ ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος ἀπόλυτος Ἡγεμονία τῆς Σπάρτης δὲν διήρκεσε, παρὰ ἀπὸ τοῦ 404 μέχρι τοῦ 396 π.Χ., ἤτοι ὀκτὼ μόλις ἔτη.

Αἱ βάσεις τῆς Ἡγεμονίας αὐτῆς ἐτέθησαν παρ' αὐτοῦ τοῦ Λυσάνδρου, ἦσαν δὲ αὗται:

α) Ἡ διατήρησις στενῶν διπλωματικῶν καὶ οἰκονομικῶν δεσμῶν πρὸς τὴν Περσίαν, ἀπαραιτήτων διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ στόλου.

β) Τὸ ὁπλιτικὸν τῆς Πελοποννήσου, ἀναδιοργανωθὲν μὲ κάπως μονιμωτέραν συγκρότησιν.

γ) Ἡ ἐγκατάστασις νέων Ἀρχῶν μὲ ἁρμοστὰς Σπαρτιάτας εἰς ὅλας τὰς πόλεις, ποὺ ἀπεσπάσθησαν ἀπὸ τὸ Ἀθηναϊκὸν Κράτος.

δ) Ἡ ἐπιβολὴ φόρων συνολικοῦ ποσοῦ 1.000 ταλάντων ἐτησίως.

Ἡ διοίκησις τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν παρεδόθη παρὰ τοῦ Λυσάνδρου εἰς ἐπιτροπὴν 30 πολιτῶν ὀλιγαρχικῶν καὶ φιλοσπαρτιατικῶν φρονημάτων. Οἱ «τριάκοντα» οὗτοι, ὅπως ὠνομάσθησαν, ὤφειλαν νὰ συντάξουν τὸν νέον καταστατικὸν χάρτην τοῦ Ἀθηναϊκοῦ πολιτεύματος. Ἀντὶ τούτου ὅμως, ἐξήντλησαν ὅλην των τὴν δραστηριότητα εἰς τὴν ἐπιβολὴν ἀγρίας τυραννίας μὲ σκοπὸν τὴν ὁλοσχερῆ ἐξολόθρευσιν τῶν κυριωτέρων μελῶν τῆς Δημοκρατικῆς μερίδος. Καὶ ἡ κάπως ἁπλοϊκὴ χειρονομία τῆς στροφῆς τοῦ βήματος τῆς Πνυκός, ὥστε νὰ μὴ βλέπουν οἱ ῥήτορες τὴν θάλασσαν, τὴν ὁποίαν ὁ Πλούταρχος ἀποδίδει εἰς αὐτοὺς πρὸς ἀπόδειξιν τῶν ἀντιδημοκρατικῶν των φρονημάτων, συνεπληρώθη ἀπὸ ἔργα οὐσιαστικώτερα καὶ πολὺ σκληρότερα. Αἱ δικαστικαὶ δολοφονίαι μὲ ὡμολογημένον σκοπὸν τὴν δήμευσιν τῶν περιουσιῶν τῶν καταδικαζομένων δημοκρατικῶν πολιτῶν διεδέχοντο ἀλλήλας τόσον συχνά, ὥστε ἔκαμαν ἀργότερα τὸν Ἰσο-

1) Χαρακτηριστικὸν τούτου εἶναι τὸ ἀκροτελεύτιον ἐπιχείρημα τῶν Θηβαίων πρέσβεων, ποὺ ἐζήτησαν τὴν συνδρομὴν τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τῆς Σπάρτης τὸ 395 π.Χ. (ἴδε Ξενοφ. Ἑλλην. III, 51, 15).

κράτην νὰ λέγῃ τὸ περίφημον: «Κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν δεινότερον ἦν πλουτεῖν ἢ ἀδικεῖν». Διότι πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς τυραννίας των οἱ τριάκοντα μετεκάλεσαν φρουρὰν ἐξ 700 μισθοφόρων Πελοποννησίων, διὰ τὴν μισθοδοσίαν δὲ αὐτῶν, καθὼς καὶ τῶν πάσης φύσεως μυστικῶν αὐτῶν πρακτόρων καὶ καταδοτῶν, εἶχαν ἀνάγκην πολλῶν χρημάτων (1). Κατὰ τῆς καταστάσεως ταύτης ἐξηγέρθη εἷς ἐκ τῶν τριάκοντα, ὁ Θηραμένης (2) ἐκπροσωπῶν τότε τὴν μετριοπαθῆ μερίδα. Τὸ μόνον ὅμως πρακτικὸν ἀποτέλεσμα τῆς ἐξεγέρσεώς του ἦτο νὰ ἐγείρῃ τὴν μῆνιν τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν ἀδιαλλάκτων Κριτίου· καὶ κατόπιν μιᾶς δραματικῆς δίκης, τῆς ὁποίας τὰς λεπτομερείας ἀπηθανάτισεν ὁ Ξενοφῶν, κατεδικάσθη ὁ Θηραμένης εἰς θάνατον καὶ ἔπιε τὸ κώνειον.

Πολλοὶ πολῖται τῶν Ἀθηνῶν, φεύγοντες τὴν τυραννίαν ταύτην ἠναγκάσθησαν νὰ ἐκπατρισθοῦν, οἱ περισσότεροι δὲ ἐξ αὐτῶν συνεκεντρώθησαν εἰς Θήβας. Ἀπὸ ἐκεῖ ἐξώρμησαν περὶ τοὺς 70, ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Θρασυβούλου, αὐξηθέντες δὲ καθ' ὁδὸν εἰς μερικὰς ἑκατοντάδας, κατέλαβον τὴν ὀχυρὰν τοποθεσίαν τῆς Φυλῆς, ἀφοῦ δὲ ἐνισχύθησαν διὰ νέων προσχωρήσεων, κατώρθωσαν τὸν χειμῶνα τοῦ 404—403 νὰ καταλάβουν τὸν Πειραιᾶ. Ὁ Κριτίας ἔσπευσε νὰ κτυπήσῃ τοὺς ἐπαναστάτας, ἀλλὰ εἰς μίαν σύγκρουσιν παρὰ τὴν Μουνυχίαν ἡττήθη καὶ ἐφονεύθη. Ὁ θάνατος τοῦ Κριτίου ἐσήμανε μὲν τὸ τέλος τῆς διοικήσεως τῶν Τριάκοντα, χωρὶς ὅμως καὶ ν' ἀνοίξῃ τὰς πύλας τῶν Ἀθηνῶν εἰς τοὺς ἐπαναστάτας. Οὕτω πως αἱ δύο ἀντίπαλοι μερίδες παρέμεναν, ἡ μία ἐντὸς τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἡ ἄλλη εἰς τὸν Πειραιᾶ, ἕως ὅτου παρενέβη πρὸς βοήθειαν τῶν ὀλιγαρχικῶν ὁ Λύ-

1) «Ἔδοξε δὲ αὐτοῖς ὅπως ἔχοιεν τοῖς φρουροῖς χρήματα διδόναι καὶ »τῶν μετοίκων ἕνα ἕκαστον λαβεῖν καὶ αὐτοὺς μὲν ἀποκτεῖναι, τὰ δὲ χρή»ματα ἀποσημήνασθαι» (Ξενοφ. Ἑλλην. II, 5, 21).

2) Αὐτὸς οὗτος, τὸν ὁποῖον εἴδομεν πρωτοστατήσαντα εἰς τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῆς Δημοκρατίας καὶ ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ μεταστῇ εἰς τὴν ἐπικρατήσασαν μερίδα. Τὸν συνηντήσαμεν ἐπίσης κατὰ τὴν δίκην τῶν στρατηγῶν μετὰ τὴν παρὰ τὰς Ἀργινούσας ναυμαχίαν, ὅπου μετεβλήθη εἰς κατήγορον τῶν στρατηγῶν διὰ νὰ σώσῃ τὸν ἑαυτόν του, δεδομένου ὅτι εἰς αὐτὸν εἶχεν ἀνατεθῇ μετὰ τὸ ἐπὶ τῶν νήσων Συμβούλιον ἡ ἐπίβλεψις τῆς διασώσεως τῶν ναυαγῶν. Διὰ τὰς ἀλλεπαλλήλους ταύτας μεταπτώσεις τῶν πολιτικῶν του πεποιθήσεων ἀπὸ τῆς μιᾶς πρὸς τὴν ἐκ διαμέτρου ἑκάστοτε ἀντίθετον μερίδα ὁ Θηραμένης εἶχεν ἀποκληθῆ «κόθορνος» (κατὰ λέξιν ὑπόδημα φερόμενον παρὰ τῶν ἠθοποιῶν, τὸ ὁποῖον εἶχε σχῆμα τοιοῦτον, ὥστε νὰ δύναται νὰ φέρεται ἀδιαφόρως, εἴτε εἰς τὸν δεξιόν, εἴτε εἰς τὸν ἀριστερὸν πόδα).

σανδρος καὶ ἀπέστειλεν εἰς αὐτοὺς ἐκ Σπάρτης 100 τάλαντα, στόλον ἐκ 40 πλοίων ὑπὸ τὸν Λίβυν πρὸς ἀποκλεισμὸν τοῦ Πειραιῶς, τέλος δὲ ἐνεφανίσθη καὶ ὁ ἴδιος ἐπὶ κεφαλῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως εἰς Ἐλευσῖνα.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως αἱ ὑποψίαι ἐπυκνοῦντο ἐν Σπάρτῃ κατὰ τοῦ Λυσάνδρου λόγῳ τῆς γνωστῆς εἰς ὅλους ἀπεράντου φιλοδοξίας του, ἐξειλίχθησαν δὲ τέλος εἰς φανερὰν κατ' αὐτοῦ ἀντίδρασιν· καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Παυσανίας ἀπεστάλη εἰς τὴν Ἀττικήν, ὅπως ἀναλάβῃ αὐτὸς τὴν ἀρχηγίαν τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως καὶ τὴν ἀνωτέραν διεύθυνσιν τῶν ἐπιχειρήσεων. Ἡ παρέμβασις αὕτη τοῦ Παυσανίου, ἔγινεν ἀφορμὴ ὅπως προληφθῇ ἡ ἔνοπλος μετὰ τῶν ἐπαναστατῶν σύγκρουσις, ποὺ ἐφαίνετο ἀναπόφευκτος καὶ διευθετηθῇ ἡ κατάστασις διὰ συμφωνίας. Ἡ μετριοπάθεια καὶ ἡ πολιτικότης, ποὺ ἐπέδειξεν ἡ Σπάρτη κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην, ἦτο ἀξία πάσης τιμῆς. Ἀντὶ νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὴν βιαίαν ἐπιβολὴν τῆς ὀλιγαρχίας, ἐδέχθη νὰ δοθῇ πλήρης ἀμνηστεία καὶ νὰ ὁρισθῇ μία ἐπιτροπὴ ἐκ 15 ἀνδρῶν, ἡ ὁποία ταχύτατα καὶ μὲ τὴν μεγαλυτέραν δυνατὴν ἀμεροληψίαν ἐπέτυχε τὴν λύσιν τῶν σοβαρωτέρων ζητημάτων.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐγκαθιδρύθη ἐκ νέου ἡ Δημοκρατία ἐν Ἀθήναις, ἀλλ' ὑπὸ μορφὴν μετριοπαθῆ· ὑπὸ τὴν συνετὴν δὲ κυβέρνησιν τοῦ Θρασυβούλου κατεβλήθη προσπάθεια νὰ λησμονηθοῦν αἱ παρελθοῦσαι ἐχθρότητες καὶ νὰ ἀνασυνταχθῇ ὁ Κρατικὸς ὀργανισμός. Ἦτο δὲ πράγματι ἀπόλυτος ἡ ἀνάγκη λήψεως συντόνων μέτρων. Διότι ἡ γῆ, μὴ καλλιεργηθεῖσα ἐπὶ ἔτη, εἶχεν ἐκχερσωθῇ, τὰ ἐργοστάσια ἦσαν κενά, τὸ ἐμπόριον εἶχεν ἐντελῶς νεκρωθῇ, οἱ φόροι καὶ αἱ διάφοροι Κρατικαὶ «λειτουργίαι» εἶχαν ἀπομυζήσει καὶ τὰ τελευταῖα ἀποθέματα τῶν εὐπόρων πολιτῶν, ἐνῷ ἡ ἀπώλεια τῶν κληρουχιῶν εἶχε γεμίσει τὴν πόλιν μὲ χιλιάδας προσφύγων στερουμένων καὶ τῶν στοιχειωδεστέρων μέσων συντηρήσεως. Τέλος, ὄχι μόνον ὁ δημόσιος θησαυρὸς εἶχεν ἐξαντληθῆ, ἀλλὰ καὶ ὑπῆρχεν ἤδη ἐξωτερικὸν χρέος 100 ταλάντων καὶ ἐσωτερικὰ πρὸς ἰδιώτας.

Αὐτὴ ἦτο ἡ θλιβερὰ κατάστασις τῶν Ἀθηνῶν, τὴν διόρθωσιν τῆς ὁποίας ἀνέλαβον μὲ ζῆλον καὶ σύστημα ὁ Θρασύβουλος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν μετριοπαθεῖς Δημοκρατικοί.

Ἡ θέσις τῆς Σπάρτης ἀντιθέτως, ἐνισχυομένη ἡμέραν τῇ ἡμέρᾳ μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς ἰσχυρᾶς ἀντιπάλου της, ἐφαίνετο πλέον ἀκατα-

1) Ἴδε Beloch, Die Attische Politik seit Perikles σελ. 109.

μάχητος. Ἐνῷ δὲ διεφαίνετο ἤδη ἡ ἐναντίον της γεννωμένη ἐχθρότης τῶν Θηβῶν, ἡ Σπάρτη κληρονομήσασα τὰς Ἀθηναϊκὰς βλέψεις ἡγεμονίας ἐπὶ τῶν Μικρασιατικῶν ἀκτῶν, δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐμπλακῇ εἰς ἀγῶνα κατὰ τῶν Περσῶν. Ἡ πρώτη εὐκαιρία, ποὺ τῆς παρουσιάσθη πρὸς τοῦτο, ἦτο ἡ ἐν ἔτει 401 ἐκστρατεία τοῦ Κύρου κατὰ τοῦ πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ του Ἀρταξέρξου πρὸς ἁρπαγὴν τοῦ Στέμματος τῆς Περσικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ Σπάρτη, ἔχουσα λόγους εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν νεαρὸν Ἡγεμονίδην διὰ τὴν εἰλικρινῆ ὑποστήριξιν ποὺ τῆς εἶχε δώσει κατὰ τὴν κρίσιμον τελικὴν φάσιν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἀπεφάσισε νὰ τὸν βοηθήσῃ παντὶ τρόπῳ εἰς τὴν ἐπιχείρησίν του. Καὶ πρῶτον μὲν διέθεσε τὸν στόλον της, ὁ ὁποῖος ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ ναυάρχου Σαμίου περιέπλευσε μαζὶ μὲ τὸ ναυτικὸν τοῦ Κύρου τὰς ἀκτὰς τῆς Κιλικίας καὶ ἀνέλαβε διαφόρους πολεμικὰς κατ' αὐτῶν ἐπιχειρήσεις, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ν' ἀπασχολήσῃ τὰς στρατιωτικὰς δυνάμεις τοῦ ἄρχοντος τῆς χώρας Συενέσιος, ὥστε νὰ μὴ δυνηθοῦν νὰ βοηθήσουν τὸν Ἀρταξέρξην. Ἔπειτα δὲ ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Κῦρον νὰ στρατολογήσῃ δύναμιν ἐκ 13.000 μισθοφόρων Ἑλλήνων, ὅλων ἐμπείρων πολεμιστῶν ὑπὸ τὸν Σπαρτιάτην στρατηγὸν Κλέαρχον, ποὺ ἀπετέλεσαν τὸ ἐπίλεκτον τμῆμα τοῦ στρατοῦ του. Ἡ ἐνεργὸς αὕτη συμμετοχὴ τῆς Σπάρτης εἰς τὴν τυχοδιωκτικὴν ἐκείνην ἐπιχείρησιν τοῦ Κύρου, τὴν ὁποίαν ἀπηθανάτισεν ὁ Ξενοφῶν, δὲν ὠφείλετο μόνον εἰς τὸ αἴσθημα τῆς εὐγνωμοσύνης, ἀλλὰ καὶ εἰς πολιτικοὺς ὑπολογισμούς, συγκεκριμένως δὲ εἰς τὴν ἐλπίδα στερεώσεως καὶ ἐπεκτάσεως τῆς Σπαρτιατικῆς ἐπιρροῆς ἐπὶ τῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ Ἑλληνικῶν πόλεων ἐν περιπτώσει ἐπιτυχίας τῶν σχεδίων τοῦ Κύρου. Ἡ ἐκστρατεία ὅμως ἀπέτυχεν, ὁ Κῦρος ἐφονεύθη εἰς τὴν παρὰ τὰ Κούναξα μάχην καὶ ἡ ὑπὸ τὰς διαταγάς του Ἑλληνικὴ στρατιωτικὴ δύναμις μετὰ μυρίας περιπετείας ἐπανῆλθε μέσῳ τῆς Μηδίας, τῆς Ἀρμενίας, τῆς Τραπεζοῦντος καὶ τῶν βορείων ἀκτῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, πρὸς τὸ Βυζάντιον κατὰ τὸ θέρος 400 π.Χ.

Ἡ πολεμικὴ αὕτη περιπέτεια καὶ ἰδίως ἡ διὰ μέσου τῆς καρδίας τῆς ἐχθρικῆς χώρας πραγματοποιηθεῖσα ἐπάνοδος τοῦ στρατοῦ, ἡ θρυλικὴ «κάθοδος τῶν μυρίων» (1), δὲν ὑπῆρξε τελείως ἀνωφελής, διότι

1) Ἓν χαρακτηριστικὸν ἐπεισόδιον τῆς περιπετειώδους ταύτης πορείας, ποὺ ἀποδεικνύει καλύτερον παντὸς ἄλλου τὸ ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐθεώρουν τὴν θάλασσαν ὡς φιλικὸν καὶ γνώριμον στοιχεῖον, εἶναι ἡ κραυγὴ ἀνακουφίσεως, ποὺ ἐξέφυγεν ἀπὸ τὰ στήθη τῶν «μυρίων», ὅταν ὕστερα ἀπὸ τόσας περιπλανήσεις ἀντίκρυσαν τέλος τὸν Εὔξεινον, «θάλαττα, θάλαττα!».

ἔδωκεν εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀντιληφθοῦν, ὅτι ἡ πραγματικὴ δύναμις τοῦ Περσικοῦ κολοσσοῦ ἦτο πολὺ κατωτέρα τῆς ἐξωτερικῆς του ἐμφανίσεως.

Ὀλίγον μετὰ τὴν κάθοδον τῶν μυρίων ἡ Σπάρτη εὑρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ παρέμβῃ ἐνεργότερον ὡς προστάτης τῶν Ἑλληνικῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ πόλεων, τὰς ὁποίας ἐπίεζεν ὁ διαδεχθεὶς τὸν Κῦρον εἰς τὴν Σατραπίαν Τισσαφέρνης. Τὸ φθινόπωρον τοῦ 400 Ἑλληνικὴ στρατιὰ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Θίμβρωνος κατ' ἀρχάς, τοῦ ὁρμητικοῦ καὶ δραστηρίου Δερκυλίδα κατόπιν, εἰσέβαλεν εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Ἡ στρατιὰ αὕτη ἀπετελεῖτο κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ Πελοποννησίων καὶ ἐτέλει ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν Λακεδαιμονίου ἀρχηγοῦ, συμμετεῖχεν ὅμως εἰς αὐτὴν καὶ Ἀθηναϊκὸν τμῆμα ἱππέων συμφώνως πρὸς τοὺς ὅρους τῆς ἐπιβληθείσης εἰς τὰς Ἀθήνας συνθήκης τοῦ 404 π.Χ.

Αἱ πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις διήρκεσαν χωρὶς κανὲν ἀποφασιστικὸν ἀποτέλεσμα ἐπὶ μίαν διετίαν καὶ πλέον, ἤτοι μέχρι τοῦ 397· κατὰ τὸ διάστημα δὲ αὐτὸ ὁ Πελοποννησιακὸς στόλος ὑπὸ τὸν ναύαρχον Φάρακα ἐξησφάλιζε τὰς συγκοινωνίας τοῦ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐνεργοῦντος Ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Τότε ὁ Βασιλεὺς τῆς Περσίας, βλέπων ὅτι δὲν θὰ ἠδύνατο κατ' ἄλλον τρόπον ν' ἀπαλλαγῇ τῆς παρουσίας τοῦ στρατοῦ τούτου ἐπὶ τοῦ Μικρασιατικοῦ ἐδάφους, ἀπεφάσισε νὰ προσφύγῃ εἰς τὴν τόσον ἐπιτυχοῦσαν κατὰ τὸ παρελθὸν πολιτικὴν τοῦ νὰ ἐνισχύῃ ἑκάστοτε τὴν ἐν Ἑλλάδι ἀντίδρασιν ἐναντίον τοῦ ἐνοχλοῦντος αὐτὸν ἰσχυροτέρου Ἑλληνικοῦ συνασπισμοῦ καὶ ἤρχισε διαπραγματεύσεις μὲ τὰς Ἀθήνας. Ἡ κατάστασις τῆς πόλεως ταύτης, μετὰ ἑπτὰ μόλις ἐτῶν σώφρονα κυβέρνησιν τοῦ Θρασυβούλου, εἶχε ἤδη τόσον βελτιωθῆ, ὥστε ἠδύνατο ἤδη νὰ γίνεται σκέψις καὶ περὶ συμμετοχῆς της ἀκόμη εἰς πόλεμον. Ἐὰν ἡ ἔκβασις τοῦ πολέμου τούτου ἦτο ἱκανοποιητική, τὸ ἀποτέλεσμα θὰ ἦτο νὰ ἐξέλθουν αἱ Ἀθῆναι ἀπὸ τὴν ταπεινωτικὴν θέσιν τοῦ ἁπλοῦ δορυφόρου τῆς Σπάρτης. Ἡ περὶ τούτου ἐπιθυμία τῶν Ἀθηναίων ἦτο τόσον ζωηρά, ὥστε δὲν ἐδίστασαν οὗτοι νὰ συμμαχήσουν πρὸς τοὺς Βοιωτοὺς καὶ τοὺς Κορινθίους, ποὺ ἦσαν οἱ φανατικώτεροί των ἐχθροὶ κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον. Διὰ νὰ δυνηθοῦν ὅμως νὰ καταφέρουν ἀποτελεσματικὸν πλῆγμα κατὰ τῆς Σπαρτιατικῆς ἡγεμονίας, ἦτο ἀνάγκη προπαντὸς νὰ ἀναγεννηθῇ ἡ ναυτικὴ δύναμις τῶν Ἀθηνῶν. Καὶ αἱ πρὸς τοῦτο ἀπαιτούμεναι προϋποθέσεις δὲν εἶχαν ἐκλείψει. Αἱ ναυτικαὶ ἐγκαταστάσεις τοῦ Πειραιῶς εἶχαν ἤδη ἀρχίσει νὰ ἐπαναφέρωνται βαθμηδὸν εἰς τὴν ἐνέργειαν καὶ ὁ ναυτικὸς πληθυσμὸς ποτὲ δὲν ἔλειψεν ἀπὸ

ἐκεῖ. Ἐχρειάζετο ὅμως καὶ ἀρχηγός· καὶ αὐτὸς εὑρέθη ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Κόνωνος.

Ὁ Ἀθηναῖος οὗτος ναύαρχος, τὸν ὁποῖον ἐμνημονεύσαμεν ἤδη ὡς μόνον διαφυγόντα ἐκ τῆς ἐν Αἰγὸς Ποταμοῖς πανωλεθρίας, εἶχε καταφύγει εἰς Κύπρον, ὅταν δὲ ἐδόθη ἡ ἀμνηστεία ἐν Ἀθήναις, ἐπροτίμησε νὰ παρατείνῃ τὴν ἐξορίαν του. Ἐκεῖ ὅμως δὲν ἔμενεν ἀδρανής, ἀλλὰ συνέδεσε στενὰς σχέσεις μὲ τὸν τύραννον Εὐαγόραν, μέσῳ δὲ αὐτοῦ καὶ μὲ τοὺς Πέρσας. Τώρα λοιπόν, ποὺ ἡ πατρίς του ἐστρέφετο καὶ αὐτὴ πρὸς τὴν Περσίαν, ὁ Κόνων ἐπωφελήθη τῶν σχέσεών του αὐτῶν, καὶ μὲ τὴν οἰκονομικὴν βοήθειαν τῶν Περσῶν ἐπεδόθη εἰς τὴν ὀργάνωσιν στόλου, ποὺ ἐπρόκειτο ν' ἀποτελέσῃ τὸν πυρῆνα διὰ τὴν ἀναζωογόνησιν τοῦ Ἀθηναϊκοῦ ναυτικοῦ. Ἤδη κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 397 ὁ Κόνων ἐπὶ κεφαλῆς μοίρας Κυπριωτικῶν πλοίων προσέβαλε τὸν Πελοποννησιακὸν στόλον, τὸ δὲ ἑπόμενον ἔτος ἡ ὑπὸ τὰς διαταγάς του ναυτικὴ δύναμις ἐνισχύθη καὶ διὰ 40 Φοινικικῶν πλοίων.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως αἱ πληροφορίαι περὶ τῶν ἑτοιμασιῶν τούτων τοῦ Κόνωνος, καθὼς καὶ ἄλλαι φῆμαι περὶ ἑτοιμασίας ἐν Φοινίκῃ στόλου ἀκόμη πολυαριθμοτέρου (1), ἔφθασαν εἰς τὴν Σπάρτην. Καὶ ὁ Λύσανδρος, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπιρροὴ ἦτο ἀκόμη μεγάλη, ἔπεισε τοὺς Ἐφόρους νὰ ἐνισχύσουν τὰς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ στρατιωτικὰς δυνάμεις καὶ νὰ ἀναθέσουν τὴν διεύθυνσιν τῶν ἐπιχειρήσεων εἰς τὸν Βασιλέα τῆς Σπάρτης Ἀγησίλαον. Πράγματι κατὰ τὴν ἄνοιξιν τοῦ 396 π.Χ. ὁ ἀρχιστράτηγος Βασιλεὺς συγκεντρώσας 2000 Σπαρτιάτας νεωστὶ πολιτογραφηθέντας (νεοδαμώδεις) καὶ 6.000 συμμάχους ἐξέπλευσεν ἀπὸ τογραφηθέντας (νεοδαμώδεις) καὶ 6.000 συμμάχους ἐξέπλευσεν ἀπὸ τὴν Αὐλίδα, ὅπως ἄλλοτε ὁ Ἀγαμέμνων καὶ κατηυθύνθη πρὸς τὴν Ἔφεσον. Κατόπιν μιᾶς συντόμου ἐπιδείξεως ἐν Καρίᾳ ὁ Ἀγησίλαος ἐστράφη πρὸς τὴν Φρυγίαν, ὅπου εὗρε πλουσιωτάτην λείαν. Κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος 395 π.Χ. αἱ πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις ἐπανελήφθησαν, μὲ θέατρον αὐτὴν τὴν φορὰν τὴν Λυδίαν, παρὰ δὲ τὰς Σάρδεις ὁ Ἀγησίλαος κατώρθωσε νὰ νικήσῃ κατὰ κράτος τὸν Τισσαφέρνην. Συνέπεια τῆς ἥττης του ταύτης ἦτο ὅτι ὁ μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης πανίσχυρος Σατράπης ἀντικατεστάθη διὰ τοῦ Τιθραύστου, ὁ ὁποῖος, μαζὶ μὲ τὴν διαταγὴν τῆς ἀντικαταστάσεώς του, ἔφερεν ἐκ μέρους τοῦ Βασιλέως καὶ τὴν διαταγὴν τοῦ ἀποκεφαλισμοῦ τοῦ προκατόχου του. Ὁ νέος Σατράπης συνῆψεν ἐξάμηνον ἀνακωχὴν πρὸς τὸν Ἀγησίλαον,

1) Ξενοφ. Ἑλλην. III, 4, 1.

τῆς ὁποίας ἐπωφελήθη ὁ τελευταῖος οὗτος διὰ νὰ λεηλατήσῃ συστηματικῶς τὴν πλουσίαν χώραν τῆς Φρυγίας καὶ νὰ προετοιμάσῃ τὴν συμπλήρωσιν τῆς κατοχῆς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Οἱ καρποὶ ὅμως, ποὺ ἔσπειρεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ τυραννικὴ διοίκησις τῶν Λακεδαιμονίων, ἐξεδηλώθησαν τὴν στιγμὴν αὐτὴν ἀκριβῶς, ποὺ αἱ νίκαι τοῦ Ἀγησιλάου ἐδικαιολόγουν βασίμους ἐλπίδας μονιμωτέρας ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ Ἑλληνικῆς ἐπικρατήσεως. Ἡ γενικὴ δυσαρέσκεια καὶ αἱ ἀντιζηλίαι τῶν Θηβῶν καὶ τῆς Κορίνθου ἔναντι τῆς Σπαρτιατικῆς ἡγεμονίας, βοηθοῦντος καὶ τοῦ Περσικοῦ χρυσίου, ἐξεκόλαψαν μίαν ἀμυντικὴν συνεννόησιν Ἀθηνῶν—Θηβῶν. Ἤρκεσε δὲ ἓν ἀσήμαντον συνοριακὸν ἐπεισόδιον, διὰ νὰ ἐκραγῇ ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὸ θέρος τοῦ 395 π.Χ. ὁ πόλεμος ὁ ἀποκληθεὶς «Κορινθιακός». Εἰς μίαν ἀπὸ τὰς πρώτας μάχας τοῦ πολέμου τούτου ἐφονεύθη ὁ Λύσανδρος παρὰ τὴν Ἁλίαρτον. Ἀμέσως κατόπιν εἰς τὸν κατὰ τῆς Σπάρτης συνασπισμὸν ἔλαβον μέρος τὸ Ἄργος καὶ ἡ Κόρινθος, καθὼς καὶ πολλαὶ πόλεις τῆς Θεσσαλίας. Τὸ θέρος τοῦ ἑπομένου ἔτους 394 π.Χ. οἱ Ἀθηναῖοι ἐπωφελούμενοι τοῦ πολέμου ἤρχισαν τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν μακρῶν τειχῶν, ὡς προοίμιον τῆς ἀναγεννήσεως τῆς ναυτικῆς των δυνάμεως.

Ἡ ἐν Ἑλλάδι κατάστασις ἐγένετο κατόπιν τῶν ἀνωτέρω λίαν ἀπειλητικὴ διὰ τοὺς Λακεδαιμονίους, οἱ ὁποῖοι ἠναγκάσθησαν νὰ ἀνακαλέσουν ἐσπευσμένως ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας τὸν Ἀγησίλαον. Οὕτω πως, διὰ μίαν ἀκόμη φοράν, αἱ ἐσωτερικαὶ διχόνοιαι, ἡ φιλοπρωτία, πρὸ παντὸς δὲ ἡ ἐσφαλμένη ἀντίληψις ὅτι διοίκησις σημαίνει καθυπόταξιν καὶ ἐξουθένωσιν τῶν διοικουμένων, ἤναψαν τὸν ἐμφύλιον πόλεμον εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἠμπόδισαν τὴν στερέωσιν τῆς Ἑλληνικῆς κατοχῆς ἐπὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Τὸ βασικὸν πολιτικὸν σφάλμα τῆς καταδυναστεύσεως τῶν συμμάχων καὶ ὑπηκόων πόλεων παρὰ τῶν Ἀθηνῶν, ποὺ εἶχεν ἐπιταχύνει τὴν κατάρρευσιν τοῦ Ἀθηναϊκοῦ ναυτικοῦ Κράτους, ἐπαναλήφθη εἰς μεγαλυτέραν μάλιστα ἔκτασιν ἐκ μέρους τῆς Σπάρτης καὶ χωρὶς νὰ ὑπάρχουν πλέον οἱ πλεονεκτικοὶ ὅροι, ποὺ εἶχαν ἄλλοτε εὐνοήσει τὴν αὔξησιν τῆς δυνάμεως τῆς ἀντιπάλου της, ἀπέφερε καὶ εἰς αὐτὴν τοὺς πικροὺς καρπούς του.

Ὁ Ἀγησίλαος διαπεραιωθεὶς εἰς τὴν Θράκην καὶ βαδίσας ἐν μεγίστῃ σπουδῇ διέσχισε τὴν Μακεδονίαν, Θεσσαλίαν καὶ Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ παρὰ τὴν Κορώνειαν ἐνίκησεν εἰς μάχην ἐκ παρατάξεως τὸν στρατὸν τοῦ ἀντιπάλου συνασπισμοῦ, χωρὶς ὅμως νὰ δυνηθῇ καὶ νὰ τὸν καταστρέψῃ.

Ναυμαχία παρὰ τὴν Κνίδον. Ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς μάχης τῆς Κορωνείας, δηλαδὴ περὶ τὰς ἀρχὰς Αὐγούστου τοῦ 394 π.Χ., ἡ Σπαρτιατικὴ ἡγεμονία ὑφίστατο κρίσιμον πλῆγμα κατὰ θάλασσαν. Ὁ Κόνων, συμπληρώσας ἐν Κύπρῳ τὴν ἑτοιμασίαν τῶν πλοίων του καὶ συγκροτήσας τὰ πληρώματά του ἀπὸ Ἕλληνας τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου καὶ τῶν Μικρασιατικῶν παραλίων, συνηνώθη μὲ τὸν Φοινικικὸν στόλον τεθέντα ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Φαρναβάζου καὶ κατηυθύνθη πρὸς τὸν κόλπον τῆς Κνίδου, ὅπου εὑρίσκετο ὁ στόλος τῶν Λακεδαιμονίων ὑπὸ τὸν ναύαρχον Πείσανδρον. Οἱ δύο ἀντίπαλοι στόλοι ἀντιπαρετάχθησαν ἀμέσως πρὸς ναυμαχίαν. Περὶ τοῦ ἑκατέρωθεν ἀριθμοῦ τῶν πλοίων δὲν ἔχομεν καμμίαν πληροφορίαν, πλὴν τοῦ ὅτι τὰ ὑπὸ τὸν Πείσανδρον πλοῖα τοῦ στόλου τῆς Σπάρτης ἦσαν ὀλιγαριθμότερα τῶν ὑπὸ τὸν Κόνωνα Ἀθηναϊκῶν. Ὁ ἡνωμένος ἄρα Φοινικικὸς καὶ Ἀθηναϊκὸς στόλος θὰ παρουσίαζε συντριπτικὴν ἀριθμητικὴν ὑπεροχήν, ἔναντι τοῦ συνόλου τῶν ναυτικῶν δυνάμεων τῆς Σπάρτης. Σχετικῶς πρὸς τὴν παράταξιν ὁ Ξενοφῶν (1) ἀρκεῖται νὰ ἀναφέρῃ, ὅτι ὁ Κόνων μὲ τὰ ὑπὸ τὰς διαταγάς του Ἑλληνικὰ πλοῖα ἐτάχθη εἰς τὸ δεξιὸν καὶ ὁ Φαρνάβαζος μὲ τὰ Φοινικικὰ εἰς τὸ ἀριστερόν. Ὁ στόλος τοῦ Πεισάνδρου παρετάχθη ἀπέναντι τῆς γραμμῆς τοῦ Κόνωνος, μόλις ὅμως οἱ πρὸς τὸ ἀριστερὸν κέρας του σύμμαχοι ἀντελήφθησαν τὴν ἀριθμητικὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἐχθροῦ, ἐτράπησαν εἰς φυγήν. Ὁ Πείσανδρος, μὲ τὰ ὑπὸ τὰς ἀμέσους διαταγάς του πλοῖα, ὑπέστη ὁλόκληρον τὸ βάρος τῆς μάχης καὶ μετ' ὀλίγον ἡ τριήρης του, πληγεῖσα ἐπανειλημμένως ὑπὸ ἐχθρικῶν ἐμβόλων, ἠναγκάσθη νὰ ριφθῇ εἰς τὴν ξηράν. Ἀνάλογον τύχην ὑπέστησαν καὶ αἱ περισσότεραι ἀπὸ τὰς ἐμπλακείσας εἰς τὴν μάχην τριήρεις τοῦ στόλου του, τῶν ὁποίων τὰ πληρώματα τὰς ἐγκατέλειψαν ἐπὶ τῆς ἀκτῆς καὶ προσεπάθησαν νὰ σωθοῦν διὰ τῆς φυγῆς πρὸς τὴν Κνίδον. Ὁ Πείσανδρος συνεκέντρωσεν ὅσους ἠδύνατο ἐκ τῶν φυγάδων καὶ ἀντέταξεν ἀντίστασιν παρὰ τὰ προσηραγμένα πλοῖα τοῦ στόλου του, ἐφονεύθη δὲ μαχόμενος ἐπὶ τοῦ πλοίου του. Καίτοι δὲν ἔχομεν ἀριθμοὺς ἀπωλειῶν, ὅπως δὲν ἔχομεν καὶ ἀριθμοὺς μετασχόντων εἰς τὴν ναυμαχίαν πλοίων, ἓν εἶναι βέβαιον: ***ὅτι ἡ ναυμαχία αὕτη ἀπέβη πανωλεθρία διὰ τοὺς Λακεδαιμονίους καὶ ἐσήμανε τὸ τέλος τῆς βραχυβίου των ναυτικῆς ἡγεμονίας.***

Τὸ ἑπόμενον ἔαρ τοῦ 393 π.Χ. ὁ Κόνων ἐπανέπλευσεν ἐπὶ κεφα-

1) Ξενοφ. Ἑλλην. IV, III, 11-12.

λῆς τοῦ στόλου του θριαμβευτικῶς εἰς Πειραιᾶ καὶ συνεπλήρωσε διὰ προσωπικῆς ἐργασίας τῶν πληρωμάτων του τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν μακρῶν τειχῶν. Ταυτοχρόνως ὁ ὑπὸ τὰς διαταγάς του στόλος ἐτέθη πλέον φανερὰ ὑπὸ τὴν σημαίαν τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἡ θαλασσία δύναμις τῆς παλαιᾶς θαλασσοκρατείρας ἐνεφανίσθη καὶ πάλιν εἰς τὰ Ἑλληνικὰ ὕδατα.

Ἡ ἄμεσος προσπάθεια τοῦ Κόνωνος, ἐν συνεργασίᾳ πάντοτε μέ τὸν Φαρνάβαζον, ἐστράφη πρὸς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς κυριαρχίας τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, διὰ νὰ δυνηθῇ αὕτη χρησιμοποιοῦσα αὐτὰς ὡς γέφυραν νὰ ἐπεκταθῇ καὶ πάλιν πρὸς τὰς Μικρασιατικὰς ἀκτὰς καὶ ἰδίως πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον. Ἡ προστασία τοῦ Ἱεροῦ τῆς Δήλου, τῆς κοιτίδος ταύτης τοῦ παλαιοῦ ναυτικοῦ Κράτους τῶν Ἀθηνῶν, ἀποκατεστάθη, καθὼς καὶ ἡ πρωτοκαθεδρία ἐπὶ τῶν Κυκλάδων. Ἐπηκολούθησεν ἡ ἐκ νέου ἐγκατάστασις κληρούχων ἐπὶ τῶν νήσων Σκύρου, Λήμνου καὶ Ἴμβρου. Ἀπὸ τὰς παραλίους πόλεις τῆς Μικρασίας οἱ Λακεδαιμόνιοι Ἁρμοσταὶ ἐξεδιώχθησαν, ἡ αὐτονομία τῶν πόλεων ἀποκατεστάθη καὶ ὁ στόλος τοῦ Κόνωνος ἐγένετο παντοῦ δεκτὸς μετὰ τιμῶν ὡς ἐλευθερωτής. Μόνον ἡ πόλις τῆς Σηστοῦ παρέμεινεν ὡς λείψανον τῆς Σπαρτιατικῆς ναυτικῆς ἡγεμονίας. Μὴ περιορισθεὶς εἰς ταῦτα ὁ Κόνων ἔπλευσεν ἀκολούθως πρὸς τὰς ἀκτὰς τῆς Λακωνικῆς καὶ κατέλαβε τὰ Κύθηρα, ὅπου ἐγκατέστησεν Ἀθηναϊκὴν φρουράν. Τέλος ὑπὸ τὴν ὥθησίν του συνήφθησαν συνθῆκαι μετὰ τῆς Χίου, Μυτιλήνης καὶ Ρόδου, εἰς τὴν τελευταίαν δὲ ταύτην ἀνετέθη παρὰ τῶν Ἀθηνῶν ἡ προστασία τῆς παλαιᾶς των συμμάχου, τῆς Καρπάθου.

Ὁ ταχὺς ρυθμός, μὲ τὸν ὁποῖον ἀναγεννᾶτο ἔνδεκα μόλις ἔτη μετὰ τὴν καταστροφήν της ἡ Ἀθηναϊκὴ θαλασσία δύναμις, συνετέλεσεν, ὥστε νὰ ἀναγεννηθοῦν μαζύ της καὶ τὰ παλαιὰ μεγαλεπήβολα ὄνειρα τῆς ἐν τῇ Μεσογείῳ ἐπικρατήσεως. Ἐπεζητήθη κατὰ πρῶτον προσέγγισις πρὸς τὸν τύραννον τῶν Συρακουσῶν Διονύσιον, εἰς τὸν ὁποῖον ἀπενεμήθησαν παρὰ τοῦ Λήμου τῶν Ἀθηναίων μεγάλαι τιμαί. Καὶ δὲν ἐπέτυχαν μὲν αἱ προσπάθειαι αὗται μέχρι τοῦ σημείου τοῦ νὰ διαλύσουν τὰς ὑφισταμένας στενὰς σχέσεις μεταξὺ Σπάρτης καὶ Συρακουσῶν, ἐπέτυχαν ὅμως τὴν ἐξασφάλισιν τῆς εὐδετερότητος τῆς ἰσχυρᾶς Σικελικῆς πρωτευούσης ἔναντι τοῦ Ἀθηναϊκοῦ θαλασσίου ἐμπορίου.

Ἐν τῷ μεταξὺ αἱ κατὰ ξηρὰν πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις μετὰ τὴν μάχην τῆς Κορωνείας εἶχαν ἐντοπισθῇ κυρίως εἰς τὴν Κορινθίαν καὶ

ἡ ὕπαιθρος χώρα ὑπέφερε τὰ πάνδεινα. Καί, ἐνῷ τὸ θαλάσσιον ἐμπόριον τῆς Κορίνθου τὸ διεξαγόμενον διὰ τοῦ ὁμωνύμου κόλπου ὑπέφερε λόγῳ τῆς ἐκεῖ παρουσίας μικρᾶς μοίρας Σπαρτιατικῶν πλοίων στηριζομένης ἐπὶ τῆς στρατιωτικῆς κατοχῆς τοῦ μεγαλυτέρου μέρους τῶν περὶ τὸν κόλπον ἀκτῶν τῆς τε Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς, τὸ διὰ τοῦ Σαρωνικοῦ ἔφθινεν ἐπίσης λόγῳ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τοῦ ἀναγεννωμένου Πειραιῶς. Ὑπὸ τοὺς ὅρους τούτους ἦτο φυσικὸν νὰ γεννηθῇ μία ἰσχυρὰ ἀντίδρασις ἐν Κορίνθῳ κατὰ τῆς συνεχίσεως τοῦ πολέμου καὶ ἡ Κυβέρνησις εὑρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ λάβῃ σκληρὰ πιεστικὰ μέτρα τῇ συνεργασίᾳ καὶ τῶν Ἀργείων. Τότε ὅμως οἱ συνεπείᾳ τῶν μέτρων αὐτῶν ἐκπατρισθέντες ὡδήγησαν τὸν Σπαρτιατικὸν στρατόν, ὅστις κατώρθωσε νὰ καταρρίψῃ ἓν τμῆμα τῶν μακρῶν τειχῶν τῶν ἑνούντων τὴν Κόρινθον πρὸς τὸ ἐπίνειόν της Λέχαιον καὶ νὰ διακόψῃ οὕτως ἐντελῶς τὴν πρὸς τὴν θάλασσαν ἐπικοινωνίαν τῆς πόλεως.

II. Ἀνασυγκρότησις τοῦ ναυτικοῦ Κράτους τῶν Ἀθηνῶν. - Αἰφνιδιασμοὶ τῶν Λακεδαιμονίων εἰς τὸν Σαρωνικόν. - Ἀποτυχίαι τῶν Ἀθηναίων εἰς τὸν Ἑλλήσποντον. - Ἀνταλκίδειος εἰρήνη.

Ταυτοχρόνως μὲ τὴν Κόρινθον ἤρχισε νὰ ἐκδηλοῦται καὶ εἰς αὐτὰς τὰς Ἀθήνας ἀντίδρασις κατὰ τοῦ πολέμου καὶ προσπάθεια συνεννοήσεως μὲ τὴν Σπάρτην πρὸς κατάπαυσίν του. Διότι εἰς τὴν πραγματικότητα ἡ ἀναγέννησις τῆς θαλασσίας δυνάμεως τῶν Ἀθηνῶν εἶχε γίνει ἐνθέρμως δεκτὴ μόνον ἀπὸ τὴν μεσαίαν τάξιν τῶν ἐπαγγελματιῶν καὶ ἐμπόρων, ποὺ ἤλπιζαν νὰ ἀνακτήσουν τὴν παλαιὰν ἐκ τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου εὐημερίαν, καθὼς καὶ ἀπὸ τὰς πολυπληθεῖς κατωτέρας τάξεις τοῦ λαοῦ, ποὺ ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς ἐρέται καὶ ναῦται ἐπὶ τῶν τριήρεων μὲ ἱκανοποιητικοὺς μισθούς. Δὲν ἦτο ὅμως δυνατόν, παρὰ νὰ προκαλέσῃ αὕτη τὰς ἀνησυχίας τῶν περισσοτέρων ἐκ τῶν παλαιῶν γαιοκτημόνων καὶ τῶν πλουσίων πολιτῶν, οἱ ὁποῖοι μετὰ δυσφορίας ἔβλεπαν νὰ αὐξάνωνται καθημερινῶς τὰ δημόσια ἔξοδα διὰ τοὺς ναυτικοὺς ἐξοπλισμούς. Καὶ ἡ μερὶς αὐτὴ τῶν πολιτῶν δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐξωτερικεύῃ τὴν σκέψιν της, ὅτι ἐπεβάλλετο δηλαδὴ συνεννόησις μέ τὴν Σπάρτην διὰ νὰ τερματισθῇ ὁ πόλεμος, ποὺ ἠπείλει διαιώνισιν καὶ ἐπέκτασιν μὲ νέας ἴσως καταστρεπτικὰς συνεπείας διὰ τὴν μὴ προφθάσασαν νὰ ἀναρρώσῃ τελείως πόλιν των. Ἀλλὰ καὶ ἀνεξαρτήτως τῆς οἰκονομικῆς ἀπόψεως, οἱ σωφρονέστεροι

ἀπὸ τοὺς πολίτας διέβλεπαν, ὅτι, καθὼς ἡ πεῖρα τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου εἶχεν ἀποδείξει, δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν διὰ τὰς Ἀθήνας νὰ διεξαγάγουν πόλεμον κατὰ τῆς Σπάρτης καὶ τῆς Περσίας ταυτοχρόνως καὶ ὅτι ἐπεβάλλετο συνεπῶς ἡ προσέγγισις πρὸς μίαν ἐκ τῶν δύο τούτων μεγάλων Δυνάμεων. Ποία ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ δύναμις αὕτη, ἦτο προφανὲς εἰς οἱονδήποτε ἄνθρωπον, ποὺ εἶχεν ἔστω καὶ ἴχνη ἐθνικοῦ Ἑλληνικοῦ αἰσθήματος (1).

Δυστυχῶς, καὶ τὴν φορὰν αὐτήν, τὰ αἰσθήματα τῆς δυσπιστίας καὶ τοῦ πάθους ὑπερίσχυσαν καὶ ἡ μικρὰ μερὶς τῶν πολιτῶν, ἡ ὁποία ἐτόλμησε νὰ συστήσῃ τὴν πρὸς τὴν Σπάρτην προσέγγισιν, ἐξηναγκάσθη βιαίως νὰ ὑποχωρήσῃ, οἱ δὲ ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῆς, ὁ Ἐπικράτης καὶ ὁ Ἀνδοκείδης ἐξεπατρίσθησαν, διὰ νὰ σώσουν τὴν ζωήν των (391 π.Χ.). Καὶ ἡ προσπάθεια ὅμως στενωτέρας συνεργασίας μὲ τοὺς Πέρσας, ποὺ κατέβαλεν ἡ ἐν Ἀθήναις φιλοπερσικὴ μερὶς διὰ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Κόνωνος, εἶχεν ἤδη ἀποτύχει. Διότι ὁ ἀπεσταλμένος τῆς Σπάρτης Ἀνταλκίδας κατώρθωσε νὰ πείσῃ τὸν ἀντιπρόσωπον τοῦ Μ. Βασιλέως στρατηγὸν Τιρίβαζον περὶ τῆς ἀνειλικρινείας τῶν προθέσεων τῶν Ἀθηναίων καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν σύλληψιν τοῦ Κόνωνος.

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω ἦτο φυσικόν, ὅτι ὁ πόλεμος θὰ προσελάμβανε μεγαλυτέραν ἔντασιν κατὰ θάλασσαν. Οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἀνησυχοῦντες διὰ τὴν μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Ρόδου στενὴν συνεργασίαν κατόπιν τῆς ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ ἐπικρατήσεως τοῦ Δημοκρατικοῦ κόμματος, συνεκρότησαν ἐκ τῶν ὑπολειμμάτων τῆς ναυτικῆς των δυνάμεως μίαν μοῖραν ἀπὸ 8 πλοῖα καὶ τὴν ἀπέστειλαν ἐκεῖ ὑπὸ τὸν ναύαρχον Ἔκδικον. Οὗτος ὅμως, πληροφορηθεὶς ὅτι οἱ Ρόδιοι διέθετον διπλάσιον ἀριθμὸν πλοίων ἀπὸ τὰ ἰδικά του, παρέμεινεν ἄπρακτος εἰς τὴν Κνίδον. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἑπομένου ἔτους 390 ὁ Ἔκδικος ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ Τελευτίου, ἀδελφοῦ τοῦ Ἀγησιλάου, ὁ ὁποῖος κατέπλευσεν εἰς Κνίδον ἄγων 12 ἀκόμη πλοῖα ἀποσπασθέντα ἐκ τῶν ἀνὰ τὸν Κορινθιακὸν κόλπον ἐνεργούντων. Οὕτω πως ἡ εἰς τὸν κόλπον τῆς Κνίδου συγκεντρωθεῖσα ναυτικὴ δύναμις τῆς Σπάρτης ἀνῆλθεν εἰς 27 πλοῖα (2)· τότε δὲ ὁ Τελευτίας ἔκρινεν, ὅτι ἦτο ἀρκετὰ ἰσχυρὸς

1) Ἴδε Beloch, Die Attische Politik seit Perikles σελ. 135.

2) Ξενοφ. Ἑλλην. IV. III, 24. Προφανῶς ὁ Ἔκδικος εἶχε κατωρθώσει νὰ αὐξήσῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν πλοίων του εἰς 15, πρωτοῦ ἀκόμη καταπλεύσῃ ἡ ὑπὸ τὸν Τελευτίαν ἐνίσχυσις.

διὰ νὰ πλεύσῃ πρὸς τὴν Ρόδον. Κατὰ τὸν πλοῦν εἶχε τὴν τύχην νὰ συναντήσῃ Ἀθηναϊκὴν μοῖραν ἐκ 10 πλοίων ὑπὸ τὸν Φιλοκράτην, τὴν ὁποίαν κατεναυμάχησε καταλαβὼν ὅλα τὰ ἀποτελοῦντα αὐτὴν πλοῖα.

Οἱ Ἀθηναῖοι τότε ἐξαπέστειλαν στόλον ἐκ 40 τριήρεων ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Θρασυβούλου, ὁ ὁποῖος ὅμως ἔφθασε πολὺ ἀργά. Βλέπων ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιτύχῃ τίποτε πλέον ἐν Ρόδῳ, ὁ Θρασύβουλος κατηυθύνθη πρὸς τὸ βόρειον Αἰγαῖον καὶ ἀφοῦ κατέλαβε τὴν Θάσον καὶ τὴν Σαμοθράκην, ἔπλευσε κατὰ μῆκος τῶν Θρακικῶν παραλίων καὶ κατέλαβεν ὁλόκληρον τὴν Θρακικὴν χερσόνησον. Ἀφοῦ δὲ κατ' αὐτὸν τρόπον ἐξησφάλισε τὸν διάπλουν τοῦ Ἑλλησπόντου, εἰσεχώρησεν εἰς τὴν Προποντίδα, καὶ καταλαβὼν τὸ Βυζάντιον καὶ τὴν Χαλκηδόνα καθώρισε φορολογίαν 10 % ἐπὶ τῶν διαπλεόντων τὸν Βόσπορον πλοίων. Ἀκολούθως ἀποπλεύσας ἀπὸ τὸν Ἑλλήσποντον ἐστράφη πρὸς τὴν Λέσβον καὶ ἀπεβιβάσας στρατιωτικὴν δύναμιν 400 ὁπλιτῶν συγκροτηθεῖσαν ἐκ τῶν «ἐπιβατῶν» τοῦ στόλου του, ἐξεδίωξε τὰς Σπαρτιατικὰς φρουράς, ποὺ εὑρίσκοντο ἀκόμη εἰς τὴν νῆσον. Διαπεραιωθεὶς δὲ καὶ εἰς τὴν ἀπέναντι ἀκτὴν κατέλαβε τὰς Κλαζομενὰς καὶ τὰς Ἐρυθράς. Τὰ μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης κατορθώματα τοῦ Θρασυβούλου ἦσαν ἱκανὰ διὰ νὰ ἐξασφαλίσουν εἰς αὐτὸν μέγα κῦρος καὶ δημοτικότητα πλησίον τῶν συμπολιτῶν του, οἱ ὁποῖοι μὲ ἐνθουσιασμὸν ἔβλεπαν νὰ ἐπανακτῶνται ἓν πρὸς ἓν ὅλα τὰ στηρίγματα τοῦ παλαιοῦ ναυτικοῦ των Κράτους καί, μαζὺ μὲ αὐτά, μέρος τῶν παλαιῶν προσόδων. Τώρα πλέον ἦτο καιρὸς νὰ πλεύσῃ καὶ πρὸς τὴν Ρόδον καὶ νὰ δοκιμάσῃ καὶ ἐκεῖ τὴν τύχην του. Πρὸ τούτου ὅμως ἔκρινεν ἀπαραίτητον νὰ «ἀργυρολογήσῃ» εἰς τὴν ἔναντι αὐτῆς Μικρασιατικὴν ἀκτὴν καὶ πρὸς τοῦτο προσωρμίσθη εἰς τὴν παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Εὐρυμέδοντος πόλιν Ἄσπενδον. Φαίνεται ὅμως, ὅτι οἱ ὁπλῖται τοῦ Θρασυβούλου τόσον πολὺ ἐπίεσαν τοὺς Ἀσπενδίους, ὥστε οὗτοι ἐνεργήσαντες νυκτερινὴν ἐπιδρομὴν κατὰ τοῦ στρατοπέδου του τὸν ἐφόνευσαν ἐντὸς τῆς σκηνῆς του.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θρασυβούλου οἱ Ἀθηναῖοι ἐξέπεμψαν εἰς ἀντικατάστασίν του τὸν Ἀγύριον. Ἡ πλεονεκτικὴ θέσις, ποὺ μὲ τὰ κατορθώματα τοῦ Θρασυβούλου εἶχαν ἀνακτήσει οἱ Ἀθηναῖοι εἰς τὸν Ἑλλήσποντον καὶ τὴν Προποντίδα, δὲν ἦτο δυνατόν, παρὰ νὰ ἐμβάλῃ εἰς σοβαρὰς ἀνησυχίας τοὺς Λακεδαιμονίους, οἱ ὁποῖοι ἀπέστειλαν ἀμέσως στρατιωτικὴν δύναμιν εἰς τὴν παρὰ τὴν Προποντίδα περιοχήν. Οὕτω τὸ θέατρον τοῦ ἀγῶνος μετεφέρετο καὶ πάλιν εἰς τὴν

περιοχὴν ἐκείνην, ἀλλὰ κατόπιν διαφόρων δευτερευούσης σημασίας συγκρούσεων οἱ Ἀθηναῖοι κατώρθωσαν τελειωτικῶς νὰ διατηρήσουν τὴν ὑπεροχήν των (388 π.Χ.). Ἔχομεν ἤδη λάβει εἰς τὰ προηγούμενα κεφάλαια ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν κεφαλαιώδη σημασίαν, ποὺ εἶχε διὰ τὸ Ἀθηναϊκὸν ναυτικὸν Κράτος ἡ κατοχὴ τῶν στενῶν τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τοῦ Βοσπόρου, καθὼς καὶ τῶν νήσων Σκύρου καὶ Λήμνου, ποὺ ἀπετέλουν τὴν ἀπαραίτητον ἄλυσσον βάσεων διὰ τὴν ἀσφαλῆ ναυσιπλοΐαν. Ἐφόσον λοιπὸν ἡ ἐκ νέου κατοχὴ τῶν σπουδαιοτάτων τούτων στηριγμάτων ἐξησφαλίζετο, ἡ ἀναβίωσις τῆς Ἀθηναϊκῆς ταύτης Ἡγεμονίας ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς γεγονὸς τετελεσμένον.

Δὲν ἐβράδυνε δὲ καὶ ἡ ἐκ νέου ὀργάνωσις αὐτῆς διὰ τῆς ἀνασυστάσεως τοῦ φορολογικοῦ συστήματος, ἐπὶ βάσεων ὅμως πολὺ δικαιοτέρων παρὰ προηγουμένως. Οὕτω καθιερώθη ἡ φορολογία 5 % ἐπὶ πάντων τῶν διὰ θαλάσσης μεταφερομένων ἐμπορευμάτων ἀντὶ τῶν παλαιῶν αὐθαιρέτως ἐπιβαλλομένων παρὰ τῶν Ἀθηνῶν φόρων.

Ἐπίσης καθιερώθη σύστημα γενικῆς φορολογίας τῶν κατοίκων τῶν Ἀθηνῶν, αἱ ὀνομαζόμεναι «εἰσφοραί».

Αἰφνιδιασμοὶ εἰς τὸν Σαρωνικόν. Οἱ Λακεδαιμόνιοι, βλέποντες ὅτι ἡ ἔλλειψις στόλου ἱκανοῦ νὰ ἀντιπαραταχθῇ πρὸς τὸν Ἀθηναϊκὸν τοὺς ἐξηνάγκαζεν εἰς τὸν θλιβερὸν ρόλον τοῦ ἀνισχύρου θεατοῦ τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ ναυτικοῦ Κράτους τῶν ἀντιπάλων των, ἀπεφάσισαν νὰ προσφύγουν εἰς τὸν πόλεμον καταδρομῆς (1). Ἐπωφελούμενοι λοιπὸν τῆς κατοχῆς τῆς Αἰγίνης καὶ τῆς παλαιᾶς ἔχθρας τῶν Αἰγινιτῶν κατὰ τῶν Ἀθηναίων ἐχρησιμοποίησαν τὴν νῆσον ταύτην ὡς βάσιν διὰ τὴν ἐνέργειαν καταδρομῶν κατὰ τῶν ἐν τῷ Σαρωνικῷ πλεόντων Ἀθηναϊκῶν ἐμπορικῶν πλοίων καὶ κατὰ τῶν παραλίων τῆς Ἀττικῆς. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέστειλαν κατὰ τῆς Αἰγίνης στρατιωτικὴν καὶ ναυτικὴν δύναμιν, μετὰ πεντάμηνον ὅμως πολιορκίαν ἀπελπισθέντες ἠναγκάσθησαν νὰ τὴν ἀνακαλέσουν. Ὁ Ἐπιστολεὺς τοῦ Λακεδαιμονίου ναυάρχου Ἱέρακος Γοργώπας, τὸν ὁποῖον ὁ ἀρχηγός του ἀφῆκεν εἰς τὴν Αἴγιναν ἐπὶ κεφαλῆς δυνάμεως 12 πλοίων, ἐπανέλαβε

1) Οἱ ὅροι «πόλεμος καταδρομῆς» καὶ «μικρὸς πόλεμος» χρησιμοποιοῦνται συνήθως πρὸς ἀπόδοσιν τῶν στρατηγικῶν ὅρων «Guerre de Courrse» καὶ «Guerrila». Πολὺ παραστατικωτέρα ὅμως εἶναι ἡ κοινὴ ὀνομασία τοῦ εἴδους τούτου τοῦ πολέμου, ἡ ἀποδιδομένη διὰ τῆς λέξεως «κλεφτοπόλεμος», τόσον εἰς τὸν κατὰ ξηράν, ὅσον καὶ εἰς τὸν κατὰ θάλασσαν πόλεμον.

τότε τὰς καταδρομάς. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ διαδεχθεὶς τὸν Ἱέρακα εἰς τὴν γενικὴν ἀρχηγίαν τῶν ναυτικῶν δυνάμεων τῆς Σπάρτης Ἀνταλκίδας ἐγκατέστησεν ἄλλην μίαν μοῖραν ὑπὸ τὸν Νικόλοχον εἰς τὴν Τένεδον πρὸς ἐκτέλεσιν καταδρομῶν κατὰ τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου τῶν Ἀθηναίων εἰς τὰς προσβάσεις τῶν στενῶν τοῦ Ἑλλησπόντου. Συγχρόνως παρέλαβε μαζύ του εἰς τὴν Ἔφεσον καὶ τὴν ὑπὸ τὸν Γοργώπαν μοῖραν ἀπὸ τὴν Αἴγιναν, ἀλλὰ κατόπιν τὴν διέταξε νὰ ἐπαναπλεύσῃ πάλιν ἐκεῖ. Κατὰ τὸν ἐπανάπλουν της ὅμως ἡ μοῖρα αὕτη συνηντήθη πρὸς Ἀθηναϊκὴν μοῖραν ἐκ 13 πλοίων ὑπὸ τὸν Εὔνομον, ἡ ὁποία εἶχεν ἐκπεμφθῆ ἐναντίον της. Ὁ Γοργώπας κατώρθωσε νὰ ἀποφύγῃ τὴν σύγκρουσιν καὶ περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου εἰσπλεύσας εἰς τὸν ὠχυρωμένον λιμένα τῆς Αἰγίνης ἀπεβίβασε τὰ πληρώματά του διὰ τὸ δεῖπνον. Ὁ Εὔνομος ἰδὼν τοῦτο δὲν ἐθεώρησε φρόνιμον νὰ περάσῃ τὴν νύκτα πρὸ τοῦ ἐχθρικοῦ λιμένος καί, μόλις ἤρχιζε νὰ σκοτεινιάζῃ, ἀπέπλευσε κατευθυνόμενος πρὸς τὴν ἔναντι τῆς Αἰγίνης ἀκτὴν τῆς Ἀττικῆς. Τότε ὁ Γοργώπας ἐπιβιβάσας ἐν σπουδῇ τὰ πληρώματά του ἐπὶ τῶν πλοίων ἐξέπλευσε τοῦ λιμένος καὶ ἐπωφελούμενος τοῦ σκότους παρηκολούθησεν ἐκ τοῦ ἀφανοῦς τὴν ἐχθρικὴν μοῖραν. Διὰ νὰ μὴ γίνῃ ἀντιληπτός, εἶχε διατάξει ἐπιμελῆ κάλυψιν φώτων πλὴν τοῦ φατοῦ τῆς πρύμνης τῆς ναυαρχίδος του, ὁ ὁποῖος ἦτο ἐμφανὴς εἰς μόνα τὰ ἐπιπλέοντα πλοῖα πρὸς καθοδήγησίν των. Εἶχεν ἐπίσης λάβει τὴν πρόνοιαν νὰ διατάξῃ τοὺς κελευστὰς νὰ δίδουν τὸν ρυθμὸν τῆς κωπηλασίας διὰ κρούσεως λίθων καὶ ὄχι διὰ φωνῆς. Χάρις εἰς τὰς προφυλάξεις ταύτας κατώρθωσεν ὁ Γοργώπας νὰ παρακολουθήσῃ τὸν Εὔνομον μέχρις αὐτῆς τῆς παραλίας τῆς Ἀττικῆς, χωρὶς νὰ γίνῃ καθόλου ἀντιληπτός. Τὴν στιγμὴν δέ, ποὺ αἱ πρῶται Ἀθηναϊκαὶ τριήρεις ἔψαυαν τὸν βυθὸν καὶ ἤρχισαν νὰ ἀποβιβάζωνται ἐξ αὐτῶν οἱ ἄνδρες, ἐδόθη εἰς τὴν Σπαρτιατικὴν μοῖραν διὰ σάλπιγγος ἡ διαταγὴ τῆς ἐπιθέσεως. Ὁ αἰφνιδιασμὸς ὑπῆρξε πλήρης. Ἀγρία σύγκρουσις ἐπηκολούθησε παρὰ τὸν αἰγιαλὸν ὑπὸ τὸ σεληνόφως (1), ἀποτέλεσμα

1) Ἐκ τῆς λεπτομερείας αὐτῆς, τὴν ὁποίαν ἀναφέρει ὁ Ξενοφῶν (Ἑλλην. V, I, 9) συνάγομεν, ὅτι πιθανώτατα ἡ σελήνη θὰ εὑρίσκετο εἰς τὸ τελευταῖον της τέταρτον καὶ θὰ ἀνέτειλεν ἴσως, ὅταν ἤρχισεν ἡ ναυμαχία· ἐκτὸς πλέον, ἐὰν ἦτο καὶ ἐξ ἀρχῆς σεληνόφως καὶ ὁ Γοργώπας κατώρθωσε νὰ ἐνεργήσῃ τὴν παρακολούθησιν τηρῶν τὸν ἐχθρὸν πρὸς τὴν διόπτευσιν τῆς σελήνης, ἀκριβῶς δηλαδὴ ὅπως ἐγίνετο ἡ νυκτερινὴ παρακολούθησις ἐκ τοῦ ἀφανοῦς εἰς σεληνοφωτίστους νύκτας μέχρις ἐσχάτων πρὸ τῆς ἀνακαλύψεως τῶν «ραδιοεντοπιστήρων» (Radar).

τῆς ὁποίας ἦτο νὰ καταλάβῃ ὁ Γοργώπας τέσσαρας Ἀθηναϊκὰς τριήρεις, τὰς ὁποίας καὶ ἐρυμούλκησεν εἰς Αἴγιναν, ἐνῷ αἱ ὑπόλοιποι κατέφευγον εἰς τὸν Πειραιᾶ.

Οἱ Ἀθηναῖοι τότε ἀπέστειλαν κατὰ τοῦ Γοργώπα τὸν στρατηγὸν Χαβρίαν, ὁ ὁποῖος ἐνισχύσας τὴν ἀρχικῶς τεθεῖσαν ὑπὸ τὰς διαταγάς του ναυτικὴν καὶ στρατιωτικὴν δύναμιν 10 τριήρεων καὶ 800 πελταστῶν μὲ ἀρκετὰς ἀκόμη τριήρεις ἐξ Ἀθηνῶν καὶ μὲ ὁπλίτας ἀπεβιβάσθη διὰ νυκτὸς εἰς κόλπον τινὰ τῆς Αἰγίνης μετὰ τῶν πελταστῶν, χωρὶς νὰ γίνῃ ἀντιληπτὸς καὶ ἔστησεν ἐνέδραν. Συμφώνως πρὸς τὰς διαταγὰς ποὺ εἶχε δώσει τὴν ἑπομένην πρωΐαν ἐνήργησαν ἀπόβασιν εἰς ἄλλο σημεῖον τῆς ἀκτῆς, φανερὰ πλέον, οἱ ὁπλῖται του. Ἀμέσως ὁ Γοργώπας τεθεὶς ἐπὶ κεφαλῆς τῶν «ἐπιβατῶν» τῆς μοίρας του καὶ τῶν Αἰγινητῶν ἔσπευσε πρὸς τὸ σημεῖον τῆς ἀποβάσεως. Ἡ ὁδὸς ὅμως διήρχετο ἐκ τῆς ἐνέδρας ποὺ εἶχε στήσει ὁ Χαβρίας, ὁ ὁποῖος ἐπιτεθεὶς αἰφνιδιαστικῶς ἐπέφερε δεινὴν φθορὰν εἰς τοὺς ἀντιπάλους. Κατὰ τὴν μάχην ταύτην δὲ ἐφονεύθη καὶ ὁ ἴδιος ὁ Γοργώπας.

Ὁ θάνατος τοῦ δραστηρίου καὶ ἐπιχειρηματικοῦ τούτου Ἀρχηγοῦ παρέλυσε τὴν ὅλην ὀργάνωσιν τῆς ἐν Αἰγίνῃ Σπαρτιατικῆς μοίρας, τῆς ὁποίας τὰ πληρώματα, μὴ μισθοδοτούμενα κανονικῶς, ἤρχισαν νὰ λιποτακτοῦν ἀθρόως. Ἡ Σπάρτη ἀντιληφθεῖσα τὸν κίνδυνον ἀπέστειλεν ὡς Διοικητὴν τῆς μοίρας ταύτης καταδρομῆς τὸν πρὸ ὀλίγων μόλις μηνῶν παραδώσαντα τὴν ἀρχηγίαν τοῦ στόλου Τελευτίαν, ἄνδρα ἱκανώτατον καὶ λίαν ἀγαπητὸν εἰς τὰ πληρώματα λόγῳ τῆς ἁπλότητος τοῦ χαρακτῆρος του, παρὰ τὴν ὑψηλὴν καταγωγήν του. Ὁ Τελευτίας πράγματι ἐντὸς ἐλαχίστου χρόνου ἠδυνήθη νὰ ἀνασυντάξῃ τὴν μοῖραν, νὰ ἀνυψώσῃ τὸ ἠθικὸν τῶν πληρωμάτων καὶ νὰ ἐκτελέσῃ μίαν λαμπρὰν ἐπιδρομὴν κατ' αὐτοῦ τοῦ λιμένος τοῦ Πειραιῶς. Ἡ ἐπιχείρησις αὕτη, ποὺ φέρει τὴν σφραγῖδα τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Τελευτίου τοῦ συνδυάζοντος τὴν σύνεσιν μετὰ τῆς τόλμης, ἀξίζει τὸν κόπον νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἐκ τοῦ σύνεγγυς.

Μία ἐπιδρομὴ στρεφομένη ἐναντίον τῆς καρδίας τοῦ ἀντιπάλου ἔπρεπε κατ' ἀνάγκην νὰ γίνῃ διὰ νυκτὸς πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ κυριωτέρου στοιχείου ἐπιτυχίας της, τοῦ αἰφνιδιασμοῦ. Ὁ Τελευτίας, ἀφοῦ ὡμίλησε πρὸς τοὺς ἄνδρας του κατὰ τὸν τρόπον ποὺ ἐγνώριζεν αὐτὸς ὥστε νὰ τοὺς συναρπάζῃ, τοὺς διέταξεν, ἀφοῦ δειπνήσουν ἐν τῇ ξηρᾷ, νὰ παραλάβουν τρόφιμα μιᾶς ἡμέρας καὶ νὰ ἐπιβιβασθοῦν ἐπὶ τῶν πλοίων χωρὶς νὰ τοὺς γνωστοποιήσῃ καὶ τὸν προορισμόν του. Μόλις ἐνύκτωσε, τὰ δώδεκα πλοῖα τοῦ Τελευτίου ἀπέπλευσαν ἐξ Αἰγίνης καὶ

ἔλαβον τὴν κατεύθυνσιν πρὸς τὸν Πειραιᾶ· διὰ νὰ μὴ κουρασθοῦν δὲ οἱ ἄνδρες ἀφ' ἑνὸς καὶ διότι δὲν ἤθελε νὰ φθάσῃ ἐκεῖ πρὸ τῆς χαραυγῆς ἀφ' ἑτέρου, ἡ κωπηλασία διετάχθη νὰ γίνεται κατὰ φυλακὰς μὲ ἠλαττωμένον ἀριθμὸν ἐρετῶν, οὕτως ὥστε οἱ ἄλλοι νὰ κοιμῶνται παρὰ τὰς κώπας των. Οὕτω πως πλέοντες ἔφθασαν εἰς ἀπόστασιν ἡμίσεος περίπου μιλίου ἀπὸ τοῦ στομίου τοῦ λιμένος, ὁπότε τὰ πλοῖα ἐκράτησαν καὶ διετάχθη ἀνάπαυσις μέχρι τῆς χαραυγῆς. Ὁ Τελευτίας εἶχεν ἄριστα ἐκτιμήσει τὴν κατάστασιν. Ἦτο βέβαιος, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἡσυχάσαντες μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Γοργώπα δὲν θὰ ἐλάμβανον κανὲν ἐξαιρετικὸν μέτρον ἀσφαλείας. Ὑπελόγιζεν ἐπίσης, ὅτι αἱ τριήρεις ποὺ θὰ εὑρίσκοντο εἰς τὸν Πειραιᾶ, ἔστω καὶ ἂν ἦσαν πολυαριθμότεραι τῶν ἰδικῶν του, θὰ προκατελαμβάνοντο ἀνέτοιμοι, διότι ἐγνώριζεν, ὅτι οἱ περισσότεροι τῶν τριηράρχων ἐκοιμῶντο εἰς τὰς ἐν Ἀθήναις καὶ Πειραιεῖ κατοικίας των, ὁμοίως δὲ καὶ τὰ πληρώματά των. Πράγματι περὶ τὴν χαραυγὴν ἔδωκε τὸ σῆμα τῆς ἐκκινήσεως καὶ τὰ πλοῖα του ἐπέπλευσαν κατὰ τοῦ ἐχθρικοῦ λιμένος. Αἱ διαταγαί, τὰς ὁποίας εἶχε δώσει ἐκ τῶν προτέρων εἰς τοὺς τριηράρχους του, ἦσαν σαφεῖς. Κυρία των προσπάθεια θὰ ἦτο, ὅπου εὕρισκον ἐχθρικὴν τριήρη, νὰ τὴν θέσουν ἐκτὸς μάχης (νὰ τὴν καταστήσουν «ἄπλουν» κατὰ τὴν γραφικὴν ἔκφρασιν τοῦ Ξενοφῶντος), ἐπ' οὐδενὶ δὲ λόγῳ θὰ ἔπρεπε ν' ἀπασχοληθοῦν μὲ τὴν καταστροφὴν ἐμπορικῶν πλοίων. Ἀπ' ἐναντίας τὰ μικρὰ φορτηγὰ πλοῖα καὶ πλοιάρια ἔπρεπε νὰ τὰ ρυμουλκήσουν ἔξω τοῦ λιμένος, εἰς δὲ τὰ μεγαλύτερα νὰ ἀποστέλλουν ἔνοπλα ἀγήματα πρὸς σύλληψιν τῶν ἐπ' αὐτῶν εὑρισκομένων ἀνθρώπων.

Οὕτω καὶ συνέβη. Ἐντὸς ἐλαχίστου χρόνου, πρὶν προλάβουν οἱ αἰφνιδιασθέντες Πειραιεῖς νὰ προβάλουν καμμίαν ἀντίστασιν, αἱ μὲν τριήρεις ἠχρηστεύθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον, μέγας ἀριθμὸς φορτηγῶν πλοίων καὶ πλοιαρίων ἐρμουλκήθη παρὰ τῶν πλοίων τοῦ Τελευτίου ἐκτὸς τοῦ λιμένος καὶ πολλοὶ ἄνδρες συνελήφθησαν αἰχμάλωτοι ἀπὸ τὰ ἐμπορικὰ πλοῖα, καθὼς καὶ ἀπὸ τοὺς ἀραιοὺς πρωϊνοὺς θαμῶνας τοῦ «Δείγματος», ἤτοι τοῦ χρηματιστηρίου ἐμπορευμάτων τοῦ Πειραιῶς. Καὶ τὰ μὲν συλληφθέντα πλοῖα μετὰ τῶν αἰχμαλώτισθέντων ἀνθρώπων ὁ Τελευτίας ἀπέστειλεν εἰς τὴν Αἴγιναν ὑπὸ συνοδείαν τριῶν ἢ τεσσάρων ἐκ τῶν ἰδικῶν του τριήρεων, αὐτὸς δὲ μὲ τὰς ὑπολοίπους ἐσυνέχισε τὴν ἐπιδρομήν του κατὰ μῆκος τῆς ἀκτῆς.

Τὸ γεγονὸς ὅτι ἐξέπλεεν ἐκ τοῦ λιμένος τοῦ Πειραιῶς ἔδιδε τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ Ἀθηναϊκῆς μοίρας. Οὕτω πως ὅλα τὰ ἁλιευτικὰ πλοιάρια, καθὼς καὶ τὰ πλοῖα τὰ ἐκτελοῦντα τὴν συγκοι-

νωνίαν τῶν νήσων, ὅσα συνήντησεν ἀνύποπτα, ἔπεσαν εἰς χεῖρας τοῦ Τελευτίου. Προχωρήσας δὲ ἀκολούθως οὗτος πρὸς τὸ Σούνιον καὶ συλλαβὼν ἀρκετὰ φορτηγὰ πλοῖα πλήρη σίτου ἐπανέπλευσεν εἰς Αἴγιναν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ αἰφνιδιαστικὴ αὕτη ἐπιχείρησις ἐπέτυχε πλήρως καὶ ἀπέδωκε πλουσιωτάτην λείαν, ἐκ τῆς πωλήσεως τῆς ὁποίας ὁ Τελευτίας ἠδυνήθη νὰ δώσῃ προκαταβολὴν ἑνὸς μηνὸς εἰς τοὺς ἄνδρας του καὶ ἐξηκολούθησε τὰς ἀνὰ τὸν Σαρωνικὸν καταδρομάς του (388 π. Χ.).

* * *

Ὁ πόλεμος ὅμως τῆς καταδρομῆς εἰς καμμίαν ἐποχὴν τῆς Ἱστορίας δὲν κατώρθωσε νὰ δώσῃ ἀποφασιστικὰ ἀποτελέσματα. Τοπικὰς ἐπιτυχίας ἐξασφαλίζει καὶ σημαντικὰς ἐνοχλήσεις παρέχει εἰς τὸν ἰσχυρότερον κατὰ θάλασσαν ἀντίπαλον, ἐναντίον τοῦ ὁποίου στρέφεται. Ἐὰν ὅμως οὗτος κατορθώσῃ νὰ διατηρήσῃ τὴν ὑπεροχήν του καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὰς ζωτικὰς θαλασσίας του συγκοινωνίας, δὲν εἶναι δυνατόν, παρὰ νὰ ἐξέλθῃ εἰς τὸ τέλος νικητὴς ἐκ τῆς πάλης. Αὐτὸ εἶναι πλέον ἀξίωμα ἱστορικόν, ἐπιβεβαιωθὲν ἀπὸ τὴν πεῖραν ὅλων τῶν πολέμων τοῦ παρελθόντος, ἐπισφραγισθὲν δὲ ἐσχάτως καὶ μὲ τὴν πεῖραν ἀμφοτέρων τῶν Παγκοσμίων πολέμων τοῦ 20οῦ αἰῶνος. Καὶ εἰς τὴν προκειμένην λοιπὸν περίπτωσιν, οὔτε τοῦ Γοργώπα, οὔτε τοῦ Τελευτίου, τὰ ναυτικὰ κατορθώματα ἦτο δυνατὸν νὰ ἐξασφαλίσουν ἀποφασιστικὰ ἀποτελέσματα, ἐφ' ὅσον ἡ ναυτικὴ ὑπεροχὴ τῶν Ἀθηναίων παρέμενεν ἀκλόνητος. Τοῦτο δὲν ἐβράδυναν νὰ ἀντιληφθοῦν οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ ὡς μόνην διέξοδον ἀπεφάσισαν νὰ δεχθοῦν κατ' ἀνάγκην τὴν ἐκ νέου προσέγγισιν πρὸς τὴν Περσίαν ἀντὶ πάσης θυσίας. Ἡ λεπτὴ αὕτη διπλωματικὴ ἀποστολὴ ἀνετέθη εἰς τὸν Ἀρχηγὸν τοῦ στόλου, τὸν Ἀνταλκίδαν, ὁ ὁποῖος ἐπωφελούμενος τῶν προσωπικῶν του σχέσεων πρὸς τὸν Τιρίβαζον καὶ ἄλλους ἰσχύοντας Πέρσας ἐτέθη δραστηρίως εἰς τὸ ἔργον.

Τὰς διπλωματικάς της ἐνεργείας ἡ Σπάρτη ἐξέτεινε καὶ πρὸς δυσμὰς ζητήσασα ἀπὸ τὴν παλαιάν της σύμμαχον, τὰς Συρακούσας, βοήθειαν κατὰ θάλασσαν. Οἱ καιροὶ τῶν πρὸς ἀμφοτέρας τὰς διευθύνσεις ἐνεργειῶν τούτων δὲν ἐβράδυναν ν' ἀναφανοῦν. Πέρσαι καὶ Συρακόσιοι, ἐξ ἴσου ἀνησυχοῦντες διὰ τὴν ἀναβίωσιν τοῦ Ἀθηναϊκοῦ ναυτικοῦ Κράτους, ἔδωκαν εἰς τὴν Σπάρτην σημαντικὰς ἐνισχύσεις κατὰ θάλασσαν. Μὲ τὰς ἐνισχύσεις αὐτὰς κατώρθωσεν ὁ Ἀνταλκίδας τελειω-

τικῶς νὰ ἀναβιβάσῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν πλοίων τοῦ στόλου του εἰς ἄνω τῶν 80 καὶ νὰ αἰχμαλωτίσῃ μίαν Ἀθηναϊκὴν μοῖραν ἓξ ὀκτὼ πλοίων ἐντὸς τῶν στενῶν τοῦ Ἑλλησπόντου. Ἄμεσον ἀποτέλεσμα τοῦ ἀνωτέρω κατορθώματος ἦτο ἡ ἐκ μέρους τοῦ Ἀνταλκίδα ἐξασφάλισις τῆς κυριαρχίας εἰς τὴν ζωτικὴν διὰ τὸ θαλάσσιον ἐμπόριον περιοχὴν Προποντίδος—Ἑλλησπόντου καὶ ἡ διακοπὴ τῆς ἐλευθέρας κινήσεως τῶν σιτοφορτίων ἐκ τοῦ Εὐξείνου Πόντου πρὸς τὸν Πειραιᾶ. Τὰ ἀτυχήματα ταῦτα τῶν Ἀθηναίων συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ ἐπιτείνουν τὴν ἀντίδρασιν κατὰ τῆς φορολογικῆς ἐπιβαρύνσεως διὰ τὴν συνέχισιν τοῦ ναυτικοῦ πολέμου καὶ νὰ δημιουργήσουν κατάστασιν πνευμάτων ὥριμον εἰς τὸ νὰ δεχθῇ τὴν συνθήκην εἰρήνης, τὴν ὁποίαν εἶχε συνάψει ἐν συμφωνίᾳ μετ' αὐτοῦ τοῦ Πέρσου Μονάρχου μεταβὰς ἐν τῷ μεταξὺ εἰς Σοῦσα ὁ Ἀνταλκίδας. Οὕτω κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 387-86 ὑπεγράφη ἡ συνθήκη ἡ γνωστὴ εἰς τὴν ἱστορίαν ὑπὸ τὸ ὄνομα «***Ἀνταλκίδειος εἰρήνη***», κυριώτεροι ὅροι τῆς ὁποίας ἦσαν οἱ ἑξῆς:

α) Ἀναγνώρισις τῆς κυριαρχίας τοῦ Μεγάλου Βασιλέως ἐπὶ τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῶν Κλαζομενῶν καὶ τῆς Κύπρου.

β) Ἐξαιρέσει τῆς Σκύρου, Λήμνου, καὶ Ἴμβρου, αἵτινες παρέμειναν ὑπὸ τὰς Ἀθήνας, ὅλαι αἱ ἄλλαι Ἑλληνικαὶ νῆσοι καὶ πόλεις ἀνεκηρύσσοντο αὐτόνομοι (1).

Διὰ τῆς Συνθήκης ταύτης, ἡ ὁποία ἐπεκρίθη δριμύτατα χαρακτηρισθεῖσα ὡς προδοσία τῶν Ἑλληνικῶν ἰδεωδῶν, ἡ Σπάρτη παρητεῖτο πλέον ὁριστικῶς τῶν ἐν Μ. Ἀσίᾳ Ἑλληνικῶν διεκδικήσεων ἔναντι τῆς Περσικῆς Αὐτοκρατορίας, διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἐν Ἑλλάδι ἡγεμονίαν της. Παρὰ τὸ βαρύτατον ὅμως τοῦτο τίμημα, τοὺ ἐπλήρωσε πρὸς τὴν Περσίαν, ἡ Σπάρτη δὲν ἐξησφάλισε τοὐλάχιστον πραγματικὴν ὑπεροχὴν ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι διότι καὶ μὲν ἀνέκοψε πρὸς στιγμὴν τὴν πραγματοποίησιν τῶν φιλοδόξων βλέψεων τῶν Θηβῶν καὶ ἠδυνήθη νὰ ἐπανακτήσῃ τὴν ἐπὶ τῆς Κορίνθου ἐπιρροήν της, ἀλλ' ἠναγκάζετο ταυτοχρόνως νὰ δεχθῇ καὶ τὴν ἐκ μέρους τῶν Ἀθηνῶν βαθμιαίαν ἀνασύνταξιν τῆς συντριβείσης θαλασσίας των δυνάμεως καὶ νὰ ἀναγνωρίσῃ ἐκ τῶν ὑστέρων τὴν ἄνευ τῆς ἀδείας της γενομένην ἀνοικοδόμησιν τῶν μακρῶν τειχῶν τῶν Ἀθηνῶν, τὴν ἀποστολὴν κληρούχων εἰς τὰς ἐπιδικασθείσας αὐτῇ νήσους, καὶ τέλος τὴν ἀνασύνδεσιν τῶν ἐμπορικῶν καὶ

1) Ξενοφ. Ἑλλην. V, I, 31.

πολιτικῶν σχέσεων τῶν Ἀθηνῶν πρὸς τὰς ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τοῦ Εὐξείνου καὶ τῆς Προποντίδος πόλεις.

* * *

III. Συγκρότησις τῆς νέας ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῶν Ἀθηνῶν ναυτικῆς συμμαχίας. - Ἀθηναϊκαὶ ἐπιτυχίαι εἰς τὸ Αἰγαῖον καὶ τὸ Ἰόνιον. - Συνθήκη τοῦ 374. - Ὁ Κερκυραϊκὸς πόλεμος. - Συνθήκη εἰρήνης τοῦ 371 π.Χ.

Μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς Ἀνταλκιδείου εἰρήνης ἡ Σπάρτη, ἡ ὁποία ἀνέλαβε νὰ ἐπιβλέψῃ διὰ τὴν πιστὴν ἐφαρμογήν της ἐν Ἑλλάδι, θέλουσα νὰ στερεώσῃ κατὰ τρόπον μόνιμον τὴν κυρίαρχον θέσιν της, ἐστράφη κατὰ πρῶτον ἐναντίον τῶν Πελοποννησιακῶν ἐκείνων πόλεων, ποὺ εἶχαν δείξει τάσεις ἀνεξαρτησίας. Αἱ πόλεις αὐταὶ ἦσαν ἡ Μαντίνεια καὶ ἡ Φλιοῦς· καὶ τὴν μὲν πρώτην ἐξ αὐτῶν οἱ Λακεδαιμόνιοι ὑπεχρέωσαν νὰ κρημνίσῃ τὰ τείχη της, τὴν δὲ δευτέραν, ὑπὸ τὴν πίεσιν στρατιωτικοῦ ἀποκλεισμοῦ, νὰ δεχθῇ Σπαρτιατικὴν φρουρὰν (381). Ἀμέσως κατόπιν αἱ προσπάθειαι τῆς Σπάρτης ἐπεξετάθησαν καὶ ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου, ἔδωκε δὲ ἀφορμὴν εἰς τοῦτο ἡ συγκρότησις ἐν Χαλκιδικῇ μιᾶς συμπολιτείας ὑπὸ τὴν Ὄλυνθον. Σπαρτιατικὸς στρατός, ἀποσταλεὶς ἐκεῖ τῇ προσκλήσει τῶν ἀντιδρώντων εἰς τὴν συγκρότησιν τῆς Συμπολιτείας κατοίκων τῶν πόλεων Ἀπολλωνίας καὶ Ἀκάνθου, κατώρθωσε κατόπιν τετραετοῦς πεισματώδους πάλης νὰ ὑποτάξῃ τὴν Ὄλυνθον καὶ νὰ διαλύσῃ τὴν Συμπολιτείαν (379 π. Χ.). Ἐν τῷ μεταξὺ κατὰ τὸ 383 π.Χ., ἐνῷ ὁ στρατὸς οὗτος κατὰ τὴν πρὸς Χαλκιδικὴν πορείαν του εὑρίσκετο ἀκόμη εἰς τὴν Βοιωτίαν, ἓν τμῆμα αὐτοῦ ὑπὸ τὸν Φοιβίδαν προσκληθὲν ἀπὸ τὴν ἐν Θήβαις φιλοσπαρτιατικὴν μερίδα εἶχε καταλάβει τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Θηβῶν, τὴν Καδμείαν. Διὰ τοῦ πραξικοπήματος τούτου αἱ Θῆβαι ὑπεβιβάσθησαν καὶ πάλιν εἰς ὑπήκοον πόλιν τῆς Σπάρτης καὶ ὑπεχρεώθησαν μάλιστα νὰ συμμετάσχουν διὰ στρατιωτικῆς δυνάμεως εἰς τὴν κατὰ τῆς Ὀλύνθου ἐκστρατείαν τῶν Λακεδαιμονίων.

Ἐνῷ ὅμως ἡ Σπάρτη κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον προσεπάθει νὰ ἐνισχύσῃ τὴν ἐπὶ τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἡγεμονίαν της, ἡ παλαιά της ἀντίπαλος, αἱ Ἀθῆναι, ἐνίσχυε καὶ αὐτὴ τὴν ναυτικήν της δύναμιν, συνῆπτε στενὰς σχέσεις πρὸς τὸν Βασιλέα τῶν Θρακῶν Ἑβρούζελμιν,

συνεμάχει μὲ τὴν Χίον καὶ προπαρεσκεύαζε σιωπηρῶς μίαν νέαν ναυτικὴν συμμαχίαν. Περὶ τὸ 380 π.Χ. ἡ βελτίωσις τῆς στρατιωτικῆς καὶ διπλωματικῆς θέσεως τῶν Ἀθηνῶν, ἡ ὁποία εἶχε συνεχισθῆ σταθερῶς ἀπὸ τοῦ 395 π.Χ., ἤρχισε νὰ δίδῃ τοὺς καρπούς της. Αἱ Ἀθῆναι βαθμηδὸν ἀνέκτων τὸ κῦρος των καὶ ἐθεωροῦντο ὡς τὸ φυσικὸν προπύργιον κατὰ τῆς Σπαρτιατικῆς Ἡγεμονίας. Οὕτω τὸ 379 π.Χ. ἀπὸ τὴν Ἀττικὴν ὡρμήθησαν οἱ ὑπὸ τὸν Πελοπίδαν ἐπαναστάται, οἵτινες ἀνέτρεψαν τὴν ἐν Θήβαις τυραννίδα τῆς φιλοσπαρτιατικῆς μερίδος. Ἐπίσης κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος οἱ Ἀθηναῖοι ἤρχισαν νέας διαπραγματεύσεις μετὰ τοῦ Μεγάλου Βασιλέως. Εἶναι δὲ χαρακτηριστικὴ ἡ προσοχή, ποὺ κατέβαλον, ὅπως μὴ θίξουν τὴν Περσικὴν φιλοτιμίαν κατὰ τὴν ἀνασυγκρότησιν τῆς ναυτικῆς των συμμαχίας. Διὰ ρητοῦ ὅρου τῆς συνθήκης ἀπηγορεύετο ἡ εἴσοδος εἰς τὴν συμμαχίαν πόλεων, αἱ ὁποῖαι δυνάμει τῆς Ἀνταλκιδείου εἰρήνης ἐθεωροῦντο ὡς ὑπήκοοι τοῦ Μεγάλου Βασιλέως. Εἰς δὲ τὴν διατύπωσιν τῶν σκοπῶν τῆς συμμαχίας δὲν περιελαμβάνετο οὔτε λέξις πλέον περὶ τῶν ἀπελευθερωτικῶν ἀπὸ τῆς Περσίας βλέψεων, ποὺ ἀπετέλουν τὸν ἐπίσημον σκοπὸν τῆς παλαιᾶς ἡγεμονίας, ἡ ὁποία εἶχε συσταθεῖ πρὸ ἑνὸς τότε αἰῶνος! Τὸ γεγονός, ὅτι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ νέα αὕτη ὀργάνωσις ἐκινδύνευε νὰ στερηθῇ τῆς κυριωτέρας ἠθικῆς της βάσεως, ἦτο μὲν προφανές, αἱ τότε ὅμως ἐπικρατοῦσαι πολιτικαὶ συνθῆκαι ἐπέβαλλον νὰ γίνῃ τὸ μειονέκτημα τοῦτο, ἐν ἐπιγνώσει τῶν συνεπειῶν του, δεκτόν. Ἐκτὸς τοῦ σκοποῦ της, παρουσιάζει καὶ ἄλλας βασικὰς διαφορὰς ἀπὸ τὴν παλαιάν, ἡ νέα αὕτη συμμαχικὴ ὀργάνωσις. Αἱ προσχωροῦσαι εἰς αὐτὴν πόλεις ἐθεωροῦντο ὡς αὐτόνομοι καὶ ἦσαν ἐλεύθεραι νὰ ἔχουν πολίτευμα τῆς ἀρεσκείας των. Οἱ Ἀθηναῖοι δὲν εἶχαν πλέον δικαίωμα ἐπεμβάσεως εἰς τὰς ἐσωτερικὰς ὑποθέσεις τῶν πόλεων τῆς Συμμαχίας, οὐδὲ νὰ καθορίζουν αὐθαιρέτως φόρους. Αἱ ἀνάγκαι τῆς νέας συμμαχικῆς ὀργανώσεως θὰ ἀντεμετωπίζοντο μὲ προαιρετικὰς εἰσφοράς, ποὺ ὠνομάσθησαν «συντάξεις», διὰ νὰ μὴ ἐνθυμίζουν, οὔτε κἂν διὰ τοῦ ὀνόματός των τοὺς ἀπαισίας μνήμης «φόρους». Συμμετεῖχον δὲ εἰς τὰ οἰκονομικὰ βάρη κατ' ἴσην ἀναλογίαν καὶ οἱ πολῖται τῶν Ἀθηνῶν διὰ τῶν «εἰσφορῶν», περὶ τῶν ὁποίων ὡμιλήσαμεν ἤδη. Τέλος, διὰ τὴν ἀρχηγίαν τῶν στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν δυνάμεων τῆς Συμμαχίας διέθετον ἀκόμη αἱ Ἀθῆναι στρατηγοὺς δεδοκιμασμένης ἱκανότητος: τὸν Τιμόθεον, υἱὸν τοῦ Κόνωνος, τὸν Ἰφικράτην, ποὺ εἶχε διακριθῆ κατὰ τὸν Κορινθιακὸν πόλεμον, τὸν Χαβρίαν, τὸν ὁποῖον εἴδομεν εἰς τὴν ἐν Αἰγίνῃ αἰφνιδιαστικὴν ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ Γοργώπα· τέλος τὸν

Καλλίστρατον, ὁ ὁποῖος ἦτο καὶ πολιτικὸς ἀρχηγὸς ἤδη γνωστὸς διὰ τὴν εὐγλωττίαν του καὶ τὴν περὶ τὰ οἰκονομικὰ δεινότητά του.

Μεταξὺ τῶν πρώτων πόλεων, ποὺ συμμετέσχον εἰς τὴν νέαν συμμαχίαν, ἦσαν αἱ παλαιαὶ σύμμαχοι τῶν Ἀθηνῶν, Χίος, Μήθυμνα, Πάρος, Χαλκίς, Ἐρέτρια κ.λ.π. Μὲ τὴν συνεργασίαν δὲ αὐτῶν καὶ μὲ τὴν ἱκανότητα τῶν κατὰ θάλασσαν ἀρχηγῶν των, αἱ Ἀθῆναι κατώρθωσαν νὰ στερεώσουν εἰς τὸ Αἰγαῖον ἐκ νέου τὴν παλαιὰν ναυτικήν των κυριαρχίαν.

Ἓν ἐκ τῶν πρώτων των μελημάτων ἦτο τὸ νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὸν στόλον τῶν Λακεδαιμονίων, ὁ ὁποῖος συγκροτηθεὶς τὸ θέρος τοῦ 376 ἀπὸ 60 πλοῖα ὑπὸ τὸν ναύαρχον Πόλλιν ἐνεφανίσθη εἰς τὴν μεταξὺ Αἰγίνης, Κέας καὶ Ἄνδρου περιοχὴν ἀπειλῶν τὰς πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον θαλασσίας συγκοινωνίας τῶν Ἀθηνῶν καὶ συγκεκριμένως τὰς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τοῦ ἔτους ἀθρόως διαπλεούσας νηοπομπὰς σιτοφόρων πλοίων. Ἀθηναϊκὸς στόλος ἐξ 80 τριήρεων ὑπὸ τὸν Χαβρίαν ἐκπλεύσας ἐκ Πειραιῶς κατηυθύνθη πρὸς τὴν Νάξον, ἡ ὁποία δὲν συμμετεῖχε τῆς συμμαχίας. Ὁ Σπαρτιατικὸς στόλος ἔπλευσεν ἐν σπουδῇ πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς Νάξου καὶ κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον τοῦ 376 συγκρουσθεὶς πρὸς τὴν ὑπὸ τὸν Χαβρίαν δύναμιν ὑπέστη πανωλεθρίαν, βυθισθέντων ἢ παραδοθέντων ὅλων σχεδὸν τῶν πλοίων του (1). Διὰ τῆς νίκης ταύτης οἱ Ἀθηναῖοι ἐξησφάλισαν ὁριστικῶς τὴν ἐν τῷ Αἰγαίῳ κυριαρχίαν θαλάσσης, ἄμεσος δὲ συνέπεια τούτου ὑπῆρξεν ἡ προσχώρησις 17 ἀκόμη πόλεων εἰς τὴν ὑπὸ τὴν αἰγίδα των ναυτικὴν συμμαχίαν, ἡ ὁποία δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐπεκταθῇ καὶ πρὸς τὰ Θρακικὰ παράλια.

Ἀφοῦ ἐστερέωσαν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὴν θέσιν των εἰς τὸ Αἰγαῖον, οἱ Ἀθηναῖοι ἐστράφησαν κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος 375 πρὸς Ἰόνιον. Ὁ Τιμόθεος ἐπὶ κεφαλῆς στόλου 60 πλοίων περιέπλευσε τὴν Πελοπόννησον καὶ πλεύσας εἰς Κέρκυραν ὑπήγαγεν ὑπὸ τὴν Συμμαχίαν καὶ τὴν πλουσίαν ταύτην ναυτικὴν πόλιν, τῆς ὁποίας τὴν σημασίαν λόγῳ τῆς γεωγραφικῆς της θέσεως ἐλάβομεν ἤδη ἐπανειλημμένως ἀφορμὴν νὰ τονίσωμεν. Ἡ διαγωγὴ τοῦ Τιμοθέου ἔναντι τῆς ὑποταχθείσης πόλεως, τῆς ὁποίας ἐσεβάσθη τὸν πληθυσμὸν καὶ τὸ πολίτευμα, ἦτο χαρακτηριστικὴ τοῦ νέου πνεύματος, ποὺ διεῖπε τὰς σχέσεις τῶν

1) Δυστυχῶς ὁ Ξενοφῶν (Ἑλλην. V, IV, 61) δὲν ἀναφέρει καμμίαν λεπτομέρειαν περὶ τῆς ναυμαχίας ταύτης, ἀλλὰ μόνον ὅτι ἐνίκησαν κατ' αὐτὴν οἱ Ἀθηναῖοι.

Ἀθηνῶν πρὸς τὰς ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν των πόλεις. Τοῦτο δὲ συνετέλεσεν, ὥστε καὶ αἱ πόλεις τοῦ Βασιλέως τῶν Μολοσσῶν αἱ εὑρισκόμεναι εἰς τὴν ἔναντι τῆς Κερκύρας Ἠπειρωτικὴν ἀκτήν, οἱ πληθυσμοὶ τῶν Ἀκαρνανικῶν παραλίων καὶ ἡ νῆσος τῆς Κεφαλληνίας νὰ προσχωρήσουν εἰς τὴν Ἀθηναϊκὴν συμμαχίαν. Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀνησυχοῦντες ἐκ τῶν ραγδαίων τούτων προόδων τοῦ νέου συμμαχικοῦ ὀργανισμοῦ, ἔσπευσαν νὰ ἀποστείλουν πρὸς τὸ Ἰόνιον στόλον ἐξ 61 πλοίων ὑπὸ τὸν Νικόλοχον. Ὁ Λακεδαιμόνιος ναύαρχος, τὸν ὁποῖον ὁ Ξενοφῶν χαρακτηρίζει ὡς «μάλα θρασὺν ἄνδρα», μόλις συνήντησε παρὰ τὴν Ἀλυζίαν ἔναντι τῆς Λευκάδος [1]) τὸν στόλον τοῦ Τιμοθέου, ἐπετέθη ἀμέσως, καίτοι τοῦ ἔλειπαν ἓξ ἀπὸ τὰ πλοῖα του. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ναυμαχίας ἀπέβη ἐναντίον του, δὲν ὑπῆρξεν ὅμως ἀποφασιστικόν, μετὰ τὸν δὲ ἐπανάπλουν τῶν ἓξ ἀπουσιαζόντων κατὰ τὴν ναυμαχίαν πλοίων του, ὁ Νικόλοχος ἔπλευσε καὶ πάλιν πρὸς τὴν Ἀλυζίαν, ὅπου ὁ ἀντίπαλός του εἶχεν ἀνελκύσει τὰς τριήρεις του ἐπὶ τῆς ἀκτῆς, καὶ τὸν προεκάλεσεν εἰς νέαν μάχην. Ὁ Τιμόθεος ὅμως δὲν ἀπεδέχθη τὴν πρόκλησιν αὐτήν, ἀλλὰ περιωρίσθη νὰ αὐξάνῃ συνεχῶς τὸν ἀριθμὸν τῶν πλοίων του ἀπὸ τοὺς νέους συμμάχους, κατ' αὐτὸν δὲ τὸν τρόπον τὰ ἀνεβίβασεν εἰς 70. Οὕτω πως, μετὰ τὸ Αἰγαῖον καὶ τὸ Ἰόνιον ἤδη εὑρίσκετο ὑπὸ τὴν Ἀθηναϊκὴν κυριαρχίαν, ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῶν Ἀθηνῶν συμμάχων πόλεων σημασίας τινὸς ἀνῆλθεν εἰς ὀγδοήκοντα.

Αἱ ἐπιτυχίαι ὅμως αὗται τῶν Ἀθηνῶν εἶχαν ἐξαγορασθῆ μὲ σημαντικὴν οἰκονομικὴν προσπάθειαν. Δὲν ἦτο πλέον ἡ ἐποχή, κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ Ἀθῆναι ἀπεμύζων τοὺς οἰκονομικοὺς πόρους τῶν Συμμάχων των. Τὸ μεγαλύτερον οἰκονομικὸν βάρος διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ στόλου ἔπιπτεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους πολίτας καὶ τὸ ποσὸν τῶν «εἰσφορῶν» ηὐξάνετο ἀπὸ ἔτος εἰς ἔτος. Αἱ πρῶται οἰκονομικαὶ δυσχέρειαι ἤρχισαν νὰ ἀναφαίνωνται κατὰ τὸ 374, ὁπότε ὁ Τιμόθεος μετὰ μεγάλης δυσκολίας κατώρθωνε νὰ ἐξευρίσκῃ τὰ ἀπαιτούμενα διὰ τὴν συντήρησιν καὶ μισθοτροφοδοσίαν τοῦ στόλου του χρήματα. Ἐπὶ πλέον τῆς δυσχερείας ταύτης αἱ Ἀθῆναι ἤρχισαν ἤδη νὰ ἀνησυχοῦν λόγῳ τῆς ἐν τῷ μεταξὺ αὐξήσεως τῆς ***δυνάμεως τῶν Θηβῶν.*** Ἡ πόλις αὐτή, ποὺ εἶχεν δώσει λαμπρὰ δείγματα τῆς στρατιωτικῆς της ὀργανώσεως κατὰ τὰς μάχας τοῦ Δηλίου καὶ τῆς Κορωνείας διαρκοῦντος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ὡς Σύμμαχος τῆς Σπάρτης, εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ στραφῆ κατὰ τῆς παλαιᾶς της συμμάχου φιλοδοξοῦσα νὰ τὴν ἀντικαταστήσῃ εἰς τὴν Ἡγεμονίαν τῆς Ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Ὑπὸ τὴν ὥθησιν δὲ δύο μεγάλων της τέκνων, τοῦ Πελοπίδα καὶ τοῦ Ἐπαμεινώνδα, εἶχεν ἐντείνει τὰς δυμάμεις της τόσον, ὥστε νὰ ἀποτελῇ—λόγῳ τῆς γειτνιάσεώς της—ἔμμεσον ἀπειλὴν καὶ κατὰ τῶν Ἀθηνῶν, παρ' ὅλον τὸ γεγονός, ὅτι κατὰ τὴν τελευταίαν εἰκοσαετίαν διετέλει εἰς φιλικὰς πρὸς αὐτὰς σχέσεις.

Διὰ τοὺς ἀνωτέρω λόγους οἱ Ἀθηναῖοι ἔκριναν φρόνιμον νὰ σταθεροποιήσουν τὰς κατὰ θάλασσαν ἐπιτυχίας των συνάπτοντες εἰρήνην πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι, ἀντιλαμβανόμενοι ἐπίσης τὸν κίνδυνον ποὺ ἀπετέλει ἡ συνεχὴς αὔξησις τῆς δυνάμεως τῶν Θηβῶν, ἐδέχθησαν προθύμως τὰς προτάσεις τῶν Ἀθηναίων. Καὶ οὕτω, κατὰ τὸ 374, ὑπεγράφη συνθήκη εἰρήνης μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης, εἰς τὴν ὁποίαν προσεχώρησαν ὅλαι αἱ πόλεις τῆς Ἑλλάδος πλὴν τῶν Θηβῶν. Διὰ τῆς συνθήκης ταύτης, ποὺ καθιέρωνε τὸ νέον τῆς Ἑλλάδος καθεστώς, ἀνεγνωρίζετο εἰς μὲν τὰς Ἀθήνας ἡ ἀρχηγία τῆς ναυτικῆς συμμαχίας, εἰς δὲ τὴν Σπάρτην ἡ ἀρχηγία τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος.

Ἡ Συνθήκη ἀνεκοινώθη διὰ δύο ἐκ τῶν παραστάντων κατὰ τὴν σύναψίν της Ἀθηναίων πρέσβεων καὶ πρὸς τὸν ἀρχηγὸν τοῦ στόλου Τιμόθεον, εὑρισκόμενον ἀκόμη εἰς τὰ Κερκυραϊκὰ ὕδατα, ὁ ὁποῖος καὶ διετάχθη συγχρόνως νὰ ἐπαναπλεύσῃ μετὰ τοῦ στόλου εἰς Πειραιᾶ. Ὁ Τιμόθεος δὲν ἔφερε μὲν καμμίαν ἀντίρρησιν ἐκ τοῦ ἐμφανοῦς, κατὰ τὸν ἐπανάπλουν ὅμως προσήγγισεν εἰς Ζάκυνθον καὶ ἀπεβίβασεν ἐκεῖ πολιτικοὺς φυγάδας. Ἡ πρᾶξις αὕτη τοῦ Ἀθηναίου ναυάρχου ἐθεωρήθη παρὰ τῶν Λακεδαιμονίων ὡς ἐχθρικὴ καὶ οὕτω πως ὁ πόλεμος ἐξερράγη ἐκ νέου. Ἡ Σπάρτη καὶ αἱ ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπιρροήν της ναυτικαὶ πόλεις νῆσοι καὶ περιοχαί, ὡς ἡ Κόρινθος, Λευκάς, ἡ Ἀμβρακία, ἡ Ἦλις, ἡ Ζάκυνθος, ἡ Ἐπίδαυρος, ἡ Τροιζὴν καὶ ἡ Ἑρμιόνη, συνεκρότησαν διαρκοῦντος τοῦ χειμῶνος τοῦ 374 πρὸς 373 στόλον 60 πλοίων, ὁ ὁποῖος ὑπὸ τὸν Λακεδαιμόνιον ναύαρχον Μνάσιππον, ἀνῆλθεν εἰς τὸ Ἰόνιον καὶ προσέβαλε τὴν Κέρκυραν. Οἱ Κερκυραῖοι, πιεσθέντες ἐκ τοῦ ναυτικοῦ ἀποκλεισμοῦ τοῦ Μνασίππου, καθὼς καὶ ἐκ τῶν παντοειδῶν δηώσεων ποὺ διενήργουν οἱ ἀποβιβασθέντες εἰς τὴν νῆσον των στρατιῶται του, ἐπεκαλέσθησαν τὴν συνδρομὴν τῶν Ἀθηναίων. Τὰ ἐπιχειρήματα, ποὺ ἀνέπτυξαν πρὸ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Δήμου οἱ

1) Οὕτως ὠνομάζετο ὁ σημερινὸς ὅρμος τοῦ Μύτικα (Πλ. 38° 39',7 Μῆκ. 20° 57',3).

πρέσβεις τῶν Κερκυραίων (1), ἐνθυμίζουν καταπληκτικῶς τὰ ἀναπτυχθέντα ἀπὸ μίαν ἄλλην Πρεσβείαν τῶν Κερκυραίων πρὸ ἑξήκοντα περίπου τότε ἐτῶν κατὰ τὰς παραμονὰς τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Καὶ τώρα, ὅπως καὶ τότε, οἱ Ἀθηναῖοι ἀπεφάσισαν νὰ βοηθήσουν τὴν Κέρκυραν καὶ ἐψήφισαν νὰ συγκροτηθῇ στόλος 60 πλοίων ὑπὸ τὸν Τιμόθεον. Ἡ ἐποχὴ ὅμως, ποὺ αἱ Ἀθῆναι συνεκρότουν καὶ ἐξέπεμπον μὲ καταπλήσσουσαν γοργότητα πολυαρίθμους στόλους, εἶχε περιέλθει ἀνεπιστρεπτεί!

Ὁ Τιμόθεος συνήντησεν ἀνυπερβλήτους δυσχερείας διὰ τὴν συγκρότησιν τῶν πληρωμάτων του ἐντὸς τοῦ Πειραιῶς καὶ ὡς ἐκ τούτου ἠναγκάσθη νὰ ἀποπλεύσῃ πρὸς τὰς νήσους, ὅπως συμπληρώσῃ τὰ κενὰ δι' ἐπιτοπίου ναυτολογίας. Ἐπειδὴ δὲ τοῦτο, ὅπως ἦτο φυσικόν, προεκάλει σημαντικὴν χρονοτριβήν, οἱ ἀνυπομονοῦντες συμπολῖται του ἀφῄρεσαν ἀπ' αὐτοῦ τὴν ἀρχηγίαν καὶ τὴν ἀνέθεσαν εἰς τὸν Ἰφικράτην.

Ὁ νέος στόλαρχος κατώρθωσεν, ἀναπτύξας ἐξαιρετικὴν πράγματι δραστηριότητα, ὄχι μόνον νὰ συμπληρώσῃ τὰ κενὰ τῶν πληρωμάτων του, ἀλλὰ καὶ νὰ αὐξήσῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν πλοίων εἰς 70 συμπαραλαβὼν ὅσα ἀκόμη διαθέσιμα πλοῖα εὗρεν εἰς τὸν Πειραιᾶ, μηδ' αὐτῶν τῶν περιφήμων τριήρεων «Παράλου» καὶ «Σαλαμινίας» ἐξαιρουμένων (1). Εἰς τοῦτο ὅμως τὸν ἐβοήθησε καὶ ὁ τότε ἀναλαβὼν τὴν ὑπερτάτην Ἀρχὴν εἰς τὰς Ἀθήνας Καλλίστρατος, ὁ ὁποῖος στηριχθεὶς ἐπὶ τῶν μεσαίων τάξεων—ὅπως παλαιότερον ὁ Περικλῆς—ἠδυνήθη νὰ ἀναδιοργανώσῃ τὴν διοίκησιν καὶ νὰ βελτιώσῃ τὰ οἰκονομικά. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ὀργάνωσις τῆς ἐν σπουδῇ καταρτισθείσης ναυτικῆς αὐτῆς δυνάμεως ἦτο πλημμελής, ὁ Ἰφικράτης ἐχρησιμοποίησε καὶ τὸ χρονικὸν διάστημα τοῦ περίπλου τῆς Πελοποννήσου, διὰ νὰ συμπληρώσῃ τὴν ἐκπαίδευσιν καὶ πολεμικὴν παρασκευὴν τοῦ στόλου του. Οὕτω δὲν συμπαρέ-

1) Ξενοφ. Ἑλλην. VI, II, 9.

2) Τριήρεις μὲ τὰ ὀνόματα αὐτὰ εἶχαν καταστῇ περίφημοι κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον διὰ τὴν ἐξαιρετικήν των ταχύτητα καὶ τὰ ἐπίλεκτα πληρώματά των. Προφανῶς αἱ ἤδη ἀναφερόμεναι ὡς συμπεριληφθεῖσαι εἰς τὸν στόλον τοῦ Ἰφικράτους δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἶναι ἀκόμη αἱ ἴδιαι, ἀλλὰ νεότευκτα πλοῖα φέροντα τὰ αὐτὰ ὀνόματα μὲ τὰ παλαιὰ κατὰ τὴν καὶ σήμερον κρατοῦσαν εἰς τὰ μεγάλα ναυτικὰ συνήθειαν. Διὰ νὰ κάμνῃ δὲ τόσον ρητὴν μνείαν περὶ αὐτοῦ ὁ Ξενοφῶν (Ἑλλην. VI, II, 14), φαίνεται ὅτι τὰ πλοῖα ταῦτα διεκρίνοντο καὶ ἀπὸ τὴν εἰδικὴν συγκρότησιν τῶν πληρωμάτων, ποὺ εἶχαν καὶ τὰ παλαιὰ πλοῖα τοῦ ἰδίου ὀνόματος.

λαβεν ἐπί τῶν πλοίων του τὰ μεγάλα ἱστία, ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ νὰ εἶναι ἐν πάσῃ στιγμῇ ἕτοιμος πρὸς ναυμαχίαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ νὰ χρησιμοποιῇ ὡς κύριον κινητήριον μέσον τὰς κώπας· κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὄχι μόνον ἐπετάχυνε τὸν περίπλουν, ἀλλὰ καὶ ἐξεγύμναζε τοὺς κωπηλάτας του. Ὁ στόλος ἔπλεε τεταγμένος, ἄλλοτε ἐν σχηματισμῷ μάχης (ἤτοι εἰς γραμμὴν μετώπου, ἡ τήρησις τῆς ὁποίας ἀπετέλει ἐξάσκησιν, τόσον διὰ τοὺς κυβερνήτας, ὅσον καὶ διὰ τὸ ἐρετικόν), ἄλλοτε δὲ κατὰ φάλαγγα· τέλος μία ἀπὸ τὰς συνήθεις ἀσκήσεις, ποὺ ἐξετέλει ὁ Ἰφικράτης πρὸ ἑκάστης προσορμίσεως διὰ τὸ ἄριστον, ἦτο νὰ τάσσῃ τὰ πλοῖα εἰς γραμμὴν μετώπου καὶ νὰ τὰ ἀφίνῃ νὰ διαγωνισθοῦν εἰς δρόμον πρὸς τὸν αἰγιαλόν. Τὸ ἔπαθλον τῶν πληρωμάτων τῶν τριήρεων, ποὺ ἔφθαναν πρῶται, ἦτο ὅτι εἶχαν ὅλον τὸν καιρὸν νὰ λάβουν ὕδωρ ἢ ὅ,τι δήποτε ἄλλο πρᾶγμα ἐχρειάζοντο καὶ νὰ φάγουν μὲ τὴν ἡσυχίαν των. Ὁ πλοῦς σπανίως διεκόπτετο τὴν νύκτα καί, ἐὰν μὲν ὁ ἄνεμος ἦτο εὐνοϊκός, ἐχρησιμοποιοῦντο τὰ μικρὰ ἱστία, ἐὰν δὲ παρίστατο ἀνάγκη κωπηλασίας, ἐγίνετο αὕτη κατὰ φυλακάς.

Καθ' ὃν χρόνον ὁ Ἰφικράτης περιπλέων τὴν Πελοπόννησον εὑρίσκετο παρὰ τὰς Σφαγίας τῆς Λακωνικῆς, ὁ Μνάσιππος, ὁ ὁποῖος εἶχε φαίνεται παραμελήσει τὰ τῆς ὀργανώσεως τοῦ στρατοῦ του, ὑπέστη αἰφνιδιασμὸν ἀπὸ τοὺς ἐξελθόντας τῶν τειχῶν των Κερκυραίους καὶ ἐφονεύθη. Ἄμεσος συνέπεια τοῦ θανάτου τοῦ Μνασίππου ἦτο ἡ διάλυσις τοῦ στρατοῦ του, ποὺ συνέκειτο κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ μισθοφόρους. Ὁ δὲ Ἐπιστολεύς του Ὑπερμίνης, πληροφορηθεὶς καὶ τὸν ἐπικείμενον κατάπλουν τοῦ Ἰφικράτους, ἔκρινε καλὸν νὰ ἄρῃ τὸν ἀποκλεισμὸν τῆς Κερκύρας καὶ νὰ ἀποπλεύσῃ μὲ τὸν στόλον τὸ ταχύτερον συναποκομίσας ἐκ τῶν πλοίων του ὅσην λείαν καὶ ἀνδράποδα ἠδυνήθη. Τὰς εἰδήσεις αὐτὰς ἔμαθεν ὁ Ἰφικράτης, ὅταν προσωρμίσθη παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀλφειοῦ εἰς τὴν Ἦλιδα. Εἶναι ὅμως χαρακτηριστικὸν τῆς ὀρθῆς ἐκ μέρους του ἀντιλήψεως τῶν ἀρχῶν τοῦ πολέμου, ὅτι ἡ ἀναγγελία αὕτη δὲν τον ἔκαμε νὰ ἀμελήσῃ τὰ μέτρα ἀσφαλείας τοῦ στόλου του. Ἀπ' ἐναντίας ἐξηκολούθησε τὸν πλοῦν του, μὲ τὰ πλοῖα του ἕτοιμα πάντοτε πρὸς ναυμαχίαν, ἕως ὅτου κατέπλευσεν εἰς τὴν Κεφαλληνίαν. Ἀφοῦ δὲ καθυπέταξε καὶ τὰς ἐκεῖ πόλεις, ἐσυνέχισε καθ' ὅμοιον τρόπον τὸν πλοῦν του πρὸς τὴν Κέρκυραν. Μόλις κατέπλευσεν ἐκεῖ, ὁ Ἰφικράτης ἐπληροφορήθη ὅτι ἀνεμένοντο 10 τριήρεις ποὺ εἶχαν σταλῆ ἀπὸ τὰς Συρακούσας πρὸς βοήθειαν τῶν Λακεδαιμονίων καὶ ἀπεφάσισε νὰ τας συλλάβῃ δι' ἐνέδρας. Ἐγκατέστησε λοιπὸν ἐν παρατηρητήριον εἰς κατάλληλον ὑψηλὴν θέσιν τῆς νήσου καὶ ὥρισεν

20 ἐκ τῶν πλοίων του νὰ ἀναμένουν ἐντὸς τοῦ στενοῦ, ἀόρατα ἀπὸ τὸ πέλαγος, ἕτοιμα δὲ νὰ ἐκκινήσουν εὐθὺς ὡς θὰ ἐδίδετο ἀπὸ τὸ παρατηρητήριον τὸ σχετικὸν σῆμα. Πράγματι μετ' ὀλίγον ἐσημάνθη ἡ ἐμφάνισις τῶν ἐχθρικῶν εἰς τὸ πέλαγος πλοίων. Τὰ ἕτοιμα τότε πλοῖα του διέπλευσαν τὸ στενὸν τῆς Κερκύρας καὶ προκαταλαβόντα ἀνετοίμους τὰς 10 τριήρεις τῶν Συρακοσίων τὰς κατέλαβον, πλὴν μιᾶς ἡ ὁποία κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ.

Ἐκτὸς τῶν ἐννέα τούτων αἰχμαλωτισθέντων πλοίων ὁ ἐν Κερκύρᾳ Ἀθηναϊκὸς στόλος ἐνισχύθη καὶ μὲ ἀρκετὰ Κερκυραϊκά, οὕτω δὲ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 372 π.Χ. ἡ δύναμίς του ἀνεβιβάσθη ἐν συνόλῳ εἰς 90 τριήρεις. Τότε ἐξεπέμφθησαν ὡς συναρχηγοὶ τοῦ Ἰφικράτους καὶ ὁ Καλλίστρατος, καθὼς καὶ ὁ γνωστὸς ἐκ τῶν προηγουμένων ναυτικῶν καὶ στρατιωτικῶν του κατορθωμάτων Χαβρίας (1).

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον οἱ Ἀθηναῖοι κατώρθωσαν νὰ ἀποκαταστήσουν εἰς τὸ Ἰόνιον πέλαγος τὴν ναυτικὴν ὑπεροχήν των. Ἡ ἐπὶ τόσον ὅμως χρόνον συντήρησις ἑνὸς τόσον πολυαρίθμου στόλου ἐν κινήσει ἀπετέλει βαρὺ φορτίον διὰ τὰ οἰκονομικὰ τῶν Ἀθηνῶν. Τὰ χρήματα ἤρχισαν πάλιν νὰ σπανίζουν καὶ ὁ Ἰφικράτης ἠναγκάσθη νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς ἐλλιπέστατα μισθοδοτουμένους ἄνδρας τοῦ στόλου νὰ ἐπιδοθοῦν εἰς τὴν καλλιέργειαν ἀγρῶν ἐν Κερκύρᾳ, διὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν τροφήν των. Ὁ Καλλίστρατος ἔπεισε τότε τὸν Ἰφικράτην νὰ τὸν ἀφήσῃ νὰ ἐπιστρέψῃ μόνος εἰς τὰς Ἀθήνας, διὰ νὰ φροντίσῃ εἴτε νὰ σταλοῦν χρήματα εἰς τὸν στόλον, εἴτε νὰ συναφθῇ εἰρήνη μετὰ τῆς Σπάρτης.

Ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ ἔγινε τὸ δεύτερον, συνετέλεσεν δὲ εἰς τοῦτο αὐτὸς ὁ Καλλίστρατος, ὅστις ἐστάλη ὡς πρεσβευτὴς εἰς Σπάρτην. Εἰς ἕνα πειστικώτατον λόγον του, ὁ ὁποῖος ἔκαμε μεγάλην ἐντύπωσιν, ἀνέπτυξε παραστατικώτατα, ἀφ' ἑνὸς μὲν τὰς καταστρεπτικὰς συνεπείας ποὺ θὰ εἶχε διὰ τὰς Ἀθήνας καὶ διὰ τὴν Σπάρτην ἡ συνέχισις τοῦ πολέμου μέχρις ἐσχάτων, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰ πλεονεκτήματα, ποὺ θὰ εἶχαν αἱ δύο πόλεις, ἐὰν ἐδέχοντο ὁριστικῶς νὰ μοιράσουν τὴν ἐπὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ κυριαρχίαν των περιοριζόμεναι ἑκάστη εἰς τὸ στοιχεῖον ὅπου ὑπερίσχυσε, δηλαδὴ αἱ Ἀθῆναι εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἡ

1) Κατὰ τὸν Ξενοφῶντα (Ἑλλην. VI, II, 39) τοῦτο ἐγένετο τῇ αἰτήσει τοῦ Ἰφικράτους. Ὑπάρχει ὅμως καὶ ἡ ἄποψις—καὶ ταύτην ἀκολουθοῦν ἐκ τῶν συγχρόνων Ἱστορικῶν ἀρκετοὶ—καθ' ἣν ὁ Καλλίστρατος καὶ ὁ Χαβρίας ἦσαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς συναρχηγοὶ τοῦ Ἰφικράτους.

Σπάρτη εἰς τὴν ξηράν. Ὁ διαμερισμὸς δὲ αὐτὸς τῆς ἐξουσίας εἰς δύο χωριστὰς ἀπ' ἀλλήλων σφαίρας θὰ ἀπέκλειε τὰς προστριβὰς καὶ θὰ ἐπέτρεπεν εἰς τὰς Ἑλληνικὰς πόλεις νὰ ζοῦν αὐτόνομοι. Ἡ ἄποψις αὕτη ἔγινεν ὁμοθύμως δεκτὴ καὶ τὸν Ἰούνιον τοῦ 371 ὑπεγράφη καὶ πάλιν ἡ εἰρήνη.

Ἀλλὰ καὶ ἡ νέα αὕτη Συνθήκη δὲν ἠμπόρεσε νὰ δώσῃ τὴν περιπόθητον εἰρήνην εἰς τὴν Ἑλλάδα, διότι αἱ Θῆβαι προέβαλον τὴν ἀξίωσιν νὰ ὑπογράψουν ἐκ μέρους ὅλης τῆς Ἑλλάδος. Ὅταν δὲ ἡ ἀξίωσίς των αὐτὴ ἀπερρίφθη παρὰ τοῦ Ἀγησιλάου, ἀπεσύρθησαν καὶ ἡ ρῆξις μεταξὺ αὐτῶν τε καὶ τῆς Σπάρτης, ἡ ὁποία ἀπὸ μακροῦ ὑπέβοσκεν, ἀπέβη τώρα πλέον φανερά.

IV. Ἡ Ἡγεμονία τῶν Θηβῶν. - Ἡ ἐφήμερος ναυτικὴ των δύναμις. - Ἡ μάχη τῆς Μαντινείας. - Συμμαχικὸς πόλεμος.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον αἱ Θῆβαι μὲ τὴν σειράν των, ὕστερα ἀπὸ τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Σπάρτην, κατελήφθησαν ἀπὸ τὴν φιλοδοξίαν τοῦ νὰ ἐπεκτείνουν τὴν κυριαρχίαν των ἐφ' ὅλης τῆς Ἑλλάδος, ἀδιαφοροῦσαι ἐὰν ἡ κυριαρχία αὕτη θὰ ἐστερεώνετο ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῶν γειτόνων των. Διὰ νὰ ἐπιτύχουν δὲ τὴν ἐπικράτησίν των εἰς τὴν Κεντρικὴν Ἑλλάδα κατ' ἀρχάς, εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν Θεσσαλίαν βραδύτερον, δὲν ἐδίστασαν νὰ μιμηθοῦν τὰ πρόσφατα παραδείγματα τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Σπάρτης καὶ νὰ ἐπιζητήσουν τὴν συνδρομὴν τῶν Περσῶν.

Κατόπιν τούτου ἡ μέχρι τῆς ἡμέρας ἐκείνης σύμμαχός των πόλις τῶν Ἀθηνῶν εὑρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ τὰ λησμονήσῃ τὴν ἔχθραν της πρὸς τὴν Σπάρτην καὶ νὰ ἐπιζητήσῃ συνεννόησιν μαζύ της.

Ἡ στρατιωτικὴ δύναμις τῆς Σπάρτης παρέμενεν ἀκόμη ἰσχυρά, ὄχι ὅμως καὶ ἀκαταμάχητος, ὅπως εἰς τὸ παρελθόν. Διότι, ἐκτὸς τῶν Θηβῶν, ποὺ—καθὼς εἴδαμεν—εἶχον ὀργανώσει ἰσχυρότατον στρατόν, ὑπῆρχεν ἀκόμη καὶ ἡ Θεσσαλία, τῆς ὁποίας αἱ διάφοροι πόλεις ὑποταχθεῖσαι ἀλληλοδιαδόχως ὑπὸ τὸν τύραννον τῶν Φερρῶν Ἰάσονα καὶ ἀναγνωρίσασαι αὐτὸν ὡς «Ταγὸν»—ἤτοι ἀρχηγόν— ἀπετέλεσαν μίαν ἰσχυροτάτην στρατιωτικὴν δύναμιν καὶ συνεμάχησαν μετὰ τῶν Θηβῶν. Ἡ Σπάρτη βλέπουσα τὸν κίνδυνον διέταξε τὸν ἐν Φωκίδι ἀκόμη εὑρισκόμενον Κλεόμβροτον, νὰ βαδίσῃ ἀμέσως κατὰ τῶν Θηβῶν καὶ νὰ συντρίψῃ ἐν τῇ γενέσει της τὴν νέαν συμμαχίαν. Παρὰ

τὰ Λεῦκτρα ὅμως ὁ Σπαρτιατικὸς στρατὸς ἦλθεν εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὸν Θηβαϊκὸν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἐπαμεινώνδα καὶ ὑπέστη δεινὴν ἥτταν εἰς μάχην ἐκ παρατάξεως. 400 ὁπλῖται ἐκ Σπάρτης ἐφονεύθησαν ἐπὶ συνόλου 700 καὶ 1000 Λακεδαιμόνιοι ἐπὶ συνόλου 2.500.

Ἡ καταστροφὴ αὕτη ἐσήμανε τὸ τέλος τῆς πανελληνίου σημασίας στρατιωτικῆς δυνάμεως τῆς Σπάρτης, διότι ὁ ἀριθμὸς τῶν ὁπλιτῶν της προερχομένων ἐκ τῶν καλυτέρων οἰκογενειῶν, ποὺ σύμφωνα μὲ τὸ κρατοῦν πολίτευμα δὲν ἀνενεοῦντο, εἶχεν ἤδη σημαντικώτατα ἐλαττωθῆ. Συνέπεια τῆς μάχης τῶν Λεύκτρων ἦτο ἡ ἔκρηξις ταραχῶν εἰς Ἄργος, Μαντίνειαν, Τεγέαν, καθὼς καὶ ἑνὸς χωριστικοῦ κινήματος ἐν Ἀρκαδίᾳ.

Ἐκ παραλλήλου διάφοροι πολιτεῖαι τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, ὡς ἡ Φωκίς, ἡ Λοκρίς, ἡ Ἀκαρνανία καὶ ἐκ τῶν νήσων ἡ Εὔβοια, ποὺ διετέλουν ἕως τότε ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Ἀθηνῶν ἐστράφησαν τώρα πρὸς τὰς Θήβας.

Τὸ φθινόπωρον τοῦ 370 ὁ Ἐπαμεινώνδας εἰσέβαλεν εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ διέσχισε τὴν Ἀρκαδίαν· ὁ γηραιὸς βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Ἀγησίλαος ἡτοιμάσθη ἀμέσως διὰ νὰ ἀντιτάξῃ ἄμυναν ἐν Λακεδαίμονι, ὁ εἰσβολεὺς ὅμως ἔκρινε προτιμότερον νὰ ἀλλάξῃ κατεύθυνσιν. Ἐστράφη πρὸς Ν.Δ. καί, ἀντὶ νὰ προσβάλῃ διὰ τοῦ στρατοῦ τὴν Σπάρτην, ἔκρινε προτιμότερον νὰ ἱδρύσῃ προπύργια ἐναντίον της κτίσας τὴν Μεγαλούπολιν ὡς πρωτεύουσαν τῆς Ἀρκαδίας καὶ τὴν νέαν Μεσσήνην ἐπὶ τῆς κλιτύος τῆς Ἰθώμης.

Τότε πλέον ἡ Σπάρτη, περισφιγγομένη ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη καὶ κινδυνεύουσα καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Πελοπόννησον, ἀπεφάσισε νὰ δεχθῇ τὰς Ἀθηναϊκὰς προτάσεις περὶ συνεργασίας καὶ τὴν ἄνοιξιν τοῦ 369 συνήπτετο συμμαχία ἀμυντικὴ καὶ ἐπιθετικὴ μεταξὺ τῶν δύο πόλεων.

Ἦτο καιρός, διότι ἡ ἐπέκτασις τῆς Θηβαϊκῆς ἡγεμονίας δὲν περιωρίσθη μόνον εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἀλλ' ἐστρέφετο τώρα καὶ πρὸς βορρᾶν, πρὸς τὴν Θεσσαλίαν δηλαδὴ καὶ πρὸς τὴν Χαλκιδικήν, ποὺ ἀπετέλει τὸ προπύργιον τῆς Ἀθηναϊκῆς θαλασσίας δυνάμεως ἐν τῷ βορείῳ Αἰγαίῳ. Ὁ Ἀθηναϊκὸς στόλος ὑπὸ τὸν Ἰφικράτην διετάχθη περὶ τὰ τέλη τοῦ 369 νὰ πλεύσῃ πρὸς τὴν Χαλκιδικὴν καὶ νὰ ἀποβιβάσῃ δυνάμεις πρὸς ἀνακατάληψιν τῆς Ἀμφιπόλεως. Ὁ Ἰφικράτης ἔκαμε κάτι περισσότερον ἀπὸ τὴν ἐντολὴν αὐτήν. Ἀνεμίχθη ἐνεργῶς εἰς τὰς ραδιουργίας πρὸς τὴν διαδοχὴν τοῦ Μακεδονικοῦ Στέμματος ποὺ ἐπηκολούθησαν τὴν δολοφονίαν τοῦ Ἀλεξάνδρου ΙΙ καὶ κατώρ-

θωσεν, ὄχι ἁπλῶς νὰ στερεώσῃ τὴν ἐν Χαλκιδικῇ θέσιν τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀναζωογονήσῃ τὴν παρὰ τῇ Μακεδονικῇ Αὐλῇ Ἀθηναϊκὴν ἐπιρροήν.

Οἱ Θηβαῖοι τότε ἐζήτησαν τὴν ἀποτελεσματικωτέραν βοήθειαν τῶν Περσῶν καὶ τῷ 367 ἀποστείλαντες μίαν Πρεσβείαν εἰς τὰ Σοῦσα ἐπέτυχον τὴν ἔκδοσιν Διατάγματος τοῦ Μ. Βασιλέως ἀνακηρύσσοντος τὴν πόλιν των ἡγεμονίδα τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ διπλωματικὴ ὅμως αὕτη ἐπιτυχία τῶν Θηβῶν ἀπετέλει ἄμεσον ἀπειλὴν κατὰ τῆς Ἀθηναϊκῆς δυνάμεως μέχρις αὐτῆς ἀκόμη τῆς Ἀττικῆς. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀπεφάσισαν νὰ δράσουν ἐνεργῶς κατὰ τῶν Θηβῶν κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν. Καὶ κατὰ ξηρὰν μὲν περιωρίσθησαν εἰς διπλωματικὰς ἐνεργείας συνάψαντες συμμαχίαν πρὸς τοὺς Ἀρκάδας καὶ καταβάλλοντες προσπαθείας προσεγγίσεως μὲ τὴν Κόρινθον καὶ μὲ τὴν Θεσσαλίαν. Κατὰ θάλασσαν ὅμως ἡ δρᾶσίς των ὑπῆρξεν ἰδιαιτέρως ἔντονος καὶ ἀποτελεσματική. Τῷ 366 ὁ Ἀθηναϊκὸς στόλος ὑπὸ τὸν Τιμόθεον ἐστράφη πρὸς τὴν Σάμον, ἡ ὁποία δὲν ἀπετέλει μέλος τῆς νεοπαγοῦς δευτέρας ναυτικῆς συμμαχίας. Τὴν ἄνοιξιν τοῦ 365 ἡ νῆσος αὕτη, ποὺ ἐπὶ μακρὰς δεκαετηρίδας διετέλεσεν ἡ κυριωτέρα ναυτικὴ βάσις τῶν Ἀθηνῶν, περιήρχετο καὶ πάλιν ὑπὸ τὴν κατοχήν των. Κληροῦχοι ἐγκατεστάθησαν ἐπὶ τῆς νήσου διὰ νὰ σταθεροποιήσουν τὴν κατοχὴν αὐτήν. Ἀμέσως κατόπιν ὁ Τιμόθεος ἔπλευσεν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον καὶ ἐβοήθησεν ἀποτελεσματικῶς τὰς συμμάχους τῶν Ἀθηνῶν πόλεις Σηστὸν καὶ Κριθωτήν, ποὺ ἠπειλοῦντο ἀπὸ τὸν βασιλέα τῶν Θρακῶν Κότυν καὶ τὸν Σατράπην τῆς Καρίας Μαύσωλον. Καὶ ἐκεῖ ἀπεστάλησαν κληροῦχοι.

Αἱ κεραυνοβόλοι αὗται Ἀθηναϊκαὶ ἐπιτυχίαι ὑπενθύμισαν εἰς τοὺς Θηβαίους μίαν ἀλήθειαν, ποὺ δὲν εἶχαν λάβει ἀκόμη ὑπ' ὄψιν των: ὅτι, διὰ νὰ ἐξελιχθοῦν ἀπὸ μίαν τοπικὴν δύναμιν εἰς πανελλήνιον, δὲν ἤρκει ὁ στρατός των, ἀλλ' ἀπῃτεῖτο καὶ ἡ ἀπόκτησις θαλασσίας δυνάμεως. Τὴν ἀλήθειαν αὐτὴν διεῖδεν ὁ Ἐπαμεινώνδας, ὁ ὁποῖος καὶ ἔπεισε τοὺς συμπολίτας του νὰ προβοῦν εἰς τὴν ναυπήγησιν στόλου καὶ εἰς τὴν συγκρότησιν ναυτικοῦ. Τὸ πρᾶγμα ἦτο σχετικῶς εὐκολώτερον καὶ ἠδύνατο νὰ ἐπιτευχθῇ τότε εἰς μικρότερον χρόνον ἀπὸ ὅ,τι εἶναι τοῦτο δυνατὸν σήμερον. Χρήματα μόνον ἀπῃτοῦντο καὶ ναυπηγήσιμος ξυλεία· ὅσον διὰ τὰ πληρώματα, ὑπῆρχαν καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα χιλιάδες ναυτικῶν, ποὺ ἐδέχοντο νὰ καταταχθοῦν ὡς μισθοφόροι. Ὡς μόνον μειονέκτημα μιᾶς τοιαύτης δυνάμεως παρέμενεν, ὅτι θὰ ἦτο αὕτη ἐφήμερος—περισσότερον ἀκόμη καὶ ἀπὸ ἐκείνην

ποὺ εἶχε συγκροτήσει ἡ Σπάρτη κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον—διότι οἱ Θηβαῖοι ἦσαν, ὀλιγώτερον ἀκόμη καὶ ἀπὸ τοὺς Λακεδαιμονίους, ναυτικοί. Δὲν ἦτο ὅμως δυνατὸν νὰ γίνῃ ἄλλως. Ἡ φιλοδοξία τῶν Θηβῶν διὰ τὴν πανελλήνιον ἡγεμονίαν εἶχε τόσον πολὺ κεντρισθῇ, ὥστε ἀντιρήσεις ὡς αὐτὴ δὲν εἶχαν πολλὰς πιθανότητας νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν. Ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐτέθη ἐπὶ τὸ ἔργον μὲ τὴν συνήθη του δραστηριότητα καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 364 ὁ πρῶτος Θηβαϊκὸς πολεμικὸς στόλος ἐξ 100 πλοίων ὑπὸ τὴν προσωπικήν του ἀρχηγίαν διέπλεε τὸ Αἰγαῖον καὶ κατηυθύνετο πρὸς τὰ Μικρασιατικὰ παράλια. Αἱ συνέπειαι ἦσαν ἀνάλογοι μὲ ἐκείνας, ποὺ εἶχε πρὸ πεντηκονταετίας περίπου—κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον—ἡ πρώτη ἐμφάνισις Πελοποννησιακοῦ στόλου παρὰ τὰς Ἰωνικὰς ἀκτάς. Ὅπως καὶ τότε, ἔτσι καὶ τώρα, ὅλοι οἱ δυσηρεστημένοι σύμμαχοι τῶν Ἀθηνῶν ἤρχισαν νὰ δεικνύουν τάσεις ἀνυποταξίας. Τὸ Βυζάντιον, ἡ Χίος καὶ ἡ Ρόδος ἦσαν αἱ πρῶται μεταξὺ αὐτῶν, ἴσως διότι ἐκ παλαιοτέρας πείρας εἶχαν ἀρχίσει νὰ ὑποπτεύωνται, ὅτι αἱ Ἀθῆναι θὰ ἐπανήρχοντο ἀργὰ ἢ γρήγορα εἰς τὴν προσφιλῆ των ἀνέκαθεν ἰδέαν τῆς 'Ηγεμονίας' ἴσως, ἁπλῶς καὶ μόνον, διότι διέβλεπαν δυνατότητας ἰδικῆς των ἐμπορικῆς ἀναπτύξεως παρὰ τὰ Μικρασιατικὰ παράλια χωρὶς τὴν ἐνοχλητικὴν κηδεμονίαν τῶν Ἀθηνῶν (1).

Ἡ πρώτη ὅμως νῆσος, ἡ ὁποία ἀπροκαλύπτως ἐκήρυξε τὴν ἐπανάστασιν ἅμα τῇ ἐμφανίσει τοῦ Θηβαϊκοῦ στόλου, ἦτο ἡ γείτων των Κέα. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀντεμετώπισαν τὴν κατάστασιν διὰ δραστικῶν μέτρων. Ἡ ἐπανάστασις τῆς Κέας κατεστάλη καὶ ἐτιμωρήθη αὐστηρῶς, ἡ δὲ κυρία δύναμις τοῦ στόλου των ὑπὸ τὸν Τιμόθεον, διὰ νὰ ἀποδείξῃ τὴν ζωτικότητα τῶν Ἀθηνῶν, κατηυθύνθη πρὸς τὸν Θερμαϊκόν. Ἡ Πύδνα, ἡ Μεθώνη, ἡ Τορώνη καὶ ἡ Ποτίδαια ἔπεσαν ἀλληλοδιαδόχως εἰς χεῖρας τοῦ Τιμοθέου, ὁ ὁποῖος ἠπείλει κατόπιν τὴν Ἀμφίπολιν.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ κατάστασις ἐν Πελοποννήσῳ εἶχε τόσον περιπλακῇ, ὥστε οἱ Θηβαῖοι ἠναγκάσθησαν νὰ ἀνακαλέσουν τὸν στόλον των καὶ νὰ ἐξαποστείλουν τὸν Ἐπαμεινώνδαν ἐπὶ κεφαλῆς ἰσχυρᾶς στρατιωτικῆς δυνάμεως εἰς τὸν Ἰσθμόν. Ἔκτοτε δὲν ἐνεφανίσθη πλέον ἡ ναυτικὴ δύναμις τῶν Θηβῶν. Ἦλθε καὶ παρῆλθεν ἐντὸς

1) Τὴν πρώτην ἐκ τῶν δύο τούτων ὑποθέσεων δέχεται ὁ Beloch (Die Attische Politik seit Perikles), τὴν δὲ δευτέραν ὁ Roussel (La Gréce et l' Orient, σελ. 280).

ἐλαχίστου χρόνου ὡσὰν φωτεινὸν μετέωρον, διότι δὲν ἐστηρίζετο εἰς τὸ σταθερὸν θεμέλιον τῆς ναυτικότητος καὶ τῆς ναυτικῆς συνειδήσεως τοῦ πληθυσμοῦ. Ἀπὸ τὸν Ἰσθμὸν ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐνισχύσας τὸν στρατόν του διὰ τμημάτων ἐξ Ἄργους, Τεγέας, Μεγαλουπόλεως καὶ Μεσσήνης, κατηυθύνθη πρὸς τὴν Σπάρτην. Ἐπειδὴ ὅμως τὴν εὗρεν ἰσχυρῶς φυλασσομένην, ἐπανῆλθε πρὸς τὴν Τεγέαν καὶ ἐκεῖθεν ἐβάδισε πρὸς Μαντίνειαν, ὅπου κατὰ τὰς πληροφορίας του συνεκεντροῦντο οἱ Σπαρτιᾶται μετὰ τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν λοιπῶν συμμάχων των.

Παρὰ τὴν πολίχνην τῆς ***Μαντινείας*** (362 π.Χ.) συνηντήθησαν οἱ ἀντίπαλοι στρατοί. Ὁ Ἐπαμεινώνδας ἠκολούθησεν, ὅπως καὶ εἰς Λεῦκτρα, τὴν κλασσικήν του τακτικὴν τῆς καθηλώσεως τῆς ἐχθρικῆς γραμμῆς μὲ ἀσθενῆ ἐπίθεσιν καθ' ὅλον τὸ μέτωπον καὶ τῆς συγκεντρώσεως εἰς ἓν σημεῖον τοῦ κυρίου ἐπιθετικοῦ ὄγκου του, τῆς ἀποκληθείσης «λοξῆς φάλαγγος», ποὺ κατὰ τὴν γραφικὴν φράσιν ἑνὸς ἱστορικοῦ ἔσχιζε τὰς ἐχθρικὰς γραμμὰς καθὼς «ἡ πρῷρα μιᾶς τριήρους». Ἡ μάχη ἔληξε μὲ νίκην τῶν Θηβαίων, ἐφονεύθη ὅμως κατ' αὐτὴν ὁ Ἐπαμεινώνδας.

Τὴν κατὰ ξηρὰν αὐτὴν ἀποτυχίαν τῆς συμμαχίας Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης δὲν ἐβράδυναν νὰ ἐπακολουθήσουν ἀποτυχίαι καὶ κατὰ θάλασσαν. Διότι ναὶ μὲν ἡ ἐμφάνισις τοῦ Θηβαϊκοῦ στόλου ὑπῆρξεν ἐφήμερος καὶ ἀπὸ τοῦ 363 ἐγκατέλειψεν οὗτος κάθε ἀξίαν λόγου προσπάθειαν, ἀλλὰ οἱ σύμμαχοι τῶν Θηβῶν δὲν ἔπαυσαν νὰ παρενοχλοῦν τὴν Ἀθηναϊκὴν κυριαρχίαν τῆς θαλάσσης.

Οἱ πειραταὶ τοῦ τυράννου τῶν Φερρῶν ἐνήργουν συνεχεῖς καταδρομὰς ἀνὰ τὰς Κυκλάδας, ἐμφανισθέντες μάλιστα κάποτε καὶ πρὸ τοῦ Πειραιῶς. Τὸ Βυζάντιον, ἡ Κύζικος καὶ ἡ Χαλκιδικὴ προσέβαλον ἐπανειλημμένως Ἀθηναϊκὰς νηοπομπὰς σιτοφόρων πλοίων, ποὺ διέπλεαν τὰ στενὰ κατευθυνόμεναι πρὸς τὸν Πειραιᾶ· ἡ Προκόνησος, σύμμαχος τῶν Ἀθηνῶν, ἠπειλεῖτο· τέλος ἡ πίεσις τῶν Θρακῶν ἐνετείνετο εἰς τὴν Θρακικὴν χερσόνησον.

Αἱ Ἀθῆναι ἀμύνονται ὅπως ἠμποροῦν, ἡ κόπωσις ὅμως εἶναι πλέον φανερά. Ἡ βαρυτέρα ὑποχρέωσις, ἀπὸ ὅσας ἡ πόλις ἐπέβαλεν εἰς τοὺς πολίτας, ἡ «τριηραρχία», εἶχεν ἕως τότε περιορισθῆ εἰς τοὺς πλουσιωτέρους. Τώρα ὅμως ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν γεγονότων ἠναγκάσθησαν νὰ τὴν κατανείμουν εἰς μεγαλύτερον ἀριθμὸν πολιτῶν. Καὶ ὅπως κατὰ τὴν φορολογικὴν μεταρρύθμισιν τοῦ 378/7 ἐπὶ σκοπῷ αὐξήσεως τῶν εἰσφορῶν εἶχαν κατανείμει τοὺς φορολογουμένους εἰς ὁμά-

δας—τὰς καλουμένας «συμμορίας»—ἔτσι καὶ τώρα καθιέρωσαν καὶ διὰ τὴν τριηραρχίαν ἀνάλογον σύστημα. Κατόπιν τούτου ὁ ἀριθμὸς τῶν πολιτῶν, ποὺ ἦσαν ἐκλέξιμοι ὡς τριήραρχοι, ηὐξήθη εἰς 1.200, χωρὶς νὰ γίνεται πλέον μεταξύ των διάκρισις περιουσίας· καὶ τὸ βάρος, ποὺ ἀφηρέθη ἀπὸ τοὺς ὤμους τῶν πλουσιωτέρων τάξεων, ἔπεσεν εἰς τοὺς ὤμους τῆς μεσαίας τάξεως. Ἡ προσπάθεια τοῦ Ἀθηναϊκοῦ ναυτικοῦ ἐσυνεχίσθη ἀδιακόπως μέχρι τοῦ 358 π.Χ. εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, Χερσόνησον καὶ εἰς τὴν Εὔβοιαν, καθ' ὃν χρόνον ἡ Σπάρτη ἐξαπέστελλεν εἰς Φοινίκην τὸν γηραιὸν Ἀγησίλαον διὰ νὰ βοηθήσῃ τὸν σφετεριστὴν τοῦ Αἰγυπτιακοῦ θρόνου Zedhor (Ζῶχον), κατὰ τοῦ Μεγάλου Βασιλέως.

Οἱ Ἀθηναῖοι στρατηγοὶ ὑπέστησαν ἀρκετὰς ἀποτυχίας κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα, ἕως ὅτου τὸ 357 ἀπεστάλη εἰς Θράκην ἐξ Ἀθηνῶν ὁ στρατηγὸς Χάρης ἐπὶ κεφαλῆς ἰσχυροῦ σώματος μισθοφόρων πολεμιστῶν. Οὗτος κατώρθωσε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν κατοχὴν ὁλοκλήρου τῆς Θρακικῆς χερσονήσου πλὴν τῆς πρωτευούσης της Καρδίας, ποὺ ἦτο ἐκτισμένη εἰς τὸν μυχὸν τοῦ κόλπου τοῦ Ξηροῦ καὶ ἀπετέλει μίαν λαμπρὰν βάσιν ἐπιχειρήσεων. Ταυτοχρόνως οἱ Ἀθηναῖοι δι' ἀποφασιστικῶν ἐνεργειῶν κατώρθωναν νὰ ἐκδιώξουν τοὺς Θηβαίους ἀπὸ τὴν Εὔβοιαν. Ἡ συγκέντρωσις ὅμως τῶν προσπαθειῶν των εἰς τὰ δύο νευραλγικὰ αὐτὰ σημεῖα τοῦ ναυτικοῦ κράτους των δὲν ἄφινεν ἐπαρκὲς περιθώριον ὑπεροχῆς εἰς τὰς ἐξησθενημένας δυνάμεις των. Εἰς τὴν Χαλκιδικὴν καὶ τὰ ἀνατολικῶς αὐτῆς Θρακικὰ παράλια ἐξεδηλοῦντο ἤδη σαφῶς αἱ κατακτητικαί των βλέψεις τοῦ Φιλίππου τοῦ Β', ποὺ εἶχεν ἀνέλθει ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὸν θρόνον τῆς Μακεδονίας. Ὁ φιλόδοξος οὗτος Βασιλεύς, θέτων εἰς ἐφαρμογὴν τὰ σχέδιά του, ἐπολιόρκησε τὴν Ἀμφίπολιν, ἐπειδὴ δὲ οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ παράσχουν καμμίαν βοήθειαν, τὴν κατέλαβεν. Μετ' ὀλίγον ἡ Πύδνα καὶ ἡ Ποτίδαια ἠκολούθουν τὴν τύχην τῆς Ἀμφιπόλεως, χωρὶς ὁ Ἀθηναϊκὸς στόλος νὰ ἠμπορέσῃ νὰ δώσῃ χεῖρα βοηθείας.

Ἡ ὑποχώρησις τῆς θαλασσίας δυνάμεως τῶν Ἀθηνῶν, καθ' ἣν στιγμὴν πρὸς βορρᾶν τοῦ Αἰγαίου αἱ πρόοδοι τοῦ Φιλίππου τῆς ἀπέσπων ἓν πρὸς ἓν τὰ κυριώτερα στηρίγματα ἐπὶ τῶν Μακεδονικῶν καὶ Θρακικῶν παραλίων, ἦτο κατὰ τοσοῦτῳ μᾶλλον σοβαρά, καθ' ὅσον συνέπιπτε μὲ τὴν ἔκρηξιν τοῦ ὀνομασθέντος «Συμμαχικοῦ πολέμου» ἐν Ἑλλάδι (1).

1) Ἴδε Beloch, Die Attische Politik seit Perikles σελ. 322.

Διαρκοῦντος τοῦ πολέμου τούτου τρεῖς ἀπὸ τὰς κυριωτέρας συμμάχους τῶν Ἀθηνῶν, ἡ Χίος, ἡ Ρόδος καὶ ἡ Κῶς, ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ Σατράπου τῆς Καριας Μαυσώλου ἀπεσχίσθησαν τῆς συμμαχίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνῆκον ἀπὸ 21 ἐτῶν. Τοῦτο ἀπετέλει θανάσιμον κίνδυνον διὰ τὴν κατόπιν τόσων προσπαθειῶν ἀνασυσταθεῖσαν ναυτικὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηναίων, μόνον δὲ μὲ ἕκτακτα μέτρα θὰ ἠδύνατο νὰ ἀντιμετωπισθῇ. Πράγματι, μὲ γοργότητα ποὺ ἐνεθύμιζε παλαιοτέρους καιροὺς ἀκμῆς, αἱ Ἀθῆναι κατώρθωσαν νὰ ἐξοπλίσουν στόλον τόσον ἰσχυρόν, ὅσον οὐδέποτε ἀπὸ τῆς ἐν Αἰγὸς Ποταμοῖς πανωλεθρίας των εἶχαν δυνηθῆ. Κατὰ τὸν Διόδωρον τὸν Σικελιώτην ὁ στόλος οὗτος ἀπετελέσθη ἀπὸ 120 τριήρεις καὶ ἔπλευσεν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Χαβρίου πρὸς τὴν Χίον. Εἰς τὴν ἐπίθεσιν ὅμως κατὰ τῆς πόλεως ὁ Χαβρίας εὗρε τὸν θάνατον, ὁ δὲ συστράτηγός του Χάρης δὲν ἠδυνήθη νὰ ὑπερασπίσῃ τοὺς ἐν τῇ νήσῳ Ἀθηναίους κληρούχους. Ἡ ἀρχηγία τοῦ στόλου ἀνετέθη τότε εἰς τοὺς δοκιμασμένους ἀπὸ μακρὰν καὶ ἔνδοξον δρᾶσιν ἀρχηγούς, τὸν Τιμόθεον καὶ τὸν Ἰφικράτην, οἱ ὁποῖοι κατώρθωσαν νὰ ἐπαναφέρουν κάποιαν ἰσορροπίαν δυνάμεων κατὰ θάλασσαν, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἐπιτύχουν κανὲν ἀποφασιστικὸν ἀποτέλεσμα.

Ἦτο προφανές, ὅτι, διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ τοιοῦτόν τι ἀποτέλεσμα, θὰ ἔπρεπε οἱ Ἀθηναῖοι νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ κτυπήσουν τὸν Μαύσωλον, ὄπισθεν τοῦ ὁποίου εὑρίσκετο ὁ Μέγας Βασιλεύς. Ἐπειδὴ ὅμως αὐτὸ ἦτο ἀδύνατον, ἡ μόνη ὁδὸς ποὺ ἀπέμενεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἦτο ἡ προσπάθεια συμβιβασμοῦ μὲ τοὺς ἐπαναστάτας, ἡ λεπτὴ δὲ αὐτὴ ἀποστολὴ ἀνετέθη εἰς τὸν Τιμόθεον. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως εἰς τὰς Ἀθήνας τὸ ἀντίπαλον κόμμα ἐξεμεταλλεύθη πολιτικῶς τὴν ἀναγκαστικὴν πολιτικὴν ἀπραξίαν τοῦ Τιμοθέου καὶ ἐπέτυχε τὴν ἀντικατάστασίν του διὰ τοῦ Χάρητος. Ὁ Τιμόθεος ἀνεκλήθη, κατεδικάσθη εἰς πρόστιμον 100 ταλάντων καὶ ἐξωρίσθη εἰς Χαλκίδα, διὰ νὰ αὐξήσῃ μὲ τὸ ἔνδοξον ὄνομά του τὸν μακρὸν κατάλογον τῶν ἀδίκως τιμωρηθέντων εὐεργετῶν τῆς ἀγνώμονος Πόλεως!

Διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν αἱ δημοκοπίαι τῶν δημαγωγῶν κατέστρεφον ὅ,τι διὰ μακρῶν καὶ ἐπιμόνων προσπαθειῶν εἶχεν ἐπαναδημιουργηθῆ.

Αἱ συνέπειαι τῆς ἀφροσύνης αὐτῆς δὲν ἐβράδυναν νὰ ἀναφανοῦν. Ὁ Χάρης, μόλις ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν τοῦ στόλου, διὰ νὰ ἐπιδείξῃ μεγαλυτέραν ἐνεργητικότητα, δὲν ἐδίστασε νὰ ἐμπλέξῃ τὴν πατρίδα του εἰς πόλεμον πρὸς τοὺς Πέρσας· διότι ἀποβιβασθεὶς μὲ ἰσχυ-

ρὰν στρατιωτικὴν δύναμιν εἰς τὰ παράλια τῆς Καρίας ἀνεζήτησε τὸν στρατὸν τοῦ Μαυσώλου καὶ τὸν κατενίκησεν. Εἴπομεν ὅμως, ὅτι ὄπισθεν τοῦ Μαυσώλου ἦτο ὁ Μέγας Βασιλεύς, ὁ ὁποῖος ἀμέσως ἤρχισε νὰ συγκεντρώνῃ εἰς τὴν Συρίαν καὶ τὴν Κιλικίαν τεραστίαν στρατιωτικὴν καὶ ναυτικὴν δύναμιν, τὴν ὁποίαν θὰ ἠδύνατο ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν νὰ ρίψῃ ἐναντίον τῆς ἐξησθενημένης ἀπὸ τὴν αἱμορραγίαν τῶν τελευταίων ἐμφυλίων πολέμων Ἑλλάδος. Ἡ Κυβέρνησις τοῦ Ἀριστοφῶντος εἰς τὰς Ἀθήνας ἦτο ἑτοίμη νὰ ἀναλάβῃ ἐλαφρᾷ τῇ συνειδήσει μίαν τόσον ἄνισον πάλην καὶ ἐκάλεσε μάλιστα τοὺς Πανέλληνας εἰς γενικὸν συναγερμὸν κατὰ τοῦ προαιωνίου ἐχθροῦ.

Ὁ λαὸς ὅμως δὲν ἐφάνη πρόθυμος νὰ ἀκολουθήσῃ. Καί, μόλις ὁ Μ. Βασιλεὺς ἀπηύθυνεν εἶδος τελεσιγράφου ἀπειλῶν πόλεμον ἐὰν δὲν ἀνεκαλεῖτο ὁ Χάρης, οἱ Ἀθηναῖοι ἠναγκάσθησαν νὰ ἀνακαλέσουν καὶ αὐτὸν καὶ τὰ στρατεύματά του ἐκ Μ. Ἀσίας. Ἀποτέλεσμα ἦτο ἡ ὁριστικὴ πλέον ἀπόσχισις τῆς Χίου, Ρόδου καὶ Κῶ, καθὼς καὶ τοῦ Βυζαντίου, ἀπὸ τὴν Ἀθηναϊκὴν συμμαχίαν, ἡ ὁποία περιωρίσθη εἰς τὴν Θρακικὴν χερσόνησον καὶ τὰς λοιπὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ μὲ τόσας προσπαθείας ἀνοικοδομηθεῖσα δευτέρα ναυτικὴ συμμαχία ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῶν Ἀθηνῶν, ἡ ὁποία μὲ τὴν ὁμοσπονδιακήν της ὀργάνωσιν παρεῖχε μεγαλυτέρας πιθανότητας ἐπιτυχίας καὶ σταθερότητος ἀπὸ τὴν προηγουμένην, κατέρρεεν οὐσιαστικῶς εἰς ἐρείπια.

V. Κρίσεις περὶ τοῦ ρόλου τῆς θαλασίας δυνάμεως εἰς τὰ ἱστορικὰ γεγονότα τῆς 50ετίας (404—355).

Ἀπὸ τὴν προηγηθεῖσαν σύντομον ἀφήγησιν τῶν σπουδαιοτέρων γεγονότων τῆς πεντηκονταετίας ποὺ ἐπηκολούθησε τὸ τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, φαίνεται καθαρά, ὅτι ὁ ρόλος τῆς θαλασσίας δυνάμεως ἐξηκολούθησε νὰ εἶναι καὶ κατὰ τὴν διάρκειάν της ἐξ ἴσου σημαντικός, ὅπως καὶ κατὰ τὰς προηγουμένας ἱστορικὰς περιόδους. Ἐν πρώτοις ἡ ἀπόλυτος ἡγεμονία τῆς Σπάρτης ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος δὲν ἠμπόρεσε νὰ διαρκέσῃ περισσότερον ἀπὸ ὀκτὼ ἔτη· καὶ αὐτό, διότι ἡ θαλασσία της δύναμις, δὲν ἐστηρίζετο εἰς μόνιμα καὶ στερεὰ θεμέλια, ἀλλ' ἦτο ἀποτέλεσμα μιᾶς προσκαίρου προσπαθείας, ἐξαρτωμένης κατὰ μέγα μέρος ἀπὸ τὸν μεταβλητὸν συντελεστὴν τῆς οἰκονο-

μικῆς ὑποστηρίξεως ἐκ μέρους τῆς Περσίας. Μόλις ἔληξεν ἡ ὑποστήριξις αὐτὴ καὶ μόλις, μὲ τὴν κατάρρευσιν τῆς Ἀθηναϊκῆς θαλασσοκρατορίας, ἔλειψαν καὶ οἱ ἰσχυροὶ δεσμοὶ τοῦ συμφέροντος, ποὺ ἤνωναν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Σπάρτης τὰς ναυτικὰς δυνάμεις τῆς Κορίνθου τῶν Μεγάρων, τῆς Σικυῶνος καὶ τόσων ἄλλων ναυτικῶν πόλεων τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Δ. Ἑλλάδος, τὸ οἰκοδόμημα τῆς θαλασσίας δυνάμεως τῆς Σπάρτης ἤρχισε νὰ παρουσιάζῃ ἐπικινδύνους ρωγμὰς καὶ τελειωτικῶς κατέρρευσεν εἰς τὴν Κνίδον.

Ταυτοχρόνως μὲ τὴν κατάρρευσιν τῆς ναυτικῆς ἡγεμονίας τῆς Σπάρτης ἐνεφανίσθη διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν τὸ τόσον γνώριμον φαινόμενον τῆς ἐκ τῆς τέφρας της ἀναζωογονήσεως τῆς Ἀθηναϊκῆς θαλασσίας δυνάμεως. Ἤρκεσεν ἡ οἰκονομικὴ περισυλλογὴ τῆς συνετῆς διοικήσεως τοῦ Θρασυβούλου καὶ ἡ ἐκμετάλλευσις τῶν εὐμενῶν διπλωματικῶν συνθηκῶν, ποὺ ἐδημιούργησεν ὁ «Κορινθιακὸς πόλεμος», διὰ νὰ ἀνεγερθοῦν ἐντὸς ὀλίγου χρόνου τὰ μακρὰ τείχη τῶν Ἀθηνῶν, ἡ πρώτη δηλαδὴ βάσις διὰ τὴν συνέχισιν τῆς ναυτικῆς πολιτικῆς τῆς ἐν τῷ Αἰγαίῳ ὑπεροχῆς, ποὺ εἶχε διακόψει ἡ καταστροφὴ τῶν Αἰγὸς Ποταμῶν. Καὶ ἤρκεσεν ὁ διὰ Περσικῶν χρημάτων συγκροτηθεὶς στόλος τοῦ Κόνωνος, διὰ νὰ ἀποτελέσῃ τὴν ζύμην διὰ τὴν ἀνασυγκρότησιν τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Ναυτικοῦ. Διότι ἡ θαλασσία δύναμις εἶχε γίνει πρὸ πολλοῦ συμφυὴς μὲ αὐτὴν τὴν ζωὴν τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἀκόμη καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ 404 π. Χ., τὰ σπέρματά της εἶχαν φυλαχθῆ εἰς γόνιμον ἔδαφος, ἕτοιμα ν' ἀναβλαστήσουν μόλις θὰ ἐδημιουργοῦντο εὐνοϊκοὶ ὅροι πρὸς τοῦτο. Ἐντὸς μιᾶς μόνον τριετίας, ἀπὸ τοῦ 393 ποὺ ἐτελείωσεν ἡ ἀνοικοδόμησις τῶν μακρῶν τειχῶν, μέχρι τοῦ 390 π.Χ., ἡ ἀναγεννηθεῖσα ναυτικὴ τῶν Ἀθηνῶν δύναμις κατώρθωσε ν' ἀνακαταλάβῃ τὰς κυριωτέρας της παλαιὰς βάσεις τοῦ Αἰγαίου, τὴν Σκῦρον δηλαδή, τὴν Λῆμνον καὶ τὴν Ἴμβρον, νὰ σταθεροποιήσῃ τὴν κατοχήν της διὰ τῆς ἐγκαταστάσεως κληρούχων, νὰ ἐπεκταθῇ μέχρις αὐτῶν τῶν Κυθήρων, ποὺ ἦσαν εἰς τὰ πρόθυρα τῆς ναυτικῆς βάσεως τῆς Σπάρτης, νὰ συνδεθῇ στενῶς μὲ τὴν Χίον, Μυτιλήνην καὶ Ρόδον, τέλος δέ, νὰ ἀναζωογονήσῃ τὸν ἐμπορικὸν λιμένα τοῦ Πειραιῶς, μέχρι τοῦ σημείου νὰ τὸν καταστήσῃ ἀκόμη μίαν φορὰν ἐπικίνδυνον ἀντίπαλον τῆς Κορίνθου.

Δύο μόλις ἔτη ἀργότερα (τὸ 388 π. Χ.) ἡ Ἀθηναϊκὴ δύναμις εἶχεν ἐπεκταθῆ εἰς τὴν Θάσον, τὴν Σαμοθράκην, εἰς τὴν Θρακικὴν Χερσόνησον, τὸ Βυζάντιον, τὴν Χαλκηδόνα καὶ εἰς τὸ μεταξὺ Ἐρυθρῶν καὶ Κλαζομενῶν τμῆμα τῶν Ἰωνικῶν παραλίων. Ἡ Σπάρτη

ἀνίκανος ν' ἀντισταθῇ, περιωρίζετο εἰς «κλεφτοπόλεμον» ἐν τῷ Σαρωνικῷ διὰ τοῦ Γοργώπα καὶ τοῦ Τελευτίου. Ἐπειδὴ δέ, ὁ πόλεμος τῆς καταδρομῆς οὐδέποτε κατώρθωσεν εἰς τὴν ἱστορίαν νὰ φέρῃ ἀποφασιστικὰ ἀποτελέσματα, εὑρέθη ἡ Σπάρτη εἰς τὴν ἀνάγκην, διὰ νὰ ἀνακόψῃ τὴν συνεχῶς αὐξανομένην ναυτικὴν δύναμιν τῶν Ἀθηνῶν, νὰ συνάψῃ τὸ 387 τὴν θλιβερὰν «Ἀνταλκίδειον εἰρήνην», διὰ τῆς ὁποίας ἐδέχετο ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐπὶ τῶν Μικρασιατικῶν παραλίων κυριαρχίαν τοῦ Μ. Βασιλέως, ὅπως περισώσῃ τὴν στρατιωτικήν της τοὐλάχιστον ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος ἡγεμονίαν.

Οὔτε ὅμως ὁ διπλωματικὸς οὗτος χειρισμὸς τῆς Σπάρτης ἠδυνήθη νὰ ἐμποδίσῃ τὰς Ἀθήνας ἀπὸ τοῦ νὰ ἐπεκτείνουν τὴν ναυτικήν των ὁμοσπονδίαν· καὶ ὅταν ὁ Χαβρίας τὸ 376 κατέστρεψε τὸν στόλον τῶν Λακεδαιμονίων παρὰ τὴν Νάξον, ἄλλαι 17 ἀκόμη πολιτεῖαι προσεχώρησαν εἰς αὐτήν. Τὸ ἑπόμενον ἔτος ὁ Τιμόθεος τὴν ἐπεκτείνει καὶ πρὸς τὰ δυτικὰ παράλια τῆς Ἑλλάδος διὰ τῆς καταλήψεως τῆς Κερκύρας, τὴν ὁποίαν ἐπηκολούθησε προσχώρησις τῆς Κεφαλληνίας καὶ τῶν ἀνὰ τὰ Ἀκαρνανικὰ παράλια πόλεων. Καὶ τὸ 372 ἡ Ἀθηναϊκὴ κυριαρχία ἦτο ἀπόλυτος εἰς τὸ Ἰόνιον, ὅπως ἦτο καὶ εἰς τὸ Αἰγαῖον. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ἀναφαίνεται μία νέα πόλις μὲ τὴν φιλοδοξίαν νὰ ἡγεμονεύσῃ τῆς Ἑλλάδος, αἱ Θῆβαι. Μὲ τὴν νίκην τῶν Λεύκτρων αἱ φιλοδοξίαι τῶν Θηβαίων εὗρον τὴν πρώτην των δικαίωσιν. Δὲν ἐβράδυνεν ὅμως ὁ μέγας ἀρχηγός των Ἐπαμεινώνδας νὰ ἀντιληφθῇ, ὅτι, ἐὰν ἤθελεν ἡ πόλις του νὰ κυριαρχήσῃ τῆς Ἑλλάδος, δὲν ἔφθανεν ἡ ἀνάπτυξις τῆς στρατιωτικῆς της δυνάμεως, ἀλλ' ἦτο ἀπαραίτητον ν' ἀποκτήσῃ καὶ ἀνάλογον ναυτικὴν δύναμιν. Καὶ εἶναι πράγματι ἐκπληκτικὴ ἡ ταχύτης, μὲ τὴν ὁποίαν ἐδημιουργήθη ἐκ τοῦ μηδενὸς τὸ 364 πρῶτος Θηβαϊκὸς στόλος· εἶναι ὅμως ἐξ ἴσου ἐκπληκτικὴ καὶ ἡ ταχύτης, μὲ τὴν ὁποίαν ὁλόκληρος αὐτὴ ἡ προσπάθεια ἔσβησε, ὕστερα ἀπὸ ἓν μόλις ἔτος.

Καὶ ἐν τούτοις τόση ὑπῆρξε πάντοτε ἡ ἐπήρεια τῆς θαλασσίας δυνάμεως εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος, ὥστε καὶ αὐτὴ ἡ βραχύβιος ναυτικὴ προσπάθεια τῶν Θηβῶν δὲν ἔμεινε χωρὶς συνεπείας, ἡ σπουδαιοτέρα δὲ ἐξ αὐτῶν ἦτο ὅτι ἔδωκε τὴν ἀφορμὴν εἰς τὰς ναυτικὰς πόλεις τοῦ Βυζαντίου, τῆς Χίου καὶ τῆς Ρόδου, νὰ ἀποσχισθοῦν ἀπὸ τὴν Ἀθηναϊκὴν ναυτικὴν συμμαχίαν. Τὴν πρώτην αὐτὴν ἀποσχιστικὴν κίνησιν ἠκολούθησαν μετὰ τὴν ἐν Μαντινείᾳ Θηβαϊκὴν νίκην τὸ 362 ἡ Χαλκιδικὴ καὶ ἡ Κύζικος.

Τὸ πλῆγμα, ποὺ κατεφέρετο διὰ τῶν ἀποσχίσεων αὐτῶν κατὰ

τῆς ἀναγεννηθείσης ναυτικῆς Ὁμοσπονδίας τῶν Ἀθηνῶν, ἦτο κατὰ τοσοῦτο μᾶλλον βαρύ, καθόσον διεκόπτετο καὶ πάλιν ἡ ἀπὸ αἰώνων ζωτικὴ διὰ τοὺς Ἀθηναίους θαλασσία ἀρτηρία τοῦ Βοσπόρου. Τὸ πλῆγμα δὲ αὐτὸ εὕρισκε τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν τελείως ἀποκαμωμένην ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴν προσπάθειαν, ποὺ εἶχε καταβάλει διὰ νὰ ἀναζωογονήσῃ τὴν θαλασσίαν της δύναμιν. Ἡ εἴσπραξις φόρων ἐκ μέρους τῶν συμμάχων καὶ ἡ ἀνεξέλεγκτος διάθεσίς των παρὰ τῆς Κυβερνήσεως τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἦτο πλέον δυνατὴ καὶ τὸ μεγαλύτερον βάρος τῆς οἰκονομικῆς προσπαθείας ἔπιπτε τώρα εἰς τοὺς ὤμους τῶν μεσαίων ἀστικῶν τάξεων. Ὑπὸ τοὺς ὅρους αὐτοὺς ὡς μόνη ἐγγύησις διατηρήσεως τῆς Ἀθηναϊκῆς ναυτικῆς ἡγεμονίας ἀπέμενεν ἡ συμφωνία μὲ τὴν Σπάρτην καὶ τὴν Περσίαν. Καὶ ἐπεχειρήθη μὲν μία τοιαύτη πολιτική, εἴδαμεν ὅμως τοὺς λόγους, διὰ τοὺς ὁποίους δὲν ἠδυνήθη αὕτη ν' ἀποδώσῃ καρπούς. Ἡ μὲν συμφωνία μὲ τὴν Σπάρτην οὐσιαστικῶς ἐτάφη ἐν Μαντινείᾳ, ἡ δὲ συμφωνία πρὸς τὸν Μέγαν Βασιλέα, ποὺ εἶχεν ἀρχίσει νὰ προάγεται χάρις εἰς τοὺς διπλωματικοὺς χειρισμοὺς τοῦ Τιμοθέου, ἀνετράπη κατόπιν τῆς ἀντικαταστάσεώς του παρὰ τοῦ Χάρητος.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως παρουσιάζετο εἷς νέος σπουδαιότατος παράγων, ὁ ὁποῖος ἔμελλε νὰ ἐξασκήσῃ ἀποφασιστικὴν ἐπιροὴν καὶ νὰ ἀφήσῃ ἀνεξάλειπτα τὰ ἴχνη τῆς διαβάσεώς του εἰς τὴν ἱστορίαν: ὁ ***Μακεδονικός***. Ἡ ὀργανωτικὴ ἱκανότης τοῦ Φιλίππου Β', συνδυαζομένη μὲ τὸ διπλωματικόν του δαιμόνιον καὶ τὴν ἀπεριόριστον φιλοδοξίαν ἤρχιζε νὰ προπαρασκευάζῃ τὸ ἔδαφος διὰ τὴν ὑπὸ τὴν αἰγίδα του ἀναγκαστικὴν πραγματοποίησιν τῆς Ἑλληνικῆς ἑνότητος. Τὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα ὡδήγησαν εἰς τὴν τελικὴν ἐπικράτησιν τοῦ Φιλίππου ἐν Ἑλλάδι, ἐξειλίχθησαν κυρίως κατὰ ξηράν, εἰς τὴν ἐξέλιξίν των ὅμως ἐξήσκησεν ἀποφασιστικὴν ἐπίδρασιν ἡ θαλασσία δύναμις τῶν Ἀθηνῶν, καθὼς ἀμέσως περαιτέρω θὰ ἴδωμεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΕΠΙΚΡΑΤΗΣΙΣ

Ι. Ἡ ἐπέμβασις Φιλίππου τοῦ Β'. εἰς τὰ Ἑλληνικὰ πράγματα. - Συμμαχικὸς πόλεμος. - Ἱερὸς πόλεμος. - Μάχη τῆς Χαιρωνείας. - Ἕνωσις τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τοῦ Φιλίππου. - Ναυτικὴ δύναμις τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην.

Αἱ ἐμπορικαὶ σχέσεις μεταξὺ τοῦ Βασιλείου τῆς Μακεδονίας καὶ πολλῶν πόλεων τῆς κυρίως Ἑλλάδος, κυριώτατα δὲ τῶν Ἀθηνῶν, ἐχρονολογοῦντο ἀπὸ μακροῦ. Αἱ Ἀθῆναι ἰδιαιτέρως εἶχαν διὰ πολλοὺς λόγους ἀνάγκην τῆς τοιαύτης πρὸς τὴν Μακεδονίαν ἐπικοινωνίας, ὁ σπουδαιότερος ἐκ τῶν ὁποίων ἦτο ὅτι ἐκεῖθεν ἐπρομηθεύοντο μερικὰ ἀπαραίτητα διὰ τὸ ναυτικόν των ὑλικὰ καὶ ἰδίως ναυπηγήσιμον ξυλείαν, δέρματα καὶ λίπη. Ἡ μεγάλη σημασία τῆς ἐπικοινωνίας ταύτης μεταξὺ Μακεδονίας καὶ Ἀθηνῶν καταφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι πολλαὶ ἐμπορικαὶ συμβάσεις εἶχαν συναφθῆ κατὰ καιροὺς μεταξὺ τῶν δύο Ἐπικρατειῶν. Ἐκτὸς τούτου τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ Ἀθῆναι κατεῖχαν οὐσιαστικῶς ὅλην τὴν Χαλκιδικήν, καθὼς καὶ τὰς σημαντικωτέρας πόλεις τῶν Θρακικῶν παραλίων, ἀπετέλει ἕνα πρόσθετον λόγον ἐπικοινωνίας μὲ τοὺς Βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, μετὰ τῶν ὁποίων διετηροῦντο σχεδὸν συνεχῶς διπλωματικαὶ σχέσεις διὰ συχνῆς ἀποστολῆς κατὰ τὰ τότε ἔθιμα ἐκτάκτων πρεσβειῶν.

Ἐφ' ὅσον ὅμως ηὔξανεν ἡ δύναμις καὶ ὁ πλοῦτος τοῦ Μακεδονικοῦ Βασιλείου, ἐπὶ τοσοῦτον ἡ ἐπιθυμία τῆς ἐξαπλώσεώς του πρὸς τὰ παράλια καὶ τῆς ἀποκτήσεως διεξόδου πρὸς τὸ Αἰγαῖον ἐγίνετο ζωηροτέρα. Ἀπὸ τὴν φυσικὴν αὐτὴν τάσιν ἐπεκτάσεως τῆς Μακεδονικῆς κυριαρχίας καὶ ἀπὸ τὴν κατ' ἀνάγκην ἀντίδρασιν τῶν Ἀθηνῶν προῆλθεν ἡ σύρραξις, ποὺ ἔφερεν ἀντιμετώπους κατὰ τὰ

μέσα τοῦ Δ'. αἰῶνος τὰς δύο αὐτὰς Δυνάμεις. Τὰ προανακρούσματα τῆς συρράξεως ταύτης ἐξεδηλώθησαν, εὐθὺς ἀπὸ τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς Βασιλείας Φιλίππου τοῦ Β'. καὶ συγκεκριμένως, ἀφ' ἧς οὗτος κατέλαβε τὴν Ἀμφίπολιν, τὴν Πύδναν, καὶ τὴν Ποτίδαιαν (1). Ὀλίγον καιρὸν μετὰ τὴν ἐνέργειάν του αὐτὴν ὁ Φίλιππος, συνεχίζων τὴν πραγματοποίησιν τῶν σχεδίων του, ἤρχισε νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν κατοχήν του καὶ πρὸς τὰ παράλια τῆς Δ. Θράκης διὰ τῆς καταλήψεως τῆς ἔναντι τῆς Θάσου πόλεως Κρηνίδων, τὴν ὁποίαν μάλιστα καὶ μετωνόμασεν εἰς «Φιλίππους». Ἡ πόλις αὐτή, ποὺ ἀπετέλει τὸν λιμένα καὶ τὸ κυριώτερον κέντρον ἐκμεταλλεύσεως τῶν περιφήμων ὀρυχείων τοῦ Παγγαίου, ἦτο ἀποικία τῶν Θασίων καὶ ἡ σπουδαιότης της ἦτο μεγάλη ἀπὸ οἰκονομικῆς ἀπόψεως. Ὁ Φίλιππος, μόλις κατέλαβε τὴν πόλιν ταύτην, προέβη ἀμέσως εἰς ἐπέκτασιν καὶ ὀργάνωσιν τῶν μεταλλευτικῶν καὶ λιμενικῶν ἐγκαταστάσεων. Τὸ ἐτήσιον εἰσόδημα ἐκ τῶν ἐξαγομένων μεταλλευμάτων δὲν ἐβράδυνε νὰ ἀνέλθῃ εἰς 1.000 τάλαντα, ὁλόκληρον δὲ τοῦτο τὸ ποσὸν διετέθη ἀπὸ τὸν Φίλιππον διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς στρατιωτικῆς ὀργανώσεως τοῦ Κράτους του.

Ὁ ἐπακολουθήσας ἐν ἔτει 357 Συμμαχικὸς πόλεμος ἐν Ἑλλάδι, περὶ τοῦ ὁποίου ἐγένετο λόγος εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον, ἐπέφερε γενικὴν ἐξάντλησιν εἰς ὅλας τὰς Ἑλληνικὰς πόλεις. Ταύτης ἐπωφελούμενος ὁ Φίλιππος ἠδυνήθη νὰ ἐπεκταθῇ πρὸς τὴν Θεσσαλίαν καὶ ἐνισχύσας μὲ τὸ περίφημον Θεσσαλικὸν ἱππικὸν τὸ ἰδικόν του, εἰσέβαλε τῷ 353 εἰς τὴν Φθιώτιδα ἐπὶ κεφαλῆς 20.000 πεζῶν καὶ 3000 ἱππέων. Ὁ Ἀρχηγὸς τῆς Φωκίδος Ὀνύμαρχος, ἐπιχειρήσας νὰ προβάλῃ ἀντίστασιν παρὰ τὰς Θερμοπύλας ἐπὶ κεφαλῆς ἰσαρίθμων πεζῶν καὶ 500 ἱππέων, ὑπέστη δεινὴν ἧτταν. Ἡ μάχη ὑπῆρξεν ἐκ τῶν φονικωτέρων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης: 9.000 νεκροί, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ αὐτὸς ὁ Ὀνύμαρχος, ἐκάλυψαν τὸ πεδίον τῆς μάχης, τὰ δὲ οἰκτρὰ λείψανα τῆς στρατιᾶς περισυνελέγησαν ἀπὸ μίαν Ἀθηναϊκὴν ναυτικὴν μοῖραν, ποὺ περιεπόλει ἀνὰ τὸν Μαλιακόν.

Ἦτο προφανές, ὅτι ὁ κίνδυνος ἐπλησίαζε πλέον πρὸς τὰς Ἀθήνας καὶ ὅτι, ἐὰν ἡ πόλις αὕτη ἤθελε νὰ διατηρήσῃ τὴν παλαιὰν ἐν Ἑλλάδι ἐξέχουσαν θέσιν της, ἔπρεπε νὰ εἶναι ἑτοίμη ὅπως τὸν ἀντιμετωπίσῃ. Εὐτυχῶς δι' αὐτὴν ἡ οἰκονομικὴ βάσις τῆς ἀντιστάσεως ὑπῆρχε χάρις εἰς τὴν δεξιὰν διεύθυνσιν τῶν οἰκονομικῶν της κατὰ τὰ

1) Ἴδε σχετικῶς εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον.

τελευταῖα ἔτη παρὰ τοῦ Εὐβούλου, τὸν ὁποῖον ὁ Beloch θεωρεῖ ὡς τὸ μεγαλύτερον οἰκονομικὸν πνεῦμα τῶν ἀρχαίων χρόνων. Ὅταν οὗτος ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν τῶν δημοσίων οἰκονομικῶν τῶν Ἀθηνῶν περὶ τὰ τέλη τοῦ Συμμαχικοῦ πολέμου (376), εἶχεν εὕρει τὰ ταμεῖα κενά, τὴν φορολογικὴν ἀντοχὴν ἐξηντλημένην, τὸν στόλον ἠλαττωμένον εἰς 200 τριήρεις καὶ τὰς ἐγκαταστάσεις του ἐγκαταλελειμμένας καὶ καταρρεούσας. Ἐντὸς ὀλιγίστων ἐτῶν κατώρθωσε νὰ διπλασιάσῃ τὸν στόλον (1), νὰ ἀνεγείρῃ νέους νεωσοίκους καὶ νὰ συμπληρώσῃ τὰς ἐγκαταστάσεις τῶν πολεμικῶν λιμένων· ἐνῷ δὲ ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰς σημαντικὰς ταύτας δαπάνας διετέθησαν καὶ μεγάλα ποσὰ διὰ τὰς πατροπαραδότους θρησκευτικὰς καὶ ἄλλας ἑορτάς, ὁ προϋπολογισμὸς ἤρχισε νὰ παρουσιάζῃ περισσεύματα χωρὶς καμμίαν νέαν φορολογίαν.

Αἱ ἠθικαὶ ὅμως καὶ αἱ ψυχικαὶ δυνάμεις δὲν εὑρίσκοντο ἐν ἀναλογίᾳ πρὸς τὸ ἀνακαινισθὲν ὑλικὸν τοῦ Ἀθηναϊκοῦ ναυτικοῦ. Αἱ συνέπειαι τῆς πολιτικῆς διαφθορᾶς, τῶν ἐπανειλημμένων πολέμων καὶ τῶν ἐσωτερικῶν ἀναστατώσεων παρέμεναν ὡς βαθεῖαι πληγαὶ εἰς τὸ σῶμα τῆς Ἀθηναϊκῆς Πολιτείας· ἡ πολεμικὴ ὁρμή της καὶ ἡ προθυμία πρὸς ὑλικὰς θυσίας, ποὺ ἀπετέλουν τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῶν Ἀθηναίων τῆς ἐποχῆς τῆς ἀκμῆς, εἶχαν σχεδὸν ἐκλείψει· καὶ ὑπὸ τοὺς ὅρους αὐτοὺς ἡ βελτιωθεῖσα διὰ τῶν μέτρων τοῦ Εὐβούλου καὶ τοῦ Λυκούργου κατάστασις τῶν οἰκονομικῶν καὶ τῶν μέσων τῆς ἀμύνης δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀποδώσῃ ὅλους της τοὺς καρποὺς.

Διότι ὁ Φίλιππος δὲν διεξῆγε τὸν πόλεμον μόνον μὲ τὰς λόγχας, ἀλλ' ἐγνώριζε νὰ συνδυάζῃ ἄριστα τὰς διπλωματικὰς πρὸς τὰς πολεμικὰς ἐνεργείας καὶ δὲν παρέλειπε—ὅπου ἔκρινε τοῦτο ἀναγκαῖον—νὰ χρησιμοποιῇ καὶ τὰς «ἀργυρᾶς λόγχας», τὴν δωροδοκίαν. Διὰ τοῦ τρόπου δὲ τούτου κατώρθωνε νὰ διατηρῇ εἰς ἑκάστην πόλιν μίαν πολεμικὴν μερίδα εὐνοϊκῶς πρὸς αὐτὸν διακειμένην. Μία δὲ τοιαύτη πολιτικὴ μερὶς φιλομακεδονικὴ—ἓν εἶδος «πέμπτης φάλαγγος» ὅπως θὰ ἐλέγαμεν σήμερον—εἶχε συγκροτηθῇ καὶ ἐν Ἀθήναις μὲ ἀρχηγὸν τὸν Αἰσχίνην. Ὡς μόνον κίνητρον ἀντιδράσεως παρέμενεν ἡ ὑπερηφάνεια ἐκ τῆς παλαιᾶς δόξης συνδυαζομένη πρὸς τὴν ἀναγεννηθεῖσαν ναυτικὴν δύναμιν τῶν Ἀθηνῶν, ἀρχηγὸς δὲ τῆς ἀντιδράσεως αὐτῆς ἦτο ὁ Δημοσθένης.

1) Καθὼς προκύπτει ἀπὸ τὰς παρὰ τοῦ Boeckh δημοσιευθείσας «ναυτικὰς ἐπιγραφὰς» ὁ Ἀθηναϊκὸς στόλος τῷ 351 π.Χ. περιελάμβανε 383 τριήρεις.

Ὁ πολιτικὸς οὗτος ἀνήρ, ποὺ ἔμεινεν εἰς τὴν Ἱστορίαν περίφημος διὰ τὴν εὐγλωττίαν του, συνησθάνετο καὶ ἐτόνιζεν εἰς τοὺς λόγους του, ὅτι ἡ κυριωτέρα βάσις τῆς ἀντιστάσεως τῶν Ἀθηνῶν ἦτο ἡ διατήρησις τῆς κυριαρχίας ἐπὶ τῆς θαλασσίας ἀρτηρίας τῆς ἀγούσης πρὸς τὸν Εὔξεινον μέσῳ τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τοῦ Βοσπόρου (1). Ὁ Δημοσθένης ἀντελαμβάνετο τὰς δυσχερείας, ποὺ παρουσιάζοντο ἐκ τῆς ὀγκουμένης καθ' ἡμέραν δυνάμεως τοῦ Φιλίππου καὶ συνίστα ἐπιμόνως εἰς τοὺς συμπολίτας του νὰ βελτιώσουν τὸ ταχύτερον τὴν οἰκονομικὴν καὶ πολιτικὴν των ὀργάνωσιν διὰ τὸν ἀγῶνα, τὸν ὁποῖον προέβλεπε σκληρόν.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἐξερράγη εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα ὁ ὀνομασθεὶς ***Ἱερὸς*** πόλεμος, λόγῳ τοῦ ὅτι οἱ Θηβαῖοι θέλοντες νὰ ἐκδικηθοῦν τοὺς ἀποστατήσαντας ἀπὸ τὴν συμμαχίαν των Φωκεῖς προεκάλεσαν ἀπόφασιν τοῦ Ἀμφικτυονικοῦ Συνεδρίου, διὰ τῆς ὁποίας ἀφῃρεῖτο ἀπὸ τοὺς τελευταίους τούτους ἡ Χώρα των καὶ καθωσιοῦτο εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς Θεόν.

Συνέπεια τοῦ πολέμου τούτου ὑπῆρξεν ἡ κορύφωσις τῆς ἐν Ἑλλάδι ἀναρχίας, καθ' ἣν στιγμὴν ἡ ἐκ Βορρᾶ ἀπειλὴ ἐφαίνετο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον προσεγγίζουσα. Τὸ ἔαρ τοῦ 349 ὁ Φίλιππος εἰσέβαλεν αἰφνιδίως εἰς τὴν Χαλκιδικὴν καὶ ἐπολιόρκησε τὴν Ὄλυνθον. Ἦτο τότε αὕτη μία τῶν σπουδαιοτέρων πόλεων τῆς Χερσονήσου, ἡ ὁποία ἄλλοτε εἶχε συγκροτήσει περὶ ἑαυτὴν ὁμοσπονδίαν πόλεων διαλυθεῖσαν παρὰ τῆς Σπάρτης. Ἡ πόλις αὕτη μετὰ τὴν παρὰ τοῦ Φιλίππου κατάληψιν τῆς Ἀμφιπόλεως ἀπέμεινεν ἡ μόνη, ποὺ θὰ ἠδύνατο, ἐὰν ἐνισχύετο ἐγκαίρως καὶ ἀποτελεσματικῶς, νὰ ἀποτελέσῃ τὸ τελευταῖον προπύργιον κατὰ τῆς Μακεδονικῆς διεισδύσεως εἰς τὴν Χαλκιδικήν. Ὁ Δημοσθένης, διαβλέπων τοῦτο, ἠγωνίσθη μὲ τὸν περίφημον «Ὀλυνθιακόν» του λόγον νὰ ἐξυπνήσῃ τοὺς συμπολίτας του ἀπὸ τὸν λήθαργον, τοὺς ἐξώρκισε ν' ἀφίσουν τοὺς λόγους καὶ νὰ προβοῦν εἰς ἔργα ὑπηρετοῦντες εἰς τὸν στρατὸν καὶ τὸν στόλον προσωπικῶς καὶ διαθέτοντες διὰ τὰς πολεμικὰς δαπάνας τὰ «θεωρικὰ» χρήματα. Ἡ πυρίνη ὅμως εὐγλωττία τοῦ Δημοσθένους δὲν ἤρκεσε, διὰ

1) Ὁ Δημοσθένης κατεῖχε καλῶς καὶ τὰ ναυτικὰ ζητήματα, καθὼς προκύπτει ἀπὸ τὴν σύστασιν ποὺ ἔκαμεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους νὰ διατηροῦν κατὰ τὸ θέρος στόλον ἐν Προποντίδι, διότι ὁ Φίλιππος ἐπωφελούμενος τῶν ἐτησίων ἀνέμων ποὺ ἐμπόδιζαν τὴν πρὸς βορρᾶν κίνησιν τῶν Ἀθηναϊκῶν ἐν τῷ Αἰγαίῳ Μοιρῶν ἐκυριάρχει εἰς τὴν Προποντίδα καὶ τὸν Ἑλλήσποντον.

νὰ ἀφυπνίσῃ τὸ παλαιὸν πολεμικὸν πνεῦμα τῶν συμπολιτῶν του. Ἡ βοήθεια, τὴν ὁποίαν μὲ ἀπελπιστικὴν βραδύτητα κατώρθωσαν νὰ στείλουν ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Χάρητα—2090 μισθοφόροι καὶ 28 πλοῖα—ἦτο τελείως ἀνεπαρκής. Καὶ συνεπληρώθη μὲν αὕτη μετά τινας μῆνας διὰ τῆς ἀποστολῆς ἑτέρων 4000 ὁπλιτῶν καὶ 18 πλοίων, ἀλλ' ἦτο τότε πλέον ἀργά. Πρὶν συμπληρωθῇ ἔτος ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς πολιορκίας (τὸ 348) ἡ Ὄλυνθος καὶ αἱ περὶ αὐτὴν 32 πόλεις ἔπιπταν εἰς χεῖρας τοῦ Φιλίππου καὶ ἡ ἐπὶ τῆς Χαλκιδικῆς Ἀθηναϊκὴ κυριαρχία ἔπαυσεν οὐσιαστικῶς νὰ ὑπάρχῃ. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐπεζήτησαν τότε νὰ προέλθουν εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν Φίλιππον καὶ τὸ 347 ἀπέστειλαν Πρεσβείαν πρὸς αὐτόν, ὁ χειρισμὸς ὅμως τῶν ζητημάτων ὑπῆρξε παρ' αὐτῆς τόσον ἀτυχής, ὥστε καὶ ἡ προσπάθεια αὕτη ἔμεινεν ἄνευ ἀποτελέσματος. Τὸ ἑπόμενον ἔτος ἐπανελήφθησαν αἱ διαπραγματεύσεις εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ὑπεγράφη συνθήκη εἰρήνης μὲ βάσιν τὴν διατήρησιν τῶν κεκτημένων, δηλαδὴ ὅπως συνέφερεν εἰς τὸν Φίλιππον.

Αἱ συνεχεῖς καὶ συστηματικαὶ πρόοδοι τοῦ Φιλίππου, καρπὸς ἑνὸς καλῶς μελετημένου καὶ συστηματικῶς ἐφαρμοζομένου σχεδίου, δὲν ἀπεθάρρυναν τὸν Δημοσθένην. Ἀντιλαμβανόμενος οὗτος ὅτι μόνον ἡ ἰσχυρὰ Ἕνωσις τῶν Ἑλληνικῶν Πολιτειῶν θὰ ἠδύνατο ν' ἀποτελέσῃ προπύργιον κατὰ τῆς σταθερῶς αὐξανομένης δυνάμεως τοῦ Φιλίππου, ἀνέλαβε τὸ 342 τὴν πρωτοβουλίαν τῆς ἀποστολῆς Πρεσβείας εἰς Πελοπόννησον πρὸς συνεννόησιν μετὰ τοῦ Ἄργους, τῆς Μεσσηνίας καὶ τῆς Ἀρκαδίας. Ἐπίσης τῇ ἐπιμονῇ αὐτοῦ ἡ Ἐκκλησία τοῦ Δήμου ἀπέρριψε προτάσεις περὶ συμμαχίας διατυπωθείσας παρὰ τοῦ Φιλίππου, εἰς τὰς ὁποίας συμπεριελαμβάνετο καὶ ὁ ὅρος τῆς ἀναθέσεως τῆς ἀστυνομίας τοῦ Αἰγαίου ἀπὸ κοινοῦ εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ τὰς Ἀθήνας, ἤτοι οὐσιαστικῶς τῆς συμμετοχῆς τοῦ Φιλίππου εἰς τὴν μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀδιαίρετον ναυτικὴν κυριαρχίαν τῶν Ἀθηνῶν ἐν τῷ Αἰγαίῳ. Κατὰ μῆνα Μάϊον τοῦ αὐτοῦ ἔτους αἱ Ἀθῆναι, ὑπὸ τὴν συνεχῆ ὤθησιν τοῦ Δημοσθένους, ἀποστέλλουν στρατιωτικὴν καὶ ναυτικὴν δύναμιν εἰς τὴν Θρακικὴν Χερσόνησον, διὰ νὰ σταθεροποιήσουν τὴν ἐκεῖ κατοχήν των. Τὸ ἑπόμενον ἔτος (341) αἱ διπλωματικαὶ ἐνέργειαι τῶν Ἀθηνῶν ἀπολήγουν εἰς τὴν προσέλκυσιν τῶν Μεγάρων καὶ τῆς Ἀχαΐας εἰς τὴν κατὰ τοῦ Φιλίππου συμμαχίαν, τέλος δὲ κατὰ τὸ 340 π.Χ. τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ Δημοσθένους, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐκλεγῇ «Ἐπιστάτης τοῦ Ναυτικοῦ»—Ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν—ὅπως θὰ ἐλέγαμεν σήμερον, ψηφίζεται εἰς Ἀθήνας Νόμος διαρρυθμίζων τὴν λειτουργίαν τῆς τριηραρχίας κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἐπιτυγχάνεται εὐρυτέρα συμμετοχὴ τῶν πολιτῶν τῆς μέσης τάξεως εἰς τὴν συντήρησιν τῶν τριήρεων διὰ τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ ναυτικοῦ.

Τὰ ἀλλεπάλληλα ὅμως ταῦτα μέτρα δὲν ἠμπόρεσαν νὰ μεταβάλλουν τὸν ροῦν τῶν γεγονότων. Κατὰ τὸ θέρος τοῦ ἔτους 340 ὁ Φίλιππος συμπληρώσας τὴν κατάκτησιν τῶν σπουδαιοτέρων πόλεων τῆς Θράκης πολιορκεῖ τὴν Πέρινθον (τὸ σημερινὸν Ἐρεγλὶ) ἐπὶ τῆς Προποντίδος, θέτων κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἀπειλήν του τὴν κυριωτέραν ἀρτηρίαν τοῦ ναυτικοῦ Κράτους τῶν Ἀθηνῶν, τὴν «ὁδὸν τοῦ σίτου». Μέχρι τοῦ Αὐγούστου τὰ πλοῖα τοῦ Φιλίππου ἠχμαλώτισαν ἐντὸς τῆς Προποντίδος 170—180 φορτηγὰ πλοῖα Ἀθηναϊκὰ καὶ συμμαχικά, ἡ Πέρινθος κατελήφθη καὶ ἡ στρατιωτικὴ δύναμις τοῦ Φιλίππου ἐτέθη εἰς πολιορκίαν τοῦ Βυζαντίου. Ἐὰν ἡ τελευταία αὕτη πρόκλησις παρέμενεν ἄνευ ἀπαντήσεως, τὸ ναυτικὸν Κράτος τῶν Ἀθηνῶν θὰ κατέρρεεν ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης. Ὁ Δημοσθένης συνεκρότησεν ἀμέσως ἰσχυρὰν ναυτικὴν καὶ στρατιωτικὴν δύναμιν ἐκ 40 πλοίων, ἡ ὁποία περὶ τὴν ἄνοιξιν τοῦ 339 ἐμφανισθεῖσα πρὸ τοῦ Βυζαντίου ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Χάρητα ἠνάγκασε τὸν Φίλιππον νὰ ἄρῃ τὴν πολιορκίαν.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀπεσοβήθη ὁ ἄμεσος κίνδυνος τῆς Ἀθηναϊκῆς δυνάμεως εἰς τὴν Προποντίδα, ἀλλὰ μετ' ὀλίγους μῆνας ἐδίδετο πάλιν ἀφορμὴ παρεμβάσεως τοῦ Φιλίππου εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα διὰ τῆς ἐκρήξεως τοῦ νέου Ἱεροῦ πολέμου ἐν Φωκίδι. Αὐτὴν τὴν φορὰν ὅμως ὁ Φίλιππος, ἀντὶ νὰ διέλθῃ διὰ τῶν Θερμοπυλῶν, προῆλθεν εἰς μυστικὴν συμφωνίαν μετὰ τῶν Φωκέων καὶ παρακάμψας τὰς Θερμοπύλας κατέλαβε τὴν Ἐλάτειαν. Μόλις ἐγνώσθη ἡ εἴδησις εἰς τὰς Ἀθήνας, ἡ κατάπληξις καὶ ὁ τρόμος ἐκορυφώθησαν, διότι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ στρατηγικὴ ὁδὸς πρὸς τὴν Βοιωτίαν καὶ τὴν Ἀττικὴν παρέμενεν ἀνοικτὴ εἰς τὸν Φίλιππον. Ἐνῷ δὲ ἐσπευσμέναι ἑτοιμασίαι καὶ συγκεντρώσεις στρατοῦ ἐγίνοντο, ὁ Φίλιππος τὴν ἄνοιξιν τοῦ 338 κατελάμβανε τὴν Ἄμφισσαν καὶ περὶ τὰ τέλη τοῦ θέρους ἐνεφανίζετο ἐπὶ κεφαλῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως 30.000 ἀνδρῶν εἰς τὰ σύνορα Λοκρίδος καὶ Βοιωτίας. Ἡ ἀποφασιστικὴ σύρραξις καθίστατο πλέον ἀναπόφευκτος, συνέβη δὲ αὕτη παρὰ τὴν Χαιρώνειαν τῆς Βοιωτίας (1η Σεπτεμβρίου 338). Κατὰ τὴν μάχην αὐτήν, παρὰ τὴν ἀνδρείαν ποὺ ἐπέδειξαν οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Θηβαῖοι, παρὰ τὴν ἡρωϊκὴν αὐτοθυσίαν τοῦ περιφήμου Ἱεροῦ Λόχου, τὴν ὁποίαν ἀπηθανάτισε συμβολικῶς ὁ ἐπὶ τοῦ τύμβου των στηθεὶς μαρμάρινος Λέων τῆς Χαιρω-

νείας, ὑπερίσχυσεν ἡ ἀνωτέρα στρατιωτικὴ συγκρότησις τῶν Μακεδονικῶν φαλάγγων. Ἡ νίκη τοῦ Φιλίππου ἦτο πλήρης καὶ ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης καθίστατο πλέον οὗτος οὐσιαστικῶς κυρίαρχος τῆς Ἑλλάδος. Ἐν τούτοις καὶ μετὰ τὴν νίκην του ταύτην ὁ Φίλιππος δὲν ἐφάνη ἀδιάλλακτος ἀπέναντι τῶν Ἀθηνῶν. Ἐκτιμῶν μὲ τὴν ἀλάνθαστον διορατικότητά του τὴν σημασίαν τῆς Ἀθηναϊκῆς ναυτικῆς δυνάμεως διὰ τὸ δεύτερον στάδιον τοῦ μεγαλεπηβόλου προγράμματός του, ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ ὁποίου ἔμελλε ν' ἀρχίσῃ ὅσον οὔπω, ἀπέστειλεν ἀμέσως μετὰ τὴν νίκην τὸν αἰχμαλωτισθέντα κατὰ τὴν μάχην Ἀθηναῖον πολιτικὸν Δημάδην καὶ προσέφερε προτάσεις εἰρήνης ἐκτάκτως εὐνοϊκάς. Διὰ τῶν προτάσεων τούτων αἱ Ἀθῆναι διετήρουν τὸν Ὠρωπόν, τὴν Δῆλον, τὴν Σάμον, τὴν Σκῦρον, Λῆμνον καὶ Ἴμβρον, ἀφοῦ ὅμως εἶδον ὁριστικῶς ἀποσπωμένην ἀφ' ἑαυτῶν τὴν Θρακικὴν Χερσόνησον. Οὕτως ἐνεργῶν ὁ Φίλιππος δὲν ἔκαμνε τίποτε ἄλλο, παρὰ νὰ πραγματοποιῇ τὰς προτάσεις, ποὺ πρὸ τετραετίας εἶχον ἀπορρίψει οἱ Ἀθηναῖοι, διαμοιραζόμενος μὲ αὐτοὺς τὴν ἐν τῷ Αἰγαίῳ ναυτικὴν κυριαρχίαν. Συγχρόνως ὅμως ἡ κατοχὴ τῆς Θρακικῆς Χερσονήσου τὸν καθίστα οὐσιαστικῶς κύριον τῆς «ὁδοῦ τοῦ σίτου» τῶν Ἀθηνῶν, τῶν ὁποίων ὁ ἐπισιτισμὸς καὶ τὸ ἐμπόριον ἦσαν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἰς τὴν ἀπόλυτον πλέον διάθεσίν του.

Οὕτω πως ὁλόκληρος ἡ κυρίως Ἑλλὰς ὑπετάγη οὐσιαστικῶς ὑπὸ τὸν Φίλιππον. Τὸ πρῶτον μέρος τοῦ προγράμματος τοῦ φιλοδόξου τούτου Μονάρχου εἶχεν οὕτω πραγματοποιηθῇ, ἠνοίγετο δὲ πρὸ αὐτοῦ ἡ εὐρεῖα ὁδὸς ἡ ἄγουσα εἰς τὴν ἐφαρμογὴν καὶ τοῦ δευτέρου. Πράγματι, ἡ κατάκτησις τῶν στενῶν τοῦ Ἑλλησπόντου τὸν ἔφερεν εἰς ἄμεσον γειτονίαν μὲ τὰς Ἑλληνικὰς πόλεις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ποὺ ἦσαν ὑποτεταγμέναι εἰς τὸν Μέγαν Βασιλέα τῶν Περσῶν. Φυσικὴ λοιπὸν συνέπεια τῆς πολιτικῆς του ἦτο ν' ἀναλάβῃ ὑπὸ τὴν προστασίαν του τὰς πόλεις αὐτάς, ἀκριβῶς ὅπως εἶχαν κάμει πρὸ αὐτοῦ οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι. Μὲ μόνην τὴν διαφοράν, ὅτι, ἐφ' ὅσον ὁ Φίλιππος ἐξησφάλισε τὴν πολιτικὴν ἕνωσιν ὅλων τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τὸ σκῆπτρον του, θὰ διέθετε δύναμιν πολὺ μεγαλυτέραν ἀπὸ ἐκείνην, ποὺ ἠδυνήθη νὰ διαθέσῃ πρὸ αὐτοῦ ἡ Ἀθηναϊκὴ ναυτικὴ ἡγεμονία ἢ ἡ ἐφήμερος κυριαρχία τῆς Σπάρτης. Ἡ πολιτικὴ αὕτη ἑνότης, ἐξασφαλισθεῖσα οὐσιαστικῶς διὰ τῶν ἀλλεπαλλήλων ἐπιτυχῶν ἐπεμβάσεων τοῦ Φιλίππου ποὺ κατέληξαν εἰς τὴν μάχην τῆς Χαιρωνείας, ἐπεκυρώθη καὶ ἐπισήμως διὰ τῆς ἐν ἔτει 337 π.Χ. συνάψεως τῆς ὀνομασθείσης «Κορινθιακῆς συμμαχίας». Εἰς ταύτην μετέσχον

ὅλαι αἱ σημαντικαὶ Ἑλληνικαὶ πόλεις, πλὴν τῆς Σπάρτης, ἡ ὁποία, ἀφοῦ ἔχασε τὴν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος ἐπιρροήν της, ἐπροτίμησε νὰ ἐμμείνῃ εἰς μίαν ἀγέρωχον, ἀλλὰ στεῖραν ἄρνησιν. Οὕτω πως τὸ ὄνειρον τῆς πολιτικῆς ἑνότητος τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ποὺ ἐφαίνετο ὡς ἀπραγματοποίητον, κατέστη δυνατὸν νὰ μεταβληθῇ εἰς πραγματικότητα διὰ τῆς βίας παρὰ τοῦ ἰσχυροῦ καὶ πολυμηχάνου Μακεδόνος Βασιλέως. Εἰς τὴν ἀνωτέρω σύντομον ἀφήγησιν τῶν δραματικῶν περιπετειῶν, ἀπὸ τὰς ὁποίας διῆλθεν ἡ πραγματοποίησις τοῦ ὀνείρου αὐτοῦ, ἐδώσαμεν τὸν χαρακτῆρα σκιαγραφίας μᾶλλον, ἀποφυγόντες νὰ εἰσέλθωμεν εἰς λεπτομερείας. Πρέπει ὅμως νὰ προσέξωμεν ἰδιαιτέρως μίαν χαρακτηριστικὴν πλευρὰν τῆς πολιτικῆς τοῦ Φιλίππου, ἡ ὁποία παρέχει τὴν κλεῖδα διὰ τὴν ἐξήγησιν τῆς τολιτικῆς, ποὺ ἠκολούθησεν ἔναντι τῶν Ἀθηναίων καὶ ὁ διάδοχος τοῦ Φιλίππου Ἀλέξανδρος ὁ Μέγας. Εἶναι δὲ αὕτη ἡ σταθερῶς ἐπιεικὴς καὶ σχεδὸν φιλικὴ συμπεριφορὰ τοῦ Φιλίππου ἔναντι τῶν Ἀθηνῶν, παρὰ τὴν ἐπίμονον ἐχθρότητα, ποὺ ἐπεδείκνυεν ἔναντι αὐτοῦ ἡ ὑπερήφανος ἐκείνη πόλις. Ὁ λόγος τῆς συμπεριφορᾶς ταύτης εἶναι εὔκολον νὰ γίνῃ ἀντιληπτός, μόνον ἐὰν ἔχῃ κανεὶς σαφῆ ἀντίληψιν τοῦ ρόλου τῆς θαλασσίας δυνάμεως. Πράγματι ὁ Φίλιππος, παρ' ὅλην τὴν ἰσχυρὰν στρατιωτικὴν ὀργάνωσιν ποὺ κατώρθωσε νὰ δώσῃ εἰς τὸ Κράτος του, δὲν ἠδύνατο νὰ αὐταπατᾶται σχετικῶς μὲ τὸ ναυτικόν. Ἰδικήν του, καθαρῶς Μακεδονικήν, θαλασσίαν δύναμιν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποκτήσῃ. Ἐν τούτοις, ἐφ' ὅσον ἤθελε νὰ εὐρύνῃ τὰ σχέδιά του πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἡ δύναμις αὕτη θὰ τοῦ ἦτο ἀπαραίτητος. Ἡ φυσικὴ ὁδὸς εἰσχωρήσεώς του πρὸς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ἔβαινε κατὰ μῆκος τῶν Μακεδονικῶν καὶ Θρακικῶν παραλίων, ὑπέκειτο ὅμως αὕτη εἰς τὸν κίνδυνον τῆς διακοπῆς ἀπὸ τὰς βορείως τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης κατοικούσας ἡμιβαρβάρους φυλάς. Συνεπῶς ἡ διατήρησις θαλασσίας ἐπικοινωνίας πρὸς τὰς βάσεις του ἦτο ἀπαραίτητος, τοὐλάχιστον μέχρι τῆς στιγμῆς, ποὺ θὰ ἠδύνατο νὰ ἐφοδιάζῃ καὶ νὰ τρέφῃ τὸν στρατόν του ἐξ αὐτῶν τῶν πόρων τῶν κατακτωμένων χωρῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Δὲν ὑπῆρχε λοιπὸν δι' αὐτὸν ἄλλη λύσις, παρὰ νὰ προσεταιρισθῇ τοὺς ναυτικωτέρους ἐκ τῶν Ἑλλήνων, τοὺς Ἀθηναίους, ποὺ εἶχαν κατορθώσει νὰ διατηρήσουν διὰ μέσου ὅλων τῶν περιπετειῶν των ἀπαραμείωτον τὸ ὑλικὸν τῆς θαλασσίας των δυνάμεως.

Τὸ προπαρασκευαστικὸν τῆς μεγάλης πρὸς τὴν Ἀσίαν ἐξορμήσεως ἔργον τοῦ Φιλίππου εἶχε πλέον συμπληρωθῇ καὶ ὅλα ἦσαν ἕτοιμα διὰ τὴν ἔναρξιν τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ δευτέρου μέρους

τοῦ προγράμματος. Τότε ὅμως τὰ εἰς τὴν Μακεδονικὴν αὐλὴν σοβοῦντα ἄγρια προσωπικὰ πάθη ἐξέσπασαν ἀκράτητα καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν μιᾶς μεγαλοπρεποῦς ἑορτῆς ἐδολοφονήθη ὁ μέγας ἐκεῖνος Βασιλεὺς εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς ἡλικίας του καὶ τῆς δράσεώς του (336 π.Χ.).

II. Τὰ πρῶτα ἔτη τῆς Βασιλείας τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. - Εἰσβολὴ εἰς Μικρὰν Ἀσίαν. - Ἡ ἐπίδρασις τῆς θαλασσίος δυνάμεως ἐπὶ τοῦ πολεμικοῦ του σχεδίου. - Ἐξαφάνισις τῆς Περσικῆς ναυτικῆς δυνάμεως. - Κατάληψις τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου

Ἡ κατόπιν τοῦ θανάτου τοῦ Φιλίππου ἀνάρρησις τοῦ υἱοῦ του Ἀλεξάνδρου εἰς τὸν Μακεδονικὸν Θρόνον ἀνοίγει μίαν νέαν ἱστορικὴν περίοδον τῆς ζωῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἡ ὁποία, ἂν καὶ παρουσιάζει ἀρκετὰς διαφορὰς εἰς τὰ ἐξωτερικά της γνωρίσματα ἀπὸ τὴν κλασικὴν τοῦ Ε΄. αἰῶνος, ἀποτελεῖ κατ' οὐσίαν τὴν λογικήν της συνέπειαν καὶ ἐξέλιξιν. Τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς νέας αὐτῆς ἱστορικῆς περιόδου ὑπῆρξεν ἡ ἐπικὴ ἐξόρμησις τῶν ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τοῦ νεαροῦ Βασιλέως ἑνωθεισῶν δυνάμεων τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὰ βάθη τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ πέραν αὐτῶν πρὸς τὴν Συρίαν, τὴν Παλαιστίνην, τὴν Αἴγυπτον καὶ τὰς Ἰνδίας, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἐπέκτασιν τῆς Ἑλληνικῆς ἐπιρροῆς καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ εἰς χώρας μακρυνάς, πολλαὶ τῶν ὁποίων δὲν εἶχαν ἕως τότε, παρὰ ἀραιὰς μόνον ἐμπορικὰς καὶ πνευματικὰς πρὸς τὸν Ἑλληνισμὸν σχέσεις.

Τὰ μεγαλουργήματα τοῦ Ἀλεξάνδρου, ποὺ δικαίως ἐχαρακτηρίσθησαν ὡς θαύματα, δύνανται νὰ ἐξηγηθοῦν ἱστορικῶς, μόνον ἐὰν λάβῃ κανεὶς ὑπ' ὄψιν τὴν πολιτικὴν καὶ οἰκονομικὴν προπαρασκευὴν τὴν προηγηθεῖσαν αὐτῶν. Καὶ ***πολιτικῶς*** μὲν προπαρασκευάσθησαν ταῦτα διὰ τῆς σταθερᾶς καὶ συστηματικῆς πολιτικῆς τοῦ Φιλίππου, ἡ ὁποία ἐπέτυχε τὴν στρατιωτικὴν καὶ οἰκονομικὴν ἐνίσχυσιν τῆς Μακεδονίας καὶ τὴν ὑπὸ τὴν αἰγίδα της ἀναγκαστικὴν ἕνωσιν τῶν ἕως τότε ἀλληλομαχομένων δυνάμεων τοῦ Ἑλληνισμοῦ· ***οἰκονομικῶς*** δὲ προπαρεσκευάσθησαν διὰ τῆς ἐπὶ αἰῶνας ἐμπορικῆς ἀναπτύξεως, ποὺ εἶχεν ἐπεκτείνει τὸν Ἑλληνικὸν πολιτισμὸν πολὺ πέραν τῶν ὁρίων τῆς κυρίως Ἑλλάδος.

Ἡ ἐμπορικὴ αὕτη ἀνάπτυξις ὠφείλετο κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς θαλασσίας δυνάμεως καὶ τήν, συνεπείᾳ ταύτης, συγκέντρωσιν τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου τοῦ Αἰγαίου, τοῦ Εὐξείνου καὶ τῆς

Ἀνατολικῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου εἰς Ἑλληνικὰς χεῖρας· διότι τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα, διασχίζοντα καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις τὰς θαλάσσας ταύτας, μετέδιδαν τὸν ἀνώτερον Ἑλληνικὸν πολιτισμὸν (1) εἰς τοὺς κατοίκους τῶν παραλίων. Ἐφ' ὅσον δὲ τὰ κατὰ μῆκος τῶν παραλίων αὐτῶν ἐγκατεστημένα Ἑλληνικὰ ἐμπορεῖα καὶ ἀποικίαι ἐπληθύνοντο καὶ ἀπέκτων πλοῦτον καὶ δύναμιν, ἐνηργεῖτο ἐξ αὐτῶν μία περαιτέρω ἀκτινοβολία καὶ διείσδυσις τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ πρὸς τοὺς κατοίκους τῶν Μεσογείων. Τὸν κυριώτερον ρόλον εἰς τὴν ἐμπορικὴν καὶ πνευματικὴν ταύτην ἐπικράτησιν εἶχε παίξει, καθὼς ἐξεθέσαμεν εἰς προηγούμενα κεφάλαια, ἡ Ἀθηναϊκὴ ναυτικὴ ἡγεμονία. Τὰ Ἀθηναϊκὰ πλοῖα ὑπῆρξαν οἱ κυριώτεροι φορεῖς τοῦ Ἀττικοῦ πολιτισμοῦ, τῆς ὑψηλοτέρας αὐτῆς ἐκφάνσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος, πρὸς τὰς παραλίους πόλεις τοῦ Εὐξείνου, τὴν Ὀδησσόν, τὴν Ἀπολλωνίαν (Σωζόπολιν), τὴν Μεσημβρίαν, ἐκ τῶν ὁποίων εἰσέδυσεν οὗτος ἀκολούθως διὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Δουνάβεως καὶ τοῦ Ἴστρου πρὸς τὴν Σκυθίαν· ἐπίσης πρὸς τὰς παραλίους πόλεις τῶν βορείων ἀκτῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἐξ αὐτῶν πρὸς τὴν Καππαδοκίαν καὶ τὴν Φρυγίαν, καθὼς καὶ πρὸς τὰς τῶν νοτίων ἀκτῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Συρίας, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς εἰσέδυσε πρὸς τὴν Καρίαν, τὴν Παλαιστίνην καὶ ἀκόμη ἐνδότερον· τέλος, διὰ τῆς συχνῆς θαλασσίας ἐπικοινωνίας—μέσῳ τοῦ Αἰγαίου καὶ τοῦ Κρητικοῦ πελάγους—πρὸς τὴν Αἴγυπτον, ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς εἶχε κατορθώσει νὰ ἀποκτήσῃ ρίζας καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Χώραν, καθὼς ἀποδεικνύουν αἱ ἐπανειλημμέναι ἐπεμβάσεις τοῦ Ἀθηναϊκοῦ στόλου εἰς τὰς μεταξὺ Περσίας καὶ Αἰγύπτου διαφοράς. Συνεπῶς τὸ θαυμαστὸν ἔργον τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου συνίστατο κυρίως εἰς τὸ ὅτι κατώρθωσε, τὴν εἰς διάστημα αἰώνων πραγματοποιηθεῖσαν βραδεῖαν αὐτὴν διείσδυσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ νὰ μετατρέψῃ διὰ τῆς κεραυνοβόλου εἰσβολῆς του εἰς πολιτικὴν ἐπικράτησιν, ἡ ὁποία δὲν περιωρίσθη πλέον εἰς τὰς ἀμέσως γειτνιαζούσας μὲ τὰ παράλια χώρας, ἀλλ' ἐπεξετάθη καὶ μέχρι τῆς καρδίας τοῦ Ἰρανικοῦ πεδίου, πρὸς ἀνατολὰς δὲ μέχρι τῶν ὄχθων τοῦ Ἰαξάρτου καὶ τοῦ Ἰνδοῦ (2).

---

1) Ὅταν λέγωμεν Ἑλληνικὸν πολιτισμόν, δὲν πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν μόνον τὴν γλῶσσαν, τὰ γράμματα καὶ τὰς τέχνας, ἀλλὰ καὶ τὸ πολυμήχανον πνεῦμα, τὸ γενναῖον φρόνημα καὶ τοὺς ἀστικοὺς θεσμοὺς τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ.

2) Πρβλ. P. Roussel, La Gréce et l' Orient σελ. 340—342.

***

Ὁ Ἀλέξανδρος, εὐθὺς μετὰ τὴν ἀνάρρησιν του εἰς τὸν θρόνον, εὑρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἀναλάβῃ ἐντόνους καὶ σκληροὺς ἀγῶνας, διὰ νὰ διατηρήσῃ τὴν θέσιν, ποὺ τοῦ εἶχεν ἑτοιμάσει ἡ ἀκατάβλητος καὶ συστηματικὴ προσπάθεια τοῦ πατρός του. Διότι αἱ πάντοτε ἀγρυπνοῦσαι ἀντιμακεδονικαὶ μερίδες τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων καὶ ἰδίως τῶν Θηβῶν καὶ τῶν Ἀθηνῶν ἔκριναν, ὅτι ὁ πρόωρος θάνατος τοῦ Φιλίππου παρεῖχε μίαν πρώτης τάξεως εὐκαιρίαν ἀπαλλαγῆς των ἀπὸ τὴν Μακεδονικὴν κηδεμονίαν. Εἰς τὰς ἐξεγέρσεις ποὺ ἐπηκολούθησαν, ὁ νεαρὸς Βασιλεὺς ἀπήντησε μὲ κεραυνοβόλον στρατιωτικὴν ἐνέργειαν. Ἐπὶ κεφαλῆς ἰσχυρῶν δυνάμεων διέσχισε τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Φθιώτιδα καὶ κατηυθύνθη πρὸς τὴν κυρίαν ἑστίαν τῶν ἐξεγέρσεων τούτων, τὰς Θήβας. Τόση ἦτο ἡ προκληθεῖσα κατάπληξις ἀπὸ τὸ μέγεθος τῆς δυνάμεως καὶ ἀπὸ τὴν ταχύτητα τῆς ἐπεμβάσεως, ὥστε ὅλοι ὑπέκυψαν, οἱ δὲ ὀργανωταὶ τῶν ἐξεγέρσεων ἔσπευσαν νὰ ἐξαφανισθοῦν. Κατόπιν τούτου ὁ Ἀλέξανδρος ἐσυνέχισε τὴν στρατιωτικήν του πορείαν πρὸς τὸν Ἰσθμὸν καὶ συγκαλέσας συνέδριον τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων ἐπέτυχε χωρὶς καμμίαν δυσκολίαν, νὰ ἀνανεωθῇ δι' ἑαυτὸν τὸ «Κορινθιακὸν» ψήφισμα, ποὺ εἶχεν ἀναγνωρίσει τὸν πατέρα του «Στρατηγὸν Αὐτοκράτορα» τῶν Ἑλλήνων διὰ τὸν κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον.

Ἀφοῦ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐκανόνισε τὰ ἐν Ἑλλάδι, ὁ Ἀλέξανδρος ἐστράφη πρὸς τὰ βόρεια σύνορα τοῦ Βασιλείου του, ὅπου οἱ Ἰλλυριοί, οἱ Τριβαλλοὶ καὶ ἄλλοι γειτονικοὶ λαοὶ εἶχαν δείξει τάσεις ἐχθρικάς, εἰσβαλὼν δὲ ἀλληλοδιαδόχως εἰς τὰς ἀνωτέρω χώρας ἐπέτυχε τὴν πλήρη ὑποταγὴν τῶν λαῶν τούτων. Κατὰ τὴν διάρκειαν ὅμως τῆς ἐκστρατείας αὐτῆς διεδόθη εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ φήμη ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἐφονεύθη· καὶ ἡ διάδοσις αὐτὴ ἦρκεσε, διὰ νὰ ἀνάψῃ ἀκόμη μίαν φορὰν τὴν φλόγα τῆς ἀνταρσίας πρωτοστατουσῶν καὶ πάλιν τῶν Θηβῶν καὶ τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Ἀλέξανδρος ὅμως, μὲ τὴν ἰδίαν κεραυνοβόλον ὁρμητικότητα, εἰσέβαλεν ἐκ νέου εἰς τὴν Ἑλλάδα καί, χωρὶς νὰ δώσῃ καιρὸν εἰς τοὺς ἐξεγερθέντας νὰ ὀργανωθοῦν, ἔφθασε διὰ ταχείας πορείας πρὸ τῶν Θηβῶν. Κατόπιν βραχείας πολιορκίας, ἡ πόλις, τῆς ὁποίας ἡ στρατιωτικὴ δύναμις δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ ἀναμετρηθῇ πρὸς τὴν στρατιὰν τοῦ Ἀλεξάνδρου, κατελήφθη ἐξ ἐφόδου (335). Ἐὰν ὅμως τὴν προηγουμένην φορὰν ὁ νεαρὸς Βασιλεὺς ἠθέλησε νὰ ἐπιδείξῃ γενναιοφροσύνην, αὐτὴν τὴν φορὰν ἀπεφάσισε νὰ δώσῃ ἓν τρομερὸν μάθημα, ὥστε νὰ προλάβῃ ἐν τῇ γεννέσει των νεωτέρας ἐξεγέρσεις καὶ νὰ

τρομοκρατήσῃ τοὺς ἡγήτορας τῶν ἀντιμακεδονικῶν μερίδων ὁλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος. Ἐκ τῶν κατοίκων τῆς παρασπονδησάσης πόλεως ἑξακισχίλιοι ἐθανατώθησαν, οἱ λοιποὶ—περὶ τὰς 30.000—ἐξηνδραποδίσθησαν καὶ ἡ πόλις κατεσκάφη ἐκ θεμελίων καὶ διεγράφη ἐκ τοῦ χάρτου. Πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἀντιθέτως ὁ Ἀλέξανδρος ἐφέρθη καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν φορὰν ἐπιεικῶς καὶ εἰς τοῦτο ἐσυνέχιζε τὴν πολιτικὴν τοῦ πατρός του, ἡ ὁποία, καθὼς εἴδομεν, ἐβασίζετο ἐπὶ τῆς διὰ παντὸς τρόπου ἐξασφαλίσεως τῆς συνεργασίας πρὸς τὴν ναυτικὴν τῶν Ἀθηνῶν δύναμιν. Ἡ ἀνάγκη αὕτη ἐξηκολούθει νὰ παραμένῃ πρωταρχική, τώρα ποὺ ἐπέκειντο αἱ κατὰ τῆς Περσίας ἐπιχειρήσεις. Διότι ἦρκει μία συνεννόησις μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Περσίας, διὰ νὰ ματαιώσῃ ὅλα τὰ μεγαλεπήβολα σχέδια τοῦ Μακεδόνος Βασιλέως, ἢ, πάντως, διὰ νὰ παρεμβάλῃ μέγα πρόσκομμα εἰς τὴν πραγματοποίησίν των. Περὶ δημιουργίας δὲ καθαρῶς Μακεδονικῆς ναυτικῆς δυνάμεως ἱκανῆς ν' ἀντιμετωπίσῃ τὸν Περσικὸν στόλον δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ σοβαρὸς λόγος, ἐφ' ὅσον ἔλειπε κατάλληλον ἔμψυχον ὑλικόν, ἐπαρκεῖς χρηματικοὶ πόροι καὶ χρόνος (1).

Ἀφοῦ μὲ τὰς ἐνεργείας του αὐτὰς ἐστερέωσε τὴν θέσιν του καὶ εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὁ Ἀλέξανδρος ἠσθάνθη ὅτι εἶχε φθάσει ὁ καιρὸς διὰ νὰ θέσῃ εἰς ἐφαρμογὴν τὰ μεγάλα σχέδιά του. Ἤρχισε λοιπὸν γενικὴν συγκέντρωσιν τῶν δυνάμεών του, αἱ ὁποῖαι ἀπετελέσθησαν ἀπὸ 30.000 πεζούς, 5200 ἱππεῖς (2) καὶ στόλον

1) Ἡ ἐντύπωσις, τὴν ὁποίαν ἐπροξένει εἰς τοὺς λοιποὺς Ἕλληνας ἡ συγκαταβατικὴ εὐμένεια, ποὺ δὲν ἔπαυε νὰ ἐπιδεικνύῃ ὁ Ἀλέξανδρος πρὸς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, χαρακτηρίζεται ἄριστα διὰ τῆς ἑξῆς φράσεως Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου: «Ἀθηναῖοι μὲν οὖν παρὰ πάντας τοὺς Ἕλληνας παρ' Ἀλεξάνδρου προτιμώμενοι» (XVII, 62)· καὶ ἐν τούτοις, καθὼς προκύπτει ἀπὸ τὸν πρὸ τῆς πολιορκίας τῆς Τύρου λόγον του, τὸν ὁποῖον περαιτέρω θὰ ἴδωμεν, ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἔτρεφεν αὐταπάτας ὡς πρὸς τὰ αἰσθήματα τῶν Ἀθηναίων, ἀλλ' ἀντελαμβάνετο πλήρως ὅτι αὐτὰ ἦσαν αἰσθήματα ὑποταγῆς μᾶλλον πρὸς τὴν δύναμίν του, παρὰ εὐνοίας. Ἐξ οὗ ἀποδεικνύεται ἀναντιρρήτως, ὅτι πολιτικοὶ καὶ ὄχι ἁπλῶς αἰσθηματικοὶ ἦσαν οἱ λόγοι τῆς πρὸς τὰς Ἀθήνας ἐπιδεικνυομένης παρὰ τοῦ μεγάλου κατακτητοῦ εὐνοίας.

2) Εἰς τοὺς ἀνωτέρω ἀριθμοὺς πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ τὸ σῶμα τῶν «βασιλικῶν παίδων», τὸ ὁποῖον ἀπετελεῖτο ἀπὸ νέους εὐγενοῦς καταγωγῆς προοριζομένους νὰ καταλάβουν θέσεις ἀξιωματικῶν καὶ τοῦ ὁποίου ὁ ἀκριβὴς ἀριθμὸς δὲν ἀναφέρεται, ἦτο ὅμως πάντως περιωρισμένος, καθὼς καὶ τὸ ἄριστα κατηρτισμένον μηχανικόν, δυνάμεως περίπου 500 ἀνδρῶν.

ἐξ 160 πλοίων, ἀποσταλέντων κατὰ τὸ μέγιστον μέρος ἀπὸ τὰς συμμάχους Ἑλληνικὰς πόλεις. Τόσον ἡ στρατιωτική, ὅσον καὶ ἡ ναυτικὴ αὐτὴ δύναμις, ἦταν ἀνεπαρκεῖς πρὸ τοῦ μεγέθους τοῦ ἀναλαμβανομένου ἐγχειρήματος. Αἱ δυσχέρειαι ἐγίνοντο ἀκόμη μεγαλύτεραι, λόγῳ τοῦ ὅτι ὁ στόλος ἦτο τελείως ἀνίσχυρος, διὰ νὰ ἀντιμετωπίσῃ ἐν ἀποφασιστικῇ ναυμαχίᾳ τὸν Περσικὸν στόλον καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὴν κυριαρχίαν τῆς θαλάσσης. Καὶ μόνον οἱ κίνδυνοι οἱ ἀπορρέοντες ἐκ τούτου—ἀνεξαρτήτως τῶν καθαρῶς στρατιωτικῶν δυσχερειῶν—θὰ ἦσαν ἀρκετοί, διὰ νὰ ἀναχαιτίσουν οἱονδήποτε ἀρχηγόν. Ὁ Ἀλέξανδρος ὅμως, ὅπως ὅλαι αἱ μεγαλοφυΐαι, δὲν ἐκάμφθη πρὸ τῶν κανόνων τῆς κοινῆς λογικῆς, ἀλλ' ὑπελόγισε κυρίως ἐπὶ τοῦ δαιμονίου του. Ἦτο βέβαιος, ὅτι ἡ μικρὰ μέν, ἀλλ' ἄριστα ὠργανωμένη στρατιωτική του δύναμις θὰ τοῦ ἐπέτρεπε νὰ καταγάγῃ, ἐναντίον τοῦ πολλαπλασίου, ἀλλ' ἀνοργανώτου Περσικοῦ στρατοῦ τόσον κερδοφόρους ἐπιτυχίας, ὥστε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸν ἐφοδιασμὸν καὶ τὴν διατροφήν της ἐκ τῆς κατακτωμένης Χώρας, νὰ καταλάβῃ ἀπὸ ξηρᾶς τὰς κυριωτέρας ναυτικὰς βάσεις τοῦ ἐχθροῦ καὶ νὰ ἀποκτήσῃ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὴν κυριαρχίαν τῆς θαλάσσης, ποὺ τοῦ ἔλειπεν. Ἐννοεῖται, ὅτι τὸ τόσον ἁπλοῦν ἐκ πρώτης ὄψεως τοῦτο σχέδιον ἐβασίζετο κυρίως ἐπὶ τῆς ταχύτητος τῆς προελάσεως τοῦ στρατοῦ καὶ ὑπέκειτο εἰς τὸν κίνδυνον τοῦ νὰ καταδικασθῇ εἰς ἀποτυχίαν, ἐὰν ὁ Περσικὸς στόλος ἀνελάμβανεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὴν πρωτοβουλίαν τῶν ἐπιχειρήσεων εἰς τὸ Αἰγαῖον. Εὐτυχῶς διὰ τὸν Ἀλέξανδρον ἡ χαλαρὰ συνοχὴ τῶν πολυπληθῶν καὶ ἑτεροκλήτων μοιρῶν τοῦ ἀντιπάλου στόλου καὶ ἡ μεγάλη ἀπόστασις τῶν βάσεων τῆς μαχιμωτέρας του μοίρας, τῆς Φοινικικῆς, ἀπὸ τὸ Αἰγαῖον, ἔσχον ὡς ἀποτέλεσμα, ὅτι μία τοιαύτη ἐνεργὸς δρᾶσις, ἡ ὁποία θὰ ἠμποροῦσε νὰ ματαιώσῃ ὅλα τὰ σχέδια τοῦ Ἀλεξάνδρου (1), δὲν ἀνελήφθη, παρὰ μόνον μετ' ἀρκετὸν καιρόν, ὁπότε ἦτο πλέον ἀργὰ διὰ νὰ ἔχῃ πιθανότητας ἐπιτυχίας.

***

Δὲν θὰ παρακολουθήσωμεν, παρὰ μόνον εἰς τοὺς κυριωτέρους της σταθμούς, τὴν θριαμβευτικὴν πορείαν τῶν στρατιῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς τὴν καρδίαν τῆς Ἀσίας. Ἡ ἀρχικὴ εἰσβολὴ ἐπραγματοποιήθη διὰ τῆς Θράκης καὶ τοῦ Ἑλλησπόντου, ἡ δὲ πρώτη σύγκρουσις πρὸς

1) Ἴδε Παπαρρηγοπ. Τόμ. Β, Ι σελ. 71.

τὴν Περσικὴν δύναμιν συνέβη παρὰ τὸν ποταμὸν Γρανικὸν (ἔαρ τοῦ 334). Ἡ πεισματώδης μάχη, ποὺ ἐπηκολούθησε τὴν διάβασιν τοῦ ποταμοῦ τούτου παρὰ τῶν Μακεδονικῶν φαλάγγων, ἀπέληξεν εἰς περιφανῆ νίκην τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἡ ὁποία τοῦ ἤνοιξε τὸν δρόμον πρὸς τὸ κέντρον τῆς Μ. Ἀσίας. Ἡ πρώτη χειρονομία τοῦ νικητοῦ μετὰ τὴν μάχην ὑπῆρξε χαρακτηριστικὴ τοῦ ὅτι δὲν ἐλησμόνει οὔτος τὴν ἐξάρτησιν τῆς ἐπιχειρήσεώς του ἀπὸ τὴν ναυτικὴν δύναμιν τῶν Ἀθηνῶν. 300 Περσικαὶ ἀσπίδες ἀπεστάλησαν ὡς ἀνάθημα εἰς τὴν Ἀκρόπολιν μὲ τὴν ἀφιέρωσιν «Ἀλέξανδρος ὁ Φιλίππου καὶ οἱ Ἕλληνες πλὴν Λακεδαιμονίων ἀπὸ τῶν βαρβάρων τῶν τὴν Ἀσίαν κατοικούντων».

Ἀλλά, καὶ ἂν ἔλειπεν ἀκόμη ἡ χειρονομία αὐτή, θὰ ἤρκει ἡ κατόπιν πορεία τοῦ Ἀλεξάνδρου, διὰ νὰ δείξῃ τὸν ἐπηρεασμὸν ποὺ ὑπέστη ὁλόκληρον τὸ πολεμικόν του σχέδιον ἀπὸ τὴν ἀνάγκην τῆς ἐξουδετερώσεως τῆς ναυτικῆς ὑπεροχῆς τῶν Περσῶν. Πράγματι, ἀπὸ τὸν Γρανικὸν ὁ Ἀλέξανδρος κατηυθύνθη πρὸς τὰς Σάρδεις καταδιώκων κατὰ πόδας τὴν ἡττηθεῖσαν Περσικὴν στρατιάν, ἐνῷ ὁ Παρμενίων κατελάμβανε τὴν Φρυγίαν. Ταυτοχρόνως ὅλαι αἱ Ἰωνικαὶ καὶ Αἰολικαὶ πόλεις αἱ εὑρισκόμεναι βορείως τῆς Μιλήτου ὑπήχθησαν ὑπὸ τὴν Μακεδονικὴν ἐξουσίαν. Ἡ πλουσία ὅμως καὶ ἰσχυρὰ Μίλητος, τῆς ὁποίας ἡ σημασία ὡς ναυτικῆς βάσεως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διαφύγῃ τὸ παρατηρητικὸν βλέμμα τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἠρνήθη νὰ ὑποταχθῇ ἀμαχητί, διότι ὑπελόγιζεν εἰς τὴν ἰσχυρὰν ἐκ μισθοφόρων φρουράν της. Κατόπιν τούτου ὁ Ἀλέξανδρος τὴν ἐπολιόρκησεν ἀπὸ ξηρᾶς, ἐνῷ ὁ στόλος του ὑπὸ τὸν Νικάνορα εἰσέπλεεν εἰς τὸν λιμένα καὶ ἀνελάμβανε τὸν ἀπὸ θαλάσσης στενὸν ἀποκλεισμόν. Καὶ κατέπλευσε μέν, ὕστερα ἀπὸ ὀλίγας ἡμέρας, πρὸς βοήθειαν τῆς Μιλήτου ἰσχυρὸν τμῆμα τοῦ Περσικοῦ στόλου, ἦτο ὅμως τότε πλέον ἀργά, διότι ἡ πόλις ὑπέκυψεν. Εἶναι ἀξία ἰδιαιτέρας μνείας εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἡ χαρακτηριστικὴ λεπτομέρεια, ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς πολιορκίας, ὅταν ὁ Παρμενίων ὑπέβαλε τὴν γνώμην νὰ ἀντιμετωπισθῇ εἰς ναυμαχίαν ὁ ἰσχυρότερος Περσικὸς στόλος, ὁ Ἀλέξανδρος ἀπέρριψε τὴν πρότασιν. Τοῦτο ἀποδεικνύει, ὅτι ὁ μέγας Δορυκτήτωρ, ὀρθῶς ἐκτιμῶν τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἀντιπάλου στόλου, δὲν ἤθελε νὰ ἐκθέσῃ τὸν ἀσθενέστερον ἰδικόν του εἰς ἀποφασιστικὴν ναυμαχίαν, ἀποτέλεσμα τῆς ὁποίας θὰ ἦτο ἡ ἐκμηδένησίς του, ἀλλὰ προετίμα νὰ διατηρῇ τὸ στρατηγικὸν πλεονέκτημα τὸ ἀπορρέον ἐκ μόνης τῆς ὑπάρξεώς του (1).

1) Εἶναι τὸ στρατηγικὸν πλεονέκτημα τοῦ «fleet in being» κατὰ τὴν

Μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Μιλήτου ἐπολιορκήθη ἡ Ἁλικαρνασσός, τῆς ὁποίας τὴν ἀπὸ θαλάσσης ἄμυναν ἀνέλαβεν ὁμοίως ὁ Περσικὸς στόλος, καταπλεύσας—αὐτὴν τὴν φορὰν ἐγκαίρως—ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ροδίου Μέμνωνος. Ὡς ἐκ τούτου ἡ πολεμικὴ αὕτη ἐπιχείρησις παρουσίασεν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον αἰσθητῶς μεγαλυτέρας δυσκολίας ἀπὸ τὴν προηγουμένην. Ἡ ὁρμὴ ὅμως τῶν Μακεδονικῶν φαλάγγων, γιγαντουμένη ἀπὸ τὸν ὑπέροχον ἀρχηγόν των, ὑπερέβη ὅλας τὰς δυσκολίας καὶ μετὰ σκληροὺς ἀγῶνας ἡ Ἁλικαρνασσὸς ἐξηναγκάζετο εἰς παράδοσιν. Ὁμοίως κατελήφθη κατόπιν πολιορκίας καὶ ἡ Κῶς, μεθ' ὃ αἱ πόλεις τῆς Καρίας παρεδόθησαν οἰκειοθελῶς. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ Ἀλέξανδρος κατώρθωσε νὰ ἐκκαθαρίσῃ τελείως τὰ Δ. καὶ τὰ Ν. Δ. παράλια τῆς Μ. Ἀσίας. Καὶ ἀφοῦ ἐγκατέστησε ἰσχυρὰς φρουρὰς εἰς τὰς πόλεις ἐκείνας ποὺ θὰ ἠμποροῦσαν λόγῳ τῆς θέσεώς των νὰ ἀποτελέσουν ἐχθρικὰ ναυτικὰ ὁρμητήρια, ἦτο πλέον ἐλεύθερος νὰ προχωρήσῃ πρὸς τὸ ἐσωτερικόν. Δεδομένου δὲ ὅτι ἐπλησίαζαν οἱ χειμερινοὶ μῆνες, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ὁποίων διεκόπτοντο οὐσιαστικῶς αἱ κατὰ θάλασσαν πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις, ἀπεφάσισε νὰ παροπλίσῃ τὸν στόλον του ἀποστείλας τὰ ἀποτελοῦντα αὐτὸν πλοῖα, ὅπως παραχειμάσουν εἰς τοὺς λιμένας ἐξ ὧν προήρχοντο.

Ἡ ἐξ οἰκονομικῶν κυρίως λόγων ὑπαγορευθεῖσα ἀπόφασις αὕτη τοῦ Ἀλεξάνδρου παρ' ὀλίγον νὰ τοῦ στοιχίσῃ τὴν ἀποτυχίαν ὁλοκλήρου τῆς ἐκστρατείας του. Διότι ὁ Ρόδιος Μέμνων, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀναλάβει ἀπὸ τῆς πολιορκίας τῆς Μιλήτου τὴν ἀνωτάτην ἀρχηγίαν τοῦ Περσικοῦ στόλου, ἦτο ἀνὴρ ἱκανώτατος καὶ εἶχε σαφῆ ἐπίγνωσιν τῆς σημασίας τῆς θαλασσίας δυνάμεως. Ὁ ἀνὴρ οὗτος κατώρθωσε, παρὰ τὴν ἀντίδρασιν τῶν περισσοτέρων ἐκ τῶν Σατραπῶν καὶ τῶν Στρατιωτικῶν Συμβούλων τοῦ Μεγάλου Βασιλέως, νὰ πείσῃ αὐτόν, ὅπως ἀποδεχθῇ σχέδιον εὐρυτάτης ναυτικῆς ἐνεργείας κατὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Τὸ σχέδιον δὲ τοῦτο συνίστατο εἰς τὴν κατάληψιν τῶν μεγάλων νήσων Χίου καὶ Μυτιλήνης, καὶ ἀκολούθως εἰς μεταφορὰν τοῦ πολέμου—μέσῳ τῶν Κυκλάδων καὶ τῆς Εὐβοίας—πρὸς τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ σχεδίου τούτου ὁ Μέμνων ἐτέθη μὲ ὅλην του τὴν

Ἀγγλικὴν ἔκφρασιν, τὸ ὁποῖον ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ὁ ἐχθρὸς ἀναγκάζεται νὰ λαμβάνῃ ὅλας τὰς προφυλάξεις καὶ ὅλα τὰ μέτρα ἀσφαλείας τὰ ἐπιβαλλόμενα ἐκ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀντιπάλου στόλου, ἐνῷ, ἀφ' ἧς κατορθώσει νὰ τὸν καταστρέψῃ δι' ἀποφασιστικῆς ναυμαχίας, ἀποκτᾷ πλήρη ἐλευθερίαν κινήσεων διὰ τὴν ἐκμετάλλευσιν τῆς θαλασσίας δυνάμεως.

θαυμαστὴν δραστηριότητα καὶ κατώρθωσεν ἐντὸς μικροῦ χρονικοῦ διαστήματος νὰ καταλάβῃ τὴν Χίον καὶ τὴν Μυτιλήνην. Ἐνῷ ὅμως εὑρίσκετο εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τὴν Εὔβοιαν διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν οἰκειοθελῆ προσχώρησίν της, ἀπέθανεν αἰφνιδίως. Ἄμεσος συνέπεια τοῦ θανάτου του ἦτο ἡ ἐγκατάλειψις τοῦ σχεδίου του κατὰ τὴν κρισιμωτέραν μάλιστα φάσιν τῆς ἐφαρμογῆς του. Διότι οἱ Πέρσαι Σατράπαι καὶ στρατηγοί, ποὺ εἶχαν ὑποκύψει παρὰ τὴν θέλησίν των εἰς τὴν ἰσχυρὰν προσωπικότητα τοῦ Μέμνωνος, μόλις αὐτὸς ἐξέλιπε, κατώρθωσαν εὐκόλως νὰ πείσουν τὸν Δαρεῖον, ὅπως διακόψῃ τὴν περαιτέρω ἐφαρμογὴν τοῦ σχεδίου αὐτοῦ καὶ ἀντιμετωπίσῃ τὸν Ἀλέξανδρον εἰς ἀποφασιστικὴν μάχην ἐκ παρατάξεως ἐν τῇ ξηρᾷ βασιζόμενος εἰς τὴν ἀριθμητικὴν ὑπεροχὴν τοῦ στρατοῦ του.

Ἐν τῷ μεταξύ, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 333, ὁ Ἀλέξανδρος, ἀφοῦ ἀπέσπασε σημαντικὴν δύναμιν ὑπὸ τὸν Παρμενίωνα διὰ τὴν κατάληψιν τῆς Λυδίας, ἐπροχώρησε πρὸς τὸ Γόρδιον, ὅπου κατὰ τὴν παράδοσιν ἔλυσε διὰ τοῦ ξίφους του τὸν συμβολικὸν Γόρδιον δεσμόν. Ἐκεῖ παραχειμάζων ἐπληροφορήθη, ὅτι ὁ Δαρεῖος συνεκέντρωνε μεγάλας δυνάμεις, διὰ νὰ τὸν ἀντιμετωπίσῃ εἰς ἀποφασιστικὴν μάχην ἐκ παρατάξεως. Ταυτοχρόνως ὅμως, μὲ τὴν ὀξεῖαν του στρατηγικὴν διορατικότητα, διεῖδεν ἀμέσως καὶ τὸ βασικὸν στρατηγικὸν σφάλμα, εἰς τὸ ὁποῖον εἶχεν ὑποπέσει ὁ Δαρεῖος κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἀποφάσεώς του ταύτης. Πράγματι, ἀντὶ οὗτος νὰ καταλάβῃ τὰς πύλας τῆς Κιλικίας, ἢ τοὐλάχιστον τὴν στενὴν διάβασιν μεταξὺ τοῦ ὄρους Ἀμανοῦ καὶ τῆς θαλάσσης, ὅπου θὰ ἠδύνατο νὰ ἀνακόψῃ ἀποτελεσματικῶς τὴν προέλασιν τοῦ ἀντιπάλου καὶ νὰ τὸν φέρῃ εἰς μεγίστην δυσχέρειαν, ἐπροτίμησε νὰ συγκεντρώσῃ τὰς δυνάμεις του παρὰ τὴν Ἰσσόν. Τοῦ σφάλματος τούτου ἐπωφεληθεὶς ὁ Ἀλέξανδρος διέβη ἀκωλύτως τὰς πύλας τῆς Κιλικίας καὶ ἐμφανισθεὶς ἐντελῶς ἀπροσδοκήτως πρὸς ἀνατολὰς τῆς Περσικῆς συγκεντρώσεως, κατέλαβε τὴν Ταρσόν. Τὰς στρατηγικὰς αὐτὰς κινήσεις, ἐπηκολούθησεν ἡ ἐν Ἰσσῷ μάχη, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ στρατὸς τοῦ Δαρείου ὑπέστη ἀληθινὴν πανωλεθρίαν, ὁλόκληρος δὲ ἡ Βασιλικὴ οἰκογένεια, ἡ ὁποία σύμφωνα μὲ τὴν Περσικὴν συνήθειαν παρηκολούθει τὸν Βασιλέα, ἔπεσεν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ νικητοῦ.

Κατὰ τὴν ἀποφασιστικὴν αὐτὴν νίκην ὁ Ἀλέξανδρος ἠδύνατο πλέον νὰ ὁλοκληρώσῃ τὸ ἀρχικὸν μέρος τοῦ σχεδίου του, διὰ τῆς καταλήψεως τῶν ἀκτῶν τῆς Συρίας καὶ τῆς Φοινίκης, διὰ νὰ δυνηθῇ ν' ἀπαλλαγῇ κάθε κινδύνου ἀπὸ θαλάσσης, ἐφ' ὅσον ὅλαι αἱ ναυτικαὶ πόλεις τοῦ ἐχθροῦ καὶ ὅλοι οἱ πυρῆνες τῆς ναυτικῆς του δυνάμεως θὰ

ἦσαν πλέον εἰς χεῖρας του. Καὶ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου οἱ ὑπολογισμοὶ του ἀπεδείχθησαν ἀκριβεῖς. Μόλις ἡ Φοινίκη ἠπειλήθη, τὸ κυριώτερον τμῆμα τοῦ Περσικοῦ στόλου, τὸ ἀποτελούμενον ἀπὸ τὰς μοίρας τῶν Κυπρίων καὶ τῶν Φοινίκων, διελύθη καὶ τὰ ἀποτελοῦντα αὐτὸ πλοῖα διεσκορπίσθησαν πρὸς τοὺς λιμένας τοῦ ἐξοπλισμοῦ των, πολλοὶ ἐκ τῶν ὁποίων, ὡς ἡ Ἄραδος, ἡ Βύβλος καὶ ἡ Σιδών, παρεδόθησαν οἰκειοθελῶς εἰς τὸν Ἀλέξανδρον. Τὸ ὑπόλοιπον τοῦ Περσικοῦ στόλου ἦτο τελείως ἀνεπαρκὲς διὰ νὰ παρουσιάσῃ πλέον σοβαρὰν ἀντίστασιν. Ἀπέμενεν ὅμως ἡ ἰσχυροτέρα ναυτικὴ πόλις τῶν Φοινίκων, ἡ Τύρος, ἡ ὁποία δὲν ἐφαίνετο διατεθειμένη νὰ ὑποκύψῃ ὅπως αἱ ἄλλαι. Καὶ ὁ Ἀλέξανδρος ἐγνώριζεν, ὅτι, ἐφ' ὅσον καὶ ἡ πόλις αὐτὴ δὲν περιήρχετο ὑπὸ τὴν κατοχήν του, ἡ ἀποκατασταθεῖσα κατὰ θάλασσαν θέσις του δὲν θὰ ἐβράδυνε νὰ γίνῃ καὶ πάλιν ἐπισφαλής, διότι ἡ Τύρος θὰ ἀπετέλει πάντοτε μίαν ἰσχυρὰν βάσιν ἀνασυγκροτήσεως τοῦ διασκορπισθέντος ναυτικοῦ τῶν Φοινίκων. Ἀπεφάσισε λοιπὸν νὰ καταλάβῃ ἀντὶ πάσης θυσίας καὶ τὴν πόλιν αὐτὴν καὶ ἐξέθεσεν ὁ ἴδιος—μὲ τὴν σαφήνειαν ἑνὸς μαθήματος Στρατηγικῆς—πρὸς τὸ στράτευμά του τοὺς λόγους, ποὺ τὸν ἔφεραν εἰς τὴν ἀπόφασιν αὐτὴν (1): «ἐφ' ὅσον θαλασσοκρατοῦν οἱ Πέρσαι», εἶπεν, «δὲν βλέπω ἀσφαλῆ οὔτε τὴν πορείαν μας »πρὸς τὴν Αἴγυπτον, οὔτε τὴν ἐκ μέρους μας καταδίωξιν τοῦ Δαρείου »μὲ τὴν Τύρον ἀμφίβολον καὶ μὲ τὴν Κύπρον καὶ τὴν Αἴγυπτον φιλι»κῶς διακειμένας πρὸς τοὺς Πέρσας, ἀλλ' οὔτε καὶ τὴν ἐν Ἑλλάδι θέ»σιν μας, διότι θὰ διατρέχωμεν τὸν κίνδυνον, καθ' ὃν χρόνον ἡμεῖς »θὰ προχωρῶμεν πρὸς τὴν Βαβυλῶνα κατὰ τοῦ Δαρείου, αὐτοὶ νὰ με»ταφέρουν τὸν πόλεμον διὰ θαλάσσης πρὸς τὴν Ἑλλάδα, ὅπου οἱ μὲν »Λακεδαιμόνιοι εἶναι ἐκ τοῦ ἐμφανοῦς ἐχθροί μας, ἡ δὲ πόλις τῶν »Ἀθηνῶν κατέχεται ἀπὸ φόβον μᾶλλον, παρὰ ἀπὸ εὔνοιαν πρὸς ἡμᾶς. »Ἐνῷ ἀντιθέτως, ἐὰν ἐκπολιορκήσωμεν τὴν Τύρον, καὶ ἡ Φοινίκη θὰ »περιέλθῃ ὁλόκληρος ὑπὸ τὴν κατοχήν μας καὶ τὸ Ναυτικόν της, ποὺ »ἀποτελεῖ τὸ ἰσχυρότερον καὶ καλύτερον μέρος τῆς Περσικῆς ναυτικῆς »δυνάμεως, θὰ ἀναγκασθῇ νὰ ἔλθῃ ὁλόκληρον μὲ τὸ μέρος μας. Διότι »οἱ Φοίνικες ἐρέται καὶ ἐπιβάται δὲν θὰ ἀνεχθοῦν νὰ προκινδυνεύουν »ὑπὲρ ἄλλων, ἐνῷ αἱ πόλεις των θὰ κατέχωνται παρ' ἡμῶν. Ἀκολού»θως δὲ ἡ Κύπρος, εἴτε χωρὶς δυσκολίαν θὰ ⸀συνταχθῇ μὲ τὸ μέρος »μας, ἢ θὰ καταληφθῇ εὐχερῶς προσβαλλομένη ἀπὸ θαλάσσης. Μὲ τὰ »Μακεδονικὰ δὲ πλοῖα μας, καθὼς καὶ μὲ τὰ Φοινικικά, ἀφοῦ ἡ Κύ»προς γίνῃ ἰδική μας, θὰ θαλασσοκρατῶμεν ἀσφαλῶς καὶ θὰ δυνηθῶ»μεν νὰ πλεύσωμεν εὐχερῶς πρὸς τὴν Αἴγυπτον».

1) Ἴδε Ἀρριανοῦ, Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασις κεφ. 17, § 1—4.

Ἡ *πολιορκία τῆς Τύρου* (332 π.Χ.) ὑπῆρξε μία τῶν περιφημοτέρων παλιορκιῶν, ποὺ ἀναφέρει ἡ Ἱστορία. Ἡ πεισματώδης ἀντίστασις τῶν κατοίκων της διηυκολύνετο ἀπὸ τὴν γεωγραφικὴν θέσιν της, διότι ἡ πόλις ἦτο ἐκτισμένη ἐπὶ νησῖδος εἰς ἀπόστασίν τινα ἀπὸ τῆς ἀκτῆς καὶ περιεβάλλετο ἀπὸ ἰσχυρότατα τείχη. Διὰ νὰ δυνηθῇ λοιπὸν ὁ Ἀλέξανδρος νὰ πλησιάσῃ τὰς ἰσχυρὰς πολιορκητικὰς μηχανάς του πρὸς ἓν σημεῖον τοὐλάχιστον τοῦ ὠχυρωμένου περιβόλου τῆς πόλεως, εὑρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ κατασκευάσῃ ἕνα πασσαλόπηκτον μῶλον ἐκ τῆς παραλίας πρὸς τὴν νησῖδα. Ἐκτὸς τούτου ἐχρησιμοποίησε διὰ πρώτην φορὰν πολιορκητικὰς μηχανὰς ἀπὸ πλοίων, καθὼς καὶ βλητικὰς μηχανὰς (καταπέλτας), ποὺ ἐξεσφενδόνιζαν μεγάλους λίθους καὶ πυριφλεγῆ βλήματα κατὰ τῆς πόλεως. Ἡ πολιορκία διήρκεσεν ἐν ὅλῳ ἀπὸ τοῦ Ἰανουαρίου μέχρι τοῦ Αὐγούστου τοῦ 332, μεταξὺ δὲ τῶν ἄλλων πολεμικῶν μέσων ἐχρησιμοποιήθησαν παρὰ τῶν ἀμυνομένων καὶ πυρπολικά. Διάφορα πλοῖα τοῦ στόλου τῆς Τύρου μετετράπησαν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐπαλειφθέντα μὲ πίσσαν καὶ θεῖον καὶ πληρωθέντα εὐφλέκτων ὑλῶν, ἐπεχείρησαν δὲ ἐπανειλημμένως νὰ πυρπολήσουν τὸν πασσαλόπηκτον μῶλον τοῦ Ἀλεξάνδρου (1). Ἡ ἡρωϊκὴ ὅμως αὕτη ἄμυνα ἐκάμφθη εἰς τὸ τέλος πρὸ τῆς ὑπεροχῆς τῆς δυνάμεως καὶ τοῦ πολεμικοῦ πνεύματος τοῦ Μακεδονικοῦ στρατοῦ καὶ ἡ ὑπερήφανος παλαιὰ θαλασσοκράτειρα ὑπέκυψεν εἰς τὴν τύχην της.

Διαρκούσης τῆς πολιορκίας τῆς Τύρου ὁ Δαρεῖος διεβίβασε πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον προτάσεις εἰρήνης μὲ βάσιν τὴν εἰς αὐτὸν ἀναγνώρισιν κυριαρχίας ἐφ' ὅλων τῶν Ἀσιατικῶν χωρῶν τῶν κειμένων δυτικῶς τοῦ Εὐφράτου. Ὁ παλαίμαχος στρατηγὸς Παρμενίων, πιστὸς εἰς τὴν

1) Πολλοὶ ναυτικοὶ ἱστορικοὶ ἀναφέρουν τὴν περίπτωσιν ταύτην ὡς τὴν πρώτην γνωστὴν εἰς τὴν ἱστορίαν περίπτωσιν χρησιμοποιήσεως τῶν πυρπολικῶν. Καθὼς εἴδομεν ὅμως εἰς τὸ κεφ. Ζ' σελ. 275, περιγράφεται λεπτομερῶς παρὰ τοῦ Θουκυδίδου μία πολὺ προγενεστέρα χρησιμοποίησις πυρπολικῶν κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τῶν Ἀθηναίων εἰς τὴν Σικελίαν. Ἡ μόνη διαφορὰ ἐνέκειτο εἰς τὸν προωδευμένον τρόπον τῆς χρησιμοποιήσεως τοῦ πολεμικοῦ τούτου μέσου παρὰ τῶν Τυρίων, ὁ ὁποῖος παρουσιάζει πολλὰς ἀναλογίας πρὸς τὸν ἐν χρήσει παρὰ τῶν Ἀγωνιστῶν μας τοῦ 1821—28. Διότι οἱ Τύριοι πυρποληταὶ δὲν ἠρκοῦντο εἰς τὸ νὰ ἀφίνουν τὰ πυρπολικὰ ἀκυβέρνητα νὰ ἐκπίπτουν πρὸς τὸ μέρος τοῦ ἐχθροῦ, ἀλλὰ τὰ ὡδήγουν οἱ ἴδιοι μέχρι τοῦ πασσαλώματος καί, ἀφοῦ ἔθετον πῦρ, ἀπεμακρύνοντο διὰ λέμβου.

πολιτικὴν διαθήκην τοῦ Φιλίππου, συνεβούλευσε τὸν Ἀλέξανδρον νὰ δεχθῇ τὰς προτάσεις ταύτας, διὰ τῶν ὁποίων ἡ κυριαρχία τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς ἐπεξετείνετο μέχρι τῶν ἀπωτάτων ὁρίων, ὅπου θὰ ἠδύνατο αὕτη νὰ ἀπορροφήσῃ πληθυσμοὺς χωρὶς νὰ ἀπορροφηθῇ ἡ ἰδία. «Θὰ ἐδεχόμουν, ἂν ἤμουν Ἀλέξανδρος» κατέληξεν λέγων ὁ γηραιὸς στρατηγός. «Καὶ ἐγώ, ἐὰν ἤμουν Παρμενίων!» ἀπήντησεν ὁ νεαρὸς Κατακτητής.

Ἀπὸ τὴν ἀπόφασιν αὐτὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐξηρτήθη τὴν στιγμὴν ἐκείνην ὁ ροῦς τῆς Ἱστορίας διὰ πολλοὺς αἰῶνας. Καθὼς παρατηρεῖ ὁ Γάλλος ἱστορικὸς Radet, διὰ τῆς φωνῆς τοῦ Παρμενίωνος ὡμίλει αὐτὴ αὕτη ἡ σκιὰ τοῦ Φιλίππου συμβουλεύουσα τὸν υἱόν του νὰ περιορισθῇ εἰς τὴν κατάκτησιν Χωρῶν, αἱ ὁποῖαι θὰ ἠδύναντο νὰ ἀφομοιωθοῦν. Ὁ Ἀλέξανδρος ὅμως κατὰ τὴν ἐπιγραμματικὴν φράσιν τοῦ Grousset εἶχε πλέον παύσει νὰ ζῇ τὴν Ἱστορίαν καὶ ἔζη τὴν ἐποποιΐαν (1). Μὲ τὰς μέχρι τῆς στιγμῆς κατακτήσεις του εἶχεν ὁλοκληρώσει τὸ ἔργον, ποὺ εἶχεν ἀναλάβει διὰ τοῦ Κορινθιακοῦ ψηφίσματος ὡς «Στρατηγὸς Αὐτοκράτωρ» τῶν Ἑλλήνων. Δὲν ἠρκεῖτο ὅμως πλέον εἰς τοῦτο, διότι ἡ φαντασία του ἤνοιγε νέους ἀπεριορίστους ὁρίζοντας πρὸ αὐτοῦ καὶ τὸν ὤθει εἰς τὴν κατάκτησιν ὅλης τῆς γνωστῆς τότε Οἰκουμένης!

Ἄμεσος συνέπεια τῆς πτώσεως τῆς Τύρου ὑπῆρξεν ἡ τελεία διάλυσις τοῦ στόλου τῶν Φοινίκων, σημαντικὸν μέρος τοῦ ὁποίου ἐτάχθη ὑπὸ τὸν Ἀλέξανδρον καὶ ἀπετέλεσε τμῆμα τῆς ναυτικῆς του δυνάμεως. Μαζὶ δὲ μὲ τὴν ἰσχυρὰν αὐτὴν ναυτικὴν βάσιν ἐξέλιπαν καὶ τὰ τελευταῖα ἴχνη τῆς ὠργανωμένης ναυτικῆς δυνάμεως τῆς Περσικῆς αὐτοκρατορίας, καθὼς καὶ αἱ τελευταῖαι ἐλπίδες τῶν ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ἀντιμακεδονικῶν μερίδων. Διότι ἦτο προφανές, ὅτι, ἐφ' ὅσον ἐξέλιπεν ὁ Περσικὸς στόλος, ἡ στρατιὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀπηλλάσσετο πλέον ὁριστικῶς τοῦ κινδύνου νὰ ἴδῃ τὰς συγκοινωνίας της διακοπτομένας καὶ ἠδύνατο τοῦ λοιποῦ ἀκινδύνως νὰ βαδίσῃ πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἀσίας.

Πρὸ τούτου ὅμως ὁ Ἀλέξανδρος ἀπεφάσισε νὰ συνεχίσῃ τὴν νικηφόρον πορείαν του πρὸς τὴν Αἴγυπτον, τῆς ὁποίας ἡ ἕλξις ἦτο ἰσχυροτάτη εἰς τὸ πνεῦμά του. Οἱ ἐνδιάμεσοι σταθμοὶ τῆς προελάσεως ταύτης ἦσαν ἡ Γάζα καὶ ἡ Ἱερουσαλήμ, μετὰ τὴν κατάληψιν τῶν ὁποίων διέβη οὗτος τὰ Αἰγυπτιακὰ σύνορα. Ὁλόκληρος ἡ ἀρχαία χώρα τῶν Φαραὼ ὑπετάχθη ἄνευ ἀντιστάσεως εἰς τὸν νέον Κατακτητήν, εἰς τὸν ὁποῖον οἱ πληθυσμοὶ ἤρχισαν πλέον νὰ ἀποδίδουν θεϊκὴν τὴν καταγωγὴν καὶ ὑπεράνθρωπον τὴν δύναμιν. Καὶ ὁ Ἀλέξανδρος διῆλθε τὸν χειμῶνα τοῦ 332 πρὸς τὸ 331 εἰς τὴν νέαν του κτῆσιν ἀνασυντάσσων καὶ ἀναπαύων τὸν στρατόν του. Ἐπειδὴ δέ, κατὰ τὴν ἐπιγραμματικὴν φράσιν τοῦ Παπαρρηγοπούλου δὲν ἐγνώριζε μόνον νὰ κρημνίζῃ, ἀλλὰ καὶ νὰ οἰκοδομῇ, ἔθεσε τὰ θεμέλια τῆς πόλεως τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἡ ἐκλογὴ τῆς θέσεως ἀπὸ ἀπόψεως ἐμπορικῆς, στρατιωτικῆς ἀλλὰ καὶ ὑγιεινῆς, ἦτο τόσον τελεία, ὥστε ἡ πόλις αὕτη ἐντὸς ὀλιγίστων ἐτῶν ἀπέβη ἡ σπουδαιοτέρα, πλουσιωτέρα καὶ πολυανθρωποτέρα πόλις τῆς Μεσογείου. Καθὼς δὲ προχωροῦντες θὰ μνημονεύσωμεν, ἡ ἀκμὴ τῆς νέας αὐτῆς πόλεως δὲν περιωρίσθη εἰς τὸ ἐμπορικὸν μέρος, ἀλλὰ ταχέως ἐπεξετάθη καὶ ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῶν γραμμάτων καὶ τεχνῶν.

1) Ὁ Γάλλος Ἀκαδημαϊκὸς René Grousset εἰς τὸ συναρπαστικὸν πράγματι βιβλίον του «Figures de Proue» (σελ. 27—49) δίδει μίαν ἐξόχως παραστατικὴν ἀνάλυσιν τῶν ἀντιφατικῶν στοιχείων τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἡ ὁποία παρέχει τὴν κλεῖδα τῆς λύσεως τοῦ ζητήματος τούτου, καθὼς καὶ ἄλλων συναφῶν, ποὺ ἀνακύπτουν ἀπὸ τὴν μελέτην τῆς ἐκπληκτικῆς καὶ ὑπεράνθρώπου ὄντως σταδιοδρομίας τοῦ Μεγάλου Κατακτητοῦ.

III. Τελειωτικὴ συντριβὴ τῆς Περσικῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως παρὰ τὰ Γαυγάμηλα. - Προέλασις τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς τὴν Ἰνδικήν. - Νεάρχου πλοῦς. - Συγκρότησις τῆς Αὐτοκρατορίας καὶ ὀργάνωσις τῶν θαλασσίων της συγκοινωνιῶν.

Ἡ κατάκτησις τῆς Αἰγύπτου καὶ ἡ ἵδρυσις τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπέστεψαν τὴν πρώτην περίοδον τῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἡ ὁποία φέρει, καθὼς εἴδαμεν, χαρακτηριστικὴν τὴν σφραγῖδα τῆς ἐπιδράσεως τῆς θαλασσίας δυνάμεως. Ἡ συστηματικὴ κατάκτησις τῶν κατὰ μῆκος τῶν ἀκτῶν τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τῆς Συρίας ναυτικῶν βάσεων καὶ ἡ ἐπακολουθήσασα ὁριστικὴ διάλυσις τῆς ὠργανωμένης ναυτικῆς δυνάμεως τῆς Περσικῆς Αὐτοκρατορίας κατέστησαν τὸν Ἀλέξανδρον κυρίαρχον τῆς Ν. Α. λεκάνης τῆς Μεσογείου. Εἰς τὰς ναυτικὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος, καὶ εἰς αὐτὰς ἀκόμη τὰς Ἀθήνας, αἱ ἀντιμακεδονικαὶ μερίδες ᾐσθάνθησαν τὸ ἔδαφος νὰ διαφεύγῃ ὁριστικῶς ὑπὸ τοὺς πόδας των λόγῳ τῆς καταπληκτικῆς ἐντυπώσεως, τὴν ὁποίαν προεκάλεσε παντοῦ ἡ θριαμβευτικὴ ἐξέλιξις τῶν ἐκστρατειῶν τοῦ νεαροῦ Κατακτητοῦ. Συνεπῶς καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰν αὐτὴν ἐξέλιπεν οὐσιαστικῶς κάθε κίνδυνος καὶ ὁ Ἀλέξανδρος, βέβαιος πλέον διὰ τὴν ναυτικήν του θέσιν, ἠδύνατο νὰ συνεχίσῃ τὴν προέλασίν του πρὸς τὰ

ἐνδότερα τῆς Ἀσίας, διὰ νὰ ἐπιχειρήσῃ νὰ διαλύσῃ ὁριστικῶς καὶ τὴν στρατιωτικὴν δύναμιν τῆς Αὐτοκρατορίας.

Ἡ προσπάθεια αὕτη ἀπετέλει τὴν φυσικὴν συνέχειαν τῶν μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων, διότι, παρ' ὅλας τὰς ἀπωλείας ποὺ εἶχεν ὑποστῆ, ἡ Περσικὴ δύναμις διετήρει ἀκόμη τὰς δυνατότητας τῆς συγκεντρώσεως πολυαρίθμου στρατοῦ, δυναμένου νὰ θέσῃ εἰς κίνδυνον ὅλα ὅσα μετὰ τόσας προσπαθείας εἶχε κατακτήσει ὁ ὁρμητικὸς εἰσβολεύς. Πράγματι, ἐνῷ ὁ Ἀλέξανδρος παρεχείμαζεν ἐν Αἰγύπτῳ ἀπησχολημένος μὲ τὴν ἀνασύνταξιν τοῦ στρατοῦ του καὶ μὲ τὴν ὀργάνωσιν τῶν μέχρι τῆς στιγμῆς κτήσεών του, ὁ Δαρεῖος συνεκέντρωνεν ἀνὰ τὰς ἀπεράντους ἐπαρχίας, ποὺ ἔμεναν ἀκόμη ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν του, ἰσχυρότατον στρατόν. Αἱ πληροφορίαι περὶ τῶν Περσικῶν τούτων ἑτοιμασιῶν, τῶν ὁποίων προφανὴς ἦτο ὁ σκοπός, δὲν ἐβράδυναν νὰ φθάσουν εἰς τὸ στρατηγεῖον τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἡ Μακεδονικὴ στρατιὰ ἡτοιμάσθη ἀμέσως καὶ ἐκκινήσασα ἐξ Αἰγύπτου ἐβάδισε πρὸς τὴν καρδίαν τῆς Περσικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ ἦλθεν εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὸν ἐχθρόν. Ἡ ἀποφασιστικὴ μάχη, ποὺ ἔκρινεν ὁριστικῶς τὴν τύχην τοῦ τότε Κόσμου, συνήφθη παρὰ τὰ Γαυγάμηλα τὴν 25ην Ὀκτωβρίου τοῦ 331 π. Χ. Καὶ εἰς αὐτήν, ὅπως καὶ εἰς ὅλας τὰς προηγηθείσας συναντήσεις τῶν ἀντιπάλων στρατιῶν, ἡ ἀνωτέρα ὀργάνωσις, ἡ ἀκάθεκτος ἐπιθετικότης καὶ ὁ ἀνώτερος στρατιωτικὸς νοῦς ποὺ διηύθυνε τὰς Μακεδονικὰς φάλαγγας, ὑπερίσχυσε τῶν πολυαρίθμων, ἀλλὰ βαρέων καὶ δυσκινήτων Περσικῶν ὄγκων. Ἡ παρὰ τὰ Γαυγάμηλα μάχη ἀπέβη ἀληθὴς πανωλεθρία διὰ τὸν Δαρεῖον, ὁ ὁποῖος βλέπων τὸν στρατόν του νὰ διαλύεται ἐν πανικῷ ἔχασε κάθε ἐλπίδα περαιτέρω ἀντιστάσεως καὶ ἀπεφάσισε νὰ σωθῇ διὰ τῆς φυγῆς ἀφήσας εἰς χεῖρας τοῦ νικητοῦ ὁλόκληρον τὸν θησαυρόν του. Ἄμεσος συνέπεια τούτου ὑπῆρξεν ἡ πτῶσις τῆς Βαβυλῶνος, τῶν Σούσων καὶ τῆς Περσεπόλεως καὶ ἡ ἀνακήρυξις τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς Βασιλέως τῆς Περσίας

Ἀφοῦ διῆλθε τὸν χειμῶνα τοῦ 331—330 θέτων τὰς βάσεις τῆς ὀργανώσεως τῆς νέας Αὐτοκρατορίας, ὁ Ἀλέξανδρος ἐπανέλαβε κατὰ τὸ ἔαρ τὰς πολεμικάς του ἐπιχειρήσεις. Ἄμεσος σκοπὸς τῆς νέας ταύτης ἐκστρατείας ἦτο ἡ καταδίωξις τοῦ Σατράπου Βήσου, ὁ ὁποῖος αἰχμαλωτίσας διὰ πανουργίας τὸν φυγόντα Δαρεῖον εἶχεν ἀνακηρύξει ἑαυτὸν Βασιλέα τῶν Περσῶν καὶ ἠπείλει νὰ θέσῃ ἐν κινδύνῳ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς τὴν Κεντρικὴν Ἀσίαν. Ἡ καταδίωξις τοῦ Βήσου διὰ μέσου τῶν ἀπροσίτων καὶ ἀγρίων ἐκείνων χωρῶν

ὑπῆρξε τόσον ἀκάθεκτος καὶ τόσον ἀμείλικτος, ὥστε εἰς τὸ τέλος ἀπηλπίσθη οὗτος καὶ φονεύσας τὸν Δαρεῖον ἐπεχείρησε νὰ σωθῇ διὰ τῆς φυγῆς, χωρὶς ὅμως νὰ δυνηθῇ νὰ ἀποφύγῃ τὴν σύλληψιν καὶ τὸν θάνατον.

Μετὰ τὴν ἐπίτευξιν τοῦ ἀμέσου τούτου σκοποῦ ἡ ἐκστρατεία τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐσυνεχίσθη πρὸς τὴν Ὑρκανίαν, τὴν Παρθίαν, τὴν Δροϊανὴν καὶ τὴν Βακτριανήν, τοῦ ἐχρειάσθησαν δὲ δύο ὁλόκληρα ἔτη, διὰ νὰ διατρέξῃ τὰς Χώρας αὐτὰς καὶ νὰ στερεώσῃ τὴν ἐπ' αὐτῶν κυριαρχίαν του. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁλόκληρος ἡ κεντρικὴ Ἀσία περιῆλθεν εἰς τὴν ἀπόλυτον ἐξουσίαν τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὸ κράτος τοῦ ὁποίου ἐξετείνετο πλέον ἐφ' ὅλων τῶν Χωρῶν ποὺ ἀπετέλουν τὴν διαλυθεῖσαν Περσικὴν Αὐτοκρατορίαν. Φαίνεται ὅμως, ὅτι κάποια ὑπεράνθρωπος καὶ ἀκατανίκητος δύναμις ὤθει τὸν Μέγαν ἐκεῖνον Κατακτητὴν πρὸς νέας συνεχῶς κατακτήσεις. Καὶ ὑπὸ τὴν ὤθησιν τῆς δυνάμεως αὐτῆς ὁ Ἀλέξανδρος ἀπεφάσισε περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 328 π.Χ. νὰ προχωρήσῃ ἀκόμη περισσότερον πρὸς Ἀνατολὰς καὶ εἰσέβαλεν εἰς τὴν Ἰνδικήν. Ἀφ' ἧς στιγμῆς τὸ ὄνειρον τῆς παγκοσμίου κυριαρχίας ἐκυρίευσε τὴν φαντασίαν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἡ Ἰνδική, ἡ ὁποία κατὰ τὸν σοφὸν διδάσκαλόν του ἀπετέλει τὸ ἔσχατον ὅριον τοῦ Κόσμου πρὸς Ἀνατολάς, ἔπρεπε καὶ αὐτὴ νὰ περιέλθῃ ὑπὸ τὴν κατοχήν του· κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ Κράτος του θὰ ἔφθανεν εἰς τὸν Ὠκεανόν, ὁ ὁποῖος σύμφωνα μὲ τὰς τότε γεωγραφικὰς γνώσεις περιέβαλλε πανταχόθεν τὴν Οἰκουμένην. Ὑπῆρχεν ὅμως καὶ πρακτικώτερός τις λόγος, ποὺ ὤθει τὸν Ἀλέξανδρον πρὸς τὴν νέαν ταύτην καὶ τελευταίαν φάσιν τῶν κατακτήσεών του· οὗτος δὲ ἦτο ἡ ἐπέκτασις τῶν ἐμπορικῶν ὁδῶν τοῦ Κράτους του, τόσον τῶν χερσαίων, ὅσον καὶ τῶν θαλασσίων, καὶ ἡ διευκόλυνσις τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν προϊόντων μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Ἀνατολῆς. Ὁ πρῶτος ἀντίπαλος, τὸν ὁποῖον συνήντησεν εἰς τὰ πρόθυρα τῆς ἀπεράντου αὐτῆς Χώρας, ἦτο ὁ Βασιλεὺς Πῶρος, ἰσχυρὸς καὶ φιλοπόλεμος ἀνήρ, διαθέτων στρατιωτικὴν δύναμιν 4000 ἱππέων, 30.000 πεζῶν, 400 ἐλατῶν ἐλεφάντων, 1800 ἁρμάτων καὶ 200 ἐλεφάντων, καλῶς ὠργανωμένην. Μετὰ σκληροὺς ἀγῶνας, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ὁποίων αἱ ἀήττητοι Μακεδονικαὶ φάλαγγες, καίτοι ὑστεροῦσαι ἀριθμητικῶς, ἀντεμετώπισαν ἀποτελεσματικῶς τοὺς περιφήμους πολεμικοὺς ἐλέφαντας τοῦ Πώρου, ὅπως εἶχαν ἕως τότε ἀντιμετωπίσει τὰ δρεπανηφόρα ἅρματα τοῦ Δαρείου, ὁ Πῶρος ὑπετάχθη· καὶ μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ στρατοῦ του οὐδεμία πλέον ὠργανωμένη στρατιωτικὴ δύναμις ὑπῆρχε, διὰ νὰ ἀνακόψῃ τὴν πέραν

τοῦ Ὑδάσπους προέλασιν τῶν στρατιῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου. Αἱ στρατιαὶ αὗται, συνεχῶς ἐνισχυόμεναι διὰ Μακεδόνων, Ἑλλήνων καὶ ἰθαγενῶν στρατιωτῶν, ἔφθασαν νὰ περιλαμβάνουν 120.000 πολεμιστῶν (1), μὲ τὴν πολεμικήν των δὲ πεῖραν, τὸ ἀκμαῖον ἠθικὸν καὶ τὴν ὑπέροχον ὀργάνωσίν των ἀπετέλουν τὴν ἰσχυροτέραν πολεμικὴν δύναμιν τοῦ τότε Κόσμου. Ὅταν ὅμως ἡ συνεχὴς πρὸς ἀνατολὰς προέλασις μὲ τὰς ἀτέρμονας πορείας της ἔφερε τὰς Μακεδονικὰς φάλαγγας πρὸ τοῦ Ὑφάσιος, τοῦ τελευταίου πρὸς ἀνατολὰς κλάδου τοῦ Ἰνδικοῦ πενταποτάμου, ἡ κόπωσις καὶ ἡ ἀνία, ποὺ ἀποτελοῦν ἐχθρὸν κινδυνωδέστερον ἐνίοτε καὶ ἀπὸ λόγχας, εἶχαν ὑποσκάψει ἀνεπανορθώτως τὸ ἠθικὸν τοῦ στρατοῦ. Καί, καθ' ὃν χρόνον ἐγίνοντο αἱ προπαρασκευαστικαὶ ἐργασίαι διὰ τὴν διάβασιν τοῦ ποταμοῦ, ἡ δυσαρέσκεια τοῦ στρατοῦ ἐξέσπασεν εἰς ἀπροκάλυπτον στάσιν. Ὁ Ἀλέξανδρος ἀντελήφθη ἀμέσως, ὅτι θὰ ἦτο μάταιον νὰ ἐπιχειρήσῃ ὅπως ἐξαναγκάσῃ διὰ βιαίων μέσων τοὺς ἄνδρας του εἰς ὑποταγήν. Βλέπων δὲ ὅτι καὶ αἱ πρὸς τοὺς Θεοὺς ἱκετήριοι θυσίαι δὲν ἔδιδαν αἰσίας προβλέψεις, διέταξε νὰ σταματήσῃ ἡ περαιτέρω πορεία, νὰ οἰκοδομηθοῦν δώδεκα βωμοὶ εἰς τὸ ἀπώτατον σημεῖον τῆς πρὸς ἀνατολὰς προελάσεώς του καὶ νὰ ἀρχίσουν αἱ ἑτοιμασίαι τῆς ἐπιστροφῆς. Μὴ θεωρῶν δὲ σκόπιμον νὰ ἐπανέλθῃ διὰ μέσου τῶν ἀγρίων καὶ ἀβάτων χωρῶν ποὺ διέσχισε κατὰ τὴν πρὸς ἀνατολὰς κίνησίν του καὶ ἐπιθυμῶν συγχρόνως νὰ ἐξερευνήσῃ τὰς πρὸς τὸν Ὠκεανὸν ἀκτὰς τῆς ἀχανοῦς Αὐτοκρατορίας του, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιστρέψῃ χρησιμοποιῶν τὰς ποταμίας ὁδοὺς τοῦ Ὑδάσπους, τοῦ Ἀκεσίνα (2) καὶ τοῦ Ἰνδοῦ, μέχρι τῶν ἐκβολῶν του πρὸς τὸν Ἰνδικὸν Ὠκεανόν, ἐκεῖθεν δὲ τὸ μεγαλύτερον τμῆμα κατὰ μῆκος τῶν παραλίων, ἐφ' ὅσον τοῦτο θὰ τοῦ ἦτο δυνατόν, τὸ δὲ ὑπόλοιπον διὰ τοῦ στόλου παραπλέοντος τὰ παράλια ταῦτα. Ἔχων τὸ σχέδιον τοῦτο ἐν νῷ ὁ Ἀλέξανδρος εἶχεν ἤδη διατάξει διαρκούσης τῆς πρὸς Ἀνατολὰς ἀκόμη κινήσεως τὴν συγκέντρωσιν ξυλείας καὶ ναυπηγῶν κατὰ μῆκος τῶν ὀχθῶν τοῦ Ὑδάσπους καὶ τὴν ναυπήγησιν μεγάλου ἀριθμοῦ πλοίων. Κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 326 π.Χ., συμπληρωθει-

1) Ἡ μικτὴ αὕτη ἐξ Ἑλλήνων καὶ ἰθαγενῶν συγκρότησις τοῦ στρατοῦ, τοῦ ὁποίου τὰ στελέχη, ἀνώτερα καὶ κατώτερα,, ἀπετέλουν οἱ Ἕλληνες, παρουσίαζε πολλὰς ἀναλογίας πρὸς τὴν τοῦ σημερινοῦ Ἀγγλικοῦ στρατοῦ τῶν Ἰνδιῶν.

2) Ὑδάσπης εἶναι ὁ σημερινὸς ποταμὸς Jelym, ὁ Ἀκεσίνης εἶναι ὁ Chenab, ὁ δὲ Ὑδραώτης εἶναι ὁ Ravi.

σῶν ὅλων τῶν προετοιμασιῶν, ἤρχισεν ἡ κάθοδος τῆς στρατιᾶς, τὸ μὲν διὰ τῶν ναυπηγηθέντων πλοίων καὶ διὰ χιλίων μικρῶν ποταμίων πλοιαρίων τῶν ἰθαγενῶν, τὸ δὲ διὰ πορειῶν κατὰ μῆκος τῶν ὀχθῶν μέχρι τῶν Πατάλων (1) πόλεως κειμένης πρὸ τοῦ Δέλτα τοῦ Ἰνδοῦ.

Οὕτως ὁ πλοῦς τοῦ στόλου θὰ ἀπετελεῖτο ἀπὸ ἓν τμῆμα ἐντὸς τοῦ Ἰνδοῦ μέχρι τῶν ἐκβολῶν του καὶ ἀκολούθως ἀπὸ τὸν παράπλουν τῶν παραλίων τοῦ Ἰνδικοῦ Ὠκεανοῦ. Ἡ ἀρχηγία τοῦ στόλου τούτου ἀνετέθη παρὰ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου εἰς τὸν Νέαρχον τὸν Ἀνδροτίμου, Κρῆτα, δμήλικα καὶ προσφιλῆ εἰς αὐτόν, τὸν ὁποῖον ὁ Ἀρριανὸς εἰς τὴν «Ἰνδικήν» του χαρακτηρίζει ὡς τὸν διασημότατον τῶν μετὰ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου συστρατευσαμένων. Ἡ ἐκλογὴ τοῦ ἀνδρὸς διὰ τὴν τόσον τιμητικὴν καὶ τόσον δυσχερῆ ἐν ταυτῷ ἀποστολὴν ἀπεδείχθη ἐκτάκτως ἐπιτυχής, διότι συνεδύαζεν οὗτος τὴν περίνοιαν μετὰ τοῦ ἀτρομήτου θάρρους καὶ τὴν ναυτικὴν ἐμπειρίαν μετὰ ἀξιοθαυμάστων προσόντων Ἀρχηγοῦ.

Ὁ πλοῦς οὗτος τοῦ Νεάρχου παρέμεινε περίφημος εἰς τὴν Ἱστορίαν ὡς μία τῶν σπουδαιοτέρων ἐκ τῶν μεγάλων θαλασσίων ἐξερευνήσεων, ὁ σκοπὸς δὲ αὐτοῦ ἦτο τριπλοῦς ἤτοι:

α) ***Στρατιωτικός***: Ἡ μελέτη τῆς ἐξασφαλίσεως *τῶν ἀπωτάτων* περιοχῶν τῆς ἀπεράντου αὐτοκρατορίας.

β) ***Ἐμπορικός:*** Ἡ ἐγκατάστασις θαλασσίας συγκοινωνίας διὰ τὴν μεταφορὰν ἐμπορευμάτων ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς Αὐτοκρατορίας πρὸς τὰς Ἰνδίας καὶ τανάπαλιν.

γ) ***Ἐπιστημονικός***: Ἡ συστηματικὴ μελέτη τῶν ἀκτῶν καὶ τῆς θαλασσοπλοΐας εἰς τὰς μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀνεξερευνήτους ἀκτὰς τοῦ Ἰνδικοῦ Ὠκεανοῦ, ἡ ὁποία, καθὼς περαιτέρω θὰ ἴδωμεν, ἐπρόκειτο νὰ συμπληρωθῇ διὰ τῆς ἐξερευνήσεως καὶ τῆς Δ. ἀκτῆς τοῦ Περσικοῦ κόλπου.

Ὁ στόλος, ποὺ ἐτέθη ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Νεάρχου διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῶν ἀνωτέρω σκοπῶν, ἀπετελέσθη ἐν συνόλῳ ἀπὸ 80 πολεμικὰ πλοῖα μικροῦ ἐκτοπίσματος (τύπου τριακοντόρου) ναυπηγηθέντα ὅλα εἰς τὰ Πάταλα, καθὼς καὶ ἀπὸ μέγαν ἀριθμόν, ἀνερχόμενον κατά τινας εἰς 700, παντοειδῶν ἐμπορικῶν πλοίων (ὁλκάδων, σκευαγωγῶν, ἱππαγωγῶν κ.λ.π.). Εἰς τὴν νηοπομπὴν αὐτὴν εἶχαν προστεθῆ, διαρκοῦντος τοῦ ἐντὸς τοῦ Ἰνδοῦ πλοῦ, καὶ τὰ προαναφερ-

1) Πάταλα, τὸ σημερινὸν Haiderabad.

θέντα 1000 ἐγχώρια πλοιάρια τῶν ἰθαγενῶν. Ἀρχιεπιστολεὺς τοῦ στόλου τούτου ἦτο ὁ Ὀνησίκρητος ὁ Ἀστυπαλαιεύς, γραμματεὺς δὲ ὁ Εὐαγόρας ὁ Κορίνθιος, ἐκ τοῦ ἡμερολογίου τοῦ ὁποίου διεσώθησαν μέχρι τῶν ἱστορησάντων τὰ κατὰ τον Ἀλέξανδρον ἱστορικῶν αἱ λεπτομέρειαι τοῦ θαλασσίου τούτου πλοῦ (1).

Ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὰ κυριώτερα περιστατικὰ καὶ οἱ σταθμοὶ τοῦ θαλασσίου τούτου ναυτικοῦ κατορθώματος ἔχουν ὡς ἑξῆς :

Τὸ πρῶτον αὐτοῦ τμῆμα, δηλ. ἡ ποταμοπλοΐα ἐκτὸς τοῦ Ὑδάσπους, τοῦ Ἀκεσίνα καὶ τοῦ Ἰνδοῦ, τὸ ὁποῖον ἤρχισε, καθὼς εἴδαμεν, τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 326, διήρκεσε μέχρι τοῦ τέλους Ἰουλίου τοῦ ἑπομένου ἔτους, ὁπότε ὁ στόλος ἔφθασεν εἰς Πάταλα, ὅπου ἀρχίζει τὸ Δέλτα τοῦ Ἰνδοῦ. Τὸ μέρος τοῦτο τοῦ πλοῦ ἀπὸ ναυτικῆς ἀπόψεως παρουσίαζε δυσχερείας ὄχι καθαρῶς ναυτικῆς φύσεως, ἐξαιρέσει τῶν σημείων ὅπου γίνονται αἱ συμβολαὶ τῶν διαφόρων παραποτάμων καὶ συγκεκριμένως κατὰ σειρὰν πρῶτον τοῦ Ἀκεσίνα, κατόπιν τοῦ Ὑδραώτου καὶ τελευταίου τοῦ Ὑφάσιος (2). Εἰς τὰ σημεῖα ταῦτα καὶ ἰδίως εἰς τὸ πρῶτον αἱ σχηματιζόμεναι δίναι ἀπετέλουν μέγαν κίνδυνον, θεωρούμενον μάλιστα παρὰ τῶν ἰθαγενῶν ὡς ἀνυπέρβλητον· ἐὰν δὲ κατωρθώθη ὁ διάπλους αὐτῶν μὲ ἐλαχίστας ζημίας, τοῦτο ὠφείλετο εἰς τὰ παρὰ τοῦ ναυάρχου ληφθέντα μέτρα τῆς ἀραιώσεως τῶν μεταξὺ τῶν πλοίων ἀποστάσεων, τῆς προσεκτικῆς πηδαλιουχίας καὶ τῆς ἑτοιμασίας διὰ παροχὴν ἀμέσου βοηθείας προς πᾶν κινδυνεῦον πλοῖον καὶ διάσωσιν τῶν ἐνδεχομένων ναυαγῶν.

Εἰς ἀντίρροπον ὅμως τὸ μέρος τοῦτο τοῦ πλοῦ παρουσίαζε τὴν δυσχέρειαν τοῦ ὅτι, πρὸς ἐξασφάλισίν του, ἀπῃτεῖτο ἡ καθυπόταξις ὅλων τῶν παρὰ τοὺς ποταμοὺς τούτους κατοικούντων λαῶν, ἰδίᾳ δὲ τῶν Μαλλῶν, οἱ ὁποῖοι πολεμικώτατοι ὄντες καὶ διαθέτοντες στρα-

1) Ὁ Ἀρριανὸς (XVIII, 3) δίδει καὶ τὰ ὀνόματα τῶν τριηράρχων, ἐκ τῶν ὁποίων 24 ἦσαν Μακεδόνες, ὀκτὼ μέλη τοῦ Ἐπιτελείου τοῦ Ἀλεξάνδρου, 6 Ἕλληνες (ἐν οἷς καὶ ὁ Γραμματεὺς τοῦ Βασιλέως), δύο βασιλόπαιδες Κύπριοι καὶ εἷς Πέρσης. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ ὀνομασία τῶν «τριηράρχων» κατὰ τὰ ἐν Ἑλλάδι εἰωθότα, καίτοι τὰ πλοῖα ἅτινα οὗτοι ἐπρόκειτο νὰ κυβερνήσουν δὲν ἦσαν τριήρεις, ἀλλὰ μόνον τριακόντοροι. Βλέπε καὶ Ν. Καρυδάκη, ὁ Νέαρχος.

2) Οἱ δύο πρῶτοι συμβάλλοντες παραπόταμοι εἶναι ὁ Ὑδάσπης καὶ ὁ Ἀκεσίνας, μετὰ τὴν συμβολὴν τῶν ὁποίων ὁ ποταμὸς λαμβάνει τὸ ὄνομα τοῦ δευτέρου ἐξ αὐτῶν, διατηρεῖ δὲ τοῦτο καὶ μετὰ τὴν συμβολὴν τοῦ Ὑδραώτου καὶ τοῦ Ὑφάσιος μέχρι τῆς συμβολῆς του μετὰ Ἰνδοῦ, ὁπότε λαμβάνει πλέον τὸ ὄνομα τοῦ Ἰνδοῦ μέχρι τῶν ἐκβολῶν του.

τιωτικὴν δύναμιν 60.000 πεζῶν, 10.000 ἱππέων καὶ 700 ἁρμάτων προέβαλον πείσμονα ἀντίστασιν. Χάρις εἰς τὸ θαυμάσιον στρατηγικὸν σχέδιον τοῦ Ἀλεξάνδρου, διὰ τοῦ ὁποίου εὑρέθησαν οὗτοι κυκλωμένοι, ἀπὸ Β.Δ. μὲν παρὰ τοῦ τμήματος τοῦ στρατοῦ οὗτινος ἡγεῖτο αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος, ἀπὸ Ν. δὲ παρὰ τοῦ Ἡφαιστίωνος ὅστις εἶχε διαταχθῆ νὰ καταλάβῃ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Ὑδραώτου, ἀπὸ Δυσμῶν δὲ παρὰ τοῦ ὑπὸ τὸν Νέαρχον στόλου διαταχθέντος νὰ συνεχίσῃ τὸν πλοῦν καὶ νὰ καταλάβῃ μετὰ τοῦ Κρατέρου τὴν δ. ὄχθην τοῦ Ἀκεσίνα, ἡ ἀντίστασις τῶν Μαλλῶν τελειωτικῶς ἐκάμφθη. Κατὰ τὴν κατάληψιν ὅμως τοῦ τελευταίου ἐρείσματος τῆς ἀντιστάσεώς των ἐτραυματίσθη σοβαρῶς καὶ αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος, παρέστη δὲ ἀνάγκη νὰ διακοπῇ ἡ κάθοδος πρὸς τὸν Ἰνδὸν μέχρις ἀποθεραπείας του. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἐναυπηγήθησαν καὶ τινα νέα πλοῖα αὐξηθέντος οὕτω τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ μεγάλων καὶ μικρῶν πλοίων καὶ πλοιαρίων εἰς 2000 περίπου. Συνεχισθέντος τοῦ πλοῦ μετὰ τὴν ἀνάρρωσιν τοῦ Βασιλέως ὁ ὑπὸ τὸν Νέαρχον στόλος φέρων 1700 ἱππεῖς καὶ 10.000 πεζοὺς ἔφθασεν εἰς τὴν συμβολὴν Ἀκεσίνα καὶ Ἰνδοῦ κατ' Ἰανουάριον τοῦ 325 π.Χ.

Περὶ τὰ μέσα Φεβρουαρίου ὁ στόλος ἐξεκίνησε καὶ πάλιν, διέπλευσε τὸ τμῆμα τοῦ Ἰνδοῦ τὸ διαβρέχον τὴν χώραν τῶν Σόγδων, οἵτινες ὑπετάγησαν οἰκειοθελῶς, ἀκολούθως δὲ τὸ τμῆμα τὸ διαβρέχον τὰς ἐπικρατείας τῶν ἡγεμόνων Σάμβου, Ὀξυκανοῦ καὶ Μουσικανοῦ, αἱ ὁποῖαι ὑπετάγησαν ἐπίσης, ἀλλὰ κατόπιν ἀντιστάσεως. Μετὰ ταῦτα τὸ τρίτον περίπου τοῦ στρατοῦ διετάχθη ὅπως βαδίσῃ πρὸς Δυσμὰς μέσῳ τῆς Ἀραχωσίας καὶ Δρογκανῆς μὲ κατεύθυνσιν πρὸς τὴν Καρμανίαν, τὸ δὲ ὑπόλοιπον ὑποδιαιρεθὲν εἰς δύο τμήματα διετάχθη νὰ βαδίζῃ, τὸ ἓν μὲν ὑπὸ τὸν Πείθωνα κατὰ μῆκος τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Ἰνδοῦ, τὸ ἕτερον δὲ ὑπὸ τὸν Ἡφαιστίωνα κατὰ μῆκος τῆς δεξιᾶς, καλύπτοντα ἑκατέρωθεν τὸν στόλον, οὗ ἐπέβαινεν αὐτὸς ὁ Βασιλεὺς μετὰ μικροῦ τμήματος στρατοῦ. Οὕτως ὁ στόλος ἔφθασεν ἐν ἀσφαλείᾳ περὶ τὰ τέλη Ἰουλίου 325 π.Χ. εἰς Πάταλα, ἥτις ἀπετέλει καὶ τότε, καθὼς ἀποτελεῖ καὶ σήμερον, σημαντικὸν κέντρον διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου καὶ ἐδέσποζεν ὅλης τῆς περὶ τὸν κάτω Ἰνδὸν περιοχῆς.

Ὁ Ἀλέξανδρος ἐκ Πατάλων ἐπεχείρησεν αὐτοπροσώπως μετὰ τοῦ Νεάρχου ἡγουμένου ὀλίγων ἐκλεκτῶν πλοίων ἀναγνώρισιν τῶν βραχιόνων τοῦ Δέλτα τοῦ Ἰνδοῦ, πρῶτον τοῦ δυτικοῦ, ὕστερον δὲ τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ μετὰ ταῦτα ἀπεφάσισε νὰ ἐκπέμψῃ τὸν Νέαρχον μετὰ τοῦ

στόλου εἰς τὸ δεύτερον καὶ δυσχερέστερον τμῆμα τοῦ πλοῦ, τὸ κατὰ μῆκος τῶν παραλίων τοῦ Ἰνδικοῦ Ὠκεανοῦ.

Ἡ ὀργάνωσις καὶ προπαρασκευὴ τῆς ὅλης ἐπιχειρήσεως, ὀφειλομένη εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν Ἀλέξανδρον, προέβλεπε δι' ὅλα τὰ ἀναγκαῖα ἰδιαιτέρως δὲ διὰ τὸ ζήτημα τοῦ ἀνεφοδιασμοῦ τοῦ στόλου, τοῦ ὁποίου τὰ πληρώματα ὑπερέβαιναν τὰς 20.000 ἀνδρῶν, εἰς τρόφιμα καὶ παντὸς εἴδους ὑλικὰ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πλοῦ. Πρὸς τοῦτο ἐγκατεστάθησαν εἰς διάφορα σημεῖα τῆς ἀκτῆς, ἔνθα ὑπῆρχαν ὅρμοι, κέντρα ἐφοδιασμοῦ. Παρὰ τὴν πρόνοιαν ὅμως ταύτην τὸ ἐγχείρημα ἐξηκολούθει νὰ παρουσιάζῃ δυσχερείας κολοσσιαίας, ὀφειλομένας κυρίως εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ὁλόκληρος ἡ διαδρομὴ ἐξετελεῖτο κατὰ μῆκος ἀγνώστων καὶ ἀνεξερευνήτων ἀκτῶν μὲ πλοῖα μικρὰ καὶ δυσκόλως δυνάμενα νὰ ἀνθέξουν εἰς τὴν μανίαν τοῦ Ἰνδικοῦ Ὠκεανοῦ.

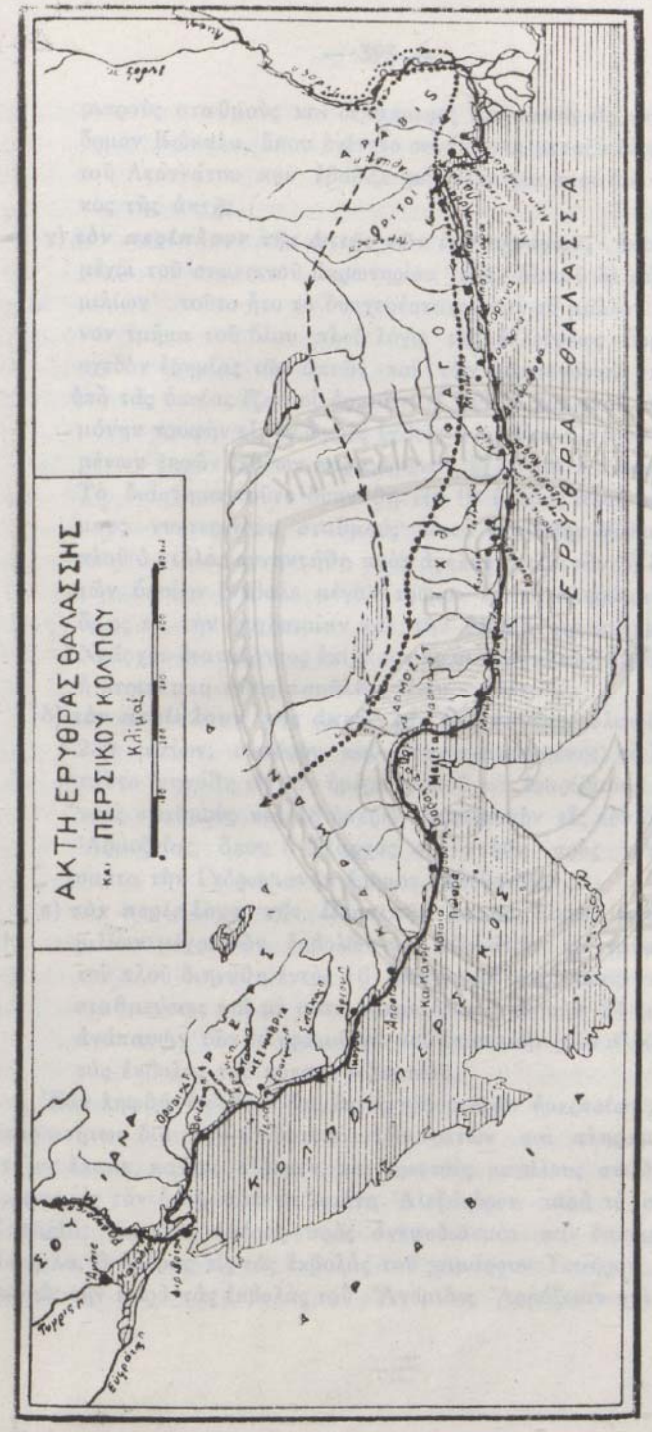
Τὸ μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ποτάμιον τμῆμα τοῦ πλοῦ διὰ τοῦ Ἰνδοῦ πρὸς τὰς ἐκβολὰς εἶχε καλύψει ὁλικὸν μῆκος 10.000 σταδίων ἤτοι 625 μιλίων. Τὸ δεύτερον τμῆμα, ἡ ὠκεανοπλοΐα ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν κατὰ μῆκος τῶν ἀκτῶν τοῦ Ἰνδικοῦ Ὠκεανοῦ μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Εὐφράτου ἐν τῷ Περσικῷ κόλπῳ, ὁλικοῦ μήκους 21.000 σταδίων ἤτοι 1.300 μιλίων περίπου, διηνύθη ἐντὸς χρονικοῦ διαστήματος 130 ἡμερῶν, κατὰ τὸ διάστημα δὲ τοῦτο ἐπανειλημμένως εὑρέθη ὁ Νέαρχος εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἀντιμετωπίσῃ πάσης φύσεως περιπετείας καὶ κινδύνους.

Διὰ νὰ παρακολουθήσωμεν ἐν συντόμῳ τὴν Ὀδύσσειαν, ποὺ ἀπετέλεσε τὸ θαλάσσιον τμῆμα τοῦ πλοῦ τοῦ Νεάρχου, θὰ τὸ διαιρέσωμεν εἰς τὰς ἀκολούθους πέντε φάσεις:

α) ***τὸν περίπλουν τῆς ἀκτῆς τῶν Ἀραβεντῶν***: μήκους 62 ½ μιλίων, διὰ τὴν διάνυσιν τῶν ὁποίων ἐχρειάσθησαν 5 ἡμέραι καὶ παραμονὴ 25 περίπου ἡμερῶν ἐν τῷ ὅρμῳ Σάγμαδα τῷ μετανομασθέντι εἰς «λιμένα Ἀλεξάνδρου». Ἡ βραδύτης αὕτη ἐξηγεῖται λόγῳ τῶν ἐξαιρετικῶς δυσχερῶν ναυτιλιακῶν συνθηκῶν, ποὺ παρουσιάζει καὶ σήμερον ἀκόμη ὁ περίπλους τῆς πλήρους ὑφάλων καὶ ἄλλων κινδύνων ἀκτῆς ταύτης εἰς πλοῖα πολὺ μεγαλύτερα καὶ πολὺ ἀρτιώτερον ἐξωπλισμένα ἀπὸ τὰ ἀτελῆ ναυπηγήματα, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπετελεῖτο ὁ στόλος τοῦ Νεάρχου.

β) ***τὸν περίπλουν τῆς ἀκτῆς τῶν Ὠρειτῶν*** ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἀράβιος ποταμοῦ μέχρι Μάλανα, ὁλικοῦ μήκους 98 μιλίων, διὰ τὰ ὁποῖα ἐχρειάσθησαν 5 ἡμέραι πλοῦ μὲ ἰσαρίθμους

ΠΙΝΑΞ XII

μικροὺς σταθμοὺς καὶ δεκαήμερος παραμονὴ εἰς τὸν ἀσφαλῆ ὅρμον Κώκαλα, ὅπου ἐγένετο συνάντησις μεταξὺ Νεάρχου καὶ τοῦ Λεοννάτου ποὺ ἐβάδιζε μὲ ἓν τμῆμα στρατοῦ κατὰ μῆκος τῆς ἀκτῆς.

γ) ***τὸν περίπλουν τῆς ἀκτῆς τῶν ἰχθυοφάγων,*** ἐκτεινομένης μέχρι τοῦ σημερινοῦ ἀκρωτηρίου Jask, ὁλικοῦ δὲ μήκους 625 μιλίων· τοῦτο ἦτο τὸ δυσχερέστατον καὶ τὸ μᾶλλον ἐπικίνδυνον τμῆμα τοῦ ὅλου πλοῦ λόγῳ τῆς ἐλλείψεως ὅρμων, τῆς σχεδὸν ἐρημίας τῶν ἀκτῶν καὶ τῶν πρωτογόνων συνθηκῶν, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἔζων οἱ ἀραιότατοι αὐτῶν κάτοικοι, οἵτινες ὡς μόνην τροφὴν εἶχαν ὠμοὺς ἰχθεῖς ἢ μᾶλλον ἄλευρον ἐκ τριβομένων ξηρῶν ἰχθύων παραγόμενον, ἐξ οὗ καὶ ἡ ὀνομασία των. Τὸ διάστημα τοῦτο δυνηύθη εἰς 19 ἡμέρας πλοῦ μὲ ἰσαρίθμους νυκτερινοὺς σταθμούς· κατὰ τὴν 12ην δὲ ἡμέραν τοῦ πλοῦ ὁ στόλος συνηντήθη πρὸς ἀγέλην φαλσινῶν, ἡ ἐμφάνισις τῶν ὁποίων ἐνέβαλε μέγαν τρόμον εἰς τὰ πληρώματα· χάρις ὅμως εἰς τὴν ψυχραιμίαν καὶ τὴν ἑτοιμότητα πνεύματος τοῦ Νεάρχου διατάξαντος ἐπίπλουν κατὰ τῶν κητῶν ὡς ἐπὶ μάχην ἡ περιπέτεια αὕτη παρῆλθεν ἄνευ συνεπειῶν.

δ) ***τὸν περίπλουν τῆς ἀκτῆς τῆς Καρμανίας,*** ὁλικοῦ μήκους 230 μιλίων, εὐφόρου καὶ πυκνοκατοικημένης· τὸ διάστημα τοῦτο διηνύθη εἰς 9 ἡμέρας πλοῦ μὲ ἰσαρίθμους νυκτερινοὺς σταθμοὺς καὶ 18 ἡμερῶν παραμονὴν εἰς τὸν ὅρμον τῆς Ἁρμοζείας, ὅπου ὁ Νέαρχος συνηντήθη πρὸς τὸν διασχίσαντα τὴν Γεδρωσιανὴν ἔρημον Ἀλέξανδρον.

ε) ***τὸν περίπλουν τῆς Περσικῆς ἀκτῆς,*** ὁλικοῦ μήκους 400 μιλίων μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Εὐφράτου· τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ πλοῦ διηνύθη ἐντὸς 16 ἡμερῶν μὲ ἰσαρίθμους νυκτερινὰς σταθμεύσεις καὶ μὲ μίαν μακροτέραν διακοπὴν 24 ἡμερῶν δι' ἀνάπαυσιν τῶν πληρωμάτων καὶ ἐπισκευὴν τῶν πλοίων παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ποταμοῦ Σιτακοῦ.

Ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι, ἐκτὸς τῶν μικρῶν ἡμερεσίων σταθμῶν ἀπαραιτήτων διὰ τὴν ἀνάπαυσιν τῶν ἐρετῶν καὶ πληρωμάτων, ὁ στόλος ἔκαμε, καθὼς εἴδομεν, καὶ ἀρκετοὺς μεγάλους σταθμοὺς (24 ἡμέρας εἰς τὸν ὀνομασθέντα λιμένα Ἀλεξάνδρου παρὰ τὸ σημερινὸν Karachi, ἀρκετὰς ἡμέρας πρὸς ἀνεφοδιασμὸν καὶ ἐπισκευὴν εἰς Κώκαλα, 6 ἡμέρας εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ χειμάρρου Τομήρου, 18 ἡμέρας εἰς τὴν παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀνάμιδος Ἁρμόζειαν καὶ 24 ἡμέ-

ρας παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Σιτακοῦ), τότε τὸ χρονικὸν διάστημα τοῦ πλοῦ κατέρχεται κάτω τῶν 60 ἡμερῶν. Προκειμένου δὲ περὶ μιᾶς τόσον πολυαρίθμου δυνάμεως πλοίων πάσης κατηγορίας τὸ διάστημα τοῦτο δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡρκετὰ σύντομον, κατὰ τοσοῦτῳ μάλλον, καθόσον ὁ πλοῦς των ἦτο ἐξερευνητικὸς κατὰ μῆκος ἀξένων καὶ ἀγνώστων ἀκτῶν χωρὶς τὴν βοήθειαν ἐντοπίων πλοηγῶν μὲ τὰ ἀτελῆ ναυτιλιακὰ μέσα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Διὰ ταῦτα πάντα δικαίως ἐθαυμάσθη τὸ κατόρθωμα τοῦτο τοῦ Νεάρχου, τὸ ὁποῖον δὲν ὑπῆρξεν ἄμοιρον σημαντικῶν πρακτικῶν συνεπειῶν. Πράγματι, διὰ τῆς ἐξερευνήσεως αὐτῆς, ἡ ὁποία μαζὺ μὲ τὸν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 348 καὶ 343 π.Χ. ἐξερευνητικὸν πλοῦν τοῦ Μασαλιώτου Πυθέου πρὸς τὴν Θούλην (Ἰσλανδίαν) δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς πρόδρομοι τῶν μεταγενεστέρων κατὰ δεκαοκτὼ αἰῶνας ἐξερευνητικῶν Ὠκεανείων ταξειδίων τῶν Πορτογάλλων θαλασσοπόρων, κατέστη δυνατὴ ἡ ἐγκατάστασις ὁδοῦ συγκοινωνίας ταχυτέρας καὶ ἀσφαλεστέρας τῆς διὰ καραβανίων μεταξὺ τῆς πρωτευούσης τῆς νέας Αὐτοκρατορίας καὶ τῶν Ἰνδιῶν. Τὴν ἐπιτυχῆ ταύτην ἐπιχείρησιν τοῦ Νεάρχου ἐπηκολούθησαν συμφώνως μὲ τὸ πρόγραμμα τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐξερευνητικαὶ ἀποστολαὶ κατὰ μῆκος τῆς Ἀραβικῆς ἀκτῆς τοῦ Περσικοῦ κόλπου καὶ πέραν αὐτοῦ, πιθανῶς μέχρι τῶν στενῶν τοῦ Aden.

Ἀπὸ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Εὐφράτου, ὅπου ἔφθασε περὶ τὰ μέσα Φεβρουαρίου τοῦ 324 π. Χ., ὁ στόλος τοῦ Νεάρχου, ἀφοῦ διέπλευσε τὴν στομαλίμνην Καβαδέρβην 150 μιλίων περίπου μήκους, ποὺ παρουσίαζε μεγάλας ναυτιλιακὰς δυσκολίας λόγῳ τῶν ἀβαθῶν, ἠναγκάσθη ἕνεκα ἀλλαγῆς δρομολογίου τοῦ Ἀλεξάνδρου νὰ τὴν διαπλεύσῃ ἐκ νέου πρὸς τὴν ἀντίθετον φοράν, ὥστε νὰ ἀναπλεύσῃ τὸν Πασίτιγριν καὶ ὄχι τὸν Εὐφράτην, ὅπως ἀρχικῶς ὑπελόγιζεν. Διὰ τοῦ ποταμοῦ δὲ τούτου καὶ τοῦ Εὐλαίου, ποὺ εἶχε ζευχθῆ πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτόν, ὁ Νέαρχος ὡδήγησε τὸν στόλον εἰς Σοῦσα τῇ 24 Φεβρουαρίου 324 π. Χ. Ἐκεῖ, ἐν μέσῳ τῶν ἐπευφημιῶν τοῦ στρατοῦ παρέδωκεν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον ὅλα τὰ πλοῖα σῶα καὶ ἀβλαβῆ, πλὴν δύο, ποὺ εἶχαν χαθῆ ἀπὸ αἰφνιδίαν καταιγίδα παρὰ τὴν βραχώδη ἀκτὴν τῶν Καβάνων καὶ ἐδέχθη ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ Βασιλέως ὡς δικαίαν ἀνταμοιβὴν τὴν ὑπερτάτην τιμητικὴν διάκρισιν τοῦ χρυσοῦ στεφάνου.

Ὁ Ἀλέξανδρος παρέμεινεν εἰς τὰ Σοῦσα καὶ τὴν Σουσιανὴν ἐπί τινας μῆνας, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ὁποίων ἠσχολήθη μὲ τὰ σοβαρώτατα προβλήματα τῆς διοικητικῆς καὶ οἰκονομικῆς ὀργανώσεως τοῦ τεραστίου Κράτους, ποὺ εἶχε δημιουργήσει. Προσεπάθησεν ἐπίσης

νὰ συγχωνεύσῃ κατὰ τὸ δυνατὸν τοὺς Ἕλληνας καὶ Μακεδόνας μετὰ τῶν ἐγχωρίων κατοίκων, διὰ νὰ στερεώσῃ τὴν κατοχήν του. Περὶ τὰ τέλη Αὐγούστου μετέβη εἰς τὰ Ἐκβάτανα, ὅπου παρουσιάσθησαν ἐνώπιόν του Πρέσβεις διαφόρων φυλῶν τῆς Λιβύης, τῆς Σικελίας, τῆς Σαρδηνίας καὶ αὐτῆς τῆς Καρχηδόνος, τῶν ἐν Ἰταλίᾳ Τυρρηνῶν, κατά τινας δὲ καὶ Ρωμαίων καὶ ἄλλων ἀκόμη περισσότερον μεμακρυσμένων λαῶν, ὡς τῶν Αἰθιόπων, ποὺ κατώκουν τὴν κεντρικὴν Ἀφρικὴν καὶ τῶν Ἰβήρων καὶ τῶν Γαλατῶν, ποὺ κατεῖχον τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην. Ἀνεγνωρίζετο κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὡς παγκόσμιος ἡ Νέα Αὐτοκρατορία καὶ αἱ κατακτητικαὶ βλέψεις τοῦ Ἀλεξάνδρου ἤρχισαν νὰ στρέφωνται πλέον πρὸς Δυσμάς, πρὸς τὴν Λυβύην καὶ τὴν Καρχηδόνα, ὅταν ὁ πρόωρος θάνατός του, ἐπισυμβὰς τὸν Ἰούνιον τοῦ 323, ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν καταπληκτικὴν σταδιοδρομίαν του.

Αἱ κατακτήσεις τοῦ Ἀλεξάνδρου ηὔρυναν τὸ πλαίσιον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐκινεῖτο καὶ ἔδρα ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμός. Τὸ Αἰγαῖον, ἡ Προποντίς, τὸ Δ. Τμῆμα τοῦ Εὐξείνου καὶ αἱ περιβρεχόμεναι ἀπὸ τὰς θαλάσσας ταύτας χῶραι τῆς Ἑλλάδος, τῆς Μακεδονίας, τῆς Θράκης καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, καθὼς καὶ τὰ Ν. παράλια τῆς Ἰταλίας καὶ Σικελίας, ὅπου ἀπὸ αἰώνων περιωρίζετο κυρίως ἡ δρᾶσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐξηκολούθησαν νὰ παραμένουν πάντοτε ὡς ἡ παλαιὰ αὐτοῦ κοιτίς. Κατόπιν ὅμως τῶν κατακτήσεων τοῦ Ἀλεξάνδρου ἡ Ἑλληνικὴ διανόησις, ἡ παιδεία, αἱ τέχναι καὶ πρὸ παντὸς τὸ ἐμπόριον, ἐπεκτείνονται ὡς κυρίαρχοι εἰς τὰ παράλια τοῦ Πόντου, εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας καὶ καθ' ὅλην τὴν Ν. Δ. λεκάνην τῆς Μεσογείου, ἀλλὰ καὶ ἔξω αὐτῆς πρὸς τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν καὶ τὸν Ἰνδικὸν Ὠκεανόν. Αἱ θαλάσσιοι συγκοινωνίαι ἀποτελοῦν ζωτικὰς ἀρτηρίας διὰ τὴν ἱδρυθεῖσαν ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς Περσικῆς νέαν Αὐτοκρατορίαν. Καὶ διὰ τὴν ὀργάνωσιν καὶ ἐξασφάλισιν αὐτῶν ἀπησχολήθη— μὲ ἔντασιν ἀνάλογον τῆς σημασίας των— ὁ πρακτικὸς νοῦς τοῦ Μεγάλου Κατακτητοῦ. Ὁ περίπλους τοῦ Νεάρχου, ἡ μεθοδικὴ κατόπιν ἐξερεύνησις τῶν παραλίων τῆς Ἀραβίας, ἡ ὀργάνωσις καὶ ἐκμετάλλευσις θαλασσίας ὁδοῦ ἀπὸ τῶν Ἰνδιῶν πρὸς τὴν Αἴγυπτον, ὁ σχεδιασθεὶς περίπλους τῆς Ἀφρικῆς, ὅλα αὐτὰ ἀποτελοῦν τὰ γνωστὰ τμήματα ἑνὸς κολοσσιαίου γενικοῦ σχεδίου ἐγκαταστάσεως θαλασσίων ὁδῶν, ποὺ θὰ ἔφεραν εἰς ἄμεσον καὶ ἀσφαλῆ ἐπικοινωνίαν τὰ παλαιὰ πεδία τῆς δράσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρὸς τὰς μακρυνὰς ἀγορὰς τῶν Ἰνδιῶν καὶ τῆς Ἀραβίας.

IV. Ὁ ρόλος τῆς θαλασσίας δυνάμεως κατὰ τοὺς πολέμους τῶν διαδόχων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου.

Ἡ περίοδος τῆς βασιλείας τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἐπέρασε σύντομος καὶ μεγαλειώδης, ὡσὰν φωτεινὸν μετέωρον. Ἡ πεντηκονταετία ὅμως, ποὺ ἐπηκολούθησε μετὰ τὸν θάνατόν του, παρουσιάζει εἰς τὸν ἐπιχειροῦντα νὰ τὴν μελετήσῃ τὸ θέαμα μιᾶς συγκεχυμένης μάζης γεγονότων, πολέμων, περιπλόκων διαπραγματεύσεων, σκοτεινῶν ραδιουργιῶν, φρικτῶν ἐγκλημάτων, προσωρινῶν συνθηκῶν καὶ νέων ρήξεων, τὴν ὁποίαν δὲν προτιθέμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν εἰς τὰς λεπτομερείας της.

Ἄλλως τε τὰ περισσότερα γεγονότα τῆς ταραχώδους αὐτῆς περιόδου διεδραματίσθησαν εἰς γεωγραφικὸν πλαίσιον πολὺ εὐρύτερον ἀπὸ αὐτὸ ποὺ ἀπασχολεῖ τὴν ἀφήγησίν μας. Διʼ αὐτὸ θὰ περιορισθῶμεν κυρίως εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν γεγονότων, ποὺ συνέβησαν εἰς τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας, διὰ νὰ ἀνεύρωμεν μέσα εἰς τὰς περιπετείας των τὴν σταθερὰν καὶ συνεχῆ ἐπίδρασιν τῆς θαλασσίας δυνάμεως.

Ὁ πρῶτος ἀντίκτυπος, ποὺ εἶχεν ἡ ἀπροσδόκητος ἀναγγελία τοῦ θανάτου τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἦτο ἡ ἐξέγερσις ὅλων ἐκείνων τῶν ἀνησύχων στοιχείων, τὰ ὁποῖα ἐκράτει ἐπὶ τόσα ἔτη εἰς ἀναγκαστικὴν ὑποταγὴν ἡ κολοσσιαία ἐπιβολὴ τῆς προσωπικότητός του. Τὸ κέντρον δὲ τῆς ἐξεγέρσεως αὐτῆς ἀπετέλεσαν καὶ πάλιν αἱ Ἀθῆναι.

Ἡ βελτίωσις τῆς οἰκονομικῆς των καταστάσεως, ποὺ εἶχεν ἀρχίσει ἀπὸ τῆς διοικήσεως τοῦ Εὐβούλου, ἐσυνεχίσθη χάρις εἰς τὴν δεξιὰν διεύθυνσιν τῶν δημοσίων οἰκονομικῶν παρὰ τοῦ Λυκούργου ἀπὸ τοῦ 338 μέχρι τοῦ 326. Οἱ ναύσταθμοι εἶχαν ἀρχίσει νὰ ἐπανακτοῦν τὴν παλαιάν των δραστηριότητα. Αἱ ἐγκαταστάσεις των ἐπεξετάθησαν καὶ ἐβελτιώθησαν, καθὼς προκύπτει ἀπὸ τὴν οἰκοδόμησιν τῆς περιφήμου Σκευοθήκης τοῦ Φίλωνος. Οἱ νεώσοικοι ἐγέμιζαν πάλιν ἀπὸ νεοτεύκτους τριήρεις καὶ ἀπὸ καινοφανεῖς τετρήρεις. Πράγματι, ὁ ἀριθμὸς τῶν πλοίων τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Ναυτικοῦ τῷ 325 ἀνήρχετο,—καθὼς προκύπτει ἀπὸ μίαν ἐκ τῶν περιφήμων «ναυτικῶν ἐπιγραφῶν»—εἰς 332 τριήρεις καὶ 19 τετρήρεις. Τέλος καὶ τὰ ὀχυρώματα τῶν δύο πόλεων ἐπεσκευάσθησαν συστηματικῶς. Ὅλα αὐτὰ ἦτο φυσικὸν νὰ ἀναζωογονήσουν τὰς παλαιὰς ἐλπίδας ἐπικρατήσεως, ποὺ ἐφαίνετο ὅτι εἶχον ἐνταφιασθῆ ὁριστικῶς ὑπὸ τὴν κραταιὰν βασιλείαν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις τοῦ συνετοῦ Φωκίωνος, ἡ Ἐκκλησία τοῦ Δήμου, ἐπηρεαζομένη ἀπὸ τὰς φιλοπολέμους ἀγορεύσεις τοῦ Ὑπερίδου καὶ τοῦ Λεωσθένους, ἐψήφισε τὸν πόλεμον «ὑπὲρ τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίας» καὶ ὥρισεν εἰς 40 τετρήρεις (1) καὶ 200 τριήρεις τὴν ναυτικὴν δύναμιν, ποὺ ὤφειλε νὰ συνεισφέρῃ εἰς τὸν πόλεμον τοῦτον ἡ πόλις. Τὸ Ψήφισμα ὥριζεν ἐπίσης, ὅτι ἑπτὰ ἐκ τῶν δέκα φυλῶν τῶν Ἀθηνῶν θὰ συνεξεστράτευαν μετὰ τῶν Συμμάχων κατὰ τῶν Μακεδόνων καὶ ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ ἐκπεμφθοῦν πρέσβεις πρὸς ὅλας τὰς Ἑλληνικὰς πόλεις, διὰ νὰ ζητήσουν τὴν συμμετοχήν των εἰς τὸν ἀγῶνα. Οὕτως ἐξερράγη ὁ ὀνομασθεὶς «Λαμιακὸς» πόλεμος, ὁ ὁποῖος διήρκεσε μέχρι τοῦ 322.

Μόλις ἐπληροφορήθη τὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐξεγέρσεως, ὁ Ἀντίπατρος εἰσέβαλεν ἐκ τῆς Μακεδονίας εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, ἡττηθεὶς ὅμως ὑπὸ τοῦ Λεωσθένους παρὰ τὰς Θερμοπύλας, ἠναγκάσθη νʼ ἀποσυρθῇ εἰς Λαμίαν, ἐξ οὗ καὶ ἡ ὀνομασία τοῦ πολέμου. Λὲν διήρκεσαν ὅμως πολὺ αἱ ἐπιτυχίαι τῶν Ἀθηναίων. Ὁ Λεωσθένης τραυματισθεὶς εἰς τὴν κεφαλὴν κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Λαμίας ἀπέθανεν· ὁ δὲ διορισθεὶς εἰς ἀντικατάστασίν του Ἀντίφιλος ὑπέστη μετʼ ὀλίγον δεινὴν ἥτταν ἀπὸ τὰ στρατεύματα τοῦ Ἀντιπάτρου καὶ τοῦ Λεοννάτου, ποὺ εἶχαν σπεύσει ἐν τῷ μεταξὺ εἰς βοήθειαν. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον πλῆγμα, ποὺ ὑπέστησαν οἱ Ἀθηναῖοι, ἦτο ἡ κατὰ θάλασσαν ἧττα των τὴν ἄνοιξιν τοῦ 322. Ὁ Ἀθηναϊκὸς στόλος, τοῦ ὁποίου ἡ δύναμις, εἶναι ἄγνωστον μὲν ἂν ἔφθασεν εἰς τοὺς ἀνωτέρω ἀναφερομένους ἀριθμοὺς τοῦ ψηφίσματος, πάντως ὅμως ἦτο σημαντικωτάτη, εἶχε κατορθώσει εὐθὺς ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ πολέμου νὰ ἀποκλείσῃ τὸν Μακεδονικὸν ἐντὸς τοῦ Ἑλλησπόντου. Κατὰ τοὺς πρώτους ὅμως μῆνας τῆς ἀνοίξεως ὁ Μακεδονικὸς στόλος ἐνισχύθη ἀπὸ μίαν ἰσχυρὰν μοῖραν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Κλείτου καὶ εἰς μίαν ναυμαχίαν συγκροτηθεῖσαν παρὰ τὴν Ἄβυδον ἐνίκησε τὸν Ἀθηναϊκόν. Οἱ Ἀθηναῖοι, ἐπαναλαμβάνοντες τοὺς ἄθλους μὲ τοὺς ὁποίους πρὸ ἑνὸς περίπου αἰῶνος εἶχαν ἐκπλήξει τὸν κόσμον, κατώρθωσαν νὰ ἀνασυντάξουν τὸν ἡττηθέντα στόλον των καὶ νὰ παρατάξουν ἐκ νέου 170 πλοῖα. Ὁ στόλος ὅμως οὗτος, ὑπὸ τὴν ἀρχη-

1) Ὁ ἀριθμὸς τῶν τετρήρεων τοῦ ψηφίσματος τούτου, συγκρινόμενος πρὸς τὸν ἀναφερόμενον ἐν τῇ ἀνωτέρῳ μνημονευθείσῃ ναυτικῇ ἐπιγραφῇ διὰ τὸ 325 π.Χ. πείθει ὅτι, ἐκτὸς τῶν 10 ἑτοίμων τετρήρων, θὰ ὑπῆρχαν ἀρκεταὶ ὑπὸ ναυπήγησιν. Τοῦτο ἄλλως τε προσεπικυροῦται καὶ ἐκ τῶν δεδομένων τῆς εἰρημένης ναυτ. ἐπιγραφῆς, ἥτις διὰ τὸ 320 π.Χ. ἀναφέρει ὡς ἑτοίμους 50 τετρήρεις.

γίαν τοῦ ναυάρχου Εὐετίωνος, ναυμαχήσας ἐκ νέου παρὰ τὴν Ἀμοργὸν πρὸς τὸν στόλον τοῦ Κλείτου ἡττήθη κατὰ κράτος. Λεπτομέρειαι τῆς ναυμαχίας αὐτῆς δὲν ἔχουν δυστυχῶς περισωθῆ ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς, τὸ μόνον δὲ ποὺ γνωρίζομεν εἶναι τὸ ἀκόλουθον χαρακτηριστικὸν ἐπεισόδιον: Ὅταν τὰ οἰκτρὰ λείψανα τοῦ ἡττηθέντος στόλου των ἔφθασαν εἰς τὸν Πειραιᾶ, οἱ Ἀθηναῖοι ἐπανηγύριζαν ἀκόμη, διότι ὁ δημαγωγὸς Στρατοκλῆς ἐλθὼν πρὸ δύο ἡμερῶν ἐξ Ἀμοργοῦ εἶχεν ἀναγγείλει ψευδῶς εἰς αὐτοὺς ὅτι ὁ στόλος εἶχε καταγάγει λαμπρὰν νίκην! Ὅταν δὲ οἱ πολῖται, δικαίως ἐξηγριωμένοι, ἐστράφησαν κατὰ τοῦ ἀναιδοῦς δημαγωγοῦ, αὐτὸς θρασύτατα ἀπήντησε: «εἶτα τί πεπόνθατε, εἰ δύο ἡμέρας ἥδεως γεγόνατε;» Χαρακτηριστικὸν τὸ ἐπεισόδιον αὐτὸ τῆς πλήρους ἠθικῆς καταπτώσεως, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχαν περιέλθει οἱ κάτοικοι τῆς ἐνδόξου ἐκείνης πόλεως. Ἡ παρὰ τὴν Ἀμοργὸν ἥττα τοῦ Ἀθηναϊκοῦ στόλου ἔκρινε τελειωτικῶς τὴν τύχην τῆς Ἑλληνικῆς ἐξεγέρσεως κατὰ τῶν Μακεδόνων καὶ συγχρόνως ἐσήμανε τὸ ὁριστικὸν τέλος τῆς θαλασσίας δυνάμεως τῶν Ἀθηνῶν. Διότι, μεταξὺ τῶν ἄλλων ὅρων τῆς εἰρήνης, ἐπεβλήθη ἡ ἐγκατάστασις Μακεδονικῆς φρουρᾶς εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἀφῃρέθησαν ἀπ' αὐτῶν τὰ κύρια στηρίγματα τῆς ναυτικῆς των δυνάμεως, ἤτοι αἱ νῆσοι Λῆμνος, Ἴμβρος, Σκῦρος, καθὼς καὶ αὐτὸς ὁ Ὠρωπός, ποὺ ἀπετέλει τὸν κυριώτερον συνδετικὸν κρίκον πρὸς τὴν Εὔβοιαν. Καὶ δὲν ἔπαυσαν μὲν οἱ Ἀθηναῖοι ἀπὸ τοῦ νὰ ἐξασκοῦν τὴν ναυτιλίαν, διετήρουν δὲ πάντοτε καὶ ἕνα ἀρκετὰ ἰσχυρὸν πυρῆνα πολεμικῆς ναυτικῆς δυνάμεως καθὼς ἀπέδειξεν ἡ ἐξέλιξις τῶν γεγονότων, ὡς πρωτεύουσα ὅμως ναυτικὴ δύναμις ἐν τῷ Αἰγαίῳ καὶ τῇ ἀνατολικῇ Μεσογείῳ δὲν ἐνεφανίσθησαν πλέον εἰς τὴν Ἱστορίαν.

Ἡ νίκη τοῦ Λαμιακοῦ πολέμου ἐνίσχυσε τὴν θέσιν τοῦ Ἀντιπάτρου, ὁ ὁποῖος, προσεταιρισθεὶς ἐν τῷ μεταξὺ τὸν Κράτερον, ἔγινε παντοδύναμος εἰς τὸ Εὐρωπαϊκὸν τμῆμα τοῦ Κράτους τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Ἡ προκύψασα ὅμως ἀπὸ τὴν ἔκβασιν τοῦ πολέμου κατάστασις ἰσορροπίας ἦτο ἀσταθὴς ἕνεκα τῶν ἀντιρρόπων τάσεων τῶν διαφόρων ἐκ τῶν διαδόχων, ἕκαστος ἐκ τῶν ὁποίων ἤθελε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ὑπὸ τὸ σκῆπτρον του διατήρησιν τῆς ἑνότητος τῆς ἀπεράντου Αὐτοκρατορίας. Πρῶτον ὁ Ἀντίπατρος μετὰ τοῦ Κρατεροῦ καὶ ἀμέσως κατόπιν ὁ Πτολεμαῖος τῆς Αἰγύπτου ἦλθον εἰς ρῆξιν πρὸς τὸν Περδίκαν ὁ ὁποῖος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου εἶχεν ἀναγορευθῆ «Ἐπιμελητὴς Αὐτοκράτωρ». Ὁ Περδίκας ἀνέθεσεν εἰς τὸν Καρδιανὸν Στρατηγὸν τοῦ Πόντου καὶ τῆς Καππαδοκίας Εὐμένην τὴν

φροντίδα τῆς ἀντιμετωπίσεως τοῦ Ἀντιπάτρου καὶ τοῦ Κρατεροῦ, αὐτὸς δὲ ἐστράφη κατὰ τοῦ Πτολεμαίου τῆς Αἰγύπτου. Καὶ ὁ μὲν Εὐμένης κατώρθωσε νὰ νικήσῃ τοὺς ἀντιπάλους του καὶ νὰ φονεύσῃ τὸν Κρατερόν, ὁ Περδίκας ὅμως ἐκστρατεύσας πρὸς τὴν Αἴγυπτον, ἐδολοφονήθη ἐν Πηλουσίῳ παρὰ τοῦ Χιλιάρχου Σελεύκου, τοῦ μετέπειτα ἱδρυτοῦ τῆς Δυναστείας τῶν Σελευκιδῶν.

Κατόπιν τῶν γεγονότων τούτων ἀνηγορεύθη ὁ Ἀντίπατρος Ἐπιμελητὴς Αὐτοκράτωρ καὶ ἐπηκολούθησε νέα διαναμὴ τῶν Σατραπειῶν. Κατ' αὐτὴν ὁ Πτολεμαῖος διετήρησε τὴν Αἴγυπτον, ὁ δολοφονήσας τὸν Περδίκαν Σέλευκος ἀνέλαβεν τὴν Σατραπείαν τῆς Βαβυλωνίας, ὁ Ἀντίγονος τὴν Φρυγίαν, ὁ δὲ Ἐπιμελητὴς Ἀντίπατρος ἐπεφύλαξε εἰς ἑαυτὸν τὰς Εὐρωπαϊκὰς χώρας, τὰς ὁποίας κατεῖχε καὶ πρίν.

Τὸ 320 ὅμως ἐξερράγη νέος πόλεμος. Ὁ Ἀντίγονος κατέβαλε τὸν Εὐμένην καὶ τὸν ἀπέκλεισε μαζὺ μὲ τὰ ὑπόλοιπα τῆς στρατιωτικῆς του δυνάμεως εἰς τὴν πολίχνην Νῶρα (παρὰ τὰ σύνορα Λυκαονίας καὶ Καππαδοκίας). Διαρκοῦντος ἀκόμη τοῦ πολέμου ἀποθνήσκει εἰς τὴν Μακεδονίαν ὁ Ἀντίπατρος καὶ ἐπέρχονται νέαι ἀναστατώσεις, δυσαρέσκειαι καὶ συγκρούσεις. Ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν ὅλων ἀνακηρύσσεται Ἐπιμελητὴς ὁ γηραιὸς στρατηγὸς Πολυσπέρχων, εἰς τὸν ὁποῖον ἀποθνήσκων ὁ Ἀντίπατρος εἶχε παραδώσει τὸν δακτύλιον τῆς ἐξουσίας. Ἐκ τούτου ὅμως δυσηρεστήθη ὁ υἱὸς τοῦ Ἀντιπάτρου Κάσσανδρος, ὁ ὁποῖος, θεωρῶν τὸν ἑαυτόν του ὡς παραγκωνισθέντα, ἤρχισε φανερὰν ἀντίδρασιν κατὰ τοῦ νέου Ἐπιμελητοῦ τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς. Ὁ Πολυσπέρχων τότε, διὰ νὰ ὑπονομεύσῃ τὴν δύναμιν τοῦ Κασσάνδρου, ἐσκέφθη νὰ προσεταιρισθῇ τὰς πόλεις τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἐπαναφέρων τὰ Δημοκρατικὰ πολιτεύματά των, τὰ ὁποῖα εἶχαν καταργηθῆ παρὰ τοῦ Ἀντιπάτρου. Συγχρόνως δὲ ἐπέστρεψεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὴν Σάμον, τῆς ὁποίας τὴν σημασίαν ἀπὸ ναυτικῆς ἀπόψεως ἐπανειλημμένως μᾶς ἐδόθη ἀφορμὴ εἰς τὴν ἀφήγησίν μας νὰ τονίσωμεν. Ἄμεσον ἀποτέλεσμα τῶν ἐνεργειῶν τούτων τοῦ Πολυσπέρχοντος ἦτο ἡ ἐπέκτασις τοῦ θεάτρου τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Κατόπιν μιᾶς μακρᾶς σειρᾶς ραδιουργιῶν καὶ δολοφονιῶν πρὸς ἐκκαθάρισιν τοῦ ἐδάφους, ἐπεκράτησε κατὰ τὸ 318 ὁ Κάσσανδρος εἰς τὸ θέατρον τοῦτο, ὁ δὲ σύμμαχος αὐτοῦ Ἀντίγονος ἡτοιμάζετο νὰ διέλθῃ ἐκ τῶν Β.Δ. παραλίων τῆς Μ. Ἀσίας, ὅπου εὑρίσκετο, διὰ θαλάσσης πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ καθαρῶς στρατιωτικὴ ὑπεροχὴ τοῦ Κασσάνδρου θὰ συνε-

πληροῦτο καὶ ἀπὸ τὴν ἀπαραίτητον ναυτικὴν δύναμιν καὶ θὰ ἐσταθεροποιεῖτο ὁριστικῶς ἡ θέσις του ἐν Ἑλλάδι. Διότι καὶ τότε, καὶ πάντοτε ἡ στρατιωτικὴ δύναμις μόνη δὲν ἦτο ἀρκετὴ διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν πραγματικὴν κατοχὴν τῆς χώρας ταύτης, διὰ τὴν ὁποίαν ἦτο ἀπαραίτητος ἰσχυρὰ ναυτικὴ δύναμις.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ὁ τολμηρὸς Εὐμένης ἀνασυγκροτήσας στρατιωτικὴν δύναμιν ἐπροχώρησε ἐκ τῆς Καππαδοκίας διὰ ξηρᾶς πρὸς τὴν Φοινίκην καὶ κατορθώσας νὰ καταλάβῃ τὰς ἀκτάς της ἤρχισε νὰ συγκεντρώνῃ ἰσχυρὸν στόλον, μὲ σκοπὸν νὰ προλάβῃ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ φθινοπώρου τὴν ναυτικὴν δύναμιν τοῦ Ἀντιγόνου εἰσπλέων εἰς τὸ Αἰγαῖον. Πρὸ τοῦ κινδύνου τούτου εὑρεθεὶς ὁ Ἀντίγονος ἀντέδρασε κατὰ τρόπον ποὺ χαρακτηρίζει τὴν βαθεῖαν ἐπήρειαν τὴν ὁποίαν ἡ στρατηγικὴ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου εἶχεν ἀσκήσει εἰς τὰ πνεύματα τῶν στρατηγῶν του. Ἀντὶ νὰ πλεύσῃ πρὸς τὴν Ἑλλάδα ὅπως ἀρχικῶς ἐσκόπευε, ἀποστέλλει ἀμέσως τὸν στόλον του πρὸς τὰ παράλια τῆς Φοινίκης, διὰ νὰ προσβάλῃ ἐν τῇ γενέσει της τὴν ναυτικὴν δύναμιν τοῦ ἀντιπάλου του, αὐτὸς δὲ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ στρατοῦ του διασχίζει τὴν Κιλικίαν καὶ βαδίζει κατ' αὐτοῦ διὰ ξηρᾶς. Ἡ κεραυνοβόλος αὕτη ἐνέργεια εἶχεν ἄμεσα ἀποτελέσματα. Ὁ ὑπὸ συγκρότησιν στόλος τοῦ Εὐμένους, μόλις ἐνεφανίσθη ὁ συγκεκροτημένος καὶ ἰσχυρὸς στόλος τοῦ Ἀντιγόνου, διελύθη· ὁ δὲ Εὐμένης μὲ τὸν στρατόν του ὑπεχώρησε πρὸς τὴν Κοίλην Συρίαν καὶ ἐκεῖθεν πρὸς τὴν Βαβυλωνίαν, ὅπου ἐπεζήτησε νὰ ἔλθῃ εἰς συνεννόησιν μὲ τὸν Σέλευκον. Αὐτὸς ὅμως ἀπέρριψε τὰς προτάσεις του καὶ ἐκάλεσεν εἰς βοήθειαν τὸν Ἀντίγονον, ὁ ὁποῖος ἐπὶ κεφαλῆς ἰσχυρᾶς στρατιωτικῆς δυνάμεως εἰσέβαλεν εἰς τὴν Σουσιανήν. Ὕστερα ἀπὸ μίαν τοπικὴν ἀποτυχίαν παρὰ τὸν ποταπὸν Κοπράτην ἐσυνέχισε τὴν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Βαβυλωνίας εἰσχώρησίν του καὶ ἐπωφεληθεὶς παρασπονδίας τῶν ὑπὸ τὸν Εὐμένην ἐντοπίων στρατηγῶν κατώρθωσε νὰ κατανικήσῃ τὴν στρατιάν του, νὰ τὸν συλλάβῃ αἰχμάλωτον καὶ νὰ τὸν φονεύσῃ (317). Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ Ἀντίγονος ἀπέβη πανίσχυρος κύριος τῆς Β.Δ. Ἀσίας.

Καὶ ἡ νέα ὅμως αὕτη κατάστασις πραγμάτων δὲν ἐπρόκειτο νὰ διατηρηθῇ ἐπὶ πολύ. Μετὰ δύο ἔτη ἐξερράγη νέος πόλεμος, κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ Πτολεμαῖος τῆς Αἰγύπτου, ὁ Λυσίμαχος τῆς Θράκης, ὁ Κάσσανδρος τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἑλλάδος, συνασπισθέντες μετὰ τοῦ Σατράπου τῆς Καρίας Ἀσάνδρου, ἐστράφησαν κατὰ τοῦ Ἀντιγόνου. Ὁ πόλεμος διήρκεσε ἐπὶ τέσσαρα ὁλόκληρα ἔτη, μὲ θέατρα τὴν Φοι-

νίκην, τὴν Αἴγυπτον καὶ ἐν Ἑλλάδι τὴν Εὔβοιαν, Φθιώτιδα, Φωκίδα καὶ Λοκρίδα, ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα δὲν ἀπέβη ἀποφασιστικόν. Οὕτω, τὸ 311 ὑπεγράφη εἰρήνη, βάσει τῆς ὁποίας ἡ στρατηγία τῶν Εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν παρέμεινεν εἰς τὸν Κάσσανδρον καὶ ἡ τῆς Θράκης εἰς τὸν Λυσίμαχον. Ἡ Αἴγυπτος, ἡ Λιβύη καὶ ἡ Ἀραβία ἔμειναν ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Πτολεμαίου καὶ ἡ κεντρικὴ Ἀσία μετὰ τῆς Μ. Ἀσίας ὑπὸ τὴν τοῦ Ἀντιγόνου. Ἡ θέσις συνεπῶς τοῦ τελευταίου τούτου μᾶλλον ἐβελτιώθη ἐκ τοῦ πολέμου, διότι ἐκ τῆς Μ. Ἀσίας ἐξήσκει οὗτος ἓν εἶδος προτεκτοράτου ἐπὶ τῶν παρ' αὐτῶν νήσων, καθὼς καὶ ἐπὶ τῶν Κυκλάδων.

Δύο μόλις ἔτη ἀπὸ τῆς συνάψεως τῆς ἀνωτέρω Συνθήκης εἰρήνης, ἤτοι τὸ 309, ὁ πόλεμος ἤναψεν ἐκ νέου, διότι ὁ Πτολεμαῖος θέλων νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν κυριαρχίαν του ἐπὶ τῆς Ν.Α. λεκάνης τῆς Μεσογείου ἐτέθη ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ στόλου του καὶ κατέλαβε διαφόρους παραλίους πόλεις τῆς Λυκίας. Ἀκολούθως ἐπεξέτεινε τὴν κατοχήν του εἰς τὴν Κῶν καὶ τέλος ἐστράφη πρὸς τὸ Αἰγαῖον καὶ τὴν Ἑλλάδα. Τὸ ἑπόμενον ἔτος 308 ὁ Πτολεμαῖος διέβραμε μὲ ὅλον τὸν στόλον του διὰ μέσου τῶν Κυκλάδων καὶ ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν Κόρινθον, τῆς ὁποίας ἡ σημασία, λόγῳ τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου της καὶ τοῦ πλούτου της, ἦτο ἀκόμη μεγάλη.

Ὁ Ἀντίγονος τότε ἀπέστειλεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸν υἱόν του Δημήτριον, ποὺ ἔμεινεν ἀργότερα γνωστὸς εἰς τὴν Ἱστορίαν μὲ τὸ ἐπίθετον ὁ «Πολιορκητής». Ὁ Δημήτριος ἀποβιβασθεὶς τῷ 307 εἰς Πειραιᾶ ἀνέτρεψε τὸν Ἐπίτροπον τῆς Μακεδονικῆς ἀρχῆς Δημήτριον τὸν Φαληρέα καὶ ἐκδιώξας τὰς ἐν Μουνιχίᾳ καὶ Μεγάροις ἐγκατεστημένας φρουρὰς τοῦ Κασσάνδρου (1) ἀπέδωκε—θεωρητικῶς τοὐλάχι-

1) Ἐκ τοῦ κατωτέρω χωρίου Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου προκύπτει ὅτι τὸ κυριώτερον στοιχεῖον ὑπεροχῆς τοῦ Δημητρίου ἐνέκειτο εἰς τὰς πολιορκητικὰς μηχανάς του: «Δημήτριος ὁ Ἀντιγόνου μετὰ δυνάμεως πεζικῆς καὶ ναυτικῆς ἐξέπλευσεν ἐκ τῆς Ἐφέσσου παράγγελμα ἔχων ἐλευθεροῦν πάσας μὲν τὰς Ἑλληνικὰς πόλεις, πρώτην δὲ τῶν Ἀθηναίων φρουρουμένην ὑπὸ Κασσάνδρου . . . Διονύσιος ὁ καθεστάμενος ἐπὶ τῆς Μουνυχίας φρούραρχος καὶ Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς ἐπιμελητὴς γενόμενος τῆς πόλεως ὑπὸ Κασσάνδρου, πολλοὺς ἔχοντας στρατιώτας ἠμύνοντο ἀπὸ τῶν τειχῶν. Τῶν δι' Ἀντιγόνου στρατιωτῶν τινες βιασάμενοι καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν ὑπερβάντες ἐντὸς τοῦ τείχους παρεδέξαντο πλείους τῶν συναγωνιζομένων. Τὸν μὲν οὖν Πειραιᾶ τούτῳ τῷ τρόπῳ ἁλῶναι συνέβη, τῶν δ' ἔνδον Διονύσιος μὲν ὁ Φρούραρχος εἰς τὴν Μουνυχίαν συνέφυγε. Δημήτριος δὲ ὁ Φαληρεὺς ἀπεχώρησεν εἰς τὸ ἄστυ . . . Δημήτριος δὲ ἐπιστήσας τὰς πετροβόλους καὶ τὰς ἄλλας μη-

στον—τὴν ἀνεξαρτησίαν εἰς τοὺς Ἀθηναίους. Ἀκολούθως εἰσῆλθε μεγαλοπρεπῶς εἰς τὴν πόλιν, ὅπου ἔγινε δεκτὸς μὲ ἐξαιρετικάς, σχεδὸν θείας, τιμὰς ἀπὸ τὸ πλῆθος. Ἀφοῦ δὲ ἐκήρυξεν ἐπισήμως τὴν ἀπόδοσιν τῆς ἰσοπολιτείας, προέτρεψε τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἀνασυγκροτήσουν τὴν ναυτικήν των δύναμιν καὶ ὑπεσχέθη νὰ ἀποστείλῃ εἰς αὐτοὺς πρὸς τοῦτο ναυπηγήσιμον ξυλείαν καὶ νὰ τοὺς ἐπιστρέψῃ τὴν νῆσον Ἴμβρον. Πρὶν ὅμως λάβῃ καιρὸν νὰ σταθεροποιήσῃ τὴν ἐν Ἑλλάδι θέσιν του, ὁ Δημήτριος ἀνεκλήθη παρὰ τοῦ Ἀντιγόνου καὶ ἐστάλη ὅπως ἀντιμετωπίσῃ τὸν ἀδελφὸν τοῦ Πτολεμαίου Μενέλαον εἰς Κύπρον ἐπὶ κεφαλῆς ἰσχυροῦ στόλου ἐξ 180 πλοίων.

Ὁ Αἰγυπτιακὸς στόλος ἦτο μὲν ἰσχυρότερος, διότι ἀπετελεῖτο ἀπὸ 200 πλοῖα, εὑρέθη ὅμως διηρημένος· μία μοῖρα αὐτοῦ ὑπὸ τὸν Μενέλαον εὑρίσκετο ἤδη ἐν Σαλαμῖνι τῆς Κύπρου, ἐνῷ τὸ ὑπόλοιπον ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἀρχηγίαν αὐτοῦ τοῦ Πτολεμαίου ἔπλεε διὰ νὰ ἑνωθῇ μὲ αὐτόν. Ὁ Δημήτριος διὰ κεραυνοβόλου ἐνεργείας κατώρθωσε νὰ προλάβῃ τὴν ἕνωσιν τῶν δύο τούτων τμημάτων τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στόλου καὶ νὰ καταστρέψῃ πρῶτον τὸ ὑπὸ τὸν Μενέλαον εἰς τὴν Σαλαμῖνα καὶ ἔπειτα τὸ ὑπὸ τὸν Πτολεμαῖον εἰς τὴν ἀνοικτὴν θάλασσαν. Συνέπεια τῆς ἐν Σαλαμῖνι ταύτης ναυμαχίας ἦτο ἡ ἀπώλεια τῆς Κύπρου διὰ τὸν Πτολεμαῖον καὶ ἡ καταπληκτικὴ αὔξησις τοῦ κύρους τοῦ Ἀντιγόνου εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Διὰ τοῦτο καὶ οὐδεὶς ἔξεπλάγη, ὅταν οὗτος ἔλαβε τὸν τίτλον τοῦ Βασιλέως, τὸν ὁποῖον καὶ μετεβίβασεν ἀκολούθως εἰς τὸν υἱόν του.

Ἐνθαρρυνθεὶς ἀπὸ τὰς ἐπιτυχίας ταύτας τοῦ υἱοῦ του ὁ Ἀντίγονος ἀπεφάσισε τὸ 305 νὰ στραφῇ κατὰ τῆς Ρόδου, ὅπως τὴν ἐξαναγκάσῃ νὰ διακόψῃ τὸ μετὰ τῆς Αἰγύπτου θαλάσσιον ἐμπόριόν της. Ἡ νῆσος αὕτη, οἱ κάτοικοι τῆς ὁποίας ἐξήσκουν ἀπὸ μακροῦ τὴν ναυτιλίαν, εἶχε φθάσει τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς ὑψηλότατον βαθμὸν ἀκμῆς. Τὰ πλοῖα της διέσχιζαν καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις τὴν Α. λε-

χανὰς καὶ τὰ βέλη προσέβαλε τῇ Μουνυχίᾳ καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν. Ἀμυνομένων δὲ τῶν ἔνδον ἀπὸ τῶν τειχῶν εὗρε συνέβαινε τοῖς μὲν περὶ τὸν Διονύσιον προέχειν ταῖς δυσχερείαις καὶ ταῖς τῶν τόπων ὑπεροχαῖς οὔσης τῆς Μουνυχίας ἰσχυρᾶς, οὐ μόνον ἐκ φύσεως, ἀλλὰ καὶ ταῖς τῶν τειχῶν κατασκευαῖς, τοὺς δὲ περὶ τὸν Δημήτριον τῷ τε πλήθει τῶν στρατιωτῶν πολλαπλασίους εἶναι καὶ ταῖς παρασκευαῖς πολλὰ πλεονεκτοῦν· τέλος δὲ ἐπὶ δύο ἡμέρας τῆς πολιορκίας γεγενημένης, οἱ μὲν φρουροὶ τοῖς καταπέλταις καὶ τοῖς πετροβόλοις συντιτρωσκόμενοι καὶ διαδόχους οὐκ ἔχοντες ἠλαττοῦντο....» Διοδωρ. XX, 45.

κάνην τῆς Μεσογείου, ὁ λιμὴν τῆς ὁμωνύμου πρωτευούσης της εἶχε ζωηροτάτην ἐμπορικὴν κίνησιν, αἱ δὲ θαυμάσιαι ἐγκαταστάσεις του καὶ τὰ πλούσια δημόσια καὶ ἰδιωτικὰ κτίρια ἐμαρτύρουν περὶ τοῦ πλούτου τῆς πόλεως. Περισσότερον ἴσως καὶ ἀπὸ τὰ μνημεῖα αὐτά, τῶν ὁποίων προεῖχεν ὁ περίφημος «κολοσσὸς τῆς Ρόδου», ἐμαρτύρει περὶ τῆς σπουδαιότητος τῆς πόλεως ὡς κέντρου θαλασσίου ἐμπορίου ὁ περίφημος «Ροδιακὸς Κῶδιξ», ὁ ἀρχαιότερος γνωστὸς εἰς τὴν Ἱστορίαν ἐπίσημος κῶδιξ ναυτικοῦ δικαίου (1). Τὴν πόλιν αὐτὴν ἠθέλησε νὰ ἐξαναγκάσῃ ὁ Ἀντίγονος, ὅπως διακόψῃ τὰς ἐμπορικάς της σχέσεις μὲ τὴν Αἴγυπτον, διὰ νὰ ἐξασκήσῃ πίεσιν κατὰ τοῦ Πτολεμαίου. Οἱ Ρόδιοι, ποὺ μέχρι τῆς στιγμῆς σωφρόνως εἶχαν τηρηθῆ μακρὰν ἀπὸ τοὺς ἀτέρμονας καὶ στείρους ἀγῶνας τῶν διαδόχων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, προσεπάθησαν νὰ ἀποφύγουν καὶ αὐτὴν τὴν φορὰν τὴν ἀνάμιξίν των καὶ ἤρχισαν διαπραγματεύσεις, διότι ἀντελαμβάνοντο, ὅτι ἡ διακοπὴ τῶν μετὰ τῆς Αἰγύπτου ἐμπορικῶν σχέσεων θὰ ἀπετέλει σοβαρώτατον πλῆγμα τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου των. Ὁ Ἀντίγονος ὅμως δὲν ἦτο ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, ποὺ ἐπιτρέπουν ἀντίστασιν εἰς τὰ σχέδιά των. Ὅταν ἐβεβαιώθη ὅτι οἱ Ρόδιοι δὲν θὰ ὑπεχώρουν ποτὲ οἰκειοθελῶς εἰς αὐτά, τοὺς ἐκήρυξε τὸν πόλεμον καὶ ἀπέστειλε τὸν Δημήτριον ἐπὶ κεφαλῆς ἰσχυρᾶς στρατιωτικῆς καὶ ναυτικῆς δυνάμεως, μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ ἐκπορθήσῃ τὴν ἰσχυρὰν πόλιν των. Ἡ πολιορκία τῆς Ρόδου διήρκεσε πλέον τοῦ ἔτους καὶ παρέμεινε περίφημος εἰς τὴν Ἱστορίαν λόγῳ τῆς ἐπιμονῆς ποὺ ἐπέδειξαν μέχρι τέλους πολιορκοῦντες καὶ πολιορκούμενοι, ἀλλὰ κυρίως λόγῳ τῶν ἐντελῶς καινοφανῶν μεθόδων ἐκπολιορκήσεως, ποὺ μετεχειρίσθη κατ' αὐτὴν ὁ Δημήτριος καὶ εἰς τὰς ὁποίας κυρίως ὀφείλει τὸ ἐπώνυμον τοῦ «πολιορκητοῦ». Αἱ μέθοδοι αὗται ἦσαν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐξελίξεως τῆς μηχανικῆς, ποὺ ἐσημειώθη κατὰ τὰ τέλη τοῦ IV καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ III αἰῶνος. Ἕως τότε, κατὰ κανόνα οἱ πολιορκηταὶ—μὴ διαθέτοντες ἰσχυρὰ μηχανικὰ μέσα διὰ νὰ ἐπιτύχουν ρήγματα εἰς τὰ τείχη—ἐπεχείρουν τὴν ἐκπόρθησίν των διὰ τοῦ ἀποκλεισμοῦ, διὰ διαφόρων στρατηγημάτων, καθὼς καὶ διὰ τῆς «ἐπιτειχίσεως» ἢ τῶν «ὑπονόμων», τέλος δὲ διὰ ἐφόδου καὶ ἀναρριχήσεως. Τότε ὅμως αἱ πρόοδοι τῆς μηχανῆς κατέ-

1) Χαρακτηριστικὸν μνημεῖον τῆς ναυτικῆς δόξης τῶν Ροδίων παρέμεινε μέχρι σήμερον μία θαυμασία ἀναπαράστασις πρύμνης τριήρους λαξευμένη ἐν ἀναγλύφῳ ἐπὶ τοῦ βράχου παρὰ τὴν εἴσοδον τῆς Ἀκροπόλεως τῆς Λίνδου εἰς περίπου φυσικὸν μέγεθος.

στησαν δυνατὴν τὴν ἐνίσχυσιν τῆς ἐπιθετικῆς δυνάμεως· οἱ καταπέλται καὶ αἱ ἄλλαι βλητικαὶ μηχαναί—ποὺ ἀπετέλουν τὸ πυροβολικὸν τῆς ἐποχῆς—κατεσκευάζοντο μὲ τελειότητα, ποὺ ἐπέτρεπε νὰ βάλλωνται ἰσχυρὰ βέλη καὶ μεγάλοι λίθοι μὲ ἀρκετὴν ταχύτητα καὶ μὲ ὄχι ὀλιγωτέραν ἀκρίβειαν. Ἐκ παραλλήλου οἱ «κριοὶ» παρεῖχαν τὸ μέσον, διὰ τοῦ ὁποίου ἐπετυγχάνοντο ἰσχυραὶ καὶ ἐπανειλημμέναι κρούσεις κατὰ σημείου τινὸς τοῦ τείχους ὑπὸ τὴν κάλυψιν βροχῆς βλημάτων ἐκ τῶν καταπελτῶν καὶ τῶν τόξων, καθὼς καὶ μὲ ἀμυντικὴν προάσπισιν τῶν λεγομένων «χελωνῶν». Ἐκτὸς τῶν ἀρκετὰ τελειοποιουμένων αὐτῶν πολεμικῶν μέσων ὁ Δημήτριος ἐχρησιμοποίησε καὶ τὰς «ἑλεπόλεις»—πανυψήλους κινητοὺς πύργους μὲ μεταλλικὴν ἐξωτερικὴν προάσπισιν καθιστῶσαν αὐτοὺς ἀπροσβλήτους—ἀπὸ τὰ ἀλλεπάλληλα πατώματα τῶν ὁποίων παντὸς εἴδους βλητικαὶ μηχαναὶ ἔβαλλον βροχὴν βλημάτων κατὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν τειχῶν. Ἐπίσης ἐχρησιμοποίησεν, ὅπως καὶ ὁ Ἀλέξανδρος εἰς τὴν Τύρον, βλητικὰς μηχανὰς ἀπὸ τῶν καταστρωμάτων τῶν πλοίων οὕτως ὥστε ἡ ἐπίθεσις νὰ εἶναι γενική, τόσον ἀπὸ ξηρᾶς, ὅσον καὶ ἀπὸ θαλάσσης. Διὰ νὰ μὴ λείψῃ δὲ κανὲν ἀπὸ τὰ πολεμικὰ μέσα τῆς ἐποχῆς εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐκείνην πολιορκίαν, ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς τὰς ἐναντίον τοῦ λιμένος ἐπιθέσεις καὶ πυρπολικά, ὅπως ἐχρησιμοποιήθησαν ὡσαύτως εἰς ἀρκετὴν κλίμακα ἐμπρηστικὰ βέλη, τόσον παρὰ τῶν πολιορκητῶν, ὅσον καὶ παρὰ τῶν πολιορκουμένων.

Ἐν γένει ἡ ἀντίστασις τῶν τελευταίων τούτων ἦτο τόσον ἰσχυρὰ καὶ τόσον ἐπίμονος, ὥστε αἱ ἐπανειλημμέναι ἐπιθέσεις τοῦ Δημητρίου, μερικαὶ ἐκ τῶν ὁποίων μάλιστα ἔρθασαν ἐγγύτατα τῆς ἐπιτυχίας, δὲν ἠμπόρεσαν νὰ ἀποδώσουν τὸ ἀναμενόμενον ἀποφασιστικὸν ἀποτέλεσμα. Ὡς ἐκ τούτου ἡ πολιορκία παρετάθη μέχρι τοῦ φθινοπώρου τοῦ 304, ὁπότε ὁ Δημήτριος διετάχθη ἀπὸ τὸν πατέρα του νὰ σπεύσῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, διότι τὰ ἐκεῖ πράγματα ἐγένοντο καὶ πάλιν ἐπισφαλῆ. Συνῆψε λοιπὸν ἐσπευσμένως συνθήκην πρὸς τοὺς Ροδίους καὶ περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους διεπεραιώθη μὲ τὸν στόλον του εἰς τὰ Βοιωτικὰ παράλια. Ἐκεῖθεν ἐβάδισεν ἐπὶ κεφαλῆς ἰσχυρᾶς στρατιωτικῆς δυνάμεως πρὸς τὰς Ἀθήνας καὶ ἠνάγκασε τὸν Κάσσανδρον νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν των καὶ νὰ ὑποχωρήσῃ πρὸς τὴν Θεσσαλίαν. Κατόπιν τῆς ἐπιτυχίας του ταύτης ὁ Δημήτριος εἰσέβαλε τὸ 303 εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ ἐκδιώξας ἀπὸ ὅλας τὰς πόλεις τὰς Μακεδονικὰς φρουρὰς συνεκρότησε συνέδριον τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων εἰς τὸν Ἰσθμὸν καὶ ἀνηγορεύθη παρ' αὐτοῦ Ἡγεμὼν τῆς Ἑλλάδος.

Αἱ ἀκατάπαυστοι ὅμως ραδιουργίαι καὶ ἔριδες ὡδήγησαν ταχέως εἰς νέαν ἀποφασιστικὴν σύρραξιν μεταξὺ τοῦ Λυσιμάχου, Σελεύκου καὶ Κασσάνδρου ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ Ἀντιγόνου ἀφ' ἑτέρου. Ἡ σύρραξις αὐτὴ ἐκρίθη διὰ τῆς περιφήμου μάχης τοῦ Ἴψου εἰς τὴν Μεγάλην Φρυγίαν (301 π.Χ.). Κατὰ τὴν μάχην αὐτὴν ἐφονεύθη ὁ γηραιὸς Ἀντίγονος, ὁ δὲ Δημήτριος μόλις καὶ μετὰ βίας διεσώθη ἐπὶ κεφαλῆς 5000 πεζῶν καὶ 4000 ἱππέων καταφυγὼν εἰς τὴν Ἔφεσσον. Ἐπηκολούθησε νέα διανομὴ τῆς Ἀσίας μεταξὺ Λυσιμάχου καὶ Σελεύκου. Ἡ Μακεδονία μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἔμεινε ὁριστικῶς εἰς χεῖρας τοῦ Κασσάνδρου, ἡ δὲ Αἴγυπτος εἰς τὰς τοῦ Πτολεμαίου. Ὁ Δημήτριος ὅμως δὲν ἠθέλησε ν' ἀναγνωρίσῃ ὡς ὁριστικὴν τὴν ἥττάν του, ἐφ' ὅσον τοῦ ἔμενεν ὁ στόλος καὶ πολυάριθμα στηρίγματα εἰς τὸ Αἰγαῖον, ὡς ἡ Ἔφεσσος καὶ ἡ Μίλητος, εἰς δὲ τὴν Ν.Α. λεκάνην τῆς Μεσογείου ἡ Τύρος, ἡ Σιδὼν καὶ ὁλόκληρος σχεδὸν ἡ Κύπρος. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα ἀκόμη ἔμειναν αἱ ναυτικαὶ πόλεις τῆς Κορίνθου καὶ τῶν Μεγάρων πισταὶ εἰς αὐτόν, ἐνῷ οἱ Ἀθηναῖοι, λησμονήσαντες τὰς θείας τιμὰς ποὺ τοῦ εἶχον ἀποδώσει ὅταν εὑρίσκετο εἰς τὸ ἀπόγειον τῆς ἀκμῆς του, ἀπέκλιναν τώρα πρὸς τοὺς ἀντιπάλους του. Ἤτοι οὐσιαστικῶς ὁ Δημήτριος ἐθαλασσοκράτει εἰς τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας καὶ ἀπετέλει σοβαρὸν κίνδυνον διὰ τὸ θαλάσσιον ἐμπόριον τοῦ Κράτους τοῦ Πτολεμαίου. Ἀντιλαμβανόμενος ὁ τελευταῖος οὗτος τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἀντιζήλου του προσεπάθησε νὰ ἀποσοβήσῃ τὴν σύγκρουσιν ἐρχόμενος εἰς συμβιβασμὸν πρὸς αὐτόν. Τοὺς ὅρους τοῦ συμβιβασμοῦ τούτου δὲν γνωρίζομεν ἀσφαλῶς, φαίνεται ὅμως, ὅτι ὁ μὲν Πτολεμαῖος ἀνεγνώριζε τὸν Δημήτριον ὡς Βασιλέα τῆς Κύπρου, Κιλικίας καὶ Φοινίκης, ὁ δὲ Δημήτριος ἀνεγνώριζε τὴν ἐλευθερίαν τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων, καθὼς καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς ναυσιπλοΐας εἰς τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας. Ἡ εἰρήνη ποὺ προῆλθεν ἀπὸ τὸν συμβιβασμὸν αὐτὸν δὲν ἦτο πάλιν παρὰ βραχείας διαρκείας, διότι ὁ Δημήτριος ἀντελαμβάνετο ὅτι τὸ θαλάσσιον Κράτος του ἔμενε κάπως μετέωρον, ἐὰν δὲν κατώρθωνε νὰ σταθεροποιήσῃ τὴν κατοχὴν τῶν στηριγμάτων του· ἐπειδὴ δὲ ἡ Φοινίκη ὡς ἐκ τῆς ἀμέσου γειτνιάσεως τοῦ Σελεύκου ἦτο πάντως ἐπισφαλής, ἔπρεπε πάσῃ θυσίᾳ νὰ στερεώσῃ τὴν κατοχήν του ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος. Ἤρχισε λοιπὸν ὁ ἀνήσυχος ἐκεῖνος πολεμιστὴς βασιλεὺς τὰς ἑτοιμασίας του καὶ μετὰ τὸν ἐν Μακεδονίᾳ θάνατον τοῦ Κασσάνδρου (297) συμπληρώσας τὸν στόλον του καὶ ἐπιβιβάσας ἐπ' αὐτοῦ ἰσχυρὰν στρατιωτικὴν δύναμιν διέπλευσε τὸ Αἰγαῖον καὶ κατηυθύνθη πρὸς τὰ Α. παράλια τῆς Ἀττικῆς. Κατὰ τὸν πλοῦν

ὅμως κατελήφθη ἀπὸ ἰσχυρὰν τρικυμίαν, ἡ ὁποία διέλυσε τὸν στόλον του καὶ ἐπέφερε μεγάλην ἀργοπορίαν εἰς τὴν ὅλην ἐπιχείρησιν. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο ὅτι περιωρίσθη οὗτος εἰς τὴν κατάληψιν τοῦ Ραμνοῦντος καὶ τῆς Ἐλευσῖνος καὶ εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Σαλαμῖνος. Ἡ πόλις αὐτή, τὴν ὁποίαν δὲν ὑπεστήριζε μὲ ὅσην δραστηριότητα ἔπρεπεν ὁ Πτολεμαῖος, ἠναγκάσθη νὰ συνθηκολογήσῃ μετὰ μακροτάτην πολιορκίαν τῷ 294.

Μετὰ τὰς μερικὰς αὐτὰς ἐπιτυχίας του ὁ Δημήτριος, ἀφοῦ κατώρθωσεν ἐν τῷ μεταξὺ νὰ ἀπαλλαγῇ διὰ δολοφονίας τοῦ νεαροῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Ἀλεξάνδρου, ἀνηγορεύθη Βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας. Ἡ ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος ὅμως κατοχή του δὲν ἦτο, ὅσον ἀρχικῶς ἐφαίνετο στερεὰ καὶ τὸ 292 ἐξερράγησαν εἰς διαφόρους πόλεις αὐτῆς ταραχαὶ ὑποκινούμεναι ἐν μέρει καὶ ἀπὸ τοὺς πράκτορας τοῦ Πτολεμαίου. Ἕνεκα τούτων ὁ Δημήτριος ἠναγκάσθη νὰ εἰσβάλῃ καὶ πάλιν εἰς τὴν στερεὰν Ἑλλάδα καὶ τῷ 291 ἐπολιόρκησε τὰς Θήβας. Τὸ κέντρον τῆς ἀντιστάσεως ἦτο ἡ Αἰτωλία, ὅπου συνέβησαν καὶ ἀρκεταὶ ἔνοπλοι συγκρούσεις. Αἱ πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις ἔληξαν διὰ πλήρους ὑποταγῆς τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος τὸ 289.

Τότε ὁ Δημήτριος ἔδωκε παραγγελίας εἰς τὰ ναυπηγεῖα τοῦ Πειραιῶς, τῆς Χαλκίδος καὶ τῆς Κορίνθου διὰ τὴν ναυπήγησιν τοῦ ἰσχυροῦ στόλου, μὲ τὸν ὁποῖον προετίθετο νὰ διασχίσῃ ἐκ νέου τὸ Αἰγαῖον μὲ κατεύθυνσιν αὐτὴν τὴν φορὰν πρὸς τὴν Μ. Ἀσίαν, διὰ νὰ ἀνακτήσῃ, καθὼς ἔλεγε, τὴν πατρικήν του κληρονομίαν. Ἡ πολεμικὴ αὐτὴ παρασκευὴ ἔγινε τόσον συντόνως, ὥστε πολὺ ταχέως ὁ μὲν στόλος του ἀνῆλθεν εἰς 500 πλοῖα, ὁ δὲ στρατὸς εἰς 12.000 ἀνδρῶν. Ἀμέσως ὅμως συνησπίσθησαν ἐναντίον του ὁ Πτολεμαῖος, ὁ Σέλευκος καὶ ὁ Λυσίμαχος καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 288 ἐξεδηλώθη ἡ ἐπίθεσις ἐν Θράκῃ. Ταυτοχρόνως ὁ στόλος τοῦ Πτολεμαίου ἐνεφανίζετο εἰς τὰ Ἑλληνικὰ ὕδατα. Κατόπιν μακρῶν ἀγώνων, τὰς περιπετειώδεις φάσεις τῶν ὁποίων δὲν θὰ παρακολουθήσωμεν ἐδῶ, ὁ Δημήτριος τελικῶς ἡττήθη καὶ ἔπεσεν εἰς χεῖρας τοῦ Σελεύκου. Ἐκ παραλλήλου ὅμως πρὸς αὐτὸν καὶ εἰς ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους του, ὁ Λυσίμαχος, ἐμπνευσθεὶς καὶ αὐτὸς μεγαλεπήβολα σχέδια ἐπικρατήσεως ἐν Ἀσίᾳ ἐνεπλάκη εἰς σκληροὺς ἀγῶνας πρὸς τοὺς πρώην συμμάχους του καὶ τέλος τῷ 281 εἰς τὴν μάχην τοῦ Κύρου πεδίου ἡττήθη καὶ ἐφονεύθη.

Ὁ Σέλευκος τότε ἠθέλησε νὰ δοκιμάσῃ καὶ αὐτὸς μὲ τὴν σειράν του τὴν ἐπέκτασιν τῆς κατοχῆς του πρὸς τὴν Μακεδονίαν, ἀλλ' ἐδολοφονήθη παρὰ τοῦ Πτολεμαίου τοῦ ἐπονομασθέντος «Κεραυνοῦ». Μὲ

τὸν θάνατον τοῦ Σελεύκου ἐξέλιπον καὶ οἱ τρεῖς ἄμεσοι διάδοχοι τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Ὁ Πτολεμαῖος ὁ Κεραυνός, συγκεντρώσας τὰ πλοῖα τοῦ στόλου τοῦ φονευθέντος Λυσιμάχου καὶ ἐνισχύσας τὰ στρατεύματά του διὰ δυνάμεων ποὺ τοῦ ἀπέστειλαν αἱ πόλεις τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τῆς Ἡρακλείας τοῦ Πόντου ἐπεχείρησε νὰ στερεώσῃ τὴν ἐν Μακεδονίᾳ θέσιν του, διότι παρουσιάσθη ἐν τῷ μεταξὺ ἰσχυρὸς ἀντίπαλος, ὁ υἱὸς τοῦ Δημητρίου Ἀντίγονος ὁ Γονατᾶς. Κατ' ἀρχὰς ὁ τελευταῖος οὗτος δὲν ὑπῆρξεν εὐτυχὴς εἰς τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις του καὶ ἡττηθεὶς ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν Βοιωτίαν.

Τὸ Κράτος τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Κεραυνοῦ ἐφαίνετο τότε ἐξησφαλισμένον, ὁπότε νέος ἀπροσδόκητος ἐχθρὸς ἐνεφανίσθη ἀπὸ Βορρᾶ. Ἦσαν οἱ Γαλάται, ποὺ κατὰ μεγάλας μάζας εἰσέβαλον εἰς τὴν Μακεδονίαν. Ὁ Πτολεμαῖος ἐπεχείρησε νὰ προβάλῃ ἀντίστασιν εἰς τὸν κατακτητικὸν αὐτὸν χείμαρρον, ἀλλὰ ἡττήθη καὶ ἐφονεύθη (279) (1). Κατόπιν τούτου ἀνενόχλητοι πλέον οἱ Γαλάται εἰσέβαλον εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ ἀπὸ ἐκεῖ εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, παρακάμψαντες δὲ τὴν δίοδον τῶν Θερμοπυλῶν ἐξεχύθησαν εἰς τὴν Φωκίδα καὶ ἐλεηλάτησαν τοὺς Δελφούς.

Μετὰ πολλὰς περιπετείας ὁ Ἀντίγονος ὁ Γονατᾶς ἠδυνήθη κατόπιν τῆς ἀποχωρήσεως τῶν Γαλατῶν νὰ ἀνακτήσῃ τὸν θρόνον του ἐν Μακεδονίᾳ. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τελειωτικῶς ἐπεκράτησαν τρεῖς δυναστεῖαι: Ἡ τοῦ Ἀντιγόνου Γονατᾶ (ἡ καλουμένη τῶν Ἀντιγονιδῶν) εἰς τὴν Μακεδονίαν, ἡ τῶν Σελευκιδῶν εἰς τὴν Ἀντιόχειαν καὶ Συρίαν καὶ τέλος ἡ τῶν Πτολεμαίων ἢ Λαγιδῶν (ἀπὸ τὸν Πτολεμαῖον τὸν Λάγου) εἰς τὴν Αἴγυπτον.

V. Ἡ δρᾶσις τῶν τριῶν Κρατῶν εἰς τὴν μετάδοσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐμπορίου.

Δυστυχῶς αἱ τρεῖς αὐταὶ δυναστεῖαι δὲν κατώρθωσαν νὰ ἀντιληφθοῦν τὸ συμφέρον ποὺ εἶχαν νὰ ἐπιζητήσουν τὴν εἰρηνικὴν των ἀνάπτυξιν ἡ μία παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς ἄλλης, ἀλλ' ἀπεδύθησαν εἰς νέους ἀγῶνας. Οἱ ἀγῶνες δὲ αὐτοί, διεξαγόμενοι, ὄχι πλέον μεταξὺ πόλεων, ἀλλὰ μεταξὺ Κρατῶν διαθετόντων ἄφθονα μέσα, ἐπρόκειτο νὰ ἀποβοῦν καταστρεπτικοὶ καὶ νὰ προετοιμάσουν τὴν ὑποταγὴν τῆς Ἑλλάδος, τῆς

1) Κατὰ τὸν Παπαρρηγόπουλον τὸν Νοέμβριον τοῦ 250 (τόμος ΙΙ, Β, 220).

Μακεδονίας καὶ τῶν ἐν Ἀσίᾳ καὶ Αἰγύπτῳ Ἑλληνιστικῶν Κρατῶν εἰς τὴν μεθοδικῶς καὶ σταθερῶς αὐξανομένην δύναμιν τῆς Ρώμης.

Κατὰ τὸν Παπαρρηγόπουλον καὶ οἱ νέοι αὐτοὶ ἀγῶνες, ὅπως καὶ οἱ προηγούμενοι τοὺς ὁποίους εἴδαμεν, ὠφείλοντο, ὄχι ἀποκλειστικῶς εἰς προσωπικὰς φιλοδοξίας, ἀλλὰ εἰς τὴν ἀντίληψιν ποὺ εἶχε ριζωθῆ περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ διατηρηθῆ ἡ ἑνότης τῆς κληρονομίας τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Οἱαδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ ἀφορμή των, τὸ κέντρον τῶν νέων αὐτῶν ἐρίδων ἀπέβη ἡ ἀνατολικὴ λεκάνη τῆς Μεσογείου. Καὶ αὐτὸ ἀποτελεῖ μίαν ἀπόδειξιν, ὅτι ἡ προσπάθεια τῆς μονοπωλειακῆς ἐκμεταλλεύσεως καὶ ἐξασφαλίσεως τῶν θαλασσίων συγκοινωνιῶν ἀπετέλεσε καὶ πάλιν, ὅπως καὶ εἰς τὸν καιρὸν τῆς Ἀθηναϊκῆς ἀκμῆς, ἓν ἀπὸ τὰ ἰσχυρότερα κίνητρα συγκρούσεων μεταξὺ τῶν ἀγωνιζομένων περὶ ἐπικρατήσεως Δυνάμεων. Οὕτως ἡ Κοίλη Συρία μὲ τὰς περιφήμους ἐμπορικὰς πόλεις τῆς παλαιᾶς Φοινίκης, αἱ μεγάλαι παράλιαι πόλεις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Θράκης, αἱ Κυκλάδες καὶ διάφορα ἄλλα στρατηγικὰ στηρίγματα εἰς τὸ Αἰγαῖον, διεξεδικοῦντο, πότε ἀπὸ τοὺς Λαγίδας, πότε ἀπὸ τοὺς Σελευκίδας καὶ πότε ἀπὸ τοὺς Ἀντιγονίδας.

Ἡ πρώτη διεκδίκησις τῶν Λαγιδῶν ἐστράφη πρὸς τὴν Κοίλην Συρίαν. Καὶ ἦτο τοῦτο φυσικόν, ὄχι μόνον λόγῳ τῆς γειτνιάσεως, ἀλλὰ κυρίως διότι ἡ χώρα αὕτη, μὲ τοὺς περιφήμους ἐμπορικοὺς λιμένας της καὶ τὴν ἐπίκαιρον θέσιν της, ἀπετέλει τὸν κυριώτερον κόμβον τῆς ἐμπορικῆς γραμμῆς τῶν Ἰνδιῶν. Ἐπὶ πλέον τὰ δάση τοῦ Λιβάνου παρεῖχον ναυπηγήσιμον ξυλείαν, ποὺ δὲν εὑρίσκετο εἰς τὴν Αἴγυπτον. Τὰ πλεονεκτήματα αὐτὰ ἔβλεπαν οἱ Λαγίδαι καὶ δὲν ἐβράδυναν νὰ ἀντιληφθοῦν, ὅτι ἡ ἁπλῆ ἐκ μέρους των ὀχύρωσις τῶν ἐκβολῶν τοῦ Νείλου δὲν ἦτο ἀρκετὴ διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς προεχούσης θέσεως, ποὺ ἐφιλοδόξουν νὰ δημιουργήσουν διὰ τὸ Κράτος των. Ὅπως οἱ Ἀθηναῖοι πρὸ αὐτῶν, ἠθέλησαν καὶ αὐτοὶ νὰ ἀποκτήσουν πραγματικὴν θαλασσίαν δύναμιν καὶ νὰ κυριαρχήσουν τῶν θαλασσίων συγκοινωνιῶν εἰς τὴν Α. λεκάνην τῆς Μεσογείου. Πρὸς τοῦτο ὅμως ἐχρειάζοντο στόλον ἰσχυρὸν καὶ τὸ ἀπαραίτητον δίκτυον ναυτικῶν βάσεων καὶ σημείων στηρίξεως. Κατεῖχαν ἤδη τὴν Κύπρον καὶ ἀρκετὰς ἐκ τῶν Κυκλάδων νήσων, καθὼς εἴδαμεν. Κατὰ καιροὺς εἶχαν καταλάβει καὶ ἐκκενώσει τὴν Καρίαν καὶ τὴν Κιλικίαν. Ὁ Πτολεμαῖος ΙΙ, εὐθὺς ἀπὸ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας του (281), ἐπωφεληθεὶς τῆς ἥττης τοῦ Λυσιμάχου, τοῦ φόνου τοῦ Σελεύκου καὶ τῶν δυσχερειῶν πρὸ τῶν ὁποίων εὑρέθη ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν Ἀντίοχος, κατέλαβε τὴν Κνίδον, τὴν Ἁλικαρνασσόν,

τὴν Μίνδον, τὴν Μίλητον καὶ τέλος τὴν Σάμον, ἡ ὁποία ἀπέβη μία τῶν κυριωτέρων βάσεων τοῦ στόλου τῶν Πτολεμαίων.

Τὴν πολιτικὴν τῆς μεθοδικῆς στερεώσεως τῆς ναυτικῆς του θέσεως ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Μεσογείῳ καὶ τῷ Αἰγαίῳ ἠκολούθησεν ἀπαρεγκλίτως ὁ Πτολεμαῖος ὁ ΙΙ μέχρι τοῦ θανάτου του, ἐπισυμβάντος τῷ 246 π.Χ. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ υἱός του Πτολεμαῖος ὁ Εὐεργέτης ἐκληρονόμησε Κράτος σημαντικῶς ηὐξημένον, διότι περιελάμβανε πλέον, ἐκτὸς τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Λιβύης, τὴν Συρίαν, τὴν Φοινίκην, τὴν Κύπρον, τὴν Λυκίαν, τὴν Καρίαν καὶ τὰς Κυκλάδας. Ἡ ἐπέκτασις αὕτη τοῦ Κράτους τῶν Λαγιδῶν ὠφείλετο ἐν μέρει καὶ εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἀντίγονος ὁ Γονατᾶς ἀπησχολημένος μὲ τὰ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι, εἶχεν ἀφίσει αὐτοὺς σχεδὸν ἀνενοχλήτους. Τοῦτο κατεφάνη εὐθὺς ἀπὸ τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς βασιλείας Πτολεμαίου τοῦ Εὐεργέτου. Διότι τότε ὁ Ἀντίγονος—περὶ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου του—εὗρε τὸν καιρὸν νὰ ἀσχοληθῇ μὲ τὰ τοῦ ναυτικοῦ του καὶ ἐπέτυχε νὰ ἐκδιώξῃ τὸν Πτολεμαῖον ἀπὸ τὰς Κυκλάδας κατόπιν δύο νικηφόρων ναυμαχιῶν παρὰ τὴν Ἄνδρον καὶ παρὰ τὴν Κῶν. Περὶ τῶν ναυμαχιῶν τούτων δὲν εἶναι τίποτε ἱστορικῶς γνωστόν, οὔτε κἂν αὐτὴ ἡ χρονολογία των. Ὅπως δήποτε μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν Κυκλάδων ὁ Πτολεμαῖος ὁ Εὐεργέτης περιωρίσθη εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Μ. Ἀσίας καὶ εἰς τὴν Συρίαν, κατὰ δὲ τὸ 237 ὑπεγράφη συνθήκη εἰρήνης, ἡ ὁποία ἐπέπρωτο νὰ εἶναι μακροτέρας διαρκείας.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἀπέθανεν ὁ Ἀντίγονος ὁ Γονατᾶς εἰς Μακεδονίαν, ὁ δὲ διαδεχθεὶς αὐτὸν εἰς τὸν θρόνον υἱός του Δημήτριος ὑπῆρξε τελείως ἀνάξιος αὐτοῦ. Ἐπὶ τῆς δεκαετοῦς βασιλείας του (240-230) ἡ δύναμις τῆς Μακεδονίας ἐφθάρη εἰς ἀτελειώτους ἀγῶνας πρὸς τὰς δύο Συμπολιτείας, τὴν Αἰτωλικὴν καὶ τὴν Ἀχαϊκήν, ποὺ εἶχαν ἐν τῷ μεταξὺ ὀργανωθῆ εἰς τὴν Δυτ. Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον.

Μετὰ τὸν θάνατον καὶ τοῦ Δημητρίου ἡ ἀρχὴ περιῆλθεν εἰς τὸν ἐπίτροπον τοῦ ἀνηλίκου Διαδόχου του, Ἀντίγονον τὸν Δώσωνα. Οὗτος ἦτο ἀνὴρ ἐξ ἴσου ἱκανὸς εἰς τὴν πολιτικήν, ὅσον καὶ εἰς τὰ πολεμικὰ ἔργα, προσεπάθησε δὲ καὶ ἐπέτυχεν ἐν μέρει νὰ ἀνασυντάξῃ τὴν φθαρεῖσαν στρατιωτικὴν δύναμιν τῆς χώρας του. Ἐνεπλάκη ὅμως καὶ αὐτὸς εἰς ἀγῶνας, πρὸς βορρᾶν μὲν κατὰ τῶν Δαρδανίων, πρὸς Νότον δὲ κατὰ τῶν Αἰτωλῶν. Ὀλίγον βραδύτερον νέος ἀντίπαλος παρουσιάζετο ἀκόμη νοτιώτερον. Ἡ Σπάρτη ἀνακύπτουσα ἐκ τῆς μακρᾶς παρακμῆς εἰς ἣν εἶχε περιπέσει ἤρχιζε νὰ διεκδικῇ ἐκ νέου τὴν παλαιὰν

προέχουσαν θέσιν της εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ ὡς ἐκ τούτου περιῆλθεν εἰς ρῆξιν πρὸς τὸ βασίλειον τῆς Μακεδονίας. Αἱ περιπέτειαι τῶν ἀγώνων αὐτῶν δὲν θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν, ἄμεσος ὅμως συνέπεια αὐτῶν ἦτο ἡ προϊοῦσα ἐγκατάλειψις τοῦ ναυτικοῦ ἐκ μέρους τοῦ Βασιλέως τῆς Μακεδονίας. Ἡ ἐγκατάλειψις αὐτὴ καὶ ἡ ἐκ ταύτης προελθοῦσα παρακμὴ τῆς ναυτικῆς δυνάμεως τῶν Ἀντιγονιδῶν παρεῖχε μίαν πρώτης τάξεως εὐκαιρίαν εἰς τὸν Πτολεμαῖον, ὅπως ἐπιχειρήσῃ νὰ ἀνακτήσῃ τὴν προέχουσαν θέσιν, ποὺ κατεῖχεν ἄλλοτε εἰς τὸ Αἰγαῖον. Τὴν εὐκαιρίαν ὅμως αὐτὴν ἀφῆκεν ἀχρησιμοποίητον ὁ Πτολεμαῖος, ὁ ὁποῖος κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βασιλείας του ἐφαίνετο νὰ ἐγκαταλείπῃ τὴν παλαιὰν ναυτικήν του πολιτικὴν τῆς ἐπικρατήσεως εἰς τὸ Αἰγαῖον καὶ τὴν Μεσόγειον. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ πεδίον ἀπέμεινεν ἐλεύθερον εἰς τοὺς πειρατάς, οἱ ὁποῖοι, καθὼς ἐν τῇ εἰσαγωγῇ ἀνεφέραμεν, ἀναφαίνοντο περιοδικῶς εἰς τὰς θαλάσσας αὐτάς, μόλις ἔπαυαν νὰ τὰς διασχίζουν τακτικὰ πολεμικὰ πλοῖα ὠργανωμένων ναυτικῶν δυνάμεων.

Κατὰ τῆς ἀναρχίας ποὺ ἐπηκολούθησεν εἰς τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας ἀντέδρασε μόνον ἡ Ροδιακὴ Δημοκρατία, ἡ ὁποία συνεχίζουσα τὴν παλαιὰν παράδοσιν τῆς ναυτικῆς της ἀναπτύξεως ἐξηκολούθει νὰ ἐξασκῇ τὸ θαλάσσιον ἐμπόριον εἰς τὴν Ἀνατολ. Μεσόγειον καί, διὰ νὰ τὸ προστατεύσῃ, ἐξήσκει κατ' ἀνάγκην καὶ τὴν ἀστυνομίαν τῆς θαλάσσης κατὰ τῶν πειρατῶν. Ἡ Ρόδος, διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἐλευθερίαν τῶν θαλασσῶν, δὲν ἐδίστασε νὰ ἀντιμετωπίσῃ καὶ ἄλλας ἐκ τῶν ἰσχυρῶν τότε ναυτικῶν πόλεων· ὅταν δὲ τὸ Βυζάντιον ἐπωφελούμενον τῆς προνομιακῆς γεωγραφικῆς του θέσεως ἠὔξησε τὸν δασμὸν τῶν διὰ τοῦ Βοσπόρου διαπλεόντων πλοίων, ἡ Δημοκρατία τῆς Ρόδου δὲν ἐδίστασε νὰ φθάσῃ μέχρις ἐχθροπραξιῶν.

Μέσα εἰς τὰς ἀτελειώτους ἔριδας, τῶν ὁποίων μίαν ἀμυδρὰν μόνον ἰδέαν ἐδώσαμεν μὲ τὴν ἀφήγησιν τῶν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου γεγονότων, ὅλοι οἱ ἀλληλοδιαδόχως δράσαντες ὡς πρωταγωνισταὶ εὗρον τὸν καιρὸν νὰ ἀσχοληθοῦν καὶ εἰς τὸ ἔργον τῆς εἰρηνικῆς διεισδύσεως καὶ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Τὸ Ἑλληνικὸν ἐμπόριον, ποὺ ἦτο ὁ κυριώτερος φορεὺς τοῦ πολιτισμοῦ τούτου, ἐκυριάρχει, καθὼς εἴδαμεν, ἀπὸ τοῦ Ε'. ἤδη αἰῶνος ἐν τῇ Μεσογείῳ καὶ ζωηρὰ μεταφορικὴ κίνησις ἐμπορευμάτων ἐπεκράτει εἰς τὴν θάλασσαν αὐτὴν. Αἱ ἀνταλλαγαὶ ἐγίνοντο μεταξὺ τῶν χωρῶν, ποὺ παρῆγαν πρώτας ὕλας καὶ εἴδη διατροφῆς ἀφ' ἑνὸς καὶ

τῶν βιοτεχνικῶν κέντρων τῆς Ἑλλάδος ἀφ' ἑτέρου (1). Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς του ὁ Πειραιεὺς ἀπετέλει τὸ κέντρον παγκοσμίου διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἀνεχώρουν αἱ θαλάσσιοι ὁδοὶ πρὸς τοὺς λιμένας τῆς Θράκης, τοῦ Εὐξείνου, τῶν Δ. καὶ Ν. παραλίων τῆς Μ. Ἀσίας, πρὸς τὴν Ρόδον, τὴν Κύπρον καὶ τὴν Αἴγυπτον, καθὼς καὶ πρὸς τοὺς λιμένας τῆς Σικελίας, τῆς Ἰταλίας καὶ τῶν δυτικώτερον αὐτῆς εὑρισκομένων χωρῶν.

Κατόπιν τῶν κατακτήσεων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καί, καθ' ὃν χρόνον ἐξηκολούθουν οἱ πόλεμοι μεταξὺ τῶν διαδόχων του, τὸ Ἑλληνικὸν ἐμπόριον—καὶ μαζὺ μὲ αὐτὸ ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς—εἰσεχώρει βαθύτερα πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν χωρῶν. Οὕτω διὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Νείλου ἤρχισε νὰ φθάνῃ μέχρι καὶ τῆς Αἰθιοπίας, ἐνῷ διὰ τῶν νέων ἐξερευνηθεισῶν θαλασσίων ὁδῶν τῆς Ἐρυθρᾶς, τοῦ Περσικοῦ κόλπου καὶ τοῦ Ἰνδικοῦ Ὠκεανοῦ ἐπροχώρει πρὸς τὴν Ἰνδικήν. Ἐκ παραλλήλου τὸ Κράτος τῶν Σελευκιδῶν διὰ τῆς κατοχῆς τῶν ἠπειρωτικῶν ὁδῶν ἐξησφάλιζε τὴν μετάδοσίν του, τόσον πρὸς τὰς Ἰνδίας διὰ ξηρᾶς, ὅσον καὶ πρὸς τὴν Κασπίαν θάλασσαν.

Ἡ μετατόπισις αὐτὴ τοῦ ἐμπορίου, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸν ἀδυσώπητον νόμον τῆς ἀκμῆς καὶ τῆς παρακμῆς, ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα καὶ τὴν μετατόπισιν τῶν κυριωτέρων του κέντρων. Ὁ Πειραιεὺς παρεχώρησε τὴν θέσιν του εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἡ ὁποία ἔγινεν ὁ κυριώτερος λιμὴν τῆς Μεσογείου, ταυτοχρόνως δὲ σημαντικὸν ἐμπορικὸν καὶ βιοτεχνικὸν κέντρον. Εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Συρίας αἱ παλαιαὶ ἀκροπόλεις τοῦ Φοινικικοῦ θαλασσίου ἐμπορίου, ἡ Τύρος καὶ ἡ Σιδών, παρεχώρησαν τὴν θέσιν των εἰς τὴν Σελεύκειαν, ποὺ ἦτο τὸ ἐπίνειον τῆς πρωτευούσης τῶν Σελευκιδῶν, τῆς Ἀντιοχείας. Εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ἡ Σμύρνη καὶ ἡ Μίλητος διετήρησαν τὴν ἐμπορικὴν των δραστηριότητα, ἀλλὰ ἡ Ἔφεσσος ἤρχισε νὰ τὰς ὑπερβάλλῃ, ἀφ' ἧς ἐποχῆς ὁ Λυσίμαχος τὴν μετέβαλεν εἰς ἐμπορικὴν πόλιν. Εἰς τὴν Προποντίδα καὶ εἰς τὸν Εὔξεινον Πόντον ἡ Κύζικος, τὸ Βυζάντιον καὶ ἡ Σινώπη διετήρησαν λόγῳ τῶν ἐπικαίρων θέσεών των τὴν ἀπὸ αἰώνων σημασίαν των ὡς ἐμπορικῶν πόλεων.

Ἀπὸ ὅλας ὅμως αὐτὰς τὰς πόλεις τὰ σκῆπτρα κατέλαβεν ἀναμφιβόλως ἡ Ἀλεξάνδρεια, ποὺ ἐξειλίχθη μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου εἰς

---

1) Ἡ βιοτεχνία τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀντεστοίχει πρὸς τὴν βιομηχανίαν τῆς σήμερον καὶ τὰ βιοτεχνικὰ κέντρα κατεῖχον τὴν θέσιν τῶν σημερινῶν βιομηχανικῶν κέντρων μὲ τοὺς πολυαρίθμους ἐργατικοὺς πληθυσμούς.

«ἑστιακὴν περιοχὴν» (1) ὅλων τῶν μεγάλων ἐμπορικῶν ὁδῶν τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης, τοῦ Ἰνδικοῦ Ὠκεανοῦ καὶ τῆς κεντρικῆς Ἀφρικῆς. Ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν Κεϋλάνην καὶ ἀπὸ τὴν Κίναν τὰ προϊόντα ἔφθασαν μέχρις αὐτῆς. Διότι λόγῳ τῆς προνομιούχου γεωγραφικῆς της θέσεως, τὴν ὁποίαν εἶχε δώσει ὁ δαιμόνιος Ἱδρυτής της, ἀπετέλεσε τὸν σπουδαιότερον κόμβον θαλασσίων καὶ ὑπεργείων συγκοινωνιῶν καὶ τὸ ἀναμφισβήτητον κέντρον τοῦ παγκοσμίου διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου, ὅπως δύο αἰῶνας πρότερον ἦτο ὁ Πειραιεύς. Ἐκ τοῦ λιμένος της ἐξήγοντο πρὸς ὅλην τὴν Μεσόγειον καὶ ἔξω αὐτῆς ἀκόμη, ὄχι μόνον σῖτος, ἀλλὰ καὶ προϊόντα τῆς ὠργανωμένης βιοτεχνίας, ὡς ὑφάσματα, πάπυρος, λίνον, ἔπιπλα, οἱ περίφημοι πορφυροῖ τάπητες, ἀριστοτεχνικὰ ἐπιτραπέζια σκεύη, κρύσταλλα, κοσμήματα ἐκ πολυτίμων μετάλλων καὶ ἐλεφαντοστοῦ, ἀρώματα καὶ ἄλλα εἴδη πολυτελείας. Ὁ διπλοῦς λιμήν, τὸν ὁποῖον ἐσχημάτιζεν ἡ προβλὴς τοῦ Ἑπτασταδίου (ὀνομαζομένη οὕτω πως λόγῳ τοῦ μήκους της), ἠδύνατο νὰ περιλαμβάνῃ μέγαν ἀριθμὸν πλοίων. Ἀφ' ἧς δὲ τῷ 280 π.Χ. κατεσκευάσθη ἐπὶ τῆς νησίδος Φάρου ὁ περίφημος φωτεινὸς πύργος, ποὺ ἔδωκεν ἀκολούθως τὸ ὄνομά του εἰς τοὺς φάρους τοῦ κόσμου ὅλου, ἡ προσπέλασις καὶ ὁ εἴσπλους τῶν πλοίων εἰς τὸν λιμένα ἠδύνατο νὰ γίνωνται καὶ διαρκούσης τῆς νυκτός. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ κίνησις τοῦ λιμένος τῆς Ἀλεξανδρείας ἐδιπλασιάσθη, ὡς μὴ διακοπτομένη κατὰ τὰς νυκτερινὰς ὥρας. Οἱ θησαυροί, τοὺς ὁποίους τὸ ζωηρότατον ἐμπόριον συνεσώρευσεν ἐντὸς ὀλίγου σχετικῶς χρόνου, συνετέλεσαν, ὥστε ἡ πόλις νὰ ἀποβῇ ἡ πολυανθρωποτάτη καὶ πλουσιωτάτη ὅλων τῶν τότε πόλεων. Μεγαλοπρεπῆ οἰκοδομήματα, εὐρεῖαι λεωφόροι, θαυμασταὶ μνημεῖα καὶ βίος ἀνέσεως καὶ χλιδῆς, ἐν συνδυασμῷ μὲ τὰς εὐγενεῖς προσπαθείας διανοητικῆς ἀναπτύξεως τὰς καταβληθείσας ἐκ μέρους τῶν Λαγιδῶν, κατέστησαν τὴν πόλιν αὐτὴν παγκόσμιον κέντρον πολιτισμοῦ, ποὺ ἠδυνήθη νὰ συνεχίσῃ τὰς λαμπρὰς παραδόσεις τῶν Ἀθηνῶν. Τόση δὲ ὑπῆρξεν ἡ οἰκονομική, πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ σημασία της, ὥστε ἐπὶ χίλια περίπου ἔτη—μέχρι τῆς κατακτήσεώς της παρὰ τῶν Ἀράβων—διετήρησε τὴν ἐξέχουσαν ἐν τῷ Κόσμῳ θέσιν της.

Καὶ αἱ τρεῖς Δυναστεῖαι τῶν Ἑλληνιστικῶν Κρατῶν, ποὺ προῆλθον ἀπὸ τοὺς πεντηκονταετεῖς πολέμους τῶν διαδόχων τοῦ Μ. Ἀλε-

1) «Ἑστιακαὶ περιοχαὶ» ὀνομάζονται αἱ περιοχαὶ ἐκεῖναι, εἰς τὰς ὁποίας ὡς ἐκ τῆς θέσεώς των, συγκλίνουν πολυάριθμοι σημαντικαὶ ἐμπορικαὶ ὁδοί, τόσον θαλάσσιοι, ὅσον καὶ ἠπειρωτικαί.

ξάνδρου, κατέβαλον κάθε προσπάθειαν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν θαλασσίου ἐμπορίου. Αἱ προσπάθειαι ὅμως αὐταὶ περιωρίσθησαν κυρίως εἰς τὸν ἐφοδιασμὸν τῶν λιμένων μὲ εὐκολίας φορτοεκφορτώσεως καὶ ἐναποθηκεύσεως τῶν ἐμπορευμάτων, καθὼς καὶ εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν ἠπειρωτικῶν ὁδῶν, ποὺ ὡδήγουν ἀπὸ τοὺς λιμένας τούτους πρὸς τὸ ἐσωτερικόν. Ἀπ' ἐναντίας εἰς τὴν ἀνοικτὴν θάλασσαν δὲν κατεβλήθη καμμία συστηματικὴ μέριμνα διὰ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ πλοῦ. Εἴδομεν, ὅτι αἱ Ἀθῆναι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς των διετήρουν συνεχῶς ἐν ἐνεργείᾳ περὶ τὰ 60 πολεμικὰ πλοῖα, τὰ ὁποῖα κατανεμημένα εἰς μοίρας ἔπλεαν ἀπὸ λιμένος εἰς λιμένα ἀσκούμενα καὶ ἐν ταὐτῷ ἐξασφαλίζοντα τὸν πλοῦν τῶν ἐμπορικῶν πλοίων. Ἀποτέλεσμα τῆς πολιτικῆς ἐκείνης ἦτο ἡ παντελὴς σχεδὸν ἐξάλειψις τῆς πειρατείας ἀπὸ τὸ Αἰγαῖον καὶ τὴν Προποντίδα. Ἐνῷ τώρα οἱ βασιλεῖς τῶν Ἑλληνιστικῶν Κρατῶν ἐφαίνοντο περισσότερον ἀπασχολούμενοι μὲ τὴν ἐκμετάλλευσιν τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν Κρατικῶν Ταμείων. Ἐὰν κρίνῃ κανεὶς ἀπὸ τοὺς Λαγίδας, ἡ κυρία των φροντὶς ἦτο ἡ ἐγκατάστασις ἑνὸς τελείου φορολογικοῦ συστήματος, τὰς ἐκ τοῦ ὁποίου πλουσίας προσόδους διέθεταν οὗτοι διὰ νὰ λαμπρύνουν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὴν πρωτεύουσάν των καὶ νὰ στερεώσουν τὴν δύναμιν τῆς βασιλείας των. Ἡ μορφὴ τῆς διοικήσεώς των διέφερε κατὰ τόπους· π. χ. εἰς μερικὰς νήσους, ὡς εἰς τὴν Θήραν καὶ τὴν Κρήτην, εἶχαν μονίμους φρουρὰς· εἰς τὰς Κυκλάδας ἀφ' ἑτέρου, ἐφόσον χρόνον αὗται ἦσαν ὑπὸ τὴν κατοχήν των, ὁ ναύαρχος ἐξήσκει καθήκοντα ἀντιβασιλέως ἔχων ὡς ὄργανον εἰς τὰς κυριωτέρας νήσους τοὺς λεγομένους «νησιάρχας». Κατὰ τοὺς τρεῖς περίπου αἰῶνας, ποὺ ἐβασίλευσεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἡ δυναστεία τῶν Λαγιδῶν, ἐλεύθερον ἐμπόριον δὲν ὑφίστατο ἐν Αἰγύπτῳ, οἱ δὲ φόροι συνεχῶς ηὐξάνοντο. Ὁλόκληρον τὸ ἐξωτερικὸν ἐμπόριον διεξήγετο ὑπὸ τοῦ Βασιλέως, ὁ ὁποῖος ἐπεφύλασσεν εἰς ἑαυτὸν τὸ μονοπώλιον τῆς εἰσαγωγῆς καὶ ἐξαγωγῆς προϊόντων τινῶν καὶ ἐξεχώρει τοῦτο ἐνίοτε ὡς ἰδιαίτερον προνόμιον εἰς Ἕλληνας ἐμπόρους καὶ ἐφοπλιστάς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

ΤΑ ΕΝ ΤΩ ΑΙΓΑΙΩ ΥΠΟ ΤΗΝ ΡΩΜΑΪΚΗΝ ΚΑΤΑΚΤΗΣΙΝ

Ι. Ἀνάπτυξις τῆς θαλασσίας δυνάμεως τῆς Ρώμης - Παρέμβασις αὐτῆς εἰς τὰ πράγματα τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἑλλάδος.

Α'. Μιθριδατικὸς πόλεμος.

Καθ' ὃν χρόνον τὰ τρία Ἑλληνιστικὰ Κράτη καὶ αἱ διάφοροι Ἑλληνικαὶ Συμπολιτεῖαι ἐξηντλοῦντο εἰς ἀτέρμονας καὶ στείρους ἀγῶνας περὶ ἐπικρατήσεως μεταξύ των, μία νέα ναυτικὴ δύναμις ἐνεφανίζετο εἰς τὴν κεντρικὴν Μεσόγειον, ἡ ***Ρώμη***. Ἡ πόλις αὐτή, τῆς ὁποίας τὴν ἵδρυσιν ἀνάγει ἡ παράδοσις εἰς τὸν Ρωμύλον τῷ 754 π.Χ., ἀφοῦ διὰ συνεχῶν ἀγώνων καὶ συστηματικῶν διπλωματικῶν προσπαθειῶν κατώρθωσε μετὰ τρεῖς αἰῶνας νὰ στερεώσῃ τὴν ὑπεροχήν της ἐφ' ὅλων τῶν σημαντικῶν πόλεων τοῦ κέντρου τῆς Ἰταλικῆς χερσονήσου, ἠθέλησε νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν κατοχήν της καὶ μέχρι τῶν νοτίων τῆς χερσονήσου ταύτης ἐσχατιῶν. Τοῦτο ἐπετεύχθη τῷ 272 διὰ τῆς νικηφόρου ἐκστρατείας τῶν Ρωμαϊκῶν λεγεώνων πρὸς τὸν Τάραντα, ἀποτέλεσμα τῆς ὁποίας ὑπῆρξεν ἡ ἐπέκτασις τῆς Ρωμαϊκῆς κυριαρχίας μέχρι τοῦ στενοῦ τῆς Μεσσήνης. Τότε ὅμως ἡ Ρώμη εὑρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἀσχοληθῇ μὲ ἓν στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον μέχρις ἐκείνης τῆς ἐποχῆς τῆς ἦτο ξένον, ***τὴν θάλασσαν***. Ἐφ' ὅσον διήρκεσαν οἱ κατὰ ξηρὰν ἀγῶνες πρὸς κατάκτησιν τῆς χερσονήσου, ὁ ἕως τότε ἀποκλειστικῶς πολεμικὸς καὶ γεωργικὸς λαὸς τῶν Ρωμαίων ἠγνόει τὴν θάλασσαν. Ὅταν ὅμως περιῆλθεν ὑπὸ τὴν κατοχήν του ὁλόκληρος ἡ νότιος Ἰταλία—ἡ «Μεγάλη Ἑλλὰς» τῆς ἐποχῆς ἐκείνης—μὲ τοὺς λιμένας της καὶ μὲ τὸ ἀκμάζον θαλάσσιον ἐμπόριον ποὺ διεξήγετο μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς Ἀνατολῆς, τότε νέοι εὐρύτεροι ὁρίζοντες ἤρχισαν ν' ἀνοίγωνται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῆς Ρωμαϊκῆς Συγκλήτου καὶ τῶν Ρωμαίων Στρατηγῶν. Ἡ ἀνέκαθεν σχετικῶς πτωχὴ καὶ ἀρκετὰ πυκνοκατοικημένη νότιος Ἰταλία εἶχεν ἀνάγκην τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου, διὰ νὰ ζήσῃ καὶ ν' ἀναπτυχθῇ. Τὸ θαλάσσιον ὅμως ἐμπόριον εὑρίσκετο εἰς τὰς χεῖρας τῶν λαῶν ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ αἰώνων, καθὼς εἴδομεν, τὸ ἐξήσκουν: ἀνὰ τὴν Ἀνατολικὴν μὲν λεκάνην εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων, ἀνὰ τὴν Κεντρικὴν δὲ καὶ τὴν Δυτικὴν εἰς χεῖρας τῶν ἀποίκων τῶν Φοινίκων, Καρχηδονίων.

Ἡ πρώτη προσπάθεια πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν διαγράφεται διὰ τῆς πολιτικῆς προσεγγίσεως τῆς Ρώμης πρὸς τὴν ἔναντι τοῦ στενοῦ τῆς Μεσσήνης μεγάλην νῆσον, τὴν Σικελίαν, ἡ ὁποία λόγῳ τῆς κεντρικῆς θέσεώς της εἰς τὴν Μεσόγειον ἀπετέλεσεν ἑκάστοτε τὸν στόχον ὅλων τῶν ναυτικῶν δυνάμεων ποὺ κατὰ καιροὺς ὠνειρεύθησαν νὰ κυριαρχήσουν ὁλοκλήρου τῆς θαλάσσης ταύτης: τοῦ Μίνωος κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους, τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, τῶν Καρχηδονίων τέλος, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα ἐθαλασσοκράτουν ἀνὰ τὴν δυτικὴν καὶ τὴν κεντρικὴν Μεσόγειον κατέχοντες τὸ ἥμισυ τῆς Ἱσπανίας, ὅλας τὰς μεγάλας νήσους τῆς Δ. λεκάνης τῆς Μεσογείου, τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς Σικελίας, καθὼς καὶ μερικὰς ἀπὸ τὰς ἀκτὰς τῆς Ἀδριατικῆς. Ὅταν λοιπὸν αἱ Συρακοῦσαι εἰσῆλθον εἰς τὸ σύστημα τῶν συμμαχιῶν τῆς Ρώμης, διὰ νὰ δυνηθῇ αὕτη νὰ προστατεύσῃ τὴν ἰσχυρὰν αὐτὴν Σικελικὴν πόλιν ἀπὸ τῶν Καρχηδονίων, εὑρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἀναπτύξῃ τοὺς πυρῆνας τῶν ναυτικῶν δυνάμεων ποὺ ἀπετέλουν αἱ εἰς τὴν κατοχήν της εὑρισκόμεναι πόλεις τῆς Ἑτρουρίας καὶ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος. Μὲ τὸ θαυμάσιον ὀργανωτικὸν πνεῦμα, ποὺ ἀπετέλει τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς νέας αὐτῆς δυνάμεως καὶ μὲ συστηματικὴν καὶ ἀκάματον προσπάθειαν οἱ πυρῆνες αὐτοὶ τῶν ναυτικῶν δυνάμεων συνηγώθησαν καὶ ἐνισχύθησαν. Ἡλοῖα ἤρχισαν νὰ ναυπηγοῦνται παντοῦ, ὅπου τοῦτο ἦτο δυνατόν, ναύσταθμοι δὲ καὶ βάσεις ἱδρύοντο εἰς ὅλους τοὺς καταλλήλους λιμένας τῆς νοτίου Ἰταλίας. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐνεφανίσθη ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν εἷς νέος ἀποφασιστικὸς παράγων εἰς τὴν Μεσογειακὴν σκηνήν, ὁ ***Ρωμαϊκὸς πολεμικὸς στόλος***. Μὲ τὴν βαθμιαίαν δὲ καὶ συστηματικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ νέου τούτου διὰ τὴν Ρώμην πολεμικοῦ ὀργάνου, εἰς τὸ ὁποῖον προσέδωκεν αὕτη τὸ ρωμαλέον μαχητικὸν πνεῦμα της, δὲν ἐβράδυνε νὰ γεννηθῇ καὶ νὰ καρποφορήσῃ ἡ συγγενὴς πρὸς κάθε ναυτικὴν ἀνάπτυξιν ἰδέα τῆς μονοπωλειακῆς ἐκμεταλλεύσεως τοῦ πλουσίου ἐμπορίου μιᾶς θαλασσίας περιοχῆς, δηλαδὴ ἡ ἰδέα τῆς θεμελιώ-

σεως μιᾶς Αὐτοκρατορίας (1). Οὕτω πως ὁ γεωργικὸς καὶ χερσαῖος Ρωμαϊκὸς λαὸς διὰ τῆς ἐπαφῆς του πρὸς τοὺς ναυτικοὺς Ἕλληνας τῆς κάτω Ἰταλίας ποὺ κατέκτησε, παρεκινήθη εἰς τὸ νὰ στρέψῃ τὴν ἀκάματον ἐνεργητικότητά του πρὸς τὴν θάλασσαν. Μὲ τὸ πειθαρχημένον δὲ καὶ ὀργανωτικὸν πνεῦμα της ἡ Ρώμη διεῖδε τὸν τρόπον ἐνεργείας, ποὺ ὤφειλε νὰ ἀκολουθήσῃ πρὸς τοῦτο καὶ ὁ ὁποῖος συνέκειτο εἰς τὴν δημιουργίαν ἰσχυροῦ πολεμικοῦ στόλου μὲ τὰς ἀπαραιτήτους διὰ τὴν κίνησίν του βάσεις, ἀκολούθως δὲ εἰς τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ στόλου τούτου διὰ τὴν καταστροφὴν τῶν ἀντιζήλων ἐν τῇ Μεσογείῳ ναυτικῶν δυνάμεων.

Ἡ μᾶλλον ἐπικίνδυνος ἐξ αὐτῶν καὶ λόγῳ τῆς ἀμέσου γειτνιάσεώς της καὶ λόγῳ τῆς πλευρικῆς θέσεώς της ποὺ κατεῖχεν ὡς πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς σαφῶς πλέον διαγραφομένης πρὸς ἀνατολὰς Ρωμαϊκῆς ἐπεκτάσεως, ἦτο ἡ ***Καρχηδών.*** Συνεπῶς αὐτὴ πρῶτον ἔπρεπε νὰ τεθῇ ἐκποδών, διὰ νὰ ἠμποροῦ νὰ γίνῃ σοβαρὰ σκέψις περὶ Αὐτοκρατορικῆς πολιτικῆς. Ἡ σύγκρουσις τῶν συμφερόντων εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Σικελίας, περὶ τῆς ὁποίας προηγουμένως ὡμιλήσαμεν, ἀπετέλεσεν εὔλογον ἀφορμὴν διὰ τὴν σύρραξιν μεταξὺ τῆς ἀκόμη τότε θαλασσοκρατείρας καὶ τῆς νέας ἐμφανισθείσης ναυτικῆς Δυνάμεως. Κατὰ τὸν πρῶτον (264—261 π.Χ.) Καρχηδονικὸν πόλεμον, ποὺ ἐπηκολούθησεν, οἱ ἐκ παραδόσεως ναυτικοὶ Καρχηδόνιοι ἐδοκίμασαν δυσάρεστον ἔκπληξιν, ὅταν εἶδαν τοὺς νεοφωτίστους κατὰ θάλασσαν ἀντιπάλους των νὰ μεταφέρουν εἰς τὰς ἐπὶ τοῦ ὑγροῦ στοιχείου συγκρούσεις τὰς πολεμικὰς μεθόδους τοῦ στρατοῦ τῆς ξηρᾶς. Ὁ περίφημος «κόραξ» τοῦ Duilio, ἡ καταπίπτουσα δηλαδὴ ἰσχυρὰ ἁρπάγη καὶ γέφυρα συγχρόνως, ποὺ ἐκράτει τὸ ἐχθρικὸν πλοῖον δέσμιον καὶ ἐπέτρεπε νὰ ριφθῇ ἐπὶ τοῦ καταστρώματός του τὸ ἄγημα ἐμβολῆς, μετέβαλλε τὴν ναυμαχίαν εἰς πεζομαχίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ ὑπεροχὴ τῶν Ρωμαίων «ἐπιβατῶν» ἦτο ἀναμφισβήτητος.

Καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ παρὰ τὸ Ἔκνομον ναυμαχία (256 π.Χ.) ἀπετέλεσεν ἓν ἀπὸ τὰ κλασικὰ εἰς τὴν ναυτικὴν Ἱστορίαν παραδείγματα τοῦ ὀνομαζομένου «αἰφνιδιασμοῦ ὑλικοῦ», τοῦ αἰφνιδιασμοῦ δηλαδή, τὸν ὁποῖον εἰμπορεῖ κανεὶς νὰ ἐπιτύχῃ μὲ μίαν ἄγνωστον εἰς τὸν ἀντίπαλον τροποποίησιν τοῦ πολεμικοῦ του ὑλικοῦ, ποὺ ἐπι-

1) Ἡ «Αὐτοκρατορία» ἐνταῦθα ὄχι ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς μορφῆς τοῦ Πολιτεύματος, ἀλλὰ εἰς τὴν εὐρυτέραν ἔννοιαν, ποὺ ἀποδίδει ἡ λέξις «Empire».

βάλλει μίαν νέαν Τακτικήν, διὰ τὴν ὁποίαν ἐκεῖνος δὲν εἶναι παρασκευασμένος.

Ἡ ἔκβασις τοῦ πρώτου Καρχηδονικοῦ πολέμου ἀπέβη οὕτως ὑπὲρ τῶν Ρωμαίων, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἀπαλλάσσῃ αὐτοὺς ὁριστικῶς ἀπὸ τῆς ἰσχυρᾶς ἀντιπάλου των. Τοῦτο ἀπεδείχθη κατὰ τὸν Β΄ Καρχηδονικὸν πόλεμον (218—201 π.Χ.), ὁπότε αἱ στρατιαὶ τοῦ Ἀννίβα ἐξορμήσασαι ἐκ τῆς Ἱσπανίας, διασχίσασαι τὴν νότιον Γαλλίαν καὶ διαβᾶσαι τὰς Ἄλπεις κατέκλυσαν τὴν βόρειον Ἰταλίαν, κατανικήσασαι δὲ ἐπανειλημμένως τοὺς Ρωμαϊκοὺς λεγεῶνας ἔφθασαν πρὸ τῶν πυλῶν τῆς Ρώμης. Ἡ ναυτικὴ ὅμως δύναμις τῆς πόλεως ταύτης εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ ἐνισχυθῇ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἠδυνήθη νὰ διακόψῃ ἀποτελεσματικῶς τὰς διὰ θαλάσσης συγκοινωνίας τοῦ εἰσβολέως πρὸς τὴν βάσιν του. Τὸ γεγονὸς δὲ τοῦτο, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸν χαλαρὸν σύνδεσμον μεταξὺ Ἀννίβα καὶ τῶν ἐν Ἱσπανίᾳ Καρχηδονίων στρατηγῶν, συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἀποβῇ τελικῶς καὶ ὁ Β΄ Καρχηδονικὸς πόλεμος ὑπὲρ τῆς Ρώμης.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ ἐπὶ τόσα ἔτη παράτασις τοῦ σκληροῦ τούτου ἀγῶνος μεταξὺ τῶν δύο τούτων δυνάμεων εἶχε παρασύρει εἰς τὴν δίνην του καὶ τὰ Ἑλληνιστικὰ Κράτη τῆς ἐγγὺς Ἀνατολῆς. Ἡ Μακεδονία ἀπὸ τοῦ 215 π.Χ. ἤδη καὶ ἡ Συρία ὑπὸ τὸν Ἀντίοχον τὸν Γ΄ κατὰ τὸ 202 π.Χ., διαβλέπουσαι τοὺς κινδύνους ποὺ τὰς ἠπείλουν ἐκ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐπεκτάσεως, ἐτάχθησαν μὲ τὸ μέρος τῶν Καρχηδονίων. Οὕτω πως ὁ μεταξὺ Ρώμης καὶ Καρχηδόνος ἀγὼν ἐξειλίχθη εἰς ἕνα παγκόσμιον διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην πόλεμον. Ἡ παρέμβασις τῆς Μακεδονίας θὰ ἠδύνατο ἴσως ν' ἀποβῇ ἀποφασιστική, ἐὰν ὁ νεαρὸς Βασιλεύς της Φίλιππος ὁ Γ΄. ἐξεστράτευε κατὰ τῆς Ἰταλικῆς χερσονήσου συγχρονίζων τὴν ἐπίθεσίν του πρὸς τὴν εἰσβολὴν τοῦ Ἀννίβα, μὲ τὸν ὁποῖον εἶχε πράγματι προέλθει εἰς συνεννοήσεις. Ἀφ' ἑνὸς ὅμως ἡ ἀνάγκη, εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκετο τοῦ ν' ἀντιμετωπίζῃ τὴν ἐχθρότητα τῆς Αἰτωλικῆς Ὁμοσπονδίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἐν τῇ Ἀδριατικῇ καὶ τῷ Ἰονίῳ τοπικὴ κυριαρχία τοῦ Ρωμαϊκοῦ στόλου τὴν ὁποίαν δὲν ἠμπόρεσαν νὰ διαμφισβητήσουν οἱ Καρχηδόνιοι, τὸν ἠμπόδισαν. Μόλις δὲ ἡ Ρώμη ἀπηλλάγη ἀπὸ τὸν θανάσιμον κίνδυνον ποὺ διέτρεξεν ἐκ μέρους τοῦ Ἀννίβα, ἐκήρυξε κατὰ τοῦ Φιλίππου τὸν πόλεμον καὶ ἀπέστειλε στρατὸν διὰ τοῦ στενοῦ τοῦ Ὀτράντο, ὁ ὁποῖος ἀποβιβασθεὶς εἰς τὰς Ἠπειρωτικὰς ἀκτὰς εἰσέβαλεν εἰς Μακεδονίαν τῷ 200 π.Χ. Ὁ πόλεμος παρετάθη ἐπὶ μίαν τετραετίαν μέχρι τοῦ 197, ὁπότε ὁ κατὰ τὸ τρίτον αὐτοῦ ἔτος ἀποσταλεὶς ἐκ Ρώμης Ὕπατος Κόϊντας

Φλαμίνιος, συνδυάσας τὰς πολιτικὰς μὲ τὰς πολεμικὰς ἐνεργείας, κατώρθωσε νὰ νικήσῃ τελικῶς τὸν Φίλιππον παρὰ τὰς Κυνὸς Κεφαλὰς καὶ νὰ ἐπιβάλῃ εἰς αὐτὸν ὅρους ἰσοδυναμοῦντας πρὸς τὴν κατάλυσιν τῆς ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος Μακεδονικῆς κυριαρχίας, ἤτοι τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων, τὴν παράδοσιν τοῦ Μακεδονικοῦ στόλου εἰς τοὺς νικητὰς καὶ πληρωμὴν πολεμικῆς ἀποζημιώσεως.

Ἀφοῦ οὕτως ἀπηλλάγη τῆς Μακεδονίας, ἡ Ρώμη ἐστράφη πρὸς τὴν Συρίαν, τῆς ὁποίας τὸν Βασιλέα Ἀντίοχον Γ'. ἐνίκησεν ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι, ἐνῷ ὁ Ρωμαϊκὸς στόλος κατεναυμάχει παρὰ τὸν Ἑλλήσποντον τὸν στόλον τοῦ Ἀντιόχου. Κατόπιν τῶν ἐπιτυχιῶν τούτων οἱ Ρωμαῖοι λεγεῶνες ὑπὸ τὸν Σκιπίωνα τὸν Β'. εἰσέβαλαν καὶ εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ κατετρόπωσαν τὸν ἀνθιστάμενον ἀκόμη ἀντίπαλόν των τῷ 190 π.Χ. παρὰ τὴν Μαγνησίαν.

Ἡ κατὰ τὸν Β'. Καρχηδονικὸν πόλεμον Ρωμαϊκὴ νίκη ἐστερέωσε τὴν δύναμιν τῆς Ρώμης καὶ περιώρισεν εἰς τὸ ἐλάχιστον τὴν δύναμιν τῆς παλαιᾶς θαλασσοκρατείρας· δὲν ἔδωκεν ὅμως οὔχ ἧττον εἰς τὴν Ρώμην τὸ ἀπόλυτον ἐκεῖνο αἴσθημα τῆς ἀσφαλείας, ποὺ θὰ τῆς ἐπέτρεπε νὰ ὁλοκληρώσῃ τὴν πρὸς ἀνατολὰς ἐπέκτασιν. Ἐφ' ὅσον ἡ Καρχηδὼν ὑφίστατο, ἡ δυνατότης τῆς ἀναδημιουργίας τῆς θαλασσίας της δυνάμεως ὑφίστατο ὡσαύτως. «Cartaginem esse delendam» δὲν ἔπαυε νὰ βροντοφωνῇ ἀπὸ τοῦ βήματος τοῦ Κοινοβουλίου ὁ Κάτων καὶ τὸ κήρυγμα αὐτὸ εὗρισκεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ζωηρὰν ἀπήχησιν εἰς τὴν καρδίαν τοῦ Ρωμαϊκοῦ λαοῦ. Οὕτω πως ἐξερράγη ὁ τρίτος καὶ τελευταῖος Καρχηδονικὸς πόλεμος (149—146 π.Χ.), ἀποτέλεσμα τοῦ ὁποίου ὑπῆρξεν ἡ τελειωτικὴ καταστροφὴ τῆς ἐνδόξου Φοινικικῆς πόλεως. Καὶ ἀπεδείχθη οὕτω πως, ὅτι ἓν καθαρὸν ναυτικὸν Κράτος δὲν δύναται ν' ἀντιστῇ εἰς τὴν πίεσιν κοσμοϊστορικῶν γεγονότων, παρὰ μόνον ὅταν διαθέτῃ μίαν αὐτοτελῆ καὶ ἰσχυρὰν βάσιν ἐπὶ τῆς ξηρᾶς. Ἐὰν ἡ Μ. Βρεταννία δὲν ἦτο νῆσος, δὲν θὰ διέφευγεν ἀνάλογον τύχην κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1940.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ Ρώμη ἀπηλλάγη ὁριστικῶς πλέον τῆς πρὸς δυσμὰς ἀντιπάλου της καὶ ἔμεινε μὲ τὰς χεῖρας ἐντελῶς ἐλευθέρας διὰ τὴν πρὸς ἀνατολὰς ἐπέκτασιν, ἀφοῦ εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ δημιουργήσει καὶ τὸ ἀπαραίτητον διὰ μίαν τοιαύτην πολιτικὴν ὄργανον, τὸ Ναυτικόν της. Ἡ μόνη δύναμις, ποὺ θὰ ἠμποροῦσε ἀκόμη—ἐὰν ὑπῆρχε—νὰ παρουσιάσῃ ἀντίστασιν εἰς τὰ φιλόδοξα σχέδια τῆς Ρώμης, θὰ ἦτο ἡ θαλασσία δύναμις τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων, ἡ ὁποία

πρὸ τριῶν καὶ πλέον αἰώνων τὰς εἶχε σώσει ἀπὸ τὸν Περσικὸν κατακλυσμόν. Ἡ δύναμις ὅμως αὕτη εὑρίσκετο οὐσιαστικῶς παράλυτος ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ κατακερματισμοῦ τηῦ Κράτους τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου μεταξὺ τῶν διαδόχων του. Ἡ πολιτικὴ παρακμὴ τῶν Ἑλληνικῶν Πολιτειῶν εἶχε, καθὼς εἴδομεν, ὡς συνέπειαν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν παραμέλησιν τῶν ναυτικῶν των δυνάμεων, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν μετατόπισιν τῶν κέντρων θαλασσίας δυνάμεως πρὸς τὸ Βυζάντιον, τὴν Ρόδον καὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν.

Τῆς ἀδυναμίας αὐτῆς ἐπωφελουμένη ἡ Ρώμη καὶ καταλλήλως χρησιμοποιοῦσα διὰ τὴν ἐπικράτησιν τῆς πολιτικῆς της τὰς ἐνδημικὰς μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἔριδας ἠδυνήθη εὐκόλως νὰ ὁλοκληρώσῃ τὴν ὑποταγὴν τῆς Μακεδονίας διὰ τῆς παρὰ τὴν Πύδναν νίκης τοῦ Αἰμιλίου Παύλου κατὰ τοῦ βασιλέως της Περσέως (υἱοῦ τοῦ Φιλίππου τοῦ Γ'.) τῷ 168 π.Χ., ταυτοχρόνως δὲ πρὸς τὸ τέρμα τοῦ Γ'. Καρχηδονικοῦ πολέμου ἐπετύγχανε τὴν ὑποταγὴν καὶ τῆς κυρίως Ἑλλάδος.

Ἡ καταστροφὴ τῆς Κορίνθου παρὰ τοῦ Μομμίου (146 π.Χ.) συνεπλήρωσε τὴν καταστροφὴν τῆς Καρχηδόνος καὶ αἱ δύο αὗται ναυτικαὶ πόλεις ἔπαυσαν πλέον ὁριστικῶς νὰ ἀποτελοῦν ἐμπόδιον διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ναυτικῆς τῶν Ρωμαίων Ἡγεμονίας.

Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, ποὺ διετήρει ἀκόμη τὰ τελευταῖα λείψανα τῆς πάλαι ποτὲ θαλασσίας της δυνάμεως, εἶχεν ἐπίσης ὑποκύψει, ἀφοῦ πέντε ἔτη προηγουμένως ἐδέχετο ἀδιαμαρτυρήτως τὴν παρὰ τῆς Ρωμαϊκῆς Βουλῆς (ἀσκούσης δικαιώματα διαιτητοῦ) ἐπιβληθεῖσαν ἀπόφασιν νὰ καταβάλῃ 500 τάλαντα πρὸς τοὺς Ἐφεσίους (1). Ἤτοι οὐσιαστικῶς ἡ κυρίως Ἑλλάς, ἡ Μακεδονία καὶ αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου περιῆλθον οὕτως οὐσιαστικῶς ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῆς Ρώμης, καίτοι δὲν εἶχαν ἀκόμη ἀνακηρυχθῆ Ρωμαϊκαὶ Ἐπαρχίαι, ἀλλὰ διετήρουν κάποιαν αὐτονομίαν ὑπὸ τὴν ἀνωτέραν ἐποπτείαν τοῦ Ρωμαίου Διοικητοῦ τῆς Μακεδονίας.

Ἀμέσως μετ' αὐτὰς ἤρχετο ἡ σειρὰ τῆς Ρόδου, ἡ ὁποία δὲν εἶχεν ὁλοσχερῶς ὑποταχθῆ εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν καὶ εἶχε μάλιστα συμμαχήσει ὡς ἰσότιμος δύναμις πρὸς τοὺς Ρωμαίους διαρκούντων τῶν πολέμων κατὰ τοῦ Φιλίππου τῆς Μακεδονίας καὶ τοῦ Ἀντιόχου· Ἐπειδὴ δὲ ἡ θαλασσία δύναμις τῆς περιφήμου αὐτῆς νήσου, ἂν καὶ ἀρκετὰ μειωμένη, ἀπετέλει ἐνδεχόμενον ἀνταγωνιστὴν ἐν τῷ μέλλοντι, ἡ Ρωμαϊκὴ πολιτικὴ μετῆλθεν ὅλα τὰ μέσα διὰ νὰ τὴν καταπιέσῃ καὶ

1) Παπαρρηγ. τόμ. Β'., II, 6.

νὰ τὴν ἐξασθενίσῃ. Πρὸς τοῦτο ἐνήργησε καὶ κατώρθωσεν, ὥστε νὰ μεταφέρῃ τὸ κέντρον βάρους τοῦ ἐν τῷ Αἰγαίῳ ἐμπορίου εἰς τὴν νῆσον Δῆλον μὲ τὴν ἀνακήρυξιν αὐτῆς ὡς ἐλευθέρου λιμένος. Ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν ἡ Δῆλος ἔγινε τὸ κυριώτερον κέντρον ἐμπορίου τοῦ Αἰγαίου, καθὼς μαρτυροῦν καὶ σήμερον ἀκόμη τὰ ἐρείπια τῶν πολυτελῶν της κατοικιῶν, μνημείων καὶ παντοειδῶν ἐγκαταστάσεων, ἐνῷ ἐξ ἀντιθέτου τὰ τελωνειακὰ καὶ λιμενικὰ εἰσοδήματα τῶν Ροδίων ἠλλαττοῦντο εἰς τὸ $^1/_8$. Ἐν τούτοις ἡ Ρόδος ἐξηκολούθησεν ἐπὶ ἀρκετὰ ἀκόμη ἔτη νὰ ἀπολαμβάνῃ μιᾶς μορφῆς αὐτονομίας καὶ νὰ ἀσκῇ τὸ θαλάσσιόν της ἐμπόριον.

Ἡ ναυτικὴ καὶ ἐμπορικὴ ἀκμὴ τῆς Δήλου διήρκεσεν ἐπὶ ἥμισυν περίπου αἰῶνα ἀκόμη, ὀφείλετο δέ, ἐκτὸς τοῦ προεκτεθέντος Νόμου τοῦ ἀνακηρύξαντος αὐτὴν ἐλεύθερον λιμένα, καὶ εἰς τὸ γεγονός, ὅτι μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Κορίνθου πλῆθος ἐμπόρων κατέφυγεν εἰς τὴν νῆσον αὐτὴν λόγῳ τῆς ἐπικαίρου θέσεώς της ὡς πρὸς τὰς θαλασσίας γραμμὰς συγκοινωνίας μεταξὺ Ἰταλίας καὶ τῶν Μικρασιατικῶν ἀκτῶν. Ἀλλά, περισσότερον ἀπὸ ὅλα, συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ εἰσρεύσῃ πλοῦτος πολὺς εἰς τὴν μικρὰν αὐτὴν νῆσον, τὸ γεγονὸς ὅτι ἀπέβη αὕτη ταχύτατα κέντρον τοῦ ἐμπορίου τῶν δούλων. Τὸ ἀπάνθρωπον τοῦτο ἐμπόριον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἶχεν ἀναπτυχθῇ ὑπερβολικὰ λόγῳ τῶν θησαυρῶν, ποὺ ἀπεκόμισαν οἱ Ρωμαῖοι ἐκ τῆς καταστροφῆς τῶν δύο πλουσίων ἐμπορικῶν των ἀντιπάλων καί, ἰδιαιτέρως, λόγῳ τῆς ἀπασχολήσεως τῶν πειρατῶν τῆς Κιλικίας εἰς τὴν προσοδοφόρον πώλησιν τῶν ἀτυχῶν των αἰχμαλώτων. Τὸ τέλος τῆς ἐφημέρου ταύτης ἀκμῆς τῆς Δήλου ἐσήμανεν ἡ ἔκρηξις ἑνὸς νέου πολέμου, ὁ ὁποῖος διεξήχθη κυρίως ἀνὰ τὸ Αἰγαῖον, μεταξὺ τῆς Ρώμης καὶ τοῦ πρὸς Ἀνατολὰς ἐμφανισθέντος φοβεροῦ της ἐχθροῦ, τοῦ Βασιλέως τοῦ Πόντου Μιθριδάτου.

Ὁ φιλόδοξος καὶ ἱκανώτατος οὗτος ἡγεμών, ἀφοῦ κατώρθωσε νὰ ὑποτάξῃ ὑπὸ τὸ κράτος του ὅλην σχεδὸν τὴν Μικρὰν Ἀσίαν κατατροπώσας ἐπανειλημμένως τοὺς Ρωμαίους Στρατηγούς, ἀπεφάσισε νὰ μεταφέρῃ τὸν πόλεμον πρὸς τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ μέσῳ αὐτῆς πρὸς τὴν Ἰταλίαν. Πρὸς τοῦτο εἶχεν ἀνάγκην μιᾶς ἰσχυρᾶς καὶ καλῶς ὠχυρωμένης στρατιωτικῆς καὶ ναυτικῆς βάσεως, ὡς τοιαύτην δὲ ἐξέλεξε τὸ ὠχυρωμένον συγκρότημα Ἀθηνῶν—Πειραιῶς, τοῦ ὁποίου ἡ στρατηγικὴ σημασία ὑφίστατο ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Θεμιστοκλέους, ἂν καὶ ἀρκετὰ μειωμένη λόγῳ τῆς μὴ ἀνεγέρσεως τῶν κατερειπωμένων μακρῶν τειχῶν.

Ἀποστέλλει λοιπὸν ὁ Μιθριδάτης εἰς τὸν Πειραιᾶ ἰσχυρὰν στρατιωτικὴν δύναμιν καὶ ναυτικὴν ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Ἀρχέλαον, ὁ ὁποῖος μὲ τὴν συνδρομὴν Ἀθηναίου τινὸς σοφιστοῦ Ἀθηνίωνος ὀνόματι, ποὺ εἶχε καταφύγει πρὸ ὀλίγου τότε εἰς τὴν Αὐλὴν τοῦ Πόντου, κατώρθωσε νὰ γίνῃ δεκτὸς μὲ ἐξαιρετικὰς τιμὰς εἰς τὸν Πειραιᾶ καὶ τὰς Ἀθήνας, ἐγκατέστησε δὲ ἐκεῖ ὡς ἄρχοντα τὸν Ἀθηνίωνα. Οὗτος, ἀφοῦ μὲ ἀγρίαν φορολογίαν καὶ ἀπροκαλύπτους ἁρπαγὰς ἀπεμύζησε ὅλον τὸν ἐναπομείναντα ἀκόμη πλοῦτον τῶν Ἀθηνῶν διὰ τὰς πολεμικὰς ἀνάγκας, ἔστρεψε τὰ βλέμματά του εἰς τὴν πλουσίαν Δῆλον ἀποστείλας ἐκεῖ ἄλλον ὅμοιόν του σοφιστὴν καὶ ἐρασιτέχνην στρατηγόν, τὸν Ἀπελλικῶντα. Ἡ ἀποστολὴ ὅμως αὕτη ἀπέτυχεν οἰκτρῶς, διότι ὁ ἐκεῖ εὑρισκόμενος Ρωμαῖος στρατηγὸς Ὁρόβιος κατώρθωσε δι' αἰφνιδιασμοῦ νὰ καταστρέψῃ καὶ νὰ ἐκδιώξῃ κακῶς ἔχουσαν τὴν ἀποβιβασθεῖσαν στρατιωτικὴν δύναμιν.

Καὶ παρὰ τὴν ἀποτυχίαν ὅμως ταύτην ὁ Ἀρχέλαος, χάρις εἰς τὸν ἰσχυρὸν στόλον ποὺ διέθετε καὶ εἰς τὴν συμμαχίαν ποὺ συνῆψε πρὸς τὸ περίφημον πειρατικὸν κράτος τῆς Κιλικίας (περὶ τοῦ ὁποίου ἀμέσως περαιτέρω θὰ ἀσχοληθῶμεν), δὲν ἐβράδυνε νὰ γίνῃ ὁ οὐσιαστικὸς κύριος τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Οὕτως ἐπέτυχεν ὁ Ἀρχέλαος τὸν πρῶτον ἀντικειμενικὸν σκοπὸν τῆς ἀποστολῆς του.

Ὁ δεύτερος σκοπὸς ἦτο ἡ διὰ μέσου τῆς Ἑλλάδος ἄνοδος τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἀρχελάου πρὸς τὴν Θεσσαλίαν καὶ Μακεδονίαν, διὰ νὰ ἑνωθῇ μὲ ἄλλας ἰσχυρὰς στρατιωτικὰς δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι ἀποσταλεῖσαι ἐξ Ἀσίας ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Μιτροφάνη κατηυθύνοντο διὰ τῆς Θράκης πρὸς τὴν Μακεδονίαν. Ἐπρόκειτο δηλαδὴ περὶ ἑνὸς εὐρυτάτου στρατηγικοῦ σχεδίου, πού, ἂν ἐπετύγχανε, θὰ κατήργει τὴν ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου Ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν. Ἡ Ρώμη δὲν ἐβράδυνε νὰ ἀντιληφθῇ τὸν κίνδυνον καὶ ἀπέστειλεν ἀμέσως εἰς τὴν Ἑλλάδα περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 87 π.Χ. τὸν Σύλλαν. Ὁ ἱκανώτατος καὶ ἀδίστακτος οὗτος ἀνήρ, ἀφοῦ διέσχισε τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ ἐπέτυχε νὰ προσοικειωθῇ τοὺς Αἰτωλούς, τοὺς Βοιωτοὺς καὶ τοὺς περισσοτέρους ἐκ τῶν Πελοποννησίων, εἰσέβαλεν εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ ἐπολιόρκησε τὰς βάσεις τοῦ Ἀρχελάου, τὰς Ἀθήνας καὶ τὸν Πειραιᾶ. Ἀπὸ τὰς δύο αὐτὰς πόλεις ἰσχυροτέρα ἦτο ἀναντιρρήτως ἡ δευτέρα, διότι καὶ τὰ τείχη της ἦσαν πολὺ ὑψηλότερα καὶ στερεώτερας κατασκευῆς, ἀλλὰ—τὸ καὶ σπουδαιότερον—ὑπηρεσπίζοντο ἀπὸ αὐτὸν τοῦτον τὸν Ἀρχέλαον, ὁ ὁποῖος ὄχι μόνον ἦτο Στρατηγὸς ἄριστος, καθὼς εἴδομεν, ἀλλὰ καὶ διέθετε ἐλευθέραν τὴν χρῆσιν τῆς θαλάσσης διὰ τὸν ἐφοδιασμόν

του. Διὰ τοῦτο ἐναντίον τοῦ Πειραιῶς ἔστρεψεν ὁ Σύλλας τὴν κυριωτέραν του προσπάθειαν. Ἡ πολιορκία παρετάθη ἐπὶ μῆνας καὶ ἤδη ἤρχιζεν ὁ χειμὼν 87 πρὸς τὸ 86. Τὰ πράγματα διὰ τὸν Σύλλαν ἐγίνοντο συνεχῶς δυσκολώτερα, κατὰ τοσοῦτο μᾶλλον, καθόσον δὲν ἠμποροῦσε νὰ ὑπολογίζῃ πλέον εἰς ἐπικουρίας ἐκ Ρώμης, ὅπου εἶχεν ἐπικρατήσει ἐν τῷ μεταξὺ ὁ θανάσιμος ἐχθρός του Μάριος. Ἐν τούτοις δὲν ἐκάμφθη οὗτος πρὸ τῶν ἀνυπερβλήτων δυσχερειῶν, ποὺ ὠρθώνοντο ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη. Ἐκ παραλλήλου πρὸς συντόνους διπλωματικὰς ἐνεργείας εἰς ἃς προέβη διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν συνδρομὴν τῶν Πελοποννησίων, ἀπέστειλε τὸν Λούκουλλον μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ τοῦ φέρῃ τοὺς στόλους τῶν Ροδίων, τῆς Συρίας καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας· ἐν ἀναμονῇ δὲ τῆς ἐπανόδου του ἀπεφάσισε νὰ ἀπαλλαγῇ τὸ ταχύτερον τῶν Ἀθηνῶν, ὥστε νὰ συγκεντρώσῃ ἀπερισπάστως ὅλην του τὴν προσπάθειαν διὰ τὴν ἅλωσιν τοῦ Πειραιῶς.

Πράγματι, ἀφοῦ διὰ στενωτάτης πολιορκίας ἀπέκλεισε τὰς Ἀθήνας (1) ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη ὥστε νὰ εἶναι ἀδύνατος ἀπολύτως ὁ ἐπισιτισμός των, κατώρθωσε νὰ καταλάβῃ τὴν πόλιν ἐξ ἐφόδου λόγῳ τῆς πλήρους ἐξαντλήσεως τῶν λιμοκτονούντων ὑπερασπιστῶν της. Ἀκολούθως δὲ συνεκέντρωσεν ὅλην του τὴν προσπάθειαν πρὸς τὸν Πειραιᾶ καὶ μὲ καταλλήλους συνδυασμοὺς ἐπιτειχίσεων καὶ πολιορκητικῶν μηχανῶν κατώρθωσε τέλος νὰ καταλάβῃ καὶ τοῦτον. Δὲν ἠδυνήθη ὅμως νὰ ἐπιτύχῃ καὶ τὴν καταστροφὴν τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἀρχελάου, διότι ὁ ἐπιτηδειότατος οὗτος στρατηγὸς κατώρθωσεν ἐγκαίρως νὰ ἀποσύρῃ τὰς δυνάμεις του εἰς τὴν ἐσχατιὰν τῆς Πειραϊκῆς χερσονήσου, τὴν ὁποίαν ὁ Σύλλας ἐλλείψει πλοίων δὲν ἠδύνατο νὰ προσβάλῃ. Κατόπιν τῆς καταλήψεως καὶ τοῦ Πειραιῶς τὸ θέατρον τοῦ πολέμου μετεφέρθη πλέον πρὸς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, ὅπου αἱ στρατιαὶ τοῦ Μιθριδάτου ὑπέστησαν δύο βαρυτάτας ἥττας, μίαν παρὰ τὴν Χαιρώνειαν καὶ ἄλλην παρὰ τὸν Ὀρχομενόν.

Κατόπιν τῶν ἀποτυχιῶν τούτων ὁ Μιθριδάτης, βλέπων ὅτι ὁ ἀντίπαλός του κατώρθωσεν ἐν τῷ μεταξὺ νὰ ἀποκτήσῃ καὶ ἰσχυρὸν συμμαχικὸν στόλον, τὸν ὁποῖον ἠδυνήθη τελικῶς νὰ συγκεντρώσῃ χάρις εἰς τὰς ἐνεργείας τοῦ Λουκούλλου, ἀπεφάσισε νὰ παραιτηθῇ τοῦ ἀγῶνος ἀναβάλλων δι' εὐθετώτερον χρόνον τὴν πραγματοποίησιν τῶν φιλοδόξων σκοπῶν του. Οὕτως ὑπεγράφη τῷ 84 π.Χ. μεταξὺ τοῦ Σύλλα

1) Ἐφ' ὅσον δὲν ὑπῆρχαν πλέον τὰ μακρὰ τείχη, ὁ ἀποχωρισμὸς τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τοῦ Πειραιῶς ἦτο δυνατός.

καὶ τοῦ Μιθριδάτου συνθήκη εἰρήνης, διὰ τῆς ὁποίας ὁ τελευταῖος οὗτος ἐπέστρεψε τὴν Βιθυνίαν καὶ τὴν Καππαδοκίαν εἰς τοὺς προηγουμένους αὐτῶν Βασιλεῖς, τὴν Παφλαγονίαν δὲ εἰς τοὺς Ρωμαίους, πρὸς τοὺς ὁποίους ἐπίσης ὑπεχρεώθη νὰ πληρώσῃ ὡς ἀποζημίωσιν δισχίλια τάλαντα καὶ νὰ παραδώσῃ 80 πλοῖα «χαλκήρη». Εἶναι ἄξιον ἰδιαιτέρας μνείας τὸ γεγονός, ὅτι ἡ Ρώμη δὲν παρέλειψε νὰ ἀφαιρέσῃ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ναυτικῆς δυνάμεως τοῦ νέου της ἀντιπάλου, ὅπως εἶχεν ἀφαιρέσει ὁλόκληρον τὸν Στόλον τοῦ Φιλίππου κατὰ τὸν Μακεδονικὸν πόλεμον. Ἡ προνοητικότης αὕτη τῆς Ρωμαϊκῆς Συγκλήτου εἶναι χαρακτηριστικὴ τῆς σημασίας, ποὺ ἀπέδιδεν εἰς τὸν ναυτικὸν παράγοντα διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς παγκοσμίου κυριαρχίας της.

II. Ἡ ἀναβίωσις τῆς πειρατείας εἰς τὸ Αἰγαῖον. - Πειρατικὸς πόλεμος. - Β'. Μιθριδατικὸς πόλεμος. - Ναυμαχία παρὰ τὸ Ἄκτιον.

Ἂς ρίψωμεν τώρα ἓν γενικὸν βλέμμα εἰς τὸ Αἰγαῖον, διὰ νὰ ἴδωμεν τὴν κατάστασιν, ποὺ ἐδημιουργήθη εἰς αὐτὸ ἀπὸ τὰ προαναφερθέντα γεγονότα. Ἡ κατάπτωσις τῆς θαλασσίας δυνάμεως τῶν Ἀθηνῶν, ποὺ ἀπετέλει ἐπὶ τόσους αἰῶνας τὸν κυριαρχοῦντα ἀνὰ τὴν θάλασσαν αὐτὴν παράγοντα, ἡ παραμέλησις τῆς Μακεδονικῆς ναυτικῆς δυνάμεως ἤδη ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ὄου αἰῶνος, ἡ καταστροφὴ τῆς πλουσίας ἐμπορικῆς καὶ ναυτικῆς πόλεως τῆς Κορίνθου, τέλος δὲ ἡ μετατόπισις τοῦ κέντρου βάρους τῶν ὠργανωμένων ναυτικῶν δυνάμεων πρὸς τὰς ἀπομεμακρυσμένας σχετικῶς ἀκτὰς τῆς Προποντίδος, τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, ἔφεραν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐκ νέου ἐμφάνισιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς ὠργανωμένης καὶ συστηματικῆς πειρατείας, ποὺ ἀπ' αἰώνων ἀπετέλει μακρυνὴν πλέον ἀνάμνησιν.

Τὸ Αἰγαῖον, μὲ τὸν μέγαν ἀριθμὸν νήσων, στενῶν διαύλων, νησίδων καὶ θαυμασίων φυσικῶν ὅρμων ποὺ περικλείει, προσφέρεται ἀνέκαθεν εἰς «κλεφτοπόλεμον» διὰ τοῦτο δὲ εἰς κάθε ἱστορικὴν περίοδον παρακμῆς τῶν ναυτικῶν δυνάμεων, ποὺ ἐξησφάλιζαν τὴν ἀστυνομίαν τῆς θαλάσσης, μετεβάλλετο εὐκολώτατα εἰς θέατρον δρίσεως τῶν πειρατῶν. Ἡ πρώτη τοιαύτη ἐπικράτησις τῶν πειρατῶν ἀνάγεται εἰς τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους καθὼς εἴδομεν (1), ἦτο δὲ

1) Ἰδὲ Εἰσαγωγὴ σελ. 17—18, ὡς καὶ Aug. Köster, das antike Seewesen.

συνέπεια τότε τῆς καταρεύσεως τοῦ Μινωϊκοῦ θαλασσίου κράτους. Ἡ κυριαρχία τῶν πειρατῶν κατὰ τὴν ἀπομεμακρυσμένην ἐκείνην ἐποχὴν εἶχε διαρκέσει ἐπὶ αἰῶνας, ἕως ὅτου ἡ δημιουργία καὶ ἡ ἀνάπτυξις ὠργανωμένων ναυτικῶν δυνάμεων ἐκ μέρους τῶν Ἑλληνικῶν πολιτειῶν, ἰδιαιτέρως δὲ τῶν Ἀθηνῶν, ἔθεσε τέρμα εἰς αὐτήν. Ἔκτοτε ἡ συστηματικὴ πειρατεία εἶχεν ἐκλείψει οὐσιαστικῶς καὶ ἡ κίνησις τῶν πλοίων κατὰ μῆκος τῶν θαλασσίων ὁδῶν ἐξησφαλίζετο ἀπὸ τὰς συνεχεῖς περιπολίας τοῦ Ἀθηναϊκοῦ κυρίως πολεμικοῦ στόλου. Διάφοροι ὅμως μεμονωμέναι ἑστίαι πειρατῶν εἰς θαλασσίους χώρους τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου ὀλιγώτερον συχναζομένους—τοιαῦται δὲ ἦσαν πάντοτε αἱ ἀκταὶ τῆς Καρίας καὶ τῆς Κιλικίας— εἶχαν παραμείνει. Καί, μόλις παρουσιάσθησαν αἱ εὐνοϊκαὶ συνθῆκαι διὰ τὴν ἐκ νέου ἀνάπτυξιν τῆς εἰς μεγάλην κλίμακα πειρατείας, ἀπὸ τὰς ἑστίας αὐτὰς δὲν ἐβράδυναν νὰ ἐξορμήσουν καὶ πάλιν ἀνὰ τὸ Αἰγαῖον πειρατικὰ πλοῖα. Ὅταν δὲ ἐπῆλθε καὶ ἡ παρακμὴ τῆς Ρόδου, τότε ἐξέλιπεν οὐσιαστικῶς καὶ ἡ τελευταία ὠργανωμένη ναυτικὴ δύναμις, ποὺ ἦτο εἰς θέσιν νὰ ἐξασκήσῃ τὴν ἀστυνομίαν τῶν θαλασσῶν. Ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν τὰ πειρατικὰ αὐτὰ πλοῖα ηὐξήθησαν καὶ ἀπετέλεσαν ὁλοκλήρους στόλους, ὠργανωμένους σχεδὸν κατὰ τὸ σύστημα τῶν πολεμικῶν, μὲ τοὺς Ναυστάθμους των δηλαδὴ καὶ μὲ πλῆρες δίκτυον ὠχυρωμένων βάσεων καὶ σημείων στηρίξεως. Ἡ δύναμις τῶν πειρατικῶν αὐτῶν στόλων ηὐξήθη ἰδιαιτέρως κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ α΄. Μιθριδατικοῦ πολέμου, ὁπότε ὁ πολυπράγμων Βασιλεὺς τοῦ Πόντου, ὀρθῶς ἐκτιμῶν τὴν βοήθειαν ποὺ θὰ ἠδύνατο νὰ τοῦ παράσχουν εἰς τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου τῆς Ρώμης τὰ πολυάριθμα ταχύπλοα πλοῖα τῶν πειρατῶν μὲ τὰ σκληρά των, ἀλλὰ πραγματικῶς θαλασσινὰ πληρώματα, συνεμάχησε καθὼς εἴδομεν μὲ αὐτούς. Ἡ συμμαχία αὕτη, ποὺ ἔδιδε μίαν ἐπίφασιν νομιμότητος καὶ εὐγενεστέρου κάπως σκοποῦ, συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ πυκνώσῃ τὰς τάξεις των καὶ μὲ ἀνθρώπους κάπως ἀνωτέρου ποιοῦ ἀπὸ τοὺς κατ' ἐπάγγελμα λησιάς, μὲ τολμηροὺς δηλαδὴ τυχοδιώκτας τοῦ τύπου τῶν «κουρσάρων», ὁμοίους μὲ ἐκείνους ποὺ ἐνεφανίσθησαν ἐξ ἀναλόγων αἰτιῶν μετὰ τόσους αἰῶνας κατὰ τοὺς μεταξὺ Ἀγγλίας, Ἱσπανίας καὶ Γαλλίας ναυτικοὺς πολέμους. Διὰ τοῦτο ὄχι μόνον αἱ περισσότεραι τῶν Κυκλάδων νήσων, ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρος ἡ μεγαλόνησος τῆς Κρήτης ὑπὸ τὸν Βασιλέα αὐτῆς Λασθένην, σύμμαχον καὶ αὐτὸν τοῦ Μιθριδάτου, ἐτέθησαν εἰς τὴν διάθεσιν τῶν πειρατῶν. Ἡ Κρήτη ἀπέβη κυρίως πολύτιμος βάσις διὰ τὰς πειρατικὰς αὐτὰς ἐπιχειρήσεις διὰ τοὺς αὐτοὺς ἀκριβοὺς λόγους, διὰ τοὺς ὁποίους μετὰ

χίλια περίπου ἔτη ἀπετέλεσε τὴν κυριωτέραν βάσιν ἐξορμήσεων τῶν Σαρακηνῶν Πειρατῶν. Ὥστε ἡ ἐπικράτησις αὕτη τῶν πειρατῶν, κατὰ τὴν ἐποχὴν ποὺ ἀφηγούμεθα, ὑπῆρξεν ἓν περιοδικὸν φαινόμενον, τὸ ὁποῖον ἀπὸ ἀνάλογα ἑκάστοτε αἴτια προερχόμενον παρουσιάσθη ἐπανειλημμένως εἰς τὴν θαλασσίαν περιοχὴν ἐν τῇ ὁποίᾳ ζῶμεν, ἡ δὲ τελευταία του ἐμφάνισις συνέπεσε κατὰ τὰ τέλη τοῦ XVIII καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ XIX αἰῶνος (1).

Ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς δὲν ἐκπλήσσεται κανείς, πῶς οἱ πειρατικοὶ Στόλοι περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ α΄. αἰῶνος π. Χ. ἔφθασαν νὰ συμποσοῦνται εἰς χίλια καὶ πλέον πλοῖα, πολλὰ ἐκ τῶν ὁποίων διεκρίνοντο ἀκόμη καὶ διὰ τὴν πολυτελῆ των ἐμφάνισιν, ἀνάλογον μὲ τὴν τῶν ναυαρχίδων τῶν τότε πολεμικῶν στόλων. Τὰ πλοῖα αὐτά, ἄλλοτε μεμονωμένα καὶ ἄλλοτε συγκροτημένα εἰς στολίσκους, περιέπλεαν τὰ παράλια καὶ τὰς νήσους καὶ ἐλεηλάτουν πόλεις ἢ πλουσίους ναούς, αἰχμαλωτίζοντα καὶ ὅσα ἐμπορικὰ πλοῖα συνήντων κατὰ τὸν πλοῦν. Μεταξὺ τῶν λεηλατηθέντων τότε πλουσίων ναῶν, ἀναφέρονται τὸ Κλάριον παρὰ τὴν Κολοφῶνα, τὸ Διδυμαῖον παρὰ τὴν Μίλητον, τὸ Σαμοθράκειον, τὸ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἀσκληπιεῖον, οἱ ναοὶ τοῦ Ποσειδῶνος οἱ εὑρισκόμενοι εἰς τὸν Ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου, εἰς τὸ Ταίναρον καὶ εἰς τὴν Καλαυρίαν (τὸν σημερινὸν Πόρον) καὶ πλεῖστοι ἄλλοι· ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν λεηλατηθεισῶν πόλεων, ἀνῆλθε κατά τινας ἄνω τῶν τετρακοσίων.

Οἱ πειρατικοὶ στόλοι χρησιμοποιοῦντες ὡς προκεχωρημένας βάσεις καὶ ὁρμητήρια διὰ τὰς ἐπιχειρήσεις των διαφόρους νήσους τῶν Κυκλάδων, καθὼς καὶ τοὺς λιμένας τῆς Κρήτης, προεκάλουν σύγχυσιν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν τῶν κατοίκων συνείδησιν ἐμφανιζόμενοι ὡς προασπισταὶ τῆς ἐλευθερίας των ἔναντι τῆς Ρωμαϊκῆς κυριαρχίας, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συνετέλει εἰς τὸ νὰ εὑρίσκουν οὗτοι ὄχι μόνον τὴν ἐξ ἀνάγκης ὑποδοχήν, ἀλλὰ πολλάκις καὶ τὴν ἔνθερμον ὑποστήριξιν τῶν ἀφελῶν νησιωτῶν.

Οἱ Ρωμαῖοι ἐπὶ δεκαετηρίδας, ἄλλοτε ἀπησχολημένοι μὲ τοὺς ἐμφυλίους πολέμους καὶ ἄλλοτε μὲ τὸν Μιθριδάτην, ἠνέχθησαν τὴν κατάστασιν αὐτήν, ἕως ὅτου ἡ ἀπειλὴ τῶν πειρατῶν ἔφθασε μέχρις

1) Ἀκόμη καὶ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ βίου τοῦ ἐλευθέρου Βασιλείου ἐξηκολούθησαν νὰ χρησιμοποιοῦνται Ἑλληνικὰ πολεμικὰ πλοῖα, ὅπως διαρκοῦντος τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος, διὰ τὴν δίωξιν τῶν πειρατῶν (ἴδε Δ. Γ. Φωκᾶ, Χρονικὰ τοῦ Ἑλλ. Β. Ναυτικοῦ).

αὐτῶν τῶν Ἰταλικῶν παραλίων. Ὅταν δὲ οἱ πειρατικοὶ στολίσκοι ἐνεφανίσθησαν καὶ πρὸ αὐτοῦ τοῦ ἐπινείου τῆς Ρώμης, τότε πλέον ἀντελήφθησαν ὅλην τὴν σοβαρότητα τοῦ κινδύνου καὶ ἀπεφάσισαν νὰ ἀναλάβουν κανονικὸν πόλεμον κατὰ τοῦ πειρατικοῦ Κράτους.

Οἱ πρῶτοι ὅμως Στρατηγοί, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τοῦ 78 π. Χ. ἤρχισαν νὰ ἀποστέλλωνται κατὰ τῶν πειρατῶν, ἀπεδείχθησαν κατώτεροι τῆς ἀποστολῆς των πιθανῶς αἰφνιδιασθέντες πρὸ τῶν ἐντελῶς ξένων δι' αὐτοὺς συνθηκῶν διεξαγωγῆς πολέμου, τὰς ὁποίας εὑρέθησαν ὑποχρεωμένοι νὰ ἀντιμετωπίσουν. Συνηθισμένοι εἰς τὴν τακτικὴν τῶν ἐκ παρατάξεως ναυμαχιῶν μεταξὺ στόλων συντεταγμένων καὶ συγκεκριμένως εἰς τὴν βαρεῖαν καὶ ἄκαμπτον τακτικὴν τοῦ «κόρακος» ποὺ μετέβαλλε τὴν ναυμαχίαν εἰς πεζομαχίαν, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ εὕρουν τὴν λύσιν τοῦ ἐντελῶς νέου δι' αὐτούς προβλήματος ἑνὸς ἀντιπάλου διαρκῶς καὶ τεχνηέντως ἀποφεύγοντος τὴν ἐκ παρατάξεως ἀποφασιστικὴν σύγκρουσιν. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο, ὅτι οἱ πειραταί, ἄλλοτε μὲν ἐπιτυχῶς ἀντιμετωπίζοντες τὰς Ρωμαϊκὰς ναυτικὰς μοίρας, ἄλλοτε δὲ διαφεύγοντες αὐτὰς λόγῳ τῆς μεγαλυτέρας εὐκινησίας τῶν πλοίων των καὶ τῆς ἐμπειρίας τῶν Κυβερνητῶν των, οἱ ὁποῖοι ἐγνώριζαν ἄριστα τὰς ἀκτὰς καὶ τὰς ἐπικρατούσας ἑκάστοτε μετεωρολογικὰς συνθήκας, ἔφθασαν νὰ διακόψουν καὶ αὐτῆς τῆς Ρώμης τὸν ἐπισιτισμόν.

Τότε πλέον ἡ Σύγκλητος ἠναγκάσθη νὰ προσφύγῃ εἰς τὰ «μεγάλα μέσα» καὶ ἀνέθεσε τὴν ἀρχηγίαν τοῦ κατὰ τῶν πειρατῶν πολέμου εἰς τὸν Πομπήϊον, εἰς τὸν ὁποῖον ἔδωκεν ἐξουσίαν ἀπόλυτον ἐφ' ὅλων τῶν κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν Ρωμαϊκῶν δυνάμεων, ἐφ' ὅλων τῶν νήσων καὶ τῶν παραλίων εἰς βάθος 400 σταδίων (40 περίπου μιλίων) ἀπὸ τῶν ἀκτῶν, καθὼς καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ μεταχειρίζεται τὴν δύναμιν αὐτὴν καὶ νὰ ἀντλῇ ἀπὸ τὸ Δημόσιον Ταμεῖον κατὰ τὴν ἀνεξέλεγκτον αὐτοῦ κρίσιν. Μὲ τὴν ἀπεριόριστον αὐτὴν ἐξουσίαν περιβεβλημένος ὁ Πομπήϊος ἀνεχώρησεν ἐκ Ρώμης ἐπὶ κεφαλῆς στόλου 500 πλοίων καὶ στρατοῦ 120.000 πεζῶν καὶ 5.000 ἱππέων, κατηυθύνθη δὲ πρῶτον πρὸς τὴν Σικελίαν καὶ Σαρδηνίαν, τὰς ὁποίας οἱ πειραταὶ μετεχειρίζοντο ὡς προκεχωρημένας βάσεις διὰ τὰς κατὰ τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου τῆς Ρώμης ἐπιχειρήσεις των. Ἀφοῦ δὲ διέλυσε τὰς βάσεις αὐτὰς καὶ ἐγκατέστησεν ἐκεῖ ἰσχυρὰς φρουρὰς ὥστε νὰ μὴ εἶναι πλέον δυνατὴ ἡ ἀνακατάληψίς των παρὰ τῶν πειρατῶν, ἐστράφη πρὸς τὰ κυριώτερά των ὁρμητήρια, ποὺ ἦσαν, καθὼς εἴδομεν, ἐγκατεστημένα ἀνὰ τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας, ἰδίᾳ δὲ εἰς τὸ

νότιον Αἰγαῖον. Ὡς βάσιν τῶν ἐπιχειρήσεών του ὁ Πομπήϊος ἐχρησιμοποίησε τὸν ὠχυρωμένον λιμένα τοῦ Πειραιῶς, ὅπου κατέπλευσε μὲ τὸν Στόλον γενόμενος δεκτὸς ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους μὲ ἐκδηλώσεις δουλόφρονος σεβασμοῦ. Μετὰ παραμονὴν ὀλίγων ἡμερῶν εἰς τὸν λιμένα τοῦτον ὁ Πομπήϊος ἐξώρμησε καὶ διαιρέσας τὸν στόλον του εἰς διαφόρους μοίρας ἐτέθη εἰς ἀπηνῆ καταδίωξιν τῶν πειρατῶν συλλαμβάνων ἢ βυθίζων τὰ συναντώμενα πλοῖά των καὶ καταλαμβάνων στρατιωτικῶς ἓν πρὸς ἓν τὰ ὁρμητήριά των. Ἐντὸς ἐλαχίστου χρονικοῦ διαστήματος 10.000 πειρατῶν ἐφονεύθησαν, διπλάσιοι ἡχμαλωτίσθησαν, 120 δὲ λιμένες ὁρμητήρια καὶ φρούρια αὐτῶν κατεστράφησαν. Μεταξὺ τῶν τελευταίων τούτων συμπεριλαμβάνοντο καὶ ὅλα τὰ ἐπὶ τῆς Κρήτης ὁρμητήρια τῶν πειρατῶν, τὰ ὁποῖα κατέστρεψεν ὁ καταλαβὼν τὴν νῆσον Ρωμαῖος Στρατηγὸς Μέτελλος, ὁ ἐπωνομασθεὶς «Κρητικός».

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως εἶχεν ἐκραγῆ ὁ δεύτερος Μιθριδατικὸς πόλεμος, ὁ δὲ Ρωμαῖος Στρατηγὸς Λούκουλλος (τὸν ὁποῖον ἀνωτέρω ἐμνημονεύσαμεν ὡς συνεργάτην τοῦ Σύλλα), ἀνέλαβε παρὰ τῆς Συγκλήτου τὴν ἀρχηγίαν τῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ Ρωμαϊκῶν δυνάμεων. Μόλις ἐτελείωσεν ὁ πειρατικὸς πόλεμος, ἤτοι περὶ τὸ 66 π. Χ., ἡ γενικὴ ἀρχηγία τοῦ κατὰ τοῦ Μιθριδάτου καὶ τοῦ συμμάχου αὐτοῦ Βασιλέως Τιγράνους πολέμου ἀνετέθη εἰς τὸν Πομπήϊον. Οὗτος κατώρθωσε νὰ καταβάλῃ ὁριστικῶς τὸν Μιθριδάτην, τὸν ὁποῖον καὶ περιώρισεν εἰς τὸ Βοσπόριον Κράτος του, ἀνεκήρυξε τὸν Πόντον καὶ τὴν Συρίαν Ρωμαϊκὰς ἐπαρχίας, ἐπανερχόμενος δὲ μετὰ 4 ὅλα ἔτη—τῷ 62 π. Χ.—εἰς Ἰταλίαν μέσῳ Ἑλλάδος παρέσχεν εἰς διαφόρους πόλεις της δείγματα εὐνοίας. Ἡ εὔνοια ὅμως αὐτὴ τοῦ Πομπηΐου ἐπέπρωτο νὰ στοιχίσῃ πολὺ ἀκριβὰ εἰς τὴν δυστυχῆ Ἑλλάδα, διότι κατὰ τὸν ἐπακολουθήσαντα τρομερὸν ἀγῶνα μεταξὺ Πομπηΐου καὶ Καίσαρος ἐχρησιμοποιήθη τὸ ἔδαφός της ὡς βάσις ἐπιχειρήσεων παρὰ τοῦ πρώτου, πολλὰ δὲ πλοῖα τῶν Ἀθηνῶν, τῶν Κυκλάδων, τῆς Κερκύρας, τῆς Ρόδου καὶ τῆς Ἀχαΐας ἀπετέλεσαν τὸ κυριώτερον μέρος τοῦ στόλου του. Ὡς γνωστόν, ὁ πόλεμος αὐτὸς ἀπέληξε τελικῶς ὑπὲρ τοῦ Καίσαρος καὶ ἡ Ἑλλὰς ὑπέστη τὰς συνεπείας, ὄχι μόνον τῆς ἐπὶ τοῦ ἐδάφους της διεξαγωγῆς τοῦ πολέμου, ἀλλὰ καὶ τοῦ γεγονότος ὅτι εἶχε ταχθῆ μὲ τὴν ἡττηθεῖσαν μερίδα.

Εὐτυχῶς ὁ Καῖσαρ συμπεριεφέρθη μὲ ἀρκετὴν ἐπιείκειαν[1]) ἀπέ-

1) Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ γεμάτη συγκατάβασιν, ἀνάμικτον μὲ κά-

ναντι τῶν Ἑλλήνων, ἰδιαιτέρως δὲ ἀπέναντι τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Κορινθίων, τῶν ὁποίων μάλιστα τὴν πρὸ ἑνὸς αἰῶνος καταστραφεῖσαν πόλιν ἔκτισεν ἐκ νέου. Ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν ἡ ἀνοικοδομηθεῖσα Κόρινθος, ἐποικισθεῖσα κατὰ τὸ πλεῖστον μὲ Ρωμαίους ἀποίκους, συνεκέντρωσε σημαντικὸν μέρος τοῦ παλαιοῦ πλούτου της, διότι, χάρις εἰς τὴν προνομιοῦχον γεωγραφικήν της θέσιν καὶ τὴν μεσολαβήσασαν πτῶσιν τῆς ἐφημέρου ἀκμῆς τῆς Δήλου, ἀπέβη πάλιν σημαντικὸν κέντρον τοῦ μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως θαλασσίου ἐμπορίου.

Ἡ σημασία τῆς γεωγραφικῆς θέσεως τῆς Κορίνθου καὶ ἰδίως τὰ στρατηγικὰ πλεονεκτήματα, ποὺ θὰ ἀπέρρεαν ἀπὸ τὴν τομὴν τοῦ Ἰσθμοῦ της, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διαφύγουν τὸ παρατηρητικὸν βλέμμα τοῦ Καίσαρος, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἐπελήφθη τοῦ ἔργου αὐτοῦ, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἐπιτύχῃ ἀξίαν λόγου πρόοδον κυρίως λόγῳ τῆς μικρᾶς ἀποδοτικότητος τῶν μηχανικῶν μέσων τῆς ἐποχῆς του.

Ἐφ' ὅσον ἐξηκολούθουν οἱ μεταξὺ τῶν Ρωμαίων μεγάλοι ἐμφύλιοι πόλεμοι, οἱ ὁποῖοι κατὰ κανόνα διεξήγοντο μὲ θέατρον τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν κυρίως Ἑλλάδα, αἱ ἀτυχεῖς αὐταὶ χῶραι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἡσυχάσουν. Οἱ κάτοικοι τῶν περισσοτέρων πολιτειῶν, ἄλλοτε ἐξ αἰσθηματικῶν λόγων καὶ ἄλλοτε ἐξ ὑπολογισμοῦ, συνετάσσοντο μὲ τὴν μίαν ἢ μὲ τὴν ἄλλην ἀπὸ τὰς ἀντιμαχομένας μερίδας καὶ ὑφίσταντο τὰς συνεπείας, ὅταν αὐτὴ ἐτύγχανε νὰ ἡττηθῇ. Κατὰ κακήν των δὲ τύχην τὰ πράγματα ἤρχοντο ἑκάστοτε κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ τοὺς τάσσουν μὲ τὴν μερίδα ἐκείνην ποὺ τελειωτικῶς ἡττᾶτο. Οὕτω, καθὼς εἶχε συμβῆ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Πομπηΐου, οἱ Ἕλληνες εὑρέθησαν καὶ πάλιν μὲ τὴν ἡττηθεῖσαν μερίδα κατὰ τὸν ἐπακολουθήσαντα τὴν δολοφονίαν τοῦ Καίσαρος πόλεμον μεταξὺ Βρούτου καὶ Κασίου ἀφ' ἑνὸς καὶ Ὀκταβίου καὶ Ἀντωνίου ἀφ' ἑτέρου, ταχθέντες μὲ τοὺς πρώτους (πλὴν τῶν Λακεδαιμονίων ποὺ ἔμειναν οὐδέτεροι). Ἐπανελήφθησαν δὲ καὶ πάλιν τὰ ὅσα συνέβησαν μὲ τὰς νίκας τοῦ Καίσαρος. Ὁ Ἀντώνιος δὲν τοὺς κατέθλιψε μέν, τοὺς προσεταιρίσθη ὅμως διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῶν φιλοδόξων σχεδίων, ποὺ εἶχεν ἀρχίσει νὰ τρέφῃ. Καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ὅταν ἐξερράγη ὁ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Ὀκταβίου ἐμφύλιος πόλεμος, εὑρέθησαν οἱ

ποιαν περιφρόνησιν, φράσις τοῦ Καίσαρος πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, ποὺ ἔμεινε περίφημος: «Ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ποσάκις ὑμᾶς ὑπὸ σφῶν αὐτῶν ἀπολυμένους τὸ τῶν προγόνων κλέος διασώσει;»

Ἕλληνες καὶ διὰ τρίτην φορὰν μὲ τὸ μέρος ἐκείνου ποὺ ἐπέπρωτο νὰ ἡττηθῇ.

Ἡ βαθυτέρα αἰτία τοῦ νέου τούτου πολέμου ἐνέκειτο εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Ἀντώνιος ἀποσταλεὶς διὰ νὰ ὑποτάξῃ τὴν Αἴγυπτον ὑπὸ τὴν Ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν, ὑπετάχθη ὁ ἴδιος εἰς τὰ θέλγητρα καὶ τὰς πλεκτάνας τῆς Βασιλίσσης Κλεοπάτρας. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον παρουσιάζετο ἐν νέον σοβαρὸν ἐμπόδιον εἰς τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ἀνὰ τὴν Μεσόγειον κυριαρχίας τῆς Ρώμης, τὸ ὁποῖον ὁ πρώην σύμμαχος τοῦ Ἀντωνίου εἰς τὸν κατὰ τοῦ Βρούτου καὶ Κασίου ἀγῶνα Ὀκτάβιος ἀνέλαβε μὲ ἀποφασιστικότητα καὶ τόλμην νὰ ἄρῃ ἐκ τοῦ μέσου. Πρὸς τοῦτο ἐξεστράτευσεν ἐπὶ κεφαλῆς ἰσχυροῦ στρατοῦ καὶ στόλου ἐκ 250 ἐλαφρῶν πλοίων πρὸς τὰ ἑλληνικὰ ὕδατα, ποὺ ἔμελλαν νὰ ἀποτελέσουν τὸ θέατρον τῆς νέας αὐτῆς τρομερᾶς συρράξεως. Ἡ ***ναυμαχία τοῦ Ἀκτίου*** (2 Σεπτεμβρίου 30 π. Χ.,) κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἀντώνιος καὶ ἡ βασίλισσα τῆς Αἰγύπτου Κλεοπάτρα ἀντεμετώπισαν ἐπὶ κεφαλῆς 360 πλοίων (πεντήρων, ἑπτήρων καί τινων δεκήρων) τὴν ναυτικὴν δύναμιν τῆς Ρώμης ὑπὸ τὸν Ὀκτάβιον, ὑπῆρξε μία ἐκ τῶν ἀποφασιστικωτέρων, ἀλλὰ καὶ τῶν μᾶλλον πλουσίων εἰς συνεπείας ναυμαχιῶν, ποὺ ἀναφέρει ἡ Ἱστορία. Τὰ βαρέα καὶ ἀνεπαρκῶς ἐπηνδρωμένα πλοῖα τοῦ Στόλου τοῦ Ἀντωνίου, ποὺ ἀπετέλουν τὸ κορύφωμα τῆς ναυπηγικῆς καὶ μηχανικῆς τελειοποιήσεως τῶν Ἀλεξανδρινῶν χρόνων, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀντιστοῦν εἰς τὴν συμπαγῆ κροῦσιν τῶν μικροτέρων μὲν κατ' ὄγκον, ἀλλὰ στρατιωτικώτερον συγκεκροτημένων Ρωμαϊκῶν λιβυρνίδων(1) καὶ ὑπέστησαν συντριπτικὴν ἧτταν.

***

Ἡ σπουδαιοτέρα συνέπεια τῆς παρὰ τὸ Ἄκτιον νίκης τοῦ Ὀκταβίου ἦτο ὅτι ἐξέλειπε δι' αὐτῆς ἡ μόνη ἀπομένουσα ὠργανωμένη ναυτικὴ δύναμις, ἡ τῶν Πτολεμαίων, ποὺ θὰ ἠμποροῦσεν ἀκόμη νὰ ἀντιταχθῇ εἰς τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς Ρωμαϊκῆς κυριαρχίας ἐπὶ ὅλων τῶν Μεσογειακῶν ἀκτῶν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ Μεσόγειος ἀπέβη οὐσιαστικῶς Ρωμαϊκὴ Λίμνη καὶ ὕστερα ἀπὸ τόσους αἰῶνας ἡ πολι-

1) Λιβυρνὶς (liburnum) ἐκαλεῖτο ὁ τύπος εὐκινήτων Ρωμαϊκῶν διήρεων ὀνομασθεὶς οὕτως ἐκ τῶν Λιβυρνῶν, Ἰλλυρικοῦ λαοῦ ἐπιδιδομένου ἀρχαιόθεν εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν πειρατείαν ἐν τῷ Ἰονίῳ καὶ τῇ Ἀδριατικῇ.

τική ἑνότης προσετίθετο εἰς τὴν γεωγραφικὴν καὶ κλιματολογικὴν ἑνότητα, ποὺ παρουσιάζει ἡ Μεσογειακὴ περιοχή. Κατόπιν τούτου ὁ Ρωμαϊκὸς πολεμικὸς στόλος ὡς ὄργανον ἐπικρατήσεως ἔπαυσε νὰ παρουσιάζῃ ἐνδιαφέρον, ἐφ' ὅσον οὐδεὶς ὠργανωμένος ἀντίπαλος ὑφίστατο πλέον. Ἡ ἀποστολή του περιωρίσθη βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον εἰς τὴν ἀστυνομίαν τῶν θαλασσῶν, ἀφοῦ δὲ ἐχρησιμοποιήθη ἀκόμη ἐπί τινα χρόνον εἰς τοὺς ἐμφυλίους πολέμους, ἀφέθη σιγὰ—σιγὰ νὰ καταρρεύσῃ. Καὶ ὁ στρατὸς μόνος ἀνέλαβε τὴν ἐξασφάλισιν τῶν χερσαίων συνόρων τῶν περὶ τὴν Μεσόγειον χωρῶν, εἰς τὰς ὁποίας εἶχεν ἐκταθῆ ἡ Ρωμαϊκὴ κυριαρχία. Πρὸς τοῦτο οἱ ἀκούραστοι Ρωμαῖκοὶ λεγεῶνες, προχωροῦντες διὰ μέσου ἀγνώστων χωρῶν πρὸς τὴν Δυτικὴν καὶ Κεντρικὴν Εὐρώπην, πρὸς τὰ ἐνδότερα τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου, καὶ πρὸς τὰ πέραν τῆς Μ. Ἀσίας Χώρας, ἐπεξέτειναν τὴν Ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν διαμορφώνοντες τὰ χερσαῖα σύνορά της εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἀποτελοῦν «προγεφυρώματα» καὶ «ἐρείσματα» ἐναντίον πάσης κινήσεως εἰσβολῆς πρὸς τὰς Μεσογειακὰς ἀκτάς. Ἡ Μεσόγειος θάλασσα ἦτο κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τελείως ἐξησφαλισμένη, ἡ «Pax Romana» ἐβασίλευσεν εἰς ὅλα τὰ παράλιά της, αἱ δὲ ναυτικαί, γεωγραφικαὶ καὶ μετεωρολογικαὶ γνώσεις, ποὺ ἀπεκτήθησαν ἀπὸ τοὺς πολεμικοὺς στόλους, ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ τὸν εἰρηνικὸν σκοπὸν τῆς ἀναπτύξεως τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου (1).

* * *

Κατὰ τοὺς αἰῶνας, ποὺ ἡ Ἑλλάς, ἡ Μακεδονία καὶ αἱ Ἑλληνιστικαὶ χῶραι τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου ἔζησαν ὑπὸ τὴν Ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν, οἱ Ἕλληνες κάτοικοί των, ὄχι μόνον δὲν ἀφωμοιώθησαν πρὸς τοὺς κατακτητάς, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἐπηρέασαν αὐτοὺς διὰ τοῦ ἀνωτέρου πολιτισμοῦ των. Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐξηκολούθησε καὶ ὑπὸ τὴν Ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν νὰ ἀποτελῇ τὸ κυριώτερον μέσον συνεννοήσεως καθ' ὅλας τὰς χώρας ποὺ βρέχονται ἀπὸ τὸ Αἰγαῖον, τὸν Εὔξεινον καὶ τὴν Ἀνατολικὴν Μεσόγειον. Ἀπετέλεσε δὲ ἡ γλῶσσα αὐτὴ ἡ τότε ὀνομαζομένη «κοινὴ» καὶ τὸ κυριώτερον μέρος μεταδόσεως τῆς τότε ἐμφανισθείσης Χριστιανικῆς θρησκείας, ὅπως ἡ Ἑλληνικὴ σκέψις καὶ διανόησις ἐβοήθησαν εἰς τὴν ἐπὶ τὸ φιλοσοφικώτερον διατύπωσιν τῶν θείων διδαγμάτων της.

1) Ἴδε H. Hummel & W. Sievert, La Mediterrané καὶ R. Grousset, Figures de proue σελ. 53—60.

Ἡ πνευματικὴ ὑπεροχὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ ἦτο τόση, ὥστε ἡ Ρώμη, μόλις ἦλθεν εἰς ἐπαφὴν μὲ αὐτὸν διὰ τῆς κατακτήσεως τῶν Χωρῶν ποὺ διετέλουν ὑπὸ τὴν ἐπιρροήν του, ἐγκατέλειψε βαθμηδὸν τὰ παλαιὰ ἰδανικά της, τὰ ὁποῖα ἐστηρίζοντο εἰς τὴν πατριαρχικὴν ἀγροτικὴν ζωήν, ἐδέχθη τὰς πολιτικὰς καὶ θρησκευτικὰς θεωρίας τῶν Ἑλληνικῶν πολιτειῶν καὶ ἀφωμοίωσε τὰς ἐκδηλώσεις τῆς τέχνης της πρὸς τὰς Ἑλληνικάς (1).

Ὡς ἐκ τούτου ὁ Ἑλληνισμός, ἀκόμη καὶ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τῆς πολιτικῆς παρακμῆς του, κατώρθωσε νὰ διατηρήσῃ ἀναλλοίωτα τὰ προαιώνια χαρακτηριστικά του, τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς σκέψεως, τὸν σεβασμὸν πρὸς τὰς πνευματικὰς μᾶλλον παρὰ πρὸς τὰς ὑλικὰς ἀξίας, τὸν ἔρωτα τῶν περιπετειῶν καὶ τῶν μετακινήσεων καὶ τὴν ροπήν του πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ τὸ ἐμπόριον.

Τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ ἀπετέλεσαν ἀνέκαθεν τὰ κύρια γνωρίσματα τῆς Φυλῆς μας καὶ ἡ διὰ μέσου ὅλων τῶν περιπετειῶν καὶ τῶν μεταπτώσεων τῆς τύχης διατήρησίς των ἀποδεικνύει κατὰ τὸν πειστικώτερον τρόπον τὴν ἱστορικήν της συνέχειαν διὰ μέσου τριῶν χιλιετηρίδων ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου μέχρι τῶν ἡμερῶν μας.

Ἡ ὁλοκλήρωσις τῆς Ρωμαϊκῆς Κυριαρχίας ἐπέφερεν, ὅπως ἦτο φυσικόν, νέαν σημαντικὴν μετατόπισιν τῶν ἐμπορικῶν κέντρων καὶ τῶν θαλασσίων ὁδῶν. Ἡ κίνησις κατὰ μῆκος τῆς θαλασσίας ἐμπορικῆς ἀρτηρίας, ἡ ὁποία συνέδεε τὰ ἐμπορικὰ κέντρα τῆς Νοτίου Ἰταλίας μὲ τὰς πόλεις τῆς Συρίας, ἐκεῖθεν δὲ διὰ ξηρᾶς πρὸς τὰς ἀγορὰς τῶν Ἰνδιῶν, ἔβαινε συνεχῶς αὐξανομένη. Ἐπίσης αἱ θαλάσσιοι ὁδοὶ αἱ συνδέουσαι τὴν Ἰταλίαν μὲ τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Κυρηναϊκὴν ἀπέκτησαν τώρα πλέον πλέον πολὺ μεγαλυτέραν ἀπὸ πρὶν κίνησιν καὶ οἰκονομικὴν σπουδαιότητα. Εἰς αὐτὰς προσετέθη καὶ ἡ ὁδός, δι' ἧς εἶχεν ἀρχικῶς γίνει ἡ πρὸς τὴν Μακεδονίαν εἰσβολή, δηλαδὴ ἡ θαλασσία ὁδὸς διὰ τοῦ στενοῦ τοῦ Ὀτράντο καὶ ἐκεῖθεν ἡ διὰ ξηρᾶς μέσῳ τῆς Μακεδονίας πρὸς τὸ Αἰγαῖον καὶ τὸν Εὔξεινον. Ἡ οἰκονομικὴ σπουδαιότης τῆς νέας ὁδοῦ ηὐξήθη ἐκ παραλλήλου μὲ τὴν στρατηγικήν της σπουδαιότητα, ἰδίως δὲ ἀφ' ὅτου κατεσκευάσθη ἡ περίφημος «Ἐγνατία ὁδός», ποὺ συνέδεε τὰς Ἀλβανικὰς ἀκτὰς μὲ τὴν

2) Ἴδε H. Hummel & W. Siebert, La Mediterrane κτὶ R. Crousset Bilon de l' Histoire σελ. 13—14.

Θεσσαλονίκην καὶ τὸ Βυζάντιον. Κατόπιν τῆς προσθήκης ταύτης ἡ παλαιὰ θαλασσία ἀρτηρία, ἡ περίφημος «Ὁδὸς τοῦ σίτου» τῶν Ἀθηνῶν, ἡ ἄγουσα ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου διὰ τῆς Προποντίδος καὶ τοῦ Αἰγαίου εἰς τὰς Ἑλληνικὰς καὶ ἐκεῖθεν μέσῳ τοῦ Κορινθιακοῦ ἢ διὰ τοῦ περίπλου τῆς Πελοποννήσου εἰς τὰς Ἰταλικὰς ἀκτάς, ἔχασε μὲν μέρος τῆς πρωταρχικῆς σημασίας της, ὄχι ὅμως καὶ πολὺ ἀπὸ τὸν ὄγκον τῆς κινήσεώς της. Τοῦτο ὀφείλετο εἰς τὸ ὅτι αἱ διὰ θαλάσσης συνεχεῖς καὶ ἄνευ μεταφορτώσεων μεταφοραὶ ἐμπορευμάτων ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου πρὸς τὰς Ἰταλικὰς πόλεις τῆς Ἀδριατικῆς καὶ τοῦ Ἰονίου ἐξηκολούθησαν καὶ μετὰ τὴν κατασκευὴν τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ νὰ εἶναι ἀσφαλέστεραι, εὐθηνότεραι καὶ ταχύτεραι.

Ὅλαι αὐταὶ αἱ ὁδοί, τὰς ὁποίας ἀνεφέραμεν, διέσχιζαν Ἑλληνικὰς χώρας καὶ θαλάσσας, ὡς ἐκ τούτου δὲ ἡ στρατηγικὴ σημασία τῆς Ἑλλάδος λόγῳ τῆς γεωγραφικῆς της θέσεως παρέμεινεν ἀπαραμείωτος καὶ μετὰ τὴν πολιτικὴν ὑποδούλωσίν της. Ἀλλὰ καὶ ἡ οἰκονομικὴ ζωή της δὲν μετεβλήθη οὐσιωδῶς ὑπὸ τὴν Ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν. Οἱ Ρωμαῖοι ἐχρησιμοποίησαν ἐπ' ὠφελείᾳ τῆς Αὐτοκρατορίας των τὴν ἔμφυτον κλίσιν τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸ θαλάσσιον ἐμπόριον· μὲ τὸ ὀργανωτικὸν δὲ πνεῦμα των κατώρθωσαν σὺν τῷ χρόνῳ νὰ ἐγκαταστήσουν ἓν τελείως λειτουργοῦν σύστημα ἐμπορικῶν ἀνταλλαγῶν μεταξὺ τῶν Μεσογειακῶν παρακτίων χωρῶν καὶ νὰ ἐξασφαλίσουν δι' αὐτοῦ ἀπροσκόπτως τὸν ἐφοδιασμὸν τοῦ ἀχανοῦς Κράτους των.

III Ἐξέλιξις τῶν μέσων καὶ μεθόδων ναυσιπλοΐας ἀπὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου μέχρι τῆς Ρωμαϊκῆς κατακτήσεως — Παράλληλος ἐξέλιξις ὁπλισμοῦ καὶ τακτικῆς.

Ἀπὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου μέχρι τῆς ὑποταγῆς τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὴν Ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν ἐπέρασαν τρεῖς αἰῶνες, κατὰ τὸ διάστημα τῶν ὁποίων ἡ ἐπίδρασις — ἄμεσος ἢ ἔμμεσος — τῆς θαλασσίας δυνάμεως ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας ὑπῆρξε συνεχής. Τὴν ἐπίδρασιν αὐτήν, τὴν εἴδαμεν, ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι ἐλάχιστα ἔτη μετὰ τὴν καταστρεπτικὴν ἥτταν των, τοῦ 404 π. Χ. ἠδυνήθησαν, χάρις εἰς τὸ ὅτι διετήρησαν τὰ σπέρματα τῆς ναυτικῆς των δυνάμεως, νὰ ἀνακύψουν καὶ νὰ διεκδικήσουν ἐκ νέου τὰ πρωτεῖα εἰς τὴν Ἑλλάδα· ἐπίσης, ὅταν οἱ Θηβαῖοι, θέλοντες νὰ στε-

ρεώσουν τὴν βραχύβιον ἡγεμονίαν των, εὑρέθησαν εἰς τὴν ἀναπότρεπτον ἀνάγκην νὰ ναυπηγήσουν στόλον καὶ νὰ ὀργανώσουν ἐν σπουδῇ ναυτικὴν δύναμιν, καθὼς καὶ κατὰ τὰς δραματικὰς περιπετείας τῶν ἀγώνων τῶν Ἀθηνῶν ἐναντίον τοῦ Φιλίππου, ἰδιαιτέρως δὲ ἀπὸ τὴν πλήρη σεβασμοῦ καὶ εὐνοίας συμπεριφορὰν τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου πρὸς τὴν διατηροῦσαν ἀκόμη σημαντικὴν δύναμιν παλαιὰν θαλασσοκράτειραν. Τὴν ἐπίδρασιν τῆς θαλασσίας δυνάμεως εἴδομεν καὶ εἰς τὸ σχέδιον ἐκστρατείας τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ὅπως αὐτὸς ὁ ἴδιος τὸ διετύπωσε κατὰ τὸν πρὸ τῆς πολιορκίας τῆς Τύρου λόγον του, ἀκολούθως δὲ εἰς τὴν προσπάθειάν του διὰ τὴν ἐξερεύνησιν καὶ ὀργάνωσιν νέων θαλασσίων συγκοινωνιῶν, ποὺ θὰ ἀπετέλουν τὰς ζωτικὰς ἀρτηρίας τῆς νεοσυστάτου Αὐτοκρατορίας του. Τὴν διεκρίναμεν τέλος διὰ μέσου τῶν ἀτελειώτων ἀγώνων τῶν Διαδόχων τοῦ Μεγάλου Κατακτητοῦ ὡς ἕνα οὐσιώδη παράγοντα, ποὺ ἔκρινεν ἑκάστοτε τὴν ἔκβασιν τῶν ἀγώνων αὐτῶν. Καὶ ὅταν ἀπεκρυσταλλώθησαν ἀπὸ τοὺς ἀγῶνας αὐτοὺς τὰ τρία Ἑλληνιστικὰ Κράτη ὑπὸ τὰς δυναστείας τῶν Ἀντιγονιδῶν, τῶν Σελευκιδῶν καὶ τῶν Πτολεμαίων, οἱ ἡγεμόνες των ἐπεδόθησαν—ἰδίως τῶν δύο τελευταίων—εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν ἐκμετάλλευσιν τῆς θαλασσίας δυνάμεως. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον ἐχρησιμοποίησαν τοὺς πλουσιωτέρους πόρους καὶ τὴν ἀνωτέραν κρατικήν των ὀργάνωσιν, ἐπωφεληθέντες καὶ τῶν δυνατοτήτων εὐρυτέρας καὶ εὐκολωτέρας ἐπικοινωνίας, ποὺ παρεῖχεν ἡ ἔκτασις καὶ ἡ γεωγραφικὴ θέσις τῶν Κρατῶν των.

Ἀλλὰ καὶ ἀρνητικῶς κατεφάνη ἡ σημασία τῆς θαλασσίας δυνάμεως ὡς παράγοντος τῆς πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος, ἀπὸ τὰ γεγονότα ποὺ ὡδήγησαν εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν κατάκτησιν. Κατὰ τὴν ἀφήγησιν τῶν γεγονότων αὐτῶν ἀνεπτύξαμεν, ὅτι, ἐὰν ἡ Ρώμη δὲν κατώρθωνε νὰ ἐξελιχθῇ εἰς ἰσχυρὰν ναυτικὴν δύναμιν, δὲν θὰ ἠδύνατο, οὔτε τῆς Καρχηδόνος νὰ ἀπαλλαγῇ, οὔτε πρὸς ἀνατολὰς νὰ στρέψῃ τὰ κατακτητικά της βλέμματα· ἐπίσης, ὅτι ἐὰν ἡ Μακεδονία, ἡ Ἑλλὰς καὶ τὰ Ἑλληνιστικὰ Κράτη τῆς ἐγγὺς Ἀνατολῆς ἀπησχολοῦντο ὀλιγώτερον μὲ τοὺς περὶ ἐπικρατήσεως στείρους ἀγῶνας των καὶ συνεκρότουν μόνιμον καὶ ἰσχυρὰν θαλασσίαν δύναμιν, θὰ ἠδύνατο αὕτη νὰ ἀποτελέσῃ κρηπίδα, πρὸ τῆς ὁποίας θὰ ἐθραύετο τὸ κατακτητικὸν κῦμα ἀπὸ Δυσμῶν, ὅπως πρὸ τριῶν αἰώνων εἶχε θραυσθῇ τὸ ἀπὸ Ἀνατολῶν προελθόν.

***

Διὰ μέσου τῶν τριῶν τούτων αἰώνων ἡ **ἐξέλιξις** ὑπῆρξε σημαντικωτάτη, τόσον εἰς τοὺς **τύπους τῶν πλοίων** καὶ εἰς τὸ **ὑλικόν** των, ὅσον καὶ εἰς τὰς **μεθόδους τῆς ναυσιπλοΐας** καὶ εἰς τὴν **τακτικὴν των** χρησιμοποίησιν.

Ἀφοῦ λοιπὸν διεξήλθομεν τὰ γεγονότα τῶν αἰώνων τούτων, θὰ εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ παρακολουθήσωμεν ἐν γενικωτάταις γραμμαῖς τοὺς σπουδαιοτέρους σταθμοὺς τῆς ἐξελίξεως αὐτῆς, διὰ νὰ ἔχωμεν κάπως πληρεστέραν ἀντίληψιν τοῦ συνόλου τῶν προόδων, ποὺ ἐπετεύχθησαν κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα τῶν ἑπτὰ αἰώνων, ποὺ καλύπτει μέχρι τοῦδε ἡ ἀφήγησίς μας.

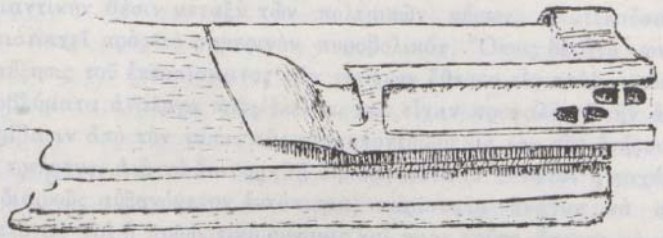
Εἰς τὰς προόδους αὐτὰς συνετέλεσεν—ἐκτὸς τῶν προαναφερθέντων λόγων—καὶ ἡ ἐπὶ τὸ πρακτικώτερον κατεύθυνσις τῶν ἐπιστημονικῶν ἀναζητήσεων, τὴν ὁποίαν ἔδωκεν ὁ νοῦς τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τὴν ὁποίαν ἠκολούθησαν οἱ φιλόσοφοι τοῦ 4ου καὶ τοῦ 3ου αἰῶνος, ἰδίως δὲ οἱ Ἀλεξανδρινοί.

Δυστυχῶς ἡ ἀποτέφρωσις τῆς περιφήμου Βιβλιοθήκης τῆς Ἀλεξανδρείας ἐστέρησε τοὺς ἱστορικοὺς ἐρευνητὰς στοιχείων πολυτιμοτάτων. Καὶ τὰ σχετικῶς ὀλίγα ὅμως, ποὺ περιεσώθησαν μέχρις ἡμῶν, ἐπιτρέπουν νὰ διακρίνῃ κανεὶς μίαν θαυμαστὴν προσαρμογὴν τῆς θεωρίας πρὸς τὴν πρᾶξιν καὶ μίαν προσπάθειαν χρησιμοποιήσεως τῶν φώτων τῆς ἐπιστήμης διὰ τὴν προαγωγὴν τῆς εὐμαρείας τῆς ζωῆς, ἀνάλογον πρὸς ἐκείνην, ποὺ παρουσιάσθη κατὰ τοὺς δύο τελευταίους αἰῶνας τῆς συγχρόνου ἱστορίας.

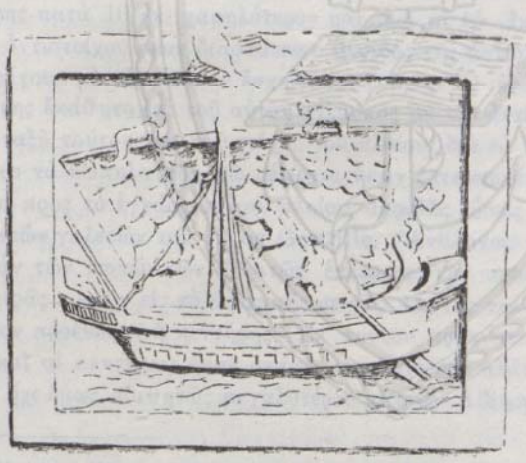
Θὰ ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὴν ἐξέλιξιν τῶν τύπων καὶ τοῦ ὑλικοῦ τῶν πλοίων, πολεμικῶν καὶ ἐμπορικῶν, τῆς ὁποίας τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν ἦτο ἡ συνεχὴς αὔξησις τοῦ ἐκτοπίσματος, ἀποτέλεσμα τῆς προσπαθείας προαγωγῆς τῶν πολεμικῶν καὶ τῶν ναυτικῶν ἀρετῶν διὰ τὰ πολεμικὰ καὶ τῆς ἱκανότητος ἀσφαλοῦς μεταφορᾶς μεγάλων φορτίων εἰς μακρὰς ἀποστάσεις διὰ τὰ ἐμπορικά.

***

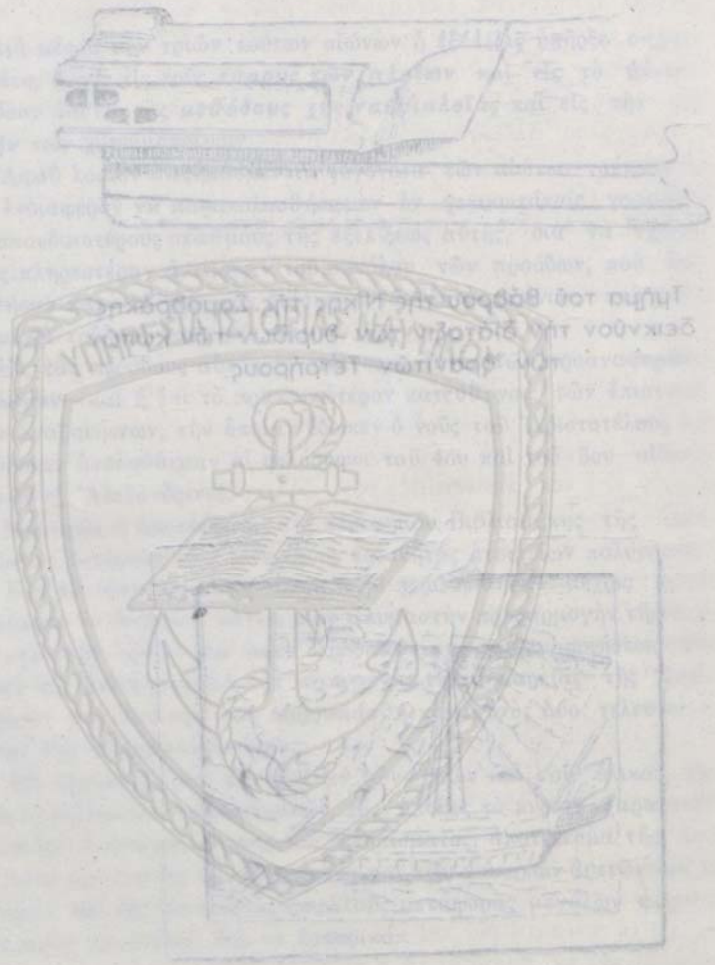
Ἡ τριήρης ἀπετέλεσε τὸν κύριον τύπον τοῦ πολεμικοῦ πλοίου **καθ' ὅλον τὸν Δ' αἰῶνα**, παρουσίασεν ὅμως καὶ αὐτὴ σημαντικὴν ἐξέλιξιν, λόγῳ τῆς συνεχοῦς καὶ σταθερᾶς τάσεως πρὸς αὔξησιν τοῦ ἐκτοπίσματος. Ἡ τάσις αὕτη ἦτο ἐν μέρει συνέπεια τῆς αὐξήσεως τῆς

Τμῆμα τοῦ Βάθρου τῆς Νίκης τῆς Σαμοθράκης δεικνῦον τὴν διάταξιν τῶν θυρίδων τῶν κωπῶν τῶν θρανιτῶν Τετρήρους.

Ἐμπορικὸν ἱστιοφόρον Ρωμαϊκῶν χρόνων.
Τμῆμα ἀναγλύφου ἐκ τάφου τῆς Πομπηΐας.

ἰσχύος τῶν βλητικῶν μηχανῶν, ποὺ ἤρχιζαν τότε νὰ καταλαμβάνουν σημαντικὴν θέσιν μεταξὺ τῶν πολεμικῶν μέσων, ἀποτελοῦσαι ὅ,τι ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ σημερινὸν πυροβολικόν. Ὅπως δὲ ἦτο φυσικόν, ἡ αὔξησις τοῦ ἐκτοπίσματος τῶν τριήρων ἔθεσεν εἰς τοὺς ναυπηγοὺς προβλήματα ἀνάλογα πρὸς ἐκεῖνα, ποὺ εἶχαν προκαλέσει τὴν ἀρχικὴν μετάβασιν ἀπὸ τὸν τύπον τῆς πεντηκοντόρου εἰς τὸν τῆς διήρους καὶ τῆς τριήρους. Διὰ νὰ διατηρηθῇ δηλαδὴ κατὰ τὸ δυνατὸν ἡ ταχύτης μὲ τὸ διαρκῶς αὐξανόμενον ἐκτόπισμα, παρίστατο ἀνάγκη νὰ αὐξηθῇ ἀναλόγως καὶ ἡ προωστικὴ δύναμις καὶ πρὸς τοῦτο ἔπρεπε νὰ αὐξηθῇ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐρετῶν διὰ προσθήκης μιᾶς ἢ δύο σειρῶν κωπῶν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον πρέκυψαν αἱ **τετρήρεις** καὶ αἱ **πεντήρεις**. Αἱ πρόσθετοι αὗται σειραὶ κωπῶν δὲν ὑπερέκειντο τῶν προηγουμένων τριῶν, καθ' ὃν τρόπον αὗται ὑπερέκειντο ἀλλήλων. Κατὰ τὸν Aug. Köster (1) εἰς τὰς τετρήρεις ἡ τετάρτη σειρὰ κωπῶν εὑρίσκετο εἰς τὸ αὐτὸ περίπου ὕψος μὲ τὴν τῶν «θρανιτῶν»· ἑκάστη δὲ κώπη τῆς σειρᾶς ταύτης διεβάλλετο διὰ μέσου μιᾶς ἐπιμήκους θυρίδος μήκους 30 ἑκ. καὶ ὕψους 10 ἑκ. μὲ ἐστρογγυλευμένα τὰ ἄκρα (ἴδε ἔναντι Σχ.), εὑρισκομένης κατὰ 10 ἑκ. χαμηλότερον καὶ περὶ τὰ 15 ἑκ. πρὸς πρῷραν τῆς ἀντιστοίχου ἴσων διαστάσεων θυρίδος τῆς ἀντιστοίχου κώπης τοῦ θρανίτου, μὲ τὴν ὁποίαν ἐσχημάτιζε ζεῦγος. Ὁ ἐρέτης τῆς κώπης ταύτης ἐκάθητο ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ σέλματος μὲ τὸν ἀντίστοιχον θρανίτην μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ τοίχου τοῦ πλοίου· διὰ νὰ εἰμποροῦν δὲ καὶ οἱ δύο νὰ κωπηλατοῦν, τὰ σέλματα ἦσαν ἐστερεωμένα ὑπὸ γωνίαν τινα πρὸς τὸ ἐγκάρσιον τοῦ πλοίου, ἀκριβῶς ὅπως τὰ σέλματα τῶν ἐνετικῶν γαλερῶν τοῦ τύπου Genzille. Ἀνάλογος διάταξις εἰς τὴν σειρὰν τῶν κωπῶν τῶν ζυγιτῶν ἐπέτρεπε τὴν προσθήκην μιᾶς ἀκόμη σειρᾶς κωπῶν εἰς τὸ ὕψος τῆς σειρᾶς ταύτης καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον προέκυψεν ἡ πεντήρης. Ἐκ τούτου προκύπτει, ὅτι αἱ τετρήρεις καὶ αἱ πεντήρεις ἦσαν σκάφη μεγαλυτέρου πλάτους ἀπὸ τὰς τριήρεις, ὄχι ὅμως αἰσθητῶς μεγαλυτέρου μήκους. Αὔξησις τοῦ μήκους

---

1) Ἴδε Aug. Köster, Das Antike Seewesen. Τὴν ἑρμηνείαν ταύτην ὁ Köster στηρίζει εἰς προσεκτικὴν μελέτην τοῦ βάθρου τοῦ περιφήμου ἀγάλματος τῆς Νίκης τῆς Σαμοθράκης, τὸ ὁποῖον παριστᾷ ὑπὸ κλίμακα τὴν πρῷραν μιᾶς τετρήρους περὶ τὰ 300 π. Χ. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀναπαράστασις αὕτη σέβεται τὰς ἀναλογίας, ἐπιτρέπει τὴν ἐξαγωγὴν συμπερασμάτων ἐπὶ τῶν λεπτομερειῶν τῆς διατάξεως τῶν θυρίδων τῶν κωπῶν τῆς κατὰ τὸ $^1/_8$ τοῦ πλάτους ἐξεχούσης τοῦ σκάφους ἐπισκαλμίδος τῶν θρανιτῶν, ὅπως φαίνεται εἰς τὸ σχῆμα.

πέραν τῶν 40 μέτρων, μὲ τὰ εἰς τὴν διάθεσιν τῶν ναυπηγῶν τῆς ἀρχαιότητος μέσα διαμήκους ἐνδέσεως τῶν πλοίων, ἦτο λίαν παρακεκινδυνευμένη κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἀφοῦ καὶ μετὰ δέκα καὶ πλέον αἰῶνας αἱ γαλέραι δὲν ὑπερέβαιναν εἰς μῆκος τὸ ὅριον τοῦτο. Ἡ αὔξησις ὅμως τοῦ πλάτους καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς προκύπτουσα αὔξησις ἐκτοπίσματος ἀντεσταθμίζετο ἐν μέρει μὲ τὴν ηὐξημένην προωστήριον δύναμιν λόγῳ τοῦ μεγαλυτέρου ἀριθμοῦ κωπῶν. Συνεπῶς αἱ τετρήρεις καὶ αἱ πεντήρεις ἦσαν σκάφη βαρύτερα ἀπὸ τὰς τριήρεις καὶ ὑπελείποντο αὐτῶν ὡς πρὸς τὴν ταχύτητα καὶ εὐελιξίαν, εἰς ἀντάλλαγμα ὅμως ἔφεραν βαρύτερον ὁπλισμὸν (περισσοτέρους τοξότας, ἢ ἐκηβόλα ὅπλα τῆς ἐποχῆς).

Ἡ ἐπινόησις τῶν τετρήρων ἀνάγεται εἰς τὸν Διονύσιον τὸν Τύραννον τῶν Συρακουσῶν, τῶν δὲ πεντήρων εἰς τοὺς Σαλαμινίους. Δὲν ἐβράδυναν δὲ νὰ ἐμφανισθοῦν καὶ αἱ ἑπτήρεις καὶ αἱ δεκήρεις ἀκόμη, αἱ ὁποῖαι ἠμποροῦν νὰ ἐξηγηθοῦν ὡς ἀποτέλεσμα τῆς φυσικῆς τάσεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος τοῦ νὰ ἀκολουθῇ ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερον μίαν ὁδόν, ἡ ὁποία ἐν ἀρχῇ ἐφάνη καλή, ἔστω καὶ ἂν δὲν εἶναι ἐκ τῶν πραγμάτων δυνατὸν νὰ τὴν ἀκολουθῇ κανεὶς ἐπ' ἄπειρον. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐρετῶν τῶν τετρήρων κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Α΄ Καρχηδονικοῦ πολέμου ἀνήρχετο εἰς 300 (1), τῶν δὲ πεντήρεων καὶ ἄλλων μεγαλυτέρων σκαφῶν ὑπερέβαινε τοὺς 400 (2).

Κατὰ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Aug. Köster εἰμπορεῖ κανεὶς νὰ φαντασθῇ, ὅτι αἱ ἑξήρεις προέκυψαν ἀπὸ τὰς πεντήρεις διὰ τῆς προσθήκης καὶ τρίτης κώπης παραπλεύρως ἑκάστου ζεύγους κωπῶν τῶν θρανιτῶν, αἱ ἑπτήρεις δι' ἀναλόγου προσθήκης εἰς τὴν σειρὰν τῶν ζυγιτῶν, αἱ δὲ ὀκτήρεις διὰ προσθήκης δευτέρας κώπης παραπλεύρως ἑκάστης κώπης θαλαμιτῶν. Πέραν τοῦ ὁρίου τούτου αὔξησις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κωπῶν θὰ ἦτο δυνατὴ μόνον διὰ προσθήκης μιᾶς ὑπερκειμένης σειρᾶς τριάδων κωπῶν ἄνωθεν τῆς σειρᾶς τῶν θρανιτῶν, μετὰ δυσκολίας ὅμως εἰμπορεῖ νὰ συλλάβῃ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς—ἰδιαιτέρως δὲ ὁ νοῦς ναυτικοῦ γνωρίζοντος τὰς πρακτικὰς δυσκολίας τῆς κωπηλασίας — μίαν τοιαύτην διάταξιν κωπῶν. Ἐν τούτοις οἱ Ἀλεξανδρινοὶ συγγραφεῖς ἀναφέρουν καὶ δεκαεξήρεις, καθὼς καὶ ἀκόμη μεγαλύτερα πλοῖα.

Τὰ ἐξαιρετικῶς ὅμως μεγάλα πλοῖα ταῦτα φαίνεται ὅτι ἐναυ-

1) Πολυβ. Α. 26.
2) Πλινίου, XXXII, 1.

πηγοῦντο μᾶλλον πρὸς ἐπίδειξιν, ἦσαν δὲ κυρίως ἐμπορικὰ ἢ μικτά.

Πάντως διὰ τὰ ἐμπορικὰ πλοῖα ἡ αὔξησις τοῦ ἐκτοπίσματος ἦτο περισσότερον ἀναγκαῖα διότι ὁ ὄγκος τοῦ ἐμπορίου καὶ αἱ σημαντικαὶ διὰ θαλάσσης ἀποστάσεις, ποὺ ἤρχιζαν τότε πλέον νὰ διανύουν τὰ πλοῖα διὰ νὰ μεταφέρουν ἐμπορεύματα ἀπ' εὐθείας ἐξ Αἰγύπτου εἰς τοὺς λιμένας τῆς Ἰταλίας, ἐπέβαλε τὴν αὔξησιν τῆς χωρητικότητος ἀφ' ἑνὸς καὶ τὴν βελτίωσιν τῶν ναυτικῶν ἀρετῶν ἀφ' ἑτέρου.

Ἡ τάσις αὐτὴ τῆς αὐξήσεως τοῦ ἐκτοπίσματος ἐξηκολούθησε συνεχῶς καὶ σταθερῶς, ὅπως ἡ παρατηρηθεῖσα ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ XIX αἰῶνος μέχρι σήμερον. Ὅπως τὰ σήμερον ναυπηγούμενα μεγάλα ἐπιβατικὰ σκάφη συγκρινόμενα πρὸς τὰ πρὸ ἡμίσεος μόλις αἰῶνος φαίνονται τεράστια, εἶναι φυσικὸν καὶ τότε ἡ αὔξησις τῶν ἐκτοπισμάτων νὰ ἔκαμνεν ἐξαιρετικὴν ἐντύπωσιν εἰς τὴν φαντασίαν τοῦ λαοῦ καὶ τῶν χρονικογράφων, πολλοὶ τῶν ὁποίων θὰ ἦσαν καὶ ἄμοιροι ναυτικῶν γνώσεων, τοῦτο δὲ δικαιολογεῖ καὶ τὰς ἐνδεχομένας ὑπερβολάς των. Οὕτω, κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Αὐγούστου, ἀναφέρεται παρά τινος χρονικογράφου τὸ ἑξῆς ἀπίθανον φορτίον, ὡς μεταφερθὲν δι' ἑνὸς μόνον πλοίου ἐξ Ἀλεξανδρείας εἰς Ρώμην: εἷς ὀβελίσκος, 1200 ἐπιβάται (ἐπὶ πλέον τῶν 200 ἀνδρῶν τοῦ πληρώματος) 34 000 ἑκατόλιτρα σίτου καὶ ποικίλα ἐμπορεύματα συγκείμενα ἀπὸ ὑφάσματα, ὕαλον, χάρτην καὶ πέπερι (1). Ὅσον δήποτε καὶ ἂν ἡ πληροφορία αὕτη θεωρηθῇ ὡς ὑπερβολική, δύναται εὐκόλως νὰ συμπεράνῃ κανείς, ὅτι τὰ ἐπὶ τῆς Βασιλείας τῶν τριῶν πρώτων Πτολεμαίων ναυπηγηθέντα ἐν Ἀλεξανδρείᾳ πλοῖα, ἰδίως δὲ τὰ ἐμπορικά, θὰ παρουσίαζαν λίαν ἐντυπωσιακὴν αὔξησιν ἐκτοπίσματος συγκρινόμενα πρὸς τὰ γνωστὰ πλοῖα τοῦ Ε΄. καὶ τοῦ Δ΄. αἰῶνος. Ὁ Ἀθήναιος διέσωσε μέχρις ἡμῶν τὴν λεπτομερῆ περιγραφὴν ἑνὸς τοιούτου πλοίου, τῆς περιφήμου τεσσαρακοντήρους τῆς ναυπηγηθείσης ἐπὶ Πτολεμαίου τοῦ Φιλοπάτορος, βάσει πληροφοριῶν τοῦ Καλλιξένου. Ἐὰν πιστεύσωμεν εἰς τὰς πληροφορίας αὐτάς, τὸ πλοῖον τοῦτο εἶχε μῆκος μὲν 280 πηχῶν (2) (ἤτοι 126 μ.), πλάτος 38 πηχ (17,10 μ.), καὶ ὕψος ἀπὸ τῆς τρόπιδος μέχρι τοῦ ἀνωτέρου καταστρώματος 48 πηχ. (21,6 μ.)· διὰ τὴν κυβέρνησίν του ἐχρησιμοποιοῦντο τέσσαρα πηδάλια, αἱ δὲ κῶπαι τῆς ἀνωτάτης σειρᾶς — αἱ θρανιτικαὶ — εἶχαν μῆκος 17,10 μ. ἑκάστη καὶ τὰ ἐγχειρίδια αὐτῶν ἦσαν ἐφωδιασμένα διὰ μολύβδου, ὡς ἀντι-

1) Ἴδε Brentans, Die Bysantinische Volks wirtschaft 1917, σελ. 13.
2) Ὁ ἀρχαῖος πῆχυς ἰσοδυνάμει περίπου πρὸς 1 1/9 Ἀγγλικὸν πόδα.

βάρου, διότι ἄλλως θὰ ἦτο ἀδύνατος ὁ χειρισμός των. Ἄλλο τεράστιον πλοῖον ἐκείνης περίπου τῆς ἐποχῆς ἦτο τὸ ἀναφερόμενον παρὰ τοῦ Μοσχιανοῦ ὡς ναυπηγηθὲν ὑπὸ τοῦ τυράννου τῶν Συρακουσῶν Ἱέρωνος. Τὸ πλοῖον αὐτὸ ἦτο εἰκοσήρης, ἦτο δὲ ἐμπορικὸν συγχρόνως καὶ πολεμικόν, ὅπως τὰ χρυσοφόρα Ἱσπανικὰ Gallions (1). Ὁ ὁπλισμός του ἐφέρετο ἐπὶ ὀκτὼ ὑπερκατασκευασμάτων ἐν εἴδει πύργων διατεταγμένων ἐπὶ τοῦ καταστρώματος ἀνὰ δύο εἰς τὴν πρῶραν, τὴν πρύμνην καὶ κατὰ τὸ μέσον τοῦ σκάφους· ἕκαστος πύργος ἔφερεν ἀνὰ δύο κεραίας διὰ τὴν ἄφεσιν λίθων, ἐπ᾽ αὐτοῦ δὲ ἵσταντο 4 πολεμισταὶ καὶ δύο τοξόται. Ἐπίσης τὸ πλοῖον ***ἔφερεν ἕνα μέγαν «λιθοβόλον»*** (τὸ πυροβολικὸν τῆς ἐποχῆς) βάλλοντα λίθους βάρους τριῶν ταλάντων (2) καὶ βέλη 12 πηχῶν εἰς ἀπόστασιν ἑνὸς σταδίου. Ἐπίσης κεραῖαι λιθοφόροι ἐφέροντο ἐπὶ τῶν τριῶν ἱστῶν τοῦ πλοίου. Τέλος κατὰ μῆκος τοῦ περιτοναίου ὑπῆρχεν εἶδος σιδηροφράκτου χαρακώματος διὰ τὴν ἄμυναν ἐναντίον ἐχθρικῶν προσπαθειῶν «εἰσπηδήσεως» εἰς τὸ πλοῖον, καθὼς καὶ «κόρακες», διὰ νὰ διευκολύνουν τὴν εἰσπήδησιν εἰς ἐχθρικὰ πλοῖα. Ἦτο δηλαδὴ τὸ πλοῖον τοῦτο ἐξωπλισμένον μὲ ὅλα τὰ ἐπιθετικὰ καὶ ἀμυντικὰ ὅπλα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ συγχρόνως ἠδύνατο νὰ περιλάβῃ μέγα φορτίον σίτου καὶ ἄλλων εἰδῶν.

Τὸ κυριώτερον χαρακτηριστικὸν τῶν τοιούτων πλοίων, ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὰς Ἀθηναϊκὰς τριήρεις, ἦτο ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ των διάταξις περιεῖχε χῶρον καὶ σχετικῶς ἄνετα μέσα ἐνδιαιτήσεως τοῦ πληρώματος καὶ τῶν ἐπιβατῶν. Συνεπῶς τὰ πλοῖα ταῦτα ἦσαν κατάλληλα διὰ μακρὰς θαλασσοπλοΐας, μὴ ἔχοντα ἀνάγκην—ὅπως εἶχαν αἱ τριήρεις—νὰ προσεγγίζουν ἅπαξ τοὐλάχιστον τῆς ἡμέρας εἰς αἰγιαλὸν διὰ τὴν παρασκευὴν τοῦ συσσιτίου καὶ τὴν νύκτα διὰ τὴν ἀνάπαυσιν τοῦ πληρώμα-

1) Λίαν ἐνδιαφερούσας πληροφορίας περὶ τῶν γιγαντιαίων τούτων διὰ τὴν ἐποχὴν τῶν πλοίων ἐδημοσίευσεν εἰς σειρὰν ἄρθρων του ἐν τῷ περιοδικῷ ὁ «Ἥλιος» ὁ σοφὸς ναυτικὸς συγγραφεὺς καὶ Ἀκαδημαϊκὸς Ἀντιναύαρχος Σ. Λυκούδης.

2) Τὸ «τάλαντον» κατέληξεν εἰς νομισματικὴν μονάδα ἀπὸ μονάδος βάρους (ὅπως π. χ. τὸ Ἀγγλικὸν pound). Τὸ βάρος τοῦ Ἀττικοῦ ταλάντου ἦτο 6.000 ἀττικῶν δρχ., ἤτοι περὶ τὰς 79 ἀγγλικὰς λίτρας. Ἄρα τὰ ὑπὸ τοῦ πετροβόλου τούτου βαλλόμενα βλήματα ἐζύγιζον περὶ τὰ 100 χγ. ἕκαστον. Κατὰ τὸν Aug. Köster (das Antike Seewesen σελ. 160) τὸ βάρος τοῦ «ταλάντου» ἦτο 26,196 χιλιόγραμμα, τοῦ «μεδίμνου» 56,941, τοῦ «μοδίου» 8,733, τοῦ δὲ «κεραμείου 25,9 χγ.

τος. Ἀσφαλῶς ὅμως αἱ ἀνωτέρω ἀναφερόμεναι διαστάσεις των εἶναι ἐξωγκωμέναι.

Ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ «μακρὰ» (πολεμικὰ) πλοῖα, τὰ ἐμπορικά, τῶν ὁποίων κύριον προωστήριον μέσον ἦτο τὸ ἱστίον, δευτερεῦον δὲ ἡ κώπη, ἦσαν πολὺ πλατύτερα (ὁ λόγος τοῦ πλάτους πρὸς τὸ μῆκος ἔφθανε τὸ $^1/_4$ ἐνίοτε δὲ καὶ τὸ $^1/_3$), ἐξ οὗ ἡ ὀνομασία των ὡς «στρογγύλων». Τούτων ἡ χωρητικότης ηὐξήθη σημαντικώτατα, διότι, ἐνῷ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Θουκυδίδου συνήθης χωρητικότης τῶν μεγάλων ἱστιοφόρων ἦτο περὶ τοὺς 262 τόννους φορτίου (10.000 ταλάντων, ἐξ οὗ καὶ ἡ ὀνομασία των ὡς «μυριοφόρων»), τῶν δὲ συνήθων «ὁλκάδων» δὲν ὑπερέβαινε τοὺς 80 τόννους, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας ἀναφέρονται ἐμπορικὰ πλοῖα χωρητικότητος 50.000 μεδίμνων (1040,6 κόρων). Τὸ προαναφερθὲν μικτὸν πολεμικὸν καὶ ἐμπορικὸν πλοῖον «Ἀλεξάνδρεια» (πρώην «Συρακοῦσαι») τοῦ Τυράννου τῶν Συρακουσῶν Ἱέρωνος (268—214 π. Χ.) κατὰ τὸν Ἀθήναιον μετέφερε φορτίον 3310 τόννων. Τὸ φορτίον τοῦτο ἀπετελεῖτο ἀπὸ 60.000 «κεράμεια» σιτηρῶν, 10.000 «κεράμεια» ἁλιπάστων ἰχθύων, 20.000 «τάλαντα» ἐρίου καὶ 20.000 «τάλαντα» ἄλλου φορτίου.

Τὰ συνήθη μέσου μεγέθους ἐμπορικὰ πλοῖα ἔφεραν ἕνα ἱστὸν περὶ τὸ κέντρον τοῦ σκάφους, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπήρετο τὸ «μέγα» ἱστίον (τετραγωνικὸν ἐπιφανείας 100 περίπου τετρ. ποδῶν), πρὸς πρῶραν δέ, ἐπὶ ἑνὸς κεκλιμένου μικροτέρου ἱστοῦ, ἔφεραν ἓν μικρότερον ἱστίον (40—50 ποδ.) τὸ καλούμενον «ἀκάτιον». Ἡ ταχύτης τῶν ἱστιοφόρων, ἥτις κατὰ τὰ δεδομένα τοῦ Θουκυδίδου ἐκυμαίνετο περὶ τοὺς 5 κόμβους καθ᾽ ὥραν μὲ εὐνοϊκὸν ἄνεμον, ἔφθανε δὲ τοὺς 6—6,5 εἰς ἐξαιρετικῶς εὐνοϊκὰς περιπτώσεις, δὲν φαίνεται νὰ ὑπέστη καμμίαν ἐξέλιξιν μέχρι τῆς ἐποχῆς ποὺ ἐξετάζομεν.

Συνέπειαι τῆς αὐξήσεως τοῦ ἐκτοπίσματος διὰ τὰ πολεμικὰ πλοῖα.

Ἡ συνεχὴς αὔξησις τοῦ ἐκτοπίσματος, ὁσονδήποτε καὶ ἂν συνωδεύετο ἀπὸ τὴν αὔξησιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κωπηλατῶν, δὲν ἦτο δυνατόν, παρὸ νὰ ἔχῃ ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐλάττωσιν τῆς ταχύτητος· διότι, διὰ νὰ διατηρηθοῦν καὶ μὲ τὰ νέα ἐκτοπίσματα αἱ ταχύτητες τῶν 8 καὶ 9 κόμβων ποὺ ἀνέπτυσσαν αἱ ἐλαφραὶ Ἀθηναϊκαὶ τριήρεις, θὰ ἀπητεῖτο αὔξησις τῆς ἱπποδυνάμεως πολὺ μεγαλυτέρα, ἀπὸ ἐκείνην ποὺ θὰ ἠμποροῦσε νὰ πραγματοποιηθῇ μὲ προσθήκην μιᾶς ἢ περισσοτέρων σειρῶν ἐρετῶν. Καὶ ἂν τοῦτο δὲν εἶχε καμμίαν σχεδὸν σημασίαν διὰ τὰ ἐμπορικὰ πλοῖα, τὰ ὁποῖα, ὅπως εἴδομεν, ἦσαν κυρίως ἱστιοφόρα

καὶ διὰ τὰ ὁποῖα προεῖχεν ὁ παράγων τῆς ἀσφαλείας διάπλου καὶ τοῦ ὄγκου τοῦ μεταφερομένου φορτίου εἰς ἕκαστον ταξείδιον, διὰ τὰ πολεμικὰ ὅμως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μείνῃ ἄνευ συνεπειῶν. Ἡ κυριωτέρα δὲ συνέπεια ἦτο ὅτι ἡ διάκρισις τῶν πολεμικῶν πλοίων εἰς βαρέα καὶ εἰς ἐλαφρὰ ἤρχισεν νὰ γίνεται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον σαφής. Τὸ χειρόγραφον τῆς Ἀμβροσιανῆς Βιβλιοθήκης διαιρεῖ τὰ πολεμικὰ πλοῖα εἰς τρεῖς κατηγορίας: βαρέα, μέσα καὶ ἐλαφρά (1). Ἐκ τούτων τὰ τῶν δύο πρώτων κατηγοριῶν θεωρεῖ ὡς πλοῖα τασσόμενα εἰς τὴν γραμμὴν μάχης, τὰ δὲ τῆς τελευταίας κατηγορίας ὡς ἀνιχνευτικά (2). Εἰς τὰς ναυμαχίας τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου δὲν φαίνεται νὰ ἐγίνετο καμμία τοιαύτη διάκρισις. Βεβαίως ἐχρησιμοποιοῦντο καὶ τότε τὰ ταχύτερα τῶν πλοίων διὰ τὴν ἀνίχνευσιν, ἀλλὰ ἦσαν εἰς τὰς ἀρχὰς μὲν πεντηκόντοροι, ἔπειτα δὲ καὶ αὐτὰ τριήρεις ὅπως καὶ τὰ ἄλλα, ἡ δὲ ὑπεροχὴ τῆς ταχύτητός των ὠφείλετο εἰς εἰδικὴν κατασκευὴν ἐν συνδυασμῷ πρὸς εἰδικὴν σύνθεσιν τῶν πληρωμάτων των. Τοιαῦται ἦσαν καὶ αἱ περίφημοι Ἀθηναϊκαὶ τριήρεις «Πάραλος» καὶ «Σαλαμινία». Ἐνῷ ἀπὸ τοῦ Δ΄. αἰῶνος—καὶ ἀκόμη περισσότερον ἀπὸ τοῦ Γ΄.—αἱ βαρεῖαι τριήρεις (πλοῖα ἐκτοπίσματος ἄνω τῶν 200 τόννων) καὶ αἱ ἀκόμη βαρύτεραι τετρήρεις, πεντήρεις καὶ δεκήρεις ἦσαν ἀποκλειστικῶς πλοῖα μάχης, αἱ δὲ ἐλαφραὶ τριήρεις ἀπησχολοῦντο μὲ τὰ καθήκοντα τῶν σημερινῶν εὐδρόμων.

Τὰ βαρέα ταῦτα πλοῖα μάχης διετήρουν ἀκόμη τὸ ἔμβολον, εἶχαν ὅμως σημαντικῶς ηὐξημένον ὁπλισμὸν εἰς ἐκηβόλα ὅπλα. Τοῦτο δὲ διὰ δύο λόγους: πρῶτον, διότι λόγῳ τοῦ ὄγκου των ἦσαν πολὺ δυσκίνητα καὶ δυσχείριστα διὰ τὴν ἐπιτυχῆ χρῆσιν τοῦ ἐμβόλου των· καὶ δεύτερον, διότι κατὰ τὸν Γ΄. αἰῶνα ἡ ἐξέλιξις τῆς μηχανικῆς ἐπέτρεψε σημαντικὴν πρόοδον εἰς τὴν κατασκευὴν βλητικῶν μηχανῶν παντὸς εἴδους. Οὕτω κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Ρόδου παρὰ τοῦ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ βλέπομεν μεγαλύτερον ἀριθμὸν πλοίων ὡπλισμένων

1) «Τῶν πολεμικῶν νεῶν αἱ μὲν εἰσὶ μέγισται καὶ πολυανθρωπότατοι, αἱ δὲ μικραὶ «κοῦφαι καὶ ὀλιγάνθρωποι. αἱ δὲ μέσαι... χρὴ ταῖς μὲν μεγίσταις κεχρῆσθαι ἐν ταῖς κατὰ θάλασσαν μάχαις...»

2) Ὁ Αἰλιανὸς εἰς τὴν «τακτικὴν θεωρίαν» του ὀνομάζει τὰς πολεμικὰς νῆας συλλήβδην «ταχείας» (πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῶν μεταγωγικῶν καὶ τῶν φορτηγῶν), τὰς κατατάσσει δὲ εἰς κατηγορίας ἀναλόγως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐπαλλήλων σειρῶν κωπῶν, (μονόκροτος, δίκροτος κλπ. «μέχρι ἑξδεκακρότων)».

διὰ βλητικῶν μηχανῶν, παρὰ κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Τύρου παρὰ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου.

Μία ἄλλη συνέπεια τῆς αὐξήσεως τοῦ ἐκτοπίσματος καὶ τῆς διακρίσεως τῶν πολεμικῶν πλοίων εἰς βαρέα καὶ ἐλαφρὰ ἦτο καὶ ἡ κατὰ τὰ τέλη τοῦ Δ΄. π. Χ. αἰῶνος ἐμφάνισις τῆς «θωρακίσεως» ὑπὸ μορφὴν ἐλασμάτων χαλκοῦ καλυπτόντων τὴν ἴσαλον καὶ ἄλλα ζωτικὰ σημεῖα τοῦ σκάφους. Τὰ φέροντα τοιαύτην προάσπισιν πλοῖα ὠνομάζοντο «χαλκήρη» ἢ «χαλκῷ κατάφρακτα», τοιαῦτα δὲ πλοῖα εὑρίσκοντο εἰς τὸν Στόλον τοῦ Ἀρχελάου κατὰ τὸν Μιθριδατικὸν πόλεμον, καθὼς εἴδομεν.

Εἶναι συνεπῶς ἀπαραίτητον νὰ ρίψωμεν ἓν βλέμμα εἰς τὰ σχετικὰ μὲ τὴν πρόοδον τῶν βλητικῶν μηχανῶν καὶ τῶν ἐκηβόλων ἐν γένει ὅπλων, ἡ ὁποία ἤρχισε νὰ ἐκδηλοῦται ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Δ΄ αἰῶνος καὶ ἐσυνεχίσθη σταθερῶς χάρις εἰς τὰς συστηματικὰς ἐρεύνας τῶν Ἀλεξανδρινῶν μαθηματικῶν καὶ μηχανικῶν μὲ ἀποτέλεσμα τὴν αὔξησιν τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ἀκριβείας τῆς βολῆς. Τὰς ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου πληροφορίας ἔχομεν ἐκ τῶν μόνων σωζομένων βιβλίων τῆς ἐποχῆς: «Ἥρωνος τοῦ Κτησιβίου Βελοποιητικῶν» καὶ «Φίλωνος περὶ βελοποιητικῶν» (1). Ἐκ τούτων ὁ πρῶτος διαιρεῖ τὰ ἐκηβόλα γενικῶς ὅπλα εἰς «εὐθύτονα» καὶ εἰς «παλίντονα». Τὰ πρῶτα ἦσαν κυρίως τὰ τόξα τὰ βάλλοντα βέλη, εἰς δὲ τὰ δεύτερα συμπεριελαμβάνοντο καὶ τὰ διάφορα λιθοβόλα. Οἱ «καταπέλται ἀνῆκαν καὶ εἰς τὰς δύο κατηγορίας, ὑποδιαιρούμενοι ἀναλόγως τοῦ εἴδους τῆς κατασκευῆς των εἰς «μονοσκελεῖς» καὶ «δισκελεῖς».

Ἡ κυρία μεταξὺ εὐθυτόνων καὶ παλιντόνων διαφορὰ ἐνέκειτο εἰς τὸν τρόπον τῆς ἐφαρμογῆς τῆς δυνάμεως· καὶ εἰς μὲν τὰ ***εὐθύτονα*** ἡ δύναμις ἐφηρμόζετο ἀπ' εὐθείας, ὅπως εἰς τὰ τόξα (τῶν ὁποίων τόσον τὰ κέρατα, ὅσον καὶ τὸ ἐκσφενδονιζόμενον βέλος εὑρίσκοντο ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου), εἰς δὲ τὰ ***παλίντονα*** ἡ βολὴ ἐγένετο ὑπὸ γωνίαν 45^0. Δηλαδὴ τὰ πρῶτα ἦσαν κατάλληλα δι' εὐθύφορον βολήν, ὅπως λέγομεν σήμερον, τὰ δὲ δεύτερα δι' ἔμμεσον ἢ ἐπισκηπτικήν.

Ἐκτὸς τῆς διαιρέσεως ταύτης—ποὺ ἀφεώρα τὸ εἶδος τῆς βολῆς—ὑπῆρχε καὶ ἡ σχετικὴ μὲ τὴν ἐφαρμοζομένην δύναμιν· ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην γενικῶς εἰς μὲν τὰ τόξα ἡ ἐφαρμοζομένη δύναμις ἦτο ἡ ἐλαστικότης εἰς τὴν τάσιν νευρᾶς τοῦ τόξου, εἰς δὲ τοὺς καταπέλτας ἡ δύναμις

1) Ἴδε Kochly & Rüstow, Geschichte des Griechischen—Kriesswesen Ἐκδ. Leipzig 1855, ἔνθα περιλαμβάνονται λίαν διαφωτιστικὰ σχόλια.

ἡ γεννωμένη ἀπὸ τὴν στρέψιν σχοινίου. Καὶ ὁ Ἥρων καὶ ὁ Φίλων περιγράφουν λεπτομερῶς τόξα μεγάλων διαστάσεων κατασκευαζόμενα ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, τὰ ὁποῖα δὲν ἦσαν φορητά, ἀλλὰ ἐστερεοῦντο ἐπὶ καταλλήλων ὑποστατῶν, ὅπως τὰ πυροβόλα σήμερον· εἰς τὰ τόξα αὐτὰ ἡ ἔντασις τῆς νευρᾶς δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ διὰ τῆς χειρὸς τοῦ τοξότου ὅπως εἰς τὰ μικρὰ φορητὰ τόξα, ἀλλ' ἐπιτυγχάνετο διὰ μηχανισμοῦ. Ἡ ἐκσφενδόνησις τοῦ βέλους ἐγίνετο διὰ τῆς ἔλξεως μιᾶς σχαστηρίας ποῦ ἄφινε ἐλεύθερον τὸ φορεῖον τοῦ βέλους νὰ κινηθῇ μὲ ὁρμὴν πρὸς τὰ ἐμπρός. Εἶναι προφανὲς ὅτι διὰ τῶν μεγάλων τούτων τόξων ἐπετυγχάνετο ἡ χρησιμοποίησις πολὺ βαρυτέρων βελῶν μὲ ἀρκετὴν ἀρχικὴν ταχύτητα οὕτως ὥστε καὶ τὸ βεληνεκὲς καὶ ἡ ἀκρίβεια, συνεπῶς δὲ καὶ ἡ ἀποτελεσματικότης τῆς βολῆς, ηὐξάνοντο (1).

Ὁ Φίλων μάλιστα παρέχει καὶ τοὺς μαθηματικοὺς τύπους τοῦ ὑπολογισμοῦ τοῦ διαμετρήματος, μήκους καὶ βάρους τῶν μεγάλων τούτων βελῶν. Διὰ βαρύτερα ἀκόμη βέλη ἐχρησιμοποιοῦντο ***οἱ καταπέλται.*** Ἐν Ἑλλάδι ἐχρησιμοποιήθησαν βλητικαὶ μηχαναὶ τοῦ τύπου τούτου παρὰ τοῦ Φιλίππου, ἀποκλειστικῶς εἰς τὰς πολιορκίας. Ὁ Ἀλέξανδρος ὅμως εἰσήγαγεν αὐτοὺς καὶ εἰς τὰς ἐκ παρατάξεως μάχας ἐστερεωμένους εἰς μονίμους θέσεις, ἕως ὅτου οἱ Ρωμαῖοι βραδύτερον ἤρχισαν νὰ χρησιμοποιοῦν τὰ βαρέα ταῦτα ἐκηβόλα ὡς ὀργανικὸν τμῆμα τῶν στρατιῶν, ἀκριβῶς ὅπως εἶναι σήμερον τὸ πυροβολικόν (2).

Ἐπὶ πλοίων αἱ βαρεῖαι αὗται βλητικαὶ μηχαναὶ ἐχρησιμοποιοῦντο κατὰ τοὺς πολέμους τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν διαδόχων μόνον διὰ πολιορκίας, δὲν ἔχομεν ὅμως σαφῆ ἱστορικὰ τεκμήρια περὶ τῆς χρήσεώς των ὡς μονίμου ὁπλισμοῦ διὰ τὰς ναυμαχίας. Πάντως μεταξὺ τῶν σκευῶν καὶ τῶν πολεμικῶν εἰδῶν τῶν φυλασσομένων εἰς τὰς «σκευοθήκας» των Ἀθηναϊκῶν Ναυστάθμων ἀναφέρονται κατὰ τὸν Δ΄. αἰῶνα εἰς διάφορα σημεῖα «βέλη καταπελτῶν» (3), πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύει, ὅτι οἱ καταπέλται εἶχαν ἀρχίσει πλέον νὰ ἀποτελοῦν μέρος τοῦ ναυτικοῦ ὁπλισμοῦ, ἀσχέτως τοῦ ἐὰν ἦσαν μονίμως ἐγκατεστημένοι ἐπὶ τῶν πλοίων ὅπως τὸ σημερινὸν πυροβολικόν, ἢ ἐὰν ἐτοποθετοῦντο

1) Ἥρωνος τοῦ Κτησιβίου, βελοποιητικά, 4—8.

2) Ἑκάστη ἑκατονταρχία τοῦ Ρωμαϊκοῦ Λεγεῶνος εἶχεν ἓν carrobalista καὶ 10 «Ἀνάγρους» (μικρότερα βλητικὰ μηχανήματα) ἕνα ἀνὰ ἑκάστην κοόρτιν.

3) Ἴδε Böcklh, Urkunden, das Seewesen des Attischen Staates, (III, σελ. 411).

ἐπ' αὐτῶν εἰς εἰδικὰς μόνον περιπτώσεις. Κατὰ τοὺς Ἀλεξανδρινοὺς ὅμως καὶ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους οἱ καταπέλται καὶ οἱ λιθοβόλοι ἀπετέλουν, μαζὶ μὲ τοὺς «κόρακας», μόνιμον μέρος τοῦ πολεμικοῦ ὁπλισμοῦ τῶν πλοίων.

Διὰ τὴν ἄφεσιν βαρέων λίθων κατὰ τῶν καταστρωμάτων τῶν ἐχθρικῶν πλοίων ποὺ ἐπλησίαζαν, ἐχρησιμοποιοῦντο ἐπίσης αἱ κεραῖαι τῶν ἱστῶν. Ἐκτὸς δὲ τούτων τοξόται ἐγκατεστημένοι ἐπὶ τῶν «καρχησίων» (ἢ «θωρακίων», λόγῳ τῶν χαλκῶν πλακῶν δι' ὧν πολλάκις ἦσαν ταῦτα θωρακισμένα) κατετόξευον τοὺς ἐπὶ τῶν καταστρωμάτων ἄνδρας.

Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ὑλικοῦ καὶ τοῦ ὁπλισμοῦ ἔβαινε καὶ ἡ ***τῶν μέσων σημάνσεως.*** Ὁ Πολύβιος (1) δίδει τὴν περιγραφὴν ἑνὸς συστήματος συνεννοήσεως διὰ πυρσῶν, ἐπινοηθέντος παρὰ τοῦ Κλεοξένους καὶ τοῦ Δαμοκλήτου, διὰ τοῦ ὁποίου ἠδύναντο νὰ σημανθοῦν ὅλα τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου. Τὸ περιγραφόμενον σύστημα ἀναφέρεται ὡς χρησιμοποιούμενον διὰ τὴν μεταξὺ παρατηρητηρίων ξηρᾶς συνεννόησιν, ἀλλὰ εἴδομεν τὸν σημαντικὸν ρόλον τὸν ὁποῖον ἔπαιξαν τὰ παρατηρητήρια ταῦτα εἰς τὸν κατὰ θάλασσαν πόλεμον. Δυστυχῶς ἀπὸ τὰ εἰς τὴν διάθεσίν μας κείμενα δὲν προκύπτει κατὰ πόσον ἀνάλογα συστήματα σημάνσεως εὑρίσκοντο τότε, ἢ εἰσήχθησαν εἰς χρῆσιν βραδύτερον, καὶ διὰ τὴν ἀπὸ τῶν πλοίων σήμανσιν. Ἡ χρησιμοποίησις τοιούτων μέσων σημάνσεως θὰ καθίστα δυνατὴν τὴν μεταβίβασιν σημάτων συνεχῶς πληρεστέρων καὶ συνεπῶς τὴν ἐκτέλεσιν πολυπλοκωτέρων ἐλιγμῶν παρὰ τῶν πολεμικῶν Στόλων. Ὥστε, μὴ ἔχοντες οὐδὲν ἄλλο στοιχεῖον ἀναγκαζόμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἰς τὸ Ναυτικὸν τὰ σήματα μέχρι καὶ τῶν πρώτων αἰώνων μ. Χ. παραμένουν τὰ ἐν τῷ χειρογράφῳ τῆς Ἀμβροσιανῆς βιβλιοθήκης ἀναφερόμενα (καπνός, τεμάχια λευκοῦ ὑφάσματος, ἀναλαμπαὶ δι' ἀνακλάσεως τοῦ ἡλιακοῦ φωτὸς ἐπὶ ἀσπίδος ἢ σπάθης), διὰ τῶν ὁποίων μόνον στοιχειώδεις ***πληροφορίαι καὶ στοιχειώδεις*** ὁμαδικοὶ ἐλιγμοὶ ἠδύναντο νὰ πραγματοποιηθοῦν.

Ἐπίδρασις τῆς μηχανικῆς ἐξελίξεως ἐπὶ τῆς Τακτικῆς.

Σύμφωνα μὲ τὸν γενικὸν ἱστορικὸν κανόνα παράλληλος πρὸς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ὑλικοῦ ὑπῆρξε καὶ ἡ ἐξέλιξις τῆς Τακτικῆς. Ἡ ἀλληλεπίδρασις μάλιστα μεταξὺ τοῦ ὑλικοῦ καὶ τῆς Τακτικῆς ὑπῆρξαν ἀνέκαθεν

1) Πολυβίου, 45,6—46.

τόσον στενή, ὥστε πολλάκις δυσκολεύεται κανεὶς ν' ἀποφανθῇ κατὰ πόσον μία ὡρισμένη τελειοποίησις τοῦ ὑλικοῦ ἐπέφερε τροποποίησιν τῆς Τακτικῆς ἤ, ἀντιθέτως, μία τακτικὴ ἀνάγκη ἦτο ἐκείνη ποὺ συνετέλεσεν εἰς τελειοποίησίν τινα τοῦ ὑλικοῦ.

Ἐν προκειμένῳ ἡ ἐξέλιξις τοῦ ὑλικοῦ τῶν πλοίων καὶ τοῦ ὁπλισμοῦ των, τὴν ὁποίαν δι' ὀλίγων ἐσκιαγραφήσαμεν, δὲν ἦτο τοιαύτη, ὥστε νὰ μεταβάλῃ ριζικῶς τὴν Τακτικήν. Ἐφ' ὅσον ὡς κινητήριον μέσον τῶν πολεμικῶν Στόλων κατὰ τὴν μάχην παρέμενεν ἡ κώπη, ἡ ὅλη ἐπιθετικὴ δύναμις ἑνὸς πλοίου ἐξηκολούθει πάντοτε νὰ παραμένῃ συγκεντρωμένη εἰς τὴν πρῶραν, καὶ ὁ βασικὸς σχηματισμὸς μάχης δὲν ἠμποροῦσε νὰ εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὴν γραμμὴν μετώπου καὶ τοὺς παραγώγους αὐτῆς μηνοειδεῖς σχηματισμούς, οἱ ὁποῖοι παρέμειναν ἐν χρήσει καὶ πολλοὺς αἰῶνας βραδύτερον (1).

Δυστυχῶς, ἐνῷ ἔχουν περισωθῆ πλεῖστα ἀρχαῖα συγγράμματα στρατιωτικῆς Τακτικῆς, δὲν ὑπάρχει κανὲν ναυτικῆς Τακτικῆς, ἐξαιρέσει σποραδικῶν τινῶν πληροφοριῶν περιεχομένων εἰς ἱστορικὰ συγγράμματα. Ἡ θεωρητικὴ σπουδὴ τῶν διαφόρων κανόνων, ποὺ ἀποτελοῦν τὴν πολεμικὴν τέχνην, ἤρχισεν εἰς τὰς Ἀθήνας μόνον κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου.

Οἱ σοφισταὶ ἤρχισαν τότε νὰ περιλαμβάνουν καὶ τὴν Τακτικὴν εἰς τὸν κύκλον τῶν μαθημάτων ποὺ ἐδίδασκαν, ὁ δὲ Σωκράτης εἶναι ὁ πρῶτος, ποὺ ἐμελέτησε βαθύτερον τὴν ἠθικὴν καὶ φιλοσοφικὴν ἔννοιαν τῆς διεξαγωγῆς τοῦ πολέμου. Διὰ τοῦτο καὶ τὰ περισωθέντα ἔργα τοῦ ***μαθητοῦ του Ξενοφῶντος*** ἀπέβλεπαν περισσότερον εἰς τὴν οὐσίαν καὶ ὀλιγώτερον εἰς τοὺς γεωμετρικοὺς σχηματισμούς, μὲ τοὺς ὁποίους ἀπησχολοῦντο πρὸ τοῦ Σωκράτους. Μετὰ τὸν Ξενοφῶντα ἀκολουθεῖ ὁ Αἰνείας, τοῦ ὁποίου τὰ συγγράμματα ἀπασχολοῦνται περισσότερον μὲ τὴν τακτικὴν τῶν πολιορκιῶν καὶ τῆς ἀμύνης τῶν πόλεων, ὑπῆρχεν ὅμως καὶ τμῆμα αὐτῶν ἐπιγραφόμενον «περὶ Ναυτικῆς Τάξεως ἢ περὶ τοῦ Ναυτικοῦ Στρατεύματος», τὸ ὁποῖον δυστυχῶς δὲν διεσώθη. Συνεπῶς τὸ χειρόγραφον τῆς Ἀμβροσιανῆς Βιβλιοθήκης, περὶ τοῦ ὁποίου ἐπανει-

1) Εἰς τὸ μνημονευθέν χειρόγραφον τῆς Ἀμβροσιανῆς Βιβλιοθήκης (Ε' αἰὼν μ. Χ.) ἐξηγοῦνται οἱ σχηματισμοὶ οὗτοι. Μετὰ ἕνδεκα ἀκόμη αἰῶνας οἱ αὐτοὶ σχεδὸν βασικοὶ σχηματισμοὶ χρησιμοποιοῦνται μὲ διαφόρους παραλλαγάς, καθὼς προκύπτει ἀπὸ ἓν λίαν ἐνδιαφέρον ναυτικὸν βιβλίον ἐκδοθὲν τῷ 1602 ὑπὸ τὸν τίτλον «Nautica Mediterrannea» παρὰ τοῦ Bartolomeo Crescentio, τὸ ὁποῖον εὕρομεν εἰς τὴν Βασιλ. Βιβλιοθήκην τῆς Νεαπόλεως.

ληλημμένως μᾶς ἐδόθη ἀφορμὴ νὰ κάμωμεν λόγον, παραμένει πάντοτε ὡς ὁ κυριώτερος ἐπίτομος Κῶδιξ τῆς ναυτικῆς Τακτικῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ποὺ ἐπετέλεσε καὶ τὴν βάσιν τῆς τακτικῆς τῶν πρώτων αἰώνων τοῦ Βυζαντινοῦ Ναυτικοῦ.

Μία πολεμικὴ ἐφεύρεσις, ποὺ ἐπέφερε σημαντικὴν ἀναστάτωσιν εἰς τὰς τακτικὰς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς, ἦτο ἡ τοῦ «κόρακος», ποὺ εἰσήχθη εἰς τὰ πλοῖα τοῦ Ρωμαϊκοῦ Στόλου κατὰ τὰ μέσα τοῦ Γ'. αἰῶνος διαρκοῦντος τοῦ Α' Καρχηδονικοῦ πολέμου, καθὼς εἰς τὴν ἀφήγησιν τῶν γεγονότων εἴδομεν. Τὸ πολεμικὸν τοῦτο μηχάνημα ἀπετελεῖτο ἀπὸ ἕνα κυλινδρικὸν ἰσχυρὸν στύλον ἐστερεωμένον ἐπὶ τοῦ προστέγου, πρὸς τὴν βάσιν τοῦ ὁποίου συνεδέετο μὲ γιγγλυμοὺς ἓν εἶδος ἀποβατικῆς γεφύρας, ποὺ κατέληγε πρὸς τὸ ἐξωτερικόν της ἄκρον εἰς ἰσχυρὸν «κόρακα» (γάντζον). Ἡ γέφυρα αὕτη, ἐφ' ὅσον τὸ πλοῖον δὲν ἐμάχετο, ἦτο ἀνυψωμένη κατὰ μῆκος τοῦ ἰσχυροῦ στύλου διὰ σχοινίων καὶ τροχίλων. Ὅταν ἤρχιζεν ἡ μάχη καὶ τὰ πλοῖα ἐπέπλεον κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, οἱ Κυβερνῆται των ἐχείριζον «ὡς πρὸς ἐμβολήν», ὅταν δὲ ἔφθανον εἰς ἐπαρκῶς μικρὰν ἀπόστασιν, κατερρίπτοντο οἱ «κόρακες», οἱ ὁποῖοι ἐξήσκουν διττὸν προορισμόν: ἀφ' ἑνὸς μὲν τὰ εἰς τὰ ἄκρα αὐτῶν ἰσχυρὰ ἄγκιστρα ἐμπηγνυόμενα ἐντὸς τῶν ξυλίνων δρυφάκτων τῶν ἐχθρικῶν πλοίων τὰ ἐκράτουν δέσμια ὥστε νὰ μὴ δύνανται νὰ ἀπομακρυνθοῦν, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τῆς στενῆς γεφύρας, ποὺ ἐσχημάτιζε μεταξὺ τῶν δύο πλοίων ὁ κόραξ, διέβαινε τὸ ἄγημα ἐμβολῆς καὶ εἰσέβαλλεν εἰς τὸ ἐχθρικὸν πλοῖον. Ἡ πολεμικὴ αὕτη ἐφεύρεσις παρουσίαζε διὰ τοὺς Ρωμαίους τὸ σημαντικὸν πλεονέκτημα τοῦ νὰ μεταβάλλῃ τὴν ναυμαχίαν εἰς πεζομαχίαν, εἰς τὴν ὁποίαν οὗτοι ὑπερεῖχον, ἐνῷ ἀπ' ἐναντίας ὑστέρουν εἰς τοὺς ἐλιγμοὺς ποὺ ἀπῄτει ἡ χρῆσις τοῦ ἐμβόλου. Ὅπως ἦτο φυσικόν, ἡ ἐφεύρεσις τοῦ κόρακος συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἐξαφανισθοῦν ὀλίγον κατ' ὀλίγον οἱ σοφοὶ ἐλιγμοὶ τοῦ «διέκπλου» καὶ τῆς «ἀναστροφῆς», ποὺ ἀπετέλουν καθὼς εἴδομεν τὴν βάσιν τῆς Τακτικῆς τῶν Ἀθηναϊκῶν Στόλων τοῦ Ε' καὶ τοῦ Δ' αἰῶνος καὶ νὰ ἐπανέλθῃ ἡ παλαιὰ μορφὴ τῆς συγκεχυμένης ἐκ τοῦ συστάδην μάχης, τὴν ὁποίαν ὁ Θουκυδίδης μᾶς περιέγραψεν ὡς κύριον χαρακτηριστικὸν τῶν πρὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ναυμαχιῶν. Εἰς τοῦτο συνέτεινε καὶ ἡ ἀνεπαρκὴς παρ' ὅλας των τὰς προόδους δραστικότης τῶν βλητικῶν μηχανῶν, ἡ ὁποία δὲν ἐπέτρεπε νὰ ἐπιτευχθοῦν ἐπὶ τῶν ἐχθρικῶν πλοίων σοβαραὶ βλάβαι κατὰ τὴν «προσπέλασιν», ἀκριβῶς ὅπως ἡ ἀνεπαρκὴς δύναμις τοῦ πυροβολικοῦ κατὰ τοὺς πρώτους ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεώς του αἰῶνας σπανίως ἐπέτρεπε νὰ κριθῇ ἡ ἔκβασις

τῆς ναυμαχίας, ἐὰν αὕτη δὲν κατέληγεν εἰς σύρραξιν ἐκ τοῦ συστάδην καὶ εἰς «ἐμβολάς».

Εἰς τὰς μεθόδους ναυσιπλοΐας ἡ ἐξέλιξις ὑπῆρξεν ἐξ ἴσου ἀξιοσημείωτος· ὠφείλετο δὲ αὕτη ὄχι μόνον εἰς τὴν αὔξησιν τοῦ μεγέθους τῶν πλοίων, ἀλλὰ καὶ τὰς σταθερὰς προόδους, ποὺ ἐσημείωσαν ἐν τῷ μεταξὺ αἱ ἀστρονομικαὶ καὶ αἱ γεωγραφικαὶ γνώσεις.

Τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα εἶχεν ἤδη ἐπεξεργασθῆ τὸ πλοῖον καὶ εἶχε δώσει ἐπιστημονικὴν βάσιν εἰς τὴν Ἀστρονομίαν (1). Αἱ παλαιαὶ θεωρίαι τοῦ Θάλητος (640 π. Χ.) καὶ τοῦ Ἀναξιμάνδρου (611), κατὰ τὰς ὁποίας ἡ Γῆ ἀπετελεῖτο ἀπὸ ἕνα δίσκον ἐπιπλέοντα τοῦ ὕδατος εἰς τὸν κέντρον τῆς οὐρανίου σφαίρας εὑρισκόμενον, ὑπέστησαν ἤδη ἐπὶ Ἀναξιμένους σημαντικὴν πρόοδον. Οὗτος ἦτο ὁ πρῶτος διατυπώσας τὴν θεωρίαν ὅτι ἡ Γῆ στρέφεται περὶ τὸν ἄξονά της. Βραδύτερον ὁ Παρμενίδης (520 π. Χ.) παρεδέχθη τὸν κόσμον ὡς συγκείμενον ἀπὸ ἕνα ἀριθμὸν συγκεντρικῶν οὐρανίων σφαιρῶν, εἰς τὸν ὁποῖον ἡ ἐξωτερικὴ ἡ οὐρανία σφαῖρα, αἱ δὲ λοιπαὶ ἀλληλοδιάδοχοι, σύγκεινται ἐξ ἀερωδῶν στρωμάτων, ἔφερον τοὺς ἀστέρας. Ἀπὸ τοῦ Ἀναξαγόρα ἀρχίζει ἡ διάκρισις τῶν ἀστέρων εἰς πλανήτας καὶ ἀπλανεῖς, ἐξηκολούθει ὅμως ἀκόμη ἡ Γῆ νὰ θεωρῆται ὡς εἰς δίσκος ἐλαφρῶς κοῖλος. Πρῶτοι οἱ Πυθαγόριοι ἦσαν οἱ διατυπώσαντες τὴν θεωρίαν περὶ σφαιρικότητος τῆς γῆς, καθὼς καὶ περὶ τῆς διπλῆς της κινήσεως (περὶ τὸν ἄξονά της καὶ περὶ τὸ «κεντρικὸν πῦρ», τὸ ὁποῖον ἐθεώρουν οὗτοι ὡς εὑρισκόμενον εἰς τὸ κέντρον τοῦ Κόσμου).

Ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Πλάτων, καταπολεμήσαντες τὴν τάσιν πρὸς δημιουργίαν αὐθαιρέτων κοσμοθεωριῶν μὴ βασιζομένων ἐπὶ τῆς παρατηρήσεως ἀλλὰ μόνον ἐπὶ ὑποθέσεων, συνετέλεσαν εἰς τὴν πρακτικωτέραν καὶ ἐπιστημονικωτέραν ἐν ταυτῷ κατεύθυνσιν τῶν ἀστρονομικῶν σπουδῶν. Οἱ «μαθηματικοὶ» τῆς Σχολῆς τοῦ Πλάτωνος ἔδωκαν τεραστίαν ὥθησιν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην. Τέλος ὁ Ἀριστοτέλης (384—322) παρέσχε τὴν μεγαλυτέραν ὑπηρεσίαν εἰς τὴν σπουδὴν τῆς ἀστρονομίας διὰ τῆς συγκεντρώσεως καὶ ταξινομήσεως ὅλων τῶν σχετικῶν συγγραμμάτων τῶν μαθηματικῶν. Αὐτὸς δὲ ἦτο καὶ ὁ πρῶτος μετρήσας τὴν διάμετρον τῆς Γῆς, ὅπως ὁ Ηυθέας ἦτο ὁ πρῶτος ποὺ ἐμέτρησεν ὕψος ἡλίου καὶ καθώρισε δι' αὐτῶν τὸ γεωγραφικὸν πλάτος τῆς Μασσαλίας.

---

1) Ἴδε Sshäfer, Die astronomische Geographie der Griechen bis auf Eratosthenes, σελ. 4.

Α.—Ἡ Γῆ κατὰ τὸν Ἡρόδοτον.

Β.—Ἡ Γῆ κατὰ τὸν Ἐρατοσθένη.

Καὶ αἱ πρόοδοι ἐξακολουθοῦν ἀδιάκοποι. Ὁ Εὔδημος ὑπελόγισε τὴν λόξωσιν τῆς ἐκλειπτικῆς εἰς 24°. Ὁ Σάμιος Ἀρίσταρχος ὑπεστήριξε μετὰ βεβαιότητος—τόσους αἰῶνας πρὸ τοῦ Κοπερνίκου—ὅτι ὁ ἥλιος καὶ οἱ ἀπλανεῖς ἀστέρες εἶναι ἀκίνητοι, ἡ δὲ Γῆ καὶ πλανῆται περιστρέφονται περὶ τὸν ἥλιον. Τέλος ὁ Ἀρχιμήδης ὑπελόγισε τὴν διάμετρον τῆς Γῆς μὲ προσέγγισιν πολὺ μεγαλυτέραν ἐκείνης, ποὺ εἶχεν ἐπιτύχει ὁ Ἀριστοτέλης.

Αἱ πρόοδοι αὐταὶ τῆς Ἀστρονομίας, ποὺ ἀνωτέρω ἐσκιαγραφήσαμεν εἰς τὰς γενικωτάτας των γραμμάς, συνετέλεσαν καὶ εἰς τὸ νὰ προαγάγουν τὰς μεθόδους τῆς ἀστρονομικῆς ναυτιλίας. Εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν εἰδικῶς ἡ τελειοποίησις τῶν μεθόδων τούτων, καθὼς καὶ τῶν ὀργάνων παρατηρήσεως, ὑπῆρξε συνεχὴς καὶ σταθερά. Ὁ πλοῦς ἐγίνετο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀνεξάρτητος τῶν ἀκτῶν, αἱ ὁποῖαι δὲν ἦτο πλέον ἀνάγκη νὰ εἶναι συνεχῶς ἐν ὄψει τῶν ναυτιλλομένων, ὅπως συνέβαινε κατὰ τὸ παρελθόν. Ἐκ παραλλήλου μὲ τὰς προόδους τῆς Ἀστρονομικῆς Ναυτιλίας ἡ συγκέντρωσις καὶ μελέτη τῶν δεδομένων τῶν διαφόρων ταξειδίων καὶ ἐκστρατειῶν ηὔξησε τὰς γεωγραφικὰς γνώσεις. Ὁ Δικαίαρχος μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους, καθὼς καὶ ὁ Ἐρατοσθένης (275—194) ἠσχολήθησαν εἰς ἀκριβῆ μέτρησιν τῆς περιφερείας τῆς γηΐνης σφαίρας, κατεσκεύασαν δὲ καὶ χάρτας τῆς Οἰκουμένης μὲ ἀποστάσεις. Αἱ ἐξερευνήσεις τοῦ Πυθέου (1) πρὸς τὴν Βόρειον Θάλασσαν, καθὼς καὶ αἱ ἐπὶ Ἀλεξάνδρου γενόμεναι πρὸς τὸν Ἰνδικὸν Ὠκεανὸν—περὶ τῶν ὁποίων ἐκάμαμεν λόγον εἰς προηγούμενον Κεφάλαιον—ἐπεξέτειναν σημαντικῶς τὰς γεωγραφικὰς γνώσεις. Ἀφ' ἑτέρου συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ ἐνισχυθῇ ἡ ἀπὸ τῶν παναρχαίων χρόνων κληρονομηθεῖσα σφαλερὰ θεωρία, καθ' ἣν ὁ Ὠκεανὸς περιέβαλλε πανταχόθεν τὴν Οἰκουμένην. Ἀπὸ τῆς ὑποθέσεως ταύτης ἀναχωρῶν καὶ ὁ Ἐρατοσθένης καὶ βασιζόμενος εἰς τὰ στοιχεῖα τῶν τελευταίων ἐξερευνήσεων συνέταξε χάρτην τῆς Οἰκουμένης, ὁ ὁποῖος (ἰδὲ ἔναντι σχ.) παρουσιάζει μὲν ἀκόμη σοβαράς τινας ἀνακριβείας, ἀλλὰ προσεγγίζει κατὰ τρόπον ἐκπληκτικὸν διὰ τὰ εἰς τὴν διάθεσίν του ἀτελῆ μέσα πρὸς τὴν σημερινὴν ὑποτύπωσιν τῆς αὐτῆς γηΐνης περιοχῆς. Συνέγραψεν ἐπίσης τὰ περίφημα «γεωγραφικά», τῶν ὁποίων τὸ α΄ μέρος ἀπετέλει

---

1) Διὰ τὴν ζωὴν καὶ τὸ ἔργον τοῦ Πυθέου παρέχονται ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα εἰς σειρὰν ἄρθρων δημοσιευθέντων ἐν τῷ περιοδικῷ «Ναυτικὴ Ἑλλάς» (Φεβρουάριος—Μάρτιος 1950) παρὰ τοῦ Ἀντιναυάρχου Σ. Λυκούδη, Ἀκαδημαϊκοῦ.

τὴν φυσικὴν Γεωγραφίαν, τὸ β΄ τὴν μαθηματικὴν (ἤτοι ἀστρονομικὴν) καὶ τὸ γ΄ τὴν πολιτικήν.

Τὸ πρακτικὸν ἀποτέλεσμα τῶν ἐπιστημονικῶν τούτων προόδων ἦτο ἡ συνεχὴς ἐλάττωσις τῶν κινδύνων καὶ τῆς ἀβεβαιότητος τῆς ναυσιπλοΐας εἰς τὰς συχναζομένας τότε θαλασσίας περιοχὰς τῆς γῆς. Αἱ μέθοδοι προσανατολισμοῦ καὶ στοιχειώδους καθορισμοῦ τοῦ στίγματος τοῦ πλοίου διὰ τῆς παρατηρήσεως τοῦ ἡλίου καὶ τῶν ἀστέρων ὑφίστατο συνεχῆ βελτίωσιν. Οἱ ναυτικοὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐγνώριζαν μὲ ἀρκετὴν ἀκρίβειαν τὴν θέσιν καὶ τὰς ὥρας ἀνατολῆς καὶ δύσεως τῶν διαφόρων ἀστέρων καὶ ἀστερισμῶν εἰς τὰς περιοχὰς ὅπου σηνήθως ἐναυτίλλοντο. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν ὄψει τῶν ἀκτῶν ναυτιλία ἐγένετο καὶ αὐτὴ ἐπιστημονικωτέρα. Ἀπὸ ἓν χωρίον τοῦ Πολυβίου (1) προκύπτει ὅτι ἡ μέθοδος τῶν «εὐθυγραμμίσεων» ἦτο τότε γνωστὴ καὶ ἐχρησιμοποιεῖτο κυρίως διὰ τὸν διάπλουν στενῶν ἢ πρὸς εἴσπλουν ἢ ἔκπλουν εἰς λιμένας προφυλασσμένους ἀπὸ ἀβαθῆ καὶ ὑφάλους.

Τὸ μόνον, ποὺ παραμένει ἀμφίβολον, ἦτο τὸ κατὰ πόσον παρουσιάσθη τότε καμμία πρόοδος ἐπὶ τῶν παλαιοτέρων ἱστιοφόρων εἰς τὸ ζήτημα τοῦ πλοῦ «κατὰ τὴν ἐγγυτάτην» πρὸς τὸν ἄνεμον. Καίτοι ἡ ἐμφάνισις τῶν τριγωνικῶν ἱστίων ἐπί τῶν Ρωμαϊκῶν πλοίων ἠμπορεῖ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ὑπόθεσιν προόδου τινὸς πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην, ἐν τούτοις πολλοὶ ἐκ τῶν σοβαρωτέρων συγγραφέων ὑποστηρίζουν ὅτι μόλις κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ XVI αἰῶνος μ. Χ. ὑπάρχουν σαφῆ τεκμήρια μιᾶς τοιαύτης δυνατότητος (2). Ἡ ὑπόθεσις αὐτή, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰς προόδους ποὺ τότε μόνον ἐπετεύχθησαν εἰς τὴν κατάτμησιν καὶ τὸν χειρισμὸν τῶν ἱστίων, ἔχει ὑπὲρ ἑαυτῆς τὸ ἐπιχείρημα, ὅτι ἀπὸ τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ χρονολογεῖται ἡ συνεχῶς αὔξουσα ὑπεροχὴ τοῦ ἱστιοφόρου ἔναντι τοῦ κωπηλάτου πλοίου, ἡ ὁποία κατὰ τὸν ἑπόμενον αἰῶνα κατέληξεν εἰς τὴν ὁριστικήν του ἐπικράτησιν.

1) Πολυβ. I, Κεφ. XI.

2) Ἴδε G. La Rõerie et Commandant J. Vivielle, Navires et Marins, σελ. 75.

ΚΡΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ἡ κυριωτέρα ἐντύπωσις, ποὺ ἀποκομίζει κανεὶς ἀπὸ τὴν μελέτην τῶν γεγονότων τῆς ἀρχαίας μας ἱστορίας, εἶναι ἡ συνεχὴς καὶ σταθερὰ ἐπίδρασις, ποὺ ἐξήσκησεν ἐπ᾽ αὐτῶν, ἄλλοτε ἀμέσως καὶ ἄλλοτε ἐμμέσως, ἡ θάλασσα καὶ ἡ θαλασσία δύναμις. Αἱ μεγαλύτεραι περιπέτειαι τοῦ ἐθνικοῦ βίου τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς, ἀπὸ τῆς ἱστορικῆς ἐμφανίσεώς της μέχρι τῶν πρώτων Χριστιανικῶν χρόνων εἰς τοὺς ὁποίους σταματᾷ ἡ ἀφήγησίς μας, τὰ γεγονότα ποὺ ἔκριναν τὴν τύχην του καὶ αἱ σοβαρώτεραι καμπαὶ τῆς ἱστορίας του διεδραματίσθησαν κυρίως κατὰ θάλασσαν, ἢ πάντως ὑπέστησαν τὴν ἐπίδρασίν της.

Ποία θὰ ἦτο ἡ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος χωρὶς τὴν Σαλαμῖνα; καὶ θὰ ἔφθανεν ὁ πολιτισμὸς τῶν Ἀθηνῶν εἰς τὰ ὕψη ἐκεῖνα, ποὺ καὶ σήμερον ἀκόμη καταπλήσσουν ὅλον τὸν Κόσμον, ἐὰν δὲν εἶχε προηγηθῇ ἡ συνεχὴς καὶ σταθερὰ ἀνάπτυξις τῆς θαλασσίας των δυνάμεως; ποία θὰ ἦτο ἡ ἔκβασις τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἐὰν ἐφηρμόζετο μέχρι τέλους ὀρθῶς ἡ πολιτικὴ τοῦ Περικλέους, ποὺ ἔδιδε τὸ κέντρον τοῦ βάρους εἰς τὸν ἀπὸ θαλάσσης ἀποκλεισμόν; Ἰδοὺ μερικὰ ἀπὸ τὰ ἐρωτήματα, ποὺ γεννῶνται αὐτομάτως εἰς κάθε μελετητὴν τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Ἱστορίας. Δὲν προτιθέμεθα βέβαια νὰ ἀπαντήσωμεν ἐπ᾽ αὐτῶν. Ὅπως ἐτονίσαμεν καὶ εἰς τὸν πρόλογόν μας, ἡ Ἱστορία δὲν πρέπει νὰ ἀσχολῆται μὲ τὸ τί θὰ ἠδύνατο νὰ γίνῃ εἰς τὴν μίαν ἢ εἰς τὴν ἄλλην ὑποθετικὴν περίπτωσιν, ἀλλὰ μὲ τὸ τί πραγματικῶς ἔγινε. Καὶ ἂν διετυπώσαμεν τὰ ἐρωτήματα αὐτά, τὸ ἐκάμαμεν διὰ νὰ δώσωμεν μίαν εἰκόνα περισσοτέραν παραστατικὴν τῆς πανταχοῦ παρούσης ἐπιδράσεως τῆς θαλασσίας δυνάμεως κατὰ τὴν ἀρχαίαν περίοδον τῆς Ἱστορίας μας.

*
* *

Ἀλλὰ θὰ ἠδύνατο κανεὶς νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἀπορίαν: μήπως ἡ ἐπίδρασις αὐτὴ ὑπῆρξε φαινόμενον ἀποκλειστικὸν τῆς ἱστορικῆς περιόδου τὴν ὁποίαν ἐξητάσαμεν, φαινόμενον παροδικόν, ὀφειλόμενον εἰς εἰδι-

κούς λόγους καὶ συνθήκας, μετὰ τὴν ἔκλειψιν τῶν ὁποίων δυνατὸν καὶ νὰ ἐξέλιπεν; Εἶναι συνεπῶς ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν καὶ τὸ ζήτημα αὐτό, ἐὰν θέλωμεν νὰ καταλήξωμεν εἰς συμπεράσματα μόνιμα, τὰ ὁποῖα νὰ ἔχουν πρακτικὴν χρησιμότητα καὶ διὰ τοὺς σημερινοὺς καιρούς. Καὶ πρὸς τοῦτο, εἶναι ἀνάγκη νὰ κάμωμεν μίαν σύντομον ἀνασκόπησιν τῶν κυριωτέρων σταθμῶν τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας ἀπὸ τοῦ σημείου, εἰς τὸ ὁποῖον καταλήγει ἡ ἀφήγησίς μας, μέχρι καὶ τῆς σήμερον. Μία τοιαύτη ἀνασκόπησις θὰ μᾶς δώσῃ καὶ τὴν προέκτασιν πρὸς τὸ μέλλον, ποὺ εἶναι ὁ πρακτικὸς σκοπὸς κάθε κριτικῆς Ἱστορικῆς μελέτης.

***

Ἡ Βυζαντινὴ περίοδος τῆς Ἱστορίας μας, ἡ ὁποία ὕστερα ἀπὸ συστηματικὴν παραγνώρισιν καὶ δυσφήμησιν πολλῶν δεκαετηρίδων, σχετικῶς προσφάτως ἤρχισε νὰ γίνεται ἀντικείμενον σοβαρωτέρας καὶ ἀντικειμενικῆς μελέτης, δίδει μίαν εἰκόνα χαρακτηριστικῆς συνεχείας ὡς πρὸς τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν ζήτημα. Τὰ ἱστορικὰ γεγονότα τῆς μακρᾶς αὐτῆς, ὑπερχιλιετοῦς, περιόδου ἐπεβεβαίωσαν κατὰ τρόπον ἐκπληκτικὸν τὰ μαθήματα τοῦ παρελθόντος, σύμφωνα μὲ τὰ ὁποῖα ***ἡ θαλασσία δύναμις εἶναι ἡ ἀπαραίτητος προϋπόθεσις μονίμου καὶ σταθερᾶς ἐπικρατήσεως εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν τῆς Γῆς, εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκεται ἡ χώρα μας.***

Τὸ μάθημα αὐτὸ ἔγινε τελείως ἀντιληπτόν, εὐθὺς ὡς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τῆς ἀχανοῦς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας ἀπεσπάσθη ἀπ' αὐτῆς καὶ ἐσχημάτισεν ἰδιαίτερον Κράτος μὲ πρωτεύουσαν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Αὐτὴ ἡ θέσις τῆς πρωτευούσης, εἰς τὴν διασταύρωσιν τῶν σπουδαιοτέρων θαλασσίων καὶ ὑπεργείων ὁδῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἔδιδε πολὺ παραστατικωτέραν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι τὸ νέον αὐτὸ Κράτος ἔπρεπε νὰ βασίζεται ἐπὶ τῆς θαλασίας του δυνάμεως διὰ τὴν προστασίαν τῶν ζωτικωτέρων συγκοινωνιῶν του. Πράγματι δὲ τὸ Βυζαντινὸν Ναυτικὸν ἀπετέλεσε κατὰ τοὺς αἰῶνας τῆς ἀκμῆς τῆς νέας Αὐτοκρατορίας ἀντικείμενον ἰδιαιτέρων φροντίδων ὡς πρὸς τὸ ὑλικὸν καὶ τὴν ὀργάνωσιν.

Ἡ συνεχὴς ἐξέλιξις τοῦ τύπου τῶν πλοίων καὶ αἱ πρόοδοι εἰς τὴν δραστικότητα τῶν βλητικῶν μηχανῶν καὶ τῶν ἐκηβόλων ὅπλων, ἐπέβαλον σημαντικὰς τροποποιήσεις εἰς τὴν τακτικήν, συγκεκριμένως δὲ τὴν ἀνάγκην πολυπλοκωτέρων ὁμαδικῶν ἑλιγμῶν. Οἱ σχηματισμοὶ τῶν

στόλων φυσικὰ ἐγίνοντο συνεχῶς πολυπλοκώτεροι, νέοι δὲ συνεχῶς ἑλιγμοὶ μάχης προεβλέποντο εἰς τοὺς Κανονισμούς, εἰς τὴν συγγραφὴν τῶν ὁποίων δὲν ἀπηξίουν νὰ ἀπασχολοῦνται αὐτοπροσώπως καὶ Αὐτοκράτορες, ὅπως ὁ Λέων ὁ Σοφός. Τὰ μέσα σημάνσεως ὑπέστησαν καὶ αὐτὰ ἀνάλογον ἐξέλιξιν. Εἷς πραγματικὸς Κῶδιξ σημάτων ἐρρύθμιζε τὰ τῆς σημάνσεως, ἐν ἡμέρᾳ μὲν διὰ «σημείων» διαφόρου χρώματος ἐπαιρομένων εἰς διφόρους θέσεις τῆς ἐξαρτίας, ἐν νυκτὶ δὲ διὰ φανῶν. Ἀλλὰ τὸ καταπληκτικώτερον πολεμικὸν μέσον, ποὺ ἐπὶ αἰῶνας ἀπετέλεσε τὸν ἀποφασιστικὸν παράγοντα ὑπεροχῆς τῶν Βυζαντινῶν Στόλων ἔναντι τῶν ἀντιπάλων τῶν παρουσιαζομένων ἀπὸ ὅλας τὰς πλευράς, ἦτο τὸ περίφημον «ὑγρόν», ἢ «Ἑλληνικὸν πῦρ». Ἡ φοβερὰ αὐτὴ ὅσον καὶ μυστηριώδης σκευασία, ποὺ ἦτο ὁ πρόδρομος τῶν νεωτέρων ἐκρηκτικῶν χημικῶν οὐσιῶν, ἀπετελεῖτο ἀπὸ τὰ αὐτὰ περίπου συστατικὰ μὲ τὰ τῆς μελανῆς πυρίτιδος (1), ὁ δὲ τρόπος χρησιμοποιήσεώς της ἦτο διττός. Ἐχρησιμοποιεῖτο δηλαδὴ καὶ ὡς ***προωστικὴ διὰ*** τὴν ἐκσφενδόνισιν τοῦ ἐμπρηστικοῦ βλήματος καὶ ὡς ***ἐμπρηστικὴ οὐσία***. Ἐξεσφενδονίζετο ἐπίσης τοῦτο ἐν ὑγρᾷ καταστάσει δι' εὐκάμπτων σωλήνων ἢ σιφώνων, ἡ δὲ νάφθα, τὴν ὁποίαν περιεῖχεν ὡς κύριον συστατικόν, τοῦ ἐπέτρεπε νὰ καίεται καὶ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὕδατος, πρᾶγμα ποὺ συνετέλει εἰς τὸ νὰ αὐξάνῃ τὸν τρόμον τῶν ἐχθρῶν. Σπουδαιότερον ἴσως καὶ ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἐφεύρεσιν, ἐν ταυτῷ δὲ καὶ χαρακτηριστικὸν τῆς ἀξιοθαυμάστου λειτουργίας τῆς Βυζαντινῆς Κρατικῆς μηχανῆς, ὑπῆρξε τὸ γεγονός, ὅτι κατωρθώθη ἐπὶ τόσους αἰῶνας νὰ διατηρηθῇ ἀπολύτως τὸ μυστικὸν τῆς συστάσεως καὶ χρησιμοποιήσεως τοῦ ὑγροῦ πυρός.

***

Μέχρι τοῦ XII αἰῶνος παροδικαὶ ὑπῆρξαν αἱ περίοδοι παραμελήσεως τοῦ Βυζαντινοῦ Ναυτικοῦ, τόσον δὲ αἱ ἰθύνουσαι τάξεις, ὅσον καὶ ὁ λαός, ἐθεώρουν τὸν στόλον ὡς τὴν κυριωτέραν ἐγγύησιν σταθε-

1) Ἀρκετὰ ὀγκώδης βιβλιογραφία ὑπάρχει ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς συνθέσεως τοῦ ὑγροῦ, ποὺ ἀπετέλεσεν ἀντικείμενον ζωηροτάτων συζητήσεων μεταξὺ τῶν εἰδικῶν. Ὁ ἡμέτερος Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Κ. Ζέγγελης ἐδημοσίευσεν ἐπ' αὐτοῦ πρὸ ἐτῶν μίαν ἐκτάκτως ἐνδιαφέρουσαν πραγματείαν ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὸ ὑγρὸν ἢ Ἑλληνικὸν πῦρ», ἡ ὁποία τόσον ἀπὸ ἀπόψεως πηγῶν, ὅσον καὶ ἀπὸ ἀπόψεως ἐπιστημονικῶν ἐπιχειρημάτων ἀποτελεῖ τὴν τελευταίαν λέξιν ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ.

ρότητος τῆς Αὐτοκρατορίος, ὑπερηφανεύοντο δι' αὐτὸν καὶ τὸν ἀπεκάλουν «δόξαν τῆς Ρωμανίας». Χαρακτηριστικὴ τῆς ὑπερηφανείας αὐτῆς, ποὺ ἀπέρρεεν ἀπὸ μίαν βαθυτέραν κατανόησιν της σημασίας τῆς θαλασσίας δυνάμεως, ἦτο ἡ κάτωθι ἀπάντησις τοῦ Πρεσβευτοῦ τοῦ Αὐτοκράτορος πρὸς τοὺς διαδόχους τοῦ Καρολομάγνου, ὅταν οὗτοι, πιεζόμενοι δεινῶς ἀπὸ τοὺς Σαρακηνοὺς πειρατὰς ἀπετάνθησαν πρὸς αὐτόν: «Δὲν ἔχετε πλοῖα» τοὺς εἶπεν. «Ὁ Κύριός μου ἔχει. Ζητήσατε τὴν συμμαχίαν μας, εἰπέτε μίαν λέξιν καὶ οἱ Στόλοι μας θὰ μεταβοῦν νὰ κανονίσουν τὴν τύχην τῶν ἐχθρῶν σας, ὅπου καὶ ἂν θελήσητε!»

Ὁ ἐπιβλητικὸς ἀριθμὸς τῶν ἀποτελούντων τὸ «Βασιλικὸν πλώϊμον» πλοίων καὶ ἡ σημαντικωτάτη ἐφεδρεία του—τὸ «Θεματικὸν πλώϊμον» (1)—ἡ ὁποία ἐξησφάλιζεν ἐν καιρῷ εἰρήνης τὰ παράλια καὶ τὰς ἀπομεμακρυσμένας κτήσεις του ἀπὸ τῶν γειτονικῶν λαῶν καὶ ἀπὸ τῶν πειρατῶν, ἐκυριάρχουν ἀνὰ τὴν Μεσόγειον. Ἡ κυριαρχία αὕτη ἦτο τόσον ἀπόλυτος μέχρι τοῦ VI αἰῶνος, ὥστε ἐπέτρεπεν εἰς τὸν Ἰουστινιανὸν νὰ ὀργανώσῃ ὑπερποντίους ἐκστρατείας κατὰ τῶν Βανδάλων ἐν τῇ Βορείῳ Ἀφρικῇ, εἶτα πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Ἰταλίας καὶ τέλος τῆς Ἰβηρικῆς Χερσονήσου, διαρκείας εἴκοσιν ὁλοκλήρων ἐτῶν ἀπὸ τοῦ 535—555 μ. Χ. Δύο περίπου αἰῶνας βραδύτερον, ὁπότε εἶχαν ἤδη ἀρχίσει νὰ διαφαίνωνται ἐπικίνδυνοι ἐχθροὶ ἀπὸ θαλάσσης, ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Ε΄ διέθετεν εἰς τὰς κατ' αὐτῶν ἐκστρατείας πρὸς τὴν Κύπρον καὶ πρὸς τὸν Εὔξεινον τὸ 762—763 δισχίλια πολεμικὰ πλοῖα. Ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς κατὰ τὴν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Κρήτης ἀπὸ τῶν Σαρακηνῶν ἐκστρατείαν του τὸ 960 μ. Χ. ἡγεῖτο Στόλου χιλίων δρομώνων καὶ δισχιλίων χελανδίων. Ἀκόμη καὶ κατὰ τὸν XII αἰῶνα ὁ Μανουὴλ ὁ Κομνηνὸς ἦτο εἰς θέσιν νὰ ἀποστείλῃ τὸ 1149 πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Κερκύρας ἀπὸ τῶν Νορμανδῶν Στόλον 500 δρομώνων καὶ 1000 μεταγωγικῶν. Ἤδη ὅμως ἀρχίζουν νὰ φαίνωνται τὰ πρῶτα σημεῖα τῆς παρακμῆς. Ὁ Μανουήλ, διὰ νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὴν ἐκστρατείαν αὐτήν, ἀναγκάζεται νὰ ζητήσῃ τὴν συνδρομὴν τῆς Βενετίας, ἡ ὁποία εἶχε κατορθώσει, ἀντιγράφουσα τὰς τεχνικὰς προόδους τοῦ Βυ-

1) Ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο τούτων τμημάτων τῆς ναυτικῆς δυνάμεως τοῦ Βυζαντίου ἐνέκειτο εἰς τὸ ὅτι τὸ μὲν πρῶτον συνεκρατεῖτο ὑπὸ τῆς Κεντρικῆς Ἀρχῆς καὶ συνετηρεῖτο ἐκ τοῦ Πρ/σμου τοῦ Βασιλικοῦ Ταμείου, τὸ δὲ δεύτερον ἐκ τοῦ τῶν «Θεμάτων» ἤτοι τῶν Ἐπαρχιακῶν Διοικήσεων, χρησιμοποιούμενον κυρίως διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς τοπικῆς ἀμύνης ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐν πολέμῳ, πολλάκις δὲ καὶ ὡς ἐφεδρεία τοῦ πρώτου.

ζαντινοῦ Στόλου, νὰ προαγάγῃ τὴν ναυτικήν της δύναμιν μέχρι σημείου, ὥστε νὰ συναγωνίζεται τὴν τοῦ Βυζαντίου. Ὅταν δὲ τὴν δυναστείαν τῶν Κομνηνῶν διεδέχθησαν οἱ σπάταλοι καὶ ἀπόλεμοι Ἄγγελοι, τότε τὰ πράγματα ἐχειροτέρευσαν ἀκόμη περισσότερον. Τὸ ναυτικὸν ἀφέθη νὰ παραλύσῃ μέχρι τοιούτου σημείου, ὥστε οὔτε διὰ τὴν προστασίαν τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου ἀπὸ τῶν πειρατῶν δὲν ἦτο πλέον ἐπαρκές, ***ἠναγκάζετο δὲ τὸ Κράτος νὰ προσλαμβάνῃ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του πειρατὰς ἐπὶ μισθῷ διὰ νὰ καταδιώκουν τοὺς ἄλλους πειρατάς*** (1).

Αἱ συνέπειαι τῆς παραμελήσεως ταύτης τοῦ Ναυτικοῦ, διὰ τὴν ὁποίαν ἐπροβάλλετο ἡ συνήθης εἰς τοιαύτας περιπτώσεις δικαιολογία τῶν οἰκονομιῶν, δὲν ἐβράδυναν νὰ φανοῦν καὶ τὴν φορὰν αὐτήν, ***ὅπως ἐφάνησαν ἄλλως τε καὶ εἰς κάθε περίπτωσιν παραμελήσεώς του ἐν τῷ παρελθόντι***. Ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν ἀπωλέσθη ἡ Κύπρος, οἱ πειραταὶ ἐπολλαπλασιάσθησαν, τὸ ἐμπόριον ἔπαθε μαρασμὸν καὶ αἱ πρόσοδοι τῆς Αὐτοκρατορίας ἠλαττοῦντο καταπληκτικῶς. Ἀντὶ δὲ τότε τουλάχιστον νὰ καταβληθῇ μία ὑστάτη προσπάθεια διὰ τὴν κατὰ τὸ δυνατὸν ἀνασυγκρότησιν τῆς καταρρεούσης ναυτικῆς δυνάμεως, ἐπροτιμήθη ἡ ὁδὸς τῆς ἴσσονος ἀντιστάσιως, δηλαδὴ ἡ αἴτησις συνδρομῆς τῶν ναυτικῶν Δημοκρατιῶν τῆς Ἰταλίας. Καὶ ἡ παλαιὰ θαλασσοκράτειρα ἔφθασεν εἰς τὸ σημεῖον νὰ χρησιμοποιῇ πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν θαλασσίων της συγκοινωνιῶν τὰς ναυτικὰς δυνάμεις τῆς Γενούης καὶ τῆς Βενετίας, δὲν ἐβράδυνεν ὅμως νὰ ἴδῃ τοὺς ξένους αὐτοὺς ἐγκαθισταμένους ὡς κυρίους ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτῆς οἴκῳ. Αἱ ἀλλεπάλληλοι παραχωρήσεις λιμενικῶν καὶ ἐμπορικῶν ἐγκαταστάσεων ἐντὸς τῶν κυριωτέρων λιμένων τῆς Αὐτοκρατορίας, τὰ προνόμια ἀτελείας καὶ εἰδικῆς δοσιδικίας, καθὼς καὶ αἱ παντὸς εἴδους περιποιήσεις καὶ τιμητικαὶ διακρίσεις, ποὺ ἀφειδῶς παρείχοντο εἰς τοὺς ὑπηκόους

1) Λίαν ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα δύναταί τις νὰ ἀνεύρῃ εἰς τὸ πολύτιμον σύγγραμμα τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ καὶ πρώην Πρωθυπουργοῦ κ. Α. Διομήδη «Βυζαντιναὶ Μελέται», καθὼς καὶ εἰς ἓν ἄρθρον τοῦ ἰδίου περὶ τῶν αἰτίων τῆς παρακμῆς καὶ τῆς πτώσεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, δημοσιευθὲν εἰς τὸν Τόμον «Ἑλλὰς» σελ. 301 τοῦ Ἐγκυκλοπαιδικοῦ Λεξικοῦ τοῦ «Ἡλίου». Ὡς ἓν τῶν κυριωτέρων αἰτίων τῆς παρακμῆς ταύτης ὁ διακεκριμένος Συγγραφεὺς θεωρεῖ τὴν ἐξασθένησιν τοῦ Ναυτικοῦ, ἡ ὁποία ὀφείλετο εἰς τὴν ἀμέλειαν τῆς Κεντρ. Διοικήσεως ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀπώλειαν τῶν ναυτικῶν πληθυσμῶν τῶν νοτίων παραλίων τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τῆς Συρίας.

τῶν δύο αὐτῶν Δημοκρατιῶν, ἔσχον ὡς φυσικὴν καὶ ἀναπότρεπτον συνέπειαν, ***ὄχι μόνον τὸ νὰ παραδώσουν οὐσιαστικῶς εἰς αὐτὰς τὸ μονοπώλιον τῶν θαλασσίων συγκοινωνιῶν καὶ τοῦ ἐμπορίου ἐν τῇ Μεσογείῳ, ἀλλὰ καὶ τὸ νὰ μεταβάλουν τὰς ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἀλλαχοῦ παροικίας των εἰς Κράτος ἐν Κράτει.*** Ἐὰν δὲν εἶχε προηγηθῇ ἡ ἐκουσία αὕτη ἐκχώρησις τῆς θαλασσίας δυνάμεως εἰς τοὺς ξένους, θὰ ἦτο ἀδύνατος ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων τῷ 1204, ὅπως ἄλλως τε θὰ ἦτο ἀδύνατος καὶ ἡ τελικὴ πτῶσις της εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Πορθητοῦ τῷ 1453, ἐὰν προησπίζετο αὕτη—ὅπως κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς της—ὑπὸ ἐπαρκοῦς ναυτικῆς δυνάμεως.

***

Ἡ ἐπακολουθήσασα τὴν πτῶσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ***μακρὰ πάλη μεταξὺ Ἑνετῶν καὶ Τούρκων*** δὲν ἦτο, παρὰ ἡ φυσικὴ συνέπεια τῆς ἐκ μέρους τῶν τελευταίων τούτων κληρονομίας τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Διότι τὸ μεγαλεῖον καὶ ὁ πλοῦτος τῆς Βενετίας ἐβασίζετο ἀκριβῶς εἰς τὴν μονοπώλησιν τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου μετὰ τῆς Ἀνατολῆς, θὰ ἦτο δὲ ἀδύνατος ἡ διατήρησις τῆς προνομιούχου ταύτης θέσεως, ἐὰν δὲν ἐξησφαλίζετο ἡ διατήρησις τῶν ἀπαραιτήτων βάσεων καὶ σημείων στηρίξεως κατὰ μῆκος τῶν ἐμπορικῶν θαλασσίων ὁδῶν ἀπὸ τῆς Ἀδριατικῆς μέχρι τῶν ἀκτῶν τῆς Συρίας. Ἐξ οὗ καὶ ἡ ἀνάγκη διὰ τὴν Βενετίαν τοῦ νὰ διατηρῇ τὴν θαυμασίαν ἐκείνην ἅλυσσον τῶν παρακτίων φρουρίων, τὰ ὁποῖα βλέπομεν σήμερον, ἡμικαταστραμμένα ἐρείπια ἑνὸς λαμπροῦ παρελθόντος, εἰς ὅλα τὰ ἐπίκαιρα σημεῖα τῶν ἀκτῶν καὶ τῶν νήσων μας.

Ὅταν ὅμως ἦλθε καὶ ἡ σειρὰ τῆς Βασιλίδος αὐτῆς τοῦ Ἀδριατικοῦ νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὸν ἀδυσώπητον νόμον τῆς φυσικῆς παρακμῆς ὡς ἐκ τῆς ἐγκαταστάσεως τῆς νέας διὰ τοῦ περίπλου τῆς Ἀφρικῆς θαλασσίας ὁδοῦ (1), τότε τὰ φρούρια αὐτὰ ἔπεσαν ἀλληλοδιαδόχως ὑπὸ τὴν Τουρκικὴν κυριαρχίαν, ἡ ὁποία κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ XVII αἰῶνος εἶχε πλέον γίνει ἀπόλυτος ἀνὰ τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας. Οἱ μόνοι ποὺ διημφισβήτουν ἀποτελεσματικῶς τὴν κυριαρχίαν ταύτην, ὅπως εἶχον διαμφισβητήσει κατὰ τοὺς καιροὺς τῆς παρακμῆς καὶ τὴν τῶν προκατόχων της, ἦσαν καὶ πάλιν οἱ πειραταί. Οὗτοι ἐπωφελούμενοι

1) Ἴδε εἰσαγωγὴν σελ. 24—25.

τῆς ἀτελοῦς ὀργανώσεως τῶν Τουρκικῶν Στόλων τῆς ὀφειλομένης εἰς τὴν ἔλλειψιν πραγματικῶς θαλασσινῶν στελεχῶν καὶ πληρωμάτων, ἦσαν ἤδη εἰς θέσιν νὰ συνεχίσουν ὑπὸ καλυτέρους ὅρους τὸ ἀπαίσιον ἔργον των. Σύμφωνα μὲ μίαν ἱστορικὴν μαρτυρίαν χρονολογουμένην ἀπὸ τῷ 1692 οἱ Πειραταὶ ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ἐχρησιμοποίουν ὡς βάσεις, κατὰ μὲν τοὺς χειμερινοὺς μῆνας τὰς Κυκλάδας καὶ συγκεκριμένως τὴν Πάρον, τὴν Ἀντίπαρον, τὴν Ἴον καὶ τὴν Μῆλον, ἀπὸ δὲ τῶν ἀρχῶν τῆς ἀνοίξεως τὰς νοτίως τῆς Σάμου νησίδας Φούρνους μέχρι τοῦ Ἰουνίου, ὁπότε μεθωρμίζοντο εἰς τὴν Ἰκαρίαν καὶ τὴν Λειψώ· τὸν Ἰούλιον περιέπλεον οὗτοι συνήθως τὰς ἀκτὰς τῆς Κύπρου καὶ τέλος τὸ φθινόπωρον μετετόπιζαν τὸ πεδίον τῆς δράσεώς των πρὸς τὰ παράλια τῆς Συρίας, διὰ νὰ ἐπανέλθουν πάλιν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ χειμῶνος εἰς τὰ χειμερινὰ ὁρμητήρια, ποὺ εἴδαμεν. Ἐπρόκειτο δηλαδὴ περὶ ἑνὸς καλῶς μελετημένου καὶ συστηματικοῦ σχεδίου δράσεως, ποὺ προϋπέθετεν ὄχι μόνον τελείαν ὀργάνωσιν καὶ γνῶσιν τῶν συνθηκῶν τῆς ἐμπορικῆς κινήσεως, ἀλλὰ καὶ κυριαρχίαν—σχεδὸν ἀνενόχλητον — τῆς θαλασσίας περιοχῆς τοῦ Νοτίου Αἰγαίου, ἀκριβῶς ὅπως εἴδαμεν ὅτι συνέβαινε κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Μιθριδατικῶν πολέμων.

Ἡ παρακμὴ τῆς Βενετίας συμπίπτει χρονικῶς μὲ τὰ τέλη τῆς «Βασιλείας τῆς κώπης», ὡς κυρίου κινητηρίου μέσου τῶν πολεμικῶν πλοίων. Αἱ ἀνάγκαι τῆς συνεχῶς ἀναπτυσσομένης ναυσιπλοΐας εἰς τὰς ἀνοικτὰς θαλάσσας καὶ τοὺς ὠκεανούς, αἱ ὁποῖαι δὲν ἐπέτρεπαν πλέον τὰς συχνὰς διακοπὰς τοῦ πλοῦ, προεκάλεσαν τὴν ἐξέλιξιν τῶν πλοίων κατὰ τρόπον, ποὺ νὰ αὐξάνῃ τὰς ναυτικὰς ἀρετὰς καὶ νὰ ἐπιτρέπῃ τὴν παραλαβὴν μεγάλων προμηθειῶν τροφίμων διὰ μακροὺς διάπλους. Ἀφ' ἑτέρου ἡ ἐμφάνισις τοῦ πυροβολικοῦ ἀπῄτει ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀνθεκτικὰ καὶ συνεπῶς βαρέα σκάφη. Ὥστε, τόσον αἱ ἐμπορικαὶ ἀνάγκαι, ὅσον καὶ αἱ τῆς ἀμύνης, συνετέλουν εἰς τὸ νὰ διαμορφωθοῦν τύποι πλοίων, διὰ τὴν κίνησιν τῶν ὁποίων ἡ κώπη ἀπέβαινεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀνίσχυρος. Ἐφ' ὅσον δὲ ἄλλη κινητήριος δύναμις δὲν ἦτο ἀκόμη γνωστή, ἦτο φυσικὸν νὰ στραφοῦν ὅλαι αἱ προσπάθειαι πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς καλυτέρας δυνατῆς ἐκμεταλλεύσεως τῆς δυνάμεως τοῦ ἀνέμου διὰ τῆς κατατμήσεως τῆς ἱστιοφορίας καὶ τῆς αὐξήσεως τῶν εὐκολιῶν τοῦ χειρισμοῦ της. Οὕτω πως, ἀπὸ τοῦ XVI ἤδη αἰῶνος, τὰ διάφορα ναυτικὰ κράτη τῆς Δύσεως ἤρχιζαν νὰ ἀντικαθιστοῦν τὰς γαλέρας των μὲ πλοῖα ἱστιοφόρα. Τὸ κωπήλατον πλοῖον ἐπέζησεν ἐπὶ ἕνα καὶ πλέον ἀκόμη αἰῶνα εἰς τὴν

Μεσόγειον, ὅπου αἱ συνθῆκαι ἦσαν εὐνοϊκώτεραι, ἡ ὑπεροχὴ ὅμως τοῦ ἐξελιχθέντος ἱστιοφόρου «πλοίου τῆς γραμμῆς» ἀπέβη ἐν τέλει τόσον συντριπτική, ὥστε νὰ καταστῇ τοῦτον, ὁ ἀναμφισβήτητος «Βασιλεὺς τῶν θαλασσῶν» καὶ νὰ ἐκτοπίσῃ ὁριστικῶς τὰ κωπήλατα σκάφη καὶ ἀπὸ τὴν θάλασσαν αὐτήν, ὅπως τὸ εἶχεν ἤδη ἐκτοπίσει ἀπὸ τοὺς ὠκεανούς.

***

Μία ἔμμεσος συνέπεια τῆς παρακμῆς τῆς Βενετίας καὶ τῆς βαθμιαίας ἐξαφανίσεως τῶν πλοίων της ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴν Μεσόγειον καὶ ἀπὸ τὸν Εὔξεινον ἦτο ἡ ἐκ νέου ἐμφάνισις τῆς ***Ἑλληνικῆς Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας***. Οἱ Τοῦρκοι, λαὸς κατ' ἐξοχὴν γεωργικὸς καὶ πολεμικός, περιεφρόνουν ἀνέκαθεν τὸ ἐμπόριον καὶ οὐδέποτε κατώρθωσαν νὰ ἐξοικειωθοῦν πρὸς τὴν θαλασσινὴν ζωήν. Ἦτο λοιπὸν φυσικόν, ὑπὸ τοὺς ὅρους αὐτούς, τὸ ἔκπαλαι ζωηρὸν θαλάσσιον ἐμπόριον μεταξὺ τῆς Δύσεως ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν ἀκτῶν τοῦ Εὐξείνου, τῆς Μ. Ἀσίας, καὶ τῆς Συρίας (ποὺ εὑρίσκοντο τώρα ὑπὸ τὴν Τουρκικὴν κυριαρχίαν) ἀφ' ἑτέρου, νὰ στραφῇ πρὸς τοὺς ἀπ' αἰώνων ἀσκήσαντας αὐτό, τοὺς Ἕλληνας. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο, ὅτι ***ἡ Ἑλληνικὴ ἐμπορικὴ ναυτιλία,*** προσαρμοσθεῖσα θαυμασίως πρὸς τὴν τότε δημιουργηθεῖσαν κατάστασιν καὶ ἐπωφελουμένη τῶν διενέξεων τῆς Πύλης πρὸς τὴν Ρωσίαν, στηριζομένη δὲ καὶ εἰς τὸ ἀκλόνητον βάθρον τῆς πατροπαραδότου ροπῆς τῆς Φυλῆς μας πρὸς τὴν θάλασσαν, ταχύτατα ἐξελίχθη εἰς βαθμὸν ἀξιοθαύμαστον. Καὶ κατὰ τὰ τέλη τοῦ XVIII αἰῶνος πολυάριθμα Ἑλληνικὰ πλοῖα, φέροντα, ἄλλοτε μὲν τὴν εἰδικὴν «ραγιάδικην» λεγομένην σημαίαν (ἡ ὁποία τοὺς εἶχεν ἀναγνωρισθῇ ἐπισήμως ὑπὸ τῆς Πύλης), ἄλλοτε δὲ τὴν Ρωσικὴν συμφώνως πρὸς τὰ προνόμια τῆς συνθήκης τοῦ Κιουτσούκ—Καϊναρτζῆ, διέσχιζαν καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις τὸ Αἰγαῖον καὶ τὴν Μεσόγειον. Ἡ ἐκ τῆς ἀναπτύξεως ταύτης τῆς ἐμπορικῆς μας ναυτιλίας ὠφέλεια ὑπῆρξε διττή: πρῶτον: ***οἰκονομική,*** λόγῳ τῶν κερδῶν ποὺ ἐπραγματοποίησεν αὕτη, ἰδίᾳ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ἐπὶ Ναπολέοντος κηρυχθέντος «Ἠπειρωτικοῦ» ἀποκλεισμοῦ· καὶ δεύτερον ***πολεμική,*** διότι ἡ ἐσωτερικὴ ὀργάνωσις τῶν πλοίων, διὰ νὰ δύνανται νὰ ναυσιπλοοῦν ἀσφαλῶς εἰς θάλασσας μαστιζομένας ἀπὸ τοὺς πειρατάς, ἐγένετο κατ' ἀνάγκην ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον στρατιωτική. Τοῦτο ἀπεδείχθη κατὰ τὴν ἀμέσως προηγηθεῖσαν τῆς Ἐπαναστάσεως πεντηκονταετίαν διὰ

τῶν λαμπρῶν κατορθωμάτων τῶν στολίσκων καταδρομῆς τοῦ Νικο — Τσάρα καὶ τοῦ Βλαχάβα ἐν τῷ Β. Αἰγαίῳ, ἰδίᾳ δὲ τῶν τοῦ Λάμπρου Κατσώνη, ὁ ὁποῖος ἐπανειλημμένως ἀντεμετώπισεν εἰς ναυμαχίας ἐκ παρατάξεως Ὀθωμανικὰς Μοίρας.

***

Οὕτω πως, ὅταν ἦλθε πλέον τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου καὶ οἱ πρόγονοί μας, ἀποφασίσαντες νὰ ἀποσείσουν τὸν ζυγὸν ποὺ ἐπὶ τέσσαρας αἰῶνας κατέθλιβε τὴν Ἐθνικὴν ζωήν, ἐρρίφθησαν εἰς τὴν ἀπέλπιδα ἐκείνην πάλην τοῦ 1821, εὑρέθησαν κάτοχοι ναυτικῆς πολεμικῆς δυνάμεως, ἡ ὁποία ἦτο ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἡρωϊκοῦ των ἐπιχειρήματος. Ἡ δύναμις αὐτὴ ἐν ἀρχῇ μὲν κατέστησε δυνατὴν τὴν ἐπέκτασιν τοῦ κινήματος ἀνὰ τὰ παράλια καὶ τὰς νήσους, ἀκολούθως δὲ ἐξησφάλισε τὸν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀνεφοδιασμὸν καὶ τὴν τήρησιν τῆς ἐπαφῆς πρὸς τὰς ἰσχυρὰς καὶ ἀκμαζούσας κοινότητας τοῦ ἐν διασπορᾷ Ἑλληνισμοῦ, ποὺ ἀπετέλεσαν ἀνέκαθεν πηγὰς δυνάμεως διὰ τὴν ὀρεινὴν καὶ ἄγονον χώραν μας. Χωρὶς τὴν ἐπικοινωνίαν αὐτὴν πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ χωρὶς τὴν συνοχὴν τῶν διαφόρων τμημάτων τῆς ἀγωνιζομένης ὑὸν ὑπὲρ τῶν ὅλων ἀγῶνα χώρας, ποὺ μόνον τὸ ναυτικὸν ἠδύνατο νὰ ἐξασφαλίσῃ, ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 1821 δὲν θὰ ἐβράδυνεν νὰ ἐκφυλισθῇ εἰς μεμονωμένας ἀπ' ἀλλήλων ἑστίας ἀνταρσίας καὶ τελικῶς θὰ ὑφίστατο καὶ αὐτὴ τὴν σκληρὰν τύχην ὅλων τῶν προηγηθεισῶν ἐξεγέρσεων (1). Δὲν εἶναι συνεπῶς ὑπερβολὴ νὰ εἴπῃ τις ὅτι ἡ ἐμπορικὴ ἀκμὴ τῶν Ἑλλήνων, ἡ προκύψασα ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ θαλασσίου των ἐμπορίου καὶ χρησιμεύσασα ὡς θεμέλιον τῆς ναυτικῆς των ἰσχύος, ἀπετέλεσε μίαν τῶν κατωτέρων βάσεων ἐπιτυχίας τοῦ ὅλου Ἀγῶνος. Χωρὶς τὰς χρηματικὰς θυσίας τῶν ναυτικῶν νήσων καὶ χωρὶς τὰ λαμπρὰ κατορθώματα τοῦ Μιαούλη καὶ Κανάρη καὶ τῶν ἄλλων ἐνδόξων θαλασσινῶν, ἡ Ἐπανάστασις θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπιτύχῃ. Τὴν ἀποφασιστικὴν ταύτην σημασίαν τοῦ ναυτικοῦ συνησθάνοντο βαθύτατα οἱ διευθύνοντες τὸν Ἀγῶνα καὶ δὲν παρέλειπαν καμμίαν εὐκαιρίαν νὰ τὴν τονίσουν. Οὕτως ἡ Πελοποννησιακὴ Γερουσία, γράφουσα κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1821 πρὸς τοὺς Προκρίτους τῆς Ὕδρας, ἐπέραινε τὴν ἐπιστολὴν ὡς ἑξῆς: «.....

1) Ἴδε Κ. Ἀλεξανδρῆ. ἐν Ναυτ. ἐπιχειρήσεις τοῦ ὑπὲρ Ἀνεξαρτησίας Ἀγῶνος 1821—29, ὅπου διὰ μακρῶν ἐξετάζεται τὸ ζήτημα τοῦτο.

τὰ πτερόεντα πλοῖα τοῦ Θευφρουρήτου ὑμῶν Στόλου περιπλέοντα ἀεννάως καὶ προσεκτικῶς τὰς νήσους καὶ παραθαλάσσια τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ἐνῷ ἀποκόπτουσι θαυμασίως κάθε ἐχθρικὴν ἔξοδον, ἐγείρουσιν εἰς κάθε μίαν ἐξ αὐτῶν τὴν λαμπρὰν τῆς Ἐλευθερίας σημαίαν ὑπὸ τὸ σύμβολον τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, ὥστε δὲν δύνανται νὰ ἀρνηθῶσιν ὅτι εἰς τοὺς Θεοφυλάκτους Στόλους σας ὀφείλουν ἀναντιρρήτως τὰς ἀπαρχὰς τῆς γλυκυτάτης Ἐλευθερίας των». Βραδύτερον δὲ ἐν ἔτει 1823, τὸ Βουλευτικὸν Σῶμα γράφον πρὸς τοὺς προκρίτους τῶν Νήσων ἐχαρακτήριζε τὸ Ναυτικὸν ὡς «ἀντικείμενον, ἄνευ τοῦ ὁποίου καὶ τυφλοῖς δῆλον ὅτι ἀδύνατον ἡ Ἑλλὰς νὰ σωθῇ, ἂν καὶ μυρίας μάχας ἤθελεν νικήσῃ κατὰ ξηράν». Αἱ ὁμολογίαι αὗται, προερχόμεναι ἀπὸ τοὺς ἄνδρας ποὺ διηύθυνον πολιτικῶς καὶ στρατιωτικῶς τὸν Ἀγῶνα, ἔχουν ἰδιαιτέραν σημασίαν δι' ἡμᾶς τοὺς μεταγενεστέρους, ὅταν θέλωμεν νὰ κρίνωμεν τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, τῶν ὁποίων ἐκεῖνοι ὑπῆρξαν οἱ πρωταγωνισταί. Οὐδὲ ἀποτελεῖ προσπάθειαν μειώσεως τῶν λαμπρῶν κατὰ ξηρὰν κατορθωμάτων ἡ διαπίστωσις, ὅτι ὅλη ἡ αὐτοθυσία καὶ ὅλος ὁ ἡρωϊσμὸς ποὺ τὰ ἐγέννησαν, θὰ ἀπέβαιναν εἰς μάτην, ἐὰν δὲν ὑπῆρχεν ἡ ἀπαραίτητος ὡς ἐκ τῆς γεωγραφικῆς διαμορφώσεως τῆς χώρας μας συμβολὴ τῆς θαλασσίας δυνάμεως. Ὁ Στρατὸς εἶναι πάντοτε, ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ μέσου ἐντὸς τοῦ ὁποίου μάχεται, ἐκεῖνος ποὺ εἰσβάλλει εἰς τὸ ἐχθρικὸν ἔδαφος, συντρίβει τὰ μέσα τῆς ἀντιστάσεως τοῦ ἐχθροῦ καὶ κάμπτει τελικῶς τὴν θέλησίν του· διὰ νὰ ἐπιτύχῃ ὅμως τοὺς σκοπούς του αὐτοὺς ὁ Στρατὸς μιᾶς χώρας τῆς γεωγραφικῆς θέσεως καὶ τῆς διαμορφώσεως τῆς ἰδικῆς μας, ἔχει ἀπόλυτον ἀνάγκην νὰ χρησιμοποιῇ ἐλευθέρως τὴν θάλασσαν διὰ τὰς μεταφοράς του καὶ διὰ τὸν ἐφοδιασμόν του. Χωρὶς τὴν ἐλευθέραν ταύτην χρῆσιν της θαλάσσης ὁ Στρατός μας εὑρίσκεται εἰς ἀδυναμίαν, ὄχι μόνον νὰ ἐνεργήσῃ ἐπιθετικῶς, ἀλλὰ καὶ τὴν στοιχειώδη ἄμυναν τοῦ πατρίου ἐδάφους νὰ ἐξασφαλίσῃ δι' οὓς λόγους ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω.

***

Ἡ ἐπὶ ἕνα ἤδη καὶ πλέον αἰῶνα ζωὴ τοῦ ἐλευθέρου ἡμῶν Κράτους δὲν ὑπελείφθη καὶ αὐτὴ εἰς τὸ νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὰ μαθήματα τῶν παλαιοτέρων ἐποχῶν τῆς ἱστορίας μας, τὰ σχετικὰ μὲ τὸν ἀποφασιστικὸν ρόλον τῆς θαλασσίας δυνάμεως.

Εἰς ὅλας τὰς κρίσεις, αἱ ὁποῖαι παρουσιάσθησαν κατὰ τὸ χρονικὸν αὐτὸ διάστημα, ἡ Ἑλλὰς εὑρέθη ἀσφαλὴς καὶ ἠδυνήθη νὰ ἐπωφεληθῇ, μόνον ὁσάκις διέθετε ἐπαρκῆ ναυτικὴν δύναμιν. Ἀντιθέτως, ὁσάκις εὑρέθη ἀνίσχυρος κατὰ θάλασσαν ἔναντι τῶν γειτόνων της, ἠσθάνθη πάντοτε καταθλιπτικὰς τὰς ἐκ τῆς ἀδυναμίας αὐτῆς συνεπείας.

Κατὰ τὴν πρώτην 50ετίαν, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὁποίας τὸ καθημαγμένον ἀκόμη ἀπὸ τὴν μακρὰν πάλην ἀσθενικὸν κρατίδιον ἠγωνίζετο μὲ ἀνεπαρκῆ μέσα διὰ νὰ ἐπουλώσῃ τὰς τόσας πληγάς του, οὐδεμία σοβαρὰ προσπάθεια ἦτο δυνατὸν νὰ καταβληθῇ διὰ τὴν ναυτικήν του ὀργάνωσιν καὶ ἡ θέσις του ἔναντι τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἐξ ἧς εἶχεν ἀποσπαθῇ καὶ ἡ ὁποία ὑπερεῖχε ναυτικῶς ἐν τῷ Αἰγαίῳ, ***ἦτο αὐτόχρημα ἀσφυκτική.*** Τοῦτο κατεφάνη εἰς πλείστας περιπτώσεις, ἰδίᾳ ὅμως κατὰ ***τὴν Κρητικὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1866***, ὁπότε ὁ Χόβαρτ—Πασσᾶς, μανιώδης διὰ τὴν λαμπρὰν δρᾶσιν τῶν περιφήμων «ρηκτῶν ἀποκλεισμοῦ» τῆς «Ἑνώσεως», τῆς «Κρήτης», τῆς «Ὕδρας» καὶ τοῦ «Ἀρκαδίου, ποὺ ἐφωδίαζαν τοὺς Ἐπαναστάτας, εἰσέπλευσεν ἐπανειλημμένως εἰς αὐτὰ τὰ Ἑλληνικὰ χωρικὰ ὕδατα ἐπὶ κεφαλῆς Τουρκικῶν Μοιρῶν καὶ ἔφθασε μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἀποκλείσῃ καὶ τὴν Σύρον. Ἡ πρώτη πράγματι συστηματικὴ προσπάθεια ὀργανώσεως πολεμικοῦ Ναυτικοῦ ἔγινε κατὰ τὴν μακρὰν πρωθυπουργίαν τοῦ Χ. Τρικούπη. Ἡ προσπάθεια δὲ αὕτη, συμπεσοῦσα μὲ τὴν πρωτοφανῆ καὶ ἄνευ προηγουμένου ἐγκατάλειψιν τοῦ Τουρκικοῦ Ναυτικοῦ τὴν ἐπακολουθήσασαν τὴν ἐκθρόνισιν τοῦ Ἀβδοὺλ—Ἀζήζ, εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα ὅτι κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1897 ὁ Στόλος μας ἐκυριάρχει εἰς τὰς θαλάσσας· ἐὰν δὲ εἶχε τότε χρησιμοποιηθῇ μετὰ περισσοτέρας τόλμης, θὰ ἠδύνατο νὰ μειώσῃ ἴσως καὶ τὴν ἔκτασιν καὶ τὰς συνεπείας τῆς κατὰ ξηρὰν ἥττης μας. Δυστυχῶς τὰ μέτρα διὰ τὴν ἀναμόρφωσιν τοῦ προσωπικοῦ, τὰ ὁποῖα εἶχαν ληφθῇ ἀπὸ τοῦ 1884, δὲν εἶχαν προλάβει νὰ ἀποδώσουν τοὺς καρπούς των, ὅταν ἐξερράγη ὁ ἀτυχὴς ἐκεῖνος πόλεμος. Ὡς ἐκ τούτου οὔτε ἡ Ἀνωτέρα Διοίκησις, οὔτε τὰ ἀνώτερα στελέχη ἦσαν εἰς θέσιν νὰ χρησιμοποιήσουν κατὰ τὸν καλλίτερον τρόπον τὸ εἰς τὴν διάθεσίν των ὑλικόν. Μάθημα καὶ τοῦτο πολύτιμον, ὅτι, ἐὰν ἡ ὑλικὴ ἐνίσχυσις ἑνὸς στόλου εἶναι κυρίως ζήτημα χρήματος, ἡ ὀργάνωσις τοῦ προσωπικοῦ του εἶναι πάντοτε ἔργον μακρᾶς καὶ συστηματικῆς προσπαθείας, οὐδέποτε δυναμένη νὰ ἐπιτευχθῇ διὰ προχείρων μέσων.

***

Ὁ α΄ Βαλκανικὸς Πόλεμος τοῦ 1912—13 ἔδωκεν εἰς τὸ ναυτικόν μας τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀνασυνδέσῃ τὴν μακρὰν καὶ προαιωνίαν ἄλυσσον τῶν θαλασσινῶν τροπαίων. Τὸ ὑλικὸν τοῦ στόλου μας κατὰ τὸν πόλεμον αὐτὸν ἀσφαλῶς ὑπελείπετο τοῦ Τουρκικοῦ, διότι κατ' οὐσίαν ἐστηρίζετο εἰς ἓν καὶ μόνον θωρηκτὸν καταδρομικόν, τὸν «Ἀβέρωφ», τοῦ ὁποίου ἡ ὑπεροχὴ ἔναντι τοῦ ἐχθρικοῦ Στόλου μάχης συνίστατο μόνον εἰς τὸ πρόσφατον τῆς ναυπηγήσεώς του καὶ εἰς τὴν ταχύτητα, ἐνῷ εἰς διαμέτρημα πυροβολικοῦ καὶ εἰς προάσπισιν ὑστέρει καταφανῶς. Ὡς πρὸς τὸν ἐλαφρὸν στόλον ἡ ἀριθμητική μας ὑπεροχὴ εἰς ἀντιτορπιλλικὰ ἐξουδετεροῦτο ἀπολύτως, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκ τῆς φθορᾶς ποὺ ὑφίσταντο ταῦτα διὰ τὴν τήρησιν τοῦ ἀποκλεισμοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκ τῆς παρουσίας εἰς τὰς τάξεις τοῦ ἐχθρικοῦ ἐλαφροῦ Στόλου δύο ἀρίστων διὰ τὴν ἐποχήν των ἐλαφρῶν εὐδρόμων, ἔναντι τῶν ὁποίων οὐδὲν πλοῖον εἴχομεν νὰ ἀντιπαρατάξωμεν. Παρ' ὅλην ὅμως τὴν ἀνεπάρκειαν αὐτὴν τοῦ ὑλικοῦ, ἡ ὑπεροχὴ τοῦ προσωπικοῦ μας καὶ ἡ τολμηρὰ καὶ ἐμπνευσμένη ἀπὸ τὸ ὀρθὸν πνεῦμα τῆς ἐπιθετικότητος ἡγεσία τοῦ Ναυάρχου Π. Κουντουριώτη ἐξησφάλισεν εἰς ἡμᾶς τὴν κυριαρχίαν τῆς θαλάσσης. Τὰ δὲ ἐξ αὐτῆς ἀπορρεύσαντα πλεονεκτήματα, ἤτοι ἡ ἀκώλυτος ἐπιστράτευσις καὶ αἱ διὰ θαλάσσης μεταφοραὶ τῶν ἰδικῶν μας καὶ μέρους τῶν συμμαχικῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων, καθ' ὃν χρόνον ὁ ἐχθρὸς παρημποδίζετο ἀποτελεσματικῶς ἀπὸ τοῦ νὰ μεταφέρῃ καὶ ἕνα ἔστω στρατιώτην διὰ τοῦ Αἰγαίου, ἡ ἐξασφάλισις τοῦ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀνεφοδιασμοῦ μας, τέλος δὲ ἡ ἀνενόχλητος κατάληψις τῶν παρὰ τὰ Μικρασιατικὰ παράλια Μεγαλονήσων, ἀπετέλεσαν ἕνα ἐκ τῶν κυριωτέρων συντελεστῶν τῆς νίκης τῆς Βαλκανικῆς Συμμαχίας καὶ τοῦ συνεπείᾳ αὐτῆς διπλασιασμοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ἐὰν δὲν εἶχε προηγηθῇ ἡ σύντονος ἀναδιοργάνωσις τοῦ ναυτικοῦ μας, ἡ ὁποία κατέστη δυνατὴ χάρις εἰς τοὺς ἀνεξαντλήτους πόρους τῆς ναυτικότητος καὶ τῆς πρὸς τὴν θάλασσιν ροπῆς τῆς Φυλῆς μας, θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ συμμετάσχωμεν εἰς τὸν πόλεμον αὐτὸν καὶ νὰ ἀποκομίσωμεν τὰ ὅσα ἐξ αὐτοῦ ἀπεκομίσαμεν Ἐθνικὰ ὠφελήματα.

Κατὰ τοὺς δύο ***Παγκοσμίους πολέμους*** ἡ ἐπίδρασις τῆς θαλασσίας δυνάμεως κατέστη καὶ πάλιν καταφανής. Καὶ κατὰ μὲν τὸν πρῶτον ἐξ αὐτῶν (1914—18) κατεδείχθη ἅπαξ ἔτι, ὅτι ἡ γεωγραφικὴ μας θέσις καὶ ἡ ἐξάρτησίς μας ἀπὸ τῆς ἐλευθέρας χρήσεως τῆς θα-

λάσσης μᾶς ἐξαναγκάζει πάντοτε νὰ προσαρμόζωμεν τὴν ἐξωτερικήν μας πολιτικὴν πρὸς τοὺς θαλασσοκρατοῦντας ἐν τῇ Μεσογείῳ. Αἱ συνέπειαι τῆς ἐφαρμογῆς μιᾶς ἀνεδαφικῆς πολιτικῆς «αὐτοτελείας» κατὰ τὸ 1915—16 δὲν ἐβράδυναν νὰ ἐκδηλωθοῦν ὀδυνηρότατα, ὅπως ἀντιθέτως πλούσιοι ὑπῆρξαν οἱ καρποὶ τῆς μετέπειτα τηρηθείσης μεγαλοπνόου πολιτικῆς στενῆς συνεργασίας πρὸς τὰς Μεγάλας Ναυτικὰς Δυνάμεις. Κατὰ δὲ τὸν δεύτερον (1939—45), ὅταν κατόπιν τῆς Ἰταλικῆς ἀπροκλήτου ἐπιθέσεως τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940 ἐνεπλάκημεν εἰς αὐτόν, ἡ θαλασσία μας δύναμις καλυπτομένη ἐξ ἀποστάσεως παρὰ τοῦ ἐν τῇ N. A. Μεσογείῳ Βρεταννικοῦ Στόλου κατέστησε δυνατὴν τὴν διὰ θαλάσσης κινητοποίησιν καὶ τὸν ἐφοδιασμὸν τοῦ στρατοῦ μας, ὁ ὁποῖος ἔρριψε τὸν θρασὺν εἰσβολέα ἔξω των συνόρων καὶ τὸν κατεδίωξε βαθειὰ ἐντὸς τοῦ Ἀλβανικοῦ ἐδάφους. Ὅταν δὲ ἐπῆλθε κατὰ τῆς μαχομένης ἀκόμη χώρας μας ὁ δεύτερος καὶ μᾶλλον ἐπικίνδυνος εἰσβολεὺς τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1941 καὶ ἡ χώρα μας ἐγνώρισε καὶ πάλιν, ὕστερα ἀπὸ 110 ἐτῶν ἐλεύθερον βίον τὰ δεινὰ τῆς δουλείας, ἡ θαλασσία μας δύναμις ἦτο ἐκείνη, ποὺ εἶχε τὸ προνόμιον νὰ συνεχίσῃ τὸν ἀγῶνα μέχρι τῆς ἀπελευθερώσεως. Λιὰ τῆς ἐπὶ μίαν καὶ πλέον τριετίαν, ἀπὸ τοῦ 1941 μέχρι τοῦ 1944, συνεχίσεως τοῦ πολέμου ὑπὸ πρωτοφανεῖς συνθήκας καὶ ἐν μέσῳ ποικίλων ἀντιξοοτήτων ἀνὰ τὰς θαλάσσας καὶ τοὺς ὠκεανοὺς προσετέθη εἰς ἀκόμη πολύτιμος ἐθνικὸς τίτλος ἀντάξιον τοῦ «Ἀλβανικοῦ ἔπους» τοῦ 1940—41.

***

Ἡ σύντομος αὕτη σκιαγραφία τῶν χαρακτηριστικωτέρων σταθμῶν τῆς Βυζαντινῆς καὶ τῆς νεωτέρας μας Ἱστορίας, τὴν ὁποίαν ἀνωτέρω ἐπεχειρήσαμεν, παρέχει τὴν καλυτέραν ἀπόδειξιν τῆς καθολικότητος τῶν ἐκ τῆς Ἀρχαίας Ἱστορίας προκυπτόντων διδαγμάτων σχετικῶς μὲ τὴν ἐπίδρασιν τῆς θαλασσίας δυνάμεως. Τὸ γενικὸν ἄρα δίδαγμα, ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ τὴν ἐπὶ τριῶν περίπου χιλιετηρίδων ἐκτεινομένην ἱστορίαν μας, συνοψίζεται εἰς τὸ ὅτι ***ἡ θαλασσία δύναμις***—ὑπὸ τὴν εὐρεῖαν ἔννοιαν ποὺ ἐδώκαμεν εἰς τὸν ὅρον αὐτὸν ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ, δηλαδὴ τὸ τρίπτυχον: Πολεμικὸς Στόλος, ναυτικαὶ βάσεις καὶ ἐμπορικὴ ναυτιλία—***ὑπῆρξε πάντοτε ὁ ἀποφασιστικὸς παράγων τῆς προόδου καὶ τῆς ἀκμῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐν πολέμῳ.*** Ἐν εἰρήνῃ μέν, διότι ὁ ἐμπορικὸς στόλος καὶ τὸ ὑπερ-

πόντιον ἐμπόριον ἀπετέλεσαν πάντοτε κατὰ τὸ παρελθὸν καὶ ἐξακολουθοῦν ἀκόμη νὰ ἀποτελοῦν τὸ ἀπαραίτητον συμπλήρωμα τῆς μονίμως ἀνεπαρκοῦς διὰ τὴν διατροφὴν τοῦ πληθυσμοῦ γεωργικῆς μας παραγωγῆς, παρέχοντα τὰ μέσα τῆς ζωῆς εἰς σημαντικὸν ποσοστὸν πληθυσμοῦ καὶ συντελοῦντα εἰς τὴν ἐν τῷ μέτρῳ τοῦ δυνατοῦ κάλυψιν τοῦ παθητικοῦ πάντοτε ὑπολοίπου τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου. Ἐν πολέμῳ δέ, διότι ἡ ἐξασφάλισις τῶν θαλασσίων συγκοινωνιῶν διὰ τὴν ἐπιστράτευσιν, συγκέντρωσιν καὶ ἐφοδιασμὸν τοῦ Στρατοῦ, διὰ τὴν τήρησιν τῆς συνοχῆς μεταξὺ τῶν διαφόρων τμημάτων καὶ τῶν ἀναριθμήτων νήσων τῆς χώρας μας, καθὼς καὶ διὰ τὴν ἐξασφάλισιν αὐτῆς τῆς διατροφῆς τοῦ πληθυσμοῦ, ὑπῆρξε δι' αὐτὴν πάντοτε εἰς τὸ παρελθὸν καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι καὶ σήμερον ζήτημα ζωῆς ἢ θανάτου. Ἡ ἐλευθέρα κυκλοφορία εἰς τὰς θαλάσσας, τὴν ὁποίαν ἐξασφαλίζει μόνη ἡ θαλασσία δύναμις, ἀποτελεῖ διὰ τὴν χώραν μας ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐν πολέμῳ, ἀνάγκην, ἡ ὁποία δύναται νὰ παραβληθῇ ὡς πρὸς τὴν σπουδαιότητα μὲ τὴν ἀνάγκην τῆς ἀναπνοῆς καὶ τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος παντὸς ζῶντος ὀργανισμοῦ. Ἐκτὸς τῆς πρώτης ὅμως αὐτῆς διαπιστώσεως, προκύπτει καὶ μία ἄλλη, ἐξ ἴσου σημαντική, ἡ ὁποία ἐπικυροῦται, τόσον ἀπὸ τὴν ἀφήγησιν τῶν γεγονότων τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς μέχρι καὶ τῆς Ρωμαϊκῆς κατακτήσεως, ὅσον καὶ ἀπὸ σύντομον ἀνασκόπησιν τῶν κατόπιν γεγονότων μέχρι καὶ τῆς σήμερον. Ἡ διαπίστωσις δὲ αὐτὴ συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ἡ ἐξαιρετικὰ ἐπίκαιρος γεωγραφικὴ θέσις τῆς χώρας μας δὲν ἐπέτρεψε ποτὲ εἰς τοὺς κατοίκους της νὰ παραμείνουν ἀμέτοχοι καὶ ἀπαθεῖς θεαταὶ οἱασδήποτε σοβαρᾶς περιπλοκῆς εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μεσόγειον. Κάθε προσπάθεια ἐπεκτάσεως μιᾶς ἰσχυρᾶς δυνάμεως, εἴτε ἐξ ἀνατολῶν ὡρμᾶτο αὕτη ὅπως ἡ Περσία, εἴτε ἀπὸ Βορρᾶ, εἴτε ἐκ δυσμῶν, ὅπως ἡ Ρώμη, ἔπρεπε κατ' ἀνάγκην νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν Ἑλλάδα ὡς γέφυραν καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐστρέφετο μοιραίως ἐναντίον της. Ὅταν δὲ μετὰ τόσους αἰῶνας ἡ Τουρκία ἐπανέλαβε μὲ ἐπιτυχίαν τὸ Περσικὸν πείραμα, πάλιν ὑπεχρεώθη νὰ διαβῇ ἐπάνω εἰς τὸ σῶμα τῆς Ἑλλάδος διὰ νὰ ἐκχυθῇ ἀκολούθως πρὸς τὴν Ν. Α. καὶ τὴν Κεντρικὴν Εὐρώπην. Ἀλλὰ καὶ πρὸ αὐτῆς αἱ ἐμποροκρατικαὶ Δημοκρατίαι τῆς Ἰταλίας, ἐπωφελούμεναι καθὼς ἐξεθέσαμεν ἐκ τῆς παρακμῆς τοῦ Βυζαντινοῦ Ναυτικοῦ, πρὸς τὰ ἐπίκαιρα σημεῖα τῶν Ἑλληνικῶν ἀκτῶν καὶ νήσων εἶχαν στρέψει τὴν κατακτητικήν των προσπάθειαν, ὅπως ἐξασφαλίσουν σημεῖα στηρίξεως διὰ τὴν μονοπώλησιν τοῦ ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Μεσογείῳ θαλασσίου ἐμπορίου. Τὸν λόγον τοῦ φαινομένου τούτου ἐξηγήσαμεν ἐπαρκῶς καὶ εἰς τὴν εἰσαγωγὴν καὶ εἰς τὴν ἀφήγησιν. Ἡ φυσικὴ προβλής, τὴν ὁποίαν ἀποτελεῖ ἡ Ἑλλάς, προεκτεινομένη διὰ τῶν Κυκλάδων καὶ τῆς Κρήτης τέμνει καθέτως τὰς θαλασσίας ὁδούς, ποὺ ἄγουν ἀπὸ τὸν Εὔξεινον πρὸς τὴν κυρίαν Μεσογειακὴν ἀρτηρίαν, τὴν ἐνούσαν τὸ Δ. στόμιόν της μὲ τὰς ἀκτὰς τῆς Συρίας καὶ μὲ τὴν διώρυγα τοῦ Σουέζ. Ἡ παγκόσμιος σημασία καὶ τῶν δύο αὐτῶν θαλασσίων ὁδῶν, ποὺ εἶχαν ὑποστῇ αἰσθητὴν μείωσιν λόγῳ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ Ὠκεανικοῦ ἐμπορίου κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας, ἀναβίωσε καὶ πάλιν συνεπείᾳ τῆς τομῆς τοῦ Σουέζ καὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἐμπορίου τοῦ πετρελαίου, ποὺ ἀποτελεῖ τώρα πλέον ἐξ ἴσου ἢ καὶ περισσότερον σημαντικὸν μὲ τὸν σῖτον εἶδος πρώτης ἀνάγκης. Ἡ Γεωγραφικὴ ἄρα θέσις τῆς χώρας μας ἐξακολουθεῖ καὶ σήμερον νὰ παρουσιάζῃ τὴν αὐτὴν σημασίαν καὶ τοὺς αὐτοὺς κινδύνους, ὅπως κατὰ τὸ παρελθόν. Αἱ περιπέτειαι, ποὺ ὑπέστημεν κατὰ τὸν πρῶτον, ἀκόμη δὲ περισσότερον κατὰ τὸν Β' Παγκόσμιον Πόλεμον, ἀποτελοῦν ἐπαρκῆ καὶ πρόσφατον ἀπόδειξιν τούτου.

*
* *

Τὸ συμπέρασμα καὶ τῶν δύο ἀνωτέρω διαπιστώσεων εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτό: ἡ γεωγραφικὴ θέσις καὶ διαμόρφωσις τῆς χώρας μας, ἡ ἐξάρτησίς της ἀπὸ τῆς θαλάσσης δι' αὐτὴν τὴν ζωήν της, ἐπιβάλλουν εἰς αὐτήν, ἐὰν θέλῃ νὰ διατηρήσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν της, νὰ εἶναι ἰσχυρὰ κατὰ θάλασσαν. Διότι, παρ' ὅλην τὴν ἐξέλιξιν τῶν πολεμικῶν μέσων, τὰ πολεμικὰ σκάφη ἐξακολουθοῦν ἀκόμη—ἐν συνδυασμῷ ὅμως τόρα πλέον μὲ τὴν Ἀεροπορίαν—νὰ ἀποτελοῦν τὸ ἀποτελεσματικώτερον μέσον ἀσκήσεως τῆς κυριαρχίας τῶν θαλασσῶν. Ὅπως δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Θουκυδίδου, κατὰ μείζονα λόγον σήμερον τὸ ναυτικὸν ἀποτελεῖ κατ' ἐξοχὴν τεχνικὸν ὅπλον ἔχον ἀνάγκην μακρᾶς καὶ συστηματικῆς ἐργασίας διὰ τὴν ὀργάνωσίν του καὶ δὲν δύναται νὰ αὐτοσχεδιασθῇ ἐκ τοῦ προχείρου, τὴν στιγμὴν ποὺ θὰ τὸ χρειασθῶμεν. Ἐπίσης τὰ ἄλλα δύο κύρια οὐσιαστικὰ τῆς θαλασσίας δυνάμεως, αἱ βάσεις δηλαδὴ καὶ ὁ ἐμπορικὸς Στόλος, ἔχουν καὶ αὐτὰ ἀνάγκην συστηματικῆς προπαρασκευῆς καὶ μερίμνης ἀπὸ τοῦ καιροῦ τῆς εἰρήνης, διὰ νὰ ἠμποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἱκανοποιητικῶς τὴν στιγμὴν τῆς ἀνάγκης. Εὐτυχῶς τὸ κυριώτερον βάθρον τῆς ἐργασίας αὐτῆς ὑπάρχει, εἶναι· δὲ τοῦτο ἡ ναυτικότης τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἡ ἔμφυτος ροπὴ τοῦ Ἕλληνος πρὸς τὴν θάλασσαν, ποὺ παρέμεινε διὰ μέσου τῶν χι-

λιετηρίδων τῆς ἐθνικῆς ζωῆς ἓν ἀπὸ τὰ κυριώτερα καὶ τὰ μᾶλλον ἀναλλοίωτα χαρακτηριστικὰ τῆς Φυλῆς.

Δὲν ὑπολείπεται, παρὰ νὰ ἀξιοποιηθοῦν ἀπὸ τὰς ἐπερχομένας γενεὰς τὰ ἱστορικὰ μαθήματα τοῦ παρελθόντος· καὶ εἰς αὐτό, περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλο, θὰ συντελέσῃ ἡ συστηματικὴ μελέτη τῆς ἱστορίας μας καὶ ἡ διδασκαλία της κατὰ τρόπον, ποὺ νὰ καθιστᾶ φανερὰν τὴν κεφαλαιώδη ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν ἐξήσκησεν ἐπ' αὐτῆς διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἡ θαλασσία δύναμις. Ὅσον δήποτε καὶ ἂν τονισθῇ τοῦτο, πάλιν δὲν θὰ εἶναι ὑπερβολή, διότι ἡ ἐπίδρασις αὐτή, ποὺ εἶναι τόσον βαθεῖα καθὼς εἴδαμεν, εἶναι συγχρόνως καὶ σιωπηλή, ὥστε εὐκόλως ἠμπορεῖ νὰ παροραθῇ ἡ ἀποφασιστικὴ σημασία της. «Μὲ τὴν θαλασσίαν δύναμιν» ἔγραφε πρὸ ἐτῶν ὁ Γάλλος Ναύαρχος καὶ ναυτικὸς συγγραφεὺς Castex «συμβαίνει ὅ,τι καὶ μὲ τὰ περισσότερα ἀγαθὰ τοῦ Κόσμου τούτου· τὴν ἀξίαν της ἀντιλαμβάνεται κανείς, μόνον ὅταν τὴν χάσῃ». Καὶ ἐάν, προκειμένου περὶ Κρατῶν ποὺ ἔχουν καὶ ἀρκετὰ ἰσχυρὰν χερσαίαν βάσιν, ἡ προσωρινὴ ἀπώλεια τῆς θαλασσίας δυνάμεως συνεπάγεται μόνον ἀπώλειαν γοήτρου ἢ καὶ οἰκονομικά τινα μειονεκτήματα, διὰ τὴν Χώραν μας, τῆς ὁποίας τὸ κέντρον βάρους εὑρίσκεται εἰς τὴν θάλασσαν, αἱ συνέπειαι ὑπῆρξαν πάντοτε πολὺ φοβερώτεραι, καθὼς προκύπτει, ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν ἀνασκόπησιν ποὺ ἐκάμαμεν: παρακμὴ οἰκονομική, ξενικαὶ ἐπεμβάσεις καὶ ἐν τέλει ἀπώλεια τῆς πολιτικῆς της ἀνεξαρτησίας.

ΠΗΓΑΙ ΚΑΙ ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

Α—ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Ἡροδότου Ἱστορία
2. Θουκυδίδου Ξυγγραφῆς Βιβλ. I—VIII
3. Ξενοφῶντος Ἑλληνικὰ
4. Πλουτάρχου Παράλληλοι Βίοι
5. Ἀρριανοῦ «Ἀλεξάνδρου ἀνάβασις» καὶ «Ἰνδική»
6. Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου Βίβλοι
7. Ἀριστοτέλους Ἀθηναίων Πολιτεία
8. Ναυτικαὶ ἐπιγραφαὶ (δημοσιευθεῖσαι παρὰ τοῦ Böckh)

Β—ΝΕΩΤΕΡΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ

1. Jurien de la Gravière La Marine des anciens et l' expédition de Sicile. Ἔκδ. Paris 1880.
2. C. Rados Les guerres Mediques· la bataille de Salamine, Paris 1915.
3. B. W. Henderson The Great War between Athens and Sparta (London 1927).
4. A. Solari La navarchia a Sparta e la lista dei navarchi, Ἔκδ. Pisa 1899.
5. A. Ferrabino L' Impero Atheniese. Ἔκδ. Torino 1927.
6. P. Roussel La Grece et l' Orient. Des Guerres Mediques à la conquête Romaine, Ἔκδ. F. Alcan, Paris 1928.
7. Beloch Die Attische Politik seit Perikles Ἔκδ. Leipzig 1884.
8. Grote History of Greece Vol. IV καὶ V.
9. Κ. Παπαρρηγοπούλου Ἱστορία τοῦ Ἕλλην. Ἔθνους. Ἔκδ. Ἐλευθερουδάκη Ἀθῆναι Τόμοι Α, Β.
10. G. Mahan The Influence of Sea Power upon History.
11. Compton Mackenzie Marathon and Salamis, Ἔκδ. P. Davies Ltd. London 1934.
12. Α. Ἀνδρεάδου Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Δημοσ. Οἰκονομίας. Ἔκδ. Ἀθῆναι 1918.

Γ—ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ ΝΑΥΤΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΕΜΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

1. Κωνσταντίνου τοῦ Βασιλέως Τακτικὰ περὶ ναυμαχίας, στρατηγημάτων καὶ πειρατικῆς (Βιβλίον Τακτικόν, πῶς ὀφείλουσιν οἱ κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν μαχόμενοι πολεμεῖν, ὅπερ συνέγραψε Κωνσταντῖνος Βασιλεὺς ὁ τοῦ Ρωμανοῦ υἱός).
2. Λέοντος Τακτικά.
3. K. K. Müller Eine Griechische Schrift über Seekrieg zum ersten Male herangegeben und untersucht, Würtzburg 1882.

4. H. Draysen Heerwesen und Kriegführung der Griechen.
5. Kochly und Rüstow, Griechische Kriegschriftsteller, Ἔκδ. Leipzig 1853.
6. A. Köster Das Antike Seewesen Ἔκδ. Berlin 1923.
7. Gavotti Da Temistocle a Ito—La tattica nelle grande battaglie
8. Histoire de la Navigation Ἔκδ. Paris 1722. Son commencement, son progrès et ses decouvertes traduit de l' Anglais.
9. Leopoldo di Mayo. Ulteriori richerche sugli strumenti nautici dei Fenici (Ἐπιφυλλὶς R. Instituto di incorragiamento delle Science Naturali di Napoli).
10. Leopoldo di Mayo Ceno Storico sui mesi adoperati dei Antici per la loro Navigazione (ὁμοίως).
11. H. Schäfer Die Astronomische Geographie der Griechen bis auf Eratosthenes.
12. Breusing L' art nautique dans l' Antiquité.
13. Μ. Γ' ούδα Τὸ Ναυτικὸν τῶν Ἀρχαίων. Ἔκδ. «Ν. Ἐπιθεωρήσεως» 1930.
14. Bailly Histoire de l' Astronomie.
15. Adm. sir R. Custance A study of war.
16. Beloch—Die Navarchie in Sparta (Rheinisches Museum für Philologie), Ἔκδ. 1879.

Δ—ΔΙΑΦΟΡΑ

1. R. Dussaud Les civilisations prehelleniques dans le bassin de la Mer Egée 2α Ἐκδοσις Paris 1914.
2. Σ. Μαρινάτου Ὁ Ἀρχαῖος Κρητικὸς Πολιτισμός, Ἀθῆναι 1927.
3. Lisena Le Colonie greche—Leggende e Storia.
4. C. Vallaux Geographie Sociale, La Mer Ἔκδοσις τῆς Encyclopédie Scientifique.
5. Ἡ λ. Ἀγγελοπούλου Περὶ Πειραιῶς καὶ τῶν λιμένων αὐτοῦ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους Ἐκδ. Ἀθῆναι 1898.
6. Böckh—Staatshandlung der Athenäer Β'. Ἔκδοσις.
7. Κ. Παπάζογλου Οἱ πρῶτοι θαλασσοκράτορες τοῦ Κόσμου, Μελέτη δημοσιευθεῖσα εἰς τὸ ὑπ' ἀρ. 92 (τομ. XVIII) τεῦχος Ἰανουαρίου 1930 τῆς Ν. Ἐπιθεωρήσεως σελ. 58—111.
8. Κ. Ἀθανασιάδου Ν Ἐξερευνήσεις κατὰ τὴν ἀρχαιότητα—Περίπλους Νεάρχου Ἰνδικῆς, Μελέτη δημοσιευθεῖσα εἰς τὸ ὑπ' ἀρ. 83 (τομ. XVIII) τεῦχος Μαρτίου 1929 τῆς Ν. Ἐπιθεωρήσεως 338—364.
9. H. Hümmel & W. Siewert La Mediterannée Ἔκδ. Payot Paris 1937.
10. La Roërie & Commandant Vivielle, Navires et Marins.
11. Ν. Καρυδάκη, Νέαρχος.
12. René Grousset, Bilan de l' Histoire (Β'. Ἐκδοσις) Plon, Paris 1950.
13. René Grausset, Figures de proue Β'. Ἔκδοσις Plon, Paris, 1949.

ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΞ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΟΠΩΝΥΜΙΩΝ

Α

Ἄβυδος, σελ. 297, 298, 322, 397
Ἀγαθαρχίδας σελ. 213
Ἀγησίλαος » 334, 335, 356, 360
Ἄγις » 235, 268, 282
Ἄγνων » 207
Ἀδείμαντος » 305
Ἀδριατικὴ » 55
Ἀθῆναι » 32, 96, 129, 132, 150—55, 161, 189, 194, 200, 202, 208, 221, 253, 328, 347, 359, 361, 363, 370, 372, 376, 382, 396, 419, 420, 422
Ἀθήναιος » 437, 439
Ἄθως » 72, 86, 249
Αἰγαῖον » 14, 23, 41, 190, 237, 318, 337, 420, 423
Αἴγινα » 73, 148, 341
Αἰγὸς ποταμοί, σελ. 313, 321, 322
Αἴγυπτος » 12, 23, 73, 85, 147, 156, 326, 374, 375, 382, 384, 385, 437
Αἰλιανὸς σελ. 43, 45
Αἰσχίνης » 368
Ἀκεσίνας (ποταμὸς) σελ. 388, 390
Ἄκτιον σελ. 423, 429
Ἀλαλία » 35
Ἀλεξάνδρεια σελ. 385, 411, 412, 419, 420, 437, 439
Ἀλέξανδρος ὁ Μέγας σελ. 23, 24, 373, 374, 376, 378, 385, 386, 391—393, 395, 396, 442
Ἀλικαρνασσὸς σελ. 380, 408
Ἀλκαμένης σελ. 282
Ἀλκιβιάδης » 258, 263, 278—79, 283, 289, 294, 296, 298—300, 303, 305
Ἀλκίδας » 228, 229, 234
Ἀλυζία » 350
Ἀμεινίας » 111
Ἀμεινοκλῆς » 31
Ἀμφιάλη (Πέραμα) σελ. 103, 118
Ἀμφίπολις σελ. 249, 251, 358, 360
Ἄμφισσα » 371
Ἄνδρος » 119, 409
Ἀννίβας » 417
Ἀνταλκίδας » 338, 339, 346, 347, 364
Ἀντίγονος » 399, 400, 401, 403, 405
Ἀντίγονος ὁ Γοναταῖς σελ. 407, 409
» ὁ Δώσων » 409
Ἀντίοχος σελ. 305
Ἀντίοχος (Βασιλεὺς) σελ. 408
Ἀντίοχος ὁ Γ'. σελ. 417, 418
Ἀντιόχεια σελ. 411
Ἀντίπατρος σελ. 398, 399
Ἀντισθένης » 289
Ἀντώνιος » 428, 429
Ἀπολλωνία (Σωζόπολις) σελ. 375
Ἄρακος σελ. 313
Ἀργινοῦσαι » 307—310, 322

Ἄργος σελ. 254, 335, 356, 370
«Ἀργὼ» » 38
Ἀριαβίγνης » 112, 113
Ἀρισταγόρας σελ. 54, 55, 67
Ἀριστείδης » 33, 78, 102, 134, 135, 137, 138
Ἀριστοτέλης σελ. 157, 446
Ἀριστοφάνης » 151
Ἅρπαγος » 35, 64
Ἀρταξέρξης » 332
Ἀρταφέρνης » 65, 73
Ἀρτεμισία » 99, 114
Ἀρτεμίσιον » 89—96
Ἀρχέλαος » 421
Ἀρχίδαμος » 179, 180, 203, 206, 235
Ἀρχιμήδης » 447
Ἀστύοχος » 285, 289, 293
Ἀσώπιος » 227
Ἀττική » 28, 148, 203, 206, 226, 235, 279, 318
Ἄφεται » 92, 94, 95
Ἀχαΐα » 370
Ἀχαιμένης » 108

Β

Βαβυλών σελ. 382
Βακτριανή » 387
Βῆσσος » 386
Βόσπορος » 153, 302, 365
Βρασίδας » 215, 219, 232, 239, 246, 248, 251
Βύβλος » 382
Βυζάντιον » 49, 190, 302, 332, 359, 371, 410, 420, 432

Γ

Γαυγάμηλα σελ. 385, 386
Γέλα » 35, 246,
Γέλων » 88
Γοργώπας » 341—343
Γόρδιον σελ. 381
Γρανικός » 379
Γύλιππος » 266, 267, 269

Δ

Δαμοκείδης ὁ Κροτωνιάτης σελ. 54, 72, 121
Δαρεῖος (ὁ Ὑστάσπους) σελ. 64, 66, 71, 73, 74
Δαρεῖος II σελ. 302
Δαρεῖος III σελ. 381, 382, 383, 387
Δάτις σελ. 75
Δελφοί σελ. 97, 181
Δερκυλίδας » 333
Δήλιον » 245, 247
Δῆλος » 120, 138, 161, 372, 420
Δημάδης » 372
Δημάρατος » 99
Δημασθένης » 49, 368, 369, 370, 371
Δημοσθένης (στρατηγὸς) σελ. 231, 235—41, 268, 273, 277
Δημοχάρης σελ. 295
Διονύσιος ὁ Φωκαεὺς σελ. 68, 70
Διονύσιος τύραννος Συρακουσῶν σελ. 336, 337, 436
Διόδωρος ὁ Σικελιώτης σελ. 103, 116
Διομέδων σελ. 285, 305
Δημήτριος ὁ Πολιορκητὴς σελ. 401, 402, 403, 404, 440
Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς σελ. 401
Δόρκις σελ. 137
Δρογκιανή » 387
Δωριεὺς » 298

Ε

Ἔγεστα » 258, 262
Ἔκδικος » 339
Ἔκνομον » 416
Ἐλάτεια » 371
Ἐλευσῖς » 406
Ἑλλὰς » 16, 28, 72, 190, 194, 405, 428,
Ἑλλήσποντος » 49, 86, 87, 156,

σελ. 190, 296, 302, 318, 322, 337
Ἐπαμεινώνδας σελ. 356, 358, 359,
Ἐπίδαμνος σελ. 167,
Ἐπίδαυρος » 207, 244
Ἐπιπολαί » 265
Ἐρατοσθένης » 447
Ἐρέτρια » 67, 73, 76, 78
Ἑρμοκράτης » 246, 261, 265, 266, 269, 277, 288
Ἑτεόνικος » 310, 313
Εὔβοια » 91, 156, 227, 281, 295, 356, 380
Εὔβουλος » 368
Εὐμένης » 398, 400
Εὔνομος » 342
Εὔξεινος Πόντος σελ. 36, 65, 190, 224, 318, 374, 411, 431
Εὐρυβιάδης σελ. 89, 100
Εὐρυμέδων (στρατηγὸς) σελ. 234, 236, 238, 268
Εὐρυμέδων ποταμὸς σελ. 144—146, 340
Ἔφεσος σελ. 190, 229, 411

Ζ

Ζάκυνθος σελ. 207
Ζέα » 158

Η

Ἠιών σελ. 141, 249
Ἡραῖον » 120
Ἡρόδοτος » 34, 63, 84, 104, 116
Ἥρων » 441
Ἡσίοδος » 40, 41
Ἡφαιστίων » 391

Θ

Θαλῆς ὁ Μιλήσιος σελ. 446
Θάσος σελ. 13, 36, 147, 249, 363
Θεμιστοκλῆς σελ. 3, 20, 33, 80—82, 97—101, 119, 131—33, 136
Θέρμη (Θεσσαλονίκη) σελ. 87, 432
Θερμοπύλαι σελ. 89, 367, 371,
Θῆβαι σελ. 335, 347, 350, 355, 356, 364, 376, 377, 405
Θήρα σελ. 235
Θηραμένης σελ. 312, 330
Θηριμένης » 287
Θίμβρων » 333
Θουκυδίδης » 17, 21, 131, 249
Θούλη » 13
Θράκη » 36, 378
Θρασικλῆς » 284
Θρασύβουλος » 305, 330, 331, 333, 340
Θράσυλλος » 296, 301, 302

Ι

Ἰαπυγεία σελ. 261, 262
Ἰατραγόρας » 66
Ἱέραξ » 341
Ἱέρων, τύραννος Συρακουσῶν σελ. 438, 439
Ἴμβρος σελ. 160, 225, 372, 398
Ἰμέρα » 264
Ἰνδίαι » 374, 389
Ἰνδικὸς Ὠκεανὸς σελ. 388, 389
Ἰνδὸς (ποταμὸς) σελ. 388, 390
Ἰόνιον πέλαγος σελ. 55, 211, 212, 237
Ἰούλιος Καῖσαρ » 427, 428
Ἱπποκράτης σελ. 288
Ἰσοκράτης » 213, 330
Ἰσσὸς » 381
Ἰστιαία » 89
Ἰστιαῖος » 66
Ἰταλία » 437
Ἰφικράτης » 352, 353, 356, 361

Κ

Καλλικρατίδας σελ. 306
Καλλίπολις » 190
Καλλίστρατος » 352, 354

Καμβύσης σελ. 64
Καρχηδὼν » 13, 21, 25, 37, 156, 193, 265, 416, 417—420
Κάσσανδρος σελ. 399, 401, 405
Κασσιτερίδες νῆσοι σελ. 13
Κατάνη » 35, 264
Καφηρεὺς » 91, 94
Κέα » 358
Κεγχρεαὶ » 285
Κέραμος » 113
Κέρκυρα σελ. 32, 168, 169, 205, 231 234, 260, 353
Κεφαλληνία σελ. 353
Κίμων σελ. 128, 137, 141, 143—146, 161
Κλέαρχος σελ. 332
Κλεῖτος » 397
Κλεόμβροτος σελ. 105, 355
Κλέων σελ. 209, 223, 230, 235, 241—245, 251
Κλεοπάτρα σελ. 429
Κνῆμος σελ. 207, 212, 215, 219
Κνίδος » 289, 336, 339, 363, 408
Κόϊντος Φλαμίνιος σελ. 417
Κόνων σελ. 305—9, 316, 334, 337
Κόρινθος σελ. 30, 31, 165, 168, 178, 219, 266, 335, 401, 419, 428
Κορώνεια σελ. 335
Κούναξα » 332
Κράτερος » 398
Κρήτη » 13, 14
Κριτίας » 330
Κροῖσος » 64
Κύζικος » 190, 297, 300, 322, 359
Κύθηρα » 190, 245, 252, 337
Κυκλάδες » 14, 27, 408
Κύμη » 34
Κυναίγειρος σελ. 111
Κυνὸς Κεφαλαί, σελ. 418
Κυνόσουρα σελ. 112
Κυνὸς σῆμα » 296—98
Κύπρος σελ. 67, 85, 145, 147, 382, 408
Κῦρος σελ. 64
Κῦρος ὁ νεώτερος σελ. 303, 313, 332
Κῶς σελ. 362, 380, 409

Λ

Λάδη σελ. 48, 69, 70, 287
Λάμαχος σελ. 258, 263, 266
Λάμψακος » 314, 315
Λαύριον » 156
Λάχης » 235
Λέσβος » 70, 151
Λευκάς σελ. 192, 215
Λευκίμμη Ἀκρ. σελ. 172
Λεῦκτρα » 355
Λέων » 286, 305
Λεωνίδας » 89, 96
Λεωσθένης σελ. 397
Λεωτυχίδης » 120
Λῆμνος σελ. 160, 225, 341, 372, 398,
Λύσανδρος σελ. 303, 313, 315—17, 334
Λυσικλῆς σελ. 228
Λυσίμαχος σελ. 400, 401, 405, 406

Μ

Μαγνησία σελ. 90
Μακεδονία » 366, 405, 417
Μαντίνεια » 355, 359
Μαραθὼν » 77
Μαρδόνιος » 72, 119
Μασσαλία » 36
Μαύσωλος σελ. 357, 361, 362
Μαχάων σελ. 213
Μενέλαος » 402
Μεγαλόπολις σελ. 356
Μεγάβαζος » 148, 149
Μεγαβάτης » 65
Μέγαρα σελ. 164, 174, 181, 220
Μεθώνη » 205, 358, 370
Μελήσανδρος σελ. 209
Μέμνων ὁ Ρόδιος σελ. 380, 381
Μένανδρος σελ. 315
Μένδη σελ. 250
Μεσσήνη » 35, 235
Μεσόγειος Θάλασσα σελ. 11—12, 17, 86, 149, 193, 375, 403, 429, 430
Μεσημβρία σελ. 375
Μήθυμνα σελ. 225, 286

Μῆλος σελ. 38, 235, 254—56
Μιθριδάτης σελ. 420, 422, 427
Μίλητος σελ. 66, 71, 190, 284, 288, 289, 291, 379, 409
Μιλτιάδης σελ. 78.
Μίνδαρος σελ. 294, 296, 300
Μίνως σελ. 14—15
Μόμμιος » 419
Μνάσιππος σελ. 353
Μουνυχία » 158, 330
Μυκάλη » 120
Μυλαὶ » 35, 235
Μυτιλήνη » 223, 224, 225, 229, 286, 306, 380, 381

Ν

Νάξος σελ. 49, 65, 75, 140, 349
Ναύπακτος » 27, 208, 217, 218, 227
Νέαρχος » 385, 389, 391, 392,
Νικάνωρ » 379
Νικίας » 223, 235, 245, 252, 258, 260, 265, 267—8, 273—75, 277
Νικόλοχος σελ. 350
Νικόστρατος » 231—32
Νίσαια » 220, 221, 246,
Νότιον (Λέσβου) σελ. 304,

Ξ

Ξάνθιππος σελ, 142
Ξενοκλείδης » 171
Ξενοφῶν σελ. 308, 309, 332, 444,
Ξέρξης » 80, 83, 86, 87, 117, 118

Ο

Ὀδησσὸς σελ. 375
Ὄλυνθος » 349, 369, 370
Ὅμηρος » 41
Ὀνόμαρχος » 367
Ὀνησίκριτος Ἀστυπαλαιεὺς σελ. 390
Ὀκτάβιος (Αὔγουστος) σελ. 428
Ὀρτυγία σελ. 267,
Ὀρχομενὸς σελ. 422,

Π

Παλαιστίνη σελ. 374, 375
«Πάραλος» σελ. 229, 233, 292, 316, 325, 352, 430
Παρθία σελ. 387
Παρμενίων σελ. 379, 381, 383, 384
Πάταλα σελ. 389
Πάτραι σελ. 214
Παυσανίας σελ. 137
Πάχης σελ. 229, 230
Πειραιεὺς σελ. 81, 129, 133, 155, 157—160, 220, 221, 338, 411, 420
Πείσανδρος σελ. 336
Περικλῆς σελ. 7, 21, 142, 154, 163, 181—189, 203, 204, 206, 210, 211, 223
Περδίκας σελ. 222, 248
Περδίκας σελ. 398
Πέρινθος σελ. 371
Περσεὺς σελ. 419
Πλαταιαὶ σελ. 75, 120, 190, 203, 230—31
Πλειστοάναξ σελ. 228, 240, 252
Πλημμύριον σελ. 267, 270
Πλούταρχος σελ. 103, 105, 136, 143
Πολύβιος σελ. 433
Πολυσπέρχων σελ. 399
Πομπήϊος σελ. 426, 427
Ποτίδαια σελ. 177, 209, 358, 360
Προποντὶς σελ. 65, 67, 190, 318, 322, 371, 432
Πτολεμαῖος σελ. 401, 405, 406
Πτολεμαῖος ὁ ΙΙ, σελ. 409
Πτολεμαῖος ὁ Εὐεργέτης σελ. 409
Πτολεμαῖος ὁ Φιλοπάτωρ σελ. 437
Πύδνα σελ. 358, 360, 419
Πυθέας ὁ Μασσαλιώτης σελ. 394, 446
Πύλος σελ. 236—41, 252
Πῶρος σελ. 387

Ρ

Ρήγιον σελ. 261
Ρίον σελ. 211, 212, 215, 219
Ρόδος σελ. 156, 288, 337, 362, 402, 403, 410, 419, 440
Ρώμη σελ. 21, 25, 414, 415, 417—419, 437

Σ

Σάλαιθος σελ. 228

«Σαλαμινία» σελ 229, 233, 263, 325, 352, 430
Σαλαμὶς σελ. 96, 103–117, 219, 221, 406
Σαλαμὶς (Κύπρου) σελ. 402
Σάμος σελ. 74, 151, 162, 163, 288, 292, 293, 307, 357, 372, 399, 409
Σαμοθράκη σελ. 363
Σάρδεις σελ. 379
Σαρωνικὸς κόλπος σελ. 341–45
Σελινοῦς σελ. 264
Σέλευκος σελ. 399, 400, 405, 406
Σηστὸς σελ. 337
Σηπιὰς ἄκρα σελ. 90–91
Σιδὼν σελ. 382
Σικελία σελ. 35, 121, 246, 257, 262, 321, 415, 416
Σικυὼν σελ. 164, 250,
Σινώπη σελ. 154, 411
Σιτάλκης σελ. 222
Σκάνδεια σελ. 245
Σκίαθος σελ. 90
Σκιπίων Π σελ. 418
Σκῦρος σελ. 143, 160, 341, 372, 398
Σοφοκλῆς σελ. 163, 236
Σπάρτη σελ. 130, 148, 162, 180, 181, 191, 197–200, 251, 253 321, 328, 329, 346, 355, 363, 372, 373, 409
Στάγειρα σελ. 249
Στράβων σελ. 103
Σύβοτα σελ. 171, 172–175
Συρακοῦσαι σελ. 35, 235, 257, 439
Στρομβυχίδης σελ. 284
Συρία σελ. 24, 165, 362, 374, 375, 381, 408, 418
Σύλλας σελ. 421
Σύρος σελ. 36
Σφακτηρία σελ. 238–243
Σωκράτης σελ. 444, 446

Τ

Τάρας σελ. 35,
Ταρσὸς σελ. 381
Τελευτίας σελ. 339, 343–345
Τένεδος σελ. 70
Τιγράνης σελ. 427
Τιμόθεος σελ. 349, 351, 357, 361
Τιρίβαζος σελ. 339
Τιθραύστης σελ. 334,
Τισσαφέρνης σελ. 282, 288, 290, 291, 304, 333, 334
Τυδεὺς σελ. 315
Τύρος σελ. 13, 382 383, 384

Υ

Ὑδάσπης σελ. 388, 390
Ὑδραώτης ποταμὸς σελ. 390
Ὑπερμίνης σελ. 353
Ὕφασις ποταμὸς σελ. 388, 390

Φ

Φάληρον σελ. 133
Φαρνάβαζος σελ. 289, 293, 336, 337
Φάραξ σελ. 333
Φίλιππος Β΄. σελ. 23, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 372, 373, 374
Φίλιππος Γ΄. σελ. 417, 418
Φίλων σελ. 441, 442
Φοίνικες σελ. 12, 13, 38, 54, 69, 382, 384
Φοινίκη σελ. 12, 73, 85, 156, 360, 381, 382
Φορμίων σελ. 176, 207, 208, 213–16
Φρυγία σελ. 334, 375, 379
Φρύνιχος σελ. 287, 292
Φώκαια σελ. 35, 190

Χ

Χαβρίας σελ. 349, 354, 361
Χαιρώνια σελ. 366, 371, 422
Χαλκηδὼν σελ. 190, 207, 302
Χαλκιδικὴ σελ. 177, 190, 245, 348, 256, 359, 369
Χαλκὶς σελ. 160, 361, 406
Χαλκιδεὺς σελ. 283–84
Χάρης σελ. 360, 361, 362, 370, 371
Χίος σελ. 69, 70, 151, 361, 362, 380, 381

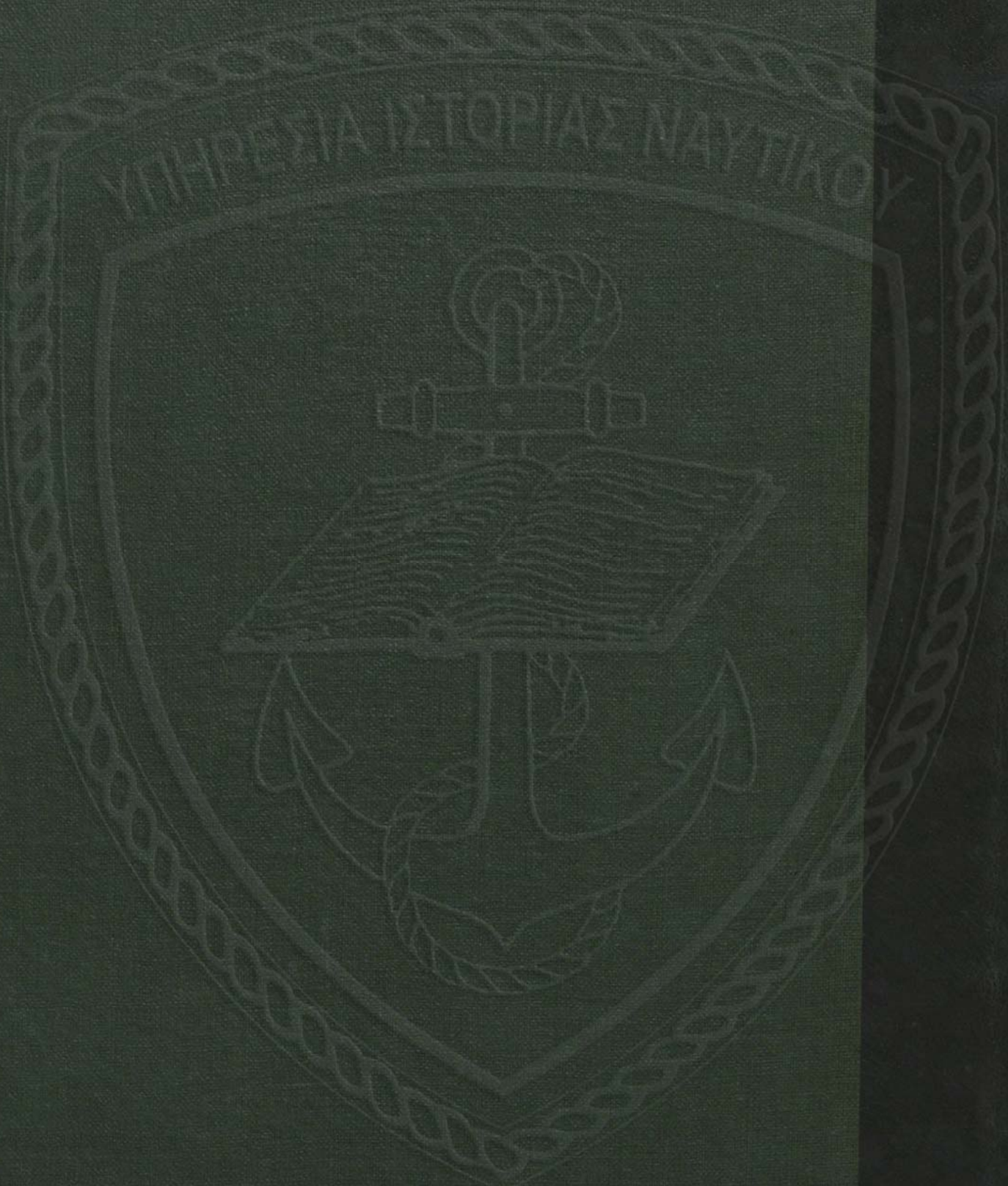
Ψ

Ψυττάλεια σελ. 113, 115

Ω

Ὠρεοὶ σελ. 89
Ὠρωπὸς σελ. 235, 295, 372, 398.

ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΝΑΥΤΙΚΟΥ